

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Princeton University Library

32101 066875517

RECAP

GOERTZ

3733

LIBRARY OF PRINCETON UNIVERSITY

599
92

ANNEX LIB.

Conferantur Baillet
dehr fer Jugemear
des Savant Tome 11.
part. 2. pag: 518.
& Poreblount in Censura
Autorum pag: 808. nec
non Crenius in Animado:
Histor: Philolog: part. 1.
pag: 253. & Raktii
Bib: Philof: Struviana
Tom: 11. pag: 38.

Hubert van Giffen

HERBERTI GIPHANII PHILOSOPHI
Lib^{ri} & Act^{us} Clarissimi

Commentarij

IN DECEM LI- BROS ETHICORVM ARISTOTELIS AD NICO-

MACHVM, POST SAT BENE LONGAM
suppressionem, boni publici gratia, iam
primum in lucem editi.

OPVS, ENARRATIONIS SVBTILI PER-
spicuitate, perspicuaque subtilitate, styli eleganti puritate,
Historiarum allegatione, variarum magni momenti qua-
sitionum *παρρησι* insertarum solida discussione quam com-
mendatissimum: eoque omnibus cum Philosophia, tum Iuris-
prudentia studiosis longe vtilissimum.

CVM INDICE RERVM, VERBORVM ET
sententiarum locupletissimo.

Cum gratia & privilegio Caesareae Maiestatis.

FRANCOFURTI,
Impensis LAZARI ZETZNERI Bibliopolae.

M. D. C. V. I. I.

ILLVSTRIBVS
AC GENEROSIS DO-
minis : Dn. GEORGIO-FRIDE-
RICO: Dn. IOANNI-IACOBO: &
D. PHILIPPO-LVDOVICO: Do-
minis in Rappoltstein, Hohenack
& Geroltzeck am Wälschlin / &c.
Fratribus germanis : Domi-
nis suis clementibus,
S. P. D.

*V*nino vendibili, iux-
ta Comici illud, suspen-
sa hadera non est opus:
Emptorem facile merx
proba atq; pretiosa reperit: ita, qui
sumptibus nunc meis in lucem Au-
thor prodit, dignitate, uti spero, at-
2599 (2599): (2599) que

EPISTOLA

que præstantia sua eousq₃ sese commendabit: ut ascititio verborum colore atque elogio indigere minime videatur.

Placet, sapientum de sententia, laboris haud multum operaq₃ in res obscuras atq₃ difficiles, easdemq₃ non necessarias collocare: discere, cum Seneca authore grauissimo ut loquar, non tam scholæ, quam vitæ: trāsferre ad vsum Pelei illud, apud Homer. institutum: qui in mandatis Phœnici hoc dederat: ut cura studioque pari, & eloquendi, & agendi viuendiq₃ præcepta Achilli filio instillaret? Non hic, quot ad Iliū oppugnandum naues Graci adduxerint; Smyrnamne potius an Colopha patriā agnouerit Homerus: ebrietati magis an libidini Ana-

creon

DEDICATORIA.

*creon indulserit: aut simile aliquod
Tiberij Imper. enigma: sed doctri-
na atque literatura politioris pars
ea traditur: quæ vita, non decenter
modo, honeste, laudabiliter: sed trā-
quille commodeque transigēda mo-
dum præscribit: docet, quæ, siue tecū
quid agas, siue cum alio contrahas,
sit ineunda ratio: finem sibi, non vel
gloriam inanem, vel mundi huius
opes atq. diuitias: verum summum
hominis propositum bonum habet:
quo ignorato, ut præclare quodā in
loco Cic. scribit, viūēdi ratio omnis
ignoratur: error tantus cōsequitur,
ut quem sese in portum homines re-
cipiant, scire nequeant: nec vel vitæ
viam, vel officiorum conformatio-
nem ullam teneant.*

Placet, quæ vel ingenio poliendo,

EPISTOLA

vel componēdis ad honestatem moribus inserviunt, non ē lacunis turbidis, aut riuulis etiam atq; alueolis, sed fontibus ipsis haurire: quod à Magistris, quā optimis, quā eruditissimis petita cum delectant magis, tum nutriunt fortius: sunt cōpendia non raro dispēdia: docet felicius, qui probe, quā tradit, cognita habet: methodo utitur præclara, facili, perspicua, quæque nec prolixitate nimia molestiam exhibeat, nec breuitate atq; concinnitate spinosa pariat obscuritatem? Lucem aspiciūt denuo, inq; manus hominum veniunt, non quæ vel Museus ille Atheniensis, vel Amphion Thebanus virtutis post sese officiūque præcepta reliquit. Sed scripsit Aristotel. summi vir iudicij, doctrina varia atq;

copio-

DEDICATORIA.

copiosa: ingenij atq; sagacitatis admiranda: Scripsit ad filium Nicomachum, quem charissimum habebat, quemq; quam optimum doctissimumq; fieri cupiebat: Etate scripsit ea, qua suam veluti maturitatem eruditio est eius consecuta: niti, quæ præciperet, non tam coniecturis quibusdam, quam longo rerum usu atque experientia viderentur.

Placet, quæ Veterum in monumentis cum vel difficultate atq; obscuritate sunt aliqua cōiuncta, vel temporum læsa atque labefactata iniuria, docto aliquo adhibito supplere interprete: quod iter est, iuxta Syriimum, quacunque dat prior vestigium: probantur, uti vina defecata: ita quæ in literis cum facilia magis, tum grata incūdaq; prudens

EPISTOLA

*doctorum hominum reddidit industria? Sunt foras; & prima quidem vice, prodire iussi Commētarij, quibus his ipsis Aristotelis Nicomachicis non tenebras tenebricosi illius, squalidique seculi Scotista aliquis offudit: sed lucis, gratiae, splendoris, ornatus, dignitatis plurimum attulit: Vir Nobilissimus & Consul-
 tissimus Dn. OBERTVS GIPHANIVS ꝑ Ctus & Philosophus celeberrimus, Sac. Cas. Maiest. dum viveret, Consiliarius: à quo, quicquid unquam prodijt, perinde vt Phidiae signum, simulatque aspectum, probatum fuit: laudem certe atq; commendationē eam promeruit, quam Cassii Seueri Oratoris scriptis tribuit Seneca: nihil in illis otiosum reperiri: nullam partem non sua stare
 virtus-*

DEDICATORIA.

*virtute: non esse quicquam in quo
lector sine damno suo aliud aliquid
agere possit. Me certe hoc ipsum
mouit, ut cū desiderio pari, & quos
furi enucleando impendit, & quos
philosophicis consecrauit studijs, ef-
flagitari labores animaduertirem:
nulli vel sumptui vel molestia pe-
percerim ante, quam Ethica simul
eius atq; Politica iuris publici face-
rem: voto certe meo satisfacerem:
quod in eo potissimum versatur: ut
literis dedita iuuentutis, pro virili
parte mea, promouere atq; proue-
here commoda possem.*

*Sub vestro vero, Illustres ac Ge-
nerosi Domini, Domini clementes:
illustri inclytòque nomine apparere
Ethicæ Philosophiæ partē, quod vo-
luerim: sunt quæ me causa mouent,*

EPISTOLA

non vel nulla vel leues atque contem-
nenda. Etenim, cōstituere ob oculos mihi, clementiam animiqꝫ propensionem eam si voluero, qua me, nihilequidem tale merentem, Dn. Parens vester: Illustris ac Generosus Dn. D. EBERHARDVS, Dominus in Rappoltstein, Hohenack & Geroltzeck am Wälschlin/ serenissimi Archiducis Maximiliani Camerarius, &c. Dominus meus clemens, aliquot iam ab annis est persecutus, & adhuc prosequitur: facere non possum, quin & hoc mihi nomine gratuler plurimum: & vero, erga Eundem, grati memorisqꝫ animi mei testimonium atqꝫ significationem aliquam extare percipiam. Verum, cum hac quidem vice dono minus instructus idoneo

DEDICATORIA.

*mibi viderer, viam ad Vos affe-
ctandā esse judicavi: fore sperans, ut
quicquid Vobis, filijs Ipsius plane
offerretur, id, quasi in semet
collatum sit, clementer Idem beni-
gneque sit interpretaturus.*

*Sed & Vos ipsi, studiorum ve-
strorū in curriculo, pede adeo fausto
atque felici progredimini: ut & hic,
quem exhibemus, & authores simi-
les legi à Vobis propediem, cognosci-
que utiliter queant: & vero tenella
hac in etate res rationesq; Vestras
ita instituitis: ut boni cordatiq; o-
mnes pleno id ore manuq; commen-
dent: eoque nomine inclyta familia
Vestra gratulentur: cui ad decus
vetus, novum, in Vobis, ac singu-
lare accessurum lumen atque orna-
mentum esse animaduertunt. Et
quid*

EPISTOLA

quid ni pietas Vobis cura: cordi
virtutes reliquæ essent, homines Il-
lustres celsosq₃ natos loco quæ cõmen-
dant: quod, A vos Proavosq₃ ve-
stros, tam ARTE quam MARTE cla-
ros, hoc loco ut præteream, vel Illu-
strem atq₃ Generosum Dn. Paren-
tem Vestrum cum intuemini: quo-
que Idem modo viam sibi, cum ad
summam prudentiæ atq₃ erudi-
tionis laudem: tum singularem
Illustrißimorum atque Illustrium
hominum, inprimis vero Serenissi-
morum AVSTRÆ Archiducum cle-
mentiam atque benevolentiam pa-
rarit, cogitatis: æque sane, atque
Miltiadis trophæis excitatus The-
mistocles fuit, ad præmenda hacce,
quæ cernitis, vestigia, Egregium
aliquid ex vobis ipsis præstandum,

DEDICATORIA.

excitari Vos atque inflammari necesse est?

Quod itaq; factum à Vobis hactenus, & magna cum laude factū, imposterum quoque facietis: idque certo Vobis pollicebimini, qđ nulli aque sui ipsius victoria iucunda sit futura: cum tamē iucundissimum sit seipsum vincere: quam Illustribus ac Generosis Dominis Parentibus atq; Propinquis Vestris suaue gratumq; erit: à Vobis, quibus ipsi pollent, virtutibus superari: & hereditaria isthac nominis fama, sua ornamenta copiosa in Vobis atque concumulata cernere. Equidem, uti hoc voueo, áque Deo Ter Opt. Max. precibus ardentibus precor: sic & illud, quae parest obseruantia, oro rogoque: ut ἀποσφάρισιν

hanc

EPISTOLA DEDICAT.

hanc meam, eo, quo à me illa instituta animo est, recipere, idq, vicissim persuasum habere dignemini: omnia Vos mea prompta parataque deprehensuros, si quis, fortè, tenuitatis meae esse usus aliquando Vobis poterit. Valete quam prosperrime. P. P. Argentina IX. Cal. Martij, Anno recuperatae per CHRISTVM salutis M. DC. VIII.

ILL. ac GEN. VV. CL.

Addictissimus

LAZARVS ZETZNERVS
Bibliopola Argentoratensis.

IN

IN ARISTOTELIS
DE MORIBVS AD
NICOMACHVM LI-
bros decem, seu Ethica, Com-
mentarii.

*Προλεγόμενα in Aristotelis Ethica ad
Nicomachum.*

MORIBVS fere Aristotelis Interpretibus
vſitatum eſt, atque adeo omnibus ſcri-
ptoribus, primum diligenter exquirere,
qua de re agendum ſit, vt eo veluti ſcopo
propoſito, omnes præceptiones inter ſe
congruentes ad eum dirigantur. Aristo-
telis igitur in his libris Ethicorum & Po-
liticorum, quorum idein eſt ſcopus, vt
infra oſtendetur inſtitutum eſt, & *ἡ πολιτικὴ* ſumma, Politicam
ſive Humanam Scientiam pertactare. Hoc & ipſe innume-
rabilibus in locis eorum librorum & doctiſſimus Aristotelis
Interpres Alexander in *proœmio priorum Analyticorum*, teſtan-
tur. Ratione quoque & argumento huiuſmodi confirmari po-
teſt: certum eſt eum agere de humana felicitàte, & rebus iis,
quibuscumque aſſequamur. Hoc Præcticæ Philoſophiæ prop-
rium eſſe, omnes norunt, inunus. Iam vero Præcticam commu-
ni nomine Politicam appellari, tum ex Platone, tum ex Ari-
ſtotele certiffimum eſt. Platonis loca cum in omnibus fere
Dialogis extant, tum in Apologia, Theæge, Menone, Phædro,
Gorgia, in libris denique de Republica, & de legibus. Ex Ari-
ſtotele, in quo ſunt plurima, vnum tantum afferam, qui omni-
um ſe inſtar. Nam extremo *libro decimo* ait, ſe de ciuitatibus
tracturum

acturum, vt Philosophia, quæ de rebus humanis tractat, perficiatur. Præterea cum omnis doctrina duobus fere capitibus absoluat: principiis, & iis postea, quæ ex principiis efficiuntur, ipse quoque Aristoteles initio *Magnorum Moralium* cap. 1: Politicæ principia in Ethicis contineri testatur. Non recte ergo hanc de rebus humanis doctrinam vulgo Ethicam vocant inusitato apud veteres vocabulo: non negari tamen eam partem, qua principia explicari diximus, Ethicam proprio, non vero communi nomine posse dici. Naturam autem & definitionem ac partitionem seu diuisionem Politicæ, vt aliarum artium ex eius fine & materia deduximus. Finem Aristoteles dicit esse beatitudinem, hoc est, actionem virtuti congruentem. Materia vero, quin sit posita in actionibus humanis, ex animo & voluntate hominis manantibus, dubitare nemo potest, qui hos de moribus libros vel semel inspexerit. Toties nanque inculcat Aristoteles, hanc doctrinam esse *περί τῆς πρακτικῆς* seu *τῆς πρακτικῆς*: vt putidum sit loca annotare. Idem quoque Plato multis in locis confirmat: Ratione autem, si quis neget cogi potest ista.

Notum est hic explicari de virtutibus, de rebus iustis & iniustis, bonis & malis.

Atqui nemo bonus aut malus aut iustus denique aut iniustus, nisi ex actione dici solet (vt Cicero lib. 1. Officiorum dicit omnem virtutem in actione consistere)

Est igitur Politica scientia, qua facta moresque hominum siue singulorum, siue societate congregatorum ad bene beateque viuendum moderatur & informat.

Hinc partitio Politicæ iam elicitur: vt altera quidem eius pars ad singulos: altera ad societate quadam coniunctos pertineat. Et cum societas in vita humana sit duplex, altera publica, quam ciuitatem: altera priuata, quam familiam vocamus: non incommode tria membra collocare possumus. Primum quidem in singulis, quod *Ethicum* licebit nominare: Proximum in familia, quod *Oeconomicum*: Tertium cõmuni totius scientiæ nomine *Politicum*. Hoc eodem adiumento materiæ: quas actiones esse diximus, facile & dignitatem artis (quod Aristoteles initio libri 1. de anima testatur) propositæ, & reliquarum artium cum ea coniunctionem aut dissimilitudinem perspicimus. Oratores olim *Politicos* se vocabant, quibus coniungo *Sophistas*: sed hos eo nomine grauissime infectatur Plato, & ipse Aristot-

Aristoteles extremo *lib. 10.* illos iidem illi authores, & elegantissime Aristoteles *lib. 1. de Arte dicendi:* quod accidisse iis, aut potius eos egisse Aristot. ait, vel ob imperitiam, vel ob factum & arrogantiam. Nam ex omnibus actionibus voluntariis: quæ partim sunt *privata*, partim *publica*: & rursus aliæ eorum membrorum sunt partitiones: Oratores hanc fere particulam, ut materiam suæ arti subiectam habent, quæ est de actionibus & rebus forensibus, contractuum & testamentorum, & id genus aliorum priuatorum negotiorum, vitæ generibus comprehensit: raro ad Respub. & consilia admittuntur oratores: nisi fortasse in Democratiis. Eadem est ratio Iurisprudentiæ: vnde & Cicero multis in locis ius ciuile, priuatum appellat. Iuris enim publici ratio ad Politicum specialem pertinet. Postremum erat de dignitate & vsu. Diximus autem ratione materiæ (quam hic quoque spectandam esse monuimus) primas partes Theologiæ, ut, quæ res diuinæ, materiam videlicet suam tractet, deferendas esse: secundas, repugnante licet Aristotele (qui Physicam præfert, propterea quod putarit corpora cœlestia & reliquas res naturales homine esse præstantiores) Politicæ. Nos enim scimus & rationib. quoque confirmare possumus, hominem, eiusque animum, cuius actiones, ut materiam habet Politica, reliquis omnibus rebus creatis antecellere. De utilitate hoc satis sit dicere, eam & ciuitates omnes constituisse & conseruare: omnibus denique artibus maxime tamen Theologiæ, Iuris Prudentiæ, & historiarum cognitioni prodesse. Recte igitur Stoici & argute Philosophiæ trium partium (ut illi quidē diuidebant) Logicam sepimento, Physicam arboribus, fructibus Ethicam similem iudicarunt: comparata horto seu agro vniuersa Philosophia. Alii eadem ouo comparata testæ seu putamini Logicam, Ethicam vitello: albumini Physicam adæquabant. Et omnium rectissime Posidonius (teste Sexto Empirico *libro aduersus scientias*) animanti comparauit Philosophiam: ossibus quidē & nervis Logicam: Carni & sanguini Physicam: animo denique Ethicam siue Politicam.

De interprete: Ex his, qui Aristotelem olim sunt interpretati, alii aliam viam & rationem sunt secuti. Themistius verborum tantum filo mutato, quæ Aristoteles pressè & breuiter: ille diffusius, seu ut Græci dicunt, *παραφραστικῶς* extulit. Alii nudam & meram Aristotelis sententiam iudicarunt, ut Porphyrius edito in Categorias libello. Alexander Maximus, Her-

minius, alique complures & sententiam diligenter exquisierunt, & quæstiones etiam modice attigerunt. Fuerunt etiam, qui grauissimas quasque quæstiones explicarint, vt Plotinus & Boethus. Denique erant, qui nihil aliud quam quæstiones tractarent: qualis fuit Apuleius & Nicostatus, & alij nonnulli. Ex recentioribus reperias eandem fere differentiam & rationem: verum ante hæc tempora duplex fere in scholis vigeat ratio. Quidam enim satis habebant summa capita, quæ tractarentur, Rerum, enumerare velut eosque Summistas vocabant. Alii meras quæstiones agitabant, quos Quæstionarios vocabant: quæ posterior ratio et si perditissima: hodie tamen in omnibus fere Academiis Italix est vsitata. Nos quam omnium optimam iudicamus interpretandi rationem Alexandrinam illam, quæ quidem & in hac Academia vsitata est, sequemur. Primum igitur Græca Aristotelis verba quanta poterit puritate & proprietate: deinde quanta fide & quam poterit Aristotelis rationi accommodatissime latine reddam. Vidi versiones nouem: veterem: Argyropyli: Aretini: cuiusdam Ficentini: Feliciani: Perionii: Turnebi: Gruchii: Lambini. Sunt & qui aliquot tantum libros verterunt, Muretus, Martyr & Simonius. Italico sermone vidi duas: alteram Figucii paraphrasticam: alteram Florentini cuiusdam ad verbum, verum præter Turnebum & Muretum, qui ea superiora seruauerit, reperi neminem. Vetus translatio fidelis est, & Aristoteli accommodata, sed impropria & Barbara. Petionij, Gruchii & Lambini oratio est pura & propria: sed Perionii neque fidelis, neque accommodata. Gruchii & Lambini fidelis quidem, sed non accommodata. Hoc autem vt accommodata sit interpretatio, & quasi serua: cum beatus Augustinus lib. 2. de Doctrina Christiana laudet & requirat in libris sacris: nos quoque in huiusmodi grauioribus scriptis omnibus optimum existimamus: quod & illi tenuerunt, qui *Pandectas* olim Græce reddiderunt. Turnebus autem & Muretus, vt dixi, hac Religione sunt vsi: sed ille sæpe non satis eleganter: hic autem, vtinam totum reddidisset. Itaque nos frustra in hac re non laborabimus. Alterum muneris nostri caput est, vt sententiam diligentissime inuestigemus, hoc autem, quia sine analysi & summa rerum partitione fieri commode nequit: omnia argumenta accurate venabimur, eaque more Dialectico proponemus, & eadem opera ordinem, methodumque, quæ in hoc opere est admirabilis

& diui-

& diuina, diligenter indicabimus. Ad eandem rem multum iuuabit, Aristotelē inter se comparare, hoc est, locum cum loco: quæ explicandi ratio mihi videtur commodissima. Interpretes quoque omnes recentiores (nam veteres multi extant) sacros quoque libros & iuris ciuilis, omnia denique adiumenta conquiremus, vt fideliter & dilucide sententiam eliciamus ac proponamus. Postremo cognita iam sententia, breuiter & modestè nostram quoque sententiam (quod Simplicius & Hammonius interpreti permittunt) adiungemus, & si qua erunt controuersa, vere explicare conabimur.

IN ARISTOTELIS ETHICORVM DEMORIBUS ad Nicomachum librum I.

COMMENTARI.

Ἀριστοτέλης] Putabat Cicero lib. 5. de Finibus circa initium (cuius hæc verba sunt. *Quare teneamus Aristotele & eius filium Nicomachū cuius accurate scripti de morib. libri dicuntur illi quidē Arist. sed nō video, cur non potuerit patri similis esse filius, &c*) & Laetius quodam in loco, hoc opus non esse Aristotelis, sed Nicomachi eius filii. Ego contra his argumentis sex. Primum, quia in Politicis, quæ ab omnibus Aristoteli tribuuntur horum sit mentio, lib. 7. cap. 13. & alius in locis lib. 2. cap. 2. lib. 1. Metaph. cap. 1. Deinde quia Ethica & Politica tam sunt inter se connexa (vt in extremis Ethicis apparet, & Politicæ natura postulat) vt qui vnius operis sit autor, sit & alterius. Præterea, stylus seu ἱερός, quæ hic eadem est cum reliquis libris Aristotelis. Ætas quoque filii qui adolescens mortuus est, tam præclarum opus non fert. Præterea quæ de Ideis disputat libro 1. cap. 5. vbi & Platonem amicum suum vocat, non conueniunt filio. Postremo omnium veterum interpretum, Alexandri in primis antiquissimi, & Plutarchi testimonium idem euincit: qui vno consensu hoc opus Aristoteli attribuunt.

Ἡ ἔκδοξίς] Hunc esse verum huius operis indicem, tum ex libris veteribus, tum ex interpretibus, tum ex rebus ipsis, (de moribus enim toto opere agitur) tum denique ex ipso Arist. qui lib. 7. Politicorum cap 13. & alibi hunc titulum agnoscit, confirmari potest. ἦθος aut est naturæ seu φύσις, aut ἡθώπια siue consuetudinis & vitæ cōmunis qualitas quædam seu affectio animi. De posteriore hic agitur, quæ hominū propria est, & vsu acquiritur. vt enim fabricando fabri: ita agendo & vsu Ethici

reddimur, moresque nostros informamus. Prior cum bestiis est communis, quæ huc non pertinet. Verbum latinum *motus*, non tam late patet: neque non bestiis attribuitur, nisi metaphorice & improprie. Prius autem ἡ φύσις natura insitum, latinis est *indoles* vel *ingenium*: Sic enim Cicero ex *Phædro Platonis* locum de Isocrate in *Tusculanis* reddidit.

Νικομαχείων] Videtur Aristoteles filio Nicomacho hoc opus inscripsisse, ut alterum, Διδυμίων, Διδύμου sodali & amico,

Βιβλία δέκα] Ostendam aliquando, Deo volente, Politicorum opus non esse integrum, sed μὲν: hoc est, in fine mutilum. Nunc de Ethicis, quæ ut videatis esse integra: hoc est, neque ἀκίφιστα, neque μέση, neque in medio opere quicquam desiderari, ex ordine totius operis bipartito dilucide ostendam. Summa igitur huius operis, quæ in eo tractantur, capita sunt quatuor, ipso Aristotele teste in extremo opere: Beatitudo, qui finis est operis & scientiæ: Virtutes, quarum adiumento finem assequimur: Amicitia, aut virtus, aut virtuti coniuncta: & Voluptas, virtutum & felicitatis comes. Et hic quidem ordo est ἐν τῷ πρώτῳ, (ut Aristoteles loquitur:) rudis: alter erit exquisitior. Totum igitur opus in tria summa capita rursus paritior, Aristotelem secutus: in Proæmium, Rem siue tractationem, & Epilogum. Proæmio tria agit, ut ipse quoque testis est: quis enim sit Scopus & scientia sibi proposita: quæ eius tractandæ ratio seu conclusio, & quis denique auditor eius sit idoneus, explicat. Tractationem autem rursus in duas partes diuido, in Finem, & ea quæ ad finem consequendum ducunt. Præclare namque Aristoteles in *Politico lib. 7. cap. 13.* ab initio duo esse ait, in quibus omnium scientiarum laus & perfectio consistat: quorum alterum in eo, quod sibi proponere debent: hoc est, in fine actionum vel scientiarum recte constituendo: alterum in eorum, quibus ad finem perveniat consistit. Finem igitur Politicæ, hoc est, Beatitudinem explicat toto *libro 1.* & prius tam vulgi, quam Philosophorum quorundam refutatis opinionibus ipse eam constituit ac definit, eiusque naturam omnibus definitionis partibus singulatim explicatis, evoluit, interpositis quibusdam quæstionibus. Hinc ad ea adiumenta, quibus finem assequamur, progreditur, ex quibus princeps est virtus: cui similis est amicitia, & comes, ut dixi, voluptas. Virtutem igitur primo partitus, mox *libro 2.* eius or-

tum indicat : deinde eam definit magno labore : quam definitionem reliquo *libro 2.* accuratissime persequitur : maxime vero, cur in mediocritate eam positam dixerit, cum in genere, tum in singulis virtutibus exquirat. *Libro 3.* τὸ ἐκέρσον καὶ ἀκέρσον, & diligentissime *περὶ αἵρεσιν* seu agendi consilium, quæ sunt initia & fontes omnium actionum nostrarum : & ad virtutis naturam plenius declarandam (quæ definita est *ἐξ ἑξ ὁπερ αἵρεσις*) valde iuvant, explicat. Atq; ita virtutis definitione explicata, ad singulas virtutes progreditur. Et quidem omnes virtutes morales à medio *libro 3. cap. 9.* vsq; ad finem *lib. 4.* persequitur : quarum primam ponit Fortitudinem, extremam Iustitiam : de qua latissime agit *totò libro 5.* Virtutibus iam accurate & singulatim explicatis (de moralibus loquor) postea *libro 6.* Virtutes in ratione sitas, explicat : propterea quod recta sit ratio, quæ dirigat virtutes morales; eaque de causa recta ratio in ipsa virtute definienda adhibita fuit. Quinq; autem genera harum virtutum commemorat, Artem, Scientiam, Prudentiam, Sapientiam & mentem : & in his prudentiam diligentissime explicat, quod sit velut norma virtutum moralium, atq; ipsa cum moralibus hoc habeat commune, ut in actionibus, quemadmodum illæ, versetur.* Et hæc quidem de virtutibus tam moralibus duodecim, quam de quinq; in ratione positis. *Libro 7.* aliud quasi initium facit Aristoteles : quo quidem libro duo pene summa capita persequi videtur : priore effectiones quasdam à virtutibus non tam genere, quam diuturnitate & distantia discrepantes : eam quidem vocant *ἐσφράττειαν*, continentiam, huicque contrariam *ἀκρατείαν*, incontinentiam, & *κατεργείαν*, tolerantiam, & ei contrariam *μελαγχίαν* mollitiem; ubi & late de *ἀκολασία*, intemperantia, vicio *ἀπερσεία* incontinentiæ affine. Altera parte libri de voluptate & dolore disset, nempe IV. extremis capitibus : cur autem de his agat, tres ipse rationes affert, de quibus ibi latius. Hoc satis nunc sit dixisse, tractationem de voluptate valde illustrare eam, quæ est de beatitudine & virtute. Itaq; aliquot quæstiones ibi diligenter examinat : An voluptas omnino non sit bona : An alia sit bona, alia mala; An etiam sit summum bonum, quod quidam volebant. His expositis *lib. 8. de Amicitia* : vel quia virtus quodammodo est, aut virtutis adiumentum : vel denique quod absque ea vitam agere vel felicitatem nemo assequi possit : diligentissime expli-

● IN CAP. I, LIB. I. ETHIC.

dem, hoc est, octauo, Amicitiae definitionem: eius multiplices diuisiones, tres potissimum: varias, deniq; & difficiles quaestiones pertractat. Libro proximo nihil aliud agit, quam ut grauissimas quaestiones, ni fallor, vndecim, quarum summa capita longum esset hic enumerare, explicet. Postremo libro tria fere exponuntur, primum de voluptate: deinde de beatitudine: tertio & ultimo Epilogus totius operis. De voluptate quidem nonnulla *lib. 7.* exposuerat *cap. 12. & seqq.* adductus earum affectionum ratione, de quibus eo in libro agitur; quod ex illis quaedam voluptatem tanquam materiam sibi subiectam habeant. Itaque quasi occasione data, ibi agit de voluptate; hic velut ex professo, & quid sit, accurate inuestigat, reututatis primo aliorum opinionibus suo more: deinde genera speciesq; eius inuestigat. Altero capite, ut tota huius operis conexio & ordo velut in se reuoluatur, à quo coepit, eo desinit; & beatitudinis natura breuiter explicata: partes eius, alteram in contemplatione, alteram in actione positam, declarat. Tandem Epilogo totius operis, quae sit connexio horum librorum cum Politicis, & quam Politicorum tractatio Ethicis necessario sit adiungenda, concludit. De Methodo, qua vsus sit Aristoteles in hoc opere, omnes fere fatentur esse *ἀναλυσιν*: cuius notum est hanc esse rationem, ut ab effectis progrediatur ad causas: à fine ad principia: ut hoc libro à beatitudine ad virtutes, & virtutum adiuncta, voluptatem & amicitiam. Ad leges denique (quae omnia beatitudinis causam efficientem ponimus) progreditur Aristoteles. In logicis contraria methodo est vsus. Verum de his paulo latius infra *cap. 4. &c.*

C A P V T I.
C O M M E N T A R I I.

Πᾶσι τέχνη καὶ πᾶσι μέθοδος.] Methodus hic ab omnibus fere redditur ratio & via tractandi, sed perperam. Nam ratio tractandi non est in rerum numero, sed accidens potius. Deinde Aristotelis ipsius verbis hoc refellitur. Quod enim hic Methodum, mox vocat *ἐπισήμω*, ibi, *πολλῶν δὲ πραγμάτων*, &c. Et *infra cap. 3.* quod hic duobus nominibus *τέχνη* & *μέθοδος*: ibi vno, *γνώσις*: & *cap. 6.* item vno *τέχνη* extulit. Hoc amplius dico, *Methodi* vocabulum centies Aristoteli pro *scientia* poni. ut *initio lib. 1. de Anima: lib. 1. Analyt. poster. lib. 1. περὶ ἀκρο-*

- ἀπορίσας, &c. Rarissime autem pro tractandi ratione, quam pene ἄρτιον vocat: eo loco *lib. 1. de partibus animalium*: & *lib. 1. de anima*: & aperte testatus est Alexander *lib. 2. Topicorum*, Aristotolem hoc verbo ita usum esse. Et hoc ipso loco paulo inferius idem vocabulum pro scientia positum est, ibi, ἡ ἀρτίον μίθοδόν τούτων, ἐφίπται πολιτικὴ πρὸς ἑαυτὸν. &c.

Πρᾶξις π. &c.] Hoc verbum Alexandro teste in *librum 3. Top.* etiam interdum commune est, & omnem actionem siue mentis, siue naturæ, siue voluntatis significat: *proprie tamen*, inquit ille, *de voluntatis actione dicitur*, & ita hoc loco, & in omni scientia politica dicitur. Latine *actionis* quoque vocabulum est commune; sed habemus proprium quoque voluntatis seu *πραίσεως*: nempe factum seu facta. Est & *εὐεργεσία* græcis actio, sed hoc nomen græcum plerumque munus & opus, seu officium alicuius rei significat: ut oculi, videre, &c.

πραίσεως. &c.] *Infra lib. 3. cap. 3.* ostendemus, quam multifariam latine reddi possit: nunc ponamus commodissime reddi, agendi consilium.

Ἀρτίον. &c.] Sic habent libri aliquot veteres, & vetus quoque translatio. In alijs tamen est *διώματιν*, utrumque idem valet, id est, scientiam seu artem. Vnde & artem ab ἀρτίῃ dixerunt latini per contractionem. Hoc ideo indicaui, quia doctissimi viri sæpe utuntur veteris translationis testimonio in explicando & hoc autore nostro & in alijs quoque grauioribus scriptis.

ἐν ἀπόσει δὲ τῶν] Perperam nonnulli contra libros veteres & translationem veterem particulam δὲ sustulerunt, quæ est necessaria: valetque hoc loco idem, quod latinis interdum inquam, quo utuntur in ὑπερβάτῳ aliquo longiore, quale & hic est, καὶ ἀπὸ.

Ἀρχιτεκτονικῶν.] Hoc verbum mihi videtur Aristotelicum, neque enim vsquā præterea legi in ea significatione, vsus est eo semel Aristoteles in Politicis, bis in Ethicis. Quod ut intelligatur, sciendum est, artium hanc esse dissimilitudinem, ut altera deferatur alteri interdum: Hic quæ deferuit, ab Aristotele dicitur ὑπερβάτῳ *lib. 3. Politic.* & ποιημένη *lib. 2. Physic.* cui deferuit, ἀρχιτεκτονικὴ ab eodem dicitur, & κυριώτατη, hoc, est domina. Origo vocabuli est ab Architectis, quod Architectis deserviant alij lignarii, ferrarii, cementarii, fabri, teste ipso Aristotele *lib. 7. infra*. Plato istas Architectonicas vocat *Epistolicas*,

quasi imperatrices *in Politico*, verbi gratia *Architectura* est *Ἀρχιτεκτονική*: huic de seruiunt fabricæ varix lignorum, cementorum &c. Ars equestris, cui deseruiunt frenorum, sellarum & calcarium confectrices. Medicina, cui deseruiunt Chirurghi, Pharmacopolæ, teste Aristotele *in Politicis*. Textoria, cui deseruiunt pectinaria, carminatoria, & totum lanificium. Ars militaris, cui deseruiunt ars equestris, iaculandi, muniendi arces, & id genus alia officia. Summa & caput huius disputationis hæc est. In rebus agendis (quæ est materia Politicæ) finem aliquem esse extremum. Hoc igitur summum caput vt confirmet, hac vtitur progressionem: primum esse finem: deinde alium alio meliorem, quia communior & latior; hinc tandem esse quendam vltimum, qui maxime sit communis, cumque optimum. Et quidem non in rebus gerendis duntaxat, sed etiam in artibus. *κρῦψαι* quadam seu occulta ratione & via, eadem progressionem est vsus: Artium esse finem in artium finibus, vt in artibus ipsis, alium alio esse meliorem. Tandem progreditur ad præstantissimam artem eamque dicit esse Politicam, atque ita extrema illa duo præstantissimum finem, arti præstantissimæ connectit: & hunc sibi scopum esse, seu propositum totius operis testatur. Nunc de prima videamus: nempe esse finem: Aristoteles vocat *πρόβειον*.

Res omnes bonum appetunt, hoc est, ad finem referuntur.

Ergo & artes & actiones.

Minorem omisi, vt & Aristoteles, quæ hæc est: *Artes autem & res agenda sunt in verū numero*: quia perspicua est. Maiorem posteriore loco posuit Aristoteles, eamque confirmat ab autoritate communi ibi *διὰ καλῶς*: complexio siue conclusio primo loco, *πᾶσαι τέχνη* &c. ponitur. Alterum membrum, nempe fines alios aliis esse meliores instituit ibi, *διαφορὰ δὲ τις φαίνεται τῶν πλῶν* &c. vsque ad ea verba, *εἰ δὲ πὶ τέλος ἐστὶ* &c. sunt prima verba 2. cap. in vulgatis exemplaribus quod est bipartitum: Nam cum finium alii sint actiones, alii opera: hæc illis ait esse meliora: nulla adiecta probatione, iis verbis, *τὰ μὲν καὶ εἰσιν ἐνέργειαι* &c. Nos adiiciamus hanc, quia actio tendit ad finem: opus est finis, inquit Alexander, *in tertium Topicorum*: *ἔργον δὲ πὶ τέλος*: finis autem iis quæ ad finem tendunt, sine controuersia melior est. Verum hæc finium dissimilitudo de eadem arte est intelligenda. verbi gratia: Arcis ædificandæ actio est ipsa ædificatio: opus est domus; alioqui in diuersis artibus verum non

ent, semper opus esse finem meliorem actione: verbi gratia, Politicæ finis præstantissimus est beatitudo hoc est actio: sc. animi, q̄ certe antecellit operi sutoris, calceo, quia sunt diuersæ artes. Obseruandum est autem, hanc finium differentiam parum facere ad propositum: sed ea quæ sequitur illa facit ad rem. Neque enim hic agimus de distinctione actionis ab opere: sed de mera actione hic & rebus agendis. Cur ergo eam posuit Aristoteles? Respondeo, vt ostenderet in Politica non nocere eam differentiam, vt ipse mox indicat; *Ἀλλ' ὅτι οὐδὲ τῆς ἀντιπρῆξας* &c. Altera differentia finium ibi constituitur; *πολλῶν δὲ ἀσάξων ὅσων* &c. hoc modo.

Simultæ sunt artes, multæque actiones, multi quoque sunt fines.

Verum primum.

Ergo & secundum.

Antecedens certissimum est, esse multas artes, neque eget probatione. Consequentis ratio & confirmatio pendet ex prioris syllogismo.

S: enim omnes artes finem quaque suum habent:

Ergo sunt multi fines.

Nominatim mox subiectis exemplis idem confirmatur, *ἡγεῖται μὲν γὰρ ὑγίεια*: ibi .n. est confirmatio, & probatio per inductionem. Iam sequitur tertius syllogismus, quo inter multos fines differentia in singulis ostenditur, his verbis; *ὅσαι δὲ ἀπὸ τῶν ὁρίων* &c.

Quorum gratia alia expetuntur, ea his sunt meliora.

At ob Architectonicarum fines, inferiorum artium fines expetuntur.

Ergo Architectonicarum fines reliquis sunt meliores.

Maior ab Aristotele his ponitur verbis; *τέτων γὰρ χάρις καὶ κῆρα* &c. sed occulte: iisdem autem verbis continetur minor appetitio conclusio his verbis: *ὅσαι δὲ εἰσι τῶν τεύτων*, & coniunctum hic, *ἐν ἀπώσας δὲ τῆ τῶν* &c. Maioris probatio omittitur ab Aristotele, deque ea *infra capit. 7.* late agit. & certe omnibus notum est, id esse præstantius, quod ob aliud non expetitur: unde & finem dicimus præstantissimum illum, ob quem reliqua expetuntur, ipse ob nullam rem. Minorem, vt dixi, posuit Aristoteles, sed non confirmauit: *τέτων γὰρ χάρις*: neque eget confirmatione: ostenditur tamen quadam inductione, his verbis, *καθάπερ ὑπὸ τῇ ἰππικῇ*. Ergo omnium Archite-

Ettonicarum fines sunt præstantiores reliquis quod scilicet fines architectonicarum artium, non tendant ad fines inferiorum artium, id quod certum est. Ex hoc syllogismo corollarium elici potest egregium: quo communiores sint artes, eo esse præstantiores: confirmatione à fine ducta: Nam cuius finis est præstantior, id ipsum est præstantius, inquit Aristoteles *lib. 3. Topicorum*. Iam tandem progreditur ad ultimum finem, hoc est summum bonum: non artium (de quibus ipse non agit) sed rerum gerendarum seu vitæ communis: *πρακτικὴ* vocat. ita autem concludit.

Si in rebus gerendis est finis, quem propter se expetimus: ceteras propter illum: is certe erit ultimus & summum bonum.

Verum primum.

Ergo & secundum.

Consequentia non confirmatur ab Aristotele, cur hoc consequatur, propterea, quod è superioribus aperta sit & pendeat. nam dictum est tertio syllogismo:

Finem eo esse meliorem, quo minus expetitur alterius gratia.

Ergo qui minus expetitur alterius gratia, erit optimus: & vere πᾶσι.

Nam & Aristoteles *lib. 3. Topicor.* & Plato *lib. 6. de Republ.* & in *Gorgia*, hoc proprium finis & summi boni esse dicunt (ut & Cic. *lib. de finibus*, infra) ut propter ipsum expetantur omnia: ipsum vero propter se ab omnibus. Antecedens confirmat Aristoteles ab absurdo: Si non est finis extremus, infinita quis appetat necesse est. Nam ubi est extremitas, ibi est finitio.

Si infinita.

Ergo impossibilia.

Si impossibilia.

Ergo frustra.

Si frustra.

Ergo Deus aut natura quid frustra nobis indidit, nempe appetitum, quod est absurdissimum.

Itaque ne frustra sit, finita appetat necesse est.

Si finita.

Ergo & extremum aliquod erit.

Antecedens autem eo loco; εἰ δὲ πᾶσι πᾶσι, &c. Eius confirmatio, οὐκ ἐστι γὰρ ἄνω, &c. Consequens, ἀλλὰ ὡς τῶν, &c. Cuius confirmatio est ab Aristotele omissa, ut diximus, quia è superioribus pendet. Quærunť interpretes, cur primo loco

τέχνη, deinde μέθοδος ponatur: item de reliquis duobus, cur
 primo loco πράξεις, deinde θεωρίαις. Deinde cur hæc qua-
 tuor, cur non plura, cur denique nunc ponatur scientia, nunc
 natura? Respondeo, eas quæstiones partim esse alienas & in-
 eptas: partim iam dissolutas: ea namque de causa, hæc tantum
 ponuntur, quia iam diximus, consilium esse Aristotelis, inqui-
 rere finem actionum, & earum artis, nempe politicæ. Ineptas
 autem esse alteras, nempe de ordine; iam quoq; ostendimus,
 cum de methodi vocabulo ageremus. Quod tamen ut melius
 confirmetur, hæc adiungenda sunt. Dico igitur, μέθοδον hic
 poni pro τέχνη, & hæc quinque, τέχνη, μέθοδος, ἐπιστήμη, δόξ-
 η, δυνάμειν, hoc loco idem valere omnino, & ad vnum tan-
 tum caput pertinere. Exiā. θεωρίαις non idem valet, quod
 πράξεις: dico tamen ea duo ad vnum caput referenda esse: his
 rationibus, primum, quod Aristotelis hic sit scopus, ut iam di-
 ximus, ea duo tantum tractare: scopum eum esse ex conse-
 quentia orationis apertissimum est. Deinde, interdum Aristo-
 teles duo verba quidem ponit, de eadem re, verbi gratia, τέχνη
 & μέθοδος, τέχνη & ἐπιστήμη: sæpe tamen alterum omittit: ut
 cap. 4. πᾶσι γινώσκεις καὶ θεωρίαις, dicit simpliciter, cap. 6. in fine,
 πᾶσι ἐπιστήμῃ, cap. 7. ἐν ἁλλῇ πράξει καὶ τέχνῃ. Postremo in
 lib. 1. *Magnorum Moralium*, de hac eadem re agens: Sic dicit;
 πᾶσι ἐπιστήμῃς καὶ δυνάμειν, quod ibi dicit πᾶσι τέχνῃ καὶ μέθο-
 δῃ, hic alijs duob. vocabulis dicit. Si quis quærat, cur tam con-
 fuse hæc nomina vsurpet Aristoteles: is meminerit, eum, cum
 non agit de re aliqua ex professo, sæpe hoc factitare, de quo
 mox. Nos potius hæc duo obleruemus, Aristotelem opera
 graviora exordiri fere consueuisse à communi quadam senten-
 tia: quemadmodum hoc loco, ut in *Politicis*, ἐπειδὴ πᾶσιν
 πᾶσι, &c. & in *Analys.* πᾶσι διδασκαλίᾳ. Et in *Metaphysicis*,
 πᾶσι τῷ εἰδέναι, &c. Deinde hoc quoq; obseruandum est, A-
 ristotelem solitum, cum ex professo rem aliquam non tractat,
 sæpe confuse & negligenter videri, & res ipsas, & verba ponere:
 tam in libris *Physicis*, quam *Rhetoricis*: & maxime in *Ethicis* &
Politicis. Verbi gratia, hoc loco, primum confundit horum
 verborum, artis & scientiæ vocabula: deinde duos ponit fi-
 nes, actionem & opus, cum tamen sit & tertius, contemplatio:
 rursus œconomicæ finem dicit esse diuitias, id quod est falsissi-
 mum, nempe ex vulgi sententia: cum tamen particulæ
 tantum, quæ κτήνη, hoc est, acquisitiua dicitur eius artis, hoc

hoc est, œconomicæ, finis, sint diuitiæ, vt est init. Politicor.

Διὸ καλῶς ἀπεφάνηται.) Quæritur in hac boni definitione, vtrum summum bonum, an commune & suum cuiusque bonum intelligatur? Respondeo: Summum non definiri, sed suum cuiusque, & commune, hac ratione.

Notum est in syllogismi propositionibus, terminorum semper vnam debere esse significationem.

Atqui hic in complexione πᾶσα τέχνη, &c. bonum commune est accipiendum, ibi, ἀγαθὸν πᾶσι.

Ergo & in maiore bonum commune accipiendum erit.

Maiorem posuimus in his verbis, διὸ καλῶς, &c. Sic enim dicitur.

Omnis res bonum appetit.

Ergo & artes, vt res, bonum appetunt.

Sed negant alij hanc totius loci esse sententiam, & aliter concludunt hoc modo:

Omnnes artes & actiones appetunt bonum.

Ergo summum bonum est, quod ab omnibus appetitur.

Quod nos complexiorem, ipsi maiorem: quod nos maiorem, ipsi complexiorem faciunt: adducti verbo διὸ, quod est συμπρασμικήν, & complexioni inseruit: & verbo πᾶσα: quod non singulos: aut hunc & illum, sed omnes complectitur. Eo denique verbo ἀγαθόν, quo maxime nitebatur Trapezuntius. nam ἀγαθόν vere summum bonum significat, ἀγαθόν commune. Præterea istorum opinio confirmari potest. Aristoteles lib. 3. Ethic. init. cap. 2. eandem affert definitionem de summo bono: ὁ δὲ λέγει, μὲν γὰρ τὸν ἰδὲν τὸ ἀγαθὸν αἴτιον εἶναι voluptatem esse ἀγαθόν, propterea quod omnia voluptatem appetant, tam ratione prædita, quam ratione carentia. His omnibus non obstantibus, etsi valde vrgentibus, priorem sententiam puto huic loco accommodationem esse, propterea quod non est propositum Aristotelis, confirmare definitionem summi boni, aut ostendere quid sit, sed potius istud, Artes & actiones expetere bonum aliquod. quod vt confirmaret, adiecit eam vulgatam boni definitionem. De verbis illis tribus, διὸ, ἀγαθόν, πᾶσα, ita respondeo. Primum διὸ non semper esse συμπρασμικήν, sed sæpe αἰτιολογικήν: alterum πᾶσα, non semper summum bonum quoque significare, vt infra hac pagina, δηλον ὅτι τὸ αὐτὸ πᾶσα ἀγαθόν καὶ τὸ ἀρετὴν. Postremo πᾶσα etiam dupliciter accipi, collectivè commu-

communi comprehensione, & interdum distributiue, vt hoc loco, & in *Politicis lib. 2.* vbi in eo vocabulo lapsum Platonem ostendit Aristoteles. Quæritur postremo, cur Aristoteles vsus sit verbo *δοκῶ*, hoc est, in re certa, verbo dubitandi. Alij alia respondent & mire laborant, vt Aristotelem excusent: ego animaduerti, Aristotelem his tribus verbis, *δοκῶ*, seu *δοξάζειν* *ἴσως*, & *φαίνεται* etiam in rebus certissimis mille locis vti, credo modestiæ causa, aut etiam elegantix.

C A P V T I I .

T E X T V S .

Ἀρ' ὅτι καὶ πρὸς τὸν βίον] Itaque & ad vitam notitia eius & summi boni habet magnum momentum, & vt sagittarij scopum habentes magis assequamur id quod oportet. Quod si ita, conandum est, vt complectamur illud populari explicatione, quid sit illud summum, & cuius scientiæ aut facultatis. Videatur autem summæ & maxime Architectonicæ. Atq; Politica est eiusmodi. nam quas scientias oporteat esse in ciuitatibus, & quales quisque debeat discere, & quousque, hæc præscribit. Videmus autem honestissimas facultates huic parere, verbi gratia, militarem, æconomicam, Rhetoricam. Sequitur conclusio. Hac politica vtente cæteris practicis artibus (in actione positis) hæc amplius præscribente, quid agendum & quid fugiendum sit, huius finis complecti videatur fines aliarum scientiarum. Et si enim idem est *ἀγαθόν* bonum singulis, vni & ciuitati, maius certe & perfectius vrbi videtur capere, hoc est, acquirere & tenere, tueri. Bene quidem sit, satis quidem sit & vni & soli, pulchrius & diuinius genti & vrbibus. Scientia igitur quæ politica est, hæc persequitur, &c.

Ἀρ' ὅτι καὶ πρὸς τὸν βίον] Quidam hæc explicant, quasi cum interrogatione essent scripta: Nonne? Sed melius est sequi, & veteres libros, & translationem veterem: *ἄρ' ὅτι: itaque*: sine interrogatione.

πολιτ. &c.] Multa hic Eustrathius *λεπτολογεῖ* de hoc vocabulo, quod est omnibus notissimum, quo & Aristoteles sæpe vtitur, vt infra *in fine capit. 7. & libr. 7. & libr. ultimo. in princip.*

Γνώσις.] Non hic scientiam aut artem, sed notitiam aut cognitionem significat. quod quidam existimant.

Τύπος]

Τύπος] Hoc verbo frequenter vitur Aristoteles, vt & mox cap. 3. & lib. 2. cap. 7. & lib. 3. cap. 5. lib. 5. in princ. & lib. ult. cap. ult. in Politicis lib. 8. in fine: quod à Platone sumpsit lib. 6. de Repub. Proprie autem dicitur in sculptris teste Plinio: nempe de primis delineationibus seu informationibus, quas etiam pictores *τυπωμας* vocant, vt est apud Platonem d. lib. 6. nam exquisitiorem pingendi rationem *αναγραφὴν* vocant. Transulit autem Plato *τύπον* & Aristoteles *ὑποτύπωσιν* infra hoc li. ca. 7. ad artes. Notum est, tractandarum artium bipartitam esse rationem, exquisitam & popularem: illam vocant *ἀκριβειαν* proprio vocabulo, hanc *τύπον*, *ὑπογραφὴν* & *ὑποτύπωσιν* translatis vocabulis: inde Aristoteles fecit duo genera librorum *ἐκρηματικῶν* & *τυποτυπικῶν*. Hac typica ratione vsus est in toto hoc opere Ethicorum, & Politicorum, de qua re infra lib. 3. dicemus.

Δυναμικόν] Vetus translatio habet *ἀρετῶν*, quemadmodum & supra ab initio indicauimus quæ idem valent.

Καὶ μέχρι τίος] Huius particulæ duplex redditur interpretatio, nempe, vt vel *μέχρι τίνος* accipiendum sit de tēpore sc. χρόνος vel de modo, hoc est, scilicet *τρόπος*. ego de modo accipiendum puto. verbi gratia cum quaeritur, An iuuenis debeat discere Politica & Ethica & quamdiu, vt quamdiu inhærendū sit Dialecticis, aut ad quot vsque annos: neq; enim valde laborat Politicus, qua ætate quis discere debeat, aut ad quot vsque annos (hoc potius Magistrorum est) sed hoc studet potius Politicus, vt ne artes bonæ deprauetur, aut deprauatæ doceantur: verbi gratia, ne Physicus in Magum degeneret: Dialecticus in Sophistam: Medicus in Pharmacopolam: Iurisconsultus in rabulam: hoc satis sit de verbis dictum. videamus sententiam.

Ἀρὴν καὶ πρὸς τὴν βίον] His verbis ostenditur, similitudine ducta à sagittariis, vtile esse certum vitæ scopum destinare, deligere: qua eadem similitudine in eadem re pulcherrime vsus est Plato lib. 12. de legibus in fine. & lib. 3. 4. & 7 de Repub. qua de re videatur Aristoteles libro 2. & 7. contra Lacedamonios, de Republ.

Εἰ δ' ἔγωγε] Sic & lib. 1. Rhetorices & lib. 1. Metaphys. ostendit primum vtilitatem, deinde de scientia ipsa agere incipit.

Τί ποτὶ ἐπὶ] Prius tamen agit de scientia, quam de definitione.

Δόξαι δ' αὖτις.] Summa scientia officium est agere de summo bono:

Politi-

Politica est summa scientia.

Ergo Politica est agere de summo bono.

Maiores δὲ εἰς. Minor τινὰν δὲ. Conclusio χρημῆνς. Maioris confirmatio omittitur, ut certa ex tertio supra posito syllogismo. Minoris confirmatio ibi τινὰς ἡ δὲ εἶναι: eam namq; confirmat duobus argumentis, altero ab effectis, altero à minore sumpto. Prius est:

Politica imperat & præscribit, quæ artes in ciuitatibus sint discenda aut retinenda, quæ non: ad quem finem, quibus.

Ergo est summa.

Hoc argumento utitur & Plato sed aliis verbis & copiosius in *Politico*. Alterum cum domina sit præstantissimarum trium artium, nempe, militaris, Oeconomica, & Rhetorica: erit & reliquarum omnium. Confirmationes omnium propositionum omittit Aristoteles, sed egregie explicauit Plato in *Politico*, in *Euthydemo*, in *Gorgia*.

Τινὰς ἡ δὲ εἶναι χρημῆνς.] His verbis hoc continetur, quænam artes in ciuitatibus sint discenda, quæ non, & quæ exercentur. hoc autem munus esse politicæ prouidere: multis modis ostendi potest. Lycurgus, teste Plutarcho in eius uita ratione inutiles & superuacaneas artes à Repub. Spartana eiecit: & ipse Rhetoricam; ut & Minos à Repub. Cretensi, teste Sexto Empirico in lib. aduersus scientias. Moyses antiquissimus Politicus à Republica Iudaica omnes Pictores, celatores, sculptores, statuarios, & id genus eiecit, teste Philone in commentario ad X. præcepta Domini, ad illud præceptum II. Non facies tibi. &c. Sic legibus Iuris Romani Chaldaei, quos vulgo vocant astrologos, Magi diuini, grauiter prohibentur in Tit. C. de Math. & Malefic. Artem Geometria, inquit quidam Imperator in l. 2. C. illo Tit. discere atque exercere publice interest: ars autem Mathematica detestabilis interdicta est. Sic Plato à Republic. sua Poeticam eiecit: Romæ prohibiti fuerunt, Censorum edicto, Rhetores aperire ludum.

Καὶ τινὰς ἰγέρους.] Hoc est, Præscribit Politica suam cuiq; ordini & sexui artem. Verbi gratia, Lacedæmone, teste Plutarcho in Lycurgo, & Romæ, teste Dionysio lib. 2. non licebat ciui exercere opificium. Nam nemo ciuis Rom. poterat esse factor, futor, aut aliud aliquod opificium exercere, sed omnes debebant esse vel otiosi vel milites. Sic hodi: nobilis non exercet mercaturam, quod & olim non satis liberale fuisse ostendit

Plutarchus in *Solone*, & Aristoteles *lib. 1. Polit.* Sic Imp. Iustinianus prohibet, ne libri Iuris alij doceantur quam sui: Immo & prouidet de locis ipsis Politicâ. Verbi gratia, olim non licebat Ius ciuile docere, nisi tribus in locis totius orbis, nempe in Roma Veteri, & Noua scilicet Roma; & Constantinopoli: & Berythi, & reliquas artes in vtraq; Roma tantum, Athenis, Alexandria, & Tharsi, testibus Iustiniano Imp. in *prafatione Pandectarum*, & Eunapio in *lib. de Illustribus Sophistis*.

Καὶ μίξει τινι.] Hoc intelligendum dixi de modo, non de tempore. Sic Lycurgus opificia non eiecit: sed modum illis adhibuit, hoc est, vt Fabri, verbi gratia, lignarij, lectulos, sella:; & id genus alia possent conficere: sed nullis fere ornamentis: idem & in poculis, vestibus, calceis constituit. Sic hodie Græcis non licet vestibus fila aurea & argentea intexere. Sic Poetas non eiecerunt Athenienses, sed libertatem conuiciandi lege lata represserunt. teste Horatio in *libro de arte Poetica*. Cicerone in *libr. de Republ.*

Στατηρικῶν.] Certissimum est hanc esse honoratissimam artem, cum nulla alia fere de principatu cum Politica certare consuerit, teste Cicer. *lib. 1. offic. & in Orat. pro Muræna*, & Platone in *Politico*. Verius tamen est eam parere Politicæ: Omne enim imperium à Politica accipit: & quicquid ceperit, siue pecuniarum, siue urbium, vt venator coquo feras captas, tradit Politico: inquit Plato in *Politico*. qui comparat Venatorem duci exercitus. & Aristoteles *lib. 7. cap. 7. Politic.* & finem eius victoriam, certum est non esse vltimum finem. De Oeconomica & Rhetorica certum est esse egregias artes: adeo quidem, vt Rhetorica etiam ausa fuerit de principatu contendere, teste Platone in *Gorgia*, verum ex earum finibus perspicuum est, eas non esse summas, immo Politicæ subiectas.

Χερμῆνης δ' ταύτης.] Hæc mihi videtur esse conclusio: repetitis tamen breuiter illis duabus confirmationibus: posteriore prius, ibi, *χερμῆνης*: priore posterius, ibi, *ἐπὶ δὲ νομοθεσίας*. quod autem dicit *χερμῆνης* vno verbo, allusit ad pulcherriam Platonis disputationem, tam in Euthydemo quam in *Gorgia*: in quibus locis Plato artes omnes ita partitur, vt aliæ sint, quæ opus faciant, & non vtantur opere facto: aliæ vero, quæ non faciant, sed imperent & vtantur opere facto: & in his dicit esse Politicam: vt quæ vtatur omnium artium operibus & actionibus. Sic coquum ait vt opere venatoris, medicum o-

pere

pete coqui, sutoris & aliorum artificum, qui corpori humano quiddam parant. De his quoque differentiis videntium & non videntium artium Aristoteles *infra extremo lib. 6. & in Politicis etiam lib. 1. cap. 5.* ubi quaerit, an Oeconomica pars sit illa quae dicitur *οικονομική*: & Aristoteles dicit non esse partem, sed ministram: quia rationem bene utendi diuitiis praescribit Oeconomica.

Τὸ τοῦτος τίλθ.] Hic vera est conclusio, sed dicit aliquis, cur hic de fine sit mentio, cum agitur de scientia? Respondeo, quod iam saepe dictum est, inter scientiam & finem esse proportionem summam. adeo ut quae sit praestantissima, praestantissimum habeat finem, & contra. Itaque cum dicit praestantissimum Politicæ esse finem, tacite etiam Politicæ esse praestantissimam ostendit.

Τὸ ἡνίκων τὰ ζαθόν.] Bona aut sunt diuina, aut humana. Plato *lib. 1. de leg.* & cum secutus Cicero *lib. 5. Tuscul. quaestio.* diuina vocant virtutes: reliqua, corporis & fortunæ, humana. Aristoteles aliter: ea nanque omnia vocat humana. nam humana vocat bona, quæ ab homine comparari possunt: diuina, quæ soli Deo sunt propria: ut *in Ethicis Eudemus lib. 1. cap. 8.* Nunc autem agere se dicit de bono humano, ut *infra saepe*, quod & Politicum vocat, & *πρᾶκτικόν* in principio *Ethicorum mathematicorum*. Et reprehendit grauer Platonem, qui in Politicis agit de bono diuino.

Εἰ δὲ τὰυτὸν.] Hic est locus difficillimus. Ego cum alijs putō quandam esse *ἀνδρὸς υποφοράν* hoc loco, hoc modo accipientem. Dicis Aristoteles te agere de bono humano & de Politica. Atqui bonum humanum vnius est hominis, Politica est ciuitatis? Respondet Aristoteles, vnius & ciuitatis bonum esse idem, (qua de re agit late *libr. 7. Politic.*) sed ciuitatis esse longe praestantius, cur ita? quia communius: bona quod sunt communiora, eo praestantiora, teste Aristotele *lib. 1. Rhet. & lib. 3. Topic.*

Τὰς.] Hic non valet nam, sed valet idem, quod sed, ut *scæpalias. εἰ δὲ.*] Sed si, si autem, ut apud Latinos *enim* saepe ponitur pro *sed*. Quaeritur iam postremo de scopo, *σκοπῆς* *σκοπῆς* *σκοπῆς* h. e. proposito seu instituto (barbari *subiectum* vocant) totius operis, h. e. Ethicorum & Politicorum. & rursus distinguat, Ethicorum, & separatim Politicorum quodnam sit? Disputat hac de re Aristoteles *lib. 6. Eth. cap. 7. aut 8. item in Ethicis*

Eudemis Lib. 1. & 2. aut 3. capitibus Magnorum Moralium. Antequam quæstionem propositam dissoluamus, præmunien-
dum est, *πραγματεία* seu opus hoc, Ethicorum & Politic. v-
num esse duobus tomis seu partibus distinctum: quod perspi-
cuum fit ex *li. 10. Ethic.* extremo. vbi institutum suum comple-
tum esse Aristoteles negat, nisi adiungatur tractatio de legibus,
& de tota deniq; Republica. Idem confirmari potest ex *lib. 5. Ethic. cap. 2.* vbi, cum de Politicis loquitur, *ὑπερὸν διορίσιν*,
ait postea explicandum: & *lib. 2. cap. 2. Polit. ὅτι τὸ ἐν τοῖς ἠθι-
κοῖς ἀρετὰν πρότερον*, vt supra dictum est, inquit, in Ethicis:
nunc ad quæstionem: & primum quidem de toto opere, dein-
de de partibus. Itaque posito Politicam esse bipartitam, com-
munem & propriam: illam, quæ præcepta Ethica, Politica &
œconomica complectatur (quo modo Plato sæpissime eo vo-
cabulo est usus, vt supra diximus) hanc quæ de Republica tan-
tum & ciuitate instituenda agat: quæritur vtrum totius operis
scopus sit communis, an proprius? Communem videri his ratio-
nibus & argumentis demonstrari potest. Primum, quia Ari-
stoteles *lib. 10. cap. ult. Ethic.* ait, se hoc opere totam Philoso-
phiam humanam explicare velle: atque eam esse communem
Politicam, vel ex vno loco Platonis in *Apologia* penitus est;
vbi Socrates humanam Philosophiam se docuisse ait, quam v-
bique Plato vocat Politicam communi nomine.

Præterea *Politica* propriè *sine specialiter*. vt vulgo loquuntur,
*finem esse ἀνομίαν, hoc est, rectam legum & ciuitatis descrip-
tionem*, ait Aristoteles *libr. 3. capit. 4. Ethic.* Et *lib. 7. Eudem. ca-
pit. 5.*

*At eius Politica qua hic tractatur, finis est alius, beati-
tudo.*

Ergo propria non videtur explicari.

Præterea Aristoteles in *Eudemis lib. 1. cap. ult.* tribuit tra-
ctationem beatitudinis tribus scientijs, nempe Oeconomicæ,
Politicæ & Prudentiæ: quæ hic vni Politicæ tribuitur. Contra
vero, propriam videri (scopum esse Aristotelis) his argumen-
tis doceri potest. Primo, *initio Ethicorum*, œconomicam di-
stinguit à Politica ea, quæ hic explicatur. Deinde *lib. 1. cap. 2.*
ibi, *εἰ γὰρ τούτων*: & *cap. 13. δοκεῖ δὲ καὶ τὴν ἀλήθειαν*, &c. & *lib.*
5. cap. 7. πρότερον τὴν πολιτικῆς: Et *libr. 6. cap. 7. & 8. & ultimo*:
aperte videtur indicare, se agere de propria: & certe de *cap. 2.*
lib. 1. nemo mihi videatur cauillari posse, quin Aristoteles sub-
indi-

indicet, se de ciuitate explicare velle, vbi dicit *εἰ γὰρ ταῦτό ἐστι*: propterea quod h. c. initio Ethicorum politicæ tribuit, vt sit Architectonica, id *lib. 6. cap. 8.* expresse tribuit Politicæ propriæ, immo propriæ parti *νομοθετικῇ*. Præterea *initio Politicæ*. omnino eodem vtitur principio, quo hic. nam vt hic Politicam dicit esse *κυριακτέτιν* & principalem scientiam: sic ibi societatem *κυριακτέτιν* dicit esse Politicam. Postremo Alexander princeps Interpretum Aristotelis aperte ait in *Præf. & Prolegomenis* in *priora Analytica*, *scopum Aristotelis ἐπεὶ δὲ τὸν περὶ πολιτικῆς* seu *περὶ αἰετῶν* esse politicam propriam & *πολιτικῆν*, & addit, *simile quiddam egisso Aristotelem in his libris cum libris Analyticis. nam vt ibi vnum quidem est opus, in duas partes, priorum & posteriorum Analyt. distinctum, eiusque vniuersi vnum esse scopum, apodicticam scientiam*: Sic item in his libris Ethicorum & Politicorum. Ego re diligenter considerata, assentior Alexandro: præsertim quod priora de communi argumenta non ita difficulter refelli possunt. Quæritur nunc prioris tomi quis sit scopus? Respondéo vno verbo, esse tractationem principiorum Politicæ, vt ipse Aristoteles *initio Magnorum Moralium* testatur. Politicorum autem quis sit scopus, facilis quoque est quæstio: nempe Politica ipsa, sed specialis, hoc est, quæ de legibus & ciuitate agat. De hac distinctione Politicæ & eius ab Oeconomica differentiali latius agetur *lib. 6.* Sic igitur accipienda sunt verba, *ἡ μὲν ἔν μέρει τῶν ἐφ' ἡμῶν πολιτικὴ πρὸς αἰετῶν*, hoc est, *hoc igitur expetitur scientia, qua dicitur seu est Politica.*

Τάτων.] Hic idem valet, quod *τάτων*, hoc est, *παραδῶν*: Solet enim Aristoteles interdum numero multitudinis vt pro singulari, vt *init. posteriorum Analyt. ὅν ἔχει τὴν γνώσιν*: ὅν pro ἑ. vt optime Themistius. Deinde est etiam vsitatum Aristoteli genus pro genere vsurpare, quod est maxime obseruandum in Aristotele.

Πολιτικὴ πρὸς.] Tis hoc loco nihil significat, & est *παραπληρωματικὸν*, hoc est, appositivum, & elegantix causa adijcitur, vt in prouerbio; *δραχμῶν μὲν αἰετῶν, μέγα μὲν αἰετῶν, ἔτι πῶν*. Vt autem in eo prouerbio ignorance illius particulæ lapsus est Erasmus, vt recte indicat Henricus Stephanus, ita in hoc loco omnes Interpretes sunt hallucinati eiusdem particulæ ignorance: qui ob eam particulam hæc verba accipiunt non de Politica. Idem de ea, quæ vulgo dicitur Ethica, & à veteribus ignorata scilicet Platone & Aristotele. Hæc autem verba

ita accipienda esse, vel ex eo solo perspicuum est, quod Epilogus, (qui his verbis continetur) toti orationi priori (in qua iam docuimus agi de Politica eā, q̄ in administratione ciuitatis versatur) debeat esse consentaneus. Politica igitur scopus est vniuersi operis: cuius, vt iam dixi, principia, in Ethicis explicantur: eaq; de causa hæc Ethicorum tractatio Politica quoq; dici potest, sed non absolute, verum cum adiunctione, nempe Politica quædam, Politica de moribus, teste ipso Arist. *lib. 1. magnorum moralium, cap. ult. πολιτικῆς πρὸς. & lib. Rhet. 1. c. 10.* Quæritur amplius, cum dictum sit Politicam esse artium summam & dominam, an etiam sapientia sit superior, & an dominetur etiam sapientia, de qua infra cum Aristotele explicabimus *lib. 6. c. ult.* Quæritur postremo cum dictum sit Politicæ parere præstantissimas artes, *πλὴν οἰκονομικῶν, &c.* An Politica velut genus eas sub se omnes complectatur, quod quidem viri doctissimi existimant: sed falso. nam continet Politica Inferiores artes, non vt genus formas, aut totum Partes: sed vt princeps subiectos, seu Rex subditos.

CAPUT III.

COMMENTARI I.

Αἰτιολογία δὲ αὐτῶν ἰκανῶς.] Hoc loco iam tractat Aristoteles de modo, & ratione conclusionis, quam & Doctor, & discipulus in Politicis tenere debeant. Concludendi autem ratio cum sit bipartita, altera necessaria popularis altera: hanc in Politicis solam utilem esse ait. quod idem sæpius inculcat, vt *infra cap. 7. & lib. 2. cap. 1.* Propterea quod Platonem hac in re peccasse in sua Politia videret: qui existimabat, si in alijs artibus inferioribus exquisita ratione vtendum sit, etiam in præstantissima arte Politica exquisita ratione esse vtendum.

Τὰ δὲ καλὰ καὶ τὰ δίκαια.] His verbis, quasi prouerbialibus solet indicari materia Politicæ, quæ sita est in actionibus honestis, iustis & bonis: sic locutus est & infra Aristot. *lib. 6. ἡ μὲν φρόνησις ἐστὶν ἡ, &c. & infra cap. 4. τὸ πρὸς τὰ καλὰ καὶ τὰ δίκαια, &c.* & Plato sæpissime, vt *6. lib. de Repub. ὡς δίκαια καὶ καλὰ, &c.* Et in *Gorgia, καὶ τὰ δίκαια εἰδέναι, καὶ τὰ καλὰ καὶ τὰ ἀγαθὰ, &c.*

Νόμος.] *Νόμος* quid esse, & *φύσις* sunt contraria, latine ea Cicero dicit instituto (interdum etiam lege) & opinione atque natura dicere solet: Hac autem phrasi Græca sæpissime vtuntur veteres, vt *infra Lib. 5. nummus dicitur à νόμος non φύσις.* Et

libr. 1. Politic. quæritur, an seruus νόμος, an φύσιν sit introductus. Sic Isocrates in *Panegyrico*, ciues alios dicit esse φύσιν, alios νόμον, qui scilicet non sunt nati sed facti ciues vt latini loquuntur.

[Ἐπεὶ οὖν οἱ αὐτοὶ αἰσχροί.] Ambiguum est hoc vocabulum αἰσχροί: alij accipiunt pro corporis robore & viribus: alij de virtute & fortitudine: ego de fortitudine accipiendum puto. nam pro robore corporis (quæ ἰσχύς græce dicitur) non memini me legisse. Torus autem hic locus his rationib. continetur, & quamquam in leone quædam sit fortitudo, vnde quidam corpori fortitudinem tribuunt, sed est tantum vmbratilis fortitudo & scintilla fortitudinis animi.

Omnis disputatio materia sua consentaneas conclusiones habet: (conclusionem intelligo argumentationem) incerta & instabiles, incertæ & populares: certa & necessaria, certæ, stabiles, & necessitas.

Atqui Politica materia est incerta & minime necessaria.

Ergo eius conclusiones non erunt necessaria seu Apodictica.

Hic est copulatus syllogismus, quo vtitur hic Aristoteles, nam maior ibi, τὸ πρὸς ἀκριβείᾳ; minor ibi, ὅτι καὶ καλὰ καὶ ὅτι δίκαια: conclusio ibi, ἀκριβὲς καὶ ἀδίκαιον. Et rursus ibi, in fine, ἀγαπῆτον ὅτι. qui copulatus syllogismus in duos ita dissolui potest.

Omnis disputatio pro materia subiecta explicari debet.

Ergo & Politica. Rursus;

Disputatio, quæ materiam habet incertam, populariter explicari debet.

Politica habet materiam incertam.

Ergo populariter explicari debet.

Maiores prioris syllogismi certa est ex *Analyticis libr. 1. prior* & illustratur hic exemplo à rebus manufactis, ibi, ὡς περ ἐν τοῖς. Minor confirmatur ab opinione quorundam ibi, ὡς δὲ δόξει, Archelao Physico præceptore Socratis sc.: qui teste Laertio iusta putabat reuera nulla esse, sed tantum opinione, vt & postea Epicurus, quem Cicero *libr. 1. de legib.* confutat: & ab effectu minor probatur, ibi, ἀλλὰ ὅτι ποταμοίς, &c. quasi dicat bona non videri bona, quæ detrimentum videlicet afferant. Ea autem minor pulcherrimis exemplis comprobari potest, de quibus videatur Sextus Empiricus *libr. 3. ἐναντιπώσεων*, & infra Aristoteles eandem minorem examinat *libr. 5.* Plato quoque in *Politico*, materiam Politicæ dicit esse instabilem & incertam: Verbi gratia: Saltare honestum erat in Græcia, apud Roma-

nos vero turpissimum, &c. Rursus quæ in alio loco sunt iustissima, in alio iniusta, & contra: ut vbiq; fere iniustum est iurari, Lacedæmone vero non erat iniustum.

Ὡςπερ ἐν τοῖς.] Hoc simili confirmatur maior totius copulati syllogismi. nam ut in rebus manufactis pro varietate materię, altera ars alteram subtilitate superat: (ut statuariam pictura in eodem ligno) ita etiam scientię altera alteram superabit pro materię varietate.

Ἐπειρὶ δὲ δὲ ἀνδρείαν.] Hæc, ut dixi, pertinent ad minorem, qua dictum est, Politicę materiam esse variam, quæ posita sit in rebus honestis, iustis, bonis. Bonorum nomine non corporis tantum & fortunę, sed & animi bona hic contineri puto: qualis est ἀνδρεία seu fortitudo: cum agatur de moribus. Sequitur tandem complexio, ibi, ἀγαπητόν, quam bipartitam facit. Ait enim tam Doctorem Politicę uti debere conclusionē probabili, quam auditorem eius: aliam exquisitiorem non debere postulari de Doctore, ibi, λίγνους πεχυλῶς: de auditore, ibi, τὸν αὐτὸν δὲ πρόπον. Est enim, inquit, eruditi auditoris, eateus subtilitatem requirere, quatenus rei natura postulat: quæ fuit maior in superiori syllogismo generali, eam hic iterat in auditore, & confirmat quodam absurdo omnibus noto, ibi, περὶ ἀληθείας ᾧ. notæ sunt omnib. ἀποδείξεις Mathematicę: nota sunt quoq; omnibus Rhetorum probabilia argumenta: quam igitur, inquit, absurdum sit, a Rhetore ἀποδείξεις requirere, & contra à Mathematico verisimilia: ita & absurdum sit & indocti auditoris, in reliquis scientiis sine discrimine conclusiones exquisitas postulare, demonstrationes expetere.

Πεπευδὲ ἀμύνῃ ᾧ ἐστίν.] Aristoteli vñtata est vox πευδία notionē non omnibus nota. Vocat. n. ille πευδία habitum quēdam recte iudicandi de rebus omnibus, quod docet doctrina Analytica: contra ἀπευδία contrarius ab illo habitus dicitur: hoc est, ignoratio doctrinę Analyticę: hinc πευδὲ ἀμύνῃ pro eo qui in Analyticis sit eruditus, & contra, ἀπευδὲ ἀμύνῃ libr. 1. Rhetor. cap. 10, libr. 3. Metaphys. cap. 3. & 4. & libr. 1. de partibus animalium in princip. & hoc loco, πευδὲ ἀμύνῃ, ita accipiendum est: eius qui in Analyticis sit versatus. Facit autem idem Aristoteles πευδία duplicem: mox hic καὶ ἐπιστήμην: & in initio lib. 1. de partibus Animalium. Alteram enim vocat veram cognitionem Analyticę, & omnium

maiorum rerum generalem cognitionem : alteram vero *partem* dicit esse specialem alicuius certæ scientiæ & specialis, ut ubi: gratia, si quis sciat recte iudicare (ex Analytica doctrina) de Musicis aut poeticis.

Ἐπεὶ δὲ ἰκρίεις] Proprie iam incipit explicare, quis sit idoneus auditor scientiæ Politicæ, quod est tertium totius processus membrum: cumque esse ait idoneum, qui & rerum sit penitus, & cupiditatibus non distrahatur.

Οἱ λόγοι δὲ ἐκ τούτων] Phrasis est Aristoteli usitata ἐκ τούτων, ἢ ἐξ τούτων. per prius autem argumenta intelligit: per posterius materiam, de qua agitur: sic hoc loco Politicæ ἐκ τούτων, hoc est argumenta quibus utimur in Politica pendent ex actionibus: & eiusdem ἐξ τούτων, hoc est materia Politicæ sunt, ut sæpe dictum est, actiones vitæ: eadem Phrasi usus est & paulo superius ἐξ τούτων, *Lib. 1. Rhet.*

Νίαρός] Valet hoc loco, non rudis aut novus, ut vertit Lambinus, sed potius iuuenilis aut petulans; quod indicant verba sequentia ἀλλὰ ἄλλα τὰ. Iam videamus conclusiones.

Qua quis recte nouit, eorum bonus est iudex: in rebus singulis, qui in rebus singulis est eruditus: generaliter vero qui in omnibus.

Atqui adolescens actiones vitæ non nouit, utpote adolescens, nullo dum vitæ usus pradius.

Ergo adolescens recte iudicare de rebus humanis non potest: & proinde Politica non est auditor idoneus.

Maiores ibi, ἰκρίεις δ'. Minor ibi, ἄπειρος γ'. complexio ibi, διὰ τὴν πολιτικὴν. Maioris confirmatio pendet ex superioribus. Minor confirmatur ibi, οἱ λόγοι δέ, & certa est alioqui: nam nemo ignorat, quin adolescens rerum sit imperitus. Alterum argumentum, quo docet non esse adolescentem auditorem aptum, est eiusmodi.

Quicumque ea qua hic docentur, facere nequit, non est aptus auditor:

Adolescens id nequit.

Ergo &c.

Minor ibi, ἰκρίεις δὲ τὸ πλὸς, ibi tamen potius est confirmatio maioris. nam huius scientiæ finis non in mera cognitione, sed in actione consistit. Ergo qui agere nequit, non est idoneus: minor ibi, ἐπὶ δὲ τοῖς παιδείῃ, ubi & continetur minoris confirmatio, hoc modo: Qui perturbationibus est obnoxius, ille ex virtutibus viuere non potest, quod requirit tamen Politica.

Διαφέρει δὲ εἶναι.] His verbis extendit Aristoteles illud vocabulum νέος : & ait accipiendum non tantum de Adolescentibus proprie dicto: sed etiam de eo, qui moribus Adolescenti est similis, etsi senior. hic enim eo posteriori argumēto non est idoneus, etsi priore sit.

Τοῖς δὲ ἄλλοις λόγον.] Pulchra commendatio Politicæ ab usu dicitur. n. vtilissima esse eius cognitio iis, qui rōi cōuenienter vitā instituunt: qua de re diximus in *prafatione*, & apparebit in toto opere. Quærunť iā interpretes: si neq; adolescentibus, neq; adultis male moratis vtilis est Politica, quib. tandem sit vtilis, cum adulti bene morati non habeant opus? Respondeo Politicæ tractationem non tantum esse de moribus: sed de Politica, quam diximus esse scopum huius operis, qua ex re videre licet, Adolescentes non esse accommodatos auditores, qui Rerum publ. administrandarum sint imperiti. Quod ad mores attinet seu Ethica: eorum tractatio vtilissima erit adultis etiam bene moratis: propterea quod bene instituti, & moribus iam bonis imbuti in tanta rerum humanarum varietate scopum certum, quem Politica tradit, & adiumenta ad scopum consequendum, quam fieri potest certissima ex hac disciplina habituri sint. De ciuitate autem administranda non est dubiũ, quin adulto præcepta Politica de ciuitate administranda sint vtilissima: vt autem magis confirmetur, quod Aristoteles multis in locis dicit, adolescentem Politicæ, non esse suum auditorem: breuiter commemoremus, quis ordo sit obseruandus in discenda Philosophia. Ponamus autem cum vulgo tria membra Philosophiæ, Logica, Physica, Ethica. (Diuisio hæc est Stoicorum, & non est vera, eamq; conuincit Alexander) hoc posito quæritur vnde sit auspicandum. Chrysippus *lib. 4. de vitiis* dicebat auspicandum esse à Logicis: secunda esse Ethica: tertia Physica: vt est apud Plutarchum *de contrarietatibus Stoicorum*. Boethus Philosophus à Physicis incipiendum dicebat: alii etiam ab Ethicis, propterea quod mores primum conformari videantur, ne mens perturbationibus obscurata, in artib. reliquis nullum progressum facere possit, quod testatur Hammonius & Simplicius in *Categorias Arist.* qui duo interpretes ipsi hanc sententiã afferunt, vt primum discenda sint quædã præcepta leuia de moribus, qualia continētur verbi gratia in carminibus Phocylidis aut Pythagoræ, aut etiam in officiis Ciceronis, aut etiam Catonis. κατήχησις vocat Simplicius leuē eam institutionē moralem: inde

inde progrediendū ad logica: nihil addunt præterea. Nos ita instituenda studiōrū rationē existimamus, ut moralis quædam *κατὰ τὴν χάριν* primum discatur: deinde ad logica progrediatur: nā hoc logicorū velut organo in reliquis disciplinis utimur; deinceps ad Physica veniendū est: postremo ad Ethica. Cur ita? propterea quod Politicæ auditori necessaria sit Physicæ cognitio, testib. Platone *lib. 2. de ll.* & Arist. *lib. 1. Eth. in fi.* ut ibi latius explicabimus.

C A P V T I V.

C O M M E N T A R I I.

Λίγω μὲν δὲ ἀναλαβόντες.] Cognito, aliquod esse summum bonum, proximum erat explicare eius naturam, id quod hoc capite instituit Aristoteles, cuius duo fere sunt membra: prior de nomine summi boni & opinionum varietate, de summo bono definiendo: alterum est de Methodo, ibi, *μη λαλῶντι*.

Σχῶν.] Cur fere? Puto hanc particulam & hoc loco, & aliis sæpe elegantix causa adiungi, quales & multæ aliæ sunt particule, *ὡς εἰπὼν, ὡς ἴπος εἰπὼν* &c. ita fere dicimus, omnes fere ita loquuntur.

Οἱ χαρίεντες.] Hos eosdem vocat *σοφῆς*, ibi, *Οἱ πολλοὶ τοῖς σοφοῖς*. Intelliguntur autē eo nomine omnes, qui supra vulgi caput aliquid sapiunt, non tantum Philosophi: Latini expolitos & intelligentes vocant: (*Stulto intelligens quid interest*, Terent) etiam doctos: ut contra *τὰς πολλὰς* vocāt agrestes. Eodem verbo usus est Aristoteles *infra cap. 5. & cap. 13.* ibi, *ἡ πᾶσι τοῖς χαρίεντες*: ut in *Metaphys. lib. 11. cap. 2* Plato ita sæpe utitur. Dicuntur & *καρμῶν* tam a Platone, quam Aristotele (*καρμώτεροι*, nos dicimus eleganter docti.)

Τί ἐστιν ἀμφοισθητῶν.] Vetus translatio & Eustrathius, eumque secutus Argyropylos, legunt *τίς ἐστιν*: Eustrathius certe magnam differentiam facit inter *τίς ἐστι* & *τί ἐστι*. ego siue *πὺς ἐστι*, siue *π ἐστι* legatur (etsi prius ut antiquius probo) nihil discrepare puto in sententia. Agitur enim de definitione: quæritur: quid sit, vel quæ sit beatitudo.

Ὅτι ὁ μὲν μὲν ἔν] Ait Arist. nomē summi boni vñ idēq; fere esse & ab omnib. *ὁ δὲ αὐτοῖς* dici tā doctis q̃ indoctis: addit quoq; vulgo dici & idē putari, *ὁ δὲ ζῆν καὶ ὁ πρᾶττειν*. ut hæc melius intelligentur, sciendū est, græcis quinq; esse vocabula, quib. hoc summū bonū explicare cōsueverūt, *εὐδαιμονίαν, εὐπραξίαν, εὐζωίαν*

εὐ-

ἀτοχίαν, & μεγαλειότητα. Primum & posterius sunt præclariora & honestiora, & rem magis explicantia, reliqua non item, quæ fortunæ videantur summum bonum adscribere. Videantur hæc loca *libro 1. Rhet. libro 1. Eudem. capit. 1. & infra cap. 3. ibi, ἡ δὲ γὰρ* &c. Latini beatitudinem seu beatitatem, felicitatem, & interdum prosperitatem, sæpiissime autem beatam vitam vocant. Nam beatitudinis vocabulum Cicero dicit esse asperius.

ἔστι δὲ τῆς διδασκαλίας] Hic explicare incipit, quid sit, & enumerat primum varias opiniones: confuse hoc capite, distinctius proximo, in quibus refellendis opinionibus consumit tria proxima capita.

Οἱ μὲν γὰρ τῶν ἐναργῶν] Id est vulgus beatitudinem collocat in rebus sensui subiectis, in diuitiis puta, voluptate, honoribus: femina in pulchritudine: quæ vocat ἐναργῆ: quæ cum sint varia, oportet etiam varias esse opiniones: adeo quidē ut sæpe nonnulli à seipsis dissentiant: vnus enim idemq; si æger est, sanitatem: si pauper, diuitias: si inglorius, honorem, summum bonum putat.

σωσιδότης] Hoc est vulgus cum quempiam de re magna differenter audit, eum, ut Deum admirans, beatum putat; & in scientia ea beatitudinem positam putat.

ἔνιοι δὲ ἄλλοι.] Attingit Platonem, qui summum bonum existimabat illud esse, quod per se appeteretur, & causa esset reliquis omnibus bonis ut sint bona: quod bonum ideam vocabat: sic hunc locum interpretatur ipse Aristoteles *cap. 1. magnorum moralium* (Dominus Martyr intellexit Deum, sed perperam.

Ἀπίστας μὲν ἔν] Præclarum hoc loco datur præceptum Methodicum seu Analyticum: nempe cum in disputatione aliqua multiplices sunt opiniones, non omnes esse exquirendas, sed eas duntaxat, quæ vel insigniores authores habeant, vel maiore nitantur ratione: quod præceptum iterat Aristoteles *li. 1. cap. 3. Top. & libro 1. Eudem. cap. 3.* sic & Cicero in *libro de finibus bonorum*, opiniones de summo bono certas exquirat, nonnullas, ut Aristonis, Herylli, ut ineptas & disputatione indignas reiecit. si quis tamen omnes opiniones veterum de summo bono videre cupiat: videat Clementem Alexandrinum *lib. 2. σημειωτων*, & Augustinum *lib. 19. de ciuitate Dei. cap. 1. & 2.*

Μὴ λαμβάνειν τὸ δὲ ἡμᾶς] Locus difficillimus videtur mihi, vel

Apol-

Apollinis vel Sibyllæ oraculo dictus. Iā initio huius capitis diximus, agi hoc loco de Methodo Politicæ. Ait autem primo Aristoteles omnium tractationem seu methodum esse bipartitam: alteram quæ à principiis ad effecta proficiscatur: alteram quæ ab effectis ad principia contendat: quod ut intelligatur, sciendum est, duo esse genera principiorū, vel quæ rem constituent, vel quæ eam explicant: illa sunt causæ quatuor, materia forma, efficiens, & finis &c. hæc sunt, quæ in Analyticis dicuntur τὸ ὄν & δι' ὄν. Hoc igitur posito ut certum ex Analyticis, videamus de vtro principiorum genere hic locus sit accipiendus: & certo de posteriori videtur accipi debere, tū ex eo quod mox dicemus, tum etiam ex verbis Arist., ἀρχὴ τὸ ὄν & c. methodus ergo ἀπὸ τῶν ἀρχῶν conveniet conclusioni, quæ in *Methodis* dicitur τὸ δι' ὄν hoc est, quæ ex principiis elicit & declarat effecta: illa autem: methodus, quæ est ἐκ τῶν ἀρχῶν conveniet conclusioni τῷ ὄν, hoc est quæ per effecta principia sua explicat. Proclus in *lib. 3. Euclidis*, & Galenus *li. 9. de decretis Hippocratis*, ac Plato. mentionem faciunt de his duabus methodis & priorem à principiis σύνθεσιν appellant: alterā ad principia ἀνάλυσιν seu διαίρεσιν, à Platone dici affirmant. Certe de utraque methodo diligenter agit Plato in *Politicis*: *Sophista*, *Philabo*, *Phadro*, & *lib. de Rep.* Iam ergo constat esse bipartitam methodum tractandarum scientiarum: quod Aristoteles eleganti similitudine illustrat à Diaulo, in quo stadii genere bipartitus erat cursus, prior à carceribus ad calcem, alter à calce reflexus ad carceres. Videamus igitur nunc, vtro genere methodi in Politica utendum sit: & hoc est, quod ait ἀρχὴ τὸν λόγον. Et quidē Aristoteles non aperit statim nominatim, vtro genere sit usus, sed præcepto quodam generali ita declarat, ἀρχὴ τὸν λόγον inquit, seu ordiendum est, a rebus, quæ nobis sunt nota in omnibus scientiis: Ergo & in *Politicis*. Solā propositionē maiorem cōmemorat, eamq; absq; cōfirmatione propria: quod naturalis ratio omnibus hoc dicat, obscuriora per notiora esse explicanda: & etiam quod de ea maiore in aliis libris diligenter pertractavit. Verum cū ex rebus notioribus aliæ nobis sint notiores & sensui nostro: aliæ vero absolute, & naturæ, quærūt amplius ibi, τὰ ὅτι δι' ἡμῶν, & ait ab iis ordiendum, quæ magis sunt notæ nobis. ἰσχυρῶς. Rationem non adiicit. ego hāc esse puto, quod ea sint omnium notissima quæ sensui nostro sunt exposita. Præterea in *Politicis* non admodum laboramus cognoscere ea, quæ naturæ sint nota, hoc est

vniuer-

vniversa: propterea q̄ Politica in actionib. singularib. versetur, in quib. τὸ ὄν cognoscere satis est, vt infra Arist. admonet, ἀρχὴ δὲ τὸ ὄν. ab effectis igitur nō à causis ordiendū esse docet. Itaq; in hoc toto opere omnia fere Arist. argumenta ab effectis sunt re petita, raro ad causas superiores ascēdit, hoc est, nō τὸ δὲ ὄν, sed τὸ ὄν fere persequitur. Effecta aut̄ in Politica q̄ sint, & q̄ causæ; diligenter considerandū est. Effecta aut̄ esse puto, actiones honestas tā priuatas quā publicas. v. g. tēperanter, iuste, fortiter esse agendū, obeundū in hoc vel illud munus Magistratus. causas vero existimo esse cōmunes eas sententiās: neminē esse lædendū: suū cuiq; tribuendū: q̄tibi non vis fieri, alteri ne feceris, & cetera generis eiusdem: omnia inquit illa, q̄ iuri naturæ tribuūt & nihil. Nā q̄ quidā per causas & principia summā beatitudinē & summum bonū & virtutē intelligūt, falluntur. neq; enim hic de principiis Physicis Politicæ, eamq; constituentibus, sed de syllogisticis (vt τὸ δὲ ὄν) agitur, vt initio diximus.

Διὸ δὲ τὸ ὄν.] Sententia huius loci hæc esse videtur. Dictū est τὸ ὄν in Politicis cognoscendū esse, & ab actionib. singularibus, principiisq; sensui & in vita quotidiana occurrentib. ordiendū: nunc de auditore, de quo iam superiore dictū est eum debere fidem iis habere, q̄ in Politica tractabuntur. Itaq; vt Politicæ auditor persuasum sibi habeat hanc vel illam actionē honestam seu iustam (q̄ non statim sensu cognoscere potest: nam si sensu posset, vt fit in mathematicis, non opus esset illi quod iam dicam) vt igitur τὸ ὄν non repudiet, sed aliquatenus cognitū amplectatur, quia sensu, vt dixi, nō potest, saltē educatione & consuetudine est informāndus: vt instar agri, inquit Arist. *lib. 10. c. ult. infra* cultura quasi subacti, & ad semina recipienda accommodati, post ad Politicā accedens, eius præcepta admittat & sequatur.

Ἀρχὴ γάρ.] Locus est perobscurus. Dionysius Lambinus ex veteribus, vt ait libris quibusdam, ita eum immutat: ἀρχαί γάρ, quasi dicat, Arist. satis esse in Politica cognoscere τὸ ὄν, vt iam sæpe dixi: verum cū & verus translatio, & multi veteres libri, & Eustrathius, & locus *infra cap. 7. in fine*, iisdem fere verbis repetitus, & ipsa deniq; sententia atq; connexio veterē scripturam tueantur, nihil mutandum puto. Sententia autem videtur esse ista. Dictum est, eum qui cum fructu Politicā auditurus sit, bonis morib. prius esse imbuendum: rationem attulimus hanc, vt præceptis fidem habeat, adiuncta similitudine ab agro ex ipso Arist. *lib. 10. cap. ult.* verum Aristoteles aliam hic ipse rationem adducit

adiicit. Politicæ inquit principium est τὸ δ' ὅλ, Ergo ne τὸ δ' ὅλ repu-
diat, aut principia non intelligat, aut proflus etiam reiiciat, in-
stituendus erit primum & educandus. Quod autem Aristoteles
addit, εἰ τὸ δ' ὅλ φαιρόσθ, hoc est, τὸ ἐν non esse necessarium τὸ δ' ὅλ;
verum id quidem est, ut & *infra c. 7.* nominatim ait, & supradi-
ctum est, tamen id cum moderatione est accipiendum. nam &
interdum Aristoteles ipsum δ' ὅλ inuestigat in his libris, ad be-
ne quidem viuendum nō est necessarium τὸ δ' ὅλ, sed ad philoso-
phandum est vtilissimum: quare & Cic. *in offi. lib. 3 in principio,*
& *lib. de senibus,* & *in lib. de legib.* interdum causas illas superio-
res exquirit. Plato hoc fecit paulo immoderatus, ut qui con-
trariam Aristoteli sententiam tenuerit *lib. 6. de Repub. in fine* &
Aristoteles *lib. 1. cap. 1. magnorum moralium.* Sic & Thomas *in*
summa Theologica æpissime hallucinatus est, dum in principia
illa summa nimis inquit τὸ δ' ὅλ.

Ὁ δὲ τὸ δ' ὅλ.] Hæc est conclusio de auditore, nam illa ἀρχὴ
ᾧ parenthesi videntur esse includenda. Recte igitur, inquit A-
ristoteles, educatus, & virtutibus ab ineunte ætate informatus,
ille aut ἔχει, hoc est, tenet nouitq; per se iam principia, hoc est,
τὸ ἐν, & interdū huius ope τὸ δ' ὅλ: aut λάβοι, hoc est, ab aliis af-
sequatur puta doctorib. aut parētib. ille aut qui nec per se prin-
cipia cernere, atq; ita fidē habere præcepti nō pōt, neq; docto-
rea proferenti acquiescit, ille inquit, ἀ Πολιτικά est alienus. Opti-
mus igitur Politica auditor hic est, qui ab ineunte ætate bonis mo-
rib. informatus principia suo Marte cernere potest, usq; ut veris af-
sentis: proximus qui & ipse sit bene educatus, sed ea non sit acie
mentis, ut principia per se videre possit: qui tamen fidem docentib.
ea, licet fortasse non usq; quaq; sibi probentur, habeas: deploratus
autem, minusq; aptus erit ille, qui cum nulla educatione fuerit
imbutus, sed malis moribus mentem suam obscurarit nulla postea
principia audire velit, aut principia cernere possit, quæ ut beluam,
non iam dissuasitionib. reprimendum sed vinculis legum constrin-
gendum inquit Aristoteles *infra,* & Cicero *libro 3 offic.* quam
triplicem auditorum differentiam eleganter illustrat verbis
Hæliodori ex *lib. 1. ἐγγὺν καὶ ἡμισυ.* De his auditorum conditioni-
bus videantur, Plato *in Epistola ad propinquos Dionis* (quæ est
æurea epistola, ex qua multa Cic. vertit.) Aristoteles *lib. 7* ibi,
ὁ δὲ τὸ ἐχει, & *lib. 8. ἀρχὴ καὶ φρονεῖν,* & *lib. 10. cap. ult.* (qui
est locus optimus Ethicorum) & Cicero *lib. 1. offic. in princip.*
Foris vero & c.

COMMENTARI.

Ἡμεῖς δὲ λέγομεν ὅτιν.] Confecta digressiuncula de Methodo,redit ad institutum de opinionibus,quas hic distinctius pro vitæ generibus commemorat & explicat.

Τὸ γὰρ ἀγαθόν.] Hoc est:non absque ratione ex vitæ institutis & generibus alia atque alia summa bona inuestigantur.Ratio, quæ ab Aristotele omittitur, hæc esse videtur:quod vita & eius finis hoc est summum bonum sunt in Categoria seu genere collationum:atqui norum est,esse debere similitudinem seu ἀναλογίαν in comparatis:in iis,quæ sunt ad aliquid, hoc est, vt vulgo dicimus,debet esse proportio ad terminum fundamenti, & contra. Est igitur hic insignis locus:ratione vitæ seu vitæ genere, deprehendi vitam beatam:qua norma vsus est & Plato in *Philabo*, addita pulcherrima similitudine. *vt enim*, inquit, *qui in magna urbe aliquem quarit si domum iam nouerit facile eum reperire poterit*:item in disputatione de vita beata, quæ facile inuestigari possit, cognitis vitæ generibus. Eadem formula Varro est vsus de summo bono in *libro de Philosophia*, teste Augustino *lib.19. de ciuitate Dei cap.2.*

Ἐκ τῶν βίων.] [Vetus interpres & Thomas videntur legisse ἐκ τῶ βίου:ex his, quæ huius vitæ sunt, inquit translatio vetus, sed perperam: ipsos βίους commemorat Aristoteles.

Οἱ μὲν πολλοί.] Primum genus vitæ inquit,est vulgi, cui proposita est voluptas,hos φερεπικωπέτους appellat,quod nulla prope ratione niti videantur,id.n. φερεπικὸν sæpe valet.Ergo φερεπικὸς reddam latine stultos,stolidos,(vt & alibi nominatim facit Gellius,)insulos, insolentes, ineptos, perperam ergo Eustrathius pro graui & molesto accipit.

Διὸ καὶ τὸν βίον.] Diximus modo ex vitæ generibus inuestigari beatitudinem:hic Aristoteles eam formulam quasi inuertit, & ratione finis deprehendit vitam.Si, inquit, *voluptatem sibi proposuit*.Ergo *vitam sequitur voluptariam.*

Τρεῖς γὰρ εἰσι μέλιστα.] Hæc verba vsque ad ea,οἱ μὲν ἔν, parenthesis sunt includenda (Martyr plane contra sentit) vt indicat particula μὲν ἔν,qua vtimur post parentheses,vt latine, inquam:obseruandum est autem, quod ait, tria esse vitæ genera οἱ μέλιστα προέχουσι, hoc est, insigniora.nam & alia commemorari possunt,Sacerdotum,mercatorum,agricolarum,opificum

cum

cum &c. sed hæc sunt insigniora & communiora. Tria autem commemorat hæc; ἀπολαυστικὸν, hoc est, vitam voluptuariam: πολιτικὸν, hoc est, politicam, civilem, & planius in rebus agendis seu Repub. occupatam: & θεωρητικὸν, hoc est, contemplatricem, seu in contemplatione & cognitione positam. Sic enim optime eam latine reddi posse existimo. Plato quoq; tria genera vitæ commemorat in *Philabo*, ἀπολαυστικὸν, θεωρητικὸν, & μετὶδ, quæ ille præfert omnibus: & Varro, ociosum, negotiosum, & mixtum. Aristoteles in *lib. 1. Eudem. cap. 4. & 5.* hæc quoq; tria genera commemorat: sed quod hic θεωρητικὸν, ibi vocat φιλοσοφικὸν, hoc est, philosophicam vitam.

Οὐ μὲν οὖν πᾶσι.] Nihil hic aliud agit Aristoteles, quam ut gratanter reprehendat primum vitæ genus, idq; dupliciter: Ait enim esse & seruale & beluinum. Beluinum quidem, quia sensum tantum attingit, quo & beluæ sunt præditæ: dolor enim & voluptas sunt sensus obiecta. Seruale autem, eo quod serui ventibus vix ratione præditi censerentur, eaq; ratione ex vita beata excludebant eos (Aristotel. in *Politiciis*. quemadmodum hodie Turcæ excludunt fœminas à beata vita & regno cœlorum) Has reprehensiones duas sæpe iterat Cic. in *lib. de fin.* & Plato in *Philabo*. Non igitur recte Schegkium summum Philosophum reprehendit Simonius, qui his verbis existimavit (ut & reliqui Interpretes) contineri refutationem voluptatis, hoc modo:

Voluptas est seruilis, vel beluina.

Ergo non est beatitudo.

Imo ut dixi, nulla est refutatio, sed tantum reprehensio, quod expresse apparet ex *lib. 1. cap. 5. Eudem.* vbi nominatim Aristoteles ait, de voluptate posterius se dicturum, hoc est, in hoc opere *lib. 10.*

Τοιχαῦται δὲ λόγου.] Quasi dicat: etsi diximus φερπεκῶντες, seu absurdissimos nullaq; prope ratione nixos: tamen τοιχαῦται λόγου, hoc est, non omnino ratione destituuntur: eo quod in summis Magistratibus & imperijs constituti, eam fere vitam sequantur, ut Sardanapalus, Smyndarides, & viuentis Aristotele Alcibiades.

Οἱ δὲ χαρείντες κτ.] Hic de altero vitæ genere, nempe Politico: cui propositum dicit esse honorem. qui hoc genus vitæ sequuntur, à græcis & latinis Politici dici solent, eos hoc loco Aristoteles & πραγματικὸς, & χαίρωντες vocat. De practicis res nota

C

est.

est. *χαρίεις* autem, quia Urbani, elegantes, ciuiles, humani: hoc enim *χαρίεις* interdum sonat.

Τιμὴ] *Τιμή* hoc loco non gloriam seu *δόξαν*: neq; *πρᾶς*, hoc est, Magistratus, sed honorem, hoc est, cultū & obseruantiam, quæ tribui solet magistratibus, aut claris & gloria florentibus viris, significat.

Τὴν δὲ πολιτικὴν βίαν.] Ait h. loco Politicæ finem esse honorem: quod & in Eudemijis confirmat, etsi tandem concludat, Politicæ finem potius esse virtutem & actiones præclaras, hoc est, virtuti consentaneas.

Δοκεῖ δὲ ἐν τοῖς πρῶτοις.] Hic iam incipit refellere opinionē de honore: quā duab. rationibus refutat. Prior ita concludi potest.

Summū bonum proprium est quiddā, quodq; vix eripi possit.

Honos autem non est proprius honorati, sed honorantis.

Ergo honos non est summum bonum.

Maiores propositio ibi, *τιζαθῶν* ὅ, hoc est, summum bonum: quam hoc loco nō confirmat, nisi tacite in verbo *μακροδομεῖται*, quasi diceret, vñanimi consensu, & q. diuinitus instincti assensimus, hoc esse verum. *μακροδοῦν* nanq; h. loco non valet augurari, ariolari, vaticinari, vt vertūt Interpp. sed asserere, affirmare, & cōmuni quodā consensu & iudicio: sic eo verbo vsus est & infra li. 6. c. ult. & sæpe Plato in *Lyfide*, in *Charmide*, & alibi. Maior & eius confirmatio habetur infra cap. 11. & 12. Assumptio ibi, *δοκεῖ δὲ*, quorum verbor. hæc est sententia. Videtur, inquit, honos nō esse proprius eius cuius deferitur, sed in eorum potius potestate, manu & arbitrio, qui deferunt, nā ea verba ἐν τοῖς πρῶτοις posita sunt, pro *ἐπὶ τῇ πᾶσι*, hoc est, pro potestate, & nō pro possessione, vt sæpe alias ea particula ἐν vsurpatur, vt recte adnotauit Viues lib. 6. de causis corruptarum disciplinarum.

Ἐπὶ ὅτι ἐκζητοῦν.] Alterum argumentū ab adiunctis, cuius hæc sit integra cōclusio. nam Aristoteles solā assumptionem ponit.

Summum bonum ob aliud non expetitur. Honos expetitur ob aliud, nempe ob virtutem. Ergo honos non est summum bonum.

Assumptio ibi, *ὅτι ἐκζητοῦν*, h. c. persequuntur honorem, inquit, non propter splendorem ipsius honoris, sed vt honore velut signo & testimonio virtutis suæ, quod ab alijs sibi datur, vtatur: vt inquam ipsi credant, sibi que persuadeant, se esse viros bonos: habita illis fide, qui tribuit honorem. Sic. n. hæc verba *ὅτι ἐκζητοῦν* recte explicant, Thomas, Argyropylus, & alij, & ipse Arist. infra lib. 8. cap. 8. in princ. & lib. 1. Rhet. cap. 37. de propo-

propositione dictum est supra *cap. 1.* & infra dicetur *c. 7.* hoc est, quod summum per se expetatur bonum. Minori repugnare videtur, quod infra *cap. 6.* & *7.* dicitur, honorem expeti propter se, sed hoc ibi explicabimus.

Ζηῆσις τοῦ καλοῦ.] Quod dictum est in minore, honorem expeti ab unoquoque ad persuasionem de suis virtutibus confirmandam: id h. loco declarat Arist. & verum esse ostendit, ex eo quod honore affici studeamus, non à quolibet, sed à prudentioribus, ut qui melius de virtute alterius iudicare possint, non etiā ab externis & ignotis, sed à familiaribus aut notis, qui & ipsi cum alium norint, melius de virtute eius existimare possunt: hæc eadē iterantur, *infra lib. 8. cap. 8.* & copiosius dicto *cap. lib. 1. Rhet. 37.*

Διὰ τοῦ καλοῦ ἐστίν.] Si honos est virtutis ergo. Ergo virtus est melior.

Τὰ κατὰ τὴν πολιτικὴν αἵρεσιν.] Hic iam Politicæ vitæ finem ponit virtutem, ut & in Eudemijis.

Φαίνεται ὅτι ἀπὸ τῆς ἀρετῆς.] Refellit hic & virtutem duabus rationibus: prioris hæc est forma: *Summum bonum non est otiosum. Virtus potest esse otiosa. Ergo virtus non est summum bonum.*

Sola assumptio expressa est ab Arist. ibi, *δοκεῖ γὰρ οὐ* potest, inquit, vel dormire, vel nihil agere, qui virtute est præditus. Maior propositio infra confirmatur *c. 8.* eleganti adhibita similitudine de luctantibus & spectantibus. Altera ratio ita concludenda est. *Qui malus & calamitatibus opprimitur, non est beatus. Atqui vir tunc præditus malis affici potest. Ergo non est beatus.*

Assumptio ut certissima ponitur tantum ibi, *καὶ ὡς τὰ πονηρὰ.* Maior ab absurdo confirmatur, ibi, *τὸ γὰρ ἔστιν ἄνθρωπος*, quasi dicat, absurdum sit, beatum aliquem dici, & rursus eundem summis miserijs esse oppressum. Propositio, hoc est, nemo miser est beatus, ut certissima ponitur ab Aristotele, de qua infra copiosius agitur *cap. 8.* & *9.* Assumptio omnibus est nota, de qua videatur Cicer. *lib. 3. de Natura Deorum.*

Θεοὶ ἀφύλακτοι.] Est elegans Aristot. Phrasis, *θεοὶ ἀφύλακτοι* seu *φυλάκται*, quod videtur *lib. 1. de cælo.* & *lib. 8. Topic. cap. 3.* Valet .a. tueri absurdam, & à communi sensu abhorrentē sententiam, id .n. *θεοὶ* interdum valet, teste Arist. *lib. 1. Top. cor.*

Εγκυκλίαις.] Scripsit Arist. libros Encyclicorum duos, teste Laert. quorum meminit Arist. *lib. 1. de cælo.* & hoc loco. cur dicerentur Encyclia, & quid in ijs contineretur, incertum est. Multa diutinant; fortasse dicta sunt, quia in ijs continerentur disputationes quotidianæ: verbi gratia, de providētia diuina, de

virtutibus, honoribus, & similia. Encyclium apud veteres significat visitatum, quotidianum, frequens.

Ὁ δὲ χρημῶνους.] Quartum genus vitæ velut corollarij loco adjicit Aristoteles prioribus, quæstuosum, cui diuitiæ sint propositæ: quam vitam dicit esse βίαν: quod verbum valde est ambiguum: vulgo namque eam vitam βίαν dici existimant, quod diuitiæ vi plerumque comparentur: at sæpius fraudibus, interdum etiam iniustis rationibus acquiruntur: itaque rectius ita dictam hanc vitam puto, propterea quod naturæ sit contraria. Notum est autem βίαν dici, quæ naturæ sint contraria. Vitam autem quæstuosam nostræ esse contrariam: eam inquam, quæ χρημῶνους proprie dicitur, & in pecunia coaceruanda occupatur, egregie ostendit Aristoteles lib. 7. Polit. cap. 6. Refellit autem hanc vitam, seu eius finem duabus rationibus hoc modo:

Summum bonum natura est consentaneum.

Vita quæstiosa non est natura consentanea:

Ergo in hac vita non est summum bonum.

Altera conclusio ibi, χρησίμων γὰρ, hoc modo.

Summum bonum propter se expetitur.

Diuitia non propter se.

Ergo diuitia non sunt summum bonum.

Προσῆκον.] Proprie arduum, præceptum, sed hoc loco molestum & graue. Disputat enim hoc loco contra Platonem præceptorem suum, quod sibi molestum esse dicit, & graue, tediosum.

CAP. V. T. VI.

TEXTVS.

Τὸ δὲ καὶ ἄλλο, βέλπον.] Alij aliter, ego in has duas partes hoc caput seco, quarum priore sit ἐνστασις, posteriore ἀντιπαράστασις. Priore igitur parte ostendit Ideam non esse summum bonum: partim quia non sit bonum, idq; tribus rationibus: partim quia ne sit quidem in rerum natura, aut certe sit superuacanea, idq; vno argumento: posteriore vt sit Idea, deinde vt Idea sit bonum: postremo vt sit summum: tamen quia non sit humanum (de quo his libris agitur) non esse summum bonum humanum, hoc est, Ideam totam esse alienam à proposito.

Τὸ δὲ καὶ ἄλλο.] Priusquam refellit, vitur præmunitione, seu excusatione honestissima.

Τὸ καλόν.] Sic vocat ideam seu bonum ideæ. nam Ideæ erant vniuersalia quædam, & sub se res singulas continebant multas: verbi gratia, Idea hominis, omnes homines; arboris, omnes arbores, &c. comparari potest Idea Platonica speciei Dialecticæ, nisi quod hæc sit cognitione tantum & intellectu; illa a. re ipsa & substantialis secundum Platonis figmentum.

Θέλος αὐδρας.] Intelligit ipsum Socratem & Platonem, vt ipse in *Metaphys.* testatur.

Δέξεν δὲ αὐτὸς.] Eadem præmunitio vtitur Plato *lib. 10. de legibus*, init. aduersus Homerum disputaturus: quam hoc loco Aristoteles iisdem fere verbis estimitatus. Et proinde non tam recte Cic. *lib. 1. Tuscul. quaestior* de Platone. *Et si*, inquit, *nullas rationes adferret* (vide quantum homini tribuam) *ipse auctoritate me frangeret.*

Οἱ δὲ κομίσαντες.] Hic tandem incipit auertere ideas, & primo quidem argumento Platonem velut suo gladio iugulat, cuius argumenti hæc sit conclusio.

Eorum in quibus est prius & posterius, nulla est communis idea.

Atqui in bono prius est & posterius.

Ergo boni nulla est communis idea. hoc est, idea non est bonum.

Propositionem exposuit tibi, οἱ δὲ κομίσαντες, ipsius Platonis verbis & testimonio confirmatam. Iq; longiore confirmatione non eget, eam duntaxat illustat exemplo à numeris, quod etiam facit *lib. 13. Metaphys. cap. in fin & seqq & lib. 1. Eudem. cap. ult.* vbi & rationem affert, propterea quod alioqui accideret, vt nihil esset primum, sed primo semper aliquid esset prius. Verbi gratia, Ignis & aqua cōfecta conueniunt in eo, quod vtrumque habet calorem, sed ignis esse dicitur prior aqua scilicet ratione caloris: quia ignis natura semper calorem habet, aqua non item. Ergo iam dicebat Plato, hucum duorum, ignis & aquæ, ratione calorem nullam esse communem Ideam, quia calor non possit tribui aquæ vtrique. Ita idæ est in multis rebus aliquid commune, quod omnibus ex æquocinefit, siue attribuitur, non alteri magis, alteri minus, alteri prius, alteri posterius. Confirmari potest & alia ratione: nam cum Idea per se simplex & vniufmodi sit, & eam participant res creatæ, & ad eius exemplar effectæ, quæcunque sub eadem Idæ continentur, necesse est, vt etiam ratione ideæ sint sim-

plices, & vniufmodi, & omnino inter fe fimiles, adeo vt altera non prior fit altera aut posterior. Affumptio facilis eft, & ponitur ac exprimitur ibi, τὸ ἔχον ἀγαθόν. Confirmatur autem inductione, cuius hæc eft fuma.

Bonum eft in fubftantia & in accidente.

Ergo bonum aliquid eft prius & pofterius.

Nam fubftantia prior eft accidente φύσις natura: fublata enim fubftantia, tollitur accidentia: adhibita eleganti fimilitudine ab arbore, quæ prior eft fuis pullis, ftolonibus feu agnatis: ita enim latine dicuntur ramuli ad arborem fuppullulantes, qui græce παρὰφύας, παρὰφύας, feu παρὰφύας ἡμᾶς & παρὰφύας (quo verito vtitur Aristoteles in hac eadem fimilitudine lib. 1. Rhet.) dicuntur: pullis comparat accidens, arbori fubftantiam: complexio ibi, ὥς ἐστιν αὐτῇ.

[Ἐπὶ ἀγαθόν.] Secundum argumentum.

Eorum eft communis idea, quæ in eadem funt categoria.

At enim bonum non eft in eadem categoria.

Ergo boni non eft communis idea.

Propofitio omittitur, τὸ ἐπὶ fuperioribus certa: diximus enim vniufmodi efle debere, & fimilia inter fe, quorum vna fit ponenda idea. Affumptio ibi, ἢ ἐπὶ ἀγαθόν, quam confirmat inductione ibi, καὶ γὰρ ἐν: hoc modo (nempe bonum efle in omni categoria) Bonum totidem dicitur modis, quot id quod eft, hoc eft τὸ ἔχον, reperitur enim ἢ τὸ π. Enumerat fex categorias hoc loco, fubftantiam, qualitatem, quantitatem, collationem, quando, & vbi: tandem adiicit, καὶ ἐπὶ τοιαύταις: quibus reliquas categorias fignificat. Nos ordine omnes enumerabimus, adiuti fragmentis quodam commentariorum, ni fallor, Alexandri, quod reperi apud Suidam in vocabulo ἀγαθόν. Bonum igitur in fubftantia funt Deus, mens, quo nomine comprehenduntur mente cœleftes, ftellæ. In qualitate, artes, fcientiæ virtutes. In quantitate mediocritas. notum eft enim vitiofum efle nimium & parum. In collatione, honor, magiftratus, diuitiæ; & omnia bona, quæ vtilia dicuntur, concordia. In actione omnia ea bona continetur, quæ græce dicuntur ποιητικά. Verbi gratia, ambulare, quod ad fanitatem pertinet; aut fi quæ alia, quæ voluptatem & valetudinem efficiunt, vt in ciuitate: In perfeffione, vt curari, doceri. In vbi, vt efle in locis falubribus, in locis pacatis: in qua via. In quando, vt occasio. In fit, vt federe, aut iacere, prout vel egrotanti, aut aliter affecto

convenientius est & salubrius. In *habitu*, vt bene esse amicum & splendide.

Καὶ ἐν τοῖς.] Sic est legendum, *ἐν τοῖς* ἑν: ita enim Aristoteles hanc categoriam vocare solet. Et ita veteres habent libri nonnulli, teste Victorio, & ita legit Eustrathius, etsi vetus translatio habet *τοῖς* in loco. Complexio ibi, *διὰ τοῦ ὧς ὅτι*, &c. ἢ *ἢ* αὐ. &c. his quasi continetur maior.

Ἐν οἷς, ἐπὶ τῶν.] Tertiæ rationis quæ his verbis continetur, hæc sit formula:

Quotum eadem est idea: eadem quotq; est scientia & una.

At boni non est eadem & una scientia.

Ergo boni non est una idea communis.

Propositio ibi, *ἐπὶ τῷ* κτ, &c. omittitur confirmatio, quæ tamen est facilis. nam vnus generis, inquit Aristoteles in *Metaph. & Analys.* vna est scientia. Dictum est autem supra, ea quæ sub vna sunt idea, vnus generis & similia esse debere inter se: & notum est, debere inter relata esse proportionem, hoc est, scientiam se attemperare rei, quæ subest scientiæ. Præterea Plato omnium Idearum vnā tantum ponebat scientiam, quam ille vocat Dialecticam, hoc est, Metaphysicam, & ipsas Ideas ob scientiam magna ex parte introduxit, (introduxit enim ad res creandas & ad scientias.) Assumptio ibi, *τῶν δὲ εἰς τοὺς*, &c. vbi Aristoteles non satis habet ostendere bonorum diuersarum categoriarum diuersas esse scientias: sed in vna eademque categoria vnus eiusdemque boni diuersas affert scientias duobus apposis exemplis. Occasionis enim quod bonum est in *quando*, scientiam in bello esse artem militarem: In morbo Medicinam: in mari artem gubernandi: in Republ. Politicam. Rursus mediocritatis (quod bonum in *quantitate* est) scientiam in c. bo esse medicinā: in exercitijs esse gymnasticam.

Ἐν πόνῳ δὲ, γυμνασικῇ.] Perperam hoc loco vertunt in laboribus: cum sit reddendum in exercitationib. q̄ indicat vocabulum *γυμνασικῇ*, q̄ est ars exercendorum corporum. Πόνος. a. pro exercitatione etsi veterib. est vñtatiſſimum: vulgo tamē est ignotum, eaq; re factum est vt omnibus in locis male sit redditum: vt *lib. 2. Metaph. cap. 3. οἷον τὸ πόνον αἶνον τῷ Διξίαις*. Et *lib. 2. Eadem. cap. 1. in fin.* Et apud Platonem sæpiſſime, vt *lib. de legibus ἐπὶ τῷ γυμνάσιῳ καὶ πόνῳ ἰόντας*. Hippocrates Interprete q̄ſo Galeno sæpiſſime ita est vsus.

Ἀποδείξις δὲ αὐτῆς.] Hic quarta continetur ratio, quia iam non esse bonum: sed ne esse quidem, aut certe superesse, aut superuacaneam esse Ideam, ostendit. Sciendum est autem, Platonem, cum alijs nominibus, tum nouo & à se confecto vocabulo vocasse Ideas αὐτο-ἰδέσθαι [Plato cum constitueret duos genera, caducas & æternas, quas Ideas vocabat, & illas esse in caducis, & constitui participatione singularum rerum: quas vocamus ἰδέσθαι; Ergo, inquit, supremum illud, quo singulæ res illæ sunt factæ, vocemus αὐτο-ἰδέσθαι, vt ideam ἰσπῦ, αὐτο-ἰσπῦ, ideam boni, αὐτο-ἀγαθόν] Refellit autem hoc nouum vocabulum, & ipsam proinde Ideam hoc modo:

Quarum eadem est definitio, illa quoque sunt eadem.

At αὐτο-ἰδέσθαι & ἰδέσθαι vna est & eadem definitio.

Ergo αὐτο-ἰδέσθαι & ἰδέσθαι sunt eadem, hoc est, idea & res ex idea effecta, sunt idem. Et proinde Idearum introductio est superuacanea, cum à rebus singulis nihil differat.

Maior est omiſſa, vt nouissima ex Dialecticis. In minore fitum est omne momentum. Eam igitur expressit ibi, αὐτὸ ἐστὶν αὐτο-αἰσθῶν καὶ αἰσθῶν. Confirmatio ibi, ἡ δὲ αἰσθῶν & hoc est, qua seu quatenus αὐτο-αἰσθῶν, & αἰσθῶν, ea inquam duo sunt homo, nihil differunt. nam animal & homo, cui inest animal, quatenus utrumque est animal, non differunt. Dicebat autem Plato Ideas rebus singulis ita communicari, vt non tantum nomine, sed & substantia communicarentur.

Ἀλλὰ μὴν εἰδέναι.] Nam vt Aristoteles in *Eudemio lib. 1. cap. ult.* τὸ αὐτὸ, quod est idearum signum nihil aliud significabat, quam perpetuitatem & separationem. Perpetuitas non mutat rei naturam, vt accidens: Separatio non est propria Politicæ sed Metaphysicæ, qua de re mox latius.

Εἰ τῇ συσχεσίᾳ.] Συσχεῖς seu mutua inter se respondens series, à Pythagonicis inducta fuit bipartita: cuius in altero latere dena ponerent bonorum rationem habentia, in altero totidem malorum. Aristot. in *Metaphys. l. b. 1. cap. 5.* ita commemorat. πῆρες finitum, & ἄπειρον infinitum: ἄρτοι par, ὤζετιον impar: ἓν vnum, πλῆθος multitudo: δεξιὸν dextrum, ἀριστερὸν sinistrum: ἄρρεν masculum, & θῆλυ femina: ἡρεμὸν quiescens, & κινητὸν mobile: ὀρθὸν rectum, ὀβλίκον obliquum: φῶς lumen, σκοτὸς tenebræ: ἀγαθόν bonum, κακόν malum: περὶ ἑωρὶαν quadratum, ἐπερὶ οὐρανίαν altera parte longius. Plutarchus in *lib. de*

Hyde & Osyri, pro bono & malo ponit ἵσον καὶ ἀνίστον, hoc est, æquale & inæquale. Huius συστοιχίας meminit Aristoteles & lib. 14. cap. ult. *Metaphys.* & infra lib. 2. cap. 6. & lib. 9. cap. 9. Tria autem hoc loco quæri possunt. Primum quænam Pythagoræ fuerit sententia, qua dixit, vnum esse bonum? alterum, cur ea fuerit probabilior, quam Platonica? Tertium ad quam scientiam eius tractatio proprie pertineat? cum dicat Aristoteles, αἰὲς καὶ πρὸς μὲν &c.

Τὸς λόγους εἰρηάζ.] Sic habent veteres codices plerique, teste Victorio, etsi in quibusdam ad oram [marginem] ascriptum esset, legi posse πρὸς αἰρῶν pro εἰρηάζ. Vetus translatio vtrumq; reddidit, *dius vel fieri*, vpro autem modo legatur, ad sententiam non refert, malim tamen εἰρηάζ. verum sententia huius loci valde est obscura: vulgo ita accipiunt, quasi hæc sit; quæ hætenus dicta sunt, non videntur infirmare ideam boni, propterea quod (quæ hætenus dicta) nulla distinctione bonorum adhibita, omnis superior fuerit disputatio. Itaque etsi fortasse superiorum bonorum nulla est idea: non efficitur propterea, vt nulla vllius boni sit idea: nam quæ hætenus sunt allata, fortasse de certo bonorum genere sunt accipienda, non de omni bono. Verum hæc explicatio, vereor, vt sit bona. nam etsi bona non distinxit Aristoteles: non sequitur propterea eum non egisse de omni bono. non enim valet consequentia; non distinxit bona, Ergo non egit de omni bono. Egisse autem eum de omni bono, ex hoc apparet, quod bonum per omnes categorias deduxerit, feceritq; mentionem tam bonorum propter se, quam quæ propter aliud. Quapropter hæc de Platone puto accipienda hoc modo. Occurritur enim Aristoteli à Platoniciis, Disputationem seu λόγους Platonis non ita infinite accipiendam esse de omni bono: sed de certo duntaxat bonorum genere. Plato enim idcirco non ponebat in bonis, quæ propter aliud: sed in iis tantum quæ propter se. Itaque quæ hætenus disputauit Aristoteles aduersus boni ideam (quibus non esse boni communem ideam, ea de causa potissimum ostendit, quod bonorum tanta sit dissimilitudo) non evertunt omni modo Platonis sententiam, qui & ipse hoc fateretur, diuersorum bonorum, nempe tam propter se, quam propter aliud, non esse communem ideam, sed eorum tantum quæ propter se. Hanc igitur controuersiam seu questionē vt dissoluat Arist. Age, inquit, videamus: an igitur cōmunis sit ideam bonorū propter se. De hac diuisione dicimus & seq.

Τὰ δὲ ποιητέα.] Vt modo descripsit bona propter se, quæ per se expetuntur & amantur: ita & hoc loco bona propter aliud, seu propter illa per se, ita describit: vt sint bona, q̄ bonorum propter se sint efficientia aut cōseruantia: & eorundem contrariorum prohibentia: Efficientia, vt bonæ actiones virtutem: phar-maca sanitatem: cōseruantia vero, vt diligentia & prudentia rebus suis cōseruandis: exercitatio sanitatis: Prohibentia denique contrariorū sunt verbi gratia, in medicina, q̄ dicuntur φαρμακίαι (præseruatiā) prudentia aduersus tempestatem.

Καὶ πρότερον αὐτοῦ.] Id est, Hæc bona nō propter se dicuntur alio modo, hoc est, respectu priorum: nam illa dicuntur propter se: hæc alio modo, hoc est, non propter se sed propter illa, aut propter aliud.

Ὡφελίμων.] Sic vocat Aristoteles ea bona, quæ propter aliud expetuntur.

Χωρίστας ἔν.] Confecta partitione nō statim dissoluit quæstionem hanc, an communis sit idea bonorum propter se, sed prius quæstiunculari alteram dissoluit, hæc: an bona propter se sint multa, an vero vnicum duntaxat, nempe idea: quam posteriorē quæstiunculā ita dissoluit. Si vna idea esset bonū propter se & nulla præterea, sequitur, vt idea sit frustra & inutilis, ibi, ἢ ἔδ' αὐτοῦ. Rationem quam non adiicit Arist. hanc esse puto eius consequentiæ, propterea quod idea exemplum seu archetypon à Platone esse dicitur. Notum est autem exempla seu archetypha seu sigilla inutilia esse, quibus nullæ exprimentur seu reddantur imagines. Posito ergo hoc plura esse bona propter se, ea inquā omnia, quæ *μονόμενα δύνανται*, hoc est, nullis comitata bonis expetuntur: quæstionem principem ita dissoluit.

Si bonorum omnium propter se, una & communis est idea: una quoque erit definitio.

Consequens falsum. Ergo & Antecedens.

Consequentia seu ratio connexi eleganti exemplo declaratur ab Aristotele, *καθάπερ ἔν*: omnium enim rerum candidarum hoc est, vt puta, niuis, cerussæ, cretæ, &c. quæ sunt illæ candidæ, h. e. ratione candoris, eandē habent definitionē candoris. eadē quoq; consequentia supra confirmata est in tertio syllogismo: consequens ibi, *πᾶσι δὲ*. In huius falsitate ostendenda positum est huius cō elusionis momentū (& totius quæstionis) ostendendū inquā, bonorum propter se non esse vnā definitionem: quod Aristoteles tribus exemplis declarat. Honos enim quæ bonum:

hoc

hoc est, quatenus est bonū, aliam habet definitionem, quā sci-
entia aut voluptas. nam honos bonū dicitur, quia virtutis præ-
mium & testimoniū, & quodammodo diuinitatis significatio:
scientia aut bonū est, quia animæ est perfectio. Voluptas quoque
bonum est, quia lætum sit testimonium, nos bonum aliq̃ insi-
gne esse consecutos (voluptas est comes boni antecedentis, est
sublatio quædam animi boni consecuti. Cic. lib. 2. de fin. Ante-
cedens ergo falsum est, *ἐκ τῆς αἰτίας*. &c.

Ἡ δὲ αἰτία πῶς.] Voluptates animi sc. An autē illud *πῶς*, etiam
repetendum sit, ibi, *πῶς*, dubitari potest: putant vulgo, eo quod
honores non omnes puta leuiiores, aut ab obscuris hominibus
delectari propter se expetantur. Ego tamen non puto repetendum:
quia verum nō est, etiā leuiiores honores propter se nō expeti.

Ἀλλὰ πῶς δὲ λέγεται.] Sententia totius loci hæc est. Dictum
est modo bonorum propter se nullam communem esse ideam:
quia tamen in bono omnia illa concurrunt: & proinde com-
munitatem aliquā inter se habent: queritur quæ hæc sit com-
munitas: omnis enim communitas vel rei sit, necesse est vel no-
minis. nulla est rei, quia dispares eorum sunt definitiones, vt di-
ctum est. Ergo sunt *ὁμώνυμα*. notum est autē homonymorum
duo esse genera: partim *ἀπὸ τύχης*, hoc est, fortuita: partim *δια-
φορῆς*, hoc est, consilij: & hæc posterior rursus est quadripartita,
ὁμοειδέος seu assimilationis: *ἀφ' ἑνὸς* ab vno, *πρὸς ὅ*, ad vnum:
ἢ ἀκλογίας, proportionē, de quibus Hammonius & Simplic.
in Categorias Arist. tagunt iatius. Queritur igitur, cum bona
propter se iā cōstet esse *ὁμώνυμα*, ex quo homonymorum gene-
re sint: & primum negat Aristot. esse fortuita, propterea, quod
bona propter se non sine ratione bona dicuntur, neque facile mu-
tari possunt. In fortuitis nulla est ratio, & facile commutari pos-
sunt. Relinquitur ergo vt sint *ὁμώνυμα* consilij. quæ quia qua-
tuor sunt generum, tandem vltimi gen^{is}, ea esse ait Aristot-
eles: hoc est, bonorum omnium propter se communi-
tas est, quædam proportionē. communicant, inquam, bo-
na nomen proportionē quadam, vt in corpore est *ὅψις* seu
oculi, (ita vertit Cicero in *Timæo*) mens in animo *καὶ ἄλλοι*
ἐν τῇ αἰτίᾳ, hoc est, in naui gubernator, in ciuitate
Magistratus. pertinent enim hæc ad eandem comparatio-
nem.

ἐν τῇ αἰτίᾳ αἰτίας.] De iis, hoc est, bonis per se, an ijs sit con-
mune idea quædam.

Ὁμοίως δὲ καὶ ὅτι.] Hoc loco alteram totius capitis partem collocauimus: qua docet κατ' ἀντιπαράθεσιν seu obliqua ratione, Ideam non esse bonum illud summum, de quo quaeritur, quatumuis demus Platoni esse bonum.

Εἰ δὲ ἴσιν ἔν π.] Obscuram est an hæc verba ἔν π τὸ κοινῇ aliud significant, aliud vero ista, εἰ χωριστὸν π: prioribus enim verbis bonum commune intelligit: posteriora accipienda sunt de idea εἰ χωριστὸν π: qua ratio redderetur, cur tractatio tam de bono communi, quam de secreto Politicæ non sit propria, hæc: quia neutrum ab homine comparari aut exerceri possit. dubito tamen, an ea omnia, nempe τὸ κοινῇ, de vno bono secreto sint accipienda. nam bonum commune, quod rebus singularibus inest, videtur quoque esse κατὰ τὸν & παρὰ τὸν: deinde paulo post, ibi, γὰρ ἐξ ἑνὸς αὐτὸ &c. verbum αὐτὸ (quod sine dubio hic de secreto bono solo intelligendum est) quia relatiuum est: indicat superiora quoque de vno ea intelligenda esse: atque ita ea verba, εἰ χωριστὸν, erunt ἐξ ἡγήσεως, hoc est, interpretantia priorum hoc modo: Si est vnum bonum commune, id est separatum per se. [Est hic locus valde obscurus: notanda est hoc loco diuisio apud Aristotelem multoties repetita, bonorum præsertim libro 1. *Magnorum moralium*. Bona aut sunt diuina, aut humana. De diuinis hic non agitur: sunt enim diuina Aristoteli bona quæ ab homine comparari non possunt, quæ non sunt κατὰ τὸν aut παρὰ τὸν, veluti immortalitas, idea. Humana bona sunt duplicia, vel sunt vniuersalia vel singularia. vniuersalia sunt, quæ nomen tantum communicant rebus singularibus, & hoc modo hæc vniuersalia siue communia differunt ab illo communi secreto, hoc est, ab idea.]

εἰ δὲ ἴσιν ἔν π.] Duo hoc loco intricate dicit Aristoteles: alterum, ideæ tractationem alienam esse à Politica, alterum, non esse id bonum quod quaeritur, ideam. De priore ita concludi potest.

Quæ scientiarum sunt propria, ea in sua quaque scientia sunt tractanda.

Idea Politica non est propria.

Ergo in Politica non est tractanda.

Maior certissima est ex Analyt. Assumptio probatur hoc modo.

In Politica tractantur ea, quæ ab homine parari possunt.

Idea non potest, quia bonum est secretum & cæleste.

Ergo

Ergo tractari non debet.

Posterius, nempe ideam non esse summum bonum, de quo hoc loco quæritur, ita concludi potest.

Summum bonum Politica est κλητὸν καὶ πραγματὸν,

Idea non est κλητὸν καὶ πραγματὸν,

Ergo non est summum bonum Politica.

Ταχα δὲ τῶ.] Hic altera continetur ratio ἀπὸ παρασκευῆς. Prioribus tamen verbis Platonis obiectio continetur ista ex lib. 6. de Repub. hoc modo: *ut fatear*, inquit Plato, *non esse bonum humanum seu πραγματὸν ipsam ideam: erit tamen utile propterea, quod ut exemplum propositum, si quis eam contempletur, sine cognitione seu contemplatione facilius bona πραγματὰ seu humana cognoscat, & cognita assequatur.* Respondet Aristoteles (ut & in libris Eudemiis) honesta quidem est oratio & probabilis, sed non vera. Falsitatem autem ostendit duobus argumentis ab artium reliquarum ingenio sumptis: quorum prius ita concludi potest.

Artes omnes, quod sibi utile est & opportunum, exquirunt.

Ideam non exquirunt.

Ergo non est utilis.

Maiori ibi, πῶσιν γὰρ ἀγαθὸν πρὸς &c. minor, περιλείπεται τῷ γίγνωσιν. Est autem certa maior. nam cum omnia bonum appetant, efficiuntur, ut & artes eadē sint appetitione. unde & recte Aristoteles lib. 7. Polit. in fin. omnis, inquit, *ars & institutio, quod natura defuit, supplere studet.* & præclare in συμποσίῳ Plato amorē dicit esse πείρας & πόρου, copiarum & inopiarum filium: quasi omnia ex πείρα orientur ad conquirendam copiam & τὸ ἐνδεῆς repellendum: quam maiorem confirmat item Aristoteles, ibi, καὶ τοὶ βροτῶνες, ab opificum iudicio: ubi & minoris confirmatio ab absurdo continetur, quasi probabile & consentaneum non sit, si in idea magnum sit adiumentum, ut ab omnibus prætermittatur. Altera conclusio est ista.

Omnes artes in rebus singulis versantur.

Idea non est res singula, sed τὸ καθόλου.

Ergo non est utilis artibus.

Maior ibi, φανεραὶ μὲν γάρ: quam Aristoteles confirmat exemplo medici & ducis: Minor omittitur ut ex initio capitis patet, τὸ δὲ καθόλου. Momentum certe omne positum est in propositione; quæ quidem ita est accipienda, ut intelligatur de vi & exercitatione. nam artes omnes & scientiæ, cum ad usum

adhibentur, res singulas considerent necesse est: quia usus in rebus singulis consistit. At si præcepta artium non usu considerentur: falsissima erit propositio. Omnium. n. artium præcepta & Theoremata sunt communia & spectant τὸ κοινόν, & sic intelligendus est Aristoteles *lib. 1. Rhet. initio*, & *infra li. 10. cap. ult.* & *lib. 13. cap. vlti. Metaphys. & passim in Analyt. posterioribus*, nam singularia, seu res singulæ, quia sunt infinitæ, præceptis contineri non possunt. vide Ciceronem in *Oratore ad Brutum*. Atq; ergo in summo oratore fingendo, &c.

CAPUT VII.

COMMENTARIUM.

Πάλιν δὲ ἐπιτίθωμεν.] Tria potissimum membra huius cap. constituamus: quorum in primo repetito initio ostendit rerum humanarum bonum quoddam esse, idq; optimum, perfectissimum & rebus omnib. instructissimum. Altero definitionem summi boni explicat, ibi, ἀλλ' ἵστας. postremo quædā rursus methodica inculcat, ibi, ὡς εἰς γράφωμεν ὕν.

Τί ἔν ἐκάστῃ πύλαθον.] Hic bonum breviter describit, & eodem modo mox finem. Videtur autē hoc loco bonum tribuere artib. finē actionib. neq; tamen est distinctio, q̃ ad hanc rē attinet, & quidē hæc distinctio, q̃ oīs finis est bonum, sed nō cōtra.

Ἐπει δὲ πάλιν.] Hic incipit ostendere Aristoteles, summum bonum esse optimum his tribus rationibus: quia propter se expetatur: quia sit perfectum: quia rebus omnibus instructum. Quæ res ut intelligatur, interponit partitionem bonorum, hanc, quod alia bona sint, quæ sua vi & propter se solum expetantur: alia quæ expetantur nunquā propter se sed semper propter alia: alia denique quæ partim propter se, partim propter alia expetantur, quæ partitione usus est & Plato *libr. 2. de Repub. in princ.* & Cic *lib. 2. de inuent. seu veteris Rhetorica extremo*. Eadem partitione primus, ni fallor, usus est Archytas, ut est apud Stobæum λόγος C II I. Est & alia partitio bonorum, verbis alia, re eadem: eaque magis Aristotelica: quod bonorum alia sint τέλη propter se: alia non τέλη. Eorum quæ τέλη, alia sunt τέλεια, alia ἀτέλη, ut hoc loco & *lib. 1. Magnorum Mor. cap. 3.* Iam quæritur, quodnam ex iis generibus tribus sit præstantissimum. Plato *lib. 2. de Rep.* initio principatum tribuit ijs quæ propter se & propter aliud: Archytas & Aristoteles ijs, quæ propter

propter se tantum: quorum hæc videtur esse ratio, quod cum illa, quæ propter aliud tantum expetuntur, longissime absunt à summo: ita è contrario quæ longissime absunt ab isto infimo, nec quicquam cum eo commune habent: qualia sunt, quæ propter se tantum: certe summa & præstantissima esse videntur, quæ semper propter se expetuntur.

Ἐπεὶ δὲ πλείω.] Modo diximus tres proprietates summi boni primo huius cap. membro explicari: quas à Platone sumpsit in *Phylabo*. Plutarchus quoq; in *libro de communibus* notionibus plures proprietates commemorat: ait enim bonum esse εὐχρίαν, optabile: χαρὰν, περὶ ὅν, hoc est, quod lætitia afficit: εὐτοχίαν, ξειχίαν, μεγάλην, hoc est, summe æstimabile. τέλειον: αὐταρκές: ἀπρὸς δέος, nullo egens. Ex tribus nostris primum hac ratione confirmatur.

Qua propter aliud expetuntur, non sunt perfecta.

Beatitudo est perfecta.

Ergo beatitudo propter aliud non expetitur.

Maiores ibi τοῦ ὅν, δὲ ἡ. Minor, τὸ δὲ ἄριστον, τέλειον. Maioris confirmatio ex partitione bonorum nota est. Minor, hoc est, quod bonum sit perfectum, ponitur, ut vulgi opinioni cōsentaneum & infra mox confirmabitur.

Τελειότερον δὲ.] Hic docet summum bonum esse perfectissimum hoc modo.

Quod propter se solum, nunquam propter aliud expetitur, perfectissimum est.

Beatitudo propter se solum expetitur.

Ergo est perfectissima.

Maiores ibi, τελειότερον, Minor ibi, τοῦ ὅν, δὲ ἡ, quam confirmat, πάντων ὅς, &c.

Τιμὴν δὲ, καὶ ἑδονήν.] Supra c. 6. dictum quoq; est, honorem, virtutes voluptates quasdā & sensus propter se & alios expeti: honorem quidē propter aliud, nēpe propter virtutē. ut supra c. 5. dictum est: propter se, quia bonū quoddā est diuinum, inquit Cic. ad Atti. virtutes propter aliud: quia beatitudinis sunt effectrices: propter se, quia hominē perficiunt. Sic voluptates propter aliud acpe propter beatitudinē, inquit Arist. (et si Plato voluptatē tantum propter se expeti dicit *li. 2. de Rep.* propter se: quia iucunditas qdā est, & naturæ qdā expletio. Sensus quoq; propter se, ēt si nihil agendum sit inquit Arist. *initio li. 1. Meta.* quia animal perficiunt: propter aliud, ob innumerabiles commoditates & emolumenta.

Φαίσι-

Φαίνεται δὲ καὶ τοῦτο.] Docet bonum, quod quæritur esse optimum, quia αὐτοφρονες, hoc modo.

Quicquid est perfectum, est αὐτοφρονες.

Bonum est perfectum.

Ergo, &c.

Maior ibi, τὸ γὰρ τέλειον. Minor ex superioribus pendet. Ex altera ratione, hoc modo.

Quod nulla re eget, est αὐτοφρονες.

Bonum nulla re eget.

Ergo, &c.

Maior ibi, τὸ δὲ αὐτοφρονες τίθεται. Minor ibi, τοῦτο δὲ, hoc est, nulla re egentem dicimus beatitudinem.

Τὸ δὲ αὐτοφρονες.] Bisariam describit τὸ αὐτοφρονες hic, & mox τὸ δὲ αὐτοφρονες πῶς αὐτοφρονες: sed posterior descriptio est accuratior: priore tantū hoc agitur, ut, αὐτοφρονείας vsusquam longe pateat, ostendatur. Et ait Aristoteles αὐτοφρονες tam debere esse copiosum, ut non sibi soli, sed parentibus, liberis, amicis, aliisque nonnullis, ciuibus puta, sit satis: aut certe ad eos iuuandos proficit, cur ita? propterea quod sit homo πολιτικός, hoc est, non sibi soli, sed & parentibus, patriæ, & amicis natus: seu natura congregabilis. Quam sententiam olim vsurpauit Plato *Epistola* 9. Demosthenes *ἐπὶ τῷ πρώτῳ*, & *Cic.* multis in locis expressit. ad quam hoc loco alluisse videtur Aristoteles: verum quia ea res videatur esse infinitior, summum autem bonum sit finitum quia perfectum: infinita enim sunt imperfecta: eo quod super aliquid iis addi vel adimi possit: ea re modum quendam huic αὐτοφρονείᾳ, adhibendum censet. qui modus quis sit, hoc loco non explicat: sed εἰσαύτως, hoc est, postenus infra nempe *lib. 11. cap. 8.* & *lib. 4. Polit. cap. 11.* ut ego quidem existimo: nam iis in locis bonorum fortunæ mediocritatem quandam, non excellentiam viro bono necessariam utilemque esse ostendit.

Ἐνδεῖ.] Legendum ut in melioribus libris ἐνδεῖ, nam ἐνδεῖς in accusandi casu habet præter rationem quidem ἐνδεῖ, non ἐνδεῖ, deinde legendum τοῖς, non τοῖς. sic enim habent veteres libri, & vetus translatio.

Ἐπὶ δὲ πάντων.] Implicata connexionione, cum Aristoteles docuisset, summum bonum esse αὐτοφρονείας: ostendit etiam esse bonum μὴ σπουδαζόμενον: quæ occultatio seu occulta connexio hunc locum reddit difficillimum. Plerique Interpretes, in quibus est Eustrathius, hunc locum ita accipiunt: quasi diceret

Aristo-

Aristoteles, beatitudinem suis omnibus partibus auctam, et si nihil extrinsecus ei præterea adiiciatur, esse summe expetendam. verbi gratia, ut quis non omnes summos honores, nec clarissimas victorias obtinuerit: & alioqui res alias abunde habeat, propterea non esse non beatum: & ut ea bona beatitudini desint: eam tamen propterea non esse non summe expetendam. Et si autem à recepta interpretatione non temere est discedendum: quia tamen ea Aristoteli directo repugnat: videamus, an meliorem afferre possimus. Constat beatitudinem esse summe expetendam. Ergo fieri non potest, ut magis summo enim nihil est maius. At illi contra. Quod summe est expetendum, aiunt fieri posse ut magis expetatur. Error natus est verbo non intellecto *συνεπιμύμνη*: in quo sine dubio omnis vis est posita. Dicuntur igitur Aristoteli bona quædam esse *συνεπιμύμνη*, quæ aliis addita, eorum quibus adiiciuntur numerum & cumulum augent, eaque ex crescere faciunt: ut prudentiæ addita nobilitas reddit prudentiæ bonum cumulatius. Cōtrariorum cōtraria est definitio, hoc est, *μη συνεπιμύμνη* sunt ea, quæ aliis adiecta, ea non augent. verbi gratia, doctrinæ addita perceptio, non augeat doctrinæ bonum, quia doctrina in se continet perceptionem: afficere beneficio civitatem & propinquos non magis est bonum, quam afficere civitatem duntaxat, quia civitate continentur propinqui. Sic bona valetudo curatione adiuncta, non sit maius. Et sic Aristoteles hoc verbo usus est, hoc loco, *in libro 1. Rhet. capit. 37. in libro 1. magnorum moral. cap. 2.* Idem valet *συνεπιμύμνη*, quo verbo vñ sunt interpretes hic Eustrathius, & in libro 3. Top. Alexander. Explicata iam verbi ratione, sciendum præterea est plura bona paucioribus esse anteponenda (Aristoteles libro 3. Top.) nisi sint ex eo genere, quod diximus esse *μη συνεπιμύμνη*. nam in his ea regula locum non habet, ut recte eo loco Alexander, verbi gratia, bona valetudo & curatio, & si plura sunt bona, tamen non sunt magis expetenda, quam vna bona valetudo. Sic beatitudo & virtutes plura sunt bona, non tantum optabiliora, quam sola beatitudo, propterea quod eas beatitudo omnes in se complectitur. Nunc quaeritur, ex quo genere sit beatitudo, & ait Aristoteles esse ex iis quæ diximus, *μη συνεπιμύμνη*, hac usus conclusione à repugnantibus.

Si beatitudo est συνεπιμύμνη, Ergo cum altero vel mi-

nimo bono coniuncta, erit magis expetenda, hoc est, non erit summe expetenda per se.

Falsum est secundum.

Ergo Opprimum.

Connexum ibi, *συναρτουμενὸν δὲ*. Ratio connexi ibi, *ὡς οὐκ ἔστι*, hoc est, bonum appositum in iis, quæ diximus *συναρτουμενὰ*, efficit ut illud cui apponitur sit præstantius & maius, & proinde magis expetendum, *ἀγαθὸν δὲ τὸ* &c. Consequentis falsitas perspicua est ex prioribus. Ergo hæc est Aristotelis sententia; summum bonum esse summe expetendum, neque posse crescere aut augeri: quia in re differt à reliquis omnibus. Hæc explicatio quod sit verissima, perspicuum est ex *li. i. mag. moral. ca. 2.* & ex Alexandro *ad li. 3. Top.* ubi diserte scribit, se in suis commentariis ad Ethica (utinam extarent) hunc locum ita explicasse. Quæ Stoicorum fuerit sententia de hac re, nempe an bonum summum possit crescere, videatur Cic. *libro 3. de fin.*

¶ 4.

Τίλειοι.] Quæro, quid differant *τίλειοι* & *αὐτάρκεις* hoc loco: alias enim *τίλειοι* ipso teste Aristotele *libro i. μαγνητικῆς moral. cap. 2.* idem valet, quod *αὐτάρκεις*? Respondeo *τίλειοι* dici summum bonum, quatenus suis omnibus partibus & numeris est absolutum: *τίλειοι* inquam ratione sui dicitur summum bonum: *αὐτάρκεις* vero ratione eius, qui habet summum bonum, quod illum scilicet copia bonorum necessaria locupletat.

Ἀλλ' ἴσως τὴν μὲν.] Hic alterum initio huius cap. membrum posuimus, quo breuiter & accurate beatitudinis vim & naturā definitione complectitur. At autem definitionem reperiri posse & confici, inuento hominis opere & munere: quia de re mox plura.

Καὶ ὅλως ὅν ἐστιν.] Idem valent hæc duo ἔργον & πράξις: nam & mox vnum tantum iteratur, *ὅτι τὰ ἔργα*, Sic & infra idem valent *ἐνέργεια* καὶ *πράξις* μετὰ λόγον, & infra *cap. 8* *πράξις* καὶ *πῶς ἐνεργείας*. Itaque *πράξις*, *ἐνέργεια* & *ἔργον* hic idem valent, quod latine officium, actio, munus, & opus: posterioribus, operatio. Non recte igitur hæc verba reddidit quidam (Lambinus) in iis qui opus aliquod efficiunt, & actionem aliquam obeunt: quasi ἔργον hic valeat opus aliquod manu factum, ut alias sæpe, teste Aristotele *libro 2. Endem. cap. 1.*

Τάχα δὲ γίνεσθαι.] Insignis hic est locus, quo continetur mo-

ut & ratio inueniendi naturam beatitudinis, hoc est, finem hominis, atque adeo omnium rerum fines: quod totum sumptit Aristoteles, meo iudicio, ex Platone *libro 1. de Repub.* extremo: qua de re agit etiam Alexander Aphrodisiensis *lib. 4. questionum cap. 15*. Modus autem ab Aristotele hic positus dicitur in opere & munere eius, cuius finis quaeritur: ut hoc loco hominis: quod Aristoteles hac inductione ostendit.

Sic Tibicine & Statuario & omni opifice, omnibus denique quorum est manus & opus, finis positus est in opere & munere, ut est. Ergo & hominis finis in eius opere positus erit, si modo aliquod est eius opus. Verum primum. Ergo & secundum.

Ceterum quia hæc propositio seu antecedens maximum affert momentum ad finem, & beatitudinem hominis reperiendam: nos eam paulo latius explicemus. Sit igitur hæc propositio. Quorumcumque est opus aliquod & munus, iis in opere ipso finis est collocatus & summa perfectio, confirmauit eam ut dixi Arist. exemplo artium. verum sunt & alie rationes, una popularis, altera philosophica. nam res omnes factæ & conditæ videri possunt ad nihil aliud, quam ad munus suum & rationem exercendam. Altera ratio est hæc, quod ut rerum omnium prima perfectio est forma: ita secunda (ultima) perfectio est actio seu opus & munus: v. g. hominis prima perfectio est anima, vtpote eius forma: vltima perfectio est vita. vtpote: animæ actio & officium.

Πότερον ἢ τὸ τέλος. Hic iam incipit explicare, an sit aliqua hominis actio, & ostendit esse duab. rationibus, quarum prior à minore hæc est.

Si fabri lignarii & sutoris viliū opificū sua sūt opera & munera.

Ergo multo magis homini suum erit opus & munus.

Altera ratio à partibus sumpta, ita concludi potest.

Si oculi, manus pedis, omnium denique hominis partium sua sūt opera & munera.

Ergo & hominis totius suum erit opus aliquod.

Antecedens ibi, *ἢ καὶ μέρος*. Secundum ibi, *ἢ τὸ ὅλον ἀνθρώπου*. Ratio connexi totius hæc esse videtur, quod integri, totius & partium eadem sit actio: totius quidem vniuersa: partium singularis & propria: verbi gratia hominis totius actio est vita, cuius partes tributæ sunt in singula hominis membra, vita sensus in sensus: intelligens in mentem.

Τὸ δὲ διὰ τούτου.] Explicato, an hominis sit aliquod munus & opus, coque iam constituto, quaerit secundo, quodnam illud

fit. Inuestigat autem illud ex hominis forma seu anima, ubi obseruandum est commune præceptum. Rerum Opera & Munera Iustiora (principaliora) ex ipsarum Formis inuestiganda esse: nam inter formas rerum & actiones tanta est affinitas, ut sæpe alterum pro altero ponatur. Verum, ut Physici dicunt, formæ in rebus naturalibus sunt actiones primæ, ex quibus postea secundæ nascuntur, de quibus hic agimus. Hac igitur norma vsus Aristoteles (quod videlicet in omnibus rebus munus earum ex forma inest) in hominis beatitudine inuestiganda eius formam primum ponit animam: deinde animæ actionem, vitam: hæc inquam ponit ex Physicis, ut certa, non cōfirmat. Hæc autem vita, quia multiplex est, altrix, sentiens, & rationis particeps, quærit Aristoteles propius, an vniuersa vita hominis propria sit actio, an vero pars tantum aliqua: & partem esse ostendit hoc modo, eamque rationis participem. Altrix communis est rebus omnibus animatis, & quæritur actio hominis propria, certe ea hominis propria esse non potest: idem est iudicium de sentiente, quia beluis est communis. Ergo si nec altrix vita, nec sentiens, propria est hominis actio, certe erit ea, quæ rationis est particeps.

Πρακτικὴ ἢς τῆ.] Vocat hoc loco eam vitam, quæ rationis est particeps, practicam seu actuosam; quod obseruatione dignum est, videtur enim communius hoc loco accipi quam plerumque solet. Nam anima ratione prædita bipartita esse solet, practica & theoretica: hoc autem loco tota rationis particeps anima, practica videtur dicta, quod indicat verbum τῆ λόγον ἔχουσα: hoc enim omni animæ ratione præditæ congruit, non ei tantum, quæ in rebus agendis versatur practica, sed etiam theoretica.

Τὰς δὲ τὸ μὲν.] Quia constat beatitudinem iam consistere in ea animæ parte, quæ rationis est particeps: Aristoteles omisiss aliis animæ partibus in hac potissimum elaborat, eiusque duas statim affert partitiones, quarum prior hæc est: τὰς δὲ τὸ μὲν, hoc est, eius pars vel rationi paret, vel ipsam in se rationem continet. Altera διὰ τῶς δὲ καὶ ταύτης: hoc est, vel est potestate, vel vsu (Barbare, potentia vel actu) De priore agit & in *Politico libro 7. capit. 14.* & infra copiosissime *hoc libro capit. vlt. m.* propterea quod ad naturam beatitudinis & virtutum discrimina repertienda sit vtilissima, hoc

quidem loco ad beatitudinis naturam, ibi ad virtutum, nam in vtraque particula posita est beatitudo, hoc est, tam in ea parte, quæ per se sapit & intelligit, (*Philosophica*) in qua mens, sapientia, scientia, & id genus alia: quam in altera, (*Politica*) in qua motus animi, appetitus καὶ πᾶσι, quæ priori velut præceptor aut patri paret, verum de hac partitione infra latius. Posterior partitio non animæ tantum, sed omnium rerum est communis, maxime naturalium: vulgatum est enim res esse vel actu, vel potentia, vt dicimus. Vfus autem huius partitionis est, vt videamus, vtra in parte consistat beatitudo, an in facultate, an vero in vsu: & ait vltro: τὴν καὶ ἐῖργεναι, hoc est, in vsu consistere. Cur ita? κυρίωτερον ᾧ αὐτῇ: hoc est, eo quod vsus seu actio potestate sit perfectior & magis propria: beatitudo autem quia est perfectissima, est in rebus etiam perfectionibus ponenda, qualis etiā vsus est, non potestas. Quæro, cum agatur de hominis beatitudine: homo autem non tantum ex anima sed etiam ex corpore consistit: cur tantum animæ actionis meminerit Aristoteles, non vero actionum corporis? Respondeo ex eodem principio, quod modo attuli, quia perfectissima quædam res est beatitudo, eam propterea in hominis parte perfectiori esse collocandam, quæ est anima non corpus: etsi corporis & fortunæ bona quoque sunt necessaria, ex Aristotelis sententia, quod mox explicabitur in differentia, tum cum actioni huic animæ attribuit virtutem.

Εἰ δὲ ἴστω ἔργον.] Genere beatitudinis, quod est animi cum ratione actio, inuenio: hic iam differentias inuestigat: quærō prior hæc est ex virtute perfecta. Eam Aristoteles ex diuisione scrutatur, hoc modo: actiones animi, vt & omnium rerum actiones, vel sunt perfectæ vel non. Imperfectæ animi actiones sunt, verbi gratia, impetu aliquo vel casu, aut non sponte aliquid agere, vel fortiter, aut liberaliter, aut iuste, vt Achilles fortis fuit sed impetu tantum naturali. Agunt etiam nonnulli utilitatis tantum suæ causa: agunt & pueri & serui, sed imperfecte, inquit Aristoteles libro 1. *Polit. ca. ultim.* agunt & vitiose: contra sunt alii, qui recte agunt, sunt & qui perfecte. Cum itaque tam multiplex sit animi actio, quærendum fuit, quo in genere sit beatitudo: qua in specie. Et ait Aristoteles, esse in actione bona & perfecta. Argumentatur autem hoc modo.

Omnis actio aut sit viciosa, seu quomodo libet, aut sit bene.

Animi actio seu beatitudo est actio, Ergo sit aut utcūq, aut bona. Bene autem fieri, hoc est, bonam esse: hoc est, ex virtute fieri, hoc modo concludit.

Omnis bona actio ex virtute fit: seu quicquid bene fit, virtute perficitur.

Beatitudo est bona animi actio.

Ergo beatitudo ex virtute bene fit, seu beatitudinis actio virtute perficitur.

Huius posterioris conclusionis maior, ibi, ἡμεῖς δὲ, οὕτως ἐπὶ τῇ. quam Arif. exemplo à citharædo declarauit, vno duntaxat, qd sit certissima, de qua tamē latius infra li. 2. c. 6 Minor è superiorib. est certa: vbi dictum est. beatitudinē esse τὸ ἀρεῖον. Hæc autē est huius loci mire longiori Hyperbato obsecuri sententia.

Τὸ δὲ αὐτὸ φαμὲν.] Hic indicatur ea animi actionum participio, quam modo attulimus, quod alia sit proba, & perfecta: alia non item.

Τῷ γένει.] Actio, inquit Aristoteles, quælibet, seu huius & illius, & actio probi seu proba, genere conueniunt, vtraq, enim est actio quædam, sed qualitate tamen discrepant.

σωδαῖον.] σωδαῖον genere dicitur, quicquid excellit, & in suo genere perfectum est siue in corpore siue in animo, vnde & virum bonum: hoc est, virtute præditum, quia in suo genere perfectus est, hoc est, in animo, σωδαῖον vocant.

Προσθεµένης.] In omnibus inquit, reperitur hæc differentia quod alia actio sit simpliciter huius vel illius, alia σωδαῖον, hoc est, boni. Reperitur autem hoc modo, si generali nomini addas virtutis nomen, nam σωδαῖον nihil aliud est, quam quod ex virtute, seu consentaneum virtuti, vt Musicus est generis nomen, adijce nomen virtutis, efficietur Musicus σωδαῖος, bonus.

Κιθαρῆς γὰρ µὲν γδ.] Ratio continetur eius, quod dictum est, citharædum σωδαῖον fieri ex virtute, seu dici ratione virtutis hoc modo.

Qui bene agit, ex virtute agit. σωδαῖος bene agit.

Ergo σωδαῖος est ex virtute.

Εἰ δὲ ὅπως.] Hic iam accedit ad minorem prioris syllogismi, quo dictum est, actiones aut fieri quomodolibet, aut perfecte.

Καὶ πλείους.] Numerus multitudinis pro singulari videtur positus, de quo supra cap. 1. diximus.

Εἰ δὲ πλείους εἰ.] Hic locus est valde obscurus, quem vulgo

ita accipiunt, quasi dicat: cum iam constet, beatitudinem esse animi actionem ex virtute, dubitari poterat, quia multae sunt virtutes, quoniam sit ea virtus, & ait Aristot. (inquiunt illi) virtutem hanc intelligendam prudentiam, cum Aristoteles dicat intelligendam virtutem optimam & perfectissimam. Prudentiam autem constet virtutibus veluti principem & ducem dominari, easque dirigere. Alii per multas virtutes intelligunt omnes omnium actionum virtutes tam animi, quam corporis: ex quibus omnibus ad beatitudinis definitionem eligendae sunt animi virtutes, quae sint praestantiores. Neutra explanatio mihi satis probatur. & ut de posteriore prius, cum verba illa priora, ἐνέργεια καὶ αἰσθησις perspicue de anima sunt accipienda: certe & proxima, ut quae de eadem re agant, hoc est, de animi opere & munere accipienda videantur. Sic .n. & ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος, καὶ ἡ οὐσία: & postea αἱ δὲ πράξεις. Ad priorem sententiam prius quam respondeamus, quaeritur potest, an hac definitione contineatur non tantum practica beatitudo, de qua in his libris agitur: sed etiam theoria. nam bipartitam esse beatitudinem infra libro 10. ostendetur & videtur practica duntaxat contineri: eo quod Arist. consilium sit explicare, ut iam saepe ipse iteravit, καὶ ἀγαθόν: quod est beatitudo practica: h. e. beatitudo illa, quae in actione omnium hominum cernitur, quae in tota vita humana cernitur. Verius tamen est, communem esse hanc definitionem & quoque Theoreticam continere: propterea quod omnes eius partes, theoriae etiam congruant, ut ipse Arist. infra lib. 10. ca. 7. perspicue testatur initio. quin etiam ex eo loco argumentari quis posset solam theoriae contineri: propterea quod cum beatitudo sit actio ex virtute perfecta, perfectissima autem sit virtus ea, quae est Theoretica, nempe mens, videatur particula quaedam definitionis, puta, ex virtute perfecta, theoriae magis esse accommodata. Verum quia Arist. consilium est, bonum practicum explicare, commune quidem dicimus esse definitionem, sed hic de practica tantum accipimus: & proinde virtus quoque practica intelligenda est. Cum igitur videamus, ex virtutibus practicis quam sit intelligenda, vulgo, ut diximus, prudentiam intelligunt: nam tametsi proprie Theoretica sit virtus, quia tamen eius theoria ad res gerendas seu τὸ καὶ ἀγαθόν pertinet, larga significatione practica quoque dici potest: quae virtus, quia reliquis practicis, quasi Dux & princeps dominatur, ut diximus, videtur omnium esse perfectissima & proinde hoc loco intelligenda: ut certe haec explanatio valde iuvare videatur eo loco, quem modo adduximus

ex 7 *capituli libri 10. initio.* puto tamen hanc sententiam Aristotelis hoc loco esse: cum virtutes animi sint plures, nempe iustitia, liberalitas &c. perfectam virtutem eam esse intelligendam, quæ omnes illas singulares virtutes complexu suo in se continet, hoc est, non hanc vel illam virtutem esse differentiam beatitudinis, sed virtutem in genere. Eam enim esse perfectam: singulas virtutes esse imperfectas: quam explanationem nostram adiuuant multa loca Aristotelis, quibus ille, de hoc loco agens, hoc est, de hac differentia, semper nominat perfectam virtutem: vt *infra ca. 9. in fine* ἡ ἀρετὴς τελεία. *ex ca. 10. in fine* διδαιμόνα. & *cap. 12. in princ.* ἐνέργεια καὶ τ' ἀρετὴ: & *in magn. moral. libro 1. capit. 4.* & *in Polit. cap. 13 libro 7.* φανερὸν δὲ. præterea *capit. 9. in fine*, ibi, δὲ ἡ ἀρετὴ: satis aperte explicat hunc locum, nam ait vt diximus, agens de virtute perfecta: at nusquā hoc dixit, præterquam hoc loco, præterea *libro 2. Eudem cap. 1.* aperissime virtutis nomine ὅλη, hoc est, vniuersam esse intelligendam dicit: non vero μέρος seu partes: quia sint imperfectæ. Ex quibus locis perspicuum esse puto, virtutem hoc loco vniuersam, vt quæ sit perfecta, intelligendam esse. Trifariam nanque perfecta virtus dici solet, teste Aspasio *in libro 5. Ethic. capit. 1.* Nam fortitudo, quæ recta ratione duce, labores & pericula sustinet, perfecta olim dici solet, comparatione eius fortitudinis, quæ impetu quodam, non ratione qualis erat in Achille, eadem aduersa propulsat: vnde & fortitudo vocari solet communi nomine virtus. Deinde omnium virtutum ἀθροισμός seu collectio, hoc est, virtus ὅλη & vniuersa dicitur perfecta, & quidē vere, inquit Aspasius. Postremo iustitia quoque dicitur perfecta ab Aristotele eo loco *cap. 1. lib. 5.* non quidem ex parte iustitia, quæ eadem est cum virtute. Denique explanationem illam aperte confirmat & Plato *lib. 2. de Repub. extremo* (ex quo loco hæc omnia sumpta supra diximus) vbi hanc differentiam non in prudentia, sed in iustitia, puta vniuersa, cerni & positam esse ait.

[*Ἐν δὲ τῷ βίῳ.*] Hæc est altera differentia, qua requiritur temporis longinquitas ad beatitudinem complendam. Migrandulanns *lib. 40. Euerf.* vt supra de virtute, ita & hoc loco de tempore mire, sed frustra & perperam laborat. nam Aristotelis hanc esse sententiam hoc loco: Beatitudinem non in puero, neque etiam in viro statim, cui scilicet omnia bona iam adsint, perfectam censi, sed requiri præterea aliquod temporis intervalum

ualium, quo illa rerum omnium in aliquo cumulatio & perfectio velut stabile quiddam teneatur: multis ex locis confirmari potest, ut hoc loco, *ὅτι μία ἡ μέγιστος, ὅτι ἐλάχιστος ἁπλοῦς*, & *infra cap. 9. & 10. & lib. 10. cap. 7. ἡ πλείστα. & magn. moral. libr. 1. cap. 4. ἐπιτελεῖ ἡ δίδωμι γνῶσις*. Et in *Eudem. lib. 2 cap. 1. ἐπιτελεῖ δὲ*. Ex quibus omnibus locis præter ea, cur longum tempus ad beatitudinem complendam sit necessarium: hæc quoque ratio insignis elicitur, quod beatitudini attribuenda sint perfectissima. Tempora autem longiora brevioribus esse perfectiora, vel ex eo solo patet, quod longinquitas æternitatē, quæ, ut diuinitati conueniens perfectissima habetur, proxime imitari videatur: quantum autem tempus requiratur, & an vita perfecta seu tempus perfectum etiam ante mortem iudicetur, *infra cap. 10.* ostendetur.

Περὶ μεθόδου μὲν.] Hæc tertia est huius capituli pars, qua methodica quædam seu analytica præcepta contineri diximus, eo consilio ab Aristotele hic repetita, ut definitionem & summam boni explicationem, si quis minus perfectam & explicatam accusare velit, tueatur: tacite quoque reprehendat Platonem, aliosque omnes, qui secus de summo bono disputarunt.

Διὰ τὴν αὐτὴν ὁρίσασθαι.] Hæc prima est ratio seu præceptum analyticum, quo suam definitionem stabilit: omnib. enim in artibus primæ explicationes breviores, posteriores magis exquisitæ & absolutæ esse solent, primum inquam forma quædam rei, de qua agitur, oculis breuiter est subiicienda: deinde res latius explicanda. Huiusmodi breuem & primam descriptionem Aristoteles hoc loco *περὶ μεθόδου* & *ὁρίσασθαι* vocat: *Lib. autem 2. cap. 1. de Anima* vocat etiam *τίπτι*. vulgo *ὁρίσασθαι* dici solet: quo etiam vocabulo usus est Plato *lib. 6. de Rep.* hac ipsa de re agens. Apud Ciceronem in *Topicis* perperam vulgo scribitur *παρὰ μεθόδου*, cum legendum sit *περὶ μεθόδου*. Descriptionem Cicero latine vocat, alibi formam & informationem. Vocabula græca omnia à pictorum primis delineationibus sunt sumpta. Exquisitior autem & vberior explicatio *περὶ μεθόδου* hoc loco dicitur, quæ in definitionibus *ὁρίσασθαι* dicitur.

Καὶ ὁ ἁπλοῦς τῶν τοιούτων.] Confirmat, quod attulit præceptum reliquarum artium exemplo, quæ pedetentim & paulatim ac tempore præcedente perficiuntur, qua de re pulcherrimus est locus apud Aristotelem *lib. 2. cap. ult.* Sophisticorum

argumentorum, vbi Aristoteles ostendit, artem dicendi & artem Dialecticam paulatim quoque esse perfectas: imo petit Aristoteles, vt cum ipse primus sit autor Dialecticæ, etsi omnia præcepta non exquisitè tradiderit, vt sibi ignoscatur: prima enim quæque perfecta esse non possent. Sic & Cicer. in *Oratore*, de pictura, de arte sculpendi idem explicat; *nihil est enim, inquit, simul & inuentum & perfectum*. Et pulcherrime Lucretius lib. 5. extremo:

*Sic vnum quicquid paulatim protulit ætas
In medium, ratioq; in luminis eruit oras.
Nam aliud ex alio clarescere corde videbant,
Artibus, ad summum donec venere cacumen.*

Itaque tractationem Politicam Aristoteles vult non statim perfici & perpoliri, sed paulatim more reliquarum artium. Quare si definitio fortasse perfecta satis non videbitur, excusationem tamen se mereri.

Μεμνηδὲς ὅτι τῶν.] Alterum est præceptum analyticum de subtilitate, quæ non vbiq; est eadem, sed partim ratione materiæ: partim ratione ipsarum artium, nunc maior est, nunc minor. De materia dictum est supra cap. 3. De artibus seu scientijs hoc loco monet Aristoteles, videndum esse, quam subtilitatem ars quæque requirat: Fit enim interdum, vt in eadem materia duæ artes versentur: quarum altera multo sit altera subtilior & exquisitior, neque debeat alterius subtilitas in alteram deportari. Verbi gratia. Faber lignarius & Geometra angulum considerat vterque, sed faber, vt eo dirigat opus, hoc est, considerat angulum in ipsa materia: Geometra abstractum à materia, & quid sit angulus, quæ sit eius definitio & natura, inuestigat. Sic Physicus, Medicus, Politicus in homine omnes versantur, sed ratione dispari: Physicus explicat, quid sit homo: Medicus, quis sit sanus homo: Politicus, quis beatus sit homo.

Ὅπως μὴ τὸ πᾶν ἐρεργᾶται.] Eleganti prouerbio confirmat Aristoteles, id quod dixerat de artium dissimili subtilitate. quo prouerbio vsus est & Galenus lib. 9. de Hippocratis & Platonis decretis: & attigit Aristoteles lib. 2. Polit. cap. 12. Sumptum videtur ex poeta Agathone, cuius versus apud Athenæum.

Τὸ μὴ πᾶν ἐρεργᾶται, ἔργον ὡς, ποιούμεθα,

Τὸ δὲ ἔργον ὡς πᾶν ἐρεργᾶται ἐκποιούμεθα.

Politica igitur scientia, tum quod in materia instabili, nem-

pe in actionibus humanis quotidie variantibus, versetur: tum quod ea scientia non tam ad acute disputandum, quam ad recte viuendum sit comparata: non debet, neque etiam potest minuta illa subtilitate explicari. Quare & Plato grauiter errat, qui *lib. 6. de Republic* (nam contra illum locum satis aperte hoc loco Aristoteles disputat) summam subtilitatem in hac quoque scientia requirit, & omnia ad viuum refecanda existimat. Peccat etiam in eo, quod politicis disputationibus adiunxerit tractationem de Deo & de Ideis, quæ non sunt *οὐκ ἀνθρώπων*, neque accommodata: hic enim humana explicantur, non diuina. Aristoteles autem singula eatenus persequitur, quatenus huic artivitz sint necessaria. Sic disputationes de Anima *infra cap. ult. de origine amoris, infra lib. 8. cap. 1.* Physicas, tantum attingit, non pertractat: vt & supra Metaphysicas de Ideis & numeris Pythagoricis. Huius quoque præcepti memor sapienter rationem reddit, cur hoc vel illud explicet in his libris: vt de voluntate & consilio *infra lib. 3. initio*: & de voluptate *infra lib. 7. cap. 11. & lib. 10. cap. 11.* de Amicitia quoque *infra lib. 8* Sic & *lib. 10.* non pertractat disputationem de beatitudine theoretica, vt pote à Politicis, quæ sunt practica, alienam. Sic & *lib. 1. magnorum moralium cap. ult.* diligenter se excusat, cur in Ethicis tractet de scientia, sapientia, arte & mente: quorum tractatio ad Analytica & Metaphysica propius videatur pertinere. Itaque hoc teneatur, si qua incident huiusmodi, quæ aliena videantur, ea attingenda esse non pertractanda, pro rei propositæ utilitate, ne *πλεονεξία* ipsis *ἐγγίσι* fiant maiora. Recte igitur & Galenus in *lib. de naturalibus facultatibus*, monet, de animæ natura disputationem neque Medico neq; Politico esse vilem, eaq; re omittendam: et si alioqui tractatio animæ alia in re & Medico & Politico est utilis.

Ὅτι ἀναγκαῖον.] Tertia est descriptionis excusatio. Est enim præceptum analyticum: non in omnibus disputationibus causas, seu *τὰ διότι* esse exquirendas: sed satis esse, si *τὸ ὅτι* explicetur: Verbi gratia, in artium principiis causæ non requiruntur, principia inquam per causas non explicantur, sed sensu patim, vel inductione, vel consuetudine, *ἐκ ἁπλῶς ἀμύνης*, h. est, alia principia alijs modis, puta, experientia & vsu, communi hominum sensu & iudicio, mente deniq; ex Platonis sententia, cui menti natura sunt insiti virtutum igniculi & semina, vt Cic. loquitur. Quæ igitur in principiis est ratio, eadem h. loco quoq;

obseruanda fuit, vbi de beatitudine agitur: nam beatitudo quoq; ipsa principium est vitæ & scientiæ Politicæ: & definitio superior rei cienda non erit, si fortasse causas in se non contineat: quin etiam eadem ratio in omnibus his disputationibus seruanda erit: vt ne requiratur nimis enucleata causarum tractatio, contentiq; esse debemus, si populariter explicentur.

Τὸ δὲ ὅτι πρῶτον.] In veteri translatione non est ὅτι: & ni fallor rectius. nam & Eustrathius hoc modo explicat: *In principijs*, inquit, *non exquiruntur causa: quia principia sunt prima.* τὸ δὲ πρῶτον, τὸ δὲ, hoc est, beatitudo autem est πρῶτον καὶ ἀρχὴ, principium, vt dixi, Politicæ: his enim verbis continetur syllogismi assumptio: cuius hæc sit formula.

In principijs non exquiruntur causa.

Beatitudo autem est principium.

Beatitudinis igitur causa non sunt exquirenda.

Quæ sententia huius loci & explanatio cum verissima videatur, puto scripturam veteris translationis esse veriolem. Videatur tamen, quæ dicta sunt supra cap. 4.

Μετρίως δὲ πλεονάζει.] Egregium & hic continetur Analyticum præceptum, de principijs, ea nimirum quoad fieri possit, eorumque natura patiatur, accuratissime explicanda esse. Sic enim hæc verba existimo accipienda: quibus velut ἐπαύρησι seu correctio eorum, quæ de principijs dicta sunt, contineatur, aut certe explanatio. quod enim hæcenus dictum sit de principijs, causas illorum non esse enucleate proponendas, non ita accipiendū videtur, quasi negligenter in illorum explanatione sit versandum, quin potius quam diligentissime sunt pertractanda: ita tamen, quoad natura eorum patitur, politica non tam exquisita, quam Mathematica. Cur autem principiorum tractatio tam accurata esse, eaque rectissime constitui debeant, rationem adiicit Aristoteles hanc, quod toti reliquæ disputationi maximum momentum afferant, id quod prouerbio quoque declarat: *nam principium*, inquit, *dimidium est totius*: atq; adeo (vt h. loco Platonem imitatus Aristoteles ait) *μετρίως*, h. e. plus quam dimidium: atq; certe non in vitæ tantum actionibus, sed in omnibus disputationibus plurimum interest, quæ & qualia principia constituentur, q̄ nisi sint vera & bona, innumerabilia absurda cōsequantur, necesse est: quo nomine grauissime Aristot. li. 1. *Metaphysicor.* Pythagoreos reprehendit: & Cicero multis in locis Epicureos: & ipsum quoque

Platonem de Ideis Aristoteles. nam, vt eleganter Aristoteles *lib. 2. de celo*; parvus initio error, progressu fit *μεροπλάσιον*. Quare & Plato in *Crasyl.* & *lib. 2. de Repub.* grauitur & sapienter monet, omnes in hoc elaborare debere, vt principia tanquam fundamenta prudenter statuatur: eoque ipse vsus argumento, & hoc quidem proverbio ipso *lib. 7. de legibus*, iubet Politicum maximam diligentiam adhibere in pueris recte instituendis, vtpote totius Reip. seminarijs: & Aristoteles quoque in *Politicis lib. 5. cap. 4.* hoc argumento seditionum in Rebuspub. etiam parua initia diligenter esse cauenda monet. Hoc igitur præceptum securus Aristoteles, etsi beatitudinis definitionem, omnemque Politicam disputationem non tam enucleatam esse oportere, supra disputauit: tamen quia Beatitudo totius Politicæ est principium, deinceps satis accurate de ea explicabit.

C A P V T I I X.

C O M M E N T A R I I.

/

Ξεπρίον δὲ ἐστὶ αὐτῆς.] Dixerat modo, principia diligenter esse explicanda: Itaque & de beatitudine diligentissime esse explicandum, vtpote huius scientiæ principio. hoc igitur capite totam beatitudinis definitionem artificiosa *ἀναλύσει* retexere incipit: quod quidem *ἀναγεγεφὴ* analytica proprie extendi potest vsq; ad hoc caput 13. largius tamen toto opere Ethicorum & Politicorum nihil aliud agitur, quam vt omnes huius definitionis partes accurate & singulatim retexantur. Et primum quidem hoc capite ostenditur recte beatitudinem dictam esse actionem animi ex virtute. Tres autem huius capituli partes poni possunt, in quarum prima contineatur via & ratio explicandi de principijs & beatitudine: Secundo loco ibi, *πρὸς τὴν ἀρετὴν* &c. affert quædam ab omnibus concessa, quibus beatitudinem confirmet esse actionem animi. Postremo ex veterum quoque opinionibus docet, recte beatitudini à se attributum illud, ex Virtute.

Περὶ αὐτῆς] Id est, *ἀρχῆς*, vt & modo *δὲ αὐτῆς*. perperam interpretes reddunt de beatitudine, cum sit reddendum de principio, sub quo comprehenditur quidem beatitudo.

Ξεπρίον δὲ.] Hæc prima est pars capituli, qua contineri diximus methodicum præceptum, meo quidem iudicio non

beati-

beatitudini tantum : sed omnibus etiam principiis , atq; adeo omnibus controuersijs & disputationibus accommodatum : quo & vsus est Aristoteles *lib. 2. de cælo initio*. Præceptum autem est istud. Res seu controuersias non argumentis tantum, sed & testimoniis , auctoritatibus , communi hominum consensu : omnibus denique de re proposita , quæ ferantur , esse stabiliendas : maxime Politicas , in quibus nihil temere innouandum est , & communis hominum consensus , & veterum autoritas , vita deniq; communis maximam vim habent , quæ de re *infra lib. 10. cap. 1. & 9.* Horat. Cum ventum ad vsum est , mores & vita repugnat.

Οὐ μόνον ἐν τῷ συμπαρέσσει. &c.] Hæc duo, ἐν τῷ συμπαρέσσει, & ἐξ αὐτοῦ λόγου. alias quidem discrepant. nam συμπίπτουσα rationis est complexio: ἐξ αὐτοῦ λόγου. seu ἐξ αὐτοῦ λόγου. (vtrunque enim Aristoteli est vsitatum) argumenta aut sumptiones valet: sed hoc loco eodem referuntur: sententia est: non tantum argumentis agendum, ἀλλὰ καὶ, sed etiam.

Τὰ ὑπάρχοντα.] Id est, ea, quæ vere insunt alicui, & vere attribuantur. Est autem hæc pulcherrima sententia, qua prioris præcepti methodici ratio continetur. nam quæ communi consensu ab omnibus probantur, non temere quis falsa existimare debet: quibus si & nostra disputatio consentiat: magnum profecto argumentum erit, eam esse veram. Vera enim veris consentiunt: falsis discrepant. τῷ μὲν γὰρ, hoc est, quæ vere sunt attributa, vt diximus, consentiunt vero, seu ei quod vere fuerat propositum: Verbi gratia, quæ vere de beatitudine dicuntur τὰ ὑπάρχοντα, ea definitioni quoq; Aristotelicæ, si veræ est, conuenient: si falsa, non conuenient. nam τῷ ψευδολογῶν.

Νενυμημένον δὲ.] Hæc altera capitis pars, qua ostendit, se conuenienter veterum Philosophor. sententijs consentientibus beatitudinem dixisse actionem animi: & primum quidem affert bonorum partitionem academicam, in animi, corporis, & fortunæ. de qua Plato *in Euthydemo*, *in Philebo.* 5. & 9. *de legibus.* Cicer. 1. *Academ.* & 5. *Tuscul.* Sumit autem animi bona esse maxima omnium consensu veterum Philosophorum: ex hoc ita ostendit recte se beatitudinem in animo collocasse: recte inquam animi actiones in summis bonis posuisse. Sic enim argumentatur.

Bona animi sunt maxima & verissima bona omnium consensu. Atqui actiones animi pertinent ad animum, & sunt in bonis animi.

Ergo actiones animi sunt inter bona maxima: & proinde actiones animi recte beatitudini, utpote maximo bono in definitione fuerunt accommodata.

Maiores ibi, πὶ τοῖς ψυχῶν. Minoribus, τοῖς ἀρεταῖς. Vtraque perspicua est, & vera & concessa. Complexio ibi, ὅτι καλῶς αὐτοῖς, quasi dicat: recte igitur beatitudini attribuiamus actionem.

Οὕτως δὲ καὶ ὅτι.] Hic docet, cur beatitudinem vocauerit actionem, ex communi quoque consensu: locus est obscurus, quem tamen duobus syllogismis plane illustrari posse confido. Summa hæc est: recte, & veterum opinioni conuenienter se vocasse actionem τίλθ: dixit enim actionem esse beatitudinem, seu actionem attribuit beatitudini, quæ est τίλθ: cur recte? nam hinc sequitur actionem esse in bonis animi. Iam è prioribus notum est, quod est in bonis animi, hoc esse bonum prestantissimum, & proinde beatitudini conuenientissimum. Concludi hæc possunt his formulis.

Omne τίλθ est è maximis bonis, seu bonis animi.

Actiones autem quadam sunt τίλθ.

Ergo sunt in bonis animi.

Maiores omissa est ut certa, & supra initio cap. 7. explicata, & ab omnibus concessa. Minoribus, ὅτι καλῶς αὐτοῖς καὶ ὅτι, & hoc omnes fatentur, actiones quasdam esse τίλθ, puta honestas: non vero omnes, puta vitiosas, quare ait πῶς. Complexio ibi, ὅτι καλῶς αὐτοῖς. Ex hac complexione, & primo syllogismo, alter hic ita conteri debet, perspicuitatis gratia, omisus tamen ab Aristotele, utpote ex prioribus pendens.

Bona animi sunt bona verissima.

Actiones quadam sunt bona animi, ut modo est ostensum.

Ergo actiones quadam animi sunt bona verissima: & proinde beatitudini recte attributa.

Συνάδει δὲ τῶν λόγων.] Alterum consensionis argumentum, quo ostendit, se recte beatitudinem dixisse ἀρετήν. Omnes enim, inquit, vno ore beatum dicunt bene agere & bene vivere, idemque esse εὐζωίαν & ἀρετήν, quod εὐδαιμονίαν: tribuat, inquam, omnes beatitudini ἀρετήν. Ergo & nos recte tribuimus. Eodem argumento Etymologico seu λεκτικῷ usus est & supra cap. 4. & Plato lib. 7. de Republic. extremo, in Gorgia & Protagora.

Θάπτει δὲ καὶ τὰς.] Hæc est tertia huius capituli pars, qua Arist. veterum dissentientes opiniones & dissolutiones ostendit, quæ

prope aut longe absint à sua opinione: atque eas magna quidem ex parte cum sua conuenire: ex qua veritatem suam quoque opinionis elicit. nam verisimile non videri eos omnes viros celeberrimos prorsus errasse.

Τοῖς μὲν γὰρ δὲν.] Hic iam opiniones commemorat, & primum quidem commemorat, postea perpendit. Affert autem quinque. nam fuisse, qui beatitudinem dicerent virtutem: qui prudentiam: qui scientiam aliquam: qui virtutem cum voluptate coniunctam, qui denique virtutem cum bonis externis coniunctam. Primæ opinionis omnes fere fuerunt, ut Politici omnes, de quibus supra *cap. 4.* & Socrates ac Plato *lib. 1. de legibus*, & in *Gorgia*, & post Aristotelem Stoici, de quibus Cicer. *lib. 3. de Finibus*. Secundæ idem Socrates apud Platonem in *Phadone*. Tertiæ Thales & Anaxagoras Philosophi, qui in contemplatione rerum cœlestium & naturalium summum bonum ponebant, teste Aristotele *lib. 1. Eudem. cap. 5.* Quartæ Plato ipse in *Philabo*, & post Aristotelem Philosophus Calpurnio, teste Cicerone in *Finibus*, & Clemente *lib. 2. Stromatum*. Postremæ Aristotelis discipulus Xenocrates eodem teste Clemente. Prætermisit hoc loco eorum opinionem, qui in sola voluptate summum bonum ponerent, ut Aristippus, & Eudoxus. nam eam supra dixit esse beluinam, *cap. 5.* & quia longioribus distinctionibus ea res eget, reiecit in *librum 10.* Ex his quinque opinionibus tandem tres insigniores facit, easque infra perpendit: nempe de virtute: de virtute cum voluptate: de virtute cum bonis externis: scientiam omisit, propterea quod his libris agatur non de beatitudine theoretica (de qua tamen *infra lib. 10.* satis accurate disputat) sed de practica.

Τοῖς μὲν γὰρ λέγουσιν.] Hic iam primum ostendit definitionem suam cum prima opinione partim conuenire: partim non conuenire. Dicebant illi, in virtute positam Beatitudinem: Aristoteles quoque in virtutis usu & actione: concurrunt ergo in virtute: dissentiunt tamen: nam illos in virtutis habitu & possessione sola: (quod aperte de Speusippo & Xenocrate testatur Clemens; quos hoc loco perstringere videtur Aristoteles) ponere beatitudinem: se autem in virtutis usu & actione: & suam sententiam illa esse meliorem, ostendit eleganti similitudine à ludis Olympicis: *Vt, inquit, Corona donantur certantes, non ex ijs qui ad ludum veniunt pulcherrimi & robustissimi & ad certandum apti, non tamen certantes: sic in vita agentes recte vita beati-*

beatitudinem seu coronam assequuntur. Fieri autem posse, ut qui habitum virtutis habeat, non agat, & proinde habitus solus actione sit peior. Ostendit quoque ex dormientibus, aut fortasse ægotantibus, aut alio aliquo modo quiescentibus. Hoc autem argumento à ludis Olympicis utitur & lib. 2. *Eudem.* *Vincens,* inquit, *corona donatur, non qui possint vincere, & tamen non utantur.*

ἐν τῷ ὁ βίβλ.] Hic secundam opinionem perpendit de voluptate virtuti coniuncta, quam item, partim cum sua opinione consentire, partim discrepare, ostendit: ponunt illi beatitudinem in virtute cum voluptate, & faciunt quasi duo capita, virtutem & voluptatem. Aristoteles voluptatem quidem suæ beatitudini attribuit, sed non quasi caput separatum, sed ait, Voluptatem beatitudini naturam insitam esse, quod *infra lib. 7. & 10. cap. 5.* copiosius exponit.

πὶ ἁπλῶς ὁ δὲ δαξ.] Id est, affici voluptate, seu voluptatis affectio iucunda est in iis, quæ sunt animæ: quam clausulâ non eadem de causa interposuit hoc loco Aristoteles, ut putant Interpretes, quasi ea confirmaret propositum: sed ea potius de causa, ut commonefaceret lectorem, disputationem de voluptate non esse alienam à beatitudine, ut quæ & ipsa sit animæ.

ἐκ τῶν δ' ἐστίν.] Hic demum est confirmatio propositi, quod est, actiones honestas sui natura esse iucundas, confirmat id hoc modo, quia sui natura expetantur ab eo, qui eas facit. Rationis conclusio hæc est:

Cuiuscunque quis est cupidissimus, id illi est iucundum.

Vir bonus bonarum actionum est cupidissimus.

Ergo et ideo bonæ honestæ actiones sunt iucundæ.

Aristoteles ita concludit:

φιλοτιμῶν iucundum est id, cuius gratia dicitur φιλοτιμῶν.

Αἰσκι φιλάρετῶν est φιλοτιμῶν.

Ergo φιλάρετῶν iucundum est id, cuius gratia seu causa dicitur φιλάρετῶν.

Dicitur autem φιλάρετῶν propter virtutis actiones. Μαίοντες, ἡμεῖς δ' ἐστίν, quam declarat inductione οἷον ἴσπερ. Μίοντες, τὸν αὐτὸν τὴν ἡμεῖς. complexio autem, ἐν τῷ ὁ βίβλ.

φιλοτιμῶν.] Elegans est vocabulum, quo communi nomine à Græcis dicitur cuiuscunque rei valde cupidus: ut: φιλήδων, voluptatis: φιλόμυθος, fabularum: φιλόσημος, hono-

tis : φιλομαθής, scientiæ: φιλόπαιδος, honesti: φιλάρετος, virtutis cupidus & studiosus: quæ sunt singulana vocabula. De communi & *infra lib. 3. cap. 10. & lib. 4. cap. 4.*

τοῖς ῥησὶν πολλοῖς.] Hic respondet tacite objectioni: occurri namque poterat, voluptates non omnes videri iucundas: sed interdum vnam, eandemque voluptatem expeti, & repudiari ab vno eodemque. Verbi gratia; somni, spectaculorum, vini cupidus interdum ea expetit, interdum non: & proinde non videtur, quæ ab aliquo expetuntur esse sui natura iucunda: quod tamen de honesta actione erat conclusum. Respondet Aristoteles, adhibita distinctione, id quidem locum habere in vulgaribus voluptatibus, & maxime corporis, easque natura non esse iucundas, & nunc expeti, nunc reijci. Sed in virtutum actionibus voluptatem esse constantem & perpetuam, & natura sui iucundam: qua de re & *infra* copiosius *lib. 7. cap. 13.*

ἐν δὲ τῇ εὐδαιμονίᾳ.] Hic iam Platonem reprehendit, quem diximus; voluptatem beatitudinis dixisse quasi partem aliquam, & caput, seu accellionem, & additamentum, quod hoc loco *περίανθη* dicitur, cum tamen Aristoteles iam ostenderit, voluptatem in beatitudine insitam esse: neque quicquam esse per se, ut putabat Plato.

ὡς τοῖς εἰρηρῶσι.] Altera est ratio, qua ostendit, actiones virtutis sua natura esse iucundas: Nam, inquit, *vir bonus, qui bonis actionibus non delectatur, neque voluptatem ex illis capis, perfecte bonus non est.* qua de re latius & *infra lib. 2. cap. 2. 1010.*

ὅτι καλὸς καὶ ἀγαθός.] Confirmat id, quod dixerat, facta virtutis esse iucundissima, optima & pulcherrima, ab auctoritate & iudicio viri boni: nam, inquit, viri boni de factis & actionibus virtutis ita iudicant, ut nos iam diximus, eas esse iucundissimas & optimas. Ergo ita se res habet. Cur ita? An viri boni auctoritas & iudicium hac in re satis valet? Maxime. Nam ut *infra libro tertio, capite quinto, & libro nono, capite quarto*, præclare Aristoteles scribit, cum quaeritur, an quid sit iucundum, & quæ sit vera voluptas: consulendus est vir bonus, velut norma, & regula, & mensura: neque enim qui nunquam variet, sed constanter, quod verissimum est, sequatur: vitiosi autem nunc hoc, nunc illud sine ratione persequantur, ut & hic paulo ante dictum est.

ἡ γὰρ αἵρεσις.] Est hic tantum comparatio, non reprehensio, ut quidam Interpretes putant.

φαίνεται δὲ ὁμοίως.] Hic tertiam opinionem perpendit de bonis externis: quæ quidem ad beatam vitam necessaria esse vult Aristoteles, ita tamen, ut non tam causam per se faciant (quod alii nonnulli existimabant, quos grauiter reprehendit in *Politiconum libro septimo, capite decimo tertio*) quam ut beatitudinem quodammodo adiuuent veluti organa, oaque de causa hæc bona solet vocitare organica, *συνεργα* seu adiuuantia, & *παρασκευαστικά*, quasi præparantia, in *Politico*, & infra *capite 10*. Certum est tamen, Aristotelem & Peripateticos omnes, & in primis Theophrastum (quem grauiissime reprehendit hoc nomine Cicero *lib. 5 de Finibus*, & *lib. 5 Tullianar.*) multum his bonis tribuisse, adeo ut sine iis beatitudinem non consistere posse dicerent. Quod hoc loco & infra *capite octauo, libro de amicitia*, popularibus quibusdam rationibus ostendit Aristoteles. Memini Basilium Magnum, cum superiorem beatitudinis definitionem Aristotelicam valde laudasset, hanc tamen eius de bonis externis & corporis particulam grauiter reprehendere.

φαίνεται δὲ ὁμοίως.] Cur ὁμοίως, aut quo pertinet hæc particula, Eustathius ita explicat. Etsi dictum est, beatitudinem esse *τέλειον*, seu perfectum quiddam: tamen eget bonis externis, fortassis ita rectius connectatur: modo dictum est de voluptate, *οὐδὲν δὲ προσσθῆται*, hoc est, etsi dictum est, beatitudinem non egere voluptate, velut additamento: tamen eget bonis externis.

φαίνεται δὲ ὁμοίως προσδοκῶν.] Vtrinque est verbum *προσδοκῶν*, quod confirmat explanationem nostram: nam & Eustathiana longe petita est. Dictum est, inquit ille, beatitudinem esse *τέλειον*, verum id quidem, sed nimis longum: ex hac quoque explanatione elegans differentia inter voluptatem & bona externa elicitur, hæc esse beatitudinis *πρόσθετα*, & externa additamenta, illa non item, ut dictum est.

ἡ γὰρ αἵρεσις εἰς πόρον.] Puto illum locum intelligi, qui *supr.* est hoc est, *τὸ πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν*.

ἀδύνατον.] Ab impossibili: *ἀδύνατον* est res præclare gerere sine { bonis externis } adiutorio. Ergo bona externa sunt necessaria.

ἰσχυρὸς οἷς ἔστιν.] Duobus argumentis adhuc ostendit, bona ex-

terna esse necessaria pro differentia ipsorum bonorum: quæ vel impediunt bonas actiones, vel ipsam beati speciem inquinant.

μετὰ τὸν.] Hoc locò tertium adiciit, à vulgi dicto. Vulgus enim pro eodem habent διδασκαλίαν & διτυχίαν, quod & *infra* iterat libro septimo, capite decimotertio, & in Rhetoricis libro 1. His tamén verbis continetur & præmunitio seu præparatio ad caput proximum.

ἐνίοις, τινὲς.] Hæc particula videtur hoc loco esse aliena: nequæ enim hic de virtute, sed de bonis externis agitur; ideoque spurria mihi videtur & inducenda.

CAPVT IX.

COMMENTARI I.

Ὅθεν καὶ ἀπορεῖται, πόττερον.] Hæc ita prioribus cohærent: quia ad beatitudinem necessaria bona fortunæ esse diximus: atque adeo ipsam beatitudinem à multis διτυχίαν seu fortunæ prosperitatem vocari: hinc existit quæstio; an fortuna beatitudinis sit causa efficiens. Verum Aristoteles communius hanc quæstionem pertractat, & in genere quærit, quænam sit beatitudinis causa, quæ sane quæstio est grauissima: de qua Plato in *Menone*, *Protagora*, diligentissime disputat.

πόττερόν ἐστι μάθητις.] Tres potissimum causas proponit, de quibus quæri soleat, an beatitudinis sint effectrices: nempe μάθησις, disciplinam: ἰσχυρὸν seu ἰσχύς, exercitationem: ἐπιμέλειαν, studium & industriam: ἀρετὴν. Hæc prima est causa & vna tam multis nominibus hic ab Aristotele expressa, & à Platone in *Protagora*, vbi tamen & aliud nomen διδασκαλή, doctrina, commemoratur. Hæc autem omnia vocabula ad vnum caput & causam pertinere, cum totus iste locus indicat: tum Platónis ille in *Protagora* perspicue ostendit. Non nego, quin ea vocabula alias inter se discrepent; sed hoc loco dico, Aristotelem iis vnum caput, vnamque causam esse complexum: nempe an beatitudinis causa assequendæ in ipso homine eiusque potestate sit posita, an, inquam, suo studio, exercitatione; humana denique opera quacunque eam assequi possit. Altera causa ponitur ipse Deus. Tertia fortuna.

ἢ κατὰ τινα θεῖαν μοῖραν.] Hæc est elegans phrasis, quæ vsus est

est Plato hac ipsa in re *libro 1. de legibus, in Theag. in Protagora*: Aristoteles *infra libro 10.* vtitatus dixit, ἀλλὰ θεῖας αἰτίας, per diuinam causam. Cicero *libro de Vniuersitate*, ex Platone expressit, diuino munere: deorum beneficio. Iurisconsulti vocant vim maiorem.

αἰ μὲν ὅτι.] Primum agit de causa diuina, sed leuiter & incerte, propterea quod Politica scientia sit humana, eique rerum diuinarum tractatio non sit admiscenda, vt *supra* dictum est. Sententia autem huius loci & argumentatio à minore sumpta, hæc est: Si vllum est deorum opus hominibus datum, certe & beatitudo vt præstantissimum quiddam, ad deos auctores referenda videbitur.

Φαίνεται ὅτι καὶ.] Hic iam incipit explicare, vtrum beatitudinis causa sit virtus, & disciplina, an vero fortuna: & ostendit, fortunam non esse, sed virtutem, allquot argumentis. Sententia autem huius loci hæc est, vt fateamur, beatitudinem à Diis non proficisci, sed à virtute & exercitatione, nihilominus erit res quædam diuina. Cur ita? Propterea, quod virtutis præmium sit & finis beatitudo. : At virtutis merces omnium consensu res est præstantissima & diuinissima.

ἢ ὅτι αὐτὸ πολὺ καὶ.] Id est, si virtus statuatur causa felicitatis, efficietur, vt felicitas quiddam fiat, quod latissime patet, & proinde res sit præstantissima, vt *supra capite primo* diximus: [*Βοῖα quo sunt communiora, eo sunt præstantiora:*] Cur ita? διὰ τὸν ὅτι ἐκ ἀρετῆς, hoc est, quia beatitudo cum ex virtute pendeat, & virtus studio acquiratur, & acquiri possit ab omnibus, qui non vitiosi sint natura: sequitur, beatitudinem ab omnibus acquiri posse: atque ita late patere: ab iis, inquam, acquireretur, qui sunt bona indole præditi: & hoc est, quod ait, τοῖς μὴ πεπηρωμένοις, hoc est, non mutilatis, (hoc enim proprie sonat, sed hoc loco translate valet, imperfecta & mutilata quasi indole, ingenio, & natura vitiosa præditi:) requirit igitur Aristoteles, vt qui beatitudinem & virtutem assequatur, etiam naturæ aptitudinem: Sunt enim nonnulli tam peruersa natura nati, vt prorsus sint deplorati, & ad omnes bonas actiones inepti. Et hoc est, quod Aristoteles *infra libro decimo, capite nono, & libro septimo Politicorum capite decimo tertio*, tria potissimum ad beatitudinem & virtutem requirit: naturam, φύσιν: διφύνην, bonam indolem: quam mirifice

quoque Plato laudat *libro tertio de Republica*, & recte Cicero *libro quinto Tusculanarum*, tardis mentibus virtus haud facile committitur: Deinde ἡ δὲ seu exercitationem & vsum: Postremo μάθησις, scientiam: quæ tria hoc loco acute etiam indicantur ab Aristotele, & pulcherrime eadem requiruntur ab Hocrate in *Orations contra Sophistas*. Ex his tandem conclusio nascitur, qua ostendatur, beatitudinis causam esse virtutem. Sumatur primum beatitudinem esse quiddam præstantissimum & optimum. Deinde iam dictum quoque est, præmium virtutis esse præstantissimum, & virtute effici, vt optimum sit, & latissime pateat, quod virtute acquiritur. Ergo virtus beatitudini est accommodatissima, & proinde eius causa videri possit.

εἰ δὲ ἐστὶν ἔτι.] Hoc loco ostendit argumento à causarum natura, & cum effectis suis comparatione, sumpto, beatitudinem fortunæ non esse attribuendam, hoc modo:

Res pulcherrima & præstantissima optimis causis, non vero vilioribus ascribenda sunt.

Atqui beatitudo est res præstantissima: fortuna autem causa est leuissima.

Ergo beatitudo fortuna non est attribuenda, sed optima potius causa, nempe rationi rectæ, quæ, vt infra lib. 6. dicetur, omnes actiones & virtutes nostras dirigit & moderatur.

Propositio ibi, εἰς τὰ κατὰ φύσιν, &c. quam confirmat Aristoteles exemplo naturæ, artis, aliarumque causarum. Minor ibi, τὸ ὑμῖν. Hæc argumentatione vsus est & Aristoteles lib. 1. *Metaph. cap. 3.* & Cic. *de Natur. Deor.*

συμφανὲς δὲ ἐστὶν.] Rursus hoc loco ostendit, beatitudinem esse ex virtute, argumento sumpto ex definitione, hæc modo:

Beatitudo est actio ex virtute, vt habet definitio.

Ergo non ex fortuna.

ποία τις.] Aut superest illud κατὰ δῖον, aut illud ποία τις est ἐπιτηδεύουσι eius κατὰ δῖον. Idem enim vtrumque valet: nam ποία τις est hoc loco virtute affecta, prædita.

τῶν δὲ λοιπῶν.] Hæc clausula, si liceret dicere, vt minime necessaria & aliena circumscribi potest: accommodari tamen prioribus ita fortasse commodissime poterit: etsi dictum est beatitudinem ex virtute pendere, hoc tamen non ita est accipiendum: quasi non & alia quoque necessaria sint bona corporis

pónis & fortunæ, inter quæ hoc interesse hoc loco indicat Aristoteles: quod corporis bona etiam infunt beatitudini, & coherent strictius, arctius: fortunæ autem magis sint externa & adiuvantia, non constitutiva.

ἡμετέριον δὲ.] Eustathius & Thomas hic aliud disputationis initium faciunt, quasi dicat Aristoteles, ταῦτα, hoc est, hæc, quæ hætenus tribus his capitibus de definitione sunt dicta, consentaneæ esse principio huius operis. Venior tamen huius loci hæc esse videretur sententia. Ταῦτα, hoc est, hæc, quæ hætenus attulimus, beatitudinis causam esse virtutem, ea respondent & consentiunt iis, quæ supra initia dicta sunt, mox ostendit, quemadmodum consentiant ibi, τὸ γὰρ τῆς πολιτικῆς. Dictum est supra, Politicæ finem esse optimum, hoc est, beatitudinem. Quid tum dicet aliquis? Atqui Politicæ officium & munus esse, ut ciues bonos reddat, & virtute præditos, certum est, quod & infra libro decimo, capite septimo, testatur, & libro septimo Eudem. capite decimo quarto, & Plato in infinitis locis, præsertim in Gorgia, & Cicero in Epistolis ad Atticum. Ergo cum Politicæ proposita sit beatitudo, & eadem studeat virtuti, satis aperte indicat, se beatitudinem assequi per virtutem, id quod volumus. Hic ergo quartum est argumentum, quo ostendit Aristoteles, virtutem esse causam efficientem beatitudinis.

οὐ γὰρ ὅσοι ἐπιποιοῦν.] Ratio continetur his verbis, cur pueri non sunt beati: eaque est bipartita, cum, quia agere nequeant: hoc est, virtutem assequi non possint perfecte: tum, quia sunt pueri, hoc est, ætate imperfecta: atqui & perfecta virtus, & perfecta vita beatitudini sunt necessaria, ut in definitione est dictum.

καὶ γὰρ μετεβόλαι.] Hic iam explicare incipit particulam definitionis ἢ λαν, ἐν βίῳ τελείῳ, sumpta occasione de pueri ætate imperfecta. Videtur autem particula γὰρ hoc loco valere δὲ, ut sit initium disputationis alterius, nempe de calamitatibus & casibus adversis, quam vim habeant ad beatitudinem impediendam vel tollendam: hoc enim agitur duobus proximis capitibus, & ait quidem hoc loco, eum etiam, qui beatus fuerit, desinere esse beatum, si ante mortem & moriens graubus & adversis malis oppressus fuerit.

ὡς τῆς ἡρωικῆς.] Heroica interdum de tempore: interdum de

rebus & actionibus eius temporis dicuntur: hoc loco de actionibus: nam de tempore diceretur ἐν τῷ.

CAPVT X.

COMMENTARI.

Πότερον δὲ εὖ λέγεται.] Quia dictum erat, eum, qui moriens in calamitatibus maximis fuerit, non posse dici beatum: quærit amplius Aristoteles, an ergo nullus, dum uiuat, beatus esse possit: omni enim homini, dum uiuat, eiusmodi calamitates intervenire possunt. Et Aristoteles quidem ostendit hoc capite, posse nihilominus beatum dici in vita, seu uiuentem aliquem, repressa Solonis sententia & confutata. Priusquam tamen dissoluat eam quæstionem, alteram quoque quæstionem affert: an propinquorum calamitates nostram beatitudinem impediunt, aut omnino an ad nos pertineant: quam tamen quæstionem secundam posterius dissoluit cap. 11. Ad has autem quæstiones explicandas præclare Aristoteles eam definitionis particulam ἐν βίᾳ πλεονῶν vna explicat. Deinde ostendit, quam vim habeant res aduersæ: ostendit denique, an beatitudo sit bonum stabile, an fluxum. Hæc summa est capiti 10. & 11.

πότερον οὖν.] De hac quæstione multa extant veterum testimonia in utramque partem: pleraque pro Solone, ut Sophoclis in *τεχναύταις*: Euripidis in *Andromacha*: Quidii *tertio Metamorphos*, Plinii *libro septimo, capite quadragesimo*: Plato quoque in *Epinomide* existimat in hac vita neminem præter sapientem esse beatum, post mortem autem alios quoque, qui vixerant, & sapientes maxime. Cum Aristotele faciunt Stoici *libro 3. de Finibus* Cicero. *in fine*. Et Cicero ipse *de Finibus, lib. 2.* sic ait, neque in alia parte, nisi in felicitate perfecta. De Solonis sententia Herodotus *libro 1.* & Plutarchus in *vita Solonis*.

οὐ δὲ δὲ.] Exquirat primum dicti Solonis verum sensum: aut enim voluit Solon, mortuum demum esse beatum: aut mortuum dici demum beatum non esse. Et quidem prior sensus non videtur verus: nam absurdum est, mortuum esse beatum. Concludit ita:

Beatitudo est actio.

Mortui nulla est actio

Ergo mortui nulla est beatitudo.

Posterior igitur verus erit sensus: & huius habet rationem, quam Solon attulit, quia iam sit extra omnes fortunæ casus, & à malis omnibus liber, quod controuersum esse ostendit, & quodammodo falsum, ibi, *δὲ καὶ ᾧ*. Hoc modo.

Suuiuenti, licet non sentienti, male tamen & bona quæque accidere possunt.

Ergo & mortuo.

Antecedens ostendit ibi, *ἄλλῃ ἐ πρὸς*. Nam accidere potest, ut quis absens ipse supplicio vel ignominia afficiatur, vel eius liberi, aut propinqui, aut contra honoribus & commodis. Verum quia hæc refutatio rationis non omnino certa est, (controuersum est enim, an liberorum seu propinquorum res secundæ aut aduersæ nos attingant) Aristoteles hoc argumento Solonem amplius non vrget: sed *infra c. 11.* id latius explicabit.

Καὶ λόγῳ.] Recte Lambinus, hoc est, cum mors vitæ respondet beatitudine.

Καὶ ὅτι ἀποσήμεσι.] *ἀποσήμε* plerumq; loci interuallum & spacium significat. Sed hic de tempore nonnulli accipiunt: hoc est, fieri posse longo temporis interuallo, ut liberi à parentibus suis & maioribus degenerent: ut auus fortasse fuerit vir bonus, nepos nequam. Ego cum Eustrathio *ἀποσήμε* idem quod *ἀποσμεσι*, hoc est, degenerationem seu defectionem à parentum moribus, valere, existimo: ut Aristoteles *libro 1. Rub.* ostendit, sæpe accidere, ut liberi à parentum moribus desolcant, vbi Themistoclis, Cimonis, & Periclis liberos commemorat. Sententia huius loci hæc est, liberos à parentibus moribus dissentire, vel propter naturæ degenerationem, vel etiam propter varias fortunæ vicissitudines.

Εἰ δὲ τίλῃ.] Solonem refellit ab absurdo. Absurdum est tribuere aliquid alicui, non quo nunc id habeat, sed quia habuerit: & tamen cum vere id haberet, non id illi tribuere, neque de eo prædicare. Solon autem tribuit beatitudinem ei, qui eam non habet, aut saltem de eo prædicat, nempe de mortuo, propterea scil. quia olim eam habuerit: & tamē tum, cum vivebat, eamq; haberet, negat illi eam esse tribuendam, aut certe cum dicendum esse beatum. Ergo Solonis sententia est absurda. Assumptio est ab Aristotele expressa. Propositio ei ex Dialecticis certissima. Nam notum est, omnem propositionem de re præterita, ut ea sit vera, necesse esse, ut aliquando de re præsens, propositio vera quoq; efferni potuerit: ut si verum est,

est, Socratem fuisse Philosophum, & hoc iam licet dicere. Ergo aliquando quoque licuit dicere, Socratem esse Philosophum.

Ἀλλὰ τὸ μὴ βέβαιον.] His verbis continetur Solonis ratio, nempe quia vita varijs casibus est obnoxia & varia, beatitudo autem stabilis. Sic enim argumentabatur Solon.

Beatitudo est stabile quiddam.

Qui vivit, seu, vita non est stabilis; utpote fortuna variatibus obnoxia.

Ergo etiam qui vivit, seu vita non est beatitudo.

Maiores, Ἀλλὰ τὸ μονιμὸν π. Minoribus, ὅτι τὴν τύχην [τὴν ἰν singulari fortunam significat: in plurali casus seu eventus fortunæ] utraq; est certa, maxime tamen propositio, quam ipse quoq; Aristoteles fatetur. Nam assumptionem, nempe vitam prorsus esse instabilem, simpliciter non admittit Aristoteles: & in ea consistit Elenchus, & propterea Aristoteles mox eam adhibita distinctione falsam esse docebit.

Ἰσχυρὸν δ' αὖ.] Nondum refellit assumptionem, sed confirmat quodammodo Solonis sententiam sub conditione, hoc modo:

Verum quidem erit, vitam fore instabilem, hominemq; variam fore & mutabilem, si in quaestione de beatitudine fortuna eventus sequamur.

Sed hoc falsum esse mox ostendam.

Falsum ergo erit & prius, viventes tam esse varios & instabiles.

καταλείπει πρὸς.] Sic & ipsum Aristotelem in quaestione de mundi æternitate, variam vocat Philoponius lib. 9. Phys.

ἢ τὸ μὴ ταῖς τύχασι.] Hic iam proprie assumptionem illam refellit; negat enim fortunæ casuum in beatitudine rationem esse habendam: sed potius actionum ex virtute, quod duabus rationibus confirmat: prior hæc est, quia beatitudinis causa princeps actiones virtutis: fortunam vero tantum causam esse aduentitiam & organicam, seu adiuvantem, supra est demonstratum cap. proxim. quod tamen & hoc loco confirmat, ibi, ὅτι δ' ἐν ταῖς hoc modo:

Beatus dicitur vir bonus:

Ex fortuna nemo dicitur bonus aut malus, sed ex virtute.

Ergo beatus non ex fortuna, sed ex virtutis actionibus dicitur.

Alterum argumentum ibi, *μακροτέρη ἢ τὸ λόγιον*: est istud:

Sit virtus res stabilis, fortuna instabilis:

Ergo beatitudini, quæ & ipsa est stabilis, ut supra ipse Solon
fassus est (hoc enim vult his verbis, τὸ μὴ ἀλλοπερὶν)
quod modo quesitum fuit, hoc est, magis conveniet virtus
quam fortuna.

Nam effecta causis suis respondere solent & debent, adeo ut
stabili onantur è stabilibus: atq; ita beatitudo stabilis, ex sta-
bili virtute potius, quam ex instabili fortuna.

ἡ δὲ ἀρετὴ ἡ ἕκαστος.] Antecedens prioris huius argumenti,
nempe virtutis actiones esse stabiles, hoc loco ostendit Aristote-
les esse venissimum: & artium comparatione magis illustrat,
ibi, *μνησκόμενοι δὲ*. Artes sunt habitus, & proinde fixæ & firmæ:
virtutis tamen actiones illis sunt constantiores: & enī ita?
nam frequentior est usus virtutum, quam artium: seu pluribus
in locis virtutis actionibus utimur, quam artibus; quam ratio-
nem indicat Aristoteles ibi, *ἀλλὰ τὸ μέγιστον*, &c. Virtutis enim
actiones exercentur assidue in cibo, in potu, in ingressu, in so-
mno ipso, in omnibus denique vitæ muneribus & officiis, at-
que adeo in ipsis artibus, cum ijs iuste, & ut decet, utimur. Ar-
tium autem usus sæpè intermittitur: sutor non semper confi-
cit calceos: neq; astrologus astra contemplatur assidue, & huc
refertur potest elegans Ciceronis locus *lib. 3. de Finib.* Quod si
de artibus concedamus, virtutis tamen non sit eadem ratio:
propterea quod hæc plurimarum commentationis & exercitatio-
nis indigeat: quod idem in artibus non fit: & quod virtus sta-
bilitatem, firmitatem, constantiam totius vitæ complectatur,
nec eandem hæc in artibus esse videamus.

ἡ δὲ ἀρετὴ δὴ τὸ.] Hæc totius huius disputationis est conclu-
sio, itaque inquit τὸ ζητούμενον, hoc est, an beatitudo etiam
vivendi tribuenda sit, eam iam inesse viventi constat.

τὴν δὲ ἀρετὴν.] Facta honesta & bonos mores.

ἡ δὲ τύχης.] Hic artificiosa connexionē Aristoteles in-
cipit exquirere diligentius de fortunæ varijs successibus & ca-
sibus, quemadmodum eos ferre debeat vir bonus & beatus:
deinde quam vim & momentum habeant in rebus humanis,
& maxime in beatitudine vel ornanda, vel frangenda, vel labe-
factanda: hoc est, quod sit eorum momentum in utramque
partem ratione beatitudinis.

ἡ δὲ περὶ αὐτοῦ.] Est hæc clausula versiculi Poetæ Simoni-
dis,

dis, quam Plato quoque in *Protagora* hac ipsa de re agens, & multis post seculis alter Sopater in *Epistola* (ut est apud Sto-
bæum λέγειν 44.) laudant. Nam tamen contra Solonem, ut
iam dictum est, Fortunæ non tantum in questione beatitu-
dinis rationem haberi, ut in vita nemo beatus dici debeat; ta-
men cum varij sint fortunæ casus & successus, & magna eius
in vita sint momenta, recte fecit Aristoteles, quod accuratius
de fortunæ casibus explicarit. Summa autem totius huius ex-
plicationis, verbis interdum repetitis, paulo obscurioris, alio-
qui non difficilis hæc est. Fortunæ euenta esse vel prospera,
vel aduersa: rursus eadem vtriusque generis vel esse magna,
vel parua. Parua in neutram partem vim & momentum habe-
re. Magna si prospera, ornare beatum, atque adeo beatiozem
quodammodo reddere: propterea quod eorum vsus sit pul-
cher & honestus in vita communi: si aduersa, iam quia actio-
nes beatitudinis impediunt, ut & omnis dolor, de quo *infra*
lib. 7. cap. 13. actio autem perfecta est beatitudo: perfecta au-
tem nulla est, quæ impediatur, ut eo capite ostenditur: itaque
si aduersa, quia ut dixi, his impeditur beatitudinis actio, fit ut
hic beatus grauiter periclitetur, ne desinat esse beatus. Quid
ergo? certe, quia iam sæpe dictum est, beatitudinis causam
principem esse virtutis actiones: fortunam esse aduentitiam
causam: deinde quia in rebus aduersis virtus & fortitudo ma-
xime elucet, certe inquam, si casus eos aduersos, etsi maiores,
moderate & leuiter perfert, &, ut virum bonum decet: non
desinet esse beatus, aut potius non fiet miser, propterea quod
ferendo fortiter mala, ipsam quoque virtutem exerceat, & vir-
tutis actiones edat, ex quibus potissimum beatitudo consistit:
si modo aduersa ferat, non quasi non sentiens ea & animi quo-
dam stupore, seu potius animi quadam magnitudine seu ro-
bore, μη δὲ ἀνάλγησται, &c. quod si non ferat, animiq; molli-
tie succumbat, ut exul Cicero: iam quia excidit actionibus
virtutis, fit miser: plane, si grauissimis & inusitatis malis ita
opprimatur, ut beatitudinis actiones exercere nequeat: qua-
lis fuit Priamus, Niobe, Cræsus: tum certe beatus esse desi-
net: ex quibus tantum malis, si se rursus emerferit, tempore-
que interposito, non breui tamen, sed iusto & longo, ea quæ
ad beatitudinem complendam pertinent, recuperarit: iam rur-
sus fiet beatus. Hæc mihi videtur sententia huius loci ab his
verbis, πολλῶν ὃ ἁπορρήμων, vsque ad illa, ἂν ἔτι πολλὴν λέγειν.

Alij ita explicant, ut existiment nunquam quem fieri posse miserum, si fuerit aliquando beatus, etsi Priamicis casibus oppressum. Atque ita distinguunt; ob leues casus beatum neque desinere esse beatum, neque fieri miserum: ob graves & etiam gravissimos, desinere quidem posse esse beatum: sed tamen non fieri miserum, sed medium quendam inter beatum & miserum: propterea quod videatur retinere semper posse virtutis actiones. Mihi videtur gravissimis oppressum malis, eam non posse retinere, & proinde desinere esse beatum & fieri miserum. Ex his iam perspicuum est, quemadmodum se gerere debeat vir bonus, in moderate ferendis rebus secundis & adversis: præterea quæ sint fortunæ momenta, quæ vis in beatitudine vel ornanda vel enervanda, aut etiam tollenda. Postremo beatitudinem esse rem firmam, stabilem, & difficilem, mutabilem, eamque neque facile amitti, neque etiam facile & brevi tempore acquiri.

Τὸ ἂν πάλυι ἀγιν.] Vulgo omnes Aristotelem ita hoc loco accipiunt: quasi velit, hunc demum esse & dici beatum, qui vitæ beatæ, & feliciter actæ mortem congruenter obierit: qui vitam beatam usque ad mortem perduxerit. Contra ego Aristotelem dicere existimo: beatum perfecte dicendum atque esse illum, qui ex virtute perfecta diu vixerit: etsi ad mortem eam vitam non perduxit. Quæritur enim his verbis, an in definitione beatitudinis *supra* allata, aliquid sit addendum, nempe huiusmodi additamentum: quique ita sit victurus, & mortem congruenter obiturus. Sic enim intelligendum est illud ἂν ἐν τῇ ἐπιτομῇ, hoc est, adiiciendum: nempe beatitudinis definitioni, & ait hoc additamentum non esse necessarium. Quam explanationem huius loci satis confirmat illa phrasidis ἂν ἔνι πάλυι, quasi dicat nihil, nihil inquam, prohibet, quo minus definitionem illam superiorem secuti, beatum dicamus illum, qui ex virtute diu vixerit: deinde confirmat & illud, quod ait, ἂν ἐν τῇ ἐπιτομῇ, disputans à contrario Aristoteles, an addendum &c. Ita enim quærit, nihil tamen responderet, sed hoc ex prioribus illis verbis iam satis erat perspicuum. Præterea verba illa ἐν τῇ ἐπιτομῇ, apertius adhuc confirmant. His enim ratio continetur, cur illud additamentum non sit necessarium: nam, inquit, quod futurum est, nobis est incertum & ignotum, & proinde infinitum, atque ita imperfectum. Beatitudo autem est finita & perfecta. Argumentationis erit formula:

Qua

Quæ sunt infinita & incerta, non conveniunt beatitudini.

Futura autem sunt incerta & infinita.

Ergo non conveniunt beatitudini.

Præterea suam ipse definitionem imperfectam fatéretur, & quam *supra* confutavit Solonis sententiam huc comprobareret: atq; ita sibi turpiter repugnaret. Postrema confirmatur loco *Eudem. lib. 2. cap. 1. κτὶ τὸ μηδὲ μίαν.*

μυηθείς δ' αὐτοῦ πύς.] Libri manuscripti & vetus translatio habent *δὲ ὡς αὐτοῦ πύς*: quæ scriptura elegantior videtur, sententia tamen est eadem, quæ mihi hæc videtur esse: dicendos quidem esse beatos, quibus adsint ea, quæ nos in definitione requisivimus: sed tamen ut homines, hoc est, beatitudine humana præditos, non vero diuina, quæ longe est excellentior. Nam de humana in his libris agitur, &c.

CAPVT XI.

COMMENTARI I.

Ταὶ δὲ τῶν ἀπορρήτων.] Explicata iam principe quæstione, redit ad alteram, cuius *supra* quoque meminit initio capitis, huc reiectam, an posterorum & amicorum res aduersæ aut secundæ ad mortuum permanent, eumque attingant: & assentitur quidem Aristoteles permanere, sed valde breuiter, & pusilla vi, ut beatitudinem mortuo neque afferre, neque adimere possint.

τὸ μὲν μὴ δὲ νομοποιῶ.] Cur res illæ ad mortuum demanent, duplex hic redditur ratio; cum, quia alioqui hoc esset ἀφελος, h. e. qui negaret permanere, videretur nullam suorum curam amplius habere: & propinquorum omnem abieciisse memoriam: tum, quia hæc erat omnium fere hominum sententia, sentire mortuos ea, quæ apud superos gererentur, etsi de hoc dubitat ipse Socrates in *Epithaphio apud Platonem in fine*. Periculosum est autem repugnare communi opinioni, quod periculum nisi metuisset Aristoteles, non tam hæsitanter hic locutus esset, meo quidem iudicio, sed aperte protulisset, mortuum non sentire, non esse, nihil ad illum pertinere: quod in *fra lib. 3. cap. 6. & 9.* apertius confirmat.

πολλῶν δ'.] Methodum prius affert, qua pertractare de hac quæstione velit: & ita breuiter & summatim se de hac re acturum: non omnia ad vivum rescare velle, propter eorum ir-

finitat

finitam varietatem. Varij namque sunt casus, exigui, magni, maximi, & varij propinquitatum quoq; sunt gradus. Est enim vxor, sunt filij, fratres, sorores.

μεῖζον ἢ λειχθῆν.] Constituto iam, propinquorum euentus ad nos petmanare, proximum erat videre, quatenus perueniant. Quod vt explicet, vitur distinctione, qua & priore capite est vsus, euentorum, quorum alia sunt grauiā, alia leuia. Dictum est autem, leuia nullam vim habere, grauiā habere; itaq; vt *supra* in viuorum casibus hæc distinctio adhibita fuit: ita & hoc loco in quaestione de mortuis adhibenda erit. Constat igitur, si qua ad mortuum perueniant, ea debere esse grauiā exemplo viuorum. Et hæc prima est differentia & distinctio, sequitur altera casuum distinctio.

λεχθῆν ἢ ῥ.] Prior distinctio communis fuit tam viuis, quam mortuis, & proprie casuum fuit distinctio: hæc ipsorum quibus accidunt casus, proprie est distinctio. Nam, inquit, accidunt vel viuis, vel mortuis: verisimile est autem, mortuos minus affici, quam viuos, qui vel ipsi subeunt calamitates, vel cernunt: nam quæ coram cernimus vel sentimus, grauiora semper accidunt, magisq; commouent, quam quæ longo interposito interuallo percipimus: quod et si est perspicuum, confirmat tamen exemplis à rebus tragicis. Nam in Tragædijs, in quibus plærunque casus grauissimi, vt cædes, exitia tractantur, magis commouent spectatores, si in scena ipsa adhibeantur & gerantur casus illi, quam si, vt antea facti tantum narrentur: vnde Horatius in arte Poetica:

Aut agitur res in scenis, aut acta refertur:

Segnius irritant animos immissa per aures,

Quam quæ sunt oculis commissa fidelibus.

αὐτὸν πᾶσι γινώσκειν.] Hæc duo verba αὐτὸν πᾶσι γινώσκειν & πᾶσι γινώσκειν Turnebus & Lambinus vertunt, prius ab histrionibus agi seu uadari: alterum geri & perpetrari: sed Argyropylus & nos apertius πᾶσι γινώσκειν pro in scena exhiberi & geri: & αὐτὸν πᾶσι γινώσκειν, quod iam ante actum fuerit, narrari seu referri, vt loquitur Horatius.

ἰσχυρῶς.] Id est, quod vel sua vi, aut omnino sit leue, aut mortuorum ratione. Dictum est enim modo, etiam magna & grauiā mala per se haberi leuia ratione eorum, quibus accidunt: vt præsentibus & viuis grauiora, quam mortuis & absentibus.

Ei ὅ μὴ.] Ita quidem habent plerique libri, sed vetustior translatio legisse videtur, αἱ δὲ, μὴ ποῦν. Deinde alij aliter hoc accipiunt. Puto nihil mutandum, & ita explicandum: si quid ad eos perueniat, id valde erit minutum. Quod si non, hoc est, si quis hoc negat, quod dixi, nempe minutum aliquid peruenire, sed maius potius permanere existimet: profecto hoc tamen concedat necesse est, quantumcunque id tandem fuerit, non tantum fore, ut beatitudinem vel afferat, vel auferat, &c.

CAPUT XII.

COMMENTARI.

Διωλεσμένοι δὲ τῶν.] Explicata iam definitione & natura beatitudinis, priusquā alio progrediatur, quæstionem interponit, quæ potius de dignitate beatitudinis agit: & tamen proprietatem aliquam beatitudinis etiam continet. Quæstio autem est hæc, an beatitudo sit ex genere bonorū laudabilium, an vero honoratorum seu honore dignorum. Quæ ut intelligatur, sciendum est, fuisse quandam partitionem bonorum, qua bona dicantur partim δυνάμεις, hoc est, facultates; partim ἐκείνη, seu laudabilia; partim τιμὰ, seu honore & cultu digna. Δυνάμεις, ut bona corporis & fortunæ, ita dicta, quia & bene & male ijs uti liceat. Hoc enim proprie δυνάμεις dicitur, teste Alexandro lib. 1. Top. Laudabilia ut virtutes & facta honesta. Τιμὰ, quæ sunt summa, ut Deus, mens, antiquitas, beatitudo, principia, rerum fundamenta & origines. Hæc ex Aristotele lib. 1. magn. moral. cap. 2. & Cic. lib. 4. de Finib. Videatur & Aristoteles lib. 1. Rhet. cap. 36. & Alexander lib. 4. quaestionum cap. 27. & in librum 4. Topicor.

Δύλον ἐ ὅπ.] Est quasi occupatio. Occurri namque poterat Aristoteli, quæstionem eius non esse integram, sed ita quæti debuisse, an sit ex genere δυνάμειν, an laudabilium, an honoratorum. Cuius partitionis tripartitæ non immemor, Aristoteles statim occupans rationem quasi reddit, cur tertij generis nō meminerit, eo quod perspicuum sit, beatitudinem eo genere non contineri, & stultum quodammodo dubitare, an beatitudo in infinito illo genere sit collocanda.

Φαίνεται δὲ τῶν.] Tribus rationibus ostendit, beatitudinem esse ex genere non laudabilium, sed rerum dignarum honore,

hore, & cultu. Prima autē ratio hic affertur à definitione laudabilis aut certe proprietate. Dicit enim laudabile quod sit, ea de causa esse laudabile, quia qualitate aliqua sit præditum, & alio nempe ad bonum aliquod præstantius referatur, ut virtutes laudamus ob præclaras earum actiones, quibus beatitudinem assequamur. Primam hanc rationem composito syllogismo confirmat Aristoteles. Prosyllogismus hic est:

Quicquid est laudabile, ea re laudatur, quia ad aliud refertur.

Res autem optima ad aliud non referuntur.

Ergo res optima non sunt in genere laudabilium.

Propositio ibi, φαίνεται δὲ παρ', quæ confirmatur partim virtutibus, ibi, ἔστι, tam animi, quam corporis; partim etiam à Deorum laudibus, ibi, δῆλον ἔστι. Nam virtutes laudabiles sunt παρ' ἑτέρων, hoc est, alio referuntur. Dij autem, quia alio non referuntur, sed in se sunt perfecti, non laudantur. Absurdum enim esset, Deum laudare, quemadmodum homines solemus, puta, quia temperanter, aut iuste, aut fortiter, quid egerit. Hoc enim, inquit Aristoteles *infra lib. 10.* est φερεσθαι, hoc est, ineptum, & hoc loco γελοῖον ridiculum: & sic putato accipienda hæc verba perobscura; γελοῖος ἔστι φαίνομαι. Sunt enim qui τὸ γελοῖον referant ad θεῖς, quasi dicat Aristoteles, Dij fierent ridiculi: si ad nos referrentur, hoc est, quasi nostra de causa, & ad nostrum honorem & utilitatem agerent: cum nos omnia nostra potius ad illos referre debeamus. Sed melius τὸ γελοῖον ad ἑπαίρειν referri videtur: ut hæc sit sententia. Deos non affici laudibus, quia ridiculi essent comparati ad nostrum morem, hoc est, si laudentur Dij, ut homines solent, puta quia caste aut iuste egerunt. Minor ommissa est, quæ certissima est ex superioribus *cap. 7.* Complexio ibi, δῆλον ὅτι. Hinc iam efficitur syllogismus quæstioni accommodatus ac princeps:

Nulla res præstantior est è numero laudabilium.

Beatitudo est è rebus præstantioribus.

Ergo beatitudo non est è numero laudabilium.

Si non è laudabilium.

Ergo ex meliorum, & præstantiorum, h. e. honoratorum.

ἡ δὲ βεβαιότης ἐκ φαίνεται,] Alterum est argumentum à communis loquendi sumtum: quia nemo laudet res optimas, sed beatus & felices dicere solet. Concludi hæc formula argumentum potest.

*Quod vulgo non laudatur, sed beatum dicitur, id non est
de genere laudabilem, sed præstantiorum nempe hono-
ratorum.*

*Beatitudo, ut & Dī vulgo non laudantur, sed beati di-
cuntur.*

Ergo beatitudo non est laudabilis, sed cultu digna.

Propositio hic est omīssa; certa tamen. Nam vsus commu-
nis est quasi lex naturæ inquit Cicero. Assumptio exemplis illu-
stratur, ibi, τὸς δὲ θεοῖς. Confirmat propositionē Eudoxi quoq;
autoritate. Vt hæc distinctio vocabulorū laudis & μακαρίων
melius intelligatur, sciendum est, 4. esse Græcis vocabula, quæ
idem pene valeant; subtiliter tamen à Philosophis sunt distin-
cta: nempe ἰπαιον laudem: ἐγκώμιον encomium seu lauda-
tionem: μακαρίων, hoc est, rationem, qua quis beatus di-
citur: idem & διδάσκοντες, quod idem est cum priore in hac
nostra disputatione. Nam alias hoc sæpius hominibus: illud
dijs attribui solet. Vt indicat Aristoteles li. 1. magn. moral. c. 3.
& supra cap. 10. in fine, οὐ μακαρίους. ἰπαιον, autem proprie
est hominum virtute prædicatorum, aut ex virtute agentum: &
ipsarum quoq; virtutum ἀξία & ἔργα, hoc est, propter honesta
facta ἐγκώμιον est ipsorum ἔργων teste Aristotele lib. 1. Rhetor.
& Aphthonio in progymnasmatibus. Duo priora ἰπαιον & ἐγκώ-
μιον, conueniunt rebus laudabilibus, duo posteriora rebus ho-
nore & cultu dignis, vt hoc loco testatur Aristoteles, οὐ μὲν δὲ ἰ-
παιον. Verbi gratia, si vellem laudare Ciceronem, esset ἰπαι-
ον, si laudare vellem consulum à Cicerone bene gestum,
esset ἐγκώμιον.

τοῖς ἀεὶ & ἐγκώμια.] Id est, ad Rhetores pertinet diligen-
tior explicatio differentię inter laudem & encomium.

τοῖς δὲ ἕως ἡνίκα.] Tertium est argumentum, cuius hæc sit
formula.

*Principium & causa bonorum, numeratur in bonis honore &
cultu dignis.*

*Beatitudo autem est principium politica & omnium actio-
num vita bonarum.*

Ergo beatitudo est ex bonis honore & cultu dignis, est τιμιον.

Maiores ibi, τὸ εἶναι δεχθῆναι, quam vt certam se sumere & ponere
ait, & commemorat Alexander in 3. Topic. principia esse τιμιον.
Nam vt vetustiora & fontes, vnde reliqua omnia manant, om-
nia honore dignissima videntur.

πάντες πάντῃ πρῶτον ὁρᾷ.] Elegans est loquendi formula, vt & πᾶσι πᾶσι: cum verbum istud πάντες, iteratur: qua phrasi exprimitur vniuersa complexio alicuius rei, qua vtitur Aristoteles sꝑe, vt *infra lib. 3. cap. 1. τῷ τῷ ἢ ὁρᾷ, πάντῃ πᾶσι, & lib. 1. Rhet. & hic lib. 2. cap. 8. initio, &c.*

CAPVT XIII.

COMMENTARI I.

Ἐν δὲ τῷ ἢ δίδωμι.] Tria fere hoc cap. explicantur. Primum .n. Aristoteles methodi obseruantissimus & optimus magister: de virtutibus acturus, rationem ordinis reddit; cur de ijs nunc agat, professus initio, se summum hominis bonum & beatitudinem seu finem Politicæ explicaturum: quæ non est virtus sed beatitudo. Ostenditur igitur primo virtutis explicationem ad politicam etiam pertinere: quæ occasione arrepta, ad eam etiam animæ aliquam cognitionem ait pertinere: his propositis deinde ad rem accedit, nempe ad virtutum explicationem: verum quia virtutes in animo consistunt, & pro animi partibus distingui solent, quædam quoque hoc loco de animi partibus interponit: quibus breuiter expositis, extremo capitis tandem diuisionem virtutis affert, partibus animi consentaneam. Primum autem duas affert rationes, cur de virtutibus agere instituat. Prior est ibi, ἐν δὲ τῷ ἢ, hæc, quia virtutum explicatio iuuat explicationem beatitudinis: & cur ita? propterea quod in definitione beatitudinis hæc particula continetur, Ex VIRTUTIBUS PERFECTA: altera ratio ibi, διὰ τὸ, ab exemplo. Politici omnes maxime de virtute laborant. Ergo & nos Politicam explicant in eadem maxime laborare debemus. Antecedens confirmatur ibi, βέλτερον ἢ, & ibi, πρῶτον ὁρᾷ τῷ, hoc modo: Elaborant, inquam, Politici in virtute: nam id maxime student, vt ciues reddant viros bonos, hoc est, virtute præditos, & legibus obediētes: quod ipsum confirmat exemplo aliquot Politicorum, seu legum scriptorum. Idem antecedens *supra* quoq; *ca. 9.* & pulcherrime *li. 3. Polit. c. 6.* quod tamen antecedens hoc loco Aristoteles recte restringit ibi, ὁ πρῶτον ὁρᾷ, hoc est, vere Politicus, & ibi *in Politicis*, idem ait eodem modo; ciuitatem quæ vere sit ciuitas: μὴ λόγῳ, hoc est, non nomine tenus. Nam Aristotelis ætate plerique Politici, vt vitiosi & imprudentes non erant vere Politici, acq; magnam virtutis curam gerebant.

παρακαλεῖται.] Id est, elaborare, hoc est, magnam curam & studium ponere. Præteritum pro præsentī, vt & præcedenti cap. in fine, ibi, παρακαλεῖται pro παρακαλεῖται.

καὶ οἱ πολιτικοὶ.] Nominat tantum duos Politicos Cretensem & Laconicum, vtpote ea tempestate, ætate illa celeberrimos, ipso testante in *Polit. lib. 2.* sed eo tempore fuerunt & alij: Charondas apud Siculos, & Italos, hoc est, in magna Græcia: & Solon apud Athenienses, & Moyses apud Hebræos.

καὶ δὲ τὸ εἶδος.] Postquam constat iam agendum esse de virtute: & virtutis nomen sit multiplex. Est enim vel diuina vel humana: est vel corporis vel animæ, hoc quoque primum distinguit, aitque se de humana, non de diuina disputaturum. Cur ita? nam & beatitudinem humanam exquirimus, vt sæpe dictum est. Deinde se acturum de virtutibus animi, non corporis, propterea quod *supra* quoque dictum est: beatitudinem esse animi actionem: ad quam beatitudinem virtutis quoque explicationem pertinere modo dictum est. Sic mihi videtur locus accipiendus esse. Virtus igitur humana dicitur, partim vt distinguatur à diuina, partim vt distinguatur à virtutibus, quæ beluis sunt cum hominibus communes, quales sunt corporis.

καὶ τὸ εἶδος ἔστι.] Quia modo dixit: beatitudinem esse actionem animi, & acturum de virtutibus animi: hinc sententiam hanc elicit Aristoteles: Politicum debere habere notitiam aliquam animi: quod confirmat duabus rationibus. Prior est, vt iam dixi, agitur in Politica de virtutibus animi, vel beatitudine, quæ est animi actio. Altera ratio ibi, ὡς τὸ ὁφθαλμικόν, ab exemplo medici sumpta. Sic enim à minore argumentatur:

Si medicus curator corporis, in eo cognoscendo studiū ponit.

Ergo & Politicus curator animi in eo cognoscendo elaborare debet.

Antecedens est certissimum: notum est enim quantopere laborent medici in anatomicis; Animi autem curatorem seu Medicum esse Politicum, præclare ostendit Plato in *Politico*. Ergo si in corpore re longe inferiori, quam est animus, tanta cura est ponenda, certe in animo multo maior erit ponenda. Ergo agendum est Politico de animo, & cognoscendus animus. Sententia proposita confirmatur elegantissimq; loco Platonis *li. 1. de ll. extremo*, perperam reddito à Ficino.

Ἡγεμονία δὲ ἐστίν.] Hic ostendit quamnam animi notitiam

habere debeat Politicus : nempe mediocrem , & quatenus educat vitæ & moribus nostris. Quod idem de medico suo monet Galenus in lib. de facultatibus naturalibus : vbi medico dicit esse necessariam animæ cognitionem , non exquisitam tamen : sed qualis pertinet ad morborum fontes inveniendos. Nam subtilior de anima vel eius natura disputatio ad Physicum pertinet.

ταὶ ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς.] Notum est ex Gellij lib. 20. cap. 4. Plutarcho in Alexandro : Clemente lib. 6. σημειῶτων , & Cicerone lib. 2. de Fin. Aristotelis opera fuisse bipartita : quorum altera dicta fuerunt ἀπραγματικὰ , altera ἐξωτερικὰ. In illis continebatur disputatio exquisitior : in his popularior, hoc est, in illis exquisitissime & subtilissime omnia disputabantur : in his facilius erat tractatio, vt fit in Dialogis. Et illi Exoterici omnes interciderunt. Sunt, qui negant hanc Aristotelis diuisionem esse veram : sed refelluntur aperte Aristotelis testimonio lib. 1. Eudem. cap. 8.

οἷν τὸ μὲν ἀλογον.] Quoniam Aristoteles eadem interdum hic iterat sæpius : nos summam totius disputationis faciemus. Sumitur autem primum ex libris Exotericis , animæ duas esse partes, rationis participem vnā, alteram expertem. De hac prius agit Aristoteles : de priore posterius hoc cap. ibi, εἰ ὅστις ἐστὶν ὁ ἄνθρωπος. Vtramq; partem rursus bipartito secāt : ita vt vtraq; sit vel rationis particeps, vel expertis, hoc modo. Rationis expertis partim est posita in stirpibus, & omnibus animantibus, quæ omnino ratione vacant, & dicitur τὸ φύλικόν, seu altricis latine : partim in homine tantum, & dicitur ὀρετικόν & ἰσχυρικόν, in qua perturbationes, vulgo affectus. Sic & rationis particeps pars, vel vere est particeps rationis : eaq; proprie dicitur τὸ λογικόν, in qua est ratio & mens : aut non vere, sed potius rationis est expertis, quæ & ipsa dicitur τὸ ὀρετικόν. Ex his partitionibus perspicuum est, tres veras esse animi partes, τὸ φύλικόν, altricem, omnibus animantibus communem ; altricem τὸ ὀρετικόν appetitionum : Tertiam τὸ λογικόν rationis, vtramq; hominis propriam. His partibus ita distinctis iam videamus, quæ sit earum vis. quæ & cur sint hominis propriæ, quæ non, hoc est, quæ sint vtilēs ad Politicam scientiam, quæ inuiles & alienæ. Hic enim est scopus & vsus disputationis de Anima hoc loco, vt supra dictum est. Primum igitur de altricis, ibi, ὅτι ἀλόγος ὅστις, &c. ostendit eam non esse hominis

propriam, & proinde alienam ab hac scientia, & prorsus inutilem, idq; duabus rationibus: quarum prior hæc est, quia sit communis cum stirpibus & beluis, alijs animantibus, ibi, τὴν τοῦ αὐτοῦ ᾧ. Cuius rationis hæc sit conclusio.

Qua cui sunt cum alijs communia, non sunt eius propria.

Altrix pars animi est homini cum alijs communis.

Ergo non est eius propria.

Propositio est certissima. Assumptionem confirmat ibi, τὴν τοῦ αὐτοῦ, &c. Nam, inquit, *attributionem eam omnib. rebus, quæ aluntur & quæ vivunt.*

τὴν αὐτὴν ὃ τοῦ αὐτοῦ.] Id est, altricem tribuimus etiam perfectis, & eadem est, quæ imperfectis seu foetibus tribuitur. Videbatur quidem esse diuersa. Nam ἡ φύσις duæ sunt partes, altrix & augens: quæ duæ sunt quidem in teneris, & imperfectis: at non in perfectis. Nam quæ sunt perfecta etsi aluntur, augeri tamen & crescere aliquando desinunt. Itaq; non videntur eandem prorsus habere animam, quam imperfecta: tamen melius est dicere, esse eandem: ἀλογωπρον ᾧ: complexio syllogismi ibi, τοῦ αὐτοῦ μὲν. Altera ratio ibi, δεκεῖ ᾧ, est hæc; quia

Qua propria est hominis pars, ea in somnis quiescit & consopita iacet.

Atqui altrix anima pars tum vel maxime viget:

Cuius rationis hæc sit forma:

Qua hominis est propria vis & pars anima, in somnis quiescit.

Altrix anima pars in somnis nō quiescit, sed maxime viget.

Ergo altrix non est pars propria hominis.

Propositio ibi, ὃ ἡ ἀγαθὴ, &c. seu declaratio potius & explicatio propositionis: quasi dicat, hinc apparet, partem hominis propriam in somnis quiescere; quia tum non liceat inter noscere virum bonum ab improbo, q̃ non ex ocio aut quiete, sed ex actionibus demum virtuti consentaneis cernitur: quod ipsum cōfirmat prouerbio, ibi, ὅθεν φασιν: quo vulgo dici solet: *Dimulato vita tempore fortunatos à miseri nihil differre:* quando & Plinius de vitæ breuitate locutus est lib 7. c. 50. Deinde eandem maiorem propositionem confirmat ibi, δὲ γὰρ καὶ ἐν τῷ, à somni vi & natura. Somnus enim consopit animæ vires: eius inquam animæ ex qua vir bonus aut improbus dicitur. Assumptio ibi, δεκεῖ ᾧ ἐν τῷ, quæ à medicis confirmatur. Nam in somnis calore intus collecto facilius fit conco-

Ratio: ex bona autem concoctione magis ali & augeri omnia membra & corpora certum est. Ergo ut alienam à proposito altricem animæ partem reiiciendam seu omittendam tandem concludit, ibi, ἀλλὰ οὐκ ἐστὶ τῶν αἰσθητικῶν.

ἡ δὲ αἰσθητικὴ κτ.] Est correctio quædam propositionis, qua dictum est, in somno nihil agere eam animæ partem, qua boni aut mali dicimur. Nam, inquit, fortasse aliquid agit, nempe, quia in somnis visis bonis visa seu φαντασµατα, seu visiones, species Phantasiæ (idem hæc valent) obijciuntur & occurrunt meliora & honestiora: visis improbis nequiora & turpiora, quod & verum est, & pulcherrime ostendit Plato lib. 4. de Republ. qui locus Ciceroni ita placuit: ut eum ad verbum verteret lib. 1. de divinatione: & Plutarch. in lib. πῶς αὖ τις αἰσθητικῶς ἰαυῖ. Reiecta igitur altrice, ad alteram seu τὸ δυνάµει accedit, quæ quidem est itæ, metus, & omnium denique motuum turbulento- rum animi & perturbationum nostrarum sedes. Hæc est ea pars animi, in qua explicanda & regenda maxime laborat politicus, eaq; de causa potissimum cognoscenda. Aristoteles ibi, τοῦ δὲ ἐν αἰσθητικῇ, &c. eam explicare incipit & primum quidem ostendit, an sit præter illam altricem alia quoque animæ pars rationis expers: & ostendit esse, sumpto argumento à continenti & incontinenti, ibi, ὅτι ἡ ἐν ἐνέργειᾳ, &c. Videre enim licet continentem & incontinentem mirifice distrahi, & magnam in utroq; esse pugnam, quam declarat exemplo aut simili, à partibus corporis diuulsis & luxatis, ibi, ἀπὸ τῶν ὀστέων. Quod si est pugna, sunt & aduersarij: ex aduersarijs notum est esse unum, qui sit & dicatur ratio. Nam in continente & incontinente, ratio luctari solet, propterea quod ea ad res optimas adhortetur. Alter igitur aduersarius, rationi contrarius, rationis expers ut sit necesse est. Et si .a. non videtur hæc rationi repugnans particula, quæ admodum in corpore luxato, eneruato, partes luxatas tenere licet inter se repugnantes, propterea tamen negandum non est, eam homini inesse, ibi, ἀλλὰ οὐκ ἐστὶ τῶν αἰσθητικῶν, &c.

ἀλλὰ οὐκ ἐστὶ τῶν αἰσθητικῶν.] Hic eandem particulam ostendit ratione quoq; prædictam esse, hac ratione, quia pareat rationi, ibi, πῶς ἐκείνῳ, &c. ubi exemplum continentis, prudentis, & fortis viri affert, in quibus illa particula cum ratione confligens & concurrens cedit & obtemperat rationi, minus quidem in continente, quam in prudente & forti, propterea quod continentia sit virtus imperfecta; atque ita in continente τὸ δυνάµει cum

ratione non plane consentit, in reliquis [virtutibus perfectis] omnia plane consentiunt. Est & altera ratio, qua ostendit illam particulam, nempe τὸ ὀρεῖσθαι, esse rationis participem, nempe ibi, ὅτι ὁ νοῦς, quia scilicet audit illa particula ob- iurgationes, reprehensiones & id genus alia monita. Sic autem concludi potest.

Quæ pars rationi pareat, rationis quoque est participes.

Hæc autem anima particula τὸ ὀρεῖσθαι rationi pareat.

Erga rationis quoque est participes.

Propositio confirmatur à similibus ibi, ὅτι δὲ καὶ ἑ. Nam qui parentibus & amicis dicto est audiens seu pareat, dicitur habere rationem eorum. Nam eius rationem habemus, cui dicto sumus obediens, & quem curamus, & sequimur volentem aut monentem. Aliud est in Mathematicis: ut cum dicimus, habere rationem rerum Mathematicarum: non dicimus de illo, qui obedit rationibus Mathematicis, ut filius patri, sed qui nouit rationem reddere, cur ista propositio ita sit vera aut falsa. De hac autem huius particulæ pugna & conflictu cum ratione, & eius obedientia erga rationem, agitur *infra libr. 7. cap. 6.* & pulcherrime apud Ciceronem *libro 2. Tuscul. fere in fine*, pag. editionis *buonii urbis Argentinensis 185. facie b.* & apud Platonem *lib. 4. de Repub.* vbi similitudo quædam de quodam Leontio adducitur, ut hic ab Aristotele de membris luxatis seu distortis.

ἡ δὲ ἑστὴ καὶ τῶν.] Explicatis duabus animi partibus τὸ φιλεῖν, καὶ τὸ ὀρεῖσθαι, tandem ad λογισθαι venit: quod *supra* diximus esse bipartitum: & confirmatur ex his, quæ modo dicta sunt. Nam una est eius pars omnib. nota, quæ vere in se rationem habet, quæque vere dicitur τὸ λογισθαι. Altera est seu dicitur quidem etiam rationis participes, non tam quia vere in se rationem habeat, quam quia rationi pareat, de qua modo est explicatum, nempe τὸ ὀρεῖσθαι.

λογισθαι ὅτι.] Hæc est totius capitis pars tertia, vbi pro ratione partium animi nempe τὸ λογισθαι & ὀρεῖσθαι duarum, duo quoque genera virtutum statuuntur. Alterum, quod est τὸ λογισθαι, seu mentis & rationis, quæ virtutes Græce νοῦς καὶ λογισμὸς, latine mentis dicuntur, de quibus agitur *in toto lib. 6.* Alterum genus in ea parte, quæ τὸ ὀρεῖσθαι, quæ virtutes

Græce

Græce ἠθικά, Latine morum seu morales dicuntur: de quibus agitur toto fere opere.

ἀρεταὶ καὶ αὐτῶν.] Ab etymologia ostendit, cur virtutes morales ita dicantur.

ἐπιστήμη δ'.] Rationem affert, cur virtutes mentis, virtutes sint, hoc modo:

Omnes habitus laudabiles sunt virtutes.

Habitus mentis sunt laudabiles.

Ergo habitus mentis sunt virtutes.

Maiores ibi, τῶν ἐξῆς, de quo & supra dictum est cap. 12. Minor est certa: nempe scientiam & prudentiam nemo negavit esse habitus laudabiles, &c.

F I N I S L I B R I I.

F 5 LIBER

LIBER II.

ARGVMENTVM.

VT libro priore hoc egit Aristoteles, vt beatitudinis definitionem reperiret: ita in hoc libro studet virtutis definitionem inuestigare: qua in re totus fere hic liber consumitur: & magna quoque pars libri proximi, & quaedam etiam libri 6. Quam ad definitionem virtutis, quia vtilissimum est causas eius cognoscere, de his primum: ostendit igitur primo, virtutis causam non esse naturam, sed morem & vsum: parari, inquam, eam agendo & factis. De his igitur factis accurate disputat, qualia esse debeant, nempe moderata, quod nempe eatenus, quatenus voluntas iis consequatur, vbi de materia quoque virtutum diligentissime disserit. Explicato iam ortu seu causa virtutis (docuit enim eam ex factis existere, conseruari, interire, ipsam denique virtutem iam constitutam eadem facta munere suo obeundo persequi) propius ad virtutis definitionem accedit: & primum quidem genus eius habitum esse ostendit: deinde mediocritatem esse differentiam: de qua accuratissime agit, non in vniuerso tantum genere, sed in singulis virtutibus, propterea quod in ea differentia vis omnis & momentum ad virtutes acquirendas sit positum. Quae differentia seu mediocritas, quia duobus extremis sit interiecta, hoc quoque exquirat, quam cum extremo vtroque coniunctionem habeat, aequalemne, an cum altero maiorem, cum altero minorem. Tandem eiusdem differentiae, vt in qua posita sit virtus, & qua sit inuentu difficilima, modum & rationem adiicit, vel-
ut ἐν ἰσότητι seu corollarium.

CAPVT I.

C O M M E N T A R I I .

DO C E T hoc capite Aristoteles, virtutem rationis doctrina comparari, & hac omiffa disputatione, seu reiecta in *libr. 6. moralem vsu & factis*, non natura comparari ostendit, quinque rationibus. Ad hunc librum explicandum vtetur his adiumentis; primum explanatoribus & interpretibus: deinde ipso Arist. maxime in *lib. 1. Magnor. Mor. cap. 3. cum 4. seqq.* Platone cum aliis in locis, tum in *Menone*, & in *libello, An virtus doctrina comparari possit*. Plutarcho in *libello de Morali virtute*, & in *libello, an virtus doctrina pareatur*. Stobæo λόγῳ α. & λόγῳ δε assidue. Cic. *lib. Offic. 3. & 4. Tuscul. 4. & 5. Finium.*

Ἀλογική.] Hæc virtus in ea animi parte posita, quæ vere rationis est compos, Græcis dicitur *Ἀλογική*, & interdum *λογική*, *infr. cap. 7. extremo*. Latine alii virtutem cogitationis & rationis; alii mentis vocant: rectius Cicero, virtutem in ratione positam, seu virtutem rationis vocat *lib. 1. Academ. quæst.* vbi huius partitionis meminit.

ἡ μὲν Ἀλογική.] Ait rationis virtutem ex doctrina ortum habere & incrementum, quod est notissimum. Artes enim discendo comparantur τὸ πλεῖστον, hoc est, plurimum, seu magna ex parte: nam & alia accedant adiumenta necesse est, nempe ingenii bonitas & vsus. Recte igitur Galenus doctrinas duobus crunbus insistere ait, διδασκαλία, hoc est, præceptione & experientia.

διὰ τὴν ἐμπειρίαν.] Quia, inquit, ex doctrina seu præceptionibus virtus rationis paritur: ea re opus quoq; habet experientia & tempore. Cur ita? Propterea quod omnes præceptiones ex sensu & experientia primum sunt natæ: deinde, quia experientia præceptiones plurimum illustrantur & confirmantur in rebus singularibus, quæ experientia cum sit multiplex, & longo demum tempore, seu longis obseruationibus artem constituisse possit: ea de causa ait, virtutem rationis egere tempore..

ἡ δὲ ἡθική.] Quia Arist. est consilium explicare virtutes morales (vnde & index est ἡθικῶν) de harum causis maxime disputat. Plato virtutes morales neque doctrina, neque natura ingenerari ostendit in *Menone*, sed diuinitus dari. Aristoteles, omiffa diuinitatis causa, vt aliena à ciuili Philosophia: hoc tantum exquirat, an doctrina, vsu aut natura parentur? Et summa quidem Arist. sententiæ hæc est, naturam & doctrinam

nam aliquid afferre: sed plurimum morem seu vsum & facta. Vult enim natura nos aptos esse ad percipiendas virtutes: quam naturæ aptitudinem *infra libr. & cap. ult.* virtutem naturalem vocat: de qua & *lib. 7. Polit. & infra lib. 10 cap. 8. aut 9.* Doctrinam hoc ait efficere, vt facta nostra dirigat, & quæ recta, quæ praua sint, ostendat: excitet denique ad bene viuendum. Quæ adiumenta cum sint exigua, in tertio veram potissimum causam consistere ostenditur, nempe in cōsuetudine seu vsu. Stoici, qui Platonis & Aristotelis bipartita animi & virtutis diuisione reprobata (testibus Cicer. *lib. 1. Academ.* & Plutarcho in *lib. de virtute morali*, vbi eos grauius refellit) virtutes omnes in parte animi ratione prædita ponebant, omnesque scientias esse dicebant, teste etiam Laertio in *Zenone*, vnde & Cicero *libro 3. Offic.* (vbi Stoicos imitatur) *Temperantia est scientia*, inquit, quemadmodum & Socrates. Acquiri vero seu comparari virtutes existimabant hoc modo, partim natura, partim doctrina & vsu: nam innata nobis esse virtutum semina seu igniculos & scintillulas, vt Cicero vocat, quas plerumque communes notiones seu notitias, & Græce *ἡμέτεροι νομοί* vocant: de quibus extat integer Plutarchi libellus *aduersus Stoicos*. Hæc semina virtutum Cicero quoque lumina naturæ *Tusculan. 3.* vocat. Ea postea si recta doctrina & bonis moribus excolantur & perficiantur, virtutes existere: contra, si malis moribus & deprauatis opinionibus restinguantur, vitia. Hæc sæpe commemorat, & probat Cicero *lib. 2. & 5. de Finib. 3. Tuscul. 1. Offic. 1. de leg.* quæ Stoicorum sententia omnib. quidem vulgo nunc est in ore (& probat eam Philippus in *libro de anima*.) sed repugnat Aristoteli: qui animo nostro neque artium, neque virtutum semina inesse vlla existimat, sed animum ceræ aut chartæ puræ comparat in *libello de Anima*, vt in quo nihil sit inscriptum, præter τὸ πῦρ, hoc est, procliuitatem aliquam & facultatem.

ἡ δὲ ἀρετὴ ἐξ.] Primum argumentum est ab etymologia: Ethica, inquit, virtus ab ἠθικός, id est, *more*, nomen habet; ergo more comparatur. Antecedens confirmatur quoque à Platone *lib. 7. de Rep. αὐτάρτης* ἦθ, & eleganter à Plutarcho in *eo libello*, quem supra citauimus: ἠθικός, inquit, est ποίότης, seu qualitas, ex ἦθος comparata: quod genus argumentandi est valde infirmum.

ἔτι δὲ τῶν φούσ.] Alterum argumentum à repugnantibus:
cuius hæc sit conclusio:

Qua natura constant, aliter assuescieri nequeunt.

Virtus aliter assuescieri potest.

Ergo virtus natura non constat.

Propositio ibi, ἔτι δὲ τῶν, quam declarat exemplis à lapide & igne sumptis. Assumptio omittitur, quæ tamen certa est: nam videmus sæpenumero, ex malis fieri viros bonos: exemplum sit in Pölemone Philosopho: contra, ex bonis fieri improbos: nam, vt vulgo dicitur, *Corrumpunt bonos mores colloquia praua*. Et hac de re est apud Platonem in *Protagora*: quod videlicet virtus malis moribus & doctrinis ac disciplinis tolli & adimi potest, natura non item.

ἐν τοῖς πόρ φούσ.] Terti argumenti hæc sit conclusio:

Qua natura nobis inserviunt seu adiunt, in iis antecedit facultas actiones.

Contra fit in virtutibus.

Ergo virtutes non assunt nobis natura.

Propositio ibi, ἐν ὧσα, quam confirmat exemplo sensuum: cõfirmare licet ex aliis rebus natura insitis, vt animo seu mente, cuius munus est cogitare. Quod quidem ex sæpe cogitando animus non accipit, sed cum animus adest, postea cogitat. Ita in equo celeritas inest natura, quam certe ex sæpe currendo non est assecutus. Assumptio ibi, ὅτι δὲ ἀρεταί, quam confirmat exemplo artium, ibi, ὡς καὶ ἐπὶ. Artes enim ex sæpe agendo seu discendo comparantur: hinc vulgo, fabricando fabri, & apud Græcos est proverbum: οὐ τῷ λείγει τὸ λείγει πειρίξει, hoc est, ex dicendo nascitur dicendi facultas, de quo apud Erasmum. Aristoteles hic comparat artibus virtutes, quia utræque exercitatione comparantur. An virtutes innascantur, de hoc dubitari potest, quod Arist. negat [νομοθέται, legum scriptores de bonis, legumlatores de malis: ἐθίζοντες, hoc est, moribus & consuetudine: βύλημος, studium. qui civium mores non recte informant.]

μορεται δὲ κα.] Quarti, ab auctoritate, argumenti, hæc est conclusio:

Legum scriptores moribus instillari virtutes existimant.

Ergo virtus non est natura, sed mos.

Antecedens confirmat exemplo omnium legislatorum, nempe bonorum: qui hoc agunt, vt bonis moribus suos ciues

iuforment, & bonos reddant. Quare & Plato *libr. 7. de Republ.* & Cicero *libro primo de legibus*, duo potissimum munera legislatoris seu legum scriptoris esse ait; alterum in legibus ferendis, alterum in ferendis moribus; quorum maiorem esse vim ad virtutes, quam legum, præclare disputat *Isochr. in Areopag.*

Εἰς αὐτὴν τὴν.] Eodem argumento in eadem re vsus est & Plato in *Protagora*, sed longe lateque explicato.

ἐν αὐτῶν αὐτῶν.] Quinti argumenti hæc sit formula:

Quod ex eadem causa oritur & interit, non est natura.

Atqui virtutes ex iisdem factis oriuntur & intereunt (scu non oriuntur.)

Ergo virtutes non sunt natura.

Propositio omiſſa est ab Arist. quæ tamē ex Phisicis est certissima ex *L. 2. c. 3.* cuius hæc est ratio, quia natura eundem semper in agendo tenorē & vim seruat: homo puta, non procreabit bestiam, i. quod rationis est particeps, non edet contrariū: quæ de re *Lucret. l. 7.* Assumptio continetur omnib. his verbis, quæ declarat similitudine artiū. Notum est. n. ex ædificando vel bonum fabrum vel malum existere, nempe prout bene vel male ædificet: idem est in reliquis artibus: nam si natura quis existeret artifex, non opus esset doctore: nascerentur omnes sine discrimine actionis seu exercitationis boni vel mali opifices. Est autem assumptio certa ex vsu communi: videmus enim quotidie, alios bonos existere, alios malos, ratione bonæ vel malæ vitæ & consuetudinis. Quod autem dicitur, virtutes ex iisdem factis oriri & interire, ita est accipiendum, nempe de factis in genere, ex quibus in genere oritur habitus: qui postea distinguitur in virtutes & vitia, ratione bonorum factorum aut improborum.

φθίρειται.] Id est, inquit *Aspasius*, ἐξίηται, ὅδ' οὐκ ἔσται, id est, non efficitur, non nascitur, id est, ex iisdem factis oritur virtus, & non oritur, sed vitium potius. Potest tamen hoc verbum communius accipi, vt intelligatur hoc modo: ex iisdem factis oritur virtus, & orta iam perimitur, & non orta impeditur, & oritur vitium.

ἐν δὲ λόγῳ.] Phrasis est elegans veteribus vsitata, id est, summatim: quæ vsus est Plato *scpe*, vt in *Gorgia*, *lib. 4. §. 9. de Republ.* Cicero dicit, vno verbo, vt *2. de Finibus*: iam si modestia, si pudicitia, si vno verbo temperantia. & *1. Academ. quest.* vno nomine dixit: *Errorē autem, & temeritatē, & ignorantiam*

Opinionem, & suspicionem, & uno nomine, qua essent aliena firma & constantis assensionis.

ἡ δὲ τοῦ.] Est præmunitio ad disputationem sequentem, qua diligenter de factorum differentia agit. Si factorum, inquit, ea est vis, ut pro eorum dissimilitudine vel virtutes vel vitia nascantur, certe elaborandum est etiam à teneris, ut ea facta sint honesta, sint, inquit, cuiusdammodi, hoc est, bona & honesta.

ἡ τῶν.] Masculinum pro fœminino *τοῦτων*, ut & *sup. li. 1. cap. 1.* dictum est, *τοῦτων*, nempe *ἀνθρώπων*.

ἡ δὲ τῶν.] Id est, ut Cicero loquitur; *in eo sunt omnia.*

CAPVT II.

COMMENTARI I.

ἡ δὲ τῶν.] Tria fere hoc capite continentur; primo cur de factis & actionibus diligenter sit agendum: deinde quomodo: postremo qualia ad virtutes constituendas facta sint necessaria.

ἡ δὲ τῶν.] Duas affert rationes, cur de factis diligenter sit disputandum: prior hæc est, quia civilis doctrinæ finis non est cognitio, seu contemplatio, sed actio. Eo enim eius omnia pertinent præcepta, ut viri & ciues boni beatique reddantur, qua de re *supra* quoque dictum est *libro 1. capite 3.* Altera ratio ibi, *αὐτῶν γὰρ*, &c. hæc est, quia pro factorum varietate seu dissimilitudine habitus quoque sunt dissimiles: si bona sint facta, boni erunt habitus, id est, virtutes: si praua, vitiosi quoque habitus, id est, vitia: nam ut recte ait, affectionum dominæ sunt actiones & principes causæ, quod & *supra* dixit *libro 1. capite 10.* & *infra libro 4. capite 2.* ibi, *ἡ δὲ τῶν ἀνθρώπων. ὅποι, id est, virtutes non esse natura, etiam Plato aliis duabus rationibus probat; vna in Menone, altera in Protagora.* Prior hæc est *in Menone*.

Omnia qua natura assunt, ea statim internosci possunt, ut canes, inquit, quos putamus fore fortes, ignavos, & celeros statim dignoscunt venatores ab ignavis. Sic etiam dicit, artis equorum periti, equos generosos statim ab ignavis & pigris dignoscunt.

Hinc sequitur:

Qua natura sunt, dignosci posse inter se, qua bona, qua mala sint futura.

Minor est:

Asquis homo nō statim discisci potest, an sit probus aut improbus futurus: nulla enim est ars, qua id cognosci possit: sicut de equis ars equestris, & canibus ars venatoria.

Ergo natura non sunt virtutes atque vitia.

Hoc argumento etiam alio in loco usus est Plato. Alterum argumentum in Protagora hac forma concludi potest:

Ea qua natura assunt, neque reprehensionem neq; pœnam merentur.

Atqui ob improba facta quis afficitur supplicio, & coercetur reprehensione.

Ergo improbitas & vitia, qua opponuntur virtutibus, non sunt natura.

τὸ μὲν δὲ ὕστερον.] Hæc clausula videtur alieno loco posita, aut certe melius *infra* ibi, *ἡγετον ἐν τῷ τῆς παιδείας* collocanda: explicari tamen ita poterit: postquam iam dictum est de factis diligenter esse agendum: reliquum est, ut explicationem aggrediamur: & primum quidem hoc, ut *ἡγετον*, seu commune factis nempe omnibus virtuti consentaneis ponatur ut certum, ea, inquam, facta omnia rationi rectæ consentanea esse debere. Poterat adiacere rationem Aristoteles, ut *in Eudem. lib. 2. cap. 5.* hanc, quia cum virtus sit optimum quiddam: optima autem omnia non ratione praua, sed recta perficiantur: virtus quoque seu virtutis facta eadem ratione recta perfici debent nam, ut Plato pulchre *in Menone*: omnia nostra studia, voluntates, & consilia prælucente ratione, vitæ beatæ efficienda sunt utilia: si secus, contra. Verum Aristoteles totum id reiecit *in librum 6. extremum.* & hoc est, quod dicit ὕστερον.

καὶνο δὲ ἡγετον μετὰ λόγον.] Altera capitis particula de modo explicandi facta & virtutes: quem dicit non exquisitum & enucleatum, sed popularem esse debere: quod & *supr. lib. 1. c. 3.* copiose explicauit: argumentatur autem hoc modo:

Ratio omnis & oratio congruens esse debet materiae eius scientia, qua est explicanda.

Si materia est constans, firma & perpetua, ut est in Mathematicis & Metaphysicis, & etiam in Physicis, explicatio quoque & oratio erit exquisita.

Si materia erit inconstans, incerta, & instabilis, & caduca, ut sunt facta & actiones humanae, qua est materia

teria Iurispudentia & Politica : ut & sunt res salubres : qua est materia medicina: tum oratio quoque & explicatio incerta & non exquisita sit, necesse est.

μὴν δ' οὐτ'.] Est argumentatio eiusmodi à minore ad maius: Si explicatio de genere uniuerso est instabilis & minime exquisita: multo maior varietas erit in rebus singulis, & incertitudo: imo, inquit, rerum singularum ea est varietas, vt arte & præceptis contineri nō possint. Et cur ita? *δὲ δ' αὐτὸς δὲ:* namq; inquit, in rebus singulis varia rerum attributa semper sunt spectanda, vt quæ varient pro ratione temporum, locorum, personarum, ætatum, dignitatum, voluntatis. [Verbi gratia: Furtum ex legibus ciuilibus olim non puniebatur morte: hodie vero vbiq; terrarum morte puniatur: hinc oritur de varietate legum inter scriptores conuouersia.]

ἔνι συμφορῇ.] Sic hoc loco vocat Aristoteles ea, de quibus agitur in Politica, sumpta specie pro genere: nam alioquī bona, de quibus tractat Politica, seu expetenda & *αἰσχροὶ* sunt tripartita, nempe honesta, vilia, iucunda.

ἁπλοῦς ὁ λόγος.] Tertiū est huius capitis membrum, quo diximus agi de factorum seu vitæ actionum qualitate, ex quibus virtus existat. Plēriq; summā huius loci sententiā hanc esse existimant, virtutes mediū seu mediocritate parari & conseruari. Nos ita existimamus: Virtutes extremis interire, medio parari & conseruari, seu, v. Aristoteles ipse ait: ea, de quibus agitur in Politica, omnia diuque *συμφορῇ* [interire] extremis perire, medio existere: Virtutem autem ex iisdem factis cūstere & perire. Conclusionum autem totius loci hanc illi ponunt:

Quicquid extremis interit, medio seruat.

Virtus extremis interit.

Ergo medio seruat.

Propositio ibi, *ἁπλοῦς ὁ λόγος* id est, quam declarari aiunt exemplis, à viribus & valetudine sumptis: ibi, *ἡ ἀρετὴ ἐν τῇ ἡμετέρῃ.* Assumptio ibi, *ἡ ἀρετὴ ὡς ἐν τῇ ἡμετέρῃ,* &c. quam declarat hoc loco Aristoteles exemplis temperantiæ & fortitudinis, ibi, *ὅτι ἡ ἀρετὴ.* Verum mihi hæc potius huius loci conclusio esse videtur: vitæ nostræ vtilia, & ea, de quibus Politica agit, pereunt nimio, & eo, quod parum, seruantur medio. Ergo & virtus peribit nimio, eoq; quod parū, & seruabitur medio, id est, ex iisdem factis oritur & interit, dissimiliter acceptis, id est, ex mediocri-

bus oritur, ex immoderatis in vtranque partem, interit. Hanc esse huius loci sententiam indicat Aristoteles *infr. c. 3. extremo*: quo loco breuem epilogum capitis tertii & huius loci affert. Ait autem, se hactenus explicasse hæc, virtutes esse in voluptatibus & molestiis occupatas (quod explicauit *capite tertio*), deinde virtutes, ex quibus factis aut rebus existant, ex iisdem quoque augeri, conseruari, & interire: quod explicat hoc loco. Confirmatur quoque hæc explicatio hoc ipso capite, ibi, *ἀλλὰ ὁ μέγρον αἱ ἡμέτερες*, &c. quibus verbis commemorat, quid modo explicarit, nempe *ἡμέτερες*, id est, ortum, incrementum, & interitum virtutum ex iisdem factis nasci. Planius hanc ipsam rem tractat Aristoteles *in Eudem. libro 2 capite 1*. vbi ita argumentatur:

Omnia affectio seu ἀφ᾽ ἡμετέρας, eo quod nimium, & eo quod parum interit, medio existit & conseruatur.

Virtus est affectio & quidem optima.

Ergo, &c.

Antecedens igitur argumentationis hoc loco ibi, *μεγρόν τε καὶ ὀλίγον*, &c. quod declarat exemplo virium & valetudinis: vires enim exercitationibus oriuntur & conseruantur, immoderatis pereunt, vt recte ipse Aristoteles testatur *lib. 8. Politic.* (vbi grauissime reprehendit Lacedæmonios, qui tot haberent exercitationes, vt fierent quodammodo belux.) Item valetudo cibo & potu oritur, conseruatur & interit: qua de re Galenus *in lib. de sanitate tuenda*. Consequens ibi, *οὕτως οὖν καὶ ἐνι*, &c. quod exemplis duarum virtutum ostendit Aristoteles. Sumpsit autem Aristoteles Antecedens ex Platone *in Erasmo*, pag. 236. [editione Basilienſi] quo vsu: Plato, ostendere ibi nititur, neque nimium neque parum esse sciendum, sed moderatam rerum scientiam esse laudabilem.

[*ἐνι τὰ τοιαῦτα*.] Hoc nonine plærique accipiunt *πράξεις* seu facta: sed videtur accipiendum paulo communius, vt intelligantur ea, de quibus modo dixit Arist. quæ sunt instabilia, nempe omnia vitæ degenda necessaria & vtilia, qualia sunt etiam *τὰ ὑγιεινὰ*, hoc est, ad valetudinem seu sanitatem pertinentia, nempe exercitationes, cibi, potiones, calor, diuitiæ.

[*ἀλλὰ ὁ μέγρον*.] Hoc amplius ostendit Arist. virtutes non tantum ex iisdem rebus oriri, conseruari & interire, sed etiam iam natas virtutes in iisdem rebus suo munere fungi: quod eodem modo ostendit, quo prius, nempe ea de quibus his in libris agi-

tur: omnia deniq; vitæ necessaria & vtilia ex iisdem rebus oriuntur & intereunt, & orta in iisdem versantur, ea deniq; optime administrant: Verbi gratia: robustus quis fit ex moderatis exercitationibus, id est, non paucis, sed multis: item ex sumptione multi cibi, idē quoq; multas exercitationes obire, & multū cibum sumere poterit, iam factus. Ergo & virtus eodem modo: nam, verbi gratia, fortis redditur ex consuetudine ferendi res graves: idem quoque fortis iam factus, res easdem graves facillime feret.

πῶς.] Etsi verbum *ἀπορροή* videtur significare, hoc verbo *πῶς* intelligi labores: puto tamen exercitationes hoc loco intelligendas, propterea quod Plato, ex quo hic locus est sumtus, eodem verbo vtens, sine dubio exercitationes intellexit. Coniungit enim *ὑπερβολὰς καὶ πῶς*, de quo verbo *supra* diximus lib. 1. c. 6.

C A P V T III.

C O M M E N T A R I I .

ἡ ἀρετὴ ἐκ τῶν ποικίλων.] Duo fere hoc capite continentur: alterum, vt ita dicam, principale, alterum accessorium: illud breuiter, hoc copiosissime explicatur.

Principale est, quia de factis hic agitur, quod facta sint ad virtutes constituendas necessaria. Verum aliter hæc effert Aristoteles: in eam tamen sententiam & hoc modo: qua nota vtendum sit ad discernendos habitus vitiosos à bonis, & ait, voluptatis modestæque nota esse vtendum. •

Accessorium est istud; virtutes versari in voluptatibus & molestiis.

Quod ad prius attinet, cum quæri posset, quod facta ad virtutes sint necessaria: notam vtilissimam attulit Arist. & terminum. Nam alioqui facta sunt infinita, neq; vnquam constaret de virtute acquisita. Ait igitur, tum censi virtutem acquisitam, neque plura facta ad virtutem constituendam esse necessaria, cum eo quis peruenit bene agendo, vt iam post hac ex factis ipse suis voluptatem capiat: Verbi gratia: Vir fortis, si ex perferendis rebus grauib; gaudeat, aut certe non doleat: ille vere fortis dicendus erit. Eadem est ratio in ceteris. Plutarchus in libello, *πῶς καὶ πῶς ἀπορροή*, id est, *de rebus, quarum admonitu quis cognoscat se progredi in virtutem*: affert multa iudicia & notas, ex quibus coniecturam quis

capiat; se in virtute progressus facere, quæ disputatio huic nostræ est vicina: discrepat tamen: nam ibi de virtute nondum acquisita, hic de acquisita, nota traditur: affert tamen Plutarchus unam notam, præterea virtutis acquisitæ, si nempe infamia sint honesta & moderata, non flagitiosa.

ἢ μὴ λυπεῖσθαι γὰρ.] Est correctio: nam in forti non est necesse, ut gaudeat in rebus grauib. perferendis, saltem in nonnullis, in quibus satis est, si non doleat, exempli gratia, in vulneribus, quæ de re *infra lib. 3.*

ἢ ἐν ἡδοναῖς γὰρ.] Ratio est notæ: quasi diceret, ea de causa cognoscimus habitus voluptate & dolore, propterea quod in his maxime habitus virtutum & vitiorum versentur: quæ ratio continet alteram partem huius capituli, eaque confirmatur septem rationibus, ut mox dicitur. Obseruanda autem hic est differentia insignis inter Philosophicas disputationes & Magistratuum iussa: nam magistratus non requirit, ut quis gaudeat aut doleat hoc aut illo facto: sed satis illi factum est, si quid recte fiat: de facto laborat magistratus, de facientis animo non item: dico ratione voluptatis aut doloris, ut eleganter Aristoteles admonet *lib. 7. Eudem. & Cic. lib. 3. Offic.*

ἢ ἡδονῇ ὁρῶν.] Recte & distincte additum est, ἡδονῇ, ut & *infra lib. 10 initio.* & mox hoc capite, ibi, ὑποκείται ἡδονῇ ὁρῶν ἢ τοιαύτῃ, id est, ἡδονῇ: nam ἀπονηθῆναι non versatur in voluptatibus & doloribus: ratio differentię hæc est, quia voluptas & dolor sunt perturbationum genera: perturbationes autem in ea sunt parte animi, quæ ratione vacat, in qua parte est virtus ἡδονῇ, in ratione autem est ἀπονηθῆναι: quæ ratio vacat omni perturbatione.

Ἀλλὰ μὴ γὰρ ταῦ ἡδονῶν.] Prima ratio hæc est, quia ad voluptates percipiendas flagitiosa & turpia agimus, ad dolores & molestias fugiendas, à rebus honestis & præclaris abstinemus: notum est enim, quanta sæpe excitent mala voluptates cibi, potionis, Veneris, & ludærum intemperantium: sæpe quoq; patriæ, parentum, amicorum & innocentium defensio omittitur, quia molestiæ & dolores essent subeundi. Argumentatur igitur hoc modo:

Vitia oriuntur ex voluptatibus & molestiis.

Ergo & virtutes in iisdem rebus versantur: nempe moderandis & dirigendis.

ὁ δὲ δὲ ἡδονῇ πῶς.] Confirmat rationem suam autoritate Platonis:

nis: Ratio erat, magnum esse momentum positum ad recte agendum, aut peccandum in voluptate aut dolore: qua ratione adductus quoque Plato censuit pueros statim docendos esse, quibus rebus gaudere, quibus contra dolere debeant: & hoc in puerorum institutione prima diligentissime observandum esse: qua de re agit gravissime Plato *libro 2. de legibus*, & *4. de Republ.*

ἐν τῇ αἰσθητικῇ.] Altera ratio est hæc, quia virtus est in actionibus & perturbationibus. Notum est autem, omnem perturbationem & actionem comitari has duas perturbationes, voluptatem & dolorem. Argumentatur hoc modo:

Si virtus est in perturbationibus & actionibus.

Ergo est in voluptate & dolore.

Verum primum, de quo mox.

Ergo & secundum.

Connexi ratio est ibi, *πῦρ ἐν πῦρι*, id est, quia omnes perturbationes & actiones consequitur voluptas & dolor. Actionibus quidem seu factis comes est voluptas & dolor: voluptas quidem recte factis: dolor perperam & prave factis, qua de re *infra latius lib. 7.* Perturbationibus autem quoque comes est voluptas & dolor: propterea quod perturbationes sunt *ὡς τῆς ἐπιθυμίας*, id est, in appetitu: appetitur autem bonum aut malum: nunc si quis assequatur quod appetit, consequitur voluptas, contra dolor. Verbi gratia: Vindictæ cupidus iratus, si inimicum vlciscitur, gaudet, si non, dolet.

Antecedens, nempe virtutem consistere in perturbationibus & actionibus, id est, virtutum materiam esse facta & perturbationes: non hoc tantum loco, sed & *infra lib. 7. & lib. 10. in princip.* iteratur, est certissimum: partim enim virtutes consistunt in moderatione actionum: partim in moderatione perturbationum: ut iustitia in actionum moderatione, nempe contractuum: in perturbationum, nempe voluptatis & doloris temperantia: iræ fortitudo.

πῶς οὖν ἐν τῇ αἰσθητικῇ.] Tertia est ratio ista: quia castigationes & animadversiones per ista fiant. Notum est enim, pœnis, quæ coniunctum fere habent dolorem, & suppliciis deterri & avocari homines à vitiis, & ad virtutes reuocari. Qua de re videtur Plato in *Gorgia*, & *libro secundo de legibus.* (ostendit ibi usum & finem pœnarum in Republica.) Concludi potest hoc modo:

Omnis castigatio & animaduersio coniunctum habet dolorem.

Virtus autem & vitium in castigationibus, velut in medicina quadam versantur: (dictum est enim, pœnis homines à vitiis auocari & reuocari ad virtutes.)

Ergo virtus & vitium in dolore quoq; versabuntur.

ἡ ἀρετὴ καὶ τὰ κακὰ.] Hæc est cōfirmatio seu declaratio assumptionis, qua diximus, virtutes in castigationibus seu pœnis versari. Hoc enim intelligendum est, reddi homines meliores castigationib. & pœnis. Iam si doloribus, qui suppliciis sunt coniuncti, redditur quis melior, & in iis quodammodo versatur virtus. Ergo in eius contrario, voluptate quoq; versabitur: nam & eo, quod quis à voluptate aliqua abstinere debeat, puniri quis potest. Ergo hoc ἡ ἀρετὴ τῶν πόνων proprie quidem intelligendum est κακῶν, sed tamen etiam alterum ἡδονῶν contineri potest, quatenus quis punitur eo modo, ut iam dixi.

αὐτὴ ἡ ἀρετὴ αὐτῶν.] Sic argumentatur:

Omnis curatio fit per contraria.

Castigatio & animaduersio est curatio quadam.

Ergo fit per contraria, hoc est, ut qui voluptate peccauit, dolore puniatur, aut ad virtutem reuocetur.

ἔτι, ὡς καὶ ὁ ὁμοιωτής.] Quarta ratio, quia virtus per hæc (voluptatem & molestiam) melior & deterior fiat; Conclusio sit eiusmodi:

Omnia habitus animi, quibus rebus redditur deterior, aut melior, in iis versatur.

Virtus autem voluptate & dolore fit deterior & melior.

Ergo in his versatur.

Propositio ibi, πᾶσι ψυχῇς, de qua supra cap. 2. huius libri. Assumptio ibi, δι' ἡδονῶν, quam explicat distincte Aristoteles ibi, ἡ δὲ μὴ δὲ, hoc modo: Virtus, inquam, aut viri boni redduntur meliores seu ditiores voluptate & dolore, nempe, si ea persequantur aut vitent aliter, quam recta ratio postulet, nempe, si non suo tempore, si quæ non oportet, si quo loco non oportet, si quibus, si quo modo non oportet, ut turpe est ludere in templo, turpe est Philosopho ducere choreas: turpe est seni ludos pueriles exercere: denique cibus lege vetitis vesci. Hæc ita distincte, ne quis putet, voluptate omnimodo corrumpi virtutes, ut quidam existimarunt, qui cum viderent homines voluptate reddi deteriores, atque ita eas perturbationes

tiones virtutibus esse contrarias: existimarunt, virtutes nihil esse aliud, quam perturbationum vacuitates & indolentias, & virum bonum vacare debere omni perturbatione. Sic enim ait; οὐκ ἐστὶν ἀναισθησία. Verum non recte, quia non distincte. Quos autem hoc loco intelligat Aristoteles huius indolentiae auctores, nondum reperi. Qui Stoicos ibi intelligunt, errant. Nam Aristotele longe postenores fuerunt. Est autem magna hae disputationis, an vir bonus vacuus ab omni perturbatione esse debeat. Improbatur Plato multis in locis, & Aristoteles hoc loco, & Plutarchus in libello de morali virtute, ibi diligentissime Stoicos refellit. Improbant & recentiores Theologi: Philippus in libello de Epitome Morali fere in principio, & Martyr hoc loco: contra probant & refellunt Aristotelem diligentissime Cicero libro tertio & quarto Tusculanarum, & veteres Theologi, Nazianzenus, Basiliius, Augustinus, & alii.

ἡ δὲ περὶ τῆς ὁμοιοῦσης. Quinta ratio: Quia voluptas est omnium rerum expetendarum maxime expetenda; & contra dolor. Conclusio sit ista:

In rebus expetendis & fugiendis versatur virtus.

Voluptas autem & dolor sunt res maxime expetenda & fugienda.

Ergo in voluptate & dolore versatur virtus

Propositio ibi, ὅτι πάντες οἱ ἀνθρώποι: nam hoc potissimum est vin boni officium, ut recte se gerat in rebus expetendis & rebus fugiendis: in quibus omnibus peccat vir improbus, dum magis expetat turpia, quam honesta, lucrum turpe praefert honesto. Assumptio ibi, καὶ τὸν ἄνθρωπον: quam confirmat hoc modo: quia omnibus animantibus est communis, & etiam in rebus illis honestis & vtilibus inhæret, atque adeo nobis à pueris inferitur, & vna educatur. Ex quibus apparet, voluptatem in rebus humanis ubique fere adesse. Ergo in voluptate inmoderanda maxime versatur virtus.

ἡ δὲ περὶ τῆς ἀπορίας. Hæc sumpsit ex Plat. lib. 4. de Rep. non quidem sententiā, sed verba hæc translata à fullonibus [ἐπιχειρηματικῶς, tinctum sc. leuiter, ἰσχυρῶς προσκολλημένοι, firmiter affixum alii, & penitus imbutum.]

ἡ δὲ περὶ τῆς ἀπορίας. Sexta ratio: quia voluptas & dolor ad facta & actiones vite nostrae moderandas & dirigendas plurimum valent, quod probatur ibi, & ἡ δὲ μακρὸς, & latius id confirmat Plato lib. 2. de legib. & lib. 4. de Republ.

οἱ μὲν μέλλον.] Id est, alii plus tribuunt voluptati, alii minus, alii magis resistunt, alii minus.

ἢ τὸ χαλεπώτερον.] Septima est ratio ista; quia voluptas est quiddam difficilimum. Conclusio sit ista:

In iis, quae sunt difficilissima, versatur virtus.

Voluptas est quiddam difficilimum.

Ergo in voluptate versatur virtus.

Propositio est perspicua ἐπεὶ τὸ χαλεπώτερον, quam declarat exemplo artium: nam & artes & virtutes maxime elucent in rebus difficilimis. Assumptio ibi, ἢ τὸ χαλεπώτερον: quam illustrat dissimilitudine quadam dicti Heracliti. Heracliti hoc est dictum-insigne & peruulgatum: χαλεπὸν θυμὸς μέγαλ', ψυχῆς γὰρ ἀνταῖ, id est, ira seu animo obistere ἐν moderationi difficultum est: nam vita fere constat seu comparatur, hoc est, iratus vel morte suam vindictae libidinem explere cupit. Hoc Heracliti dictum commemorat Aristoteles lib. 5. Polit. cap. 10. & Plutarchus in Coriolano, ubi disputat de acerrima eius viri ira: nunc ait hic Aristotel. Difficilius esse obistere voluptati, quam irae. Ergo est difficilimum: nam irae obistere difficile esse dicebat Heraclitus. Idem Heracliti dictum commemoratur & à Plutarcho in Erotico, & à Democrito ad id alluditur apud Stobzum λόγῳ de ira. Perperam igitur Interpretes hunc locum ita vertunt, quasi Heracliti dictum [Interpretes putant, Heraclitum dixisse, difficilium est repugnare voluptati, quam irae, sed non est ita, est falsum] hoc fuerit vniuersum. Difficilius est voluntati obistere, quam animo. Cur autem sit difficilium, ratio bipartita reddi potest: cum quia voluptas nobiscum coalescit à pueris, & in naturam quodammodo vertitur, ira non item, quae est repentina, facileque accedit, & rursus depellitur. [Quae sunt nobis natura insita, difficilium anelluntur. Voluptas est talis. Ergo.] tum quia ira rationi magis est similis, quam voluptas, quae tota est in sensu, eaque re magis beluina: atque ita ira rationi magis, quam voluptas obtemperat, & ab ea regitur.

Ἐ τῇ δὲ τῇ.] Vetus translatio, & Thomas, & emendatiores libri omnes habent Ἐ τῇ δὲ τῇ καὶ τῇ πολιτικῇ, rectius, quam alii, in quibus, καὶ τῇ θρησκευτικῇ, καὶ τῇ πολιτικῇ: nam initio huius operis iam diximus, hanc scientiam nunquam à Platone aut Aristotele dici Ethicam seu ἠθικὴν. Sententia est autem: Omne studium & opus virtutis & scientiae politicae positum esse in vo-

luptati-

luptatibus ac doloribus moderandis. Fere ausim dicere, hæc verba omnia, ἐ τῇ δὲ τῇ ἐ τῇ πολιτικῇ esse interiecta ob verbum πῶς: præsertim cum non sint necessaria, & non tam Politica, quam tractatio de moribus, id est, virtus in voluptatibus & molestijs temperandis consistat.

ἐν τῇ δὲ τῇ.] Conclusio eorum, de quibus in his tribus capitulis est disputatum.

CAPVT IV.

COMMENTARII.

Ἀντιπροσῆκον δὲ αὐτῷ.] Quia *supra cap. 1.* dictum est, ex factis existere virtutes: hoc est, iuste agendo tandem quem fieri iustum: id quia in controuersiam vocari poterat, Aristoteles hoc loco planius explicat: & ipsam quoque controuersiam propositam dissoluit. Occurri enim poterat hoc modo, falsum illud esse, propterea quod in artibus, quibus valde similes sunt virtutes, idem non eueniat. Sic igitur argumentatur accurrens:

Qui quid arti consentaneum agit: propterea ex eo artis erit peritus.

Ergo qui quid ex virtute agit, seu virtuti consentaneum facit: ut iam non tam fieri ex ijs factus, quam esse vir bonus dicetur: & ut ille artem iam habere, sic hic virtutem docendus erit.

Antecedens confirmat Aristoteles à Grammatica & Musica. Consequentia rationem iam diximus, quia magna sit inter artes & virtutes (quæ utraq; non natura sed faciendo comparantur, vt *supra cap. 1.* dictum est) affinitas & similitudo. Aristoteles tamen & Antecedens refellit, & consequentiam, atque ita ostendit, verissimum esse, quod *supra cap. 1.* dixit, iuste & temperanter agendo iustum & temperantem quem fieri, non iam esse.

ἀδὲν ἴν' ἔ τυχόν.] Hic refellit antecedens, negatque verum esse; omnes qui quid arti consentaneum agant, artis iam esse peritos, ostendit hoc modo: Sæpe enim arti quid consentaneum fieri potest, vel casu (vt in equo Nealcæ, & cane Progenis, de quibus Plinius *lib. 35. cap. 10.* & Plutarchus in *libro de Fortuna extremo*) vel alterius opere & adminiculo, non proprio Marte seu arte. Hoc autem proprie ex arte fa-

ctum ab aliquo dicitur, siue, tum proprie artis peritus quis dicetur, cum & arti consentaneum quid fecerit, & ex propria arte seu habitu, non casu aut alterius adminiculo.

ἐν ᾧ δὲ ὁμοίον.] Hic refellit consequentiam, quam diximus esse affinitatem inter artes & virtutes: & hanc quoq; affinitatē hoc loco negat Aristoteles. Sunt quidem in eo similes, quod utraq; non natura, sed usu & faciendo comparantur, ut *supra cap. 1.* dictum est: multis tamen in rebus sunt dissimiles, ut h. loco ostendit Aristot. Dissimilitudo est hæc, q̄ in artium operib. ipsis laus & præstantia, quæ ab arte petitur, sit posita, neq; spectetur, qui ea fecit, an sit vir bonus, an improbus. Verbi gratia, tabula picta satis sit, si eleganter & scienter sit depicta, non exquiratur pictor, an fuerit probus an improbus: Quo pertinet disputatio Quintiliani, an Rhetor seu orator debeat quoq; esse vir bonus: scilicet in artibus seu artium operis & artificibus scientia quæritur, non mores. Alia est ratio in virtutibus. Nam in his & ipsa virtutum facta spectantur & autores. Facta quidem, an sint virtuti consentanea: in autore autem tria requiruntur, ut scienter, ut iudicio, ut constanter agat. Ut scienter agat, non casu, neq; ignorantia: etsi scientia parum quoq; hic prodest, cum virtutes non tam cognitionis quam actionis causa requirantur. Reliqua duo sunt maxime necessaria. Primum ut iudicio & voluntate quis agat. Nam ut *infra lib. 3. cap. 2.* dicetur, *σοφίας* seu iudicium, consilium & voluntas, verissima est morum nota, & ut ibi dicitur, sæpe quæ sui natura sunt mala aut turpia, aut contra honesta, ratione huius iudicii aliter atq; aliter se habent. Deinde, ut constanter quis agat *βεβαιός τε ἀμείνων ἢ πῶς*. Nam hoc maxime virtutis est proprium, ut perseveret in recte factis: & cum ijs etiam, inquit Plato, ad inferos proficiscatur (vnde & Stoici virtutem vitæ constantiam appellare solent) & quam maxime vitæ usus in omnes partes confirmetur, inquit Cicero. Cur autem in artibus una scientia, in virtutibus tria, scientia, iudicium & constantia requirantur, aut saltem duo posteriora, hæc reddi potest ratio: propterea quod artes in ea parte animi, quæ rationis est particeps versentur, cuius propria est scientia, & iam diximus, cur in artibus iudicium non requiratur; (non spectamus, an sit vir probus an improbus) virtus autem quia est in ea parte animi, quæ ratione vacat, nempe *ἐν τῇ ὁρεκτικῇ* (in qua sunt appetitus & motus turbulenti) *σοφίας* requirit, utpote quæ & ipsa sit *ὁρεκτικὴ* & dux

& dux actionum, quæ ἐν τῷ ὀρεστικῷ omnes nascuntur. Constantia autē cur virtuti sit maxime necessaria, iam dictum est, præsertim cum sit habitus multo ipsis artibus firmior & stabilior, ut *supra lib. 1.* dictum est.

τὸ μὲν εἰδέναι.] Hoc est, scire quid sit iustum, quid iniustum, & in summa quid probum, quid improbum, non reddit quem virum bonum. Nam & usus accedat, necesse est, & παρρησίας. Vnde & recte Medea apud Euripidē: μὲν δ' αὖ μὲν ἐν πηλά, &c.

Video meliora proboque,

Detiora sequor.

[Ovidius expressit ad verbum sententiam Euripidis] quod si accedant usus & voluntas: iam non erit inutilis scientia: diriget enim voluntatem quasi dux & moderatrix. Hæc autem scientia non est accipienda de recta ratione, de qua *libr. 6.* quæ est valde necessaria ad omnes virtutes, & à Platone & Aristotele oculus virtutum dicitur: sed hæc scientia est nuda tantum cognitio eius, quod sit bonum aut malum.

ἀσφ' ἐν τῷ ποικίλῳ.] Videtur legendum αἰσφ', id est, δρῶνται: neq; .n. puto Aristotelem velle παρρησίας & constantiam nobis obuenire ex sæpe agendo: hoc .n. falsum est. Nam παρρησίας potius est ὀρεξίς, ut *infra lib. 3.* dicetur, atq; ita natura potius insita. Rectius autem hæc verba virtutibus conveniunt, & toti huic disputationi, qua dicitur, ex factis virtuti consentaneis existere virtutes.

τὸ μὲν ἔν περ ἀμείβῃ.] Hæc est conclusio disputationis seu connoersionis: qua conclusione iam breviter explanat, quemadmodum accipiendum sit quod *supra lib. 1. ca.* dictum fuit, ex factis virtuti consentaneis existere virtutes. Nam primum facta eius esse generis debere ait, cuiusmodi edantur aut fiant à virtute præditis, id est, non debere esse temeraria facta aut inconstantia & mobilia; debere, inquam, prædita esse tribus illis qualitatibus, de quibus modo dictum est. Virtute autem præditos non statim esse, qui ea ipsa facta edant, sed ita edant, ut virtute præditi solent: hoc est, tribus illis qualitatibus præditi.

ἔν.] Id est, certo quodam modo, hoc est, non ignoranter, non inconstanter, quodam consilio & voluntate.

ἀλλὰ οἱ ποιοῖσι τὸν.] Gravis est reprehensio eorum, qui virtutes scientia sola, non vero factis comparari existimant, quique nō vita, neq; re & facto, sed verbis tantum philosophentur. De quibus est pulcherrimus locus *li 2 Tusc.* & ap. Lactantium

Corne-

Cornelij nepotis *in Epist. ad Ciceronem*. Etiam apud Platonem *in λόγῳ contra Sophistas* multa sunt hac de re.

CAPVT V.

COMMENTARI I.

Μετὰ τὸ ζῶντα ἔ' ἐστίν.] Explicata causa efficiente & materia virtutum: accedit ad definitionem. Cur autem primo loco de definitione non egerit (quod in omni oratione requiri videbatur) ratio hæc reddi potest, quod in omni disputatione primum quæzatur, an sit; deinde, quid sit, ad quæstionem autem, an sit, optime referri puto disputationem de causa efficiente seu origine. Disputatio autem de materia, nempe virtutes esse positus in voluptate & molestia, interiecta fuit, &, ut diximus, accessoria. Primum igitur genus inuestigat, quod neq; perturbationem, neq; facultatem, sed habitum esse ostendit, quæ summa est huius capituli.

ἐπὶ δὲ τῷ ἐν ψυχῇ.] Diuisione exquirat virtutis genus, ut *infra lib. 3. cap. 2.* agendi consilium seu *προαίρεσιν* eodem modo inuestigat, quibus in rebus versetur. Summa autem disputationis in hanc formulam redigi potest.

Si virtus est in animo: aut est perturbatio: aut facultas: aut habitus.

Sed virtus neq; est perturbatio, nec potestas.

Ergo virtus est habitus.

7

Antecedens, hoc est, virtutem esse in animo, ponit Aristoteles, ut certum ex prioribus, vbi dictum est, agi de beatitudine animi, & proinde de virtutibus quoq; animi. Consequens, nempe virtutem debere esse ex tribus vnum, ponit quidem Aristoteles, sed non confirmat, quod tamen confirmatione in primis eget: nam non hæc duntaxat in animo videtur esse, sed multa alia, ut rerum omnium primæ noticiæ seu impressiones, deinde scientiæ & artes. Verum facile responderi potest. Nam hoc primum ponendum est, hic agi de virtute morum, non rationis. Itaq; discernenda sunt illa, quæ ad rationem pertinent, etsi in animo posita, qualia sunt ea, quæ modo diximus. Quod ad virtutes morum attinet, hæc tria, ut virtutum principia in animo consistere, doceri potest ex Categoria qualitatis. Notum est quatuor esse species qualitatis, habitum, potestatem, perturbationem seu *πάθος*, & formam:

Forma, quia ad corpora pertinet, non habet hic locum, vbi de Anima agitur: reliquæ sunt tres partes, nempe habitus, facultas & πάθος: quæ omnes ad virtutes sunt necessariae. Nam cum virtus sit in ea parte animi, quæ ratione vacat, nempe ἐν τῷ ὁρῶντι καὶ: primum existit appetitus ex re aliqua obiecta: appetitum consequitur motus seu πάθος. Ad rem appetitam iam consequendam necessaria est δυνάμις, quæ τὸ πάθος ad effectum, id est, ad rem consequendam perducit: hinc tandem ex frequentia & vſu assiduo existit habitus seu virtus, seu vitium. Ergo quod ad disputationem de virtute morali, quam constat esse in animo, & quam constat esse qualitatem, recte dixit Aristoteles, tria duntaxat esse in animo. Assumptum, id est, virtutem neque esse perturbationem, neque facultatem, prius quatuor, posterius tribus ostendit argumentis.

λίγω ἢ πάθος μὲν.] Quæ Græcis dicuntur πάθος seu παθήματα, Ciceroni in officiis, in Finib. in Tuscul. questionibus nominatum græcum vocabulum reddenti, dicuntur perturbationes: posterionibus scilicet Quintiliano, Senecæ, Gellio lib. 1. cap. ult. affectus seu affectiones. Nos Ciceronem imitari malumus, propterea quod affectio aliud apud Ciceronem valeat, idem quod græcis ἀφ᾽ ἡσυχίας seu interdum ἔξις. Est autem hic perturbationis definitio per partitionem. Est & altera hæc: Perturbatio est id, cui comitatur voluptas & molestia: quæ definitio iteratur ab Aristotele inst. lib. 2. Rhet. quo libro accuratissime de perturbationibus agitur: Sed multo accuratius à Cicerone lib. 3. & 4. Tuscul. quest. qui fere semper ex Stoicis definit perturbationem esse motum animi rectæ rationi adversarium.

ὅλας οἱ ἐπιθυμίας.] Scholiastes græcus ita definit: Est animi, in quo sunt appetitus, motus excitatus ab existimatione, seuphantasia boni & mali.

δυνάμεις ἤ.] Sunt, qui existiment δυνάμεις seu potestates hoc loco esse, quæ in Categoria qualitatis dicuntur ποιότητες, seu patibiles qualitates, vt potestates à perturbationibus sola temporis diuturnitate diuidantur: illæ sint diuturniores, hæc breuiores, vt apud græcos μῆνις est longissima ira: ἐργὴ minus longa, θυμὸς breuissima ira, ex quibus θυμὸς sit perturbatio, reliquæ fortasse potestates. Sic εὐνοία seu beneuolentia, quæ breuior est, sit πάθος. φιλία seu amicitia, quæ est longior, sit potestas. Verum non recte illi existimant: neque

enim hæc δυνάμεις ad tertiam qualitatis speciem, sed ad secundam pertinent. Quod perspicue apparet ex his verbis Aristotelis *infra* hoc cap. ἔτι γὰρ ἀγαθοὶ λεγόμεθα τῷ δυνάμει πάσῃ ἀπλῶς, &c ubi ita argumentatur. Ex eo, quod quis potest præclare agere, neq; tamen agit, ex mera, inquam, potestate, nemo dicitur vir bonus: quæ certe potestas ad secundam qualitatis speciem pertinet. Agitur autem ibi de his iisdem potestatib⁹, ut ibi planius mox Plutarchus quoq; in libello de virtute morali aperte eam sententiam refellit, seu potius explicat has potestates, ut nos explicandas arbitramur: & Græcus Scholiastes, Argyropylos, & alij Interpretes accipiunt. In hanc namq; sententiam fere ait Plutarchus: Tria sunt in animo, potestas, principium, & materia perturbationum, ut iracundia, confidentia, impudentia: deinde perturbatio, quæ potestatis iam est modus quidam, & quasi progressio seu actio, ut ira, &c. tertium est habitus, qui perturbationis est quædam confirmatio, seu confirmata affectio, si bona, virtus, si mala, vitium. [Multa extant verba perturbationum, ubi paucissimā potestatum, ut amor est παῖς, sed eius δυνάμει, quo efferre verbo possis, non habes. Et retinendum sæpe ipsum amorem.]

παῖς μὲν γάρ.] Quatuor argumentis docet, virtutes aut vitia non esse perturbationes. Primum est, quia ex perturbationibus seu ratione perturbationum boni aut mali non dicimur. Formula sit ista:

Ex perturbationibus nemo dicitur bonus aut malus.

Ex virtutibus autem & vitiis dicimur boni aut mali.

Ergo virtutes aut vitia non sunt perturbationes.

Propositio est vera. Nam eo quod quis irascatur aut miscatur (nulla adhibita distinctione) non dicitur bonus aut malus, sed si hoc aut illo modo irascitur, nempe moderate, & ut virum fortem decet: & tum non erit amplius perturbatio, sed virtus. Altera ratio ibi, ἐὶν ὅπῃ μὲν καὶ παῖς. Etiam à virtutis proprietate sumpta, quia ex perturbationibus nemo laudatur aut vituperatur. Forma:

Ex perturbationibus nemo laudatur aut vituperatur.

Atque ex virtutib. & vitiis laudamur & vituperamur.

Ergo virtutes & vitia non sunt perturbationes.

Propositio prima fronte videatur falsa. Nam misericordia & amicitia, quæ sunt perturbationes, laudabilia videntur, & ob eas laude quis dignus existimari potest, ut & vituperatione dignus

dignus videatur quis ob alias perturbationes, odium, inuidentiam. Itaq; ob hanc difficultatem Aristoteles tacite occurrit, ibi, *ὁ ἀπὸ τῶν ἐνδεχόμενων, ἀλλὰ ὁ πῶς*. Quasi dicat, si perturbationem in genere accipias, nulla adhibita distinctione, (vt & modo diximus, vbi tamen non erat difficultas) tum certe ob perturbationem nemo laudabitur aut vituperabitur: videmus enim laudari quem aut vituperari, quia vel nimium vel parum perturbationibus afficiatur, vel medio & laudabili modo. Sunt tamen quædam perturbationes, quæ simpliciter sunt vituperandæ, & ob quas vituperari quis potest sine distinctione, vt inuidia, de quibus *infra capite proximo in fin. c.* Tertia ratio ibi, *ἐν ἐνδεχόμεναις*, quia in perturbationibus nullum est consilium, vtpote quæ temeritate & seruire, seu æstu quodā animi concitentur. In virtutibus autem maxime elucet consilium seu iudicium, vt *infra* dicetur *lib. 3. cap. 7.* Quarta ratio, ibi, *ὅτι τῶν πῶς*: Quia ex perturbationibus moueri dicimur: ex virtutibus non item, sed affici potius. Nam iam, *supra* dictum est, perturbationes esse animi motus turbulentos: dictum quoq; est *supra* virtutes esse potius animi quasdam tranquillitates, *supra* cap. 5. *διὸ ἐν ἐνδεχόμεναις*. Quod autem virtutibus afficiamur, notum est ex Categoria qualitatis, & ex communi sermone. Et hoc significat verbum *ἀφαισθῆναι*, quo solet vti Aristoteles de qualitatibus seu affectionibus, quæ quis afficitur, & cuiusdam modi, *ποιός τις* redditur, vt & verbo *ἀφαισθῆναι*.

ἀφαισθῆναι τῶν πῶς.] Tribus rationibus ostendit, virtutes non esse facultates, duas quidem cum priore disputatione de perturbationibus communes, tertiam præcipuam & propriam esse declarabimus.

ἔτι δὲ ἀφαισθῆναι.] Prima ratio, quia ex potestatibus nemo dicitur vir bonus aut malus, id est,

Ex eo quod quis potest bene aut male facere, nemo dicitur bonus aut malus, sed ex eo quod faciat.

Atqui ex virtute boni, ex vitio mali dicitur.

Ergo virtus non est potestas, sed facultas.

τῶν δυνάμεων πρὸς τὴν ἀρετήν.] Sic habent aliquot libri: sed plures *πρὸς τὴν ἀρετήν*, atq; ita habet vetus translatio, & Græcus Scholiastes, & libri manuscripti. Verum vtrumq; spurium mihi videtur, & inducendū, vt h. modo legat hic locus; *τῶν δυνάμεων ἀπὸ τῶν πῶς*, i. e. ex eo qd quis simpliciter bene aut male agere possit, nō dicitur bon⁹

aut malus. Nam in eo est vis argumenti, id est, *ἐν τῇ δυνάμει*, id est, non potestate, neq; opus est adiectione *ἢ πᾶσι* aut *ἢ πρᾶτιν*, aut cuiuscunq; rei.

ἢ τε ἰππικῆς καὶ μῆλιν.] Altera ratio, quia ex eo, quod bene facere aut male possumus, non laudamur aut vituperamur: imo vix ex eo quod volumus, neque tamen facimus, laudamur aut vituperamur, vt pulcherrime Cato apud Gellium *pro Rho-*
diis.

καὶ ἔτι δυνάμει μ.] Tertia ratio propria, quia

Potestas est natura.

Virtus non est natura, vt supra cap. 1. dictum.

Ergo potestas virtuti non congruit.

Potestatem esse natura *supra* dictum est *cap. 1.* vbi diximus, virtutes quidem non esse natura: sed tamen nos ita à natura factos esse oportere, vt ad virtutes simus apti. Præterea omnis *δυνάμει* seu potestas qualitatis est natura seu *φυσική*, quod perspicuum est ex Categoria qualitatis.

λείπεται ἕως αὐτῆς εἶναι.] Philosophi quidem plerique in ea fuerunt opinione, vt virtutes habitus esse dicerent (& Plato in *Menone* de virtutis genere mire laborat) tamen res in dubium reuocari potest, ppter ea quod vix vllum reperias mortaliū, qui huiusmodi habitum sibi comparet, vt constanter, recte & ex virtute agat. *Septies in die*, inquit sacri libri, *peccat iustus.* Quare Philosophus Hierax in libro de *Iustitia*, apud Stobæum *λόγῳ de Iustitia*, idem in controuersiam reuocat: an Iustitia sit habitus, an vero sit actio, an denique sit effectum seu factum, quod nos dicimus virtuti consentaneum. Hac etiam de re videatur Philippus in *Dialectica sub Categoria Qualitatis, &c.*

CAPVT VI.

COMMENTARI I.

Δεῖ δὲ μὴ μόνον ἕως εἶναι.] Reperto virtutis genere & explicato, exquirat differentiam, eamque esse ait mediocritatem, hoc est, virtutem esse habitum in mediocritate positum.

ῥητίον ἢ ὅτι πᾶσι.] Præmittit definitionem virtutis *ἐν ῥητίῳ* siue verbi aut notionis ad reperiendam definitionis *ἡσυχίας* & rei differentiam. Definitio nominis hæc est, virtutem esse id, quo quis quam optime habeat, & munere suo fun-

gatur, vel munus suum exequatur. Sic hoc loco definit Aristoteles. Idem *lib. 7. Phys.* & Metopius Pythagoreus apud Sto-
bæum λόγος 1. Alexander in 3 *Top.* & Cic. *li. 1. de legib.* Virtu-
tem nihil esse aliud scribunt, quam cuiusq; rei vim & potesta-
tem, seu affectionem perfectissimam & optimam, verbi gra-
tia, Equi perfectissima est affectio velocitas. Ergo velocitas est
equi virtus. Sic & oculorum acies acerrima, est oculorum vir-
tus, ut ait Plato *li. 1. de Republ. extremo.* In hac igitur notione,
virtus dicitur equi, arboris apud Cic. 1. *de legib.* narrationis 2.
de oratore: ordinis, Horatius *de arte Poetica.* Sic & δρετή dicitur
τῆς λέξεως seu dictionis & Phræseως, Aristoteles 3. *Rhet.* ἀπο-
δείξεως δρετή, 1. *Analyticorum*: μεγέθους 1. *Rhet.* σῶμα 1. *ibid.*
κλήμενος seu possessionis & ἔργου *infra lib. 4.* φιλίας *infra libr.*
10. & Plato in *Gorgia* ψυχῆς seu animi dicit δρετὴν, & *lib. 1. de*
Repub. τῶν ἄτων aurium, & τῶν ἐφθελμῶν, ut & hoc loco. Hæc
una est virtutis notio, tam apud Græcos quam apud Latinos,
de qua hic agitur. Est & altera, qua virtus proprie dicitur For-
titudo, teste Cic. *lib. 2. Tuscul.* qui & ipsum virtutis nomen,
propterea à viro deductum scribit, teste quoque Plutarcho *ini-*
tio vite Coriolani, vbi scribit, Fortitudinem apud Romanos
tanto fuisse in pretio, ut commune aliqui virtuti nomen de
sola fortitudine diceretur, δρετή apud Græcos plerumque est
commune vocabulum: interdum tamen ad fortitudinem as-
tringitur, unde & ab ἀρης, id est, Mars deductum quidam exi-
stimant. Et Plato in *Cratylo* δρετὴν quasi ἀερίπτου ab ἀεῖ, id
est, semper, & εἶναι fluere, quasi à semper ruendo, quod proprium
est fortitudinis, deducit. etsi δρετή ibidem etiam deduci possit
quasi αἰετή, id est, maxime optabilis affectio, quod & Philo-
sophus in *libro, quis sit habes rerum diuinarum*, commemorat. Qui
tamen affert & hanc Etymologiam quasi δρετή dicta sit παρὰ
τῆς αἰετῆς, id est, tolli, quia virtus mentem ad summa quæque
tollat, ut contra κακία, i. e. quasi καίτω, i. e. deorsum ἰών, i. e. male
iens, i. e. hominē ad inferiora demittat. Nam Plato in *Cratylo*
κακία dictam ait quasi κακῶς ἰών, i. e. male iens. Latine autem
κακία dicitur vitium, & vitiositas, teste Cic. 3. *de Finib.* 6. 4.
Tuscul. non vero malitia, quod est nomen speciei, non com-
mune. Malitia enim est species iniustitiæ, seu etiam eius vitij,
quod prudentiæ est oppositum. Tertia quoque vocabuli vir-
tutis notio est hæc, ut non tam pro habitu seu affectione ista,
quam pro factis ex habitu manantibus ponatur, & ita plæ-

rumque in numero multitudinis virtutes dicuntur ea, quæ græce *καλοῦσιμα*, id est, præclara facinora & recta facta, ut apud Ciceronem *de Senectute*, & Nestorem facit Homerus saepe de sua virtute prædicantem. Ex his perspicuum est, primam notionem huc facere, qua diximus virtutem esse perfectissimam cuiusque rei affectionem & naturam: quæ & Ciceroni laus dici solet: *mitto de oratore perfecto*, 3. *de Fin* & *alibi*, ut, inquit, si Cothurni laus illa esset, apte ad pedem convenire. Itaque cum hoc loco de virtutibus agatur hominis: certe virtus quoque humana eiusmodi erit affectio, quæ hominem perfectissimum reddat. Sed hoc amplius hoc loco Aristoteles, virtutem non tantum rei cuiusque summam perfectionem esse ait; sed etiam, quæ opus cuique rei expoliât & perfectissimum reddat. Sic & virtus hominis eius quidem summa erit perfectio, & opus ac munus hominis præterea reddet perfectissimum. Ex his iam cernere licet aliquam virtutis descriptionem, nempe virtutem esse optimum & perfectissimum quiddam.

ἀφ' ἧς ἀρχὴς.] Opus hominis & munus (quia de virtutibus agitur, quæ in moderandis & dirigendis actionibus & perturbationibus sunt positæ) est eius partis animæ, in qua sunt perturbationes, siue, ipsarum potius perturbationum & actionum vitæ moderatio.

ὑπερβολὴς ἔστι καὶ ψῆφος.] Duo hæc vocabula græca, *ὑπερβολή*, quæ & *ὑπεροχή* dicitur, & *ἡ ψῆφος*, quemadmodum latine reddantur, valde laborant vini eruditi. Cicero *libro primo officiorum. in Orat. perfecto*, & *nona Ph. lipp.* *ὑπερβολῶν* vocat nimium, *ἡ ψῆφος*, parum. Idem Cicero *in Protagora* (verit enim Cicero Dialogum Platonis Protagoram) prius magnitudinem, alterum longitudinem reddit, quod valde miratur vir doctissimus Petrus Victorius *lib. 19 variarum lectionum*. Verum eodem modo locutus est Hieronymus *ad Pamiliacrum de erroribus Origenis*, ubi nominatim magnitudinem odij contrariam ponit *ὑπερβολή* amoris. Vitruvius *lib. 1 cap. 14.* alterum exuperationem, alterum defectionem vocat. Vulgo excessum & defectum dicunt. Nos Ciceronem sequemur. *Μισέτης* à Cicerone ijs in locis fere redditur mediocritas, quod tamen potius est *τὸ μέτρον*. Quare & Cic. *in Timæo* eandem vocem reddit latine medium, & medietatem, sed vaide diffidenter, utpote nouo vocabulo.

ἡ ἀντιθέσις δι' αὐτῆς.] Argumentatur Aristoteles h. modo:
in omni re, quæ divisionis est particeps, tria requiruntur,
maius, minus, & æquale.

Ergo in rebus, in quibus virtus versatur, eadem reperian-
tur, propterea quod sint diuidua

Propositio nota est ex Dialecticis. Assumptio, nempe res, in quibus virtus versetur esse diuiduas, quas constat esse perturbationes & actiones: in controuersiam reuocari potest, propterea quod res istæ sint in Categoria Qualitatis: Diuisio autem omnis pertineat ad Categoriā Quantitatis. Verum ex Aristotele ipso lib. 2. *Eudem cap. 3.* hæc res ita dijudicari potest. Constat ex Physicis motum fieri in tempore. Ex Dialecticis tempus esse in Categoria Quantitatis. Ergo in quibus est motus, in his quoq; tempus esse, & propterea eadem esse diuiduas, utpote in quantitate. Iam perturbationes esse motus animi, *supra* dictum est. Actiones autem esse motus omnibus perspicuum est.

ἡ ἀντιθέσις, ἢ ἡ ἀντιθέσις αὐτῆς.] Constat iam in rebus, in quibus virtus versatur, reperiri maius, minus, & æquale: pergit nunc Aristoteles, & æquale partitur, quod ait esse b. partitum, vel ratione nostri, vel per se & ratione rei. Hoc eius esse naturæ, vt omnibus vnum idemque sit, & esse proportionem Arithmeticam (vel consentaneum proportioni Arithmeticæ) illud ratione personarum esse dispar, & esse consentaneum proportioni Geometricæ. Idem autem æquale vocat medium, utpote inter duo extrema interiectum. Tandem hoc adiicit Aristoteles, qui huius disputationis est scopus, omnes recto iudicio præditos, medium illud Geometricæ proportioni consentaneum sectari & expetere. [In hoc capite fere totus Ethices cardo versatur, ideo nos singula perpendemus diligentius.]

ἡ ἀντιθέσις ἐστὶν ἀντιθέσις.] Duobus his verbis vitam eandemq; rem contineri, sunt qui existiment, nempe agi de quantitatis speciei, quæ dicitur continuata, propterea quod ea maxime dicatur esse particeps diuisionis, & hoc velle verbum ἀντιθέσις. Partem tamen utramq; quantitatis speciem contineri, verbo quidem ἀντιθέσις continuatam, & ἀντιθέσις disiunctam, quæ alioqui solet dici ἀντιθέσις. Nam in vtraque locum habet, quod hic dicitur. De magnitudine quidem seu continuata dissentiant omnes: De numero, seu disiuncta quantitate exempla *infra* posita confirmant de proportionibus

Arithmetica & Geometrica. Atq; ita quoq; hunc locum explicat Scholiaſtes Græcus.

τὸ ἴσον μέσον π.] Callide Ariſtoteles, cum ei eſſet conſilium docere, virtutem in mediocritate eſſe poſitam: ſtatim omiſſa æqualitatis mentione, tranſit ad medietatem: neq; id abſq; ratione. Nam æqualitas, inquit, medietas quædam eſt inter nimium, & id quod parum. Non omnis quidem medietas eſt inter nimium, & id quod parum: vt centrum in circulo: ſed ea, de qua hoc loco agendum eſt, hoc eſt, quam diximus eſſe æqualitatem, ea vere eſt inter plus & minus, ſeu nimium & parum, vt eſt omnis æqualitas. Quo pertinet, quod ait Plato in *Parmenide*. Medium, id eſt, quod utrimque æqualiter abeſt ab extremis, id eſt, eo quod nimium, & eo quod parum.

λέγω δὲ ἕμ' πρῶτον.] Hæc prima eſt medietatis partitiō, diligentiſſima obſervatione digna: propterea quod in ea vis omnis & natura virtutis ſit poſita: quarum altera ab Ariſtotele dicitur ratione rei: altera ratione noſtri: poſſet & dici prior abſoluta, altera cum rebus coniuncta. Plutarchus in libro de *virtute morali* affert nonnulla, q̄ huc quoq; faciunt: Res, inquit, omnes, aut ſunt ὅπως, aut πῶς: ὅπως vt cælum, terra, aſtra, homo, &c. & cetera res naturales. πῶς, i. e. ea qua ad actiones humanas pertinent, vt ſunt res expetenda & fugienda, turpes & honeſta. Illis verſatur ſciencia: In his virtutes & prudentia, propterea quod illa eodem ſe ſemper modo habeant: hæc pro temporum & aliorum diſſimilitudine attributorum variant. Atque ita illis accommodari poteſt medietas illa abſoluta & ſimplex: his ea, quæ dicitur ratione noſtri, ſeu cum rebus coniuncta.

ἀλείπτῃς.] Ita vocant Græci palæſtræ præfectum ſeu magiſtrum. Cicero libr. 1. *Epist.* *Epistola penult. ad Lentulum* Græco nomine, quia nullum eſt latinum, uſus eſt. Valet ad verbū *υπότορος*: quod quidem verbum latinum apud Martialem libr. 7. & in *lure ſub tit. de Edil. Edicto* reperitur, ſed non pro palæſtræ magiſtro: verum pro ſeruo, quo ſolent uti domini in ſe yngendo in balneis, non vero in palæſtris.

ἱεῖς μνας.] Olim erat moris Romæ, vt in Græcia ſervos vinctos, & de quibus hic agitur Athletas, id eſt, certis ciborum libris alere. Qua de re Athenæus libro decimo, Gellius libro vigefimo, capite primo, qualem victus rationem Ariſtoteles

les libro 8. *Politicor.* vocat ἀναγκασιόφαιον, quasi necessariam commestionem.

μίλωνι.] Hic Athleta vna vice bouem integrum comedit, & plerumq; hæc vitæ eius erat ratio, vt carnis libras viginti, panis totidem ederet, & tricongium biberet vna cœna, teste Plutarcho lib. 10.

ὡς δὲ πᾶσι πιστήμη.] Hic iam incipit Aristoteles afferre argumenta, quibus virtutem docet esse medietatem. Primum est a minore, cuius hæc sit formula:

Si artes omnes ad opus aliquod perficiendum, medium petunt.

Ergo & virtus medium petet, & quidem multis modis.

Verum primum.

Ergo & &c.

Antecedens ibi, πᾶσι πιστήμη, quod iam confirmauit exemplo artis palæstricæ. Confirmat & hoc loco, ibi, ὅτι ἀέθλων, proverbio quodam seu dicto cōmuni, quo dicitur, ea demū perfecta & proba esse opera, quib. nihil addi aut adimi possit: quemadmodum Phauorinus Philosophus apud Gellium *libro secundo, capite quinto.* de oratore Lysia & Platone dicebat, huic si quid adimas, tantundem de elegantia, illi tantundem de sententia detrahas Sic calceamenta ea censentur optima, quæ ad pedem sunt accommodatissima neque laxiora, neque arctiora: idem est in vestibus: idem in picturis & statuis, quas reprehendi solitas videmus, si quid abest ad membrorum elegantem moderationem perficiendam, & si quid redundet, longiorem fortasse nasum, & superuacanea quædam contineant. Hic enim locus de artibus istis intelligendus est. Nam πιστήμη sæpe pro arte opificum ponitur, teste Platone *lib. 7. de Republ.* atque ita hoc loco verbum istud accipiendum est. Nam scientiarum, quæ proprie dicuntur, alia est ratio, vt mox dicetur. Sed existit quæstio, falsum videtur antecedens, neque artes tam persequi medium, quam summum, & absolutam perfectionem. Nam in hoc laborant opifices, vt opera faciant quam elegantissima. Respondetur. Artes & summum & medium persequi, dissimili ratione, summum qualitatis, id est, bonitatis & elegantiz: medium quantitatis, id est, inter superuacanea & elliptica. Qua de re est elegantissimus locus apud Ciceronem *initio libr. 3. de oratore*, vbi affert exempla ab arte fingendi, pingendi, poetica & ora-

toria. Dictum hoc vulgare, quo antecedens confirmat Aristoteles, Erasmus retulit inter proueria, qui & asserit versiculum Horatii de Lucilio, cuius versus Horatius reprehenderet, ut non vsq; quaq; elegantes & rotundos:

Cum flueret luculentus erat, quod demere posset.

¶ *§ 3. dicitur.*] Hic incipit ostendere rationem consecutionis. Sæpe iam Aristoteles comparauit virtutes cum artibus, vt *supra lib. 1. cap. 10. & cap. 1. & 4.* Similes in hac re ostendit esse artes & virtutes, quia vtræque non natura, sed vsu pariantur: dissimiles quia artibus virtutes sint firmiores & diuturniores, quod expilcauimus *cap. 10. lib. 1.* Deinde quia ad artes vna duntaxat cognitio seu notitia sit necessaria. Ad virtutes præter notitiam requiratur agendi consilium seu animus virtute præditus & constantia, vt *supra dictum est capite 4.* Nunc hoc loco virtutum ab artibus dissimilitudinem & similitudinem quandam coniunctim asserit: qua in re constat ratio totius argumentationis huius. Antecedens erat: artes exquisitissimas sectari medium, eoque esse exquisitiores & perfectiores, quo medium magis allequantur. Iam virtutes esse exquisitissimas & artibus longe perfectiores, allumit Aristoteles ibi, *¶ § 3. dicitur.* Quod ostendemus hoc modo: Certum est naturam esse vniuersimodi, hoc est, ad vnum idemque semper contendere, & vno eodemque fere modo, in munere suo fungendo, vt homo hoc agit, vt perfectissime sui similem procreet, idque eodem modo & via. Nux arbor hoc agit, vt quam optimas & plurimas afferat nuces, eodem Solis ardore & pluuijs adiuta. Ea est in reliquis naturalibus operibus. Constat autem naturæ opera esse exquisitissima & perfectissima. Cur ita? quia vni rei semper sit intentæ, neque varijs attributis distrahat. Naturæ similima est virtus, utpote quæ vsu & longa consuetudine (quæ velut altera est natura) comparetur. Quare & huius opera naturæ operibus erunt quam similima, hoc est, perfectissima. Quo facit, quod *supra dictum est*, virtutem esse cuiusque rei perfectissimam affectionem & ad summam perductam naturam. Præterea hoc quoque natura simile habet virtus: vt vni eidemque rei studeat, nempe perturbationum & actionum mediocritati. Ratio autem, cur natura & virtus vni eidemque rei sint intentæ, hæc est, quod extra rationem sint positæ (agrus enim de virtu-

virtutibus moralibus, non rationis.) Ratio est, quæ summam varietatem in rebus adducit. Quæ quia in artibus dominatur, fit, ut tanta sit in ijs varietas, inconstantia, & ut ita dicam, imperfectio. Natura nunquam peccat, nisi ob impedimentum externum. Vir bonus ex Philosophorum sententia semper quodque bene agit. At opifex sapillime peccat in operibus. Et videre licet in singulis artibus incredibilem opificum varietatem, ut *supra* ex Cicerone libro tertio, de Oratore, adduximus. Itaque hæc verba, ἀρετὴς τῶν ἀποφύτων, quæ alij aliter vertunt, alij aliter explicant, & quasi duo ijs contineri existimant, nos ad vnam eandemque rem pertinere arbitramur, quasi dicat Aristoteles, virtutes artibus subtilitate seu expolitione & perfectione antecellere.

ἀρετὴ δὲ τῶν ἀποφύτων.] Nominatim expressit Aristoteles hanc disputationem intelligendam de virtute morali, non de Theorica: quibus verbis indicat, Theoreticam non positam esse in medio, neque esse mediocritatem, sed potius *ἀρετὴν* seu excellentiam. Quod testatur quoque Plutarchus in libro de virtute morali, & hoc loco Græcus Scholiastes recte quoque hæc verba ita explicat. Ratio autem, cur Theoreticæ in mediocritate non versentur, est ista, propterea quod res, in quibus Theoreticæ versantur, nullam mediocritatem admittant: & quo quis accuratius & diligentius in ijs elaboret, eo præstantior sit, verbi gratia in Mathematicis cernere licet nullum esse finem aut modum subtilitatis: Eadem est ratio in Physicis & Metaphysicis, atque adeo in ipsis Grammaticis. Alia est ratio in moralibus virtutibus, quarum res subiectæ ea sunt natura, ut numquam, id quod parum, & medium admittant. Quod nos *supra* explicauimus. Aristoteles autem hoc loco inductione ostendit, maxime in perturbationibus. In actionibus (quæ est altera materię virtutum pars) facile quoque ostendi potest: atque adeo *supra* id est ostensum cap. 2. Hoc solum nunc quaeritur, quæ sit ratio, cur virtus moralis posita sit in medio ratione nostri? eam aliqua ex parte iam reddidit Aristoteles, quo loco docuit, artes in eius generis medio versari seu id expetere, quibus artibus constat persimiles esse virtutes. Verum paulo latius & planius hoc explicandum videtur. In artibus est id

certissimum, ut si ponatur calceamentum duorum digitorum, & alterum decem digitorum, illud brevius, hoc esse longius: non statim sequetur, si medium ratione rei spectes, tertium aliquod sex digitorum (quod esset medium ratione rei, ut liquet ex Arithmetica proportionem) esse pedi accommodatum. Spectandi igitur sunt singulorum pedes, & non tam res, quam nos ipsi spectari debemus, [non tam rei quam nostri habenda est ratio] sic in virtutibus non eadem liberalitas postulatur à tenui & copioso: non eadem prudentia in opifice & Senatore, aut Icto: non eadem in milite & Imperatore: non eadem temperantia in mare, quæ in foemina, ut vult Cicer. apud Gellium *lib. 10. cap. 23.* quo pertinet pulcherrimus locus Plutarchi in *Phocione*, ubi dicit: Alcibiadis & Epaminondæ non eandem esse fortitudinem, sed dissimilem: iustitiam quoque dissimilem Numæ & Agésilai: dissimilem quoque prudentiam Themistoclis & Aristidæ. Dissimilis quoque fuit fortitudo Fabij cunctatoris & Marij. Cur ita? propterea quod temporum & ipsarum personarum ratione, alterius fortitudo, ut Alcibiadis, audaciz esset affinior, Epaminondæ exquisita & perfecta erat fortitudo: sic prudentia Themistoclis, versutiz & calliditati erat vicinior, ut testatur Cicero *libr. 3. offic.* Sic Numæ iustitia fuit religiosior, & pietati propior, Agésilai publicæ utilitatis studiosior. Sic Marij fortitudo propior fuit audaciz & furori, quia res erat cum Cimbris furiosis hominibus. Fabij vero timiditati propior, utpote cui res erat cum prudentissimo & callidissimo Hannibale.

καὶ ὅλως καὶ λύαι.] Quia infinitum erat omnia perturbationum genera enumerare, tandem adiicit duo illa summa capita, seu notas, quibus omnes perturbationes dignoscuntur, nempe voluptatem & dolorem.

τὸ δὲ ὅτι δέσ.] Phrasis est Aristotelica, qua rerum seu actionum vitæ humanæ & perturbationum varietatem notare solet. Qua & *supra* usus, & *infra* aliquoties videtur.

μὴν δὲ ἐξείναι.] Puto his verbis contineri alterum argumentum, quo doceatur, virtutem esse in mediocritate. Plurique explanatores quidem (Thomas, Argyropylus, Martyr, Græca scholia læsæ sunt) hanc totam disputationem Aristotelis de mediocritate duob. duntaxat argumentis cōcludunt, altero

ab artibus ducto, quod iam est explicatum, altero ab auctori-
tate Pythagoræ, quod mox explicabitur, ibi, ἐν τῷ μέσῳ ἀμείν-
ον. Et certe pro his facit orationis connexio & forma: nam
semel duntaxat utitur particula ἐν, eo quo iam dixi loco: quæ
particula Aristoteli & aliis omnibus scriptoribus, ut Latinis
præterea, solet esse argumentorum nota & index. Quid ergo?
Fateor quidem ratione actionis, expressa duntaxat licet vi-
dere duo argumenta; propterea tamen negari non debet, quæ-
dam alia subindicari, & interiici potuisse, quod, cum aliis in lo-
cis consuevit Aristoteles, tum hoc in loco cum fecisse osten-
dam. Itaque in his verbis argumentum latere existimo huius-
modi, quia scilicet perturbationum & actionum mediocritas
sit bona, nimium & parum sint mala, concludi potest hoc
modo;

Quæcumque sunt bona, virtuti conueniunt, mala vitio.

*At mediocritas perturbationum & actionum (in quibus
versatur virtus & vitium) est bona, nimium & pa-
rum, mala.*

*Ergo mediocritas conuenit virtuti, hoc est, in medio con-
sistit virtus.*

Assumptio expressa est ab Aristotele in his omnibus verbis,
ἐν τῷ μέσῳ ἐστὶν ὑπερβολή, & maxime ibi μέσῳ ὃ ἐστὶν ἀρετὴ, &c.
exprimit eam Aristoteles, ut certam & vulgo notam. Vulgo
namque dicimus, nimium aut parum irasci, esse malum, mo-
derate bonum. Eadem est ratio in cæteris perturbationibus.
Propositio ibi, ὅτι ἐπὶ τῆς ἀρετῆς. Eius confirmatio certa est ex
principio huius capituli, ubi dictum fuit, virtutem esse optimam
& perfectissimam cuiusq; rei affectionem. Hoc argumentum
arguit & Aristoteles lib. 1. *Magnor. Moral. cap. 23.* & conclusit,
paulo tamen aliter hoc modo:

Omnia optima sunt in medio.

Virtus est optima,

Ergo est in medio.

[ὅτι οἱ ἐν τῷ μέσῳ ὑπερβολὴ.] Hic puto lateret tertium argumen-
tum istud: quia medio recte agitur, & medium laudi datur, ni-
mio, eoque quod parum, id est, extremis peccatur, eaq; vitio
dantur seu vituperantur. Formula sit ista:

Recte facta omnia & laudabilia virtuti conueniunt.

*Medio autem recte agitur, & idem laudi datur: contra in
extremis.*

Ergo medium conuenit virtuti.

Propositio ibi, *ἡ ἀρετὴ ὡς ἀμεινότερος τῆς ἀπορίας* (hoc est, ea quæ sunt recte facta, quæ laudabilia, ea ambo conueniunt virtuti) quæ est bipartita. Prior eius pars; recte facta virtutis conuenire, quod docuimus initio huius capituli, vbi virtutis hanc esse proprietatem & vim, seu notionem ostendimus, vt opera seu res in suo quoque genere, quam optimas & perfectissimas reddat. Idem est dictum *supra libro primo, capite 7.* Eodem pertinent Stoica illa, *κατὰ φύσιν*, quæ persequitur Cicero 3. *lib. Offi.* Altera propositionis pars, virtutem esse laudabilem, seu laude dignam, aut conuenire, explicatum est *supra libro 1. capite 12. & capite decimotertio extremo.* Assumptio ibi, *ἐν οἷς μέγιστον καὶ ἐλάχιστον*, quæ & ipsa est duarum partium, prior, medietate recte agi: quod & ipsum iam confirmatum est in prima conclusione *supra*, vbi diximus, artes optime sua opera perficere: medium confectando, quo pertinet prouerbiū: *Quinimum properat, tardius absoluit*; de quo apud Erasum. Altera pars, medium esse laudabile, confirmatur prouerbio; *Nequid nimis*, de quo Erasmus. Et hinc est, quod apud omnes Scriptores, maxime Poetas summæ reperiantur laudationes mediocritatis. Et apud Horat. *lib. 1. Carm.* apud Sophoclem *in Oedipo*, eaque te tam laudabile habetur dictum illud; *μετρίως βεβήκως*: de quo & ipse Erasmus; *Festina lente.* Ergo mediocritas est laudabilis.

[*ἐπὶ τὸ ἀμεινότερος τῆς ἀπορίας.*] Quantum est argumentum, quod vt intelligatur, ea quæ *supra lib. 1. c. 6.* sunt explicata de *συνεχίᾳ* Pythagorica, in memoriam reuocanda sunt: vbi dictum est, in decemplexi bonorum & malorum ordine Pythagorico, finitum poni in latere bonorum, infinitum in latere malorum. Argumentatur igitur Arist. hoc modo: Virtus est in mediocritate, eo quod est finita: vitium in nimio, & eo quod parum, eo quod sit infinitum, seu in ordine infinito. Conclusio sit ista:

Quæ sunt finita, ea sunt bona: quæ infinita, sunt mala.

At mediocritas est finita.

Ergo mediocritas est bona: extrema mala, & proinde illa virtuti conuenit, hac vitio, propterea quod virtus sit uniusmodi, vitium multiplex.

Propositio ibi, *τὸ ὅδ' ἡ ἀρετὴ, τὸ δ' ἀπείρου*: quam confirmat auctoritate Pythagoræ. Assumptio ibi, *ἐπὶ τὸ μέγιστον καὶ ἐλάχιστον*, qua diximus, mediocritatem esse finitam: quod ita ostendi po-

di po-

di potest, mediocritate recte agitur, extremis peccatur, ut iam *supra* est explicatum. Recte facta autem fiunt vno tantum modo, peccata multipliciter (quod confirmatur versiculo; ἐὰν λοιπῶν.) Ergo mediocritati conuenit finitio, extremis infinitio. Vera est ergo assumptio, mediocritatem esse finitam, extrema infinita: quæ cum ita sint, & in propositione iam dictum sit, finita esse bona, infinita mala, efficitur, mediocritatem esse quid bonum, extrema mala: & proinde mediocritatem virtuti conuenite, utpote quæ sit bona: extrema vitio. Eodem hoc principio, nempe, finita esse bona, mala infinita, & multiplicia, vsus est & Plato in re non absimili: nam *libro 4. de Republ. extremo*, cum ex multis Rerum publicarum generibus unum iustum duntaxat, verum & rectum esse, ostendere veller, ita argumentatur:

Virtus est una, seu vno fit modo: vitia sunt multiplicia.

Ergo & ex Rerump. generibus unum est verum, & virtuti consentaneum, cetera vitiosa.

Idem principium confirmat eleganti similitudine in *lib. de Virtute Morali* Plutarchus, à scopo & arte iaculandi sumpto: nam multis modis à scopo quem posse aberrare, vno duntaxat modo, nempe ab arte iaculandi præscripto cum destinare. Hanc similitudinem attingit hoc loco & Aristoteles, non tamen ad confirmationem propositionis seu principii huius, sed alia de causâ. Nam cum iam ostenderit: Virtutem esse in mediocritate & medio positam, vitium in extremis, tandem ex tota hac disputatione elicit pulchram sententiam, virtutem comparatu esse difficilem, vitia facilia: quam sententiam etiam *infra capite ultimo* copiosius explicat: hic tamen breuiter ea similitudine declarat: non mirum virtutem esse difficilem, vitia facilia, cum illa sit vna ut in medio posita, hæc vitia sint multiplicia. Ut ergo difficile est vnicum attingere scopum, facile hinc inde aberrare, id est, ita & peccare multipliciter, facile est; recte agere difficile. Ex hac sententia inuersa nos quintum argumentum eliciemus: Virtutem nempe in mediocritate positam, vitia in extremis, eo quod medium difficile sit, extrema facilia. Formula sit ista:

Difficilia conueniunt virtuti, facilia vitio.

Medium autem est difficile, extrema facilia.

Ergo

Ergo medium conuenit virtuti, extrema vitio.

Propositio explicata est *supra cap. 3. extremo*, ibi; *ἡ δὲ μέση ἀρετή*. Assumptio hoc loco iam est probata, nempe medium esse difficile. Thomas initio huius capituli affert & aliud argumentum, quod ipsi est tertium, nobis posset esse sextum, nempe quia facta, ex quibus existat virtus, & quæ ipsa iam exorta posterius edat, sint mediocria. Ergo & virtus est in mediocritate. Antecedens explicatum est *supra cap. 2.* Et hoc est, quod hic initio capituli dicitur, *ἡ δὲ μέση ἀρετή*. Verum hoc argumentum ad primum nostrum, non incommode referri potest.

ἡ δὲ μέση ἀρετή.] Videtur esse, circulus Theognidis, quem sæpe in huiusmodi rebus adducit Arist. Potest & confirmari dicto vulgari; Simplex est veritatis oratio.

ἡ δὲ μέση ἀρετή.] Ad explicandas perturbationes & virtutes naturales (de quibus *infra lib. 6. cap. 11.*) quas constat non esse habitus, sed natura nobis ingenerari, ut *supra* est explicatum *cap. 5.*

ἡ δὲ μέση ἀρετή.] Cur consilio agendi ad excludendas artes & scientias, in quibus non est *ἡ δὲ μέση ἀρετή* (nam sunt in ea animi parte, quæ ratione est prædita, cum *ἡ δὲ μέση ἀρετή* sit appetitio, quæ est in altera animi parte) sed est ratio potius. Excluduntur denique omnia facta, quæ vel natura, vel casu, vel temere fiunt.

ἡ δὲ μέση ἀρετή.] Ita remouet vitia, quæ sunt quidem habitus, & quidem cum consilio, verum in extremis, non in medio posita.

ἡ δὲ μέση ἀρετή.] Hoc appositum explicandi vocabuli medietatis (quam duorum generum esse, *supra* dictum est) gratia.

ἡ δὲ μέση ἀρετή.] Hoc quoque vitia excludit, & medietatis inueniendæ rationem ostendit.

ἡ δὲ μέση ἀρετή.] Quia λόγος est multiplex, his verbis indicat, quænam ratio in virtute sit necessaria, nempe prudentis viri, non vero Philosophi aut Mathematici, in quibus est ratio, ut eleganter *infra* distinguit Arist. *lib. 6. cap. ult.*

ἡ δὲ μέση ἀρετή.] Quid hæc sibi velint, disputari potest, nempe, an hic tantum iterentur breuiter ea, quæ hæctenus sunt explicata, nempe virtutem esse medietatem, eamque inter duo vitia, puta nimium & parum; deinde ea vitia deserere & superare, id quod docet dissimili modo: & hæc fieri in perturbatio-

nibus & factis. An vero quid noui hic adiungatur superioribus, nempe cum dictum sit, virtutem esse medietatem, & medietas repenatur non tantum in vitiis, sed etiam in perturbationibus (quod *infra* latius explicabitur *capite proximo extremo in fine*) an, inquam, ob hanc medietatis ambiguitatem Aristoteles hic adiunxit medietatem, in qua sit posita virtus, intelligendam esse de ea, quæ sit inter duo vitia, non vero de ea, quæ sit in perturbationibus. Et hoc modo locum hunc accipit Scholiastes Græcus, etsi valde lacer. Et videtur verior, cum & *infra* Aristoteles hoc diligenter iteret *cap. ult. in prin.* Quare & recte Horatius:

Virtus est medium vitiorum, & utrinque reductum.

id est, retractum, ablatum.

δι ἡμετέριον τὸν.] Hoc loco tacite quæstioni occurrit Aristoteles: nam occurrere poterat, virtutem non esse mediocritatem, sed excellentiam, ἀρετή, propterea quod virtutis ea sit vis & affectio, ut res optime & summe perpoliat, quod *initio capitis* explicatum est. Respondet igitur Aristoteles, virtutem esse mediocritatem & excellentiam: esse vtrumque, sed dissimili ratione: mediocritatem quidem, si virtutis naturam & definitionem spectes: excellentiam vero, si bonitatem. Plutarchus autem in libello de Virtute morali ita dissoluit: Virtus est quidem mediocritas ratione quantitatis, utpote inter nimium & parum: sed est excellentia ratione qualitatis, si vim eius & bonitatem spectes. Theages Pythagoricus apud Stobæum a paulo aliter.

τὸ λέγει τὸν ἐν τῷ.] Phrasis est Aristotelica, τὸ λέγει, id est, ad verbum, quid sit esse, id est, quæ sit natura, seu, ut vulgo loquimur, substantia & essentia, ubi τῷ positum est ἀρετῆς, more Attico, ut recte explicat hanc particulam Alexander in 1. Topicor. ubi Aristoteles, ὁρισμός seu definitio est λέγειν τὸν ἐν τῷ ἀρετῆς δηλῶν, id est, definitio est oratio, quæ rei cuiusque naturam declarat. Itaque diligenter ex hoc loco retinendum est, virtutis naturam positam esse in mediocritate, propterea quod mediocritas, ut hactenus explicauimus, efficit, ut quid sit bonum: & quæ à medio discedunt, sint vitia: quare & recte mediocritas virtutis differentia vocabitur.

ἡ πῶς ἐν τῷ.] Distinguit hoc loco, materiam virtutis, quam constare esse perturbationes, & facta, de quibus, cum initio dictum sit, esse in iis, nimium, parum, & medium:

hoc loco id generale dictum restringit, & ostendit, non in omnibus perturbationibus & factis reperiri illa tria. Quæ autem sint huius generis, notam affert Aristot. insignem, nempe si quæ cum ipso nomine turpitudinem contineant, hoc est, si, cum quis ea appellari audiat, statim turpia & praua ea iudicet: vt in perturbationibus est maleuolentia, quæ nullo suo commodo aliena calamitate & malis seu incommodis gaudet. Impudentia quoque ab omnibus reprobatur ipso statim nomine: quanquam de hac *infra capite proximo extremo* paulo aliter disputet, vbi impudentiam extremis attribuit, ratione boni pudoris. Eadem est ratio inuidentiæ, quam & ipsam omnes vel solo nomine exosam habent, & vitiosam iudicant. Eiusdem generis quoque potest esse discordia & inimicitia, vt quæ nihil omnino boni in se contineant. In factis omnia ea continentur, quæ scelera & delicta in Iure dicuntur, seu crimina, vt proditio, parricidium, falsum, stuprum, adulterium. De furto & cæde ambigi potest: nam furtum videmus interdum probari, quale illud Israeliticum in Ægypto. Verum hoc, vt insolens, hanc formulam vitare non debet. Cædem quoque & parricidia interdum probari videmus, vt in libris factis Phinees, & apud Plutarchum Areti, de quo & *libro tertio Officiorum*, qui fratrem suum, eo quod Tyrannidem patriæ occupasset, interficiendum curauit: & Bruti, qui Cæsarem de se bene meritum interfecerit. Sed hæc quoque vna ratio vindicandæ patriæ vniuersam regulam vitare non debet.

ὅσον ἴσιν ἔν ὁρίῳ πρῶτον.] Si, inquit, in iis non est nimium neque parum. Ergo nec medium aut modus, quod singulatim explicat ibi, ὅσον ἴσιν τὸ.

ὅμῳ ἴσιν τὸ.] Longe alia mihi videtur sententia huius loci, quam quæ ab Interpretibus affertur, existimant illi, hæc superioribus adiungenda, hoc est, superiora his verbis confirmari, & in his contineri argumenta, quibus confirmetur id, quod dictum est, perturbationes & facta, quæ ipso nomine vitium continent, neque medium, nimium aut parum admittere. Si quis tamen diligentius verba & eorum connexionem consideret, reperiet Aristotelem hic aliud quiddam afferre, nempe extremorum (inter quæ medium est virtus) nimii, & eius, quod parum, nullum esse medium, nullum nimium neque parum: confirmat duobus argumentis, aut etiam tribus. Prius est ab

absurdo, alterum à contrario, tertium potest esse à simili. Absurdum affert duplex: prius ibi, ἵνα γὰρ ἔτι, hoc est, efficeretur, ut in nimio esset modus, hoc est, in idem stratū vel subiectum concurrerent contraria, quod est absurdissimū. Contraria sunt medium & extrema, id est, nimium & parum, ut *infra* dicetur ca. 8. Iam si in ignavia sit medium; cum ignaviam constet esse parum: Ergo medium erit in eo, quod parum, id est, concurrent duo contraria. Eadem est ratio de nimio. Alterum absurdum ibi, καὶ τὸ ὑπερβολὴς καὶ ὑποβολή, &c. nempe efficeretur, ut vnum idemque in se ipso contineretur, quod est longe absurdissimum. Verbi gratia; si nimium, puta audacia, habet medium, nimium & id quod parum. Ergo in nimio erit nimium, hoc est, idē erit in se ipso. Idem est in eo, quod parum. Ignavia erit in ignavia. Argumentum à pugnantibus est ibi, ὡς ἐν τῷ Φιλοσοφίᾳ, nempe quia in virtutibus nō est nimium aut parum. Ergo in vitiis non erit medium, & proinde neque nimium & parum (sublato vno tollitur alterum.) Formula sit ista:

Si in temperantia & fortitudine non est nimium aut parum.

Ergo nec in intemperantia aut ignavia erit medium.

Verum illud. Ergo & hoc.

nam contrariorum eadem est ratio. Antecedens docet esse verum, ibi, ἀλλὰ τὸ μέσον, &c. hac ratione, quia medium sit quoddam extremum, hoc est, quia virtus est & medium & etiam extremum quiddam. Vtriusque dissimilitudo & ratio *supra* est reddita. Quid tum postea? certe hinc efficitur, ut virtutis nullum possit esse nimium aut parum, quæ & ipsa constat esse extrema: nam cum virtus sit extremum quiddam, si virtutem dicamus admittere nimium & parum, id est, extrema, efficitur rursus, ut extrema sint in extremo, hoc est, vnum idemque in se ipso. Deinde, quod summum est (qualis est virtus aliqua ratione) eo nihil potest esse superius. Ergo virtutis, quæ summa est, nulla potest esse ὑπερβολή, id est, superius quiddam.

[ὅλως γὰρ ἔθ' ὑπερβολῆς.] Quod modo dixit de tribus vitiis, Ignavia, Intemperantia, & Iniuria, idem obtinere ait in omnibus iis, quæ sunt nimium aut parum. Et quod in virtutibus duabus, temperantia & fortitudine, dixit, non reperiri nimium aut parum, idem esse ait in omnibus aliis mediocritatibus & virtutibus. Tertium argumentum à simili potest esse istud, ut ea facta & perturbationes, quæ ipso nomine turpitudinem conti-

nent,

nent, nullum admittant nimium aut parum, quia sunt pura, puta vitia. Ergo & ea, quæ virtutum dicuntur extrema, nempe nimium & parum, ut quæ & ipsa sint vitia, nullum recipient medium, nimium aut parum. Et hoc argumentum subindicasse videtur Aristoteles hic initio in verbo, ὁμειον. Quæstio: Dictum est hætenus, virtutem esse medium quiddam seu mediocritatem. Verum cum mediorum plura sint genera (ut in Dialecticis, medii qui dicuntur termini, in Physicis medii colores inter atrum & album, in Arithmeticis, verbi gratia, sex inter tria & nouem: in Musicis vox media inter summam & imam) quaeritur, quodnam sit genus medii, in quo virtutem esse positam diximus? Aristoteles *supr.* Arithmeticum esse genus ostendit. Plutarchus in *libello de Virtute morali*, Musico comparat, & certe eadem vtriusque est ratio & comparatio. Verum latior explicatio videatur apud Plutarch. *eo loco*, & Camerar. *lib. 4. Tuscul question. &c.*

CAPVT VII.

COMMENTARI.

Δει δὲ πᾶσι, μὴ μείον.] Quod *supra capite priore* diligenter explicauit in genere, virtutem esse mediocritatem: nunc hoc capite singulatim in omnibus virtutibus verum esse ostendit: atque adeo in perturbationibus quibusdam, extremo capite: vna iustitiæ explicatione in alium locum reiecta: de Prudentia quoque hic non agit, quia virtus est rationis, non morum.

δει δὲ πᾶσι.] Pulcherrima est regula methodica: Ea, quæ de vita communi & rebus agendis, non tam vniuerse, seu in genere explicanda esse, quam in singulis rebus & factis. Rationem adiicit Aristoteles hanc, quod vniuersa rerum agendarum explicatio sit inanior, singularis sit verior. Huius rationis ipsius rationem quoque hanc affert: quia res agendæ sunt in rebus singulis, quæ posterior ratio est perspicua. Nihil enim agere aut facere possumus, nisi manus admoueamus rebus singulis, & circumstantiis rerum singularum. Prior ratio, quæ est regulæ, verissima quoque est: nam & Stoici, qui contra facerent, grauissime olim reprehendebantur: multa quidem in genere disputantes de moribus & virtutibus: sed cum ad vitam & mores eorum disputationes accommodandæ essent, plæræque reperiiebantur absurdæ. Hinc Horatius:

Cum ventum ad mores, sensus vitæque repugnat.

Quare & Aristoteles *infra libr. 10.* idem iterat, nempe diligenter videndum, ut disputationes morales rebus singulis & vitæ communi congruant. Ergo in artibus practicis magna vis posita est in rebus singulis. Quod è medicina quoque perspicitur potest, ut Helleborum omnem bilem purgare, ostendit Medicus experientia in singulis hominibus. In Theoreticis alia est ratio, in quibus magna vis est in thesibus seu axiomatis & genere vniuerso, ut in Mathematicis Axioma est seu propositio: omne triangulum habere duos angulos recto æquales: hoc Mathematicus non docet ex speciebus triangulorum, sed verum illud ipsum esse ostendit in ipsis speciebus triangulorum.

ἐν τῇ ἀρχῇ. Quod Latine descriptio seu tabula, hoc Græce ἀρχή seu ἀρχή. Vult igitur Aristoteles, ut in singulis virtutibus medium & extrema cognoscantur, tabulam nos conficere, qua nobis ante oculos id ponamus. Quod quidem ita meo iudicio commodissime fieri poterit, si virtutum materia, quæ sunt perturbaciones & actiones, primum ponatur, deinde subiiciatur medium, & utrinque extrema.

τῷ ὑπερβολῇ. Nimum fortitudinis est triplex: vnum audacia, alterum intimitas, ut ita dicam, seu ἀφοβία, tertium ignauia. Vnum, inquam, est in confidentia eius, qui dicitur ἤρανος, audax: duo in metu, quorum vnum eius, qui nihil metet, & hoc vacat nomine, ut & *infra libr. 3. cap. 7.* vbi tamen ait, hunc hominem posse dici μαινόμενον ἢ ἀνάλγητόν τινα, hoc est, furiosum & sensus quodammodo expertem. Græca scholia volunt, Aristotelem dicere, posse quoque hunc dici ἀφοβόν τινα, sed non recte dici: nam & fortem esse ἀφοβόν. Alterum est eius, qui omnia timet, & nimium metuit, Græce δειλός, Latine ignauus & timidus dicitur. Hoc autem nimium postremum est quoque id, quod parum, dissimili ratione: nam ignauia ratione metus est nimium: ratione confidentiæ, quia nihil confidit ignauus, est id quod parum: neque mirum est, vtriusque nimii, nempe & eius quod parum, vnum duntaxat esse nomen: nam hoc nimium & id quod parum inter sese reciprocantur: qui namque nimium metuit, parum seu nihil confidit: contra, qui parum fidit, nimium seu omnia metuit. In prioribus duobus nimius, audacia & timiditate, non est eadem ratio: nam qui audax, est quidem & ἀφοβός, sed non continuo, qui ἀφοβός,

est audax, seu non omnis ἀφρόνῃ est audax: nam & fortis est ἀφρόνῃ, non tamen audax, ut modo dictum est, fortis quidem cum ratione est ἀφρόνῃ: audax est ἀφρόνῃ absque ratione.

ὁ πάσις.] Quidam codices post hæc verba habent & ista: πρὸς γὰρ τὰς συνουσίας, καὶ τρύπαι τὰς αἰσὶ ἀφ' ὧν μέλιστα: id est, In voluptatibus corporis, & his quidem maxime, qua in saetu: Quæ verba absunt à veteribus libris, & veten translatione: eaque esse spuria & inducenda, perspicue apparet ex scholiis Græcis, ex quibus in hunc locum videntur traducta, quasi explanationis loco: nam hoc sibi vult Aristotel. hoc verbo, ὁ πάσις.

ἡττοῖ ὃ καὶ αἰσὶ.] Cur temperantia magis in voluptatibus, quam in molestiis collocetur, causa est, quia virtus versatur in rebus difficilioribus, ut supra est explicatum capite sexto, ut diximus. Difficilius autem est resistere voluptatibus, quam molestiis, propterea quod voluptates sint blandæ, ut inquit Cicero, dominæ, & quasi latens hostis, dolor apertus. Simili ratione in re non absimili usus est & ipse Aristoteles in fr. lib. 3. de Fortitudine.

ἐναντίως δ' αὐταῖς.] Interpretes hic intelligunt, atque adeo quidem expresse vertunt, mediocritates, perperam. Intelligendæ sunt αἰσωνία & ἀνιδουσία, quæ duo verba modo fuerant posita: & mediocritas non est duplex, sed vna, αὐταῖς igitur dictum est, quasi κατ' αὐταῖς, id est, in illis nempe extremis.

ὡς ἐξ ἀλλήλων καὶ ἐκείνων.] Nempe, qui his extremis laborant, homines scilicet.

καὶ μὴ εἰς τὴν πύκν.] In fr. quidem lib. 3. diligentissime Arist. hanc extremorum contrariam rationem explicat, quam hoc loco breviter attingit: nam illic ostendit esse quoddam prodigiorum genus, qui etiam nimii sint in accipiendo, ut avari, & ea de causa hæc verba hoc loco interiecit excusationis causa.

ἢ ὃ ἀφέρουσιν.] Differunt quidem extrema magnificentia ab extremis liberalitatis eodem modo, quo ipsa media, nempe magnitudine & paruitate, sed aliam his verbis differentiam subindicare mihi videtur Aristoteles, hanc fortasse, quod liberalitatis extrema sint vitia, & turpitudinem afferant: magnificentia non item, ut infra explicabitur libro quarto, capite 2.

ἐν τῷ μέτῳ.] In hac disputatione de medio, nimio, eoque quod parum, semper considerantur duo, & habitus & habitu præditus. Itaque hoc loco cum dixit, cum, qui moderate honorem expetit, vacare nomine, statim adiungit, ipsum quoque habitum vacare nomine. Habitus autem cum tres sint semper, duo hic vacant nomine, medius & is qui parum: nam nimius dicitur φιλοδωμία, Latine ambitio.

ἵστιν ἰσοδυναμοῦνται.] Idem & *infr. lib. 4. cap. 4. αὐτὸν οὐκ ἔστιν τῆς μέσης*, id est, quia medium vacat nomine, de eius loco certant extrema, nimium, & id quod parum. Est autem comparatio à fundis seu possessionibus vacantibus sumpta: nam ut in vacuum fundum vicini utrinque inuadere & occupare student: ita & nomen locumque medii huius, nomine vacantis, occupare student extrema. Student autem hoc modo, quem ipse Aristoteles mox adiungit, καὶ ἡμεῖς, id est, sit interdum, ut is, qui nimio laborat, & ambitiosus proprie dicitur, laudetur, atque ita in medio quodammodo, quod laudabile est, collocetur: & is quoque, qui eo quod parum laborat, contemptor omnis honoris, utpote modestus quodammodo, & alter quasi magnanimus.

ῥηθῆναι.] Qua de re *infr. latins lib. 4. c. 4.*

κατὰ τὸν ὑφηγημένον.] Latine, eo quo instituimus modo seu ratione: nam τὸ ὑφηγημένον idem interdum valet quod προσηγήμενον. Hac autem phrasi, Docere quid κατὰ τὸν ὑφηγημένον πέποι, videtur & Aristoteles *initio Meteorologicorum*, & *libro 1. Politicorum*, dicit & κατὰ τὴν ὑφηγημένην μέθοδον, *initio Politicorum*, & *libro tertio de ortu animantium*, κατὰ τὴν ὑφηγημένην μέθοδον λεκτικόν. Hoc autem loco πέποι seu rationem intelligit hanc, nempe τὴν καὶ ἐν κεφαλῇ, reliquas virtutes esse explicandas: hoc est, breuiter & summatim.

κατασκευάσειν δὲ ὅσους.] Insignis hic est locus de nouis vocabulis faciendis: qua in re sæpe laborat Cicero in omnibus ferè libris Philosophicis, & Lucetius *libro primo*. Est autem sententia quædam communis: noua vocabula non temere esse fingenda aut facienda, sed visitatis vtendū esse, propterea quod omnia vocabula hoc habent muneris, ut rem quam maxime ob oculos ponant, id quod in primis faciunt verba visitata. De hac regula est locus apud Aristotelem in *Topic. libro primo*, ubi Interpres Alexander Stoicos grauissime reprehendit

(quod iam ante sæpe fecerat Cicero) qui rerum earundem & vſitatæ vocabula afferrent inuſitata, vt quæ vulgo bona vocemus, diuitias, nobilitatem, regna, illi producta, ~~κατασκευασμένα~~ *κατασκευασμένα* appellarunt. Verum, quia (vt præclare Ariſtoteles in *Elenchiis*, & 4. *Meteorologicorum*. & Vlpianus Iuriſconſultus in l. quarta & quinta, de præſcriptis verbis.) plura ſunt negotia & res, quam nomina & vocabula : hac neceſſitate ſit, inquit Cicerō in *Oratore perfectō*, vt ſæpe vnum vocabulum plures habeat notiones : vnā propriā, ſuā, & verā, reliquas translataſ, aut abuſione quadam productas : ſit quoque, vt interdum noua cudi debeant vocabula. Quod & Horatius monuit in *arte Poetica* : idque ea maxime de cauſa, quod cum ſua cuique rei ſint vocabula, oratio reddatur planior, vt hoc loco ait Ariſtoteles, & Cicero in *Tiſmao* (Res enim, inquit, erit planior.) In hac autem diſputatione tota Ariſtotelem vnum tantum nouum vocabulum feciſſe, nempe *διερρητιαν* ait Scholiaſtes Græcus.

καὶ τὴν διερρητιαν λέγει.] Notum eſt *διερρητιαν* id eſſe, quod facile quis aſſequi poſſit. Hoc autem loco quid valeat, dubitari poteſt : nam Interpretes minime variant : plerique putant, valere idem quod Latine *conſentaneum* & *congruens*, & ita hunc locum verterunt Turnebus & Grucchiuſ, hoc ſenſu, vt planior ſit oratio, & inter ſe conſentanea, ſibi que conſiſtet. Lambinuſ ita reddidit ; Perſpicuitatiſ gratia, & vt aptior & facilior ſit ad conſequendum ſeries orationiſ, quod nōn intelligo. Veriſſima huiuſ verbi hoc loco explanatio, & totiuſ loci interpretatio (quam & Aretinuſ habet) hæc mihi videtur : perſpicuitatiſ gratia, & vt faciliuſ hæc aſſequi poſſimus : vt hiſ duobuſ verbis idē ſignificetur, & hoc indicetur, quod modo diximus, cum ſua cuique rei ſunt vocabula, planiorem reddi orationem. Cur ita? Nam hoc videtur agere Ariſtoteleſ, cum de verboruſ vi agat, vt oſtendat perſpicuitatem inde naſci. Turnebi tamen & Gruchi explicatio non eſt mala, qua hiſ verbis duo diuerſa ſignificantur. Priore orationiſ perſpicuitas : altero diſputationiſ totiuſ inter ſe congruentia, nempe hæc : omneſ virtuteſ in mediocritate conſiſtere, eam eſſe laudabilem, extrema non item. Verum in hac nōtione (nempe vt ſit conſentaneum) iſtud verbum nondum reperi.

ἀληθὴς πρ.] Hiſ verbis indicat nomen huiuſ affectioniſ, quam veritatem vocat, non eſſe ſuum & verum ſeu proprium :

nam proprie veritas contraria est mendacio, & verus is proprie dicitur, qui in loquendo aut scribendo vere omnia profert. At hoc loco verus is est, qui non est arrogans, neque dissimulatur: hoc est, qui nimium sibi non arrogat, neque etiam vera detrahit. Vocari potest Latine, moderate de se sentiens. Verum quia hæc posterior veritas seu affectio cum prior affinitatem quandam habet (neque enim mentitur, qui ea, quæ sibi vere assunt, proficitur) hinc factum est, ut ab Aristotele veritas quoque quodammodo appelletur.

φιλα- & ἡ μεσότης.] Et hæc quoque affectio bona, cui contraria est assentatio & blanditia, proprie vacat nomine, nisi dicatur Latine *camitas*, seu *facilitas*, & *affabilitas*, ut plerique existimant: nam *φιλία* seu amicitia Latine, non tam est virtus, quam *πείθησις*, & perturbatio, ut *infra* dicetur libro *οὐδω*. Verum, quia hæc affectio cum amicitia affinitatem habet (nam ut morosi & contentiosi omnibus inimici, ita comes & affabiles videntur esse amici) hinc quoque factum est, ut nomen amicitiae huic affectioni ab Aristotele sit attributum.

εἰς ἃ ἐστὶ τὰς.] Quæri potest, cur, cum *supra capite quinto* dictum sit, perturbationum gratia neminem laudari aut vituperari: hic tamen asserat Aristoteles, reperti quasdam affectiones, quæ sint laudabiles, quasdam vituperatione dignas. Respondendum est, proprie quidem verum esse, quod *supra* dictum est. Verum quia reperiantur quædam perturbationes, quarum modus quoque sit aliquis, non secus atque in virtutibus: certe istæ perturbationes non tam propter se, quam propter modum erunt laudabiles, qualis est verecundia & *νῆσις*: & potest quoque esse misericordia.

ποῦτον ἰδιότητα.] His verbis subindicat Aristoteles, cur malevolentia sit id, quod parum in his perturbationibus, eo quod nihil omnino doleat, neque afficiatur alienis malis & calamitatibus. Verum ea non est propria malevolentiae indoles, sed hoc amplius, gaudet alienis malis: quod proprium est malevolentiae. Itaque *νῆσις* dolet, ubi decet. Invidentia dolet ubique, non habita ratione digni aut indigni: malevolus dolet nusquam, imo gaudet alienis calamitatibus. Verum de his alibi egit Arist. nempe *lib. 2 Rhetor.*

εἰς ἃ διαφασχόμενα.] Iustitia est bipartita: altera in iuste tribuendis honoribus, præmiis & poenis: altera in rebus contra-

hendis cernitur, ut *infra* dicetur *libr. 5.* ob quam dissimilitudinem non potuit commodè Aristoteles hoc loco explicare simpliciter, quomodo iustitia sit mediocritas, & quæ sint eius extrema: nam alia est ratio in priore iustitia, alia in posteriore: imo vtriusque iustitiæ alia est ratio (quod ad hanc disputationem de medio & extremis attinet) alia cæterarum virtutum, ut ibi quoque explicabitur, &c.

CAPVT IIX.

COMMENTARI I.

Τῆς αὖ 3. ἀφ' ἑστένης.] Hoc caput est de trium superiorum habituum inter se affectione & comparatione. Cur autem hoc loco hac de re agat Aristoteles, tres possunt reddi rationes: Prima, quia si cognoscamus, quam longe aut prope vitia à virtutibus distent, aut etiam ipsa inter se: facilius assequemur ipsas virtutes; cognito, inquam, quam longe aut prope ab iis ablimus, quod hoc capite explicatur. Altera est ratio, quia sæpe disputari solet de vitiis & extremis vnius virtutis, vtrum sit melius, & cum virtute magis consentaneum. Tertia est ratio, ut cautius discernamus virtutes à vitiis. Sunt enim vitia quædam, quæ virtutes fallaciter imitantur, qua de re elegantissime Cicero in *Oratoris partitionibus* sic ait: Atque hæc quidem virtutum: vitiorum autem sunt genera contraria. Se-cernenda autem sunt diligenter, ne ea nos fallant vitia, quæ virtutem debent imitari: nam & prudentiam malitia, & temperantiam immanitas in voluptatibus aspernandis. Qua de re & Horatius *libro 1. Satyra 3.* Hic igitur est triplex quoque usus gravissimus huius capitis. Tria autem potissimum hic disputantur; quorum primum, extrema cum inter se contraria, tum & inter ipsa & medium esse contrarietatem, sed illam contrarietatem esse maiorem. in hac autem extremorum vnum, sæpe fieri, ut medio sit magis contrarium, quam alterum. Quæ ut cognoscantur, & commodius intelligantur, tria quoque ex Dialecticis & Physicis sunt repetenda. Primum, ea esse vere contraria, quæ in eodem genere longissime inter se distant, ut inquit Cic. in *Top.* Alterum, vnum vni tantum esse contrarium, non plura. Postremo ea, quæ ab eadem natura & indole seu ingenio proficiuntur, non esse contraria, ut est apud Aristotelem *lib. 2. Top. cor.*

ἀντικεινὰ πῶς.] Recte πῶς, id est, *quodammodo* seu κατὰ τὴν ἀπόψιν, non ἀπλῶς, id est, *absolute, simpliciter, & omnino* & *vere*: nam medium extremis vere non est contrarium; sola extrema inter se sunt ἀπλῶς contraria. Ratio, quia extrema inter se longissime distent. Quod perspicuum est, cum ex eo, quia proniscentibus ab vno extremorum ad aliud, medium prius occurrit, quam ad aliud extremum perueniatur: tum ex eo, quod multa sint extrema, cum quibus magnam affinitatem habeat medium, ut mox explicabitur, cum tamen extrema inter se nullam habeant. Verbi gr. Audacia, ignavia est ἀπλῶς contraria: fortitudini πῶς.

αἱ μὲν γὰρ αἰεταί.] Hoc primum est membrum huius capituli, nempe extrema inter se esse contraria: & rursus, inter extrema & medium quoque esse contrarietatem. De priore non laborat Aristoteles confirmando, utpote perspicuo: posterius verum esse confirmat à simili, ibi, ὡςτις γὰρ τὸ ἴσον. Res omnis concludi potest hac formula:

Omne minimum contrarium est ei, quod parum.

Medium autem rationem habes nimis, comparatum cum eo, quod parum, & contra rationem habes eius, quod parum, comparatum cum nimio.

Ergo medium contrarium est extremis.

Propositio est certa. Assumptio confirmatur ab Aristotele, similitudine ab æqualitate ducta: nam ut æquum ratione eius quod minus est, ipsum est maius: ita idem æquum ratione maioris est minus. Sic & in harum affectionū modio, ipsum medium ratione nimii videtur id quod parum, & ratione eius: quod parum, videtur nimium: quod Aristoteles exemplis appositis quoque confirmat, ibi, ὅ γὰρ ἀνδρῶν, τοῦ μὲν τὸ δειλόν.

ὅτι ἡ ἀντικεινὰ μὲν.] Alterum est huius capituli membrum & sententia, maiorem esse contrarietatem extremorum inter se, quam ipsorum & medii, seu cum medio: confirmat Aristoteles duabus rationibus: Primum, quia extrema longius distent inter se, quam à medio: verbi gratia: longius distat ignavia ab audacia, quam audacia à fortitudine, quod illustrat similitudine quadam ab æquali, cum quo medium magnam cognationem habet. Nam ut æquale inter minus & maius, ita medium duobus extremis est interiectum. Itaq; maius longius distat à minore, & contra, quā utrumq; ab æquali, ut in his numeris 3. 6. 9. perspicui potest. Altera ratio est, quia affinitas

quædam sit, & cognatio extremorum quorundam cum medio, ut audaciz cum fortitudine, effusioni cum liberalitate, indulgentiz cum iustitia: inter extrema autem nulla est cognatio. Formula sit huiusmodi:

Qua inter se longissime distant, ea sunt contraria.

Extrema autem longius distant inter se, quam ipsa à medio.

Ergo extrema magis sunt contraria inter se, quam ipsa cum medio.

Propositio nota est ex propositione contrarii hic, τὸ ὅτι πλεονάζει. Assumptio confirmata fuit duabus rationibus, altera à simili, ibi, ὡς τὸ μέγα, altera ibi, ἔτι ὡς τὸ μέσον.

ὡς ὃ τὸ μέσον.] Tertium est huius capitis membrum & sententia. Dictum est in prima sententia, extrema quodam etiam modo contraria esse medio. Hic distinctionem adhibet, aitque extremorum vnum fieri interdum, ut magis medio sit contrarium, quam alterum; quod Aristoteles lib. 2. Eudem. cap. 5. eleganti similitudine declarat à corpore sumpta. Notum est, moderatam exercitationem & moderatum cibum esse res saluberrimas: contra nimiam exercitationem & nimium cibum, aut etiam nimis exiguum esse insalubrem. Verum, si quæzatur, utrum sit insalubrius exercitationis & cibi, nimiumne, an id quod parum: Respondet Medicus, in exercitatione id quod parum, in cibo nimium. Itaque & in his, quæ ad corpus pertinent, extremorum vnum magis est contrarium medio, quam alterum. Eadem igitur & ratio erit in iis, quæ ad animum, nempe in virtutibus. Affert autem hic duas causas Aristoteles huius sententiz. Prima petitur ex rebus ipsis, ex ipsis inquam, vitiis & virtutibus, nempe quod eorum talis sit indoles & natura, ut cum virtute vnum extremorum magis sit consentaneum, & maiorem habeat affinitatem, quam alterum; quod adhibitis exemplis ostendit. Notum est autem, ea, quæ similitudinem quandam inter se habeant, & quodammodo eiusdem naturæ sint, non tam esse contraria, quam illa, quæ sunt dissimilima. Altera ratio est à nobis ipsis, nempe, quia nos ad quædam vitia sumus procliuiores, ad hæc magis, quam ad illa: quod idem confirmat exemplis Aristoteles. Ad quæ autem sumus procliuiores, ea videntur magis contraria. Cur ita: quia reliqua vix in rerum natura esse existimantur: Latent, inquit Aristoteles lib. 2. cap. 5. Eudem. & supr. cap. 7. ut temperan-

tiz magis contrarium est nimium, quam id quod parum, quia adnimium sumus procliuiiores, & vix reperitur id quod parum, eaque de causa nomine quoque vacat, inquit Aristoteles.

διὸ εὐπρόσφοροι ἐσμὲν.] Id est, quare procliues sumus ad intemperantiam quam temperantiam. Phrasis est præcisa, vetenbus vñatissima, qua prætermittitur particula *magis* aut *potius*, & græce *μᾶλλον*, vt Varro *libr. 1. rerum diuinarum*, nostro ntufacienda sunt sacra, quã græco castu: apud Nonium *in carthaginiensi*, plura loca affert Antonius Augustinus *libr. 4. emendationum iuris cap. 8.* quam phrasin qui non intellexerunt, vt alijs in locis, ita & hoc loco interiocerunt *μᾶλλον* contra veterum & meliorum codicum fidem, & veterem quoque translationem.

ἐνιδὼς.] Hoc verbum græce plærunque idem valet, quod latine *incrementum*: quare & hoc loco, ita ab omnibus Interpretibus redditur, meo quidem iudicio non recte. Nam his verbis nihil aliud Aristoteles agit, quam iterat, quod modo dictum est: magis esse contraria ea vitia virtutibus, ad quas sumus procliuiiores. Itaque *ἐνιδὼς* hoc loco procliuitas reddenda est: In qua notione interdum & alias reperitur: non vero augmentum, incrementum, accessio, progressio, &c.

CAPVT IX.

COMMENTARI II.

Ὅτι μὴ ἔστιν ἡ δύστην.] Tria fere hoc capite continentur, difficile esse, visum bonum fieri primum, seu difficilem esse virtutis acquisitionem. Deinde afferuntur rationes duæ eius difficultatis minuendæ & superandæ. Postremo ad difficultatem redit, eamque, quomodo accipienda sit, & quæ sit eius in tractando, non vero in assequendo causa, explicat.

ἔργον.] Elegans est Phrasis *ἔργον* pro *difficile est*. Sic & Plato in *Timæo*, τὸ μὴ εἶναι πᾶν τὸ καλὸν καὶ τὸ πᾶν τὸ καλὸν καὶ τὸ πᾶν τὸ καλὸν ἔργον, ubi Cicero, Mundi effectorem & parentem reperire difficile est. Virgilius *lib. Æneid. 6.* Græco more ad verbum:

Sed reuocare gradum superasq; euadere ad auras:

Hoc opus, hic labor est.

διὸ ἐπὶ τῷ ἔργῳ.] Hoc primum est membrum de difficultate, virtutem acquisitu esse difficilem. Quod & Plato præclare

explicat *libr. 5. de Republ. & Hesiodus. τὴν δὲ δύσιν, &c.* eo-
que pertinet litera Pythagoræ bicornis. Causam difficultatis
affert Aristoteles unam, quia sit medium: est & altera Chri-
stianis notior, quia vitio originis procliuiores sumus ad vitia,
quam ad virtutes. Est & tertia, quia virtus est quasi scopus te-
ste Platone *lib. 12. de legib. extremo*. Scopum autem attingere
difficile est, aberrare facilius, ut & *supra dictum lib. 1. cap. 2.*

ὅτι ἐν μέσῳ ᾧ.] Est argumentationis propositio, quæ argu-
mentatio ita concludi debet:

Quicquid est medium, difficile est reperire.

Virtus est medium.

Ergo virtutem parare difficile est.

Propositionem confirmat Aristoteles exemplo circuli, cu-
ius medium, quemadmodum reperiri possit, docet Euclides
li. 3. Elementorum, Theoremate 1. Eadem est ratio in linea di-
uidenda, siue in medio, & bifariam secanda, quod docet idem
Euclides *li. 1. propositione 10.*

ἡ δὲ ἐν τῷ μέσῳ.] Hic iam accedit ad virtutes & vitia, & ex-
emplis ostendit difficultatem in re præsentī, quod dicitur: qua-
de re extant pulchræ disputationes *in officiis lib. 1. & 2.* vbi di-
stincte monet, quid patriæ, quid parentibus, quid propinquis,
quid ciuibus, quid externis sittribuendum. Rursus in quos
beneficia sunt collocanda, in tenues, an in diuites.

ὅτι ἐν τῷ μέσῳ.] Ita fere libri meliores: quam scripturam va-
rij varie interpretantur. Accommodatissima Interpretatio
mihi videtur ista: quod est ipsum bene & ratum & laudabile,
& pulchrum. Quod, id est, nempe illud *ὅτι ἐν τῷ μέσῳ*: allusum
est enim ad proverbium. *Difficilia qua pulchra.* Est & altera
lectio huius loci, *διότι ἐν τῷ μέσῳ, &c.* & tum ita reddetur:
quare & id quod bene seu ipsum rectum, est quoque rarum &
laudabile & pulchrum. Et hæc posterior scriptura huic loco
mihi videtur conuenientior, quia confirmatio quodammodo
contineatur à communi proverbio illo ducta, eius rei, de qua
hic agitur, nempe virtutem esse difficilem. Atq; ita aperte A-
ristoteles *in magnis moralibus lib. 1. cap. 9.* de hac ipsa re agens
ait, *διότι ἐν τῷ μέσῳ τὸ ἀγαθόν, id est.* Itaq; rarum quoq; est id,
quod rectum seu virtuti consentaneum dicitur.

διότι ἐν τῷ μέσῳ ᾧ.] Altera huius capituli parte duo iam
modi commemorantur, quibus difficultatem inueniendi me-
dij superemus. Alter autem his verbis exponitur, nempe, ut

quam longissime discedamus ab eo extremo, quod medio magis sit contrarium. Notum est autem ex capite priore, extremorum vnum medio magis esse contrarium, quam alterum. Hunc autem bonum esse modum, confirmat Aristoteles exemplo & versu Homérico. Nam apud Homœum *Odyssæa* M. Vlysseni per fretum siculum, vbi Scylla & Charybdis, duo loca nauigantibus periculosissima, occurrunt, Circe Dea monet, vt in cursu nauem semper diuertat medium versus ab extremis scopulis, ne si propius accedat, fumo & caligine ex æstu scopulis reiecto exorientibus, abertent, & cæci in ipsos scopulos offendant. Quod studiose fecit Vlysses, & monita Circe, secutus, ita suos remiges & gubernatorem alloquitur. *Τύτῃ δ' ἔπειν.* Est igitur *μη μὲν ἄρ' ἀμφοτέρω* Aristotelis, qui hæc Calypsoni tribuat, cum ab ipso Vlyssæ dicantur, præmonito tamen à Circe.

ἰσὺς δ' ἔμει(ν). His verbis ratio continetur, cur bonus sit modus, quem attulit, nempe ab extremo vitiosissimo deflectendum esse: quia cum modum obtinere sit difficillimum, saltem hoc est agendum: vt extremorum seu vitiorum id, quod minus est, habeamus: si non optimum, saltem non pessimum assequamur.

τὴν ἐλάττω. Hoc est quasi prouerbum; *Minima de malis*: supple, *ἀπὸ πλείων*, capienda; ad quod allusit hoc loco Aristot. & *infra* li. 5. ca. 1. & 3. *extremo*: vbi eius rationem affert hanc, quia minima mala rationem boni videantur habere. Et hoc prouerbum eleganter commemorat Cic. *libr. 4. offic. in princ.* & postea ibidem vbi de Regulo. Et in *Epistolæ ad Q. Fratrem*; *Ex malis quod lenius.*

σκοπεῖν δ' δεῖ. Alter est modus, nempe vt videamus primū, ad q̄ vitia ipsi sumus, & cliuiores: quo cognito in contrariam partem nostræ procliuitati nos retrahamus: si nati & procliuēs ad nimium, retrahamus nos ad id quod parum; & contra. Sic .n. ad medium tandem deueniemus, q̄ eleganti similitudine confirmat: confirmari potest & alijs rationibus. Nam prouerbio hinc dici solet, vt monet Quintilianus li. 4. *Aliquaum petendum, ut equum aufeas.* Et altero prouerbio græco, *ἄρ' οὐ λάβεις μέσον ἔξης, ἀρτιπὲρ ἔκ' ἔχεις μέσον.*

ὅς πάλιν δ' ἐμείλιστα. Adiungit hic Aristoteles 3. quodāmodo adiumentū superādæ difficultatis, nēpe vt studiosissime ab illecebris voluptatis caueamus, exēplo Seniorū Homericorū;

qui cum in Duello Menelai & Paridis prospicientem ex arte cernerent Helenam : laudata primum eius forma, vt admirabili & pene diuina, tamen hanc vocem tandem adiiciunt : αἰμαὶ ἐὼς θεῖαοι ῥῶσι : sed etsi tam est pulchra, discedat tamen ad naues, & in Græciam redeat, ne liberis nostris & patriæ maximam calamitatem afferat.

ὡς ἐν κεφαλῇ εἰπείν.] Alij aliter, Dionysius Lambinus ita, vt eorum, quæ dixi, summam faciat, imo ita vertendum est, *ut summam, ut breuiter, ut uno verbo dicam.*

καὶ τὸν ῥῶσι.] Tertia huius capitis pars, quæredit ad difficultatem, sed alterius generis : nam non tantum difficile est, medium acquirere, sed etiam definire, quando tandem medium sit. Rationem adiicit Aristoteles, quia in rebus, singulis hæc res versetur. Res autem singulæ ad viuum rescacari & ad libellam, quod dicitur, quadrati non possunt, & ita enucleate explicari, vt res Mathematicæ, & res vniversæ. Ratio præterea, cur res singulæ tam enucleate definiri nõ possint, est ista, & redditur hoc loco ab Aristotele : quia non tam sub rationem & disputationem, quam sub sensum cadant. Argumentatur hoc modo :

Nulla sub sensum cadentia, exquisitè definiri possunt, quia sunt infinita.

Talia autem sunt res singula, id est, sub sensum cadunt.

Ergo exquisitè definiri nequeunt.

Assumptio facile confirmari potest. Nam omnibus est notum, & *infra lib. 6.* diligenter explicabitur, res vniversas ad rationem, res singulas ad sensum pertinere: illarum indicem esse rationem, harum κατὰ νοῦν, seu κατὰ νοῦν esse penes sensus. Itaq; aut Aristoteles in hac difficultate definiendi medij, hoc remedium esse tenendum, nempe vt eum recte agere dicamus, qui etsi exiguum, non tamen longe aut grauius peccet.

τὸ μὲν ἀπὸ τοῦ νοῦ.] Et hic variant interpretes, ego ita malim : *tantum certe, aut, hoc certe perspicuum est*, id est, etsi medium exquisitum constitui non potest : hoc tamen, vel, hoc certe ex prioribus cognosci potest, medium habitum esse laudabilem.

DE VIRTVTVM ET VITIORVM numero, partitione, & vocabulis, tam Græ- cis, quam Latinis breuis ex- plicatio.

MA G N A est Philosophorum dissimilitudo & varietas, in virtutum numero exponendo. Plato multis in locis quatuor facit summa genera, quas vocat Prudentiam, Fortitudinem, Iustitiam & Temperantiam. Peripatetici autore Aristotele, aliam tenuerunt viam, qua de re mox. Stoici, quorum rationem *in officiis* explicat Cicero, Platonem sequi maluerunt. Fuerunt & olim, qui vnum duntaxat virtutis esse genus dicerent, (qualis erat Menedemus Erathriensis teste Plutarcho *in lib. de virtute morali*) quæ pluribus vteretur vocabulis. Aristot quoque Chius vnā virtutem ponebat natura: sed effectū & materiam multiplicem: vt ignis natura est vna, & tamen varias vrat materias: & cultri vni est natura, quæ tamen varia fecer: verbi gratia, aspectus noster est vnus, & si cernat nigra, alius, ratione materię subiectæ. Chrysippus autem contraria ratione innumerabiles virtutes, & vt Plato loquitur, examen virtutum introduxit, vt αὐτὸ ἰσθλίων ἰσθλότης: à χαρίει, χαρίεσθ-της: à μέγας μεγαλότης. Atq; ita Philosophiam, inquit Plutarchus, multis nouis & absurdis vocabulis impleuit: q̄ loc⁹ de vocabul. faciendis pertinet ad ea, quæ *supra* explicata sunt *li. 2. c. 7* Arist. autem virtutum moralium genera in his libris 12. facit, nempe, si complectamur etiam Prudentiam, quæ licet proprie sit virtus rationis: moralibus tamen non incommode ascribi poterit, eo quod in illis dominetur, earumq; sit velut dux & præceptrix, vt *infra* explicabitur *lib. 6. extremo*: nos igitur Aristotelem hoc loco sequamur. Porro etsi Aristoteles harum omnium virtutum nullam attulit partitionem: nos tamen perspicuitatis & ordinis planioris gratia videamus, ecquid in duobus genera eas secare possimus. Notum est ex Dialecticis reperti plerumq; partitiones à rebus & materia, in qua res partienda, seu de quā agitur, versetur. Iam sæpe dictum est, virtutum omnium materiam esse perturbationes, seu facta & actiones. Hinc igitur existet partitio bimebris, vt alias quidem virtutes moderandis & regundis perturbationibus, alias vero dirigendis & moderandis actionibus seu factis attribuamus. Ad

perturbationes refero, Fortitudinem, quæ in metu & doloribus: Temperantiam quæ in voluptatibus: Honoris studium, quod in cupiditate honoris: eodem & animi magnitudinem, quæ in summis honoribus: lenitatem deniq; seu mansuetudinem, quæ in ira moderanda cernitur, referri posse existimo. Cæteras omnes ad actiones seu facta refero. Iustitiam ad hominum negotia & contractus: Liberalitatem & Magnificentiam ad donationes, domorum extructiones & sumptus faciendos: tres deniq; illas virtutes, quæ communi nomine græce ἐμμελὲς dicuntur, quod ea moderentur, quæ in congressibus & vita communi vſu venire solent. Hanc nostram virtutum diuisionem confirmat aliquo modo Scholiastes Græcus *in libr. 4. Ethic.* quæ tamen partitio ita est accipienda, vt eas virtutes, quas in actionibus cerni diximus, etiam perturbationibus nonnihil moderandis attribuamus internum: verbi gratia, Iustitia temperat *παιδείαν* nimiumq; habendi studium. Ita igitur accipienda est pars hæc altera diuisionis: vt magis perspicue & aperte virtutes eius partis in factis cernantur, obscurius in perturbationibus. Proximum est, vt ordine Aristotelis virtutum & vitiorum vocabula tam græce, quam latine explicemus.

Prima est **FORTITUDO** seu ἀνδρεία, in qua nulla est obscuritas. Nam medium perspicue græce ἀνδρεία, latine *fortitudo*, & interdum virtus dicitur. Nimium græce θρασύτης, latine *audacia*. Alterum nimium fere vacat nomine, dicitur tamen ἀφοβία græce, quæ latine dici potest, *metus vacuitas*: quod parum, δειλία & *ignauia* dicitur.

Secunda est **TEMPERANTIA**, hic medium græce σωφροσύνη, latine varijs nominibus à Cicerone dicitur, quod ipse *in libr. de Finib.* nominatim ait, aut *frugalitas*, *modestia*, *moderatio*, *temperantia*. Nimium est ἀνυλασία, quam Aristoteles *lib. 2. magnor. moral.* dictam ait, quasi quæ nulla emendatione aut correctione mutari in melius possit, latine fere dicitur *intemperantia*. Nam græcum vocabulum, si ad verbum interpretari velis, coactius erit, inquit Gellius *lib. 19. cap. 2.* dicuntur & ἄσωτος, tam græce quam latine. Nam & verbo græco sæpe vitur Cicero *in libr. de Finib. & libr. 3. de natura Deorum*. Verum huius verbi græci duplex est notio. Nam & ad hanc virtutem & ad Liberalitatem, vt contrarium referri solet: propterea quod duo hæc vitia, nempe *intemperantia* (quæ in reb⁹ obscenis

obscenis latine dicitur *nequitia*) & *effusio*, plarumq; concurrant. Quod parum, vacat nomine, inquit Aristoteles, dici tamē posse *ἀναιδρεία*, q; tamen vocabulum vim huius vitij non satis exprimit. Nam hoc vitio laborantem oportet vt à voluptatibus omnino abesse, ita in dolorib; excellere, atq; *ἀναιδρεία* illud quidem habet, hoc non item, id est, abest quidem à voluptatibus, easq; non sentit, sed propterea tum dolorib; non excruciat. Latini interpretes vocant *stupidos*, & ad verbum, *sensu expertes*. Cicero in *Tuscul. lib. 3* stuporem & immanitatem in contemnendis voluptatib; vocat. Vocat quoq; huiusmodi homines communi nomine *Acerbos* li. 3. de *natur. Deor.* Sic enim ait, *nocere audientibus Philosophos ijs, qui bene dicta male interpretantur. Possē enim Asotos ex Aristippi, acerbos ex Zenonis schola prodire.*

Tertia, quæ in pecuniæ vsu cernitur est *LIBERALITAS*, seu *ἰσχυρία*. Nimum græce *ἀσώτεια*, latine vulgo prodigalitas, pro quo antiquissimi prodigitas. Cicero *effusio* & *profusio* dicere solet. Vocat & *Asotos* in *libr. de Finib.* Quod parum, *ἀναιδρεία*, latine *avaritia* & *illiberalitas*.

Quarta item in pecuniæ vsu, sed consumendæ potius, quæ donandæ, græce *μεγαλοπρέπεια*, quæ latine *MAGNIFICENTIA*. Nimum vacat nomine. Solet tamen græce dici *ἀπρηγορία* & *βαυαυσία*, & alijs quoq; nominibus, inquit Aristoteles *infra li. 4. c. 2.* nam & *Salacones* id genus hominū dici solet, teste Arist. *li. 3. Eudem. c. 9.* de quo verbo eleganter Hefychius. Latine quemadmodū hoc vitium eoq; laborantes dicantur, nō ita planum est. Perionius, Gruchius, & Turnebus, priora illa duo verba græca, latine efferunt, *nimum* *luxum* & *indecorum*, & *profusum*, *ineptiamq; profusionem*. Lambinus reddit, *inscientiam elegantia*, & *operariam in sumptu faciendo insolentiam*, quæ nimis sunt coacta. nam qd *ἀπρηγορία* sit, norunt omnes: quidelegantia inscientia (quo ad verbum exprimitur nomen *ἀπρηγορίας*) non item. Gellius ipso græco vocabulo vtitur latine, & *apirocalos* vocat insulos & ineptos id genus homines *libro undecimo, capite 6.* vt quidem in libris manuscriptis extat. Nos verba hæc Aristotelis reddenda putamus, *ineptia* & *elegantia* nominibus: nam vt græca, ita & latina sunt communia, hoc tamen loco ad sumptus faciendos astringuntur. Latini in sumptibus faciendis hæc habent vocabula, *elegans*, *sumptuosus*, *humannus*, *sordidus*, & *insolens*. Elegantes dicun-

dicuntur, qui modice sumptum faciunt, & hæc est virtus, quæ tamen magis ad liberalitatem, quam ad magnificentiam pertinet. Qualis dicitur à Cornelio Nepote, Pomponius Atticus; *Elegans, inquit, non sumptuosus*. Insolentia quoque de sumptibus proprie dici solet, & insolentes illi, qui nimios & insolentes facerent sumptus. Sic eo verbo usus est Cicero in *Philipp* 9. vbi de Seruio Sulpitio Iurisconsulto. *Mirifice .n. Seruius maiorum continentiam diligebat: huius seculi insolentiam vituperabat*. Et in Epistola ad Pætum *lib. 9. nec tamen ad hanc insolentiam, &c.* Inhumanitatis quoq; vocabulum huc pertinet: & hoc modo non incommode reddetur *βανυσία*. Cic. pro Murena. *Oditi populus Romanus priuatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit: non amat profusas epulas, sordes & inhumanitatem multo minus*. Sed de hoc vocabulo mox plura. Quod parum, *μικροπείνια*, latine sordes dici poterit, vel etiam inhumanitas. Nam commune est vocabulum, sordes reddunt plærique Interpretes, excepto Lambino, qui vocat *Indecoram in sumptu faciendo Parsimoniam*: quod non tam est reddere, quam explanare.

Quinta, quæ in honoribus est *μεγαλοψυχία*, latine MAGNITUDO ANIMI. Nam magnanimitas non est ita usitata. Nimum vix habet nomē, quod & Aristoteles subindicat, cum ait, id dici *χαυνότης πνα*. Nam particula *λες* indicat improprietatem: & certe *χαυνότης* est communior: ad hoc tamen vitium astringi solet, vt & testatur Aristoteles *lib. 3. Eudem. cap. 5.* latine dicitur *Elatio animi*, ab alijs *inflatus animus*. Cicero vocat superbiam in extollendis animis, in *partitionibus oratorijs*. Quod parum *μικροψυχία*, latine exete dici potest, pusillus, parvus, angustus, & humilis animus. Potest & dici *demissio seu infractio animi & humilitas animi*.

Sexta virtus in paruis honoribus vacat nomine, interdum tamen dicitur *φιλοκμία*, vitioso nomine in bonam partem accepto. Latine posset dici, *Moderatum honoris studium*: fortasse quoque *MODESTIA* non incommode dicatur. Nimum *φιλοκμία*, & *ambitio* dicitur. Quod parum, vacat nomine, inquit Aristoteles hoc loco: *lib. tamen 4. vocat ἀφιλοκμία*. Cicero in *partitionib. oratorijs* vocare videtur Despicientiam in contemnendis honoribus. Sic enim ait; *Magnitudinem animi superbia in animis extollendis, & despicientia in contemnendis honoribus imitatur*. Potest & dici, *honoris contemptio*. A

Turnebo redditur *Inambitio*. Huius generis sunt & illa, *Inapparatio*, *Inobseruatio*, *Inreligio*, *Indelicium*, & *Immemoria* apud Papinianum.

Septima est in ira moderanda, quæ græce *πρᾶσις*, latine dicitur a Cicerone *LENITAS*, qua de re mox. Dicitur & *CLEMENTIA* & *MANSUETUDO*. A Lucretio *libr. 3.* dicitur *Clementia*: dicitur & *pacati animi status*. Nimum vacat nomine, etsi potest vocari *δρμηλὸς* & *δρμηλότης*, improprie: nam *δρμηλὸς* & *δρμηλότης* non tam sunt habitus (quod hic requiritur) quam procliuitates seu potestates. Plutarchus *in libr. de magnis moral.* vocat *ἀμύνη*, id est, scuitiam, dicitur & *χαλιπότης* ab Aristotele *libr. 3. Eudem. cap. 3.* & ibidem *ἀρχιότης*; latine dici potest *iracundia* & *excarescentia*. Nam quod Aristoteles de hoc vitio *lib. 4.* scribit, idem Horatius attribuit iracundis, nempe eos facili placari:

Irasci (inquit ipse de se) *facilis, tamen ut placabilis esset.*

Quod parum, vacat quoque nomine. Sed Aristoteles primus, inquit Scholiastes Græcus, facto nomine vocauit *ἀόρησιαν*, de quo vitio pulcherrimus extat liber Plutarchi *περὶ τῆς ἀόρησιος*. Meminit & Taurus Philosophus apud Gellium *lib. 1. cap. ult.* ubi *ἀόρησιαν* differre ait ab *ἀνάλγησιαν*: etsi Aristoteles *lib. 1. Magnor. moral. cap. 23.* hoc vitio laborantem vocat & *ἀνάλγητον*: & Plutarchus *in libr. de virtute morali*, diserte vocat *ἀνάλγησιαν*, quam Aristoteles hic *ἀόρησιαν*. Dicitur & ab Aristotele hoc vitio laborans *lib. 3. Eudem. cap. 3.* *αὐδραποδὴς* & *αὐδρη*, latine Ciceroni dicitur *Lentitudo*. Sic. n. ait *lib. 4. Tuscul.* Eamque (quam nos lenitatem dicimus) vitioso lentitudinis nomine appellant scilicet Peripatetici. Et *in Epist. ad Q. Fratrem*: Quæ quidem virtus non interdum mihi minor videretur, quam omnino non irasci. Nam illud non solum est grauitatis, sed nonnunquam etiam Lentitudinis. Seruili ingenio præditus, qui nunquam irascitur.

Octaua vacat nomine, inquit Aristoteles *libr. 4. cap. 7.* & hic *lib. 2. cap. 7.* idem indicat, adiecta particula *πρ*. In magnis tamen moralibus *lib. 1. cap. 33.* simpliciter dicitur *ἀλήθεια*. In Eudem. *lib. 3. cap. 7.* hac virtute præditus vocatur *ἀληθής*, *ἀπλῆς* & *αὐτῆχός*. *Infra* quoque *lib. 4. cap. 7.* dicitur *ἀληθὺς* & *αὐτῆχός τις*, latine redditur fere ab Interpretibus *VERITAS*, eaque præditus verax, non male, sed planius reddatur *CANDOR* & *Sinceritas*. Potest & eo præditus dici simplex

& rectus. Sic enim Cicero vocat *in offic.* rectos homines. Et *in Philipp. 11.* grauem vocare videtur, quem ibi contrarium facit ventoso, id est, ἀλαζόνι, de quo mox. Nimum græce ἀλαζονεία & ἀλαζών, latine, *gloriosus & gloriarum plenus*: ut loquitur Plautus *in Milite*: vbi Palæstrio seruulus prologum seu argumentum fabulæ commemorans, sic ait: ἀλαζών græce huic nomen est Comædiæ: id nos latine gloriosum dicimus. Dicuntur id genus homines & ventosi. Nam & apud Cicero-
nem *lib. 11. Epist.* Lepidum Brutus vocat hominem ventosissimum. & Lucretius *lib. 3.* Huic licet aduertat animum magis omnia laudis. Aut etiam venti, si fert ita forte voluntas. Plærumque tamen hoc vitium latine arrogantia dici solet. Quod parum, εἰρωνεία, & εἰρων, latine *dissimulatio* & *dissimulatio*, dici potest. Cicero tamen *in offic. lib. 1.* Socratem quem Græci, inquit. εἰρωνοὶ vocant, simulatorem vocat.

Nona affectio est in Scommatis, quæ græce δῖτραπλία, ut hoc loco, id est, *lib. 2 cap. 7. & lib. 4. cap. 8. & in magnis moralibus lib. 1 cap. 31. Eudem. lib. 3. cap. 7.* vocatur & ἐπιδειξιότης *lib. 4. cap. 8.* vbi & χαρίεις dicitur ea præditus. Hinc apud Ciceronem facetissimus ille Voluminius, cognomento dici cœpit Eutrapelus à suis facetijs. Latine hoc genus homines dicuntur *urbani, lepidi, festiui, faceti*, & interdum *humani*. Affectio VRBANITAS & LEPOR, & interdum DEXTERITAS, ut Liuius *lib. 37. de Philippo Macedone* patre Persei, cuius dexteritatem & humanitatem Scipioni placuisse ait. Nimum βουκολογία, latine *scurrilis dicacitas*, & *scurrilitas* quoque dici potest: Dicitur & græce φοβερὸς, quasi odiosus *infra lib. 4. cap. 8. & in Eudem. lib. 3. cap. 7.* Quod parum δόρρικὸς & δόρρικία, hic, & *in magnis moralibus lib. primo, cap. 31. & in Eudem. libro tertio, capite septimo*, vbi & dicitur δυσειπλὸς & ψυχρὸς, dicitur & ἀρχι- & σκληρὸς (qui nihil scit ferre nec pati) *infra libro quarto, capite octauo*, latine *rusticus & agrestis*: affectio RVSTICITAS. Potest & dici *inhumanitas*. Nam humanus non tantum id valet, quod græce φιλανθρώπων, sed sæpillime is dicitur humanus, qui temporibus uti nouit, & personis locisque se accommodare. Sic vsus est hoc verbo Cic. *pro Quintio*, de Næuio præcone. Non quo ei decisset ingenium; Nam neq; parū facetus Scurra Sextus Næuius, neque inhumanus præco est vnquam existimatus. Vbi perperam repugnantibus libris veteribus, pro *inhumanus*

manus, supposuerunt, *inurbanus*. Et *in offic. libro primo*, adhibenda præterea mundicia est, non odiosa, neque exquisita nimis: tantum quæ fugiat agrestem & inhumanam negligentiam. Idem *in orator. perfecto*. Quod si aures tam inhumanas tamque agrestes habent. Et rursus *1. offic.* at hoc idem si in conuiuiis faciat, inhumanus videatur. Sed ea quæ ab humanitate discrepant. Ita & Terentius mihi locutus videtur *in Eunuchis*: non adeo sum inhumano ingenio, neque tam impetita, &c.

Decima vacat nomine, inquit Aristoteles, *libro quarto, capite sexto*. Et si, inquit, videri esse φιλία seu Amicitiam, à qua tamen discrepat hæc virtus, vt *supra* dictum est, & ibi dicitur, latine dici potest AMICITIA. Putant nonnulli, Perionius, Gruchius, Turnebus, eandem esse hanc virtutem, quæ latine dicitur *comitas* aut *facilitas* aut *affabilitas*. Verum non recte meo iudicio, quæ de re *infra libr. 4.* dicitur. Conuincuntur vel solis extremis. Nimum est bipartitum ἀρεσκῶ & ἡλάξ: quorum quæ sit differentia, *supra* est explicatum. Latine vt effertur ἀρεσκῶ, non satis constat. Muretus vocat *Bellum*, Turnebus, Perionius, & Gruchius vocant *nimis obsequentem*. Lambinus *Blandum*, puto optime dici posse *blandum* & *obsequentem*. Vulgo dici solet *Placebo*. Affectio dici potest, *obsequium*. Quod parum dicitur εὐστονὲς & εὐστολος. Ita vocatur ab Aristotele hic, & *infra libro quarto, capite sexto*, latine *murosus*, *contentiosus*, & *difficilis* dici potest. Potest & dici *affectio*, *agrestis asperitas*: quo modo Horatius *lib. primo, Epistola ad Lollium* expressit, vbi inter se comparat amicum scurræ, quem pro adulatore ponit, & asperitatem agrestem vt loquitur. Cæterum Aristoteles *in magn. moral. lib. 1. cap. 29.* & *in Eudem. lib. 3. cap. 7.* distinctius effert has tres affectiones, duasq; facit virtutes & bina extrema. Prior virtus est σεμνότης *grauitas*. Nimum αὐτάρδεια *inhumanitas* seu *superbia*. Quod parum, δρεσκία, *obsequium*, *obsequentia*. Altera est virtus φιλία: nimum ἡλάξ; quod parum ἐχθρὸς. Quæ loca non video, quemadmodum inter se componi & conciliari possint. Videtur Aristoteles, omnia, quæ sex illis affectionibus in illis libris tribuit, attribuisse in his libr. tantū tribus, quæ de re tamē *infra* latius: vbi & disputabit, an hæc tres affectiones εὐμελεια καὶ sint virtutes. Quæ de re dubitat Aristotel. *in magn. moral. lib. 1. cap. 29.* & aperte negat *in Eudem. lib. 3. cap. 7.*

Vndecima, quæ est bipartita & græce διχαιοσύνη, latine IUSTITIA: altera in rebus communibus, ut in præmijs, honoribus & pœnis, in pecunia publica, &c. Nimium & quod parum vno communi nomine dicitur ἀδίκια, seu iniuria & iniustitia. Nimium quidem, si cui tribuatur plus, quam meretur: quod parum, si parum tribuatur. Altera in rebus privatis, tam in contractibus, quam in delictis. Medium notum est. Sed ut prior Iustitia cum adiunctione dicitur distribuens seu ἀνταποδεδεικνύη, ita & hæc Emendatrix seu διορθωτική. Nimium & id quod parum item vno nomine Iniuria dicitur. Habent tamen & distincta nomina. Nimium namque κέρδιον seu lucrum: quod parum, ζημία seu damnum dicitur.

Ultima (si & hæc inter morales referenda est, ut proprie non est) PRUDENTIA dicitur, seu φρόνησις. Nimium πονηρία, latine malitia, teste Cicerone in partitionibus & lib. i. offic. Quod parum, ἀφροσύνη, id est, stultitia seu impudentia latine, &c.

FINIS LIBRI II.

LIBER

LIBER III.

ARGUMENTUM.

DVO possunt constitui summa capita seu membra huius libri. Priore afferuntur causa & principia actionum & virtutum: posteriore explicantur Fortitudo & Temperantia. Primum igitur rationes affert, cur ἐνέργεια & ἀνέργεια explicet, id est, sponte vel inuite facta. Deinde quid sit ποσείπασις seu agendi consilium, explicat, quibus in rebus versetur. Postea de voluntate, cuius, inquam, voluntas, boni ne viri an improbi spectari debeat, cum queritur, an res aliqua, seu actio sit bona vel mala. Postremo accuratissime disputat, facta tam bona, quam mala nostri esse arbitrij, aduersus Platonem. Hec quidem de priore capite. In altero explicantur, ut dixi, fortitudo & temperantia. De fortitudine quidem primum, quibus in rebus cernatur: deinde & extrema eius explicantur. Postea explicata iam vera fortitudine, quinque alia fortitudinis genera, non ita propria exponuntur. Tandem explicat Fortitudinem, etsi in rebus grauib. & tristioribus versetur, voluptatem tamen sibi coniunctam habere. Hinc ad Temperantiam: de qua copiose disputat, quibus in rebus seu voluptatibus sit posita. Deinde eam cum suis extremis comparat, allata primum voluptatum seu cupiditatum partitione. Extremo libro comparationem seu contentionem facit ignauia cum intemperantia: vtra sit magis voluntaria, seu libentius suscipiatur, & in vtra facilius peccetur. Vbi de ἀκολασία græco nomine non nihil affert. Ad hunc librum intelligendum præter explanatores videantur hi scriptores, Aristoteles magnor. moral. lib. 1. cap. 9. extremo, cum 9. capitibus seqq. & lib. 2. Eudem. cap. 6. cum 5. seqq. capitibus. Cicero, Plutarchus,

& Alexander Aphrodisiensis in libris de Fato, seu *ἡ περὶ τῆς ἀνάγκης*: & Cicero lib. 3. offic. Et hi quidem ad prius caput. Ad posterius videantur isti. Aristoteles in magn. moral. lib. 1. cap. 21. & 22. & in Eudem. cap. 1. & 2. lib. 3. Cicero in offic. lib. 1. & 2. Plato in Lachete.

CAPVT I.

COMMENTARI I.

SVMMMA huius capitis est explicatio eorum factorum, quæ Græce dicuntur *ἐκούσια*, & *ἀκούσια*: latine *voluntaria* seu *sponte facta* & *inuite facta*. Primo autem ratio redditur ordinis, cur de his disputetur in Ethicis: tum accedit ad explanationem. Et primum quidem quid sit *ἐκούσιον*, quod quia est bipartitum: (nam vel vi, vel ignorantia fit) de vi factis, primum, vbi disputat, vtri generi attribuenda sint, dico an voluntarijs, an inuite factis, ea quæ fiunt aut maioris mali effugiendi, aut boni assequendi causa. His duobus explicatis, de ignorantia, cuius duo facit genera, aut cum poenitentia aut absq;. Vbi hoc quoq; ostendit, aliud esse, ignorantia quid facere, aliud ignorantem. Hoc igitur modo explicato inuite facto, siue *ἐκούσιον*, breuiter de voluntario disputat, vbi tamen accurate disputat, an quæ cupiditate aliqua, puta, amore, aut ira, & quæ ab ebrietate hunt, an ea, inquam, sint voluntaria, nec ne.

τῆς ἀπορίας δὴ περὶ πάντων.] Sententia est, Disputationem de voluntario & necessario pertinere ad Politicam & disputationem de moribus, quod idem testatur Cicero *initio libelli de Fato*, qui etsi est *ἀκρίβεια* (deest principium & finis, & multa in medio) tamen hoc initio videtur agere, quod hoc loco Aristoteles. Sic enim ibi est. Quia pertinet ad mores, quos *ἠθικά* Græci vocant: nos eam partem Philosophiæ, de moribus appellare solemus. Sed decet audientem linguam latinam appellare moralem. Confirmat Aristoteles duabus rationibus. Prior est, quia ex factis (in quibus versari virtutem iam notum est) quæ laude digna sint, quæ non, cernitur seu spectatur ex eo, an sint voluntaria, an contra. Altera ratio est ab autoritate legumscriptorum. Notum est enim legumscriptores punire voluntaria atque etiam honoribus afficere, alia non item. Iam quæ legumscriptoribus sunt vilia, ea huc per-

inent. Agitur enim in his libris de Politica, vt sæpe dictum est. Est & tertia ratio ab Aristotele prætermisſa *περὶ τῆς* seu ordinis occultandi, vt quidam ait, gratia: nempe quod harum rerum explicatio ad virtutis vim atque naturam, atq; definitionem planius cognoscendam sit necessaria. Nam *supra* dictum est, virtutem esse mediocritatem *μετὰ μέτρον*. Explicandum igitur, quid sit *μετὰ μέτρον*, explicandum quoque quid sit *ἡ ἀρετή*, quia *μετὰ μέτρον* est genus. Priores rationes duas affert quoque Aristoteles in *magnis moralibus* & *Eudem.* sed non tam ad rationem methodi seu ordinis, quam vt doceat facta virtuti consentanea & vitiosa, virtutem deniq; ipsam & vitium nostri esse arbitrij. Qua de re *infra* agit, non h. loco Aristoteles: vbi & ijsdem rationib. in eadem re vtitur, & alijs compluribus. Prior autem ratio hac formula concludi potest:

Ea qua vim factorum & naturam distinguunt, ad Politicam pertinent.

Atqui per ἡσυχίαν & ἀνυσίαν facta distinguuntur.

Ergo huc pertinent.

Propositionis ratio expressa est ab Aristotele *τῆς δευτέρας*, &c. quia scilicet in factis versetur virtus. Assumptionis quoq; ratio seu declaratio expressa est, *ὅτι ἐν μὲν τοῖς ἡσυχίοις*. In qua assumptione seu ratione vis totius argumenti posita est. Distinctio igitur factorum ex voluntate & necessitate, ista est, quod sponte facta, si recta, sint laudabilia: sin prave facta, sint reprehensione & poena digna: inuite autem facta veniam & misericordiam mereantur. Quæ res etsi ita est perspicua, vt non egeat confirmatione, videndus tamen erit Plutarchus in *vita Catonis Uticensis*, vbi quærit, cur iniustitia apud omnes sit odiosior & detestabilior, quam vel imprudentia aut malitia, vel ignavia & audacia? propterea quod, inquit, Iustitia & Iniustitia prorsus sunt *ἡσυχία*: Prudentia autem & Fortitudo videantur quid ex natura habere. Alterius rationis hæc sit formula:

Quæ legumscriptoribus sunt utilia, huc pertinent.

Atqui voluntatis & necessitatis, aut ignavia ratio legumscriptoribus est utilissima & usitatissima.

Ergo eorum tractatio huc pertinet.

Propositionis ratio est hæc. Quia præcepta legumscriptorib. necessaria ad Politicam pertinent, q̄ his libris explicatur. Assumptionis ratio expressa est ab Arist. nēpe q̄ ratione *ἡσυχίας* poenas

& præmia moderantur: quod & Plato in *Hippiam minore*, & lib. 9. de legibus testatur. Hinc & in libris Iuris ciuilibus magna habetur ratio, si quid ignorantia, dolo, metu, iussu alterius & necessitate, casu denique & fortuito agatur. Verbi gratia, *Vendere filium non licet patri, nisi inopia necessitate premente*, inquit Paulus, lib. 1. *sententiarum cap. 1. Tit. 1.* Hinc incendia oblata grauius puniuntur, quam fortuita, ut ait Iustus lib. 28. cap. 28. §. *Incendiarij. ff. de pœnis.* Elegans quoque exemplum affert Aristoteles ipse in *Magn. moral. lib. 1. cap. 17.* de muliere, quæ cum Philtrum Amasio dedisset, eumq; ita interemisset, absoluta tamen fuit in Arcopago: propterea quod amoris causa dedisset. Sic si quis hominem fortuito occiderit, veniam meretur, inquit Imperator Valentinianus in *suis Nouellis.* [Item si quis ebrietate, si ludens cum aliquo, aliquem interfecerit.]

ἀναγκαῖον ἵσως.] *Supra lib. 1.* monui, hanc particulam ἵσως Aristoteli sæpe non tam valere id quod plerumque sonat: sed ea illum uti sæpe in rebus quoq; certis & necessarijs. Quomodo & hoc loco accipiendum est. Perperam igitur Græcus Scholiastes, qui mirifice hic laborat, ut cum plane sit necessaria harum rerum explicatio, excuset Aristotelem, qui dixerit ἀναγκαῖον ἵσως, cum sit ἀναγκαῖον πάντως. Sed inquit ille, ἵσως autem hoc loco valet ἰμῶς, quasi dicat Aristoteles, quæ ratione docendi vsi sumus *supra*, simili quoq; methodo nunc utemur; aut desideratur verbum *ἀναγκαῖον*, quasi dicat Aristot. necesse esse fortasse, primum de his rebus explicare, & dubitatio scil. in eo sit posita, quod primo loco hæc sint explicanda. Quæ explanationes quam sint frigida, per se apparet.

δοκεῖ δ' ἀνάγκη.] Primum agit Aristoteles de inuite factis, propterea quod maior in his sit varietas, & magis quoq; incurrant in oculos: nam quasi videre licet ea, quæ sunt alijs cogentibus, aut etiam tempestate aliqua impellente. Definit. a. inuite facta quadâ partitione, & quidem bimembri. Cuius rei hæc potest esse ratio. Notum est, factorum causam efficientem esse motum quendam animi appetentis seu *ἑρπύλλης*. Nam ex appetitu proficiuntur omnia facta. Iam. v. ut quis appetat, cognitio antecedit, necesse est. Nam ut recte Poeta; *Ignoti nulla cupido.* Itaq; ubi vel impeditur ipsa appetitio, seu motus animi: (quod vi fit) vel etiam abest cognitio (quod ignorantia fit) tum sequitur bipartitum istud *ἀνάγκη*, vel vi vel ignorantia.

ἢ δὲ ἄγροισιν.] Sic in iure civili homines furiosi, etiam si eorum nulla est voluntas: tamen in iuri dicuntur *cap. 4. tit. de servitutib.* Sed de hac re postea latius.

Βίαιον δὲ ἔσθ' ἡ.] Hæc definitio vi facti, quia in ea magnum momentum est positum, diligentius explicanda videtur. Βίαιον igitur, quod & modo dixit βία καὶ νόμος, Latine dicendum est, *vi factum*; nam violentia aliud sonat. Violenti dicuntur venti, turbines, tempestates, fulmina, homines etiam, nempe furiosi, & vehementes, atque immoderati, quæ notio huc non pertinet. Et hæc quidem de nomine. Duabus autem in rebus potissimum definitio est posita, nempe in eo, quod sit principium externum. Deinde eiusmodi principium, ad quod nihil adiumenti afferat is, qui agit aut patitur. Principium autem hoc loco, ut & alias idem valet, quod causa. Quare & Aristoteles *lib. 1. Magnor. Moral. cap. 15.* ubi hanc eandem rem definit, quod hic ἀρχὴν ἔχειν, ibi, αἰτίαν ἔχειν, dixit. Iam cum multa sint causarum genera, sciendum est, hic non agi de materia aut fine, sed de causa efficiente. Quæritur igitur, quæ sit virtutum & actionum humanarum omnium causa efficiens. Eius causa septem genera commemorat Aristoteles *libro 1. Rhetor.* Naturam, fortunam, perturbationem, rationem, voluntatem, necessitatem, quæ ad duo genera reuocari debent: ut aliæ sint externæ causæ & aduentitiæ: aliæ vero interiores & suæ. Externæ causæ sunt, necessitas, fortuna, ratio quoque interdum seu ars, & quæcunque extrinsecus adhibentur. Contra interiores sunt, natura, voluntas, & ratio quoque. Iam igitur Aristoteles vi factum hoc esse ait, cuius causa sit externa, seu quod sua vi & motu non agat. Naturalia ergo omnia proprie vi facta dici non possunt, quia sua vi agant omnia. Hac igitur particula ἔχειν remouentur vi facta à naturalibus, iisque omnibus, quæ vi sua agunt. Sed hoc nondum satis est ad complendam vi factorum definitionem: neque enim sequitur, eius principium est externum: ergo vi factum. Verbi gratia: si quis ab aliquo volens deportetur, externum quidem est principium (nam deportatur ab alio) sed tamen non est vi factum, quia volens deportatur. Rursus opificum opera fiunt quidem omnia principio externo [cista, verbi gratia, non fit sua vi, sed manu opificis] quæ tamē vi fieri dici non possunt. Itaq; ad ea remouenda adiicit Arist. alteram definitionis partem ἐν ἣ μὴδὲν συμβάλλει. Huius rei exempla mox adiicit Arist. *ειὸς εἰ πνέουσα.*

ἡ αὐτοκρατορία κύριος ὄντες.] Interpretes hæc ita vertunt & accipiunt, quasi agatur de hominibus, quorum in potestate ac ditione quis sit, puta, Regis, Magistratus, Patris & Domini. Ego tamen non puto, hanc esse horum verborum sententiam, sed κύριος hic valere valentem, ut intelligantur hæc verba de quolibet homine, qui me sit valentior, & vel inuitum abripere aliquo possit, viribus scilicet sit potior: hoc indicat verbum κυρίως, quod hic iterandum est: eo namque verbo non ditio, imperium, aut potestas, sed vires significantur.

ὅτι ὁ ἀφ' ὧν φέρονται.] Hic Aristoteles quandam veluti moderationem superioris definitionis affert. Sententia autem est ista: Ea quæ maioris mali effugiendi, aut præclare quid assequendi causa fiunt, esse potius sponte quam inuite facta. Maioris mali effugiendi exemplum affert Aristoteles, οἷον εἰ τύραννος, quales fuerunt triginta illi Tyranni, qui Socratem proposita uxoris & liberorum morte, perpellerent tamen non potuerunt, ut innocentem Leonem quendam morte condemnaret. Exempla extant quoque innumerabilia in *Martyrologiis*. Sæpe namque Martyres metu mortis aut suppliciorum, ut proderent Religionem, conati sunt Tyranni. Boni assequendi exemplum sit in Zopyro, qui ut Domino suo Regnum Persarum vindicaret, se non dubitavit omnibus fere membris mutilare, ut est apud Herodotum & Iustinum. Est & in Ulyssæ, qui idem capiendæ Troiæ causa perpeffus est, & domus recuperandæ grauissimas Procorum contumelias subiit, ut est apud Homerum.

ἀπὸ τῆς φύσεως ὅτι εἰς αὐτὸν.] Hic ostendit ea, de quibus diximus, facta non videri voluntaria, propterea quod nemo nisi amens iacturam seu damnum sponte capere velit: nemo nisi improbus turpitudinem in se admittere, seu fraudem aliquam committere sponte velit. Itaque ea facta simpliciter considerata non videri voluntaria, sed potius inuite facta.

μικρὰν μὲν ὅτι εἰς αὐτὸν.] Ratio hæc est, quia & causa quædam est externa, quæ aliquem subigat: & tamen is ipse, qui agit, seu qui cogitur ad agendum, non omnino nihil adiumenti adfert. Posset enim, si vellet, damnum aut mortem subire, factum illud prætermittere.

οἷον εἰς αὐτὸν.] Ostendimus, cur hæc facta sint mixta: hoc loco ostendit Aristoteles, cur ea potius sint voluntaria, tribus rationibus: Prima est ibi, αἰσθάνεται ὅτι εἰς αὐτὸν: quia cum fiunt,

in optione agentis est, fieri ne debeant nec ne. Quæ autem eius sunt naturæ, ut pro arbitrio agentis fieri aut prætermitti possint, tamen cum fiunt, certum est ea esse voluntaria. Ratio concludi potest hoc modo:

Ex tempore, quo quæque fiunt aut geruntur, indicari debent, an sint voluntaria, nec ne.

Atqui hæc facta mixta cum fiunt, sunt voluntaria.

Ergo hæc facta vere voluntaria dici possunt.

Propositio ibi, $\epsilon \tau \dot{\iota} \epsilon \nu \acute{\alpha} \sigma \iota \nu \delta \dot{\iota}$. Ratio propositionis ibi, $\tau \dot{\epsilon} \tau \acute{\iota} \lambda \circ \pi \acute{\iota} \varsigma \sigma \acute{\alpha} \rho \acute{\alpha} \xi \iota \varsigma$, &c. ista, quod omnis vis & fundamentum actionum temponibus regatur, quod certe verissimum est. Notum est enim, facta in rebus singulis cerni, in quibus cum alia attributa personæ, loca, &c. tum maxime tempora spectari solent. Hinc & Cicero *lib. 3. Offic.* hæc ipsa de re agens, disputationem suam ita concludit. Sic multa, quæ videntur naturalia honesta, temporibus fiunt non honesta. $\tau \acute{\iota} \lambda \circ$ igitur hoc loco non valet idem quod finis, ut putarunt Interpretes: sed latine idem quod fundamētum, id est, momentum & vis omnis, $\pi \acute{\iota} \tau \dot{\epsilon} \kappa \acute{\upsilon} \rho \iota \sigma \iota$. Scholiastes Græcus vidit hoc loco $\tau \acute{\iota} \lambda \circ$ non valere finem, sed tamen non vidit, quid valeat. Ait enim $\tau \acute{\iota} \lambda \circ$ non esse scopum, sed $\pi \epsilon \rho \iota \tau \acute{\epsilon} \rho \mu \eta \sigma \iota$ consequens quiddam & concomitans, quasi factis comes sit tempus. Rectius Thomas, qui explicavit pro complementum (hoc est, quod est perfectissimum, optimum, & maxime consideratu dignum.) Assumptio seu potius eius ratio ibi, $\alpha \gamma \iota \tau \alpha \dot{\iota} \delta \epsilon \acute{\iota} \sigma \iota$. Voluntaria enim cur sint ea facta, ratio redditur, quia sint optabilia, id est, fieri aut prætermitti possint pro arbitratu facientis. Eius autem generis quæ sunt, iam diximus esse voluntaria. Altera ratio, cur hæc facta sint voluntaria, quia principium & causa illorum sit in facientibus, ibi, $\kappa \alpha \dot{\iota} \gamma \alpha \rho \epsilon \dot{\iota} \delta \epsilon \chi \eta$, &c. nam in ipsis est situm, faciant ea, nec ne: nemo nos impellit, ipsi sua membra proprio motu ad ea facta accommodant. Conclusio sit ista:

Quæcumq; in nostra sunt potestate, ea sunt voluntaria.

Hæc autem mixta in nostra sunt potestate.

Ergo, &c.

Propositio ibi, $\alpha \nu \delta \epsilon \epsilon \nu \acute{\alpha} \nu \tau \iota \varsigma$. Rationem propositionis quoq; adiungit Arist. nempe cur ea, quorum in nobis est principium, sint voluntaria: propterea quod fieri, aut nō fieri, quod e. us sint generis, possint. Atqui luce clarius est, ea esse voluntaria, quæ

nulla premente vi aut necessitate fieri aut prætermitti possunt. Assumptio ibi, *ὡς ἡ δόξα, &c.* cuius hæc est ratio, quod à nemine impellantur externa vi, sed sua sponte. suoque motu, ut iam diximus, ipsi sua membra, seque ad ea facta expedienda accommodant. Tertia est ratio, quia ex factis mixtis existunt laudationes & vituperationes, ibi, *ἐπὶ ταῖς πράξεσι*. Formula sit ista:

Ea qua laudatione aut vituperatione sunt digna, facta sunt voluntaria.

Hac autem mixta interdum laudantur, interdum vituperantur.

Ergo, &c.

De propositione dictum est *initio huius capituli*. Assumptio elegantissima distinctione ab Arist. explicatur.

ὡπλῶς δ' ἴσως.] Oñsum est, hæc facta & cur mixta & cur voluntaria dici possint hic: cur & inuite facta dici possint, & ait, ea simpliciter seu *ἀπλῶς* esse inuite facta, seu *ἀκέραια*, id est, considerata absolute & in genere; absque personis, locis, temporibus, vniuerse, inquam, & per se considerata sine circumstantiis sunt *ἀκέραια*. Ratio est, *ὅθεν ἡ δόξα*, quia per se, non habita ratione attributorum, nemo ea sponte sua suscipere velit, nemo iacturam faceret, verbi gratia, tempore & necessitate non postulante: nemo fratrem proderet, patriæ utilitate, aut summa aliqua necessitate non requirente. Quia autem externa causa ad hæc facta impellimur, certe inuite facta seu *ἀκέραια* dici posse videntur.

ἐπὶ ταῖς πράξεσι.] Ex his verbis ostendimus elici posse tertiam rationem, cur mixta facta potius dicenda sint voluntaria. Et verum est. Aristoteles tamen his verbis hoc ostendit: an facta ea sint voluntaria, nec ne; iam doceat eo amplius: an ea facta laude, vituperatione, venia sint digna, nec ne: quæ pulcherrima est disputatio. Et tamen factorum infinita est varietas, utpote, quæ personis, locis, temporibus (quæ sunt infinita varietate) regantur, eaque re difficilimum sit, ea facta ad certas regulas adstringere, certa que genera eorum distinguere: huic tamen difficultati Aristoteles admirabili sua eruditione succurrit, & in certa capita infinitam mixtorum varietatem redigit. Quatuor igitur facit genera factorum Aristoteles: ex quibus vnum laudem, alterum vituperationem, tertium veniam, vltimum ne veniam quidem mereatur. Quæ dissimilitudo

tudo ex eo nascitur : quod quædam magis sint voluntaria, alia magis necessaria : nam pro hac dissimilitudine laudationes, vituperationes, & veniam distingui, initio dictum est, *καὶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις*. Primum autem genus est eorum, qui ob res præclaras, etiam gravissima quæque damna, exilia, ignominiam, supplicium perpeti non recusant, puta, victoriæ insignis causa, liberandæ patriæ, parentum & liberorum, fidei conservandæ & supplicium. Eiusmodi fuit Zopyrus Persæ : de quo apud Herodotum. Qualis & M. Regulus aduersus Pœnos fidei seruandæ causa : de quo Cicero *lib. 3. Officior.* Sic & Vlysses explorandæ Troiæ causa (vt est apud Homerum *lib. 4. Odyss.*) & recuperandæ domus suæ aduersus procos, de quo *Odyss. 6.* familiari veste, & rustici amictu uti, aliaque indigna subire non recusavit. Brutus auctor libertatis Romanæ, filios etiam securi percussit, eiusdem conservandæ gratia. Laudatus est & Themistocles, qui manus vtro sibi alterre maluit, quam contra patriam arma ferre. Plutarchus *in eius vita.* Zalcucus legum scriptor oculum sibi & filio eruit, legum conservandarum causa. Alterum genus est eorum, qui leuibus de causis turpitudinem aliquam committunt : coguntur, inquam, ad turpia leui de causa. Verbi gratia : ignominie aut parvæ pœnæ gratia produnt patriam, aut pecuniæ causa turpe quid committunt, vt Rabinus, qui nominis seu pecuniæ creditæ persequendæ causa Alexandriæ pallium sumere non erubuit, abiecto cultu Romano, quem tamen Cicero eo nomine in Rabiriana oratione veniam mereri vult, quia vi & necessitate paruerit. Aut, si cui testamento quid sit legatum, ea conditione, vt in foro saltem media luce, quod nefas esse monuit & Cicero *lib. 3. Offic.* nisi si patriæ causa fieret : quod ad primum genus referri debet, qualis fuit saltatio Dquidis. Tertiæ generis facta non comitantur laus aut vituperatio, sed venia, vt iam dictum est. Sunt autem eorum, qui turpe quid faciunt, subacti gravissimis tormentis & cruciatibus, quibus perferendis humana natura sit impar. Sic veniam meritus est P. Rutilius Ruffus, qui Mithridatis crudelitatem vt effugeret, vestem mutauit, sumpto pallio, teste Cicerone *in Rabiriana Orat.* & Athenæo *lib. 15.* Aut si excusentur, qui ab hoste conclusi, cum effugere non possint, ad deprecationes, id est, turpes pactiones descendant, vt Popilius ille à Gallis obsessus : de quo Cicero *1. ad Herennium.* Huc quoque referri potest, quod olim hospitum suorum conser-

uandorum causa, Loth non recusauit filias ciuium libidini ob-
 iicere, *capite 19. Genes.* Quod tamen ad primum genus fortas-
 se rectius. Huc pertinet quoque, quod interdum Romani ser-
 uos militare sunt passi, cum pauci essent ingenui: quod fe-
 cit Marius. Aut si quis ornamenta templorum conflet, ex
 quibus stipendium militi persoluatur. Quartum genus est eo-
 rum, qui nullis omnino cruciatibus aut damnis adduci de-
 beant, vt aliquid eiusmodi faciant, cuius generis sunt omnia,
 quæ sua vi & natura sunt turpia: vt si quis Tyranni interfici-
 endi causa cum eius vxore consuescat: quod Scholiastes
 Græcus licitum tamen existimat, & primo generi attribuit,
 vt & mentiri graui de causa: & bono: quod & Plato *libro ter-
 tio de Republica*, permittit: vt magistratus velut pharmaci lo-
 co mendaciis interdum vtantur. Sic patriam, fidem, religio-
 nem prodere est nefas, quales fuerunt Martyres, vt Vincen-
 tius Magistratui minitanti mortem: tormenta, carcer, vngu-
 læ, stridenſque flammis lamina, atque ipsa pœnarum vltima,
 mors, Christianis ludus est. Vt est apud Prudentium *scî m-
 phasus*, & Laurentius apud eundem: *Magistratus scelus inben-
 ti, crede, nunquam seruiam.* Sic Susanna, Iosephus, Hippo-
 lytus, & Crispus Constantini Magni filius, laudantur, quod
 integritati & pudicitiz mortem posthabuerint. Huc quoque
 pertinet disputatio, quatenus Magistratui sit parendum: qua
 de re habemus exemplum Apostolorum *in Actis*, qui etiam
 inuito Magistratu Christi gloriam morti, & illorum legibus
 ciuilibus prætulert. Et apud Sophoclem, Antigone con-
 tempto Creontis edicto, fratrem humauit: *Longius nam-
 que*, inquit, *est tempus, quo Diis magis, quam hominibus*
placere debeam. Eodem pertinet, quatenus parentibus sit pa-
 rendum: qua de re est pulcherrima disputatio apud Agellium
libro 2. capite 15. Parendum in rebus honestis, & in rebus neu-
 tris (*ἀδιάφορα* vocant Græci) non autem in rebus natura tur-
 pibus. Res neutra, vt vxorem ducere: hoc vel illud vitæ genus
 capeſcere; hanc vel illam vestem sumere; in militiam ire, cau-
 sas orare, &c. nisi cum rebus neutris coniuncta sit turpitude,
 vt si infamem ducere vxorem iubeat, aut causam orare pro
 Clodio aliquo, aut Catilina, aut Tubulo: sic enim ibi legen-
 dum, non *Bibulo*. Eodem pertinet de iussu domini. Et aiunt
 Iurisperiti, Vlpianus *in l. ad ea. ff. de regulis iuris.* & Alphe-
 nus *in l. 22. ff. de obligationib. & actionibus.* Seruum debere di-

Et o audientem esse domino in rebus omnibus, à quibus abest maleficium.

ἰσχυροτέρως.] Duas affert difficultates hoc loco, quæ in his factis mixtis occurrant sæpenumero: quarum una sit in diiudicando: altera in perseverando, & constanter perpetuando: nam sæpe difficilimum est, videre, quænam sint subeunda aut eligenda, cum alio vocat honestas, alio utilitas, alio turpitudine, alio tormenta & damna. Sic olim Cicero anxie secum & cum Attico suo disputavit, Cæsaremne (quod tutius) an Pompeium (quod honestius: qui cum benemerito & pro Republ.) in bello civili sequeretur? Commemorat & ipse in libro ad Att. eius generis ambiguitates aliquot Græcis verbis (Verbigratia: an patria tyrannide oppressa, an ne) Sic Achilles apud Homerum lib. 19. Iliad. deliberasse se ait, ane ad Troiam moriturus cum gloria sit iturus, an domi salutis, sed inglorius remanere debuerit, μήτηρ γάρ τι μὲ φησὶ, &c. Difficile est igitur, quod & supra diximus, cognoscere, quæ pro quibus sint eligenda. Verum quæ maior est difficultas, difficilius est, postquam iam iustum & rectum cognovis, illud constanter sequi, neque ullis tormentis ab eo dimoueri. Sic Abraham turpitudinem mentitus est metu mortis, cum diceret, Saram non esse uxorem suam. Sed ille se excusat, & ait, se non esse mentitum, cum sit & soror & vxor.

τι ἀναγκάζοντα.] Meliores libri habent ἀναγκάζοντα, ut & verus translatio, & rectius: nam duo hic considerantur, facta ipsa, seu quæ facere cogimur: deinde per quæ. Quæ cogimur, sunt ἀναγκάζοντα: & ea fere turpitudinem continent; ut si quis patriam, fidem, parentes prodere cogatur, saltare in foro: morionem agere (ut Aristippus apud Dionysium.) Per quæ, id est, nisi illa turpia faciamus, proponuntur nobis cruciatus, damna, patriæ & liberorum amissio, mors denique ipsa, & hæc dicuntur οὐδενόμματα, quæ & dici possunt ἀναγκάζοντα: quia hæc nos cogunt ad turpitudinem, id est, per hæc rursus, id est, ut hæc effugiamus, molesta seu λυπηρά, cogimur ad illa turpia perpetranda.

τι δὲ ποῖα.] Brevis est commemoratio seu ἀνακρίσεις rerum omnium, quæ adhuc de inuite factis sunt explicata: Inuite facta, seu vi facta proprie quidem & simpliciter ea esse, quorum principium sit externum, & ad quæ agens nihil conferat, sed tamen esse & aliud genus vi factorum, quæ mixta *supr.* vocavit.

εἰ δὲ πρὸς τὰ ἡδύα.] Refellit Aristoteles hoc loco eorum opinionem, qui præter duo superiora vi factorum genera, hoc est, simplicia & mixta, tertium adiungerent: quos Acciaiolus existimat fuisse Cyrenaicos Philosophos. Ego puto, hæc magis pertinere ad vulgi excusationes resellendas. Solent namque vulgo, qui iniuste aut nequiter quid admiserint, id hac re eleuare & excusare, quod à pulchritudine aut voluptate ea facere sunt coacti. Aristoteles autem nullam hic vim aut necessitatem in rebus pulchris aut iucundis, quæ nos ad turpitudinem impellant, esse ostendit duabus rationibus: Prior est ab absurdo. Efficeretur enim, omnia esse necessaria, quod est absurdissimum. Formula:

Si qua sunt incunda & pulchra, eadem quoque sunt necessaria.

Ergo omnia omnino necessaria sunt, necesse est.

Connexi ratio, τὸ τῶν ᾧ χάριν, &c. id est, quia earum rerum, nempe pulchritudinis & voluptatis causa omnes omnia agunt, tam probi quam improbi: illi virtutum pulchritudinem & comitem, voluptatem, hi in vitiis persequuntur. Quare Plato in *Phædro*, hanc esse pulchri vim & naturam ostendit, ut maxime sit amabilis. Eodem pertinet, quod est apud Ciceronem *initio lib. 1. Offic.* de forma honesti ex Platonis *Symposio*. De voluptate quoque virtutum comite *supra dictum est lib. 1. cap. 8.* ubi de φιλοποιῖν & diximus, & *lib. 2. cap. 2.* Quia igitur omnes voluptatis & pulchritudinis gratia agunt: omnesque quoque dicere possunt, se ab iis impelli, atque ita omnia facta essent necessaria. Hoc igitur modo confirmari potest connexi ratio. Atqui consequens est absurdissimum, nempe omnia esse necessaria. Ergo & antecedens.

τὰ καλὰ.] Sic habent emendatiores libri, & vetus quoque tralatio: etsi reddit καλὰ bona, quod & alii Interpretes plerique sequuntur, ut intelligantur bona fortunæ, diuitiæ. Verum καλὸν Græce plerumque est pulchrum, quod huic loco magis congruit, ut intelligatur, homines duabus his rebus, pulchritudine & voluptate, ad turpia adduci. Perperam, & repugnantibus omnibus libris, Argyropylus, Gruchius, & Lambinus Interpretes inducunt τὰ καλὰ.

τῶν ᾧ χάριν.] Hoc est, iucundarum rerum & molestarum, quas vel expectant vel fugiant, inquit Græcus Scholiastes, sed perperam. Nam τῶν, cum sit relatiuum, relatiua autem ad

priora referri debeant, certe hic quoque intelligenda erunt, quæ antecessere, nempe ἡδύα καὶ καλὰ, non vero ἡδύα καὶ λυπηρά.

πάντες.] De hac phrasi dictum est *supra lib. 2.*

πάντες.] Nempe exceptis viris bonis, inquit Græcus Scholiastes, non recte. Nam cum ea exceptio est nimis communis: tum quod hic dicitur, ad probos quoque accommodari optime posse, iam ostendimus in confirmando connexo.

βίαια.] Hoc verbum βίαια in tota quidem hac disputatione est πανταχῶς, id est, de iis dicitur, quæ vi fiunt, sed hoc loco videtur εὐεργετικῶς, ut ea dicantur βίαια hoc loco, quæ vim afferant, & ad aliquid agendum quem impellant, quod faciunt res iucundæ & pulchræ. Hoc εὐεργετικῶς non incommode Latine dici potest Violentum.

οἱ δ' ἂν τὸ ἡδύ.] Sic fere habent omnes Interpretes: atq; ita omnino legendum contendit Lambinus: in quibusdam tamen libris est ἂν τὸ ἡδύ καὶ τὸ καλὸν μὲν, &c. & ita vertit Perionius. Zwingerus noster ita, οἱ δ' ἂν τὸ ἡδύ, at vetus Interpres, οἱ δ' ἂν τὸ καλὸν μὲν, &c. Ego his varietatibus commotus non dubito, quin omnes istæ varietates sint spurix & inducendæ. Legendum igitur, οἱ δ' μὲν ἡδύ καὶ: nam cum præcise dixisset Aristoteles, οἱ δ' alii interiecerunt, ἂν τὸ ἡδύ καὶ: alii, ἂν τὸ καλόν: alii, ἂν τὸ καλόν: alii, ἂν τὸ ἡδύ καὶ τὸ καλόν, ex planationis scilicet gratia. Sic igitur vertendum: & qui vi quidem & inuiti, agunt cum molestia: hi vero cum voluptate. Hi, inquam, de quibus est sermo, nempe qui voluptatis, aut pulchritudinis causa se peccasse excusant. Itaque in his verbis altera est posita ratio, cur ea facta non sint necessaria, à consequente sumpta, eoque contrario, nempe, quia hæc facta comitetur voluptas: necessaria autem sequatur dolor. Formula sit ista:

Omnia inuite facta sunt cum dolore.

Hæc autem voluptatis & pulchritudinis causa sunt cum voluptate.

Ergo non sunt inuite facta, non sunt necessaria.

Propositio ibi, καὶ οἱ μὴ βίαια. Ratio omissa ab Aristotele est ista, atque hoc modo explicanda: Quæ vi fiunt & inuite facta, omnia sunt necessaria. Quæ necessaria, omnia cum dolore fiunt & molesta sunt, ut ait Aristoteles in *Metaphysic. d. cap. 3.* ubi elegantem Poetæ versiculum ad hoc adducit:

πῶς γὰρ αἰσιν καὶ οὐκ ἀναισθητοῖς ἀναισθητοῖς ἐστι. id est:

Omnis necessaria res molesta est.

Quod & in Eudem. lib. 2. confirmat:

Nemo, inquit, vi agens, cum voluptate agit. Ratio autem, cur omne necessarium sit molestum, reddi potest ista, quia voluntati repugnet.

At quæ accidunt nobis nolentibus sine dubio molesta sunt. Ergo omnia inuite facta sunt molesta.

Assumptio autem nempe ea, quæ voluptatis aut pulchritudinis perfruendæ causa fiunt, fieri libenter, & cum voluptate, cum per se est perspicuum, tum vel ex vno amante ostendi potest.

ῥελοῖον δὴ τὸ.] Plurique hic tertium argumentū constituunt & quartum ibi, καὶ τῶν μὴ κελευν: & Thomas etiam quintum ibi, εἰσὶ δὴ τὸ βίαιον, &c. Priora duo admitti quoque possunt, et si Aristoteles his verbis non tam argumentari videtur, quam id genus homines & excusationes accusare. Vltimum plane nullum est: iis enim verbis non argumentum, sed epilogus totius disputationis de vi factis continetur.

τὸ δὲ ἀγνοῖαν.] Explicatis vi factis, quod est alterum genus inuite factorum, hic ad alterum accedit, nempe ad ea, quæ per imprudentiam geruntur. Cicero in *Rhetoricis veteribus*, & ad *Herennium*, imprudentiam vocat iuris ciuilis fere ignorantiam huius autem rei maximus est vsus in vita communi: vt videre licet ex disputationibus Iurisperitorū, *sub tit. de iur. & facti ignor.* & *sub tit. de pœn.* & apud Oratores, vt apud Cic. *lib. 2. ad Heren. lib. 2. vet. Rhet.* Demosthenes aduersus Midiam, Aristocratem & Timocratē: & in quibusdā Lysiz orationib. vt cum per imprudentiam seu casu quis alium occiderit, aut læserit, aut magistratui dicto audiens non fuerit, aut cum sorore aut matre rem habuerit, aut si quis pro auro æs alicui disbluerit. Verum quia sub hac imprudentiæ seu ignorantix specie multa sæpe peccantur, & imprudentiæ tribuuntur, quæ culpæ potius sint adscribenda, ea re Arist. hoc loco accuratissime à vera imprudentia secernit ea, quæ simulate eam imitari videantur, variaq; affert imprudentiæ genera, quæ priusquam explicemus, quæri potest, an quæ per imprudentiam etiam vera geruntur, inuite fiant, seu sint ἀκούσια. Dubitationem facit, quod quæ sunt ἀκούσια, et si voluntati sunt aduersa: tamen voluntatem ipsam non penitus excludunt, vel abesse volunt: sed tantum impediri. At qui ignorantis nulla prorsus cernitur voluntas. Possunt tamen,

qui per ignorantiam agunt, inuiti quoq; dici, latius sumpto inuiti seu *ἀνύμων* vocabulo. Quare & in iure civili Furiosi, quorum alioqui nulla dicitur esse voluntas, *l. furiosi. D. de diuers. regul. iur.* inuiti tamen interdum dicuntur, *l. 4. D. de seruitut.* Et apud Xenoph. in *Cyri institutione*, Tygranes quidam, omnia quæ per imprudentiam fiant, *ἀνύμων* esse ait.

τὸ δὲ ἀνύμων.] Afferit Arist. primum duo ignorantiz genera; prius, quod comitetur dolor & *μετάνοια*: vt si quis cum sore nuptias contraxerit insciens, cuius ipsum postea poeniteat. Et hoc genus ait Aristoteles vere esse *ἀνύμων*. Et diligenter est obseruandum, propterea quod ad hoc vnum genus, veluti ad Lydium lapidem, cætera ignorantiz genera, de quibus *infra*, spectari debent. Alterum est genus, cui nullus dolor est comes, vt de quodâ narratur, qui cum forte emissio telo nouercam læsisset imprudens; *Engo*, inquit, *ἢ hoc non male*. Inter hæc autē duo genera magna est differentia, quod prius sit vere *ἀνύμων*, alterum non item: nam certe hic de nouerca proprie dici inuitus seu *ἀνύμων* non potest, vtpote, qui gaudeat factō. Ostendimus enim initio, ea proprie esse *ἀνύμων*, quæ coniunctum habeant dolorem: nihil fieri inuite, quin cum dolore, neque etiam dici potest *ἐκὼν* seu volens, quia scientia abfuit, quæ prorsus in volūtariis requiritur, vt *sup. initio* ostendimus. Quare cum neq; iste dici possit proprie vel *ἀνύμων* vel *ἐκὼν*, nolens aut volens: recte Arist. medium quoddam illi tribuit vocabulum, vt dicatur *ἢ ἐκὼν*, id est, *non volens*, quæ subtilior distinctio ne in reprehensiones incurreret, quasi non opus sit tam sollicitè in rebus politicis de vocabulis inquiri: adiungit Arist. pulcherrimum de vocabulorum distinctioe *ἀξιώμα*: vbi res inter se discrepant, verba quoque distincta esse debere, quo canone vfus est & Citero in *Top.* subtiliter discernens partitionem à diuisione: *Quaquam enim*, inquit, *vocabula idem valere prope videantur: tamen quia res differant, nomina quoq; distare voluerunt.* Et Imp. Iustinian. *§. hoc autem casu, in Instit. quib. mod. testam. infirm.* vbi distinguens subtiliter testamenta rupta, irrita & iniusta: sed quia, inquit, commodius erat singulas causas singulis appellationibus distinguere. Hæc autem distinctio inter volentem, nolentem seu inuitum, & non volentem, non paruum quoq; in vita cōmuni vsum habet. Verbi gr. si forte in venando, iaculo in feram emissio, inimicum prætereuntē feriat, atque ita non doleat, sed gaudeat potius: hic quia inuitus pro-

prie dici non potest, veniam non ita merebitur, quam si doleret facto. Sic Imperator Tyberius hospitem suum Rhodium quæstioni subiecit imprudens, postea agnitum etiam interfecit. Contra vero, qui dolet, veniam mereri solet, ut de Adultero; in l. si adulterium. §. primo. ad legem Iuliam de adulteriis. Talis quoque fuit ignorantia Oedipi, qui gravissime matris nuptias & patris cædem doluit: eaque re apud Sophoclem in Colono se excusat hac ipsa ignorantia: & apud eundem in Trachyniis Deianiram consolatur chorus, dolentem, quod imprudens maritum Herculem tunica veneno delibuta interemisset. Ex his igitur iam intelligi potest, quod hic initio ait Aristoteles, τὸ δ' ἀγνοῖα, nempe omnia, quæ per imprudentiam fiunt, esse quidem non voluntaria, seu nulla quidem esse voluntaria: sed tamen non omnia propterea esse ἀκούσια seu inuite facta. Quædam enim esse ἀκούσια, quæ cum dolore: alia ἔχ' ἰκύνειαν, id est, non voluntaria, quæ absq; dolore fiant. Genus est igitur ἔχ' ἰκύνειαν, seu non voluntarium: species duæ: ἀκούσιον vna, altera ἔχ' ἰκύνειαν, retento etiam generis vocabulo. Itaque quod supra dictum est initio cap. ἀκούσια esse illa, quæ vel vi, vel per imprudentiam fiunt: hoc ex loco accipere interpretationem debet, ut intelligatur de Imprudentia non omni, sed de ea duntaxat, quæ cum dolore fiat.

ἐν τῷ δ' ἐπίκει.] Aliud hic Imprudentiæ non veræ genus affert Aristoteles, quam excusare solent, qui vino, ira, vel amore capti quid peccarunt. Quæ quidem Aristot. ab imprudentibus fieri concedit: sed per imprudentiam fieri negat: aliudque esse imprudentem aut insciëntem quid facere: aliud per imprudentiam: ut inter quæ multum intèrsit. Nam quæ per imprudentiam fieri dicuntur, eorū causa est ipsa imprudentia: quæ ab imprudentibus autē, non est necesse, ut causa sit Imprudentia: qualia sunt, quæ ab iratis, ebriis, amore, aut qua alia perturbatione commotis, admitti solent. Hæc enim non fieri per imprudentiam, id est, peccati ab irato, &c. admissi causam non esse conferendam in imprudentiam, sed in iram, vinum. Quare & hæc veniam non mérentur, utpote quæ sunt ἰκύνειαν, quod mox ostendetur planius. Hæc autem distinctio Aristotelis veritati & sensui, hominumq; cōmuni opinioni est consentanea: nam tamen, qui vino vel ira quid perpetrarunt, ad imprudentiam excusandam confugere solent: vltatius tamen ea ipsa vino aut iræ attribuere solemus: ut Horatius: *Quid non ebrie-*

tas designat? hinc quoque est, quod Pittacus, legum scriptor celeberrimus, ebrios, qui quem pulsassent, duplici pœna mulctari voluerit, *ut infra testatur Aristoteles cap. 5. & lib. 2. Polit. capite ultimo.* Aristoteles tamen *infra lib. 7. cap. 6. vel 7.* ostendit, nō tam grauitur peccare eum, qui ira quid admiserit, quam qui libidine aut incontinentia: & Iurisconsulti *in l. quicquid. D. de diuers. reg. iur.* aliquo modo etiam excusant ebrium, *l. perspicendum. D. de pœnis.* & si quis per lasciuiam aliquem interfecerit. Hæc autem facta Iurisconsulti per impetum fieri dicunt: sic enim vocant *l. illa perspicendum. de pœnis.*

ὁμοίως ὅ.] Occurrit tacite quæstioni. His enim verbis ita occurri poterat. Dicis Arist. ea quæ vino, &c. peccantur, non fieri per imprudentiam: atqui negare non potes, quin ab imprudentibus fiant. Respondet Arist. & admittit quidem fieri ab imprudentibus, sed inde non effici, fieri per imprudentiā: quod ostendit ab improbis omnibus: nam, inquit, & improbi imprudentes peccant, sed non per imprudentiam: peccant autem improbi imprudentes duobus modis: aut ἐν τῇ ἀπειρίᾳ, aut ἀλλοτρίῳ κρῖναι: quæ duo non sunt confundenda, quod nonnulli hic faciunt. Improborum igitur ignorantia ἢ κρῖναι seu vniuersa est ista, cum quis ea, quæ recta, quæ virtuti consentanea, quæ turpia, quæ praua, quæ iusta, quæ iniqua in genere ignorat: talis ignorantia est in omnibus improbis: qui vitiositatus habitu iam contracto, nullum inter bona & mala discrimen cernere possunt, ut præclare *infra.* docet Arist. *lib. 7. cap. 3.* Altera vero Improborum ignorantia est ea quidem in rebus singulis, sed cum deliberatione & ἀπειρίᾳ, & proinde vitiosa, qualis est ignorantia incontinentium. Ut cum quis non nescius scortationem esse turpem, certo tamen cuiusdam amore aut cupiditate inflammatus, in ista à se amata, scortationem turpem esse non putat, aut certe si putat, vincitur cupiditate. Sic in aliis etiam, qui bona videant, sed deteriora sequantur, vel cupiditate vel consilio. Hi igitur improbi ignorantes quidem sunt, sed per imprudentiam, non peccant: sed vel per improbitatem, vel per cupiditatem. Itaque non sequitur, imprudentes peccant irati. Ergo per imprudentiam eos peccare: nam & improbi ignorantes peccant, quos tamen nemo dixerit per imprudentiam peccare.

βύλιται.] Valet hoc l. idem, quod latine solet, atq; sæpe vsus est hoc verbo Arist. *ut infra. lib. 4. in princ. βύλιται ἢ ἀσφ.*

τὸ συμφέρον.] Videtur hoc loco idem valere, quod τὸ δίκαιον, id est, *rectum, verum*, quod deceat facere, quod virtuti sit consentaneum, quo modo & *supra* est vsus lib. 2. c. 2. ἐπὶ τὸ συμφέρον πε-

τὸ δὲ ἀκρίβειαν.] A definitione ἀκρίβειαν ostendit, quæ vino, &c. peccantur, non fieri per imprudentiam: nam ἀκρίβειαν hoc esse, non si quis ignoret, quod rectum est (alioqui enim etiam quæ ab improbis geruntur, vtpote ignorantibus, essent ἀκρίβεια) sed si quis in rebus singulis ignoret, aut ignorantia quid faciat. Sic autem argumentatur:

Quæ per imprudentiam peccantur sunt ἀκρίβεια.

At quæ vino, &c. peccantur, non sunt ἀκρίβεια (quod ex definitione ἀκρίβειαν perspicuum est.)

Ergo quæ vino, &c. peccantur, non sunt per imprudentiam.

Summa igitur disputationis Aristotelicæ hæc est: Quæ per imprudentiam committuntur, veram quidem esse vnius generis, nempe cum quis in rerum singularem & attributorum ignorance versetur, de quibus mox: & hanc imprudentiam esse ἀκρίβειαν, & proinde veniam mereri. Esse & alia tria ignorantie genera. Vnū priori & vero valde affine, discrepans tamen (quia versatur in rebus singulis) quod vera ignorantia sit cum dolore, ista non item. Altera falsa ignorantia est vinolentorum, ebriorum, aut cupiditate aliquid agendum. Tertia est omnium improborum, quam diximus esse bipartitam, πᾶσι καὶ ὅλοις, vniuersam, & πᾶσι ἐν τῇ ἀποκαρίᾳ, id est, quæ in rebus quidem singulis, vt vera ignorantia cernatur, sed adhibito consilio.

ἵστας ἐν ἡμετέροις.] Quia ignorantia, de qua hic agitur, non sit vniuersa, sed in rebus singulis posita, & in rerum attributis, faciendum Aristoteli visum est, vt ea rerum attributa breuiter hic explicaret. Facit autem sex: Quis faciat, aut fecisse ignoret: quid: qua in re seu in quem: qua re & facultate velut organo: cuius rei causa: & quo modo. Cur autem sex duntaxat faciat Aristoteles, ratio reddi potest ista. Spectatur enim & res semper, & rei causa. De re quæri solet, quid sit, vt quod sit factum. In causis ab efficiente, quæ bipartita est. A principali quidem manat attributum quis: ab adiuuante, quo organo seu adiumento: A fine, cuius rei gratia. A materia, qua in re, aut in quem, quod, vt reliqua, mox exemplis illustrabitur. A forma, quomodo. Omissio igitur attributo eò, quis, propterea quod ab agente ignorari non possit, nisi si desipiat:

videamus de reliquis quinque. Primum est quid, ubi quæritur, quænam sit res, quod factum, cuius ignorationem triplicem affert hoc loco Aristoteles. Primum quidem eorum, quod vel turpe, vel contumeliosum, vel etiam occultum, cum quid protulerint: postea reprehensi, excidisse sibi dicunt: deinde eorum, qui occulta cum protulerint, excusent se nesciuisse ea esse occulta. Affert exemplum ab Æschylo, de quo narrat Heraclides Ponticus *lib. 1.* de Homero, teste Scholiaste Græco, multa eum in Tragœdiis suis Toxitis, Hiereiis, Syssipho, Iphigenia & Oedipode de mysteriis Eleusiniis (quæ nefas erat enuntiare) publicasse: & cum tandem aliquando Tragœdiam dicturus iustus putaretur de iisdem initiis quædam diuulgaturus: in maximum vitæ discrimen incidit: populus namque eum lapidibus petere cœpit. Sed animaduerso populi furore, fuga sibi consuevit, & ad Bacchi aram, quæ erat in theatro, cōfugit. Vnde cum populus eum retrahi vellet, deprecante Senatu Areopagitico, & nolente illum indemnatum necari, conseruatus est: atq; adeo tandem absolutus, propterea, quod & ipse & frater eius Cynægyrus in prælio Marathonio fortiter pro libertate communi pugnassent. Postremo eorum, qui, dum ostendere quid cupiunt, verbi gr. tormentum: id imprudentes emittunt, ut quidam Catapultam, quis hic fuerit, nondum reperi. Et hac exceptione videntur Iurisperiti: *sic telum manu fugit*, de qua Cic. 3. de Orat. & in Topic. Tertium attributum *ἀεὶ τὴν ἐκ τῆς*: quæ duo idem valent & eodem pertinent: quo attributo continetur obiectum seu materia facti. Exemplum affert Arist. de Merope. Hæc enim Regis Corinthiorum Polybii vxor, interfecto altero filio, cum in alterum incidisset, cum interficere voluit, ignorans esse filium, & putans esse sicariū & hostem suū, qua de re perit elegantissima Euripidis Tragœdia Cresphontes, quam Latine versit Ennius, teste Cicerone. Eodem modo, Oedipus patrem interfecit, & cum matre nuptias contraxit. Sic & Iacob Patriarcha fraude Labanis fœceri, cum putaret se cum sponsa Rachel cubare, cum eius sorore Lea concubuit. Quartum est, quo adiumento seu organo, & qua re & facultate quid sit factum: ut si quis læserit alium hasta, quam putarit obruso esse mucrone, cum esset acuto: aut iactu lapidis quem vulnerarit, cum non putarit esse lapidem, sed pumicem. Quintum est, cuius rei causa, ut si quem castigandi causa & emendandi percussum interficias: aut si medicus præbito medicamento

valetudinis recuperandæ causa, aut sectione abhibita, ægrotum non curant, sed interfecerit. Eodem modo Deianira interfecit Herculem: quare & ipsa apud Sophoclem in Trachyniis eo ignorantiz genere nominatim se excusat. Sic & Aristoteles *lib. 2. Eudem. cap. 9.* narrat de puellis, quæ pomum amatori dederint, quod putarant esse Philtrum, cum in eo lateret venenum. Eodem errore Lucretium Poetam sua sustulit vxor. Postremum attributum est de modo, vt si quis leuiter alium percutere volens, grauius forte pulset. Sic & Iurisconsult. *in l. 1. §. diues. D. ad l. Cornel. de sicar.* excusari scribit eum, qui quem in rixa interfecerit clauis aut cucuma. Sic & apud Homer. *Iliad.* ↓. Pastroclus narrat, se æqualem puerum talo, astragalo interfecisse imprudentem.

ἐκπεσεῖν αὐτῆς.] Legendum αὐτῆς, nam verbum ἐκπεσεῖν, vt & Latinum *excidere*, in hac notione dandi casum habet, vt apud Ciceronem *Philipp. 10.* de Sc. Galeno: quod verbum tibi non excidit, vt sæpe fit fortuito: scriptum, meditaturn, cogitatum attulisti.

πενεταί, ὁ δ' αἶνα.] Ex quinque attributis duo ait esse insigniora Aristoteles. Qua in re & cuius rei causa, id est, attributa materiz & finis. De fine ratio reddi potest ista, quod in omni facto maximum sit positum in fine momentum, & non tam queratur sæpenumero, quid sit factum, quam, quo animo, & quo fine, vt proximo capite dicitur. De altero hæc est ratio, quia facta plæraque ex strato & materia distingui & nomen sortiri soleant, vt parricidium à cæde, stuprum ab adulterio.

ἢ δαῖξαι βολόρῳ.] Sententia horum verborum, seu potius scopus inter explanatores & interpretes satis constat, nempe eum, qui leuiter percutere voluerit, grauius pulsasse. Sed ipsorum verborum exquisita redditio non ita constat, imo mixte variat. Verum quia longius est, & facile quoq; aliorum varietates refellere: dico breuiter, videri mihi legendū δαῖξαι, ἢ δαῖξαι. Primum, quia ex verbo δαῖξαι nulla commoda possit elici sententia: deinde, quia τὸ δαῖξαι in veterib. quibusdā libris repetitur: postremo, quia ex hoc verbo δαῖξαι sententia existat commodissima, nempe si quis alium leuiter cōtingere (more Acrochiristarum, siue quando faciunt Acrochiristæ) volens, grauius pulset. Puto autem mendum irrepisse ex loco priori, ibi, δαῖξαι βολόρῳ ἀφείναι. Exemplum quod attuli ex Iure civili

de hoc loco (si quis aliquem in rixa , gladio , aut cucuma percussit) valde simile est huic nostræ explanationi.

ἢ διὰ τῆς τιμῆς.] Breuiter hic velut conclusionis loco definit ἀκρίτως per imprudentiam , nempe inuite factum per imprudentiam esse , per imprudentiam talem , id est , singularem & quæ in attributis cernatur iam expositis. (qua particula excluditur ignorantia communis , de qua *infra cap. 5.* dicitur latius : excluditur & falsa illa ignorantia ebriorum , quia eorum facta non fiant per ignorantiam , sed ab ignorantibus .) Deinde cui comes sit dolor & molestia Qua particula excluduntur illi , qui quid turpe vel pulchritudine , aut voluptate adducti admlerint . Excluduntur & illi , qui non volentes quidem quicquam agunt , sed tamen non nolentes .

οἷον ἢ ἀκρίτως.] Duas fecimus huius cap. partes . Priore de inuite factis copiose explicata : altera iam breuiter exponitur : breuiter inquam , propterea quod vno contrariorum cognito , cognoscatur & alterum . Qua ratione vsus hic Aristoteles , quia inquit , ἀκρίτως seu inuite factum est , quod vel vi , vel per ignorantiam fiat ; contra ergo sponte factum erit illud , quod non vi , id est , cuius principium in faciente sit , & à faciente fiat . ἀκρίτως igitur constituent vis & imprudentia . ἐκρίτως libertas arbitrij & scientia singularis , vt & de ignorantia dictum est , non communis

ἵσως ἢ ἐκ πολλῶν.] Absoluta disputatione de sponte & inuite factis : breuiter refellit quosdam , qui dicerent : Ea quæ ira aut cupiditate gererentur , non esse voluntaria , sed ab inuitis fieri , quod et si *supra* paulo attigit Aristoteles : hoc tamen loco argumentis aliquot confutat planius . Argumenta aut sunt quinque : Primum , quia efficeretur , omnes animantes & pueros agere inuite . Conclusio .

Si , quæ ira aut cupiditate geruntur , ab inuitis fiunt .

Ergo & omnes animantes & pueri , quæ agunt , agunt inuite .

Ratio connexi in animantibus est perspicua , quas certum est cupiditatibus ferri , non ratione . Pueros quoque cupiditate potius , quam ratione facere quæ faciunt , cum perspicuum est , tum pulchre commemorat Aristoteles *infra cap. ult.* *quære & lib. 2. Eadem. cap. 8.* verbum παντί in animantibus & pueris conuenire negat , quia cum ratione παντί , proprie sit coniuncta , quod & nos *supra* docuimus . Atqui absurdum est consequens . Nam nulli magis libere dicuntur agere , quam animantes & pueri . Ergo & antecedens .

εἰς πότερον ὁδὸν.] Altera ratio, quia absurdum sit, eorum, quæ ira aut cupiditate geruntur, aut nihil, aut turpia duntaxat inuite fieri. Conclusio sit ista.

Si ἀχῆσια, sunt ea, quæ ira vel cupiditate fiunt: certe aut hoc locum habebis in omnibus factis inde manantibus, aut in quibusdam duntaxat, puta, turpibus. Nam & ipsi aduersarij honesta aiunt esse ἀχῆσια. Connexi ratio est perspicua.

Consequens est falsum.

Ergo & antecedens.

Primum namque omnia quæ inde manant esse ἀχῆσια, & ipsi aduersarij negant, & falsissimum est, quod ita docet Aristoteles, quod multa ex ira & cupiditate facere deceat. verbi gratia, decet expetere res laudabiles & bonas, vt valetudinem, formam, scientiam, &c. Irasci quoq; decet improbis, inimicis; quod ita concludi potest:

Quæcumq; decet facere, ea non sunt ἀχῆσια.

Atqui ex ira & cupiditate quadam decet facere.

Ergo quædam facta ex ira non sunt ἀχῆσια.

Falsa est igitur vna consequentis pars. Altera, nempe turpia duntaxat ex ijs manantia esse ἀχῆσια, est plane ridicula χαλῶν. Nam ridiculum est, vnus eiusdemque causæ dissimilia ponere effecta in eodem strato, puta, iræ in eodem homine aut cupiditatis.

δοκεῖ ὅ, πὶ μ.] Tertia ratio: quia quæ ex cupiditate fiunt facta, iucunda sunt, cum ἀχῆσια, sint molesta. Formulæ sit ista:

Quæcumq; ἀχῆσια, ea sunt molesta, hoc supra ostendimus.

Atqui ex cupiditate manantia facta iucunda sunt, quod est perspicuum.

Ergo ex cupiditate manantia non sunt ἀχῆσια.

Meminit Aristoteles in hac tertia ratione solius cupiditatis: eadem tamen ratio locum quoq; habet in ira. Nam & iratus gaudet vindictam de inimico sumere. Et nominatim Aristoteles lib. 2. Eudem. cap. 7. in fine. eodem argumento in ira vitur. Perperam igitur quidam, quia Aristoteles cupiditatis tantum mentionem faciat (quod breuitatis studio sæpe facit) hanc notionem in ira locum habere negarunt.

ἐν ὃ ἀποφύγει.] Locus est obscurior; nihil tamen mutandum, quod quidam faciunt, repugnantibus omnibus libris.

Est autem quarta ratio, quia efficeretur, ut sponte vel inuite facti nulla sit vis. nullus effectus, quod est absurdum. Concludi potest hoc modo:

Sponte facti & inuite facti, id est, differentia inter hac duo vis & effectus hic est, quod alterum vitari potest, alterum non item. Nam inuite facta seu necessaria, vitari non posse, certum est. Et sponte facta ea dicuntur, qua facere quis possit, aut omittere.

Atqui tamen qua ex ira & cupiditate fiunt, vitari & omitti possunt, quam qua ex ratione.

Ergo hac ex ira & cupiditate non magis erunt anxiosa, quam qua ex ratione.

Nam alioquin sequeretur, nullam esse vim & effectum differentiae eius sponte & inuite facti. Vis igitur eius distinctio-
bis, quia in his duobus tam quae ex ira quam quae ex ratione, nulla est, distinctio quoque ipsa & causa nulla esse debet. Nam ut frustra sit, absurdum est.

Φαυλά μὲν γάρ.] Puto verbum *Φαυλά* valere, quod vitari & praetermitti possint, & sic plerumque reperitur. Alij Interpretes accipiunt, quae sint fugienda: hoc est, quae sint reiicienda & improbanda, atque adeo praua. Verum prior nostra explanatio magis propria videtur.

Ἀναφύγει τῆς ἀνύσιας.] Sic est legendum, cum particula *τῆς*, quae tamen à quibusdam libris abest, non recte.

ἢ θυμῷ.] Idem est & in cupiditate, cuius & hic breuitatis causa mentionem praetermisit Aristoteles.

ἔτι γὰρ ἕξ.] Quinta est ratio, quia hominis propria sint ira & cupiditas: concludatur hoc modo:

Quae hominis sunt propria, non sunt ἀνύσια.

Atqui ira & cupiditas hominis sunt propria, ut & facta ex ijs manantia.

Ergo hac facta quae, non erunt ἀνύσια.

Omissa est propositio ab Aristot. cuius ea est ratio: quod *ἀνύσια* diximus esse *supra* ea, quorum principium sit externum & non proprium hominis. Sic nunc dicimus. Quae propria sunt hominis & in ipso posita, esse *ἐνύσια*. Assumptio in questione reuocari posset, propter quod ira & cupiditas cum beluis sint communes, & inde hominis non propriae. Verum proprium intelligimus h. l. non quod soli homini, sed omni conveniat ex sua natura. Atque ita ira & cupiditas propria sunt hominis. Nam animus hominis in 3. partes tribui solet,

solet, rationem, iram, & cupiditatem. Vt igitur ratio est hominis & humana (quod confirmant & aduersarij) ita & ira & cupiditas.

ἀποπνὶ δὲ τὸ.] Conclusio est totius disputationis de ira & cupiditate. Absurdum est igitur, facta ex his promanantia esse αἰσῶνα, quod quidam existimabant, teste Aristotele lib. 2. *Eudem. cap. 8. in fine*.

CAPVT II.

COMMENTARI.

Δινοῦντο δὲ τὰ.] Agit hoc capite & proximo de ἀποπνὶ. Hoc autem in tres partes secari potest. Primum, cur explicari in his libris debeat de ἀποπνὶ. Deinde quid non sit ἀποπνὶ. Postremo quid sit. Cum autem valde laborent Interpretes, & varient in hoc verbo latine reddendo, nos breuiter videamus, quemadmodum veteres expresserint. Posteriores, vt Iuriconsulti, Tacitus, Suetonius & alij solent vocare *Proposium*. Vocatur & à Iureconsultis *animi propositio*, *animi iudicium*, *animi destinatio*, l. *fugitiuus. ff. de verborum significatione. leg. 76. in totum. ff. de diuersis Regalis iuris. l. pupillus. 189. eodem titul.* Priores & antiquiores, Plautus, Terentius, Cicero vocant *consilium*, *iudicium*, & quia maximam cum eo affinitatem habet, *voluntatem*. Vocant & interdum *institusum*. Nos, quia posteriores non satis latine loquentes imitandos facile non putamus: & antiquorum vocabula sunt ambigua: vtemur vocabulo, quo tamen & ipse Cicero est vsus, & vocabimus *consilium agendi*. Sic enim Cicero in *Lucullo*: *Huiusmodi igitur visis, consilia capiet agendi & non agendi*. Et 3. *de oratore*: *nam aut scientia, aut cognitio rei perquiritur, ut virtus suam ne propter dignitatem, an propter fructus aliquos expetatur: aut agendi consilium exquiratur, ut sit ne sapienti capiendæ Respublica: & instio libri primi, de Finibus. Quis sit finis, quod extremum, quod vltimum, quo sint omnia bene viuendi recteq; faciendi consilia referenda*. Vtemur & *consilij* verbo, vt antiquis vsitatissimo in hac notione; *Electiois*, (quo plerique hodie vtuntur) & *delectus* vocabula, vt prorsus in hac notione barbara, aspernamur.

οἰκονομίας δὲ αἰσῶν.] Duas affert rationes, cur his in libris de

de consilio sit explicandum : quarum prior est, quia prozeffis virtuti maxime sit cognata. Formula sit ista.

Qua ad virtutem, eadem huc pertinet.

At θεωρίαις virtuti est coniunctissima.

Ergo huc pertinet.

Propositio est perspicua. Assumptio ibi, *εικόντης*, &c. & certe maxime cognatam virtuti esse θεωρίαις docet quoque Pythagoricus Theages apud Stobzum *λέγει α.* ex quo loco, vt & ex *capit. 4. supra libro secundo*, perspicitur. Primum quid sit θεωρίαις virtuti esse cognatam. Deinde cur sit maxime cognata. Nam cum ad virtutem tria maxime sint necessaria: Ratio, facultas seu constantia & θεωρίαις: tum ex his tribus maxime virtutis propria est θεωρίαις: duabus namq; reliquis vti licet & alijs in rebus, puta in artibus etiam absq; virtute: θεωρίαις non licet. Altera est ratio, quia de moribus iudicium potest capi & fieri magis ex prozeffis, quam de factis ipsis. Conclusio.

Qua ad mores, eadem & huc pertinent.

θεωρίαις διjudicantur mores.

Ergo, &c.

Et hic propositio omissa est, vt certa. Assumptionis hęc est sententia: De moribus & qualis quisque sit, probus an improbus, non tam spectari debet ex factis, quam ex animo, quo quęque facta gerentur. Nam alioquin si facta considerentur, sæpe fieret, vt probus esset improbus, & contra. Fit enim sæpe numero, vt vir probus prave quid faciat, vel casu, vel quo alio impedimento: & contra vt improbus bene quid faciat. Multa quoque fiunt fortuito, natura & alijs modis, puta, necessitate & vi, tam bona quam mala. Ex quibus tamen nemo probus aut improbus dici iure debeat. Quare & Aristoteles *libro secundo Eudem. capite ultimo. Itaque*, inquit, ex θεωρίαις iudicamus, qualis quis sit: hoc est, quo animo & consilio, cuiusque rei causa fecerit, non vero quid fecerit. Verum huic rationi valde repugnat, quod est apud Aristotelem *libro secundo, capite ultimo, in fine*, & *1. Magn. Moral. capite 20.* vbi ait, solere homines iudicare ex factis, non ex prozeffis. Et vulgo dicimus, ex fructibus cognoscendam arborem. Sed ex ipso Aristotele responderi potest, hęc non esse contraria: nam vulgo quidem ita fieri, vt spectentur homines ex factis potius, quam ex animo. Propterea quod, inquit

inquit Aristoteles, animus & *ψαύσις* cerni non possit; facta incurrant in oculos; verissime tamen qui dijudicare quam velit, non tam effectum, quam causam inspicere debet.

¶ *ἢ ψαύσις δὲ.*] Hic iam exquirat, quid sit *ψαύσις*: & primum quidem suo more, quid non sit. [Aristotelicum est semper primum de negantibus agere.] Afferat autem quinque, sponte factum, cupiditatem, iram, voluntatem & opinionem, à quibus omnibus remouet *ψαύσιν*, præterquam à primo, cum exceptione tamen quadam seu differentia. Sciendum est autem, omnium factorum principium esse ipsum hominem, id est, animum hominis, qui animus in duas partes tribui solet, in rationem & appetitum. Sub ratione sunt scientia & opinio. Appetitus tria sunt genera, cupiditas, ira & voluntas. Iam quia communi sensu notum est omnibus, *ψαύσιν* esse quoddam factorum principium: quaeritur iam, quidnam sit ex ijs generibus modo commemoratis, hoc est, an sit opinio, vel aliud quid ad rationem pertinens: an vero sit appetitus aliquis: an denique nihil omnino eorum sit. Et concludit Aristoteles: Et nihil esse, & utrumque esse, nempe rationem & appetitum, id est, neque simplicem esse rationem, puta opinionem, neque simplicem appetitum: sed ex utroq; coniunctum quiddam, id est, appetitum cum ratione.

¶ *ἢ ψαύσις δὲ ἐκύσιον.*] Ait *ψαύσιν* videri idem esse, quod sponte factum. Et certe maxima est inter hæc duo affinitas, atque adeo extremo capite concludet omnem *ψαύσιν* esse *ἐκύσιον*, sed non contra. Est igitur *ψαύσις* *ἐκύσιον* & sic sed tamen non est plane idem. Nam latius patet *ἐκύσιον*: quod ostendit duabus rationibus: primum, quia *ἐκύσιον* sit in animantibus quoque & pueris: *ψαύσις* non item, id est, sponte quidem agunt animantes & pueri, sed non consilio: quia consilium non est absque rationis agitatione seu disputatione. Ratione carent animantes, disputatione pueri. Nam impetu potius agunt, quam consulto & deliberato. Altera ratio ibi, & *ἐκ ἐξαίφνης*, &c. quia quæ subito, fiunt quidem sponte, sed non consulto. Quæ consilio, omnia fiunt consulto. Concludi potest hoc modo:

Quæ consilio, fiunt deliberato.

At ἐκύσιον multa non fiunt deliberato, ut ea quæ subito fiunt, & quæ hic prætermisit Aristoteles, expressit in magnis moralib. sedare, surgere, bibere, edere.

Ergo

Ergo inanis non idem est, quod ἀναισθησις.

ἢ δὲ τῶν ἑ.) Quatuor rationibus ostendit ἀναισθησις non esse aut cupiditatem, aut iram. Ex quibus tamen tres rationes, prima, secunda & quarta ad iram pertineant, aut referri possint. Prima est, quia cupiditas & ira sunt in beluis quoque, consilium non item.

αὐτὶ δὲ ἀναισθητοί.] Altera ratio, quia incontinens cupiditate quidem agit, non vero consilio: & contra continens. Concludatur hoc modo: Si consilium idem esset quod cupiditas, efficeretur, ut qui vno agit, agat & altero. Ratio conexi est perspicua. Atqui consequens est falsum. Nam incontinens agit quidem cupiditate, non tamen consilio, id est, abripitur cupiditatibus, ijs parer, easque sequitur reiecta ratione & consilio. Contra agit continens, qui cupiditates consilio & ratione superat, quod *infra libr. 7. cap. 3.* explicabitur latius. Hæc quoque ratio in ira locum habet: etsi tacet Aristoteles: nam iratus certe prorsus non agit consilio, ut paulo post explicabitur.

αὐτὶ ἀναισθητοὶ μὴ.] Tertia ratio, quia cupiditati aduersatur consilium, non cupiditas. Conclusio sit ista:

Cupiditas non est contraria cupiditati.

At consilium contrarium est cupiditati.

Ergo consilium non est cupiditas.

Propositio, an cupiditas nulla alteri sit contraria (quod hic dicere videtur Aristoteles) in controuersiam reuocari potest. Nam cupiditas motus contraria est quieti. Prodigii sæpe sunt auari, ut *infra libro quarto*. At auarus habere cupit, alter profundere, perdere, quæ sunt contraria. Ambitiosi sæpe auari, inquit Cicero *initio offic.* At ambitiosus nullis parcat sumptibus, auarus omnibus. Sic in *Anuria* Pamphilius cum Glycerio sua cupit esse, & tamen patri hoc nolenti idem cupit esse dicto audiens. Augustus Imperator ut est apud Dionem, cupiebat dominatum, & contra abdicare imperio volebat. Sic Paulus Apostolus contrarios in se motus experiri se dicit apud Romanos. Verum de his & similibus exemplis, respondendum est, non hoc dicere Aristotelem, nullas reperiri cupiditates, quæ inter se pugnent: sed hoc eum velle, in eodem homine non concurrere cupiditates contrarias: fieri non posse, ut vnus idemque eodem tempore, edere, ali, dormi-

re cupiat, & non cupiat: eundem eodem tempore oderit & amet eadem de causa. Videndum quoque esse, an non sit simulata cupiditas, qualis fuit in Augusto. Deinde an etiam sit cupiditas, & non potius ratio aut consilium: quando in Paulo & Pamphilo pugnarunt motus: recta ratio & consilium cum cupiditate: deinde an vere quoque sint contrariæ. Assumptio autem, nempe consilium aduersari cupiditati, perspicua est ex priori conclusionem, qua dictum est, cupiditatem cum ratione & consilio in incontinente & continente configere. Atque ita accipienda est, rectæ rationi & consilio cupiditates aduersari. Nam alioqui prauo consilio sæpe non repugnat cupiditas, ut in eo, qui hic Tyrannidem constituerit occupare, & una sit auarissimus, aut cædis cupidissimus.

ἡ δὲ μὴ ἐπιθυμία.] Quarta est ratio, quæ & in ira locum habet, teste ipso Aristotele lib. 2. *Eudem. cap. 10.* nempe quod cupiditas sit rerum iucundarum & molestarum: consilium non item, id est, cupiditatis stratū res sunt iucundæ & molestæ: hoc ait cupiditas, ut res iucundas persequamur, aspernemur contrarias, quod de bestiis cernere licet (in quibus cupiditatem esse iam sæpe dictum est) ut quæ nulla re alia commouentur, quæ voluptate & dolore. Quare & beluinam voluptatem *supra* dixit Aristoteles li. 1. c. 4. Consilium autem non esse earum rerum, sed cerni potius in rebus bonis & malis, vtilibus & inutilibus: etsi ex communi vita perspicuum est: confirmari tamen potest ex eo quoque, quod hæc sint res, quæ in deliberationem cadant. De voluptate non deliberatur, rapimur ad eam, ut & bestię, in quibus nulla est deliberatio, quia nulla ratio. Atqui consilium versari in ijs rebus, de quibus deliberatur, copiose mox capite proximo explicabitur. Etsi autem vtilia & honesta sæpe quoque sunt iucunda: tamen deliberationis caput de honesto & utili potius esse solet: de iucundo per consequentias, ut loquuntur Iurisperiti.

ἡ δὲ αἰσὶ καὶ ἐπιλύπῃ.] Ait Victorius in vno veteri Codice esse ἐπιλύπῃ, id est, molesta, & mox λυπηρὰ, quod & Lambinus in vno veteri Codice reperisse se ait. Ego, cum eadem sit sententia, & phrasis utraq; bona, & vsitata lectio pluribus in libris reperiat, nihil mutandum censeo.

ἡ δὲ αἰσὶ καὶ ἐπιθυμίᾳ.] Quia in quatuor prioribus rationibus semel duntaxat mentionem fecerit iræ (etsi nos initio diximus primam, secundam & quartam rationes in ira quoque locum habere.

habere) ea re tandem hic adiungit etiam de ira, & ait: *Si, inquit, consilium non est cupiditas, multo minus est ira.* Rationem adiungit, quod ea, quæ ab irato fiant, multo minus fiant consulto & cogitato, quam quæ à cupido. Nam quæ consulto, sunt mora quadam & cunctatione. At iræ motus est celerissimus: nullamq; admittit moram aut deliberationem. Cupiditas non tam est repentina, & hac in re coniunctior est consilio cupiditas, quàm ira; contra tamen consilio ira est affiniôr quam cupiditas hac in re: quod cum in consilio sit ratio: iratus rationem aliquam semper sequatur, quia iniuriam accepisse sibi videatur: cupidus nullam sequatur rationem, sed suam prorsus cupiditatem, ut præclare *infra Aristot. lib. 7. cap. ult.*

ἀλλὰ μὲν εἰσὶν.] Quatuor docet rationibus consilium non esse voluntatē, etsi non negat, hæc duo valde esse affinia. Nam & voluntas & consilium (quod extremo capite perspicuum fiet) utrumq; est appetitio quædam cum ratione. Et hac re in communi vñu sæpenumero voluntatem pro cōsilio ponimus.

ἡ δὲ αἰτία μὲν ἡδύ.] Prima est ratio, (quæ & commemoratur *lib. 1. magn. moral. ca. 18. & 2. Eudem. c. 10.*) nempe, quia voluntas earum sit rerum, quæ fieri nequeant, consilium non item. Quod exemplo docet Arist. immortalitatis. *Volumus, inquit, & cupimus esse immortales, sed ea de re deliberare* (quod est cōsiliij) *cum sciamus eam nos assequi non posse, stultum sit. Volumus interdum volare, dominatum habere totius mundi, inquit Arist. volumus interdū alterius esse sexus, diuersis esse in locis una hora, multa alia volumus absurda: sed de huiusmodi rebus deliberat, nisi qui desipiat, nemo.* Ratio autem, cur voluntas etiam sit ἀδύνατος, consilium non sit, hæc esse potest, quod voluntas absolute, & ut ita dicam, abstracte bonum spectet: consilium vero ad facta humana prorsus se referat, semper se accommodans ad ea, quæ vsui nobis esse possint.

οἷον ἀθανασία.] Ex hoc quoq; loco perspicui potest, Aristotelem existimasse, hominem prorsus interire: negat enim immortalitatem posse fieri, quod & *in Eudem lib. 2. cap. 9 & in magn. moral. lib. 1. cap. 18. in princ.* negat, quæ de re diximus & *supra lib. 1. cap. 11.*

ἢ ἢ μὲν βέλους ἐστιν.] Altera ratio, quia etiam ad ea, quæ ab alijs gerantur, voluntas dirigatur: consilium vero de ijs tantum sit, quæ à nobis geri possint, aut ab alijs nostro iussu. Propositio confirmatur exemplo histionum & Athletarum. Solent

namq; spectatores, vel ad theatrum, vel ad palæstram, huic hīstrioni aut Athletæ magis fauere quam alteri: hunc cupere vincere, alterum non item: etsi ipsi non certent, non agant, aut luctentur, qua de re est pulcherrimus locus apud Plautum in *Prologo Amphitryonis*, vbi Mercurius Prologo grauitè edicens, ne spectatores huic vel illi magis faueant: *Virtute*, inquit, *vincere decet*. Et de palæstræ studijs extiterunt tandē Romæ, quatuor illæ factiones, Russa, Veneta, &c. de quibus apud Alexandrum. Eodem modo historias legentes, alius, verbi gratia fauet Pompeio, alius Cæsari, alius alij: multa igitur volumus, quæ ad nos non pertineant. Aliqd est in consilio; quid enim stultius est, quam deliberare de rebus ad se non pertinentibus. Verbi gratia, de rebus, quas agat Rex Indiæ, sed hac de re mox capite proximo.

ἢ γὰρ ἢ μ.] Tertia ratio, quod voluntas magis se referat ad finem: consilium vero in ijs versetur rebus, quæ ad finem assequendū valeant. Volumus, verbi gratia, sanitatem, consilium .a. capimus, quibus rebus eam assequamur. Consilium igitur est de medicamētis, de ambulando, dicta. Hæ .a. tres rationes, quia ex eodem fonte & loco manant, nempe à strato, id est, rebus ijs, in quibus versentur voluntas & consilium: non incommode in vnam rationem retrahi possunt, quia in dissimili strato versentur voluntas & consilium: ipsa quoq; sint dissimilia. Formula.

Quæ dissimili sunt in strato, non sunt eadem.

At voluntas & consilium sunt in dissimili strato.

Ergo non sunt eadem.

Propositio cum ex *Topicis* est nota, tum ex ijs, quæ *supra* ca. 1. diximus, strati maximam esse vim in distinguendis factis. Assumptio confirmatur tribus exemplis. Nam voluntas est etiam rerum, quæ fieri nequeant, quæ ab alijs gerantur, & ipsius finis seu extremi: consilium autem contra, de ijs tantum est rebus, quæ fieri possint, quæ à nobis ipsis gerantur, & quæ ad finem assequendum valeant.

ὡς αἰετὸς ἢ.] Quarta ratio à Phrasi seu genere loquendi, recte, inquit, græce dicitur βελόμεθα οὐδαιμονεῖν; at non recte ὡς αἰετὸς οὐδαιμονεῖν, hoc est, verbum βέλειος, finibus seu extremis recte attribuitur, ὡς αἰρεῖος non item. Verum in his verbis præter quartam rationem vulgo non obseruatam, continetur & exemplum prioris tertiæ rationis, nempe quia

cupiamus beatitudinem, qui finis est vitæ, sed de ea non deliberemus: verum de ijs potius, quæ ad eam allequendam profunt.

ὅλως δ' ἔοικεν.] Et his verbis duo continentur. Primum, ratio tertæ rationis, cur consilium non sit in fine, quia finis nō est in nostra potestate. Nam natura fere constituitur, atq; cērtus ac definitus esse solet. At consilium est de rebus nondum definitis & certis: Est, inquam, generaliter de rebus ijs omnibus, quæ in nostra sint potestate, id est, quæ fieri aut prætermitti possint pro nostro arbitratu. Confinetur & communis quædam complexio & conclusio prioris omnis disputationis, quasi ita diceret Aristoteles, si consilium non est rerum ἀδύνατων, neq; earum, quæ ab alijs gerantur, neq; finis (propterea quod res omnes illæ non sint in nostra potestate) certe concludi etiam ὅλως & generaliter potest: Consilium esse earum rerum, quæ nostri sunt arbitrij: quas res eleganti & præcisa phrasi semper vocant Græci ἐν ἡμῖν.

ἔτι δὲ δόξα.] Super est ultimum, à quo remoueatur θεωρίαις, opinio, q̄ & ipsa magnam cum θεωρίαις cognationem habere videtur, quia vtraq; sit cum ratione: deinde qui consilio capto, quid constituit & suscipiendum putat, videtur opinari & existimare, hoc vel illud esse faciendum: Atq; latine, sentētia, mens, animus idem interdum valent, φ θεωρίαις, vt cum dicimus, spectandū potius esse, q̄ sit huius vel illius sententia, mens, animus, i. e. q̄ sit θεωρίαις, q̄ factum ipsum. Et apud Græcos quæ θεωρίαις fiunt, dici quoq; solent fieri ἐκ θεωρίας. Quomodo fere loqui solent oratores. Quæ omnia ad rationē seu animæ eam partē, in qua est ratio, & ad ipsam δόξαν pertinere videtur.

ἔτι δὲ δόξα.] Quasi dicat, quia consilium est earum rerum, quæ nostri sint arbitrij. Ergo neq; est opinio. Sic enim hæc verba ex prioribus apta esse, indicat vel sola particula δὲ.

ἡ μὲν γὰρ δόξα.] Hic incipit ostendere, cur consilium non sit opinio, quæ opinio, quia est bipartita, communis & singularis: primum ostendit (quod est facillimum) consilium non esse opinionem communem, duabus rationibus. Deinde non esse, ne quidē singularē, quinq; rationib⁹. Et de communi quidem, prima in his verbis cōtinetur, à strato sumpta: quia opinio est de rebus omnib. tam de rebus æternis, ijsq; , q̄ fieri nequeant, quā q̄ nostri sint arbitrij. Ergo consiliū non est opinio. Propositio est veriss. nam videmus homines multa opinari de

Deo, de astris, de mundo, de rebus consimilibus, quas æternas esse putant Philosophi: opinantur & absurda multi, puta esse chymæras & infinitos mundos. Ratio autem, cur opinio etiam de his sit rebus, quia ad partem animi cognoscētem pertineat. Cognitio. a. & ratio vagatur, & verum quærit omnib in rebus, nisi quæ sensui pateant. Huc pertinet quod Arist. ait in *Magn. li. i. ca. 18.* opinari nos etiam de ijs, quæ apud Indos gerantur: consiliū nō capere, quia nostri nō sint arbitrij. De assumptione iam dictum est, (h. e. cōsiliū earum, quæ nostri sint arbitrij.)

ἔτι ψαδῆν.] Altera ratio, quia opinio vero & falso inter se diuidi & separari solet: consilium vero bono & malo distinguatur. Nam de opinione quæri non solet, an sit proba, an improba, sed vera ne potius, an falsa. Cuius rei hæc est ratio, quia opinio ad *θεωρίαν* pertineat, vbi proposita est veritas. Consiliū verō non solet dici falsum aut verum, sed bonum, honestum, turpe, prauum, &c. quia ad appetitum pertineat & *πράξι*, quibus propositum est bonum. Quod autem interdum opinionones quædam dicantur bonæ aut malæ, id sit *κατὰ χρηστικὴν*, & ratione vtilitatis, quæ ex ijs ad nostram vitam manat.

ὅλως μὲν δὲ.] Duabus rationibus iam ostendit, consilium nō esse opinionem communem: sed hoc, inquit, fortasse nemo negauerit. Verum difficilius est docere, ne quidē singularem & certam esse opinionem. Verbi gratia, quæ in rebus certis duntaxat cernatur, vt consilium, nempe in ijs, quæ nostri sint arbitrij. Respondet Aristoteles ne quidem huiusmodi opinionem esse consilium, quod, vt dixi, docet quinq; rationibus:

τὸ δὲ ποιεῖν αἰσθῆναι.] Prima ratio, quia ex eo, quod consilio consilia suscipimus bona aut mala, perspicitur nos esse cuiusdammodi, scit qualitate aliqua affectos: ex opinione non item, id est, ex eo quod quis opinatur bonum aliquid esse, iustum, aut contra: non propterea sequitur, ipsum quoq; esse bonum aut malum. At in consilio, contra est: nam qui consilio capto boni aut mali quid suscipiunt, boni quoq; aut mali dici solent. Dissimilitudinis ratio est, quod consilium ad actionem, opinio ad contemplationem pertineat. At notum est, viros bonos & iustos vt redduntur iusti, iuste agendo, & iuste ipsi quoq; agunt, ac deliberant ea, quæ sunt iusta: ita opinando & sola cognitione statim viri boni non fiunt, neq; iusta faciunt, vt *supra* est explicatum *li. 2.* & certe videre est, sæpe qui iustum quid opinione teneant: tamen consilio non persequi: quod

in incontinente perspicuum est, qui rectum quidem opinatur, sed cupiditatibus ab eo distrahitur.

Ἐπειρομένη.] Secunda ratio, quia consilij est expetere & persequi aut aspernari aliquid: At opinionis munera sunt exquirere, quid sit hoc aut illud, id est, quæ vis & natura, cui rei sit utile, quomodo & quatenus eo sit utendum, verbi gratia, quid sit virtus, quid panis, an dulcia noceant stomacho, an moderata post cœnam deambulatio non sit inutilis.

ἢ πρὸ τοῦτο.] Id est, emere, dare aliquid, pugnare, agere in genere aliquid, quod ad virtutem pertineat.

ἢ ἢ μὲν ἀρετῆς.] Tertia ratio:

Laudis & virtutis consilij in eo est posita, quod sit rectum, & tale quale oporteat.

At laus & virtutis opinionis in eo est, quod sit vera. Laus consilij est, rectum esse: opinionis verum.

Ergo non sunt eadem.

Ea namq; laudamus, ut bono consilio suscepta, quæ recte & ut oportet, sint suscepta: At opinio laudatur à veritate. Ratio differentiar, quia opinio ad *ἡμεῖς*, cui proposita est veritas: consilium ad facta pertineat, de quibus non quaeritur, an sint vera, an falsa, sed prava sint, an recta.

ἢ δὲ μᾶλλον ἢ ὀρθῶς.] Particula *μᾶλλον* elegantiae causa sæpe interponitur, & nihil valet. Itaq; hæc duo *ἢ δὲ ὀρθῶς* prorsus idem valent: nam perperam quidam hæc ut dissimilia existimant, quasi consilium sit quidem de rebus, quas oporteat suscipere & facere, sed non lauderetur à recto, quod est falsissimum.

Ἐπειρομένη.] Quarta ratio, consilium capimus de rebus ijs, quas certo scimus, quasq; certo exploratas habemus: opinamur autem de rebus plærumq; incertis. In cōsilio est maior certitudo, quam in opinione. Ergo non sunt eadem. Nam opinionem esse infirmam quandam & incertam de rebus non satis cognitis assensionem, certum est. Consilium veso qui capiat de rebus incertis & non satis exploratis an sint, an fieri possint, an in sua sint potestate, &c. præter stultum est nemo.

ἢ καὶ τὸ ἕλ.] Quinta ratio, quia multi opinione quid sit, melius sciunt quidem, at consilio deterius sequuntur. Formula: si cōsilium idem esset quod opinio, oporteret omnes, quod bonum existimarint, id etiam sequi: At falsum est cōsequens. Nam multos videre est, qui id, quod verius & melius sit, vident, & opinentur hoc vel illud rectius, hoc vel illud deterius:

sequantur tamen non rectius, sed, vt dixi, deterius, vel cupiditatibus abrepti, vel animi vitio & deprauatione, vt illa Medea: *Video meliora, proboq, deteriora sequor*. Si falsum secundum. Ergo & primum. Connexionis ratio non eget confirmatione.

ii] *ἡ ἀρετή*.] Existere poterat quæstio, an opinio prior sit consilio, an contra, id est, an prius quid opinemur, esse quid rectum aut bonum: deinde consilio id sequamur, aut consilium de eo capiamus. Verum hæc quæstio non est huius loci, propterea quod non hoc agatur, vtrum altera sit prius aut posterius, sed, an sint eadem. Breuiter tamen hæc quæstio hoc modo dissoluenda videtur, opinionem plarumq; prægredi quidē, sequi consilium: eo quod opinio ad cognitionem, consilium pertineat ad appetitionem, quæ ab illa nempe cognitione excitari consuevit: Atqui de rebus prorsus non cognitis, neq; in opinionem tum reuocatus, nemq; consultat aut cōsiliū capit. Fit tamen interdum, vt consilio posterior sit opinio, idq; in ijs potissimum qui non, prout iudicant, amant, sed, prout amant, iudicant, qui inquam, propter amicum, opinionem mutant, & plus amico quam veritati tribuunt.

iii] *ἢ ἡ πείρα*.] Hic tertiam huius cap. partem constituendā putauimus. Nam explicato iam, quid non sit consilium, & remotis, quæ magnam affinitatē cum eo habere viderentur, maxime sponte factō, voluntate & opinione: hic demum, quid sit, exponit. At igitur, consilium esse quidem *ἐκύσιον* seu quiddā sponte factum, non tamen omne *ἐκύσιον* esse consilium. Sponte factum igitur erit genus, consilium species. Differentia autem quia constringatur à genere, ponitur ab Aristotele *ἡ ἐκύσιον*, id est, quiddā voluntarium sit, cum antegressa deliberatione. Consilium igitur est *ἐκύσιον ἡ ἐκύσιον*, id est, voluntarium quiddam cum antegressa deliberatione. Esse voluntarium quiddam perspicuum est: esse *ἡ ἐκύσιον*, h. e. consilio necessario antecedere consultationem quandam, cōfirmat duobus signis seu rationibus. Primum, quia consilium sit cum ratione & disputatione qualis est & consultatio: deinde à notatione verbi græci; nam *ἡ ἐκύσιον* quasi *ἡ ἐκύσιον*. Necesse est igitur, vt deliberatio antecesserit, & ex ea perspiciatur, quid pro altero sit eligendum. Hæc autem definitio consilij non ita accipi debet, quasi *ἐκύσιον* verum sit genus consilij, cum sit communis potius quædam affectio. Nam *infra* genus consilij constituitur appetitio, qua de re ibi, &c.

CAPVT III.

COMMENTARI.

QUIA dictum est, consilium esse cum antegressa deliberatione: explicat hoc loco, quæ res in deliberationem cadant, de quibus deliberetur: nam & eadem ratione perspicitur, quibus de rebus consilium capiatur. Idem explicat Aristoteles 1. *Rhetorica inquitio*, sed breuius, vbi tria rerum facit genera, necessariarum, quæ fieri nequeant, & quæ nunc hoc, nunc illo modo fiant. Quod postremum genus facit tripartitum: Naturæ, vt senem canescere: fortunæ, vt inuenire thesaurum: & quarum principium ex mente humana pendeat, vt sunt facta omnia, de quibus solis deliberari ait, de reliquis non item. Hoc autem loco accuratior est explicatio. Et primum quidem hoc monet, nos non loqui de ijs rebus, de quibus deliberent interdum stulti, vt si quis deliberet, quando in cælum volare possit: sed de ijs nos rebus agere, de quib. deliberent sapientes. Distinctionem .a. harum rerum facit à causa efficiente: quæ cum sit quadripartita; necessitas, natura, fortuna, & mens humana: sit vt quatuor quoq; sint generum res, de quibus disputari possit, an in deliberationem cadant. Quatuor igitur rerum genera, quatuor causis hisce distincta, sunt hæc: Sempiternæ, quarum causa dici potest necessitas, non quidem ea, quæ sit cum vi, (nam apud Philosophos duo sunt necessitatis genera, Arist. in *Metaphys. li. 2. ca. vl.*) sed ea, q̄ prouidentia diuina dici possit. Vt cum dicimus igne necessario vrere: quæ tamē causa ad alias quoq; res, nempe naturales accommodari potest. In his rebus ponit Arist. mundum, ponit & theoremata Geometrica, vt in quibus & ipsa sit quædam conclusionum necessitas. Aristot. in *Metaph. li. 4. cap. de Necessario*. Nemo igitur de mundo deliberat, neq; quoq; consultat de propositionibus mathematicis, utpote æternis & necessarijs, puta, an dimetiens seu Diameter lateri quadrati possit esse comparabilis aut symmetra, quod est ἀσυνάλογον. Euclides lib 10. *Element. theoremat. vl.* Sic autem hic locus verti, & intelligi debet: De Diametro & costa seu latere (nempe quadrati) non esse comparabilia, seu esse ἀσύμμετρα. Nam τὸ ὅτι non hic est ἀσυνάλογον; nam causam significat, vt putat Lambinus, seu ἐξ ἀνάγκης seu ἀσυνάλογον.

ἀλλ' ὅτι ἐστὶ τῶν.] Alterum rerum genus, quæ in motu

positæ sunt; quæ quidem sunt bipartitæ. Nam vel eodem modo semper se habent, vel variant. Prioris generis sunt, motus syderum, ortus & occasus, solstitia & brumæ, ver, æstas. Alterius generis sunt pluuia, tonitrua, siccitates, canis in sene: quæ quidem plærumq; ita accidunt, sed non rata & eadem ratione. Prioris autem generis causas affert Aristoteles, necessitatem, naturam, aut aliam aliquam, puta motores Dæmones seu genios, qui commoueant orbis cœlestes. Necessitas autem, ut priore loco, item hic est accipienda.

ἡ δὲ αἰτία τῶν λόγων τῆς τύχης.] Tercium rerum genus fortuitarum, ut thesauri inuentio, de quo stultum sit deliberare.

ἡ δὲ αἰτία τῶν λόγων τῆς αὐτοῦ.] Quartum rerum genus, quæ & ipsæ non cadunt omnes in deliberationem. Primum si per nos effici non possunt, ut quæ ab Indis aut Scythiis gerantur. Deinde si res hæ, quæ ab hominibus fiunt, ita sunt certæ, ut nullam disputationem admittant: qualia sunt præcepta artium exquisitarum. Qua de re mox.

ἡ δὲ αἰτία τῶν λόγων τῆς αὐτοῦ.] Obseruatione digna est hæc ratio, quia, inquit, nulla harum rerum per nos effici possit. Nam hæc vera est ratio, cur priora omnia rerum genera in deliberationem non cadant.

ἡ δὲ αἰτία τῶν λόγων τῆς αὐτοῦ.] Id est, omne quod per hominem scil. agit. καὶ τὸ scil. πράξις, non vero πράξις. Ait, inquit, nempe sensus & opinio, id est, factorum & rerum in deliberationem cadentium causa est mens, sensus & opinio.

ἡ δὲ αἰτία τῶν λόγων τῆς αὐτοῦ.] Explicatis rerum generibus, adiungit de artibus, quænam in deliberationem cadant. Sciendum est autem, duo esse scientiarum genera, quas Græci vocant partim ἀρεταῖς seu αὐταίρις: partim τεχνικάις. Cicero vocat exquisitas & opinabiles seu coniecturales l. i. de *Divinat.* Prioris generis sunt, Geometria, Physica, Grammatica, &c. & Theologia, quæ est ἀρετὴς τεχνικῆς, teste Aristot. *initio Metaphysicæ.* τεχνικάις sunt Politica, Medicina, Dialectica, Rhetorica, ars gubernandi, & opificum artes, ut est apud Alexandrum in *primū Topic.* Nunc ait Aristoteles, has in deliberationem cadere, illas nō item; propterea quod deliberetur de rebus incertis. Notum est autem opinabiles esse incertas, exquisitas esse certas artes. Adiungit & Aristoteles ex ipsis opinabilibus alias alijs magis in deliberationem cadere, nempe quo sunt incertiores, ut Medicina, aut gubernandi arte certior est gymnastica:

stica: certioribus nititur præceptis: eaque re minus obnoxia est deliberationi.

ἄνθρωπος ἀνὲρ ῥα μακάριος.] Exemplum est de Grammatica, quam diximus exquisitam scientiam. Putat D. Schegkiius, ῥα μακάριος hic valere ἀνὲρ ῥα μακάριος, id est, descriptiones, & esse exemplum Geometriae perperam. Nam & Aristoteles aperte libro 1. Magnorum Moralium, capite 8. de hac ipsa re agens, ait; nemo deliberat, quemadmodum sit scribendum nomen Achillis. Deinde nomen ῥα μακάριος, pro ἀνὲρ ῥα μακάριος nusquam reperitur.

μακάριος ὅτι ἀνὲρ ῥα.] Hic distinctius Aristoteles cernit scientias: notum est enim, scientia vocabulum proprie pertinere ad eas, quæ sunt exquisitissimæ: artis vero ad incertiores & opinabiles: atque adeo ad ipsas opificum artes. Iam igitur ait, re-tenta hac subtili vocabulorum distinctione, magis in deliberationem cadere artes, quam scientias, quia plures dubitationes in illis, quam in his oriantur.

τὸ βυλῶναι δὲ.] Ait, deliberationem fieri de rebus, quæ plarumque accidunt, & quarum exitus sit incertus & indefinitus. Summa igitur sit hæc: In deliberationem non cadere res sempiternas, res quæ in motu, siue eodem modo semper, siue non moueantur, res fortuitas, res denique humanas, quæ per nos effici non possunt. Scientias autem exquisitas, & ex opinabilibus aliam alia magis. Contra, in deliberationem cadere res, quæ per nos effici possint, quarum in nobis positum sit principium, opinabiles scientias & artes, res denique, quæ plarumque accidunt, quarum euentus sit incertus.

οὐ βυλῶναι δὲ παραλαβὴν.] Hoc ait his verbis Aristoteles, ut confirmet, quod modo dixerat, deliberationem esse de rebus incertis, & quarum definitus non sit euentus. Cui argumento sit, inquit, quod ob incertitudinem, de qua nos perspicienda, eoque quod melius sit, internoscendo nobis ipsis diffidimus, quasi non satis idonei simus soli: alios quoque adhibere soleamus, maxime in rebus magnis.

βυλῶναι δὲ, ὅτι.] Explicare hoc loco incipit, deliberationes nullas esse de fine, sed de rebus & adiumentis ad finem assequendum idoneis, finem certum poni: in eo autem assequendo, omnem consultandi laborem esse positum. Itaque potest hoc loco, velut secunda pars huius capitis constitui. Nam & Aristoteles extremo capite, velut enumerās breuiter, quæ toto

capite sunt explicata, duo duntaxat affert; Prius, quibus in rebus: deinde, quod in rebus ad finem ferentibus & adiuuantibus. versetur *περὶ αἰτίαι*: & in hac ipsa re explicanda, fere, quod reliquum est capitis, consumitur. Ex hac quoque, explicatione ratio & forma quoque, deliberationum perspicitur. Inductione autem confirmat, rem propositam deliberari non de fine, sed adiumentis: *Nā hoc*, inquit, *faciūt Medicus, Orator, Politicus, alii omnes.*

εὐδαιμονίαν.] Quod hoc loco dicit Aristoteles, finem Politico propositum esse *εὐδαιμονίαν*. Et confirmat quoque *libro primo Eudem. capite 5.* in controuersiam reuocari potest, cum *sepe* iam dictum sit, Politicæ finem esse beatitudinem, non vero *εὐδαιμονίαν*, hoc est, veram & rectam legum iurisque descriptionem, ut Cicero loquitur *in Offic.* Responderi potest, Politicam varie accipi: & hoc loco intelligendam eam, quæ in Reipubl. descriptione & administratione sit posita. Communiori autem Politicæ finis propositus est beatitudo.

καὶ ἀπὸ πλεονόντων.] Affert hic rationem & modum, quo uti debeamus in deliberatione de adiumentis, & rebus ad finem assequendum pertinentibus. Et hunc esse dixi modum seu formam deliberationum. Monet igitur Arist. ita agi solere, ut constituto primum fine, spectetur deinde, quibus rationibus eum assequamur: quod ipsum pulcherrime monet *in Polit.* nempe in omni consilio & re suscipienda duo semper esse spectanda, finem & adiumenta. De adiumentis autem ita esse agendum, ut videatur, an plura sint, an vnum duntaxat. Si plura, ut ea diligantur, quæ sunt faciliora, & ad rem perficiendam opportuniore. Si vnum, qua ratione hoc vno res perfici possit. Deinde progredientes videre nos oportere, hoc ipsum vnum unde pendeat, & qua alia re illud ipsum obtineri possit. Quod secundum iam assecuti, rursus ad tertium, & reliqua deinceps progredendum: donec ad primam totius consilii causam peruentum sit, hoc est, ad primum adiumentum, ex quo reliqua fini propinquiora pendeant. Hæc autem primum, ut inuentione est vltimum, ita in agendo est primum. Verbi gratia: de pluribus adiumentis, ut si belli gerendi causa deliberetur, an equitatu, an pedidatu sit agendum: copiis terrestribus, an navalibus, ut de oppugnanda vrbe si deliberetur, an scalis, an corona sit oppugnanda, vel, an cuniculis, an vero tormentis. Sic medicus deliberat, an medicamentis, an vero sectionibus & vstionibus curandus sit ægrotus. De vno eiusque progressu exempla sunt ista,

ut constituto equitatu conficiendum bellum: postea quaeritur, quomodo is paretur: deinde cognito, eum pecunia cōparari, agitur de ea inuenienda. Cuius causa rependiendae complures sint modi, deligitur, verbi gratia, tributū indictio. Itaque in deliberando primum quidem ponitur victoria: deinde adiumentum equitatus. postea pecunia: postremo tributum, à quo actio tota est instituenda. Sic in domo aedificanda ponitur primū finis, qui est, ut nos arceat ab iniuriis cœli: adiumentū huius rei postea cognoscitur esse tectum: quod ut perficiatur, collocandi sunt parietes & fundamenta. Ad hæc omnia necessarii sunt fabri, lapides, materia; quæ cum pecunia quoque parentur: hæc primum erit rependienda. Sic Romani pacem facturi, primum de mittendis legatis deliberant; deinde ad hos deligendos vident cogendum esse Senatum. Itaq; in his tribus, pacis confectio, legatorum missione & creatione: & Senatu cogendo, vertitur totus deliberationis huius contextus.

ὁ γὰρ βασιλεὺς μὲν.] Dixerat Aristotel. in consultantibus seu deliberantibus esse quandam ἀρετήν. Iam igitur hoc confirmat, ne quis miretur, eum dicere, in cōsiliis capiendis reperiri quandam inuentionem. Nam, inquit, qui deliberant, quaerunt: & deliberatio est quaestio: at ubi est quaestio, ibi & inuentio: sunt enim collata, & inter se comparata. Esse autē deliberationem quaestionem, *infra* quoq; *li. 6.* confirmat, ubi de ἀρχήν agit: omnis quidē, inquit, cōsultatio est quaestio: sed nō cōtra: multæ namq; sunt quaestiones, quæ tamē nō sint deliberationes, & de quib. non deliberetur: quales sint Mathematicæ, & omnes illæ, earumq; rerū, quas in deliberationē non cadere *supra* ostēdimus.

ἀνάλυσις.] Quia est ratio quædam & via explicandarum arrium, quæ Græce ἀνάλυσις, vulgo fere resolutio: ab elegantioribus dissolutio & partitio dicitur: eaq; nihil sit aliud, quā continuata earum ex causis, quoad eo perueniatur, donec ad primas eius rei, de qua agitur, causas & principia peruentum sit, series & nexus, & in consilio capiēdo seu deliberationib. eundem progressum & nexū esse *supra* ostendimus: ea re h. l. Arist. hunc deliberatiuum, ut ita dicam, nexum & progressum, ἀνάλυσιν quoq; recte vocat: quo vocabulo alioqui proprie solent Geometrarū uti in retexendis suis diagrammatis seu descriptionibus. Huius autē ἀναλύσεως præter cetera hoc quoq; est proprium, ut quod in ipsa sit extremum: id in συνήσει seu constructione sit primum, ut notum est. Sic eadē ratione in deliberationibus,

quod deliberando reperitur ultimo, id in agendo est primum. Et hoc est, quod ait Aristoteles, *ἐπὶ ἡμετέροις ἐν τῇ ἀναλύσει*, id est, quod in ἀναλύσει est ultimum, id in ἡμῶν, id est, in rebus construendis, seu in rerum ortu, atque etiam in rebus agendis est primum: quare elegantissime Aristoteles *lib. 2. Eudem. cap. vii. τῆς μὲν ἐν νοήσεως ἀρχὴ, τὸ τέλος*: τῆς δὲ πράξεως, ἡ τῆς νοήσεως τέλος, id est, *Rationis igitur, seu deliberationis, & disputationis principium est id, quod finis: actionis autem principium est deliberationis finis*: quorum hæc est sententia: Deliberationis principium est id, quod finis, hoc est, à fine instituitur deliberatio. Actionis autem principium est finis deliberationis, id est, postquam desit quis deliberare, tum incipit actio.

καὶ μὴ ἀδυνατῶν.] Ostendit verum esse, quod dixerat, finita deliberatione, incipere actionem: nisi sit aliquid, quod eam impediat: Verbi gratia: quod effici non possit: quæ autem sint δυνατὰ, quæ ἀδυνατὰ, breuiter hoc loco definit. Et ea quidem esse δυνατὰ, quæ nostri sint arbitrii, quæque per nos effici possint: aut etiam quæ per amicos: propterea, quod principium, inquit, in nobis sit positum, id est, amici hoc faciant nostri respectu, voluntate aut iussu. Iam notum est Iurisperitorum dictum: *Quod quis per alium facit, ipsum videri facere*. Particula autem ὅ, ibi, πὲρ ὅ, valet id, quod ὅ.

ζητεῖται δὲ ὅτι.] Affert hic alteram adiumentorum distinctionem: prior erat, adiumenta vel esse multa, vel vnum: hæc est vel deliberari de adiumentis ipsis repertiendis, vel repertis quemadmodum sit utendum: & hoc sibi vult verbum *χρεία*, quod mox ait πῶς, ἢ *ἂν πίνῃ*. Quæri igitur solent non adiumenta tantum, sed modi & ratio iis utendi, vt, cognito, medicamentis curandum esse ægrotum, deliberat tamen medicus, quantum, qua hora sit præbendum. Sic Imperator cognito, bellum gerendum copiis naualibus, deliberat, an ducendum bellum, an prælio decertandum, an infestandæ oræ.

ὁμοίως δὲ ἐν τοῖς λοιποῖς.] Thomas per τὰ λοιπὰ artes accipit: *Idem est, inquit, in reliquis artibus*: cum tamen Aristoteles nullius artis ante mentionem fecerit. Itaq; puto, hoc verbum *λοιποῖς* positum ratione illius verbi *ὅργανα*: quasi dicat Aristoteles, quod diximus inquirenda esse organa, & iis utendi modum: idem in aliis quoq; rebus, etiam in quibus nulla proprie sint organa, locum habet, vt exquiratur Quare, deinde Quomodo sit agendum, vt modo dixi de Imperatore.

ἄλλῃ τῇ.] Supple πρὸς αὐτὸν, vt recte Scholiastes Græcus, id est, quomodo. Idem namque valet πρὸς, & ἄλλῃ τῇ.

Ἰοῖαι δὲ, καὶ τὰς.] Paulo obscurior est hic locus, nos omiſſa commemoratione, quid Thomas, Acciaiolus & alii exiſtimēt, horum verborum, & loci ſententiam ſcopumq; hunc eſſe exiſtimamus. Dictum eſt aliquoties, in explicandis adiumentis videndum eſſe, quæ magis ſint idonea rei gerendæ, quæ διωκτικὰ & in nobis poſita, & id genus alia. Ex his igitur elicit Ariſtoteles hæc tria: Primum, hominem eſſe principium, & cauſas actionum, nempe mentem eius, rationem & animum, quod ſupra dictum eſt, ibi, ἐν τῷ νῦν, &c. & infra iterabitur lib. 6. cap. 2. Deinde deliberationes earum eſſe rerum, quæ per nos effici poſſint, quod ipſum iam ſæpe dictum eſt. Poſtremo facta & actiones aliorum fieri cauſa, nempe finium, id eſt, facta omnia & actiones ad finem aſſequendum referri. Nam ex iis, quæ hætenus explicata ſunt de adiumentis, perſpicuum fit, ea omnia contendere ad finem aſſequendum.

ὁμοῦ αὐτῷ ἐν.] Concluditur tandem diſputatio de fine & adiumentis. Ex his igitur, inquit, perſpicuum eſt, deliberationes non inſtitui de fine, ſed de his, quæ ad finem.

ἂν δὲ τῇ καὶ.] Quaſi ἐπιμεινόμενον & corollarium prioribus adiungit Ariſtoteles, de rebus, quæ oculis cernantur, eas quoque non cadere in deliberationem. Nam poſtquam conſuſit de fine & adiumentis (neque vero, inquit, de rebus ſub ſenſum cadentibus deliberari ſolet: ſic enim hæc prioribus anneſcenda ſunt) affert exempla Ariſtoteles, & duas rationes, quarum prior hæc eſt, quia ſenſu ea cognoſcantur & diiudicentur. At deliberatio eſt cum ratione & animi agitatione. Altera ratio ibi, ἐν δὲ αὐτῷ, quia alioqui efficeretur, vt vana & irrita eſſet omnis deliberatio. Nam ſi etiam ſenſibus fides non habetur, & omnia in diſputationem reuocantur: ad exitum perducere deliberatio non poterit, eritque infinita. Si infinita Ergo vana & irrita. Semper namque deliberabitur, nihil vero geretur, cum tamen deliberatio rei gerendæ cauſa inſtituatur. Formula ſit iſta:

Si de iis, qua ſub ſenſum cadunt, erit deliberatio: certe vana erit & irrita.

Conſequens perſpicue eſt falſum, nempe omnes deliberationes eſſe vanas.

Ergo & Antecedens.

Ἐν δὲ τῷ καὶ ἀποφαινομένων.] Quæ adhuc de deliberatione ſunt

expli-

explicata, hoc tandem loco ad consilium (qui est scopus totius loci) accommodat, itaque ita definitionem consilii elicit. Quare ut res sit planior, sit hæc velut tertia huius capituli pars, hunc autem in modum accommodanda: Quod sub deliberationem cadit, idem etiam sub consilium, quod est βυλδὸν, idem & θεωρεῖν. Quæ autem sint βυλδὸν, quæ non, è superioribus perspicuum est. Itaque eadem quoque erunt θεωρεῖν. Clarum est igitur, θεωρεῖν seu consilium, esse earum rerum, quæ has quinque conditiones habeant: quæ fieri à nobis possint: quæ sæpius accidant: quæ sint incertæ: quæ ad finem ferant: quæ denique sub sensum non cadant.

πλὴν ἀφωρισμένον.] Dicitur est, quod sub deliberationem, idem quoque sub consilium cadere. Ne quis autem hinc existimet, idem prorsus esse θεωρεῖν, quod βυλδὸν: adiungit hoc loco differentiam, nempe θεωρεῖν esse ἀφωρισμένον, βυλδὸν non item, id est, quod consilii est, esse iam iudicatum & decisum: quod consultationis, nondum esse decisum & definitum, sed eius conditionis, ut de eo iudicari possit, verbi grat. de bello gerendo, dum adhuc deliberatur, est βυλδὸν: decretum iam ut geratur, est θεωρεῖν. Nam in summa, quod ex deliberatione fuerit statutum, id demum vere est θεωρεῖν, quod duobus argumentis & signis confirmat Aristoteles.

παντα ἡδ' ἑκαστὸν.] Prius argumentum, quia tum demum quisque definit deliberare, seu amplius quærere, quid, quando sit agendum, postquam eo rem perduxerit, ut ex ipso deliberante iam pendeat, & ad actionis principium, quod est in consultante, peruenierit, siue, ut loquitur Aristoteles, ὅταν εἰς αὐτὸν ἀναζήγη, id est, cum in se, & ad suam usque potestatem agendi principium deduxerit.

καὶ αὐτὸ εἰς τὸ.] Quod idem valet, id est, cum ad id, quod in ipso consultante principatum obtineat, id est, mentem, rem, de qua deliberatur, perduxerit, quod ipsum, nempe mens est τὸ θεωρεῖν, est id, quod consilio quid suscipit. Sic autem hæc verba accipienda esse, cum ex totius loci contextu, tum perspicuum est ex duobus locis apud Aristotelem lib. 2. Eudem. cap. penultim. βυλδόμεθα ὅτι παντὸς, &c. & postea, ὅτι οὐκ ὁμοῦ. &c. atque ita recte quoque cæteri Interpretes, & Græcus τὸ ἡγεῖν, inquit, id est, ἡγεῖν ὁρακλήως, & D. Schegkiius, τὸ ἡγεῖν, inquit, id est, auctoritas & maiestas consultantis. Argumentum igitur prius differentia inter θεωρεῖν & βυλδὸν, nempe, cur

alterum sit iam definitum, hoc non sit, est istud, quia βάλδου & consultatio definit, & proinde βάλδου iam non amplius erit, postquam eo est peruentum, ut res ea iam sit in ipso deliberante posita, nihilque aliud spectetur aut supersit, quam ut agendi fiat initium. Quod initium cum sit *πρῶτον*: certe verum est, *πρῶτον* id esse, quod iam est statutum, βάλδου non item. Verum autem esse argumentum, nempe βάλδου tum desinere, cum ad agendi principium fuerit deuentum: deinde *πρῶτον* esse agendi principium: prius quidem perspicuum est ex eo, quod deliberari non soleat, nisi de rebus incertis, & nondum diiudicatis: alterum vero iam sæpe est explicatum, *πρῶτον* esse cum ratione, & esse rationis appetitionem, ex qua facta omnia manant.

δῆλον τὸ τῷτο.] Alterum argumentum & signum sumpsit ex generibus Rerum publicarum, seu potius ex earum instituto & more; Veterum, inquam, quas Homerus exprellerit. Apud Homer. *Namque reges, inquit, qua deliberatione facta, probassent, ea demum ad populum referre solent.* Res ita se habet: Rex autem secum, aut cum Senatoribus (ut lib. 2. *Iliadus*. Agamemnon secum, & lib. 8. *Odyss.* extremo & 9. Alcinous cum Senatoribus.) deliberatione facta, quid agendum sit, constituit; decretum & constitutum ad populum refert. Ex hoc igitur more videre est, & deliberationem antecedere *πρῶτον*, & *πρῶτον* quoque relationem ad populum. Eadem erat ratio olim in Republica Romana: nam, ut est apud Dionysium Halicarn. lib. 9. ea quæ publice essent agenda, primum in Senatu agitabantur, ubi decreta facta Senatusconsulto (quod *πρῶτον* vocat Dionysius) postea ad concionem referri solent.

ὅτις ὁ πρῶτος *πρῶτος*.] Iam tandem accedit ad definitionem constituendam ex superiorib. Utitur autem argumento à coniugatis: Cum igitur, inquit, *πρῶτον* nihil sit aliud, quam βάλδου *ὅριον*, earum rerum, quæ à nobis effici possint: consequens est *πρῶτον* quoque nihil esse aliud, quam βάλδου *ὅριον*, earum rerum, quæ per nos effici possint.

ἐκ τοῦ βάλδου *ὅριον*.] Locus est obscurior: cuius tamen hæc mihi sententia & scopus videtur. Occurritur enim tacite quæstioni. Nam quæri poterat, cur *πρῶτον* dixerit esse βάλδου *ὅριον*. Vnde istud *ὅριον* sit, cum nulla eius ante facta sit mentio, & dicendum potius fuerit *διωρισμένον*, quod modo fuerat explicatū. Respondet igitur his verbis Arist. bono se cōsilio ad-

iunxisse ὁρεξίς & ἀποφύρεσιν dixisse ὁρεξίς ἐν τῷ βυλάσσας φ, propterea quod postquam deliberatione facta quid statutum fuerit, id ipsum sequens deliberationem, statim expetamus: imo ipsa quodammodo definitio & determinatio sit quædam ὁρεξίς & appetitio.

καὶ ὅτι πῶς ἀπὸς.] Et si particula ista non videbatur necessaria, eo quod prioribus iis ἀπὸς πῶς, &c. quæ sunt communia, contineatur: separatim tamen de iis rebus, quæ ad finem pertineant, seu de hac rerum proprietate & conditione commemorandum putavit, cum, ut ostendat, ni fallor, quæ tota superiore, de strato, & rebus sub deliberationem cadentibus, disputatione sunt allata, eo pertinere potissimum, ut melius cognoscatur distinctio inter voluntatem & consilium, quæ duæ affectiones alioqui sunt coniunctissimæ, & ex hac strati dissimilitudine unius maxime discernuntur: tum, ut, quæ supersint de voluntate dicenda, superiorib. artificiose connectantur. Nam quod supra leuiter commemorat, voluntatem esse finium, non vero rerum ad finem pertinentium, id hoc loco distinctius explicandum suscipit. Nam cum varii sint fines seu bona, aliæque vere sint bona, alia φαινόμενα, & quæ speciem boni referant: exquirendum fuit, an vere boni, an vero φαινόμενα, & simulati sit voluntas, an utriusque.

CAPUT IV.

COMMENTARI.

Δοκεῖ δὲ, πῶς μὲν.] Duas affert contrarias opiniones, unam eorum, qui voluntatem existimant esse vere duntaxat boni: eorum alteram, qui eius, quod videatur bonum: quam veranque refellit: & tandem suam, quasi mediam opinionem adiungit.

δοκεῖ δὲ.] Priorem opinionem refellit ab absurdo ductâ ratione, quia efficeretur, ut quod quis male & prave vellet, hoc non sit βελητὸν, quod est absurdum: nam est contra rationem coniugatorum, aut quæ quis velit, non sint βελητὰ. Formula sit ista:

Si sit voluntatis vere duntaxat bonum: seu, si vere duntaxat bonum est βελητὸν. Ergo id, quod is vult, qui prave quid eligat, puta malum, non erit βελητὸν.

At consequens est falsum, ut iam ostendi.

Ergo & antecedens.

Connexi ratio ibi, *εἰ γὰρ ἔστι βελητὸν*: Nam, inquit, si id, quod prave quis vult, esset *βελητὸν*: debet quoque esse bonum, cum ex eorum sententia nihil sit *βελητὸν*, nisi quod bonum. Atqui erat malum & prauum. Ergo ex eorum sententia non esset *βελητὸν*: quod est absurdum, nempe, ut quod quis velit, etiam si malum, non sit *βελητὸν*. Sæpe autem fieri, ut prauum & malum quid velimus, & eligamus ac persequamur, perspicuum est.

τίς δ' αὐτὸ φαίνεται.] Hic alterā refellit opinionem item ab absurdo: sequeretur enim, nihil esse reuera & natura *βελητὸν*, quod neque ipsi admitterent, & est absurdum. Nam suum stratum, & ut ita dicam, obiectum affectioni & facultati propositum esse naturaliter & reuera, perspicuum est, vel ex solis sensibus. Formula sit ista:

Si βελητὸν est id solum quod videatur bonum. Ergo reuera & natura nihil est βελητὸν.

At consequens ostendi esse falsum.

Ergo & antecedens.

Connexi ratio ibi, *ἄλλο δ' ἄλλο φαίνεται*. Nam, inquit, aliud alii videtur bonum, & interdum etiam contraria, ut videre licet in continente & in incontinente.

εἰ δὲ ταῦτα μὴ.] Refutatis iam duabus contrariis & extremis opinionibus, suam velut mediam adiungit, nempe *βελητὸν* esse reuera & absolute, quod vere sit bonum: comparate vero *βελητὸν* esse id, quod speciem boni habeat, quod duobus confirmat signis; altero à corporibus, & quæ iis præbeantur, quasi obiectis: altero vero ibi, *ὁ σωδαιὶ & ὁ ἔχου*: quia omnibus in rebus, & in omni habitu, quod verum sit, ei proponatur, qui recte sit affectus, & de eo bene iudicet: quod prauum male affecto. Ut igitur valentibus & sanis, quæ vere sunt salubria: ita quoque proponuntur, videntur, & iudicantur: contra vero male affectis, & morboſis: ita & vere *βελητὸν* est id, quod vere sit bonum: & non vere sed comparate, nempe huic aut illi est *βελητὸν*, quod speciem boni habeat. Altera ratio, quia, ut iam dixi, vere affectus de rebus omnib. vere iudicet. Nam est quasi quædam regula & norma rerum omnium vera affectio & habitus: quare & *supra lib. 2. & infra lib. 10. in princip.* dum quaeritur, quid sit bonum, nec ne, consulendum ait Aristoteles virum bonum, utpote probe affectum: & hunc esse veluti Lydium lapidem, ex quo id, quod speciem boni habeat, à vere

bono internoscatur, quod vir bonus hac in re diiudicarit, hoc ut syncerum iudicium amplectendum esse. Nam voluptatem, ut blandissimam dominam, sæpe mentis oculos perstringere, ut falsum & simulatum bonum a vero dignosci non possit. Itaque ut vere bonum est, quod existimarit esse vit probus: ita & vere βελητὸν erit, quod idem viro probò videbitur, & ab ipso expectetur: quod ipse volet. Summa est hæc, ut cognoscatur, quid differant βελδύς, ἀρετὴν & βελητὸν, &c.

CAPUT V.

COMMENTARI I.

ὅτι δὴ βελητὸν μὲν.] Hoc capite Aristoteles id potissimum agit, ut doceat non tantum virtutes (quod plerique omnes concedunt) sed vitia quoque esse in nostra potestate, & esse voluntaria. Nam erant ea tempestate nonnulli, & inprimis Plato, qui dicerent, virtutes esse quidem voluntarias: sed vitia esse necessaria: neminem sua sponte esse improbum, quod Plato *li. 9. de leg.* demonstrare conatur. Quæ quidem sententia & multitudini, quæ hac specie & simulatione sua peccata eleuare & excusare consuevit, & Poetis quoq; vulgi scilicet magistris arrisit. Verum Arist. eam, utpote falsam & valde perniciosam, hoc capite refellit. Docet autem primum, actiones virtuti consentaneas esse voluntarias. Deinde vitia quoq; & per consequentiam virtutes, i. ipsos actionum habitus & fontes quoq; esse voluntarios: prius vno argumento: alterum duobus. Postremo & vulgi argumentum & Philosophorum alterum doctissime refellit. Tota autem hæc disputatio de arbitrii nostra libertate ciuiler est accipienda, quomodo & ipsi Philosophi accepisse videntur. Nam & Plut. *in vita Camilli*, sapienter distinguit ea, quæ communiter & vsitate ab hominib. geruntur, ab inusitatis & quasi diuinis factis. Illorum namq; causam & fontem nobis: istorum diis ascribendam, & ab iis manare existimat. Atque hoc modo, hacque adhibita distinctione, nulla fere pugna erit inter libros sacros & prophanos.

ὅτι δὴ βελητὸν.] Commemorat breuiter, quod prioribus duobus capitibus explicauit, voluntatem esse finis, deliberationem vero & consilium eorum quæ ad fines. Hinc enim argumentum elicit ad confirmandum, virtutum actiones in nostra esse potestate. Hoc enim primo loco ostendit, facta virtutibus consentanea nostri esse arbitrii: quia ad finem referantur. Concludatur hunc in modum:

Quæ ad finem seu ultimum contendunt & referuntur, ea sunt voluntaria.

Virtutum autem facta ad finem referuntur.

Ergo sunt voluntaria.

Propositio ibi, αἱ δὲ τῶν περὶ ἀρετῆς.

αἱ τῶν περὶ.] Nempe ea, quæ ad fines pertineant: nam de his modo meminit, & argumenti contextus id postulat. Male igitur Scholiastes Græcus, αἱ τῶν περὶ, inquit, id est, περὶ βελονῶν. Sed cur non περὶ σωφροσύνης, cum utrumque antecesserit? Ratio propositionis ab ipso quoque Arist. indicatur, quia ex res seu actiones sunt consilii. Iam quæ sunt consilii, esse voluntaria, notum est ex cap. 3. superiore. Assumptio, αἱ δὲ τῶν ἀρετῶν, &c. cuius ratio quoque non est obscura: nam virtutum facta ad beatitudinem, ut finem, spectare & contendere, supra libro primo est explicatum. Summa igitur huius argumenti eo recidit, ut quia factorum virtuti consentaneorum fons & principium est voluntarium (quod constat esse σωφροσύνην) ipsa quoque sunt voluntaria, & proinde nostri arbitrii. Alii aliter hic argumenta contexunt. Sed vera, quam exposui, ni fallor, cognita ratione, facile est falsam refellere.]

ἡ δὲ ἡμῶν δὲ.] Quidam ex δὲ fecerunt δὲ. Nam & alias sæpe hæc duæ particulæ altera in alterius locum migrarunt: & hæc verba ἡ δὲ ἡμῶν δὲ, &c. prioribus coherere, & ex iis pendere, aptaque esse videntur, quasi quædam hic sit complexio hunc in modum: Quia facta virtuti consentanea nostri sunt arbitrii. Ergo & virtus quoque ipsa erit, quæ emendatio verecunda, & explanatio non incommoda videtur. Usitata tamen scripturæ (quomodo habent codices omnes, etiā vetus tralatio & Græcus Scholiastes) sententia non incommoda quoque esse potest: Ostendit modo, facta ex virtute esse nostri arbitrii. Nunc pergit ostendere, virtutem ipsam & vitium esse quoque voluntaria, nostriq; arbitrii. Quanquam enim totius huius cap. scopus, & Aristotelis consilium sit, demonstrare vitia nostri esse arbitrii (propterea quod à Platone & ab aliis hoc negaretur, ut initio diximus) tamen quia contrariorum eadem est ratio, quæ de vitis, eadem de virtutibus afferri possunt.

ὅτι οἱ δὲ ἡμῶν.] Primum est argumētum, quo vitia (& virtutes quoque) doceat nostri esse arbitrii, vel, ut ipse loquitur, in nobis esse positum, boni simus, an improbi. Utitur hac ratione, quia honesta aut turpia facere, aut non facere, in nobis sit

positum. Res, quia pluribus verbis ab Aristotele explicatur, & obscurior est, concludatur hunc in modum:

Si honesta & turpia agere aut non agere, nostri est arbitrii. Ergo ut probi aut improbi simus, nostri quoque erit arbitris.

Verum primum ibi, εἰ δ' ἐφ' ἡμῖν τὰ καλὰ, &c.

Ergo & secundum, ibi, ἐφ' ἡμῖν ἔσται τὸ ἐπιεικίσι.

Connexi & consecutionis ratio subindicatur ibi, τὸτο δ' ὡς, quasi dicat, nihil est aliud esse virum bonum aut malum, quam ea facere, quæ boni aut mali consuerint. Ratio igitur connexi perspicua est ex l. 2. vbi copiose explicauimus: Ex factis honestis aut turpibus habitus virtutum & vitiorum promanare. Verum facilis est hæc ratio, &, ni fallor, incontrouersa; eaque re ab Aristot. vix attingitur. Verum antecedens confirmare, hoc opus, hic labor, & in eo consumitur omnis Aristot. oratio. Vis autem omnis confirmationis Aristotelicæ posita est in contrariorum natura, nempe, ut cuius in potestate contrariorum est vnum, sit & alterum, qui negare, possit & affirmare; qui velle, possit & nolle, & contra. Quare & Seneca lib. 2. de benefic. c. 27. Si vis, inquit, me velle, effice etiam me posse nolle. Et Vlpian. Iurisconsultus in l. 3. D. de diuers. reg. iur. Eius est, inquit, non nolle, qui potest & velle. & idem l. 4. D. de acquir. hered. Hæreditatem adire nolle non videtur, qui non potest velle. Sic igitur Arist. concludit rationem & confirmationem antecedentis:

Quarum rerum ea est natura, ut eas agere nostri sit arbitrii: certe & eas non agere, erit: & contra, quarum hæc est natura, ut eas non agere nostri sit arbitrii, easdem quoque agere, erit. Sit hac conclusionis propositio, ibi, εἰ δ' ἐφ' ἡμῖν, &c. cuius rationem paulo ante ex contrariorum natura attulimus.

Atque rerum honestarum & turpium ea est natura.

Ergo eas agere & non agere, nostri erit arbitrii.

Assumptio ibi, ὡς πρὸς ἐπὶ τὸ καλὸν, quæ ut intelligatur, quatuor hæc membra teneri debent. Quod bonum est, id ipsum facere bonum quoque est. Quod bonum est, id non facere turpe est: contra: Quod turpe est, id ipsum non facere honestum est. Et quod turpe est, id ipsum facere quoque turpe est. Nunc sic argumentatur Arist. Si quod facere honestum est, id nostri est arbitrii: E. & id non facere (quod turpe iam esse diximus) nostri erit arbitrii. Ex quo elicitur, ut honesta, ita & turpia facere nostri

est arbitrii. Prius concedebat aduersarii, posterius non item. Et hoc quidem de honesto. Turpiū eadē est ratio, hunc in modum: Si turpia non facere (quod honestum esse diximus) nostri est arbitrii: quod & aduersarii concedebant, quia honesta volebant nostri esse arbitrii. Si igitur turpia non facere nostri est arbitrii: Ergo & facere eadem erit nostri arbitrii. Verum est igitur antecedens: Facere aut non facere honesta aut turpia, nostri esse arbitrii. Verum ergo erit & consequens, virtutes & vitia nostri esse arbitrii, & in nobis esse positum, boni sumus yri an improbi.

τὸ λίγιστον.] Interiicit hic breuiter refutationem versiculi cuiusdam vulgo vsitati. Est autem Senarius prouerbialis, teste Scholiaste Græco: qui vt constet, legendum est μέγιστον, quod quidem idem valet quod μέγαλει, sed alterum est poeticum. Eodem & vsū Poetam Syracusanum Epicharmum, cuius & verba ex Hercule furente adducit Græcus Interpres. Sententia autem versiculi est ista: Neminem volentem aut libentem esse improbum: neminem cōtra inuitum esse beatum. Prius falsum, posterius verū esse ait Arist. Et omisso posteriore, quod huc non facit, prius falsum esse, ostendit ex iis quæ modo sunt explicata. Nam quod Scholiastes Græcus verbis τὸν εἰρησποιοῦν ea intelligit, quæ lib. 2. sint explicata, nempe virtutes non natura, sed studio nostro comparari, nimis longe est petitum. Sic igitur Arist. *Aut, inquit, qua modo de contrariorum vi attulimus, sunt neganda:* atq; adeo initio cap. dictum est, actionum causam & principium in ipso homine esse positum: aut falsus est versiculus: nam vt præclare concludit Aristoteles:

Quarum rerum principia sint in nobis, ipsa quoque in nobis censeri debent.

Atque virtutum principia in nobis esse, iam explicatū est.

Ergo & ipsas virtutes in nobis esse fatendū est, præsertim cum nulla iusta ratione alia principia iustiora reperiri possint, in quæ velut in causas ea quæ ab hominibus fiunt, conferantur.

τῆς αἰτίας.] Alterum est argumentum, aut si mauis tertium, quo doceat Arist. virtutes & vitia in nobis esse posita, esse voluntaria: ductum cum ab iis, quæ priuatim à singulis gerantur, tum à legum scriptoribus, & iis quæ publice à magistratibus fiunt: cuius argumenti vis quanta sit, postea videbitur. Quia autem eius explicatio multis ab Arist. verbis exponitur (nam

ad ea usque verba, εἰ δὲ πῶς λέγῃ, pertinere potest) nos breuiter hoc modo concludendum putamus:

Quæ res nostra non sunt in potestate, neque sunt voluntaria: ad eas nemo alterum adhortari, aut contra ab iis reuocare solet: nemo denique præmiis aut suppliciis afficere.

Atqui ad virtutes & vitia cohortationibus & debortationibus vtuntur cum omnes alij, cum imprimis magistratus & legum scriptores: & illas quidem honoribus, hac pœnis & suppliciis afficiunt.

Ergo virtutes & vitia non sunt ex earum verum numero, quæ non sint in nostra potestate, neque voluntaria, sed potius sunt voluntaria, & in nostra potestate.

Propositio ibi, καὶ τὰς αὐτὰς ὁρᾷ, quam confirmat à rebus natura inestis, quas constat non esse in nostra potestate. Verbi gratia: nemo suaserit alteri, ne calefiat, algeat, sitiatur, aut esuriat: nam frustra illi suaseris, qui tuo consilio, quantumvis velit, acquiescere ipse non possit: & naturæ potius vim & vocem sequi debeat. Nam vt lapidem nullis monitis aut rationibus eo perduxeris, vt in sublime & sursum feratur: ignem vt deorsum: ita neque in illis rebus natura inestis, neque vllis alijs, quæ nostra non sint in potestate, quicquam adhortando aut contra profeceris. Vera est igitur propositio: Vana & irrita esse monita in vtramque partem: hoc est, tam hortationes quam debortationes, in iis rebus, quæ nostri non sint arbitrii. Ad eundem modum nemo ob eas res pœnis aut præmiis dignus iudicari solet, quod cernere licet in iis, qui maiore vi coacti quid prauæ, id est, perperam admiserint: quos venia & misericordia potius dignos iudicari, *supra* explicauimus *capite 1.* quare & *infra capite 8.* eum etiam, qui egregium licet quid fecerit, sed coactus, nullo honore aut præmio dignum esse, neque fortem vere dicendum, docet Aristoteles.

Assumptio ibi, τῶν τοις δὲ ἐνικε. Quæ quidem vix eget confirmatione, adeo est perspicua. Nam & parentes hac ratione aduersus filios vt solent: præceptores aduersus discipulos. Eodem pertinet eruditorum hominum cohortationes, libri, quibus adolescentum animos ad virtutem informare student, & reuocare à vitiis. Quod ad legum scriptores attinet, & magistratum dicta, res est luce meridiana clarior. Nam & Ulpianus Iuriscōsultus in l. i. D. de iust. & iure: *Iustitiam namq;*, inquit,

colimus, & boni & aequi notitiam profitemur: aequum ab iniquo, licitum ab illicito discernentes: Bonos non solum metu poenarum, verum etiam premiorum exhortatione efficere conantes. & omnium elegantissime Cic. lib. 1. de Orat. agens de Iurifconsult. & legibus: Ex his, inquit, & dignitatem maxime expetendam videmus, cum verus, iustus, atq; honestus labor honorib. premis atq; splendore decoratur: Vitia autem hominum atq; fraudes, damna, ignominia, vincula, verbera, exilio, morte multantur. & apud Plat. multis in locis, ut lib. 9. de leg. & 12. in Gorgia, & alibi. & apud Arist. infr. c. 8. & lib. 10. extrem. Assumptio igitur confirmatur communi hominum sensu & iudicio, non solum prudentissimorum & eruditorum, sed ipsius quoq; multitudinis. Quæ quidem ratio magnam vim habere solet: eo quod mortalium omnium consensus, lex naturæ quædam, seu diuina potius censeatur: ut pulchre Cic. lib. 2. de nat. Deor. & 1. de diuin. Quare & Arist. cum aliis multis in locis, tum in his libris, ut supra iam indicauimus aliquoties, ab hoc iudicio communi argumenta maxime Politica ducere solet. Quanti autem fiat hoc argumentum, & quantam vim habeat: vel ex eo cerni potest, quod quicumq; de libertate arbitrii nostri, ad vnum omnes disputare & scribere sunt soliti. Cicero de Fato: Si appetitus, inquit, causa non est sita in nobis, nec ipse appetitus est in nostra potestate: quod si ista est, ne illa quidem, qua appetitu efficiuntur, sunt sita in nobis. Non sunt igitur neq; assensiones, neq; actiones in nostra potestate. Ex quo efficitur, ut neq; laudationes iustæ sint, nec vituperationes, nec honores, nec supplicia. Summa igitur sit ista; Aut repugnandum est sensui communi (quod est absurdum) atq; adeo dicendum, desipere & delirare omnes homines: imo grauissime peccare omnes (quod graue sit dictum) deniq; tollendæ sunt omnes leges, omne poenarum & premiorum discriminem (quo genus humanum contineri, scribunt Plato & Cic.) aut probanda est nostra assumptio. Quæ si vera est, ut est; & propositionem quoq; constat esse verissimam: efficitur, ut virtutes & vitia in nostra sint potestate, & sint voluntaria.

αὐτῶν.] Confirmat amplius ipsam assumptionem: imo, inquit, eos etiam qui ignorent, aut per imprudentiam peccarint, punire solent: si modo eius ipsi sunt autores & causa, puta, si per ebrietatem, iram, amorem, aut similem affectionem, fraudem aliquam admiserint. Horum namque in ipsis est causa, & imperare sibi debent, ut cum possint, ab his sibi caueant,

seque abstineant: de quo imprudentiæ genere *supra* est explicatum vberius *cap. i.*

ἡ τὴν ἀγνοῖαν.] Confirmat eandem assumptionem ab altero imprudentiæ genere: nam, inquit, eos etiam, qui ea, quæ legibus verita sint, etsi ipsa ignorarunt, punire solent legum scriptores. Ex hoc autem toto de ignorantia loco distinctio quædam elici potest, ut alia sit, cuius ipsi nos sumus auctores & causa: alia, cuius non sumus auctores. De hac non agitur hoc loco, ut quæ venia & misericordia potius, quam supplicio sit digna, de qua *supra cap. i.* Altera potest poni bipartita, ut sit vel per ebrietatem aut perturbationem aliquam: vel per negligentiam & iniuriam. De priore iam est explicatum: Altera hoc loco ab Aristotele explicatur, τὴν ἀγνοῖαν, nempe, cum ea quis scire neglexerit, quæ tamen scire deberet. Verbi gratia; Leges scire omnes tenentur, inquit Imperator in *l. leges. C. de legib.* & hoc loco Aristoteles, quod tamen præclare, addita exceptione, si, inquit, non difficile sit eas cognoscere: quæ exceptio & I. C. præceptis est consentanea: nam scrupulosa & curiosa legum scientia non postulatur ab omnibus: non est necesse, ut rusticus Romanus sit Seruius aliquis aut Scæuola; & hinc est, quod rustici, pueri, milites, fœminæ hac in re excusari soleant, *l. regula. de iuri & facti ignorantia.* Crassam tamen & supinam ignorantiam puniunt leges. Verum ignorantia Decalogi, hoc est, legum naturæ seu diuinarum, in omnibus puniri solet, *l. seruanda. D. de in ius vocand.* Ad hoc ignorantia genus referri potest & ea communis ignorantia, qua laborant omnes improbi, qui vitis immeriti, quid iustum, quid iniustum sit, vix possint cernere. De qua *supra* quoque est explicatum, ἡ ἀγνοῖα. Ex his igitur perspicuum est, quia nempe ignorantia quoque puniatur, vitia esse voluntaria, & in nobis posita.

ἀλλ' ἵσως τοῦτο πρ.] Refellit hoc loco vulgi & Philosophorum quorundam argumentum seu opinionem. Sic enim Aristoteli occurrunt: *Au*, inquit, eos, qui negligentia & culpa quadam sua per imprudentiam peccant, sponte tamen sua & volentes peccare, propterea quod adhibita diligentia, quæ sint cognoscenda, cognoscere: quæ cauenda, ab iis temperare possint, Atqui multos videas, qui etsi vellent, non possent tamen non peccare. Multos enim videre est, ita affectos, ita, inquam, viniuidos, iracundos, scortis furtisque deditos, nulla ut ratione mores eos exuere possint, & plane nullam rerum honestarum

cuiam

curam habere, utpote quia eas afflictiones ab ineunte ætate imbiberint, & longo iam usu confirmarint. Eius igitur generis multi, quia aliter vivere quam consueverint, non possunt, nempe dissolute, nequiter & vitiose: effici videtur, ut vitia dicenda sint necessaria, & ipsos peccare inuitos. Aristoteles probat quidem antecedens, nempe eum, qui habitum vitiorum sibi iam contraxerit, non posse, nisi nequiter & vitiose vivere: consecutionem tamen falsam esse docet, hac ratione, quia eorum habituum initia sunt voluntaria, & in ipsis posita, habitus quidem contractos iam, tam probos quam vitiosos non negat esse necessarios. Hinc tamen non effici, vitia esse necessaria. Concludatur hoc modo:

Quorum principia in nobis sunt posita, ea ipsa sunt voluntaria.

At vitiosarum affectionum principia in nobis sunt posita.

Ergo ipsa vitiosa affectiones sunt voluntaria.

De propositione explicatum est initio capitis. Assumptionem confirmat Aristoteles ibi, τοῦτο ὁμοίως, & ibi, αἱ δὲ ἐστὶν ἡμετέρας. Notum est ex lib. 2. ubi hoc vberime est explicatum: Ex factis & actionibus habitus probos aut vitiosos exoriri; quod adeo verum est, adeoque perspicuum, ut sensu communi præditum neget Aristoteles, qui hoc non videat. Itaque cum nequiter viuendo, in commestationibus, computationibus, iniurijs, &c. agendo intemperantiæ & iniustitiæ habitum sibi contraxerint, quas actiones tamen prætermittere poterant: certe venia aut excusatione indigni iudicari debent, cum, ut dixi, initia & principia habituum, id est, agere hoc aut illo modo, iuste aut iniuste, moderate aut nequiter; in ipsorum fuerit potestate.

ὁ μὲν γὰρ γα.] Confirmat Aristoteles antecedens exemplo morbi: quo & ipso (quod sit loco secundi argumenti) refellit consecutionem, hunc in modum: Fateor, inquit, & probo antecedens, nempe, improbum iam, non posse pro suo arbitratu definire esse improbum, neque posse non improbe agere; nam & ægrotus pro suo arbitratu sanus esse non potest: propterea tamen non efficitur, improbitatem, aut vitia esse necessaria. Nam nec morbus est necessarius, utpote cuius principium in ægrotantis fuerit potestate. Sæpe namque fieri, ut sua sponte quis sibi morbum contrahat (non semper, & proinde A-

Aristoteles ait *εἰ ἄπας ἔτιον, ὥς ἴτα fiat, ὥς ἴτα ponamus.*) Fit igitur id sæpe, nempe intemperanter viuendo, & medicorum præceptis contemnēdis, nulla diætæ aut victus obseruata ratione. Morbi itaq; initium est in ipso ægrotante: postquam inualuit, non item, quod eleganti similitudine à lapide declarat Aristor, quomodo & Cic. *li. 4. Tuscul.* *Qui vitijs, inquit, madum querunt, similiter faciunt, qui cum se à Leucade præcipitarint, sustinere se, cum velint, possint.* Sic ignem accendere, si quis nolit, potest: subiecta iam face, quo minus ardeat, non peræque in eius est potestate. Hoc & vidit Ouidius, qui & exemplo à morbis & medicis sumpto, quod hic de omnibus vitijs, ipse de amore monet.

Principiis obsta, sero medicina paratur.

ἔ μόνον ὃ, αἰ.] Tertium potest esse argumentum, q̃ tamen & sub secundo comprehendere potest, à simili ductum, nempe à vitijs corporis ad vitia animi. Concludi potest hunc in modum:

Si ea corporis vitia, qua reprehenduntur duntaxat sunt voluntaria: qua non reprehenduntur, sunt necessaria aut naturalia. Ergo & animi vitia, qua reprehensione & uituperatione sunt digna, necessaria dici debent.
Connexi ratio est perspicua.

Atqui verum est primum.

Ergo & secundum.

Ostendit Aristoteles antecedens multis exemplis, nempe mala aut incommoda naturæ, aut quæ nulla cum nostra voluntate acciderint, reprehendi non solere: sed ea tantummodo, quæ nostra negligentia & culpa acceperimus. Qua de re est & pulcherrimus locus apud Plato. *in Protag.* vbi hoc ipso vsus argumentō, ostendit vitia & virtutes natura nobis non ingenerari, sed vsu & studio nostro cōparari. Vtitur & Arist. *h. argumentō inf. l. 7. c. 5.* cum ostēdit, q̃ fere dicendi sint incontinētes & *ca. 6.*

ἔ δὲ ἡς λέγει.] Refellit hoc loco argumentum grauissimum, quo in primis aduersarij vti consueuerint, vt ostenderēt vitia nō esse voluntaria, neq; in nostra potestate sita. Refellit. a. duob. modis: primum directē, deinde quasi *κατ' ἀντιπαρέρησιν* seu oblique. Ante tamē argumentum ipsum breuiter exponit. *ἔ δὲ ἡς λέγει.] Hic exponit argumentum, quod hunc in modum concludi potest:*

Si, ut quidque visioni videtur bonum, ita expetitur.

Ergo vitia non sunt voluntaria, neq; in nostra potestate,
sine

sive quod idem valet. Ergo ea boni expetitio non est in nostra potestate.

Verum primum.

Ergo & secundum.

Posuit antecedens Aristoteles *σι δὲ πρὸς ἀληθείαν*. Omisit consequens, quia perspicui possit ex ipsa consecutione seu ratione conexi, quam expressit ibi, *τὸ δὲ φαιδρσίαι*. Ratio igitur conexi, quia visum seu visio non sit in nostra potestate. Quod ut planius intelligatur, in memoriam reuocandus ex Physicis est principiorum actionum omnium nostrarum progressus & ordo. Notum est autem, primum esse constituendam rem obiectam, hanc percipi in sensu & viso. Hinc sequi assensionem seu approbationem: postea appetitionem: inde actiones, postremo habitum. Quae de re & Cic. *in Lucullo*, hac ipsa de re agens, nempe, an virtutes & vitia sint voluntaria nec ne? *Virtutū*, inquit, *omnis constantia & firmitas ex his rebus constat, quibus assensus est, & quas approbanis: omninoq; ante videri aliquid, quam agamus, necesse est, ut ei, quod visum sit, assentiat.* Quare qui aut visum aut assensum tollit, is omnem actionem tollit ē vita. Ex his constat seu perspicuum est, visum esse principium quoddam actionum & virtutum. Non autem esse in nostra potestate visum, perspicuum est ex eo: quod cum visum sit vis quaedam & facultas natura nobis insita, non aliter quam sensus reliqui: non possit esse in nostra potestate non magis quam sensus, aut quidvis aliud natura nobis insitum. Verum est igitur connexum seu conexi ratio. Iam antecedens si verum fuerit, confecta est ratio. Videntur autem id confirmasse ex communi vulgi opinione, ut indicat Aristoteles in verbo *πάντες*. Ea namq; fere est vulgi opinio, omnes id quod sibi bonum videatur expetere: nam & malum expetunt, non ut malum, sed quia bonum ipsis videatur. Hæc igitur expositio est argumenti aduersariorum. Aristoteles contra falsum esse ostendit & antecedens & consequentiam.

ἀλλ' ὁπποῖόν ποθ'.] Hic refellit antecedens, seu potius adhibita distinctione explicat. Nam reuera bene explicatum antecedens non improbat, sed consecutionem duntaxat falsam esse ostendit. Vulgo Interpretes & explanatores omnes hæc verba *ἀλλ' ὁπποῖόν* vsque ad illa *σι μὴ εἴ τις ἐκείνῳ* coniungunt prioribus, & aduersarijs attribuunt, quod est falsissimum.

siſſimum. Nam his verbis Aristot. eorum antecedens diſtinguit: ϕ . n. illi ſimpliciter dicebant, id quemq; expetere, quod ſibi videatur bonum: verum quidē eſſe conſentit Ariſtoteles, ſi adijcias particulā *ſibi*, nempe effectu ſeu habitu aliquo prædixo: quod intelligit Ariſt. hoc verbo δ $\pi\omega\iota\varsigma$, i. e. quali habitu affectus. Quā explanationem aperte confirmant verba in *extremo h. cap.* illa, ϵ $\tau\omega$ $\pi\omega\iota\varsigma$ $\nu\upsilon\varsigma$ $\epsilon\iota\varsigma$ $\tau\eta$. Hoc igitur poſito & ita explicato antecedente, nēpe pro cuiuſq; habitu & affectione, ϕ ſibi bonum videatur, id quēq; expetere: ſtatim adiungit conſutationem conſequentiæ, ibi $\epsilon\iota$ $\mu\epsilon$ $\epsilon\iota$ $\nu\upsilon\varsigma$: Dicebant namq;, viſa non eſſe in noſtra poteſtate: ſed natura nobis eſſe inſita. Hoc vero falſum eſſe, nunc oſtendit in hunc modum:

*Si viſum dirigitur habitu, & habitus nos ſumus autores
& cauſa ad aliquem modum.*

Ergo & viſorum nos cauſa quoque erimus aliquo modo.

Conſecutio eſt perſpicua, à cauſa ad effectum. Antecedens motum eſt ex ſuperioribus. Nam *ſupra* eſt explicatum ex factis naſci habitus. Facta autem in noſtra eſſe poteſtate, & proinde ipſos quoq; habitus. Cauſa quidem habituum principalis, ſunt facta: ſed tamen quia facta ex nobis pendent, ſequitur habitus quoque aliquo modo ex nobis pendere, & nos eorum eſſe cauſam. Et hoc ſibi vult Ariſtoteles hoc verbo $\pi\omega\iota\varsigma$. Viſa autem dirigi ratione habituum, modo eſt dictum & *ſupra* capite priore eſt explicatum. Efficitur igitur viſum quoq; à nobis pendere, & eius nos eſſe autores $\pi\omega\iota\varsigma$, id eſt, *aliquatenus*. Nam viſi cauſa principalis eſt natura & res obiecta: ſed tamen quia regitur habitu, cuius cauſa nos ſumus, certe hac ratione, ipſius quoq; viſi cauſa in nobis erit

ſi autem unde eis autem.] Alterum eſt aduerſariorum argumentum, ſed vitijs tantum proprium: nam prius commune fuit tam virtutibus quam vitijs. Hoc igitur utebantur, vt oſtenderent, vitia duntaxat non eſſe voluntaria, nimirum, quia nemo ſibi ipſe ſit autor male faciendi, ſed ignoratiōe finis, id eſt, nemo delectatur malo, niſi quia putat, illud ipſum malum ad finem pertinere. Atqui finis naturalis eſt, neq; noſtri arbitrij. Ergo. Formula ſit iſta:

Si nemo ſibi cauſa eſt malefaciendi, nullus ultro facit malum.

Sed finis ignoratio eſt cauſa, qui naturalis eſt.

Ergo malefacta aut vitia non ſunt voluntaria.

Verum primum.

Ergo & secundum.

Antecedens ibi, *εἰ δὲ μηδὲς αὐτῶν*. Connexi ratio ibi, *ἡ δὲ φύσις*, id est, quia finis non est in nostra potestate, sed ponitur naturaliter: & natura factos nos esse oportet, ad eum acute cernendum & persequendum. Quam naturalem bonitatem latius explicat Aristoteles, usque ad illa verba: *εἰ δὲ τοιαύτη ἐστὶν ἡ φύσις*, &c. & vocat *ἀφύσιον*, quam hoc loco nihil esse aliud ait, quam innatam quandam vim & facultatem, qua id quod vere sit iustum, bonum aut honestum, aut contraria cernere & sumere possit is, qui ea sit præditus. Latine dicitur à quibusdam *ingenium*: à D. Victorio, in 1. *Rhet. ingenij acumen*: à plerisque alijs *bonitas natura*. Est autem ea bipartita; una corporis, altera animi. Corporis eadem est, quæ pulchritudo, quam Galenus *libr. 1. de usu partium. cap. 9.* ita describit *ἀφύσιον & κέλευθρον* est optima partium seu membrorum conformatio, cum usu earum conueniente, sed rarius de corpore poni solet hoc vocabulum. Animi *ἀφύσιον*, est, quæ vel in rebus agendis, quid expectandum aut fugiendum sit: vel in rerum contemplatione quid verum aut falsum, optime intelligat. De rebus agendis hic agitur: De contemplatione *libr. 8. Topicor. ἀφύσιον*, inquit, est, posse optime videre, quid quæque in re sit verius, idque optare, & fugere contrarium. Ex his perspicuum est, *ἀφύσιον* latine dici posse, bonitatem naturæ. Ea autem quæ est animi, dici quoque posse, ingenium seu ingenij acumen. *ἀφύσιος* igitur erit latine, bene à natura informatus, aut ingeniosus. Quare & in arte Poetica Aristoteles *ἀφύσιος* ait esse, posse versus scribere, & ibidem, notam & argumentum esse *ἀφύσιον*, nosse commode uti & abundare Metaphoris. Et *lib. 3. Rhetor.* facetias & urbanitates proprias esse *ἀφύσιος* ait, aut certe maxime exercitati.

ἡ δὲ φύσις ἰστέον.] Genus est loquendi, quo solet uti Aristoteles cum rei cuiusdam eximiam & incomparabilem præstantiam exprimere velit. Natura ut *libro tertio Topicor.* ostendit: ubi comparisonis locis hunc quoque annumerat, præstantius est id, *ὃ μὴ παρ' ἰστέον πλεονάζειν*, quod ab alio sumere non liceat, quando possit. Sic igitur & in arte poetica, Metaphoræ laudem in exornanda oratione insignem exprimere volens, *καὶ λαβεῖν φησὶ ὅτι ἐστὶν αὐτῷ παρ' ἰστέον*. & *lib. 3. Rhetor.* & eodem modo in arte Poetica, de eadem

tralatione, hæc solum, inquit, non licet sumere ab alio. Ad hunc igitur modum & hoc loco commendat *διφύια*.

εἰ δὴ πῶτ' ἐστίν.] Huc usque suspensa est sententia ab illis verbis, *εἰ ᾧ μηδὲς αὐτῷ*. Nihil enim aliud egit Aristoteles, quam ut aduersariorum argumentum exponeret, & quasi *πα-εἰργως* explicaret; Quid sit *διφύια*, quæ parenthesis seu interiectio de *διφύια*, quia *ὑπερβαίνει* fecit longius, eaq; de re sententiam obscuriorem: Aristoteles hoc loco eam obscuritatem corrigens, breuiter argumentum aduersariorum repetit. Si igitur, inquit, vera sunt illa, nempe, quæ ab aduersarijs adferuntur, neminem sibi causam esse malefaciendi, sed eam conferendam in ignorationem finis: hunc autem finem non esse in nostra potestate, sed naturalem: si, inquam, hæc vera sunt, absurdum efficietur, aut saltem ipsorum opinioni quiddam contrarium, nempe, sequetur, ipsas quoq; virtutes non esse voluntarias, contra ipsorum sententiam, ostendit hoc modo ibi, *ἀμφοῖν ᾧ ὁμοίως*, &c. *Nam*, inquit, *tam in virtutibus, quam in vitijs finis est naturalis, seu natura positus: aut si non est naturalis, est qualiscunq; in utraq; tam vitijs quam virtutibus*. Facta autem ad finem pertinentia, tam in virtutibus quam in vitijs, non sunt naturalia, (vt ipsi quoq; aduersarij admittunt) sed sunt qualiacunq;, quod Aristoteles sibi vult hic verbis, *πᾶσι ᾧ λοιπῷ*.

εἰ πὲρ μὲν πάλᾳ.] Hic tandem distinctius aduersariorum argumentum refellit in hunc modum: Aut finis non est naturalis, sed quisq; aliquid ex se ad eum confert: aut est naturalis. Utrocunq; modo agas, ostendam, inquit, vitia esse voluntaria. De posteriore prius ostendit: nam, inquit, vt ipse finis sit naturalis, quod volunt aduersarij: tamen ea, quæ sunt ad finem, certe non sunt naturalia, sed voluntaria, quod ipsi quoque aduersarij admittunt. Nam ex his & horum ratione, ostendere illi solent, virtutes esse voluntarias. Sic igitur Aristot.

Si virtutes sunt voluntaria ob ea, quæ ad fines.

Ergo & vitia quoq; erunt voluntaria.

Nam, *ὁμοίως ᾧ*, id est, ea ipsa ad fines pertinentia, non minus sunt in voluntate improbi quam viri boni: est in improbi arbitrio, hoc aut illo modo se gerere, hæc aut illa facere: facta, inquam saltem in ipso sunt ad finem pertinentia: si omnino ipsi velint aduersarij, finem non esse in eius potestate, ibi, *εἰ πάλᾳ*, inquit.

ὡς ἔν τῳ πρώτῳ.] Hic iam redit ad Dilemmatis priorem partem, nempe finem non omnino esse naturalem. Nam Arist. aduersariorum argumentum, nempe finem esse naturalem, tandem quoq; negat esse verum, & ostendit, finem quoq; aliquo modo ex nobis pendere. Ostendit autem id ab habitu, quemadmodum de viso fecerat.

Habitus, inquit, causa, nos aliquo modo sumus.

Atqui finis dirigitur ex habitu.

Ergo & finis aliquo modo ex nobis pendet.

Minorem, (nempe finem dirigi habitu) ibi, ἐν τῷ πρώτῳ. *supra* explicauit capite priore, vbi dictum est, ratione habitus seu affectionis, qua quisq; est præditus, quemq; sibi collocare & expetere finem consentaneum: virum probum, finem quoq; bonum: contra in improbo.

ἡ ἐν τῷ πρώτῳ.] Breuis est commemoratio eorum, quæ *supra* lib. 2. & hoc 3. sunt explicata. Primum, genus virtutum esse mediocritatē & habitum, quod dictum valde perturbat Græcum Scholiasten. Cur inquam duo ponantur virtutis genera. Sed respondendum est, genus virtutis proprie esse habitum mediocrem, seu in mediocritate positum, q̄ explicatum est *supra* lib. 2. ca. 5. & 6. Deinde ibi, ὡς ἔν τῳ πρώτῳ, id est, virtutes ex recte factis oriri, & postea ex virtutibus recte quoq; facta manare, quod explicatum est *supra* lib. 2. cap. 3 & 4.

ἐν τῷ πρώτῳ.] Obscurior est hæc particula: recte tamen ab Scholiaste Græco, ni fallor, explicata. Notum est, sua cuiusq; virtutis esse recte facta, iustitiæ Ius, fortitudinis defensionem patriæ, prudentiæ bonum consilium capere, &c. Iam ex his, inquit Aristoteles, suis quæque virtus oritur factis, eademq; rursus postea edit vt iam diximus, idq; p̄ se ἐν τῷ πρώτῳ. Nam fit interdum, vt prudens fortiter quid agat, fortia edat facta; ex quibus tamen factis prudens itaq; non extitit. Ea igitur fortia facta prudens non agit per se, nempe qua prudens, sed per accidens, vtpote cum sit prudens, coniunctas quoq; alias habeat virtutes. Nam qui vnam, habet omnes, qua de re alias latius.

ἡ ἐν τῷ πρώτῳ.] Commemorauit quidem & hoc *supra* lib. 2. cap. 6. sed explicabit *infra* lib. 6.

ἡ ἐν τῷ πρώτῳ.] Est quasi ἐπίμνησις seu corollariū eorū, q̄ modo sunt explicata, virtutes & vitia esse voluntaria. Affert .n. discrimen

crimen inter virtutes & recte facta; inter habitus ipsos & habituum actiones. Factorum namq; & initia, & progressum, & extrema esse in nostra potestate, videlicet si ea non ignoremus. Nam sæpe fit, vt per ignorantiam quid faciamus, quod profecto voluntarium dici non debet. Virtutum autem seu habituum ex factis orientium initia duntaxat esse voluntaria, id est, in nobis esse positum, habitus suscipiamus nec ne: susceptos vt abijciamus, non esse nostri arbitrij, quod explicatum est hoc capite *supra*. Docet autem, facta semper esse nostri arbitrij, hac ratione, quod in nobis sit situm, hoc an illo modo agamus: habitus autem non esse semper, docet exemplo morborum.

τῶν καὶ ἐν αἵματι.] Ait latentem illam, vt ita dicam, alluvionem factorum, ex quibus paulatim nascantur habitus, non cerni, vt nec morborum: qui & ipsi non statim, sed paulatim colliguntur. Vt autem latens morborum progressus & accessio non cuius, sed tantum solertissimis medicis innotescit: ita virtutum quoq; progressus, & incrementa, aliquo modo seu notis quibusdam cognosci possunt. Quas notas explicauit Plutarchus *libr. πῶς αὖ τις ἑαυτὸν ἀρετῇ πλεον*, quemadmodum quis sentire possit, se in virtute progressum facere.

ἡ δὲ τοῦ ἀρετῆς αἰσθησις.] Cur de fortitudine primum agat Aristoteles, rationem reddit Scholiastes Græcus, quia sit virtus vna omnium pulcherrima, vna omnium laudatissima: At hoc, id est, laude affici, seu laus maxime propria est virtutis, vt *supra libr. i. extremo* explicatum est. Cur autem maxime laudabilis sit fortitudo, hanc adiicit rationem, quia res acerbæ perpeti sit difficilimum: neq; tam facile sit pericula & labores suscipere, quam voluptatibus abstinere: & hoc est, qd Cicero *li. i. offic.* ait: *Fortitudinis officia videri omnium esse splendidissima: eaq; solere laudari pleno ore.* Verum hæc ratio non satis videtur firma. Nam prudentia vtique & iustitia virtutes longe sunt præstantiores. Et Cicero, Fortitudinem quidem videri, ait, splendidissimam, sed verum iustitiæ splendorem esse maiorem. Melior igitur ratio hæc mihi videtur, quia hæc virtus omnium vna sit ἀλογος, & ratione vacans, quare & beluis attribui solet, qua de re *infra*. Atqui notum est ex superioribus, virtutes morales, quas his libris explicandas suscepit Aristoteles, esse in ea animi parte, quæ ratione vacat. Et hanc rationem Aristoteles quoq; ipse *infra cap. 10. in princ.* subindi-

cat.

eat. Potest & altera reddi ratio, nempe, quod hominum naturæ (explicantur autem humanæ virtutes) ordo hic virtutum, quem Aristoteles obseruauit, sit accommodatissimus. Nam in pueris statim elucet fortitudinis vestigia: pueris ac adolescentibus vires ac fortitudo maxime congruit, maiorem ætatem & iudicium postulat Iustitia. Extremæ ætati conuenit prudentia. Temperantia quoque conuenit adolescentibus, vt & Fortitudo, quod eleganter explicat Aristoteles *lib. 1. Rhetor.* Recte igitur Aristoteles primum de Fortitudine: deinde de Temperantia: inde de Iustitia, & ijs virtutibus, quæ cum iustitia affinitatem habent: Postremo de Prudentia agit: contra atque Cicero, qui dignitatis & præstantiæ habita ratione, primum de Prudentia: deinde de Iustitia, Fortitudine, & Temperantia deinceps agit.

CAPVT VI.

COMMENTARI I.

Ὅτι μὲν ἐν μέσότητι.] Exquirat primum Aristoteles, quibus in rebus cernatur Fortitudo. Et ait, in rebus formidolosis, & contrariis seu fiduciam afferentibus. Deinde adhibita rerum formidolosarum distinctione, ostendit eam cerni in re omnium maxime formidolosa: quam constat esse mortem. Quæ mors cum varijs casibus offerri possit, hoc amplius ostendit, positam fortitudinem in morte, vt ita dicam, bellica non metuenda.

Ἐξ ὁμοῦ καὶ ὑπέρβου.] His duobus verbis quasi prouerbiis libus fortitudinis materiam describunt Græci; qua Phrasi hac in re sæpe vsus est & Plato. Cic. *lib. 4. Tuscul.* quadantenus exprimere volens; *Fortitudo*, inquit, *est scientia rerum formidolosarum & contrariarum.* Quanquam his verbis Cicero potius reddidit ista Græcorum, seu Platonis hanc definitionem in *Lachete* & *Protagora extremo*; *Fortitudo*, inquit, *est σιφία τῶν λεπτῶν ἐ ὑπέρβου, aut: τῶν λεπτῶν ἢ μὴ λεπτῶν.* Latine quidam ita reddunt, *in formidine & confidentia*: alij, *in formidine & audacia*: alij, *in formidine & fiducia.* Ex quibus confidentia & audacia, in malam partem accipiuntur; fiducia in vtramque; quod malim, propterea quod duo priora vtriusque sint vocabula, cum fortitudine pugnantia: cum ὑπέρβου non tam sit habitus viuosus, quam perturbatio seu πᾶσι, in quo moderando consistit hæc virtus.

φοβήματα ἢ δειλότητα.] Quia dictum est, in metu & fiducia positam esse Fortitudinem, statim hic agit de metu & rebus metuendis, seu formidolosis, in quib. fere omnis eius cōsumitur oratio, propterea quod magis in metu moderando, quam in fiducia versetur fortitudo: quemadmodum temperantia, etsi in doloribus & voluptatibus moderandis cernitur, magis tamen in altero, nempe in voluptatibus versatur. Et certe vulgo quoq; is fortis dici solet, qui ad pericula atienda imperturbato sit animo. Ait igitur; *metus enim ea vitia, quæ sunt formidolosa.* Argumentum est à coniugatis, hunc in modum:

Si fortitudo est in metu & fiducia.

Metus autem rerum est formidolosarum.

Ergo & fortitudo in rebus formidolosis est posita.

τιμήν ἢ εἶναι.] Iam igitur ostendit, quæ sint res formidolosa, & vno verbo, breuiterque definit, esse eas, quæ vulgo dicuntur mala, qualia sunt conuicia, dedecus, ignominia, debilitas, orbitas, amicorum solitudo, paupertas, vulnera, exilium, morbi, seruitus, mali liberi & vxor, mors, iniuriæ, & cætera.

ὁ δὲ ἐστὶ φόβος.] Ex definitione metus ostendit, quod modo attulit, nempe formidolosa esse ea, quæ vulgo dicuntur mala. Nam, inquit, *metus ab omnibus definitur solet, expectationi mali.* Ita & apud Platonem in *Protagora* φόβος, & in *Lachete* δῖος, definitur, & apud Ciceronem 4. *Tuscul. extrema: Sissipes, inquit, est expectatio boni, mali expectationem esse necesse est metum.* Et hac definitione quoq; vsi postea sunt Stoici: teste Laertio in *Zenone*.

ἡ δὲ ἐστὶ δειλία.] Allata breui rerum formidolosarum definitione, iam eas distinguit seu diuidit, vt enucleate ostendat, an in omnibus, an vero in certis duntaxat, & quibusdam rebus formidolosis posita sit fortitudo. Ait autem hic initio; non in omnibus positam esse, quod vt cernatur, ita res formidolosas diuidit, nempe alias esse, quæ etiam metui debeant, quasq; metui sit honestum: alias quæ videantur quidem formidolosa, sed proprie tamen non sint: alias deniq; quæ vere sint formidolosa, & in his alias esse grauiiores & acerbiores, alias leuiiores: in grauissima & vere formidolosa, positam esse fortitudinem.

ἡ δὲ ἐστὶ δειλία.] Primum est genus formidolosarum rerum, nempe, quas etiam honestum sit metui: turpe non metui,

ut verbera, infamiam & dedecus, carmina seu infames libellos. In his autem non posita est fortitudo, propterea quod fortis proprie est, qui non metuit. At has res metuere honestum est, & proinde fortis quoque eas metuere debet. Qui igitur has non metuet, quia honesto (quo cum semper est fortitudo) repugnat, impudens potius quam fortis dici debet. Et si à vulgo interdum, ut generosus & fortis dici solet, quasi qui negligat, aut non curet, quid alij de se sentiant. Itaque & Plato *li. i. de ll. & lib. 2. de Republ.* gravissime reprehendit eos, qui intemperantiam seu molliciem depravato vocabulo vocent humanitatem, impudentiam, fortitudinem.

ἡ μὲν φωνή.] Non valet hoc loco Metaphora, quod vulgo, nempe lumen seu schema orationis, sed valet idem, quod alias sæpe Aristoteles καὶ ὁμοίωμα, id est, latine, improprie seu similitudine quadam συνηνέμενος.

ἡ δὲ ἰσχυρὸς.] Alterum est genus rerum formidolosarum, in quibus tamen ipsis fortitudo non cernatur, propterea quod proprie hæ res non sint formidolose, neque metui debeant, etsi vulgo secus existimatur, quales sunt, paupertas, dolor, morbi, de magistratu deiectio, invidia: omnia denique ea, quæ non nostra culpa, neque per nos, sed fortuito potius accidunt, ut cecitas, debilitas, mors liberorum. Ratio .a. cur hæ res proprie metui non debeant, ab Arist. prætermissa, hæc esse videtur, quia vitari nequeant, utpote in nobis non positæ: Metus .a. proprie est cautio quædam, & cautos nos reddit. Frustra .a. ab ijs caveamus, quæ vitari nequeant; frustra ergo & metuamus. Itaque iam constat, quædam viro forti esse metuenda, nempe quæ sunt prioris generis: quædam, ne vili proprie esse metuenda, ut quæ sunt huius generis. Iam ubi nullus est metui locus, ibi nec fortitudini. Perperam igitur Plato in *Lachete* fortitudinem consistere ait non tantum in periculis bellicis, sed etiam in omnibus alijs, puta in maris periculis, morbis, paupertate, in rebus politicis, adversus multitudinis impetum, aut potentum invidiam: atque adeo non tantum in molestijs, sed etiam in voluptatibus & cupiditatibus positam esse dicit. Perperam & Cicero, qui in *officiis* positam quoque ait fortitudinem in despicientia earum rerum, quæ magni ab hominibus fiant, puta pecuniarum, impiorum & magistratuum: in refrenandis cupiditatibus & voluptatibus, in ægritudine & morbis tollerandis, & in iniuriis. Dicuntur quidem vulgo & hæc metuenda, sed potius sunt

fugienda & declinanda. Ratio: metus namq; est animi quædam contractio. At ob hæc animus contrahi non solet. Multa autem sunt fugienda, vitanda, declinanda, quæ tamen non sint formidolosa, vt in consultando multa reijcimus & declinamus, in via sæpe homines declinamus (vt pestilentia infectos) à fordibus & maculis quoq; declinare solemus: quæ tamen omnia non sunt metuenda.

ἔτι οἱ γὰρ ἐν τοῖς.] Exemplo ostendit à pecuniarum contemptu sumpto, in his rebus non esse positam fortitudinem. Nam hoc posito, quod ab omnibus conceditur, fortitudinem quoque in rebus bellicis cerni: adiungit Aristoteles: Atqui sæpe videre est, eos qui in reb. bellicis sint timidissimi, promptissime tamen pecunias effundant, de paupertate non solliciti, id est, hanc non metuentes, bellica tamen pericula grauissime metuunt.

ἐν δὲ καὶ ἐν τῷ φόβῳ.] Hæc particula seu clausula ad alterum genus pertinet, qua docet Aristoteles, vti modo dixerat in secundi generis rebus imperterritum nō esse fortem: ita ex contrario, in iisdem rebus pauidum, seu eas res metuentem, non esse ignauum aut timidum. Verbi gratia, qui filio peregre abeunti metuit ne quid mali accidat, aut eidem ægrotanti, non propterea timidus dicendus erit.

ἢ τῷ τῷ τῷ τῷ.] Nempe quæ sunt securi di generis reliqua. Eadem quoq; est ratio primi generis: nempe, vt qui in ijs rebus est meticulosus, non sit dicendus ignauus: vt neq; in ijs intrepidus, dici debet fortis, verbi gratia, ἐν δὲ καὶ τῷ φόβῳ, &c. hæc enim clausula ad primum genus pertinet.

τοῖς τοῖς ἔν.] Remotis iam duobus rerum, quæ formidolosa videantur generibus: ad tertium hic accedit, in quo vera sit posita fortitudo: hoc autem genus est rerum maxime formidolosarum.

ἐν δὲ καὶ τῷ τῷ τῷ τῷ.] Ratio, cur in maxime formidolosis posita sit fortitudo: propterea quod inter omnes constet, neminem constantius & patientius res acerbis ferre viro forti, id est, rerum acerbissimarum tolerantia maxime fortem decet. Potest & altera reddi ratio, nempe, quia virtutes omnes in rebus difficillimis cernantur, vt *supra lib. 2.*

ἢ τῷ τῷ.] Ratio hic redditur vno verbo, cur res vna omnium maxime formidolosa sit mors, quia, inquit, extremum est, & vt ille ait, vltima rerum linea, id est, quia omnia vitæ commu-

da, & hanc ipsam lucem nobis tollat, inquit Cic. *li. 2. Tuscul.* præsertim cum mortui vitæ commodis omnibus careant, inquit idem Cic. *lib. 1. Tuscul.* & hoc loco Aristoteles ait, ea re viros præstantissimos maxime mortem exhorrescere.

Ἰνὸν δὲ αὖ.] Reperto iam vero genere rerum, in quibus cernatur fortitudo. id ipsum iam amplius distinguit. Nam mortem accidere aut in bello & in acie: aut in mari, aut ex morbo, aut deniq; supplicio. Itaq; perquirat, quo in genere mortis posita sit fortitudo, & concludit, positam esse in morte, ut ita dicam, bellica, hac ratione, quia sit pulcherrima. Quod & eleganter Virgilius *lib. 4. Georg. & 2. Æneid.*

Pulchrumq; mori succurris in armis.

Item 9. & 11. *Æneid.*

Pulchramq; petunt per vulnera mortem.

Et *lib. 11. Pallas.*

At spolijs ego iam raptis laudabor opimis.

Aut letho insigni.

Nam huiusmodi mors plerumque oppeti solet pro rebus pulcherrimis, nempe, pro patriæ, liberorum, legum, amicorum, libertatis & religionis defensione. Formula sit ista:

Mors pulcherrima convenit fortitudini.

Atqui in bello est pulcherrima.

Ergo hac convenit fortitudini.

Propositio, *ὅτι πῶς ἔστι; ὅτι τοῖς καλλίστοις.* Quibus verbis, nempe *πῶς καλλίστοις* intelligendum *θανάτοις*, ut & isto mox *πῶς*, nempe *θανάτοις*. Perperam igitur quidam ita reddit nonne in eo, quod pulcherrimum? at tale est id, quod in bello oppetitur: mala & phrasi & sententia: rectius alij, atque ita vertendum. In quibus igitur? annè in pulcherrimis? Tales autem, quæ in bello, nempe oppetuntur mortès. Ratio propositionis: quia cum virtutis finis sit honestum, ut proximo capite: certe, quo quid præclarus erit, & honestius: ad virtutem, ut hic ad fortitudinem, suo in genere erit accommodatissimum. Assumptio ibi, *τοῖς ἔσθις*: cuius ratio *ὅτι μεγίστη ἔστι*, &c. quia in maximo, inquit, & pulcherrimo periculo mortes istæ oppetantur, nempe, ut iam explicauimus, pro patriæ, &c. defensione.

ὁ μὲν λόγος δὲ.] Altera est assumptionis ratio à signo, nempe, ab honoribus & præmijs, quibus insignioribus affici ait eos, qui in bello occubuerint, tam in Rebus pub. quam in re-

gnis, puta statuis, immunitatibus, victu publico, &c. etiam diuinis honoribus. Aristoteles 1. *Rhetor.* & Cicero 1. *officior.* hinc tot militum commoda, vulgo priuilegia, in Iure ciuili, & Iustinianus Imperator; *Per gloriam*, inquit, *viuunt, qui in acie pro patria occubuerint.* §. 1. in *Institut. de excusat. Tut. leg. bello amissi.* ff. *eodem.* Hinc est, quod sæpe gloriatur Cicero, sibi vni post urbem conditam tributum supplicationis honorem togato, qui, vt maximus, non nisi Imperatoribus tribui consueuerit.

ἰσχυρὰ ὄντα.] Quidam reddunt *repentina*, alij *propinqua* seu *instantia*. Vtrumq; significat verbum græcum. Sed posterius huic loco conuenit, quod perspicuum sit ex *lib. 3. Eudem. cap. 1.* vbi vocat *πλησίον φαινόμενα καὶ ἐπὶ πόρῳ.* & in *magnis moralib. libr. 1. cap. 21.* vbi ait, pericula, in quibus fortitudo cernatur, non debere esse cuiusuis temporis, siue longinqui, sed propinqui esse debere. Nam alioqui fortis certe dici nō debet, qui verbi gratia, mortem in 10. annos, aut periculum aliquod longe positum non metuat: hoc est, esse extra periculum potius quam in periculo. Tenenda igitur est & hæc nota rerum formidolosarum, nempe propinquas & vicinas eas esse debere. De repentinis agitur *infra cap. 8. extremo.*

ἐ μὲν ἀλλὰ.] Quasi dicat, etsi in mortibus, quæ mari aut morbo accidunt, non posita est fortitudo: tamen & in his fortiter subeundis, intrepido animo erit fortis, aliter tamen atq; *πλεῖστοις*, id est, nautici, vt vocat Liuius. Nam viri fortes in his mortibus & desperant de salute, & ægerime eas ferunt, quod cernere est apud Homerum in *Odiss. 1.* Et apud Virgil. *Æneid. 1.* & apud Sophoclem in *Aiace*, vbi tres illi præstantissimi Heroes, Vlysses, Æneas, & Ajax grauissime conqueruntur se ingloriam mortem, nempe in mari, non vero gloriosam in prælio obire debere: Et hoc est, quod ait hic Aristoteles, *ἀμὰ δὲ ἐν ἀνδρίῳ.* In his inquit, fortiter se gerunt fortes, in quibus & fortitudini sit locus, & gloria pariatur, quod neutrum in alijs, quam in bellicis mortibus accidat. Nautici vero propter experientiam & bene etiam sperant, & tam

ægre mortem eam non ferunt, neq; tam indignantur, quam viri fortes.

CAPUT VII.

COMMENTARIUM.

Τὸ δὲ φοβερόν ἐστι πᾶσι μὲν.] Non debuerat diuelli à priore: nam initio etiam de rerum formidolosarum discrimine agitur. Affert enim aliam quandam earum distinctionem, & in hac, quemadmodum & in reliquis omnibus, quomodo se gerere debeat vir fortis, nempe considerate, & recte rationi congruenter, atque honesti duntaxat, & decoris causa, explicat. Deinde extrema quoque huius virtutis, audaciam & ignauiam: postremo duas affert dissimilitudines extremorum & virtutis: & extremo capite admirabilem quandam sententiam seu *maximam*.

τὸ δὲ φοβερόν.] Scholiastes Græcus, quem plerique alij sequuntur, ita explanat nempe, quia auarus metuat pecuniarum amissionem; ambitiosus infamiam: vitæ amans, mortem: *φύλαξις*, dolores & acerbitates. Non recte. Ita potius explicanda sunt hæc verba ex *lib. 3. Eudem. cap. 1.* Formidolosa itaque sunt bipartita, non sunt omnibus eadem: Quædam simpliciter, quædam non, sed huic aut illi, ut & iucunda & bona diu diu quoque solent. Illius generis sunt, quæ ab homine præstari non possunt, & supra eius vires sunt, ut fulmina, tonitrua, terremotus, incendia, inundationes: Lunæ & Solis defectiones, (quibus sæpe territi sunt exercitus, ut est apud Thucydidem & Pontanum) portenta & spectra, fluctus denique. Humana sunt reliqua omnia pericula: & hæc vel magna, vel parua. Quod est perspicuum. Et apud Homer. *Illiad. λ. & π.* Ajax ob extremum periculum fugere cogitur, & apud Virgil. *Æneid. 11.*

Æneas pressus undique telis

Per nubem eripitur.

Allata igitur hac distinctione, formidolosa partim esse supra hominis vires; partim humana; & hæc rursus esse bipartita, nempe, quæ vel plerique homines metuant: ut graui pericula, vulnera, mortem: vel quæ certi homines, ignaui, ut leuissima quæque: Quærendum est, quemadmodum vir fortis in his gerere se debeat, & an vir fortis metuere quoque interdum debeat, & quatenus. De ijs, quæ supra hominem, nulla est controuersia, quin & fortiter ea sint metuenda. Nam & Aristoteles omnibus hoc loco, qui sana sint mente præditi, ea metuenda esse ait: & paulo inferius furiosos & insanos, aut

sensus communis expertes, ut Celtas dicit, qui ea non metuerent. Omnis igitur difficultas est in periculis humanis, & ait Aristoteles, virum bonum esse quidem αἰὶν παλῆν, h. est, imperterritum. (Sic enim hoc loco est legendum, non αἰὲν παλῆν, h. est, qui reprehensione non sit dignus, qui reprehendi non debeat) nam in *Eudemis* fortis quoque dicitur δύναν παλῆν, quasi qui vix terrefieri possit. Esse igitur fortem αἰὲν παλῆν, sed ut hominem: hoc est, ut eleganter in *magnis moralibus*, lib. 1. cap. 21. Qua ratione in viro forti consideretur fortitudo, in eum non cadere metum: qua ratione homo, cadere: nam alioqui lapidem, inquit, potius futurum, quam hominem. Itaque vir fortis, ut homo, metuere quoque debet: neque propter hunc metum ignaviae argui debet. Modus autem metus, qui in virum fortem cadat, exprimitur ab Aristotele, ὡς δεῖ εἶναι, nempe quatenus recta præscribat ratio metuet, sed moderate. Hinc & Cicero in *offic.* *Nunquam omnino periculi fuga committendum est, ut in bello timidi videamur.* Sed fugiendum & illud, ne offeramus nos periculis sine causa, quo esse nihil potest stultius: & in *Tuscul. libr. 2.* gravissime reprehendit Barbaros, Cimbros, & Celtiberos, qui in morbis lamentarentur, in præliis exultarent: propterea quod dolores & pericula nulla ratione & sapientia ferrent, sed impetu potius. Hinc & Aristoteles in *Eudem.* Ignavus, inquit, multa, magna, pauca, parva, valde tenuiter metuit; fortis vero modice, vix, raro magna metuere solet. Itaque hæc duo diligenter sunt consideranda, ut quæ metuat, quæ perferat aut agat vir fortis, ea omnia proficiantur ex recta ratione, & fiant honesti causa. Prius, nempe recta ratio, versatur in rerum attributis, ut quæ præscribat, quid, quomodo, quando, &c. sit subeundum. Et hoc est, quod ait Arist. ὁ μὲν δὲ δέσσει καὶ ἐνέγκει.

κατ' ἀξίαν ᾧ.] Phrasia est κατ' ἀξίαν, quæ idem valet, quod κατὰ τὸ δέον, id est, ut par est, ut docet, idem quoque quod ὡς ὁ λόγος, ut recta præscribit ratio: ita & supra lib. 1. cap. 10. & infra lib. 4. ca. 2. initio, & alibi locutus est. Contra valet παρὰ τὴν ἀξίαν, infra lib. 4. cap. 2. & μᾶλλον τ' ἀξίαν, infra hoc lib. cap. pen. in fin. Perperam igitur, qui κατὰ τὴν ἀξίαν reddunt, pro cuiusque dignitate, etiam & hoc quoque valet, sed alijs in locis ut lib. 7. cap. 11. fere in princ. ἀλλὰ τὸ κατ' ἀξίαν.

τίλποτον.] Locus est meo quidem iudicio perobscurus: etiam scopus est facilis, nempe fortē honesti causa omnia agere debe-

debere. Hoc enim sine dubio agit his verbis Aristoteles: ἴβι namque, καὶ ἂν δὴ ἐνέργεια, est complexio. Sed quemadmodum id confirmet prioribus verbis, non per se facile est videre. Quidam ita concludunt:

Qua habitus est finis, eadem est & actionis, qua ex habitu proficiscitur.

Atqui fortitudinis finis est honestum.

Ergo & actionum fortitudinis, id est, omnium, qua agit vir fortis, finis quoque erit honestum, id est, omnia agat honesti gratia.

πάλιν ὅτι πύσις.] Sententia horum verborum hæc esse videtur: Actionem, quæ ex habitu ipso proficiscatur, esse perfectissimam seu plenissimam, & finem quodammodo actionis, id est, is qui ex habitu quid agit, agit perfectissime. Eo namque omnis actio pertinet, ut habitus tandem constituatur, & ex habitu constituto sequatur actio, quæ sit perfectissima, comparata ad actionem priorem, ex qua habitus consistit.

ἰερίεται γὰρ ἔκστασις.] Id est, suo quaque res sine circumscribitur, id est, à fine nomen & naturam accipit, finis rei cuiusque est natura. Aristoteles lib. 2. de Anima, ἐν ᾧ δὲ πὶ τέλει, &c. ubi Aristoteles vim & potestatem animi ὑπερτελεῖ, quia eius finis sit gignere, seu γενῆσαι, ipsam quoque iure dicendam ὑπερτελεῖ: quemadmodum inquit Philoponus, ἡ δὲ δὲ τῆς τοῦ, & sensus à sentiendo, ut sine & extrema propriaque actione dictus est. Et initio lib. 1. æcon. hoc usus argumento docet, civitatem consistere non posse, ubi finis, seu quæ ad finem assequendum, nempe ad beatitudinem, bene beateque viuendum necessaria desint. Nam inquit, ἡ ἐνέργεια, id est, finis cuiusque rei est natura, cuius rei hæc est ratio. Nam cum finis & ultimum formæ rationem habeat (forma enim cum adest, adest finis.) Ex forma autem res omnis denominetur & perficiatur: efficitur, ut formam, ita & finem cuiusque rei naturam constituere. Sic itaque hoc loco Aristoteles; Si, inquit, fortitudo est honestum, ergo & finis. Ratio, ἰερίεται γὰρ, quasi dicat, fortitudo & finis idem sunt. Nam ut fortitudo est perfectio quædam viri fortis, utpote habitus: ita & finis est perfectio, ut iam dictum est.

τῶν δὲ ὑπερβαλλόντων.] Explicata ipsa fortitudine, virtute & medio: accedit ad audaciam & ignaviam, vitia & extrema. Et primum quidem de his extremis, quæ maiorem cum fortitudine affinitatem habeant: eaque sunt duo: Alterum nomine

vacans (*ἀφροδία* tamen communi nomine, aut etiam proprio magis *ἀνδραγαθία* dici potest, vt *sup. l. 2. extrem.* est explicatum) puta, si q s ne illa quidē q̄ supra hominis vires esse diximus, metuat, vt terre motū, &c. quē potius insanū aut sensu cōmuni carentē dicendū ait Arist. quam fortem. Idem & Plato in *Lachet.*

καὶ τῶν φροσ.] Nam in *Endem.* Celtas scribit tam esse audaces, vt etiam armis sumptis, in mare aduersus fluctus pugnanturi procurrant, quod idem, & multo plura audaciæ Celticæ argumenta cōmemorat Ælian. *lib. 12. var. hist.* (Celtæ ab Arist. & aliis dicuntur omnes ii, qui habitant in regione septentrionali, vel populi septentrionales.) Simili stupore laborabat gladiator ille Cæsaris, qui cum vulnera eius exsecarentur, ridere sit solitus, de quo A. Gellius *lib. 12. cap. 5.* *Qua non est*, inquit, *vera fortitudo, qua contra naturam monstri vicem nititur, vltimaq; modum eui egreditur, aut stupore animi, aut immunitate, aut etiam exercitatione gladiatoria, &c.* Nam esse quædam intolerabilia, quibus & viri fortes abhorreant.

ὁ δὲ τῶν ὑπερβ.] Alterum eorum extremorum, quæ cum fortitudine cognationē habere diximus, est audacia. Cuius hanc affert notam Aristoteles, esse eam gloriosam, & veræ fortitudinis simulatricem & imitatricem. Quare sit, vt sæpe audaces vulgo etiam fortes videantur & dicantur, vt est apud Platonem *lib. 8. de Repub.* & Cicer. in *partis.* nam vt vere fortis imperterritus est animo, & vere est imperterritus: ita & audax imperterritus non quidem esse, sed haberi cupit. Nam in periculis ipsis fugam potius arripit, aut ea perferre detrectat, qualis ille apud Plautum Pyrgopolynices.

ὁ δὲ τῶν φροβήσθαι.] Alterum est extremum, quod ignauia vulgo dicitur: cuius item duo sunt peccata, cum quia omnia metuat ignauus, tum quia nihil confidat. Verum in priore peccato magis elucet hoc extremum, id est, ignauus dicitur potius ex eo, quod omnia metuat, omnesque dolores aut labores detrectet, id est, ex dolorū fuga potius dicitur, quam ex fiducia, quam ex eo, quod nihil confidat.

δυσέλπις δὲ τις.] Nota est quædam ignauix, nempe, nulla eum in spe esse, male semper ipsum sperare: eo quod semper metuat, nihil confidat: At confidere est eius, qui bonam spem habeat. Conclusio:

In quo est fiducia, in eo est spes.

In ignaui non est fiducia. Ergo neque spes.

Propositio confirmatur exemplo viri fortis: quia, qui confidit, bene quoque sperat.

ἡ δὲ τοῦτο μὲν ἔστι. Recte Murtetus legit *τοῦτο*, id est, *eadem*. Hoc enim ait Aristoteles in iisdem rebus, nempe formidolosis & contrariis versari fortes, audaces & ignavos, sed dissimili ratione. Nam hi postremi duo, partim nimium, partim id quod parum, sectantur, fortes vero *ὡς οἱ*, id est, *ipsum decorum & recta rationis normam*.

ἡ δὲ οἱ μὲν ἡρώεις. Est hæc altera dissimilitudo audacis & viri fortis. Nam audaces ante pericula quidem, & rem gerendam esse promptos & cupidos: in ipsis periculis non item: contra vero fortes in ipsis rebus & periculis esse strenuos: ante quietos. Ex illo audacium genere est Iubellius ille Campanus apud Liuium *lib. 2.* & Aristogiton Atheniensis: qui multis diebus de sua animi promptitudine & bello animose disputaret: postea cum bellum esset indicendum, crure obligato, morbum simulavit. Talem & ludit Aristophanes, Pisandrum quendam, de quo proverbiū, *Ignavior Pisandro*. Sic apud Liuium *lib. 7.* Dictator in milites quosdam; *In castris*, inquit, *feroces, in acie pavidus*. Quare & apud Homer. *lib. 3.* & *4. Iliad.* Troiani magno cum strepitu & molimine, ut iactabundi & gloriosi: Græci silentio in acie descendunt. Est & pulcherrimus locus apud Appianum *de bello ciuili*: quo loco commemoratur prælium inter Consules, Hirciū & Pansam, & M. Antoniū: quorū milites Veteranos quidem silentio & acrimonia pugnasce, tyrones autem magno cum strepitu & clamoribus confusis, ait, *Huc pertinet, audaces esse maledicos & verbosos, fortes non ita: ut ap. Virg. l. 10.*

----- *vesano talia late*

Dicta volant Ligeri, sed non & Troius heros

Dicta parat contra, iaculum nam torquet in hostem.

τὸ δὲ τὸν θάνατον. Locus est insignis de morte voluntaria; An qui sibi manus afferant, fortes eo nomine sint dicendi. Negat Arist. duabus rationibus; cum quia mollis & fracti potius sit animi, grauiā incommoda, dolores aut calamitates non posse perferre: cū fortis viri propria sit patiētia, eiusq; hæc sunt verba:

Tu ne cade malis, sed contra audentior isto.

Tum quia non honesti causa & decoris, sed mali fuga & molestiæ vitandæ causa mortem sibi consciscere soleant. At fortes honesti causa omnia agere, iam dictum est. Prior ratio hac ipsa in re ab Augustino quoq; assertur *lib. 1. de ciuitate Dei, cap. 21.*

& à Iosepho *lib. 3. exilij Hierosolymitani, cap. 27.* in quadam pulcherrima oratione. Et à Plutarcho *in vita Cleonis extrema pene.* Qui omnes hanc Aristotelis sententiam probant, et si admirabilem vulgo & *παρόδοξον* : vulgo namque creditur, fortis esse viri, mortem sibi consciscere, manusque afferre potius, quam graue aliquod damnum aut ignominiam capere. Latissime autem patet hic locus de voluntaria morte: & dux tamen summæ quæstiones de ea agitari solent: An fortis ea sit viri: deinde an exultatione aut laude etiam sit digna, an vero pœna. De priore quæstione hic agit Aristoteles, & quos modo attuli. Apud Euripidem quoque Hercules, audita liberorum morte, cum sibi manus afferendi consilium primò cepisset: postea mutato animo, grauissime exclamat: se, qui maxima perpeßus sit pericula, non debere mortem sibi consciscere, vitæ dolore ex filiorum mortibus. Quæri autem potest, an Aristotelis hic locus in omnibus causis locum habeat: hoc est, an quacunque in causa quis sibi mortem afferat, ignauus sit dicendus. Ipse Aristoteles duas affert causas, paupertatem & amorem: adiicit tamen *ἢ τὴν λυπηρὴν*, hoc est, aut si qua sit alia causa molestiæ plena. Causæ plures sunt, vitæ tædium aut senectus, morbi impatientia, exilium, seu patriæ amissio: mortes liberorum, vxoris aut amicorum, metus supplicij aut ignominia, aut ne quis in manus hostium veniat, nempe odium & metus seruitutis, ambitio quoque & cupiditas immortalitatis, pudor ereptæ pudicitia, aut non bene gestæ rei, desperatio denique. De paupertate quotidiana sunt exempla. De amore exant apud Virgil. *lib. 6. Æneid.*

Proxima deinde tenent mœsti loca, qui sibi lethum

Insontes peperere manus, lucemq; perosi

Proicere animas, quam vellent atherè in alto

Nunc & pauperiem & duros perferre labores. &c.

Nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem

Lugentes campi, &c.

Hic quos durus amor crudeli tæbe peredit.

Affert Poeta Phædræ, Procryn, Eriphylem, & ipsam Dido-nem. [extat & apud Plutarchum elegans exemplum hac de re, Seleuci filij, qui nouercam Stratonicen ita adamauit, vt eius causa in morbum grauissimum incideret, & contabuißet, nisi ea esset potitus.]

De morbis exempla sint ii, qui cibi abstinentia mori soliti

sint, & Græce dicuntur ἀποφθιμένοις, teste Cicerone *lib. 1. de Finib.* quomodo mortem obiit Ciceronis Atticus, teste Cornelio nepote *in eius vita.* Et Anaxagoràs Philosophus, teste Plutarcho *in vita Periclis.*

Servitutis odio, aut ne in hostium potestatem venirent, metu manus sibi attulerunt, Demosthenes, Cato, Scipio, Brutus, Cassius.

Pudore ereptæ pudicitiz, Lucretia, pudore ne patriæ bellum inferret Themisthocles.

Ambitione & iactantia seu immortalitatis cupiditate, Empedocles, Calanus Indus, de quo Plutarchus *in Alexandro*, & Cicero *lib. 1. de Divinat.* Et Zarmannus Indus, de quo apud Dionem, & Peregrinus Porteus, de quo Lucianus *in vita illius*, & A. Gellius, atque Tertullianus, & Alciatus *libro quarto super iur.* cap. 5. Desperantes celeberrimi sunt, olim Iudas, nuper Franciscus Spira Italus, de quo apud Sleidanum. Quæri igitur potest, an his omnibus in causis locum habeat hæc Aristotelis sententia. Et putat Murerus *lib. 4. variarum lect.* cap. 2. & certe Augustinus & Cleomenes apud Plutarchum, Iosephus quoque idem existimant. Quæ ut vera sit sententia, non puto tamen eam fuisse Aristotelis mentem, sed hanc potius, ut qui ob paupertatem, amorem, morbum, mortes suorum, aut similes calamitates mortem sibi afferant, non sint fortes dicendi. De his autem, qui servitutis, aut alterius turpitudinis metu mortem sibi consciscant, non puto loqui Aristotelem. Nam & Plato *lib. 9. de leg. b.* hæc genera diligenter quoque distinguit. Altera est quæstio communior, an vlla in causa mortem sibi quis consciscere debeat, aut iure possit. Negant Theologi: Augustinus eo loco, id est, *lib. 1. de Civitate Dei.* cap. 16. usque ad cap. 24. ubi Lucretiam & Catonem graviter reprehendit, ut sui homicidas. Quod idem facit Lactantius gravissime *lib. 3. Institut. Christ.* cap. 18. hac ratione, quia innocentem occidere sit iniustissimum. Hac de re extat quoque pulcherrima disputatio apud Platonem *in Phadone*, qui & idem probat his duabus rationibus; tum, quia iniussu magistratus ex custodia (homo autem à Deo, velut in custodia corporis, collocatus est) fugere aut exire debet: tum quia Dei mancipia (quæ constat nulum in proprium etiam corpus ius habere) sint homines, quod & Iurisconf. in l. liber homo. D. ad leg. Aquil. Nemo, inquit, suorum membrorum est dominus. Eaque re olim qui sibi manus attulissent,

tulissent, Iudæi insepultos proiciebant, teste *eo loco* Iosepho. Idemque iubet Plato *lib. 9. de legib.* sed adhibita priore distinctione. Philosophi tamen adhibita distinctione, hac de re sunt locuti, & concesserunt mortem voluntariam, si non esset metu supplicii, aut auaritia, & simili animi imbecillitate illata. Reliquas causas iustas existimabant, ut est apud Cic. *lib. 2. Tuscul.* & *lib. 1. Officior.* quam iustam & voluntariam mortem vocare solent *ἀλογον ἐξαγωγήν*, ut est apud Laetium in *uita Zenonis*, & Alexandrum Aphrodisiensem *lib. 2. de Anima, fore in hoc.* Hanc quoque disputationem probant leges ciuiles, *l. si quis filio. §. 1. de iniust. rupt. l. in fraudem. in fine. D. de iure fisci. l. omnes delictum. §. qui se uulnerauit. D. de re militari.*

CAP V T IIX.

COMMENTARI I.

Λέγονται ὅ ἐστιν αἱ κατὰ πέντε τέρας.] Explicata vera fortitudine cum suis extremis: affert hoc loco quinque fortitudinis non veræ genera, quæ in *Eudem. καὶ ὁμοιότητι*, id est, *dissimilitudine quadam*, dicuntur. Supra quoque *capitis 6. initio*, fortitudinis quoddam genus non veræ, seu non propriæ, sed καὶ ὁμοιότητι & simulata est explicatum. Hic alia quinque, ut dixi, explicantur, de quibus & breuiter in *Eudem. lib. 3. cap. 1.* & breuius in *Magn. Moral. lib. 1. cap. 21.* & Pontanus *lib. 1. de fortitudine, cap. 21. usque ad 32.* & Franciscus Patricius *lib. 7. de regno, cap. 3. cum 3. seqq.* Quæ autem harum cum vera sit similitudo, aut dissimilitudo (quæ in vna maior est, quam in altera) in suo quæque genere indicabitur. Generatim tamen similitudo in eo consistit, quod tam in his, quam in vera fortitudine sit ἀφοβία quædam, animusque ad pericula adeunda paratus: dissimilitudo autem, cum quia vera sit constans & perpetua, utpote habitus: simulata non item: tum quia vera, honesti & decoris veri gratia agat: istæ non item.

πρῶτον μὲν ἡ πολιτικὴ.] Prima est Politica seu Ciuilis, à ciuibus dicta, qui fortiter pericula adire soleat, aut infamiae & pœnarum metu, aut honorum & præmiorum legibus decretorum causa. Et hinc est, quod ciues eius Reip. habeantur fortissimi, apud quos viris fortibus magna sunt constituta præmia: ignauis & imbecilibus, pœnæ & infamia, ut apud Germanos, teste Tacito *de Moribus Germanorum*. Apud Lacedæmonios, teste

Plutarcho in *Cleomene*. Romæ etiam extremo afficiebantur supplicio, teste I. C. Arriano in *l. omne delictum. D. de re milit.* & multis infamiz generibus, de quibus Vegetius, Frontinus, A. Gellius, Cicero & alii.

τῆς αἰσῆς ὅτι ὁμῶς.] Exemplo Hæctoris & Diomedis ex Homero, hanc Politicam fortitudinem illustrat. Hæctorem enim *Iliad. x. in principio*, deliberans secum, & constituens, honestius esse cum Achille congredi, quam in urbem se recipere: Si, inquit, *in urbem redeo*, quasi fugiens, tum Polydamas me imprimis conuitiis excipiet, cuius consilio, suadentis, ut ne Troianos Achillis iræ obiicerem, sed saluos in urbem reducerem, qui iam miserrime ab illo sunt concisi, non paruerim. Est autem hic versiculus Polydamas, &c. quasi prouerbialis: quo & Cic. utitur *lib. 2. ad Attic. Epist. 5* & *lib. 7.*

ἐν τῷ 9.] Sic & Diomedes *Iliados 9. ad Nestorem* fugam ipsi suadentem; Nolo, inquit, *ne aliquando dicat Hæctor & gloriatur, Diomedem à se fugatum esse*. Sic apud Virgilium *Tur-nus libro 10.*

Quo neq, me Rutuli, neq, conscia turba sequatur.

ὑποκρίνεται δ' αὖτῃ.] Explicatur iam hoc loco, quæ huius cum vera fortitudine sit dissimilitudo. Et ait Arist. hanc veræ esse similitudinem, maximeque cognatam: eo quod illa scil. vera, ita & ista honesti gratia, & turpitudinis fuga fiat. Dictum namque est, ciues interdum fortiter pugnare: aut propter præmia & honores (quod honestum est) aut infamiz & pœnarum euitandarum causa, id est, turpitudinis fuga. Dissimilitudo quidem omittitur ab Arist. sed est & illa non minima: nam ut omittantur communes dissimilitudines, quas initio attuli, vere fortis honestum persequitur per se, id est, nullo proposito præmio aut honore: nullo, inquam, alio consilio fortiter se gerit, quam quia id honestum esse iudicet. Politicus autem honestum persequitur, non per se, sed per consequentias, id est, per accidens, ut loquuntur I Cti, id est, fortiter se gerit ob honores, quib. cōiuncta est honestas. Contra vero fortis turpitudinem fugit per se, aliter non item: sed potius infamiz aut pœnarum metu.

τίτῃ δ' αὖτῃ.] Quid Politica sit fortitudo, & quorum propria iam dictum est. Hic de iis, qui pericula quidem adeunt, & fortiter pugnant. Sed Imperatorum, aut eorū, quorum sunt in potestate, iussu & coactu: quiq; à suis pfectis vel inuiti pugnare cogantur, quod variis fit modis: Primum, graui etiam mortis

propo-

proposita pœna, quod Hector facit *Iliad* α. Ἕκτωρ δὲ πρῶτον
& Agamemnon *Iliad*. β. ὣν ἢ κ' ἰών. quem locum hic adducit
Aristoteles, & Hectori attribuit, memoria lapsus, altero loco
sumpto pro altero. Deinde verberibus & flagellis, sub quibus
olim Perlas aduersus Lacedæmonios in Thermopylis ductos
pugnasse narrat Herodotus. Hoc vult Aristoteles his verbis; &
οἱ ἀεὶ σπέρτ' ἔχοντες, id est, qui suum cuique locum in acie descri-
bunt & attribuunt, nempe præfecti aut duces: Id enim hic va-
lere ἀεὶ σπέρτ' ἔχοντες puto. Alii vertunt, *qui imperant*: alii, *qui*
ordines ducunt: alii mutant & legunt ἀεὶ σπέρτ' ἔχοντες, id est, *in*
prima acie locantes.

τὸ αὐτὸ δρῶσι.] Id est, ἀναγκάζουσιν, *cogunt*.

καὶ οἱ ἀεὶ τῶν.] Tertia cogendi ratio, qua sæpe duces belli v-
tuntur, nempe, cum fossam à tergo exercitui obiciunt, ut vel
inuiti pugnare cogantur, quia nullus fugæ pateat locus, cum à
fronte sit hostis, à tergo fossa. Quod olim Laconas in prælio
aduersus Messenios fecisse narrat Scholiastes Græcus ex Poeta
Τύρταο. Et Pausanias *in Messeniciis*. Sic & Romanus Consul
Odassilius Crassus, milites, qui ab Hannibale sub iugum mis-
si, ad se in castra redierant, extra vallum tendere iussit, ut im-
muniti assuescerent periculis, & aduersus hostem fierent au-
dientiores. Idem fecit Domitius Corbulo, aliique multi, de qui-
bus Frontinus *lib. 4. Stratagem. cap. 1.*

καὶ τῶν τοιούτων] Ut cum pontes rescindunt, portas occludunt,
ne receptus pateat ad suos fugientibus: quod olim factitarunt
Coronæi aduersus Onomarchū & Phocenses, qua de re mox.
Huc pertinent alii omnes modi, quibus vel inuiti milites pu-
gnare cogantur, ut cum apud Homerum *Iliad. δ.* Nestor aciem
suorum instruens, primos collocat equites, ultimos pedites
fortiores, ignauos vero in medio κακὸς δ' ἐς μέσον, ἑλάσσει ὀ-
φρα, &c. ut nolentes volentes pugnare cogerentur. Itaque hos
omnes, qui à suis ducibus coacti fortiter pugnant, ad primam
non veræ fortitudinis speciem referendos existimat Aristote-
les. Nam ut ciues legum pœnis: ita hi ducum verberibus aut
minis impulsu pugnant: illis tamen deteriores, quod illi, Poli-
tici, inquam, & ciues ob pudorem, hi ob metum: illi turpi-
tudinis; hi solius molestiæ & verberum effugiendorum cau-
sa pugnent, & hoc est, quod ait, χαίρους δὲ, ὅσην οὐ ἀφ' αὐτῶν.

δοῖ δ' ἐδ' ἀνάγκη.] Affert hic dissimilitudinem inter inuite
fortes,

fortes, & vere fortes : nam hos fortiter se gerere honesti causas, illos necessitatis, id est, quia cogantur.

δυνάμις καὶ ἡ.] Alter modus seu genus non veræ fortitudinis δὲ ἰσχυρίας, hic, & in Magnis, & Eudemiæ, vocat Aristoteles : Latine ex usu & peritia dici potest : deinde & ἐπαληπτικῇ seu militaris, eo quod maxime in militibus ista cernatur, *libr. 3. Eudem. cap. 1.*

τιμῆσι δὲ ἀλλοις.] Hic explicat, quorum propria hæc sit fortitudo : & ait, cum aliis omnibus in rebus, tum maxime in bellicis, id est, in militibus eam locum habere. Certe & in nautis malos scandentibus, aut aduersus tempestates intrepidis : in medicis aduersus morbos, in fabris domos scandentibus ; in vinatoribus aquas perscrutantibus ; in athleticis, in militibus denique quantam vim ad audaciam & animos faciendos habeat usus, peritia & exercitatio, perspicuum est, & copiose ostendit Cicero *lib. 2. Tuscul. cap. 4.* & perspicue cernere licet ex milite veterano ac tyrone, quod quidem adeo Platoni & Socrati placuit, ut non hanc duntaxat speciem, sed etiam veram fortitudinem putarint esse peritiam aut scientiam rerum formidolosarum & contrariarum, in *Lachete*, & in *Protagora*. Non recte tamen : nam usu & peritia fortes, non eo sunt fortes, quia sciant res formidolosas ; sed quia longo usu & peritia sciunt aduersus eas adiumenta, quibus se tueri possint, ut recte Aristoteles *lib. 3. Eudem. cap. 1. in fin.* Habet igitur locum hæc fortitudo multis in rebus : maxime tamen in bellicis, propterea quod multa sunt belli inania. δυνάμις, hoc est, multi sunt subiti terrores in bello, quibus tyrones & imperiti statim perturbantur : veterani non item ; ut præclare Cæsar *lib. 1. de bello civili* : *Tantus subito timor omnem exercitum occupavit, &c.* Duo igitur præstat militibus hæc peritia, & in re militari usus aut scientia : Primum, ut quæ multa sunt belli inania, quod proverbio dicitur (de quo Erasmus, prætermisso tamen hoc loco) multique vani terrores, quos imperiti ignorant, & sæpe subito iis perturbantur : ipsi cognoscant, cognitis non commoveantur aut metuant : eaque re imperitis aut tyronibus, quasi qui non temere metuant, fortissimi haberi solent. Deinde ἐπαληπτικῇ, &c. ut armis bene uti sciant, ictus hostium declinare, & contra hostem ferire, quod ipsum audaciam quoque & animos facit, non secus atque si armatus cum inermi pugnaret, aut exercitatus athleta cum rudi aut tyrone.

ὅτι δὲ ἐν τοῖς τοῖς τοῖς.] Quasi dicat, in his certaminibus athleticis, aut in ludis gladiatoriiis, robur & corpus exercitatione firmatum: & ludis istis aptum iam redditum, plus valet, quam fortitudo, seu, ut Aristoteles loquitur, in his ludis, non qui fortissimi, sed qui robustissimi, & viribus corporis maxime antecellant, sunt pugnacissimi, optimeque se gerunt. Ut igitur in his ludis non tam fortitudo, quam usus & exercitatio multum potest: ita & in re militari, usus & exercitatio milites reddit pugnacissimos. Sic locus hic obscurior explicandus & accommodandus mihi videtur.

οἱ σπαρτάται β.] Hic iam dissimilitudinem affert inter vere fortem & militem: hunc namque non perstare in periculis perferendis, sed simulac hostē aut copias, aut alio bellico apparatu superiorem vident, fugam capessere: vere fortem contra. Quae ipsa in perseverantia, & periculorum perpeffione, Politicam fortitudinem militari quoque antecellere: nam & ciues ad mortem usque pro patria pugnare solitos, ostendit Aristoteles exemplo praelii in Hermæo [planities est prope Coronæam Bœotiae urbem] commissi: in quo olim Coronæi aduentus Onomarchum, Phocensium hostium suorum Ducem, qui arcem urbis proditione iam ceperat, fortiter pugnando omnes occubuerunt, qui auxilio iis venerant: Thebani non item. Nam statim cognita sui Ducis Chæronis morte, fuga domum se receperunt, quod praelium exponit Scholiastes Græcus ex Cephilodoro lib. 12. de bello sacro. ex Anaximene lib. 4. de rebus gestis Philippi, & ex Ephoro lib. 30. meminit & leuiter Diodorus lib. 16.

ὅτι τὸν θυμὸν β.] Tertium fortitudinis non veræ genus hoc loco ad θυμὸν, animos fere refertur ab Aristotele in *Eudemio*, communiori nomine dicitur ἀλγὺς παθῶν, ut contineatur cupiditas, amor & ira. Nam & mox Aristoteles cupiditatis & amoris quoque meminit. Est igitur eorum hæc fortitudo, qui vel ira, aut amore, vel simili cupiditate ad pericula subeunda stimulantur. Et primum quidem ostendit hoc loco Aristoteles, eum ira excitati, fortes quoque dici possint: cum ex eo, quod omnes viri fortes sint θυμωδῆς, quod in viro forti sit quoque animositas θυμὸς, & ira: tum quia & ira animi res sit, ad excitandam alacritatem, ad subeunda pericula accommodatissima. De priorē ratione mox latius: posteriorem comprobat testimonius Homeri, quorum omnium hæc vis est, ut ani-

animorum & ira impetum ad res gerendas seu exequendas declarant.

ἰηλικώματα γδ.] Sic est legendum, id est, ὀρμηλικώματα & κινηλικώματα, inquit Scholiastes Græcus, id est, stimulandi & excitandi vim maximam habet ira ad pericula: ἰτης, quod visitatum est verbum; Latine est *paratus & alacris*: hinc ἰηλικώματα, quod rarius est verbum: nam ut *infr. lib. 4. cap. 1.* liberalis minime dicitur ἀηλικός, ita hoc loco θυμός est ἰηλικός.

ἄνθρωποι ἔμβαλλε.] Ex *Iliad. w.* de Apolline, qui Glaucō vulnerato operam ferens, animos illi iniicit. Idem facit Aiacibus Neptunus *lib. v. Iliad.* χαρμὰ γειθοσύνη. & Minerva Græcis 2. *Iliad.* εὖ ἔπειθε ἄρσενι.

καὶ θυμὸν ἐθύει.] De Iove Troianis animum augente *Iliad.* 6. Sic & Apollo Hectori *eodem lib.* ὡς εἰπὼν ἔμπεδον μὲν καὶ μέγα πρὸς λαῶν.

καὶ θυμὸν ἔγχευε.] Hoc de Marte Troianis opem ferente *Iliad.* 6. *eod. lib.* Iuno in pugnam descendens: ὠπτεύου μὲν καὶ θυμὸν ἔγχευε.

ὁρμὴν δ' αὖτ'.] Ex *Odys. w.* vbi Vlysses, qui patrem se antea celarat, cum eum se adligentem videret, tenere se amplius non potuit, quin se vindicaret: animus enim non sustinebat diuturniorem simulationem: καὶ ὁρμὴν θυμός: qui locus proprie quidem ad commiserationē pertinet, sed in alium sensum detortus est ab Aristotele, nempe ad animos irati ac fortis viri.

καὶ ἔξιστον αἶμα.] Hoc non puto facile reperiri posse apud Homerum. Et solet interdum Aristoteles adducere, quæ hodie in libris Homericis non extent, ut *ut libro 4. Politicorum, παρ' ἡδ' ἰμὶ θαλάττῃ*, quod hemistichium sine dubio hodie non est in libris Homeri: & in *Elenchis* quoque. Huc tamen pertinet, quod Plato in *Cratylō*, θυμὸν dictum ait quasi θύον καὶ ζῆσιν ψυχῆς. Similia loca extant apud Poetas quamplurima, ut apud Virg. *lib. 10. de Ænea*: ----- *Sanguinemq; alius ira*

Dardanio surgunt Ductori. -----

& *lib. 9. de Euryalo.* Videatur & Victorius in variis lectionibus de mente aut animo interiecto.

οἳ μὲν ἀνδρείου.] Postquam docuit fortes quoq; videri, qui ita impulsī fortiter quid agant: hic iam affert, quæ dissimilitudo tamē sit inter vere fortem & ira commotum, quod ut explicet, adiungit & de ira vi, potestate & utilitate, tam in vitiis

fortibus, quam in his, de quibus hoc loco agitur, quam deniq; in ipsis beluis. Differūt igitur in eo, quod vere fortis omnia honesti causa agat, ab ipsa honestate exciterur, & quod agat considerate perpenſa periculorum magnitudine, h. e. prout recta præſcribit ratio: irati vero, dolore potius, aut vindictæ cupiditate ſtimulē. ur, nulla habita honesti ratione, nulla cum periculorum magnitudinis cōſideratione, quod ex bestiis clarius perſpicitur, ut in quibus impetus, & vis iræ maxime eluceat. Has igitur dolore ſtimulatas, ruere in perſequentem aut vulnerantem, ex eo docet Ariſt. quod illæ ipſæ, ſi non agitentur, aut vulnerentur, eoque ſint in loco, puta palude aut in ſaltu, ubi ſe tutas fore putent, neminem adoriri ſoleant: Solo igitur dolore ſtimulatæ ruunt in pericula. Temere autem, nullaque adhibita cōſideratione, ruere in hoſtem itatos, ut omnibus notum eſt, non demonſtrat Ariſtoteles. Virgilius ſecundo *Æneid.*

Furore iraque mentem præcipitant.

Satis illi fuit vno verbo indicaffe paulo inferius; ἡδὲν τῶν δεινῶν αἰσθησάμενοι. Ex hac diſſimilitudine iam conſtat vere fortes non eſſe, qui ira ſtimulentur ad pericula. Et hoc eſt, quod ait, ἡ δὲ ἰστίαι αὐδρεῖαν.

Ἀλγὲ τὸ ἀλγηδόν.] Locus videtur mendofus. Itaq; Dionyſ. Lambin. legendum putat, τῶν δὲ ἀλγηδόν, vel Ἀλγὲ τὸ ἐπὶ ἀλγηδόνος, &c. puto leuiſſima immutatione ita poti⁹ legendū Ἀλγὲ τὸ δὲ ἀλγηδόν; nam & mox ita fere, τῶν δὲ ἀλγηδόνος, &c. quod mendigenus in omnibus ſcriptionibus ſæpe occurrit, ut vnum verbum bis poſitum à ſcriptore, ſemel omitteretur à librario ſeu Typographo.

ἰπεί τε γ.] Altera eſt ratio, cur beluæ, omneſq; ii, qui dolore aut impetu ſtimulentur ad pericula, vere non ſint fortes, ducta ab abſurdo: efficeretur enim, ut & aſini, quod conſtat animal eſſe ignauiffimum, & mæchi homines nequiſſimi ſint futuri fortes. Concludatur hunc in modum:

Si, quia ad pericula ſtimulantur dolore vel ira, eo fortes ſint dicendi. Ergo & aſini & mæchi fortes erunt.

Hoc abſurdum.

Ergo & illud.

Ratio conſequentiæ ibi, τὸν πῶρρονος γ: nam aſini ſæpe grauiſſimas, inquit, plagas perpetiuntur ventris & pabuli cauſa: Ut ille

ille alius, cui Aiakis pertinacem fortitudinem ac tolerantiam comparat Homerus *Iliad.* χ. ὅς ᾽οῖτο ὄντο, &c. ad quem hoc loco allusisse videtur Aristoteles. Mœchi quoque libidinis suæ expectandæ gratia multa pericula plenissima suscipiunt: conscendunt tecta, cursitant in nocte: de quibus videatur Horat. *lib. 1. serm. 11. Audire est opera pretium.* Eadē est & amoris ratio, quo inflammati multi multa subeunt pericula. Exemplo sit Leander, quo de Ouid. & qui in Metaponto vere, & in Creta fabulose alter, tyrannum amoris causa occiderunt, teste Arist. *l. 3. Eud. c. 1.* qualis & Galeatius ille Mantuanus eques, qui, teste Pontano *lib. 1. de fortitudine, c. 26.* puellæ causa se cum equo in Ticinum de ponte præcipitem dare nō dubitavit. Eadē est & aliarum cupiditatum ratio: *Luxuriosus vel mortem, si suaue sit, non recuset,* inquit Arist. *in Eudem.* Mercator quæstus gratia omnia maris pericula & naufragia contemnit. De ambitiosis ita Cic. *2. Tuscul. extrem.* Quid de nostris ambitionibus? quid de cupiditate honorum loquar, qua flamma est, quam non cucurrerint, qui hac olim punctis singulis colligebant.

[φύσις αὐτῆς ὁμοίαν.] Affert notam, qua hæc irati fortitudo à cæteris distingui possit, nempe esse eam maxime naturalem, & secundum naturam: facileque eam in veram fortitudinem commutari posse, si finis veræ fortitudinis, honestum & recta ratio consiliumque accedat. Nam generosi animi, accedente disciplina vere fortes tandem evadunt: ignavi & timidi natura, nunquam. Cur autem hæc maxime sit secundum naturam, hæc est ratio, quia causam habeat naturalem, nempe iram, qui motus est animi natura nobis insitus, ut in ox dicitur. Reliqua non veræ fortitudinis genera alias causas habent, partim ex metu aut pudore, partim ex vltu, spe vel ignorantia, quæ non sunt naturales. Itaque huius fortitudinis participes sunt & beluæ & pueri, qui non tam ratione, quam natura ducuntur. Barbarorum quoque fortitudinem talem esse ait Aristoteles *in Eudemis*: qui impetu potius & iracundia bella gerant, & pericula adeant, quam ratione, quod idem de Cimbris & Celtiberis commemorat Cicero *2. Tuscul.* De Germanis Seneca *lib. 2. de ira.* De Romanis & omnibus Occidentis nationibus Scholiastes Græcus.

[ὅς οἱ αὐτοῖσι.] Quod *supra* de beluis, id hic de hominibus iterat: nam & hos dolore concitari ad pericula: fortes tamen propterea dicendos non esse, sed pugnaces potius, eo quod non

ratione, neq; honesti causa, sed impetu & dolore stimulati, pericula fortiter suscipiant.

ὁ δὲ θυμὸς αὐτοῖς γέει.] Ex hoc loco perspicitur, verum esse, quod veteres de Aristotele & Peripateticis afferunt, horum sententia iram quibuldam in rebus esse utilem, nempe in fortitudine, aut factis fortibus: excitari namque hac animos fortium virorum tanquam cote, ut ait Cicero in *Lucullo*, mendose in *Lactantio*, iram fortitudinis esse comitem, *lib. institution. Christ. cap. 19.* cum scribendum videatur cotem. Disputari tamen potest, an, quod Aristoteles hic ait, θυμὸν viris fortibus ad res gerendas esse adiumento, de ira proprie accipi debeat, cum potius de alio quodam animi ardore & impetu, disincto ab ira: quod sane videri possit: nam etiam verba ipsa, θυμὸς, ὀργή, & Latine, *animi, ira*, dissimilitudinem quandam sonare videntur: & Plato multis in locis laudat θυμὸν, & plane omnibus viris fortibus necessarium esse ait. Rectius tamen dicendum est, verbo θυμὸν iram intelligi, cum quod omnes veteres tam Philosophi, quam Theologi (August. Hieron. Lactant.) ita Arist. acceperint, tum quod ipse Arist. in *Eudem. L. 3. c. 1.* hac ipsa de re agens, ὀργὴν vocat, καὶ δὴ ὀργὴν ἐστὶ θυμὸς ὁσπύριος. Hanc Aristotelis & Peripateticorum sententiam & Plato tenuit, ut videre est *lib. 5. de legib. c. 4. lib. 2. 1. c. 4. de Rep. multisq; aliis in locis*, ubi θυμὸν & τὸ θυμωδέες, si intra præscriptum rationis contineatur, cum in re bellica, tum etiam Magistratibus in re civili utilissimam esse & necessariam ostendit. Contra Stoici grauer eam reprehendunt, ut videre est apud Senecam *lib. 1. de ira. cap. 5. usq; ad fin.* quibus & Cic. est assensus *lib. 1. Offi. Prohibenda autem maxime est ira, c. 6. & in Lucullo: Atque illi quidem etiam utiliter, c. 6. à natura datas has animi, c. 6. & ex professo lib. 4. Tuscul. ubi argumenta in utranq; partē, ut & à Seneca eo loco copiosissime afferuntur. Plutarchus quoq; in *lib. περὶ τῆς ἀσχημονίας*, et si Academicus hac in re tamen Stoicos probat (ὅτι δὲ τῆς ὀργῆς ἀναπότεια.) exemplo Lacedæmoniorum, de quo A. Gellius *lib. 1. cap. 11. ex Thucydide*, & Cic. *lib. 2. Officior.* Theologi Christiani medium seruare voluerunt. Grauiissime namque Stoicos reprehendunt, quod omnes animi perturbationes non amputandas, id est, moderandas, sed penitus extirpandas existimant, quā in re eos peccare grauiissime. Esse namque natura nobis infitas, non opinione, ut putabāt Stoici, & hac in re Peripateticis consentiunt, φρονιμώτατον γάρ, ut hoc loco ait Aristoteles, vsum quo-*

que seu utilitatem iræ esse admittunt, non tamen ut Peripatetici in fortitudine, sed in peccatis coercendis. Augustinus *lib. 9. de ciuit. Dei, cap. 4. & lib. 14. cap. 8. cum 2. seqq.* Lactantius eoque dixi loco.

παρὰ πλῆστον δ' ἔχουσιν.] Dissimilitudo huius & veræ fortitudinis iam est explicata. Cognatio hæc est, quod uterque animi quodam ardore in pericula feratur. *ἀφοβία* utrique est communis.

ὡς δὲ οἱ δειλπίδες.] Quartum est genus non veræ fortitudinis, *κατ' εὐλπίδα*, ut in *Eudem.* dicitur: quo ex genere sunt, qui fidenciam ad pericula sibi pepererint ex crebris victoriis, spemque inde habeant fore, ut quemadmodum sæpe antea, sic & nunc superiores sint futuri, atque ita nihil incommodi accepturi ab hoste. Hac igitur spe victoriæ quidam excitantur ad pericula: spes hæc fortes nonnullos facit, & fidentes, sunt similes. Nam in eo sunt dissimiles, quod fortes honesti causa confidunt, quod confidere sit honestum, non confidere turpe: pericula denique adire fidenter sit honestum. At spe fortes non perse, sed quia superiores se fore putant, nihilque incommodi accepturos, confidunt, quod ex eo perspicuum est, quod statim atque aliter illis eueniat, id est, inferiores se fore videant, vulnera & incommoda accepturos, non perstent & perferant, ut fortes, sed refugiant. Recte igitur huiusmodi fortitudinem & fiduciam ebriis non absimilem esse ait Aristoteles. Nam ut *Vinaparan animos*, ut inquit Ouid. & *Ebrietas spes iubet esse vaui*, ut ait Horatius, & in *Problem.* Aristot. Omnes, inquit, *vinum reddat δειλπίδας*, & Plato *lib. 1. extremo*, *Vini*, inquit, *quo quis plus hauserit, eo maiori spe impleri solet.* Quare & eleganter Antiphanes Comicus apud Athenæum *libro 10* vinum vocat Imperatorem *στρατηγόν*, ut quo solo homines ad audendum stimulentur: & apud eundem *lib. 2.* Dyphylus Comicus: Ex ignauo reddis audacem, inquit ad vinum: *Tunc pauper cornua tollit*, ut ait Ouid. Spe igitur fortes, vere fortes dici non debent, qua de re est elegans locus apud Cic. *lib. 5. Epist. Epist. 12.* Itaque hoc etiam fortiozem me puto, quam te ipsum præceptorem fortitudinis, quod tu mihi videre spem nonnullam habere, hac aliquando futura meliora. Casus enim gladiatorij, &c. vetabant me Reipubl. penitus diffidere. Itaque, alterum minus mirum, fortiozem te esse, cum aliquid speres, alterum mirum, spe ulla teneri. Ex mox: Ergo & domestica & publica paulo etiam fortius fortasse,

quam tu ipse qui precipis, feremus. Te enim spes aliqua consolatur. Summa hæc est: Fortiorem se esse quam Luceium, eo quod hic spe fretus, Cicero vero nulla spe, fortiter tamen ferat calamitatem. Reipublicæ à Cæsare oppressæ. Huius generis fortitudo in adolescentibus maxime cerni solet, qui propter rerum imperitiam magna spe sæpenumero inflati, quidlibet audent. Et hoc est, quod Aristoteles 2. *Rhetor.* Adolescentes fortiores & audaciores plerumque esse ait, tum, quia iracundos, tum, quia ἀέλιπιδες, id est, spei plenos.

διὰ τὴν αὐδρησιότητα.] Locus est insignis, fortitudinem in repentinis magis cerni, quam in rebus prouisis: seu fortiores videri, qui rebus subitis non perturbentur. Ratio, quia in rebus repentinis magis cernatur habitus, repentina magis ex habitu, prouisa ex consilio & deliberatione gerantur, concludi potest hunc in modum:

Quæ ex habitu, ea magis declarant fortitudinem.

At repentina ex habitu.

Ergo, &c.

Propositionis ratio hæc est, quia & ipsa fortitudo sit habitus. Assumptionis hæc est ratio: quia nulli præparationi aut præmeditationi in rebus subitis sit locus, quod vel ex eo perspicitur, quod orationem, verbi gratia habere, sumpto tempore & præmeditato quilibet facile possit: ex tempore non nisi orator. Est & altera ratio ab Arist. prætermittenda: eo quod omnia repentina sint grauiora, prouisa leuiora. Formula sit ista:

In rebus difficilioribus & grauioribus cernitur maxime fortitudo.

Atqui subita sunt grauiora.

Ergo in subitis magis cernitur fortitudo.

Propositio explicata est lib. 1. & 2. vbi dictum est, in rebus magis arduis spectari virtutis τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀ. Assumptio copiosissime explicatur à Cicerone lib. 3. *Tusculan.* Hoc tamen admonendi sumus: Repentina non intelligi hoc loco ea, quæ supra hominis vires sint, vt incendia, fulmina (nam supra dictum, in his non cerni veram fortitudinem) sed humana pericula. Perperam autem hoc loco ex vna Aristotel. ratione Dionysius Lambinus conuertendo fecit duas.

ἐκ λογισμῶν.] Phrasæ sunt Aristoteli vsitatæ, contrarie fieri quid ἐκ λογισμῶν, & ἀφ' ἑξέως, aut ἀπ' ἄθους, quæ & vsus est phrasæ lib. 2. *Rhetor.*

αὐθροῖς ὃ φαίνεται.] Quintum est genus adumbratae fortitudinis, ex imperitia aut inscientia, δι' ἀπειρίαν καὶ ἀγνοίαν dicitur, ab Aristotele in *Eudem.* quae maxime cernitur in pueris & furiosis, quos interdum & aspides, & serpentes tractare manibus, aliaq; grauissima perpeti imperitia, cernimus. Habet autem haec fortitudo affinitatem cum priore, eo quod utriusque nihil incommodi se accepturos existiment, illi quidem spe, quam ex victorijs conceperint, hi spe quoq; , quam ex imperitia, nullum putantes subesse periculum.

αὐθροῖς ὃ.] Obseruandus est usus particulæ πέρην. Sic & *infra cap. 11.* πέρην αὐτῶν ὅτι αὐθροῖς. & *infra 10. in fin.* πέρην εἶναι ὅτι διδάσκει.

χαίρεις ὃ ὅρῳ.] Quæ sit huius cum priore similitudo, iam dictum est, quæ dissimilitudo, hic explicatur, & ait Aristoteles hos illis esse deteriores, eo quod hi nullam plane viri fortis speciem & dignitatem præ se ferant: utpote qui statim periculo intellecto fugiant: illi vero spe & victorijs inflati, more virorum fortium se parent, & paulo diutius perstent, neq; prius fugiant, quam inferiores se fore perspexerint, & sic accipio verbum ἀξίωμα ἔχειν, id est, *speciem gerere*, aut *splendorem præseferre*. Phrasis est Aristoteli usitata, *infra lib. 4. cap. 2. & in Polit. lib. 3. cap. 7.* Huius quoq; generis fortitudo in adolescentibus maxime lucet, quos propter imperitiam rerum, iam diximus ex Aristot. esse δειλότητας, eaq; re audaciores: vbi & Aristoteles, senes ait esse δειλότητας καὶ τὴν ἑμπειρίαν. Huc quoq; pertinet vulgatum Prouerbum. γλυκὺς πόλεμος τοῖς ἀπίστοις.

ὅτι οἱ ἀργεῖοι.] Exemplo ostendit per imperitiam fortes, cognito periculo statim fugere. Olim namq; Sicyonijs ab Argiuis superatis, cum Pasimachus Laco Hypharmosta Satrapa equitatum auxilio Sicyonijs adduxisset, hoc stratagemate ipsos victores Arguios vicit. Equitibus namq; suis ad pedes descendere iussis, & Sicyoniorum illis accommodatis scutis (equos ad arbores religarat) id est, in Arguios inuasit, qui propter scuta putantes esse Sicyonios, contra fortiter se ingesserunt. Mox cognito esse Lacedæmonios, statim terga verterunt. Quod Scholiastes Græcus commemorat è Xenophonte δ. ἐπὶ τῶν πῶν, lapsus, nisi fallor, memoria. Nam in Xenophonte nusquam reperitur Sic olim & Treueri Labienum fugam simulantem, ipsi vere fugere putantes, insecuti, cum ille mox signa constituit.

set, & in hostes conuertisset, illi cum præter spem, quos fugere credebant, infestis signis ad se venire viderent, imperiū modo ferre non potuerunt, ac primo concursu in fugam coniecti, proximas sylvas petierunt, inquit Cæsar *lib. 6. de bello Gallico*. Similis fere fuit fraus Patrocli Achillis armis induti, de quo apud Homerum *Iliad. 7.*

CAPVT IX.

COMMENTARII.

Περὶ θάρρους ὁ ἕκτος.] Quatuor fere hoc capite continentur. Primum, et si *θεὸς θάρρος ἔχει* fortitudinem versari d. est, magis tamen in formidolosis eam spectari. Ratio, ὅτι *ὁ δὲ ἐν τῷ θάρρει*, eo quod fortior vulgo iudicetur, qui in rebus formidolosis imperterritum se præstet, quam qui audacem in rebus contrarijs. Ratio rationis est ista, eo quod cum duo potissimum munera sint viri fortis & fortitudinis, aut perferre pericula, aut hostem inuadere: certe illud multo grauius & periculosius esse constat: qui enim hostem inuadit, bona se fertur: qui sustinet, inuictō plane videtur animo.

τὸ δὲ ἐν λυπηρῇ.] Aliquoties iam dictum est, fortem res asperas & molestas perpassu subire. Hinc alterum huius capitis membrum elicitur, fortitudinem non esse absq; dolore & molestia, esse quoq; maxime laudabilem; eo q̃ difficilius sit molesta perferre, quam à iucundis abstinere. Præstantior igitur temperantia est fortitudo. Illa namq; in abstinendo à rebus iucundis, hæc in reb. asperis perferendis versatur. Quod autem hoc loco dicitur, fortitudini coniunctum esse dolorem & molestiam, in quæstionē reuocari potest. Dictum nanq; est *supra lib. 1. cap. 8.* Virtutis actiones coniunctam habere voluptatem. Respondet Aristot. id intelligendum de alijs quidem omnib. virtutibus. excepta fortitudine. Nam certe pericula, vulnera, mortes perferre (quæ propria sunt viri fortis) non potest non esse molestum. Fortitudinis igitur facta sunt cum dolore: Finis tamen est cum voluptate. Honesti namq; causa alacriter & sponte ea perfert vir fortis. Ostendit exemplo ludorum Gymnicorum, in quibus τὸ πᾶν *ἔστιν ἡ δόξα* (sic ab Aristot. vocari solet finis, cuius gratia quid fiat) nempe corona ex olea, puta, aut lauro, & honores, puta victus publicus in Prytaneo, statuar quib. victores in illis ludis affici solēt. Est igitur & in his finis iucundus: sed ad hunc assequendū multæ plagæ & molestiæ

sunt capiendæ: adeo quidem, ut finis iucunditas vix cernatur.

ὡς τὸ κύκλῳ.] Elegans est particula τὸ κύκλῳ, Aristoteli vñtata, qua res omnes, rem aliquam principalem cingentes & circumstantes norantur, ut h. loco fortitudinem cingunt pericula, vulnera, mortes, &c. in *Rhet. li. 1.* hominis τὸ κύκλῳ sunt, nobilitas, bona, educatio, &c. vbi agitur de Encomio.

εἰς τὸ στίχῳ.] Hæc clausula commodius abesse possit, ut ita legatur: ἀλγὸν καὶ λυπηρὸν ἐστὶ πᾶσι ὁ πόνος, id est, *cadi dolorem & molestiam affert; ut & omnis exercitatio.* Id namque valere mihi videtur, hoc loco, ὁ πόνος: Agitur namq; de ludis gymniciis & exercitationib⁹, quod *supra li. 1. c. 6.* explicauimus.

Ἐ ἀγὼν ἔστι.] Elegans est dicendi genus, tam græcis quam latinis vñtatum, ἀγὼν πρὸς τὸν εἶνα, *inuitum quid cui esse;* & βήλομαχος πρὸς τὸν εἶνα. Latinis, *nolenti volenti cupienti inuito quid esse,* id est, inuito aut volenti seu voluntate alicuius, seu probanti aut improbanti quid alicui accidere. Quam phrasin quia hoc loco non perspexerunt Interpp. male reddiderunt. Sic namq; vertendum: Mors quidem & vulnera viro forti molesta, & inuita sunt. Sic Demosthenes περὶ σφαγῶν, αὐτὸ βήλομαχοις ἢ τῆς τοῦ ἀνδρὸς, *an volentibus his sit audire, an bona cum voluntate audiunt.* Salustius in *Iugurthino*: *Et qui a neq; plebi militia volenti erat, putabat Marcius, &c.* Et in eodem: *uti militibus exaquatus cum Imperatore labor volentibus esset.* Tacitus *lib. 1.* bellum quibusq; inuitis aut cupientibus erat. Et *lib. 15.* hæc atq; alia plebi nolenti fuere, &c. Qui vnus Tacitus scriptor sæpissime hac phrasi est vsus.

καὶ ὅσα αὐτῷ μέλλουσιν.] Hoc sit tertium in hoc capite obseruatione dignum, nempe quo quis sit beator, omnibusq; bonis & virtutibus instructior, eo magis inuite mori, mortemq; ferre iniquius. Rationem adijcit Aristot. eo quod maximis bonis & commodis se orbari sentiat, atq; adeo hac ipsa luce, qua se dignissimum esse iudicet, utpote præstantissimum. Graue est autem & ea re orbari, qua quis se dignissimum existimet, & magnis vitæ commodis. Quod idem commemorat Cicero *lib. 1. Tuscul.* vbi contra eos, qui hoc argumento (graue esse priuari magnis vitæ commodis) mortem docerent perperu acerbissimam, erudite disputat. Ad hanc Aristotelis sententiam facit, & querela Theophrasti, quem morientem scribit Cicero in *Tuscul.* grauiter de naturâ conquestum, quæ cornicibus longissimam, hominib. longe dignioribus tenuissimam vitam

sit largita. Huc quoq; pertinet Aristippi dictum, in quendam suum reprehensorem. Nam cum in mari veherentur vnà, & ex vectoribus vnus Aristippum reprehenderet, quod tempestate exorta expallesceret: *Non mirum*, inquit Aristippus, *cum tu de vilissima vita, ego ut Philosophus, de insigni & diuturnitate dignissima pericliter.* Fundamentum tamen huius opinionis in animi mortalitate positum videtur: Nam Christianus aliter responderet, vt cui longe maiora bona & commoda sunt propofita.

ἰδὲ δὲ τὸ ἀπαιτούς.] Modo est explicatum, in omnibus virtutibus non semper iucundas esse actiones, nempe in fortitudine: quod ad finem tamen attinet, etiam in fortitudine voluptatem contineri, omnium virtutum finem esse iucundum.

σπανύτας ὃ ἔστιν.] Est velut ἐπίμνηστρον, seu corollarium disputationis de Fortitudine, nempe posse quem bonum esse militem, etiam si non sit fortis, ijsq; bonis & virtutibus præditis, quibus vir fortis: nam ἱπποῦς ὃς, &c. cum quo quis plura bona habeat, eo magis ea metuat amittere: quo pauciora, eo minus: efficitur vt licet miles non ijs ornatus sit bonis, quibus vir fortis, paratus nihil minus sit ad pericula obeunda, & mortem etiam cum vita, vtpote vilissima commutandam.

ὅτι δὲ ἴσιν, &c.] Facile, inquit, est, breuiter ex prioribus elicere fortitudinis definitionem, nempe esse virtutem, quæ moderetur res formidolosas & contrarias belli, &c.

CAPVT X.

COMMENTARIUM.

Μετὰ τὸ πύρριον αἰεὶ.] Explicauimus supra initio cap. 6. quibus adijciatur, quod ait Aristot. lib. 7. Polit. cap. 13. partes animi expertes rationis, iram & cupiditatem natura priores esse ea, quæ rationis est particeps, seu ipsa ratione. Putabant namque Philosophi rationem homini nascenti statim non ingenerari, sed progrediente demum ætate, animam, vt loquuntur Theologi, non esse ex traduce. Gellius lib. 11. cap. 5.

ὅτι μὲν ἔν μισοῦς.] Toto hoc capite hoc agit Aristot. vt exquirat, quibus in rebus, velut in materia versetur temperantia. Et supra quidem li. 2. commemoratum est versari in voluptatibus & molestiis; quod hoc capite distinctius demum explicat. Et primum quidem, magis eam versari in voluptatibus,

quam

quam in molestijs, quod perspicitur ex nimio, nempe intemperantia. Nam omnibus fere est notum, Intemperantem eum esse, qui immoderate voluptatibus utatur. Et hinc est, quod Aristot. adiungit hæc verba, *ὅτι τούτοις ἔστιν ἡ ἀντὶθεσις*, ut ex intemperantia, cuius verbi & vitij vis magis vulgo est nota, melius cognoscatur eius contrarium, temperantia.

διηγεῖσθαι ἔ.] Voluptatum partitione ostendit, in quibus proprie voluptatibus versetur Temperantia & Intemperantia. Voluptates igitur aut sunt animi, aut corporis. Animi, ut quæ ex honorum, altium & contemplationis studio capiuntur. Eodem referri possunt, quæ ex vlibus, diuitijs, venationibus, equis, canibus alendis, congressibus & confabulationibus capiuntur. Corporis sint eæ, quæ sensuum adiumento fiunt; de quibus mox. Hac autem diuisione usus est & *infra lib. 7. extremo*. Cicero quoque: *nihil*, inquit, *tetius corporis voluptate*. Definit autem Aristoteles, animi voluptates esse eas, in quibus nihil afficiatur corpus, sed *ἀλγεία* potius, i. est, *ψυχὴ*, animus. Id enim hoc loco valet *ἀλγεία*, communiori notione & parte posita pro toto, ut recte admonuit Scholiastes Græcus. Perperam igitur nonnulli hoc loco *ἀλγεία* vim agitandi vertunt. Nam & ipse Aristoteles *ψυχικὰς* vocat has voluptates.

οἱ δὲ τοῖς τοιαύταις.] Excludit primum à Temperantia omnes animi voluptates, eo quod vulgo, qui harum sint studiosi aut mediocriter, aut nimium neq; temperantes, neq; intemperantes dici soleant, sed proprijs alijsq; nominibus.

τοῖς δὲ σωματικαῖς.] Exclusis animi voluptatibus, relinquitur temperantiam & intemperantiam in voluptatibus corporis spectari. Verum quia & hæc sunt multiplices, adhibita distinctione subtiliori, veram temperantiæ materiam, eiq; propriam voluptatem, exquirat, perlustratis singulorum sensuum voluptatibus, & primum quidem eas, quæ oculis capiantur, remouet à temperantia: quales capiuntur ex tabulis pictis, signis & statuis, oculis & forma mulierum. Signorum cupiditate laborantem describit Horatius Damasippum *libr. 2. Sermonum Sermon. 3.* & Cicero. *7. Epist. familiar.* Eodem morbo (Sic enim proprie hanc cupiditatem vocabant Latini) in poculis & vasis potissimum laborauit Verres. De quo Cicero tota oratione V. Verrina de signis. Gemmarum cupiditate laborauit Papa Paulus III. de quo Platina. Et Francorum Rex,

Franciscus primus, & Anglorum Henricus II X. Sic & *Æneas lib. 1. Æneid. Oculos & animum pictura pascit inani.*

Cur autem hoc morbo laborantes huc non pertineant, eadem est ratio, nempe, quia intemperantiæ vocabulum de his vulgo non prædicetur. Voluptates quoq; auribus capiuntur, ut quæ ex acroamatis, aut histrionibus, musicisq; capiuntur, item remouet à re præsentī, eadē ratione. *Quare & in Eudem. li. 3. c. 2.* qui Sirenum cantu capti fuerint, negat fuisse ἀργαῖς:

ἢ τοι δόξειεν.] Et si, inquit, voluptates aurium aut oculorū huc non pertinent: licet tamen ijs uti modice & immoderate, h. e. nimium quoq; , parum & mediocritas in ijs potest cerni. Quærat igitur aliquis quo referri hæc debeant, nempe luxus in tabulis pictis, in acroamatis, saltationibus, tripudijs, statuis, vestibus quoq; , &c. puto omnia hæc ad liberalitatem referenda, cuius propriū scribit esse Arist. τὸ φιλόμαλον, in libel. de virtutib.

ἢ τοι δόξειεν.] Nunc de voluptatibus, quæ odoratu percipiuntur, ut quæ ex vnguentis, suffutibus, thymiatis, musis, rosis, &c. & ne in his quidem versari Temperantiam aut Intemperantiam ait, nisi ex euentu. hoc est, proprie ad Intemperantiam hæc voluptates nō pertinent, sed tamen aliquo modo pertinere possunt, ea nempe ratione, quia vere intemperantes his quoq; delectentur. Delectantur .a. eadem causa, quia voluptatum ipsis propriarum recordationem excitent, verbi gratia, delectatur Intemperans vnguenti odore, non tam propter ipsum odorem, quam quia ipse suæ propriæ voluptatis memoriam faciat, declarat exemplo beluarum, quas & ipsas videre licet nullam propriam voluptatem capere ex odore ciborum, ut canes ex odore leporum, ex euentu tamen seu per accidens eo odore delectantur, utpote quia recordentur, aut etiam spes ipsis fiat, fore, ut ijs potiantur & vescantur. Quia in re propria est earum voluptas.

αἱ κυνῆς.] Hic est mos Græcorum, ut quotiescunque loquantur de venatione (ut & Latinorum) sceminino vtantur Canum verbo, ut ostenditur ex annotat in *Luctet.* cuius & hic exemplum habemus.

ὄσων ἑλαφον.] Alludit ad Homeri versum *Ilad. γ.* ubi Menelaum, quia cum Paride singulari certamine congressurus esset, lætantem comparat leoni lætanti, viso à longe ceruo aut capella, ὡς ἢ λέων ἐλάφῃ. Exemplum quoq; hac de re sit Philoxenus, quem scribit *Ælianus li. 10.* olla odore mirifice delectatum,

Statum, vtpote qui helluo fuerit celeberrimus, de quo mox.

ἡ δὲ τοιαύτη δὴ.] Relinquitur igitur, versari temperantiā & intemperantiā in ijs voluptatib⁹, q̄ homini cum beluis sunt communes. Quare & maxime serviles & beluina videntur, in q̄bus cernitur intemperantia, eaq; re turpissimū & beluinum videtur vitium, nempe, quæ ex gustatu & tactu percipiuntur. Qui duo sensus beluarum videtur proprii, eo quod ex his solis voluptatem capiant, ex alijs non item, vt præclare Aristoteles in *problem. sectione 28.* & *Gellius lib. 19. cap. 2.*

φαίνονται δὲ καὶ τῇ.] Valde constringit temperantiæ & intemperantiæ materiam; nam ne gustatu quidem vix eas cerni, quod ipsum eleganter in *Eudem. Aristotel.* *Vulgo quidem*, inquit, ex opinione multitudinis, ἀχολασία seu intemperantia in duobus, gustatu & tactu: vere tamen & proprie, in tactu duntaxat versatur. Quod exemplo confirmat Aristoteles eorum, qui vina aut obsonia probant. Nam gustatu nō tam delectantur, quam frutione, & certe gurgites illi, cum vinum ita in guttur suum infundant, tanquam in vitem aliquem, nihil curantes aliud, nisi vt quam plurimum exhauriant, prope vt percolando vincti nati videantur, non admodum possunt suauitatem eius gustando percipere. Quod & eleganter Varro apud *Nonium.* *Quis in omni vita*, inquit, *helluo olfacit semetipsum.* Iudicium igitur vini, quod est in gustu, nullum ferè est helluonum, sed potius delicatiorum & elegantium hominum, qui gustatum vinum infundentes, & poculum oculis naribusq; sepe adinouentes, omnes vini suauitates aucupantur, vt ille apud Euripidem Silenus.

ἢ πάντῃ χαίρεισι.] Querat aliquis, an gustatu nihil omnino vtatur intemperans, & ait: aut nihil, aut perperā cum vt gustatu. Nam ratione iudicij, quo gustatus sapor discerit (quod coqui faciunt, & exploratores illi vinarij) non vitur: ratione vero tactus cum gustatu coniuncti vitur. Nam absq; tactu non est gustatus.

διὸ καὶ ἡνυκατότης.] In quibusdam libris, πὲς φιλόξειν & ἐξέξιν & ἑνφοαγ, sed ea φιλόξειν, ἐξέξιν, vt spuria recte induxit Victorius. Nam sunt ex interpretatione: πὲς adiecit Magistellus scil. φιλόξειν, ἐξέξιν. Et certe Philoxenus Erixidis filius intelligitur hoc loco, de quo Athenæus *lib. 1.* hoc idem commemorat. Alter quoq; φιλόξειν Cytherius collum sibi tricubitale ead. de Causa optasse dicitur à Machone comico apud

Athenæum *li. 8. cap. 6. fol. 546. & 547.* Hoc igitur argumentum docet Aristoteles intemperantiam maxime in tactu versari.

κρίνεται δὲ.] Versatur igitur, inquit Aristoteles, intemperantia, in sensu maxime communi, omnibus puta animantibus. Eaq; re turpissima est intemperantia, eo quod in eo sit sensus, qui plane est beluinus, hominiqu; conuenit, non qua homo, sed qua belua.

καὶ γὰρ αἱ ἐλάδου περιουσίαι.] Magis h. loco astringit materiam intemperantiz. Nam ne quidem in omni tactu eam cerni, nempe in frictionib. & calfactionibus gymnasticis ac balnearijs: ex quibus tamen voluptas, quæ capitur, est ex tactu, & quibus apud Galenum *lib. 3. de tuenda valetudine.* Et hac ipsa ratione seu distinctione turpiorem esse ostendit intemperantiam, vt quæ ex voluptatibus tactus magis ingenuas & honestiores non attingit, versatur in foedioribus, &c.

CAPVT XI.

COMMENTARI I.

Τῶν δὲ ἐπιθυμιῶν.] Reperta temperantiz & intemperantiz materia, nempe, potu, cibo, & venere: hoc capite quemadmodum vtantur, intemperans, sensus expers, & temperans, ostendit, id est, quemadmodum se gerant in voluptatibus & molestijs.

καὶ γὰρ ἐπιθυμίῳ.] Vt modum vtendi & abutendi voluptatibus reperiatur, eas primum diuidit bifariam: nam vel esse naturales & communes: vel aduentitias & proprias. Sub naturales refert desideria cibi, potionis, & Veneris, eo quod natura duce expetantur, & quidem ab omnibus, eaq; re communes vocat.

καὶ δὲ αἱ φησὶν.] Honestè Aristoteles & teste Homericò lectuli vocabulo Venerem significat. Extat apud Hom. *Iliad. vlt.* vbi Thetis Achillem, ita in Hectoris cadauere vexando occupatum, vt se ipse non respiceret, grauiter obiurgans, τί κεν ἐμὸν, &c. neq; curam, inquit, cibi ἢ τι πὶ δὲ αἱ φησὶν habes, neq; lecti.

τὸ δὲ τοιαῦτον.] Alterum est membrum seu species voluptatum, quas proprias & aduentitias vocauit, nempe cum quis huic vel illum cibum, hic pisces, ille aliud expetit. Quæ cupiditatis species, quia non est vniuersum, & simplex, neq; naturalis, (quam constat vniuersum esse, & vno modo semper agere) neq; communis (nam hic, ille aliud expetit) dici potest.

Haber

Habet tamen aliquid à natura, eo quod ipsa corporis constitutio (quæ naturalis est) & affectio seu Crasis multum iuuat, ad hoc vel illud expetendum, vt Melancholici fere amara expetunt, sanguinei suauiora: Septentrionales multa carne & potu: meridionales herbis potius delectantur.

Ἐν τῇ παύσει ἰδίῃ.] Quasi dicat, si voluptas aut cupiditas propria nihil haberet à natura, certe nulla esset res, quam perzque omnes expeterent, semper variarent. Nunc sunt quædam, quæ ab omnibus expetantur, & præferantur rebus vilionibus, vt candidus & bonus panis atro & male cocto.

τὸ ἐπιθυμῶν.] Consentit fere hæc partitio cum ea, quæ postea sunt vsi Epicurei. Hic namq; cupiditates trifariam diuidebat, in naturales & necessarias: naturales & nõ necessarias, & inanes: quam tamen diuisionem, vt non ex arte factam reprehendit grauer Cicero 2. de Fin. nam rem ipsam probat (sed artem diuidendi non) vult ita potius diuidi, vt cupiditates aliz sint naturales, aliz inanes. Deinde per subdiviisionem naturales aliz sint necessariæ, vt cibi & potus: aliz non item, vt Veneris. Inanes vocat Epicurus, quas hoc loco proprias & aduentitias Aristoteles, vt nimiam honoris, imperij, gloriæ, libidinum, & deliciarum cupiditatem. Videatur & Plato lib. 8. 9. Polit. de Repub.

ὅτι μὲν οὖν ταῖς.] Confecta diuisione iam vsum explicat, & ait, In naturalibus à paucis peccari, & vna tantum in re, nempe in nimio, quales sunt lurcones, helluones, ventres; qui etiam vulgaribus escis ultra modum se explent

ἀδελῶν.] Scil. ἰνδείαν, hoc est, inanitatem seu vacuitatem, non vero vt omnes Interpp. vertunt, ventrem. Nam & præcessit ἀναπαύεσθαι τὸ εὐδείας, vt hoc loco πληρεῖντις.

ἔτι δὲ ταῖς ἰδίαις.] Dictum est in voluptatibus seu cupiditatibus communibus, à paucis peccari & quidem vna in re, eosq; dici γαστριμύργους & γαστρίδας, latine ventres & lurcones, non .τ. ἀγλαῖους, seu luxuriosos. In proprijs .a. cupiditatibus à multis & multimodis seu multifariam quadam ἀπῆσιν, iam docet Aristot. & hos proprie dici ἀγλαῖους. Ad has autem proprias cupiditates referendos omnes, qui græce dicantur φιλοπρωτῆς, hoc est, qui cuiuscunque rei præter modum aut præcipue sint studiosi. Vt si qui sint spectaculorū, musicæ, vini, piscium, carminum, librorū, mulierū, &c. nimium amantes, quales græcis dicunt φιλοθιάμβους, φίλοισι, φιλίχθους, φιλόπαιδες, φιλοζώνιοι.

ἢ τῷ χαίρειν.] Commemorat modos varios, quibus peccetur in his cupiditatibus: primum, quia concupiscantur ea, quæ sit nefas, vt Veneris cupiditatem in genere, communem vult Aristoteles, & quidem ipsa natura: at certe Veneris puta cum nupta est nefaria, qua de re videatur Horatius *libr. 1. Sermon. serm. 3.* Sic cominestationum cupiditas est dedecorosa. Deinde, quia plus æquo concupiscatur, quamuis licitum, vt sunt fere, qui dicuntur φιλοτιμῶν. Tertio, quia more vulgi, id est, nullo discrimine, nulla honesti habitatione. Quo morbo laborasse Parthos scribit Plinius, quos, quia summa auiditate indiscretos cibos capere, et, plærosque fœtida anima fuisse ait. Postremo, quia non eo quo deceat modo, concupiscantur, quamuis licita, vt vesci in publico, aut in diuerforijs, & cum in famibus sodalibus. Huc pertinet, quod Aristoteles *libello de virtutibus*, luxuriosos plærosq; ait esse impudentes. Et Cicer. *de Finibus*, eos non ita religiosos esse ait, quin & de patella vescantur.

ἢ μὴ ᾧ δῆϊ.] Obscurior est clausula. Vertunt plæriq; , vel quo dedecet, alius, vel qua parte non decet, qui & flagitiosam obscœnitatem subesse putat. Abest à veteri translatione, & Argropyli, recte. Nam quod hac nota seu clausula significari possit, iam expressum fuit prima clausula. οἷς μὴ δῆϊ, omisit & Græcus Scholiastes.

καὶ πᾶσι.] Explicatis peccatorum in cupiditatibus proprijs, generibus: adiungit in his omnibus peccare & offendere luxuriosos.

ὥς δὲ τὰ λύπας.] Notum est duo esse capita materię, temperantię & intemperantię: voluptatē videlicet, & molestiam. Adhuc de voluptate: nunc de molestia, vbi interijcit dissimilitudinem quandam inter fortitudinē & temperantiam, ignauiam & luxuriam. Nam & fortitudinem ignauiamq; in molestia versari constat, nempe, in periculis, vulneribus, & morte perferendis, quæ certum est esse molestissima. Fortitudo igitur in doloribus versatur, vt perferendis & subeundis vtiliter: ignauia vt non subeundis: temperantia vero in iisdem spectatur, quia earum præsentia non doceat, non moleste ferat, si nullis sit in voluptatibus: luxuria vero moleste ferat. Ex his quoque perspicuum iam est, quemadmodum temperans & luxuriosus in molestijs se gerent: alter namq; grauiter dolet, si prematur doloribus, neque sit in voluptatibus: alter non
item

item, sed vt in voluptatibus, item in molestijs moderate se gerit.

ὡπὶ τῶν ἄλλων τιῶται.] Id est, has res iucundas alijs omnibus rebus honestis & vtilibus, propinquis etiam, patriæ & legibus anteponebat.

διὸ καὶ λυπεῖται.] Dictum est modo, luxuriosos omnes omnino persequi voluptates, omnia quæ sint iucunda, expetere, rapi & duci cupiditatibus & voluptatibus. Hinc elicit pulcherrimam sententiam Aristoteles, luxuriæ perpetuum comitem esse dolorem, eaq; re hoc vitium etsi frequens: tamen diligenter prospectum, esse miserrimum, vtpote cum perpetuo dolore coniunctum. Quod etsi Paradoxum videtur, vt ex voluptate oriatur dolor: tamen confirmat hac ratione, quia nulla absq; dolore sit cupiditas, Concludatur hoc modo:

Qui cupit, dolet.

Luxuriosus cupit.

Ergo, &c.

Propositionis ratio, eo quod rei aut voluptatis expetita, quia etiam absit, moram ferre non potest. Hinc dolor. Assumptio, luxuriosum cupiditatibus semper flagitare, non eget confirmatione. Quare etsi absurdum & admirabile prima facie videtur, vt doloris & molestiæ, cui sit causa voluptas: venissimum tamen est, non tam præsens, quam absens & expetita, seu non tam per se, quam ex euentu, vt nauiis eueris causa per se est maris tempestas, ex euentu, gubernatoris absentia.

καὶ γὰρ τὸ λοιπὸν.] Argumento à minore ad maius ducto, ostendit, non reperiri, qui nullis capiantur voluptatibus, aut quibus inter res molestas aut iucundas non sit discrimen: non reperiri, inquam, qui nullum in cibis delectum curent. Nam & beluæ id curant & norunt, quæ quibus sint iucundiora palato. Quare & *infra libr. 7.* hoc hominum genus, aut *infra* homines, id est, beluas, aut *supra*, id est, deos potius esse ait, cuiusmodi sunt, qui posthabitis omnibus voluptatibus totos contemplationi se dedunt.

ὁ δὲ σίφρων.] Explicatis extremis, quemadmodum in voluptatibus & molestijs comparate se debeant: hic iam de medio seu temperante ipso explicat. Quæ verba, quia sunt paulo perturbatiora, nos adhibita distinctione ita explicemus: Voluptates igitur aut sua sponte sunt probrosæ & turpes: aut

sua sponte honestæ: aut mediæ & neutre. In probrosis maxime versatur luxuriosus, ut in stupris, in commensationibus Symphonijs & Choreis (quas accommodatæ ad hunc locum Tropus lib. 30. vocat instrumenta luxuriæ) inusitati denique cibi, spectacula, condimenta, &c. Ab his plane se abstinet temperans, tantumq; abest, ut ea concupiscat, ut detestetur potius, & odio digna iudicet. Honestæ per se voluptates capiuntur ex ijs rebus, quæ bonam valetudinem & vires tueantur & conferuent, ut visitati cibi & potiones, ambulationes & exercitationes. Et in his maxime versatur temperans, has maxime persequitur, omnia refert ad bonam valetudinem, aut etiam ad firmiorem corporis constitutionem seu *διήθειαν*. Quæ tamen ipsa, licet per se honesta & expetenda, non immoderate, sed bono modo & modice expetit. Postremi generis sunt cibi & potiones paulo lautiores, & Venus. In his se ita gerit, ut recta præscribit ratio, id est, suo loco, tempore, modo, cum decore expetit, deinde si & hæc bonæ valetudini non noceant, & honesti quoq; causa, denique pro modo suarum facultatum. Nam absurdum sit tenuem expetere lautiora. At intemperans seu luxuriosus in his medijs plane alium se gerit, & rectæ repugnat rationi.

ἡ δὲ ἐν ᾧ ἐστὶν ὁ λόγος.] Inducendum est ὁ λόγος, cum, quia in veteribus quibusdam codicibus non reperitur: tum, quia corrumpit sententiam & phrasin. Nam totus hic locus à verbo ὁ λόγος ἐπιθρομῆ, ad verbum ὁ λόγος coniuncte legi & intelligi debet, hunc in modum: ὁ λόγος ἐπιθρομῆ ὁ λόγος, ἡ μετρίως, &c. ὁ λόγος ὁ λόγος τῶν τοιούτων, id est, nullam rem seu voluptatem expetit, nisi modice, nullam plus a quo. Vna præterea est nota temperantiæ, quam modo prætermisimus, Temperantem ut non efferrī lætitiæ præsentis voluptatis: ita absentis dolore non cruciari, &c.

CAPUT XII.

COMMENTARIUM.

Ἐκείνῳ ὃ μᾶλλον.] Duo scilicet hoc capite explicantur; Primum, dissimilitudo triplex inter Ignaviam & Intemperantiam. Deinde origo & ratio verbi ἀνὴρ λαοίας.

ἐκείνῳ ὃ μᾶλλον.] Affertur prima dissimilitudo, Intemperantiam magis esse voluntariam nostrāq; arbitrij, quam ignaviam.

viam. Confirmat duabus rationibus, vt recte Thomas, non tribus, vt perperam alij. Prior est à voluntatis seu voluntarij coniuncto seu proprietate, nempe à voluptate. Constat autem ex initio huius libri: Ea quæ cupientibus & volentibus nobis fiant, cum voluptate quadam fieri: quæ inuitis & nolentibus, cum dolore & molestia. Formula sit ista:

Qua cum voluptate, magis sunt voluntaria, quam qua cum dolore, quod iam est explicatum initio huius libri.

Atqui luxuria vere est cum voluptate, ignavia cum dolore: persequitur namq; voluptates luxuriosus, refugit vulnera & dolores ignavus.

Ergo luxuria magis est voluntaria, quam ignavia.

Nam, vt recte adjicit Aristoteles, quæ cum voluptate, sunt expetenda, vt est luxuria: quæ cum dolore, vt ignavia, fugienda. Nam & sic concipi potest formula:

Qua expetenda, magis sunt voluntaria, quam qua fugienda.

At luxuria, utpote cum voluptate, magis videtur expetenda, quam ignavia, ut qua cum dolore.

Ergo, &c.

[ἰξίτασι, id est, deturbat, ἰξίτηγίς, qui exierunt de sua potestate, quorum mens de sua sede est deturbata, id est, qui non sint mentis compotes.]

καὶ ἡ μὲν λύπη.] Altera est ratio (cur magis voluntaria sit) à voluntatis seu voluntarij causa, nempe scientia aut ignorantia sumpta: ista hæc est: quia dolor reddit homines non sui compotes, & mentem de sua sede deturbat, quod explicat Cicerò copiose lib. 4 Tuscul. quanta nempe sit vis ægritudinis & doloris. Concludatur hunc in modum:

Qua hominem mente & voluntate priuant, non sunt voluntaria, neq; volentibus accidunt.

Atqui dolor est eiusmodi, voluptas non item, & in illo ignavia, in hac cernitur intemperantia.

Ergo qua cum dolore, vt ignavia, minus sunt voluntaria, quam qua cum voluptate, vt luxuria.

Propositionis ratio iam explicata est, cum diximus, doloris hanc esse vim, vt mente quem priuet & voluntate.

μεγέθυον δὲ ἐκείνου.] Id est, à voluntate igitur magis pendet. Vertit Dionysius Lambinus, δὲ supposito pro δὲ, contra

veterem fibrorum & tralationis fidem , & ipsam sententiam : Neque enim hic est complexio , sed quædam potius ἀντίθεσις prioris clausulæ in hunc sensum. Voluptas autem nihil facit tale, id est, non ἐξίσησι, non reddit hominem stupidum, & mente captum, sed potius est voluntaria & voluntati mentiq; nostræ consentanea.

διὸ καὶ ἐπονομιζότερον.] Altera dissimilitudo, odio & reprehensione grauiori dignam esse intemperantiam, quam ignauiam, illam hac magis flagitiosam turpiorem, quam ipsam dissimilitudinem ex priore elicit, hunc in modum:

Si magis voluntaria est intemperantia quam ignauia.

Ergo & magis flagitiosa, & reprehensione, odio, pœna dignior.

Verum illud.

Ergo & hoc.

Ratio connexi seu consequentiæ ex initio huius libri patet, vbi ostendimus, quæ à volentibus peccentur, pœna: quæ ab inuitis aut ignorantibus venia aut misericordia esse digna. Affert & alteram rationem ibi, & ὅτι ἐπιθυμία, quo Temperantia facilior sit quam fortitudo. Quod ipsum confirmat, πολλὰ δὲ ἐν τῷ βίῳ: eo quod quotidianus temperantiæ sit vsus, nulla sit vitæ pars, vbi temperantiæ non sit locus. Deinde καὶ ἐν ἐπιστομῇ, quia vsus temperantiæ, & acquisitio periculo omni vacet. Quæ utraq; contra se habent in fortitudine, vt cuius & rarior sit vsus, in bello puta solo, & periculosior acquisitio, vt cum vulneribus & morte interdum coniunctus. Iam igitur quia eadem est extremorum ratio, quæ virtutum: certe qui ea quæ facilia sunt acquisitu, tamen negligit, grauiore reprehensione dignus erit, & proinde magis luxuriosus, quam ignauus.

δέξει τ' αὖ.] Tertia differentia, qua & hoc vna explicatur, quemadmodum accipiendum sit id, quod modo dictum est. Intemperantiam magis esse voluntariam, quam ignauiam. Distinguit igitur hunc in modum: Res singulas ex quibus ignauia, esse minus voluntarias, quam ipsam ignauiam: vtrumque quidē esse ἀκέραιον, aut certe minus ἐκέραιον, quam intemperantiam, sed tamen alterum altero minus. Res singulas minus, quam ipsam ignauiam, propterea quod ignauia ipsa seu habitus ipse ignauix sit absq; dolore & ἄλγους: res autem singulæ (puta vulnera, pericula) magno cum dolore sint con-

iunctæ

inest, adeo ut sepe scutum, arma abijcere. & turpem fugam mortis aut vulnere metu arripere multi soleant. Contra vero sit in intemperantia, ubi res singulae magis sunt voluntariae, utpote iucundae, puta, frui hac aut illa voluptate. Habitus autem ipse intemperantiae, utpote ignominiosus, infamis & probrosus, minus est voluntarius, ab omnibus rejicitur. Nemo vult dici luxuriosus, etsi res singulas multi expetunt.

τὸ δ' ὄνομα.] Alterum est huius capitis membrum de nomine ἀγλασίας. Ait autem id & ad puerilia peccata transferri (quod apud Aristophanem in *Pluto* de suo filio conqueritur) nam & pueros proteruos, Graeci ἀγλάστους vocant. Vtrum autem ab altero sit ortum, hoc est, an pueri ἀγλάστοι dicantur à nostris ἀγλαστοῖς, an contra, nihil refert ad institutum. Vt sit, non est absque ratione. Nam similitudo quaedam est inter pueros & inter cupidos seu voluptatibus deditos. Similitudo est bipartita; primum quia & pueri toti sunt in cupiditatibus, cupiditate potius omnia agunt, quam ratione. Quod *infra lib. 7.* explicabitur latius. Deinde vtrum quotidie incrementum capit, magis magisque crescit. Atqui par est refrenari turpem cupiditatem, & quod quotidie crescit. Nam si non reprimatur, excrescet in immensum, utpote, cum voluptatum cupiditas & sitis sit inexplebilis, inexhausta, ut ait Cicero *libr. 1. de Fin. c. 7. Paradoxorum*: ἀπληστῶς, ut ait Aristoteles hoc loco, ἀπληστῶς ἡμῶς, ut ait Plato *libr. 4. de Republ.* unde sumpsit Aristoteles: maxime in puero incipienti, apud quem ratio aut nulla est, aut perinfirma, qua coherceri solet cupiditas. Nam ea est cupiditatis & voluptatis indoles, ut semper manet ac serpat longius, & ab una progrediatur ad cognatam & similem voluptatem: adeo ut tandem amplificata, & ad summum aucta, rationem ipsam expellant, & velut furca eijciant. Hoc enim valet ἐκτρέειν τὸν λογισμὸν. Quare satius est eas esse moderatas & modicas, & quae rationi rectae non aduersentur. Id autem, nempe ita reprimi, Graeci vocant ἀγλασταδίαι. Proprie namque ἀγλάζειν est ea, quae magis excrescunt, luxuriant & intumescunt, minuere, reprimere & castigare.

ὥστε ὅδ' ἔπειδ' αἰ.] Ratione & modum affert castigandae seu reprimendae cupiditatis, eamque rursus similitudine à puero sumpta declarat, nam, ut puer, inquit, ex praedagogi praescripto

Q 4

viuere:

vinere : ita & cupidus ex rationis norma refrenari debet. Quare & *infra lib. 4. cap. 1.* homines plane dissolutos, prodigos inquam prorsus perditos & desperatos vocat Aristoteles *αἰσῆτες, ἀπαιδευμένοι*, id est, vere *αἰσῆτες*, quibus nempe medicina adhiberi non possit.

σοφὸς ὁ δὲ ἀμφοῖν.] Cur ad rationis normam refrenari debeat cupiditas, duas affert rationes, cum, quia utriq; hoc est, & temperanti seu eius cupiditati & *ἐπιθυμητικῷ*, & ipsi rationi vnus idemque propositus est scopus, honestum. De Temperantia certum est, rationi quoque recte dedecus certe propositum esse non debet : tum, quia temperans cupit ea, quae deceant, quemadmodum, quando. At harum rerum distinctio est ex ratione, &c.

FINIS LIBRI III.

LIBER

LIBER IV.

ARGUMENTVM.

*S*upra explicatum est, inquit Thomas, de virtutibus, & in ipso homine tuendo & moderando sunt occupata. Hic de iis, quæ in eius externis bonis aut malis moderandis versantur. Partitur idem hunc

Librum in duo summa capitula: quorum priore agatur de virtutibus: posteriore de duobus affectibus, indignatione & pudore, cum virtutibus affinitatem habentibus. Tractationem autem de virtutibus, seu partem priorem, & longiorem, & in quo totus fere liber consumitur, secas de integro in duas partes, quarum priore de virtutibus ad res externas pertinentibus, easque vel bonas, ut facultates, in quibus liberalitas & magnificentia, & honores, in quibus altitudo animi, & quedam minime vacans: vel malas, ex quibus puta ad iram excitemur. Et in his cernitur lenitas seu mansuetudo. Posteriore autem de iis, quæ ad facta externa, nempe congressum & colloquium, & in his Amicitia, Veritas, & Urbanitas. Summa quidem est hac libri vera: partitio tamen & ordinis ratio, etsi aliis probatur (quod indicauimus supra lib. 3. cap. 6.) neque vera, neque Aristoteli consentanea mihi videtur.

CAPVT I.

COMMENTARII.

Αἰωροῦ δ' ἐξ ἧς αὖτε ἐλδ' ἡμερότητος.] Multa & præclara in hoc capite continentur: nam, ut vno verbo dicam, explicatur cum suis vitiis liberalitas, idque accuratissime, cum quod eius usus in vita communi sit summus & multiplex: tum quod in his rebus, quibus illa modum recte utendi præscribit, plurimum occupentur mortales. Quare & splendida hac de re est disputatio lib. 2. Offic. Partiuntur autem hoc caput alii aliter: nos id

summatim in duas partes secundum existimamus: quarum in
 priore, quibus in rebus, seu in qua materia versetur liberalitas,
 eiusque extrema: posteriore, quæ sint liberalitatis actiones, seu
 quæ viri liberalis facta sint propria, quæ prodigi, quæ avari. Et
 quidem hæc partitio Aristotelis instituto maxime est con-
 sentanea, quem cernere licet hoc diligenter observare in singulis
 virtutibus explicandis, ut primum exquirat, in quibus in rebus ex
 sint positæ: deinde, quem modum iis adhibeat, id est quemadmodum
 agat. Idemque observat in vitiis. Huius autem ordinis Arist. iustissi-
 ma mihi videtur esse ratio & causa. Cur, inquam, prius de rebus,
 deinde de factis virtutū & vitiis, cur denique de his duobus potissi-
 mum agat. Et de factis quidem hoc videtur ratio, quod ex eorum disci-
 mine virtutū singularū natura cognoscatur. Factis circumscri-
 buntur & definiuntur virtutes, ut *sup.* sæpius est explicatum. Factis
 virtutes distinguuntur a vitiis, & hanc rationem ipse Arist. h. in l. in-
 dicat. De rebus hoc est, quod in his materia virtutū cernatur. His
 una virtus distinguatur ab altera. Qua in re etsi peccarunt alii,
 Platonici & Stoici, leuior tamen hic est error: ille est gravissi-
 mus, qui in factis admittitur. Neque enim tanti refert scire, cum
 quid recte est factum, huic an illi attribuendum sit virtuti, quanti
 scire, quid recte, quid prave factum dicendum sit. Nam & sæpe vi-
 tia virtutum nomina sibi induere solent. Quare Arist. qui hanc
 factorum difficultatem & momentum recte intelligeret, &
 sæpe ea prædicat, & maiorem in iis explicandis operam ponit.

Ἐκ τῶν δ' ἑταίρων. Quod prius, primo, h. e. quibus in rebus seu
 materia versetur hæc virtus, eiusque extrema, & ait versari in iis
 rebus, quæ à Græcis *καθήματα* dicuntur, quæ illa sint, mox expli-
 cabitur. Cur in his versetur, hanc affert rationem: quia liberalis
 laudari solet ex eo, quod quid fecerit in his rebus liberaliter. Neque
 enim ex eo laudatur liberalis, quod quid fortiter in bello; quod tempe-
 rater, quod in iudiciis & rebus contrahendis iuste: sed quod in re fa-
 miliari recte se gerat. quæ ratio ut intelligatur, hoc repetendum est,
 ex factis virtutes maxime cognosci. Iam igitur cōcludatur hunc in
 modum: *Quibus ex rebus seu factis virtus quæque laudari solet,
 in his & versatur.*

At qui liberalis ex factis, ut ita dicam, pecuniariis laudatur.

Ergo & in his versatur.

Propositionis hæc est ratio, eo quod virtus habitus sit lauda-
 bilis, virtutis maxime propria sit laus, ut *sup. l. 1.* dictum est. Iam
 igitur, ubi virtutum laudantur facta, certe & virtutes ibi versari

neceſſe eſt. Nam abſurdum ſit, alibi eſſe virtutes, alibi earum ſe-
da. Itaq; ſi iuſtitia laus eſt in contractibus: certe & ipſa iuſti-
tia in iis erit Eadem eſt cæterarum ratio. Quare & liberalitas,
cuius fa-ctorū laus eſt in re familiari (quod omnib. eſt notum)
& ipſa ite- in re familiari ſeu χρημασι verſabitur. Obſeruetur
itaque hoc loco aurea regula ſeu nota, qua virtutum ſingula-
rum materia compre-endi poſſit, nempe laus fa-ctorum ſingula-
rum virtutum, vt ſæpe monuit Græcus Scholiaſtes.

χρηματα ἢ λεγόμενα.] Dicitur eſt modo, liberalitatis mate-
riam eſſe χρηματα, quod verbum, quia eſt ambiguum, ſeu ὁμο-
νυμον (nunc enim idem quod πᾶν γένος, nunc quod pecunia nu-
merata, & ita vere, nunc idem quod Iureconſultis pecunia, id
eſt, res omnes, quæ noſtro ſunt in patrimonio, numi, pecudes,
agri, ſervi, arbores, &c. l. 4. lex 22. 1. 222. D. de verb. ſig.) bre-
uiter monet Ariſt quæ notio huc pertineat, & ait, eo verbo hic
compre-endi res omnes, quæ pecunia x-mentur, hoc eſt, ter-
tia de iis, quas modo attuli, notio huc pertinet. Conſtat igitur,
liberalitatis materiam eſſe rem familiarem, vt Latini loquun-
tur, facultates & res omnes, quæ ſunt in patrimonio.

ὑπερβολὴ ἐν ἀναισθησίᾳ.] Non dicit nominatim & diſtincte,
effuſionem eſſe nimium, avaritiā eſſe id, quod parū, ſed conſuſe
& permixte, hæc duo eſſe nimia, & ea quæ parum: propterea,
quod extremorum utrūq; nunc eſt nimium, nunc eſt id, quod
parum. Nam prodigus in conſumendo eſt nimius, in accipien-
do & quaerendo ἡλιπνὴ modum deſerit: contra avarus in acci-
piendo eſt nimius, in erogādo reſtrictior, parcior. Plurūq; ta-
men & magis proprie, nimium eſt effuſio, quod parū, avaritia:
propterea quod nō tam quaeritus ſeu acquiſitio, quā ſumptus ſeu
conſumptio in hac virtute & vitiis ſpectetur, q̄ & modo, μάλλον
δ' ἐν, &c. monuit Ariſtoteles, & infra diligenter explicabit.

ἢ τὸν μὲν ἀναισθησίαν.] Interiicit explicationē verborū Græ-
corum ἀναισθησίας & ἀσώτίας, & huius maxime, vt quod ſit
ambiguum. Ait igitur, ἀναισθησίαν ſemper & proprie de vno
eodemq; avaritiæ & pecuniarū ſtudio dici: ἀσώτιας aut, nō tan-
tum de p-ſuſione pecuniarū, ſed de alio quoq; vitiō interdū di-
ci, nempe de luxuria Luxurioſos, ſeu Græce ἀνελάστους, & ἀκρα-
ταίς: dici quoq; à Græcis ἀσώτους, nempe qui nullis parcāt ſum-
ptibus ad ſuas explendas voluptates, vbi & præclarū ſc. elogium
luxuriæ interiicit. Nā quia luxurioſi duob. in vitiis cōtaminat,
vt q̄ p-ſundāt pecunias, & cōquirāt libidines, eſſe φανερὸν ἐστιν.

seu omnium deterrimos & flagitiosissimos. Videtur certe Aristoteles captare diligenter omnes luxuriæ, ut vitii deterrimi & prehensiones: nam quam supra beluinam, seruilē, dolibus & solitudine perpetua plenam, summo dignam odio pestem denique ac perniciem mentis & ingenii: hanc hoc loco ostendit omnium esse flagitiosissimam, ut iure apud Iustinum *Libro 20.* frugalitas virtutum genitrix dicatur.

συμπληρωσις.] Quidam libri, ut vetus traditio hic post *συμπληρωσις*, habent verbum *τοῖς ἀνθρώποις* quod certe aut intelligendum, aut intericiendum est.

ὁ δὲ οἰκείως.] Plurique libri habent *ὁ δὲ*, & reddunt Interpretes, *non igitur*, quasi hic quædam sit complexio. Est enim particula *δὲ συμπροσηγορικὴ*, conuersiua, perperam. Rectius verus Interpres & Argyropylos. Neque enim hic est complexio, sed *ἀντιθέσις*. Sententia totius loci hæc est. Et si iam dictum est, luxuriosos, Græce quoque dici *ἀσώτους*, verum quidem id est, inquit Aristoteles, non autem proprie. Legendum est igitur, *οὐ δὲ*.

βύλεται ὃ ἀσώτῳ.] Valet hoc loco verbum *βύλεται* idem quod *solent* aut *debet*, qua de re dictum est *supr.* Affertur autem hic ratio, cur luxuriosi proprie non dicantur *ἀσώτοι*, sumpta à verbi notatione. Nam *ἀσώτῳ* ut ab *ἀσπρηλικῷ* & *σώζω* seruari, deductum, is est proprie, qui sibi ipsi pestem & interitum affert, qui per se ipse intent, qui cum se seruare posset, ipse negligit, & suam ipse salutē prodit. Cur ita, inquit aliquis? Eo quod suas facultates perdat, & sua sponte dissipet, in quibus vita quoddammodo & incolumitas continetur, ut quibus absque, vita non sit futura vitalis. Proprie igitur *ἀσώτης* vocabulum, ad vnum hoc vitium perdendæ pecuniæ, latius & improprie etiam ad luxuriam pertinet.

ὁ δὲ ἔστι χρηστὸς.] Explicata priore capitis parte, de virtutis huius cum vitiorum materia: hoc loco ad alteram accedit, quæ est de factis, modo & usu, forma denique materiæ. Et primum quidem hanc liberalis viri adfert proprietatem, munus & officium, rectum rei familiaris usum ad liberalem pertinere. Ne quis tamen dubitet, an varius rei familiaris possit esse usus, hoc est, an ea quis bene & male quoque uti possit: hoc ante dissoluit, & ostendit eius & rectum & prauum posse esse usum, hac ratione: quia sit de rerum *χρησίμων* numero, id est, sit earum rerum, quarum & usus. Formula sit ista:

Quarum rerum cunquo est usus, illis & bene & male uti licet.

Atqui ῥεῖμα & seu res familiaris & diuitia sunt earum & rerum, &c.

Ergo & re familiari bene & male uti licet.

Hoc iam posito, ostendit rectum eius usum ad liberalitatem pertinere, hac ratione, quia ea is virtute sit præditus, quæ in re familiari versatur, concludatur in hunc modum:

Quarum rerum virtutem quis tenet, his idè optime utitur.

At liberalis rei familiaris virtutem tenet.

Ergo ea quoque optime utitur.

Propositionis ratio hæc est, quia virtus cuiusque rei sit perfectio, ut *supra lib. 2.* est explicatum. Sicigitur perfectus Tibicen rectum tiliarum usum nouit, recteque iis uti. Idem est in medico, gubernatore, &c. Quod autem virtuti hic tribuit Aristoteles, rectum nempe rerum usum, id sapientiæ & scientiæ tribuit Plato: *Peritus*, inquit, *& sapiens medicus curationibus recte utitur: gubernator nautibus, tibicen tibiis, &c.* atque hoc argumento, virtutem esse sapientiam, aut scientiam, & beatitudinem quoque esse scientiam in Euthydemo ostendit: verum non recte: nam in rebus ad ingenium pertinentibus scientia quidem primas partes tenet, easque res perficit: ingenii perfectio est in scientia: at non in moribus, ubi dominatur virtus & virtutum actiones, quod *infra* explicabitur latius *lib. 6. extrem.* Quæri potest, si, ut hic dicitur, bonorum, aut rei familiaris usus est penes liberalitatē, quid fiet scientiæ chrimatisticæ, seu parandarum diuitiarum, quid item œconomicæ? Respondeo, chrimatisticæ & liberalitatis hac in re eam esse rationem inter se, quæ est artis faciendæ ubi, & artis ea canendi. Parat rem familiarem chrimatistica, utitur ea liberalitas: Oeconomica vero munus latius patet, neque solum in pecunia, sed etiam in liberis & uxore moderandis cernitur: nam pecuniæ ratione œconomica coniuncta est liberalitas.

[ῥεῖμα δ' οἶμα.] Hic iam explicat, quis ille sit usus fructusque rei familiaris, idque eo consilio, ut melius cognoscatur liberali quid agendum, aut quid non sit agendum, & ait, rei familiaris usum in sumptibus & largitionibus potius consistere, quam in capiendo & custodiendo: usum censerī sumptu faciundo aut donando, non vero capiendo aut custodiendo: cum is, qui ab aliis accipit, quique sumptibus omnib. parcat, res suas conseruat, non

tam

tam vti suis rebus, quā quærere & acquirere videatur. Eleganti-
 us Arist. *ῥησις*, inquit, in dando & sumtu faciendo : *κλήσις*, in
 capiendo & tuendo cernitur. Solent namq; Græci eleganti *ἀ-
 νησις* hæc duo verba coniungere, vt apud Cic. *lib. 7. Epist. Sum-*
enim, inquit, *ῥησις μὲν τοῦ δόντος, κλήσις μὲν Ἀττικῆς*. quod Cic. postea
 latine reddens: *Sum enim vsu quidē & fructu tuus, mancipio &
 nexu Attici*: vbi *κλήσις*, dominiū valet: hic domini quæstū seu
 acquisitionem potius. Recte autem agens de re familiari duo
 hæc commemorat, vsum & quæstum, propterea quod hæc
 duo potissimum in re familiari considerata sint, quemadmo-
 dum paretur, & quemadmodum consumatur aut collocetur,
 præsertim cū magna & in his affectionibus, liberalitate & eius
 extremis, magna inde existat varietas, vt mox videbimus. Ea-
 dem illa duo in hac disputatione *δόνει* & *λήσει* vocat Aristotel.

διὸ μὲν δόνει ἐστίν.] Huc tandē pertinent, quæ modo de vsus na-
 tura, de dando & accipiendo sunt dicta. Nam hoc agit Arist. vt
 ostendat, liberale in dando potius, q̄ in accipiendo versari, siue
 ēt in non accipiendo, cū prodigus & ipse in dando potissimum
 versetur, auarus in accipiendo. Sed de acceptione postea latius
 & distinctius. In dando igitur seu largitionibus cetni liberalita-
 tem ostendit Arist. argumentis, non 5. non 6. non 10. vt alii, sed
 8. primum iam est commemoratum, quia vsus rei familiaris est
 in dando potius, quā in accipiēdo. concludat hunc in modum:

Quæ ad vsum, propria sunt liberalitatis.

Atqui donatio seu largitio vsus est rei familiaris.

Ergo donatio propria est liberalitatis.

Propositionis ratio modo est explicata, quia rei familiaris v-
 sus rectus ad liberalem pertinet: eius est munus, re familiari re-
 cte vti. Assumptio etiam ipsa modo est explicata, vbi diximus,
 vsum rei familiaris non esse acceptionem.

τῆς δόσεως γὰρ.] II. Argumētum, quia virtutis magis est pro-
 prium bene mereri, aliisque prodesse, quam ipsi alium: hoc agit
 virtus, omnibus vt prosit, nemini noceat, quod *infra* iterat Ari-
 stoteles *lib. 8. cap. 13*. Atqui dando quis prodest alii non accipi-
 endo. Ergo datio propria est liberalitatis.

ὅτι τὰ καλὰ πράττειν.] III. Arg. quia magis propriū est virtutis
 honeste agere, q̄ turpiter non agere. Magis laudatur, qui quid
 honeste agit, q̄ q̄ à turpitudine dūtatur se abstinere: nā vt p̄clare
 Cic. *in Off. l. 1*. non satis est neminem afficere iniuria, sed iuuare
 homines oportet, studio, opa, facultatib. hæc igit est ppositio.

Εἰς

ἐὼν ἀλλος ᾗ.] Assumptio vtriusq; propositionis hic exponitur, prioris iam attulimus, posterioris hæc est: Atqui dando quis honeste agit, non vero accipiendo: non tam agit honeste, quàm cauet à turpitudine, nempe si non accipiat, aut nolit accipere ab his, à quibus non oporteat, vt facit auarus. Ergo datio magis propria est liberalitatis. Obseruandæ autem hic sunt duæ virtutum omnium proprietates insignes, nempe virtutem omnem bene mereri de aliis. Deinde vitium bonum hoc agere potius, vt honesti quid faciat, quam vt à turpibus tantum se absteineat.

καὶ ἡ χάρις.] IV. Argum. quia gratia haberi soleat, non ei qui nihil accipit, quod non oporteat, sed danti potius. Beneficio afficientibus gratiæ agi solent. Formula:

Cui gratia habetur, id huc pertinet: nam proprie ad liberalitatem seu beneficentiam pertinet gratiarum actio.

At danti habetur gratia.

Ergo datio huc pertinet.

καὶ ὁ ἑταῖρος ᾗ μὲν.] V. Argum. quia laudari magis soleat qui donat, quam qui nihil donat, nihil quoq; accipit. Formula:

Quod laudabilissimum, id, cum omni virtuti, vt supr. lib. 1. dictum est, tum liberalitati quoq; magis est proprium.

At qui dat, laudatur. Et certe hac virtus omnium maxime laudari & celebrari solet. Cic. 2. Offic. Temeritate enim remota, grauissima est liberalitas, eoque eam studiosius plerique laudant, quod summi cuiusq; bonitas, commune per fugium est omnium, inquit Cic. 2. Offic. Qui autem non dat quidem, sed nihil tamen accipit, unde non oporteat, is quidem laudari quoq; solet, non tamen vt liberalis, sed vt iustus, qui alieno abstineat: nam si accipit, prorsus non laudatur.

Datio igitur, quia eius est laus, huc pertinet.

καὶ ῥᾶτον ᾗ.] VI. Argum. quia facilius est non accipere, quam dare. Formula:

Difficiliora virtutum sunt propria.

At dare difficilius est quam non accipere, τὸ δὲ οἰκτιρόν.

Ergo dare virtutum magis est proprium.

Ratio minoris; neque enim tam facile quis suum donat, quam ab alieno se abstinet.

καὶ ἐλθόντες.] VII. Argum. quia vulgo liberales habentur, qui donant: qui vero non accipiunt, iusti potius, vt qui accipiunt aliena, iniusti. Ergo donatio huc pertinet.

φιλαυτία ἢ χεῖρ.] VII I. Argumentum: quia ex omnibus virtutibus maxime diligitur liberalitas. Nam iusti sæpe sunt molesti, prudentes pro callidis habentur, temperantes quoque ut nimis acerbi & asperi sunt odiosi sæpe, sola liberalitas est gratissima & charissima. Nam χεῖρ, in quo hic laborat Græcus Scholiastes, quid valeat, *supra* est explicatum. Ratio autem, cur gratissima sit liberalitas, est, quia utilissima, siue, ut Cicero ait, quod commune perfugium sit vir liberalis:

Amantur igitur inprimis liberales; ratio, quia inprimis profunt.

At profunt, qui largiuntur, non, qui non accipiunt.

Ergo largitio liberalitatis est propria.

ἐν ἡμετέροις δὲ τοῖς.] Postquam constat, in largitionibus seu donationibus maxime consistere munus liberalitatis: iam pergit ostendere, quales debeant hæc esse largitiones & quantæ. Cautiones vocat Cicero *lib. 1. Offic.* Prima est ratio seu nota veræ & iustæ largitionis, eam debere esse honesti causa. Ratio, quia omnium virtutum actiones sunt honesti causa, sunt honestæ. Non est igitur liberalis largitio, quæ sit aliis de causis, ut maioris lucri, aut dignitatis & honoris assequendi, libidinis aut voluptatis. Sed hi vel ambitiosi, vel prodigi, vel captatores potius & negotiatores, aut alio aliquo nomine, quam liberales sunt dicendi, ut mox ait Aristoteles. Excluduntur ergo à liberalibus largitionibus illæ, quæ in Rebus publicis deliniendæ multitudinis gratia fieri solent, ut recte Cicero *in Offic.* ubi de ædilitiis largitionibus, quæ tamen ad magnificentiam potius pertinent: *Causa largitionis est*, inquit, *si aut necesse est, aut utile.* In his autem ipsis mediocritatis regula optima est. Sub hac igitur nota, tota fere liberalium largitionum natura & rectitudo continetur, nempe, quia hac admonemur, quibus, quando, quæ, &c. sint largienda. Et huc pertinet cautio Cic. ut pro dignitate cuique tribuatur, ut, in beneficentia delectus sit dignitatis: in quo & mores eius erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas ac societas vitæ, & ad nostras utilitates officia ante collata. Huc quoque pertinet quæstio: Fortunatone potius, an inopi sit donandum, qua de re Cicero *lib. 2. Offic.* *Sed cum in hominibus, &c.* ubi docet, beneficia potius in tenues, quam in beatos esse collocanda. De qua re & Plato *in Phædro in princ.* nam propensior benignitas esse debet in calamitosos, nisi forte erunt digni calami-

calamitate. Recte igitur & Ennius: *Benefacta male locata, malefacta arbitror.* & eodem in lib. *Largiendum quidem, inquit, est, sed idoneis hominibus indigentibus, sed diligenter atque moderasse,* id est, cum delectu.

ἡ τῶντι ἀδύνας.] Altera cautio seu nota largitionum, ut fiant libenter, aut certe absque molestia, & non grauate. Ratio, τὸ γὰρ, quia virtutum omnium, excepta fortitudine, actiones sunt vel iucundæ, vel absque molestia, aut certe minima cum molestia. Sic enim legendum puto ex veteri tralatione ἡκιστα, & facile absumi potuit alterum. De antecedente, nempe, omnium virtutum actiones esse iucundas, dictum est libro 2. & 3. & de liberalitate quoque apud Apostolum: *Hilarem datorem diligis Dominus.* Huc quoque pertinent proueria: *Bis dat, qui cito dat, &c.*

ὁ δὲ ἀδύνας εἶς.] Quæ modo attulit, largitiones honesti causa & libenter fieri debere: iam contrariis explicandis magis declarat. Qui igitur honesti causa non largitur, inquit, non liberalis, sed alio nomine dicendus erit, puta ambitiosus, &c. ut neque liberalis erit, qui non libenter & hilari vultu, sed vel pudore aut metu coactus, donat. Apparet namque, hunc pecuniam retinere malle, quam dare aut exercere liberalitatem.

ὁ δὲ ἀψύχῃ δέ.] Adhuc de largitione: nunc de acceptione, seu sumptione. Sic enim Plautus loquitur in *Persa*: *Improbis homo est, qui beneficium scit sumere, & reddere nescit.* Et Martialis: *Dedecus est semper sumere, nihilq; dare.*

Et si autem liberalis omne munus in dando potius quam in accipiendo versari ostendimus: non nihil tamen & in accipiendo spectatur, aut certe hoc quoque videndum est, quemadmodum se in accipiendo gerere debeat. Primum igitur hanc affert cautionem, Liberalem non sumere, unde non oporteat, hæc prima est sumptionis lex & conditio. Cuius ea est ratio, eo quod sumere à quibus non oporteat, à quolibet, non est eius, qui pecuniam parui faciat, ut liberalis, sed avari potius. Altera conditio est, liberalem non esse αἰμυλῶς, id est, ad poscendum seu postulandum facilem, non esse petacem, seu, ut antiqui loquebantur, procacem [Cicero lib. 4. de Repub.] Ratio, ὁ δὲ γὰρ εἶς, &c. quod liberalis, qui alios beneficiis afficere solet, nolit vere affici ab aliis. At qui postulat, is affici cupit. Manat autem hæc ex priore: nam qui ad sumendum non est facilis, idem neque ad postulandum.

ὅθεν ὅδε λέγεται.] Explicatis duabus cautionibus sumptionum, tertio loco ostendit, quid liberali sit agendum, & ait, sumere quidem illi licere, sed vnde oporteat, nempe ex suis rebus & possessionibus. & ex his ipsis tamen eo consilio, nō quasi ipsum sumere per se sit honestum, sed hunc potius in finem, ut hac sumptione ad largiendum utatur, & hinc suppetant copiae ad donandum. Ex quibus verbis perspicuum est, sumptionem in liberali valde arctari, nempe quā in suis tantum rebus permittatur: deinde in hac ipsa tamen non positam esse liberalitatem, sed potius eam fieri liberalitatis & largitionis causa.

ὅθεν ἀμειλίγη.] Explicat, quod dixerat de suis rebus liberalem capere posse: nam & liberalem suarum rerum curam gerere debere, non tam propter ipsas res, aut quo eas amet, sed ut ad largiendum suppetant, quod ipsum & Cib. lib. 2. Offic. monet. Habenda est autem ratio rei familiaris, quam quidem dilabi sinere, flagitiosum est, sed ita ut illiberalitatis auaritiæque abut suspicio: posse enim liberalitate uti non spoliantem se patrimonio, nimirum est pecuniæ fructus maximus.

ὅθεν τοῖς τοῦ καλοῦ.] Hoc supra est explicatum, ubi de honesto, ad cuius distinctionem pertinet, videre cui donetur, digno an indigno, siue, ut Cicero, ut pro dignitate cuique tribuatur, ut patriæ, ciuitatis, cognationis, calamitatis, probitatis, habeatur ratio. Cicero quidem libro secundo Officiorum, idoneis duntaxat dari vult: hoc est, ut Aristoteles appellare videtur, ὅθεν τοῖς τοῦ καλοῦ, quod grauiter reprehendit Lactantius libro 6. Institut.

ἰσορροπία δ' ἔστι.] Adferuntur hic alia quatuor liberalitatis proprietates, quarum hæc est prima; Liberalem in largiendo valde excellere, adeo, ut ipse sibi minus retineat semper. Ratio, τὸ γὰρ μὴ, eo quod hæc liberalis viri sit natura & indoles, nullam sui curam habere, nihil se respicere, ad largiendum totum spectare.

κατὰ τὴν οὐσίαν.] Altera proprietas, ex facultatibus iudicandam esse liberalitatem: neque enim in multitudine aut magnitudine donorum spectari liberalem, sed ex animo & voluntate, ex recta affectione. At hæc pro facultatibus suis donare solet, quod confirmatur ex eo, quia sæpe magis liberalis habeatur, qui pauca, quam qui multa donant: pauca ex re tenui: multa ex magnis copiis, & tamen non pro rata, ut illa muliercula apud Euangelistam. Prætermisit Aristoteles hoc loco, sed

sed paulo inferius commemorat: Liberalem pro facultatibus suis donare oportere, earum modum non excedere, ut præciare Cic. ne maior sit benignitas quam facultates. Qui enim benigniores volunt esse, quam res patitur; primum in eo peccant, quod iniuriosi sunt in proximos: quas enim copias his suppeditari æquius est & relinqui, eas transferunt ad alienos. Inest aut in tali liberalitate cupiditas plerumque rapiendi & auferendi per iniuriam, ut ad largiendum suppetant copiar: & lib. 2. moderate ait donandum. Multi enim patrimonia effundunt, inconsulte largiendo. Quid autem est stultius, quam quod libenter facias curare, ut id diutius facere non possis, &c. Quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit, nec ita referenda, ut pateat omnibus, modus adhibeatur, isque referatur ad facultates.

ἡ ἀδελφωτέρη δ' εἶται.] Tertia proprietas, magis esse liberales, qui à maioribus partas diuitias acceperunt, quam qui ipsi pepererint, quod ipsum & Plato lib. 1. *Politicorum*, indicat: ex quo loco hæc sumpsit Aristoteles. Cuius rei duas affert rationes. Prior est, quia inopiam nunquam sunt experti. Ut autem qui in bello nunquam fuerint, ad pericula proiectiores videntur: ita & in diuitiis, qui inopiam nunquam sunt experti, ad eas profundendas sunt faciliores, & hoc arg. lib. 2. *Rhet.* Aristot. ostendit, adolescentes esse natura magis liberales, quam senes. Altera est ratio, & πάντες ἀγαπῶσι, quia suum quisque opus amat, suum cuique est pulchrum, quod quisque sibi peperit, hoc ipsi est charissimum: quod ostendit Arist. ex parentum amore erga liberos, quem constat esse acerrimum, & multo quidem acriorem, quam liberorum aduersus parentes. Qua de re *infra* l. 9. c. 6. πᾶς ὁ παῖς, &c. ostendit & exemplo Poetarum, qui sua quisque scripta & versus mirifice amare solent. Ex omnibus scriptoribus nemo tam sibi placet, quam Poeta, nemo tam sua amat scripta quam Poeta: quod & *infra* commemorato loco, & Plato eo loco, & Cicero lib. 5. *Tusculanarum quaest.* de Dionysio Siculo: *Musica tam vero, inquit, per studiosam accepimus: Poetam etiam Tragicum quam bonum nihil ad rem. In hoc enim genere nescio, quo pacto, magis quam in aliis suum cuique pulchrum, adhuc neminem cognoui Poetam, & mihi fuit cum Aquinio (sc. pessimo Poeta, teste Catullo) amicitia, qui sibi non optimus videretur, sic se res habet, se tua, me delectant mea.* Idem commemorat lib. 14. ad *Attic.* & lib. 2. ad *Quint. Frat.*

πλετεῖν δ' ἑμέδον.] Quarta nota & proprietas; non facile fieri, ut ditescat liberalis; homines liberales plærung; non esse ex ditioribus, ratio, μήτι ληπλικήν, &c. eo quod nec sint ληπλικήν ad accipiendum & acquirendum auidi, nec φυλακλικήν non nimis attenti in rebus conferuandis (nam & *supra* diximus, liberalitatem non versari in custodia aut sumptione) sed sint potius *προεπλικήν* ad largiendum profusi & faciles, & quia bona non propter ipsa, non quia ipsa ament, sed dandi & largiendi duntaxat causa ea cupiant aut quærant. Sic enim in libris fere omnibus & veteri tralatione legitur. Quidam repouendum putat δι' αὐτὸν, ut referatur ad ipsum liberalem, non ad τὴν χεῖρματα. Verum, cum omnis mutatio, tum vbi bona peræque constat sententia est periculosa, hic certe minime necessaria.

διὸ καὶ ἐγκαλεῖται.] Argyropylus legit ἡ τύχη, accusatur fortuna, sed in omnibus libris etiam veteri tralatione est τῇ τύχῃ, fortunam accusat, nempe vulgus τὸ πλῆθ. Qua concile loquendi ratione & Græci & Latini sæpe vtuntur, ut & *libro primo* admonuimus, ut Cicero 1. *Officiorum*. Maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur. Sicibile legendum ex veteribus libris: nam in vulgatis interiectum, nonnulli. Quod ad rem attinet; sic apud Senecam in Hercule furente quidam: *O fortuna viris inuida fortibus, quam non æqua bonis præmia diuidis*. Idem alibi: *Res humanæ ordine nullo fortuna regit, spargitque manu munera cæca peiora fouens*.

συμβαίνει δ' ὅτι.] Cur non ditescat liberalis, etsi iam ratione confirmarat, ut quia sit *προεπλικής*, hic alteram pene geminam tamen & eandem adfert, nempe quia non curet ditescere, quia nullum in diuitiis quærendis studium & operam ponat, ut res aliæ, bona valetudo, honores, eruditio: ita & copiarum studio & industria parantur.

ἢ μὴ δῶσα.] Etsi liberalis ad largiendum est facilis & profusus, non tamen largietur, quibus nō oporteat, id est, indignis, ut *supr.* est explicatum, ut largiendum pro facultatibus, largiendum libenter, & non grauate: accipiendum quoque vnde oporteat.

διὸ τὰς προέτιμους.] Postquam ostendit eum, qui in dando & largiendo modum excedat, esse prodigum: id ipsum argumento à ligno, hoc est, à vulgi testimonio & loquendi consuetudine

confirmat, & quidē à contrario. Tyrannos namq; vulgo nō dici prodigos, quod tantæ eorum sint copię, vt largiēdo modum earū superare vix possint, raro reperiantur Tyranni, qui plane se exhauriant largiendo. Est igitur & hic argumentum, etiam, qui modum facultatum nō excedat, quantumis immensa donet, posse tamē esse liberalē, neq; propterea dicendū prodigum.

ὁ δὲ ἱερογλυφικός.] Perperam Thomas existimat Aristotelem hic incipere agere de prodigo, de quo multo post: nam istud de prodigo est parergon: adhibito contrario ad explicandum magis modum liberalitatis.

ὁ μῆνους ἐν μυστοῖς.] Obscurior clausula: nam vel ita accipi potest: liberalem seruaturum rectum modum, tam in rebus paruis, quam in magnis. Paruas voco, quę in priuatis locum habent, vt captiuorū redemptionem, dotis dationem, sepulturam, &c. Magnas, quę in Repub. locum habent, in quibus versatur Magnificētia, de qua proximo capite. Et ita Thomas. Verum quia non puto, liberalitatem, de qua hic agitur, in magnis eiusmodi rebus versari, vt proximo cap. ostendam: sic potius accipienda hæc puto: Liberalem, siue parum, siue multum largiatur, tam in paruis donis, quam magnis seruaturum τὸ δέον. Siue etiam ita: Liberalitatis rectitudinem tam in paruis donis cerni, quam in magnis: neque id absqueratione. Nam & artes, quibus virtutes sæpe comparauit Aristoteles, tam in paruis rebus elucēt, quam in magnis, & sæpe magis in paruis, vt pictoris tam in parua tabula, quam in magna: & sculptoris tam in sigillo, quam in signo.

τῆς δὲ τῆς γδ.] Quod hic dicitur, liberalitatem in utroque, dando & accipiendo spectari, qua cum distinctione accipi debeat, *supr.* est dictum.

ἡ περὶ γδ τῆς.] Obscurus est locus, quo tamen hoc puto agere Aristotelem, vt planius explicet, & quasi τὸ δέον adferat eius sententię, liberalem cum in dando, tum in accipiendo τὸ δέον sequi, siue, honestam & sumptionem & largitionem in eo inesse. Nam eas inter se sequi, vt in honestate conuenientes. Quę autem sequuntur, non mirum si concurrant, cum sint similes, vtpote honestę utręque. At quę non inter se sequuntur, vtpote dissimiles & contrarię, neque concurrunt, neq; in vno eodemque repetiri possunt propter contrariorum naturam. Quare, vt liberalis viri datio, ita & sumptio, honesta κατὰ τὸ δέον esse debet. Sequuntur autem inter se, & altera com-

mitatur alteram, rectam largitionem recta sumptio: ut in liberali, & contra, vitiosam donationem vitiosa sumptio, ut in prodigo, qui, quia contra τὸ δῖον dissipat & largitur, ut ad largiendum copiarum ipsi suppetant: sumat quoque contra τὸ δῖον necesse est, nempe furando, latrocinando, turpiter aut improbe postulando, aut emendicando, &c. Vt igitur vitiosa sumptio similem donationem sequitur: ita & recta sumptio similem donationem sequitur. At contrariarum se non consequuntur, ut vitiose nactus, seu per fas & nefas (quod fere faciunt auari) certe non facile largietur honeste, neque contra, vitiosam donationem non sequitur honesta sumptio. Nam prodigus, qui effundit contra decorum seu vitiose, si honeste sumere velit, breui illi nihil supererit ad donandum. Ex his igitur perspicuum est, quarum inter se consequantur, quarum non: & cur tam sumptio, quam largitio honesta in liberali concurrant, qui scopus est huius loci.

ἰσὺς παρὰ τὸ δῖον.] Quia *sup.* dictum est, Libenter daturum liberalem, hoc amplius hic adiicit interdum & dolorem capiturum. Dolebit igitur liberalis, si vel indigno, aut quas in res non oporteat, sumptus fecerit aut donauerit, sed dolebit modice: cuius rei hanc affert rationem Aristoteles, quod virtutis seu viri boni sit, quibus rebus quatenus sit & lætandum & dolendum: tamen si Stoici postea exorti aliter senserint, qui noluerunt in virum bonum cadere ægritudinem: qua de re apud Cic. 2. *Tusc.*

καὶ ἀργιῶν καὶ δῖον.] Obscurior est locus, quem tamē omnes ita accipiunt, liberalem comem & facilem esse socium, in communione seu societate rei pecuniariæ, aut bonorum esse tractabilem, & qui sibi non plurimum semper tribuat. Sed difficilius est videre, quemadmodum hæc inter se cohæreant: videtur tamen horum verborum hic esse scopus, quibus exponat Arist. fieri non raro, ut liberalis, quibus aut quemadmodum non oporteat, largiatur: sæpe fieri, ut donet indignis, eo quod, ad pecunias quod attinet, minime sit difficilis, sit ἀργιῶν καὶ δῖον facilis & tractabilis, atque ita decipi facile potest, obrepi ab indignis illi potest, persuaderi denique potest. Et hæc videtur mihi huius loci sententia & scopus, & vis verbi ἀργιῶν καὶ δῖον. Quo enim hic de societate.

καὶ μέλλον ἀχθόμενον.] Et hic locus cōfirmat nostram explanationem. Agit namq; etiam de liberalis dolore: quare & illud

Ἐκ γινώσκῃ. eodem spectare debet. Nam absurdum sit clausulam prorsus alienam à re proposita interiectam hic esse. Ait autem hoc loco Arist. liberalem magis dolere, quia non consumpserit, vbi oporteat, quam quia consumpserit, vbi non oporteat. Quemadmodum Imp. Hadrianus: *Præstat, inquit, nocentem absoluerè, quam innocentem damnare.*

καὶ τὸ Σιμωνίδῃ.] Grauitèr hoc loco, & quidem (qui mos Aristoteli est vñtatur) aliud agens, perstringit Simonidem Poetam insignem, & versibus Lyricis, & auaritia nobilem. De quo Plato *in Hipparcho.* Athenæus *lib. 14.* Plutarchus *de tarda Dei vñdicta.* Ælianus *lib. 8. in principio.* & Erasmus *in promerb. Simonidis cantilena.*

ἔρχεται δ' ἡ μὴν.] Hic proprie incipit explicare de prodigo. Nam quod modo, eum, quibus rebus aut quemadmodum oporteat, neque lætari neque dolere: ad planiorem explanationem vñq; liberalis pertinebat.

ἔρχεται δ' ἡ μὴν.] Id dictum est *supr. inisio capitis*, nempe nimium, & quod parum esse auaritiæ & profusionem.

καὶ τὴν δαπάνην.] Hoc adiicit Aristoteles, eo quod prodigi profusio non tam in donando, quam in sumptu faciendo versetur. Itaque quia dixerat, prodigum in datione esse nimium, idque in dubium reuocari poterat, vt iam diximus, præmonet Aristoteles, sumptum seu δαπάνην nomine largitionis quoque se complecti.

ἡ μὴν ἡ ἀπορία.] Iam demum naturam seu facta prodigi explicat. Et quidem in tribus potissimum ipsum peccare, nempe quia in dando & in non accipiendo sit nimius, in dando modum superet, in accipiendo modum deserat. In dando quidem, quia temere dignis, & maxime indignis omnibus donat. In non accipiendo, quia nihil prorsus accipere curet, sed omnia potius profundat. In his igitur duobus prodigi consistit ὑπερβολὴ ἔλαττος, seu id quod parum in accipiēdo, quia nihil accipiat, seu minus quam oporteat. Nam liberalis, qui rebus in omnibus modum tenet, dat quoq; modice, & accipit modice. Hæc enim tria facta diligenter sunt distinguenda. Auarus autem bis peccat, in dando & in accipiendo. In hoc quidem nimium, in illo parum.

παρὰ ἐπὶ μικροῖς.] Accipiunt vulgo & reddunt, præterquam in rebus paruis, quali sit exceptio, perperam: nam in rebus magnis qui sunt ἀπληγῇ, i. modū in accipiendo superant, non

proprie sunt auari, sed iniusti, *πλοῦνται* Tyranni, ut ipse Aristoteles *infra* hoc capite, *τοὺς γὰρ τὰ μεγάλα*, &c. Est igitur in his verbis non exceptio, sed explanatio hunc in modum: Auaritiam modum superare in accipiendo, nempe, siue, sed tamen (id enim sæpe valet *τὸ πάλιν*) in rebus paruis, quasi dicatur, in rebus magnis non versatur auaritia, sed Tyrannis potius & iniustitia.

τὰ μὲν ἔν τῇς.] Explicato summam factorum, tam avari quam prodigi discrimine: iam eadem diligentius explicat. Et primum quidem de prodigo: Facta eius raro concurrere, id est, vix reperiri, ut semper quis largiatur, qui nihil accipiat. Sic enim hoc loco legendum est, *συνδύαζεται*, siue, ut quidam libri habent, *συνδύαζεται*, id est, ut recte Græcus Scholiastes, *συνπλέκεται*, id est, coniunguntur, *ἑ ἄμα γίνονται*, id est, concurrunt, ut nos explicauimus. Ratio huius sententiæ, & *ἡ ῥάδιον*, quam & modo attulimus, non esse facile donare eum, qui nunquam accipiat. Nam largitio cum fundum non habeat, ut prouerbio dicitur, certe semper dantem nunquam accipientem, res ut deficiat, necesse est, priuatum præsertim, qui proprie dicuntur prodigi. Nam Tyranni & Principes *δυναστεύουσι* etiam multa largiendo non facile labuntur facultatibus, neque proprie dicuntur prodigi, ut *supra* est explicatum.

ἐπεὶ ὅγε.] Aut legendum *ἐπὶ ταῖς*, id est, deinde, aut rarus est hoc loco huius particulæ vsus & notio, pro *caterum* aut *verumtamen*.

ἐπεὶ ὅγε τοῖσδε.] Vt ex malis alia aliis sunt leuiora, item in his duobus extremis, prodigum auaro minus esse malum, ostendit tribus potissimum rationibus. Quia autem prodigi tria sunt genera, videndum, de quo accipienda sit hæc sententia: nam quidam sunt tantum *δοῦναι*, & ad largiendum procliuēs: quidam simul & *ληφέναι*, qui & dent & accipiant nullo modo aut discrimine: omnium postremi sunt, qui in luxuriosos degenerant, seu potius iam sunt luxuriosi, ad libidines & voluptates perfruendas patrimonium consumunt: certe de primo genere, ut minime malo, hæc accipienda videntur, & hoc est, quod ait *τοῖσδε*, & postea, *ὁ δὲ τοῖσιν τὸν πρῶτον*, &c. quales fere sunt adulescentes. De secundo genere, *ἀλλ' οἱ πολλοί*, &c. De tertio genere, *διὸ καὶ ἀνέλαστοι*, &c. & ex secundo plerumque degeneratur in tertium.

Διάτης τι γδ.] Prima ratio, quia prodigus est *Διάτης*, id est, ad sanitatem & frugem reduci potest, avarus est *αἰσῆς*, ut *infra* hoc capite extremo dicitur, id est, deploratus, & qui difficillime ad liberalitatem reuocari possit. Certe paucos reperies avaros, qui liberales postea fiant: Etsi apud Terent. in *Adolphis*, *Demea ex aspero, duro & avaro sene, liberalem & lenem se præbere studet*. Prodigi autem & luxuriosi multi reperiuntur, qui ad frugem redierint. Cic. *pro Cælio*. *At multi, inquit, & nostra, & patrum maiorumq; memoria iudices, summi homines & clarissimi viri fuerunt: quorum cum adolescentia cupiditates deferbuissent, eximia virtutes extiterunt*: Exemplo sit ille, de quo apud Horat. *lib. 2. serm. 3.*

Facias ne quod olim mutatus, &c.

Huius discriminis rationes sunt duæ, prior ab ætate. Nam plerumq; hæc profusio cadit in imperitos adolescentes & petulantes, qui ubi adoleuerint, confirmato cum ætate iudicio, plerumq; vitam illam luxuriosam derelinquere solent. Contra fit in avaris, quod vitium in senes potissimum cadit, in quibus, ut nulla est ætatis aut iudicii: ita nec morum mutatio, immo exaggeratio potius, ut *infra* explicabimus hoc capite. Altera ratio discriminis est ab inopia. Quæ adolescentes per luxuriam facultatibus exutos, ad frugem sæpe reuocare solet; quæ certe ratio in avaris locum non habet, cum per avaritiam non inopia, sed copiarum conquirantur.

Ἐπὶ τὸ μέσον.] Altera ratio, quia prodigus cum liberali cognationem habeat, avarus non item. Nam prodigus non est *ἀναισῆς*, ut avarus, sed *δυνατός*, ut liberalis, nisi quod hic modo & honesti gratia, prodigus non item: qui tamen ob hanc affinitatem ad liberalitatem perducere poterit, vel consuescendo, vel ætate aut inopia, ut iam diximus. Et hoc est, quod ait *ἰσοθύνῃ, ἥπως ἄλλως μεταβάλλοι, &c.*

διὸ ἔδειξεν.] Itaque prodigus non videtur malæ esse indolis: id namque valet *τὸ εἶδος*, de quo *initio lib. 1.* valet hic indolem, ingenium, non mores, ut quidam reddiderunt. Sententia est, Prodigum videri non malæ indolis aut naturæ, propter eam cum liberali affinitatem, & ut hoc loco ait Aristoteles, quia generosi sit animi largiri & nihil accipere. Cic. *lib. 1. offic.* *Nihil enim est, inquit, tam angusti animi tamq; parvi, quam amare diuitias, nihil honestius magnificentiusq; quam pecuniam contemnere.* Et Arist. *lib. 8. Polit. cap. 3. in fine.*

καὶ ὅτι ὁ μὲν.] Tertia ratio, quod prodigus profit multis, avarus nemini, ne sibi quidem ipsi, inquit Aristoteles, ut & Publius in *Mimis suis*: *In nullum avarus bonus, in se pessimus*. Et idem *Avarus, nisi cum moritur, nihil recte facit*.

ἀλλ' οἱ πολλοὶ γάρ.] Alterum prodigorum genus, qui nō tantum sint δοτικοί, sed etiam λαητικοί, id est, qui non profundant sua duntaxat, sed aliena quoque rapere studeant, idque hac de causa fieri, quia cum largitionibus exhauriantur, & earum sint cupidissimi, necesse est, ut copiam ad largiendum ipsis suppeditent, eos quoque esse λαητικούς. Vere .a. & proprie prodigi sunt δοτικοί: ex euentu autem fiunt λαητικοί, & hac in re similes sunt liberalibus, quos & *supra* ostendimus per se δοτικούς, ex euentu λαητικούς.

ἀναγκάζονται γάρ.] Id est, coguntur aliunde copias sibi conquirere, seu parare diuitias, id valet, quod dicit *πράττειν*, non ut quidam reddiderunt, præbere & suppeditare alijs, quod huic loco non conuenit.

ἄλλα καὶ ἀπὸ τοῦ μὲν.] Postquam docuit prodigos quoque fieri λαητικούς, hic modum λαήσεως ostendit, ex quo cognoscatur discrimen inter λαήσαντα prodigi & liberalis. Nam hunc sumere ut oportet, & à quibus oportet, illum non item: propterea quod hic honestum habeat propositum, prodigus nullam honesti curam gerat, & proinde à dignis & indignis, ab omnibus denique sumit, aufert, rapit, furatur.

διότι ὅτι ἐκ τῶν προτέρων.] Elicit ex prioribus hanc sententiam, prodigorum largitiones non esse liberales, tum quod non sint honestæ, tum quod nullo discrimine aut diligenter, id est, cum delectu fiant, & indignis potius quam dignis. Quare recte, Ennius: *Benefacta male locata, malefacta arbitror*.

διὸ καὶ ἀπὸ λατῆς.] Quia dixerat prodigos ijs fere largiri, qui voluptatem aliquam ipsis reperiant, qui adulari ipsos norint: hinc elicit, prodigos in luxuriosos fere degenerare, pluresque ex prodigis esse quoque luxuriosos: cum, quia, qui omnibus in rebus facile sumtum faciunt, patrimoniumque profligant, hi quoque in rebus luxuriosis sumptibus non parcent: tum, quia, qui nullam honesti curam seu rationem habent, ut hi prodigi, facile ad voluptates, id est, luxuriosorum materiam delabuntur.

ἢ δὲ ἀνὴρ λατῆς.] Nūc de Avaritia: de qua hoc primū, Eam esse insanabilem, nunquam in mediocritatem conuerti posse. Cuius rei duas affert rationes: priorem ab ætate, quia ætas, in

quam cadit auaritia, eo est ingenio, vt quo magis ingrauescat, eo auaritiam magis augeat. Est .a. senectus hæc ætas, quam & h. loco & li. 2. *Rhet.* Aristot. ait, reddere homines auaros. Quæ senectus, vt est auaritiæ ortus causa, ita & incrementum. Contra est in adolescentia, quæ cum maturitate sapere discit, atq; ita ad frugem reuocari solet. Cæterum senes fere esse auaros, perspicuum est. Etsi apud Cic. Cato, nihil absurdius esse ait, quàm vbi minus restet viæ, plus quærere viatici. Cur .a. auari fere sint senes, negat se intelligere Cato. At Arist. duas eius rei affert causas. Altera in *Rhetor.* quia longo vsu didicerint, quid valeat nummus: quanti fiat pecunia, quam nō temere sit profundenda: altera indicatur h. loco. quia imbecillitas omnis sit auara. Qualis est senectus, & hac ratione quoq; sceminarum plerumq; viris sunt auariores. Cur .a. infirmitas homines reddat illiberales, duæ possunt reddi rationes, tum, quia infirmitas est defectio quædam & inopia, quam omnes explere studemus: tum, quia quæ viribus nequeunt, ea ratione seu parsimonia & auaritia assequi student. Hæc igitur vna est ratio, cur insanabilis sit auaritia. Altera est, & συμφύσιον: quia magis naturæ nostræ sit cognata quam profusio, quod ex eo sit perspicuum, quia multo plures φιλοχρημάτους & pecuniæ studiosos, quam prodigos & ad largiendum faciles reperias. Formula:

Qua natura nostra sunt coniunctiora, agrius depelli possunt: Naturam expellas furca, &c.

At auaritia natura nostra est cognatior.

Ergo difficulter potest expelli.

Plane Aristotelis sententia ita est accipienda, vt interdum tamen exceptionem patiatur.

Ε Ἀγταινι ἐπὶ.] Adfert varia auaritiæ genera. In libello de virtutibus tria commemorantur αἰσχροκέρδεια, id est, turpis lucri studium, quale est opificum quorundam. φειδωλία, parsimonia nimia eorum, qui nullos faciant sumptus, aut ægre πρὸς βίαν eorum, qui sumptus quidē, sed Euclionis instar faciant, aut Simonidis, quem ipsum κίμβριον vocat chamæleon apud Athenzum lib. 14. Hoc .a. loco duo summa auaritiæ genera afferuntur eo qd auarus partim in nimium accipiendo, partim in nihil dando peccet. Nam raro fieri ait Arist. vt in vno vniuersa reperiatu auaritia. Ad hæc .a. duo genera, tria superiora referri possunt: ad prius primum, ad posterius duo reliqua; qd posterius, prius explicat Aristot. Est autem eorum, qui nihil

largiantur, nihil quoq; accipiant, aliena non appetentes, suis conseruandis intenti, & quidem hi meliores videntur, quod ab alienis manus abstineant: cur. a. abstineāt, duab. de causis fieri, monet Arist. Nā alios abstinerere probitate, & turpitudinis fuga adductos, temperare inquā ab alienis, ne quid turpiter cogantur admittere; furti, inquā, fraudes, &c. in quā sepe incurrun, qui alienum appetunt. Alios vero ab alienis temperare, non probitate aliqua sed metu, ne & ipsis aut eorum bonis accidat, vel à priuatis, vel à Magistratibus, quod in alios ipsi perpetrarint. Nam vt præclare Aristoteles, *ὁ πόσειον* &c. difficile est aliena quem appetere, cui contra sua quoq; ab alijs nō appetantur. *Male scilicet parata, male dilabuntur. Quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris.* Et certe plerique auari male volunt & insidiantur. Hinc & apud Cicero. 3. *de Nat. Deorum*, Filius familias in Synephebis Cæc. liij paradoxe mauult habere patrem auarum, quam facilem, propterea quod à liberale, vt aliquid per dolum auferat, sibi persuadere non possit. Avaro autem omnem machinam & dolum commoliri, summa sit voluptas. Huius autem generis sunt, qui Græcis dicuntur *φειδῶλοι* parci, *γλίχροι* tenaces, *κίμβικες* (quasi ollares dicar, qualis Euclio erat cum sua olla) *κυμινωπεῖσαι* cumini secto- res, *ῥυπαροὶ* sordidi, *πρωγῶτοι*, id est, fere victantes, *συκοπρωγῶται*, ficibus victitantes. Hoc igitur primum est auaritiæ genus summum. Nam huius ipsius generis, quam varia rustus sint genera, vel ex solis nominibus, quæ modo attuli, perspicari potest.

οἱ δὲ αὐτὸ καὶ πλεον.] Alterum est auaritiæ genus summum, eorum, qui nullum in sumendo modum tenent, vndeunque lucrum captant, etiam minimum, & cum infamia, quales plerique sunt opifices, perductores, lenones, forneratores, captatores, testamentarij & viduarum, assentatores, aleatores denique, fures, grassatores, latrones, ac si qui alij sunt iniusti, illiberalis & turpis quæstus studiosi.

ὁ δὲ μικρότερος.] Obscurior est clausula. Vulgo accipiunt, qui pauca scilicet donant, maioris gratia, vt sunt adulatores & captatores. Rectius, vt puto, alij, qui pauca scil. lucrantur aut quærunt & accipiunt: magno scil. precio, id est, qui ob paucillum lucri etiam indigna subire non erubescant, & vt mox ait Aristoteles, qui honestati & famæ etiam vilissimum lucellum anteponunt. Itaque *ἐπὶ πολλῷ* scilicet *μικρῷ* precio, id

est, qui magna mercede, id est, damno & dedecore etiam parua lucella redimunt.

τὸς δὲ τὰ μέγιστα.] Rationem reddit, cur dixerit, ἐν τῷ μικρῷ, id est, etiam minimi & vilissimi lucri causa. Nam, inquit, qui maiora lucra sumunt aut persequuntur, ut qui vrbes capiunt, fana spoliunt, (qualis apud Ciceronem est Verres) hi non proprie dicuntur auari, sed malefici, improbi, iniusti, Tyranni, de quibus & Cic. 1. offic. *Sunt autem, inquit, multi, & quidem, cupidi splendoris & gloria qui eripiunt alijs, quod alijs largiantur, &c.* Videndum est igitur, ut ea liberalitate utamur, quæ pro sit amicis, noceat nemini, quale L. Syllæ, C. Cæsaris pecuniarum translatio à iustis dominis ad alienos, non debet liberalis videri: nihil enim liberale, quod non idem iustum 2. lib. Ab hoc igitur genere largitionis, ut alijs detur, alijs auferatur, aberunt hi, qui Rempubl. ruebuntur, qualem describit Hagesilaum suum Xenophon.

ὁ μὲν τοι κυβώτης.] Quia de furibus, grassatoribus, latronibus, aleatoribus, eo quod cum Tyrannis affinitatē habeant, dubitari poterat, an & hi iniusti potius quam illiberales dicendi essent, nominatim de his explicare voluit. Et ait illiberales quoq; hos esse, ἀμφοτέρως inquam, id est, tam aleatores, quam reliquos, propterea quod utriq; sint αἰχροειδέες. Formula sit ista:

Qui αἰχροειδέες, sunt illiberales, ut ex prioribus perspicuum sit.

At hi utriq; sunt αἰχροειδέες. Nam aleatores quidem, quia ab ijs lucrum quarunt, quibus donare potius deberent, nempe ab amicis & socijs, cum quibus plerumq; ludus ille exerceri solet, & alioqui constat, alea lusum & infamem & legibus esse vetitum, ut inquit Horatius, & extat textus in Codice. Reliqui vero quia questus duntaxat causa, etiam gravissima, non necessaria pericula subeunt, ut alios spolient.

Ergo & hi utriq; sunt illiberales.

καὶ πᾶσαι δὲ.] Quod ipsum iam ex Cicerone attulimus lib. 2. officior.

αἰχρῶς δὲ τῇ.] Postremo comparat extrema seu vitia cum medio, & ait, Auantiam recte dici maxime contrariam esse liberalitati, magis inquam, quam profusionem, confirmat duabus rationibus. Prior est, quia maius malum sit avaritia,

quam profusio, minorem cum liberalitate cognationem habeat auaritia, quam profusio. Formula sit ista:

Extremorum qua cum medio minorem habent affinitatem, ea magis illi sunt contraria, ut supra est explicatum lib. 2. cap. 8.

At auaritiam cum liberalitate minorem habere affinitatem quam profusionem, hoc ipso cap. supra est explicatum.

Ergo liberalitati magis est contraria auaritia quam profusio.

Altera ratio, & μέλλον, &c. quia magis in auaritia peccent homines, quam in profusione, magis ad illam, quam ad hanc sunt propensi. Formula:

Extremorum ea, ad qua magis sumus propensi medio magis sunt contraria, quod idem eod. c. 8. l. 2. est explicatum.

Ad auaritiam magis propensi sunt homines.

Ergo hac medio magis est contraria. &c.

CAPVT II.

COMMENTARI I.

Δόξαι δὲ αὐτὸ ἀρχαῖον εἶναι.] Eadem est huius, quæ superioris, quæ omnium est ratio. Primum namq; quibus in rebus, tanquā materia versetur magnificentia suis cum extremis: deinde quemadmodum in his ipsis rebus & medium & extrema se gerant, id est, quæ eorum sint facta.

διξαι δὲ αὐτὸ.] Ordinis rationem reddit, cur post explicatam liberalitatē statim de magnificentia disputandum sit, propterea quod magna inter has duas affectiones sit affinitas. Versantur namq; in eadem materia καὶ τὰ κοινὰ in facultatibus, & re familiari, sed dissimili ratione, ut mox explicabitur.

ὅτι ὡσαύτως δὲ ἡ.] Ostendit, quæ harum affectionum inter se sit dissimilitudo. Nam cum in materia conueniant, in factis discrepant. Liberalitas namq; omnibus in factis, omnibus in rebus, quæ per rem familiarem geri possunt versatur, nempe in donando & sumptu faciendo: magnificentia vero tantum in sumptu faciendo, seu ut Aristot. loquitur καὶ πρὸς αὐτὸς καὶ διὰ τὸν οἶκον cernitur, & quidem hac ipsa in re, id est, in sumptu faciendo, in quo & vtranq; versari iam diximus. Hæc tamē est dissimilitudo, quod liberalitas in quotidianis, communib; priuatis, & paruis fere sumptibus: magnificentia vero in raris, inusitatis & magnis sumptibus versetur. Tumultuatur hic Scholiaztes Græcus, eo quod Aristot. liberalitatē in omnibus factis rei familiaris cerni ait. Si in omnibus, inquit; Ergo & in ijs, in quibus

quibus magnificentia, recte, sed adhibito discrimine & dissimili ratione, ut iam explicabimus.

ἐν ταῖς δ'.] Pro ἐν ταῦταις, de quo genere dictum est *supra lib. i. cap. i.* nempe περὶ αἱσι.

καὶ διὰ τοῦτο γὰρ τὸ ὄνομα.] Ab Etymologia confirmat dissimilitudinē liberalitatis & magnificentiæ. Ipso namq; nomine significari, magnitudine hanc illi antecellere, ut dixim⁹, & esse nihil aliud, quā ἐν μεγάλῃ περὶ πλοῦτος διαπόλω, i. e. in magnitudine seu rebus magnis sumptum decorum, q̄ brevis est & ὁμογενὴς definitio. Solet sæpe Aristot. maxime in his reb⁹ politicis ex verborū notationibus argumenta elicere. Quod posterius imitati studiosius Stoici, in summas delapsi sunt ineptias teste Galen. in libro de Hippocrati & Galeni placitu, & in Cic. Hortens. in Lexico Festi. in verb. oppidum. & Cic. in offic. de fide. Cæterum magnificentiæ quoq; vocabulum alijs quoq; rebus tribui solet, non tamē proprie, sed metaphorice inquit Arist. li. i. c. 7. magn. πολιτ. ut cum magnifice quem loqui aut incedere dicimus.

τὸ δὲ μέγεθος ὡς ἐστὶν] Dux sunt partes definitionis μέγεθος & περίεσι, ut ex quib. μεγαλοπερίεσι vocabulū græcum cōstet. In his igitur explicandis elaborat Arist. Et primum qdē de magnitudine, de qua iam dictū est, hac sola magnificentiā discrepare à liberalitate. Hoc loco de altera parte, seu de decoro explicat, & necessariam eam partē esse ostendit. Nam quia magnitudo cōparatum est vocabulū, & ad alios accommodatur: certe qui in magnitudine versabitur, idem, quæ huic aut illi conveniat magnitudo, quid huic aut illi sit magnū, considerare debet, aliud namq; magnū est privato, aliud magistratui; aliud huic, aliud illi loco; maior sumptus est faciendus in excipiendo Cæsare, quam in Electore; maior in duce belli, quam in oratore mittendo; maior in templo, in Basilica, quā in Xenodochio.

καὶ διὰ θεμερῶ.] Perperam Interpp. latini reddunt, spectaculorum præfecto. Nam apud Græcos cum duo sint legatorum genera, sacri partim, partim, pphani: hos vocabāt περὶ σθεῖς, illos θεμερῶς, quos verbi gratia ad sacros ludos, ut Olympicos, &c. vel ad oracula consulenda Delum mittebant, quorum caput διὰ θεμερῶς dicebatur. Reddendum igitur latine. Non idem sit sumptus in Trierarcho, & in Architheoro aut in legato sacro. Nam ut Cicero in Verrini⁹ Trierarchi nomen retinuit, ita & Architheori, quod proprium est Græcorum munus, retineri potest.

τὸ πρέπον δὴ.] Aretinus, & quidam alius legunt πρέπον ὅ, sed melius est nihil mutare. Nam δὴ extat in omnibus libris & in veteri translatione, & dicendum potius fuerat, τὸ ὅ πρέπον. Continetur igitur complexio in his verbis, quæ tamen & ipsa sunt perobscura. Plurimique reddunt ita: *Decorum igitur, ratione personæ, loci, temporis, & rerum spectatur.* Ita Perionius, Græchius, & Lambinus: nam sub ἐν ᾧ, intelligunt ratione loci & temporis. Rectius Scholiastes Græcus Aspasius, hæc duo ἐν ᾧ & ὅθεν ᾧ, siue ut ille habet, ὅθεν ᾧ; monet posita, ἐκ παρακλήσεως, id est, pro eadem re, ut sæpe alias & paulo inferius πρὸς ἃ δὴ ἄλλα ἐν οἷς, qui locus id aperte confirmat. Sub hoc autem πρὸς αὐτὸν, intelligunt ratione personæ. Puto ita reddenda: *Decorum igitur ad illum, in quo & in quibus,* id est, ad illum, ad magnificum pertinet, magnifici est decorum videre & tenere, in quibus oporteat.

ὅ ὅ ἐν μικροῖς.] Redit ad magnitudinem, & ait, Eum, qui in rebus parvis aut mediocribus sumptum faciat, non esse magnificum, sed qui in rebus magnis. Ostendit ex usu communi, quia vulgo non ille, sed hic dicatur magnificus. De illo exemplum affert, ut si mendico quis donet, aut in eum sumptum faciat, quod se factitasse Ulysses & ipse mendicans, & ab Antineo pro Penelopes stipem petens, commemorat apud Hom. *Odyss. ε. κὴ γὰρ ἐγὼ,* quem locum hic significat Aristoteles, *πολλὰ κὴ δόσκων,* &c.

ὅ μὲν γὰρ μεγαλοπρεπής.] Concludit tandem comparisonem liberalitatis & magnificentiæ. Nam magnificum esse quidem illum liberalem, sed non contra. Quod ita accipiendum est, ut ab Aristot. ipso explicatur, quatenus utraq; in sumptu, prout oportet, faciendo est posita. Hactenus inquam, id est, ratione sumptus κατ' ἀξίαν ἐστὶ καὶ τὸ δέον, magnificus quoque est liberalis. Nam ut præclare Aspasius, liberalis τὸ εἶναι, essentia seu vis & natura cernitur ἐν τῷ καλῶς, siue κατ' ἀξίαν & καὶ τὸ δέον, & ὁρθῶς sumptum facere, quod εἶναι, quia & in magnifico reperitur, fit ut & hic naturam liberalis habeat. Magnifici tamen ὅ εἶναι, non cernitur ἐν τῷ καλῶς, sed ἐν μεγάλῳ in magnis rebus, & ita se ipse explicat, paulo inferius, *ἀναγκαῖον ὅ,* &c.

ὅ δὲ μεγαλοπρεπής.] Diligentius explicat τὸ πρέπον seu decorum, & hanc ex eo sententiam elicit, magnificum videri doctum & scientia quadam præditum. Sic enim vertendum, &

hoc

hoc valet *scilicet*, ut *supra* li. 1. est explicatum. Cuius sententiae rationem hanc affert Arist. quia cernere decorum, & quod cuique conueniat (quod facit magnificus) est quaedam *μεγίστη*. At *μεγίστη* scientiae est proprium. Itaque quia *μεγίστη*, ut loquitur Aspasius, est magnificus, est & scientia quodammodo praeditus, & certe non cuiusvis est decorum cernere, sed eruditi, quae de re praclare Cic. li. 1. *offic. & in perfecto oratore*. Nam morale decorum fere temperantiae adscribit, & hoc quoque argumento virtutes esse scientias, Plato demonstrat. Ceterum in rebus paruis, quarum propria est liberalitas, non tam difficile est cernere decorum, quare non illi, sed magnificentiae potius tribuenda fuit scientia. Saepe namque multa consumere licet, non tamen magnifice, sed inepte, aut etiam alia ratione, ut si quis rem aliquam pretiosam magno emat precio, quae in re etsi multum consumitur, non tamen posita in eo est magnificentia, ut *inf.* explicabitur.

ἡ δὲ ἐν τῷ λόγῳ. } Loc^{us} est obscurus; dubium namque est, an ad priora, an ad sequentia accommodari debeat. Ad priora accommodat Thomas, ut ratio his verbis contineatur (quod subindicat particula *ἡ δὲ*) prioris sententiae, magnificam esse quandam scientiam, magnificum esse doctum & scientia quadam praeditum, propterea quod facta magnifici, scientiam quandam redoleant, nempe sumptum facere decore. Atque ita concludi potest hoc modo:

Si facta sunt scientia. Ergo & magnificentia ipsa est scientia, seu magnificus scientia est praeditus.

Verum illud.

Igitur & hoc.

Antecedens iam explicauimus. Ratio connexi exprimitur ab Aristot. his verbis, *ἡ δὲ*, &c. nempe quia ex factis spectatur vel aestimatur habitus, qualia sunt facta, talis est & habitus, quod explicatum est *supra* initio, id est, non initio huius libri. ut putat Graecus Scholiastes Aspasius, sed *lib. 1. c. 10. & li. 2. c. 1. & li. 3.* Ad sequentia vero ita accommodari possit hic locus, ut sit ratio, cur facta magnificentiae debeant magna esse & decora. Verum, tum eius dicti: Ex factis spectari magnificum, ratio inuertenda est potius, & ut alias spectatur habitus ex factis, ita hic ex habitu spectari facta, & huc pertinere eius dicti commemorationem, quasi ea sit cognatio inter haec duo, ut ab uno ad alterum vicissim commemoret, non quod vnum videri non debet. Concludatur igitur hunc in modum:

Si habitus est res quadā magna, praeclara & decora, qualem magnificentiam esse, vel ex ipso nomine apparet, & iam est explicatum.

Ergo & eius facta & opera magna quoq; erunt & decora.

Et hanc explicationem nostram confirmat particula δὲ, αὖ δὲ β, ut habent plerique libri. Nam vetus translatio videtur habuisse γ, atq; ita quoq; vertit Perionius & Gruchius (qui tamen mirifice hunc locum mutarunt) & Lambinus. Nam Argropylos & Anonymus retinent δὲ.

ἡ δὲ αὖ δὲ β.] Eo fere pertinet hic locus, ut quod de expensis magnifici, idem de eius operibus ostendat, eadem debere esse magna & decora, quod iam vno argumento communi, tam impensis, quam operibus est probatum. Adiungitur & alterum, sed operum duntaxat proprium.

ἢ τοῦ ἰδίου.] Quia hoc ipso, i. e. per opera efficitur, ut & ipsae impensae sint magnae & decorae, quod tamē verum esse iam constat. Formula. *Si opera sunt magna & decora; igitur & impensa.*

Atqui verum hoc.

Igitur & illud.

Ratio connexi, nam in opus aut rem magnā, magni quoq; debent fieri sumptus, atq; ita & sumptus operi & opus sumptibus respondere debet: alterū altero esse dignū: utrumq; magnitudine & decoro inter se convenire, atq; adeo sumptus seu impensa opus etiam superare, ἢ ἐκτρέχει. Nam parci aut sordidi potius est hominis, ita rationes quadrare & consolidare, non est magnifici, subtiliter sumptus opere metiri.

δὲ παντὸς γ β.] Constat iam quibus in rebus, nempe in re familiari, & quibus in factis, nempe in sumptibus magnis & decoris faciendis, & operibus eiusmodi apparandis versari magnificentiam. Hoc loco factorum quaedam adjicit leges & conditiones. Prima est, omnia honesti causa debere fieri a magnifico. Ratio, quia eadem est ratio, in omnibus virtutibus. Deinde libenter & hilari vultu, quod commune habet cum liberalitate, ut supra explicatum est. Præterea large & profuse, non restricte, neq; ad amissum, neq; subtiliter. Ratio, quia hoc parci aut sordidi potius, quam magnifici sit subtiliter inire rationes. Præterea quod est proverbum: *Magnificum non tam cogitare de precio, sed de pulchritudine & specie operis. Cogitare potius, quam praeclarum debeat esse opus, quam quanti constet.*

ἢ ἡ ἀρχὴ γ β.] Redit ad similitudinē, & dissimil. liberalitatis

vis & magnificentiæ, utrumq; *supra* est explicatū. Hoc tamē hic eleganter adiungit seu elicit potius ex differentia, magnificentiam esse quandam veluti liberalitatis magnitudinem: q̄ cum in ijsdem versentur rebus, magnificentia tamen spectet magnitudinem. Adiungit alterum aut nouum discriminē, aut prioris effectum ex pari impensa liberalem minus, magnificum vero splendidum magis opus efficiendum curare. Ratio, quia operis virtus in magnitudine & splendore potius, quam ex precio æstimeretur aut spectetur. Alia namq; est ratio rei *κτῆσις* seu *κτήσις*, alia operis. Nam huius excellentia in splendore & magnitudine, illius in precio cōsistit: id namq; valet hoc loco *δρῆτι*. Quae de re *supra lib. 2. cap. 6.* ni fallor. Ratio autem, *ἡ δὲ πίστις*, cur laus, virtus & commendatio operis in specie & magnitudine cōsistat, est, quia hæc duo sunt admirabilia, admiratione homines afficiant. At quæ admirabilia, magnificentiae sunt propria.

οἷον μέγας.] Legendum & interpungendum *οἷον μέγας ὡς ταύτη τ' ἰλδ' ἡρεσθῆ* *ἡρεσθῆ*, &c. ut iā explicauimus, quasi magnitudo quædam sit liberalitatis, in ijsdem licet rebus versantis, cum ipsa magnificentia.

ἡ ἔστι δρῆτι.] Absesse poterat hæc clausula, & certe est obscurior. Videtur tamen esse totius prioris disputationis conclusio, sed scriptura variat: nam in quibusdam non reperitur *δρῆτι*. Alij inducunt *μεγαλοπρίπτα*. Fortasse ita commodius scribarur, *ἡ ἔστι ὡς δρῆτι ἔργῳ μεγαλοπρίπτῳ ὡς ἐν μεγάλῳ*, aut certe inducendum prorsus est *μεγαλοπρίπτα* in hanc sententiam. Est igitur operis magnifici laus & perfectionis in magnitudine posita: nempe *κτῆσις*.

ἡ δὲ δαπανημάτων.] Docuit adhuc Aristoteles infinitæ seu generatim, quales debeant esse magnifici impensæ & opera, nempe magna & decora: nunc hoc loco sigillatim impensarum genera exponit, ut subtilius explicetur, in quibus cernatur magnificentia. Impensarum igitur duo summa facit genera, quarum alia sunt *τιμίαι*, honestæ & splendide: alia non item. Honestarum rursus tria sunt genera, aut certe duo. Nam tertium distinctionem recipit, nempe, sacræ, publicæ, & priuatæ. Sacræ sunt, quæ fiunt in res, quæ Deo dicantur, ut sunt donaria seu *ἀνδράμοια* in ædes sacras seu *προσόδους* [ali] habet *προσόδους* in sacrificia & hostias in legationes sacras seu *θυσίας*, in omnia deniq;, q̄ in Deorū honorē fiunt.

Qua magnificentia excelluit Athenis Pericles, Romæ, teste Liuius & Horatio Imperator Augustus. Publicæ impensæ sunt, quæ in ludos Romæ gladiatorum munera, prandia, & epulas ad populum deliniendū, ad vias, aquæductus, thermas, Nymphaea, porticus, muros, portas, naualia, & id genus alia publicæ ædificia fiunt. In quo genere Athenis idem excelluit Pericles: Romæ, Pompeius, & Agrippa & Cæsar. De his Cicero in orat. pro Murena. & lib. 2. offic. ubi grauitè Theophrastum reprehendit, qui magnificentiam nimis laudet, & pecuniarum fructum in sumptu popularium munerum ponendum putauit. Quanto, inquit Aristoteles, rectius & verius, qui hæc non admiremur, &c. Athenis quatuor fere erant impensarum publicarum genera (de ædificijs non loquor) χορηγία, id est, subministratio apparatus scenici: ἐσιασις φυλῆς, prandia & epulas vocant Romani: πινεγερχία munus instruendarum nauium bellicarum: & γυμνασιαρχία, præfectura & impensa, quæ in ludos palæstricos, gymnicos, &c. de quibus apud Polucem. Hic Aristot. tria priora commemorat.

Ὁ φιλοκλήμης ἐστίν.] Vno verbo hic indicat Aristoteles, impensas publicas quasdam esse veras & laudabiles: alias non item, de quibus eleganter Cic. lib. 2. offic. & in libro de Rep.

Ὁ ἄπαις ὃ ἄπαις.] Mira perturbatio. Nam rursus ad τὸ περὶ πλούτου,redit, habendam rationem non operis duntaxat, sed personarum quoque, qui sumptum faciant. Et in his duo requirere videtur Aristoteles. Primum, ut sint diuites, siue sua opera & industria, siue à maioribus aut propinquorum hereditatibus facti. Deinde, ut vel sint nobiles, aut ex honesta familia: vel clari & illustres viri, aut in magistratu positi. Quare pauper non erit magnificus, ut cui desint copię, qui tamen si magnifice quid suscipere velit (quod sæpe faciunt homines gloriosi) hic non tam magnificus, quam stolidus dici debet, eo quod contra honestatem sumptum faciat. Concludatur hunc in modum!

Qua ex virtute, eadem recte fiunt (& τὸ δέον, & κατὰ ἀξίαν, qua tria idem valent, quod ab aliis non est perceptum.)

At pauper magnificus, quia nō pro facultatibus sumptum facit, ὅτι ὁπῶς κατὰ τὸ δέον.

Ergo pauper vere non est magnificus, non virtutum rationi congruenter, sed stolidus potius.

Eadem erit ratio hominis plebei & humilis, quantumvis copiosi, qui si volet esse magnificus, ridiculus potius & odiosus erit, qualis fuit Lycinius consul, qui splendidissimum monumentum sibi extrui curauit. De quo Martialis:

Marmoreo Lycinus tumulo iacet:

At Cato paruo,

Pompeius nullo,

Credimus esse Deos?

Ratio autem, cur hæc magnifico sint necessaria, hæc est, quod in his sit *ἀξίωμα*, splendor, dignitas, & species, quæ magnificentiæ maxime sunt propria.

¶ 3. *ιδίω.*] Modo dixerat, in sacris & publicis impensis maxime versari magnificentiam, utpote splendidissimis & honoratissimis. Hic de priuatis, in quibus & ipsis aliqua ex parte versari magnificentiam adiungit, ut sunt illæ, quæ splendide quidem, sed raro fiunt, puta, quæ in nuptias, quæ in congratulationes, militiam, dignitatis aut magistratus ingressum, in funus denique.

¶ 4. *ἐν τοῖς πρῖνοις.*] Et hoc ad priuatas impensas pertinet, ut si qua sit res tota ciuitate honorata, aut etiam natione, ut Thebis studebant conuiujs; Lacedæmone palæstris: Athenis spectaculis, Neapoli hodie & Genuæ hortis; Antuerpiæ villis; Venetijs Cimbis; Hispani & Angli gaudent comitatu; Germani torquibus; apud alios vestes; apud hos equorum cura seu ornatus; apud Græcos passim signa & tabulæ & pocula coelata, inquit Cic. *in Verrinis*, in honore erant. His igitur in rebus, si quis splendide se gerat, magnificus dicendus erit.

¶ 5. *ἐν τοῖς ξείνοις.*] Magnificentiæ quoq; spectari in hospitib. splendide recipiendis aut dimittendis. Id namq; h. loco valere *ἀποσταλὰς*, id est, dimissiones scil. *ξείνων*, hospitum, non vero legationes, ut alias, puto. Est igitur magnifici propria quoq; hospitalitas: quod ipsum latius explicasse mihi videt. Theophrastus *in lib. de diuitiis*. Ex quo hæc Cic. *lib. 2. offic. Recte etiam à Theophrasto laudata est hospitalitas*. Vbi exemplum affert illustre de Cimone, de quo & Plutarchus *in eius vita*. Videatur & Cic. *lib. 3. in Verr.* vbi de Philodamo Lampfaceno.

¶ 6. *ἐν δωρεαῖς καὶ ἀντιδωρεαῖς.*] Magnifici quoq; aut esse munera donatiua, congiaria. Proprium est igitur magnifici splendidum esse in muneribus & in remunerando.

¶ 7. *ὅτι οὐκ ἐστὶν ἐλευθέρ.*] Quia modo dictum est, magnificum largū

esse in recipiendis hospitibus, in muneribus dandis & reddendis. Hinc colligit seu adiungit hanc sententiam, magnificum non tam in se, quam in alios, & quæ ad communionem pertinent, sumptum facere, quod quidem cum liberale commune habent, qui & ipse, non sibi, sed aliis est utilis, & quidem multo magis. Nam magnificus etiam sibi interdum est utilis, extruendis sibi villis, portis, porticibus, & hortis. Spectat tamen & hic magnifici splendor, non tam ad suam utilitatem, quam ad dignitatem & ornamentum commune. Cicero in *Murena*: *oat populus Romanus priuatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit: non amat profusas epulas, sordes & inhumanitatem multo minus.* Et Horatius *lib. 2. Od. 15.* de veteribus Romanis: *priuatius illis census erat brevis, communis magnus.*

τὴ δὲ δῶρον.] Ex his verbis perspicuum est, illa, ἢ ὅτις ἐαυτῶν, quasi parenthesi esse includenda. nam etiamnum de muneribus agit, & ait, simile quid ea habere cum donariis deotum, & quia utraq; sint dona, & non tam ad utilitatem accipientium, quam ad honorem & dignitatem pertinentia. Iam quia donaria constat esse magnifici, mirum non est, si & alia splendidiora munera magnifici sint propria. Et huc mihi videtur pertinere hæc clausula.

μεγαλοπρεπὺς δὲ.] Splendidam quoque domum magnifici esse debere, in domo quoque; versari magnificentiam, quod ipsum Arist. ait & in *libello de virtutibus*: ubi & hoc amplius, etiam in vestibulis magnificentiam versari ait: præterea in feris & animalibus rarioribus alendis, in hortis denique; insignioribus, ut recte monet Pontanus *libro de magnificent.* Cæterum de domo magnifici, qualis esse debeat, diligentius explicat Cic. *lib. 1. Offic.* ubi ita scribendum. *Domus antiqua, ei quam dispari domino: nam dominare prorsus est spurium, est namque concisa phrasibus: quam dispari domino scilicet inhabitariis aut taneris;* ut ipse Cic. *Philip. 2.*

καὶ ὅτις.] Ratio, cur domum magnificus habere debeat suis copiis congruentem. nam & hac in re, inquit, ornatus est quidam & splendor, quæ ratio ut intelligatur, sciendum τὸ πρῶτον, esse cum ornatu. τὸ μὲν ὅτι πρῶτον ἐν κόσμῳ, inquit Arist. in *Eudem. lib. 3. cap. 9.* Quare cum magnifici sit ὁ πρῶτος, ornatus quoque eius ut sit, necesse est, id est, quidquid splendorem & ornatum habebit, erit magnifici, eo quod τὸ πρῶτον eiusdem sit.

καὶ ὅτις αὐτῶν.] Alia est proprietas magnifici, seu distinctio operum, in quibus potissimum elaborare debeat, nempe in

diuturnis, propterea quod ea plerumq; sint pulchriora; & ex optima materia confecta. Quæ a. opera magis sint diuturna, ex Architectis, earumq; rerum petitis, peti debet. Est & altera ratio, eo q; nominis immortalitas, cuius vt rei splendidæ, studiosus quoq; est magnificus, ex his propagetur aut conseruetur, vt recte Pontanus *lib. de Magnif. l. c. 9.* Impensæ deniq; omnes diuturniores magis ad magnificum pertinent, in his magis elaborabit, quam in ijs, quæ statim pereunt, quales sunt, quæ in ludos aut Pompas fiunt. Videatur & Cic. *lib. 2. offic. de distinctione impensarum.*

κ, ἐν ἰσότητι.] Redit ad decorum, cuius dux hic afferuntur notæ. Prior de personis, nō eadem impensa colendū Deum & homines, magistratum atq; priuatum: altera de rebus & operib. ipsis, id est, alio splendore faciendam ædem sacram: alio sepulchrum: alio Basilicam senatus: alio Xenodochium.

ἐν ἰσότητι δὲ διακρινόμενον.] Locus est paulo obscurior, cuius tamen hic mihi scopus videtur. Agit namq; rursus Aristot. de magnitudine, eamq; ostendit esse multiplicem & variam, cum pro impensarum inter se dissimilitudine, tum pro operum & impensarum facta comparatione disparitate. Quæ distinctio eo pertinet, vt ostendatur, magnificum suo quamq; in genere quid magnum sit, omni in re & sumptu magnitudinē spectare debere. Primum igitur magnitudinem suo quamq; in genere reperiri ait; & quidem in re magna, quæ sit magnitudo, eam sequi esse magnificentissimum: in rebus alijs quæcunq; tandē hic ἐν ἰσότητι sit magnitudo, eam quoq; sequi magnificū. Deinde alia est operis magnitudo, alia sumptuum. Potest namq; res esse in suo genere magnifica, nullo tamen sumptu, vt puerilia munera, pila aut ampulla, quæ si in suo genere sint elegantissima, magnifica quoq; sui generis & puerorum ratione sunt: summatum tamen ratione, quia perexigui in eas res fiunt, sunt perexigui neq; magnifici.

τὸ δὲ τοιοῦτον εἶναι.] Adiungit rationem, cur in omni re magnitudinem sectari debeat magnificus, omnia facere magnifice, propterea quod magnifici proprium sit operibus & impensis semper antecellere, atque ita se gerere, vt ab alijs in eo genere superari non possit: atque ita sumptus magnitudo, operis magnitudini respondeat. Sequitur igitur, tam in sumptibus, quam in operibus, magnitudinē: in alterutro si peccat, non est magnificus, tum quia superari ab alio poterit in eodem

genere: tum quia decorum non seruat. Erit potius ventosus, aut ostentator aut avarus.

ὁ δὲ ὑπερβάλλων.] Nunc de extremis, & primum de inepto & ventoso, cuius duas potissimum proprietates adfert, alteram à rebus & sumptibus, alteram à fine. Nam in rebus paruis & nugatorijs aut indignis, magnos: in magnis autem, & ubi oporteat magnos sumptus facere, paruos faciet sumptus. Adfert duo exempla: vt si quis familiares aut sodales, quos familiari cœna deberet, splendidissime exciperet: aut vt Aristot. loquitur ex sui tēporis infixuto, vt si quis symbolorum sodales cœna non familiari & vītata symbolorum sodalibus, sed nuptiali quodammodo excipiat. Alterum exemplum est à Megarensibus, quorum is fuit luxur aut ineptiæ potius, vt Theatra, quæ pellibus alioqui intendi solent, & postea velis alijs, teste Græco Scholiastæ & Lucretio *lib. 4.*

Et vulgo faciunt, id lutea vasa.

Et verugena cum magnis intenta theatris.

Ea purpureis velis intenderunt, quod in Vërre quoq; reprehendit Cicero, qui tabernacula Carbaseis velis intenta habuerit. Idem luxur postea & Romæ percrebuit, de quo Plinius *lib. 19. cap. 1.* Alterum peccatum ventosi est, quia non honesti, sed ostentationis causa sumptum faciat, qualis describitur à Luciano Nigrinus, quem vulgo Athenis vocitabant Pauonem. Et pulcherrimus ostentator describitur *ad Herennium lib. 4.*

ὡς τε οἱ μεγαρεῖς.] De hac Megarensium luxuria nihil dum reperi. Aristophanes in *Festis* eos notat, vt frigidos in suis comicis actionibus. Quod ipsum Scholiastes Græcus confirmat duorum veterum comicorum testimonio Myruli & Ecphantidæ *lib. 8. Pol. in fin.*

ὁ δὲ μικροπρεπής.] Iam de sordido, cuius has affert notas, & conditiones, omnib. in rebus modum cum deserere, id est, minores quam oporteat sumptus facere, & vt maximos interdū faciat, parua tamen in re & minuta suum animum prodere, suas sordes: & hoc est, καὶ ἐν μέγιστοις αἰσχυροῦς. Deinde nō hilari vultu, promptoq; animo, sed cunctatē & ægre atq; cum dolore qcquid faciat facere, circumspiciantē semper, vt quam minima possit, putantē deniq; , plus æquo semper se expēdere.

οἷσι μὲν ὅν.] Distinctis iam extremis & explicatis, qua tamē in re conueniant, tandem adiungit: esse quidē ea vitiosa, vt pote à medio distincta: non tamē probrosa aut dedecorosa, aut

repre-

reprehensione grauiori dignatum quia aliis non noceant, imo profunt potius. Nam etsi non vt magnificus, & vt decet, sumtum tamen faciunt, aut donant : tum quia non admodum sint turpia aut deformia, quemadmodum est auaritia aut profusio: præsertim cum difficilimum sit in rebus magnis, vt & in sumptibus non hallucinari. Itaque hæc vitia non nimis sunt flagitiosa : atq; adeo vix sunt vitiositates, vt neq; extrema magnanimitatis, vt ait *infr. Arist. cap. prox. in fin.*

C A P V T I I I .

C O M M E N T A R I I .

Ἡ ὑμεγαλοψυχία.] Hic de Magnanimitate, quæ à Cicero-
ne præsertimque Magnitudo & altitudo animi dicitur, de qua &
in Eudem. & in Magn. Moral. Aristoteles, & Cicero lib. 2. Offic.
Pontanus *duob. in libb.* Franciscus Patricius *de Regno lib. 7. c. 8.*
Hæc igitur est capitis summa explicatio huius virtutis & extre-
morum, partitio eadem est, quæ cæterorum capitum.

Ἡ ὑμεγαλοψυχία.] Ex notatione rursus Aristoteles, vt ma-
gnificentiam, ita & magnanimitatem in rebus magnis versari
ostendit: & ob hanc cognationem, ni fallor, magnificentiæ ex-
plicationi continuo adiungit de magnanimitate, quæ ordinis
ratio sæpe repetitur. Nam alioqui vt de liberalitate prius, quam
de magnificentia : ita & prius de modestia, quam de magna-
nimitate agendum fuerat.

Ἐν ταῖς αἰτίαις.] Hic est locus, de quo *supr. initio huius libri*
monuimus, hoc ipsum Aristotelem quoq; subindicasse in ex-
plicandis virtutibus hunc esse seruandum ordinem, vt primum
quibus in rebus versentur, deinde quemadmodum, id est, quæ
earum sint facta & notæ, explicetur.

Ἀφ' ἑρμηνείας.] Et hoc ad methodum pertinet: Nihil, in-
quit, refert in virtutibus explicandis de affectione seu virtute
nominatim explices, an de affecto & virtute prædito. Quæ est
abstracti, eadem & concreti est ratio, vt Grammatici loquun-
tur; eadem est coniugatorum natura, vt Dialectici loquuntur.
Itaque omnia hoc loco magnanimos attribuit, non magnani-
mitati, hac sp̄tasse de causâ, quia sæpe vtendum sit verbo αἰ-
ξίων, dignum se iudicare, quod magis homini, quam rei conue-
nit. Idem fecit *lib. 5. de iustitia.*

Ἀπὸ τῆς ὑμεγαλοψυχίας.] Breuis est magnanimi definitio, cu-

ius dux sunt particulæ; altera iudicare se dignum, altera rebus magnis. Sua utramque ratione confirmat, & à contrario fere. Priorem ibi, ὁ γὰρ μὴ κατ' ἀξίαν, &c. quia

Qui honores sibi indigne arrogat, stultus haberi solet.

Atqui magnificus stultus non est, propterea quod qui ex virtute quid agit, nemo stultus est.

Ergo magnificus digne de se sentit, pro dignitate iudicat, alioqui sis stolidus, quod est absurdissimum.

μεγαλόψυχος ὁ μὲν ἔν.] Hanc tamen magnanimi definitionem reprehendit Ludou. Viues lib. 6. de causis corruptarum artium, tum, quia cum honores, in quibus versatur magnitudo animi, comparate dicantur, id est, alius alii debeatur honores. Certe qui alios non norit, difficultet statuere poterit, qui sibi debeatur honor: nam fortasse alii ipso digniori debetur, præsertim cum se ipsum nosse difficilimum sit: tum, quia ut se quis & alios optime norit, seque præmiis maximis dignum esse videat, tamen eo vir melior habendus est, quo se modestius gerat, & demissius de se sentiat. Itaque & in sacris libris hæc sæpe inculcantur: *Noli altum sapere*: ad minuendam arrogantiam, aut præclaram de se existimationem pertinentia. Putat igitur ille, magnanimitatem Aristotelicam cum Christiana directo pugnare. Eodem modo & Vitus Amerbachius contradicit in *Commentario ad librum primum Magnorum Moralium*. Responderi tamen potest, magnanimum, etsi de se magnifice sentit, non peccare tamen, propterea quod nihil sibi aut arroget, aut detrahat, id est, in se ipse sit iustus. Neque puto sacris libris iuberi, quem ita demisso esse animo, ut quas licet à Deo habeat dotes, eas tamen contemptim habere debeat, aut obscure, aut etiam sibi minuere & detrahare. Arrogantia duntaxat & superbia, quod ipsum monet Aristot. vitanda erit, & agnoscendus auctor, à quo hæc magnitudo animi, eiusque causæ proficiantur.

ὁ γὰρ μικρῶν ἀξίος.] Altera definitionis particula de magnitudine, item à contrario confirmatur: *nam vulgo*, inquit, *confititur, eum, qui cum parvis honoribus est dignus, iis quoque acquiescit, seque dignum esse iudicat, neque ad maiores aspirat, non esse magnanimum, sed modestum*. Si ergo vulgo modestus dicitur non magnanimus, qui parvis, quib. est dignus, acquiescit, certe magnanimus contra erit, qui magnis cum sit dignus, iisdem acquiescit. Itaque concludi potest, in magnitudine positam esse ma-

gnanimitatem non secus atque pulchritudinem & dignitatem. Et hac in re magnanimitas & pulchritudo conueniunt, ut illa in magnis (honoribus, ut postea ostendetur) ita & hæc in magnis corporibus proprie locum habet: nam parui non tam pulchri vulgo dici solent, quam elegantes, venusti, & concinni seu belli ἀγαθοὶ καὶ σύμμετροι χαρίεντες. Cyrus libro tertio de Cyri institutione. Alij, inquit, predicabant sapientiam, alij tolerantiam, alij, lenitatem, alij denique dignitatem & magnitudinem. Lucretius libro quarto: particula punisio, χαρίτων, Charitum, μία, tota, merum sal, magna atque immanis κατεπαίξεως plenaque honoris. Ouidius de Romulo: pulcher & humano maior, &c. Item Euripides in Phœnissis, ubi Antigone de Hipomedonte Rege s. &c. ubi Giganticum comparat. Cur autem magna duntaxat censeantur pulchra, ratio redditur à Pontano, quia pulchritudo dignitatem adferat, quæ dignitas est in magnis: nam in paruis potius est contemptus. Potest & hæc reddi ratio, quia pulchritudo est rerum perfectarum. Nam

Quo quid est perfectius, eo pulchrius.

At quæ parua, non videntur perfecta.

Ergo nec pulchra.

Elicit & hinc Pontan. virum magnanimum magna & insigni corporis dignitate esse debere, quod ego nō puto hinc elici posse, atq; adeo puto falsum. Nam etsi dignitas corporis & forma ornat magnanimum, tamen absq; ea magnanimum esse non posse, cum ea res sit corporis, negandum est.

ὁ δὲ μεγαλύτεν αὐτοῖς.] Constat in rebus magnis pro dignitate versari magnanimum. Sunt alia quatuor hominum genera, de quorum item dignitate addi potest. Primum eorū, qui paruis digni, maioribus quoque se dignos non iudicant, & hos vulgo modestos αἰφρονας vocat Aristoteles: ubi verbum αἰφροῦ non proprie (pertinet enim ad voluptates) sed communiter de animi quadam continentia accipitur. Alterum genus est elatorum, qui etsi indigni, maximis tamen se rebus dignos existimant, & hoc est huius virtutis nimium. Est & tertium genus eorum, qui magnis quidem rebus sunt digni, at aliquibus maioribus tamen se dignos, quam quibus sunt, existiment, ut si quis errore, aut etiam malitia maiora affectet, aut etiam maioribus affici honoribus cupiat, maioribus se dignum putat, errorem aut malitia, non vero stultitia:

titia: & hoc est, quod ait, ὁ ἄμειζόνων, &c. & hi proprie non sunt Græce χαῖνοι, quia non tam stultitia, quam errore, &c. præsertim cum difficilimum sit interdum iudicare, quibus quis sit honoribus dignus. Quartum genus eorum est, qui prorsus abiecti sunt animi, nullisque dignos honoribus se iudicent, sine tamen digni sint magnis, mediocribus autem etiam parvis, & his propterea minoribus dignos se existiment. Et hoc est huius virtutis, id, quod parum est. Maxime autem angustus hic animus in eo cernitur, qui cum magnis erit dignus honoribus, dignum tamen se parvis existimet: propterea quod hic ipse, si non magnis, sed minoribus esset dignus, iam etiam multo minoribus se dignum iudicaret, & plane se abiiceret.

ἴσθι δὴ μεγαλήνυχον.] Conclusio, qua & tacite quæstioni occurrit: nam si in magnis versatur magnanimus, videbatur magnanimitatem non esse mediocritatem (quod tamen in virtutibus est necessarium) sed extremitatem potius & excellentiam. Magnorum namque propria est excellentia. Respondet Aristoteles, magnanimum esse & extremum & medium, sed dissimili ratione: extremum quidem ratione magnitudinis: medium vero ratione dignitatis, seu eius quod oportet: utpote, qui in rebus magnis, ut oportet, se gerat, cum clarus & abiectus, vel in nimio, vel in eo quod parum peccet. Eadem ratione & sup. lib. 2. ostendimus, virtutem dispari modo esse, & ἀκρότης & μέσης.

οἷ δὴ μεγαλόν.] Constat in rebus magnis versari magnanimum, atque adeo in rebus maximis. Exquirat igitur, quæ sint istæ res maximæ, & primum quidem docet, vnam duntaxat esse rem, hac ratione, quia sit maxima. Formula sit ista:

Si in rebus maximis versatur magnanimus.

Ergo in re vna.

Antecedens perspicuum est ex prioribus. Connexi hæc est ratio: quia quæ excellunt, fere sunt vnica. Itaque concludendum est, in vna duntaxat re cerni magnanimum, nempe præcipue & per se: nam ex euentu & in alia quoque re versatur, ut infra ostendetur.

ἡ δὲ αἰτία λίγεται.] Exquirat iam, quæ hæc res sit vna, ex natura dignitatis: quæ dignitas, quia vulgo non de bonis animi (neque enim dicimus quenquam hac aut illa virtute esse dignum) sed de bonis externis dici solet (ut bona aut aduersa fortuna hunc aut illum esse dignum.) Hinc efficitur, hæc vnam

rem, quæ magnanimi sit propria, in bonis externis esse querendam, curita? quod dignitas propria sit magnanimi, & altera eius definitionis particula (qui se dignum iudicat) vt *supr.* est explicatum.

μείζων ὃ πρὸ αὐτοῦ.] Iam constat, propriam magnanimi rem debere esse maximam, & vnam in bonis externis. Videamus ergo, quæ vna rerum externarum sit omnium maxima, & quidem eam esse omnium maximam ait, & merito maximam iudicari debere, quæ Diis maxime tribui solear, quam principes viri, & in dignitate constituti, maxime expetant, quæ denique rerum pulcherrimarum sit præmium. Quia autem hæc maxima sit res in rebus externis, quæ tribus his conditionibus excellat, certe dubitari non debet, quibus ipsis cum ornata & prædita sit gloria & honor, efficitur, vt magnanimi materia sit gloria & honor. Concludatur hunc in modum:

Ea res in externis est maxima, qua tribus his conditionibus sit prædita.

Atqui honor tribus his conditionibus est præditus.

Ergo honos in rebus externis est maxima.

Assumptionis ratio: nam & hunc maxime Diis tribuere solemus, eaque propter, honor diuinum bonum à Platone dicitur, qua de re *supra lib. 1. cap. 12.* Politicis quoque & in dignitate constitutis, honorem veluti scopum esse propositum, *supra* quoque est explicatum *lib. 1. cap. 5.* & copiose explicat Cicero *lib. 1. Offic.* Esse denique honorem rei pulcherrimæ præmium, ex eo est perspicuum, quod tanquam prouerbio dicatur; *Gloriam virtutis rei præstantissima esse præmiū.* & hac de re copiose explicat Nobilius in *lib. de Honore*, & Pontan. *l. 1. de Magnanimitate, cap. 2.* Etsi & hic rursus Aristotelem grauissime reprehendit Viues *lib. 6. de causis corrupt. artium.* Quod autem Aristoteles *lib. 1. Rhet.* magnanimi materiam non honorem, sed beneficentiam aut benefacta constituit, id excusatione leniendum est, quod in iis libris non accurate disputetur de virtutibus. Nam benefacere quidem est magnifici, est factum quoddam eius, sed non materia. Quod autem in *libello de Virtutib.* præter honorem & dedecus, secundam quoque & aduersam fortunam magnanimi materiam ponit Arist. id ita est accipiendum, vt maxime & proprie in honore, secundario in fortuna versetur, vt mox explicabitur.

καὶ αὐτὸ ὃ λόγος.] Etiam absque ratione, quam vnam iam attulit

tulit: nempe à signo, id est, iudicio magnorum virorum, idem ostendi posse ait, nempe magnanimum versari in honore & dedecore, propterea, quod videre liceat, magnos pluresque viros honorem & gloriam inprimis sectari, ea se dignum iudicare. Cæterum tota hæc disputatio de materia magnanimi ita accipi debet, quemadmodum Cicero eam est interpretatus: *Vera, inquit, lib. 1. Offic. & sapiens animi magnitudo, honestum illud, quod maxime naturam natura sequitur, in factis positum, non in gloria indicat.* Qua de re mox latius.

ὁ ὀ μικρόψυχος.] Comparat extrema cum medio, & eadem inter se: nam medium in honore versari κατ' ἀξίαν, extrema modum superare aut deferere. Et quidem angusti animi hominem modum deferere, tam ratione sui, quam ratione magnanimi: Elatum autem ratione sui duntaxat modum superare, non vero ratione magnanimi: Illum quidem ratione sui, quia se licet dignum, iudicat indignum: magnanimi ratione, quia indignum se iudicat magnis honoribus, quib. constat dignum esse magnanimum: hunc vero ratione sui, quia plus sibi tribuit, quam mereatur, non vero magnanimi ratione, quia magnanimi honores assequi studet, id est, magnos, quibus tamen est indignus.

ὁ ὀ μεγαλόψυχος.] Colligit præclaram ex superioribus. hanc sententiam, magnanimum esse virum præstantissimum & optimum, non posse esse nisi virum bonum, atque adeo omnibus virtutibus præditum, quod certe prudenter hic monuit Arist. ne quis putet, magnanimum quem esse posse, qui nulla honesti cura per fas, per nefas, iure aut iniuria, magna licet perpetret: præfertim cum videre liceat, multos solo gloriæ, sed falsæ stimulo excitatos, gravissime peccare. Qua de re extat locus libro primo Officiorum: Sed ea elatio animi, &c. Ratio autem Aristotelis prima hæc est, quia magnanimus maximis honoribus est dignus. Formula:

Qui maximis premiis est dignus, is ut optimus sit necesse est: nam μείζων ὁ ὀ, &c. quo quis est melior, eo maiore premio affici debet & solet.

Atqui magnanimus summo premio est dignus, nempe gloria & honore.

Ergo optimus ut sit necesse est.

ὁ δὲ ξει δὲ αὐτῶν.] Ostendit, magnanimum non tantum esse virum bonum, sed hoc amplius, quod in quaque virtute sit magnanimum, eximium & excellens, id huius esse proprium: ut in fortitudine

tudine grauissima fuscipere aut contemnere pericula: in temperantia etiā summas voluptates spernere: in liberalitate quicquid erit summum; in eo sumptum facere. Quare & in *Eudemis libr. 3.* magnam huic virtuti cum magnificentia & grauitate affinitatem esse ait. Sed de hac re & mox. Ex hac autem sententia argumentum quoque elici posse videtur, si quæ in singulis virtutibus sunt eximia, ea magnanimi sunt propria (quod vel ex ipso nomine perspicitur) etiā inde effici, magnanimum certe virum bonum esse debere, declarat exemplo fortitudinis & iustitiæ: nam minime decere magnanimum fugere aut iniuria alium afficere.

Φύλαξ πνευσίοντι.] Qui effuse & celeriter currere volunt, manus iactare solent, quod manuum iactatione cursus subleuetur, & adiuuetur, teste Aristotele in libro de progressionē animalium, id Græci vocant πνευσίον τὰς χεῖρας, Latini dicunt, currere dimissis manibus. Plautus in *Epidico*: Imo si audias meae pugnae, fugias manibus dimissis domum. Et in *Pseudulo*: Odor dimissis pedibus peccavi inciens; quid est, quia dimissis manibus: volus dicere. Magnanimus igitur, vt & fortis, fugit interdum. Sed in ipsa fuga etiam dignitatem suam seruat. Quod de Leone generosissimo animali & Aristoteles & Plinius lib. 8. cap. 15. illa, inquit, nobilior animi significatio, quamlibet magnanimum & venantium turba ingenti non vi conten. res. in campis, & ubi videri potest. Idem vbi virgulta penetrauit, acerrimo cursu fertur vel: depi: ab: turpitudinem. Quo modo & fugientem facit Aiace[m] Homerus lib. λ. vbi & Leoni illum comparat. Ita hunc locum explicauit Petrus Victorius in *variis lib. 29. cap. 2.*

τίνα δ' ἔτιμα.] Ratio est, cur magnanimus neminem iniuria afficere debeat, quod nulla ei sit causa lædendi, eo quod omnia pro nihilo putat, ex quibus causæ iniuriæ nascantur, vt lucrum & pecunia, vt *infra* explicabitur. Et quidem ex hac ipsa ratione tertium argumentum elici potest, cur magnanimus vir bonus esse debeat, nempe, quia cur malus esse debeat, nulla sit causa, vt iam explicauimus. Atqui sine causa nemo malus esse velit.

ἡ δ' ἔτιμα δ' ἰπποκλ.] Quartum argumētum ab absurdo, quia ridiculus appareat, & ab omnibus derideatur, qui cum sit improbus, magnanimum tamen se esse dicat. Absurditas hæc perspicua sit, omnia magnanimi facta & singularum virtutum

perspi-

perspiciendo, ut ridiculus sit, si vir facinorosus fortem se haberi velit, aut temperantem.

ὅτι ἐν δὲ αὐτῷ.] Quintum esse potest argumentum, quod tamen pendet ex primo, qui ne honore quidem villo sit dignus, si sit improbus. Formula:

Qui improbus, nullo honore est dignus.

At magnanimus summo honore est dignus.

Ergo non est improbus.

Propositio *supra* est explicata, ubi, quod & hic adiungit Aristotel. dictum est, honorem deberi virtuti, eius esse præmium, bonis tribui, non-improbis: per virtutem utique ad honorem & gloriâ peruenitur, quod Marcellus de virtutis & honoris quoque ostendit, ut est apud Plutar. *in eius vita.*

ἵσταν μὲν εἶν.] Explicato, magnanimum absque virtute & probitate esse non posse: explicato & hoc, quod in singulis virtutibus sint eximia, magnanimi esse propria, adiungit præclaram sententiam, magnitudinem animi esse quoddam virtutum omnium ornamentum seu ἡσυχία: nam & virtutes ornat, seu ornatiores & excellentiores reddit, id est, quod in singulis virtutibus eximium est, id agit, & absque virtutibus, ut iam dictum est, esse nequit. Pulcherrima est igitur hæc virtus, & ut Cicero loquitur, splendidissima, & eleganter à Pontano, corollæ ex optimis quibusque flosculis virtutum contextæ, comparatur, aut insigni & fluuiorum regi, Danubio aut Rheno, in quem undique plurima flumina influant. Quare & hoc alterum adiungit Aristoteles, hanc virtutum unam omnium esse difficilissimam; difficile esse magnanimum fieri; raros esse viros magnanimos; quæ namque præclara & difficilia, eaque esse rara: neque enim magnanimus esse potest, quin omnibus virtutibus excellat, id est, καλοκαγαθὸς sit: nam καλοκαγαθία est omnium virtutum cumulus & complexio, teste Aristotele *lib. 2. Magn. Mor. cap. 9.*

μέγιστε μὲν εἶν.] Adhuc ostendit, magnanimi materiam esse honorem & dedecus: adiungit tamen hoc loco, maxime, μέγιστε, id est, proprie & maxime in his cerni magnanimitatem: nam & in aliis cernitur, in bona & aduersa fortuna, nempe, diuitiis, egestate, orbitate, & aliis calamitatibus moderandis, ut paulo inferius.

καὶ ἐπὶ μὲν ταῖς μεταλλάξιν.] Reperta magnanimi materia, honore, quemadmodum in hoc se gerere debeat: nunc explicat,

eti

etsi penitus rem inspicienti, reperietur Aristoteles, etiamnum agere de materia, seu coniuncte potius de materia & factis, vsque ad eam clausulam, *ὅσα ἔσται περὶ τοῦ κλέους*, &c. vbi proprias demum magnanimi notas & proprietates persequitur, & hoc ipse quoque indicat mox, *μάλιστα μὲν ἔστιν*: neque enim de fortuna, quam alteram huius virtutis materię partem esse diximus, quicquam dum addidit. Primum itaque duas has affert sententias, easq; item coniuncte & iisdē verbis connexas, nempe magnanimum honores maximos duntaxat, eosque à grauibus & vitis bonis delatos, curare, alios, id est, paruos, & à vulgo delatos, negligere & aspernari, propterea, quod illi ipso sunt digni, parui indigni. Ostensum namque est supra, magnanimum magnis se dignum iudicare, & qui à plebe & absq; iudicio deferuntur honores, certe contemnendi sunt. Quare & Cic. in *Epist. ad Catonem lib. 15. Epist. 6. Latus sum*, inquit, *me laudari Hector apud Nautium opinor, abs te patre laudato viro: ea est enim profecto incunda laus, qua ab iis proficiscitur, qui ipse in laude vixerunt.* & *lib. 5. Epist. 12. Atque hoc praestantius mihi fuerit, & ad latitiam animi, & ad memoria dignitatem, si in tua scripta peruenero, quam in ceterorum, &c.* placet enim Hector ille Nautianus, qui non tantum se laudari lætatur, sed addidit etiam à laudato viro. Et Achilles *Iliad. 1. Nestori* suadenti, vt præmia & honores ab Agamemnone sibi delatos susciperet, respondet, à Ioue se præmia expectere, non ab Agamemnone inimico, & ignauo homine. Hæc de re Pontanus *lib. 2. de magnanim. cap. 1.* Sic & in *Critone* Socrates monet, non cuiusque reprehensionem nos vereri debere sed eorum tantum, qui prudentia & sapientia præsent. Altera est sententia; magnanimum ob honores non effuse aut insolenter lætari debere, sed moderate: propterea quod honores non noui ipsi accidant aut alieni, sed eos accipiat, quasi ad se pertinentes, seu sibi debitos *οἰκείους*. Non solemus autem lætari, nisi siquid insperatum nobis accadat. Imo tam magno est animo magnanimus, vt honores quantumuis magnos, non satis tamen iustos & se dignos existimet, omnia se suaque virtute inferiora esse putet, propterea quod nullum satis amplum perfectę virtutis reperiatur præmium, vt præclare hoc loco ait Aristoteles, & vere. Nam bona fortunę, vt honor, & corporis, cum bonis animi, id est, virtute comparata sordescant necesse est. Etsi autem ipsum quoque honorem summum licet per se tamen paruum iudicat magna-

T

nimus,

nimus, non aspernabitur tamē eum, sed capiet potius, eo quod nullum maius præmium virtutis inter mortales extet: cetero alioqui virtus ipsa sibi est merces & præmium. Ipsa quidem virtus precium sibi, inquit Claudianus. Cæterum & hunc locum reprehendit Viues *lib. 6. de caus. corrupt. art.* quia non facile boni à malis internosci possint, & fragile necesse sit esse bonum, quod ab aliis dependeat, in aliena sit manu.

ὁ μὲν γὰρ ἐ.] Ut honores, item ignominias moderate feret magnanimus, eo quod sciat, sibi que sit conscius, iniuste eas sibi fieri, utpote virtutibus excellenti.

ἢ μὴ ἀλλὰ καὶ.] Hoc loco de altera parte materiæ, nempe de reliquis fortunæ bonis & malis: nam & in his aliqua ex parte cerni magnitudinem animi, quod hoc loco tradit Aristoteles verbo *μεγίστη*, tum aperte expressit in *libello de Virtutib.* ubi ait magnitudinem animi esse virtutem, quæ tum in honoribus & ignominias, tum in prospera & aduersa fortuna consistat: ita namq; ibi definit. Simili res tota hæc illustrari potest à corpore ad animum sumpto. In corpore fere sunt quatuor bona insigniora, bona valetudo, habitudo seu *ὁρμή*, vires & pulchritudo. Sic animi bona quasi valetudo est iustitia, habitudo est magnitudo animi, quæ & ipsa est forma seu *νόμος*, est deniq; robur & firmitas, qua firmitate tam honores & ignominias, quam res prosperas & aduersas moderate feramus; hoc ibi primum hoc loco magnanimū in aliis rebus tam prosperis quam aduersis, puta diuitiis, paupertate, potentia & opibus, imbecillitate, nobilitate & humilitate, moderatum & æquabilem se gerere debere, id est, ob res prosperas nō debere insolescere, ob contrarias non debere animo confidere & frangi, qua de re pulcherrimus extat locus apud Cic. *lib. 1. Offic. Omnino fortuna, &c.* Utitur autē Arist. argumento à minore, ὅτι γὰρ ὅτι ἐν πλείω. Eum quem neq; honores exollant, neq; ignominia frangant, quas iam constat esse maximi momenti res, non debere efferni rebus aliis prosperis, aut frangi aduersis, utpote multo minoribus & leuioribus. Sic enim accipiendum ἔστω, id est, *insolenter & immoderate*, & ὡς μέγιστον, id est, *quam maximum*, ubi ὡς non valet *tanquam*, ut quidam putarunt, sed nihil potius, aut est αὐτοῦ τοῦ, ut Latinam *quam*, in his verbis, *quam maximus, quam doctissimus*. Airigitur his verbis, *honorem esse maximū quiddam*, αὐτὸ γὰρ δὲ ὡς μέγιστον.] Ratio est, cur cæteris fortunæ bonis præstet honos, quod illa huius causa expetant, quod ex eo est perspicuum, quia

quia videre licet eos, qui sibi magnas opes aut diuitias pepere-
rint, hoc propterea agere & quærere, vt propterea colantur, &
honoribus afficiantur, sed hac de re dictum est *sup. lib. i. cap. 5.*

διὸ καὶ ἐρόπλου.] De hac re *infra.*

δεικνύει γὰρ καὶ ταῖς.] Et si non magni facit magnanimus bona ex-
terna, videntur tamen, inquit Aristoteles, illi esse adiumento,
& ipsam quoque animi magnitudinem augere, quin ornent,
dubium non est: nam & dignitas & statura magnifica sunt:
Turpes & exili statura, quantumvis aloqui magni, contemni
solent; vt Iuliano Imperatori multum detraxit exilitas corpo-
ris: Maximino magnam comparauit auctoritatem corporis
magnitudo. Sic & opes & diuitiæ ornant & iuuant magnani-
mum. Qua de re Plutarchus *in principio vitæ Dionis.* Adiu-
uare ergo hæc externa bona ostendit Aristoteles, quia ea ipsa
aut iis præditi, honore affici soleant: si honorem adferunt:
Ergo coniuncta magnanimo, augent illi honorem. Cur au-
tem genus, opes, diuitiæ honorabilia sint vulgo, hanc reddit
rationem Aristoteles, quia ἐν ὑπεροχῇ, id est, quia his præditi,
cæteris antecellere putantur: quicquid autem antecellit, id ho-
nore est dignum.

διὸ καὶ τὰ τοιαῦτα.] Complexio est de adiumento, quod ma-
gnanimus capit ex bonis externis, nempe per ea augeri magna-
nimitatem, quod vt intelligatur, hoc in memoriâ reuocandum
est, honore & laude excitari homines ad præclare agendum:
Gloriam, vt ait Poeta, calcar addere & stimulum ad recte faci-
endum. Itaque cum hæc bona gloriam coniunctam habeant,
mirum non est, si & adiumentum seu calcar addant magnani-
mo. Quare & hoc subindicat Aristoteles, magnanimum hæc
externa bona non prorsus aspernari debere.

κατ' ἀλήθειαν γάρ.] Pulchra sententia: Tametsi ob externa bona
multi colantur, tamen solam & vnicam virtutem honore esse
dignam, etsi qui & virtute, & reliquis externis bonis est tumu-
latus, maiore honore dignus vulgo censetur ἀξίωμα.

οἱ δὲ αὐτοὶ ὀπίστης.] Adiungit Aristotel. quid de his censendum
sit, qui licet improbi, externis tamen illis bonis affluant, & ait,
hos honore esse indignos, quod iam est demonstratum: non
recte se magnis honoribus dignos iudicare, neque esse magna-
nimos, quod absque virtute perfecta παιτεῖς, illa, id est, nec
magnanimus, neq; honore dignus censi debet, esse denique
superbos & contemptores, petulantes & maleficos, quod abiq;

virtute difficilimum sit ferre secundam fortunam, quod ait Cato apud Festum. Idem testatur Arist. lib. 2. Rhet.

ἰδὼν ἄλλοις ὅτι φέρειν.] Eisdem, quia ferre res secundas moderate nequeunt, alios quidem contemnere & ridere; ipsos interea nugatoria agere, aut turpia, imitari denique magnanimum, cui tamen longe sint dissimiles. Imitantur quidē in contemnendis aliis & magnifice se gerendo, sed discrepant, quia magnanimus contemnit iudicio & recte, illi pperam & temere.

ὁ ὁ μεγαλόψυχος.] Iam aliquoties commemoravit Aristoteles, magnanimo nihil esse magnum, nihil ab eo magnificari, omnia contemnere, & prae se parua ducere, esse κατὰ φρονητικόν, & recte hæc vna est insignis magnifici nota. Quare & Cicero (qui ex Stoicorum ratione cum fortitudine magnitudinem animi confundit) inter fortitudinis partes & comites numerat despicientiam, in partitionib. oratorii: In rebus autem, &c. Et libro 2. Tusculanarum: Quid fortitudini comitisbusque eius, &c. Et hac de re latius lib. 1. in Offic. & animi excellentiam magnitudoque.

ὅτι ἔστι ὁ μικροκίδωνος.] Adhuc ostendit, magnanimus quemadmodum in honore sua propria materia & quasi segete, deinde & in reliquis externis bonis cōparare se debeat. Docuit & magnanimum esse κατὰ φρονητικόν, nunc alias præterea eius notas commemorat, & primum quidem de fortitudine seu periculis, cum non esse μικροκίδωνος, sed μεγαλοκίδωνος potius. Deinde in periculis se dignis, vitæ non esse amantem, neq; parcere. Prioris ratio, ὅτι τὸ ὀλίγον, &c. quia pauca duntaxat curet magnanimus. Formula:

*Qui multa curat, multa magni facit, pro multis quoq; ad-
is pericula, siue est μικροκίδωνος. Qui pauca pro pau-
cis, est ὀλιγοκίδωνος. Huius propositiois est ratio, quia
qua chara quis habet, pro iis periculū adire nō recusat.
Atqui magnanimus pauca curat, nihil fere illi est magnū:
nam magna laude tantum digna, qua pauca esse con-
stat, sequitur.*

*Ergo non est μικροκίδωνος, seu ὀλιγοκίδωνος, & proinde
de μεγαλοκίδωνος, non μικροκίδωνος.*

Quare hunc locum, qui variat in multis libris, ita rescribendum puto: ὅτι ἔστι ὁ μικροκίδωνος ὁ ὀλίγον, &c. Ita namq; postulat sententia, ut iam explicauimus, & ita constanter habent libri manuscripti, teste Victorio, atq; ita sine dubio legit Græ-
cus

eus Scholiastes, si diligentius explanatio eius perpendat. Nam verba eius à Typographo sæpe sunt depravata. Reliquæ igitur scripturæ sunt mendosæ & spurix, & certe glossam sapiunt. Posterioris autem ratio, *ὡς οὐκ αἰσίων*, &c. quia vitam seu vivere πάντως, id est, etiam cum dedecore, turpiter fugiendo, indignum se esse iudicat. Ita namq; illud πάντως accipiendum puto, ut iungatur verbo ζῆν, non vero verbo αἰεῖν, ut vulgo. Neq; enim omnimodo indignam se vitam putat magnanimus, sed vitam omnimodo, id est, quomodocunque vivere.

ὑπερπλοῦς ὃ καὶ.] Magna est librorum varietas hoc in loco: Plurique ita ὑβραῖν ἐπὶ τοιαῦτα ἔχοντες, καὶ γίνονται, & ita quoque vetus tralatio: In aliis ἔχοντες καὶ γίνονται: In manuscriptis quibusdam καὶ καὶ γίνονται. Ex quibus perspicuum est, quædam hic mendose esse inculcata, & ita legendum, καὶ ὑβραῖν γίνονται, inductis reliquis ut spuriiis: atque ita habet & editio Florentina, & quidam libri scripti, & Argyropylus quoque ita reddidit.

καὶ οὐδὲ ποιεῖν.] Nunc, quæ magnanimi in beneficentia sint proprietates & officia, exponit. Primum eum esse οἷον εὖ ποιεῖν, id est, eum tali indole & ingenio, ut cupiat bene meriti de aliis, beneficia dare, accipere vero non tam libenter, sed cum pudore potius, rubere & erubescere accipientem. Deinde in reddendo beneficio esse largum, seu cumulatione mensura semper reddere, præterea meminisse quib. dederit beneficia, non meminisse vero, à quibus bene acceperit, & proinde libèter audire, q̄ ipse aliis præstiterit, nō libèter quæ ipsi alii. Postremo neminem rogare, aut certe vix & leuiter, sed ipsum aliis prompte inferuire. Quorum omnium hæc vna est ratio, quia beneficium dare præstantioris & excellentioris sit: inferioris & deterioris accipere beneficium. At constat magnanimum omnes antecellere cupere, nemini se velle obligare. Exempla huius rei in historiis extant multa, & in primis prædicatur Scipio & Alexander Severus Imperator. Verum, quia beneficentiæ duo sunt genera, pecuniæ & operæ; de hac potius ista mihi accipienda videntur, propterea, quod illa sit facilior, hæc lautior & splendidior, viroq; forti & claro dignior, inquit Cic. *lib. 2. Offic.* Sunt tamen, qui tertium illud reprehendant, quia inde effici videatur, magnanimum fore ingratum & immemorē: deinde suorum beneficiorum ostentatorē & exprobratorem. Verum ita ea sunt accipienda, magnanimum libèter sua meminisse, aliena nō item,

non exprobandi causa, neque ostentandi, aut se venditandi (hæc enim vanitas est *χαιρός*, ventosi.) Sed quia hac recordatione renouetur sua ipsi excellentia, quod vnum studet: sic & ab aliis sua, non aliorum sibi præstita beneficia, commemorari libenter audit, non quo sit ingratus, aut immemor beneficii esse velit, quem modo diximus etiam cumulate reddere, quod acceperit, sed quia sua audiendo reficitur illi sua excellentia: aliena audiendo sua humilitas & imbecillitas. Confirmat hæc Aristoteles duobus exemplis ex Homero *Iliad. α.* vbi Thetis Iouem pro Achille filio deprecatura, non commemorat beneficia, quæ Ioui ipsa olim præstiterit, quia Ioui vt magnanimo id odiosum futurum erat. Et à Lacedæmoniis sumpto altero exemplo, quod scribit Callist. *libro primo Rerum Græcarum*, cum Thebani Duce Epaminonda in Lacedæmoniam inuasissent, Athenas missa legatione, rogasse auxilia, & inter rogandum non sua in Athenienses, vt magnanimos, sed Atheniensium potius in se beneficia commemorasse, vt & hoc loco ait Aristoteles, etsi id esse factum negat Xenophon *lib. 6. Rerum Græcarum*.

ἔτι καὶ προσφύσει.] Sic fiet, vt qui beneficio ipsum prouocari, remuneratione facta cumulatione, vt ille, inquam, qui prouocari, *ὁ ὑπάρξας* iam sit debitor magnanimi ex creditore factus.

ἢ το μνηστὴρ δέσσει.] Quia verbum *δέσσει* valet & *egere* & *rogare*. Alii aliter accipiunt: puto tamen Scholiasten Græcum secutus, *rogare* hic valere, cui notioni magis conuenit verbum *ὑπηρετεῖν*, quod non tam est contrarium egestati, quam opera & auxilii implorationi.

καὶ πρὸς μὲν τούτοις.] Præmuniendum est, tria esse hominum genera; summos, medios & infimos, de quibus Arist. *lib. 4. Polit. ca. 11.* Aduersus hos igitur quemadmodum gerere se debeat magnanimus, h. l. explicatur. Et quidem aduersus summos, virosque principes, qui vel dignitate, aut copiis & genere excellent, magnitudine sua & grauitate vti debere magnanimum. Aduersus mediocres (& multo magis aduersus infimos, aut certe hos contemnit plane) non item, sed moderatum & facilem se præstare debere. Duas adfert rationes, quia illud est difficile, hoc facile: Atqui in rebus difficilibus cernitur splendor virtutum: deinde maiorem habet dignitatem illud, quam hoc, quod simili confirmat ab eo, qui valentissimus cum im-

becillo

becillo viribus certare velit, quod est ineptum & indignum. Illud tamen ita est accipiendum, non quo iactare etiam inter magnos se velit magnanimus, sed ut dignitatem suam teneat, & ab iis superari se non patiatur. Atqui hæc solet laudari, ut insignis generositatis & magnanimitatis nota, certare cum æqualibus aut superioribus, aduersus humiliores modeste se gerere. Quod & de Leone generosissimo animali prædicat Plinius libro octauo, capite decimoquinto: *Leoni tantum ex feris clementia in supplices, prostratis parcit, & in viros citius, quam in feminas sanat, in infantes non nisi magna fame.* Ovidius:

Corpora magnanimum satis est prostrasse leonem.

Virgil. lib. 4. *Æneid.*

Egregiam vero laudem, & spolia ampla refertis. &c.

Hircius de bello Alexandrino de Cæsare, reddente Alexandri-
nis Regem suum Ptolomæum, cum quibus bellum gerebat,
quia splendidius atq; honestius se contra Regem quam contra
conuenatum & fugitiuorum manum bellum esse gesturum.

ἡ εἰς τὴν ἐνδοξίαν.] Obscurum est, quid velit Aristoteles hoc
verbo τὴν ἐνδοξίαν: alii reddunt res honoratas; alii loca hono-
rata; vsus & mox est eodem verbo extremo capite, τῆς ἐνδο-
ξίας, ubi sine dubio res honorata valet. Explanatores de lo-
cis accipiunt in hanc sententiam: Magnanimum ad loca ho-
norata non accessurum, ne vltro appetere & quærere hono-
rem videatur, quem potius delatum accipere deberet. Po-
test & de rebus accipi in hanc sententiam: Magnanimum ad
res honoratas, id est, ad honores nō accessurum vltro, ne quæ-
rere & affectare eos videatur: Neque etiam eo venturum hac
de causa, ne si alii honores & priores potius ibi auferant, ipse
deterior videatur.

ἡ δὲ παύσηται.] Esse cessatorem magnanimum, & cunctato-
rem, nisi vbi res magna aliqua, aut honor præclarus agatur.
Nam & hoc grauitatis est, non impelli continuo omnibus de
causis, etiam leuissimis, præsertim cum hoc proprium sit ma-
gnanimi, res paucas suscipere, easque præclaras & magnas, ut
& supra est explicatum.

ἀνὰ καὶ ὅτι.] Adfert hoc loco insignem magnanimi no-
tam, eam omnia agere aperte, loqui aperte, nihil occulte aut si-
mulante: & primū quidē odisse & amare aperte: nā occultare
seu celare est timidi, timorem arguit, à quo longissime à beft

magnanimus. Maior itaque & veritatis illi erit cura, quam opinionis. Cicero *lib. 2. Officiorum*: *Vera autem & sapiens animi magnitudo, honestum illud quod maxime natura sequitur, in facilius positum, non in gloria iudicat, principemque se esse mavult, quam videri.* & *li. 2. quod si qui simulatione & inani ostentatione.* &c. sed ut facillime quales simus, tales esse videamur. Idem Dionem monet Plato *in Epistolis*. Itaque omnia aperte & ager & dicet magnanimus: nam hoc est eius proprium, qui alios contemnit, aut quid alii sint existimaturi, uō laborat. Supra autem dictum est, magnanimum esse contemptorem, quare & erit *παρρησιαστικὸς*, liber in loquendo, neque aliud pectore clausum, aliud ore promptum habebit, ut ait Salustius. Summa hæc est, magnanimum non insidiis aut dolo, non fecte aut dissimulante, sed vere, aperte omnia agere & loqui, etiam magna cum libertate. Quod & Cicero iubet *lib. 1. Offi. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est.* Itaque viros fortes & magnanimos, eosdem bonos & simplices, veritatis amicos, minimeque fallaces esse volumus. Et Arist. *in lib. de virtutib.* eos esse ait simplices. Sic apud Euripidem Achilles se simplicem esse ait, qualis & ab Hom. *Iliad. 9.* describitur. Talem & Achillis filium Neoptolemon describit Sophocles *in Philoctete*. Talis & ab omnibus describitur Alexander Magnus, cum pater eius Philippus contrarius esset ingenio. Sic & Helvetii apud Cæsarem *li. 1.* se ita à patribus suis didicisse, ut magis virtute, quam dolo contenderent, aut insidiis niterentur. Videatur & Cicero *lib. 1. Offi. fere extrem.* ubi de ingeniorum varietate.

διὸ παρρησιαστικὸς.] Mire hic variant libri etiam scripti, teste Victorio, & vetus quoque tralatio longe aliter habet, quam libri vulgati. Re diligenter perpensa legendum puto, *διὸ παρρησιαστικὸς καὶ ἀληθδύνης*, cætera interiecta falsa mihi videntur, certe minime sunt necessaria. Quare dicit Arist. liber est in loquendo, & verax; quales imprimis prædicantur apud veteres Cato, & Athenis Phocio, de quibus Plutarch. quod idem Cic. *in Epist. ad Patum lib. 9.* de se gloriatur: ut enim olim arbitratur esse meum libere loqui, &c.

πρὸς ὅσα μὴ δι'.] Exceptionem adiicit eius, quod dixerat; magnanimum esse veracem; extra quam si Ironia vertatur, quod cum facere aduersus multitudinem, apud vulgus interdum dissimulante loqui, quod non satis idoneos eximet, quibus omnia sua cōsilia & facta aperiat; & est dissimulatio quædam

dam quasi contemptio, quam magnanimi propriam esse *supra* ostendimus.

Ἐ πρὸς ἄλλον μὴ.] Alia nota, non posse eum vivere alterius arbitrato aut vultu, nisi forte amici. Nam id esset seruire, alterius vivere & regi imperio, quod ostendit exemplo adulatorum, quales sunt scurræ & parasiti: quos constat se ad aliorum nutus & voluntates accommodare. Et plerumque esse serui ingenio seu ἡλικίᾳ, ut contra homines humiles & serui ingenio plerumque ad illa seruilia ministeria abijcere se solent, adulatorum & parasitorum. Indigne igitur fert alterius imperium, amici tamen monita sequi non recusat. Seruile autem esse ad alterius nutum vivere, cum per se est perspicuum, tum explicat Aristoteles *libr. 1. Politic. cap. 3.* & indicat *libr. 1. Metaphys.* ubi eam scientiam hac etiam re præstantissimam esse ait, quod illa nulli, omnes alii ipsi pareant. Hæc Græci eleganter efferunt πρὸς ἄλλον ζῶν, ἄλλῃ εἶναι, & contra αὐτοῦ εἶναι, ut ijs locis Aristoteles, & *lib. 1. Rhetor. ἡλαθέρων* est, μὴ πρὸς ἄλλον ζῶν, Latini, suum esse, sui esse mancipij, alterius nutum obseruare. Quare & Pontanus copiose docet, magnanimum libertatis esse amantissimum, seruitutis impatientissimū. *lib. 1.* Hinc apud Hom. *li. 1. Iliad.* Agamemnoni Achilles sibi imperanti ἄλλοις, &c. de quo & Horatius *in arte poetica, iura neget sibi data.* Et Cic. *lib. 1. offic. Difficile autem est, &c.*

οὐδὲ θαυμάσιος.] Alia Nota, non admirari seu non affici admiratione, non admiratur, inquit Aristoteles, neque delitias, neque comitarum multorum famulorum, neque victorias. Idem & Cic. elegantissime *lib. 1. offic. Omnino fortis, &c.* Ratio, quia nihil ei sit magnum, id est, ut ait Cic. Ea, quæ eximia plerumque & præclara videntur, parua ducere, eaque ratione stabili firmiter contemnere, fortis animi magnique ducendum est. Itaque magnanimi propria est ἀθαυμασία, quam & mirifice extollit Horat. *lib. 1. Epistolar. ad Numitium, Nil admirari, &c.*

οὐδὲ μνηστικός.] Alia Nota, Iniurias cum facile obliuisci. Quare neque odium eius erit diuturnum, neque vindictæ cupidus seu θυμωμένος, ut inquit *in libr. de virtutibus.* Ratio, cur facile obliuiscatur iniurias, cur eas non meminerit, ista hic redditur, quia cum nihil fere aliud, tum minime recordatur mala, sed contemnit potius. Nihil quidem recordatur aliud, quia non est θαυμάσιος, sed contemptor potius. At quæ miramur, ea recordari solemus: Mala autem multo minus, quia

conscijs sibi sit iniuria ea esse sibi illata, & propterea suam estimationem non lædere; contemnit igitur & proinde non meminit.

ἡ δὲ αὐτοῦ πολὺν.] Nunc docet, quemadmodum in sermone se gerat magnanimus, & vno verbo ait, eum non esse αὐτοῦ πολὺν, quod est verbum perrarū. Explicat autē ipse Aristot. quid valeat, ὅτι ᾧ, &c. id est, neq; de se, neq; de altero loquitur, id est, se non laudabit, alterum non vituperabit: nam vt ipse laudetur, aut vituperetur alter, non curat, non putat magnanimus sua interesse, si alter vituperetur aut male audiat; Est enim prorsus dissimili ingenio: atq; illi, qui aliorum maledicta & reprehensiones, suas laudes, alienas laudes, probra sua esse putant, se quoq; nō laudat, ne existat miles aliquis gloriosus. Quare hoc est ingenio magnanimus, vt neq; facile laudet quempiam aut vituperet, neq; ad laudandum neq; ad vituperandum sit facilis: ostendit tamen Plut. in libell. ὅτι ἡ μεγαλῆς ἐαυτοῦ magnitudinē animi interdum elucere ex sua laudatione. Videatur & Valerius Maximus li. 3. cap. penult. & ult.

ἡ δὲ ἔχθρῶν.] Ne quidem in inimicos maledicus erit magnanimus, extra quam, ob acceptam contumeliam, q̄ ipsum & Aristot. in Polit. li. 7 cap. 7. confirmat, vbi ait, magnanimos non esse natura asperos, extra quam, in eos, qui iniuria ipsos afficiant. Recte quoque Pontanus magnanimum, ait, conuiitijs accipere homines dedecorosos aut turpes interdum, vt Iliados 2. Vlysses Thersitem.

ἡ δὲ αὐτοῦ μεγαλῶν.] Alia est Nota, quā vulgo ita accipiunt, magnanimum de rebus ad vitam tuendam necessarijs & paruis (nam ad ornandam rebus magnis plerumq; est opus) de ijs igitur rebus, si forte ei desit, non debere muliebriter conqueri, aut alios passim rogare, propterea, quod hæc illi factitent, qui toti in his rebus sunt, omnemq; operam in re familiari conquirenda ponunt, vt vulgus & opifices: quod à magnifico est remotissimum, qui cum alia pleraq; , tum hæc in primis contempta habet.

ἡ δὲ οἱ καλῶς.] Alia nota, Res cum elegantes & honestas, licet infructuosas, vt hortos, tabulas, signa, equos, seruorum comitatum, &c. habere & possidere malle, quam res alias etiam fructuosas, vt pecuniam, agros, pecudes, &c. cuius rei hanc adfert rationem, quia illud eius esse videatur, qui nulla re egeat, qualem magnanimum iam esse diximus.

ἡ δὲ λέξις ἐστὶ βραδύτης.] Alia nota, tardum eius esse incessum, grauem vocem, non acutā, stabilem deniq; & constantē orationem, non variam, nunc celerē, nunc tardam. De incessu & gradu hæc est ratio, quia pauca agenda suscipit, nempe grauiora duntaxat, eaq; re properato illi non est opus. Nam qui multis rebus & negotijs distrahitur, eum necesse est esse ἀδύνατον, huc illuc discursare & volitare, vt omnia exequatur. Celerior vtique ingressus, aut leuitatem aut negotiorum multitudinem significat, quæ duo constat à magnanimo esse seiuncta. De voce & de oratione hæc est ratio, quia nihil illi est magnum. Clamosi sunt; qui rebus aliquibus sunt intenti, aut obtinere student; hinc iurgia & vocis contentiones & clamores; hinc & orationis varietas. Cæterum de incessu & de sermone & voce, non magnanimi proprijs, sed generatim omnibus conuenientibus videatur Cicero libro 1. officior. *Cauendum autem est, &c.* & Clemens Alexandrinus libro 3. *Padagog. cap. 12. Exemplum hac in re magnanimitatis Socrates, de cuius oris & vultus constantia omnes: & Milo quoque, de quo Cicero in Miloniana. Si vultum semper eundem, si orationem stabilem, ac non mutatam videbis, &c.* In rebus tamen gerendis, in bello maxime, & gressus & vocis celeritatem adhibebit. Quare & Homerus suos Heroes πλῆρυνq; vocat ποδῶναις.

ὁ γὰρ ἡμῶν μὴ ἔστω.] Hoc quidam plerumque male. Vertendum ita: *malū autē seu flagitiosū, ne hi quoque videntur.* Exprimendum illud quoque: nam refert se ad liberalitatis & magnificentiae extrema, quæ, vt *supra* ostendit non esse flagitiosa, ita hic adiungit, magnitudinis animi quoque extrema non esse mala. Hoc igitur ait elatos aut abiectos non esse improbos, esse tamen vitiosos, non improbos aut malos, quia nemini noceant, non sint malefici aut iniusti, quod perspicuum est eorum naturam consideranti. Vitiosos tamen esse, & peccare ostendit de abiecti animi quidem homine, quatuor rationibus. Primum, quia sit iniustus, vtpote, qui quibus dignus sit honoribus, ijs se spoliēt. Deinde, quia hoc vitium efficit, vt qui col laborat, vulgo habeatur pro improbo. Formulā sit:

Haberi pro improbo est inutile & malum.

At animi demissio hoc efficit.

Ergo est mala.

Propositio est perspicua. Assumptionis h. est ratio, quia occultis

vitij laborare putetur is, qui cum alioqui perspiciatur dignus esse honoribus, ijs tamen quasi sibi male conscius, se ipse indignum iudicet. Cur enim alioqui indignum se iudicet rebus optimis, nisi intestinis quibusdam malis laboret, propterea honos indicium est opinionis, de illius quem colimus virtute. Itaq; quem inhonoratum semper videmus, eum quoq; omnibus virtutibus orbatum putamus. Ex his perspicuum est, demissionem animi hoc in se mali habere, vt adferat vulgo hanc opinionem, improbum esse eum, qui pusillo sit animo. Quare & mala est & inutilis. Præterea videtur non se suaq; bona nosse: nam si nosset, *ἀγαθὰ ᾗδ*, &c. certe eas res, quibus ob sua bona est dignus, expeteret, vtpote optimas, & ab optimo quoq; expeti solitas. Hac ergo ratione, quia non expetit, se suaq; bona non nouit. At hoc vitiosum est & turpe, vt præclare Plato in *Philabo*. Cic. lib. 3. ad *Q. Fratrem*, non solum dictum est ad arrogantiam minuendam, sed & vt bona nostra nonimus. Postremo & hoc mali adfert hæc animi demissio, quod languere faciat animos, auocetq; à rebus præclare gerendis, ab honestis studijs, à rebus externis honestioribus, à magistratibus, honoribus, dignitatibus, &c. Nam vt gloria incitat homines ad præclare faciendum (Ouidius:

*Excitat auditor studium laudatq; virtus
Crescit, & immensum gloria calcar habet.*

Lucretius: *Nec me animi fall. quam sint abs. sed acri percussit, Thirso laudis spes magna meum cor.*) Ita gloriæ contemptus reuocat à rebus gerendis, quod perspicuum est, esse reprehensione dignissimum.

ἀλλὰ μὲν οὖν ὀκνήσας.] Sic habent plæriq; libri editi, teste Lambino & probante: perperam. Nam editio Florentina habet *νοσσοί*, id est, *cogitabundi*, & sic absque controuersia legit Græcus Scholiastes, *νοσσοί*, inquit, *ὀπίσθας*, *acres in cogitando*, & *ἐπινοήσαντες* *& cogitabundi*: & quod caput est, ita postulat sententia. Occurrit namq; tacitæ quæstioni Aristoteles: nam dicto, abiectum se non nosse, quia effici hinc posse videbatur, eum quoq; esse stultum: huic occurrit, & negat hoc inde effici. Non nouit quidem se ipse, inquit Aristoteles, sed tamen propterea non est stultus, quemadmodum mox dicetur de elato: imo, inquit, est *νοσσοί*, id est, non plane incogitans vt elatus, sed multa secum perpendens, & totus

cogitabundus, semper reputans, se hac aut illa laude & honore indignum. Elatus autem non tam est vitiosus quam abiectus: nam in hunc illa quatuor, ut diximus, in illum duo tantum cadunt. Primum, quia sibi plus tribuit, & proinde iniustus est. Tertium, quia se non nouit, & hoc tertium in elato solum explicat Aristoteles, aitque propterea illum esse stultum, idque externis signis illum declarare, nempe vestitu insolente. Deinde prædicatione sui, suasque virtutes extollendo. De vestitu Exemplum est Luciani in *Nigrino*. Et in actis de *Herode*. De laudatione sui innumerabilia sunt exempla. Ut apud Virgilium *libro quinto*. Adiungit tandem inter hæc duo extrema comparisonem: abiectionem animi magis aduersari & inimicam esse magnitudini animi quam elationem, duabus rationibus, tum, quia demissio frequentior est, & in pluribus hominibus reperitur: tum quia peior & deterior. Formula:

Extremorum quæ frequentiora, & quæ deteriora, ea mediis magis sunt contraria. Explicatum est libro secundo cap. 8.

Atqui demissio animi est frequentior: (plures enim videas abiecti animi, ob paupertatem nimirum, & quia ad elationem pompa quadam sit necessaria; homines autem plerumque sunt auari, ut capite proximo dictum est) & peior, ut modo ostendimus.

Ergo & magnitudini animi magis est contraria. &c.

CAPVT IV.

• COMMENTARI.

• Ἐοικε ἡ καὶ ἐν τῷ πρώτῳ εἶναι δὲ τῇ πε.] Explicatur hoc capite breuiter, & altera in honore posita virtus, nomine vacans. Quæ de re *supra* diximus in *sine lib. 2*. Hoc autem potissimum agitur, ut doceat Aristoteles; An sit; deinde de Nomine: postremo comparatio cum extremis & extremorum inter se adfertur.

• ἐν τοῖς ἀρεταῖς.] *lib. 2. cap. 7.*

• ἡ δόξαι περὶ ἀληθείας.] Declarat virtutem hanc comparisonem liberalitatis. Nam huius ad magnitudinem animi esse rationem, quæ est liberalitatis ad magnificentiam: nempe ut liberalitas in rebus paruis seu pecunia: ita & hæc in

paruo honore versatur, in paruis utraq; nos bene affectos reddit, à magnis utraq; distincta.

ὥστε ὃ ἐν μέσῳ.] Ut medias affectiones: ita & extremas hic inter se comparat, extrema, inquam, huius virtutis cum extremis liberalitatis. Nam ut in sumptione & largitione, quæ materia est liberalitatis, est & medium, & sunt extrema, ita & in hac virtute. At hoc in primis confirmandum est, & caput quodammodo est huius capitis, nempe, an sit virtus, an reperiatur hæc virtus, quod quidem docet una ratione, quia extrema reperiuntur. Conclusio sit ista:

Vbi extrema, ibi & medium.

Hic, id est, in paruo honore, reperiuntur extrema.

Ergo & medium.

Propositio ibi, *ἐν οἷς δ' ἔστι ὑπερβολή, &c.* Assumptio, *ἔτι ἐν ἐμῇ ὀρέξει, &c.* Et iteratur, *ὀρέζονται δὲ πλεονεξία, &c.* cuius hæc est ratio, quia videre licet, honorem expeti plus, quam oporteat, & interdum minus, id quod confirmat à laude. Nam vulgo eos vituperare solemus, qui plus, quam oporteat honorem expetant, eosq; ambitiosos vocamus; contra & eos vituperamus, qui omnem plane honorem contemnunt. Interdum quoque laudamus aliquem, ut fortem & virilem, qui omnem honorem non contemnat, sed debitum expetat. Ex quibus perspicuum est, quia nimium & parum vituperantur, certe ea esse, & proinde esse quoq; medium.

ἔτι ὅτι τ.] *Supra libr. 2. cap. 8.* dictum est, extremorum hanc esse naturam quorundam, ut interdum medij naturam sibi induant. Quod accidit & in his affectionibus: nam & ambitiosus interdum laudari solet, quasi ambitiosus hoc loco sit medij instar. Laudari quoq; solet inambitiosus, quasi moderatus & temperans. Sed hac de re mox extremo capite.

δὴλον ὅτι.] Hic de verbo *φιλοπρέμίας* agit, redditq; rationem eius, quod modo dixerat, *φιλόπρεμον* interdum & laudari solitum. Nam hæc, inquit, est vis huius verbi, ut interdum de hoc dicatur, qui honorem expetat, ut oportet, interdum de eo qui plus quam oportet, quam huius verbi varietatem confirmat exemplo similium verborum. Nam & reliqua apud Græcos iuncta ad verbum *φίλῳ*, id est, omnia *φιλοποιεῖτε* vocabula fere ita bipartito accipi, ut *φιλόπαις* liberorum amans, dicitur & ille, qui ut oportet, & ille, qui nimium suos liberos amet. Plærumque tamen hæc verba nimium continent, non

mediocritatem seu vt oportet, vt φίλοις latinum ambitionis vocabulum, vt Græcum φιλομίας, ponitur quidem & illud in malam fere partem, interdum tamen in bonam, vt apud Cicer. in *Lalio de Scipione*, in quo, ait, maiorem fuisse ambitionem, vitam tristiores. Nam & ambire nihil est aliud, quam simpliciter aliquid expetere, vt læpissime apud Plautū.

ἐπὶ τὸ μέγας.] Scilicet φέρομεν referimus nomē φιλοτίμου, ad id, quod magis quam vulgus, id est, tribuitur ijs, qui honorem magis expetant, quam vulgus, id est, qui expetant, vt oportet. Nam vulgus fere abiecti est animi, & minus quam oportet, honorem expetit, vt *supra cap. priore extremo*, dictum est: vbi diximus μικροψυχίαν communius esse & frequentius vitium quam χαυνότης, quod idē de extremis huius quoque virtutis dicendum est. Plures reperiri ἀφιλοτίμους, quam φιλοτίμους. Nam vt & Cicero in *offic.* monet; *nimia honoris cupiditas non nisi in rarissima ingenia cadere solet.*

αὐνόμενός ὅς.] Hoc *supra* explicauimus *libr. 2. cap. 7.* Redditur autem ratio, quodammodo, cur φιλόπῃ interdum laudetur, interdum vituperetur, cur & ἀφιλόπῃ: quod cum nomine vacet medium, extrema inter se quodammodo contendant de medio, & vtrumque studeat, vocari esse medium seu laudari.

φαίνεται ὅς.] Et hoc modo attigimus, mediocritatem horum extremorum, si cum his comparatur, videri vtrumque esse extremum, hunc hoc, nunc illud: Nam cum nimio, ambitione, videri id quod parum, nempe, ἀφιλομίας: cōtra cum hoc videri illud, eamque esse ait omnium virtutum rationem, vt medium cum extremis comparatum induat faciem vtriusque extremi, vt fortitudo cū audacia collata, videtur ignauia, cum ignauia videtur audacia. Liberalitas cum profusione, videtur auaritia, cum hac videtur illa.

ὅς ἀμφοτέρω ὅς.] Id est, non tantum hoc aut illud extremū videtur medium, sed etiam vtrumque simul, nempe simul cum vtroque collatum, vt temperantia cum vtroque extremo collata, intemperantia & immanitate, videtur & hæc, & illa, dissimili ratione.

ἀπὸ κοινῆς δὲ ἐνταῦθα.] Modo attulit cōmune quiddā huic cum cæteris virtutibus. Hic singulare huius virtutis quiddā affert, extrema, nō medio, vt in alijs virtutibus. sed inter se tantū contraria videri, idque hac de causa accidere, quod mediū nomine vacet, q. cū

nullum mediij sit nomen, ne ipsum quidem etiam esse videatur, eaq; re nihil illi esse contrarium. Extrema igitur hic inter se pugnant, ambitio, & honoris omnis contemptus: vere tamen & medio repugnant hoc loco extrema, nempe ambitio & honoris contemptus moderato honoris studio seu modestia, ut ita medium vocemus, &c.

CAPUT V.

COMMENTARIUM.

Πρώτης ἢ ἐν μέ.] Tres huius capituli partes constitui possunt; quarum priore de affectionum harum vocabulis agatur: altera explicentur ipsarum affectiones: postrema, cum inter eas collatio quædam, tum excusatio minus accuratæ explanationis harum affectionum, contineatur.

ἀνάνυμεν ἢ ὀλίγον.] Hic de verbis mediij & extremorum explicat, allata initio brevis virtutis descriptiuncula. Aut autem & extrema & medium vacare nomine, medium tamen vulgo dici consuevisse πρώτης seu lenitatem, nimium posse dici ὀρχιλότης, quod parum, *infra* monet esse quandam ἀοργησίαν, id est, omnis iræ vacuitatem. Quod vitium Cic. *Lentitudinem* vocat, ut *supra* explicauimus. Dicitur & græce ῥαθυμία & ἀδυναμία. Nam proprie πρώτης de hoc medio dici non potest, eo quod medium postulat moderationem Iræ, id est, ut à nimia ira sibi quis temperet, & tamen ubi oporteat, etiam irascatur: At πρώτης græce, prius quidem, non autem posterius valet. Nam πρώτης proprie dicitur, qui sedato est animo, non vero qui concitato, licet mediocriter, hoc est, quod ait Aristoteles, πρώτης propendere in id, quod parum, quod semper quietem postulat, & à concitatione animi siue vehementi, siue mediocri abhorret: ὀρχιλότης autem & ipsa latius patet. Nam & procliuatatem seu δυνάμειν ad irascendum significat, quæ quidem est visitatio huius verbi notio; proprie igitur ὀρχιλότης est potestas, improprie habitus, ut hoc loco. Eadem est ratio Iracundiæ, quod parum & ipso nomine vacat, vulgo tamen dici solet ἀοργησία aut ῥαθυμία, ut diximus, latine lentitudo. Sed de his *supra lib. 2. extremo*.

τὸ μέν ἢ πᾶσι.] Videtur esse ratio, cur nimium dici nō in eodem modo possit ὀρχιλότης, nempe quia perturbatio, in qua moderanda, tanquā in materia versantur hæ affectiones, sit ὀρχιλότης & ita

& ita hunc locum explicat Scholiastes Græcus. Hoc autem & aliud quoq; his verbit agit Aristot. nam & incipit iam explicare ipsas has affectiones, sumpto initio ab ipsarum materia. Ait igitur materiam esse *ἐργλὴν* seu iram, vnam illam quidē (nam aliarum virtutum quarundam bipartita est materia) sed multa esse & varia, ex quibus existat & oriatur, multa esse quæ iram concitent, & in his varietatibus moderandis, aut non moderandis, versari & medium, & extrema.

ὁ μὲν ἔν' ἰφ' οἷς.] Medium prius explicat, posterius extrema; & quidē medium esse docet à laude. Nam laudari vulgo, qui, quibus de causis, quatenus, quibus hominibus, &c. prout recta præscribit ratio, irascatur. Atq; hæc medij esse propria, hæc inquam rectæ rationis attributa, ex omnibus virtutibus, perspicuum est. Formula:

Vbi laus, ibi & medium.

Hic laudatur, qui, quibus, &c. oportet irascatur.

Ergo in ira est medium.

Et quidem hoc medium ait dici non incommode posse *αἰσῶν*, tum, quia vulgo *αἰσῶν* laudari solet: tum quia *αἰσῶν* is est, qui non temere ira perturbetur, sed sedato sit animo, & rationi pareat.

ἀμάρτυρον ὃ δυνά.] Reddit rationem, cur non satis proprie medius iste dicatur *αἰσῶν*, quia non sit *πρωτοδικός*, id est, ad vindicandum facilis, sed potius *συζητητικός* ad ignoscendum, cum tamen medio utrumq; assit oportet, nempe, ut irascatur & puniat, & contra, ut non irascatur & ignoscat, ut recta suadebit ratio.

ὃ ὁ ἰσχυρὸς.] Quod parum, iam explicat, quod quidē esse seu reperiri ostendit hac ratione, quia vituperari soleat, qui nunquam irascatur. Cur autem vituperetur hæc lentitudo, duas affert rationes, cum quia pro stultis habeantur, qui ita sint ignavi, ut nullam rem ægre ferant, nulli irascantur, eosq; insulsos vocare solemus, & in quibus ne mica sit salis: tum, quia seruii videantur Ingenio, utpote ita timidi, ut neq; suam, neq; suorum iniuriam etiam apertam vlcisci studeant vel audent.

βέλτεται ὃ οὐκ αἰσῶν.] *βέλτεται*, id est, eo est ingenio & natura. De qua huius verbi notione, *initio lib. 3.* est explicatum.

ἀόρατον δὲ.] Diximus stultos videri & mancipia potius, quam ingenuos, qui *ἀόρατοι* laborent. Quare *lib. 3. Eudem.*

καρ. 3: Aristoteles hos semper vocat ἀνδραποδιδέ, & interdum αἰσήτες.

ἢ δὲ ὑπερβολῇ.] Nunc de nimio, & quidem accuratius, quam de cæteris, quod ut prouulgatius & communius malum, diligentiore opus habeat pertractatione, utpote & multiplex ob hanc frequentiam, & primum quidem generaliter, iracundum esse ait, in quem omnia illa attributa concurrant, nempe irasci, quemadmodum, quibus de causis, quibus hominibus, quatenus non oporteat, celerius interdum diutius quo, quæ tamen omnia in vnum eundemq; hominem cadere posse negat, propterea quod hoc malum tam multiplex & cumulatam, si in vnum concurreret, & seipsum interimeret, & foret intollerabile: Interimeret quidem, quia illum ipsum, in quo inesset, interimeret. Nam in quo hæc sunt omnia, neq; secum, neq; cum aliis agere aut viuere posset: at sublato subiecto tollitur & accidens. Itaque pars duntaxat huius mali in aliquem cadit, potest & alia adferri ratio, quod huius mali genera quædam inter se sint contraria, ut cito irasci ac desinere, qua de re *infra*. At notum est in eundem contraria concurrere seu cadere non posse eodem tempore: Intollerabile autem sit malum, cumulatam & vniuersum, quia in perpetuis futuris sit molestiis & doloribus, seu in furore potius. Nam & hæc quædam est iracundie species, furenter irasci.

οἱ μὲν ὑπερβολοί.] Iam species seu partes nimij explicæ, quas hoc loco tres facit, ἀνδροχόλοι, πικροὶ & χαλεποὶ. In libello quoq; de virtutibus & vitiis tres commemorat δειλοτάτης partes, ἀνδροχόλοι, πικροὶ & βαρυθυμίοι. Sic enim ibi legendum ex Stobæo, non μακροθυμίοι, ut vulgo: Quod enim hic χαλεπότης, id ibi vocat βαρυθυμία. Primum igitur genus est eorum, qui ἀνδροχόλοι græce dicuntur, ex eo quod ad omnem occasionem irascunt, siue quod sint ἀπροι, id est, excellant inceleriter irascendo. Qui & ἐξυθμοὶ dicuntur, & communi nomine ὑπερβολοί, ut hoc loco quorum hæc sunt propria, ob quodvis dictum aut factum, etiam ob leuissimam contempTIONem irasci, ut ait Aristoteles in libro de virtutibus, celeriter quidem irasci, sed & cito desinere. Cuius rei hæc adfertur hic ratio, quod iram non continent, sed partim effundunt, non cælant, sed produnt animum, excellunt, ut dixi celeritate. & proinde valde sunt mutabiles seu mobiles, ut ait Aristoteles eo libro, quod quidem in his optimum esse hoc loco ait Aristoteles,

teles, & certe optimi quique; fere hac specie laborant, ut ad irascendum sint faciles, sed rursus placabiles, ut Horatius de se ipso:

Irasci facilius tamen ut placabilis essem.

Cicero libro primo ad Atticum Epist. 16. nam si ita statueris & irritabiles animos esse optimorum sæpe hominum, & eosdem placabiles, & esse hanc agilitatem, ut ita dicam, molli-
tiamque naturæ prærumque bonitatem. De hac quoque parte accipi potest veteris Philosophi dictum, ἱερὸν ἐστὶ μὲν αὖτις ἀλὶ γρηγορίῳ.

Irascor brevis est. Horatius.

Alterum genus est eorum, qui πικροὶ dicuntur, latine acerbī aut amari, contrario fere ingenio atque priores; nam hi ægre desinunt irasci: nam iram continent, non effundunt, ut priores, sed tū demum desinunt, cum velut effusa aut reddita ira, nempe vindictam consecuti, gaudent & acquiescunt. Nam vindicta pro dolore accepto, voluptatem illis adfert, & iram aufert; dum laborant, velut onere quodam premuntur. Id quod his accidit, quia cum sint tectæ, & reconditæ naturæ. neque aliis iram suam aperiant, sit ut aliorum insinuationibus aut consiliis leuari aut minui ira non possit. Quare & sibi & amicissimis valde sunt molesti. Diu autem irascuntur, quia cum premant ipsi iram, neque alijs eam aperiant, ut per se concoquantur, longo opus est tempore.

ὁ αὐτὸς δὲ πικρῶς.] Elegans est metaphora, πικρὸν τὸ ἐργὸν seu χολῶν. Sic Homerus prim. Iliad. ἰκίπρ' ὃς δὲ χόλοι.

χαλεπὸς δὲ ἀγροῖον.] Tertium est genus eorum, qui χαλεποί dicuntur, qui & ἀχρεῖς ab Aristotele in Eudemio libro tertio, capite tertio, dicuntur, latine ab alijs dicuntur sævi, & asperi, ab alijs atroces, ab alijs infesti & difficiles. Diximus & modo, græce eodē quoque dici βαρυσώμους. Sunt hi omnium teterrimi, & ex duobus prioribus concreti. Nam ut priores, etiam leuissimis de causis concitantur, & ut secundi, diutius iram continent: neque, vlla ratione placari possunt, quam vindicta, & sunt in conuictu odiosissimi, ut paulo infra commemorat Aristoteles. Hoc amplius, ut priores, etiam aperte iras gerunt teste Schol. Græco, qui hac re potissimum eos à secundis

discernere ait, & hac quoque quod magis sint vindictæ cupidi.

αὐτοὶ πικρίας.] Scholiastes Græcus legit καὶ καλίστως, & pro eodem seu ἐκ περιλήψεως hæc duo posita esse ait: monet tamen in quibusdam libris scriptum reperiri καὶ καλίστως, quo modo libri vulgati hodie fere habent, & affert inter hæc duo differentiam. Nam πικρίας esse vindictam æquabilem; καλίστως vero esse maiorem iniuria accepta. Verum cum hæc differentia falsa mihi esse videtur, tum ea non est opus: nam ὅ, vel sæpe non est disunctivum, sed ἐξηγητικόν, vt eleganter monuit Laetius in *Pandectis*. Itaq; retinendum est ὅ: nam & ita habent omnes libri etiam scripti, & vetus tralatio.

τῇ πικρίᾳ.] Comparat iam tandem affectiones inter se, & quidem visitata illa comparatione, Vtrum extremorum medio magis sit contrarium. Ait igitur nimium seu iracundiam lenitati magis aduersari, iisdem rationibus, quibus hac in re semper uti solet. Primum, quia Iracundiæ malum sit visitatius & frequentius, in quo sæpius peccent homines, quam in lenitudine. Nam ad vlciscendum plus æquo homines natura magis esse propensos, seu, vt loquitur Aristoteles, vlcisci & poenam repetere, magis esse humanum. Id enim puto valere αὐτῶν πικρώτεροι ὄν, vt & *supra lib. 3. cap. 11. ὅ* ἔστι αὐτῶν πικρὴ, &c. non vero vt Petrus Victorius hunc locum accepit in *lib. 1. Rhet. Aristotelis*, vbi de æquo bono, & hic quoq; reddidit Lambinus, quasi dicat Aristoteles, visitatius est hominibus, & frequentius in eo peccant. Nam puto his verbis priorum contineri rationem, vt iam explicauimus. At ex eorum sententia non tam ratio, quam idem pene iteraretur. Altera ratio, quia iracundiæ grauius est & tetrius malum, quam lenitudinis. Nam cum lento viui potest, cum iracundis maxime læuionibus illis seu χαλεποῖς vix, aut ne vix quidem, inquit Aristoteles hoc loco, potest, & modo est explicatum.

ὅ ὅτι καὶ ἐν τοῖς.] Adferre hæc videtur Aristoteles ad sui excusationem, cur quæ harum affectionum, maxime mediæ sint notæ & proprietates, subtilius non explicari, sed generatim tantum attulerit, lenitatem esse mediocritatem, quæ iubeat, quemadmodum, quibus de causis, &c. irascendum sit, quibus non sit. Hoc igitur excusat, difficile namque esse omnia singulatim & subtilius exponere, quas ob res, quibus hominibus, & quamdiu, quatenus, quomodo denique sit

irascendum, vel non. Difficultatis affert signum seu argumentum & rationem: argumento namque esse ait, quod interdum eos qui modum deserant, & quasi lentos, vocare vulgo soleamus *αργούς*, lenes & mansuetos: contra vero iracundos & stomachantes item laudamus, ut viriles & fortes, & ad imperandum idoneos. Nam imperantibus ad pœnas sumendas utilis videtur esse stomachus & ira, ut in *Politic.* docet Plato. Quod quidem hac fit ratione, quia qui paulum à medio deflectant, siue ad nimium, siue ad parum, reprehendi temere non soleant. Ratio autem difficultatis *ὡς ὅτι τῆς κατὰ τὴν φύσιν*, est, quia hæc varia cum virtutum aliarum, tum huius & extremorum quoque attributa, versantur in rebus singulis, & proinde non tam præceptis, & regulis communibus comprehendi, quam sensu & usu quotidiano, diiudicari debent, ut *supra* aliquoties est explicatum maxime *libro secundo in initio*, ubi dictum generatim, hæc politica ob singularum rerum varietatem esse explicanda, non subtiliter.

ἀλλὰ τὸ γὰρ τοιοῦτον.] Quasi diceret etsi singulatim ea attributa exponere est difficilius & obscurius: illud tamen, inquit, perspicuum est, ex affectionibus istis mediam esse laudabilem, qua verus irascendi modus contineatur: extremas esse reprehendendas, adhibita tamen distinctione, ut si paulum à medio deflectant, leuiter sint reprehendendæ, imo vix reprehensionem mereantur, ut modo dictum est, & explicatum, *supra libro secundo in fine*. Si longius, grauius, si longissime, grauiissime. Ex his tandem & hoc efficitur, solam hanc mediam affectionem, refutatis extremis, amplectendam esse.

CAPVT VI.

COMMENTARI I.

Ἐν δὲ τῆς ὁμιλίας.] Tres deinceps tribus capitibus explicat virtutes, quarum usus, quia consuetudine quotidiana, & in conuictu, tam in dictis quam in factis cernitur, vno communi vocabulo eleganter à Scholiaste Græco *ὁμιλητικῶς* dicuntur. Nam in hac re tanquam in materia omnes communicant & consentiunt, ut & *supra libro secundo capite septimo*, dictum est. Qua in re autem discrepent inter se,

explicabitur *infra capite extremo octauo*. Nunc de singulis, & quidem hoc capite, item eam explicat, quæ proprio quidē vacat nomine, ascito tamen & aduentitio non incommode dici possit amicitia. Et primum quidē de materia: deinde de usu & factis, seu natura & indole. Ergo materiam huius virtutis & extremorum esse communionem dictorum & factorum vitæ quotidianæ, non tam docet, quam vt perspicuum ponit Aristoteles. Quanquam ex ijs, quæ adiungit, *οἱ ῥᾶ ἀρεστοί*, &c. id quoque patescit. Nam tametsi ijs verbis hoc potissimum agit, vt ostendat in hac materia esse & reperi medium quoddam & extrema, quorum illud sit laudabile, hoc reprehendendum: tamen & hoc adsignificat, quibus in rebus tanquam in materia tres istæ affectiones versentur. Nimirum esse communionem dictorum & factorum vitæ, qua parte in ijs aut voluptas, aut molestia spectetur; siue breuius, voluptatem & molestiam sermonum & factorum vitæ, eorumque grauium, non iocularium. Cum enim tres sint affectiones *ὁμιλητικῆς*, quarum conuictus seu dicta & facta vitæ communis sit materia: à reliquis duabus hæc disiungitur his duabus clausulis, voluptate & molestia. Deinde eorumq; grauium non iocularium, vt & *infra* monet Aristoteles, *τοῖς μὲν ὅν, &c.* & *cap. 8. in fin.* vt ex ijs, quæ sequuntur, planius intelligitur.

[*οἱ ῥᾶ ἀρεστοί*.] Summatim igitur primum describit extrema & medium: prius quidem illa vt notiora, vtpote nomē habentia, quo vacat medium. Sunt igitur in congressu nonnulli, qui omnia ad voluptatem aliorum loquantur & agant, laudent & probent omnia, nulla in re aduersantes, quique ita se gerere opinentur, vt voluptatem omnibus, molestiam nemini adferant, in neminem dicto aut facto offendant. Contra reperiuntur alij, contrarijs plane moribus, qui nulla ad voluptatem loquantur, omnia aliorum dicta aut facta improbant aut vellicent, ægre omnia ferentes, quique nulli placere studeant, omnibus aduersi. Et illi quidem *ἀρεστοί* blandi, hi *δυσκολοί* & *δυστίδες* difficiles, morosi, & duri dicuntur. Quos quidem habitus non laude, sed reprehensione dignos esse perspicuum est, inquit Aristoteles; Morosi certe isti ab omnibus odio haberi & vituperari solent: blandi quoque illi, quia non tam rectum, quam quod alijs sit iucundum spectent: mendosi quoque sunt, paulum profecto ab assentatoribus dif-

crepantes. Quare & hoc obscurum non erit eam affectionem, quæ inter illa duo velut media sit interiecta, esse & mediam & proinde laudabilem: hac enim præditus, ea, quæ & quemadmodum probare aut laudare oporteat, quæ non, probat & improbat. Quæ quidem affectio, etsi *supra libro secundo, & in Eudemio libro tertio, & in Magn. libro primo*, appellatur amicitia: accuratius tamen hoc loco ostendit, vacare nomine. Nam esse quidem huic cum amicitia similitudinem, non tamen omnimodam. Nam similes quidem, quod ut hac affectione præditus, ita & verus seu bonus amicus (id enim valet *ἰπικὴ φίλοι*, non ut alij commodum & bonum) cum studio tamen seu *πρῶτῃ* probat, quæ probanda, & improbat contraria: Dissimiles tamen, quia amicitia est cum *πρῶτῃ* seu studio & adiunctione animi & amore aduersus eum, cuius facta probat aut improbat; hac autem præditus affectione, est absque eo animi motu, seu absque *πρῶτῃ*: nam non quo amet, sed quia hoc habitu est præditus, ita se gerit. Quare non solum aduersus amicos, sed externos quoq; & ignotos ita se geret. Amicitiam autem esse *πῶτῃ* seu cum perturbatione *infra libro octauo*, explicabitur. Hanc autem affectionem esse habitum, non vero *πῶτῃ*, cum ex eo est perspicuum, quod tam aduersus ignotos, quam notos eius est usus: tum quia est virtus; quas constat esse habitus, non perturbationes *supra libro secundo, capite quarto*, & hoc est, quod ait Aristoteles, *τὸ τοῦτῃ εἶναι*, &c. qui ita sit affectus, ea affectione seu habitu præditus. Hac enim particula habitum significare solet Aristoteles ut & *capite proximo*, *ὅτι ἐξ τούτῃ*. Ceterum valde repugnat huic loco, quod Aristoteles *libro tertio Eudem. capite nono, in fine*, nominatim ait, hanc affectionem & duas proximas non esse virtutes, sed potius procliuitates quasdam, & proinde non esse habitus. Sed hac de re *infra cap. 8.* latius.

πᾶσι καὶ ἐν ἑκάστῳ.] Est quædam anthypophora; ne quis enim putet passim & absq; discrimine omni huius affectionis usum esse, quod videbatur ex prioribus, adiungit hanc veluti exceptionem: hac affectione præditum, tamen decori rationem habiturum, & quid cui debeat perpendendum: neque enim peræque de ignoto solliciti esse debemus, atq; de noto & familiari, neq; peræque in magistratum offendere, quam in priuatum, ut mox latius.

μεθ' ἑαυτῶν ὅτι ἐκείνη.] Explicatum iam est summatim, quid sit, media hic affectio, quid extrema, qua ex re perspicuū est, & quibus in rebus ea versentur, & esse & extrema, & medium, hoc quidem laudabile, illa non item: hoc vacare nomine, illa suum habere nomen. Deinde quæ huius mediæ affectionis cum amicitia sit affinitas, quæ non.

ἀναφύων ὃ πῶς.] Iam explicat diligentius naturam harum affectionum, primum de media, posterius de extremis. In media autem hæc duo capita notanda sunt, primum, ut in voluptate & molestia congressionum se gerat ut oportet: deinde ut decori & officij rationem habeat: De priore, comitatus hanc esse vim & ingenium, ut potissimum studeat placere, non offendere, id est, per se voluptatem sequitur, ex euentu seu per consequentias, per accidens molestiam. Qua ex re perspicitur, blando cum comi magnam esse affinitatem, & alterum extremum, nempe morosum, à medio longissime discrepare. Placere igitur maxime studebit comis, sed tamen & offendet, nempe cum videbit, vel sibi esse turpe probare omnia, vel ipsi, quo cum agit, aut turpia, aut etiam molestiam posterius allatura. Nam cum honesti causa agat comis, & utilitatis quoque rationem habeat parem, ut si quid in præsentia turpitudinem contineat aut damnum, tam sibi quam illi, quo cum agit, vel etiam posterius turpitudinem, damnum aliquod & dolorem ea sint allatura, ut inquam ea improbet, & leuiter potius ei, quo cum agit, aduersetur & offendant, quam si vel turpitudinem & damnum, in omnibus illi morem gerendo vel sibi aut illi afferat. Hunc igitur in modum, in offensionibus & molestia afferenda, temperabit & geret se comis, alioqui semper placere studebit. De posteriore, rationem cum quoque habere debere eorum, quibus cum agit. Neque enim tam leuiter in magistratum quam in priuatum offendere debere: plus esse sollicitus debet in causa amici quam ignoti, obseruare denique gradus illos societatis humanæ debet, coniugum, liberorum, fratrum, consobrinorum, & sobrinorum, affinium, amicorum & ciuium, de quibus egregie Cic. *libr. 1. offic. Gradus autem plures sunt, &c.* Et hæc quidem sunt officia mediæ affectionis. Extremorum alter est ἀρεσκῶν, qui quidē est duorum generum, nam si nullius lucri causa omnibus placere studet, proprie ἀρεσκῶν dicitur; si lucri causa, assentator. ἀρεσκῶν uere descripsit Terentius in *Andria, in initio*.

Sic vita erat, facile omnes perferre ac pati,

Cum quibus erat, &c.

& in *Adolphis* de Mitione:

Clemens, placidus, nulli ladere os,

Arridere omnibus.

Alter extremus iam supra est explicatus, qualis apud Terentium describitur *Demea* in *Adolph.*

Ego, inquit, ipse, ille agrestis, sanus,

Tristis, parcus, truculentus, tenax, &c.

C A P V T V I I.

C O M M E N T A R I I.

Περὶ τῆς αὐτῆς ἡ ἀρετῆς.] Conuictus virtutum alterum cum suis extremis hoc capite explicat, eadem via & ordine; primum summatim: deinde accuratius: primum de materia: deinde de factis.

Περὶ τῆς αὐτῆς ἡ ἀρετῆς.] Hic de materia, & quidem eandem esse fere utriusque, tam huius, quam prioris materiam, conuictum seu ὁμιλίαν fere, inquam, & ἀρετῆς, qua particula, inquit Scholias-tes Græcus, indicat non esse prorsus eandem: nam priore iucunditatem, hac veritatem conuictus contineri. Quæ quidem differentia, etsi est vera, & paulo infra clarius exprimitur, & extremo capite clarissime, quod & supra initio prioris capitis nos quoque attigimus: tamen haud scio, an ea particula significetur, ut qua soleat Aristoteles (quod & alii) elegantiz gratia duntaxat fere uti, qua de re *supra*.

ἡ τῆς ἀλαζονείας.] Virtus, de qua hoc capite, quia & ipsa nomine vacat, per extremorum alterum, ut notius, Arrogantiam, exprimitur seu describitur: *Mediocritas*, inquit, *Arrogantia*, &c.

ἀσύνετος ἡ ἀρετῆς.] Proprie quidem & hæc virtus nomine vacat, etsi sumpto & ascito nomine Veritas quoque dici solet, quomodo eam vocat Aristotel. in *Eudem. in Magn. & supr. lib. 2. cap. 7.* nam eius hæc est virtus, qui in communi vita verum sectatur, ut *infra* latius: alioqui veritas vsitatus ad scientias theoreticas, nō politicas & practicas referri solet. Omnino autem qui vulgo Græce dicitur *αὐθιγος*, huic medio conuenit: eo namque nomine vocitari solet, qui in verbis & factis sit verax, & omnia, ut reuera se habent, gerit & profert, nihil augens

aut extenuans, quod & indicat notatio eius verbi, quasi cum quicquid ἐκφρασις profertur, ut est ipsum αὐτὸ.

ἐκφρασις ὅτι.] Hæc verba non ad hanc tantū, sed ad omnes conuētus virtutes pertinent, quare & ait οὗτοι πάντες, id est, ἐμμελεῖς, & postea quasi de integro singulas explicaturus, ita orditur, οὗ δὴ τὸ συζῆναι. Añert namque duas rationes, cur de his tribus affectio-ibus explicandum sibi putarit, quæ & ipsæ rationes non sunt harum propriæ, sed in aliis quoq; virtutib. locum habent: prior est, quia explicādis singulis nihil prætermittendo, melius cognoscuntur ethica, aut ea quæ ad mores: quod quidē est horum librorum institutum & scopus. Altera καὶ μετρίτης, quia virtutes facilius videmus, & assentiemur esse mediocritates, si in singulis id verum esse doceatur, quod quidē monuit & *supr. lib. 2. cap. 7.* esse faciendum, neque iniuria hoc vrget Arist. utpote nouum & suum decretum.

οὗ δὴ τὸ συζῆναι.] Acturus quasi de singulis, ut dixi, orditur de integro, οὗ δὴ τὸ συζῆναι, &c. verum quia de vna, quæ in iucunditate conuētus cernitur, iam est explicatum: hoc tantum monito, pergit ad alias. De illa quidem, inquit, iam est explicatū, nunc de his, qui verum aut falsum sequuntur in dictis, factis, & dissimulationibus. Et primum quidem de extremis, ut notionibus, posterius de medio, sed summam, ut diximus. Ex quibus & hoc perspicitur, quod *supr.* monui his verbis, non obscurè indicari differentiam inter hanc & superiorem, hanc in veritate, illam in iucunditate esse positam.

δοκεῖ δ' ὁ μέτριος.] Ἀλαζόν: seu gloriosus, cuius mediocritas queritur, is esse videtur, qui magna & præclara sibi tribuit, quæ tamen vel nulla habet, vel multo minora aut pauciora. Contra ea Iron seu dissimulator is videtur esse, qui quæ habet bona aut nouit, ea vel prorsus negat, vel extenuat, & minora se habere ait. Inter hos interiectus velut medius (quem diximus vocari αὐτὴν ἐκφρασις) & vita & oratione est verax, id est, quæ bona habet, aut quæ nouit, ea confitetur se habere & scire: non vero aut negat & dissimulat, aut extenuat, neque auget, & maiora esse simulat. Atque hæc brevis est ea harum affectionum descriptio.

ἐν τῷ τῷ ἐκφρασις.] Accessurus ad accuratiorem explicationem, quia & verum & falsum multifariam dici potest, ut constet, qua de re hic agatur, prius id adhibita distinctione monet. Ait igitur, eam esse naturam & vim rerum, in quibus hæc affectio-

affectiones versantur, quas diximus esse verum & falsum, ut earum quoque, & rei alicuius & nullius causa fieri possit: Verbi gr. mentuntur nonnulli aut metu, aut commodi, vel gloriæ causa adducti. Sunt alii aliqui, qui non proposito aliquo præmio aut metu impulsæ, sed quia iis sint moribus, tam peruerso habitu, mentiri gaudeant. Sic & verum dicunt nonnulli, poena compulsi, subacti, aut pactis, quibus ut pareant, ipsorum quoque interfit: alii vero nulla alia re, quam quia his sunt moribus, tam bono præditi habitu, ut verum per se ament dicere. Hoc explicato discrimine ait Aristoteles huc pertinere non eos, qui vel metu, vel alia qua re impulsæ, sed qui ipso habitu verum gaudeant dicere: nam alios ad alias virtutes pertinere, ut ad iustitiam, qui verum & fidem in pactis seruant.

ἐκ τούτου δ' οὐκ ἐστὶν.] Et hoc ad ea, de quibus modo, pertinet: nempe pro habitu, quo quis est præditus, esse cuiusque facta & orationem, nisi si commodi forte, aut alterius rei causa agat: nam verbo οἶον, ut & verbo πιστόν, de quo *supra*, habitus significatur.

καὶ αὐτὸ β.] Quia iam constat, de his agi, qui verum aut falsum propter se amant, adiungit: eum, qui verum sequitur, medium, esse laudabilem: mendacium vero qui sequuntur, extremum utrunque reprehendendos. Huius rei hæc affertur ratio, quod verum propter se suaque natura sit honestum & laudabile, falsum contra prauum & vituperandum. Etsi autem extremi ambo reprehensionem merentur, magis tamen gloriosum, rationem extremo capite reddemus.

ἡ δὲ ἐκείνου β.] Id est, tam de verum, quam mendacium dicente; de illo tamen prius: nam hoc loco tandem accuratius explicare has tres affectiones aggreditur, ubi tamen multa, quæ *supra* sunt explicata, iterat.

ὡς δὲ ἐκείνου π.] Distinctionis *supra* allatæ vsum hic deum affert, interiectis illis de laude & de ordine. Qua de re, quia *supra* explicauimus, id solum hic monebimus, hæc verba, ὡς τῶν ἐμμελοῦν, & ὅσα, &c. eodem pertinere, id est, eum, qui in pactis, omnibusque aliis ad iustitiam aut iniuriam pertinentibus, verum dicit aut mendacium, huc non pertinere, sed alio: nam pacta seu ἐμμελοῦν in primis ad iustitiam pertinent.

ὡς δὲ ἐκείνου π.] Et hoc *supra* docuit, medium seu verum, eum,

cem, virum esse bonum & laudabilem: hoc tamen loco alteram adiungere videtur rationem, quæ tamen & ex superiore quoque manat. Supra namque hanc attulit, quia verum per se laudabile sequitur, falsum ut turpe aspernatur. Hic vero, nam cum sit φιλαλήθης, veri studiosus & amans (sic & in *Eudem.* dicitur, ut arrogans φιλοψαύδης) & verum propriè se, nullo vel commodo vel honore adductus: certe multo magis id amabit, cum vel commodum vel honos agetur. At hoc est viri probi, cum alterius intererit, cum suo testimonio non lædere, sed iuuare. Est igitur vir probus verax, cum, quia verum per se amat, tum, quia alios etiam iuuat. Et hoc est, quod maxime in his verbis est notandum, veracem tam esse veri studiosum, ut non solum, ubi interfit, sed etiam ubi nil interfit, verum dicat. Nam videre licet nonnullos, qui in quotidiana vita sæpe mentiri non vereantur, aut certe mendacium dicere, eo quod neminem lædant, inquiunt. At hic noster vero ipso delectatur, utpote veri dicendi habitu præditus. Ex habitus actionibus nascitur voluptas, ut *supra* est explicatum. Hæc igitur sunt retinenda, ut medii huius propria, cum esse veri studiosum, virum probum & laudabilem, amare verum, etiam ubi nihil interfit, multo autem magis ubi intererit, ut si vel Reipublicæ vel amici utilitas agetur, aut salus. Cur magis? quia duplici hic nomine peccaretur, & in hanc virtutem & in iustitiam, quia alterum læderet suppressa veritate.

ἐπὶ τὸ ἕλκεσθαι.] Alia medii nota: Eum, etsi medius dicitur, & quidem inter extrema illa interiectus, tamen ad id, quod parum, magis deflectere, quod & in aliis virtutibus accidit. Ratio, ἡμεῖς λίσσεσθαι γὰρ, quia modestius & elegantius videtur, non omnia sua licet vere prædicare, sed leuiter interdum & modeste ea vel reticere, vel extenuare (quod ἡρῶς est proprium) nam omnis gloriosa suorum bonorum, etsi vera prædicatio, omne, inquam, nimium molestum est & odiosum. Ex his igitur & hoc elicitur, hunc medium vel ab arrogantia sibi temperare debere, neque sua vel ostentare aut prædicare bona.

ἢ ὅμοιω τῶν.] Hic de extremis, & prius de nimio, de quo hoc primum; An arrogans sit, aut dici debeat improbus. Supra enim ostendimus, quædam extrema vix esse vitia, ut profusionem, sed leuia certe aut menda potius. De glorioso igitur ita distinguit: si nullius rei causa, improbum non esse; stolidus namque potius & miles gloriosus, quam malus esse videtur, ut

qui

qui nemini in laudem: Esse tamen & mendosum, neque omnis vitii expertem: nam alioqui mendacio, licet inani & nemini damnofo non delectaretur. Sin alicuius rei causa, hic distinguendum rursus: nam aut gloriæ & honoris, quales vere sunt omnes gloriosi, & ne hunc quidem improbum esse, aut valde reprehendendum, ut qui & ipse nemini noceat; aut quæstus & pecuniæ causa, & hunc cæteris esse vitiosiorē & turpiorē, magisque reprehendendum. Ex quibus perspicuum est, tria posse constitui arrogantiae genera: vnum, nullius rei causa: alterum gloriæ: tertium quæstus causa: ex quibus postremum maxime sit reprehendendum: medium proprie sit gloriosi: etsi Græcus Scholiastes primum genus gloriosi esse dicit proprium, sed huic repugnat ipsa Latini verbi vis & notatio, & hæc apud Aristotelem οὐκ ἀλάζων.

οὐκ ἐν τῇ δυνάμει.} Hæc in Platonem dici mihi videntur, qui in Hippiam maiore disserit, mendacem & verum eundem esse, quod & mendax verum dicere, & verus mendacium dicere possit. Atqui hoc falsum esse, ostendit hoc loco Aristoteles, falsam esse illam conclusionem: nam hæc non spectari potestate seu δυνάμει, sed potius proæressi, & consilio animi & voluntate. Nam, ut *supra* iam explicauimus, habitum requirimus, vitiosi sunt habitus hæc extrema. At qui ex habitu quid agit, idem est cum eo, qui proæressi, alius longe ab eo, qui potestate duntaxat, ut *supr. lib. 3. cap. 3.* Eandem Platonis conclusionem refellit & *lib. 4. Metaphys.* Formula sit ista:

Vbi habitus, ibi & proæressis, non δυνάμει, ut supr. lib. 2.

& 3. explicauimus.

At gloriosus est habitus.

Ergo & eius est proæressis, non δυνάμει.

Confirmat exemplo mendacis: nam & hunc spectari non potestate, sed voluntate seu proæressi. Quod quidem non tam hoc loco docet Aristoteles, quam ut certum sumit, nisi quis velit eius confirmationem latere in verbo χαίρων, hunc in modum: Mendax gaudet mendacio. Ergo est proæressi. Ergo est habitu non facultate. Formula:

Qui delectatur seu gaudet actionibus, in habitu præditus est, qua de re supr. lib. 2.

Atqui mendax delectatur ipso mendacio per se, nullo etiam proposito premio.

Ergo mendax est habitu, & proinde proæressi.

Et hæc quidem clausula de mendace proprie est in Platonem. si ergo mendax est proæresi. Ergo & gloriosus : nam cum mendace magnam affinitatem habet gloriosus. Imo gloriosus omnis est mendax, non contra, quod hoc loco significat Aristoteles, mendacem esse proprie, qui per se falsum amet & dicat: gloriosum vero proprie, qui mentiaturs nō propter se, sed vel gloria, vel quæstus causa. Ex quo verum quoque esse perspicitur, quod modo diximus contra Scholiast. Græcum, non tam esse proprie gloriosum, qui propter se mendacium amet, quam qui propter aliū, & maxime propter gloriā & ventū seu fumum.

οἱ μὲν δὲ δόξης.] Diximus modo, gloriosum cerni potiss. duob. in rebus, in gloria & quæstu, atque ita arrogantiz potiss. duo esse genera, quod quidē h. l. iam accuratius explicat, quib. in reb. reperiuntur & hominib. Et primū quidē gloriæ arrogantia esse eorum, qui eas res sibi arrogent, ob quas homines laudari vulgo aut beati prædicari solēt: qualia sunt bona corporis & fortunæ, pulchritudo, vires, nobilitas, diuitiz, opes, & dignitates. Quæstus autē arrogantia expetuntur seu arrogantur ea, quorū hominib. necessario sit vsus seu ἀπαιτήσεις, quibus carere nequeāt, & quæ ea sint natura, ut facile quis cælare suā inopiā aut imperitiā possit, facile quis latere, ut ne deprehendatur, nō habere ea, quæ sibi arroget, qualia fere sunt bona animi, quæ vulgo vsum afferunt, ut disciplinz & scientiz. Huius generis tres affert Arist. Diuinos, medicos, & sapientes: propterea quod illa duo τὰ εἰρησµα, id est, utilitas seu vsus & occultatio in his duob. insunt, utiles hos esse, aut certe vulgo eorum magnū esse vsum seu ἀπαιτήσιν, notum est. Latere autē seu occultari posse ignorantiam, & hoc perspicuum est: multos namque videre licet, qui cum sint imperitissimi, eas tamen artes sibi vendicent, sibi attribuant. Et sane sapienter hos tres commemorat Arist. quod olim quamplurimi id genus ostentatores reperirentur, maxime pecuniæ faciendæ causa. De diuinis extat elegantissimum carmen Ennii apud Cic. lib. i. de Diuinat. *Non vicanos haurispi-
cas, non de circō Astrologos, &c. sed supersticiosi vates, impuden-
tesque huioli, aut inerti, aut insani, aut quibus æstus impo-
rat, &c. quibus diuinitas pollicentur, ab his drachmam petunt.* Sophocles quoque in *Antigone*, τὸ μωρικὸν φιλάζροον πᾶν ᾄδω. De Pharmacopolis multa extant testimonia. Videatur elegans locus in *Cluentiana* Cicer. de sapientibus, quo nomi-
ne videtur intelligere Sophistas. Plurima extant apud Pla-
tonem,

tonem, qui duobus his Epithetis Sophistarum genus ornare solet, arrogantia, & avaritia, vel diuitia.

οὐδ' εἰρωνεύς.] Hic de eo, quod parum, id est, de dissimulato-
ribus, de quibus hoc primum, eos haberi vulgo & videri hu-
maniores, χαλεπότερος, elegantioribus & politioribus moribus,
vixit qui non quaestus causa, sed modestia potius & ostenta-
tionis fugiendae, sua extenuare iudicantur.

μόλις τε ἢ ὅτις.] Hic dissimulatum genera commemo-
rat; vnum eorum esse, qui res magnas & gloriosas dissimulent,
vt magnas diuitias aut eruditionem: quo in genere Socratis I-
roniam (de qua Plato) & reponit Aristoteles, qualis fuit &
Aphricani Maioris Ironia. De qua Cicero libro 4. *Academ.*
Quas autem res hic vocat ὑδῖα, eadem *infra* vocat τὰ μηλιαῖα
ἢ μπεδῖα, id est, non omnibus obuias & notas, sed magnas &
raras. Et hos quidem proprie Ironites seu dissimulatores dici si-
gnificat, & ex his, qui hac arte & modo faciunt, vt Socrates,
humanos & elegantes haberi. Alterum genus est eorum, qui
etiam res paruas, plebeias, vulgares, vt plebeiam doctrinam,
aut diuitias exiguas, dissimulant, quos ait vocari vulgo βαυκο-
πανέγγυς, eosque contemni & rideri: quod quidem verbum
Graecus Scholiastes deducit à βαυκόν, quod idem valet, quod
τελεφερός, seu μαλακός, valet quoque idem quod σμῆδες, gra-
uis, teste Clitarcho Glosiographo, atque ita βαυκοπανέγγυς,
(quod ab Interpretibus Latine reddi non debuit) esse eun-
dem, quem ὑμνοπανέγγυς, id est, qui grauitatem astute ve-
netur, etiam in re leuissima. Huius generis exemplum af-
fert à Lacedaemoniis; hoc tamen ante sapienter monet, hoc
genus Ironiae interdum degenerare in ἀλαζονείαν, nempe cum
nimis affectate se extenuat & sua. Nam vt in praestanti re ex-
cellere, ita & in infima re modum omnino superare, nimium
quiddam videtur, & proinde ἀλαζονικός, vixit cuius proprium
est nimium. Cuius generis erat vestis Laconum vilissima, qui
tamen ea superbiebant, de quibus Xenoph. in lib. de *Repub. La-*
cedaem. In iis extat & apophthegma Diogenis apud Plutar. &
multa diſteria veterum Comicorum, vt Platonis in *Legatis*, cu-
ius verba hic adducit Scholiastes. Simili morbo laborabat ipse
Diogenes, de quo Aelianus lib. 3. Eodem pertinet haec Hiero-
nymy sententia: *Sordida vestes candida mentis indicia sint, mun-*
di contemptum probat vilior tunica, sed ita ne tument animus,
ne habemus et sermo differans.

ἀποκείσθαι ἐν ἀλλοτρίῳ.] Comparatio extremorum cum medio, qua docet arrogantiam modestiæ magis aduersari, quam Ironiam, ex duabus visitatis hac in re rationibus affert vnā, quod arrogantia dissimulatione sit peior: nam plerumque iniustitiam sibi coniunctam habet arrogantia, plus æquo sibi tribuens. Præterea arrogans omnibus molestus & odiosus esse solet, Iron potius humanus habetur, & iam dictum *supra* est, modestum quodammodo desectere ad Irona, cum quis, ne alium vel iuuat vel largiatur, bona sua aut diuitias dissimulet. Quod & indicat Horatius in Epistola ad Claudium Neronem:

*Sed timui mea ne finxisse minora putarer,
Dissimulator opis propria, mihi commodus uni.*

CAPVT IIX.

COMMENTARI.

ἕως ἢ καὶ ἀσπιύσας.] De tertia conuictus virtute, vrbani-
tate, cuiusque extremis; de quorum materia primum: deinde
de vi propria & natura seu factis; leniter quidem prius, accura-
tius postea disserit.

ἕως ἢ εἰ.] Explicat de materia, eam esse huius virtutis, io-
cum & ludum in congressu. Docet autem primum, esse mate-
riam: deinde in ea reperiri mediocritatem & extrema. Esse
quidem, quia ea vitæ humanæ sit conditio, vt quiete & relaxa-
tione opus habeat, quo in genere est ludus & iocus, seu *παῖς*.
Fit enim quietis causa, vt ait Aristot. *lib. 8. Politic. cap. 3.* nam vt
Poeta inquit:

Quod caret alterna requie, durabile non est.

Eadem ratione vsus & Cic. est *lib. 1. Offic.* hac ipsa de re actu-
rus: *Ludo autem & ioco, uti illo quidem licet, sed sicut somno &*
quietibus ceteris.

δοκῇ ἐν ὁμιλίᾳ.] Hic iam docet huius materiæ mediocrita-
tem reperiri, nempe qua modus & ratio teneatur, quæ, quem-
admodum loqui & audire deceat, & apud quos. Nam & mul-
tum interest, inter quos quid loquare, aut à quibus audias: ma-
ior est libertas inter familiares, quam ignotos; facilius feras
scommā magni viri, quam leuis aut nugatoris: habenda deni-
que est ratio personarum cum in loquendo, tum in audiendo.

Quæ

Quæ cum ita sint, efficitur in ioco mediocritatem reperiri.
Formula:

*Vbi ea repeririuntur attributa, quæ, quemadmodum, apud
quos, &c. ibi & mediocritas seu virtus.*

Atqui in ioco ostendimus ea reperiri attributa.

Ergo in eo est & mediocritas.

Extrema autem in eodem esse, apparet cum ex eadem formula, tum perspicuum esse, nominatim hic adiungit Aristoteles, ὁ δὲ λον ζ, &c. maxime, inquam, elucere extrema, vel quia pleraque alia extrema magis in oculos incurrunt, vel quia iocus res est in vita vitatissima, & scommata frequentissima.

οἱ μὲν γὰρ τῶν γελοίων.] Hic iam breviter explicat extrema & medium; una aut altera horum proprietate allata; & maxime declaratis vocabulis. De nimio quidem, esse & dici eos βωμολόχες καὶ φορῆνες (quia de re mox) quorum hæc sint notæ, ut omnino in re risum capient, plus studeant ridicula dicere, quam honesta aut decentia, non laborant, ne alium offendant, modo ridiculum proferant. Cur autem Græcis dicantur Scurræ βωμολόχοι, varia redditur ratio. Scholiastes Græcus βωμολόχες proprie ait esse aves, quæ cibi avidissimæ solcant etiam λοχεῖν τοῖς βωμοῖς, id est, insidiari aris, captantes, si quid ex hostiis in iis reliquiarum remanserit, ut hoc abliguriant, & hinc dictos & Scurras hoc nomine, quasi ut aves illæ vndique cibum, ita & Scurræ vndique capient risum. Ex Suida hanc verbi rationem & originem elicio: βωμολόχες proprie esse, qui, dum victimæ immolantur, iis astant emendicantes particulam, ut dolo captantes, qui, quia de plebe & viles fere fuerint, hinc factum, ut omnes viliores & nullius rei homines dicantur βωμολόχοι, qui rursus mendici hostiarum, quia blandis verbis, & risum sacrificanti mouentibus vterentur, ut facilius quid impetrarent. Hinc factum, ut quicumque ridiculis vterentur, id est, Scurræ dicentur βωμολόχοι, & Cælius lib. 10. cap. 6. Dicuntur & φορῆνες, id est, ut puto, odiosi & inepti, molestique ἰπαρχοῖς, quæ de re & supra lib. 2. in fin. De eo quod parum, eos esse, qui cum nihil ipsi afferant ridiculi, tum alios iocantes moleste ferant, quos quidem vocari agrestes & duros. de quibus & supra. Eleganter autem & festiue iocantes (quod medium esse perspicuum est) appellari ait ὀψαπλῆς, quasi ὀψίτης παρὰ τὸ εὖ, facile, & πρίν, flectere aut mouere, quasi flexibiles Latine dicas. Cuius notationis affert rationem Aristoteles, apte, inquam, &

efficaciter,urbanos græce dici *ἀπείλους*, dici,inquam, à motu, quod in morib. sunt eiusmodi motus & flexiones, vt hic celeriter ad festiuitatem moueatur, alius non item. Vt autem ex motibus spectantur seu iudicantur corpora, morbosa sint, an sana, apta an contra, firma an imbecilla: ita & ex inferioribus animi motibus, mores quoq; diiudicantur, vt hic ad sales excitetur facile, ille non item. Formula sit ista, cur,inquam, faceti recte à motu dicantur *ἀπείλοισι*:

In aliis omnibus ex motu spectantur mores, quod confirmat exemplo à motu corporum.

Ergo & in ioco mores spectandi sunt à motu, & proinde recte hæc in ioco affectio à motu nomen habet.

ἐπιπολάζοντι 3.] Etiam nunc agit de verbo *ἀπείλος*: Scurras interdum quoque dici *ἀπείλους*, à medio transferri ad extremum, quod & vno verbo monet in *Eudemio libro 3. capite septimo in medio*. Et sæpe hoc verbo in malam partem vt solent, vt Apostolus Paulus *ephes. capite quinto*, iubet abstinere ab *ἀπείλῃ*, id est, scurrili dicacitate. Cuius translationis rationem adiungit Aristoteles multis verbis communem, quod ex frequenti iocorum & dicacitatis vsu in odium ea venerit, atque ita verbum per se honestum male audire, & in malam verti partem, vt & Sophiste vocabulum *hostis* apud Ciceronem, id est, peregrinus.

τῇ μέσῃ δὲ ἔξει.] Accuratus hoc loco de his affectionibus; & primum de mediocritate, ei propriam esse *ἐπιδείξιον*, dextentatem: imo & ipsa dextentitas quoque appellari solet. Qua de re *supr. lib. 1.* ostendimus:

Si dexter est urbanus.

Ergo sciens utitur hominibus & personis, locis & temporibus in iocando, sciet quatenus sit iocandum, ea dicet & audiet ioca, qua liberum deceant.

Nam est genus iocandi quoddam liberale & ingenuum: est & illiberale & flagitiosum, vt h. l. indicat Arist. & explicat copiose Cic. *lib. 1. Offic.* Inter quæ magna est differentia, quod alterum sit elegans, facerem, & viro polito & honesto dignum: alterum vero scurrile, turpe, flagitiosum, viro bono indignum. Quemadmodum & magna est differentia inter iocum eruditi & politi hominis, & iocum indocti: quod cernere, inquit Arist. licet ex veteribus & nouis comædiis, quæ utraq; ioco quidem gaude-

bant,

bant, & refertæ esse solent, sed illæ scurrili & flagitioso aperte, hæc elegantiore & rectiore. Nam licet & res turpes dicere non turpiter, inquit Cicero: quod est elegantissimum iocandi genus, *lib. 2. de Orat.* De hac autem veterum Comœdiarum licentia & turpiloquentia, & Arist. *in lib. de Arte Poetica*, & Horatius *in eodem libro*. De discrimine autem alio veterum & nouarum Comœdiarum videatur Victorius *libro 9. cap. 20.* Sic & Platonicos olim turpia recte; Stoicos aperte proferre, narrat Cic. *lib. 9. Epist. ad Patum.*

πότερ ἢ τὸ ὄν Locus est obscurior. Agit autem & querit de vera vrbani nota seu ὄν: an propria vrbani hæc sit nota, quam modo attulimus, dicere quæ liberum deceant; an vero dare operam, ne quem offendant, aut etiam vt voluptatem adferat. Nam ex prioribus constat verumque, id est, & libero digna dicere, & alterum non temere offendere debere vrbani. Videtur autem velle Aristoteles, priorem eius propriam esse notam: propterea quod posterioris negotium sit infinitum, & proinde artis expertus: nam iucundi & molesti infinita est varietas quod aliud alii sit iucundum aut molestum, imo vni eisdemque homini, interdum ea res nunc est iucunda, nunc molesta. Quid ergo? Certe in hac posteriore ita agendum monet Aristoteles *libro 3. Eudem. cap. 7.* hunc offensionis ὄν, seu notam obseruandum esse, vt non cuiuslibet spectetur offensio, non quid huic aut illi placeat & displiceat, sed quid vrbano & viro bono, vt pote cuius rectum sit iudicium, vt *supr. lib. 9.* probatur.

ποῖα τὰ ἢ τὸ ὄν] Vt hoc intelligatur, sciendum, duo esse vrbانيتatis genera (teste Arist. *in Eudem.*) alterum in dicendo, alterum in audiendo & ferendo, actiuum & passiuum quis barbarare dicet. De priore iam explicatum, etsi & mox quædam de posteriore hic. Ait igitur, vrbani & audire debere talia, id est, quæ libero sint digna, id est, neq; nimis fœda, neq; iniuriosa: nam alterum intemperantiæ, alterum ignauitiæ esset indicium, omnia aliorum in se dicta, etiam maledicentissima ferre. Id enim seutæ est potius, vt Iuuenal. *Saty. 5.*

*Si potes illa pati, qua nec Sarmentus iniquas
Casaris ad mensas, nec vili Galba tulisset.*

Non minor est igitur virtus ferre dicta, quam iacere, quoniam nomine laudantur Cæsar & Vespasianus Imperator, teste Dionis Epitome.

ἀδ' ὑποφύει.] Confirmat, eadem audienda, quæ dicenda. Nam esse quandā inter hæc duo reciprocatōnem: quæ enim ferendo audiat, eadem & dicet, & contra, seu, vt hic loquitur Aristoteles, faciet. Non tamen omnimodo, id est, non tamen ea, quæ audiet, eadem dicet omnia: audiet, scommata non dicet nisi cautissime. Nam scommata cōuitiū quoddā sunt genus: At conuitiari cum per se est turpe, tum legibus vetatur, vt in iure sub Titul. *de iniuriis & de famosis libellis*.

ὁ δὲ χαίρει.] Quæri poterat: si urbano scommata iacere liceat, quatenus? Respondet Arist. ipsum sibi legem esse & modum præscribere, ne in alias leges incurrat.

ὁ δὲ βασιλόχῳ.] Hic de extremis, & prius de nimio, cum superari à ridiculo, id est, resistere non posse, sed quicquid occurrat ridiculi, id sequi & proferre, imperare sibi non potest, quin ridiculum semper dicat: cum quoq; neq; sibi quidem ipsi neq; aliis parcere, dum modo ridiculum afferat, quod & *supra*. Et Horatius de Menio Scurra *lib. 1. Epist.*

Impransus ciuem qui non dinosceret hoste,

Qualibet in quemuis opprobria dicere sauus.

Quod & Cicero grauitè reprehendit *lib. 2. de Orat.* Et in ipso Cicerone culpat Plutarchus *in eius vita*, & in Rege Macedoniæ Philippo Liuius. Eum denique turpia sæpe dicere, eaque, quæ vere urbanus fugiat, aut dicere, aut audire, vt flagitiosa nimis.

ὁ δὲ ἀγροίῳ.] De eo quod parum, rusticum seu agrestem ad hæc humana colloquia esse plane ineptum, & in vtrunq; urbanitatis genus peccare: nam nihil ipsum afferre in medium, neque alium patienter ferre, quod & *supra* dictum est.

διὰ δὲ τῆς ἡσυχίας.] Hoc dictum *supra* initio, vitæ quandam relaxationem & quietem esse necessariam.

περὶ δὲ τῆς ἐν τῇ ἐνδοξίᾳ.] Explicatas iam virtutes inter se comparat: nam in eo conuenire, quod omnes in conuictu & verborum ac factorū communicatione versantur: differre autem in eo, quod ex iis vna, veritatem conuictus, veracitas seu candor [est medium] de qua priore capite: reliquæ duæ iucunditatem cōuictus spectent, quas inter duas tamen est differentia: nam urbanitatem in voluptatē ludicra & iocis; primam vero, id est, amicitiam in voluptate seria, quæque in aliis dictis & factis capitur, versari: Sed de hac coniparatione *supra* quoque est explicatum *lib. 2. cap. 7.* Quæro; an hæc tres affectiones iam expli-

explicatz, sint veræ virtutes: nam Aristoteles *in Mag. Mor. lib. 1. cap. 33. in fin.* dubitat: & *in Eudemis libr. 3. capite 7. in fine*, aperte negat, adiuncta ratione, quia sint absque *συναίρεσι*: adiungit & hoc esse potius *πρῆν* seu procliuities maxime ad virtutem, esse naturales virtutes (de quibus *libro septimo*.) non morales, atque ita aperte & ex diametro secum pugnat Aristoteles, conciliet, qui potest. Nam & in iisdem libris ex prima harum affectionum amicitia ibi duas facit, amicitiam inter inimicitiam & assentationem mediam: & grauitatem *συνόπτη* inter blandum *ἄριστον*, & asperum medium, quem hic *δύσκολον* vocat: sed hac de re alias. Stoici certe *ἀνταπλῆξιν* virtutem dicebant, teste Cicerone *Epistola septima, libro tertio, in fine*. Et Plutarchus *in libr. de Virtute Morali*. Nam Stoici examen quoddam virtutum faciebant, quod grauitate ibi reprehendit Plutarchus. Quæro; cum quatuor virtutes principes ponantur vulgo, ad quas referendæ sint octo, hoc libro explicatz? Respondeo, Aristoteli non probari eum virtutum numerum. Duodecim ponit Aristoteles, aut exclusa prudentia à moralibus, vndecim. Sed tamen liberalitas & magnificentia ad iustitiam à Cicerone & aliis refertur: magnitudo animi & modestia ad fortitudinem: lenitas seu clementia ad iustitiam *libro primo & secundo veter. Rhetoric. & in partit.* Amicitia, seu potius omnes *ὁμιλητικαί* item ad iustitiam, eo quod in congressu seu commerciis, quæ & iustitiæ est materia, versentur. Amicitiam iustitiæ partem Cicero esse ait *in partit.* Veritas quoque *libro primo & secundo Vet. Rhetor.* etsi Aristoteles *in Eudem.* ad prudentiam accommodare videtur. Urbanitas denique, quia neminem lædere studet, quod proprium est iustitiæ, eodem referenda videtur, à Cicerone tamen *in Officiis* ad Temperantiam, &c.

C A P V T I X.

C O M M E N T A R I I.

Περὶ δ' αὖθις ὧς.] Explicat hoc capite de iis, quæ cum virtutibus cognationem quandam habeant, aut quia vel sint mediocritates, aut rectam contineant rationem, aut aliquo modo sint laudabilia: virtutes tamen proprie non sint, sed adiuantia potius seu principia virtutum, vt sunt perturbationes quædam, & virtutes naturales continentia, &c. de quibus hic breuiter monendum putauit Aristoteles, ne quis ea non iudi-

cio ita breuiter exposita existimaret. Nam cum vere non sint virtutes, alio pertinent. Itaque de perturbationibus agitur in *Rhetor. lib. 2.* de virtutibus naturalibus, vt continentia, & his quidem libris, sed post explicatas virtutes agitur *infra libro 7.* Itaque de vna verecundiæ perturbatione, vt quæ maximam cum virtute affinitatem habeat, & à plerisque virtus putetur, eius erroris detegendi causa, paulo accuratius agit. Dicitur hæc perturbatio Græce *αἰδώς* & *αἰσχύνη*, Latine verecundia & pudor, inter quæ tamen differentiam affert Schol. Græcus, pudorem esse ob mala iam perpetrata: verecundiam ob perpetranda, id est, metum reprehensionis ob perpetranda mala. Affert & alteram differentiā Franc. Patric. *lib. 7. de regno, cap. de verecundia*, pudorem non curare, quid quomodo agatur, nam esse post factum; Verecundiā hoc inprimis curare, vt omnia decenter & apte fiant. Verū vt aliis plerisque locis, ita & hic iis differentiis non vtimur. Tria autem afferuntur potissimum hoc loco de verecundia: Primum, eam non esse virtutē. Ratio, quia non sit habitus, sed *πάθος*, perturbatio, quod docet duabus rationibus, primum à definitione, quia ab omnib. verecundia dicitur metus ignominia, vt apud Arist. *li. 2. Rhet.* & apud Plat. *Emphydem.* Si est metus, vt est: Ergo est *πάθος*: nam metus est *πάθος*. Deinde ab euentu. nam corpus afficit verecundia, pudore [rubore,] vt metus in periculis pallore. Metus igitur & pudor sunt corporis, & corpus afficiunt. At hoc potius ad *πάθος*, quam ad habitus pertinet. Quæ corpus afficiunt seu mouent, ea potius ad *πάθος*, quam ad habitus pertinent: nam hæc propria est perturbationum conditio, vt corpus aliqua parte semper afficiant aut moueant, eo quod sint motiones appetitionis sensibilis. At sensus non est absque corporis partibus: Habitus autem longissime absunt à motu, quietes potius sunt quam motiones. Atqui pudor & metus corpus mouent, ille rubore, hic pallore. Ergo *πάθος* sunt potius, quam habitus. Si *πάθος*, non vero habitus. Ergo nec virtutes. Obseruandum diligenter, quod ait Aristot. *τὸ μέγα τὸ δεινὸν φόβος*, id est, metus in rebus acerbis. Adiunxit enim in rebus acerbis, quia non vnum sit metus genus; nam & verecundia ipsa est motus, sed non in rebus acerbis, sed turpibus, quos quidē duos motus in eo similes esse ait, quod corpus afficiant. Ex his constat, verecundiā non esse virtutē, habet tamē cum ea affinitatem, quia mediocritas. de quo *sup. lib. 2.* quia laudari solet, quia à peccato deterret. Quare & Aristot. *lib. 3. cap. 8. in*

princ. virtuti eam adiungit, non quidem vt virtutem, quod quidam putant, sed vt cognatum. Et in *Eudem. libr. 3. cap. 7.* temperantiæ accommodat, vt & Cic. in *Offic.* qui tamen cum Stoicis virtutē eam esse putauit. Hac igitur ratione verecundia, quia non est habitus, ne virtus quidē est. Sunt & aliæ rationes, hic quidem nō expressæ, sed ex iis, quæ dicentur, eliciendæ: primo, quia non est laudabilis in omnibus: secundo, quia virū bonum non deceat: tertio, quia per se non est bona, sed cum adiunctione seu hypothesi, quæ tres rationes mox confirmabuntur. Hoc igitur primum hic de verecundia. Alterū, eam non decere quamlibet ætatem, adolescentes duntaxat, non virum aut senes, quod & Plato in *Charmide* commemorat, et si *lib. 5. de Rep.* eam & senibus attribuit, aduersus quem hoc loco disputare videtur Arist. Confirmat duab. rationib. Prima, quia omnes ita fieri debere iudicamus, vt qui peccarint adolescētes, erubescant, propterea quod cum hi cupiditatibus parentes: multa facile & quotidie peccent, hoc veluti freno eos reprimendos existimamus: at in aliis, qui nō cupiditatibus, sed iudicio & *λογισμός* peccant, non pudore: sed grauiore medicina & pœna opus esse existimamus. Deinde, quia adolescentes, non vero senes à verecundia laudare solemus, vt apud Terent. *Erubuit, salua res est.* Laudantur tamen & viri prudentes, sed hoc ad temperantiā potius pertinet, & modestiam, non ad hanc verecundiam: pudor interdum, denique modestia, de quo hic non agitur. Terent. eam non decere virum bonum, non esse viri boni, & proinde ne bonum quidem esse, neque per se laudabilem. Et hæc quoq; contra Platonem videntur dici, qui multis in locis verecundiam omnibus & summis effert laudibus, eaque & iustitia Resp. totas contineri ait *lib. 1. de legib.* & in *Protag.* Ratio Arist. *ἐστὶν ἡσυχία*, &c. quia pudor ob mala, id est, comes est peccati, recte facti neminem pudet. At vir bonus semper recte facit. Formula:

Vbi pudor, ibi & peccatum.

Viri boni nullum est peccatum.

Ergo nec pudor.

Verum quia hæc paradoxa videntur, tribus, quæ his contradici possint, occurrit & dissoluit.

ei δ' ἐστὶν ἡσυχία.] Hic primæ occurrit contradictioni. Nam cum turpia partim sint re & natura, partim opinione & instituto. Verbi gratia; Furtum, latrocinium, avaritia, & reli-

qua vitia, re & natura sunt turpia: Instituto autem δόξα, νόμος, lege, opinione, more & consuetudine turpia sunt, cantare in foro; hac aut illa veste vti contra humanitatem & consuetudinem civilem, in motu, gestu, oratione peccare, vt apud Græcos turpe erat mulieres virorum conuiujs adhibere; Romæ non item, teste Cic. 3. Verr. & Corn. Nepote in *præfat. libri de clar. Imp. Græc.* Turpe erat Roma saltare & psallere, in *Græcia honestum.* eodem Nepote teste, & Salustio in *initio Catilinæ.* & Cic. lib. 3. *Offic.* Cum igitur duo sint turpitudinis genera: vnum natura: instituto seu δόξα alterum, ad posterius duntaxat pertinere videtur verecundia, vt perspicuum sit ex ipsa definitione, qua dicitur esse metus αἰδέσθαι, quasi metus iustæ reprehensionis ob peccatum in civilem consuetudinem. Quare & Cic. verecundiam ad posterius hoc genus potissimum accommodat lib. 1. *Offic.* ibi: *Talis est igitur ordo actionis, &c.* & paulo infra: *nec quenuquam hoc errore duci oportet.* Iam vero constat, virum bonum dici ratione prioris generis, nempe qui ab iis, quæ natura sunt turpia, absteineat. Vir bonus virtutum ratione, non morum civilium dicitur. Quare hoc tandem effici videtur, non sequi:

Vir bonus est, & peccare non debet.

Ergo nec verecundari.

Nam prioris ratione generis id quidem verum est, sed non posterioris, propterea quod, vt iam dictum est, prioris duntaxat, non vero posterioris ratione æstimetur vir bonus. Respondet Arist. eandem esse rationem posterioris, quæ sit prioris, neutro in genere peccare debere virum bonum, quod & monet Cicero lib. 1. *Offic.* nec quoq; hoc errore. Quare si in neutro genere peccare debet vir bonus. Ergo nec pudore affici. Nam vbi non est peccatum, ibi nec pudor.

φάλαξ ἐπὶ τοῖς.] Est quædam velut amplificatio & exaggeratio eius, quod dixit, virum bonum minime peccare debere; imo inquit, non tantum peccare non debet, sed ne quidem viri boni, mali potius & improbi videtur, ita animo esse affectum & constitutum, vt ad male agendum sit aptus. Virtutis enim habitus ita virum bonum afficit, & præditum bonitate reddit, vt peccare vix possit.

τοῦ δὲ ἄλλου ἔχοντος.] Altera est contradictio: Laudabile videri, eo quem esse animo & voluntate ita affectum, vt si quid peccet, si quid turpiter admittat, eius ipsum pudeat, aut pudore afficiendum

dum se existimet. Hæc inquam voluntas & cogitatio viri boni esse videtur, eiusq; qui vitia detestetur, ut in quæ si incidat, erubescat. Et quidem hac ratione commoti alii, mirificis laudibus extulerunt verecundiam, ut Cic. *in partit.* eam vocat omnium virtutum custodem, utpote dedecus fugientem, & laudem vere consequentem. Quod si hæc voluntas & cogitatio est viri boni. Ergo & pudor. Respondet Aristot. hoc esse perabsurdum. Nam aut sponte, aut inuitus turpiter, hac voluntate præditus, facit. Si sponte, non est vir bonus: neq; .n. is sua sponte turpia committit. Si inuitus, iam pudere ipsum non debet: nam pudor est ob peccata, quæ quis inuite peccarit, eorum ipsum non pudet, ut quæ veniam aut misericordiam mereantur. Non igitur pudor est viri boni: Itaq; absurdum hoc sequeretur, aut virum bonum sponte peccare, aut pudorem esse etiam quod inuite facta, quod utrumq; constat esse absurdum.

αἰ ὁ ἀναισχυρία.] Tertia contradictio, cuius hæc est summa: si impudetia malum est, ut est. Ergo pudor est bonum, & proinde viri boni: nam contrariorum contraria est ratio, ut si ignavia est malum. Ergo fortitudo bonum. Aristot. negat consequentiam: nam non continuo sequi. Si non affici pudore est malum, si mala facientem non pudere, est reprehendendum, propterea contra laudabile esse, & præclarum mala facientem pudere. Rationem non adiungit Arist. utpote ex prioribus perspicuam, nempe, quod mala facere in virum bonum nunquam cadat, & proinde nec pudere. Quod si in virum bonum non cadit, ut certe non cadere iam diximus: non erit quoque boni viri, nec bonum, & proinde neque laudabile.

αἰ ὁ ἀναισχυρία.] Constat iam verecundiam non esse viri boni, & proinde nec bonum: quod tamen ita accipiendum monet Aristot. ut per se suamque vi non sit bonum, cum adiunctione tamen seu ex hypothese, sub conditione, ut loquuntur Icti, esse bonum, nempe si vir bonus peccet, pudore quoque afficietur. Simpliciter igitur seu ἀπλῶς non est bonum, sed si peccet. Bonum quidem, quia vir bonus peccans eo afficeretur: sub conditione autem bonum, quia non nisi si peccet; quod quia rarissime accidit, certe simpliciter negandum est, verecundiam esse bonum.

ἀναισχυρία.] Continentia, inquit, proprie non est virtus, sed mixtum quiddam ex perturbatione & virtute. Nam in continentiam incurrunt πῶς & recta ratio, quæ virtutis est propria & inter se configunt. Quare

de re *infra lib. 7. 6c.*

F I N I S L I B R I I V.

X 5

Digitized by CLIRER

LIBER V.

ARGVMENTVM.

Ratio est apud Ictos hoc titulo seu indice, de Iustitia & Iure, quomodo & hic liber inscribi poterit, ut eius & ea duo sint summa capita, quod & Aristoteles initio indicat, monetq;, se explicaturū hoc libro de Iustitia & Iure. Subtilior partitio & libri ἀλλυσις ad sua capita referetur. Cur .a. de iustitia prius, quā de iure differat, ratio ē superioribus petenda est, ubi diximus Aristotelem hanc tenere rationē & methodum in explicandis virtutibus, ut priore quidē loco de materia, seu habitu ipso, deinde de factis explicet, quam consuetudinem & hic tenuit. Nam primū de habitu & iustitia, eiusq;, materia & forma quoq;, seu mediocritate: posterius de iure, i. e. de factis ex habitu illo manantib. disputat. Ius est factum, non relatum, ut putauit Philippus; qui & alia iuris verba multa, contractum, obligationem, Dominium ad Categoriā relationis retulit, perperam, cum vel ad actionē, vel ad qualitatem pertineat. Ius, inquam, nihil est aliud, quā iusta actio seu factum ex iustitia, ut habitu suo manans, eiq;, congruens; quomodo fortiter quid factum ex fortitudine manat: omne deniq;, officium seu ὁφειδύμεν, & recte factum nihil est aliud, quam actio ex virtute manās, eiq;, consentanea. Atq;, hunc in modum accipiendum videtur, quod Ictus Vlpianus ius à iustitia appellatū dicit, origine utiq;, rei, non verbi. Nam, ut facta omnia ex suis quaq;, virtutibus oriuntur & deducuntur, ita & ius à iustitia: Aut hoc igitur spectare debuit Vlpianus. Nam Grammatica ratione, origine & notione iustitia à iure: Philosophica .a. ius à iustitia deducitur, & hoc quidem bipartita notione cum alii, tum saepe vsi sunt Icti, ut in verborum origine explicanda non tam nomen, quam rem spectent, quā ratione & testamenti notionem aduersus Gellium in

Noctibus Atticis defendere soleo. Ad hunc autem librum iuvant hac loca, li. 4. Eudem. c. 1. li. 1. magnor. moral. ca. 34. Plato in Critone & in Politica & aliis in locis. Cicero in offic. & fragmentis de Republ. Plutarchus in vitis, maxime in Aristide & Catone Uticensi, Stobaeus 279 de iustitia, Franciscus Patricius libr. 7. de Republ. prater explanatores, qui in hunc librum extant quamplurimi.

CAPUT I.

DESCRIBITUR hic, sed populariter & typo Iustitia & Iniustitia: deinde diuiditur, & altera species explicatur, nempe generalis iustitia. Nam hoc potissimum agitur, ut iustitiae diuisio reperiatur, eaq; reperta altera pars explicetur.

ἡ δὲ διανομή.] Non tam monet Aristoteles his verbis, qua de re sit acturus. Nam id modo, i. e. extremo cap. prioris libri monuerat: quam videndum esse, quib. in actionibus, tanquā in materia verset res, de qua agitur & qualisnam sit mediocritas. At n. dicit aliquis: cur Arist. dicat *ἡ δὲ πρὸς πρῶτον*, quib. in actionib⁹ seu factis, cur inquam non potius dicat *ἡ δὲ πρὸς πᾶσι*, quib. in perturbationib. ut in quib. tanquā in materia versari omnes virtutes, cum *supra* aliquoties explicauimus, tū perspicue cōmemorat ap. Stobaeum Theages Pythagoric⁹, *πᾶσι*, inquit, sunt materia virtutum. Hæc quaestio, etsi *supra* aliquoties à nobis est perstricta, & hic initio attingenda fuit, quod iustitia quiddam in virtutum materia habeat præcipui. Dicendum igitur, virtutes quidem omnes in perturbationibus moderandis, tanquam in materia cerni, sed tamen & in factis, quod *supra* aliquoties iterauit Arist. facta & perturbationes esse virtutum materiam: quarum nonnullas in perturbationibus magis elucere, alias in factis. Nam fortitudinē & temperantiā in perturbationibus: illā in metu & dolore, hanc in libidine & voluptate: liberalitatē. v. & iustitiā in factis potius esse positas, illā in donando, hanc in suum cuiq; tribuendo. Quod vel ex eo apparet, quod fortem aut temperantē laudantes, illum dolori, hunc voluptati restitisse prædicamus: iustum vero aut liberalē, hunc à donando & benignitate, illum à non inferenda iniuria, suum vnicuiq; tribuendo laudare consueuimus.

ἡ δὲ πρὸς μέσους.] Et hac in re præcipuum qd habet hæc virt⁹ p^o omnib. alijs: nam ceteras constat esse mediocritates inter duo

distincta vitia, nimium & parum; huius mediocritatis longe alia est ratio, ut *infra* explicabitur.

ἡ δὲ οὐκ ἐλάττω.] In superioribus vsus est conclusionibus probabilibus, non Apodicticis, vsus est non nimis exquisita & sublimi omnium rerum persecutione: vsus denique est in explicandis virtutibus hac ratione, ut prius de habitu, posterius ageret de factis. Hac igitur triplici ratione & via item in hac virtute explicanda, vsurum se monet Aristoteles. Sic enim accipendum puto τὴν αὐτὴν μέθοδον,

ὁρῶμεν δὲ πάντας.] Est hæc particula seu verbum Aristoteli vsitatum de cōmuni sensu seu opinione, allaturo quid ex vulgi opinione, quod confirmatione nō egeat: ut *supra* initio *lib. 1.* ὁρῶμεν δὲ καὶ, &c. Et initio *Politic.* ἐπεὶ δὲ ἡ πᾶσι πόλιν ὁρῶμεν. Adfert igitur hoc loco definitionem iustitiæ & iniustitiæ popularem, ut vulgi sensibus consentaneam, seu descriptionem potius & typum. Iustitiam quidem vulgo censerem talem affectionem, qua præditus agat & velit iusta: iniustitiam vero, qua præditus agat & velit iniusta. Duas nāq; tantummodo proprietates harum affectionum hic exprimi puto, actionem & voluntatem, seu agere & velle iusta, aut iniusta: atq; illa, πρακτικὴ καὶ διαιθετική, & δικαιοπραγεῖν pro eodem esse posita, idem valere, quod perspicuum vel ex eo, quod in descriptione iniustitiæ duo tantum illa commemorantur, facere & velle iniusta. Alij tres proprietates hic exprimi putant, propensionem ad iusta agendum, seu potius aptitudinem in verbo πρακτικὴ, actionem & voluntatem. Atque ita Thomas, eumq; secuti alij, & certe in veteri translatione illud verbum πρακτικὴ iteratur, etiam in describenda iniustitia, hunc in modum. καὶ ἀδικίας ἀφ' οἷς πρακτικὴ. Sed hæc scriptura consensu omnium librorum, & in primis autoritate *Eudem. li. 4. in princ.* vbi hæc ad verbum commemorantur, refellitur. Neq; .v. πρακτικὸς semper propensus aut idoneus, aut aptus, ut alij aliter vertunt: sed sæpe valet idem qd agens seu actor: ut apud Arist. *li. 1. Rhet.* Fortitudo, inquit, est, διὰ τὴν πρακτικὴν εἰσὶν ἑταλῶν, i. e. per quam res magna geruntur, ut recte vertit Hermolaus: Sic & alia eiusdem formæ ποιητικὸς, εὐεργητικὸς. Itaq; hunc locum ita reddendum puto, qua præditi sint agentes seu actores rerum iustarum, quaq; præditi agant & velint res iustas. Nam videtur Aristot. verbo δικαιοπραγεῖν apertius explicasse qd dixerat πρακτικὴ καὶ διαιθετική. Sint igitur hæc duæ notæ, quib. iustitiam & iniustitiam vulgo circumscribāt,

neq; id absq; ratione. Nam de priore quidem, id est, actione, hæc est ratio, q; aliæ quoq; omnes virtutes ab effectu seu officijs suis describi consueverint, vt temperantia dicitur virtus, quæ moderatur voluptatibus corporis; liberalitas, qua aliis largiamur nostra; Fortitudo, qua res præclaras gerimus: sic & iustitia, qua res iustas agimus. Altera nota maiorem habet difficultatē: qua tamen hoc velle videtur vulgus non eum continuo dicendum esse iustum, qui possit agere, aut etiam qui coactus aut temere agat: sed eum potius, qui ita velit, & quodam cum iudicio, atq; propensione iusta agat. Itaq; iustitia, etiā ex vulgi opinione non est potestas, sed voluntas potius & iudiciū, iuste agendi, quo facit, quod Aristot. *li. 6 Topic.* ait, vbi hanc definitionem bonam esse negat, quia iustitia definiatur δυνάμις seu potestas tribuendi suam cuiq;. Nam iustus, inquit, potius est ~~το αρετέον~~ seu volens tribuere, nō vero ὁ δυνάμις. Qua de re & *supra li. 4.* vbi de arrogante & mendace non nihil est dictū. Ex hac autē altera iustitiæ nota, arripit pleriq; Aristotelem hac esse opinione, vt existimant, iustitiam in voluntate esse positam, cum aliæ virtutes sint in appetitu, verumq; esse illi contendunt. Quæ quidē quæstio cum sit grauissima & perutilis, & huic loco accommodata, nō videtur à nobis præteriri debere. Icti certe & in hac opinione esse videntur, qui iustitiam definiunt constantem & perpetuam voluntatem suam cuique tribuendi. Plutarchus quoq; in *Catone Uticensi*, cur iustitia laudetur, iniustitia vituperetur præter omnes alias virtutes & viciositates, hæc affert rationem, q; reliquæ multum à natura habeant adiumenti, iustitia & iniustitia in mera voluntate, motuq; hominis proprie sint posita, verbi gratia, prudentiam censent ingenii quoddam acumen, fortitudinem robur quoddam esse animi, & proinde alias virtutes nō cadere in omnes; iustitiæ. v. omnes posse esse participes, si velint. Vt igitur hæc quæstio ex Aristotelis disciplina explicetur: repetendum, q; *supra lib. 1. c. ult.* dictū est, virtutes omnes morales in ea parte animi positas esse, q; græce dicitur τὸ ὁρεκτικόν, in qua sint appetitus. Notū est. a. tria esse appetituum genera, ἐπιθυμίαν, cupiditatē, cupidinem, iram seu θυμόν, & voluntatē: quas inter hanc esse differentiam, q; illi duo tam in beluis, quā in homine, voluntas in solo reperiatur homine, eo quod sit cū ratione & iudicio. Voluntas. n. nil est aliud q̄ appetitus cum ratione, ὁρεξις λογική: nō quoq; voluntas in ea sit animi parte, cuius ppria est ratio, sed quod

quod rationē tanq̃ ducem, & lumē sibi quasi p̃ferentē, sequat̃: q̃ ratio bonū esse statuerit, id sequitur, & expetit hic appetitus voluntatis. Est igit̃ voluntas in ea parte animi, quæ p̃ se quidē rationis est exp̃ers, ei tamē tanq̃ parenti parer, & sequitur tanq̃ ducem: in qua eadem parte, cum & omnes virtutes positas esse *sup.* ostenderit Arist. *li. 1. c. vi.* efficit̃ vt ōes virtutes eodē concurrant, i. e. omnes in voluntate poni dici possint, adeo vt nihil p̃cipui habeat iustitia. Quod qdē ita accipiendū est, non quasi virtutū omnium causa princeps sit voluntas (nam principē virtutum causam ostendim⁹ esse vsum & factā *supra li. 2.*) sed vt voluntas intelligat̃, tanq̃ principium & initium virtutū seu factorū potius, ex q̃bus manent virtutes. Nam voluntatis verbū h. loco cōmunius accipimus, vt p̃ proæresi. Notum est .n. p̃æresin verius esse cum appetitū cum rationē, vnde virtutes oriuntur: voluntatem .a. p̃prie sumptā esse finium, non eorū q̃ ad fines. Ex q̃b⁹ perspicuum est, quomodo nō iustitia tantū, sed virtutes omnes in voluntate cernantur. Perspicuum quoq; est, iustitiam nō esse voluntatē, q̃ voluntas sit *δύναμις* & potestas animæ, cum virtutes omnes sint habitus. Non nego tamē ea, q̃ Plutarch. scribit esse vera, in virtutib⁹ quibusdā plus posse naturam seu indolem, in alijs minus. Ad eundem fere modum & Plato in *Gorgia*, iustitiam describit: Iustus, inquit, est, qui iustā *πραΐτης*, & paulo *infra* iustū esse, est *βέλαιος πραΐτης ἐν δίκαια*.

εἰ γὰρ τὸ αὐτὸν.] Allata iustitiæ & iniustitiæ descriptione, pri⁹ affert tres Logicas p̃ceptiones [vt & ipse Arist. ex his primam vocat *li. 1. Top.*] q̃ ad diuisionem accedat: cum ad reddendam rationem priorum descriptionū, tum ad muniendā viam diuisioni. Primus Canō continet discriminē inter habitus & inter facultates & scientias: nam has esse contrariorū, illas non item. De quo qdē p̃cepto agit Arist. *li. 9. Metaph.* & q̃rit hac ipsa de re *li. 1. Top.* Agit hac de re, & q̃dem pulcherrime, initio vitæ Demetrii. De habitu exemplū affert Arist. corporis quidē, bonā valetudine seu sanitate. Nam à sanitate p̃ficisci ea, q̃ sunt sana, aut, vt ita dicā, sanas actiones, nō vero contrarias: nam q̃ bene valet, valenter ambulat, & vt qui bene valet, nō .v. vt qui morbo laborat. Sic fortitudinis facta sunt fortia non temeraria aut ignaua. Sic & iustitiæ iusta sunt facta, nō vero & iniusta. Quare recte duas modo attulit descriptiones, alterā iustitiæ, iniustitiæ alteram. Alia est ratio facultatum & scientiarum. Facultatis nomē cum sit multiplex: interdum, .n. idem valet q̃ scientia.

Quare

Quare & in his libris, *init. li. i. & li. vi. inf.* sæpe coniunguntur hæc duo ἡ ἀντιλογία. Interdū .v. certas duntaxat artes complectit̃, Dialecticam & Rhetoricā, vt est apud Arist. *li. i. Rhet.* Interdum .v. vim quandam naturā insitam sonat, q̃ vulgo potentiam vocant. Itaq; etsi tam varia huius verbi est notio, tamen vltima huc referenda mihi videt̃, propterea q̃ Aristot. *in Analyt. priorib. li. i. c. 40.* nominatim & discrete de hac postrema notione agat Huius .a. postremæ cum duo rursus sint genera: altera cū ratione, altera absq; de illa duntaxat locū habet, q̃ h. loco dicit̃, facultates esse cōtrariorū, quales sunt ratio seu mēs & voluntas: illa nāq; & veri & falsi est, hæc boni & mali. Nam q̃ ratione vacāt, contrariorū non sūt; neq; .n. reperit̃ δυνάμις calidi & frigidi, alioqui efficeret̃, vt eadē & calefacere & frigidificare: neq; eadem est δυνάμις salubris & pestilentis. In artib⁹ vero & scientijs absq; discrimine locum habet hoc p̃ceptum: Hinc à I Ctis definitur Iurisprudentia, iusti & iniusti scientia: à Galeno & Arist. *in Metaph.* Medicina salubrium, pestilentium, & neutrorū. Sic Philosophia prima explicat id, q̃ est, & q̃ non est. Logica veri & falsi est arbitra in conclusionibus, sed non in rebus. Differentiæ ratio petenda est ex Arist. *eo libro Metaph. in princ.* De scientijs tamen ita accipi debet non quasi earū actiones sint cōtrariæ, sed facultates & vis contemplandi. Putat & Plutarch. virtutes omnes esse contrariorū, q̃ & ipsæ sint vel maxime scientiæ, sed hoc est Platonium, non Aristotelicum: deinde nō abnuimus: virtutes quoq; esse contrariorū, vt ille accipere videtur, quasi virtutes & vitia alterum ex altero cognoscant̃, q̃ mox explicabit̃. Alterum est p̃ceptum logic. de notitiis seu de cognoscendis habitib⁹. πολλαίς μὲν ἔν γινώσκουσιν: ad quos cognoscendos duas affert vias & rationes. Nam interdū contrariarum affectionum alterā cognosci ex altera, interdum affectionē cognosci ex reb. ipsi subiectis. Exemplum affert de corporis affectione, Athletica, seu ἀσκήσια: hæc namq; si sit cognita, cognoscetur & contraria ἀνασκήσια. Sic cognita fortitudine cognoscetur & ignauia, & contra. De subiectis .a. rebus idē affert exemplum, nempe si constet, quid sit ἀνδρεία, h. e. quib⁹ rebus comparet̃ & efficiatur ἀσκήσια, etiam de ipsa quid sit cōstabit, & contra. Sic de virtutib. si constet, quib⁹ illæ de rebus, nempe ex factis oriantur, innotescunt & ipsæ, & cognita virtute, innotescit & eius causa seu facta. Tertium p̃ceptum de homonymia, si duarum affectionum contrariarum vna dica-

tur *πλειοναχῶς* seu multifariā, & *ὁμωνύμως* (sic. n. Arist. efferre hæc solet hic duob. verbis *πλειοναχῶς* & *ὁμωνύμως*) plerūq; accidit, vt & altera dicatur multifariam. De quo præcepto copiose Arist. *li. 1. Top. in fi.* vt si nō videre est animi & corporis. Ergo & videre. Sic sentire, q̄a & animi pro percipere, & corporis quo & nō sentire seu *αἰσινθησία*. Eadē igitur ratio harū affectionū iustitiæ & iniustitiæ, vt & cæterarum virtutum. Nam vt fortitudo partim est civilis, partim militaris: ita & ignauia.

ἀλλὰ διὰ τὸ ὁμώνυμος εἶναι.] Affert diuisionem homonymorum: esse nāq; alia, quorū perspicua sit homonymia, & cognitu facilis: alia, quorum sit occultior & obscurior *ὁμωνυμία*, idq; hoc consilio, vt explicet, vtro in genere sit iustitia & iniustitia. De qua *ὁμωνύμων* partitione copiosius agit Arist. *li. 7. Phys. in fin. & li. 2. Analyt. poster. ca. 15.* Prioris .a. generis ea esse indicat, (*διὰ τὸ ὁμώνυμος*) quæ cognitionem quandā inter se habeant, q̄ sint propinqua & vicina. Posterioris .a. generis, q̄ sint contraria, i. e. quā longissime disiuncta, neq; id absq; ratione. Nam facilius internoscas, q̄ longius sint disiuncta, nullāq; inter se affinitatē habeant, quam contraria, vt equum ab homine facilius, quā mulierem à viro. Prioris generis sunt ea, q̄ dici solent cōparatione seu analogia homonyma, quæ deniq; similitudinē quandā gerant, vt liberalitas & magnificētia, temperātia & cōtinētia, bona animi & fortunæ. Posterioris generis sunt ea, quæ vulgo dici solent fortunæ homonyma, quorum nominis societas sit fortuita. Qua de re dictū est & *supra li. 1. c. 6.* vt Corax de primo Rhetore & Deade, Anthropolos, cū de omnib. tum de quodā Olympionice, cuius *infra* meminuit Arist. *li. 7.* Exemplū huius generis affert & Aristot. *κλῆς*. n. & organō est apertendis ianuis, vt os parū ad iuguli & humeri cōmissuram. Omnia deniq; huius sunt generis, q̄ facillime internosci possint, vel sensim, vt q̄ inter nulla sit cognatio. Atq; ita accipienda puto hæc verba, *ἢ διὰ τὸ ἀφορεῖται*, quibus veluti viam aperit Aristot. & indicat, q̄ dicenda sint disiunctissima. Est .a. inquit, magna differentia ea, q̄ ex specie, i. e. in his reb⁹ magna est differētia, longe disiunctæ sunt hæc res, q̄ vel de specie seu facie & oculis internosci possint: Nam *τὸ* ἢ hic valet idē, quod *ἢ*, & idē accipio non pro specie Dialectica, sed Physica potius, aspectu & oculis. Nam q̄ genere aut specie cōiunguntur, ad prius genus pertinent, teste Arist. *li. 7. Phys. in fi.* Et etiā in *Analyt.* Ex his trib⁹ Dialecticis præceptionib⁹, prima quo pertineat, iam diximus.

Dux posteriores ad ea q̄ sequuntur, pertinent: muniuit namq; viam iis, q̄ iam explicaturus est. Nam iustitiam explicabit de suo gtrano, quo pertinet altera p̄ceptio, & afferet duas iustitiz & iniustitiz notiones, atq; ita homonyma ea sunt vocabula, & q̄ dē prioris generis, p̄pterea q̄ difficilime dux iustitiz & iniustitiz notiones interosci possint, idq; hac de causa, quod altera ab altera minimū sit disiuncta, vt mox clarius perspicietur.

εἰλήφθω δὲ ο.] Hic igitur accedit ad iustitiz diuisionem, nominis tamen potius quā rei; ex qua tamen & rei diuisio elucescit. Et primum quidē de iniustitia, seu iniusto, propterea quod vitia vī frequentiora, plerumq; sunt notiora: quo cognito facile cognoscetur alterū eius contrariū. [vsus secundæ p̄ceptionis.]

δύο δ', ὅ, τι παρ' ἑαυτοῦ.] Duas igitur partes seu genera iniustitiz affert: nam iniustum censeri & eum, qui leges violet, & eum qui sit iniquus & πλεονέκτης. Quas partes sumit Aristoteles ex communi hominum opinione. Nam vulgo qui vel legibus non parēt; vel aliena appetit, & potiora semper sibi vendicat, iniustus dici solet. Quare alia confirmatione hic nō vtitur Aristoteles. Posterius membrum duob. quidem effert verbis, idem tamē sonantibus: nam qui est πλεονέκτης, idem est & iniquus, & contra. Posterius tamen Aristot. omisso πλεονέκτης vocabulo, altero ad suas disputationes oportuniore, vtet semp.

ἐπὶ τῇ πλεονεξίᾳ.] Hoc loco iam accuratius explicare incipit duas illas iniustitiz partes, maxime quib. in reb⁹, tanquā in materia versentur, ex qua disputatione cognoscetur, quæ iustitiz & iniustitiz sit materia. Et primum quidem de pleonexia seu Pleonecte. Ostendit igit̃ iniustitiam versari in bonis fortunæ; ea esse tanquā materiam iniustitiz, & proinde & iustitiz, hac ratione, quia in iis versetur pleonexia. Formula sit ista:

Vbi pleonexia, ibi & iniustitia. Nam constat iam illam huius esse partem ex communi hominum sensu. At enim pleonexia in bonis fortuna cernitur. Ergo & iniustitia.

Assumptionem explicat hoc loco Aristot. non confirmat, propterea quod ex vi verbi ipsius id sit notum. Nam tametsi πλεονέκτης, i. e. q̄ omnia semper vult superiora habere, Cicero (cui par latinum verbum non erat, & quod alii reddunt pluris auidus, mihi barbarum videtur) interdum de omnibus bonis etiam animi, & in bonam partē, vt si quis alium superet scientia aut virtute: plerumq; tamē de bonis fortunæ & in malam partē dici solet. Huius generis maxima bona sunt honos, diuitiæ

tiæ & opes. *πλεονέκτης* igitur est, qui in his plus quā æquitas & ratio postulet, sibi arrogat. Nam qui alium superare scientia aut arte aliqua contendit, proprie *πλεονέκτης* non dicitur. Itaq; in his fortunæ dūtaxat bonis, vt *πλεονεξία*, ita & iniustitia cernit̃.

ἂν ἴσῃ μὲν ἅπλως.] Aristoteles non ignatus omnis mali finem esse *πλεονεξίαν*, interijcit h. loco pulcherrimam admonitionē de vero bonorum fortuitorū vsu seu potius expetitione seu desiderio. Ait .a. primum, ea simpliciter quidem & absolute esse bona, sed nō huic aut illi semper. Nam ratione quidem communis vocabuli & generis sunt bona: quia tamen propterea ijs vt licet, fit, vt non omnibus peræque sint bona: nam vt *supra li. i. c. 3.* dictum est, multis iam exitium attulerunt diuitiæ, innumerabilibus honores & imperia. Contra .v. fortunæ mala, simpliciter quidem sunt mala, multis tamen ærumnæ & paupertas bono fuit. Hac iam allata bonorum conditione seu nota ac proprietate, adiungit monitionem, homines ea quidē à Dijs optare solitos, & maxime persequi, grauit̃ tamen ea in re peccare: debere potius eos optare, vt quæ simpliciter sunt bona & ipsis sint bona, atque hæc, quæ ipsis sint bona sumere & persequi, id est, cum optēt hæc bona, quæ mala reddi possunt, aut ipsis pernicioſa, si viri sint boni, hoc potius optare eos debere, vt si illa & ipsis sint bona, ijs tribuantur, si mala, non tribuantur. Quod idem monet Aristot. *li. 7 Metaph. in princ.*

ὅς ἂν ἴσῃ μὲν ὅτι.] Quia fit interdum, vt in his rebus fortuitis sumat̃, non quod plus, sed quod minus, nempe quod minus sit malum. *πλεονέκτης* .a. is, pprie est, non qui minus, sed qui plus sumit: quæri poterat, ecquid hæc minoris, vt ita dicam, sumptio huc pertineat: & ait, & hanc esse *πλεονεξίαν* quandam. Cōcludatur in formulam: *Eorum quæ bona, est πλεονεξία. At minus malū est quodammodo bonum. Ergo quod minoris mali est πλεονεξία.*

De ppositione iam dictū est. Assumptio h. lo. explicatur, & *infra c. 3. in fi.* vbi & ratio affert̃, cur minus malū boni locum obtineat, eo quod sit expetendum. Quæ .a. expetenda, eadē sunt bona: minora .a. mala expetenda esse, cum per se clarum est, tum ostendit & puerbio, de quo ap. Cic. *li. 3. offic. Minima de malis*: & alterum: melius est vni malo obnoxium esse, quam duobus, de quo Erasmus *chil. 4. cent. 2. proverb. 36.*

ἢ ἴσῃ μὲν ὅτι.] Diximus paulo s̃ alteram iniustitiæ partem duob. verbis insigniri ab Aristot. *πλεονέκτης* & iniqui: quorum explicato altero, hic adiungit de iniquo. Est .a. inquit *Iniquus*, qui plus boni aut minus mali sibi sumit, etſi de pleo-

recte dubitari poterat, quod iam explicauimus: omnimodo tamē & absq; dubio est iniquus. Hoc nāq; verbū latius patet, & tam minus malum, q̄ plus boni cōtinet. Sunt qui inducant hæc verba, τῷ τῷ ᾧ ἀλλήλῃ καὶ κατὰ. Et certe haud scio, an non rectius abesse possint, & hic inculcata ex ijs, quæ sequuntur. Quia tamen non mala est eorum sententia, & in omnibus libris etiam scriptis, in veteri translatione, & quod caput est in ipso Scholiaste Græco reperiuntur, non ausim inducere.

καὶ παρανομίαι.] Quod modo de iniquo, idem de παρανόμῳ h. loco adiungit, nempe absq; dubio παρανόμῳ dici posse, qui & plus boni & minus mali sumit, eo q̄ & huius verbi vis latissime pateat, & omnia iniustitiæ genera complectatur. Verba autem ista ἡ παρανομία, ἡ τοι ἡ ἀσίστης, certissime sunt spuria, & explanationem sapiunt [sumpta ex margine] verbi τῷ τῷ supplē παρανόμῳ, vt recte vidit Muretus.

ἰπεί ὁ παρανόμῳ.] Adhuc alteram iniustitiæ formam explicauit, eam cerni in bonis fortunæ, & his nominib. insigniri, πλεονεξία, ἀσίστης, & etiā παρανομία. Verum de hac forma *infra* cap. px. & toto libro copiosius. Hoc loco de altera iniustitiæ forma disputare incipit, q̄ vocat vere παρανομίαν. Xenophon *li. 4. de dictis & factis Socratis ἀνομίαν*. Quidam eam vocant legū inobedientiam latine, & huic contrariam obedientiam, sed non satis latine: Fortasse legū congruentiam hanc iniustitiæ formam melius appelles. Est .a. ea affectio, qua p̄ditus aut obtemperat, aut non obtemperat legib. Ostendit .a. Arist. h. loco primum, omnia q̄ legibus definiuntur, legitima seu νόμιμα, omnia inq̄ hæc esse iusta, duabus rationibus, cum quia νόμιμα seu qui legib. paret, sit iustus: nam qui nō paret, certe est iniustus: tum, quia (ὅτι τὸ ἀντιστάμενον) q̄ νομοθετικῇ scientia seu facultas, quæ pars est Politicæ, præscribit, q̄ quidē constat posita ea esse quæ dicuntur legitima, iusta etiam ab omnibus dici solent: *Quicquid inquam legibus definitur, iustum dicitur. At illa legitima legibus sunt comprehensa. Ergo & iusta.*

Recte tamen adiungit πῶς, & *infra* ἵνα γένοιτο, seu vno quodam modo, subindicans, legitima proprie non esse iusta, sed quodam modo, & communi iustitiæ notione. Nam cum legibus contineantur virtutum omnia facta; certe fortitudinis facta proprie dicenda sunt fortia, non iusta. Eademq; est in alijs virtutibus ratio, quæ, quia societatem civilem vniuersæ continent ac tuerentur, quæ partes sunt iustitiæ, non incommode

ad hunc modū earum facta iusta quoq; dici possunt. An. a. vera sit propositio: ea q̄ legib. definiunt̄, omnia esse iusta, in cōtro- uersiam vocari potest. Cic. certe *li. 2. de ll. & 3. de Rep.* ap. Au- gustinū *li. de ciuitate Dei cap. 21.* id negat, & vult nulla dicenda iusta, etsi legib. cōprehensa, nisi q̄ iuri sint & æquitati cōsenta- nea: imo, ne quidē leges appellandæ, q̄ sint perniciosæ, q̄q; nō tueant̄ societate communē, vt neq; præcepta Medicinæ, q̄ ab imperitis dant̄. Verū Arist. aliter existimat, etiam malas leges esse leges *infra* hoc cap. *χαῖρον ὅ ἐστι πρὸς ἰδίαν ἡμῶν*: earum quoq; dicta & iusta esse, aut dicenda iusta *infra* c. 9. Nam eam Cice- ronis disputationē, magis Philosophiæ & luti naturæ, q̄ civili & cōmuni sensui esse consentaneam. Ex his iam perspicuū est, iustitiam esse quandā legum obseruantiam: iniustitiam legum violationem, *παρενομίαν ἢ ἀνομίαν*. Quare & B. Ioan. *Epist. 1. c. 3.* Peccatum, inquit, est ἀνομία, nēpe peccati nomē intelligens hanc iniustitiā communē. Et quidē passim in libris sacris iusti- tia lege definiri solet, nihil aliud esse *iustitiam*, quam legis à Moysē præscriptæ obseruantia, vt initio *Epist. ad Roman.* Atq; hunc in modū iusti & iustitiæ vocabulum pro bono & vniuer- sa virtute, omnib. fere in locis sacræ scripturæ accipi debet. Nā & vulgus ita fere loqui solet. Quare & Aristides olim ab hac cōmuni iustitia iusti cognomē accepit, de quo Plutarch. *in eius vita*. Quod. a. iustitia hæc sit legum obseruantia, præclare ex- plicat Plato *in Critone*, & Xenoph. *li. 4.* Aristototeles quoq; *li. 1. Rhet.* virtutum genera describit hunc fere in modum: *For- titudo est periculorum susceptio ex legum præscripto.*

οἱ δὲ νόμοι ἀρρέδνται.] Paulatim & acute delabit̄ Aristot. ad materiā huius iustitiæ explicandā, quā, quia iam constat in le- gib. esse positā, pergit explorare, q̄ legū sint partes, quā lōge & late pateant. At igitur, leges de reb. omnib. agere, q̄ ad com- munē vtilitatem pertineant, siue omnium, i. e. in populari Re- pub. siue optimis in Aristocratiā, siue deniq; ijs, qui imperium teneāt, aut ex virtute, vt in regno, aut alio aliquo modo, i. e. ob diuitias & nobilitatē, vt in tyrānide & oligarchia, qua de re A- rist. *li. 4. Polit. & infra li. 8.* Hæc. n. maxime spectant leges, vt vtilitatē publ. conferuent. Qua de re videat̄ definitio iustitiæ, [*iustitia est affectio cōmuni vtilitati seruata, suū cuiq; tribuens*] videatur & Cic. *in orat. pro Cæcin. & li. 3. de Rep.* eo loco apud August. Plato *li. 1. & 2. de Rep.* Icti *in tit. de iust. & iur.* Hoc. a. verbo publicæ vtilitatis continent̄ omnia virtutum præscripta

& legū. Quare quicquid virtutib. præcipitur, & legib. definiri solet. Et h.e. quod mox ait Arist. legib⁹ contineri, fortitudinis, temperantiz, &c. facta. Ad hunc quoq; modū intelligendum est Ictorum, illud, *Tria esse iuris præcepta: honeste vivere, alterum nō ladere, suum cuiq; tribuere.* Quod si accipias de iustitia & iure singulari, falsum videri possit: Neq; .n. vitæ honestatē sed suā cuique tributionem ea præscribit. Honestum igitur vivere ad cōmunem hanc iustitiam & ius pertinet, quo modo & Cic. *de 12. Tab. li. 1. de orat.* Ex his .n. & dignitatem maxime expetendam videmus, cum verus, iustus, atq; honestus labor, honoribus, præmiis atq; splendore decoratur: vitia autem hominum atq; fraudes, damnis, ignominiis, &c. Ex his perspicuum est, late patere materiam huius virtutis, nempe quam late pateant leges, & proinde quam late omnes virtutes.

ὥς τε ἡνὰ μὲν τρεῖς ποιοῦν.] Iterat quod *supra* legitima esse iusta, sed aliis verbis. Nam pro legitima hic efficientia & conseruantia beatitudinis: q̄ cum partes sint legū, fit vt beatitudinis conseruantia idem valeant quod legitima. Quod autem legibus pariat^r & conseruetur Societas cōmunis, beatitudo Reip. eiusq; partes, nempe, omnia ad beatitudinē necessaria, diuitiæ, opes, & reliqua bona tam animi quā externa, præclare explicat Cic. *pro Cæcin.* Mihi credite, inquit, maior hereditas venit unicuique vestrū à iure & legib⁹ quam ab iis, à quib. illa bona relicta sunt.

τὰ μὲν κελεύοντι.] Dux sunt omnium legum principes partes, κελεύοντι & ἀπαγορεύοντι. Nam vt Cic. eleganter *li. 2. de legibus.* Lex, inquit, est ratio apta, ad iubendum & ad vetandum. & aliis verbis: idonea ad imperandum & ad defendendum.

αὐτὴ μὲν ὅλη.] De superiorib⁹ iam constat esse iustitiam quādam vniuersam seu generalem, & quib. illa in reb. cernat^r, quā longe lateq; pateat: esse deniq; quandā legū obseruantiam, & proinde virtutes omnes in se complecti. Et h.e. quod initio hic agit, perspicui possit ē superiorib. eam esse virtutem perfectā: & quidē reliquo h. cap. hæc explicat de iustitia hac generali, quē admodum perfecta censenda sit hæc virtus Deinde affert insignem eius laudem: præterea foras eam spectare, seu ad alium: vsum cæterarum virtutū in hac esse politā, esse bonum alienū, esse virtutem præstantissimā: postremo cōparat eam cum virtute in genere sumptam. Et primum quidē, Esse quidem virtutem perfectam, non simpliciter & absolute, sed comparate. Nam vt *supra li. 1. docuimus c. 7. in fi.* virtutis perfectæ appella-

110 attribuit tribus, fortitudini, virtuti in genere, quod omnes sub se species complectatur, & iustitiae generali. Ex quibus duobus posterioribus, virtus quidem in genere sumpta est virtus perfecta absolute; Iustitia vero generalis comparate. Nam illa in se, haec in usu ad alium spectatur, ut infra ostendetur.

Ἐ 9' ἰαστε 9'.] Senarius est poetae alicuius, quae Arist. ad laudem iustitiae accommodat, eam & Lucifero & Hespero (quas constat esse pulcherrimas stellas) esse pulchriorem. Cic. quoque li. 3. offic. eam virtutum omnium reginam vocat, & apud Athenarum lib. 12. ex veteri poeta iustitiae quidam pulcherrima afferuntur elogia, eius χεῖροισι ἐστὶν ἀστέρες, & alibi χεῖροισι ὄμμε, adeo quidem, inquit, ut apud quosdam ara & res sacrae ibi fiant. Et notum est, Deam à veteribus habitam esse.

Ἐ παροιμία Ζόμφοι φερμ.] Maxime h. agit Arist., ut ostendat, hanc iustitiam virtutem esse perfectam. Id quod h. lo. etiam proverbio confirmat, seu versiculo Theognidis, vulgo usitato, cuius meminit & Iamblicus ap. Stobaeum λόγος. de iustitia, ubi iustitiam vocat omnium virtutum σπουδαγιώ.

Ἐ πλεία μάλιστα δόση.] Duas videtur praeterea rationes afferre, quod doceat hanc esse perfectam virtutem: prior est, quia virtutum omnium usus inest & debet iustitiae. Nam virtutum usus est cum alijs, perfectio est in ipsis, in quibus est virtus. At usus cum alijs & commercium, uti in quibus alijs, proprium est iustitiae. Itaque & virtutum facta omnium, quia ad alios explicantur, in quibus factis earum usus consistit: fit, in quo, hac ratione, ut virtutum usus iustitiae debeat, quod rationem & infra cap. xx. in fi. commemorat. Quae quidem ut eximia iustitiae nota observatu est dignissima. Hoc igitur ratione perspicitur, eam esse perfectam virtutem, ut in qua omnium virtutum sit usus: non. v. habetur.

πλεία ἢ ἑσιν.] Altera est ratio, quod uti ea liceat non in se tantum, sed erga alium quoque; quod quia difficilius, eo & praestantius & perfectius. Formula sit ista: *Quibus uti liceat non in se, non secum duntaxat, sed in alios, ea perfectiora censentur. At iustitia usus maxime est in alium. Ergo perfecta videtur virtus.* Propositionis ratio subindicatur infra τὴν γὰρ ἐργὴν χαλιπὸν, id est, quia difficilius est alijs bene uti, aduersus alios bene se gerere, quam seipsum solum bene comparare. Ratio. a. propositionis ea est, quod diximus, quia difficilius uti alijs, quam se solo; quod ostendit Arist. πολλοὶ γὰρ ἐν τοῖς οἰκείοις, multos namque videas inquit, quia in rebus domesticis non male se gerant: quod tamen in conuictu valde sunt inepti, & ad omnem societatem duri, qualis ille apud Terent. De-

mea. Ostendit idem Aristot. puerbiali quodā dicto Biantis aut Solonis, vt alij, *Magistratus virū declarari*. Quod qdē dictū est celeberrimū, cuius mentionē fecit aliquoties Theophrast⁹, teste Schol. Græco & Plutarch. *in vita Ciceronis in fin. & in præceptis civilib.* Sophocles quoq; *in Antigone*, vbi, *difficile est, inquit, animū cuiusq; cognoscere, q magistratus nunq; gesserit*. Nā magistratus virū declarat, i.e. tum demū cognoscitur q̄ p̄stans quis sit, q̄ etiā sit improb⁹, cū ad Remp quis accesserit. Nam in vita priuata cum latere multa possint, tum nō occurrunt difficultates magnæ. Ex his igitur constat, difficile esse vtī alijs. Ergo & præclarum & perfectum. Nam certe perfectius est, & se bene comparare, & alijs bene vtī, q̄ altero duntaxat esse præditum.

2^a 3^a 4^a 5^a 6^a 7^a 8^a 9^a 10^a 11^a 12^a 13^a 14^a 15^a 16^a 17^a 18^a 19^a 20^a 21^a 22^a 23^a 24^a 25^a 26^a 27^a 28^a 29^a 30^a 31^a 32^a 33^a 34^a 35^a 36^a 37^a 38^a 39^a 40^a 41^a 42^a 43^a 44^a 45^a 46^a 47^a 48^a 49^a 50^a 51^a 52^a 53^a 54^a 55^a 56^a 57^a 58^a 59^a 60^a 61^a 62^a 63^a 64^a 65^a 66^a 67^a 68^a 69^a 70^a 71^a 72^a 73^a 74^a 75^a 76^a 77^a 78^a 79^a 80^a 81^a 82^a 83^a 84^a 85^a 86^a 87^a 88^a 89^a 90^a 91^a 92^a 93^a 94^a 95^a 96^a 97^a 98^a 99^a 100^a 101^a 102^a 103^a 104^a 105^a 106^a 107^a 108^a 109^a 110^a 111^a 112^a 113^a 114^a 115^a 116^a 117^a 118^a 119^a 120^a 121^a 122^a 123^a 124^a 125^a 126^a 127^a 128^a 129^a 130^a 131^a 132^a 133^a 134^a 135^a 136^a 137^a 138^a 139^a 140^a 141^a 142^a 143^a 144^a 145^a 146^a 147^a 148^a 149^a 150^a 151^a 152^a 153^a 154^a 155^a 156^a 157^a 158^a 159^a 160^a 161^a 162^a 163^a 164^a 165^a 166^a 167^a 168^a 169^a 170^a 171^a 172^a 173^a 174^a 175^a 176^a 177^a 178^a 179^a 180^a 181^a 182^a 183^a 184^a 185^a 186^a 187^a 188^a 189^a 190^a 191^a 192^a 193^a 194^a 195^a 196^a 197^a 198^a 199^a 200^a 201^a 202^a 203^a 204^a 205^a 206^a 207^a 208^a 209^a 210^a 211^a 212^a 213^a 214^a 215^a 216^a 217^a 218^a 219^a 220^a 221^a 222^a 223^a 224^a 225^a 226^a 227^a 228^a 229^a 230^a 231^a 232^a 233^a 234^a 235^a 236^a 237^a 238^a 239^a 240^a 241^a 242^a 243^a 244^a 245^a 246^a 247^a 248^a 249^a 250^a 251^a 252^a 253^a 254^a 255^a 256^a 257^a 258^a 259^a 260^a 261^a 262^a 263^a 264^a 265^a 266^a 267^a 268^a 269^a 270^a 271^a 272^a 273^a 274^a 275^a 276^a 277^a 278^a 279^a 280^a 281^a 282^a 283^a 284^a 285^a 286^a 287^a 288^a 289^a 290^a 291^a 292^a 293^a 294^a 295^a 296^a 297^a 298^a 299^a 300^a 301^a 302^a 303^a 304^a 305^a 306^a 307^a 308^a 309^a 310^a 311^a 312^a 313^a 314^a 315^a 316^a 317^a 318^a 319^a 320^a 321^a 322^a 323^a 324^a 325^a 326^a 327^a 328^a 329^a 330^a 331^a 332^a 333^a 334^a 335^a 336^a 337^a 338^a 339^a 340^a 341^a 342^a 343^a 344^a 345^a 346^a 347^a 348^a 349^a 350^a 351^a 352^a 353^a 354^a 355^a 356^a 357^a 358^a 359^a 360^a 361^a 362^a 363^a 364^a 365^a 366^a 367^a 368^a 369^a 370^a 371^a 372^a 373^a 374^a 375^a 376^a 377^a 378^a 379^a 380^a 381^a 382^a 383^a 384^a 385^a 386^a 387^a 388^a 389^a 390^a 391^a 392^a 393^a 394^a 395^a 396^a 397^a 398^a 399^a 400^a 401^a 402^a 403^a 404^a 405^a 406^a 407^a 408^a 409^a 410^a 411^a 412^a 413^a 414^a 415^a 416^a 417^a 418^a 419^a 420^a 421^a 422^a 423^a 424^a 425^a 426^a 427^a 428^a 429^a 430^a 431^a 432^a 433^a 434^a 435^a 436^a 437^a 438^a 439^a 440^a 441^a 442^a 443^a 444^a 445^a 446^a 447^a 448^a 449^a 450^a 451^a 452^a 453^a 454^a 455^a 456^a 457^a 458^a 459^a 460^a 461^a 462^a 463^a 464^a 465^a 466^a 467^a 468^a 469^a 470^a 471^a 472^a 473^a 474^a 475^a 476^a 477^a 478^a 479^a 480^a 481^a 482^a 483^a 484^a 485^a 486^a 487^a 488^a 489^a 490^a 491^a 492^a 493^a 494^a 495^a 496^a 497^a 498^a 499^a 500^a 501^a 502^a 503^a 504^a 505^a 506^a 507^a 508^a 509^a 510^a 511^a 512^a 513^a 514^a 515^a 516^a 517^a 518^a 519^a 520^a 521^a 522^a 523^a 524^a 525^a 526^a 527^a 528^a 529^a 530^a 531^a 532^a 533^a 534^a 535^a 536^a 537^a 538^a 539^a 540^a 541^a 542^a 543^a 544^a 545^a 546^a 547^a 548^a 549^a 550^a 551^a 552^a 553^a 554^a 555^a 556^a 557^a 558^a 559^a 560^a 561^a 562^a 563^a 564^a 565^a 566^a 567^a 568^a 569^a 570^a 571^a 572^a 573^a 574^a 575^a 576^a 577^a 578^a 579^a 580^a 581^a 582^a 583^a 584^a 585^a 586^a 587^a 588^a 589^a 590^a 591^a 592^a 593^a 594^a 595^a 596^a 597^a 598^a 599^a 600^a 601^a 602^a 603^a 604^a 605^a 606^a 607^a 608^a 609^a 610^a 611^a 612^a 613^a 614^a 615^a 616^a 617^a 618^a 619^a 620^a 621^a 622^a 623^a 624^a 625^a 626^a 627^a 628^a 629^a 630^a 631^a 632^a 633^a 634^a 635^a 636^a 637^a 638^a 639^a 640^a 641^a 642^a 643^a 644^a 645^a 646^a 647^a 648^a 649^a 650^a 651^a 652^a 653^a 654^a 655^a 656^a 657^a 658^a 659^a 660^a 661^a 662^a 663^a 664^a 665^a 666^a 667^a 668^a 669^a 670^a 671^a 672^a 673^a 674^a 675^a 676^a 677^a 678^a 679^a 680^a 681^a 682^a 683^a 684^a 685^a 686^a 687^a 688^a 689^a 690^a 691^a 692^a 693^a 694^a 695^a 696^a 697^a 698^a 699^a 700^a 701^a 702^a 703^a 704^a 705^a 706^a 707^a 708^a 709^a 710^a 711^a 712^a 713^a 714^a 715^a 716^a 717^a 718^a 719^a 720^a 721^a 722^a 723^a 724^a 725^a 726^a 727^a 728^a 729^a 730^a 731^a 732^a 733^a 734^a 735^a 736^a 737^a 738^a 739^a 740^a 741^a 742^a 743^a 744^a 745^a 746^a 747^a 748^a 749^a 750^a 751^a 752^a 753^a 754^a 755^a 756^a 757^a 758^a 759^a 760^a 761^a 762^a 763^a 764^a 765^a 766^a 767^a 768^a 769^a 770^a 771^a 772^a 773^a 774^a 775^a 776^a 777^a 778^a 779^a 780^a 781^a 782^a 783^a 784^a 785^a 786^a 787^a 788^a 789^a 790^a 791^a 792^a 793^a 794^a 795^a 796^a 797^a 798^a 799^a 800^a 801^a 802^a 803^a 804^a 805^a 806^a 807^a 808^a 809^a 810^a 811^a 812^a 813^a 814^a 815^a 816^a 817^a 818^a 819^a 820^a 821^a 822^a 823^a 824^a 825^a 826^a 827^a 828^a 829^a 830^a 831^a 832^a 833^a 834^a 835^a 836^a 837^a 838^a 839^a 840^a 841^a 842^a 843^a 844^a 845^a 846^a 847^a 848^a 849^a 850^a 851^a 852^a 853^a 854^a 855^a 856^a 857^a 858^a 859^a 860^a 861^a 862^a 863^a 864^a 865^a 866^a 867^a 868^a 869^a 870^a 871^a 872^a 873^a 874^a 875^a 876^a 877^a 878^a 879^a 880^a 881^a 882^a 883^a 884^a 885^a 886^a 887^a 888^a 889^a 890^a 891^a 892^a 893^a 894^a 895^a 896^a 897^a 898^a 899^a 900^a 901^a 902^a 903^a 904^a 905^a 906^a 907^a 908^a 909^a 910^a 911^a 912^a 913^a 914^a 915^a 916^a 917^a 918^a 919^a 920^a 921^a 922^a 923^a 924^a 925^a 926^a 927^a 928^a 929^a 930^a 931^a 932^a 933^a 934^a 935^a 936^a 937^a 938^a 939^a 940^a 941^a 942^a 943^a 944^a 945^a 946^a 947^a 948^a 949^a 950^a 951^a 952^a 953^a 954^a 955^a 956^a 957^a 958^a 959^a 960^a 961^a 962^a 963^a 964^a 965^a 966^a 967^a 968^a 969^a 970^a 971^a 972^a 973^a 974^a 975^a 976^a 977^a 978^a 979^a 980^a 981^a 982^a 983^a 984^a 985^a 986^a 987^a 988^a 989^a 990^a 991^a 992^a 993^a 994^a 995^a 996^a 997^a 998^a 999^a 1000^a

CAPVT II.

COMMENTARI.

Ζητῆ μὲν δὲ τί τὴν ἐν μέλει.] Explicata generali iustitia, pergit ad eam, q̄ tanquā pars illi sit subiecta, propterea quod consiliū Aristoteli omne in hoc libro sit hanc potiss. explicare: hanc inquit h. loco & in Magnis, q̄rimus. Nam tota hæc tractatio est singularum virtutum. Nam de vniuersa; cui respōdet generalis iustitia, initio, i. c. li. 2. & 3. dictū est. Itaq; h. loco de singulari iustitia disputaturus, primū exquirat, an sit, deinde, q̄ & qualis.

ἔτι ᾧ πρὸς αὐτὸ φανερὸν] Puto & in his verbis argumētum latere, à communi sensu ductum, quo doceatur esse iustitiam aliquā singularem, maxime, in his verbis, αὐτὸ φανερὸν, quæ valent, non vt vulgo reddunt, dicimus, sed vt vulgo dicitur & existimatur, αὐτὸ φανερὸν. Docere igitur videtur, quia vulgo existiment & nōminent quandam iustitiam, ex eo esse quoq; quandam.

σημείον ὅτι.] Hoc loco potissimum affert argumenta, eaq; tria. Primum est obscurius, καὶ μὲν ᾧ ἔστι, &c. Eiusmodi, quia singulorum vitiorum facta sunt iniusta quidem, nō tamen Pleonectica. Quod vt intelligatur, repetendum est, facta iniusta duo esse, Pleonectica & Paranomica. Hæc sit formula:

Si una duntaxat, eaq; communis esset iniustitia, qua eadem est cum vitio: efficeretur ergo, vt iniustitia facta illa duo, singulis iniustitia seu vitij partibus attribuerentur. Nam vt genus, ita & generis attributa seu consequentia singulis formis conueniunt & attribuantur. At hoc falsum. Ergo & illud.

Falsum hoc esse, i. e. duo illa iniustitiæ facta nō attribui singulis vitij partib. inductione declarat Arist. attribui quidē alterū paranomiæ, sed nō pleonecticū, verbi gratia, Ignauiter quid agentē, vt scutum abiicientem ob ignauiam: maledicentē alii ob morositatem, asperitatē, nemini opitulantē, ob auaritiam: hos omnes dici quidē iniustos, nēpe ob alterū iniustitiæ factū, quia sint παράνομος & legib. non pareant, nō tamen πλεονέκτης. Sic amplius & vice versa pleonectes quis esse potest, vt tamen neq; sit ignauus, neq; auar⁹, neq; alio vllō vitio, aut certe nō omni coopert⁹. Quare cū duo hæc iniustitiæ facta sæpe nō concurrant, sit vt duplex quoq; nascat⁹ iustitia, altera cōmunis oib. vitijis, respōdēs paranomiæ: altera singularis, ppria pleonexiæ.

ἔτι ἐν ᾧ μὲν ἔστι περιαιρῶν.] Altera ratio, cōparatione adulterorū duorū explicat⁹. Ponantur duo, quorū alter pecunia impulsus, cōmittat adulteriū, alioquin non cōmissurus: alter, vt cōmit-

tat,

rat, etiā pecuniā insup er addat, vt sit, & damnū faciat: hic vt sola libidine impulsus dicitur intēperans, ille nō item; vterq; facit quidē iniuste communi & paranomica iniustitia: alter tamen proprie intemperans, alter iniustus, quia hic ob lucrū, ille ob libidinē. Quare cum dissimili ratione hi sint iniusti, alter, quia contra leges, alter, quia ob lucrum: sit, vt duō sint ponenda iniustitiæ genera, alterum *παράνομον*, alterum *πλεονεχτικόν*.

ἢ πρὸς μὴ πᾶσι.] Tertium est argumentum, non tam rei, quam nominis & verbi, id est, hoc argumento docet Arist. postquam de re singulari huius iniustitiæ constat, eius nomen nullum esse proprium sed commune. Et quidem hunc in modum, exemplo cæterorum vitiorum, iniuriarum potius:

Iniuria, inquit, *cætera suum quaque nomen habere solent, ad suum quaque vitium refertur. Atqui iniuria pleonectica suum nullum est nomen, ad nullum peculiare refertur vitium. Ergo communi gaudet nomine: & proinde, iniustitia quædam est communis, quædam singularis.*

Siue, vt cōplectitur Arist. Ergo sit, vt cōmunis quædā sit iniustitia, quæ propriæ & singulari sit synonyma, id est, sit, vt vtriusq; idem sit nomen. *παραστῆναι* vocabulum militare, qui proximi sunt in acie. Latine efferre non possumus.

συνώνυμον.] Mirum videatur, cur, cum supra communem & singularem iniustitiam vocari Homonymas, nunc dicat Synonymas: quæ inter magna est differentia. Verum id dissimili ratione accidit: nam quia in genere cōueniunt, quia eadem vtriusque est ratio & definitio (quod proprium est synonymorum) nempe quod vtraq; ad alium referatur: hætenus recte dici possunt synonymæ: qua vero in diuersis rebus, communis in iis omnibus, in quibus lex, singularis in bonis fortunæ duntaxat, cernuntur: hætenus recte dicuntur *ἁμώνυμα*, vtpote non plane eadem, re & materia discrepantes.

συντελεῖν.] Vocat *συντελεῖν*, omnia ad vitam tuendam necessaria, q̄ huius verbi notio, vt rarior, obseruatu est dignissima.

ἢ ἐπὶ πρὸς ἑκάστῳ.] Laborat Arist.oteles, vt vno verbo materiam iniustitiæ singularis complectatur, quod est perdifficile, propterea quod multæ eius sint partes. Posset quidem vno verbo dici bona fortunæ, sed vtendum est vocabulo communi; Arist. vocat lucrum & damnum, neq; id proprie: nam hæc eius potius sunt adiuncta quædam.

ὅτι μὴ ἔστιν ἐπὶ τοῖς.] Explicato, an sit, iam pergit explicare, quæ sit iniusti-

iniustitia, de qua agitur, singularis. Hæc enim duo πῆς ἐ' ὁπεία πῆς Aristoteli plerumque sunt ἐ' παραλλήλῃς, id est, pro eodem ponuntur. Et primum quidē hanc cum communi etiam comparat, repetit quoq; nonnulla, q̄ sup. sunt explicata de cōmuni.

τῶν ὅλων ἀρίτων.] Fortasse τὸ ὄρετῶν inducendū: nā intelligitur δικαιοσύνη, quare & in Scholiaste Græco non reperitur.

διώρεται.] Repetito, quod sup. explicatum est, iniustum partim esse παράνομον, partim iniquum; iustum vero partim legitimum, partim æquum: adiungit utriusq; iniustitiæ comparationem, proinde & iustitiæ. Nam in paranomo cernit generalem, in altero singularem: quæ inter hæc sit differentia, quod illa paranomica sit tanquā totum, hæc partis loco: nam παράνομον complectitur iniquitatem tanquam partem: omne namq; iniquum est παράνομον, id est, quicquid contra æquitatem, idem est contrarium legibus, sed non contra, non quicquid legibus est contrarium, idem continuo est iniquum. Verbi grat. Scutum abiicere est παράνομον, non tamen iniquum.

ἐπεὶ δὲ τὸ αὐτὸν.] Magna est hic scripturæ varietas: editi tamen libri pleriq; consentiunt, sed vetus tralatio inter hæc verba ὅλων & τὸ μὲν ἡδὲ πλείον, habuit interiecta hæc omnia verba: τὸ μὲν ἡδὲ αὐτὸν πᾶν, παράνομον: τὸ δὲ παράνομον ἔχ' ἅπαν' αὐτὸν. Quod probat Dionysius Lambinus, Argyropylos, Aretinus, & Anonymus quidam peruulgatam scripturam reddiderunt: At Perionius illa veteris tralationis interiecta exprellit, inductis his nostris. In Eudemis nihil est varietatis aliud, quam initio: ἐπεὶ δὲ τὸ αὐτὸν, καὶ παράνομον, καὶ τὸ πλείον, &c. Scholiastes Græcus vulgatam scripturam tuetur, quæ sine dubio mendosa est, cum propter varietatem veteris tralationis, & Eudemum propter sententiam. Neque enim comparat Aristoteles plus cum iniquo, ut partem cum toto, sed comparat iniquum cum παράνομῳ, ut partem cum toto, in hunc modum: In paranomo, inquit, cernitur communis iniustitia: Iniquum autem, quæ est altera iniusti pars, non idem valet, quod paranomon: sed longe ea duo inter se discrepant, & quidem ut pars à toto: omne namque iniquum est paranomon, sed non contra, ut iam explicauimus. Itaq; vel sic est legendum cum Perionio: quia aut iniquū nō est idē, sed aliud, tanquā pars totius (omne namq; iniquū est παράνομον, nō vero omne παράνομον est iniquum) efficitur καὶ τὸ ἀδικεῖν, καὶ ἡ ἀδικία, i. ut iniustum & iniustitia, utraq; non sit eadem, sed inter se dissimilis, altera quidē par-

tis loco, altera tanquam totum : vel meo quidē iudicio, rectius omnia hæc sunt inducenda, & legendum, ἐπεὶ τὸ αὐτὸν ἐστὶν ἂν ἔπειτα, ὡς μέρος πρὸς ὅλον: καὶ τὸ ἄδικον, id est, quia *iniquum non idem, sed aliud, ut pars ad totum: certe & iniustum & iniquum, non erunt eadem.* Atq; ita scribendum indicant hæc verba ἔπειτα & μέρος, quæ subinducant de vno tantum agi, nempe de iniquo: & proinde alterum, nempe *περὶ τοῦ* non fuisse exprimendum. Illa autem τὸ μὴ ὅδ' ἅπλῶς; aut, ut alii supponunt, τὸ μὴ ὅδ' *περὶ τοῦ*; aut, ut alii, hæc duo coniungentes, clamant ipsa ex interpretatione manasse, & hic interiecta, dum alius aliud explicat, & affert, quemadmodum intelligendum sit, quod Aristotel. dixerat, harum iniustitiarum eandem esse rationem, quam partis ad totum. Adeundem modum in hac ipsa re peccatum fuit *supr. in medio cap. i.* ibi, ἴσα δ' αὖτο. Verum de hac differentiâ videatur insignis disputatio Christophori Hennii *libro 5. de principiis iuris*: An hæc duæ affectiones altera partis, altera totius: an vero altera speciei, altera generis locum obtineat.

τὸ μὴ ἔν ἑκαστῇ τῶν ὁλῶν.] Perfecta cōparatione monet de iustitia & iure, q̄ partiū sint loco, agendū sibi esse: de altero genere esse prætermittendū, quia non sit huius loci, ut *initio huius cap.* ostendimus: q̄ tamen, iustitiā dico generalē & ius ei cōgruens, priusquā omittat, breuiter ea, q̄ *supr.* sunt explicata, repetēs, affert tam iustitiæ, quā iuris definitionē de superiorib. manātem. Et quidē iustitiā nil esse aliud, quam vniuersæ virtutis, aduersus alios, vsum, quod *supr.* est explicatum: vbi quod p̄termisimus, nunc monendū est, Arist. hac quoq; in re à Platone longe dissentire. Plato namq; *lib. 4. de Rep.* iustitiam generalē plane cum virtute perfectā confundit, & Pythagoricos imitatus (qui multa de numeris & musicis ad philosophicas disputationes transferre sunt soliti) ait esse nihil aliud, quam animi partium rationis, iræ & libidinis, harmoniam & concentum: ad ipsum interiorem hominem refert iustitiæ vim & ad eius perfectionem. Arist. autem, iustitiam omnem alio spectare ait: hominis perfectionem virtuti perfectæ attribuit, & hac in re virtutem à iustitia generali differre: quod illa hominē pficiat, altera ad alterius vsum se cōuertat, & foras spectet, cum illa intra hominem tantum consistat: & rectius quidē, sensuiq; communi conuenientius: vulgo namq; de iustitia omnes sic existimant, esse eam virtutem, cuius vis omnis in societate & alterius vſu versetur.

καὶ τὸ δικαίον ᾗ.] Hic de iuris definitione, quod quidem ius non definit ipse, monet tamen, quemadmodū sit definiendum, idque perspicuum esse: nam cum ius, vt & iustitia illa, cernatur in legitimis, id est, in iis, quæ legibus præscribuntur: legitima autem sint omnia virtutum officia: efficitur, vt ius nil sit aliud quam virtutum officia. Legibus autem contineri virtutum officia, id est, τὰ νόμιμα esse τὰ πρακτικά, seu quæ aguntur ab vniuersa virtute, et si supra iam docuit, hic tamen distincte explicat: Lex enim, inquit, iubet, quæ singulis virtutibus sunt consentanea, & vetat, quæ vitiiis.

τὰ δὲ ποιητικὰ τῆς ὁλῆς.] Scholiastes Græcus ait, hæc esse ἐκζητικὰ, seu afferre explicationem eius, quod dixerat, τὰ νόμιμα esse virtutum officia. Mihi alio videtur spectare Arist. & afferre potius distinctionem τῶν νομίμων, id est, legitimarum: vt intelligatur, de quibus hic locus sit accipiendus. Quod vt intelligatur, commemorat & duo παιδείας genera, alterum publicæ, alterum priuatæ. Publica παιδεία est ea, quæ legibus continetur. Verbi gr. cum in genere vetantur adulteria, cædes, & alia delicta, ad omne vitii genus pertinentia, quo genere παιδείας communis societas & Reip. vinculum continetur: eoq; omnes sunt vsi, quorum aliqua fuerit Resp. Alterum est genus παιδείας κατ' ἐκαστον, quo singulæ hominum ætates & singuli homines informantur: vt cum officia præscribuntur adolescentib. viris, senib. Quod quidē genus et si utilissimū, etiā ad τὸ κοινόν [commune vocat Cic. lib. 1. de Rep.] à multis tamen Rebusp. abfuit, à multis legum scriptorib. fuit prætermissum. Qua de re cōquerit Arist. l. 10. in si. ita & in Polit. l. 7. & 8. & Plato multis in locis, & in lib. de legib. cui quidē tanti fuit hæc posterior παιδεία, vt in ea totos fere decem de Republica libros consumpserit, & aliquot de legibus. Et nominatim lib. 4. de Republica, præclarius esse ait, in hac elaborare legum scriptores potius, quam in rerum forensium & iudiciorū descriptione: in quibus describendis & subtiliter explicandis qui multam ponunt operam, eos ait desipere, & tanquam hydræ capita velle amputare. Quo tamen in genere tota ars ciuilis versatur. De hac autem παιδείας distinctione infr. lib. ult. c. ult. copiosius agit Arist. & expressit eam Plato lib. 5. de Republica. in principio. Idem libro septimo de legibus, rationem afferre videtur, cur pleriq; legum scriptores posteriorem prætermiserint, quod videatur minuta & non satis splendida consuetudine de puerorum & singulorū hominū insti-

tutionibus. Ad hanc posteriorem *πυδεία* pertinent hi libri *de Moribus*, quibus ad virtutes homines singuli informantur, quibus redduntur viri boni. His explicatis & præmunitis, videamus, quid dicat Arist. Ait igitur, legitima seu *νόμιμος*, quæ causæ sint efficientes, omnium virtutum esse ea, quæ cōmuni illa *πυδεία* continentur. Quod notū erat omnibus, legib. ad Reip. statum pertinentib. cōmuni *πυδεία* cōprehensis, impelli homines etiā ad virtutes, esse illa *πυδεία* τῆς ἀρετῆς, seu illa *νόμιμος* efficientia virtutis, quod *infra* ostendit latius libro 10. cap. ult. & *supra* nos ex Cicerone libro 1. de Orat. Nam de *πυδεία* priuata & singulorum, id est, de legibus hac cōprehensis, de *νόμιμοις* huius *πυδείας* non sunt intelligenda, quæ hæcenus de *νόμιμοις* sunt dicta: nam tametsi vel maxime hæc posterioris *πυδείας* *νόμιμος* virtutis sint efficientia: tamen vulgo hæc non habita fuerunt *νόμιμος*, neque à legum scriptoribus agnita; & , vt hoc loco ait Arist. dubitari & queri potest, an hæc posterior *πυδεία* ad Politicam & legū scriptores pertineat. Cur ita, quæso? Rationem adiungit Aristor. eo quod Politicæ officium est, reddere bonos ciues, quod sit priore *πυδεία*, legibus utiq; ad ciuitatis statum pertinentibus: non vero reddere bonos ciues, quod ad posteriorem pertinet: siue, vt paucis verbis reddit rationē Arist. quia non idem fortasse est vir bonus, & bonus ciuis, non ad eandem pertinent facultatem. Itaq; quod ait Arist. posterius hac de re se explicaturum, intelligendum est, li. 10. c. ult. vbi docet Arist. Politicæ officium esse, explicare non tantum priorem, sed & posteriorem *πυδείαν*. De ratione autem, nempe an vir bonus & bonus ciuis sint idem, explicat alio loco Aristoteles libr. 3. de Republ. vbi docet, in sola Aristocratica & optima Republica eundem esse virum bonum & bonum ciuem. In cæteris, quantopere hi inter se discrepent, indicauit & Cic. in Epistola ad Lentulum: Ego, inquit, cum ipsa quasi Republica sum collocutus, ut mihi tam multa pro se perpasso atque perfuncto concederet, ut eum quem bonum ciuem semper habuisses, bonum virum esse pateretur. [Nequē enim in eodem strato versatur scientia, in quo virtus.

τῆς δὲ κατὰ μέρος.] Hic tandem accedit serio ad explicandam singularem iustitiam, & ius ei congruens. Vtitur autem diuisionis organo, ad eorum naturam inuestigandam, propterea quod non vna earum sit ratio, neq; in iisdem planē versentur rebus. Et primū quidē de materia: postea de forma seu medio-

citate:

critate: primū quoq; de habitu: postea de factis seu iure & iniuria. Facit igitur bipartitā iustitiā: Alteram, q̄ in diuisione, quam vocat *διαιρετική*: alteram, quæ in correctione, quam vocat *ἐπισκευητική*, & *διορθωτική*, cernatur. Illius materiam duabus in rebus potissimum consistere, vt in honorib. quales sunt magistratus & dignitates, victus publicus, signa coronæ, & id genus alia honorum genera. Et in re, seu *χρήματα*, quo in genere est pecunia, agri, vineæ, &c. Vel horum duorum generum vna est conditio, quod debeant esse publica & communia utraque seu *κοινά*. Neq; enim hic agitur de præmiis priuatorum inter se, aut de bonis priuatorum diuidendis, ad quæ pertinet alterum huius iustitiæ genus. Alteri generi iustitiæ materiam tribuit vno nomine comprehensam *συναλλάγματις*. De quo verbo, quia eius cognitio tam huic iustitiæ parti, id est, speciei, quam Iureconsulto, cuius & hæc est materia, plurimum conducit, & quia multiplex est eius notio: paulo diligentius agamus. Et quidem origo vocabuli suadere videtur, vt de iis dicatur rebus seu negotiis, quibus homines dando & accipiendo facultates inter se permulent, quod fit pensionibus, mutationibus, &c. Nam *παρὰ τὸ ἀλλάξαι*, à permutando, ex quo *συναλλάγειν*, res cum aliquo contrahere. Huic geminum est symbolæon, & priore vsitatus. Iureconsulti cōtractus vocabulo exprimunt, quo tamen Cic. nunquam est vsus, qui pactū & pactionē, & sæpe res cōtrahendas dicit. Et hæc quidem vera & propria huius verbi est notio, cum ob notationē & originē, tum quia pleriq; ita eo sint vsi. At enim Arist. latius eo est vsus: neq; enim contractus duntaxat, sed delicta & scelera, omnia deniq; ciuilia negotia, testamenta, nuptias, meo quidem iudicio eo est cōplexus. Quæ tamen tam late patens huius verbi notio, haud scio, an apud vllū præterea scriptorē reperiatur. Ad eundē modū & symbolæon latius trāstulit. Nam quæ hoc loco vocat *συναλλάγματις ἐκείνη*, ea lib. 9. cap. 1. vocat *συμβόλαιον ἐκείνη*, atque huic tam late patienti notioni, quod respondeat Latinum vocabulum difficile est reddere. Videntur tamē Iureconsulti contractus vocabulum eo interdum porrigere: nam & contrahere fraudem, & delictum dicunt, & Triphoninus in l. *sternum*. D. de rei iud. Ex malo, inquit, contractus seu delicto. Est & tertia huius verbi notio angustior prioribus, & Iuri ciuili propria: Vocant enim Iureconsulti *συνάλλαγμα*, negotium, ex quo actio ciuilis nascatur. quare pacta proprie dicta carere dicunt *συναλλάγματις*.

ἀγμοσι. Contractus dicuntur habere *συναλλαγμοί*, ut affert
 Ulpianus ex Aristone I Cto, *in Iuris gentium ff. de pact.* Est &
 quarta notio item I Ctis tantummodo nota, angusta quoque,
 qua nō omnes cōtractus, sed certos duntaxat, ex quib. utrinq;
 nascatur obligatio, qualis venditio, emptio, locatio, comple-
 ctantur. Mutuum igitur, commodatum, & stipulatio non sunt
συναλλαγμοί, ut ex quibus utrinq; non nascatur obligatio. Ita
 Ulpianus ex Labeone I Cto l. 16. *apud Labeonem. ff. de verb. sig.*
 [qui vendit, obligatus est ut tradat: Loco domū, equū, teneor
 tradere tibi domū, &c. tu contra persolvere mercedem, utrinq;
 nascitur obligatio; in aliis, in mutuo, &c. petis 100. coronatos
 mutuo, es obligatus, ut reddas, ego tibi non sum obligatus: Sti-
 pulatio, promisi 100. coronatos, ego sum obligatus ad persol-
 uendum, tu mihi non es obligatus: contractus ex quib. utrinq;
 obligationes, vocant I Cti *συναλλαγμοί*, ceteros non. Vere
 autem, & proprie *συναλλαγή* est omne negotium, quo nos in-
 uicem commutamus facultates.] Ex his perspicuum est, qua-
 tuor esse huius verbi notiones, vnam latissime patentem, cæte-
 ras angustiores, aliam alia: Propriam autem eius notionem ef-
 se primam, qua ciuilia omnia rerum contrahendarum negotia
 comprehendantur: hanc omnib. scriptorib. esse vsitatam, illam
 Aristoteli duntaxat: cæteras duas I Ctis. Ex his quoq; perspi-
 cuum est, quā late pateat iustitiæ huius materia, & q̄ ea sit, quæ
 quidem eadem est Iuris ciuilis. Quod I Cti enim tribus verbis,
 personarum, rerum & actionum, id vno *συναλλαγμῷ* voca-
 bulo complectitur h. l. Arist. [Actiones omnes ciuiles vel sunt
 publicæ, vel priuatæ. Publicæ illæ, verb. gr. si legem ferat magi-
 stratus, constituatur magistratus, bellū geratur, honorariū de-
 cernatur. Priuatæ illæ, quæ cernuntur inter ciues: In publicis
 Politica cernitur, versatur legislatio; In priuatis ius ciuile cerni-
 tur: contractus & quædā alia negotia, quæ hoc vocabulo con-
 tractus contineri non possunt, utpote tutela, nuptiæ, testamēta,
 seruitutes; præterea sunt delicta, scelera siue peccata. Hæ sunt
 actiones priuatæ, in quib. tanquā in ppria materia versat I. C.]
 τὸ δὲ *συναλλαγή* τῶν.] Emendatricē iustitiā partitur à mate-
 ria: nam duas eius esse partes, ut hæc materia est duplex *συναλ-
 λάγη* namq; esse partim voluntaria, partim non volunta-
 ria: nam cum pacta aut actiones partim sint voluntariæ, par-
 tim non: merito & *συναλλαγμοί* item sunt partienda,
 ut quæ priuatæ sint actiones. Voluntaria *συναλλαγμοί* τὰ
 ἐπὶ

esse ait, quorum principium sit voluntariū: recte: nam ex principio, ut summa rei cuiuslibet causa, res spectari solet, atque ita licet posterius, hæc *συναλλάγματα* fiant necessaria, nihilominus recte voluntaria sunt dicēda. Quemadmodū *sup. l. 3.* virtutes & vitia docuimus esse voluntaria, quia principii eorū sit voluntariū: nam habitu iam constituto, non amplius esse voluntaria. Et hoc est, quod I Cti toties inculcant, contractuum principia inspicienda, voluntatis esse contrahere, necessitatis contractum expetere, *l. si quid initio. C. de oblig. & act. l. in commodato. §. sicut. D. commodat.* Et Lucian. in *Abdicato: Voluntatis*, inquit, *est adire arbitrum, necessitatis, arbitris, seu sententia arbitri dicta, stare, &c.* Dicuntur igitur voluntaria de principio: nam & *sup. lib. 3. initio* definiuimus voluntaria seu sponte facta, quorum principium in nobis ipsis sit nostraque potestate positum. Huius generis sunt emptio, venditio, mutuum, commodatum, depositum, pignus, locatio, sponsio, & alia cōtractuum genera. Huius generis quoque posito testamenta, donationes, nuptias, traditionem, possessionem, dominium, &c.

τῶν δ' ἀκυσίων.] Alterum *συναλλάγματα* genus, quæ vocat non voluntaria, & quorum principium in nostra non sit potestate, eaq; facit bipartita, partim clandestina & occulta, partim vi facta: Hac ratione, quia *supra* docuimus *lib. 3. initio*, *ἐκείσιν* aliud in scientia, aliud esse vi adhibita. Et hæc quidem *ἀκυσία*, sunt non eius ratione, qui ea suscipit, sed eius potius, in quem aguntur, qui vel ignorans, vel vi coactus violetur. Occulta sunt, furtum, adulterium, veneficium, lenocinium & perductio: id namque valet *ὑπαγωγία*, seu potius perductio. Nam perperam Interpretes: Lenonum duo sunt genera: alii scortorum & volentium, alii etiam inuitarum & honestiorum. Hoc proprio nomine Græci *ὑπαγωγεῖς*, Latini perductores vocant, non ut plerique etiam volunt productores. Cicero *3. Verrinæ* & *7. Abduxit*, inquit, *eum de foro, non ut ipse predicat, perduxit.* Asconius in *3. Verrinam.* & elegantissime Plaut. in *Mosell.* Tertullianus in *Apologet.* [*ὑπὲρ* præpositio non semper id, quod pro latine valet, sed interdum per; cōtra rationem enim sæpe vitimur consuetudine.] Huius quoq; generis est actio serui corrupti, seu delictum, ut Iureconsulti vocant, *δολοπυθείαν* Arist. vocat. Eorum quæ vi, sunt rapina, membrorum debilitatio, aut mutilatio, maledicta, contumeliæ, vincula, mors, seruitus, & *αἴψια*, pulsatio, aut verberatio. Tria namque iniuriæ faciunt

faciunt genera; vnum, quæ pulsatione corpus, alterum, quæ aures conuitio, tertium, quæ turpitudine vitam commaculet, [inquit Cornificius *ad Herennium*] id est, vt Græce Libanius in *Orat. contra Midiam*; αἰκία ἀπὸ πληγῶν, per plagas, verbera; κακηγορία ἀπὸ λόγων. Tertia ὕβρις, communi nomine, & quidem omnium rarissima. Est & oratio Lysiz περὶ αἰκίας.

QVÆSTIONES.] Quæro, cût iustitiæ singularis duo duntaxat sint genera, & cur ista, cur deniq; his nominibus? præsertim cum Arist. in *lib. de virtutib.* tria faciat iniustitiæ genera; αἰσχροσύνη, impietate, πλεονεξία & ὕβρις, petulantiam: qua quis alterum mera petulantia, nullo licet commodo proposito lædat. Præterea Cic. in *Offic. lib. 3. de Fin. lib. 2. artis Rhetor. & in partis Orat.* Cornificius quoq; *ad Heren. lib. 3. in princ.* multas afferunt iustitiæ partes & officia, religionem, pietatē, gratiam, obseruantiam, veritatem, liberalitatem, bonitatem, comitatem, fidem, lenitatem, & amicitiam. Et Plato in *Dialogo περὶ ἰστίης*, & in *Protagora*, sanctitatem seu ὁσιότητα. Quæ omnia vt intelligantur, sciendum & repetendum; Aristotelem his libris explicare Politicam, & quæ ad eam pertineant, quæ non pertineant, prætermittere. Iam vero, quia supra ostendimus; iustitiam singularem versari in bonis fortunæ: ea autem sint vel publica, vel priuata: hinc existit bimembris iustitia, quarum altera in rebus publicis, altera in priuatis versetur. Rerum autem publicarum, quia nullum est commercium seu ἀλλαγή, seu permutatio, sed potius donatio duntaxat & diuisio: sit, vt quæ in rebus illis cernitur iustitia, merito dicta sit ἀγαθωσύνη, qua præmia & pœnæ pro dignitate tribuantur; alia est rerum priuatarum ratio, quæ variis commerciis & perturbationibus in alios transferri solent: Quare & harum iustitia in Synallagmatis cerni dicitur, in quibus propter priuatorum infinitas fraudes, & ipsarum quoque rerum varietatem infinitam, quia sæpe peccatur, & multæ deprauationes existunt: sit, vt quæ eas fraudes corrigat & emendet iustitia, recte dicatur ἐπανορθωτική seu διορθωτική. Hæc igitur est causa, cur duo tantum iustitiæ huius sint genera, cur ista, & cur his nominibus. Cur autem omnes illæ iustitiæ partes & officia, quæ ex Cicerone & aliis attulimus, huc non pertineant, modo diximus, nempe, quod proprie ea non sint Politica, non sint ciuilia, sed potius naturalia, & ex naturali ratione manantia. Qua de re infra dicitur latius, vbi explicabit Aristoteles expresse, de

quo iure & iustitia hoc loco agatur. Est & altera ratio seu causa huius bimembris diuisionis, quia dissimilis sit ratio comparationis & ἀναλογίας, in vna alia, quam in alia, hoc est; quia in quibusdam rebus sola rerum spectetur æquatio: in aliis etiam personarum ratio habeatur, &c.

CAP V T III.

COMMENTARI I.

ἵπαι δ' ὁ, π' ἀδικῶ ἀνίσϑω.] Explicata materia, & huius ratione, non formæ, vt illi putarunt, allata diuisione: accedit ad formam, nempe ad mediocritatem, eamque explicat tribus ipsius totis capitibus proximis. Vtitur autem iusti potius quam iustitiæ vocabulo; vt oportuniore ad mediocritatem explicandam. Quod quidem hac de re admonuit, quod nonnulli hanc disputationem de forma perperam partiatur, quasi primum de iusto, posterius agatur de iustitia *in fr. cap. s. in fin. ἢ ὅτι δικαιοσύνη μέση ἐστίν*, &c. Perperam, inquam, eo namq; loco nihil aliud quam comparat mediocritatem huius virtutis cum aliis, iam ante explicatam: nam ex conjugatorum natura quæ iusti, eadem & iustitiæ est ratio. Et perspicue in *Magnis* interdum iusti, interdum iustitiæ vtitur vocabulis. Partiamur igitur hanc disputationem in duas partes, quarum priore communiter, posteriore singulatim de mediocritate explicetur. Communiter quidem iustitiam esse mediocritatem, & quâlis ea sit: postea ea singulis iustitiæ generibus accommodat, refutata & Pythagoricorum de talione sententia. Hoc igitur capite communia, & de altero iustitiæ genere, quod in diuisione, explicat.

ἵπαι δ' ὁ π' ἀδικῶ.] His verbis duo docet Arist. iustum esse medium, & esse æquale: q̄ verba tamen, vt perturbatiora (nam quod primum significat, docere se velle, iustum esse mediū, id posterius tandem explicat & concludit) ita obscuriora, adhibita analysi tamen, explanemus hunc in modū. Esse igitur æquale, docet partim ratione, partim autoritate. Ratio est à contrariorum natura, quia iniustum est inæquale. Formula:

Si iniustum inæquale.

Ergo iustum æquale. quomodo & *sup.* item concludit c. r. Iniustum autem esse inæquale, declarat adiunctis & expressis inæqualis partibus, quæ sunt plus & minus, quæ cum in iniusto reperiuntur (plus enim boni, minus mali capiri iniustus) effi-

citur

tur iniustum esse inæquale. Autoritas *ἡ δὲ αἰδοῦ*, à communi hominum sensu & opinione: ut nulla, inquit, reddatur ratio, ex qua constet iustum esse æquale: vel ex usu communi & opinione hominum id confirmari potest. Vulgo namq; quod æquale, idem vocant iustum, & contra. Indicio sit vel sermo Latinus & Germanicus, ubi iustitiæ & iniustitiæ nomen & verbum æquitatis tribui solet. Ex his iam alterum concludi potest, iustum quoque esse medium, hac formula:

Quod æquale, idem medium.

Sed iustum est æquale.

Ergo medium.

Ratio propositionis hæc est, quia æquale inter plus & minus tanquã extrema duo sit interiectũ & intermedium. Ex his iam concludamus, iustũ esse mediũ quoddã, idq; æquale. Quia autem de æqualitate, utpote iusti medio, multus hic erit sermo: Videamus de ipso verbò primũ, deinde confirmemus veterum testimoniis, verũ esse, quod hic Arist. ostendit, iustitiæ vim omnem positam esse in æqualitate. Apud Græcos *ἰσότης* eius vocabuli simplex, apud Latinos æquitatis vocabuli, tres reperiuntur notiones. Prima & genuina notione, æquitas idem valet quod æqualitas. Hinc Cic. *l. 1. Off.* æquitatẽ, ait, iustitiæ maximẽ esse propriã, i. æqualitatem. Altera idem valet, quod ipsa iustitia, ut Cic. *in Top. l. 1. ius civile* inquit, *est æquitas constituta iis, quib; iusdẽ sunt ciuitatis, &c.* Tertia cæteris vsitatior est, quæ Græcis dicitur *ἐπιείκεια*, quæ & æquum, & bonum latine solet dici. De prima hoc loco agitur: quam cum iustitia magnam habere affinitatẽ, huius iustitiæ vim in eo omnem esse positam, ostendit præclare Plato *lib. 5. & 6. de legibus*. Et ut in *Phædro* eam vocat *amicitiã matrem*. Ita & Aristoteles *lib. 8. Ethicorum* eam vocat *communem iurũ & amicitiã parentem*. Cicero quoque *lib. 1. Offic.* Difficile, inquit, est, cum omnibus imperare concupieris, seruare æquitatem, quæ est iustitia maxime propria. Et Seneca, *Æqualitas*, inquit, *prima pars est æquitatis*

ἰσὶ τὸ ἴον.] Postquã ostendit, iustũ esse mediũ & esse æquale: hic tandẽ propius accedit, eo ut ostendat, quale sit medium. Nam tametsi videri possit id iam docuisse, ubi ostendit esse æquale, non plene tamen & perfecte etiam hoc docuit. Neque enim in simplici æqualitate positum est iustum, sed, ut ita dicam, in comparata, quam *ἀναιλογία* seu proportionem vocamus. Simpliciter æqualia sunt bina, duo, aut tria: comparate

vero cum bis bina æquantur. Duabus igitur rationib. iustū esse ἀνάλογον ostēdit: prior quidē est ista; quia iustū in 4. minimum terminis reperitur, rationē aliquā inter se habentib. Formula:

Qua in quatuor terminis rationem inter se habentib. consistunt, ea sunt ἀνάλογα.

At iustum in eiusmodi terminis consistit.

Ergo est ἀνάλογον.

Propositio prætermittitur hoc quidē loco, paulo tamē infra satis exprimitur aut significatur, vbi ἀνάλογος definitio affertur, eamq; in 4. minimū terminis cōsistere, vt ibi latius. Et alioquin ex Mathematica ēt pueris tum nota, certū est. Quare in assumptione laborat Arist. vt verum esse doceat, iustum in 4. terminis reperiri. Affert hanc rationem, quia sit & æquale & iustum. Nam æquale in 2. esse terminis, item & iustum. De æquali expressit Arist. de iusto non ita. Nam ex prioribus hoc notum est, iustum esse bonum alienum, & ad alios semper referri. Si relatum: Ergo in duobus; qua eadem ratione & æquale docetur:

Quia relata, sunt in duobus omnia.

At iustum est relatum: at æquale est relatum.

Ergo & iustum in duobus, & æquale in duobus.

Itaq; cum iustum sui natura sit in duobus & quatuor: præterea sit æquale, quod itē est in duobus, efficitur, vt iustū sit in duob. quod docendū fuit. Adiungit deinde Arist, quæ sint hæc 4. & ostēdit esse personas duas, & res duas, ita inter se affectas, vt plus & minus, ostendit hunc in modum: Iustum constat esse & medium & æquale. Iam qua mediū, est inter duo extrema, nempe plus & minus; qua æquale, est ratione duarum rerum in æqualium; qua iustū, ratione personarū: nam iustitia homines respicit, æqualitas ipsam rem potius & affectionem illā æquabilem. Et hæc bina, iusti quidem Arist. vocat οἷς: æqualis ἐν οἷς: οἷς, id est, quib. personis, ἐν οἷς, i. in quibus rebus. Quæ inter duo bina vt vera nascatur iustitia, oportet æqualitatē quandā esse: nam nisi sit æqualitas, rixæ & seditiones oriantur necesse est. Et hoc est, quod ait, ἐν αὐτῇ ἔστιν ἰσότης, id est, eadem, inquit, erit æqualitas, quib. & in quibus, id est, ratio haberi debet tam personarum, quam rerum, vt res, ita & personæ inter se affectæ esse & comparari debent, siue, vt ait Arist. οἷς ᾧδ' ἐκείνη ἔχῃ, ἅπαντα κἀκεῖνα, sic puto legendū, inductis, πρὸς οἷς, & altero, ἔχῃ. Puto quoq; inducendum verbum πρὸς ἀνθρώπους, ibi, καὶ ἐν οἷς πρὸς ἀνθρώπους πρὸς: nam postquam ibi ἀνθρώπων αἵρεσιν complexionem intulisset,

iustum in quatuor minimum versari, breuiter ea quatuor repetit: nam quibus iustum (nempe personis) duo sunt: & in quibus (rebus scilicet) item duo.

οἱ δὲ μὴ ἴσιν, σὺν ἴσιν.] Hoc est, si personæ non sint æquales, certe neque res quoque æquales obtinere debebunt: nam ubi secus sit, inquit, ibi pugna & rixa, seu expostulationes existunt, quod sumpsit, ut totam hanc fere disputationem, ex Platone *lib. 6. de legibus*. & præclare quoque Isocrates in *Arcopagitico* idem ostendit, magnas turbas & seditiones exoriri, nisi hæc seruetur æqualitas. Plutarchus quoque in *libello περὶ φιλαδελφίας*, Solonem grauiter reprehendit, qui neglecta æqualitate recta, Rempublicam Atheniensium seditionibus & motibus impleuit.

ἐν σὺν τῷ κατ' ἀξίαν.] Altera est ratio, qua iustum docet esse ἀνάλογον, quia iustum est κατ' ἀξίαν seu *pro dignitate*. Formula:

Quod κατ' ἀξίαν, est ἀνάλογον.

At iustum est κατ' ἀξίαν.

Ἐπο ἀνάλογον.

Et hic prætermissa est maior. Assumptio, τὸ δὲ δίκαιον ἐν ταῖς ἀξιομαίς: Ex quibus verbis perspicitur hanc rationem non esse communem, sed iustitiæ ἀξιομετρήτης, in distributione positæ propriam: nam hæc proprie est ea, quæ dicitur κατ' ἀξίαν, quæ suum cuique tribuit pro dignitate. In hac dignitatis habetur ratio, in altera meræ æqualitatis. Et si vulgo iustitiam definire solent etiam generaliter, quæ suum cuique tribuat pro dignitate, seu κατ' ἀξίαν, ut ab ipso Aristotele in *lib. de Virtutib.* & à Cicerone multis in locis, sed improprie: nam ἀξία personas potissimum respicit, quarum in ἐπανορθωτικῇ nulla habetur ratio, ut infra ostendetur.

τὸν μὲν τοι ἀξίαν.] Interiicit hoc loco Arist. dignitatem apud alios aliam esse: nam in populari reipublicæ forma dignitatem cerni positam esse in libertate. Atq; ita in hac Repub. non virtutis aut diuitiarum, sed vnius libertatis habetur ratio in tribuendis honoribus: adeo ut tantum Therfitæ modo libero, quantum Ulyssi in Democratia sit tribuendum. Quod quidem grauissime reprehendit Isocrates ad *Nicoclem*. Idem reprehendit Plutarchus in *eo libello περὶ φιλαδελφίας*. In oligarchia vero dignitas ex diuitiis aut genere (sic enim legendum pro οἱ δὲ, ἢ δὲ, autem, aut certe ita intelligendum) nam diuitiæ, aut generis nobilitas, proprie sunt oligarchiæ notæ (oligarchia factio

à Cicerone vocatur) iudicatur. Et hoc grauissime reprehendunt Arist. *libr. 4. Polit.* & Isocrates *eo loco*. In aristocratia denique, vt & in Regno (teste Isocrate *eo loco*) dignitas omnis in virtute est posita, quod ipsum Isocrates eleganter *eo loco*, & elegantissime in *Areopagastico*.

ἴσιν ἄρα τὸ δίκαιον.] Hæc est complexio. Præter duas autem, quas hic affert rationes, commemorat & tertiam *libr. 1. Magn. cap. 23.* quia ἀνάλογον continet vincula Reipubl. vtpote suum cuiq; pro dignitate tribuendo. Formula:

Ανάλογον continet Rempublicam.

Idem facit & iustitia.

Ergo iustum est ἀνάλογον.

Ita quidem Arist. sed non absq; παραλογισμῶ: nam affirmans est cōclusio in 2. figura, nisi dicamus, cum hac ratione demonstrare voluisse similitudinem duntaxat quandam inter ἀνάλογον & iustum, quod utroque conseruetur Respublica.

τὸ δὲ ἀνάλογον.] Occurrit tacitæ quæstioni: Poterat namq; contradicere, ἀναλογίαν locum habere in numeris Mathematicis, non vero in rebus & factis. Respondet Arist. & in his eam locum habere, non tam per se, i. ratione rerū & factorū, q̄ ex euentu, i. ratione numeri, qui rebus inhæret. Nam, inquit, ἀναλογία nō tantū est in numero monadico, sed & in non monadico, & rebus inhærente. Duo sunt numeri genera: vnū propriū, Monadicum hic, & in *Metaphys. li. 13.* & Mathematicum ibidem vocat Arist. vtpote à rebus & corporibus seiunctum, qualia sunt omnia Mathematicorum principia, πρὶ ἐξ ἀφαιρέσεως, vt vnum, duo, tres, &c. Alterum numeri genus non proprii, quem hoc loco vocat ὁρδὸν συγκρίτων, qui rebus inhæret, vt cætus, grex, Ecclesia, duo homines, &c. De priore numero eiusque ἀναλογία Mathematici; De posteriore Physici, Politici & cæteri agunt. In utroque autem reperiri ἀναλογίαν docet hac ratione Arist. quia ἀναλογία est rationis similitudo ἰσότης καὶ ὁμοιότης. Formula:

Υbi ἰσότης, ibi ἀναλογία.

At in utroque numero reperitur ἰσότης.

Ergo & ἀναλογία.

De Monadico constat: de altero *supra initio huius cap.* demonstrauim⁹. Proposit. ex ipsa definitione ἀναλογίας est certa, quam & hoc loco affert Arist. & *lib. 5.* Euclides, qui tamen in hoc differt ab Arist. quod extrema tria, Arist. ponat quatuor, sed hac de re mox.

ἡ μὲν δὲ διηρημένη.] Adiungit continuo rationem Aristotel.
cur quatuor extrema esse dixerit: nam cum duo sint ἀναλογίας
genera, quarum altera deiuncta, altera vocatur continens:
hæc certe in tribus duntaxat extremis consistere videtur: nam
continentem vocant, cuius vnum sit commune extremum;
Deiunctam, cuius nullum, vt 2. 4. 8. quæ si ita conferantur, vt
2. ad 4. ita 4. ad 8. quatuor commune est extremum, vtpote
vtriusq; rationi cōmune. Atq; ita huius tria duntaxat exprimunt
extrema. Respondet Arist. Deiunctæ 4. esse extrema, rem esse
perspicuam, vt 2. ad 4. ita 6. ad 12. quam ἀναλογίαν vocant de-
iunctam, vt cuius nullum audiatur cōmune extremum. Con-
tinentis autem, etsi re ipsa duntaxat sunt tria, tamen potestate
sunt quatuor: nam commune iterandū est, & duorum est loco.

• ἔστι καὶ τὸ δίκαιον.] Singulatim h. l. explicaturus duo illa iusti-
tiæ genera, quarū altera in tribuendis honoribus, altera in con-
tractibus versatur, repetit breuiter initio, quod *supr.* docuit, iu-
stum cerni in quatuor extremis, & quæ inter eadem sit ratio &
similitudo, ratione personarū & rerum, οἷς καὶ α'. Quæ dispu-
tatio vt intelligatur, præmuniendum est, duo esse ἀναλογίας ge-
nera (& ea partitione in deiunctam & continentem etiam ute-
mur) alteram Arithmeticam, alteram Geometricā. In illā ratio
quantitatis: in illa qualitatis consideratur, i. in illa interuallum
& excellentia numeri, in hac ratio seu rationis comparatio spe-
ctatur, vt Arithmetica est inter 2. 3. & 4. quæ inter se superant
vno. Sic igitur hæc comparari solent, vt 2. à tribus: ita 3. à 4. se-
paratur, nempe Monade vna. Summa igitur disputationis hu-
ius est, vt doceat ἀναλογίαν iustitiæ tribuentis esse Geometricā,
cuius rei hic est vsus, quod hoc confirmato perspicue cernatur,
quomodo honores & bona publica rectius tribui & diuidi de-
beant, nempe habita ratione dignitatis, id est, tam ratione ha-
bita rerum, quam personarum. Docet autem hunc in modum:

*Vbi eadem est totius ad totum, qua partis ad partem, ra-
tio, ibi est proportio Geometrica.*

At in iustitia tribuente illud.

Ergo & hoc.

Propositio exprimitur paulo *infra*. καλεῖται δὲ τὴν τοιαύτην ἀνα-
λογίαν μαθηματικῶν, quam confirmat Mathematicorum au-
thoritate. Assumptionem multis verbis exponit, & quidem
initio, ἔστι δὲ καὶ τὸ δίκαιον: nam & veteres assumptionem
propositioni anteponebant solent, vbi & vna explicatur, quid

sibi velit id, quod in propositione attulim⁹ de ratione totius ad totū, & partis ad partē. Docet nāq; ea in assumptione, i. in iustitia hac reperiri. Vt autem ratio hęc totius ad totum, &c. intelligatur, repetendum ex Geometricis, quatuor illa extrema partim dici *ἡγούμενα*, id est, antecedentia, partim *ἐπόμενα*, seu consequentia, vt Aristoteles A. ad B. ita Γ. ad Δ. vbi α. & γ. sunt antecedentia, cætera consequentia. Repetendum quoque est ex *lib. 5. Elementorum Euclidis*, definitione 12. & 14. cum rationum varia sint genera, vnam esse rationem, quę dicatur *ὁ ἡ λόγος*, directā ratio, sumpto antecedente cum suo consequente, vt in priore *ἀνάλογια* allata. Est & altera ratio, quę *ἐναλλαξ* ab Euclide, & hic ab Arist. dicitur, latine, alterna seu permutata ratio, sumpto antecedente cum vno consequente, & altero antecedente cum altero consequente, vt in priore *ἀνάλογια*, quę est ratio, τῷ α. ad γ. eadem est τῷ β. ad δ. aut in numeris 12. 6. 8. 4. quę est ratio τῶν 12. ad 8. eadē est τῶν 6. ad 4. Est præterea quę dicitur *συνήθετος λόγος*, rationum copulatio, de qua Euclid. *definit. 14. l. 5.* cum antecedens cum suo antecedente, & consequens cum suo consequente copulant^r, vt ex 12. & 6. efficiuntur 18. ex 8. cum 4. 12. His præmunitis nunc videamus, qđ ait Arist. reperiri in iustitia tribuente eandē rationē totius ad totū, i. copulatarū rationū de qua re modo diximus, qđ est partis ad partem, seu antecedentis ad consequens. Primū igitur ex prioribus repetit, in iusto tribuente 4. esse extrema, duas personas & res, & inter hęc 4. esse rationem quandā: nam vt *supr.* dictum est, dignitatis hic habetur ratio, qđ sine similitudine quadā & comparatione rerū & personarū inter se fieri nequit. Itaq; vt more geometrico personas & res distribuamus, erit in his, quod apud Geometras, vt α. ad β. ita γ. ad δ. vt 12. ad 6. ita 8. ad 4. vt Ajax ad Vlyssēm, ita arma Achillis ad arma deteriora. Iam vero vbi hęc directā reperitur ratio, ibi & permutata seu *ὁ ἐναλλαξ λόγος*, teste Euclide *lib. 7. propos. 12.* vt quia in prioribus numeris reperitur directā, in iisdem erit & permutata, hunc in modum: vt quę est ratio τῷ α. ad γ. eadem erit τῷ β. ad δ. quę τῶν 12. ad 8. eadem τῶν 6. ad 4. Atq; ita in iusto quoq; comparandis personis & rebus inter se: qđ est ratio Aiācis ad arma Achillis, eadem est Vlyssis ad arma deteriora. Postremo, si permutata; Ergo & vniuersa seu copulata, i. vt partes inter se comparātur separate, ita & coniuncte, seu τὰ ὅλα ad τὰ ὅλα, vt in prioribus numeris, quemadmodū τῶν 12. ad 8. & τῶν 6. ad 4. quę est ratio sesquialtera,

tera, ita & totius seu partium coniunctarū, nempe 12. & 8. id ē. viginti, & 6 cum 4. i. e. decem, erit ratio dupla. Sic ut Ajax cum armis Achillis coniuncte respōdebit Vlyssi cum armis deterioribus, quemadmodū ipse Ajax cum sua re, & etiam cum ipso Vlysse: & cōtra Vlysses cum sua re, & cum Aiace comparabat. Atq; hæc copulatio rerum cum personis, proprium est distributionis. Distributio nihil agit aliud, q̄ ut rem cum persona copulet, hanc det illi, illam alteri. Quare si copulatio hæc repetit̄ in Distributione, q̄ copulatio propria est Geometricæ ἀνάλογίας: efficit̄ ut & in hæc iustitia statuenda sit Geometrica ἀνάλογια. Nam in Arithmetica certe illæ permutatæ rationes & copulationes locum nō habent, p̄sertim cum ne ipsa quidem vlla ratio in ἀνάλογια seu p̄portionione, p̄prie locum habeat, quare nec p̄portio proprie dici solet; & his ipsis libris Aristoteles iustitiam tribuentē, nempe ex p̄portionione, alterā ex æqualitate nominare solet. Ex his p̄spicuum est, veram esse p̄positionē, qua dixim⁹, VBI RATIO inter extrema directa, & p̄inde p̄mutata partium inter se, totius deniq; cum toto reperit̄, ibi esse Geometricam p̄portionem, p̄pterea q̄ in Arithmetica omnia illa non rep̄nantur vsquequaq;. P̄spicuum quoq; est verā esse assumptionem, qua diximus, ea omnia reperiri vsquequaq; in iusto, p̄pterea quod quæ p̄sonarum, eadem & rerū sit habenda ratio ac distinctio, & copulatio partiū distributionis maxime sit p̄pria.

Ἐ μέσῳ τῷ διχαμῶν.] Interferit hoc loco Aristoteles, & elicit ex eo, quod modo dixit, hoc iustum consistere in ἀνάλογια, elicit inquā istud. Ergo esse & mediū. Quod quidem supra quoque ostenderat hac ratione, quia æquale. Ergo mediū. Hic tamē alteram adiungit rationē priori certe simplicē, quia ἀνάλογον.

Quod ἀνάλογον, est medium.

At iustum est ἀνάλογον.

Ergo medium.

Locus autem iste valde mendosus mihi videt̄ in his verbis, τὸ διχαμῶν τῷ τ' ἐπ', cum quia magna est in libris varietas, etiam in veteri tralatione, tum quia quæ reperitur in quibusdam libris scriptura, nullum cōmodum habet sensum: quæ in alijs, non necessarium & ἀπορροδιένουσι fere, sine dubio inculcatum. Legendum igitur καὶ μέσῳ: τὸ ᾧ ἀνάλογον μέσῳ, τὸ δὲ διχαμῶν ἀνάλογον, inductis reliquis, quæ ex interpretatione irrepsērunt.

ἔστι δ' ἡ συντήρησις.] Quia duo sunt ἀνάλογίας genera: hoc amplius docet h. loco Aristoteles, iustum nō tantum consistere in

Geomettrica ἀναλογία, sed etiam in deiuncta, non vero in continente. Ratione hac utitur, quia non idem numero est extremum cui, & quod. Formula:

Vbi nullum est commune extremum, ibi continens non est proportio, sed deiuncta. At hic (in iusto distribuyente) nullum est commune extremum. Ergo non est continens proportio.

Propositio perspicua est, vel ex sola continentis definitione, quod ab Aristotele in κατηγορία quantitatis dicitur esse, cuius partes comuni quodam extremo contineantur, ut linea, &c. Notum quoque id est ex definitione proportionum deiunctæ & continentis. Assumptionis mihi hæc videtur ratio; at hic nullum est commune extremum, quia in iusto dux personæ & dux res plane disiunctæ requiruntur: adeo ut ex vna re & vna persona non possit vnum aliquod copulari.

ὅτι καὶ ἐπὶ τῷ.] Quasi dicat plus & minus, quæ iniusti sunt partes, non tantum in iniusto, aut iniustitia, & habitu, sed etiam in rebus ipsis & factis reperiuntur. Nam qui iniuriam facit alteri, plus; qui accipit, minus habet boni; & contra sæpe accidit, ut qui iniuriam faciat, minus nempe mali: qui accipit plus, plus habeat. Nam ut & supra docuimus cap. i. minus malum: utpote ratione maioris mali expectandum locum boni obtinere videtur.

τὸ μὲν δὲ ἐν τῷ.] Huius iuris usus ut melius perspiciatur, operæ pretium erit loca aliquot veterum scriptorū & exempla afferre. Isocrates in Areopagico laudans p̄claram veterum Atheniensium Remp. inter ea quæ ad statum ciuitatis felicem reddendum & conseruandū pertinent, hoc vnū ait plurimū valuisse, quod cum duo sint æqualitatis genera, quorū alterum omnib. eadē, alterum pro dignitate sua cuique tribuat: Athenienses sapienter priore repudiata æqualitate, quæ nullum inter bonos & improbos faciat discrimē, alteram sint amplexi, quæ pro suo quemque merito, p̄mijs & p̄cenis afficiat, & qua magistratus & honores, non p̄miscue omnibus, sed optimo cuique; & aptissimo in suo cuique genere deferant. Sapienter inquit: nam ad principū & magistratum mores, ciues fere se comparare cōsueſse. Idem Isocrates ad Nicoclem, quo loco docet, quib⁹ reb⁹ Regnum Oligarchiz & Democratiæ præstet, & hanc de æqualitate, ut insigniorem notam commemorat: nam in regno plurimum tribui optimo cuique; primas partes, secundas p̄ximo, tertias & quartas alijs deinceps: cōtra in his omnia omnib. esse æqualia, quod quidē esse

& grauissimum, improbos & bonos iisdē afficere honoribus & pmijs: Aequissimum vero, vt *ἕκαστος* quisq; honores capiat. Plato .a. li. 6. *de legib.* item duo hæc æqualitatis genera commemorat Arithmetica & Geometrica. Sed hanc esse verissimam, atq; diuinam, & q̄ homini vix innotescat, soli ppe Deo sit nota. Quantulacunq; tamē homini eius sit notitia, hac vna Respublicas, domos, & omnes eorū cōtineri. Quæ ex re, quantæ sint huius vtilitates pspici posse, cuius hæc affert pprietates, vt pstantiori maiora, inferiori minora, suum deniq; cuiq; *ἕκαστος* tribuat. Quod nisi fiat, & æqualia tribuantur etiam inæqualibus, grauissimas existere seditiones ac rixas & pugnas. Alterius æqualitatis vsum reperiri aut in rogandis sorte magistratibus, quia in sorte nō iudicium & æstimatio dignitatis, sed fortuna dominetur. Et hac æqualitate vsum quoq; esse Deum ipsum in moliendo mundo, scribit *in Gorgia*, vt huius omnes partes admirabili ordine sint descriptæ. Ordo .a. nullus absque hac æqualitate esse potest. Quare & adiungit eo loco, hominem quoq; ipsum, vt *μετρίως* hac æqualitate constare, dum partes animi ordinem inter se seruant, imperet ratio, pareant ira & cupiditas, atq; ita iustitia & temperantia, id id est, virtutum concentus & harmonia in homine existat. Aristoteles de iisdem æqualib. nō in hoc tantum loco, sed & *supra li. 2. c. 6.* & *infra li. 8. c. 3. Polit.* pclare disputat. Et hac q̄dem adhibita distinctione æqualitatū, dissolui poterit, q̄ sæpe occurrit q̄stio, in Republ. cui deferendū sit munus aliquod, monet Arist. *in Polit.* tria esse necessaria in eo, cui munus aliquod sit deferendum, vt sit idoneus, vt sit vir bonus, vt sit amans patriæ [h. e. eius loci, vbi defertur] Quod idem monet *li. 2. Rhet. initio*. Iam accidit sæpe, vt illa tria in vno non reperiantur. Verbi gratia reperitur sæpe Dux belli peritissimus, sed improb. tamē. Quid si ppendetur natura rei, & cōparabitur cū persona: vt si res ea sit, q̄ postulet magis peritiam, q̄ probitatem, præferatur peritus próbo, licet improb⁹, sed imperito: & cōtra, vt in bello peritus Dux licet improbus præferatur imperito quālibet pbo. Contra, in quæstura & pecunia vir pbus præferendus est, quātuvis magno Arithmetico & verisipelli. [omnes societates sunt nō solū vt viuamus, sed vt etiam cum voluptate quādam & bene & beate viuamus] Plutarchus *libro secundo, symposiāzōn capite ultimo*, in vtramque partem disputat, vtrum præstet in mensa suam cuique partem apponere more

veterum scil. tempore Homeri: an ex vna lance velci more sue ætatis & maiorū, scil. parentum, Ciceronis: Prius docet meliorem esse suæ ætatis consuetudinem, argumento vsus Geometricæ proportionis. Nam absurdum esse æqualem portionem dissimilibus magnitudine & cibi auiditate hominib⁹ apponere: tanquam si quis velit medicus omnibus ægrotantibus medicamenta eodem modo, & mensura præbere. Posterius tamen magis probat Homericam consuetudinem, vt æqualitati magis cōsentaneam [Mensa HomERICA plærūq; esuriens.] Idem in lib. de amore fraterno, disputans, quatenus fratres bona inter se communicare debeant, suadet quidem, vt quam fieri possit, ea inter ipsos sint æqualia, & alter nihil æquale suū esse dicat: sed in Republica aliam æqualitatem esse seruandam, Geometricam, non vt Solo existimauit, Arithmeticam, seditionum parentem. Et huc pertinet disputatio de bonorum communione: quam quidem olim Plato in commentitia sua Politia ex Arithmetica proportionē instituendā putauit, imitatus Lycurgum Spartanum. Sed grauitur ab Aristotele lib. 2. & à Lactantio lib. 3. reprehenditur, maxime quod in Rerum pub. descriptione adhibenda sit non Arithmetica, sed Geometrica proportio. Errant igitur & Anabaptistæ: nam quod olim Christiani (teste Luca in Actis, & Tertulliano in Apologético, & Luciano in Peregrino, vbi nebulo ridet Christianos, nominat Christum furciferum) bona communicarent, hoc ad liberalem & voluntariam in tenues, & ad vsus Ecclesiæ necessarios largitionem, non ad vniuersi patrimonij confusionem pertinebat. Quæri potest, an Cicero in offic. hanc iustitiæ partitionem nusquam attingat. Existimat quidem ita Antonius Contius li. 2. succisuarum lectionum. Quod verum non puto: nisi si eo loco, vbi de liberalitate (quam partem facit iustitiæ) gradus beneficentiæ seruandos monet. Sed hoc alienum est ab Aristotelica doctrina, vt mox ostendetur. Egit fortasse de iustitia Agremanus, in lib. de Repub. vt quæ in Rebus publ. id est, honoribus, &c. versetur. In officijs de altero duntaxat Iustitiæ genere agit, quod perspicuum fit ex disputatione lib. 3. de fraudibus & mendacijs contrahentium. Attingit & hanc tribuentē iustitiam seu æqualitatem Geometricam Apostolus Paulus 2. Corinth. 8. vbi monet Ecclesias, vt pro facultatibus altera iuuet alterā, seruata, inquit, æqualitate. Exempla æqualitatis Geometricæ in historijs extant innumerabilia, in primis laudatur

Iphicrates à Polieno *lib. 1. Stratagem.* qui prædam & dona militaria diligentissime inter milites & Tribunos sit distributus, id est, cum summo delectu. Contra vituperatur C. Marius (teste Plutarch. *in li. Apophthegm. Romanor.*) qui ciuibus Romanis æquarit honore Phauarinos milites, quod in prælio aduersus Cimbros fortissime se gesserint. Videatur & Apologus ille de Venatione Leonis, apri, equi, asini, vulpis. Cæterum in hac tractatione de æqualitatibus duplex est differentia inter Aristotelem & alios. Prior est, q̄ alij æqualitates, Aristot. vocat *ἀνιζότητες*: quæ inter hæc est differentia, quæ inter speciem & genus. Nam *ἀνιζότης* omnis est æqualitas, sed non contra. Hinc quoq; id manat, quod alij tribuant æqualitati & analogiz Arithmeticæ, quod Aristoteles Geometricæ, vt Isocrates æqualitatem Democratiæ aliam facit ab ea, quæ est regni, *in oratione ad Nicoclem.* Aristot. *supra li. 3. Polit.* eandem esse ait, genere, non tamen specie, propterea q̄ dignitas Democratiæ in libertate, regni in virtute sit posita. Posterior est differentia, q̄ Aristoteles, quia de Politica agit, materiam huius iustitiæ facit angustiore, nempe honores & facultates publicas: illi latiore, & quidem latissime patentem. Nam & ad omnes priuatorum actiones accommodant, etiam ad diuinas, vt Plato ad molitionem mundi: ad omnes deniq; res, in quib. ordo & descriptio aliqua seruanda sit, vt ad obseruantiam, quæ alia Deo, alia parentibus, magistratibus, &c. debeatur, quo ea graduum distinctio Ciceroniana *lib. 1. offic. Optime autem, &c.* pertinet. Sed, inquit, *si contentio & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendū sit officij, principes sunt patria, parentes, &c.* Ad victum & cultum, vt alius sit splendor publici, quam priuati, quod Cic. monet præclare *in Miloniana, alius huius quam illius ordinis cultus & vestis.* Ad CONSENSVM & CONGRESSVM, vt potiori princeps detur locus, vt in consilijs, vt nup. Tridenti inter Reges Philippum & Galliarum. In CONVIVIIS, qua de re elegantissimus extat locus apud Plutarchum *in symposiacis l. 1. c. 2. & 3.* [Pauli Æmilij dictum: *Eiusdem est bene instruere aciem & bene instruere conuiuium.* Plato, inter familiarem, æqualem, non seruandus ordo, sed si parentes, magistratus, natu maiores.] In THEATRIS, qua de re lex fuit Roscia apud Romanos, de qua cum alij, tum Dio *lib. 42.* In SERMONIBVS & DISPUTATIONIBVS, vt cum quibus, & ad quos spectetur, qua de re Cic. *li. 1. offic. in fin. vbi de decoro.* Ad hoc de-

niq; accommodant, vt quisq; suo munere bene fungat̃, & in eo se contineat, Spartam suam, q̃ dicitur, ornet, alterius officio temperet: ne, cui non sit aptus, se immisceat, q̃ πολυπραγμοσύνης est vitij huic iustitiæ contrarij, etsi Plato in *Charmide*, temperatiæ id attribuit. Summa, tã late patet alijs hæc iustitia, vt ois rerum & priuatarũ & publicarũ descriptio hac dirigatur. Quod qdẽ verum esse videt̃, sed ab Aristotelico scopo alienũ, q̃ iustitiã q̃rit non tam naturalẽ, ad q̃ descriptiones illæ tã publicæ quam priuatæ p̃tinent, vtpote ex naturali ratione profectæ, quam ciuilem & politicam explicandam suscepit, quod *infra* monebit. Philippus in *Episteme* omnia confundit, sicuti omnes non sententiam videntes Aristotelis.

CAPVT IV.

COMMENTARI.

Τὸ δὲ λοιπὸν ἐὰν τῆς διορθωτικῆς.] Explicatur altera iuris pars, q̃ in corrigendo, & primum quidem repetit, quibus in rebus ver- setur: deinde explicat comparate quidem primum, deinde se- paratim. Hoc .a. potissimũ agit, vt ostendat, an, quæ, & qualis sit in hoc iure mediocritas, per quem & quomodo obtinenda.

τῆς δὲ δικαιοσύνης.] Exposito qua de re h. cap. agatur, nempe de altero iuris genere, q̃ emendationis dicitur, & quib. illud in rebus cernat̃, nempe in synallagmatis: his inquã breuiter ex- positis, q̃ *supra* vberius sunt explicata, explicaturus deinde, dif- ferentiã primo loco affert huius & prioris. Alia, inquit, est huius iuris species, alia prioris: specie seu genere int̃ se sunt distincta. Adiungit rationẽ, quia prius in Geometrica p̃portione, hoc in Arithmetica spectet̃. Et hæc fuit altera huius diuisionis ratio, quã *supra* cap. 2. in fi. attulimus, q̃ hic non obscure subindiciari videt̃. Subindicat & alteram differentiã, q̃ prius in reb. com- muniib. & publicis, hoc in priuatis tanquã in materia sua ver- set̃. Verum de priore differentia potissimũ elaborat. Attingitur ius diuisionis spectari ex Geometrica p̃portione. Nam facul- tatum publicarũ, in quib. ius hoc cernit̃, distributionem fieri ea ratione semp, quã inter se habet̃, πρὸς εἰσπραχθέντα, i. e. ad ver- bum collata, seu vt posteriores loquunt̃, illata: q̃ sunt merita, officia, operæ aut virtus: prout sunt merita aut virtus, ita diui- duntur facultates publicæ aut honores. Verum vir p̃bus im- probo, ciuis peregrino in honoribus capiendis præfertur: Tri- bunus militi in capiendõ stipendio. Id namq; sonat, πρὸς εἰσπραχθέντα:

ὁμοιότης: nam pprie tributum conferre valet. Hoc loco aliquid afferre in vtilitatem publicā, vt merita aut virtutē. Eadē est & iniusti diuisionis ratio: vt si neq; officij, neq; virtutis habeatur ratio, aut vllius dignitatis, & quentur tribuni & milites stipendio, aut etiam omnes milites inter se (qua de re extat insignis locus apud Tacitū *in vita Iberij*, & apud Sueton. *in eode*) aut improbi, pbis in honorib; capiendis, peccatur aduersus proportionē Geometricā: iniustū, inquam, sit *ἀνάλογον*. Alia est iuris emendationis ratio, q̄ in *ἀνάλογια* seu proportionē Arithmetica cernitur, esse quidē & istud æquale. (vt omne ius esse *supra* ostendimus) sed ex proportionē Arithmetica. Huius cum hæc sit ratio, vt nullam spectet rationum æqualitatē aut inæqualitatē (q̄ proprium est Geometricæ) sed vnā duntaxat æqualitatē excessus, vt 2. 4. 8. q̄ inter, idem est excessus: nam binario inter se superāt & superant: sed non eadē est ratio, nā inter 2. & 4. est dupla, & inter 4. & 8. est sesquialtera: efficit vt q̄ in hac proportionē versat̄ ius, meram quoq; p̄sequat̄ æqualitatem, eamq; ad viuū refecet. nulla rationū similitudinis, i. e. *ἀνάλογιας*, habita ratione, sed cōparatis tantū modo inter se excessib; lucri & damni, vt mox dicetur. Adiungit rationem Aristoteles, quia in hoc iure non personarum, sed rerum duntaxat, habetur ratio, & fit comparatio. Formula:

Vbi non personarum sed rerum spectantur momenta, ibi non Geometrica sed Arithmetica proportio locum habet: propterea, quod in rebus tantum consideratur excessus: in personis vna cum rebus comparatis etiam rationum similitudo & dissimilitudo.

Aliqui in hoc iure rerum duntaxat momenta spectantur.

Ergo in eo locū habet non Geometrica sed arithmet. proportio.

Assumptionem exemplo declarat Aristoteles: Nam in contractu si alter alterum fraudarit, hoc tantum queritur quanta sit captio & defraudatio, non vero an sit vir bonus fraudator, an improbus. Sic non queritur, an adulter sit vir bonus, an improbus, sed an adulterium commiserit, de facto. & re non de persona fit questio. Lex, inquit Aristoteles, solius detrimenti differentiam perquirat: personas eodem loco habet, pro iisdem vtitur. Facit. a. mentionem legis h. lo. q̄ rationes contractū legib; vt iure ciuili cōprehendant̄, quaten⁹ fieri potest. Ex his p̄spicit̄, q̄ inter hæc duo iura sit dissimilitudo: deinde in iure emendationis, de quo hic agitur, non personarum, sed rerum duntaxat detrimenti aut iniuriæ haberi rationem.

Recte

Recte igitur Cyrus puerū cecidit præceptor, qui Geometricā proportionē in hoc genere vsus sit. Narrat namq; Xenophon *li. i. περὶ δίκης*, Cyrus, cum duos vidisset pueros, alterum longiorē, alterum breuiorē, & hunc longiore amictum tunica, illū breuiore: tanq̃ arbitrum tunicas permutasse, q̃ diceret longiorē longiori; & breuiorē breuiori conuenire. Sed hæc ἀνολογία, & conuenientia non habet locum, inquit Xenophon, in bonis & possessionibus priuatorum. Extat & hac de re locus pulcherrimus apud Gellium *lib. i. 4. cap. 2.*

εἰς ὃ μὴ ἀδικεῖ.] Hæc verba, ἀδικία & βλάβη (sc̃p βλάβη Aristoteli de eadem re dicuntur, id est, de damno aut detrimento in rebus externis. Platoni ἀδικία de animo, βλάβη de externis corporis, aut fortunæ. Quare sæpe apud Platonem Socrates virum bonum ab improbis posse quidem βλάπτεσθαι, bona aut vitam illi eripi; sed non ἀδικεῖσθαι, id est, probitatem & virtutes non posse auferri. Verum hæc distinctio Platonis vsu improbat, quem sequitur Aristoteles. Nam & latine damnum iniuria datum dicunt I Cti.

ὅτι ὁ ἀδικῶν.] Obscura est connexio horum verborū cum priorib. Verum duo hic implicite agit Aristot. primum, vt legem, (de qua modo) ita & legis ministrum iudicem in h. iure nō personas, sed rerū spectare momenta & differētiās. Deinde viam munit ad vberiorē de mediocritate huius iuris disputationem, in qua totum h. caput consumit̃. Viam ita munit, q̃ iniustum declaret esse inæquale: iustum vero æquale. Quod ad prius attinet, monet iudicem, legem imitatum, damnum & lucrum inter se comparare, de his duob. agere. Quod ad alterū, modum indicat, quo vtatur iudex in his duob. administrādis. Nam cum iniustum sit inæquale, ipse ad æqualitatē eius partes perducere nitit̃. Ostendit exemplo percutientis & perculsi, interficientis & interfecti. Inter quos inæqualitatē esse, inter percutientē & interficientem, cui actio, & p̃cussum & interfectū, cui p̃pessio hic tribuit̃, nemini est dubium Itaq; iudex damno afficiendo pcutientem, eidēq; lucrū detrahēdo, q̃ fuerat inter illos inæqualitatē ad æqualitatē pducere nitit̃. Ne quis .a. mireretur, cur damni & lucri vocabula tribuat percussioni aut cædi: adiungit continuo de vocabulis damni & lucri distinctionem. Nam tametsi proprie quibusdā ita videatur hæc verba p̃tinere magis ad iniuriam facultatibus, q̃ corpori illatā: tamē non in cōmode, & de hac posteriore dici posse monet, eo n̄p̃t̃ t̄p̃t̃ post-

postquam iniuria à iudice dimensa, i. e. æstimata fuerit. Quod .n. ICI scribunt corpora hominū liberorū esse inæstimabilia, verum quidē subtiliter acceptū existimari debet: large tamen accipiendo æstimationem, aliquo modo etiam corpora æstimari possunt, id est, corpori illata iniuria æstimari potest, quod cernere licet in legibus maiorum hostorum *in lib. de legib. Alemannicis, Longobardicis, Francicis, &c. & in Speculo Saxo-nico*, vbi digitus, artuculus, auris, &c. vulnus profundum, latum, &c. æstimantur certa pecuniæ summa. Verum de nominibus his, vt & de iudice, eiq; vſitato medium in hoc iure ſecandi & litigantibus tribuendi modo, *infra* dicetur copioſius. Satis ſit hoc loco monuiſſe, cum de iudice inæqualitatem æquante, tum de vocabulis, ex quibus perſpicitur, vt iniuſtum, inæquale, ita & iuſtum eſſe æquale.

ὥς πὶ τῷ μὲν πλείονος.] Conclūdit, qui vere illi eſt ſcopus, hoc ait, ius hoc eſſe medium, idq; inter damnum & lucrum. Duabus rationibus, prior iam eſt expoſita, quia eſt æquale, & quidem damni & lucri, vt modo expoſui-mus. Cuius rationis concluſionem hoc loco tandem adfert Ariſtoteles, & quidem, quod rariſſime facit, integram, hunc in modum:

Quod inter plus & minus æquale, idem eſt mediū. Atqui ius iſtud emendationis inter plus & minus eſt æquale. E. eſt medium.

Propoſitio, ὥς πὶ τῷ μὲν πλείονος, &c. per ſe nota. Aſſumptio, τὸ κέρδις καὶ ἡ ζημία. Complexio, ὥς πὶ τῷ μὲν ἐπαινεθῆναι καὶ, &c. In aſſumptione explicanda Ariſtoteles immoratur, vt declararet, quodnam ſit plus & min⁹, cuius æquale ſit hoc iuſtū. Sic .n. eadē opera explicat, quorū idem ſit medium. Nam æquale eſſe iuſtum iam conſtat: quorum .a. ſit æquale nō item. Ait igitur iuris plus & minus eſſe lucrum & damnum Nam lucrum plus habere rationem, damnum minoris; ſed ἀντιθέτως ſeu contrarie. Nam in bonis lucrum quidem plus habere rationem, damnū minoris; ſed in malis lucrū habere minoris, damnū plus rationē. Qui plus mali, damnum; qui minus, lucrū ſentire videt: contra ſit in bonis, qua de re (*ſupra c. 1.*) Itaq; complexionem hanc inſert Ariſtoteles ius emendationis nihil eſſe aliud, quam damni & lucri mediocritatem, quæ huius ſyllogiſmi quidem eſt complexio, & tamen etiam iuris huius definitio. Eſt enim mediocritas damni & lucri.

διὸ καὶ ὅτι.] Alteram hic exponit rationem, quia iudex eſt medium quiddam, quod confirmat ex eo, quia Græci iudices

Vocent etiam *μεσολύς*, aut vt alij legunt, *μεσολύς*, quasi mediarios dicas. Formula sit ista :

Iudex est iuris minister. Nam qui ius quarunt, & obtinere cupiunt, ad iudicem confugiunt. At iudex est medium quiddam, vt iam docuimus. Ergo & ius erit medium quiddam.

Ratio consequentiz est ista, quam iam attulimus, quia iudex nihil est aliud, quam iuris executor, minister & Interpres, ius animatum quoddam.

ὅ γ' ἐστὶ τὸ δικαστὴρ] Ex hoc loco & alijs, quibus mentio fit iudicis, notandum est, huius iuris quod in contractibus, ministerium esse iudicem, vt in priore magistratus imperium, vtpote Rerum pub. ita in isto opera est iudicis, vt rerum priuatarum, & Icti: vterque in iure priuato versatur. Nam hanc esse inter magistratum & iudicem differentiam, cum explicant Icti, tum Aristoteles quoq; in Politicis. Magistratus enim publica: Iudex & Ictus priuatae sunt personae.

ὁ γ' δικαστὴς.] Elegans est dictum Aristotelis, iudicem esse tanquam ius animatum. Sic & Cic. *lib. 3. de legib.* verèq; dici potest, magistratum esse legem loquentem; legem autem mutum magistratū. Etsi magistratus legum proprie sunt ministri: Iudices vt & Icti Interpp. inquit Cic. *in orat. pro Cluentio.* Sic & Ictus sub tit. *de Iust. & Iure.* prætorem vocat viuam iuris ciuils vocem.

μεσολύς.] Rarum est vocabulum. quo tamen & *li. 4. Polit.* initio est vsus. Variant quidē editiones: nam partim *μεσολύς*, partim *μεσολύς* habēt. Verū hanc scripturam veriorē puto, vt q̄ cōstantius reperiatur, non h. l. tantū, sed etiā in *Polit. & Eud. li. 4.*

ὅ γ' δικαστὴς ἐναιριστὴρ.] Postquam docuit esse quandam in hoc iure mediocritatem: deinde quænam ea sit, nempe ex Arithmetica p̄portione, & inter damnum & lucrū polita, præterea quis eius mediocritatis sit administer, nempe iudex; tandem h. lo. modum affert, quo iudex in mediocritate reddenda vti debeat, quo nos eam assequamur, quæadmodū docet, aut simili sumto, priuū à linea vna, deinde à tribus Ad hunc igitur modum iudicem se gerere debere in assequēda hac mediocritate, tanq̄ si lineæ partes inæquales sit æquaturus. Nam hac in re ita se gerere, vt quo longior pars alterā breuiorē superat, id illi detractū, huic adijciat: atq; ita partes prius inæqualiter sectæ lineæ inæquales ad æqualitatem perducatur. Ad eundem modum in iure, q̄ lucrum habebit alter cum alterius damno, id illi detractum huic addet.

ὅτιν δὲ δῖα.] Rationes affert, cur ad hunc modū æquale iudex debeat: & cur exēplo lineæ utat. Ratio ergo prioris hæc est, quia ius sit mediū, & p̄inde quoq; æquale, h. e. ut ius q̄s assequatur, q̄ mediū sit, i. e. æquale assequat̄ oportet. Atq; si tota lineæ equaliter secet̄, omnes ius se suū obtinere dicūt, si æquale portionē auferant: suū se quisq; habere ait, si toto aliquo secto, æquabile auferat partē. Itaq; cum ius & æquale, & medium cōcurrāt: recte diximus partē, qua vna lineæ pars alterā superat, illi detractam, huic adijciendam esse, & ita inter se æquandas has lineæ partes, tanquam si ab initio tota esset diuisa.

ἢ τὴν δὲ δὲ μὴ κῶ.] Nam & huius est proprium, ut in lineam modo diximus, tantum spectare præstantiam, id est, quod res vna alteram superat. Itaque quanto medium superatur ab eo, qui plus sibi sumit, alium vel defraudando, [ut in contractu] vel iniuria afficiendo [ut in delicto] tanto medium superat eum ipsum, qui defraudatus aut læsus est, ut in numeris 2. 4. 6. medius 4. quanto superatur à 6. nempe duobus, tanto superat suam inferiorem binarium.

Ἀλλὰ τὴν κ.] Hic redditur ratio, cur hoc simili utatur, cum ita cum lineæ sectione compareret ius, propterea quod apud Græcos δῖασις à diuisione nomen habeat; non mirum igitur comparari lineæ sectioni ius à secādo deductum. Plato in Cratylō aliam affert huius verbi notionem: putat namq; δῖασις dictum quasi δῖασις, quasi Ἀλλὰ per ἰόν, iens, quasi p̄ omnia means, inquit, Plato ex Anaxagoræ sententia, vel quia Ἀλλὰ αἴτιος, quasi omnium rerum sit causa. Nam ἡ κ. δῖασις interceptum, postea melioris soni seu euphonias causa factum. Ius apud Romanos à iustitia deducunt Icti non recte, ut puto; nam ut à peritus, peritia, ita & à iusto iustitia potius deducenda fuit. Puto ius deductū à iusto per Apocopen: Nam & sæpe iustum p̄ iure, & Græcis ius & iustū vno dicitur δῖασις nomine.

ἢ τὴν δὲ δὲ δὲ.] Hoc loco eundē modum assequendæ mediocritatis, sed vberius & trium linearū similitudine explicat. Sumantur, inquit, duæ res inter se æquales, verbi gratia, duæ mensæ quaternorum pedum. Si vnā pede deminuas, aut hunc alteri adijcis aut non: si adijcis, superabit hæc illam duobus pedib⁹, & medium ipsum, i. e. æquale, q̄ diximus esse quatuor pedum, superabit vno. Si non adijcis, iam illam superabit vno duntaxat pede: medium quoque eandem superabit pede, ut quæ trium duntaxat sit pedum, vno deminuto. Nam medio

tanquam Canone & mensura ad dimetiendam mensuram magnitudinem, aut paruitatem uti debemus: quo cognito medio, facile sic videbimus, quid uni desit, alteri supersit. Nam hoc est auferendum, & illi, cui desit, attribuendum.

Ἐ μέση ἀρα.] Id est, linea, cui pars alterius minoris additur, superabit mediam una parte: media vero minorem quoque superabit una parte, & hæc quidem media, siue maiori pars minoris addatur, siue non: illa vero maior mediam tum demum superabit una parte, cum minoris pars illi fuerit addita.

τῆς ἀρᾶς γινώσκω.] Id est, μέση, quod diximus normam & regulam, à quo quantum discedit, tantum capit damni aut lucri, & augetur nimium & parum: ut si domus digna quadringentis (quod iustum pretium est medium & norma) quo minoris aut pluris veniat, eo magis aut minus à medio receditur, & hoc medio cognito, facile scietur, si minoris veneat domus, quantum venditori sit addendum: si pluris, quantum detrahendum & emptori reddendum.

ἴσῃ ὅτι ἐν τῷ.] Obscurus est locus Vulgo ita accipiuntque adhuc sunt dicta, de æqualitate huius iustitiae, h. lo. confirmantur exemplis cæterarum artium. Nam & in his idem seruari, i. e. ut in hoc iure inter contrahentes quidam est æqualitas & proportio tanquam inter agentem & patientem. Item in alijs artibus fieri, ut vicissitudo quidam sit & æquabilitas agentis & patientis inter se, ut ea huius sit quantitas & qualitas, quæ illius, ut corpori parvo minoribus consumendus præbeat, id est, inter cibum consumendum, qui patientis locum tenet, & calorem hominis sit quidam proportio, quæ proportio nisi seruetur fore, ut non consistent & pereant artes, ut nimio calore absumitur corpus, lumine hebetantur oculi. Verum puto hæc verba usque ad ἀλλήλων, &c. perperam ex capite proximo hic inculcata, & inde inducenda: cum propter repetitionem proximis locis Aristoteli visitatam, tum maxime quod illic bene, hic male congruant. Docuit. n. hæc tenus, iustum esse, ubi quod uni superest, alteri detractum, rursus illi detractum, huic redditur, ut in lineis. Idem, inquit, est & in alijs artibus, quod nisi sit quidam proportio patientis & agentis, pereant necesse est. Quo huc de causa interitus artium, aut quo de proportionem agentis & patientis? quæ omnia in prox. cap. optime conveniunt, ut ibi explicabimus.

ἀλλήλων ὅτι ὁ νόμος.] Hic rursus de vocabulis extremorum huius medijs, de damno & lucro, de quibus & supra hoc monuit, ea non contractibus tantum voluntarijs, sed etiam necessarijs accommodari posse. Hic ostendit, proprie quidem locum ea habere in

volun-

voluntarijs, & inde ortum seu originem habere; ex commercijs inq̃ & voluntaria inter homines permutatione, vt in emēdo & vendendo, qui plus habeat, q̃ ad se pertineat, lucrari, qui minus, in damno esse dicit̃. Idem est in alijs contractib locando, conducendo, cōmodando, mutuando, &c. & h. e. q̃ ait, *ὅστις ἀλλοίς*, i. e. idem & in alijs contractibus, in quib. tandemcunq; lex dedit *ἀδελφω* licentiam seu liberalitatem. Quam inquires? lucrandi & damno afficiendi seu fraudādi & circumueniendi. Atq; ita vno verbo Arist. tangit locū iuris ciuili hunc; contrahentib. licere naturaliter inter se circumscribere. Emptor namq; , vt q̃ minimo emere, atq; ita venditor quam maximo studet vendere, atq; ita inter se circumscribere. Post multas cōtentiones venditore remittēte, & emptore addente, ad certum pretium tandē recurritur, inquit Imperator in l. 8. *C. de rescind. vendit. l. in causa. 2. ff. de minorib.* Hæc studia inter se circumscribendi iure ciuili non improbantur aut lege, vt prudenter adiicit Aristoteles. Nam rationi naturali & philosophiæ repugnant, vt præclarissime disputat Cic. *lib. 3. offic.*

ὅταν ὃ μὴ τι πλείον.] Constat iam lucrum esse, vbi plus, & damnum vbi minus, quam vere sit suum quis obtineat. At vero vbi inquit hoc loco, neq; plus neq; minus, tum demum suum se obtinere aiunt, neq; in lucro neq; in damno esse.

ἀλλὰ αὐτῷ δέ.] Obscura sunt verba & mira varietate ab Interpretibus reddita, mihi sunt valde suspecta, cum quia non sunt necessaria, tum quia cōtinent phrasin fere inauditam. Sonant ad verbū: sed ipsa p̃ ipsa fiunt, id est, quando p̃ id, q̃ quis alij contrahēdo dat, tantundē accipit, atq; ita per idem fit idē, id est, neq; plus neq; minus, q̃ modo dixerat, & satis meo iudicio fuerat: dum vero se suum quisq; obtinere ait.

ὥς τε κέρδους ἰσοψη.] Et hic obscurus est loc⁹, varieg; reddit⁹ & explanat⁹. Quidā ita accipiunt, quasi de cōtractib. duntaxat necessarijs agat, & hoc dicat Arist. iustum damni & lucri esse mediū in cōtractib. necessarijs: p̃pterea q̃ mediū reperiat̃ in hoc iusto & in his cōtractibus, quo & prius & posterius æquale fiat, i. e. q̃ ante iniuriā acceptā quis habuerit, idem & post, iudicis officio recipiat. Verū repugnat ipsis [Schegkij & Amerbachij sentētia hæc est. D. Philippus aliā habet, sed est falsiss.] & oratio & sentētia Nam ἡ *πρῶτη* perspicue pertinet ad *κέρδους* & *ζημίας*. Complexio est potius seu conclusio totius de iure emendāte disputationis, seu eius iuris definitio, q̃ nihil sit aliud

quam mediocritas lucri & dampni, q̄ quidē constat esse p̄ter voluntatē nostrā. Mediocritatis .a. h. est officiū, τὸ ἰσὺν ἔχειν, &c. i. e. mediocritatis est officiū ea, q̄ vel p̄ damnum vel lucrū facta fuerint inæqualia, æquare & efficere, vt q̄ quis ante habuerat, ante inq̄ celebratū contractū, idē illi officio iudicis postea restituat. Quæro, an vera sit hæc tota Arist. disputatio, & distinctio iuris. Nam attētius consideranti videbitur locū habere in Diorthotico etiā Geometrica p̄portio, & cōtra in Dianemítico Arithmetica. Nā vt illi non tantū est accipiendū p̄mij, q̄ parū, atq; illi q̄ multū est merit⁹: ita q̄ domū vendit, q̄ 100. aureis valeat, nō tantū pretij accipere aut petere debet, q̄ is qui domū vendat, q̄ 1000. valeat aureis. Contra vt preciū neq; maius neq; minus esse debet, q̄ merx: ita nec maius aut min⁹ debet esse p̄miū, q̄ sit meritū aut virt⁹. Qua de re extat Ciceronis epistola ad Brutū. *Nec debet esse pœna maior q̄ culpa, &c.* Certe si naturæ rationē & ius sequamur, hac Aristotel. distinctione vix utemur. Verū q̄a in contractib. licet circūscribere inter se, nō potest ea retineri æqualitas p̄tij cum merce, q̄ honoris cū merito aut virtute: p̄pterea etiā ex sensu cōmuni p̄spicit̄, in honorib⁹ Geometricā, in contractib. Arithmetica p̄portionem esse spectandā. Nā nemo vnq̄ in contractib. q̄rit, hic an ille sit dignior, huius an illius maiora sint merita, sed hoc solū, an cōtraxerit, an deliquerit, nulla p̄sonæ habita ratione. At in honoribus q̄ti solet, q̄s sit, q̄ honore sit afficiend⁹, vir prob⁹ an improb⁹, constans an levis, celebris an obscur⁹, &c. At inquires, etiam p̄sona considerat̄ interdū in ijs, q̄ ad ius emēdationis ptinent. In eodē nāq; delicto alia pœna seru⁹, alia liber, alia plebeius, alia nobilis affici solet, teste I Cto in l. *aut facta. ff. de pœnis*, & Prudētio in *vita Laurentij martyris*. Aliter item punit̄, q̄ magistratum, q̄ qui priuatū pulsauerit: aliter q̄ in loco publ. & sacro, q̄ q̄ in priuato aut p̄phano. Qua de re extat oratio Demosthenis cōtra Midian. Respondeo de priore; ea partim extra ius politicū esse vt cum de seruo & libero agit̄: nam ius polit. inter ciues locū habet, de quo hic agit̄; partim vt de pœna plebei & nobilis cōtra ius naturale, neq; etiam in politico, q̄ ex naturali manat, temere esse admittendum. De posteriore facilis est, ratio: nam vt si maior sit merx, maius quoq; debet esse pretiū, ita si maior sit culpa [quæ septem modis augetur, p̄sona, loco, tempore, qualitate, quantitate, &c. d. l. *aut facta.*] æquū est vt maior quoq; sit pœna: vt merci pretiū, ita culpæ pœna debet esse æquū, &c.

CAPVT V.

COMMENTARI.

Δοκῶ δὲ πρὸς τὴν ὁ.] Et hoc caput ad tractationem de iure emendationis pertinet, quod hic explicat diligentius refellendo Pythagoreorum sententiam, quia ius emendationis non ἀναλογία Arithmetica, sed æqualitate talionis definirent. Hoc igitur potissimum agit, ut hac sententia refutata, confirmet suam de ἀναλογία sententiam. Postremo capite affert comparationem mediocritatis iustitiæ, cum ea quæ in alijs reperitur virtutibus. Hæc autem de talione sententia etiam Moli & Decemviris probata fuit. videatur Gellius *li. 20. ca. 1. Nonnulla autem in ipsis iuris nec consistere, &c.* Et sane videtur niti naturali quadam ratione, hac nempe, ut q̄ quis alteri fecerit, idem patiatur. *Qua obsecro*, inquit Ictus Cæcilius apud Gellium, *ista est acerbitas, si idem fiat in te, quod tute in alio feceris.* Eadem quoq; sententia in Rhadamanto, cuius iustitia ab omnib; prædicatur, probata fuit. Qua autoritate Pythagorici suam de talione sententiam probare solent, ut h. lo. monuit Aristoteles, ubi versiculum affert, ὁμοῖα πάντα. Qui à Scholiaste Græco tribuitur Hesiodo, cuius tamen in operibus, quæ quidem hodie extant, non reperitur. Est & altera ratio, qua talio confirmari possit, q̄ Respublicæ mutuis dationib; & acceptionib;, & officiorum vicissitudine contuneantur, teste Arist. *hoc capite, & li. 2. Polit. c. 1.* ubi huius loci aperte meminit [ut, inquit, in Ethicis supra diximus.] Vocabulum ἀντιπρὸς, ut ἀναλογίας item est Geometricū. Nam apud Geometras magnitudines explicantur, quæ ab illis dicuntur ὁμοῖα ἀντιπρὸς. Vtitur & verbis ἀντιπρὸς, & ἀντιπρὸς Aristoteles, & verbis ἀντιπρὸς & ἀντιπρὸς: Latine vero dicitur Talio, & ab alijs mutua permissio. Gellius quoq; dicit retaliare.

ἀπλῶς δὲ καὶ.] Aristoteles talionem non negat esse ius, sed simpliciter esse ius, id est, esse quidem ius, sed cum adiunctione æqualitatis analogicæ. Nam ius simpliciter & absolute in ἀναλογία, non vero in sola talione consistere.

ἀλλὰ τὸ ἀντιπρὸς.] Verba sunt obscura, maxime q̄ ad ordinē & totius loci contextū. Quare nonnulli hæc verba reijciunt post verbū ὁμοῖα. Nam his verbis Aristotel. sententiæ Pythagoreorū reprehensiones instituit. Cū tamē ibi, καὶ τὸ ἐλεον, &c. Pythagoreor. sententiæ cōfirmatio afferatur, q̄ certe cōmodius ante reprehensionē collocari debuerat. Nā ab autoritate

Rhadamanti suam illi sententiam confirmabant. In quibusdā libris Basiliensibus interiecta sunt hæc verba [Basilienses librum mendosum: non intelligentes, n. autoris sententiam correctores addunt, lege sic, vel sic: venit deinde alius corrector alias addit lectiones varias] τὸ δὲ ἀντιπαιπιδὸς ἐκ ἐφαρμόσεως, ἢ ἐπὶ τὸ νόμιμον, ἢ ἐπὶ τὸ πολιτικόν. πολιτικὸν δὲ λέγουσιν τὸ κοινωνικόν, τὸ δὲ ἀντιπαιπιδὸς οὐκ ἐφαρμόσεως, &c. Verū hæc esse parædenimena apparet ex libris omnib. cum veterib. tum manuscriptis, tum editis & ex veteri translatione. Vitus Amerbach. idem sensit. Aut interiecta illa, aut hæc esse inducenda, ita tamē, ut initio horum verborum; τὸ δὲ ἀντιπαιπιδὸς οὐκ ἐφαρμόσεως legatur, τῶν ἐν τῷ ἀντιπαιπιδὸς. Ex quib⁹ perspicit, multis hunc locum de mendo esse suspectum. Et certe cum ob ordinem, de quo modo diximus, tum ob sententiam mihi quoq; suspectus est. Nam hoc ait Aristot. errare Pythagoricos, propterea q̃ talio accommodari non possit, neq; ad ius diuisionis, neq; ad ius emendationis. Et proinde nō est ius simpliciter, cum in ijs duobus totum ius cernat̃, scil. in diuisione & emendatione. De emendatione dubitari grauius potest: eaq; re toto h. cap. hoc agit Aristot. ut ostendat talionem non admitti simpliciter in ijs rebus, in quib. ius emendationis versatur: de diuisione nullum est verbum. Nam absurdum sit in diuisionibus talionis facere mentionem, ut vir probus ad magistratus producat̃, cur inprobis non item; Talionem omnes enim semper referunt ad ciues obligatos inter se; Et proinde quod ait, ἢ ἐπὶ τὸ ἀγαθὸν καὶ κακόν, non satis conuenire videtur, nihil tamen temere mutandum. Sententia, quam attulimus, conclusio sit ista;

Si talio neq; diuisionis, neq; emendationis iuri accommodari potest. Ergo talio [per se considerata] non est ius.

Rationem consequentia diximus, quia præter illa duo nullum ius reperitur. At neq; diuisionis neq; emendationis iuri eam conuenire: De diuisione quidem nihil assertit Aristoteles. Credo in ea de talione nunq̃ agitur; de emendatione toto ostendit capite. [Theologus quidam in Gallia ex varia verbi significatione, *Facite* voluit probare cœnam domini esse sacrificium, id est, oblationem pro viuis & mortuis. *Facite*, inquit, significat sacrificare apud veteres, &c. Argumentatur à latina versione, sed in græco est ποιῆναι, quod non est ἑρμάνυμι apud Græcos, sicut apud Latinos *facite*.

πῶς καὶ τὸ ἀγαθόν.] Hic verius reprehendere instituit Arist. Pythagor-

thagoreorū sententiā duob. primū argumentis : nam & textū
 posterius adiicit : & quartū modo attulim⁹. Prius igitur est à si-
 gno, quia si magistratus quē percussit, nō debere eū continuo
 rursus percuti. Aut si quis magistratum pulsarit, nō satis erit, si
 rursus percutiatur, sed pœna etiā afficī debet. Sic si liber seruum
 percussit, nō statim hic illum rursus percutere debet. Neq; sit
 iustum, si quis alij oculum effoderit, ipsū cōtra vnum duntaxat
 effodi, cum grauius puniri debeat, qui prior læserit. Et apud A-
 ristophan. imperite filius patrē, à quo sit percussus, contra per-
 cutere vult. Iniquū quoq; sit, qui cōuitiatus sit alicui intra pri-
 uatos parietes, idem referri conuitium in theatro aut confessu
 publico. Qua de re videatur Ictus in *l. ait prator. §. atrocem. ff. de in iur. & in d. l. aut facta*. Et hoc est, quod aiunt Icti, *ex facto iuri iuri*, i. pro factorū seu circumstantiarū & attributorū va-
 rietate ius & iniuriam discerni, *l. si ex plagis. §. in dmo. ff. ad leg. Aquil.* Alterum est argumentum in his verbis : καὶ τὸ ἀνέκτιστον,
 quia non sit æquum; quæ, inquam, per imprudentiam illata sit
 iniuria, eam consulto reddere. De qua iniuriæ dissimilitudine
infra copiose explicat Aristoteles. Quo argumento vsus est &
 Phauonin. Philosophus aduersus talionem: *Quod si membrum,*
inquit, alter imprudens ruperit; quod enim per imprudentiam
factum est, retaliari per imprudentiā debet, idq; fortuito. Ictus
 de fortitudine consultus apud A. Gellium eo loco, vbi affert &
 quintū argum. à διωατῶ, quia scil. talionis ea sit natura, vt qui-
 busdam rebus plane adhiberi non possit ad viuū & exacte.

ἀλλ' ἐν μὲν ταῖς κοινωσίαις.] Reprehensā Pythagoricarū sen-
 tentia, suam hoc loco de talione exponere incipit, quæ huius
 ad ius sit ratio, quæ talioni cum iure sit cognatio, aut etiā dis-
 similitudo. Et summa quidem disputationis & sententiæ hæc
 est, quam & *supra* attulimus: Talionem esse quidem ius, & in
 rebus contrahendis necessariam; non tamen absolute, simpli-
 citer & vere ius dici posse. Nam ad iuris constitutionem duo
 esse necessaria, talionem & ἀναλογία. Primum igitur de talio-
 ne, posterius de Analogia explicat.

τὸ ἀνέκτιστον ἔσθ'.] Hic ostendit, talionē esse necessariam hæc
 ratione, quia mutuis dationibus & exceptionib. contineantur
 Respub. quod absq; officiorum & operarum, & rerum contra-
 hendarum vicissitudine, vno verbo absq; cōmerciis nulla con-
 sistat Respub. quod & Arist. *lib. 2. Polis. cap. 1.* ex hoc loco re-
 petit: τὸ ἀνέκτιστον, inquit, οἷον ὡς πᾶσι. & Cicero *libro 1.*

Offic. initio, vbi de iustitia: *in hoc debemus naturam ducem sequi*. Et *lib. 3.* pulcherrime, vbi de formula diiudicandorum vitium & honestorum: Nemini quidquam sui commodi causa esse detrahendum. Hanc rationem Arist. confirmat partim dilemmate, partim signo. Dilemma est: aut beneficio, aut maleficio quis est affectus: si hoc repugnare non licet, scil. maleficium, seruus erit, ciuitati maxime contraria: si nec illud, iam ingrati animi vitium, quod apud Xenoph. Socrates dicit esse puram iniuriam, vel meram iniustitiam, quæ ciuitati est inimicissima. Signum sumit à constitutione templi Gratiarum [omnia vulgaria & trita accommodat Aristoteles ad graues philosophicas disputationes] nam moris fuisse apud Græcos templa Gratiarum constituere non locis remotis, aut desertis, sed celebribus, & toti ciuitati expositis, qualia sunt Forum, Emporium [locus in vrbe, in quo res venales] Circus, &c. [vbi habentur Iudi] Quare & Pausanias Spartæ, Orchumenis in Bœotia, & Olympiæ Gratiarum templa in foro collocata commemorat. De hoc more templorum constituendorum videatur Vitruuius *libro 1. cap. 2.* & *ultim.* [Palladis in arcibus, summis, editis locis. Virgilius *lib. 3. Iouis item.* Venus, inquit. Vitruuius, Mars & Vulcanus extra vrbes; ne alluescant intemperantiæ concordiam ament: ne grassetur ignis, & depopuletur vrbes. Mercurius in foro, Hercules ad theatra, ad ludos] Rationem collocandi templa Gratiarum hanc affert Arist. quod cuperent, vt illa templa omnibus occurrant, ita & ciues inter se dando & reddendo occurrere, cuperet esse ἀντίδοσι, ἀντιπόδσι, μετῴθησι, mutuam rerum & operarum vicissitudinem, quod hac Republicas contineri existimarent.

ποιεῖ ὃ τὴν ἀντίδοσιν.] Nunc de analogia, de qua, priusquam confirmet eam esse necessariam & talioni coniungendā, rationem & ἡμῶς ipsum affert. Ait igitur cōmodissime, ἀναλογίαν copulatione per diametrum facta, temperari & accommodari posse. Verbi gr. sit Architectus A. Sutor B. Domus Γ. Calceus Δ. quæ iam si ἀναλογικῶς permutare quis velit, diametro est vtendum, hoc est, Architecto attribuendus calceus, & sutori domus: alterum ab altero permixtum suum opus accipere oportet, vt fiat permutatio [non confirmat argumentis, an permutatione hæc debeat ἀναλογία fieri, sed rationem permutandi. In permutationibus quatuor, duæ personæ, res duæ: permutatio ita fit, vt vnus accipiat opus alterius, sic fiet ἡμῶς diametrale.]

τὴν ἀντίδοσιν

τῷ ἐκείνῳ ἔργῳ.] In Eudemiiis est τῷ ἐκείνῳ ἔργῳ, quæ consecutio [συνώνυμῃς, constructio vulgo] melius congruit verbo λαμβάνειν.

ἐὰν ᾖ ἰσοῦτον.] Hic iam ostendit, non satis esse talionem, i. simplicem rerum & operarū vicissitudinē, sed hoc amplius, necessariam esse analogicā æqualitatē. Atq; adeo in rebus permu- tandis hūc esse seruandū ordinē, vt prius æqualitas, postea ad- hibear talio. Cōfirmat hac ratione, quia, cū res, quarū est per- mutatio, sint inæquales tā quantitate quā qualitate [sc. nume- ro, magnitudine aut bonitate] hæc nisi æquentur [i. ad æquali- tatem reuocentur] non erit permutatio, & proinde nec rerum cōmunicatio, neq; hominū inter se societas, neq; deniq; Resp. Res aut, quarū est permutatio, esse inæquales exēplo omnium artiū ostendit Arist. Nam Respub. seu ciuitates non consistere ex iisdem, sed plane dissimilibus & specie differentibus arti- bus & artificibus, à quibus perspicue res quoque fiant spe- cie differentes, & proinde inæquales: verb. gr. ciuitas non con- sistit ex vno opificum genere, sed ex variis. Rursus non fit per- mutatio de iisdem rebus Nam medici duo, aut futores duo in- ter se non permutant, sed medicus cum futore, futor cum agri- cola. Quo quidem argumento [quod rebus dissimilibus consi- stat ciuitas & etiam permutatione] vsus est & Arist. aduersus Platonem lib. 3. Πολιτ. cap. 1. Et hoc est, quod ait, ἡ δὲ ἐκ δύο ἰατρῶν, &c. nempe, ex inæqualibus cum personis, tum rebus consistere ciuitates, & ciuium permutationes: nam prioribus verbis, ἡ δὲ πόλις, &c. hoc duntaxat docuit, vt in his duabus ar- tibus, futoris & fabri lignarii, ita & in aliis artibus, Medici, sartoris, &c. necessariam esse æqualitatem analogicam, vt ea- dem sit quantitas & qualitas actionis & perpeffionis. His namque verbis & similitudine actionis & perpeffionis vtitur Aristoteles, quia τὸ ἀντιπαραβολῆς perpeffionem sonat mutuam, id est, duobus verbis actionem & perpeffionem. Itaque quan- ta erit actio & qualis, id est, quam bona, tanta debet esse & per- peffio: ad summam, debet esse inter ea æqualitas analogica. Ex quibus perspicitur, quam commodè hæc verba hoc loco ab A- ristot. sint collocata, quam incōmode priori capite inculcata,

κατ' ἀναλογίαν, καὶ μετὰ κατ'.] Sic habent omnes libri, et vetus translatio: Schol. tamen Græcus videtur nō habuisse καὶ. Sic. n. ait, talionem esse quidē ius, sed κατ' ἀναλογίαν ὅτι τὸ ἴσον ἔστιν ἰσότης: nam & paulo infra dicit, τὸ κατὰ τὴν ἀναλογίαν ἴσον, &c.

alioqui non bene conueniret prioribus, quod hic dicitur: *supra* namq; dictū est, in contractib. locū habere ἀναλογίαν arithmetica, nō geometricā: quod hic negare videatur, si verbū ἀναλογίας de geometrica, vt fere solet, maxime comparatum cum æqualitate, vt h. l. sub qua æqualitate tum intelligi debet Arithmetica, accipias de proportionē Geometrica. Certe ἀναλογίας verbū in hoc cap. varie accipi, monet & Vitus Amerbach. & *infra*. εἰς ἡμᾶς δὲ ἀναλογίας, de Geometrica duntaxat accipiendum putat: non recte, vt *infra*. ostendā. Quid ergo dicendum? non videtur quidem mala ea Scholiastis scriptura: quia tamen librorū consensus repugnat, dicamus Arist. analogias vocabulo generatim vsum, eiusq; cōtrarium posuisse vocabulū æqualitatis, vt qui hic non spectarit differentiā illā Geometricæ & Arithmeticæ proportionum, sed hoc tantummodo docere velit Talionē esse quidē ius, sed proportionē, non vero ex æqualitate, i. obseruatis personarū & rerū attributis [circumstātiis vulgo dicitur] An sit magistratus, an in loco publico, an sponte, an eadem sit quantitas & qualitas: quæ attributa obseruat ἀναλογία, contemnit æqualitas, contemnit & talio, vt q̄ merā spectet & requirat æqualitatem in omnes partes, vt filius reueretur patrem, vinum nouum reddatur pro veteri. Quare analogia est etiam æqualitas, sed analogica, iuri consuetudo est necessaria, ponderatis, non numeratis rebus & personis. Atque ita duplex erit æqualitas, altera κατ' ἀναλογίαν, quæ propria est absoluti & veri iuris: altera κατ' ἀριθμὸν [vbi non considerantur, sed numerantur res] quæ hic dicitur æqualitas, & talionis est propria. *ἔτι γὰρ λεγόμενοι.*] Scilicet κοινωνία, quod indicāt verba proxima, οὐκ ἴσται, ἐδὲ συμμύσει. Sententia totius loci hæc est; Si prius æqualitas, deinde fiat talio, erit quod dicitur, id est, fiet communicatio, & societas continebitur, contrahentur res inter ciues: sin aliter, dissipabitur societas, non consistet ciuitas, nemo volet contrahere.

διὸ πάντα συμβληταί.] Adhuc docuit mera talione non defini ius absolutum & merum, sed necessariam præterea esse analogiam in rebus cōtrahendis. Ex quo effici ostēdit Aristoteles, easdem res debere esse comparabiles seu συμβληταί, aliquo saltem modo πῶς, si non per se, saltem ex euentu, seu per accidens. Formula sit ista:

Si rerum contrahendarum est proportio [necessaria est analogia] Ergo & comparabiles eas esse oportet.

Primum ex prioribus est verum.

Ergo & secundum.

Nam id perspicuum est, apud Geometras non posse esse ἀναλογία, nisi inter συμβλητὰ, apud Euclid. lib. 5. in princ. An autem res contrahendæ per se, an ex euentu sint comparabiles, explicat *infra*. Arist. τῇ μὲν αὐτῇ ἀληθείᾳ

ἰσὺς τὸ νόμισμα.] Quia ea est rerum contrahendarum natura, ut per se non possint comparari, ut *infra*. explicabitur, & tamen necessaria sit συμμετρία seu comparatio: repertiendum fuit medium quoddam, quo veluti cānone & mensura res aliqui dissimiles inter se comparari possint. Repertus est igitur nummus ad hanc rem opportunissimus. Formula sit ista:

Si comparabiles sunt res contrahenda. Ergo mensura & medio opus est.

Verum primum. Ergo & secundum.

Nam res omnes inæquales, quales sunt res contrahendæ fere, ad communem quandam mensuram redigi & æquari debent. Hæc igitur est vera nummorū origo, ut rebus contrahendis per se inæquabilibus æqualitatē inducat. Nummus itaq; in ἀναλογία rerum contrahendarum est μέτρον. Sicut enim legendum, ita namq; habent libri omnes, & etiam vetus translatio, & Græcus Scholiast. Recte, nam Arist. verbis Geometrarum utitur, apud quos in omni ἀναλογία duo sunt ἄκρα, extrema, & unum μέτρον medium. Quod medium est tamē & ipsum μέτρον, ut quod extrema & eorum inæqualitatem metiatur. Quare & nummus erit medium, erit & μέτρον, mensura. Et hic quidem dicitur μέτρον *infra hoc cap. & lib. 9. initio* dicitur μέτρον.

πάντα γὰρ μετρεῖ.] Rationem affert, qua doceat, nummum esse medium, & quale medium, quia metiatur omnia, & proinde extrema quoque. Formula sit ista:

Quod extrema seu τὰ ἄκρα metitur, id est medium. Est enim hac mediis proprietas insignis & nota, mensuram esse & regulam seu normam extremorum.

At nummus metitur extrema; metitur enim enim omnia æstimando. Ergo nummus est medium.

Metitur utique extrema, nimium & parum, quo alterum superat alterum & superatur. Verbi gr. in exemplo priore, quod calcei pro domo sint permutandi. Est igitur nummus medium, non quidem absolutum, ut 4. inter 2. & 6. sed analogicum, & πῶς, hoc est, mensurale medium.

δεῖ τοῖς αὐτοῖς.] Inculcat, quod *supra* exposuimus, extremā æquari inter se debere, alioqui nullam fore rerum permutationem, nullam communicationem. Verbi gr. Sutor cum fabro, & domus cum calceo, hoc est, ut quæ sit ratio fabri ad sutores, eadem domus ad calceum, id est, quo superatur sutor à fabro, eodem & calceus à domo, & proinde ad permutationē faciendam tot calcei sint constituendi, quot respondeant domo: nam alioqui non erit permutatio: si hoc, inquit, non fiat, id est, si tot non sumantur calcei, qui domui sint æquales.

τὸ δ' εἰ μὴ ἴσῃ.] Id est, nisi si hoc æquare siue æquatio calceorum cum domo fiat, non erit hoc, id est, non erit permutatio. Ad summam, nisi extrema inter se æquentur, non erit permutatio.

δεῖ ἀεὶ ἰσῆ.] Redit ad mensuram rerum contrahendarum, quam *supra* ostendimus esse necessariam hac ratione, quia æqualitate analogica sit opus, æquari res oporteat. Et hoc argumentum rursus subinducat, δεῖ ἀεὶ, &c. cæterum duplicem hoc loco mensuram facit, indigentiam & nummum. Nam indigentiam vere & natura esse mensuram: nummum vero successive & hominum instituto, non natura. De priore hac ratione confirmat, quia absque illa nulla sit futura rerum permutatio. Formula sit ista:

Quo sine permutatio fieri nequit, id medium esse videtur: nam permutationem nisi medio quodam non fieri, supra ostendimus. Ergo quo fit permutatio, id erit medium.

At indigentia fit permutatione.

Ergo est medium.

Assumptionem explicat Arist. quod omnia tanquam cōmuni vinculo indigentia contineant: Si enim, inquit, homines nihil indigeant, aut non similiter, i. non hac re, quam tu forte habes, si ego non indigeam, cum tu egeas mea. Si igitur aut nihil aut non similiter egeam, non mutua sit indigentia, aut etiam nulla; non erit permutatio. Quod argumentum & *infra* repetit, ubi exemplum affert, ut si ego frumento egeam, quod tu habeas: tu meo vino tamen non egeas, est inæqualis. Confirmari potest & hac ratione [sc. indigentiam esse mediū vere] quia permutatio fuerit ante nummū ab hominib. introductū, cum permutatio ab ipsa natura sit orta, necessitatis explendæ causa. Ante nummum igitur nullū permutationis mediū aliud reperiri potest, quā indigentia, eaq; nunquā mutari potest, aut certe tolli: temp enim

homines alter alteri opere & re egēt. Cōfirmari pōt & hac ratione, quā prātermisit Arist. quia q̄ ad permutationē & cōmunicationē attinet, res ab vīu spectētur & iudicētur, nō vero natura. Nam alioqui cū res animatæ p̄sint inanimis, pluris esset mus quā margarita, inquit Thom. Cēterū Plato *li. 2. de leg. b.* & Arist. *li. 6. Polit.* aliter disputant de indigentia, nempe eam non tam esse medium & mensurā rerum communicandarū, quam principium societatis humanæ & Reump. nam ciuitates constitutas esse, vt quod mihi desit, ab altero suppeditetur, à me, quod illi. [Homines sunt necessarii ad constituendam ciuitatem. Non solum ex agricolis constituitur, sed etiam calceolarius, sartoribus, & ita progreditur Plato, vt doceat, omnia opificia ad constituendam ciuitatem necessaria, vt ostendat Reump. publicarum principium esse indigentiam, ad explendam illam necessitatem in rebus humanis necessarii sunt magistratus, qui præsint venditionibus, locationibus & aliis rebus.]

οιοι δ' ἐπ' ἀλλήλων.] Alterum est mediū seu mensura, nummus, quē eleganter vocat ἐπ' ἀλλήλων, seu vt Scholiastes Græcus ἀπὸ ἀλλήλων τῆς χρείας, quem indigentia ceu vīus loco successisse ait: nam sæpe alter re alterius non eget: quare rei loco necessarius fuit nummus, vt infra Aristoteles, ἐπὶ δὲ τῆς μετέωρης. Præterea hunc nummum non natura, sed instituto & hominum pacto introductum κατὰ συνθήκην, νόμον, τάξιν, φύσιν αὐτῆς ἀληθείας: de qua phrasi *supr. lib. 1. cap. 3.* Dissert igitur nummus ab indigentia duobus modis, quod hæc primo & vere seu natura, ille successiue & hominum instituto sit medium rerum permutandarum.

κατὰ τὸ τῆς φύσεως.] Nummum esse non natura, sed instituto, seu κατὰ συνθήκην, confirmat à verbi notatione: nam νόμισμα à νόμος deducit: dictum, inquam, νόμισμα, non quasi natura, sed quasi νόμος & instituto, hominumq; pacto valeat, & in horum sit potestate, eius æstimationem mutare, aut prorsus abrogare: qua de re *infra*. Est igitur nummus rerum permutandarum norma non natura, vt vīus & indigentia, sed κατὰ συνθήκην, seu, vt *infra*. vocat, ἐξ ἐπιθέσεως.

εἰς ἡμᾶς δ' ἀναλογίας.] Locus est perobscurus, cū ob scripturæ, tum ob interpretū varietatē, & dissonantes explanationes, quibus nos prātermisissis, q̄ verissima nobis videat̄ huius loci sententia, exponemus. Prius tamen de verbis, vnde omnis illa explanationū varietas & error extitit. Primū igitur ἀναλογίας νο-

cabu-

cabulum, non vt Schol. Græco, Vito Amerbachio, Figlucio, aliis, videtur de Geometrica, sed de Arithmetica proportionē accipi debet: nam in hac tractatione nullus est vsus Geometricæ proportionis, eaq; de re nulla quoq; eius facta est, vt fieri debuit, mentio. Alterum est, scribendū esse *ἀναλογίας*, scil. ἡ, inducto ὅ, quod in quibusdā editionibus, et Florētina reperitur, omnium emendatissima. Abest. n. à libris manuscriptis à veteri translatione Argyropyli, & à Græco Schol. Dionysius Lambin. vtramq; scripturam admitti posse existimat: perperam; repugnante sententia, & negationē nō admittente, vt mox dicetur. Iac. Schegkii mirifice hic se torlit, non emendauit textum. Postremo magna est difficultas in verbo *ὑπερβαίνει*, quo plerique in errorem sunt deducti: nam *ὑπεροχή*, vt & *ὑπερβολή* plerunq; alterum valet extremum, quod Latine nimium dicitur. Itaq; & h. l. pleriq; omnes accipiunt. Verum reperi iis verbis vtrumque extremum, nimium & parum interdum comprehendī. Sic enim Galen. lib. 1. de valet. tuen. βέλπον ὅν: *melius est*, inquit, *viscere πύργος ὑπερβολαῖς*, densitatem puta & raritatem nimiam corporū. Et Arist. in Eudem. l. 7. vbi amicitia tria genera esse ait, vel *ὑπεροχῶ*, vel *ἡστ' ἰσότητι*. Et in Polit. l. 4. cap. 2. eodem prorsus modo, vt hoc loco, εἰ δὲ μὴ ἀμφοτέρως τὰς ὑπερβολαῖς. Atq; ita hoc loco accipiendum, quod & vidit Græcus Schol. non recte tamen *ἀναλογίας* vocabulo accepto, locū totum perperā explicauit. Vt igitur ad sententiā veniam⁹, nihil hic noui affert Arist. nam q̄ iam aliquoties, pmutationib. necessariā esse æqualitatē analogicā, id h. l. repetit, sed aliis verbis: *Oportet*, inquit, *deducere tam personas quā res in schema & figurā analogia, cum contrahent, & inter se permutare volent*, i. vt iusta sit permutatio, analogica æqualitas pcedat necesse est Schema analogiæ huius modo attulit, ὥς ἐστι γὰρ ὁ ἀγροῦς, vt quod agricola ad suturem, id huius opus ad illius, hoc est, cum agricola operis sui ratione sutori præstet, vt inquā eius opus præstat operi huius: Si iusta faciendā erit permutatio, æquari illa inter se prius debebunt: vt si modius frumenti duobus valeat aureis, par calceorum vno, hoc est, opus agricolæ sutoris operi duplo præstet: ad permutationem iuste faciendam, pro modio frumenti duo ocrearum paria agricolæ reddenda erunt. Quod nisi hoc fiat, id est, nisi æqualitas analogica antecedit, sequetur, vt vtramque *ὑπεροχῶ*, seu præstantiam alterutrum habeat extremum. *ὑπεροχῶ* valet, vt dixi, nimium & parum. Iam vero nisi ea fiat æqualitas,

litas, hoc est, si agricolæ vnum duntaxat par calceorum, & futori integer modius attribuitur: fiet, vt agricola, quod est alterum extremum, duas habeat præstantias, id est, nimium & parū: Nam diximus agricolam ratione operis futori præstare. Habet igitur hanc vnam præstantiam, nimirum ratione operis ad personam; habebit & alteram ratione solius operis, nempe id quod parum: contra sit in futore. Clarius loqui potuisset Aristoteles hunc in modum, nisi fiat æqualitas priusquam permutetur, alter habebit nimium, alter parum ratione solius operis, & rerum ipsarum.

ἀλλ' ὅτις ἔχουσιν.] Quasi dicat, quia non præcedente æqualitate, alter habiturus est nimium, alter parum, & proinde iniqua & iniusta futura sit permutatio. Adiungit contra fore, hoc est, æquales & ad permutandum aptos, si suum quisq; habeat, hoc est, ad æqualitatem analogicam redigantur. Nam posse redigi adiumento nummi, iam supra ostendimus, & hoc est, quod ait, ὅτι αὐτῇ ἡ ἰσότης.

ὅτι δὲ ἡ ἰσότης.] Redit ad normas rerum permutandarum, vsum seu indigentiam & nummum; & prius quidem de indigentia, ea vt vno aliquo, scilicet communi mensura & vinculo contineri rerum cōmercia, quod & supra explicauimus.

διῆται π.] In Eudemii & quibusdam editionibus veteris tralationis legitur & διῆται π., rectius fortasse, & priori præcepto accommodatius: Si non indigeant, inquit, vel neuter, vel alter, non permutant, verbi gratia, si quod alter habet puta vinum, eo alter non egeat: cæterum hæc verba διδόντες εἶναι ἰσχυρὴν puto prorsus aliena & inducenda: neq; enim sunt necessaria, & nullo modo accommodari possunt. Quo enim illud διδόντες, quo numero ambo contrahentes comprehendi videntur, cum tamen de altero duntaxat agere debuerat, nam de altero, cui vinum attribuit, iam dixerat, hic de altero, cui frumentum debuit attribui.

ὅτι δὲ τῆς μάλιστα.] Verba sunt perobscura: hoc tamen satis clare perspicitur, Aristotelem explicata iam indigentia, hic de nummo agere: constat & hoc, ostendere cum his verbis, quādo nummo maxime sit opus. Ait igitur, ad futura commercia nummum in primis esse necessarium: cōmercia autem fiunt, vt cum vterq; tu mea, ego tua re opus habeo, easq; inter nos permutamus, atq; ita hic nummo non ita est vsus. Aut futura sunt commercia, verbi gratia, habeo ego vinū, tu fru-

mentum; eges tu quidem vino meo, sed frumento ego tuo non; ego: quid fiet? dabo quidem ego vinum tibi meum, at tu frumentum non dabis, ut quo non egeam, sed eius loco pecuniam, ut si aliquando egere cœpero, tum à te vinum allata & reddita tibi pecunia accipere possim. Ad hoc igitur si egere cœpero, id est, ad futurum hoc commercium, utilis est numus, & quidem tanquam sponsor mihi à te pro vino meo datus: nam ut sponsolem accipere solemus hac de causa, ut per ipsum nobis caueatur, ad rem nostram aliquando recuperandam: ita & numum pro vino à te accipio, quo tanquam sponsole mihi caueatur ad frumentum tuum, si quando eo egere cœpero, illo tibi reddito, tanquam recuperandum pro vino meo tibi dato. Nam oportet sane, inquit Aristot. dicere ei qui numum postea offert capere, id est, in hoc exemplo frumentum accipere: & hæc quidem huius loci est sententia, quæ cum sit angustior, utpote, qua numus iubeatur reddi illi donatæ, cui olim vinum tuum dederis: eadem tamen est ratio, etiam si alii numum non postea afferas, & pro eo frumentum aut aliam quam rem ab alio permutes. Nam hæc vis est pecuniæ, maxime his aureis nunc vere temporibus, ut eam qui offerat, quacunque tandem re opus habeat, auferre possit. Ad summam, usus numi potissimum cernitur, ubi non mutua est contrahentium indigentia, ubi tu rem ea egeas, ego tua non item, inquit Iurisc. Ulpianus *in l. 1. ff. de contrah. empr.* ubi mutua & æqualis est indigentia, & utrinque res reperitur numo non ita est opus permutatione, utrique consuli potest. Verum quia rerum quarundam ea est natura, ut ex aliis regionibus importari & contra ad alios exportari debeant, cum his abundemus, illas desideremus, & hac quoq; de causa necessarius est numus, ut qui facile exportari possit, qui sit *ὁ βέλτιστος*, ut ait Aristot. *lib. 1. Polit. c. 6.* ad faciliorem scilicet rerum permutationem, quam causam late ibi explicat Aristot. Triplex est igitur usus numi: primus, ut sit mensura omnium rerum permutandarum, ut succurrat permutationibus, ubi mutua non est indigentia; postremo ut iisdem succurrat, ubi res difficulter aut importari aut exportari possint.

ὅτι ἔστιν.] Hoc est, quia aliquando accider, ut egeat, si eguerit; *καὶ ὁ δὲ πρῶτος*, malim tamen hanc clausulam abesse.

παρὰ τὴν μὲν.] Occurrit tacite questioni, nam quia dictum

est, afferenti numū rem continuo reddendam, contradici poterat. Quid enim si humi æstimatio interea decreuerit, ut sæpe fit, an statim afferenti numum res erit reddenda. Respondet Aristoteles accidere quidem interdum numo idem quod indigentiz, id est, ut quemadmodum non eadem semper est illa, ita nec huius eadem semper sit æstimatio (ut Romæ denarius decem primum assibus, postea 16. valuit; tempore belli Punici secundi, teste Plinio) constantiorem tamen esse numi æstimationem, non tam variare & mutare, quam vel indigentiam, vel quod eodem recidit, res ipsas, quarum pretia sunt incertissima, pro locis & temporibus, ut inquit Caius Iuricons. in l. 3. ff. de eo quod certo loco. Scimus, inquit, quam varia sint pretia rerum per singulas ciuitates, regionesq; maxime vini, olei, frumenti, &c. pecuniarum quoque licet videantur una & eadem potestas ubiq; esse, aliis tamen locis alia est. Avaritia enim principum mutantur numi, quod iniquissimum, & iniustissimum.

ἄραγε μίσην.] Ex veteribus libris cum translatione scribendum hoc loco μέσην, de quo supra diximus.

τῇ μὲν ὁ ἀληθεία.] Hoc vsus sorte seu gradatione, non esse hominum inter se societatem, nisi sint commercia seu rerum permutatio; hanc autem esse non posse nisi sit æqualitas, & hanc rursus non esse, nisi sit συμμετρία rerum permutandarum (neq; enim est æqualitas inter res, quæ nullo modo comparari possunt) συμμετρίαν autem fieri æstimatione, & hanc numo. Hac igitur vsus gradatione, & symmetriz facta sæpius mentione, hoc loco diligentius explicat, an rerum permutandarum vlla possit esse συμμετρία; an res illæ sint comparabiles σύμμετρα & συμβλητὰ. Contradici namq; poterat, non esse eas symmetras, ut quæ inter nulla sit similitudo sæpe numero, uti frumentum cum equis, cum symmetraz debeant esse ὁμογενεῖς eiusdem generis, eodem participantes genere, ut numero singuli numeri, magnitudine figuræ singulæ. Respondet Aristot. vere quidem & ἀληθεία res permutandas non esse symmetras, utpote ἀὐτομοιογενεῖς dissimilimas, ad vsum tamen satis fieri posse σύμμετρας. Res igitur hæc propriè non sunt symmetraz, quia tantum ratione vsus, qui in permutationibus potissimum spectatur: non natura rerum, symmetraz aliquatenus esse possunt. Si, ut in figuris magnitudinis, ita in his rebus indigentia seu vsus & numus tanquam commu-

nis mensura adhibeatur : hac inquam ratione non incommode symmetræ dici possunt.

ὡς δὲ πὶ δὴ ὀνίας.] Quasi dicat, quia symmetria est necessaria. Ergo cum vinum quiddam esse oportet, id est, μέτρον seu mensuram communem, puta numum, qua æstimatione facta, tanquam communi mensura, ut in figuris, ita & hic fiat συμμετρία.

ὀνία ἰσὺ ἡς.] Exemplum affert de symmetria & communi mensura: sumantur decem minæ: nam in numo constitui mensuram, iam dictum est. Sumantur & duæ res permutandæ, domus & lectus, ut illa quidem quinque æstimetur minis, hic una. Ex qua æstimatione perspicitur, quamnam sit ratio domus ad lectum, ratione decem minarum seu communis mensuræ. Nam cum domus decem minarum sit quinta pars, lectus decima: efficietur ut in permutando pro una domo quinque reddantur lecti, & certe quod tantundem valeat.

ὅτι δὲ ἄνω.] Aspergit de permutationis antiquitate, cum ante numum inventum in usu fuisse. Idem eleganter exponit Paulus Iuriscōf. ubi originem emptionum a permutatione deducit, & ipse Aristoteles in *Polit. lib. 1. cap. 6.* Tacitus quoque Germanos inferiores permutatione vfos esse scribit; nam Rheno proximos, propter commercia cum Gallis & Romanis numo etiam coepisse uti.

τὸ μὲν ὅτι τὸ ἄδικο.] Alteram hic huius capitis partem constitutumus de comparatione huius virtutis cum aliis. Quia autem tria hic fere sunt nomina, δικαιοσύνη, δίκη, δίκαιοπραγία; de his ordine & singulatim hoc loco, quemadmodum sint mediocritates, explicat. De iusto quidem & iniusto satis est explicatum in prioribus, ex quibus & hoc perspicuum esse ait Aristot. δίκαιοπραγίαν seu iustam actionem, mediū quoque esse inter iniuste facere, & iniuste pati, seu inter iniustam actionē, seu perpeffionem, propterea quod hac minus, illa plus exprimitur & significetur, qui enim iniuriam accipit, minus habere censetur, qui fecit, plus æquo. Atqui inter plus & minus, quod est interiectum medium, iustum est, ut supra explicauimus. Formula:

Si iustum est inter plus & minus, ut supra diximus. Ergo

& iusta actio, ex natura coningatorum.

Plus autem & minus est iniuste facere & pati.

Ergo iusta actio media erit inter fallam & acceptam iniuriam.

ἢ δὲ δικαιοσύνη.] Dictum est de iusto & de iusta actione; nunc de iustitia, & hic primum instituitur comparatio: ait igitur & hanc esse quidem mediocritatem, sed aliter atq; cæteras virtutes, propterea quod illæ inter duo distinctis nominibus extrema seu vitia sint interiectæ, vt fortitudo inter audaciam & ignauiam, liberalitas inter auaritiam & profusionem, hæc non item. nam huius extrema non duobus distinctis nominibus, sed vno communi iniustitiæ contineri: vt enim iustitia ad medium, ita iniustitia ad vtraq; extrema plus & minus pertinet. Et hæc mihi huius loci videtur esse sententia. nam, quod quædam editiones ex Græco, ni fallor, scholiaste post verba μέσῃ ἔσται, habeant interiecta, τὴν ἑκείνην, repugnat melioribus editionibus, libris veteribus, & translationi veteri, neq; est necessarium, quod non agatur hoc loco, quale sit medium iustitiæ, an ex æqualitate, nec ne, sed quæ huius sit ratio cum cæteris virtutibus collata. Itaque quod idem scholiastes verbo μέσῃ intelligit *πρακτικῶς* (sic enim ait, effectrix est modii iustitia. Ergo est *μεσότης* mediocritas, etsi res est vera, tamen huic loco non congruit. Hoc namq; ait Aristot. iusticiam esse mediocritatem, quia modii, hoc est, quia in medio cernatur, vt iniustitia in extremis.

καὶ ἢ μὲν δικαιοσύνη.] Totus hic locus vsq; ad verba δὲ δὲ μὲν λαμβάνειν, in proximo capite, ordine satis est perturbatus. Quare factum est, vt mendosissime capita hic secuerint, vt postea docebitur: viderur tamen hac facta *ἀναλύσει*, ita explicatus totus. Nam postquam exposuit iusticiam esse mediocritatem, iniustitiæ contineri extrema: pergit hoc loco & medium & extrema accuratius explicare, allata iustitiæ & iniustitiæ descriptione, quæ recte scholiastes *ὑπογραφή*, descriptionem vocat. Iustitia igitur est affectio, qua iustus dicatur agere iuste, idq; consulto, & tribuere æquale ex proportionem, cum sibi aduersus alium, tum alteri aduersus alterum, cuius definitionis duas partes, idq; consulto, & tribuere, &c. hic explicat, sed de consilio posterius; cæterum tribuendi verbum, etsi parti iustitiæ supra est attributum, hoc tamen loco commune est omni iustitiæ, etiam quæ in contractibus. Quare & hoc nomine solet vere iustitia definiri, virtus quæ suum cuique tribuat. Ait igitur Aristot. virum iustum in tribuendo

non ita versatum, ut siue ipsi negotium sit cum altero, siue inter alios ipse tanquam arbiter constituatur, ad iustam diuisionem faciendam : non ita, inquam, ut vel sibi de rebus bonis plus æquo, de malis minus tribuat, vel ex duobus sociis, vni item plus boni, & minus mali quam alteri tribuat, sed potius ita, ut siue in suo, siue in alieno negotio, æqualitatem analogicam sectetur, cui plus debeat, plus, cui minus, tribuat & minus. Contra vero iniustitia. τὴ ἀδίκη, id est, iniustitia est affectio, qua prædictus dicitur πρᾶκτὸς τὴ ἀδίκη, id est, iniustitia nihil aliud est, quam nimium & parum, in bono & malo, contra æquitatem analogicam. Et huius definitionis quoque duæ sunt partes, nimium, parum, & contra proportionem. Et quidem nimium & parum iniustitiam esse ostendit, quia nimium sibi & parum sumat iniustus. Boni quidem nimium, mali parum in suo negotio, in perpetuum, & ad eundem semper modum : in alieno vero negotio iniustus tribuit quidem semper nimium, & parum, sed non ad eundem modum, neque in eadem causa. verbi gratia : sint duo virtute pares : Socrates ad tribuendos illis honores delectus, si est iniustus, alteri maiorem debito, alteri minorem tribuit. Et hoc quidem semper, id est, semper plus vni quam alteri tribuet, sed tamen si idem exemplum postea occurreret, iniustus sæpe ita se geret, ut cum primo maiorem honorem, prius secundo minorem æquo tribuerit, in eadem causa & virtutis æqualitate posterius secundo maiorem primo tribuant minorem. Et hoc est, quod ait Aristoteles, τὸ μὲν ὅλον ὁμοίως vniuersè similiter, id est, si spectes nimium & parum, generaliter & perpetuo ea sectabitur iniustus tam in suo, quam in alieno negotio. τὸ δὲ πρὸς τὸ ἀνάλογον, ratione autem analogiæ, id est, si spectes personarum & rerum dignitatem, seu, cui plus, & cui debeat minus : hic variat iniustus (non enim semper eodem modo agit) & prout occasio se dederit aut sibi visum fuerit in eadem causa nunc plus huic, nunc minus attribuit.

τὴ δὲ ἀδικήματος.] Quia modo dixerat plus & minus duo esse extrema iustitiæ, & illud quidem in capiendo plus boni aut minus mali, hoc in capiendo plus mali & minus boni consistere : hoc loco de iniusta actione, de qua & paulo supra, item explicat, qua in re eius plus & minus, & ait plus quidem in facienda iniuria, minus in accipienda versari. Nam quod supra explicat,

explicauimus, qui alium iniuria afficit in lucro: qui afficitur in damno esse censeretur.

καθόλου.] Vniuerse de toto genere generaliter, non singularitatem seu καθ' ἑαυτὴν, explicasse se ait de iustitia & iure subtiliter & singulatim maxima minima persequendo, sed vniuerse, quando & de aliis virtutibus supra explicauit, etsi paulo subtilius. Nam Philosophi est officium, communia & generalia praecepta virtutum explicare: singularia ad legum scriptores, & de iustitia ad iudices & Iurisconsultos pertinent, (hinc vides innumerabilem multitudinem legum) propterea quod hae praeceptis vix contineri possunt ut innumerabilia, & quotidie variantia rerum, personarum, &c. attributionibus.

ἡ δὲ ἰσχυρὰ ἀδικεῖν.] Videtur hic alteram definitionis iustitiae particulam de consilio explicare, de quo tamen infra copiosissime cap. 8. Nam cum vulgo etiam sit notum posse quem iniuste quid facere, qui tamen non continuo sit aut dicatur iniustus, exquirat hoc loco, qua re maxime iniustus cognosci possit; Anne factis, & quibus, an alia aliqua re. Et ait factis cognosci non posse, propterea quod facta, à quocunque tandem fiant, suo semper in genere sunt facta. verbi gratia, cædes tam à puero quam à viro, tam à furioso quam à sano facta, peræque est cædes: non minus est adulterium cum ignota, quam cum nota muliere commissum. Itaque consilio diiudicabitur iniustus alter ab altero, adulter ab adultero: quod alter habitu, voluntate & consilio (qui vere est iniustus, de quo infra cap. 8.) alter perturbatione, cupiditate, ignorantia aut furore peccarit, qui proprie iniustus dici non solet.

ἡ δὲ πρὸς τὸν νόμον.] Anne sic quidem nihil intererit, hoc est, ut iniustus quis vere sit atque dicatur, nihil intererit, nihil referet, qualia sunt ἀδικήματα ipsæ iniuriæ: nam ut supra explicauimus, vere iniustum non tam ex facto, quam ex consilio & θεωρίᾳ, seu voluntate iudicamus, maxime philosophi, qui θεωροῦσι ut magistratus & leges facta ipsa spectare potissimum solent: teste Aristotele lib. 7. Eudem. Civilis, inquit, amicitia ex facto, moralis ex consilio diiudicatur. Sic boni sunt, vel practico habitu boni, vel tantum facto, philosophice nemo dicitur bonus, nisi qui habitu bonus est.

οὗτοι μὲν εἰς ἕνα.] Vel hæc verba argumento sunt idoneo, per-

peram hic secta esse capita, totamq; superiorem disputationem ad iustitiæ & iuris definitionem, & huius cum talione comparationem pertinere. Quare & M. Antonius Muretus hæc verba transtulit ad initiū huius capitis seu ad finem proximi. De iustitia igitur & iurē satis sit dictum vniuerse, & quæ sit huius cum talione similitudo aut dissimilitudo, non recte tamen: nam cum libris omnibus etiam veteribus repugnat hæc mutatio, tum ad loci ἀνάλογον non satis est accommodata, quod ex magnis moralibus dilucide perspicitur, ubi explanata iustitiæ & talionis ratione: statim adiungit de iuris partitione, ut & hoc loco Aristoteles post hæc verba, de quibus agimus, &c.

CAPUT VI.

COMMENTARI.

Ἀπὸ δὲ μὴ λαοφάνειν.] Iam absoluta definitione ad partitionem iuris accedit, & primum quidem de hominis partitione. Iuris namque vocabulum esse multiplex & homonymon, eaque de re diligenter videndum, de quo iure in hac disputatione agatur, inquit ipse Aristoteles in *magnis moralib. lib. 1. cap. 34.* Ait igitur totam hanc tractationem accipiendam esse de iure absoluto & simpliciter dicto, quod idem dicitur politicum aut ciuile. Sciendum autem Politici vocabulum latius patere apud Græcos, quam ciuile apud Latinos. Id quod Cicero quodam loco indicat, ubi significat ad Politici nomen Latine reddendum vix accommodatum se reperire vocabulum: nam cum hoc ex Græcis afferret in homine esse quiddam politicum, populare, inquit, aut ciuile Latine dicamus. Politicum igitur vocant Græci, id quod ciuibus seu potius hominibus societate quadam inter se deuinctis, est commune: ciuile vocant Latini, quod suæ cuiusque proprium est ciuitatis, verbi gratia, vendere, emere, &c. politica dicuntur Græcis, ciuilia Latinis non item. Ciuilis Romæ est toga; pallium Græcis, Rheno Germanis, nostra vestis vetus.

τῶν δὲ ἑν.] Hic iuris politici descriptionem quandam affert ab iis, in quibus reperiatur, quorum sit proprium: esse igitur ait eorum, qui societate quadam inter se sunt deuincti ad rerum necessariarū suppeditationem, qui sint liberi & æquales, aut proportionem aut numero. Ex quibus verbis cōplecti solet

solet vno verbo Politicum ius esse inter eos, qui eadem ciuitate & legibus vtantur. Quod autem ait *ὅτι τὸ εἶναι αὐτῶν πολιτῶν*, ad rerum necessarium suppeditationem, supra est explicatum: vbi ostendimus ciuitatum originem ab indigentia, & ad res inter se communicandas extitisse. Recte quoque *ἐλδοῦναι*, nam vt inter seruos nulla est ciuitas, ita nec ius, inquit Aristoteles infra *lib. 8. cap. 10.* Recte & hoc *ἴσον*. nam id maxime iuris est proprium, ius æqualitate maxime constitutum, adeo vt inter quos etiam sit communis libertas, si tamen non sit æqualitas, nullum vere sit ius, vt inter patrem & filium, maritum & uxorem, de quibus infra. Iam æqualitas, quia est bipartita aut proportionis, aut numeri, vt supra *cap. 4.* diximus. Proportionis quidem seu dignitatis in Aristocratia & regno, numeri in populo (populari scilicet Repub. Democratia) recte adiunxit, *ἡ κατὰ ἀνάλογίαν*, &c. Dicimus igitur politicum ius non solum in populo, sed etiam in optimatibus & regno repetiri, etsi sæpius politici vocabulum angustissime populari ciuitatis formæ attribui solet.

μὴ ἴσι τῷ τοῦ.] Id est, libertatis & æqualitatis communio, inter quosnam illud non est, inter eos non est ius politicum, sed ius secundum quid, non absolute ius, vt dicitur.

ἴσι δὲ δικαιοσύνῃ.] Hic rationem affert & vnum duntaxat argumentum, quo doceat ius vere & politicum, inter eos duntaxat esse, quibus communio sit libertatis, & æqualitatis. Est hæc ratio, quia ius inter eos proprie est, quos inter lex. Formula sit ista:

Quibus est legum communio, inter hos proprie est ius.

Atqui inter libertate & æqualitate quadam pares, & ciuitatis communionem habentes, est lex.

Ergo inter hos & ius vere erit.

Quod argumentum & infra iterat in fine capitis *κατὰ τὸ μὴ εἶναι δὲ τὸν*, &c. Quo ipso & Cic. vsus est *lib. 1. de legib.* Est igitur, quoniam nihil est ratione melius ea quæ & in homine, & in Deo, prima homini cum Deo cõmunis societas rationis, inter quos autem ratio, inter eosdẽ etiam recta ratio, & communio est: quæ (recta scilicet ratio) cum sit lex, lege quoque conciliat homines cum diis putandi. Inter quos porro est communio legis, inter eos & communio iuris est. Propositio satis per se est nota, propterea quod iustum id proprie ab omnibus dici solet, quod legibus est consentaneum, quod est

legitimum, quod legibus definitur, eaq; re Aristot. *in magnâ moral.* Ius Politicum, quod vere ius esse hic dicitur, vocat *μινρ.* Cic. quoq; *in 1. lib. de legib.* eadem vtitur propositione. *Inter quos, inquit, communio est legis, inter eos communio iuris est.* & eodem libro postea: *quibus lex est data, inquit, ius in quoque.* Ergo inter quos est lex, inter eosdem est & ius. Assumptionis rationem hanc affert Aristoteles, quia lex inter eos sit, inter quos iniustitia: concludatur hunc in modum. Formula:

In quibus iniustitia, inter hos & lex.

Atqui inter liberos & aequales est iniustitia.

Ergo inter eosdem & lex.

Propositionis, id est, rationis prioris syllogismi hanc rursus affert rationem Aristoteles perobscuram, *ἡ δὲ δίκη, &c.* quia dica, id est, iudicia, (vulgo processum, causarum actionem dicam vocant. Id namq; valet hoc loco, *δίκη*, vt & alias, qua de re tamen mire laborat Perionius in observationibus in Politica) est disceptatio seu diiudicatio iuris & iniuriæ, id est, quia iudiciis cognoscitur de iure & iniuria, ius discernitur ab iniuria. Ratio igitur, cur lex in his sit, in quibus iniustitia, est hæc, quia iudiciis ius ab iniuria discernitur, quæ ratio obscurior alioqui, planissima erit, si meminerimus, iudicia esse legum vsum & executionem. quare cum iustitia in iure & iniuria discernendis versentur, quod omnibus est notum: cõficitur, quod volumus, legem quoq; in iisdem versari; maxime tamen in iniustitia, vt inquit Aristot. Nam ad eam reprimendam & coercendam, seu, vt vulgo dicitur, ad malos mores emendandos leges ferri solent. Itaq; in quibus est iniustitia, ibi & lex, atq; ita vera est alterius syllogismi propositio. Assumptio autem in liberis & æqualibus esse iniustitiam, perspicuum sit ex iis, quæ paulo infra affert Aristoteles de patrio iure, quia iniustitia locum non habet in seipsum, sed in alium, nemo seipsum iniuria afficit, qua de re infra latius *cap. 9. & 11.* Non est igitur iniustitia aduersus liberos, seruos, aut vxores, vt qui sint velut partes nostræ, vt mox diceretur: si enim aduersus hos, necessario efficitur, vt aduersus alios, qui pari nobiscum fruantur iure. Vera est igitur assumptio, iniustitiam aduersus eos esse, inter quos sit libertas & æqualitas. Ad summam, perspicitur, iniustitiam aduersus liberos & æquales esse, & proinde legem, & deniq; ius ipsum quod cõfirmandum fuit.

fuit. Affert & alterum argumentum Aristot. *in Magnis*, quod doceat, ius Politicum vere ius esse & absolute & proprie, quia iuris propria sit æqualitas. Formula sit ista:

Cives inter quos est Politia, & à quibus Politicum ius nomen habet, pari libertate & iure fruantur.

Atqui iuris quoque est æqualitas propria, ut civium.

Ergo ius civium seu Politicum vere est ius.

Sed hoc argumentum cum priore concurrir.

[*ἐν οἷς δι' ἀδικίαν.*] Diximus modo iniustitiam esse inter eos, qui sint libertate & aliis rebus æquales, quod ostendimus ab iniuste factis, quæ inter illos duntaxat locum habeant, non inter parentes & liberos, &c. Et hoc est, quod ait Aristot inter eos esse iniuste facere, inter quos sit iniustitia. Verum progreditur ulterius de iniuste factis, ut legum utilitatem & necessitatem, & magistratuum cum legibus similitudinē ostendat. Ait igitur, in quibus sit iniustitia, in iis & iniuste facere locum habere, sed non contra, id est, iniustos omnes iniusta facere, non omnes tamen, qui iniusta faciant, esse iniustos; cuius rei (discriminis scilicet eius) rationem paulo supra attulimus. Quid autem sit iniusta facere, adiungit Aristot. licet supra sæpius explicatum, nempe plus sibi sumere boni & minus mali.

[*διὸ σὺν τῷ μᾶλλον ἀρχόντι.*] Præclarus hic est locus de legum & magistratuum imperio, utrum plus legibus an magistratibus in Republ. sit committendum; & ait leges potius imperare debere, propterea quod lex sit ratio. & ut Cic. ait, recta ratio, quæ & propterea iustitiam perpetuo scètetur, neq; cupiditatibus depravetur: non huic plus tribuat, illi minus iusto, & quam recta postulet ratio. Magistratus autem sæpe plus sibi boni arroget, atque ita tyrannus fiat. nam verus magistratus quia iuris est minister & custos, ut ait hoc loco Aristoteles, & Iuriconsultus *in l. nam & ipsum ius, ff. de iustitia & iure*. Et Plato pulcherrime *lib 4 de legib.* nam, inquit, ubi lex dominatur, magistratus subest, vel subseruit legibus, ibi plane est Respubl. æquitatem quoque persequitur, neq; plus boni sibi vindicabit, ἢ μὴ κατ' ἀνάλογον, id est, nisi proportionem, nisi sit dignus, qui plus boni accipiat. Quocirca cum verus magistratus legibus parens, non suum sequatur commodum, sed aliis potius laboret, ut iustum cuiq; tribuat; recte quoq; vulgo dicta est iustitia bonum alienum, qua de re supra: ne tamen frustra laboret magistratus, p quæstu aut lucro honores

à Repub.

à Repub. capit, quibus si non contentus est, & bona etiam a-
 horum corripit, Tyrannus existit. Et hunc igitur locum, le-
 ges in ciuitatibus dominari, magistratus iisdem, & ciues ma-
 gistratibus seruire ac parere debere, præclare tractat & Plaro
lib. 4. & 9 de legib. & Aristoteles in Politicis, & in lib. 1. Rhet.
 ubi aduersus Platonem disputat, indicibus perpauca esse cõ-
 mittenda, omnia quoad fieri potest, legibus potius esse com-
 plectenda. Et in *Polit.* pulchre beluam imperare velle eos ait,
 qui non leges, sed homines & magistratus in Rep. summum
 imperium tenere iubeant. Quare pulcherrime Imperatores
 Senerus & Antonius, *licet*, inquit, *legibus soluti sumus, ta-*
men legibus viuimus, s. vlt. Institut. quib. mod. testament. infir-
mentur.

τὸ δὲ διὰ τὸν νόμον.] Hic iam singulatim de iure dominico, &
 patrio, & vxorio, de quo etsi ex priore cognosci possit, quid
 statuendum sit, vere ne sit ius, an similitudine tantum qua-
 dam: clarioris tamen explanationis causa & de hoc singula-
 tim explicandum putauit. Videbat vulgo ius quoddam in-
 ter parentes & liberos, &c. vocari: nam & quæ liberi parenti-
 bus debent, obseruantiam, pietatem; & mutua alimenta; &
 quæ contra parentes liberis, educationem & defensionem:
 Ius vulgo vocare solent, & in iuris ciuilibus libris, ius naturale
 dici solet. Sic Athenis, qui liberos arte aliqua instituere ne-
 glexisset, ius erat filio parentem postea egentem non alere. Sic
 pater filios exheredare, abdicare, vendere, prostituere, deci-
 dere non temere potest. Filius parentem in ius vocare, vxo-
 rem iniussu parentis ducere, &c. non potest. Sic Imperator
sub tit. institut. de his qui sui vel alieni iuris nulli, inquit, *ho-*
minibus, qui sub imperio nostro sunt, licet sine causa legibus co-
gnita, in seruos suos supra modum sauire. Maritus rei familiari
 augendæ operam dare, magistratum gerere; bellum admini-
 strare: vxorem domi, liberos enutrire; ancillas & instrumen-
 tum domesticum polire & disponere debet. Hæc igitur mu-
 tua inter has personas & distincta officia, Iura quoque vulgo
 dici solent, cuius rei non ignarus Aristoteles ait, iuris quidem
 vnam & similitudinem ibi esse, verum ius non item: siue ut
 ipse loquitur, ea iura Politico quidem esse similia, non tamen
 esse eadem; similia quidem hac re esse videntur, quia omnia
 sint aduersus alium, alio similia referuntur, quod iuris omnis
 & iustitiæ est proprium. Cur autem non sint eadem, explicat
 hoc

hoc loco Aristoteles, & hanc affert rationem, quia Politicum est inter eos, inter quos est iniustitia & lex: hæc autem iura sunt inter eos, inter quos nec est iniustitia, nec lex. De iniustitia sic hæc formulæ

In quibus non est iniustitia, inter hos nō est ius Politicum,

& proinde non verum, id supra explicauimus.

At inter patrem & filium, &c. non est iniustitia.

Ergo, nec ius Politicum, aut verum.

Assumptionem confirmat ab iniuste factis, id est, ab iniuria, maleficio & fraude: hæc, inquam ratione, quia nemo seipse iniuria afficiat, ut infra explicabitur latius *cap. ult.* & proinde nec filium, nec seruum, utpote qui sint tanquam partes parentum & dominorum. Quo loco obseruatione dignum est, quod ait Aristoteles, liberos parentum esse tanquam membra: quod & Iurisperiti identidem usurpant, filium & patrem esse quodammodo eandem personam, vocem filii esse tanquam vocem patris, *h. ei vero, instit. de iuril. stipul.* nempe, inquit Aristoteles, quam diu maneat sub patris imperio & potestate, quam diu suam & propriam non constituerit familiam, quod idem usurpant Iurisperiti, qui filium emancipatum pro patrefamilias habere solent: [Iurisperiti omnes homines partiuntur in filium familias, & patrem familias. Patrem familias vocant, qui non est sub potestate patris, puerum etiam annum habentem, propterea quod ipse iam sit princeps & caput suæ familiæ, neque habeat patrem:] Et hoc est, quod ait, *ἡς αὐτῇ πηλίκου*, vbi scribendum *πὶ χειρὸς αὐτῇ* inducta negatione, quæ & à veteri translatione & à Magni abest, *lib. 1. cap. 34.* (quam diu, inquit, *πηλίκου*, id est, quam diu erit quantulus, id est, non perueniet ad suam ætatem, *ἄσπερ μέρος αὐτῇ*, est tanquam eius pars, id est, quam diu non est separatus, est *μέρος*.) Quod idem & infra iterat Aristoteles *lib. 8. cap. 12.* Seruus non est ille quidem domini pars, ut filius (neque enim libero cum seruo est societas.) Mendosissime quidam hæc confundunt: Non est vlla societas cum seruo, & proinde nullum ius, nulla societas domino cum seruo. Simile; sicut nulla participatio impij cum Christo, sic nec libero cum seruo vlla societas, sed libero cum libero: Quia tamen est domini res, & seruus totus est domini, quantuscunque est, ut in *Po- lit lib. 1. initio*, ea re fit, ut seruus à domino alius vix esse videatur. Inter dominum enim & seruum non est ius propriū, quia

nulla

nulla iniustitia inter eos. Inter quos enim est iniustitia, inter eos necesse est esse iniuriam. Sed iniuria inter eos non est. nemo seipse iniuria afficit. Dominus & filius eadem censentur propter possessionem persona. Et sic cum non iniustitia inter eos, non proprie quoque ius.

ἡγετὶ νόμον ᾧ ἦν.] Hic de lege. Docet namque à lege sumpto argumento, verum ius inter eas personas non reperiri. Formula sit ista:

Inter quos nulla est legis communio, neque iuris quoque est.

At inter illas personas nulla est proprie dicta lex.

Ergo nec ius.

De propositione supra est dictum. Assumptionem per se claram, explanat tamen hunc in modum, quod inter has personas nulla sit vicissitudo parendi & imperandi: quæ certe inter eos est, inter quos est lex. nam inter ciues cum alia, tum vicissitudo parendi & imperandi reperitur, omnia vere sunt communia. At pater semper in domo imperat, ut & dominus, filius & seruus parent, nunquam vicissim res commear. [Romæ in Saturnalibus olim imperabant serui in vna cœna, domini debebant illis inservire.] Hac igitur ratione, quod leges proprie neque imperii vicissitudo inter has personas locum habeant, ius quoque proprie locum habere nequit. Quæ ratione & infra Aristoteles lib. 8. cap. 9. ostendit nullum esse ius inter seruum & dominum, quia nihil inter eos sit commune. De marito & vxore postremo loco explicat quidem, esse quidem ius inter istos Politico magis affine, quam sit patrum aut Domipicum, propterea quod posterior hæc ratio in his locum non habeat, id est, quia imperii vicissitudo seu participatio potius inter maritum & vxorem reperiatur: Sunt namque nonnulla, in quibus maritus imperium, & in quibus vxor habere debeat. Quod nisi fiat, id est, si vel maritus omnia pro sua libidine, vel vxor forte locuples & epiclera administrare concupiscat, Tyrannis existet domestica, inquit Aristoteles pulcherrime in hanc sententiam lib. 8. cap. 10. Discrepare tamen, & aliud esse à Politico, propterea quod ut œconomia differt à Politia, seu Republ. ita & ius œconomicum. (Sic enim hic angustius ius vxorium vocat) aliud est à Politico. De differentia Politicæ & œconomiz infra lib. 1. Polit. neque ea est æqualitas imperandi inter virum & vxorem, quæ est inter ci-

nes [principatus enim semper mariti, etiam si quædam vicissitudines] ut autem magna est liberorum cum parentibus coniunctio, ita & mariti cum uxore non est minor, testibus etiam libris sacris. Ergo non est ius proprium, ubi tanta coniunctio non est.

C A P V T V I I.

C O M M E N T A R I I.

Τὸ δὲ πολιτικόν.] Triâ fere hoc capite explicantur. Primum iuris Politici partitio: deinde, an ius aliquod sit naturale: postremo de factis iustis & iniustis, & eorum cum iure ipso & iniuria discrimine.

τὸ δὲ πολιτικόν.] De hac Aristotelica iuris partitione, qua ius politicum partim ait esse natura, partim lege [hoc est, partim naturale, partim legitimum] an vera, & qua in re cum Iurisconsultis & aliis Philosophis discrepet aut consentiat, extremo capite nos separatim explicabimus: Nunc partes eius videamus.

φυσικὸν μὲν τὸ] Iuris est naturalis descriptio, cuius duas affert notas, alteram loci, alteram causæ efficientis seu iudicii. nam iuris naturæ hoc esse proprium, ut omnibus in locis eandem vim & potestatem habeat, quod idem pulcherrime Cic. *lib. 3. de Repub.* apud Lactantium *lib. 6. cap. 3.* de lege naturæ [Aurei illi Ciceronis libri interciderunt] nec erit alia lex Romæ, alia Athenis, alia nunc, alia posthac, sub qua loci nota & altera temporis comprehendi potest, quod ius naturæ sit perpetuum, ut pulcherrime Sophocles in *Oedipo Tyranno* & Imperator in *6. ult. institut. de iure natur. gent. & civil.* Ad hanc loci notam pertinet & hæc nota, qua dicatur ius naturæ omnibus etiam beluis esse commune à Iurisconsultis. Altera nota, *ὅτι πᾶσι δέσσει*, quod ius naturæ sua vi & per se valeat, non vero quia ita hic aut ille statuatur, non ex opinione, sed ex veritate valeat. Veritas naturalis iuris est propria, ut & omnis naturæ: opinio iuris legitimi, teste Aristotele *lib. 1. reprehensionum Sophisticarum* aperte *cap. ult. in fin.* ubi legem ait esse *δῆλον*, ut & Plato in *Minoe*, *δέξαι τῆς πόλεως*. Et Cic. *lib. 2. Rhet. veteris in fin.* Natura ius est, quod non opinio genuit, sed innata vis interluit, & quidem *legis* verbum apud Græcos *νόμος* hinc deducere videtur Aristoteles *lib. 1. Magn. cap. de iustitia*

in medio, παρὰ τὸ νόμιζεν, ab existimatione & opinione. Et Plato *in Minos*, et si idem *lib. 12. de legibus*, νόμος dictum ait quasi νό. Nam ut inquit Cic. *in legib.* mens ciuitatis est posita. plerique tamen νόμον παρὰ τὸ νόμειν, à suum cuique tribuendo dictum putant, teste Cic. *lib. 1. de legib.* Vbi latinum legis vocabulum à dilectu deducit. Ratio autem vtriusque notæ seu proprietatis hæc mihi videtur esse: de priore quidē, quia id naturæ omnis est proprium, omnibus in locis suam vim eandemque tenere, ut eleganter Aristoteles *in problemat. section 15.* De altera, quia plane sunt contraria, natura quid esse & opinione, ut eo loco *Elenchorum* Aristoteles.

νόμιζεν δὲ ὁ.] Hic iuris legitimi descriptionem affert, cuius duas cōmemorat notas; alteram à vi & potestate, alteram à causa efficiente. Nam iuris legitimi hæc esse vim & naturam, ut priusquam decreto sanciat, sit ἀδιάφορος indifferens, id est, nullam vim habeat, seruari possit, aut non possit. Verbi gratia, in vestibus possum pileum qualemcunque velim gerere, est ἀδιάφορος: si constitutur lex, ne quis holosericeo utatur, post constitutionem non est ἀδιάφορος: ea, quæ hanc habent naturam, ut antequam sanciantur, sint licita, sunt legitima. Deinde ius hoc per se suæque vi non valet, id est, naturam non habet parentem, sed hominem, & hoc est, quod ait, θῶνται. nam τίσι & νόμος ut & τίξει idem valent: Sic ponere leges Græci, Latini ferre, λυτῶν redimo captiuum; λυτῶν pretium redemptionis vocant.

οἷον τὸ μινὰς λυτῶν.] Herodotus *in Erato*, & Thucydides *lib. 5.* scribunt lege fuisse Lacædæmone ad redimendos captiuos constitutas duas Minas.

ἢ τὸ ἀγαθύνειν.] Muretus *lib. 8. variarum lectionum cap. 13.* (quem probat Lambinus) scribendum existimat, ἢ τὸ ἀγαθύνειν, ἀλλὰ μὴ ἀγούναται, inducto δύς, seu potius ex eo facto διί, id est, Ioui: & in priorem partem traducto, quod Aristoteles ad Astorum institutum hic videatur alludere, quos scribit Herodotus *in Euterpe*, hunc habuisse honorem, ut Ioui non ouibus, sed capra rem diuinam facerent, quæ emendatio confirmari quoque videtur infra *lib. 8. cap. 10.* vbi nominatim Iouis fit mentio. Mihi tamen nihil videtur immutandum his de causis; Primum, quia repugnat omnium librorum consensus: deinde ut fateamur eo alluisse Aristotelem, non propterea tamen efficitur eodem prorsus modo institutum

illud

illud suæ disputationi accommodare voluisse. nam hoc non agit Aristot. cui quid sit immolandum, sed potius quid sit immolandum, cur hoc potius quam illud. Præterea repugnat ea emendatio toti disputationi: Aristot. namque duas facit legitimi iuris partes, communem vnam, alteram singularem. Commune est, quod non in Titium aut Seium, seu in hunc vel in illum hominē valet, sed in omnes, verbi gratia, ne quis gerat arma, & de hoc agit hic Aristot. eoque pertinent exempla de redemptione & re diuina [id est, immolatione] singulare est, quod vel in certū hominem constitutum, & privilegiū vocant Romani, exemplum affert de Brasida, Aristot. [insignis Lacedæmoniorum Imperator] vel in certam rem & negotium, Psephismata vocant Græci. Ex his perspicuum esse puto, cur nihil temere hic sit mutandum. nam τὸ δῶς, quod fortasse quibusdam suspectum sit, expressit Aristoteles propter τὸ ἀγῶν, quasi diceret, vna ne capra, an duæ sint immolandæ oues.

ἐν ὅσῳ ἐπὶ τῶν.] Diximus iuris legitimi partitionem quandam hoc loco subindicari, quo alterum sit commune, alterum singulare; quemadmodum & Iurisperiti ius partiri solent, in fin. Tit. 2. Instit. de iure natur gent. & civil. l. singularia, ff. de legib. Commune ius vocant, quod in omnes ciues constituitur, huius generis sunt omnia fere, quæ in libris Iurisperitorum explicantur: Singularis iuris exemplum affert Aristoteles de Brasida, vt de certo homine. nam huic prætori Lacedæmoniorum fortissimo (cum & Achilli eum comparat Plato in Symposio) ob præclara in Spartam merita, inconsulto dum hostes persequitur interfecto, diuini honores tributi fuerunt, teste Thucydide lib. 5. Sic & Ciceroni rogato decreta sunt supplicationes, nouo exemplo & singulari: Imperatoribus & belli ducibus solent decerni supplicationes, sic Ciceroni etiam rogato. Huius generis sunt omnia, quæ Iurisperiti vocant Privilegia, [quicquid enim fiebat in certam personam, erat privilegium, quod non concedebatur, nisi solenniter congregato populo vniuerso] huius generis sunt, quæ Græci vocant ψηφισματα; omnia, inquit Aristoteles, ψηφισματα τῶν δὴ, ψηφισματα τοῖς comprehensa, Latine hæc dicuntur populi licita, à Cicrone, Cornelio Nepote, aliisque, in quibus tamen perperam nonnulli plebiscita reponunt. Sub his comprehenduntur omnia edicta magistratuum, & leges

de certo aliquo negotio, de bello gerendo, de legatione suscipienda, de magistratu alicui conferendo latæ, quales leges innumerabiles cōgessit Franciscus Connanus & Paulus Manutius *in lib. de legib. Romanis*. Nam *ψήφισμα* nihil sunt aliud, quam leges ad tempus, seu de certi temporis negotio. Leges autem communes sunt perpetuæ. Est igitur duplex inter *ψήφισμα* & *νόμος* proprie dictum, differentia, quod hæc sit communis & perpetua, illud ad tempus & singulare, seu de certo negotio. Quare & Aristoteles *infra cap. 10.* quia, inquit, omnia singularia legibus comprehendi nequeunt, ea re opus *ψήφισμα*is esse ait, & *in Polit. lib. 4. cap. 4. in fin.* perspicue à lege ita distinguit *ψήφισμα*, ubi nullum *ψήφισμα* ait posse esse *καθόλου* generale. Vtrumque enim sub legitimo & *νόμος* & *ψήφισμα* comprehenditur, sed differunt tamen.

[*ἄρα δὲ ἐν τοῖς.*] Locus est satis obscurus. nam postquam dixerat, ius aliud esse natura, aliud lege, quæstionem hic affert, & quorundam contradictionem, eamque dissolvit. Nam Aristotelis & Platonis ætate, & etiam posterioribus temporibus magna fuit quæstio; An ius aliquod sit naturale? Et ait Arist. quibusdam visum nullum esse naturale, omnia esse civilia & legitima, quorum hæc fuit ratio, quod naturalia sint immutabilia, iura autem omnia mutari quotidie cernantur. Formula:

Omnia naturalia sunt immutabilia.

At iura omnia mutantur.

Ergo nulla sunt naturalia.

Propositionem confirmat exemplo ignis: ubi notanda est Phrasis: *Et hic & in Persis*, qua & Plato est usus *in Minos*, id est, ubique. Est enim hic proverbialis locutio, propterea quod nullas fere gentes Græci præter Persas cognoscebant, hæc enim infestabant oras, nullam præterea Regem norunt Græci. Assumptionem confirmat Aristoteles à sensu ipso *ὁρῶσι*, verbi gratia, apud plerasque gentes nefas est ducere matrem, quod tamen in Persis iustum fuit, teste Cic. ducere sororem, quod tamen iustum fuit in Ægypto, teste Philone: Sic quoq; Athenis ex parte licebat ducere ex eodem patre sororem; Lacedæmone contra sororem ex eadem matre: in Ægypto vitamq; ducere licitum.

[*τὸ δὲ κοινὸν ἐστίν.*] Respondet Aristoteles eorum sententiam ex parte non omnino esse veram, id est, negat propositionem

omni-

omnimodo esse veram: nam verum non esse, naturalia omnia esse immutabilia; apud Deos quidem id esse verum, apud homines non item. nam apud homines esse quædam naturalia, quæ tamen mutantur, verbi gratia, natura altera manus est laeva, altera dextra, altera valentior est altera, quod tamen consuetudine & exercitatione mutari potest, ut robore laeva antecellat dextræ, & contra, atque adeo ut utraque peræque valeat, & fiat quis ambidexter. Quare reprehensa propositione, falsa quoque efficitur complexio nam tametsi iura etiam naturalia interdum mutantur quibusdam in locis, propterea tamen non efficitur, quin alia sint naturalia, alia non item, & hoc est, quod ait *ἀλλ' ἄλλως ἔστιν*, &c.

πᾶσι δὲ φύσει.] Quæri poterat, cum iura mutabilia duorum sint generum, seu varia potius, quænam ex iis proprie naturalia sint dicenda, quæ legitima. Nam utraque, id est, quæ legitima, & quæ naturalia diximus, mutabilia falsi sumus, & ait Aristoteles, facile esse id distinguere: utiturque exemplo, quod modo attulimus de manu dextra & sinistra, cui comparat ius naturale etsi mutabile. Nam quemadmodum plerumque fit, ut dextra sit valentior, quam sinistra: ita & in iuribus mutabilibus discernendis, quæ videbimus plerumque & sæpius ad eundem modum, & apud pleræque gentes se habere, ea dicemus naturalia. Civilia vero, quæ non plerumque ad eundem modum se habeant, sed quotidie & omnibus fere in locis sint diversa, quemadmodum mensuræ poculentorum & esculentorum, quas in omnibus locis dissimilimas esse constat, & per singulas civitates variare, ut inquit & Iurisconsultus in l. 3. ff. de eo, quod certo loco.

De hac autem quæstione, an ius aliquod sit natura (quod tamen negabat Archelaus præceptor Socratis teste Laertio: & Callides Sophista apud Platonem in *Gorgia*, & posterius Epicurei omnes) videatur Plato in *Gorgia* & *Menoe*. & libro primo & decimo de legibus. Cicero libro primo de legibus. Alexander Aphrodisiensis pulcherrime libro secundo de Anima apud quæstionem hanc, an ius aliquod sit natura. Et Simplicius in præfatione *Physica ἀπορίων*, eadem de re disputavit pulcherrime Cicero in lib. de Republica, teste Lactantio libro quinto.

τὰ δὲ κατὰ συνθήκην.] Iura ciuilia duobus verbis exprimit, consensionis seu pacti & utilitatis. Nam συνθήκη seu pacto & conuentu hominum definiri iura ciuilia iam supra diximus: Eadem utilitate quoque dirigi certum est. nam vt iura naturalia honestate, ita ciuilia utilitate & vsu communi ciuium ponderantur & constituuntur. Ex utilitate manarunt iura ciuilia, vt est apud Cic. *lib. 2. vet. Rhet. in fin. & in Orat. pro Caccinna* pluribus in locis. Et *Instit. tit. 1. in fin.* omnia denique Politica ab utilitate proficiuntur, teste Varrone apud Augustinum *lib. 6. de ciuitate Dei cap. 5.* Et hinc grauis illa quaestio, an id proprie sit ius, quod ei, qui plus potest, sit vtile, de qua Plato *lib. 1. & 2. de Repub.* & Cic. *lib. 3. de Repub.* apud Lactantium *libro 5. Institutionum.* Perperam igitur Franciscus Connanus *lib. 1. comment. iuris ciuilis*, hæc duo verba ita distinguit, vt priore ius ciuile, posteriore ius gentium, quod vocant Iurisconsulti, intelligendum putet. nam ius gentium maximam certe partem ad ius naturale pertinet, vt est apud Cic. *lib. 3. offic. &* quæ sunt iuris gentium, naturalia dici quoque solent.

ἀλλ' ἀνθρώπινα δίκαια.] Ius ciuile vocat hoc loco humanum Aristoteles, vt à iure naturali contra distinguat: alioqui etiam, quæ sunt iuris gentium, seu apud omnes gentes locum habent, tanquam naturalia, interdum quoque humana dici solent, quomodo Iurisconsulti fere loquuntur, & Cic. *lib. 1. Tuscul.* ius hominum vocat, & Liuius *libro quarto* ius humanum.

ἐπὶ ἑδὲ πολιτεία.] Iura ciuilia cur vbique non sint eadem, rationem adiungit Aristoteles, quia neq; eadem est omnium ciuitatum ratio, sed varia & multiplex: apud alios est Democrætia, cuius rursus multa sunt genera, apud alios regnum, cuius item; apud alios ἀριστοκρατία, cuius item. Itaque quia variantur ciuitates, variantur & ciuitatū iura, id est, ciuilia iura necesse est: nam leges & iura ciuitatibus congruentia & accommodata esse oportet. Leges, vt inquit Aristoteles, *in Polit.* Rebus publicis seu ciuitatibus, non ciuitates legibus accommodentur, oportet: Sic Tacitus prudentissimus omnium historicorum, qui hodie extant, cum scriberet Romanam historiam, & voluit contexere Liuium, ad suam ætatem per annos 130. vsque ad Traianum Principem, excusans se, cur non tam eloquens, tam eleganti, quam Liuius & antiqui,

stylo

stylo vtatur; propter materiam ait, prout materia, talis oratio. Materia à Liuii & veterum diuersa, quod illi de Democrazia, nos de Monarchia & regno, & proinde Respublica, leges: res gestæ sunt aliz, prout constitutio Reipublicæ, ita & leges [vna duntaxat est optima Reipublicæ forma, vt in regno vero & Aristocrazia, & in hac ciuitate [interdum Politiam latine] Ius ciuile à naturali non discrepat, id est, leges omnes ad rationem naturalem accommodantur, quales fere in vna Mosis Repub. fuisse puto accommodatas ad Decalogum, id est, ad summa capitajuris naturalis. De lege vero naturæ videatur Hemmingius, & Philippus in *epitome sue Philosophiæ moralis*, quo tractatu, nil est insignius in eo libello.

τῶν δὲ δικαίων.] Affert hoc loco iustorum seu iurium comparisonem quandam inter se: nam iusta inter se ita esse affecta, vt genus ad partes. nam quæ quotidie fiant ad iustitiam pertinentia, quæ quidem sunt plurima & innumerabilia, esse singularia, iusta inquam singulorum & quotidiana hominum facta: quorum tamen vnum quiddam esse, quod sit velut κοινόν & commune, quo tanquam norma & regula illa definiantur & dirigantur, verbi gratia, ius est reddere depositum, quod est commune quoddam. Singularia sunt, reddere huic aut illi depositum, vt si fur deposuerit, & interea dominus repetat, repetat & fur ipse, quæri solet, vtri sit reddendum. De huius generis quæstionibus videatur Iurisconsultus in *l. bona fides, ff. depositi* Et Cic. lib. 2. *de off. 3. offic.*

ἂν φέροι δὲ τὸ ἀδίκημα.] Hic de factis iustis & iniustis, seu potius de factorum comparisonem cum iure ipso. Quinque hic sunt vocabula, de quibus, quid inter se differant, explicat hoc loco Aristoteles, δίκαιον, ἀδίκον, δικαίωμα, δικαιοπέποινημα, seu δικαιοπραγία, & ἀδίκημα. Latine δίκαιον, ius seu iustum: ἀδίκον, iniustum seu iniuria. Et si iniuriæ vocabulum est ambiguum, valet namque ἀδίκον & ἀδίκημα: δικαιοπεποίημα aut δικαιοπραγία iuste factum seu iusta actio: ἀδίκημα iniuste factum. Δικαίωμα vix habet latinum nomen. Quare & Cic. in *uerrinis* verbo Græco δικαῖον est vsus perspicuitatis gratia, pro supplicium sumere, seu facere iustitiam: quidam tamen iuste factum & iustum officium reddunt, quæ tamen ad δικαιοπεποίημα magis pertinent. Ius igitur & iniuria ab iuste & iniuste factis ita differunt, quod illa vel sint natura, vel insti-

tuto (est enim ius vel naturale, vel ciuile) neque requirant;
 ut quid fiat: hæc vero rùm demum esse dicantur, cum quid
 factum fuerit, verbi gratia, Parricidium est iniustum per se, &
 natura etiam non factum est ἀδικον: factum vero, id est, ubi
 parentem quis occiderit, est ἀδικημα iniuste factum. Atq; ita
 ius & iniuria, in categoria qualitatis esse videntur, in qua &
 iustitia: iuste autem & iniuste facta in actione. Δικαιωμα αυ-
 tem & δικαιοπραγημα, quæ idem valere videntur, differunt
 tamen, ut species & genera; nam illud esse speciem, hoc ge-
 nus; nam omnia iuste facta δικαιοπραγματα vocantur: Δ-
 καιωματε vero illa duntaxat iuste facta, quæ per iudicem vel
 arbitrum aut alium aliquem, iniuriam alterius pro altero
 vindicantem & restituentem, fiunt. Δικαιωμα nihil est aliud,
 quam restitutio iniuriæ & emendatio ἐπανόρθωμα.

DE DIVISIONE IURIS.] Varie sunt iuris diuisiones.
 Aristoteles in his libris aliud ait esse vere & proprie, aliud non
 proprie. Sub illo Politica iura, sub hoc domestica complecti-
 tur. Et prætermisissis quidem domesticis ad œconomicam fa-
 cultatem pertinentibus, Politicum (quod his libris, in qui-
 bus de facultate Politica explicandum fuit) bifariam secat,
 nam vel esse naturale, vel legitimum. In qua disputatione Po-
 litici vocabulum latius accipiendum iam supra monuimus,
 ut eo contineantur iura omnia, quibus in ciuitatibus homi-
 nes inter se vtantur, id est, tam naturalia, quam ciuilia seu le-
 gitima. nam utroque iure homines inter se vti etiam in iis-
 dem ciuitatibus certum est; ratione scilicet vsus naturalia iu-
 ra etiam Politica dicuntur, non vero ratione causæ & origi-
 nis: nam huius ratione naturalia proprie dicuntur, Politica
 vero ea, quæ sunt legitima proprie. Quare & Aristoteles in
Magn lib 1. cap 34. legitima ait proprie dici Politica, non ra-
 tione vsus, sed originis. Ad summam, legitima proprie sunt
 Politica, ratione causæ & originis naturalia tamen & illa sunt
 Politica, sed vsu ratione. Ad eundem modum ius ciuile seu
 priuatum scribunt Iurisperiti *lego prima, ff. de iustitia &*
iure, ex præceptis naturalibus & ciuilibus esse compositum
 & collectum: Omnibus enim locis, omni tempore & perpe-
 tuo valet ius naturale, ius vero ciuile angustissime patet. In
Rhetoricis libro 1. Ius partitur in scriptum & non scriptum,
 ἀρχαον & γρηγομενον. Non scriptum vocat & commune
 κοινον & natura φυσις, quod omnibus est commune: scriptum
 vero

vero priuatum *ιδιον* suum & proprium. Et non scriptum quidē rursus patitur, quod vel sit æquum & bonum *ἐπαινεῖς*, vel ex virtutis excellentia, vt gratitudo, pietas in parentes, &c. Sic & *νόμος* partim ait esse scriptum & proprium *ιδιον*: partim non scriptum & communem, quod idem infra *libro octauo*, & *libro sexto Polit* & Plato *de legibus*. Nam *νόμος* vocabulum est ambiguum, interdum tam late patet, quam iuris vocabulum, vt in hac legis diuisione: interdum angustius de scripta duntaxat lege dicitur, quæ notio est vſitatior & popularior, teste Cicerone *libro primo de legibus*, quemadmodum & de *Politici* vocabulo supra diximus. Cicero in *Topic.* ius partitur natura & instituto; Naturæ duas facit partes, Tui-tionem & Vtitionem: Instituti tres partes affert, legem, æquitatem, (cuius rursus tres facit partes, pietatem in superos, sanctitatem in manes seu inferos, & iustitiam aduersus homines) & morem. Et hæc quidem in *Topicis*. At in *partitionibus* ius aliud natura, aliud lege esse ait, & vtrumque membrum partim diuinum, vt religio, partim humanum, vt est æquitas, quæ vel in æquo & bono, vel in referenda gratia tam in bonam quam malam partem, consistit: Alterum tamen membrum separatim diuidit, nam legem esse vel scriptam, vel non scriptam. Scriptam vel esse publicam vel priuatam. Publicæ partes sunt Senatusconsulta, edicta magistratum, leges, fœdera, &c. Priuatæ partes sunt testamenta, & contractus. Non scriptæ partes facit morem & ius gentium. In *libro primo vet. Rhetorices* ius ait esse vel natura, vel ex vtilitate. Naturæ partes facit religionem, pietatem, gratiam, obſeruantiam, vindictam: Sub vtilitate omnia publica & priuata iura complectitur. Ad summam tæc fere hæc omnia re-cidunt, vt ius aliud sit natura, aliud sit hominum instituto, id est, aliud naturale, aliud ciuile. Sit & tertium, quod sacrum dicatur, quod & Ausonius eleganter in *Idyllo decimo quinta* inquit

Ius triplex, tabula quod ter sanxere quaterna.

Id est, XII. Tabularum ius, sacrum, priuatum, & populi commune quod iustum est. Iureconfulti autem ius partiuntur in publicum & priuatum, & hoc rursus in naturale, gentium & ciuile, non tamen Philosophorum sententiæ congruentem. nam etiam si bestiis commune ius naturale volunt

esse Iuriconsulti, quod negant Philosophi *initio lib. 1. Polit. & infra lib. 8. & Cic. in offic.* cæterarum quidem virtutum umbras in bestiis reperiri ait, iustitiæ non item, propterea quod absq; societate nulla intelligatur iustitia, societas nulla absque ratione & oratione, &c.

CAPUT IIX.

COMMENTARI.

[Ὅτι οὐκ ἐστὶν δικαιοσύνη.] Ne hoc quidem caput à priori diuelli debuit. nam quod modo ὅτι οὐκ ἐστὶν δικαιοσύνη, intelligendum non de libris Politicorum, in quibus nihil eiusmodi reperitur, sed de hoc nostro capite, in quo diligenter explicatur, iuste & iniuste factorum differentia. Quæ summa potest esse huius capitis, quod enim supra *cap. 6.* attingit, hic accuratius explicat de factis iustis & iniustis, propter quæ iustus quis vere aut iniustus dici debeat. Item de facientibus quoque. Alata accuratissima factorum partitione, cum ratione eius quod sponte, & quod inuite, tum ratione eius, quod consilio vel temere.

[ἀδικεῖ μὲν καὶ δικαιοπραγεῖ.] Quæ iusta sint, & quæ iniusta, inquit, perspicui potest ex iis, quæ adhuc sunt explicata, de proportionem & talione, de iure patrio, &c. de natura & lege: Nunc de facientibus, qui iusti & iniusti, & de factis, quæ iusta & iniusta sint dicenda, quæ non: Nam potest quidem esse iustum, vbi tamen nulla sit iniuria seu iniuste factum: potest esse iniuria, iniuste factum: vbi tamen faciens non sit iniustus. Et de hac re agit Aristoteles & *lib. 1. Rhét. in fin.* Huc quoque pertinent, quæ supra *lib. 1.* de sponte & inuite factis, & de consilio sunt explicata. Ex quibus omnibus tanquam fontibus manant Iuriconsultorum disputationes grauissimæ, de casu fortuito, vt incendio, ruina, inundationibus, culpa, diligentia, custodia, de vi & metu, de ira, ebrietate, & id genus aliis negotiorum attributionibus seu euentibus, de quibus in *l. contractus, ff. de reg. iur. in l. quod Nerua, depositi, l. aut facta, de pœnis. l. si aut certo, ff. commodati.*

[ὅτι οὐκ ἐστὶν δικαιοσύνη.] Primum de iuste & iniuste facientibus, eos iuste & iniuste facere, qui sponte, qui autem non sponte fecerint, eos iuste aut iniuste non facere, nisi ex euentu seu per accidens. nam qui iniustum quid facit inuite, facit ille qui-

quidem iniuste, non proprie tamen, sed ex euentu, quia
 ut quod fecit, sit iniustum, accidit illi, id est, non tam ra-
 tione facientis, quam rei ipsius est iniustum, verbi gratia
 Parricidium iniustum est, ab ignorante tamen aut furioso
 factum, proprie iniuste factum dici non debet, sed per ac-
 cidens, quia scilicet ipsum per se parricidium sit iniustum,
 non ratione facti aut facientis. Et hoc est, quod ait, *εἰ γὰρ συμ-
 βίβηται.*

ἀδίκημα δὲ καὶ δικαίωμα πρόημε.] Quod de facientibus, i-
 dem de iuste & iniuste factis, ea definiri *πρὸς ἑκαστὸν & τῷ ἀκυ-
 σίῳ*, id est, eo quod sponte, & eo quod inuite scilicet sit, nem-
 pe ea vere dicenda esse iuste & iniuste facta, quæ sponte, non
 quæ inuite fiant. Confirmat ex eo, quod sponte facta de-
 mum vituperari soleant aut laudari, de quo supra *initio libri*
3. ubi explicauimus ea, quæ sponte fiant, laudari aut vitu-
 perari duntaxat. Quare ut in aliis, ita & in his iuste & in-
 iuste factis magnam vim habet id quod sponte, & id quod
 inuite: adeo quidem, ut id demum iniuste factum vocetur,
 si sponte fiat: Et hoc est quod ait, *ἄλλο δὲ καὶ ἀδίκημα, &c.*
 nisi enim erit voluntarium, non erit *ἀδίκημα*, quantumvis
 alioqui iniustum, ut de parricidio modo diximus. Ex quo
 & hoc perspicitur, reperiri quædam iniusta, quæ tamen non
 sint iniuste facta. Et hoc est, quod ait, *ὅτι ἀδικεῖν πῶς οὐκ ἔστι μὲν.*
 quod vtilissimum est præceptum ad pœnas & multas mo-
 derandas, adeo ut si duo idem crimen admiserint, alter spon-
 te, alter inuite, hic sit dimittendus, alter puniendus.

λίγην δὲ ἐκύσιν.] Quia magna vis posita est in eo, quod
 sponte, & in eo quod inuite: de his quæ supra *libro tertio*,
 hic breuiter exponit, eaque mox ad ipsa iuste & iniuste fa-
 cta accommodat, & prius quidem quod sponte, id esse ait,
 quod cum in sua sit potestate, sciens prudensque quis fe-
 cerit, verbi gratia, si quem qua re, quo modo, quamob-
 rem non ignoret, percusserit; Et hoc amplius neque casu,
 aut vi & metu coactus. nam alioqui non esset in eius pote-
 state: quæ enim fortuita aut necessaria, non sunt in nobis,
 fortuna plane est extra: vis quoque & metus liberæ pote-
 stati sunt contraria. Itaque ad id quod sponte, duo sunt ne-
 cessaria, scientia, & ut sit in nobis [id est, in nostra potestate,
 seu libero arbitrio] qua posteriore particula fortuna & vis
 excluduntur, alterutrum si absit, non est voluntarium. nam

si quem sciam esse patrem, percussero, metu tamen aut vi subactus: contra vero si à nemine quidem coactus, tamen patrem eum esse ignorem, percussio non erit voluntaria. Eadem est ratio aliarum attributionum, quamobrem, quo fine, ad quem scopum, quo modo, qua re seu organo, de quibus *supra lib. 3.* copiose. Ad facta vero voluntaria, scientia & libertas arbitrii requiruntur. Sic eiecto telo aliquem si interfecerō, casus est fortuitus.

τὸ δὲ ἀγνοεῖσθαι.] Hic de eo quod inuite, quod proeriorum ratione, de priore cognoscitur, esse id quod vel abia-
 sciente fiat, vel quod in potestate facientis non sit positum, puta, fortuitum, vel quod vi fiat. Et hoc est, quod ait *μὴ ἐν αὐτῷ δὲ ὁ ἢ βίη*, ubi non recte scholiastes Græcus pro *τὸ* scribendum putat *ἀλλὰ*, quasi hoc dicat Aristotel. inuite factum est, quod non est in nobis, sed quod vi adhibita sit. Non recte inquam, nam & omnibus libris repugnat, & his verbis, *ἐν αὐτῷ δὲ ὁ* commodè altera eius pars intelligi potest, fortuna, cisi statim exprimitur altera de vi & metu. Cæterum quia varia sunt ignorantia genera, de quibus *supra* diligenter explicatum est *libro tertio* (sunt enim quæ ignorari non debeant, unde est ignorantia iuris apud Iuriconsultos, & ignorantia rerum per se honestarum apud Philosophos: Est & ignorantia, cuius ipsi nos simus autores, ut in ebrietate, amore, iracundia, &c.) ea hoc loco commemoranda & diligenter sunt repetenda, propterea quod ex his magna existat iuste & iniuste factorum varietas. Ignorantiam iuris denique ruri admittunt Iuriconsulti, quam tamen in ciuitate non admitterent. Sic septem testes in testamentis constituendis adhiberi debent, si rusticus duos tantum adhibeat, excusatur ignorantia iuris.

πᾶσι δὲ ἐστὶν.] Ne quis miretur, quod modo dixerat, etiam à sciente quædam inuite fieri, nempe quod in eius non sint potestate, confirmat hoc similitudine naturalium actionum & perpeffionum; quæ & ipsæ scientibus nobis fiant, sed tamen & inuitis, ut senescere, canescere, mori, cibum concoquere, &c. Nam hæc scientibus quidem nobis sunt, sunt tamen & *ἀνέσθαι*, siue ut loquitur Aristoteles, neque sunt ex iis, quæ sponte, propterea quod natura fiant, neque etiam ex iis, quæ inuite, quod mirum videatur, cum inuitis et nobis ea accidunt, & quæ non sponte, ea fiant inuite, verum

verum dici potest proprie quidem ea nobis iniuris accidere, vt quæ à natura pendeant : quia tamen & nos aliquid adiunximus (nam & mortem accerere, & retardare canos, famem reprimere possumus) ea re quodammodo & per accidens etiam in nostra potestate dici possunt, & proinde non plane esse ἀπὸ αὐτῶν.

ἐν δὲ ὁμοίᾳ.] Hic iam accommodat disputationem de eo, quod sponte & quod iniure ad ipsa iuste & iniuste facta, nimirum & in his locum habere euētum seu accidens. Summa est ista, vt alia omnia facta, ita & iuste & iniuste facta, eo q̃ sponte diriguntur & æstimantur; vt si sponte fiant, proprie ita dici debeant, si non sponte, non proprie, sed ex euentu seu per accidens Rationem cur per accidens, *initio huius cap.* attulit Aristot. & ibi explicauimus. Exempli affert ipse Aristot. de iniuste facto vnum, alterum de iuste facto ex euentu.

τῶν δὲ ἐκασίῳ.] Prioris diuisionis, qua facta in ea, quæ sponte, & ea quæ iniure tribulimus, hic prius membrum ἐκασίῳ, & quodam hoc amplius partitur : nam ea quæ sponte, vel fieri consulto, vel non consulto seu temere. Omnia namque, quæ facimus, si sponte ea vel cogitato, vel temere & impetu quodam facere solemus ; Consilio seu consulto fiunt ea, quæ antegressa deliberatione seu cogitato fiunt : non consulto seu absque προαίρεσις sunt ea, quæ nulla antegressa deliberatione, temere, impetu, & ardore quodam fiunt, vt Clodius Milonem consulto aggressus est, quia cogitato & deliberato animo : Milo Clodium occidit non consulto, sed ex tempore arrecto animo ad se defendendum. Huius generis sunt, quæ ira aut simili perturbatione fiunt : hæc non fiunt consulto, fiunt tamen sponte. Atque ad hunc modum & supra *libri 3. initio* explicatis eo quod sponte, & eo quod iniure continuo de προαίρεσις explicat. Vfus autem tam huius ἐκασίῳ, quam prioris diuisionis (cuius tamen usum iam attulimus) infra perspicietur.

τῶν δὲ ἐκασίῳ βλάβῳ.] βλάβη ab aliis redditur noxa, à ple-
risque damnum: rectius fortasse fraus, propterea quod damni
vocabulum angustius esse videatur, vt quod ad rem familiarem
duntaxat pertineat, & Græce dicitur ζημία, de quo *sup. cap. 4.*
βλάβη a. hoc loco omnia complectatur incōmoda, quæ ab aliis
inferuntur, damna rei familiaris, maledicta, stupra, vulnere-
ra, mortes, quam late apud veteres, & in primis apud Cicer.
fraus.

fraudis patet vocabulum. Est enim ambiguū: nam & pro dolo, quod vulgo est notum, & idem quod βλάβη hoc loco, interdum valet; possit & incommodum reddi. nam & Cic. *in Eth. de fin.* βλάμματα reddit incommoda, ut ἀφελήματα commodā. cæteroque & apud Græcos βλάβη & βλάμματος vocabula angustius plerumque de re familiari dicuntur, ut apud Demosth. *in Mydiam*, ubi leges affert ἀφ' ἧς βλάβης, & accommodat ad hunc locum scribit: si βλάβη esset sponte facta, pœnam fuisse dupli, si inuite, simpli. Nunc ad rem: Aristoteles igitur cum videret tria esse vulgo v̄sitata vocabula fraudum, nempe quibus alius lædatur ab alio; ut disputatio sua prior (quod diligenter in his libris seruat) moribus congruat, ostendit, quemadmodum hæc vulgo v̄sitata fraudum vocabula ad priores partitiones accommodari possint, & prius quidem de eo quod inuite, cuius quia duæ sunt partes, ignorantia & non esse in potestate; hinc duo quoque fraudum vocabula existunt. Posterius de eo quod sponte, quod ipsum quia vel sit consulto, vel temere: hinc quoque duo videbantur existere debere fraudum vocabula. vnum tamen duntaxat affert, propterea quod disputatio de prozereſi, non tam vulgo & magistratui, quam philosopho sit nota. Satis est magistratui, si quid sponte & voluntate fiat: animum hominis, & an qui fecit, sit probus, an improbus, non ita scrutatur teste Aristot. *lib. 8. Magn.* quare vno communi nomine ea quæ vel consulto, vel non consulto fiunt, quia omnia sponte, ἀδελήματα recte dicuntur. De his tribus fraudum generibus Aristot. eodem modo agit, sed breuius *lib. 1. Rhet. in fi.* Cic. *lib. 1. Offic.* duo duntaxat fraudum genera, eaq; longe alia commemorat, quorū alterum vi, alterum dolo. Verum ea Ciceronis distinctio nō tam principia, quam modum actionū attingit.

ὅτι μὲν ἔν περὶ λόγῳ.] Diximus ex eo quod inuite, duos nate fraudum genera, alterū propter imprudentiam, alterum quia non sit in potestate. Hæc duo hic explicat Arist. & de potestate quidem prius: Ait igitur si quid fiat περὶ λόγῳ, id esse ἀτύχημα, infortuniū Latine dicere possumus, seu potius duobus verbis, fraudem fortuitam. Nam infortunii verbum cum apud Cic. non reperitur, tum nō tam factum fortuitum, quod valet ἀτύχημα, quam calamitatem aut aduersam fortunam ἀτυχίαν seu ἀτυχίς valet. Infortunium igitur ea est fraus, quæ περὶ λόγῳ infertur, id est, præter communem hominum opinionem,

nionem, & contra rationem quodammodo. nam fortuna rationi est inimica, inquit Aristoteles *lib. 11. Physica*, verbi gratia, si tecto quis decidens prætereuntem suo casu forte opprimat, est fraus fortuita. Si venator feram persequens, hominem in vepteto delitescentem pro fera interfecerit, seu traiecerit, ubi plane res non est in nobis, sed extra nos ἀτυχήματα dicuntur.

ὅτι δὲ μὴ παραλόγως.] Alterum fraudis seu noxæ genus, ἀμάρτημα Græci, peccatum & erratum vocant Latini. Hoc igitur ait esse fraudem eam, quæ non sit illa quidem παραλόγως, nec opinato, sed sit absque malitia tamen, sit non animo nocendi. Exempla affert Aristoteles paulo supra. ὅτι μὴ πῶν, μὴ πῶν, &c. ubi factum quidem non in fortuna, sed in ipso est positum, per imprudentiam tamen potius admittitur, quam malitiam, quod multis modis accidere potest, ignorando quem quo modo, qua re seu organo, & cuius rei causa, verbi gratia, si quis alterum lædat aut vulneret, vel pun gere duntaxat excitandi causa voluerit, aut cum alio gladius se exercens, illum imprudenter læserit. Quod genus, quia ut dixi, multimodis accidit, ea re plerique eo confugere solent excusantes errorem, imprudentiam, &c. qua de re apud Rhetores,

ἀμάρτημα μὲν γὰρ.] Planius hic differentiam inter hæc duo fraudum genera exponit. nam peccatum esse tum, cum in ipso peccante fraudis aut noxæ principium aut causa fuerit: infortuitum vero ubi principium totum fuerit extra, neque in facientis potestate. Atq; hac quoq; ratione ille peccare dicitur, ut in quo aliquid sit situm, & qui non facere potuerat: hic non item, ut in quo nihil sit positum, nulla prorsus sit culpa.

ὅτι δὲ αἰδώς.] Adhuc de fraudibus eius, quod iniuste; nunc de eo quod sponte: quod quia bipartitum fecimus, unum consulto, alterum temere. Aristot. omnia quidem quæ sponte & à sciente sunt, siue consulto siue inconsulto, ostendit esse quidem illa iniuste facta, in hoc convenire omnia: discrepare tamen, quod ex consulto factis faciens ipse iniustus & improbus, ex alteris non item esse dicatur. Et hic est usus huius διαρίσεως, qua cognoscamus, quis vere iustus aut iniustus sit dicendus, quis non. Primum igitur de iis, quæ non consulto, licet sponte & à sciente & prudente fiant: Esse quidem illa vere ἀδίκήματα seu iniuste facta, cumque qui ea faciat facere iniuste,

iniuste, non tamen iniustum propterea aut improbum esse. Ratio est hæc, quia non malitiose aut nocēdi studio ea faciat, exemplo sit ira, & aliæ perturbationes necessariæ & naturales, natura nobis insitæ, amor, libido, cupiditas, &c. ut si quis philtro præstito amoris causa amantem interficiat, ex his utique perturbationibus perspicuum sit, quædam etiam sponte & à sciente peccari, nō tamen nocendi studio & malitiose. Es hac ratione ita qui peccat, improbus aut iniustus dici nequit, ut iratum, qui alteri nocuerit, nemo iniustum aut improbum dixerit, eo quod non de industria, sed animi commotione id fecerit. Quare eleganter vetus poeta ira factum ab eo quod consulto, distinguit, hoc senario. *ὅτι καὶ θυμῷ, &c.* vbi *καὶ θυμῷ* idem valet, quod *καὶ ἀεὶ σκοπούμενος*, ut apud Demosth. in Mydiam; Leges, inquit, morte & perpetuo exilio puniunt eum, qui hominē occiderit *καὶ ἀεὶ σκοπούμενος*: qui vero ἀκρίτως iniuste, eum venia dignū iudicant. Quo loco quod *καὶ ἀεὶ σκοπούμενος*, idem paulo post dicit, *καὶ ἀεὶ σκοπούμενος*, quibus contrarium facit ἀκρίτως, quod idem facit Aristot. lib. 4. Polit. in fin. nam subtilis hæc Philosophi distinctio inter ἐκείνου & ἀεὶ σκοπούμενος, non observatur plerumque à plebe & oratoribus: nam vocant hi omnia etiam, quæ ἀεὶ σκοπούμενος sunt ἐκείνου & contraria ἀκρίτως. Quo confirmatur explanatio illa nostra superior, vbi rationem attulimus, cur vno nomine tam ea quæ consulto, quam quæ non, id est, omnia ἐκείνου dicantur ἀδίκως.

ἔτι δ' αὖτε.] Duo affert argumenta, quibus ostendat iratum non agere consulto. Prius est, quia iratus non incipiat, non prior lædat, sed is potius, qui irascendi causam illi dedit. Formula:

Qui consulto nocet, is prior & ultro nocet, etiam non violatus.

At iratus non nocet, nisi lacessitus.

Ergo non consulto.

ἔτι δ' αὖτε.] Alterum argumentum, quia fraude ab irato facta, non de facto, sed de iure quæstio esse solet. Formula:

Qua consulto, in his non de iure, sed de facto quaritur.

At in his, qua per iram, contra se res habet, id est, non de facto, sed de iure quaritur.

Ergo ea qua per iram, non sunt consulto.

De iure & de facto quærrere verba sunt Rhetorum, quibus & Iurisconf. utuntur, apud quos crebra est mentio quæstio-

num iuris & facti. l. i. ff. ad Vlpianum. Cic. in Miloniana facti, inquit, *questio est in eculeo, iuris in iudicio*. Facti questio est, cum de ipso facto dubitatur, ut apud Cic. pro Roscio Amerino, an Roscius parentem occiderit. Et pro Caccinna, an Caccinna de fundo suo sit deiectus. Iuris est questio posterior, nēpe ubi de facto iam constat, ut in Miloniana, an Clodium Milo iure occiderit. Nunc ad rem. Propositio est perspicua. nam qui cogitato & malitiose alicui nocet, scit profecto iniuriam se facere, seu, ut inquit Arist. ὁ δὲ τιμωρ ἄλλους. Sic enim hæc verba accipi debent, & accommodanda etiam sunt. nam qui hoc agit, ut insidiosè aliquem occidat, ut cogitatam necem alicui offerat, is profecto excusare se non poterit. Iuris aut iniuriæ questione, si de eius consilio & cogitatione constet: itaq; factum occidisse se negare solet. At iratus (quæ erat assumptio) contra factum quidem non dissimulat, fatetur, inquit Arist. factum, sed iure se fecisse defendit. Rationem adiungit hæc, ira namq; est ob iniuriam φανερόν, quæ est, quasi definitio iræ? nam ut ait Cic. lib. 4. Tuscul. Stoicos imitatus (quo modo & Aristot. fere lib. 2. Rhet.) ira nihil est aliud, quam libido puniendi eius, qui videatur læsisse iniuria.

ἢ ὅτι φανερόν ἐστι.] Quod dictum in iis, quæ per iram, quæri de iure, non de facto, id à dissimili contractuum exemplo explanat hoc loco. Nam aliter, inquit, se res habet in contractibus (verbum συναλλάσματος enim angustius hic accipitur quam supra) seu inter contrahentes non de iure, sed de facto potissimum quæri solet, an gestus sit & celebratus contractus, an pecunia soluta nec ne: quam sibi solutam negat creditor, aut debitor, cum inquam se vendidisse equum ait venditor, negat emptor; quæ quia absque nocendi studio & ab æquitate discedendi non fiunt (alter enim contrahentium negat, quod alter ait fraudandi causa) ea re prudenter ait Aristoteles, abesse non posse, quin contrahentium alter sit improbus, nisi si obliuione id fiat, ut si creditor solutionis sibi à debitore factæ immemor, ut interdum fit, eam plane sibi factam esse neget, hic utique, ut cui non assit nocendi studium, improbus dici nequit. Cæterum quod ait Aristot. in contractibus de facto duntaxat quæri, id non ita accipiendum est, quasi nullæ iuris quæstiones de contractibus existant, quas constat esse innumerabiles: & in quibus tanquam in materia sua versetur Iurisconsultus (quæstiones contractuum materia Iuriscons.)

sed ita

sed ita potius, quod inter ipsos contrahentes de facto potius ambigatur: primum, an sit factū, deinde an hoc vel illo modo, ex quibus facti attributionibus seu varietatibus postea iuris quæstiones existunt. *l. si ex plagis. §. in diuo. ff. ad l. Aquilianam.* Et Cic. in *Topic.* quæstio facti est oratorum; iuris Iur. consultorum.

ὥστ' ὁ μὲν οἴεται.] Obscurior est versiculus, cuius tamen hanc puto esse sententiam: dixerat modo, eos, quorum alter per iram læserit alterum, de facto consentientes ὁμολογῶντες, de iure tantum inter se dissentire, postea interiecit Aristot. (quod illi est vñtatum) ὁ δὲ ἐπιβλάσας, id est, at enim qui insidiat: id est, insidiosè seu consulto nocet, non ignorat se iniuriam facere alii, quam interiectionem supra explicauimus, & suo loco accommodauimus. Mox redit ad iratum & ab eo cæsum, & ait ὥστ' ὁ μὲν, &c. Itaque, inquit, alter quidem, nempe læsus iniuriam se accepisse ait, alter nempe iratus negat, quia ab illo ante sit læsus: nihil enim aliud hoc loco dicit Aristoteles, quam eos non de facto, sed de iure inter se cõtendere. Dominus Muretus hanc clausulam vt spuriam Latine nō reddidit, quod mihi non probatur, cum quia libris omnib. repugnat, tum quia huius clausulæ non incommoda sit sententiā, quam exposui, & quo modo sit accommodanda,

αὐτὸ δὲ ἐν ἀρεταῖς.] Diximus iniuste facta partim fieri consulto, alia non item. De his explicato; nunc de illis, quorum hanc vim esse ait Aristot. & proprietatem, vt ex his solis iniustus quis dicatur, & vere sit, nempe si vel à proportionē (quo pertinet ius in tribuendo) vel ab æqualitate (quo in commendationis) discesserit. Ad eundem modum & iustus dum is dicitur, qui iuste fecerit consulto: nam iuste faceretiā non consulto quis potest, modo sciens. Ad summam, facta ipsa tam iusta quam iniusta, solo eo quod sponte, seu sola scientia æstimantur: autores vero vt iusti vel iniusti sint, hoc amplius præter scientiam necessaria quoque est ἀρετή: quod idem in omnibus virtutibus & vitiis ostendimus supra lib. 2. cap. 4. videantur & quæ supra cap. 6. initio.

τῶν δὲ ἀκαρίων.] Tota fere disputatio de scientia & ἀρετῇ eo pertinet, vt videamus, quæ fraudes aliæ aliis magis sint puniendæ, quæ minus. Itaq; Aristot. extremo cap. distinctione adhibita id explicat. Ait igitur fraudes eas, quæ non sponte, partim mereri veniam, partim non item. nam ex superioribus

ribus constat inipste facta omnia, vel sponte fieri, vel inuite: de iis quæ sponte, certum est ea vix mereri veniam; de iis quæ inuite, quæ ἀμαρτήματα seu peccata diximus vocari, distinguit nempe ea demum veniam mereri, quæ per imprudentiam fiunt, quæ vero non per imprudentiam, licet ab imprudentibus, non item. Furiosus facit per imprudentiam, ebrius imprudens, quæ de re diximus *supra lib. 3. cap. 1.* Aliis id verbis expressit Aristot. in *Magn. Imprudentia*, inquit, *cuius ipsi non similes auctores, excusant & veniam meretur: alia non item, ut sit inebrio.* Recte autem hanc distinctionem ab imprudentia petit Aristot. eo quod de peccatis seu inuite factis agit, quæ inscientia seu imprudentia definiri diximus. Nam inuite facta fiunt, vel per ignorantiam, vel per vim.

αὐτὸ πᾶσι δι, μὴ π.] πᾶσι δι naturale vocat, inquit scholiastes Græcus, potus & cibi cupiditatem: humanum, voluptatem, dolorem, misericordiam. non recte, nam naturalia & humana Pathe sunt eadem: quæ enim supra paulo pathe necessaria & naturalia, & quæ hominibus accidunt, eadem hic humana & naturalia vocat. Eadem igitur sunt pathe naturalia, necessaria, humana, homini accidentia, ut ira, dolor, voluptas, amor, &c. sic Cicero pathe perturbationem vocat more stoicorum: Varro pathe; scit enim esse conueniens Latinum verbum. De his autem id hoc loco significat Aristot, veniam ea mereri, utpote quæ licet à scientibus, non malitiose tamen & male deliberato animo, ut paulo supra dixit. Qui locus diligenter est notandus, nam & Iurisconsulti iram & similes animi impetus excusare solent aliquatenus. *l. aut facta. ff. de penis, l. quicquid. ff. de reg. iuris.* Sed hac de re & supra *lib. 3. cap. 1.* Notandum & hoc, ea quæ per pathe fiunt, hic ab Aristot. numerari inter ἀνύσια, cum tamen modo supra inter ἀνύσια, & certe à scientibus accidunt. Dicere possumus cum scholiaste Græco verbum ἀνύσια latius interdum patere & complecti etiam ἀσχεσίτη, quod paulo supra nos oratoribus vsitatum esse ostendimus. Pathe igitur proprie quidem sunt ἀνύσια, quia cum scientia: improprie tamen latius sunt & ἀνύσια, quia ἀσχεσίτη absq; malitia.

CAPVT IX.

COMMENTARI.

Ἀπὸ τοῦ δι' αὐτὸς π.] Duo huius capituli membra faciamus:

Dd

quorum

quorum priore ex positis quinque quæstionibus explicentur quatuor, & quidem duæ potissimum. Posteriore refellitur vulgi opinio existimantis iustitiam & iustum rem esse facilem, nostriquæ arbitrii; extremo capite est & *ἐν ἡμέτεροις* quoddam satis alienum.

πρῶτον μὲν εἰ εἰσιν.] Primæ quæstionis occasionem arripit ex Euripidis in *Bellerophonte* dicto à communi hominum opinione abhorrente, vbi patricidium excusans seu commemorans; *filius matrem*, inquit, *pe-enni, verbulo ut dicam, meam, sponte & sua & mea, aut sua, sed non mea: vel volens volentem, seu volentem non volens*. Repugnat enim sensui communi, est *παράδοξον* & *ἀτόμον* dicere, seu sponte & voluntate aliquam esse peremptam, nemo mortem appetit, vbi nulla vrget necessitas aut calamitas. Frustra igitur hic laborant interpretes, in explicanda Euripidis verborum absurditate.

πῶς ποτε & αἴτιον.] Hic demum quæstionem primam exponit, an sponte quis accipiat iniuriam, an volenti fiat iniuria, ut Iurisperiti loquuntur, ut si volens quis veneat, & servus fiat, *l. i. §. vlt. adeo. ff. de iniuriis*. Si cui furtum fiat volenti. *l. inter omnes §. penult. de furtis*. Si volens scæmina rapiatur, *l. i. in fi. C. de raptu virginum*. Si consensum creditorum à debitore, alioqui etiam non soluendo, quis aliquid emat. *l. nemo ff. de diversis reg. iur.* Sic minus si quis accipiat, quam sibi debeatur, idq; æquo animo ferat, & reliquum debitori remittat, acceptum ferat, quæritur, an iniuriam accipiat. Sic apud Theologos conuicia, verbera & id genus alias iniurias si quis patienter ferat, quæri potest, an accipiat iniuriam? Late igitur patet hæc quæstio, & ad vitam communem est perutilis. Aristot. eam in *Magnis* planius, hic obscure, admixtis aliis quæstionculis, explicat, rectæ tamen rationi & Iurisc. congruentem. Quærit igitur primum, an iniuriam accipere sit *ἐκέρχον*, an vero *ἀκέρχον*. Deinde utrumcunque tandem sit, an sit totum, an ex parte, siue *ἐκέρχον* siue *ἀκέρχον*. Idem quærit de iure accipiendo, an ius suum accipere, seu ius suum obtinere potius (*δικαιώδης* vocant Græci) sit *ἐκέρχον*, an *ἀκέρχον*, & utrumcunque & hoc sit, an totum, an ex parte, & primum quidem iniuriam accipere esse *ἀκέρχον* non explicat statim: totū ne sit, an ex parte, de eo videri esse ait totum, quia eius contrarium sit totum, id est, quia iniuriam facere totum est *ἀκέρχον* (de

quo priore capite.) Ergo & iniuriam accipere, est totum, siue *ἐκέρχον*, siue *ἀκέρχον*.

καὶ ἄρα ἅπαν.] Id est, quia *ἀδικεῖν* totum est *ἐκέρχον*, erit & *ἀδικεῖσθαι* totum siue sit, siue aliter, siue *ἐκέρχον* siue *ἀκέρχον*.

ὁμοίως δὲ καὶ.] Ad eundem modum ius obtinere, totum videtur, siue *ἐκέρχον*, siue *ἀκέρχον*, quia eius contrarium seu relativum, ius reddere seu facere, totum est, nempe *ἐκέρχον*.

ὡς ὁ λόγος.] Id est, cum eadem sit contrariorum ratio: certe rationi est consentaneum, ut quemadmodum se habet *ἀδικεῖν*, ita & se habeat *ἀδικεῖσθαι*: & ut *δικαιοπραγεῖν* seu *δικαιῶναι* ita & *δικαιῶσθαι*.

ἄτις δ' αὖ δέξει.] Adhuc quaestiones dantaxat proposuit, hic explicat, & prius de *δικαιῶσθαι*: deinde de *ἀδικεῖσθαι*. Quid sit *δικαίωμα* & *δικαιῶσθαι*, supra explicauimus. nam *δικαιῶσθαι* is dicitur, qui quod suum est assequitur, quod sibi debetur, id est, ius suum obtinet, siue bonū siue malum auctoritate iudicis vel arbitri. nam apud hos plerumque locum habet *δικαίωμα* & *δικαιῶσθαι*: potest tamen & apud priuatos locum habere, si sua sponte quis alteri suum ius, & quod illi debetur, tribuit. At igitur Aristoteles *δικαιῶσθαι* partim esse *ἐκέρχον*, partim *ἀκέρχον*, id est, ius obtinere quemque suum, nunc volentem, nunc inuitum. Absurdum, inquit, sit, dicere, totum esse *ἐκέρχον*: nam multos videas *δικαιῶσθαι* inuitos, qui ius obtineant inuiti, ut in malis, qui punitur *δικαιῶται*, sed inuitus; qui minus accipit quam sibi debeatur, à iudice, *δικαιῶται* ratione iudicis, non tamen ita volens, ut qui malit amplius & totum. Et si igitur *δικαιοπραγεῖν* totum est *ἐκέρχον*, ut priore capite explicauimus; *δικαιῶσθαι* tamen totū non est *ἐκέρχον*: ut quia reperiantur, qui ius quidē obtineāt, sed inuiti.

ἐπὶ καὶ τῷ.] Terriam hic quaestionem intericit etiam de accipienda iniuria, de qua totum fere est caput, ut priora sunt de faciunda: an qui iniuste quid patitur, patiatur & iniuriam omnis. Quo verbo postremo hæc quaestio prioribus est accommodanda, quod neque alij, neque scholiastes Græcus vidit: nam ut in prioribus quaesitum fuit de toto seu omni, ita & hic, an omnis iniuriam accipiat, cuicumque iniustum aliquid fiat. Quaestionem hanc Aristoteles dissoluit comparatione actionis & perpeffionis, & quidem accommodate: nam iustitiz, quæ ut minimū inter duos semper est, hæc duo tanquam extrema semper consideranda sunt: facit alter ius, obtinet

alter : alter facit iniuriam , accipit alter, & hæc quidem de Methodo. Est autem hæc quaestio vtilissima & ex qua & priores duæ sunt intelligendæ. Et si de hac, id est, de verbo ἀδικεῖν iam supra satis videbatur explicatum cap. 8. initio, conclusione vitur ista : Quæ actionis, eadem & perpeffionis est ratio. Ergo vt per accidens iusta & iniusta quis facere potest, ita & perpeti. De faciendo dictum est supra initio cap. 8. hic de perpetiundo. Diximus namque supra res iustas & iniustas per accidens quem facere, qui eas non sua voluntate, sed coactus faciat : per se vero, quando sua sponte. Et hoc quidem in rebus iniustis ἀδικεῖν, illud ἀδικα πράττειν Græci dicunt: Latini illud rem iniustam facere, hoc iniuriam. Quare vt in actionibus, aliud est rem iniustam facere, aliud facere iniuriam : illud per accidens, hoc per se ita & in perpeffionibus aliud est ἀδικεῖν πάχων, aliud ἀδικεῖσθαι, seu Latine, aliud iniustam rem perpeti, aliud iniuriam. Ex quibus perspicuum est, posse quem iniustam rem perpeti, qui tamen nullam accipiat iniuriam, verbi gratia, adultera, rem iniustam perpetitur, iniuriam non item. Sic igitur dicamus, omnes qui iniuriam, & rem iniustam perpeti, sed non contra, id est, non omnes qui rem iniustam, etiam iniuriam perpeti, quæ fuit quaestio. Quod autem de re iniusta & iniuria, idem de re iusta & iure dici potest, quod de iniuria accipiendâ, idem de iure obtinendo, nam vt qui rem iustam obtineat, non statim dicendus sit ius obtinere, sed qui hoc, illam dicendus sit obtinere. Aliud est igitur vt δικαία πράττειν rem iustam facere & δικαιοπραγεῖν seu δικαῖον ius facere seu reddere, quæ duo sunt actionum propria : ita & aliud est δικαία πάχων, rem obtinere iustam, & δικαιοῦσθαι ius suum obtinere. Coniungenda sunt scilicet δικαία πράττειν, & πάχων, & δικαιοπραγεῖν, ac δικαιοῦσθαι. Hinc discipuli non accipiebant iniuriam, quia triumpharunt cum persequerentur à Saulo ; iniuria enim fit nolenti. Iniusta quidem est actio persecutio.

ἀδυνάτων ἢ ἀδικείας.] Præclara est hæc clausula, qua prioris de actione & perpeffione comparisonis, tanquam conclusio & confirmatio continetur. Nam, inquit, quod diximus, vt agere ita & perpeti, esse accipiendum, id verissimum est. neque enim vnquam iniuriæ potest esse perpeffio, nisi & sit illatio, & tanquam actio : & sic nisi sit actio, non erit perpeffio. Fieri, inquit, non potest, vt iniuriam quis accipiat, vbi

nemo est qui faciat : & rursus, ius obtinere nemo potest dici, nisi si constitutur qui velut faciat & reddat. verbi gratia, si ignorans quis alium percutiat, percussus non accipit iniuriam, eo quod percussor non faciat, utpote ignorans : iniustum tamen quid hic facit, & ille perpetitur. Itaque ut iniuria proprie accipi dicatur, in primis spectandus est is qui fecerit, qui eam inferat, ut hoc loco dicitur, & iam explicauimus. Spectandus tamen & is erit, qui perferat, ut mox explicabimus : nam ut quis sciens prudensque alii noceat, etsi à sua parte ad faciendam vere iniuriam, omnia perfecit, si tamen non nolenti noceat, proprie iniuria accepta dici nequit, quod volenti non fiat iniuria, de quo mox. Hinc quaerunt Iurisconsulti, an furtum faciat, qui rem alienam domino volenti (quod tamen ipse cum auferret, ignorabat) auferat. *l. inter omnes. §. penult. ff. de furt.* Hinc iniuria tanquam norma sua definitur scilicet voluntario. Fieri non potest, ut accipiatur iniuria, ubi nemo est, qui eam fecerit, ut si furiosus occidat aliquem, non facit iniuriam, proinde interfectus non accipit iniuriam, sed accipit rem iniustam. Sic & is qui fecit, fecit rem iniustam.

Quæri potest; an Christus crucifixus acceperit iniuriam? Duo termini hic considerandi, agens & patiens, si alterutrum desit, non erit iniuria: iniuria ut fiat nolenti necesse est. Iudæi ne volentes fecerunt? voluntas in sciente est, qui ignorantia quid faciunt, in iis non vere potest dici voluntas, cum non fecerint voluntate & ignoranter, non fecerunt iniuriam. Aliter tamen de hac re disputari potest, negatur, quod fuerit in Iudæis ignorantia. Non omnis ignorantia tollit voluntatem, sed talis demum, cuius ipsi non simus auctores.

αὐτὸς ὁ ἰσχυρὸς.] Confecta hac quaestione de discrimine iniuriæ, & rei iniustæ, confecta & altera de iure obtinendo: redit ad primam; an volenti fiat iniuria? quam vno hoc argumento dissoluit, non fieri inquam, quia omnis iniuria sit malum quiddam & turpe, id quod *supra lib. 3.* est explicatum, ubi ostendimus voluntatem esse extremi seu finis, id est, boni aut veri in viro bono, aut opinari in improbo & in incontinente. Hæc igitur una est ratio, quam in *Magnis* apertius expressit, cur nemo sponte iniuriam accipiat. Hoc autem loco non tam aperte: nam contradictiones potius refellit, ex quibus tamen eadem illa ratio elici optime potest.

Contradictiones autem sunt duæ : affert namque duos qui sponte iniuriam accipere videantur.

et δὲ ἐν ἀπολῳς.] Hic de priore, nempe de incontinente, qui sponte iniuriam accipere videatur, quod sponte sua sibi noceat. Formula, quam integram affert Aristoteles, quod tantum est.

Qui sponte nocet alii, is ei facit iniuriam.

At incontinens sponte sibi nocet.

Ergo & iniuriam sibi facit.

Ex qua quidem conclusione non hoc tantum sumamus, sponte sua quem iniuriam accipere, sed istud præterea, sibi ipsi quem facere posse iniuriam, quod ipsum non minus est controuersum; an sibi ipse quis iniuriam facere possit. Sed de hac questione infra cap. ult. Redit igitur ad rem propositam, & assumptionem etiam amplificat. hoc est, incontinentem non tantum sibi ipsum nocere sua sponte, sed alios quoque ipsi libenti *ἐν ἑαυτῷ* nocere libenter. Quod quidem est perspicuum, incontinentem & sibi ipsi multa mala parere sua sponte, & non coactum, scientem & prudentem, & ab aliis quoque multa ipsi afferri mala & incommoda. Incontinens in potu sibi ipsi multum nocet: in Venere, ab aliis multa accipit incommoda. Atque hæc quidem est contradictionis formula & exposicio. Verum Aristoteles propositionem falsam esse ostendit, qua dicitur is iniuriam facere, qui sponte nocet alii. Quam quidem propositionem confirmant aduersarii hac ratione, quod iniuriam facere nihil sit aliud, quam sponte alii nocere. Hanc igitur iniuriæ faciendæ definitionem vitiosam esse ostendit Aristoteles, neque satis plenam: nam addendum illi præterea, contra eius, cui nocetur, voluntatem. Hæc, inquit, plena est definitio tantæ iniuriæ faciendæ, sponte sua nocere alii contra eius voluntatem. nam ut actio, ira & permissio voluntate definitur. Quare is demum iniuriam accipere dicetur, cui repugnanti, nolenti & recusanti quid fiat iniuste, & hoc est, quod ait Aristoteles, *ἀδικεῖται δὲ ὑπὸ τῶν ἄλλων*, &c. cuius hæc sit formula:

Nemo sponte iniuriam accipit.

Nemo enim vult.

Ergo nec incontinens.

Cur autem nemo velit iniuriam accipere, rationem diximus initio, quam hic tandem expressit Aristoteles, quia nemo

nemo velit, nisi id quod sit bonum. At iniuriam accipere, ut puniri, &c. est malum. Quare & de incontinente, ita est statuendum, ut ne eum ipsum quidem, velle mala ea, in quæ tamen sua ipse sponte se præcipitat: sponte quidem mala suscipit incontinens, i. e. sciens prudensque, sed tamen contra voluntatem, id est, contra rectam rationem (cuius propria est voluntas) parens & victus propriis cupiditatibus: nam quæ ipse mala esse arbitratur & iudicat, facit tamen, id est, voluntati rectæ & iudicio, victus cupiditatibus repugnat. Quare incontinens dicendus erit, rem quidem iniustam pati, sed non iniuriam. Obseruandum autem hoc loco, incontinentem etiam aduersus voluntatem peccare, utpote aduersus rectam rationem, neque tamen ea re excusandus est, quod licet contra voluntatem, sponte tamen peccet, id est, sciens prudensque, neq; ab alio coactus. Nam voluntas semper id spectat, quod bonum, vel verum, vel opinate.

ὁ δὲ τὴν αὐτῆς.] Hic de altero, qui sponte iniuriam accipere videatur, nempe si quis sua sponte alii rem suam largiatur. Hic namque iniuriam sua sponte accipere videtur, eo quod damnum sentiat, & alteri tribuat lucrum. Quemadmodum apud Homerum *Iliad. sexto*. Glaucus Diomedæ hospitii veteri agnito armæ suæ aureæ dedit, receptis à Diomedæ æreis tantummodo. Respondet Aristoteles, nec hunc quidem accipere iniuriam, quia iniuriam accipere in aliena sit potestate positum, ab alio nempe à faciente pendeat; dare autem seu largiri rem suam aliis in nobis ipsis sit positum. Formula:

Iniuriam accipere non est in accipiente, sed in faciente, ut in quo facti seu actionis est initium & causa.

Atqui dare est in accipiente.

Ergo dare non est accipere iniuriam.

Ergo qui alii largitur, non accipit ex re iniuriam.

ἢ δὲ ἂν ἀποειλόμην.] Ad alteram huius capituli insigniorem questionem accedit. Ait autem duo sibi explicanda superesse, de iis quæ proposuerat, nempe de facienda & accipienda iniuria. Prius est, an plus tribuens, an vero capiens faciat iniuriam. Alterum, an sibi ipse iniuriam quis facere possit. De priore si verum sit tribuentem iniuriam facere, efficietur, & iniuriam quem sibi ipsum facere, quod in altero quærebatur. verbi gratia; Duo sunt socii, quorum

alter minorem sibi partem tribuat, socio attributa maiore, sua ipse sponte, hic si iniuriam facit, sibi certe facit: Et proinde sequitur, sibi ipsi quem facere posse iniuriam. Formula sit ista:

Si tribuens facit iniuriam.

Ergo sibi ipse quis facit iniuriam.

Verum de iniuria sibi facienda nihil hic amplius. Hoc igitur exquirat, An tribuens faciat iniuriam, an vero accipiens plus iusto. Tribuentium autem cum duo sint genera, dissimilis quoque est ratio & responsio. Nam vel duo priuati inter se partiuntur, vel iudex & arbiter inter alios duos. De priore genere ita statuit Aristoteles tribuentem non facere iniuriam, duabus rationibus cum quia etsi minus accipere videtur, minorem sibi tribuere partem, sæpe tamen reuera minus non accipit: nam loco minoris partis aliud quid accipit interdum, ut gloriam aut simile quiddam, id est, laudem, gratiam, amicitiam, & vindictam. Multos namque reperias, qui in partiendo deteriorem sibi partem quidem attribuant, vel ostentationis & gloriæ causa, ut prædicentur tanquam homines faciles & liberales: vel ut amicos sibi hac ratione parent, multa multis de iure suo decedentes concedunt, quos hic vocat Aristoteles *μετρίως & ἐλαττωπικῶς*, quo verbo & infra vitur *καρπὸς proximo*: nam *ὡς ἐλαττωπικῶς* (quo verbo sæpe vitur Demosthenes & alii veteres) dicuntur, qui deteriorem partem auferunt, cui contrarium est *πλεονεκτεῖν*: ita eleganter Græce *ἐλαττωπικῶς* dicuntur, qui in partiendo non nimis sibi studeant, sed facile aliis potiora concedant, & hanc rationem affert Aristoteles & in *Magn.* ex quo loco eam nos hic copiosius explicauimus. Præterea ut tribuens hac de causa non faciat, [scilicet gloriæ causa] tamen iniuriam non facit (quæ est altera ratio) quia sua sponte & voluntate partem deteriorem sibi tribuit; Atque ex priore definitione constat, iniuriam non fieri, nisi contra eius, cui fiat, voluntatem. Quare ne quidem hac quoque ratione iniuriam facere videtur, ob priorem definitionem, neque accipere etiam: etsi negandum non est, rem iniustam accipere, non tamen iniuriam. Ex quibus perspicuum est huius generis tribuentes iniuriam non facere, accipientes autem multo minus, utpote qui nihil faciant, sed patiantur potius, & quibus in ipsis non sit positum, qua de re mox.

ἢ τῷ ἀπλῶς καλῶ.] Ut laudem aut honorem.

Φανερὸν δὲ ἐστίν.] Hic de altero genere, id est, de iis, qui inter alios, aut etiam inter se & alium, quod tamen rarius accidit, rem partiuntur, & vni plus, alteri minus tribuunt: Quo in genere fere sunt iudices & arbitri. Et hoc quidem in genere ostendit, tribuentem iniuriam facere, accipientem non semper. Nam ut eleganter ait, non cui iniustum quid adest, ut cui maior aliqua pars æquo obuenit, iniuriam facit: sed is potius, qui alteri id tribuit, & quidem sponte. Rationem hanc affert, quia in hoc [scilicet in tribuente] actionis seu iniuriæ faciendæ sit principium & causa: in illo non item. Formula sit ista:

Qui sponte ipse facit, non vero cui quid iniustum adest, iniuriam facit. Ratio, quia principium iniuriæ nō in habente, sed in faciente est positum, ut dixi.

Atqui tribuens facit sponte. Id enim est ponendum, quod faciat sponte iniuriam.

Ergo tribuens facit iniuriam, non vero accipiens.

Facit tamen & accipiens interdum iniuriam, nempe si inter alium & se rem diuidat, sibi que maiorem partem attribuat: hic etsi tribuit, quia tamen & vna accipit, recte & hic accipiens iniuriam facere dici debet. Facit & tum iniuriam accipiens, si tribuentem ad iniuste diuidendum pecunia vel qua alia re impulerit. Ergo recte dicit Aristoteles tribuentem facere vere iniuriam, quod tribuens principium & causa iniuriæ faciendæ, accipiens quodammodo pareat & subsequatur tribuentem, non sponte faciat. Qui sponte, facit iniuriam. Tribuens sponte. Ergo facit iniuriam. Qui accipit, in illo non principium. Ergo non potest dici sponte facere. Si non sponte. Ergo non iniuriam facit. Accipiens tum demum facit iniuriam, cum tribuentem vel pecunia aut alio modo impellit ad iniuste partiendum, corrumpit tribuentem.

ἰπινέξαντος.] Supple τῷ διαότῳ, præcise loquuntur Græci, est elegans phrasis, sicuti & Latini dicunt, *explicato*, pro *explicata causa*.

ἢ ἐν πολλοῖς.] Existimant vulgo, Aristotelem tribus rationibus docere tribuentem facere iniuriam, non vero accipientem, non recte ut puto, vnā nos attulimus, eamque solam esse puto. Hoc autem loco nihil aliud mihi videtur a-

gere Aristoteles, quam ut ostendat, quomodo & quatenus iniuriam faciat tribuens, non, an faciat. Nam quod supra sæpe est explicatum, aliud esse rem iniustam facere, aliud iniuriam, id hoc loco ad tribuentem accommodare mihi videtur duobus exemplis. Vno à rebus inanimis, aut etiam animatis, sed alieno iussu peccantibus: altero à iudice sumpto. *Facere*, inquit, *multisariam dicitur*, quasi dicat: Facere quis dicitur rem iniustam, dicitur & facere quis iniuriam, exempli gratia, inanima, ut lapis aut lignum: etiam animata, ut manus mea altero impellente, aut seruus iubente domino, interficiendo aut lædendo faciunt quidem rem iniustam, non tamen iniuriam. Ad eundem modum, etsi diximus, tribuentem, non vero accipientem facere iniuriam: id tamen cum hac distinctione est accipiendum, ut interdum quidam faciat iniuriam, interdum tantum rem iniustam, ut semper per ignorantiam alteri plus æquo attribuat. Quod autem hic Aristot. de rebus inanimis, id diligenter est notandum. Videtur namq; alludere ad Græcorum mores & instituta. Nam Athenis lege Draconis [Draco & Solon insignes legislatores. Draco de pœnis & delictis ræcummmodo, hinc prouerbiū *SCRIPTÆ SANGVINE NON ATRAMENTO*] pœna quoq; constituta fuit in res inanimas, ligna, lapides, aut statuas, quarum casu aut iactu aliquis esset læsus: & in res animatas quidem, sed rationis expertes, ut beluas [iubebat etiam suam suspendi, statuamque in mare præcipitari mādabat, quæ quem oppresserat] teste Suida in verbo *ῥίον*; Et Demosthene in *Aristocratem*, & Pausaniæ de *securi Buuonis*: Hinc sacrum faciebant Athenis, occidebāt bouem quendam, qui occiderat, Buuonis dicebatur, & securis proiciebatur in aquam. Et Plato *lib. 9. de legibus*, simile quid constituit. Moyses quoq; idem fere constituit *Gen. cap. 9. Levit. cap. 20. Exod. 21.*

[*ἔτι ἐν μὲν ἀγροῶν.*] Hic tertiam ponunt rationem, cur tribuens iniuriam faciat, nō vero accipiens. Non recte, ut diximus: nihil enim aliud Aristot. quam in iudice tanquam in exemplo offendit, quemadmodum tribuens iniuriam faciat interdum, alias non item. Est autem præclarus hic locus de iudice, eiusque officio, quando iuste aut iniuste iudicare sit dicendus, quando iniuriam facere, quādo non. Distinguit hunc in modum: vel iudicat imprudens, vel sciens prudensque: si imprudens, non facere cum iniuriam, neq; iudiciū esse iniustum, iure

iure quidem legitimo seu civili, id est, si inique iudicet iudex imprudens, legem scriptam secutus, neque iniuriam facit legis scriptæ ratione, neque iniustum est iudicium. Ratione, inquam, legis scriptæ, seu iuris legitimi, utpote, quod sit secutus: iudicium tamen eius si sit iniquum, æquitati nempe naturali repugnans, etsi ratione scriptæ legis iniustum dici non potest, tamen ratione iuris naturalis, à quo discessit, iniustum dici aliquo modo potest. Vbi observandum ius naturæ ab Aristotele dici primum, ut præclare à Cic. *lib. 1. de legib.* ubi naturæ legem principem vocat, & Caius Iurisconsultus *l. 1. ff. de acquir. rerum domin.* Hic igitur iudex etiam inæquales tribuens partes iniuriam non facit iure legitimo, quod si sciens, prudensque iam non solum iniuste iudicat, non solum iniuriam facit, vni plustribuendo quam alteri, sed etiam accipiendo iniuriam facit. Nam qui sciens iniuste iudicat, vel gratia, vel qua aliqua re eo impellitur, atque ita accipiendo quoque iniuriam facit. Est igitur & Pleonectes iudex sponte & scienter iniustus, qui *ἀπὸ τοῦ νόμου*, id est, gratiam aut vindictam iudicet iniuste, perque ac si particeps esset iniuriæ alicuius factæ, aut rei furtivæ partem suam acciperet: gratia aut vindicta est illi partis loco, & sic ad inimicum viciscendum tribuit illi minimam partem. Et hoc est, quod ait *ἀνὰ τὴν ἀρετὴν*. Neque enim, qui inter alios partitur agrum, verbi gratia, iudex vel arbiter, pro honorario non agri partem, sed pecuniam accipere solet, qui ita sciens & prudens peccat, non solum tribuendo, sed & accipiendo. Ad eundem modum Iurisconsulti, iudicem iniuste iudicare vel per imprudentiam, vel dolo, id est, gratia, odio, pecunia, aut sordibus, scribunt, *initio Tit. Institutionum de obligat. quasi ex delicto.*

[*οὐδὲ ἀνὰ τὴν ἀρετὴν*.] Hac altera capitis parte Aristotel. tria vulgi refellit errata. Primum namque existimant vulgo, iniuriam facere in sua cuique esse potestate: eaquere, esse virum iustum, rem esse facilimam. Quam vulgi opinionem cōmemorat & Plutarchus *in vita Catonis Uticensis*, ubi (quod & initio huius libri) disputans cur iniusti vulgo omnium improborum habeantur deterrimi, hanc affert rationem, quod vulgo credant, quemvis iustum esse posse qui velit: Fortem aut prudentem non item, ut quibus naturæ bonitas quoque sit necessaria, iusto sola volūtas. Hinc Erasmi. *in quor. institutis res pusilla*

pūsilla & tenuis est, inquit *διχαγορεύειν ἐστὶ μακρόν*, hoc & ab Aristotele libro 1. cap. 37. *Rhet.* positum huc non pertinet: perperam igitur Schegkius. Vulgus iudicat, hoc valere, quod si quis simulare posset virū iustum, quod ille sit vere iustus, meliore loco quam vere iustus. Ea re quid opus iustitia, cum possum agere simulationibus, parum ad rem vere iustum esse. Propterea quod exiguus eius vsus, nō quod facile comparari possit, dicitur pusilla & res tenuis iustitia. Quæ vulgi opinio, etsi falsa, hoc tamen argumento nititur, quod indicat hic Aristot. quod nocere alteri, alterum percutere seu pulsare, stuprum asserere, maledicere, circumuenire & fraudare nō sit difficile. Si nocere alteri est facile. Ergo & iniuriam facere. Ratio connexi, nam iniuriam facere, nihil est aliud, quam nocere alteri. Verum hoc negat Aristot. neq; enim nocere alteri, quomodolibet, esse iniuriam facere: non si quis noceat alteri, continuo iniuriam facere dicendum, aut iniustum esse: sed cum demum, qui noceat: certo quodam modo ipse affectus, seu cuiusdammodi, id est, habitu præditus iniustitiæ. Hic demū vere iniustus, vere iniuriam facere dicendus est. nam vitia & vitiose actiones omnes habitu definiuntur, vt copiose *sup. lib. 2. cap. 4 & lib. 3. cap. 5.* est explicatum. Et pulchre Plato *lib. 9. de legib.* non si quis, inquit, amici, cui quid det boni vel auferat, iustus statim aut iniustus dicatur, sed si certis moribus & modo id faciat. Quare cum iniuria vera ex habitu, qui longo vsu & difficile paritur, demum existat: & iustus quoq; eodem modo: hinc efficitur, neque iniuriam facere, neq; iustum esse, rem esse tam facilem, quam vulgo existiment: imo quo hæc virtus cæteris est pulchrior, eo & præclanior, vt *sup. docuimus cap. 1.* vbi de Biantis dicto, *magistratus ostendere virum.* Facile quidem est virum bonum simulare, sed esse difficillimum, ob habitus necessitatem, & hoc est quod ait, *ἀλλὰ τὸ ἐν δὴ ἴσχυρως*, id est, habitu præditos. Eademque est ratio, cur neque in ipsis sit positum, facere aut non facere iniuriam. nam habitus quidem principia nostri sunt arbitrii, perfectio non item: habitum acquirere & parere in nobis est positum, abdicere iam parum, non item, *supra lib. 2. cap. 5.*

ὁμοίως δὲ καὶ τὸ.] Alter vulgi error existimantis facile esse cognoscere, quid iustum, quid iniustum: notitiam iuris & iniuriæ esse facilem. Et certe videas hodieque ex infima plebe, qui in grauissimis controuersis tam acute se cernere putent,

quam

quam prudentissimos Iurisperitos, utuntur hoc argumēto, quia ea, quae legibus contineantur, ut non multa & certis libris comprehensa, & publice omnibus proposita, facile ab omnibus cognosci possint. Formula:

Qua legibus continentur, facile est cognoscere.

At iusta nihil sunt aliud, quam quae legibus sunt comprehensa.

Ergo iusta cognoscere est facile.

Propositionis ratio haec esse potest, quod in plerisque civitatibus leges non ita sint multae, sint certo scripto comprehensae, sint denique publice fere propositae, ut Romae pro Rostris, & Athenis pro τῶν ἱμνίων. Ius, inquiunt Iurisperiti, neminem ignorare oportet, ut quod & certum sit & finitum, & esse debeat, l. 2. ff. de iuris & facti ignorantia. Assumptionis ratio ex superioribus est perspicua, ubi ostendimus quaedam iura & iusta esse legitima. Aristoteles tamen hanc falsam esse ostendit hac ratione, quia legitima seu legibus comprehensa vere & proprie non sunt iusta, sed ex euentu duntaxat seu per accidens, propterea quod leges per se, ut in tabulis aut libris continentur, consideratae, nullum in Repub. usum habeant: legum finis non in cognitione aut scriptura, sed in usu & negotiis cernatur, in quibus si explicentur, iisq; si accommodentur, iam demum iustae dicendae erunt. Antea non item, nisi ex euentu, quia scilicet fieri potest, ut accommodentur negotiis, & ita iustae fiant. Et hoc est, quod ait Aristot. legitimum demum vere esse iustum, si sint νόμιμα καὶ ἐκ τῆς φύσεως καὶ τῆς φύσεως, id est, certo quodam modo facta & tributa, nempe rebus & negotiis congruenter & accommodate: adeo quidem, ut nisi rebus ipsis accommodari possint, ausim dicere leges neque per se, neq; ex euentu esse iustas. Falsa est igitur assumptio. Iam vero, cum usus in rebus singulis cernatur, & negotiorum attributionibus, quae sunt innumerabiles, perspicuum sit, non esse cuiusvis, sed usu periti demum & prudentis seu politici viri, cum leges, id est, generalia praecepta rebus singulis & negotiis accommodare: difficilimum denique videre, quid iustum, quid iniustum in hoc vel illo negotio contra atque vulgus putabat, quod quidem Aristot. illustrat & confirmat exemplo medicinae. nam & hic facile quidem esse nosse vires herbarum illius aut illius, vini, mellis, proprietates, nosse vitionem & sectionem, facile inquam esse nosse haec esse salu-

bria,

bria, & bonæ valetudinis efficientia aut tuentia, vel contra. at
 vsum nosse, id est, cui quid sit præbendum, quo modo, id est,
 quanta mensura, quo tempore, id est, cum tam varia sit ho-
 minum constitutio, temporum & locorum ratio, id vere me-
 dici demum esse nemo negauerit. Vniuersum genus nosse est
 cuiusvis & facile: res singulas, in quibus artis vsus maxime
 cernitur, non nisi periti & docti. Quinetiam Galenus *lib. 1. de*
facultatibus alimentorum, & in *libello τῶν κατὰ γένος*, monet
 nihil salubre aut insalubre vere & per se esse, nullum medica-
 mentum per se esse optimum, sed ex euentu duntaxat, vsus
 solius ratione salubria & insalubria definiti, quemadmodum
 & modo de legibus diximus. Quare ut rerum ad medicinam
 pertinentium commissio, nouitia vniuersi generis est cuius-
 vis, rerum singularum, medici: ita & rerum ad Politicam sci-
 entiam pertinentium, quarum magna pars sunt leges, facilis
 quidem vniuersi generis notitia confusa. Vera autem rerum
 singularum cognitio viri est prudentis & Politici, vsu & præ-
 ceptis informati. Eadem est ratio & in aliis artibus Practicis,
 Musica, gymnastica, pictura, &c. Et quidem hac ipsa compa-
 ratione medicinæ, Aristot. est vsus *lib. 2. Magn. cap. 3. in princ.*
 qui locus huic plane est geminus, & infra quoque *lib. ult. cap.*
ult. vbi Sophistas huius vulgaris opinionis authores & con-
 firmatores grauissime refellit exemplo Medicinæ & Musicæ.

δι αὐτὸ δὲ τῷ.] Tertius est vulgi error existimantis, iustos
 peræque atque iniustos facere posse iniuriam, hac freti ratio-
 ne, quia alterum pulsare, vxori alienæ stuprum offerre, con-
 uicia dicere, non minus possit iustus, quam iniustus. For-
 mula:

Si alterum pulsare potest iustus, &c.

Ergo & iniuriam facere.

Quid enim est aliud iniuria, quam alterius læsio. Imo in-
 quebant illi, iustus multo etiam magis quam iniustus hæc
 perpetrare potest, vel quia cum iustus alterum contrariorum
 norit, id est, iustum facere, melius videatur nosse & alterum,
 facere iniuste: vel quia specie & simulatione iustitiæ, vt & a-
 micitiæ facilius fraudari & lædi homines possint, vt qui ab a-
 micis & iustis sibi non metuant. Verum Aristoteles consecu-
 tionem hanc, lædere potest alium. Ergo & iniuriam facere,
 falsam esse ostendit hac ratione, quia ad iniuriam necessarius
 sit habitus, ad læsionem non item. Nam quod supra diximus,

aliud

aliud esse rem iniustam facere, aliud iniuriam, id & hoc loco repetendum est. Itaque ut ea iniusta facta, pullatio, stupri oblatio, conuicium, sint iniuriæ, cuiusdam modi esse oportet & certo quodam modo affecta, nempe ex habitu manantia, & ab eo, qui habitu sit prædictus, profecta, & hoc est, quod ait, *τὸ αὐτὸ ἴσχυται*. Quæ eadem & in fortitudine & aliis omnibus virtutibus est ratio. nam Clypei abiectio & fuga non idem statim sunt quod ignavia: in hac namque habitus, in illis non item est necessarius, vir fortis Clypeum abicere & fugere potest, ut ignauus non potest. Sic & iustus rem iniustam facere potest, iniuriam non item. Quemadmodum inquit Aristoteles actiones medici, vrere, secare, medicamenta præbere, non statim sunt idem quod medicari & curare: opus namque est, ut vratur, præbeatur medicamentum, &c. certa quadam ratione & modo.

ἢ δὲ τὸ δίκαιον.] Hoc velut *ἐπίμνησις* & additamentum satis alieno loco, ut sæpe ab Aristotel. hic interiectum, satis est obscurum. Summa tamen hæc est, de personis, inter quas ius locum habeat. De rebus, in quibus locum habeat, diximus sup. cap. 1. ubi docuimus iuris velut materiam esse bonæ fortunæ, quæ & hoc & illo loco bona simpliciter seu omnino dicuntur. Et quidem pro horum quoque distinctione de personis ipsis explicat hoc loco, quas inter ius locum habeat. Nam inter eas demum locum habere ius, qui horum fortunæ bonorum participes esse possint: ita tamen ut nimium & parum in iis bonis inter eos reperiatur, alterutrum si absit, inter eos nullum posse ius locum habere. De priorē parte, id est, de bonis ipsis res est perspicua ex primo cap. De posteriore hic explicat, ut quæ personæ proprie distinguantur. Nimium autem & parum habere de his bonis vocat Aristoteles plus aut minus æquo, & quam rectus usus postulet, quod quidem in his bonis sæpenumero accidit, in virtutibus nunquam. Nam hæc quantumvis amplificatæ nunquam nocent, illa sæpissime, ut præclare Aristoteles libro 2. *Magn. capite 3. in fin.* Duo igitur personarum genera affert Aristoteles, in quibus posterior ista pars locum non habeat, & proinde ne ipsum quidem ius. Nā Dii quantumvis bonis abundant, nunquam tamen iis abutuntur, nunquam plus iusto habent, nimium in iis est nullum & proinde nec ius: inter Deos igitur hac ratione nullum ius locum habet. Affert & alteram rationem, cur inter Deos nul-

lum

lum ius locum habeat infra *libro 10. cap. 8.* quod indignatur Diis actiones rerum contrahendarum, ubi & hoc amplius negat Diis recte virtutes reliquas attribui, ut & copiose Cicero *libro 3. de Natura Deorum*. Eadem quoque est ratio hominum Diis similium, quibus nulla fortunæ bona nimia esse possint, ut qui omnibus optime utantur. Bonis enim omnia sunt optima & bona: Contra vero est genus hominum, cui omnia sunt mala, qui nulla re, quantumvis exigua, bene utantur, quos insanabiles hoc loco vocat Aristoteles, perditos & deploratos vocant Latini, quos inter cum bonorum fortunæ nullus sit usus, nullum quoque ius locum habere: Reliqui sunt inter hos duos interiecti & tanquam medii, qui in his bonis nunc nimium, nunc parum habent, iisque nunc bene, nunc male utantur. Quo in genere plerique sunt mortales, & proinde Aristoteles hoc genus recte vocat *αὐτάρκεις*, & inter has demum personas locum habere ius ait Aristot. Scribendum autem ex veteri translatione pro *αὐτάρκεις*, *τὸν δὲ*, &c. Agit enim de tertio genere, cui bona fortunæ nocere ait, *περὶ τῶν*, id est, aliquatenus, non ut perditis illis omnimodo; Hoc autem, id est, aliquatenus non omnimodo est humanum, communi hominum vitæ & ingenio consentaneum. Atque ita inter has personas bonorum fortunæ cum nimium & parum, tum medium, id est, ius locum habet, &c.

CAPUT X.

COMMENTARI.

Περὶ δὲ ἰπικείας καὶ τῆς.] Ut supra de talione: ita & hic de æquo bono & æquitate, quam rationem hæc ad iustitiam, illud ad ius habeat, explicat. Breuiter quidem suo more, ut & in *Rhet. lib. 1.* & breuissime *lib. 2. Magn. in princ. cap. 1.* de quo tamen, ut cuius in vita communi & causis forensibus maximus sit usus, accurate & copiose explicant Iurisconsulti, cum veteres, quorum multa extant in libris iuris civilis fragmenta, tum recentiores, quorum aliquot singulares de hoc genere scriptiones & libelli extant, ut Salomonii, & Oldendorpii.

ἔτι γὰρ αὐτὸς τὸν τῶν.] Exponit primum controuersias de æquo & bono: quas deinde dissoluit, ex quibus & naturam ipsam æqui & boni breuiter euoluit. Summa autem contro-

uerfia

uerſia & prima quæſtio hæc eſt: Idemne ſit prorsus æquum bonum & ius, an aliud? Et quidem hoc loco monet, ſi quis diligenter conſideret, neque idem prorsus videri, neque tamen aliud genere: diſcrepare quidem inter ſe nonnihil, genere tamen conuenire. Sed hoc infra clarius fiet.

καὶ ἐπὶ τοῦ τὸ ἰπικκίς.] Accedit ad rationes controuerſæ, quibus videatur partim eſſe idem, partim eſſe aliqd. Nam æquum quidem & bonum ab omnibus laudari, & æquitatis ſtudioſos, adeo quidem, vt & verbum ipſum græcum ἰπικκίς, etiam ad quælibet laudabilia transferatur: & quicquid ſit bonum, idem & ἰπικκίς dicatur. Vbi obſeruanda eſt duplex huius verbi Græci notio, propria & tralata. nam ἰπικκίς proprie dici, quod latine æquum & bonum, iuris quoddam genus, de quo hoc capite. Præterea & alia omnia, quæ ſint laude digna, dici ἰπικκίς: vt ἰπικκίς nihil ſit aliud ab altera & tralata notione, quam bonum. Ad eundem modum & de homine bipartito dicitur verbum Græcum, tam de hoc iure, inquam, quam de qualibet probitate aut virtute. Latinis duo ſunt uſitata vocabula, æquitas & æquum bonum, ſeu ſæpius æquum & bonum, quorum tamen vna duntaxat eſt notio. Nam ad alias virtutes aut probitatem communem, vt ἰπικκίς non accommodantur. Æquum & bonum ſemper de hoc certo iuris genere dicitur; Æquitatis vocabulum plures habet notiones, de quibus ſupra. De homine in hac notione æqui vocabulum non dicitur, multo minus æqui poni, vt quidam inepte, quem Græci ἰπικκίς vocant, latine reddunt æquum bonum, Facilem & benignum vocant Latini. Induxit & iuris interpretes pleroſque æquitatis notio, multiplex ignorata, l. de factis, ff. de varijs regulis iuris, vt æquitatem, prout hoc capite accipitur, putarim aliam eſſe naturalem, aliam civilem, qua de re infra. De vocabulis alijs, cum æquitate vel affinitatem habentibus, vel illi contrariis aut diſſimilibus, infra extremo capite, nunc ad rem. Cuius hæc ſit Formula:

Quorum laus eſt diſpar, ipſa quoq; non ſunt eadem. Cur enim pari laude alioqui non afficiantur, ſi ſunt eadem?

At æquum bonum, & ius pari laude non afficiuntur, illud longe quam hoc maiore certe, vt modo dictum eſt.

Ergo æquum bonum & ius non videntur eſſe eadem.

ἰπικκίς quicquid dicitur, laudabile, & omnes res lauda-

biles dicuntur *ἐπεικείς*, eo est accommodandum vocabulum *ἐπεικείς*, quod *ἐπεικείς* præ iure maxime solet laudari: illud de vocabulo pertinet ad confirmationem assumptionis.

ἐπὶ δὲ τοῦ λόγου.] [Parere & obedire, & sequi rationem] Cōtra hoc loco absurdum videri monet, dicere æquum & bonum aliud esse à iure: efficeretur enim; alterutrum hoc est, æquum aut ius, ut sit non bonum, sit res quædam non bona, sed improba aut mala. nam si inter se sint disjuncta, non videtur, inquit, ambo posse esse *παρὰ δὲ αὐτῶν*. Aut igitur ius non erit bonum, aut æquum bonum, si non sunt eadem: aut si ambo sunt bona, eadem sint necesse est. Formula:

Æquum bonum & ius, nisi sint eadem, alterutrum vel malum sit necesse est.

At falsum illud.

Ergo & hoc.

Impudens esset negare aut ius esse rem bonam, aut æquum bonum.

ἢ τὸ ἐπεικείς.] Variant hic libri. Sed ex veteri translatione & sententia scribendum, ἢ τὸ ἐπεικείς, εἰ ἄλλο, id est, aut ius non est bonum, aut æquum bonum, si sunt alia: aut ambo sunt bona, si sunt eadem, ut modo explicauimus. Inducenda igitur sunt, quæ ex interpretatione irrepsērunt, ἢ δίκαιον, &c.

ἢ ἂν ἐν ἀπορίᾳ.] Hæc fere, inquit, sunt, quæ de æquo bono in controuersiam reuocari solent: Anne hoc & ius sint idem, an aliud: An vtrumque sit bonum, quod tamen est melius & notius; An alterum altero sit melius.

ἢ ἂν δὲ ἅπαντα.] Hic ea iam diluit, quæ primo inter se pugnare videbantur. nam omnia quodam modo recte dici, nihil in iis esse contrarium, nam æquum bonum iure quidem quodam esse melius; esse tamen nihilominus & ius, æque tanquam aliud genus iure est melius. Non sequitur, inquit, quia æquum bonum iure sit melius, ea re etiam genere ea discrepare. nam & homo præstat equo, qui tamen genere conueniunt.

τὸ αὐτὸ ἀπὸ δίκαιον.] Hic demum affirmate & certo de iure & æquo bono sententiam suam assert, & priora tanquam concludit. Est igitur, inquit, idem, ius & æquum bonum, quæ etsi ambo sunt bona, melius tamen est æquum bonum. Bona esse ambo perspicuum est, sed alterum altero esse melius: de-

inde genere vtrunque conuenire, & idem esse, ea vero explanatione egent.

ποῦν δὲ τὴν ἀρετήν.] Hoc tandem loco explanationem æqui boni & cum iure collationem serio instituit, hoc est, an sit ius & quale, id est, cur iure quodam sit melius. Rursus namque dubitari poterat, vt fateamur esse ius, quale tandem id esse possit, vt quod certo constet, non esse ius legitimum. Ait igitur æquum bonum ius esse, non quidem legitimum, sed in quo legitimi correctio potius contineatur. Quod quomodo sit accipiendum & intelligendum, ex iis quæ dicuntur, planum fiet. Demum æquitatem quidam diuidunt in scriptam, & non scriptam. Æquitatem legum esse aiunt quodammodo abrogationem, quæ omnia sunt falsissima: nulla enim æquitas est scripta.

ἀπὸ δὲ οὗ οὐ μὴ νόμος.] Quod dixerat æquum bonum esse iuris legitimi correctionem, eius rei causam hic affert: ex qua disputatione & origo & necessitas æqui boni, & cum iure comparatio perspicue intelligetur, vsus denique [non est pretiosior locus in toto hoc libro] æquitatis & legum. Causa igitur hæc est, quia lex omnis cum de genere vniuerso, id est, generaliter feratur & concipiatur [concipere legem, pro scribere sumunt Iurisperiti] fieri autem nō possit, vt de quibusdam rebus, nempe iis, in quibus lex ipsa tãquam materia versatur, recte præcipiatur generaliter. Hic defectus aliquis existat necesse est, vt vbi omnia exprimi aut scribi nequeant, quod quia & legum scriptori est notum, ita se gerere solet, vt non omnia quidem complectatur, quod est *ἀδυνάτων*, sed communiora, & quæ plerumq; accidunt. Obseruanda igitur sunt hæc quatuor: origo & causa æqui boni, eiusq; comparatio cum iure, & vtriusque vsus. Deinde leges de vniuerso genere scribi, vel generaliter. Deinde de iis, quæ accidunt plerumq;. Postremo legum semper esse quidē *ἰσχυρὰς* seu reliquas, & eas aliqua ex parte claudicare, non omnimodo esse perfectas. De primo posterius, vt cuius explicatio ex cæteris pendeat, quæ omnia sunt de lege. Ex quib. prima legum nota hæc est, q̄ scribantur de genere vniuerso, generaliter, non in singulas personas inquit Iurisperitus, in *Liura*, ff. *de legib.* quod idem & Plato pulcherrime in *Politico*, & Arist lib 3 *Polit cap 7. in fin.* & lib. 1. *Rhet.* vbi de æquo & bono, & *initio*, vbi hac nota legis scriptorem à iudice distinguit, quod hic *κατὰ μέρος*, & de rebus

singulis, ille *καὶ ὅλα* iudicet. Quam & eleganter Demosthenes in *Aristogitonem* legem vocat *κοινὴν συνθήκην τῆς πόλεως*, communem Reipublica sponsonem, commune pactum, & Iuriconsultus Papinianus in *l. 1. ff. de legib. commune præceptum*. Ratio autem, cur legum præcepta sint cōmunia, hæc est, quod cum legumscriptores totum Reip. corpus curare, civiumque commoda non diuellere, sed omnes eadem cōmuni lege continere debeant, teste Cic. *lib. 1. & 2. offic.* ex Platone *lib. 7. de Rep.* Factorum autem & rerum humanarum ea sit varietas, ut ait Lilius, ubi de lege Fuconia *lib. 20. cap. 11.* seu infinitas appetita, ut ait Aristoteles *lib. 1. Rhet.* ubi agit de æquo & bono, ut vel omnia scripto comprehendere non possint, vel etiam si possint, tamen latere & fallere legislatorem possint, (facta enim ob varietatem etiam prudentissimos interdum fallunt, inquit Iuriconsulti *Tit. de iuris & facti ignorantia.*) Quia igitur omnibus consulere debeat, & omnia complecti non possit legum scriptor, neque singulatim de omnibus capere, ea est causa, cur de vniuerso duntaxat genere legem scribat, singularia non persequatur. Verbi gratia, vetās ne quis alium ferro lædat, aut pro vulnere aureos 100. soluat, non persequitur subtilius, quo ferro, quali aut quanto, quantum sit vulnus: Id namque esset infinitum, qua in re nimis curiosi fuerunt maiores nostri, quod perspicuum est ex legibus Alemanicis, Francicis, Thuringicis, Longobardicis, & legibus Municipalibus. Cum hoc est absurdum, relinquenda sunt iudiciibus. Singularia legumscriptores prudentiores prætermittunt, est enim infinitum. Altera legum nota, ea duntaxat scripto complecti, quæ plerumque accidunt, non quæ raro. Hinc Solon in patricidas, ut quos nullos fore arbitraretur, nullā pecnam constituit. De qua nota & Plato elegantissime eodem illo in loco in *Político*, quod ipsum & Gymnastorum præfectis commune esse ait, ut cum videant, fieri non posse, ut quod cuique singulatim conueniat, præscribant, ea duntaxat, quæ communius & plerisque. Quod idem & Iuriconsulti sæpe iterant *l. 3. cum 3. seqq. l. 10. cum 3. item seqq. ff. de legib.* Ea, inquit Theophrastus, spectant leges, quæ *ἐπὶ τὸ πλεόν* accidunt, *Latini ff. si pars hereditat. potatur*. Hinc pater est mortuus, relinquit gravidam uxorem, cupit facere testamentum, & tamen ignorat, quot sit vxor editura liberos & quales; quia vero existimat liberos posse edi, facit testamentum, &

relinquit amicis, cum habeat 4000. flor. 3000. qui sit, inquit Iurisconsultus, nascantur plurimi liberi, ut interdum fit, septem? quoniam est rara ea res: possunt autem 2. 3. 4. sed raro plures edi, ea de causa partiantur cum amicis liberi, ut accipiant pro tribus capitibus, non pro septem. Sic Iurisconsulti non spectant, quæ raro accidunt, sed quæ sæpius. Post mortem testatoris transfertur dominium in hæredem: quid si surgat, ad quem bona? non ad legum scriptores, neque ad Iurisconsultos hæc quæstio spectat: hi enim quæ sæpius, non quæ raro accidunt, spectant. Leges non de iis, quæ raro, sed de iis, quæ plærunque, & in communi vita accidunt, feruntur: Huius autem notæ eadem fere est, quæ superioris ratio, rerum & negotiorum varietas, ut illis locis dicitur expresse à Platone & aliis. Nam rerum magnam esse varietatem & infinitatem, per se est perspicuum, & sæpe iam iteravimus, Scientiæ politicæ materiam infinite variare & esse maxime instabilem, ut ait Plato in *Politico*. Ex quibus & quartum efficitur, legum, quia omnia iis comprehēdi nequeant, esse quædam *ἰναιμιγνύμενα*, seu reliqua, ut vocat Aristoteles *lib. 1. Rhet.* *ὅτι hic, ἰναιμιγνύμενα*, illa nimirum, quæ scripto non fuerint comprehensa, vel invito legum scriptore, (falli enim eum posse diximus) vel sciente & prudente, quod vel non possit ob summam varietatem, vel nolit etiam nimis subtiliter omnia complecti. Ut enim eleganter Plato, hydræ capita secare contendunt (quod nostri temporis iuris quidam consulti) qui etiam minima quæque scripto complectantur: Omnia enim debent diiudicari, sed non omnia scripto debent comprehendi, Et hæc quidem parte claudicare lex dicitur & peccare, non tamē sua aut scriptoris culpa, sed negotiorum & rerum. Quod peccatum corrigit ius illud, quod æquum & bonum dicitur. Et hic verus est usus & origo seu causa æqui & boni, ut legi claudicanti succurrat, & quasi manum porrigat. Nam ut Aristotel. ait, æquum & bonum nihil aliud est, quam *ἐπιτέλειν τὴν νόμον* legis, quæ propterea, quod generaliter scribitur, claudicat: Est inquam supplementum eorum, quæ in lege desiderantur. Graviter namq; falluntur, qui æquitatem iuri faciunt contrariam & inimicam, cum iuris sit quasi pedissequa & socia, & ei maxime consentanea: Lapsi, ni fallor, quod clemētiā ab æquitate non distinxerint, verbi gratia, lex est, ut parricida insuatur culeo, quod si furiosus parentem necarit, hic æquitas fu-

riofum abfoluit. Si mente fana parentem necarit, & à priuati-
 pe aut magiftratu dimittatur, erit Clementia, non æquitas.
 Clementia iuri & legi repugnat directe: Æquitas legem sub-
 fequitur, & eft quafi legis, quæ eft regula & commune præce-
 ptum, tanquam exceptio. Verbi gratia, regula eft apud Gram-
 maticos, qua omnia vrbium nomina funt fœminini generis,
 excipiuntur in um. Regulæ illi lex & ius, exceptioni fimilis eft
 æquitas. Sic ius eft, ne filius absque patris confenfu vxorem
 ducat. Quid ergo, fi pater fit furiofus aut ab hostibus captus.
 Ex quibus omnibus perfpicitur ius seu legem & æquum bo-
 num inter fe comparari, neque vnquam æquum bonum effe
 poffe, vbi non fit ius scriptum. Est. n. eorum, quæ scripto com-
 prehendi non potuerint, supplementum & definitio. Falluntur
 igitur Accurfiani iuris interpretes [vocant Barbaros veteres,
 eruditos alîquo modo] qui æquitatem partim fecerint fcrip-
 ptam, partim non fcriptam, inducti mendofa fcriptura legis,
placuit, C. de iudiciis: Vbi verbum, *fcripta*, autoritate omnium
 veterum Codicum eft inducendum, id quod vel vno Aristot.
 testimonio confirmari potest, qui *lib. 1. Rhet.* dilucide iuri non
 fcripto æquum & bonum attribuit. Est igitur, nō, fcripti iuris
 pars; neque tamen iuris naturalis, vt exiftimat perperam Ol-
 dendorpius *in libello de æquitate*. nam ex prioribus perfpicuū
 eft ad ius legitimum id pertinere, eique deferuire, & eius quo-
 dammodo effe partem. Quare & in Cic. *in Top.* perfpicue æ-
 quitate in duas partes tributa naturæ & instituti huius partem
 facit æquum bonum aperte. Idem facit & Aristot. *in Rhet.* vbi
 lege in duas partes tributa, communem (quam & naturæ vo-
 cat) & propriam (huic dilucide æquitatē attribuit) & in *Me-
 gnis lib. 2. in princ.* item aperte æquitatem à iure naturæ fepa-
 rat. Falluntur igitur & illi, qui æquitatem faciunt partim na-
 turalem, partim ciuilem, perperam acceptis verbis I. C. *l. 1. de
 pact. l. bona fides, ff. de depofiti, l. 1. ff. si quis testam. liber effe iussus
 fuerit, l. definit, ff. de diuers. reg. iur.* Nam æquitatis verbo, quod
 ambiguum effe fupra diximus, I. C. iis locis non pro æquo &
 bono, fed pro iure funt vfi. Vt enim illi æquitatem, partim fa-
 ciunt naturalem, partim ciuilem; Ita & Cic. *in Top.* æquitatē
 partim effe ait natura, partim instituto. Verum, quia æquum
 bonum cum iure naturæ magnam habet cognitionem, utrū-
 que eft non fcriptum, vtrumq; ibi naturali confentaneum, &
 maxime æquum bonum, ea re non incommode videtur dici
 poffe

posse æquitas naturalis. quomodo & I. Cui quibusdam in locis locuti videntur, & hac ipsa ratione, iure quodā melius esse intelligendum est, nempe legitimo, non eo, quod omnino seu *ἀπλῶς*, id est, naturæ, ut ipse Aristot. explanat *lib. 2. Magn. in princ.* nam iure legitimo nonnulla interdum rationi naturali contraria sanciuntur: æquum bonum à ratione naturali nunquam discedit. Ut igitur ius naturæ, ita & æquum bonū iure legitimo est melius. Et ita quidem ipse Arist. ut dixi eo loco. Verū aliter hic loqui videtur Arist. & aliud sentire his verbis, *ἢ ὅτι ἀπλῶς*, id est, non eo, quod *ἀπλῶς* & omnino, sed peccato quod propter *τὸ ἀπλῶς*, propter generalem locutionem & sermonem legis: nam propter hunc generalem sermonē peccare legem sup. ostendimus. Quibus verbis Arist. hoc videtur velle, æquum bonum melius esse, non iure quod simpliciter, etiam legitimo (nam & ius naturæ, & legitimū dicitur *ἀπλῶς* ius; omne, inquam, ius Politicum, ut sup. c. 6. & 7.) sed peccato, id est, ratione duntaxat peccati, ex generali & simplici sermone existentis: nempe ius legitimum, qua parte non claudicat, æquo bono non esse deterius. Neq; enim ius legitimum nō iniustum aliquod & Clodianum quodammodo, sed rectæ rationi quoque consentaneum, intelligit Aristot. Hac igitur parte æquum bonum ne legitimo quidem est melius, qua nō claudicat: Qua vero parte claudicat, id est, ratione peccati, æquum bonum iure melius censeri debet. Corrigit enim peccatum; quod corrigit, melius est eo quod corrigitur. Ad hunc igitur modum puto accipiendum, quod dicitur æquum bonū iure esse melius: dictum ea ætate, ut videtur celebre & proverbiale, sed nō satis intellectum. Perspicuum est & hoc ex prioribus, ius & æquum bonū esse idem, nempe ratione generis, eodem genere cōtineri. Nam & æquum bonum & ius (de legitimo loquimur, cum æquum bonū cum iure comparamus) iuris quædam sunt species, utrumque est ius quoddam. Conveniunt & in materia, nam in dirimendis hominum negotiis cernuntur [æqui boni materiam dicit esse eandem, quæ iuris naturalis, Oldendorpius] discrepant tamen, quod ius sit scriptum, æquum bonum non scriptum. Ius certum & definitū; æquum bonum incertum & infinitum, propter attributorum varietatem, quibus se accommodat. Ius est directum & asperum: æquū bonum etiam mite & flexibile: Ius est magis civile quam æquum bonum: Ius in pluribus, æquū bonum in pau-

cioribus versatur negotiis, etsi incertis, à iure & lege relicta.
 ὅτι ψευδισμὸς δὲ.] Quod hic de psephismate interfert,
 seu populi scito [id est, lex populi, sed non perpetua est Pse-
 phisma, certa & ad tempus] non tam pertinet ad æqui boni
 explicationem, quam ad id, quod dixerat, lege omnia com-
 prehendi non posse; Id namq; argumento psephismatis con-
 firmat. nam psephismatis nullus alius est usus, quam ut quia
 lege omnia comprehendi nequeant, ut sunt quæ quotidie &
 repente accidunt noua negotia, eo sanciantur & decernantur,
 ut belli indictio, legis latio, legatorum missio, &c. Magistra-
 tum rogatio, creatio, &c. Duo igitur sunt adiumenta, qui-
 bus legum *ἰσχύματα* sanciantur & suppleantur, æquum bo-
 num & populi scitum, quæ inter hanc tamen puto esse diffe-
 rentiam: quod psephisma ad negotia publica, æquum bonum
 ad priuata sæpius accommodetur. [id est, ad contractus &
 negotia hominum. Si quidquam in Rēpublica constituen-
 dum, opus est psephismate. Apud Historicos nunquam æ-
 quum bonum teperies: apud Iuriconsultos autem, quia ma-
 ctant de priuatis] Ex quibus quæ inter legem, populi scitum
 & æquitatem sit differentia, de psephismate & supra quædam
cap. 7. in princ. Eleganter autem populi scitum Aristot. regulæ
 plumbeæ Lesbiorum comparat. Videntur Lesbii in ædifican-
 do forte propter lapidum asperitatem, vti regula plumbea &
 flexibili, quæ se inflecteret & accommodaret ad lapidum in-
 æqualitatem: cum alioqui lapides ad regulam dirigi & æqua-
 ri soleant. Quare & Brasimus regulam Lesbiam de re flexibili
 prouerbialiter accepit. Ad eundem modum & populi scitum,
 negotiis publicis se accommodat, cum alioqui negotia legi-
 bus dirigi & accommodari oporteret. Verum quia negotia,
 in quibus psephisma cernitur, sunt instabilia, incerta & infi-
 nita, ob attributorum varietatem commode & accommoda-
 te huic incertitudini negotiorum, incerta quoque & infinita
 tanquam regula attribuitur psephisma. nam psephisma in-
 certum est, varium & infinitum, ut & æquum bonum: At in-
 certæ & infinitæ rei conuenit incerta & infinita regula, ut ele-
 ganter Aristoteles.

καὶ τὸ δίκαιον.] Scribendum puto, καὶ ὅτι δίκαιον. Ita enim
 & vetus tralatio, & Argyropilus reddidit, & postulat senten-
 tia. Nam hoc capite, cuius hic est veluti ἐπίλογος, non de iu-
 re quid sit, sed de æquo bono, esse id & ius docuit, & quod sit
 ius.

part.

φανερόν δ' ἐκ τούτου.] Ex ratione coniugatorum, cognito æquo bono, cognosci ait & quis sit, ut ita dicam, æquus, bonus, seu benignus, & facilis, nempe is, qui ea, quæ æqui boni sunt propria, agat & persequatur, cui hoc vel maxime est proprium, non omnia summo iure agere, sed de iure suo multum remittere & concedere, alias eius complures proprietates commemorat Aristoteles *lib. 1. Rhet.* Est igitur hic ἐλαττωπής, de quo supra, non vero ἀνευκόδινος, de quo mox: est idem eorum, quæ propria sunt æqui boni ἀεὶ ἀρεπής & ἀρεπής. Quibus duobus verbis tanquam proverbialibus & certis notis virtutum & vitiorum habitus, & habitu præditi, insigniri ab Aristotele solent. Sic prudentiam ait esse εἶναι ἀεὶ ἀρεπὴν καὶ ἀρεπὴν. *libro primo Magn. capit. ultimo.*

καὶ ἡ εἶς αὐτὴ.] Ut in iure, ita & in æquo bono tria sunt spectanda, habitus ipse, iustitia & æquitas, ius seu iustum, & æquum, bonum, & iustus, æquique & boni studiosus. Est & quartum, iusta actio seu factum, ut & æqui boni usus.

ἀνευκόδινος.] Hoc verbum ut melius intelligatur, commemorabimus breuiter, quæ æqui boni sint cognata, quæ inimica & contraria. Diximus autem supra, æquum bonum ab Iureconsultis plerunque dici benignam iuris interpretationem. Quatuor igitur sunt, quæ magnam cum æquo bono affinitatem habeant, bona fides, clementia seu humanitas, ius naturale & eunomofyne. Et quidem de bona fide Triphonius Iurisconsultus in *l. bona fides. ff. depositi.* & eleganter Comanus. *Æquitas*, inquit, *nihil est aliud, quam legum ipsarum bona fides: Contractuum autem bona fides, quadam est differentium factorumque nostrorum æquitas.* Quibus verbis & differentiam indicat: nam ut æquitas in lege, ita bona fides in contractibus, in quibus sæpe & mala fides versatur, dum contrahentes inter se decipiunt, qua de re pulchre Cicero *libro tertio Officiorum.* Nam in legibus nunquam mala reperitur fides, semper leges bona fide & simpliciter agunt, etsi interpretes in iis explanandis aut accommodandis mala fide interdum versari possunt. Clementia autem seu humanitas & lenitas, æquitati adeo est affinis, ut sæpe vulgo confundantur, quod æquitas sit quædam velut clementia: mulcrum tamen differunt. Nam æquitas, legis est comes & admi-

nistra, eam subsequens & consentanea: clementia legi præsus est inimica, id est, eius usum tollit. Qua de re & supra præclare Connanus *lib. 1. iuris civilis, cap. 1.* Augustus Imperator suos hostes occidit, & quidem iuste: Iulius in gratiam accepit clementia, non æquo bono [hoc confundunt Philippus & alii.] Cum iure autem naturæ quanta æquitati sit communio, indicat & Paulus Iurisconsultus *in l. ult. ff. de iust. & iure. ius*, inquit, *pluribus modis dicitur, uno modo quidem: quod semper æquum bonum est, dicitur, ut est ius naturale.* Et Cicero *in Topic. Æquitas*, inquit, *est, quod ratio naturalis desiderat.* recte. nam utriusque iuris eadem est causa & origo, ratio naturalis, ut & supra diximus: differunt tamen, quod ius naturale per se & absolute, æquum bonum nunquam nisi comparate, intelligatur. nam ut supra diximus, ius & æquitas inter se comparantur, & in categoria collationis constitui possunt. nam æquitas absque lege nulla est, ut cuius sit supplementum & correctio. Ius naturæ etiam cum nulla lex esset, fuit, inquit Imperator, & per se consistit. Prætorio quoque iuri magna est cum æquitate affinitas, & quidem maior, quam cum illo, imo Romæ æquum bonum nihil aliud fere fuit, quam ius prætorium. Quare & in libris iuris civilis sæpissime, quæ per prætorem sunt aut introducuntur, æquitati attribui solent. Quare & Cic. *in veteri Rhet. lib. 2.* Ius prætorium scripto comprehensum, desit esse æquum bonum, si proprie loquamur. nam originis ratione, etiam nunc æquum bonum dici potest, & dicitur à Iureconf. [id est, iuris & legis interpretes, iureconf. & qui boni interpp. prætores. Ratio naturalis est causa iuris prætorii. Ius naturale ante legem fuit; æquum bonum subsequitur legem.] Eunomosynes quæ cum æquitate sit affinitas, & differentia, explicat erudite & breuiter Aristoteles *lib. 2. Magn. cap. 2.* de qua re infra *lib. 6 cap. 11. in principio.* Iam vero duo sunt, quæ maxime cum æquo bono pugnent, eique sunt contraria *ἀρετή* & *κακία* & calumnia: illud Latine dicitur à Iurisconsultis ius summum, & ius strictum, ut cuius sit proprium, ea quæ legibus definiuntur, summe restringere, atque ita literam angustius munire, sepius. ut nihil relaxet, quod ad bonitatis & æquitatis usum redundet; de quo copiose Cicero *in Orat. pro Cæcinnæ.* Quare & in *Clementiana* æquitatem, laxamentum legis vocat, verbi gratia, lex erat Thebis, ne quis ultra tempus Magistratum retineret:

heret: Epaminondas tamen imperiū quatuor amplius mensibus tenuit, eaque re si ius summum spectes, sit condemnandus, & sane in periculum capitis pene incidit, quia tamen in Reipublicæ utilitatem, non sua ambitione tenuit diutius, æquitate postulante est dimissus. Calumnia priori peste gemina in eo tamen differt, quod illud magis legi consentiat, hoc in verbis tantummodo insidias faciat, & aperte à sententia discedat. Confunduntur tamen à plerisque, ut apud Ciceronem *initio 1. Offic. existunt*, &c. Exempla plura videantur apud Dominum Philip. Melanth. communem præceptorem, in *libello eruditissimo de morib.*

C A P V T X I.

C O M M E N T A R I I.

Duo fere hoc capite explicantur: Prius de iniuria sibi faciendâ; deinde comparatio faciendæ & accipiendæ iniuriæ.

ποτὶ ποῖον δὲ ὀφείλειται.] Quæstio est grauis, quam & supra attingit, & hic explicat; an sibi quis ipse iniuriam facere possit? Qua de re sæpe & Plato & copiose in *Gorgia*. Plato ait, Aristoteles negat.

Φασι γὰρ οὐκ εἶναι.] Nam *cap. 9.* ex eo quod sponte nemo accipere iniuriam possit, & hoc effici ostēdimus, quod hic quæritur, neminem sibi ipsum iniuriam facere posse, quod ipsum argumentum & infra iterabitur.

τὸ μὲν κοινόν.] Constitit ex prioribus iustitiam esse communem quandam, alteram singularem: Item & ius partim commune, partim singulare. Illud, quod vniuersæ virtuti sit consentaneum, hoc certe. Quare & iniuria partim erit communis, eadem fere cum vitio communi, partim singularis & propria. Hac posita & repetita distinctione, ostendit Aristoteles, neutra ratione quem sibi facere iniuriam posse: & prius quidem de communi iniuria, ubi vnam duntaxat affert rationem, quia efficeretur ut sponte quis iniuriam acciperet, quod est absurdum. Exemplum affert de eo, qui sibi manus sponte afferat, ira commotus: quo ostendit eum non tam sibi facere iniuriam, quam alii, ea ratione, quam dixi. Et quidem iniuriam hunc facere, ostendit hac ratione, quod ea, quæ lege vetentur, & quidem sponte faciat. Lege autem vetari eadem sui ipsius docet hac ratione:

Quod qua legibus non iubentur, prohibentur.

Cades autem sui ipsius lege non iubetur.

Ergo, &c.

Propositio, quæ primo absurda videtur, intelligenda est de rebus turpibus & inhonestis, quæ si nominatim nõ iubentur, tacite prohibita censerī dicunt. Solo parricidia non iussit, neque etiam nominatim vetuit : censetur tamen vetuisse, quia non iusserit. In aliis rebus alia est ratio, & in iis falsa hæc sit regula Aristotelis, ut quas lex non iubeat, easdem continuo censetur vetare. Lex Romana non iubet referre gratiam, neque tamen vetat. Filius sui iuris non iubetur adhibere propinquos in quærenda conditione, [veteres matrimonium vocant conditionem] non tamen vetat. Multa namque sunt licita, quæ tamen non sunt honesta, inquit Iurisconsultus. Multa non iubentur, quæ tamen non vetantur, quin etiam de rebus natura turpibus quædam, quæ non iubentur, non statim tamen vetantur, sed quasi conniuentibus oculis committuntur, ut lupanaria apud quosdam. Facit igitur contra legem [etsi nominatim non iubetur] qui sibi ipsi manus afferat, facit & iniuriam, si sponte sibi ipsi manus afferat, ut ira commotus, quod hic nominatim expressit Aristoteles. Nam servitutis metu, aut alia necessitate subactus, quia non sponte, iniuriam facere vix videtur, de qua differentia diximus & supra lib. 3. Et notum est ad iniuriam id, quod sponte, esse necessarium, id est, ut sciat quo modo, cur, quem, &c. lædatur, adeo quidem, ut etiam si alterum contra legem lædat, ab eo laceffitus, non sentiat iniuriam facere, utpote non sua sponte & ultro, sed provocatus malum referens. Ex quibus efficitur, eum qui sibi manus afferat, quia contra legem faciat, & quidem sponte, sed ira commotus, iniuriam facere.

ad h. titu.] Adhuc docuit eum, qui sibi manus afferat ira commotus, facere iniuriam. Hic exquirat, sibi an alii, quod huius est loci. Et ait, non sibi, sed civitati & Reipublicæ. Rationem adiungit, quam modo attulimus, & toti quæstioni accommodavimus, quia nemo sponte iniuriam possit accipere. Formula:

Nemo sponte iniuriam accipit.

At ira commotus se interficiens, sponte agit.

Ergo iniuriam non accipit.

Sponte namq; & affert sibi mortem & perpetitur : civitati
autem

autem iniuriam fieri signo docet isto, quia illum poena afficiat. Nam si neque sibi, neque privato alii, neq; Reipub. iniuriam faciat, certe poena affici non debet: Aliis autem iniuriam non fieri, certum est, neque etiam sibi, ut ostendimus; relinquatur ut Reipubl. quod ipsum confirmari potest & hoc Iulnconsultorum dicto, *in l. liber homo. ad l. Aquil.* quod nemo suorum membrorum sit dominus: omnes sumus Reip. Atque ita se ipse interficiens furtum quodammodo facit Reip. illiq; proinde, non sibi facit iniuriam. Poena autem, qua Græci eos, qui sibi mortem consciscerent, afficerent, subindicatur hic meo iudicio ab Aristot. ignominia leuior profecto, quam pro scelere. Verum neq; grauior quædam iure Romano, aut à Platone *in legib.* constituitur. Hinc grauitatem scelerum non satis intellexerunt Ethnici, ideoque poenæ leuiores constitutæ; non considerat Plato scelus per se, an malum, sed utilitatem Reipub. Christiani responderunt, scelus in ipso punitur. Apud Hebræos grauissimæ: apud Ethnicos mitis & leuior: si naturalem rationem sequamur, cuius norma in legibus Mosais, non debent leniri poenæ.

ἢ καὶ ὁ ἀδικῶν:] Hic de altero iuris genere: & ne huius quidem ratione iniuriam quæm sibi facere, ostendit quatuor rationibus.

ἢ καὶ τὸ αὐτὸ.] Prima est ratio ab absurdo. Sequeretur enim ut eidem eadem res & detrahi possit & adici, quod est absurdum, ut constat ex contrariorum natura. nam si iniuriam quis sibi faceret, etiam perpetreretur iniuriam. At qui facit, ei quodammodo quid adicitur, & est in lucro; qui perditur, est in damno, eiq; detrahitur ut supra *cap. 4.* dictum est. Plures igitur personæ requiruntur, ut ius & iniuria locum habeant, & hoc est, quod adiungit, *ἀλλ' αἰεὶ δύο, &c.* ius & iniuriam inter plures esse necessario, in vno non item, quod & supra explicauimus *initio libri.*

ἢ δι' ἐκείνον.] Altera ratio, quia, qui iniuriam facit, vltro & prior ut faciat, necesse est. Nam qui lacessitus par pro pari refert, iniuriam vix facere videtur Aristoteli & Ciceroni *in Offic.* Lactantio tamen & Christianis & ipsi Platoni contra *in Critone*, ubi ait, *ἀνομιαν* esse etiam *ἀδικεῖν*, & quia non liceat *ἀδικεῖν*, ne quidem *ἀνομιαν*. Iam vero qui se ipse lædit, non ante facit, quam patitur, sed eodem tempore & infert & patitur malum. Formula:

Iniuriam qui facit, prior faciat necesse est.

At qui se ipse laedit, prior non facit.

Ergo non facit iniuriam.

ἐπὶ εἰς αὐτὸ ἐγένετο.] Tertia ratio, quia sequeretur, ut sua sponte quis acciperet iniuriam, quod fieri non posse ostendimus, supra cap. 9. ubi & huius rei est facta mentio. Formula :

Si se ipse quis iniuria posset afficere, sibi posset facere. Ergo sua sponte accipere. Nam quia sponte patitur, qui se ipse sponte laedit. Si ergo laedendo se sponte facit sibi iniuriam.

Ergo & patiando quoque sponte accipit iniuriam.

At hoc est falsum.

Ergo & illud, ut supra cap. 9.

οὐκ ἐστὶ τῷ τούτῳ.] Quarta ratio à specie ad genus, quia certam iniuriam nemo sibi faciat. Formula :

Qui iniuriam facit, certam faciat necesse est, puta, furatur, adulterium committat, depositum non reddat. &c.

At nemo sibi certam facit iniuriam, quod licet perquirenti omnia iniuria genera perspicere. nemo cum uxore sua adulterium facere dici potest, nemo res suas furari, &c.

Ergo nemo sibi facit iniuriam.

ὅλως δὲ λύεται.] Quintam hic ponunt rationem. non recte. Nam eadem est cum tertia, quam mirum est hic repeti : videtur tamen id dicere Aristot. quod & supra cap. 9. totam hanc questionem de iniuria sibi facienda dissolui ex sola definitione τῆ ἀδικείας, ut & ibi diximus, poterat tamen hæc clausula prætermitti, & nescio quid externum sapit, præsertim quia scriptura variat in verbis, οὐκ ἐστὶ τῷ ἐκαστῷ ἀδικείας, ubi alii ἀδικείας, alii utrumque inducunt, quod est melius. nam ἐκαστῷ certo non convenit.

φανερὸν δὲ ὅτι.] Intermissa disputatione de iniuria sibi facienda, interlerit comparisonem eius, quod iniuriam facere & quod accipere docetque utrumque quidem esse malum, sed hoc illud esse deterius & grauius ; qua in re assentitur Platoni, cuius extat disputatio copiosa in Gorgia. Idem probatur & Ciceroni, cum aliis locis, tum in Philip. 9. Miserior, inquit, qui suscipit in se scelus, quam is, qui alterius facinus subire cogitur. Vulgo tamen hæc sententia repugnat, ut qui existimēt multo maius esse malum iniuriam accipere, quam facere, quia illud sic cum

fit cum damno, hoc nō item. Qua ratione & apud Platonem *lib. 1. de Rep.* Trasymachus, & apud Cic. *lib. de Rep.* Furus & Carneades olim iniustitiam iustitiæ auteponendam censuerunt, ut fructuosiore. Assentitur igitur Platoni Aristot. sed aliter concludit. nam Plato hunc in modum :

Quod turpius, idem deterius. Facere est turpius. Ergo & deterius.

Verum in propositionis confirmatione in captionem mihi videtur incidere Plato homonymiæ verbi *malum*, quod interdum valet *improbum*, interdum *infuctuosum & inutile*. Primum autem docet Aristot. utrumque esse malum hac ratione, quia utrumque discedat à medio, ut, quia in altero plus est, in altero minus; alterum est cum lucro, alterum cum damno, ut supra diximus Formula :

Quæ à medio discedunt, seu plus & minus, sunt mala, utpote à medio discedentia.

At hæc duo vel sunt plus, vel sunt minus.

Ergo sunt mala.

Propositionem non confirmat ut certam : Assumptionē illustrat similitudine. Nam quod, inquit, in medicina est sanitatis, & in gymnastica bonæ habitudinis efficiens, id in hac disputatione Politica est id, quod medio consentit, est medium virtutum. Scribendum autem ex veteri translatione, *ἡμεῖς ἰατρικῆς, non ἁπλῆς*. Nam quod medium in Politica, nempe iusta actio seu iustitia, idem id in medicina salubre. Eadem similitudine utitur & Plato *lib. 4. de Repub. in fin.* comparans iniuriam cum morbo, iustitiam cum sanitate. Interpungendus est hic locus, ut sit facilius hunc in modum, atque ita reddendus : *Perspicuum autem utrumq; quidem esse malum & iniuriam accipere & facere* (alterum enim minus, alterum plus est habere medio, quod sanitatis in medicina, bonæ habitudinis efficiens est in gymnastica) *sed tamen peius est facere.*

τὸ μᾶλλον ὁ ἀδικεῖν.] Ratio, cur facere sit gravius malum quam accipere, quia illud cum improbitate coniunctum & vituperandum sit; hoc non item. Formula :

Quod cum improbitate coniunctum, deterius est eo, quod absque improbitate. nam plura vitia uno sunt deteriora.

At facere iniuriam est cum improbitate : accipere non item. Ergo, &c.

Accipe.

Accipere quidem vacare iniuria certū est, qua de re supra. Qui facit iniuriam autē, is vel est Improbus, vt qui per iram, nam & hic, et si nō est improbus, tamen vituperationem non effugit, vt supra explicauimus distincte *cap. 8.* Et hoc est, quod ait, ἡ τῆς πλείας, id est, facere iniuriam, aut cum perfecta est improbitate, vt in eo qui cum ἀσπίδι, aut cum spiritima, vt in eo qui per iram. nam non omnis iniuria est cum improbitate, et si sponte sit omnis: non omne autem quod sit sponte, id cum improbitate, aut iniustitia, vt supra *eod. cap. 8.* quod hic de accipienda iniuria, eam vacare improbitate, idem & supra de aliis extremis interdum diximus, vt de effusione & auaritia, &c. quæ sunt quidem vitia, vt & hic iniuriam accipere, non sunt tamen improba, vt absque malitia & non semper studio seu nocendi animo.

καὶ αὐτὸ μὲν.] Constat iam, iniuriam facere deterius esse, quam accipere; nimirū per se, & considerata vtriusq; vi & natura: nam per accidens seu ex euentu, contra esse potest, vt maius sit malum accipere quam facere: verum id ars negligit, Politica de eo, quod per accidens, non laborat, vt nec vlla ars; quæ namque per accidens, vt infinita, sub artium præcepta non cadunt. Præterea ars naturam imitatur, eaque re & rerum vim & naturam potius scrutatur, quam accidentia: Exemplo autem ostendit simili ex medicina petito, fieri posse, vt quod per se leuius est malum, per accidens fiat grauius. nam Pleuritis laterum dolor, grauior est morbus offensione pedis: fieri tamen potest vt hæc illa sit grauior, nempe, si quia offendendo pede quis labitur interea, ab hoste capiatur & interficiatur. Ad eundem modum accipiens iniuriam, vt læsus, etiam grauius malum referre potest aut facere, quam accipit. Sic enim vulgo hæc accommodant: ego puto Aristotelem, vulgi potius argumentum & Platonis disputationem refellere. Vulgus ita:

Accipere iniuriam est infructuosius.

Ergo & maius est malum.

Respondet Aristot. fructus considerari non debere, vt quæ sint accidentia: quomodo & Plato *lib. 2. de Rep.* refellit Trasymachi disputationem contra iustitiam.

καὶ μετὰ τοῦτο δὲ.] Redit ad priorem disputationem de facienda sibi iniuria: nam quod ibi docuit, nemini secum esse vel iniuriam, vel ius, id hoc loco mitigando & exponendo,

verum

verum quidem ait esse per se & absolute: nam improprie & metaphonice (de quo verbo supra) posse ius aliquod esse, & iniuriam sibi secum, seu potius partibus sui inter se. Atque ita breviter copiosam Platonis disputationem attingit, qui *libr. 4. de Repub. in fin.* duo facit iustitiæ genera, interioris & exterioris. Internam vocat trium animæ partium, rationis, iræ & libidinis harmoniam & concentum, cum imperium tenet ratio, parent cæteræ, id est, cum suum cuique parti animæ relinquatur officium à natura tributum. Externam vocat, de qua his libris, Politicam. Aristoteles autem hanc partium animæ harmoniam & consensionem admittit iustitiam dici posse, sed metaphonice & improprie Sic & ius & iniuriam sibi secum & aduersus se dici posse. Cur dici possit, hanc reddit rationem, quia fieri potest, ut partium vna ab altera quid mali perpetiatur contra suam appetitionem, & quasi voluntatem. At notum est ex prioribus, iniuriam accipere nihil esse aliud, quam perpeti quid contra voluntatem. Si hoc reperitur, accipere iniuriam: ergo & facere. Hac igitur ratione ostendit inter animæ partes iniuriam, & proinde & ius, & proinde iustitiam quoque & iniustitiam reperiri. Verum ius improprie, nempe œconomicum seu herile, non vero politicum, quod proprie ius dicitur. Nam quæ est ratio domini aduersus seruos, parentis aduersus liberos, & generatim imperantis aduersus parentem; eadem est rationis aduersus inferiores animæ partes. Qua de re pulcherrime *infra lib. 1. Polit. cap. 6. & Cicero lib. 3. de Repub.* quæ hic confuse, ibi distincte. Quæ est igitur ratio, eius inter patrem & filium non sit ius proprie, eadem & hic est, qua de
re *supra cap. 6.*

F I N I S L I B R I V.

Ff LIBER

LIBER VI.

ARGUMENTVM.

Quatuor huius libri membra esse videntur, quarum primum sit velut proœmium: altero contineatur eius rei, de qua agitur, explicatio: tertio subtilior Prudentia eiusque partium distributio & explicatio: postremo due afferuntur quaestiones. Ad hunc autem locum vtile est videre lib. 1. Magn. cap. ult. & lib. 2. cap. 3. lib. 1. Analyt. poster. & 3. de Anima. Platonem in Theæteto, & lib. 7. de Repub. & ex recentioribus Pontani libros 5. de Prudentia.

CAPVT I.

COMMENTARI I.

Ἐπεὶ ὁ πρῶτος λόγος ἀπὸ τοῦ πρώτου.] Duobus his primis capitibus tanquam proœmio, qua de re agatur, & cur, adhibita partitione animæ, ex qua & stratum & officium eius rei, de qua agitur, perspiciatur, explicat.

*Ἰπὲρ ὁ πρῶτος λόγος.] Exponit, qua de re, & cur agendum, & quidem de recta ratione, atque adeo de omnibus rationis & mentis virtutibus, causam affert hanc, quia medium (quod sequendum, non vero nimium, aut parum, *supr. lib. 2. & alibi scriptum est dictum*) recta ratione definiatur. Formula:*

Si medium cognoscendum est, ut est, & sequendum, ut est.

Ergo & recta ratio cognoscenda.

Nam medii recta ratio est tanquam norma & finis.

Ὁ σκοπὸς ὁ πρῶτος.] Obscurior est hic versus: videtur tamen duabus similitudinibus breviter & obscure exponere usum & vim rectæ rationis, ut quam videatur appellare scopum & terminum seu finem, quorum illud à sagittariis, hoc ab agricolis sumptum. Ut igitur, inquit, in aliis rebus & artibus: ita & in supra explicatis virtutibus scopum aliquem esse necesse est, ad quæ is, qui ratione utitur, omnes cogitationes & actiones suas dirigat, & tanquā sagittarius arcū intendant aut remittat. Scopus hic, cum in aliis rebus, tum in virtutibus, quæri potest, quis sit; an recta ipsa ratio, an quid aliud τὸ δίκαιον, nempe seu honestum & id quod oportet, aut medium, aut ipsa

prudētia. Quatuor namq; hęc ad actionum nostrarū rectitudinem efficiendā concurrunt. Et recta quidē ratio ipsa scopus esse nō videtur, quod ea velut duce & lumine prælucēte, ad scopū perueniatur: prudētia quoq; ea, q̄ ad scopum pertinent, dirigere dicitur *inf. c. 12.* mediū quoq; scopus esse nō videt̃, propterea q̄ mediū ratione nimii & eius q̄ parū dicatur, ad nemiū & id q̄ parū se referat, non tanquā ad finē. Dicendū puto, scopum actionū nostrarum esse *τὸ δὲ* id quod oportet seu ipsum honestum: quod quia in medio quodā est. positū, nō incōmode & medium dici poterit, vt illa duo sint quidem eadem, ratione tamen differāt. Ratio quoq; ipsa recta, quia eius quod oportet est causa quasi efficiens, dux & lumen: ea re & recte rationi cū eo, quod oportet, maxima est affinitas, & scopus quodammodo esse videt̃. Ad summā, in prudēte est recta ratio, q̄ actiones omnes ad honestū, seu id, quod oportet, in medio positum, dirigat. Ex quibus perspicuum est, quæ vis & vsus sit recte rationis, vt pote ad scopum virtutum viam muniētis & prælucētis.

ἡ πρὸς τὸν σκοπὸν.] Altera est similitudo, qua & ipsa vsus recte rationis ostendit. Est, inquit, finis aliquis seu terminus mediocritatū, quas inter nimium & parum interiectas, vbi recte congruenti *sup. li. 2.* diximus, quasi dicat, quia mediocritates inter nimium & parum sunt interiectas, terminus aliquis vt in iis sit necesse est, vt in duobus agris termino separādis. Hic autē terminus recte rationi est consentaneus, eum dirigit recta ratio, i. mediocritates tanquā terminū inter nemiū & parū interiectas, recta moderatur ratio. Est igit̃ recta ratio tanquā scopus & terminus actionū nostrarū, aut certe q̄ illa moderetur & dirigat.

ἡ δὲ τὸ πρὸς τὸν σκοπὸν.] Tacite quæstioni occurrit: nam occurri poterat Arist. nō opus esse longiore explicatione de recta ratione: satis esse, quod dictū est, virtutes recte rationi cōgruere debere. Respondet Arist. id quidē verū esse, virtutes cōgruere recte rationi, sed non esse satis ad planā rei cognitionē, id q̄ exemplo Medicinæ ostēdit. Nā nō satis esse, si quis dicat, corpori curando adhibēda esse ea, q̄ medicinæ ratio præcipiat, salubria nēpe: nā hoc amplius & distinctius explicare oportere, q̄ illa sint salubria, quæq; eorū vis & natura. Ad eundē modū & in hac sciētia Politica non satis est dicere, actiones nostras moderandas esse, prout recta præcipit ratio: nā & eo amplius exquirendū, quid recta sit ratio, q̄ eius vis & natura, qui eius sit finis, sc. quomodo actiones nostræ, tanquā termino, de quo modo, definiantur. Id

namque valere mihi videtur verbum *ἐπεὶ* in his verbis, *ἐπεὶ τὰς ψυχὰς*, non vero definitio, ut aliqui definiunt. Hæc igitur na est ratio, cur de affectionibus animi seu virtutibus disputans in his libris etiam de recta ratione explicarit. Verum queri potest, cur non tantum de ea rectæ rationis forma (quam esse Prudentiam infra docebimus) quæ ad virtutes morales est utilis, de quibus in his libris agitur: sed etiam de aliis omnibus rectæ rationis generibus hic explicarit, cum ea tractatio potius ad Dialecticum aut Physicum pertinere videatur, de sapientia, scientia, mente & arte: Et certe ipse Arist. *lib. 1. Poster. c. ult.* explicatione de his affectionibus. ad hos tres, Dialecticū, Physicū, & Politicū pertinere ait, & ab ipso in tribus illis operum generibus explicatur, quod & initio indicauimus *lib. 3. de Anima*. Huic quæstioni occurrit ipse Arist. *lib. 1. Mag. c. ult.* Affert igitur tres rationes Arist. Prima est, quia omnes sint virtutes, de quibus in his libris explicandū suscepit. Secunda est, quia Philosophi sit officiū ēt ea pertractare, & vna explicare, quæ eiusdē sint argumenti, & in eadē re versent. Philosophi nō tantū ea, q̄ propria sint sui instituti, sed ēt q̄ affinia & cognata pertractant, ut eleganter in *lib. de Fin. Cic.* Tertia est, quia cum de iis, quæ sunt animi agatur, de omnibus. (quales sunt & hæ affectiones rationis, scientia, ars, &c.) quæ sint animi vel in animo posita, agendum fuit.

τὰς δὲ τὰς ψυχὰς διὰ τὰς.] Ut *sup. lib. 1. c. ult.* disputationem de virtutibus moralibus, atq; adeo de omnibus virtutibus. ab animi facultatum partitione, ita & hic de virtutibus rationis disputationem ab eadē re orditur, propterea q̄ earū omniū tanquā stratum & materia sit animus. Ait igitur, partitiū se animū esse *sup. lib. 1. c. ult.* in 2. partes: quarū altera sit particeps rationis, altera expers: & ad hanc se accommodasse virtutes morum, ad illam virtutes rationis. Illis igitur iam explicatis, superest de his explicare, & de ea parte animi, quæ rationis est particeps. Hanc igitur duas in partes rursus secat, à strato sumpta divisione, quarum altera res eas intelligamus, quarum principia aliter se habere nequeant: altera vero res eas intelligamus, quæ aliter se habere possunt. Quæ autem sint res, quarum ea sit natura, ut aliter se habere possint, aut non possint, notum est. Non possunt res diuinæ & naturales, quæ sunt perpetuæ, fixæ & stabiles, & vniuersimodi. Possunt res, quæ ab hominibus fiunt, quarum in homine est principium, ut opera artis & actiones. Quod autem Aristot. res perpetuas vocat eas, quarum principia non possint

possint aliter se habere, idem est, ac si diceret: res quæ aliter se habere non possunt, ut & ipse sæpe vocat, omisso verbo principii. Huius nomine hic intelligit principia, quæ dicuntur cognitionis non natura. Cognitionis principia sunt ἀξιωματικά & propositiones Apodicticæ, quibus pantiur cognitio & scientia. Sunt & propositiones Dialecticæ, in Medicina & scientia Politica: omnia denique cognitionis principia, siue apodictica, siue Dialectica: Verbi gratia: Iuuare egenum est propositio Politica, honorem exhibere Magistratui; item, Febre laboranti non vinum præbendum, est in medica propositio, & principium, de quo hic agitur. Naturæ seu φύσεως principia sunt causa efficiens & finis, de quibus hic non agitur, etsi dubitat Eustathius: nam principii vocabulum de propositionibus syllogisticis, cum hoc libro sæpe, tum alibi usurpari solet. Videatur Aristoteles *Libr. quarto Metaphysicorum*. Hinc principia Politica Aristoteles *lib. 1.* vocat propositiones syllogisticas, ex quibus aliquid in scientia qualibet concludi potest. Principium φύσεως & naturæ est beatitudo: Animus & homo, principium Politicum efficiens.

Ἐπεὶ γὰρ πρὸς τὴν φύσιν] Etsi modo dixerat, ἀπορίαν, quo verbo indicarit, se sumere hanc animi ratione præditi partitionem & supponere tanquam certam, ex libris *de Anima*, neque hic rationib. confirmandâ: adiungit tamē vnā rationē, qua eam confirmet, item à strato sumptam, quia harum duarum animi partium, qua vel res stabiles, vel instabiles intelligimus, strata non sunt eadem, eadem ipsas quoque dissimiles esse & genere discrepare necesse est. Formula:

Quarum rerum strata genere discrepant, & ipsa discrepant, necesse est; nam cognatio quadam & affinitas esse debet rei seu facultatis anima cum strato seu re facultati subiecta. Quare & in sensibus sono attributa sunt aures, succo lingua & gustatus, rebus sub aspectum cadentibus oculi, &c. ut eleganter Aristoteles lib. 1. Magn. cap. ult. & lib. 1. de Anima, in fin. fere. Et hoc est, quod & hic ait, εὐαὶ καὶ ὁμοιότητι πρὸς τὰ, &c. ubi αὐτοῖς, scil. μορφαῖς, seu anima partibus, id est, cognitio rerum existit cognatione quadam cum iis scil. anima partibus.

Atqui harum anima partium duarum strata sunt dissimilia, & genere discrepantia (alterum est enim stabile, alterum instabile.)

*Ergo & ha anima partes genere discrepent necesse est. Redd
igitur animam in duas has partes diuisit ratione statim.*

λογιστικὴν ἢ τεύτην.] Hic nomina his duabus animæ partibus imponit: dicitur, inquit, altera ἐπιστημονικὴν scientiæ, altera λογικὴν ratiocinationis seu disputationis. Posterioris rationem reddit appellationis, quia ratiocinari seu disputare & consultare sint idem, quasi diceret, pars hæc plærunq; dicit quidem σοία βυλδλκὴν, seu consultatrix: recte tamen & ratiocinatrix à me appellata fuit, quod ratiocinari & consultare idem valeant. Vocat & *infr. & in lib. 2. de Anima: διδακτικὴν*. De priorē hæc est ratio appellationis, quia in iis rebus cernatur, quarum propria est scientia.

ἡδὲ ἢ βυλδλκτικῇ.] Hæc eo pertinent, vt ostendat, hanc animi partem recte dici βυλδλκτικὴν: dictum est enim, eam versari in rebus, quæ aliter se habere possint. At de iisdem hic consultatio, non de iis, quæ aliter se habere nequeunt.

ἀληθινὸν ἀγαθὸν ἐκαστέρῃ.] Nunc accommodat suam cuique parti virtutem; Quod quidem ita commodè fieri docet, si suæ cuiusque partis optima sumatur affectio seu habitus: reperto habitu, & de virtute constabit: nam sua cuiusque rei optima affectio seu habitus nihil est aliud, quam virtus, quæ, vt *supra libro 2.* dictum, sua cuiusque rei est perfectio. Virtus autem ad ad suum quæque munus & opus, id est, virtus ex suo quæque opere & munere spectatur & cognoscitur. Quare ad cognoscendam cuiusq; partis animæ & optimam affectionem & virtutem, operæ pretium erit & earum animi partium opera & munera cognoscere, &c.

CAPVT II.

COMMENTARI.

Τεῖα δ' ἐστὶν ἐν τῇ ψυχῇ.] Perpetam & hoc caput à priorē est distractum: adiungit namque continuo de earum animi partium opere & munere; cui tamen explicationi admiscet quædam de omnibus actionum & cognitionum principiis, & maxime de ἀρεαῖς, quæ potius ad virtutes morum, quam ad eas, quæ rationis, pertinent. Opus autem & munus harum animi partium duarum docet esse veri contemplationem, vtranque in vero contemplando & exquirendo versari, dissimili tamen ratione: nam scientiæ partem in vero absolute, alteram in

vero com-

verò comparate, i. ad actiones humanas accommodare: quod mox rectius intelliget. Ait igitur initio, actionis & veri tria esse principia, i. causas efficientes, sensum, mentē & appetitū. Meminisse namq; oportet, q̄ ex Arist. scribit Cic. *in lib. de Fin.* hominē ad duo esse natū, ad intelligendū & ad agendū. Vtriusq; igitur huius officii principia tria esse ait Arist. id q̄ & ex *l. 3. de Anima*, cognosci potest, vbi his tribus animātes ad quid agendū aut cognoscendū impelli scribit: hæc tria mot⁹ animantiū esse principia, & hæc quidē in re vniuerse cōsentiunt; differūt tamē, quod sensus ad cognitionē quidē iuuat (ex sensu namq; plēraq; scientiarum principia manant) seu, vt ait Arist. ad veritatem: ad actionem vero plane sit inutilis, nullius principium seu causa sit actionis. Cuius argumēto sunt belux: nam sensu quidē has vti, has quidē sentire, nihil agere tamen. Quo pertinet, q̄ s̄ docuimus, verbū *πᾶσι*, vt & facti Latinū, rationē in se cōplecti.

Ἀφροία.] Hæc verba *ἄς* & *Ἀφροία*, rursus *νοητὸν* & *Ἀφροητὸν*, eodem pertinent, idem sonant hoc loco. Ratio seu mens Latine dici possunt, alias multum inter se differunt, qua de re *infra*. Idem, inquam, valent hæc tria, *λογικόν*, *νοητὸν*, & *Ἀφροητὸν*, pars animi; in qua est ratio seu mens & ratio ipsa, de qua & de cuius officiis diligenter hic explicatur.

ἔστι δὲ ὁ αἰσθῆσις ὁ Ἀφροία.] Quid sensus à cæteris duobus differat, iam dictum. Hic reliqua duo inter se comparat: nam quod in mente est affirmatio & negatio, idem in appetitu est consecutio & aspernatio. Notum est mentis duo velut esse officia ratione strati seu veri, nempe affirmationem & negationem: appetitus quoq; esse duo ratione strati: nam persequi bonum & apemari malum: Inter quæ hic talem cognationē ait esse Arist. vt mentis affirmatio sit, velut quædam persecutio, & negatio sit velut aspernatio & fuga: nam quod in mente verū est & falsum, id in appetitu bonum est & malum. Quare & alias etſi improprie, mens etiam bonum sibi proponere dicitur, tanquam verum, cum hoc eius sit proprium, illud appetitus.

ἡ δὲ ἐπιστήμη.] Vsum comparisonis eius hic affert in virtute morali: nam constat ex *lib. 2.* eam nihil esse aliud, quam habitum proæreticum: & ex *lib. 3.* proæresin esse appetitum cum deliberatione, q̄ cum ita sint, certe hæc duo, mens & appetitus, ad virtutē morū sunt necessaria, & ad ipsam quoq; *ἐπιστήμη*, adeo, vt si *ἐπιστήμη* est bona, vt est in virtute morali: certe & appetit⁹ vt sit rectus, & mens quoq; vt sit bona, necesse erit: Ea-

dem utrumq; ut cupiat & spectet, ut quod mens affirmet, appetitus id persequatur: ut, inquā, menti affirmatio, appetitus persequutioni consentiat, non aliud velit appetitus, quam præcipiat mens & ratio, id quod & *sup. li. 3. de proximi* est explicatum. Et hæc quidem mens cum appetitu concurrēs, practica dici solet, ut quæ rebus agendis moderetur & deseruiat. Alia est mentis species, quæ in contemplando absolute vero spectatur. Est quidem veri contemplatio omni menti propria: mens omnis & ratio in contemplando vero versatur, tam practica, quàm theonica, hæc tamen absolute, illa comparate: nam hæc in sola veri consideratione consistit, & intra eam se continet: illa foras spectat, & negotiis hominum se accomodat, eaq; tanquam lumen & dux moderatur, & hoc est, quod ait, τὴν ἡγεμονίαν καὶ θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν, supple, quæ duo verba de vna animi parte practica sunt intelligenda, ut quæ & ipsa est θεωρητικὴ, non tamen theoretica: θεωρητικὴ est genus, cuius partes sunt πρακτικὴ & θεωρητικὴ. Argyropylus tamen verbum, καὶ θεωρητικὴν, prætermisit, quod & ipse malim, nisi libris omnibus & veteri translationi repugnaret.

ἡγεμονίας μὲν.] Redit ad προαίρεσιν: eam esse quidem actionis principium & virtutum moralium, non tamen principium, quod alicuius gratia, sed id, unde motus. Duo facit principiorum genera, alterum quod alicuius rei gratia, cuius generis est bonum & finis: alterum unde motus, id est, unde rerum ortus & interitus, cuius generis est causa efficiens. Et huius quidem generis principium ait esse προαίρεσιν, ut quæ nō sit tanquam finis rerum agendarum, sed causa potius efficiens. Ratio autem ab Aristotele prætermissa, hæc est, quia προαίρεσις est appetitio quædam, ut supra dictum *lib. 3. cap. 3.* Formula;

Appetitus omnis est motus principium, ad agendum impellit, teste Arist. lib. 3. de Anima.

At προαίρεσις est appetitio quædam,

Ergo, &c.

Est igitur προαίρεσις rerum agendarum principium. προαίρεσις autē principia sunt appetitus & mens ea, quæ alio spectat, id est, practica: nam & initio diximus, ut προαίρεσις sit bona, hæc duo requiri, bonam mentem, & huic consentientem appetitum rectum. Quare cum προαίρεσις absque his duobus esse nequeat, tanquam suis principiis: recte adiungit Aristoteles προαίρεσις, absq; mente seu potestate & habitu morali esse non posse.

Quod

Quod principium ut utilissimum diligenter est retinendum. Ratio eius de mente iam est exposita. De morali habitu hæc est, quia ex *αγαθός* homines sint & dicantur boni aut improbi, ut *supra* sæpe est explicatum. [Ex *αγαθός* enim probus aut improbus capit nomen.] Atqui probitas & improbitas morali habitu definiuntur: vitia & virtutes sunt habitus. Quare proæres necessaria est affectio moralis: informetur quodammodo *αγαθότης* moribus & habitu morali necesse est. [ad proæres enim necessarius est habitus moralis seu Ethicus, id est, ut vere sit *αγαθότης*. *αγαθότης* ipsam constituit virtutem, & ad virtutem requiritur habitus.] Qua de re *infra cap. 12.* latius. Confirmat hoc præceptum & ipse Aristoteles; [Res quæ reddit bona, quæ tendunt ad finem est habitus moralis: proæres reddit bonum ipsum finem. Si quis mala *αγαθός*, malus finis. Sed ut ipsa sit bona *αγαθότης*, quæ iuvat actiones, quibus perueniamus ad finem, requiritur informatio quædam moralis] his verbis, *ἀπὸ ἀγαθῆς*, quasi dicat, *ἀπὸ ἀγαθῆς* seu bonæ actionis principium est *αγαθότης*, aut etiam *τὸ ἀγαθόν*, ad agendum impellit, utpote appetitus *βελούτης*. Atqui actio absq; illis duobus, mente & morali informatione seu habitu morali, absq; moribus, inquit Aristoteles, esse nequit: qui ex virtute aut vicio quid agit, habitu quodam informatus sit necesse est, prælucente ratione seu mente, ut & *infra capite 12.*

Ἀγνοία δ' αὐτῆς.] Redit ad mentem Theoricam & Practicam. Legendum autem *Ἀγνοία δ' αὐτῆς*, non ut in quibusdam *αὐτῆς*. Legendum, inquam, *mens autem ipsa*, ut recte verus Interpretis: non vero hæc, ut alij plerique. Mens, inquit, ipsa, nempe Theoretica mens per se considerata nihil mouet, ad agendum non impellit: in veritate sola contemplanda acquiescit. Practica, eaq; quæ alio spectat, illa est, quæ mouet, quæ molitur aliquid, quæ ad agendum impellit: non igitur Theoretica, sed practica mens & ratio rerum agendarum est principium. Quod vel ex eo perspicuum esse potest, qd in practica, seu mente actrice etiam effectricis mentis (quam vel ex sensu patet esse principium agendi, vel faciendi potius) principatus sit posuit, quod hæc illi quodammodo dominetur, suamque vim communicet: Nam ut actrix, ita & effectrix alio spectat. Qui namq; quid efficit, opus semper aliquod spectat, rei seu operis conficiendæ causa laborat, sutor calcei, &c. Et hæc qui-

dem in re practica & ποιητικῇ, (de quibus *infra* latius) consentiunt, nempe quod alio referuntur, discrepant tamen, quod id quod efficitur, non est simpliciter finis, est alterius rei gratia: id quod agitur, est finis simpliciter. Effectricis ipsa effectio non est finis, opus præterea desideratur, & huius rursus alius præterea finis, ut ædificationis domus, & huius inhabitatio: Actricis autem ipsa actio est finis, neq; quidquam præterea desideratur: Citharædus carmine perfecto nihil præterea spectat operis. Quare actrix & effectrix eodem quidē velut genere continentur, quod est mens, non absoluta, sed alicuius rei gratia: fine tamen differunt. Practicæ autem vocabulum improprie & menti huic cōmuni hic attribuitur, cum ait eam effectrici quodammodo dominari. Nam proprie est ea, quæ contradistinctione ab effectrice fine discrepat, ut est explicatum, & *infra* explicabitur latius cap. 4. Practicæ igitur finis ipsa est actio: huius autem finis est appetitio, id est, appetitus ad finem tanquam bonum se refert: mens practica actionem spectat: appetitio finem & bonum, & hoc est, quod ait, ὁ ὀρεξὶς τὰ τέλῃ (scil. τέλος).

διὸ ἡ ὀρεκτικὴ νῦν.] Redit ad θεωρίαν, eiusq; affert quandam definitionem ex prioribus confectam. *Supra* namq; dictum ad θεωρίαν, mentē & appetitionem concurrere. Hinc efficitur, inquit Aristoteles θεωρίαν nihil esse aliud, quam vel mentem theoreticam, seu cum appetitu, vel contra, appetitum διανοητικόν, mentalem, id est, Appetitum cum mente, quod *supra* est explicatum lib. 3. cap. 3. in fine. Et hæc quidem de θεωρίᾳ, rerum omnium agendarum virtutum & virtutum principio, quod quidem principium est homo ipse, inquit Aristoteles hoc loco, quia θεωρητικῶς παῖτες, mens & appetitus in ipso sunt homine, & ipsum & *supra* est explicatum lib. 3. c. 3.

ὅτι ἐστὶ θεωρητικόν.] Adiungit de strato seu materia θεωρητικῶς, quibus illa in rebus veretur, quarum rerum sit θεωρητικῶς. Affert autem vnam duntaxat notam. Nam plures *supra* lib. 3. & omnes attulit. Ait igitur θεωρίαν nō esse rerum præteritarū, sed futurarum hac ratione, quia nec deliberatio sit rerū præteritarum: nulla autem est θεωρητικῶς absq; deliberatione, ut *supra* est explicatum lib. 3. Cur autem deliberatio rerum præteritarum nulla sit, hæc est ratio, quia deliberatio rerum sit earum, quæ fieri possint, ut & *supra* explicatum: at rerum præteritarū hæc est natura, ut dici nō possint fieri posse, utpote iam factæ:

factæ: quod factum ut vulgo dicitur, infectum reddi nequit. Id quod Aristoteles Agathonis Tragici testimonio confirmat; adeo id verum esse, ut cum omnia Dij possint, hoc tamen solum & ipsis negatum sit, quæ facta sint reddere infecta: idem & tempori omnium parenti negatum ait Pindarus in 2. *hymno Olympiorum*. Videat & Sophocles in *Trachiniis*. Formulas

Quarum rerum non est deliberatio, earum nec est ἀποφασίς.

At præteritarum non est deliberatio.

Ergo nec proaresis.

Altera Formula:

Qua res fieri nequeunt, sub deliberationem non cadunt.

Res autem præterita sunt eius generis.

Ergo, &c.

ἀποφασίς ὅτι.] Quasi diceret, ex prioribus liquet, quod harum animi partium sit munus & opus, quæ fuit quæstio princeps, conclusio. Eorum autem omnium hæc est summa: Animi partis, quæ rationis est particeps, duas esse rursus partes seu facultates, quarum vna scientia: altera dicitur ratiocinatrix, illa quoque theoretica, hæc practica, sub qua effectrix, dicitur. Vtriusque idem genere est munus & opus, veritas seu eius acquisitio, pertractatio, sed fine non idem. Nam illius veritas in se vertitur & consistit, huius alio pertinet, hominumque negotijs se accommodat.

ἡ δὲ αὖ ἐξ αὐτῆς.] Initio huius capituli dictum est, harum animi partium virtutes ex opere & munere & optima affectione cognosci: iam igitur cognito earum opere & munere, reliquum est, ut de optimis affectionibus seu habitibus videamus, in quibus opus illud & munus, quod veri pertractationem diximus, reperiatur, seu ut loquitur Aristoteles, quibus habitibus maxime pars utraq; ἀληθῶς, verum enunciat seu profert. Nam repertis his affectionibus, etiam de virtutibus harum animi partium, quas quærimus, constabit, &c.

CAPVT III.

COMMENTARI I.

Ἀφ' ἑαυτοῦ αὐτῶν.] Duo hic afferuntur, commemoratio & expositio affectionum optimarum partium animi ratione utentium: deinde explicatio vnius earum affectionum animi scientiæ.

ἡγεμόνι ἐν αὐτῷ.] Quæ adhuc sunt explicata de methodo & partibus animæ, earumq; munere & officio, de principijs actionis & cognitionis, & de proœresi: ea proœmij loco constituimus. Nam hic demum orditur disputationem de virtutibus rationis seu mentis, qui scopus est huius libri, & hoc est, quod ait, ἡγεμόνι, &c. quomodo & *supra libr. 1. cap. 3.* [absoluto proœmio.]

ἔτι δ' οἱ ἀληθύνει.] Diximus harum animi partium, de quibus agitur, opus & munus esse ἀληθύνει. [Ennius apud Gellium olim hoc dixit *verare*.] Hic iam quæritur de affectionibus seu habitibus, in quibus ἀληθύνει cernatur: seu quorū habituum ope & opera partes illæ animæ verum enuncient, munusque suum fungantur. Aristoteles igitur quinque esse huius generis habitus. Sint, inquit, quinque, quasi diceret, non altero rationes, cur quinque duntaxat sint, sed sumo ut certū ex Analyticis: adiungit tamen rationem, cur opinionē ab hoc numero excludat, q̃a opinio etiam sit falsi, etiā mentiri, & falsum dicere opinione accipit animo, quærimus autem hos habitus, quibus animus ἀληθύνει. De opinione, eam & veram esse, & falsam, eaque animum ἱκανοποιεῖν, ut Aristoteles *in magn. libr. 1. cap. ult.* ex Platonis Theæteto sumpto vocabulo loquitur, id est, ambigere animum, nunc hoc. nunc illud sentire & loqui, nemo unquam dubitarit. Quare & pulchre Plato opinionem velut Androgynum medium quiddam esse ait inter id quod est, & id quod non est. Eam vocat hoc loco duobus nominibus Aristoteles, διῆκον & ἀπόληψιν, quod posterius tamen verbum est multiplex, & quidem triplex eius notio. Nam interdum est omnis animi comprehensio, & genus omnium harum affectionum, scientiæ, sapientiæ, &c. ut est apud Alexandrum *in 1. Top.* & ipsum Aristotelem *lib. 4. Topic.* Interdum idem valet, quod opinio seu διῆκον. Quare & *in magn.* hoc solum nomine est usus. Interdum est quiddam à διῆκον dissimile, non quidem genus διῆκον, ut perperam Plato, sed quasi stratum & materiam, inquit Aristoteles *lib. 4. Top.* videatur & doctissimus Schegkii *in 1. Analys. cap. 39. in aureis commentar.* Hæc igitur est causa, cur hoc loco inter habitus veri, opinionem non numerarit Aristoteles, etsi *in magnis* numeravit. Verum in ijs libris multa secus continentur, non tam exquisitis & accuratis quam sunt Nicomachici. Cur ergo dicet aliquis, Prudentiam quoq; & artem non ex-

cluserit,

clusit, ut quæ sæpe à vero aberrant. Respondeo, quia prudentia ipsius avarus, ipsorum inquam habituum non sit peccatum, sed rerum: ipsorum habituum hæc est natura, ut verum semper persequantur: aberrant tamen interdum rerum culpa instabilium & incertarum. Ac opinionis ipsius natura hæc est, ut & falsum, & verum persequatur. [Natura enim opinionis est quasi ambiguus gladius. Si quis quid falso opinatur, est vix opinio, sed non vera opinio, sed falsa, ex se, & vera, est falsa opinio.] Quæ præterea potest, quæ sit natura, cur veri affectiones quinque duntaxat, & quidem hæc commemorentur. Solet causa ex rebus & strato elici. Res enim aut sunt necessariae, aut non. Illæ partim sunt principia, quorum est mens: partim de principiis conclusa & effecta, quarum est scientia: partim utraq; permixtim, quorum est sapientia. Non necessariae, quas contingentes vulgo vocant, partim sub actionem cadunt, quarum prudentia: partim sub effectum, quarum est ars. Atque ita plerique: accommodatius tamen ad rem propositam, ex munere & opere harum animi partium causam eliciendam existimo. Opus & munus diximus esse veri pertractationem, partim in se, partim alterius gratia, prout duz quoq; animi sunt partes, altera Theoretica, altera practica. Si in se, aut cum mentis quadam agitatione seu discursu, ut vocant: aut absque: aut permixtim. Hinc deinceps, scientia, mens, & sapientia existunt: si alterius gratia, aut agendo, aut efficiendo, & hinc prudentia & ars. Atq; ita ex quinque partibus animi munere & opere, habitus quoque quinque existunt genera. Hinc quando quid est absque disputatione mentis, tum talis actio mentis dicitur proprie, quæ græce *νοῦς* vocant, ubi talis contemplatio veri absq; discursu, existit quidam habitus, qui dicitur *σοφία*. Vbi agitatio mentis adest, non possum complecti, nisi me doceas rationibus syllogisticis, tum existit scientia. Nulla vera scientia absque quodam discursu, absq; collectionibus, argumentis. Vbi mens disputat secum, existit scientia. Habitus est etiam, qui partim disputat, partim non, utitur utroque munere, & disputatione aliquid concludit, & contra absque, &c. est habitus ille, qui vocatur sapientia, copulatus ex mente & scientia, ex duobus prioribus videlicet.

ἡ πρώτη μὲν.] Orditur deinceps explicare quinque hos veri habitus, & primum quidem de scientia. Meminisse au-

tem oportet, quæ *supra lib. 1. initio* diximus, scientiæ vocabitur interdum communius, interdū accipi angustius. Nam & prudentia, & ars, & sapientia communiori notione etiam scientiæ dicuntur, tam latine, quam græce. Angustius hoc loco accipitur & proprie. Affert autem tres eius notas, exquisitius quam Plato, qui in *Theæteto* scientiæ naturam non tam firmis conclusionibus, quam similitudinibus (re & negotio ipsius quoque Platonis testimonio, fallace & lubrico) naturam scientiæ & definitionem inuestigat, quem se obscure perstringere mihi videtur hoc loco, his verbis Aristoteles, εἰ δὲ ἀκριβοῦς ἡ ἀλήθεια, &c.

[παύσης, ὅς ἐστι λαμβανόμενον.] Prima est nota à communi hominum sensu & opinione sumpta, qua docet Arist. scientiam rem esse firmissimā & immutabilem; rerumq; esse stabilem, æternarum, non vero caducarum, ortuiq; & interitui obnoxiarum. Omnes, inquit, ea se scire existimant, quæ aliis et habere se non possint: id demum scire se existimant, quod plane ita se habeat, neq; aliter vllō modo se habere possit. Id demum vocant scire, quo argumento utitur Aristoteles, & in *Analyt. lib. 1. poster. cap. 2.* Sicea, quæ sciuntur, plane ita esse debent, ut aliter se habere nequeant, ut scimus Deum omnipotentem. Ita affectus animo sit, qui scit, ut existimet se nunquam aliter posse cognoscere: qui deducuntur à scientia sua; non sunt scientes.

[τὴν δὲ ἐνδεχόμενον.] Ea sciri diximus, quæ nullo prorsus modo aliter esse nequeant. Nam quæ aliter se habere possint, eorum profecto certitudo esse non potest, quæ ad scientiam requiritur, propterea quod simul vsurpari sensu defierint, iam ignorari incipiant, sunt, nec ne. Et hoc est, quod ait, ἐπεὶ ἐστὶν ὁ νόμος, vbi verbum νόμος, non de mente, quasi mente continere & animo, sed de sensu est accipiendum, teste ipso Aristotele *lib. 6. Metaphys. ἀδελὰ πὲρ τῆς φύσεως*. Summa; rerum, quæ aliter se habere possunt, nulla potest esse scientia: efficere enim ut scientia fieret ignorantia. Cur ita? nam ea est illarum rerum natura, ut quamdiu sensu percipiuntur, cognosci possint: sensu simul atq; defierint vsurpari, cōtinuo ignorari incipiunt, ut quarum notitia ex sensu solo pendeat. Neq; vero id duntaxat, quod scitur seu τὸ ἰσχυρὸν eius est naturæ & firmitatis, nulla ut ratione immutari nequeat: seu etiam scientem ipsum ita affectum esse oportet ut sit ἀμεταβλητός, ut Greci vocant, immutabilis & impermutabilis. Quare & scientiam

tiam quidam definiunt comprehensionem animi ἀνεξάνιστον, quæ nulla persuasione inueniri possit, teste Aristotele *lib. sexto Topicor.* Si, inquit, id quon scitur, est immutabile. Ergo & necessarium. Si necessarium. Ergo & sempiternum: Si sempiternum. Ergo ingeneratum & immortale, seu ortus & interitus expers. De duobus res est facilis: medijs hanc affert rationem, quia quæ simpliciter necessaria, ea esse omnia sempiterna. Sic enim interpungendum, non ante, sed post verbū ἀπλῶς. Duplex est enim necessitas: altera simplex & absoluta seu ἀπλῶς: altera ex ἐπιτέσει seu adiunctione, teste Aristotele *lib. 1. de partib. Animalium.* & Cic. *lib. 2. veteris Rhet. in fin.* & dilucide Aristoteles *lib. 2. de ortu & interitu*, vbi hac vtitur ratione. Si necessarium, inquit. Ergo & sempiternū. In omni enim syllogismo probabili est necessitas ex hypothese, in Apodictico syllogismo absoluta. Ea igitur quæ sciunt, sunt immutabilia, necessaria, æterna, ortus & interitus expertia. Cuius generis sola sunt diuina, eaq; re ne quidem in naturalibus proprie est scientia, & ex Platonis *lib. 6. de Republ.* sententia, ne quidem in Mathematicis, sed repugnante Aristotele. Nam ex huius sententia Metaphysicorum & Mathematicorum propria est scientia, Physicorum impropria: Politicorum, Medicorum, &c. maxime impropria, seu prudentia potius & ars. Hinc omnia quæ intereunt, vt res naturales eorum non est scientia.

πασι πινύμενη.] Altera scientiæ nota de origine eius & causa. Doceri, inquit, scientia, & percipi discendo potest, res quæ sub scientiam cadit τὸ ἐπιστήμῳ. Nam docere scientis est proprium, teste Aristotele *lib. 1. Metaphys. in princ.* etsi omnibus ætatibus, & hac maxime, sæpe qui non didicerint, doceant, quos grauissime reprehendit Plato *in Gorgia.* Doceri igitur & discendo percipi potest scientia. Iam vero omnis perceptio est ex prænotione aliqua, vt copiose Aristoteles *lib. 1. poster. Analyt.* sic in studijs, in artib, quas Græci vocant ἀγνοητικὸς opus est prænotione. Verum in opificum artibus nulla opus est prænotione. Prænotionis autem genera affert duo, syllogismum & inductionem: & hanc quidem ait esse principium, & vniuersi, illum vero ex vniuersis constare, id est, inductio quidē est principium, quo cognoscant vniuersa. Quæ cum nobis sunt obscuriora (in quibus tamen proprie est scientia) rebus singulis & sensu (huc pertinet inductio) innotescant nobis necesse est. Itaq; recte legit in veterib. libris, *in Eudemis*, veteri translatione, & in omnibus

bus editionibus, excepta Basiliensi pessima, ἀρχή, non ἀρχή. Nam & principium est inductio, & quidem vniuersi, id est, principium cognitionis vniuersorum per singularia. Syllogismus autem est & ipse prænotionis genus, ex vniuersis constans. Nam ut inductio est singularium, ita syllogismus vniuersorum, & ex generalibus propositionibus conflatus. His igitur duobus notionum generibus ad scientiam vimur: syllogismo quidem ad recte concludendum, inductione ad vniuersa, ut ἀξιωματικὰ rebus singulis confirmanda & illustranda: Et si in *Analys.* ἀποδείξις, id est, syllogismi scientiam efficiens seu Epistemonici, alia prænotionum facit genera, quid sit, & an sit, seu quod sit.

εἰσὶν ἄρα ἀρχαί.] Docet inductionis vsum & causam. Nam cum principiorum, id est, cognitionum, seu propositionum generalium, ex quibus conficitur syllogismus, non alius præterea sit syllogismus, alio syllogismo confirmari non possint: necessaria fuit inductio, qua generales illæ propositiones confirmantur, nempe per sensum & res singulas. Cur autem syllogismo alio confirmari nequeant, hæc est ratio, ne res abeat in infinitum.

ἢ μὴ ἄρα ἐπιστήμη.] Definitionem affert scientiæ, ἀποδείξις congruentem. Nam quæ adhuc de scientia hoc loco, eadem de ἀποδείξις in *Analys.* disseruit. Est igitur scientia habitus apodicticus: quæ plena est definitio scientiæ ex genere & differentia conflata. Nam quod ait Aristoteles, καὶ ὅσα ἄλλα, non ita accipienda sunt, quasi hæc definitio non sit plena, sed ad verbum ἀποδείξις explicandum pertinent, & ad ea quæ supra sunt allata. Nam ἀποδείξις propositiones non tantum sunt necessariae, & ex prænotionibus confirmatae, sed etiam mediæ expertes, notiores quàm complexio, huiusque ipsius causa, quæ omnia ad ἀποδείξιν sunt necessaria. Quare & adiungit mox tertiam notam scientiæ, nempe complexione notiores debere esse sumptiones seu principia. Plato scientiam definit comprehensionem rerum diuinarum certa quadam ratione in *lib. 6. de Republ.* Nam, ut diximus, rerum duntaxat diuinarum scientiam esse ille voluit, sed variat sæpe; nam sapientiam alias rerum diuinarum; scientiam naturalium; prudentiam humanarum esse ait in *Euthydemo*. Affert & scientiæ definitionem in *Arithmetica* Nicomachus. *Est, inquit, comprehensio seu κατὰ λόγον rei subiecta nunquam fallens & immutabilis ἐπιστήμη*. Et Clemens Alexandrinus *li. 2. Strom.*

sum, Philosophi, inquit, scientiam definiunt habitum, quinquaginta ratione demonstrari possit.

ἡ δὲ τῆς πρῆς πρῆς.] Tertia nota de fide principiorum seu assumptionum [principia. n. syllogismi pmissa sunt] & certitudine. Nam hunc demum vere scire, qui assumptionibus seu principiis fidem habeat, ijsq; acquiescat, ei q; ipsa complexione sint notiora: sin minus, vere hunc non scire, nisi ex euentu & per accidens. Est enim duplex scientia, vera, de qua hoc loco, & ex euentu seu ἡ δὲ συμπεριβαλλόμενος, qualis est fere rerum naturalium & maxime Politicarum. De tertia hac nota, vt & de prioribus earumque rationibus disputat vberius in libr. 1. *Analyst. poster. &c.*

C A P V T IV.

COMMENTARI I.

Τῆ δὲ ἀρετῆς ἀρετῆς ἀρετῆς.] De arte, qui & ex habitibus animi ad verum cernendum est vnus, & inertia, explicatur, quid sint, & quemadmodum ab alijs differant. Artis autem notio est multiplex: nam interdum habitum ipsum, interdum viam habitus sonat. Ars enim pro via & ratione, quam Græci interdum μέθοδος vocant, poni solet. Hinc Cicero arte aliquid facere seu pertractare, quod alias via & ratione dicit. Habitus autem, vel omnis veri, vel certus hoc verbo significari solet. Nam communius interdum omnes scientiæ & artes Theoreticæ, practicæ & poeticæ artis verbo comprehenduntur, vt supra libr. 1. πᾶσα τέχνη, &c. quo pertinet vñitata artis definitio apud Cic. libr. 4. *Academ. &c. 1. de orat.* & apud Quintil. & Lucian. Ars est ex multis animi perceptionibus, vsu & exercitatione conquisitis, & in vnum exitum vitæ vtilem spectantibus coaceruatio. Certus autem habitus hoc loco explicatur, quæ quidem propria est huius verbi significatio. Cuius rei hanc affert rationem seu signum potius Aristoteles in *Magnis*. Quia apud Græcos verbum τέχνη, plerumq; de hoc certo genere efferatur: alias fortasse rationes attulit Aristoteles in libris Exotericis, vt hic significat. Artis quoq; verbum interdum pro calliditate & dolo: qua ratione affinitatem habet quandam cum prudentia: interdum pro omnibus rectis & prauis actionibus, & institutis poni solet, seu studiis, vt apud Salustium: *Facile imperium ijs artibus retinetur, quibus est partum.* & Liuius, omnium consensu princeps belli pacisq; artibus. Et apud

Plautum & vetustiores sæpe bonæ artes p virtutibus, seu actibus virtuti consentaneis, & contra malæ artes reperiuntur. Quibus notationibus observatis, erudite responderi potest ad quæstiones vulgatas: an Iurisprudentia sit ars: an Rhetonica sit ars? de qua apud Cic. in lib. de orat. & Quintil.

Ἐν τῷ ἐνδεχόμενῳ.] Hoc verbo subindicatur disputationis cōnexio & contextus huius cap. cum priore. Nam explicatio habitus Ἐν τῷ ἐνδεχόμενῳ rerum stabilium & immutabilium, consequens erat explicare de habitu, qui sit Ἐν τῷ ἐνδεχόμενῳ. Et hoc est, quod ait Ἐν τῷ ἐνδεχόμενῳ, referens se particula ἔν ad prioris capituli verba, μὴ ἐνδεχόμενον αἰῶνος. Et prioris quidem vnum attulit habitum: huius duo facit genera: quorum alterum sub effectiōnem, alterum sub actionem cadat, Græci vocant ποιητικόν & πρακτικόν. Huius diuisionis causa ex cap. 2. pendet, vbi duo animæ partis, quæ ratione vtitur, officia esse ostendimus, quorum alterum sit veri in se contemplatio, alterum veri sit contemplatio alterius rei causa. Iam vero hæc posterior pars rursus in duo membra secatur, in actionem, & effectiōnem, propterea quod alterum post se opus relinquit præterea, alterum non item. Quod de actione & effectiōne est perspicuum, ut in actionis generibus saltatione, cantu, &c. In effectiōnis generibus, confectiōne vestis, ædificatione. Hæc igitur causa est, cur discrepent inter se actio & effectio, etsi sub eandem animi partem rediguntur, quam πρακτικὸν communi nomine supra appellari ostendimus.

ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς.] De his libris Exotericis supra diximus lib. 1. cap. ult. Cicero libros populares vocat.

ὥστε καὶ ἡ μὴ.] Exposuit modo Ἐν τῷ ἐνδεχόμενῳ duo esse genera, ποιητικόν & πρακτικόν: caq; inter se discrepare, quia & actio & effectio inter se discrepent. Quare, inquit, & vtriusque habitus inter se discrepabit, id est, habitus cum ratione πρακτικὸς differet ab eo, qui cum ratione quid efficit, adeo quidem ut alterum sub altero non cōtineatur, quemadmodum species sub genere: Differt quidem species à genere, sed hæc tantum illo continetur. Alia est horū habituum ratio: neq; n. actio est effectio, vel contra. At licet animal non sit homo, homo tamē est animal. Et hæc quidem primo loco de similitudine & dissimilitudine, & de materia horum habituum.

ἡ περὶ τῆς οἰκονομικῆς.] Definitionem hic affert Aristoteles per inductionem, hunc in modum: ædificatrix, sutoria, & omnes

omnes præterea affectiones ratione certa quid efficientes, sunt artes: contra vero nulla ars reperiri potest, quin sit affectio, seu habitus certa quid ratione efficiens. Hinc efficiatur, habitum certa quid ratione efficientem & artem, esse idem.

ἔτι ὃ τέχνη πάσῃ.] Tertium est huius capituli membrum, quo de dissimilitudine huius habitus cum reliquis veri habitibus agitur, & de eius materia: ait autē artem versari in genesis, id est, in rebus mutabilibus seu ἐνδεχόμεναις. Id namque sonat apud Aristot. verbum ᾧσις innumerabilibus in locis. Nam artis & prudentiæ stratum facit genesis Aristoteles: Scientiæ τὰ ἐν. Sic *infra cap. 12. initio*, ἐνδεχόμεναις ᾧσις ἔστι ᾧσις, & Plato res omnes diuidit in τὰ γινόμενα & τὰ ἐνδεχόμενα: Atq; ad hunc modum genesis vocabulum accipit Eustratius & Turnebus: haud scio tamen, an non ex aliorum sententia accipi quoque possit vulgariter de rei cuiuslibet molitione & effectione: quod indicat verbum τεχνάζειν, & verbum ᾧσινται ἔ. Id namq; videtur dicere Aristoteles: Ars omnis est in genesis, id est, occupata est in re aliqua molienda, & in re artificiose efficienda, quod vocat τεχνάζειν, perperam alij reddunt comminisci, (nam τεχνάζειν, vt & μηχανᾶν machinari, & corporis est, & animi: hic de corpore, vt & tota artis disputatio) & perspicendo, vt quid fiat seu efficiatur operis, quod manu fit: vt inquam aliquid eorum, quæ vel esse vel non esse possint, efficiatur. Ad summam, artis officium est opus aliquod efficere, quæ horum verborum est summa sententia. Diximus autem agi de strato artis, eiusq; ratione artem ab alijs habitibus diuidi, & recte. Nam duas affert strati, seu operum arte factorum notas. Prior est in his verbis, ἔτι ὃ τέχνη, aut eius generis quid operis efficiatur & fiat, quod sit ἐνδεχόμενον, id est, possit esse vel non esse, id est, quod non sit necessario: altera, vt principium & causa τῆς αἰτίας, seu ortus & originis non sit in opere ipso seu re efficienda, sed in opifice & efficiente his verbis, καὶ αὖ ἐνδεχόμεναι. Vtriusque notæ ratio adiungitur. Nam de priore quidem constat, artem non esse rerum necessariarum, quarum propria est scientia: de altera, constat, artem non esse rerum naturalium. Nam velut ex altera parte ars naturæ respondet seu ἀντιτίθεται: contraria sunt, arte aliquid fieri & natura. Atqui rerum naturalium hæc vera est nota, ortus & τῆς αἰτίας principium & causam in ipsis esse positam, quæ ipsa est natura seu φύσις, vt explicatur in *Physicis*. Itaque

in rebus artificiosis ortus principium est in voluntate & affectione opificis, qui nisi velit, & moliaſur, nullum certe perſe, & ſua vi opus naſceretur. Et hac poſtérieure nota in diuidenda arte & prudentia à theoreticis ſcientijs uſus eſt & Ariſtoteles *Metaphyſ. libr. x. cap. 6.* Ex his perſpicuum eſt & hoc, quatinus differat ars à veris ſcientijs, Metaphyſica & Mathematica, quæ rerum ſunt neceſſariarum: & à phyſica, quæ earum eſt reſultum, quarum in iſtis principium & cauſa ortus eſt poſita. Hæ autem duæ notæ arti & prudentiæ ſunt communes: de priore conſtat ex initio capitis: de altera aperte eo loco *Metaphyſ. Ariſtoteles*. Haſtenus igitur prudentia & ars conueniunt: diſcrepant tamen, quod ars ſit effectiſionis non actionis, cuius propria eſt prudentia, ut *ſupra* dictum, & hoc eſt, quod ait iterando Ariſtoteles, *ἡ ἀρὶς ὅτι ποιήσεως*. Verum magna eſt artis & fortunæ ſimilitudo, & in iſſdem plane rebus verſari videntur, inquam, quæ inſtabiles ſunt, & incertæ ſeu *ἐκδοχάρματα*. Quod idem ait Ariſtoteles *lib. 2. Phyſica ἀντοκείσας de principijs*; communitet tamen cum prudentia. Ait namque fortunam, prudentiam & artem ſeu *πραγμασίαν* & voluntatem in iſſdem verſari rebus: Sed enim maior eſt artis cum fortuna ſimilitudo quam prudentiæ. Nam maior in prudentia eſt deliberatio & conſideratio; artem plurimum iuuat fortuna, ut eleganter doceri poteſt exemplo pictoris, de quo *ſupra* alicubi. Cui rei teſtimonio affert Ariſtoteles & Agathonis verſiculum proverbialem: Plutarchus tamen in *libello de Fortuna*, non tantum in Prudentia, ſed etiam in artibus, parvam vim fortunæ & poteſtatem eſſe, conatur oſtendere multis exemplis.

ἡ μὲν γὰρ ἐν τέχνῃ.] Iterat hic definitionem artis, eo conſilio, ut velut contentione quadam planius exponat, quid ſit inertia, ſeu *ἀπυξία*.

CAPUT V.

COMMENTARI.

Περὶ δὲ φρονήσεως.] Duo priore capite fecimus *τὸ ἐκδοχάρμα* genera, Artem & Prudentiam. De illa prius: nunc de Prudentia, quid ſit, quatum rerum, & quemadmodum ab alijs veri habitibus differat. Eſt autem & Prudentiæ vocabulum ambiguum & multiplex: nunc enim communius, nunc ſumi-

sumitur angustius, ut & scientiæ & artis. Nam communius sumptum complectitur omnes veri cognitiones & scientias theoricæ & practicæ tam Græce quam latine, apud Cicero- nem, Platonem, Aristotelem, & omnes alios. Nam quod *infra capite ultimo*. de Socrate scribit Aristoteles eum existi- malle, virtutes omnes esse *φρονήσεις* seu prudentias, id idem scribit *libro primo Magn. capite primo*, eum vocare virtutes omnes *ἐπισήμας* seu scientias. Atque hunc in modum acci- pienda est tota Ciceronis disputatio *in offic. de Prudentia*, quod explanatores eius libelli non satis attendisse videntur, quod ta- men est perspicuum, cum ex initio *libri primi*, tum ex fine, ubi Dialecticam, Geometriam, Jurisprudentiam, prudentiæ facit partes: & summatim duo prudentiæ facit officia: alte- rum quod in rebus expetendis & fugiendis, alterum quod in cognitione veri & studiis scientiæ sit positum. Altera pruden- tiæ notio angustior huc pertinet, & hic explicatur, quæ quid sit, ex ipsa Aristotelis disputatione fiet perspicuum. Affertur & triplex huius verbi seu vocabuli notio *initio lib. 3. ad Heron- nium*: quarum duæ sub angustam, media sub communem est referenda. Agnuit & Cicero *multis in locis*, & perspicue *libro primo offic. in fine*, hanc prudentiæ vim & notionem an- gustiorem, quam solet vocare virtutem, quæ in rebus perfe- quendis & fugiendis cernatur, & rursus: in qua bonorum & malorum sit delectus.

ἡ δὲ φρονήσις.] Monet initio prudentiæ vim & natu- ram commodè cognosci posse, si videamus, qui proprie pru- dentes dicantur. Nam habitus ipsi plerumque sunt obscurio- res, quam vel actiones, vel homines habitu præditi, ut qui magis in oculos incurrant, quæ de re non nihil *supra initio libri quinti*. Nihil autem interest, utrum habitum ipsum statim proponamus, an habitu præditum, inquit Aristoteles *supra libro quarto, capite tertio, initio*, quod autem ait *ἀνθρώπων*, id est, quod vulgo dicimus, indicat, quod in hac tota disputa- tione politica instituit, id etiam hoc loco se tenere: ut non te- mere discedat à communi hominum opinione, verbisq; utatur & rebus, quomodo vulgus & vita communis. Quæ in re Stoi- cos graviter olim peccasse, *supra* monuimus.

δοκῇ δὲ φρονίμους.] Hic igitur adiungit: Prudens qui ve- re dicatur, is nimirum qui possit rectè consultare de his, quæ sibi bona sint & vilia, non ex parte, sed ad totam bene viuen-

di rationem. Cuius definitionis tres mihi partes esse videntur recte consultare, de rebus sibi vtilibus, ad vniuersam vitam bene degendam rationem pertinentibus, quarum in prima, videri omnis prudentiæ est posita, quæ est consultatio. Quartum in hac explicanda tota fere Aristotelis disputatio consumitur & hoc est, quod ait *infra cap. 7.* prudentis verissimum munus & opus esse, recte consultare. Altera pars est de vtilitate, & de rebus, quarum sit consultatio, & sine ipso consultatione quo pertinet & Rhetorum disputatio, de causarum genere & liberatiuo, cui propositam esse dicunt vtilitatem. Recte autem de ijs, quæ sibi sint vtilia: nam qui quamuis multa præclara norit, infructuosa tamen ad vitam communem, prudens non est existimandus. Recte igitur vulgo Periclem, Themistodem, Niciam, Ciceronem, prudentes vocare consueuimus, ut qui quæ sibi alijsque, quæ hominibus denique sint vtilia, non tam paulo *infra* ait Aristoteles, ἀλλὰ τὴν ἀρεκλίαν, &c. Anaxagoram vero, Thalem, aliosque, Πρωταγόρας doctos quidem & sapientes, non tamen prudentes, ut qui multa quidem norunt præclara, ad vitam tamen non satis vtilia, vocant, ut ait *infra* Aristot. *cap. 7.* διὸ ἀναξάгорαν, &c. Eodem pertinet proverbium, μὴ σοφίζεαι ὅτις ἔχει αὐτὸν σοφὸς, id est, odi sapientem, qui sibi ipsi non sapit, quod Cicero ex Ennio sumptum, laus inculcat Trebatio: *Illud, inquit, semper memeto, qui sibi ipsi sapiens prodesse nequit, nequicquam sapit.* Atque hunc in modum & Plato in *Alcibiade* altero, prudentem describit, qui consultando, quæ sibi & ciuitati sint satis ἀποχρήσιμα, id est, vtilia, perspicit. Nam tamen si Aristoteles hic dicat, prudentem esse, qui, quæ sibi sunt vtilia, cernat, non ita esse accipiendum, quam sibi soli, sed quia vulgo prudentem dicamus, qui suis rebus optime consulere possit. Tertia pars est obscurior, quæ dicitur prudens non de re vna aut altera, sed de tota bene viuendi ratione consultare. Indicat namque prudentem non videri, quia ea quæ ad bonam valetudinem, aut vires faciant, perspicit: Alterum certe est Medici potius, alterum gymnastæ. Summa tamen Aristotelis hæc est sententia: Prudentiæ vim pertinere ad totam vitam recte degendam: Eam inquam non partem aliquam vitæ, sed vniuersam curare, quæque ei sint vtilia, diligere, contraria aspernari. Neque vero ita accipienda sunt, quasi prudens de vna aliqua re interdum non deliberet, ut, in bellum

bellum sit gerendum, an euertenda Carthago: an vestigalia noua instituenda: an ducenda vxor, maxime cum in rebus singulis inprimis spectetur vis prudentiæ, vt *infra* dicitur *ca. 7.* Verum ita se gerere prudens debet, vt etiam de rebus singulis consultatio ad summam totius vitæ pertineat. Cuius generis certe non est deliberatio de viribus aut bona valetudine, eaq; re deliberatio hæc non tam prudentis, quam medici esse censetur.

σημείον δὲ ὅτι.] Inductione docet, primam partem prudentis propriam esse consultationem, hunc in modum: vulgo namque prudens dici solet etiam is, qui hac aut illa in re, id est, qui vna inquam in re, consultare norit, ad finem vitæ vtilem. Ergo & generaliter prudens dicitur, qui, quæ ad vniuersam bene viuendi rationem pertinebunt, norit. Adhuc interijcit autem Aristoteles hæc verba, ὅτι μὴ ἐν τέχνῃ. Quia vult prudentem non esse in rebus, quarum ars sit propria Nam & in his est quædam consultatio, vt cum opifices de operibus suis recte instituendis & perficiendis deliberant: quæ tamen deliberatio alia est ab ea, quæ prudentis est propria, propterea quod prudens non in hac aut illa re efficienda, sed potius in rebus agendis & ad totam vitam pertinentibus, cernatur.

βελούται δὲ ἑτέρας.] Docet, quarum rerum sit prudentia, & quemadmodum ab arte & scientia differat. Nemo, inquit, consultat de ijs, quæ aliter habere se nequeant, de ijs quæ semper vniusmodi, neque de ijs, quæ ab ipso agi non possint, quæ in eius non sint potestate, vt sint necessaria, æterna & naturalia, qua de re *supra* latius libro tertio. Si earum rerum non est consultatio. Ergo nec prudentia: in ijs namque rebus vtraque versatur. Est igitur prudentia in ijs rebus, quæ aliter aliterq; euenire possint, quarumq; in ipso agendarum est principium & potestas: quarum cum non sit scientia, efficitur vt idem non sit habitus. Formula:

Quorum strata sunt dissimilia, ipsa quoque non sunt eadem.

At prudentia & scientia strata sunt dissimilia.

Ergo prudentia & scientia non sunt eadem.

Assumptionis ratio Nam vt dictum est, prudentia est rerum mutabilium, scientia non item: Est .n. cum ἀποδείξει, quæ nulla est earum rerum, quarum principia sint mutabilia, vt quæ

& ipsæ res sint mutabiles: res enim principiis responderet. Præterea scientia rerum est necessariorum, prudentia non item: nemo enim de rebus necessariis consultat (de quo *supra libro tertio*) quod prudentiæ est officium. Strata igitur sunt dissimilia, ergo & habitus: aliud igitur scientia, aliud prudentia. Nam quod iterat Aristoteles, prudentiæ stratum *πρακτικόν* est mutabile, scientiæ τὸ ἐπιστημὸν non item. Differt quoque ab arte: nam actionis aliud est genus, quam effectio-
nis, id est, aliud est actio, aliud effectio. Sic enim legendum ex veteribus libris & translatione, & etiam editionibus melioris notæ: perperam igitur in alijs editionibus pro *ἡρώδης* est *τίλκ*. Aliam autem effectio-
nem esse ab actione, docet hoc argu-
mento, quia effectio-
nis præter operam & ipsam efficientiam alius est præterea finis, opus inquam & operis usus: actionis vero non item, ut in qua ipsa actio sit finis ultimus in pluri-
que certe actionibus: nam in arte militari etiam victoria spec-
tatur, id est, finis alius præter actionem & officia artis, &
hoc est, quod ait, *ἐκ δὲ* non semper. Atque ad hunc modum hic versus, *τῆς μὲν γὰρ ποιήσεως*, connectendus est priori versui, *ὅτι ἄλλο τὸ ἡρώδης*, &c. transpositis verbis, aut re ipsa, aut sen-
su. Prioris enim versiculi ratio posteriore continetur, qua in
re mire hallucinantur Interpretes. Hac igitur re differt pru-
dentia ab arte, quod hæc in effectio-
ne, illa cernatur in actio-
ne, quod ipsum iam *supra* fuerat explicatum. Differt & alijs
modis, quos *infra* hoc capite duos exponit.

λέγεται ἄρα αὐτῷ.] Ex prioribus perspicuum est, pruden-
tiam esse habitum veri: esse cum consideratione, & pro-
inde in rebus homini utilibus, ut constat ex prudentis defini-
tione: esse denique practicum habitum. Quare concludit
tandem Aristoteles, Prudentiam esse habitum cum recta ra-
tione in agendo situm, eorum quæ homini sunt bona, quod &
paulo *infra* iterat. Huius descriptionis tres mihi partes esse vi-
dentur, habitus cum recta ratione, in agendo situs, id est, pra-
cticus, & eorum quæ homini sint bona & utilia. De quib. dua-
bus duntaxat partibus posterioribus confirmationes & expla-
nationes quasdam adiungit, & primum quidem de ea parte,
de qua dicimus prudentiam esse eorum, quæ ad vitam recte
agendam, & hominibus sint bona & utilia, his verbis, *ἡ δὲ
τῆς ἀρετῆς*, quo signo eam confirmat. Pericles n. inquit, eiusq;
generis viros poliucos, Nyczam, Theramenem, Ciceronem,

Catonem , &c. prudentes appellare videatur ex eo , quod perspicere possint, quæ sibi aliisque sint bona & utilia. Prudentes, inquit , improprie dicuntur, qui sibi & aliis consulere possint, qui vere sunt vel boni patresfamilias, vel Politici, ut inquit hoc loco Aristoteles; sed de prudentiæ generibus infra latius. Satis sit ex prudentis descriptione intelligere, prudentiæ vim cerni in rebus ad vitam recte degendam utilibus, quod supra copiosius est explicatum.

ἔστιν ἡ τὴν σωφροσύνην.] Putant vulgo, alterum esse argumentum, quo confirmetur pars ea definitionis de bonis & utilibus, non recte. Est enim argumentum, quo altera definitionis pars, qua prudentiam dicimus in agendo positam, pertinet. Affert igitur hanc rationem Aristoteles eius partis, quia prudentiæ Temperantia sit custos & conservatrix. Vis omnis argumenti est in verbi Græci notatione: σωφροσύνη namque dicitur quasi σώζουσι τὴν φρόνησιν, conservans prudentiam, [omnium enim Etymologiarum argumenta infirma] ut hoc loco ait Aristoteles, Platonem imitatus, qui in *Cratilo* σωφροσύνην dictam esse ait, quasi σωτηρίαν, custodiam τῆς φρονήσεως, quæ tamen huius verbi notatio subtilior mihi videtur, quam verior: nam σωφροσύνη dicta videtur à σώφρων, ut διαγρηγοσύνη, ab διαγρημῶν, μεθηγοσύνη à μέθηνων: μεθηγοσύνη à μεθύων. Hinc testamentum, quasi testatio mentis, contra Iurisconsultos, qui hoc affirmant, disputat Gellius, & ait, cur purgamentum non dicitur quoque purgatio mentis, & omnia, quæ sic finiunt vocabula. Qua ex re perspicuum est, quod leve & infirmum sit hoc Aristotelis argumentum, eius tamen formula sit ista:

Si σωφροσύνη conservatio φρονήσεως est in rebus agendis.

Ergo ipsa φρόνησις est habitus in agendo positus, seu πρακτικός.

Ratio connexi jam est exposita, ex notatione verbi σωφροσύνης. Antecedentis ratio explicatur ab Aristotele ista, quod voluptates & dolores, quibus moderatur temperantia, principia corrumpant, non theoretica, sed practica. Neque enim voluptate quis impeditur intelligere Geometriæ hoc principium, quo dicitur: triangulum tres habere angulos duobus rectis æquales. Cui rei argumento est, quod sæpe acutissimi Philosophi homines sint improbissimi, quique in omnibus voluntur voluptatibus, ut ait Cornel. Nepos *ad Ciceronem* apud Lactant. & ipse Cicero in *Tuscul.* Non igitur scientiarum, quæ

in contemplando, principia corrumpunt voluptates, neque mentis aciem ita perstringunt, quin & ea etiam cerni & intelligi possint. At practica principia voluptatibus plane corrumpuntur & obruuntur. Constat autem practicum principium esse finem, id est, bonum, & ipsum summum bonum beatitudinem, cuius causa omnia: voluptatum autem hanc esse vim in practiceis principiis, in moribus & politicis rebus, ex eo facile quis perspiciat, quod voluptatibus dediti, aut doloribus oppressi, ita animo exerceant, ut quid honestum, quid turpe sit, discernere nequeant: ita sint animo affecti, ut finem ipsum continuo amplius non videant, neque existiment eius causa omnia esse suscipienda & agenda. *Malis*, inquit Cicero *in 3. Tusculanar. moribus*, igniculos à natura nobis insitos ita restringimus, ut omne propemodum animi lumen pereat, quod ad res honestas & turpes attinet. sed hac de re infra capite duodecimo latius. Voluptas igitur, dolor, & similes animi pestes practica, ut infra loquitur Aristoteles, principia corrumpunt: earum moderatrix est temperantia, quæ & ipsa prudentiæ est conservatrix. Quare cum temperantia ad ea, quæ sunt practica, pertineat: recte diximus & prudentiam esse practicam, eamque in rebus agendis versari. Querat aliquis, an sola temperantia pestes principiorum practicorum coerceat & moderetur? Respondedo, omnes etiam alias virtutes morum idem præstare, ut *infra* explicabitur, & h. l. exprimitur, *ἐν ᾧ ἡ πρακτικὴ* ubi omni improbitati tribuitur principiorum depravatio, & proinde correctio, omni virtuti. Cur ergo, inquit, aliquis, prudentiæ potissimum tacta est mentio? Existimant, prudentiæ verbū esse commune, idemque valere quod virtutem, ut sæpe apud Platonem. Verum Aristot. hac verborum ambiguitate non vititur: Quare rectius dicetur, temperantiæ eum fecisse mentionem, quia voluptatibus & doloribus et iis, in quibus proprie est temperantia, tactus & gustus, maxime corrumpantur principia hæc practica.

ἀλλὰ μὴ τέχνης.] Tres hic affert differentias inter artem & prudentiam; quarum ultima tamen non tam ad artem, quam ad omnes scientias pertinet. Prima est obscurior, qua dicit Aristoteles, artis quidem esse virtutem, prudentiæ non item. Mire variant Interpretes. Commemorat eandem differentiam & *in Magn. lib. 1. cap. ult.* ubi tamen loco artis est verbum scientiæ. Sic enim ait; Scientiæ quidem est virtus, prudentiæ non item, quæ ipsa potius est virtus. Videtur hoc dicere Arist: artium &

scientiarum esse quandam perfectionem, quam hic virtutem vocat. Virtus enim est perfectio, ut supra explicatum *li. 2.* nam scientiarum & artium laus & perfectio, seu excellentia esse solet. Videmus namque opificem & scientia præditum alium alio esse perfectiorem. Iam excellentissima affectio seu scientia artium in suo cuiusque genere est virtus, perfectissima cuiusque rei scientia est in suo genere artis virtus, quæ scientiarum & artium virtus sapientia dici solet, ut aperte infra *capite 7.* Aristoteles: *σοφία*, inquit, seu summa peritia & sapiëntia nihil est aliud, quam artis virtus, id est, laus & perfectio. Prudentiæ autē nulla est perfectio, ipsa est, quæ dicitur architectonica, ipsa denique est virtus, & sui natura perfectio quædam, cui nulla extrinsecus accedere possit amplius perfectio, eaq; re & virtus *πείρα* seu perfecta dici solet.

ἢ ἐν μὲν τέχνῃ.] Altera differentia, quia in artibus, qui sua sponte vitiose quid efficit & mendose, melior est eo, qui per ignorantiam. Contra in prudentia, & in omnibus aliis virtutibus morum. Plato in *Hippiâ minore* contra disserit, & exemplo artium conatur ostendere, in virtutibus quoque cum esse meliorem, qui sponte: deteriore, qui inuitus, aut per ignorantiam improbe quid faciat. Putavit enim Plato, virtutes quoque esse artes & scientias, sed rectius Aristoteles, artes à virtutibus hac in re discrepare ait. Melior est sagittarius, qui sciens prudensque à scopo aberrat, quam qui nolens & inuitus, eademque est aliarum artium ratio; peritior namque ille videtur. At in virtutibus, qui sponte iniuriam facit, iniustior profecto & improbius haberi debet, quam qui per ignorantiam. Differentiæ ratio ab Arist. prætermisâ hæc esse videtur; quod ad prudentiam & virtutes morales rectitudo appetitus requiratur, ad virtutes rationis seu artes & scientias non item. Satis est arti, si opus recte efficiatur, non quærit amplius, quò consilio aut voluntate: nam, ut supra dictum, artium & scientiarum principia voluptatibus, & pravis appetitionibus corrumpi nequeunt. Aliud est in virtutibus morum, quarum principia, quia depravari possunt voluptatibus, rectus ut sit appetitus, necesse est, eaque re in iis de appetitu & *πραίσεις* solet esse quæstio, & in primis spectari, quo consilio & voluntate quid fiat.

ἢ ἄλλῃ ἐν ὅπῳ δὲ.] Id est, prudentia virtus est quædam, non ars. Quibus verbis videtur subindicare artem non esse virtutem.

Verum virtutis vocabulum hic angustius de virtute morum accipitur, & hac ratione ars non est virtus: prudentia quoque proprie non est virtus morum; magnam tamen cum ea affinitatem habet, eaque re morum virtus interdum dici solet.

δυσὶ δ' ἑστίν.] Tertia differentia: Artes & scientias obliuione deleri & interire posse, prudentiam non item. Aspergit autem, priusquam hanc differentiam exponat, de opinione & strato ipsius prudentiæ: nam cum eius animi partis, quæ ratione utitur, duæ sint partes; altera, in qua sciëntia seu τὸ ἐπιστημονικόν, & theoretica, altera practica, quæ & δι' ἔργον: in hac sita est prudentia, propterea quod, ut prudentia, ita & opinio rerum sit mutabilem, quæque aliter se habere possint. Est igitur prudentia in ea animi parte, quæ ratione utitur, non tamen est cum mera ratione, ut sunt scientiæ & artes, & hæc est tertia differentia vere. Cui rei argumento est, quod modo diximus, artium esse obliuionem, prudentiæ non item. Videmus namque artes & scientias ætate & obliuione interire, prudentiam ætate crescere. Quo pertinet, quod *supra lib. 1. cap. 10.* de firmitate artium & virtutum diximus. Scientiæ igitur cum mera sunt ratione: prudentiæ præter rationem necessarius est & rectus appetitus, ob principia, ut dictum est, &c.

CAPUT VI.

COMMENTARI I.

Ἐπειδ' ἡ ἐπιστήμη.] De quarto veri habitu, quarum sit rerum, & quemadmodum ab aliis differat. Nunc dicitur ab Arist. hoc loco, Latine vulgo *intellectus*, à Cicerone *intelligentia* & *mens* dici solet. Intelligentiæ tamen vocabulum, quia homonymon seu ambiguum, nam & νοῦς & σῶφρον Græcorum valet: melius est mentis uti vocabulo. Verum mentis vocabulum item est homonymon, seu duo tam Græco quam Latino nomine continentur, facultas ipsa animi, qua verum cernitur, natura nobis insita, & habitus contemplando vero acquisitus, & scientiis informatus. De hoc posteriore hic agitur, de priore *lib. 3. de Anima*. Agitur & de posteriore latius *lib. 2. Post. Analyt. cap. vlt.* ad eundem fere modum, quo hoc loco.

ἰστέ δ' ἡ ἐπιστήμη.] Ostendit primum esse quædam, quorum neque sit scientia, neque ars, neque prudentia, neque etiam sapientia: ex quo fiat perspicuum, esse quendam præterea ha-

bitum ab illis diuersum; fiat quoque perspicuum, quarum ille rerum sit habitus. Docet autem hunc in modum: constat scientiam esse rerum vniuersarum & necessariorum; constat & hoc, nullam esse ἀπὸδεξιῶν & scientiam absque principiis. Cuius tamen rei etiam si certæ rationem adiungit hic, *μητι λόγος γάρ*. quia omnis cum ratione sit scientia, & disputatione seu argumentatione: qua in re à sensu differt maxime, cui nulla opus est ratione. Si ergo scientia est cum ratione. Ergo & cum principiis: nam principia nihil aliud sunt, quam scientiæ rationes. Hoc posito, scientiarum esse quædam principia, exquirat, quo habitu & facultate ea cognoscantur, & primum quidem scientia non cognosci, ostendit hac ratione, quia scientia omnis sit per ἀπὸδεξιῶν: omnis autem ἀπὸδεξις est cum ratione & per principia. Ex quibus efficitur, vt si principiorum esset scientia, esset & ἀπὸδεξις. At notum est, principia in ἀπὸδεξιῶσι conclusionem debere esse notiora, quod hic contra accideret, si principia docerentur apodixi, atque adeo res abiret, inquit Aristoteles, in infinitum. Prudentia quoque & arte non cognoscuntur principia, quia hæc sunt immutabilia; illæ rerum sunt mutabilium, quæque aliter se habere possunt. Sapientia denique non est principiorum, vt quæ & apodixi vtatur: Apodixi autem principia non cognosci; iam ostendimus. De sapientia proximo capite.

εἰ δὲ οἷς ἀληθὺς ὁ μῦθος.] Postquam docuit, quædam esse, quorum neque sit scientia, neque ars & prudentia, neque etiam sapientia, eaque esse principia scientiarum: hic tandem argumento diuisionis iustæ ostendit, quis ille sit habitus, quo principia cognoscantur: nam cum veni habitus sint, scientia, prudentia, sub qua & ars, sapientia & mens: hi, inquam, sint habitus, non plures, & priores tres principiorum non sint habitus, vt iam docuimus, efficitur, vt mente, qui reliquus est habitus, principia cognoscantur, &c.

C A P V T VII.

C O M M E N T A R I I.

Τὴν δὲ σοφίαν ἐν ταῖς.] Quintus hic & vltimus explicatur verus habitus, qui σοφία Græce, Latine dicitur *Sapientia*; inquit Ennius alicubi, & Cic. *lib. 1. Offic. in fin.* Sophiæ autem vocabulum item est homonymon, vt priorum. Nam interdum latius patet,

ret, interdum angustius. Priore notione complectitur omnes scientias & artes, etiam opificum, ipsam denique prudentiam, eiusque genera, ut videre est apud Platonem in *Theageto* & *Theaeteto*. Et Suidas in verbo *Sophias* affert nonnulla ex nescio quo. Angustiore notione Sophia est ea, quæ omnium scientiarum est princeps ac domina, quæ à Platone vere Sophia & Dialectica dici solet nonnullis in locis, inprimis *libro sexto de Republic.* ab Aristotele, prima Philosophia, & Theologia, quæ ab eo explicatur in *Metaphys.* Verbum quoque σοφίης cuiuslibet artis etiam opificum laudem & præstantiam significare solet. Hinc Græci pictorem excellentem dicunt σοφόν, item statuarium, & quemlibet opificem, teste hoc loco Aristot. quomodo & Platonem eo verbo uti idem ait Suidas, & Homerum. Latinum *Sapientia* vocabulum non ita multiplex est. Nam sapientes Romani veteres vocabant Politicos insigniores, & Iureconsultos, Catonē, Atilium, &c. Verbum, inquam, *Sapientia*, proprium erat Politicorum, teste Cicer. *initio Lali.* Quare & Iurisprudentiam in *Muræna* vocat Sapientiam. Et Aristides Rhetor docet, veteres Politicos dictos σοφούς proprie, qua de re alias. Ad summum, *Sapientia* Latinum vocabulum Philosophis duntaxat & Politicis tribuitur: olim ignorata Philosophia solis Politicis.

τὴν ὃ σοφίαν.] Ostendit initio, verbum σοφίας interdum nihil aliud valere, quam virtutem, id est, laudem & præstantiam, seu excellentiam artium, suo cuiusque in genere, exemplo Phidias, Polycleti, & similium in sua cuiusque arte excellentium opificum. Vulgo Phidias, ut in sua arte excellentissimus, marmoreus τῶς dici solet. Item Polycletus statuarium σοφός, Appelles pictor σοφός, de qua verbi notione modo diximus. Apud Græcos igitur σοφίας verbo præstantia quædam & perfectio significatur interdum.

οἷα δὲ πῖνας.] Quia modo commemoravit de quibusdam, qui certa tantum in arte sint σοφοί: adiungit, esse & quosdam σοφούς omnino ἕλως, non vna tantum in arte, sed qui omnia exquisite sciant, qui non sint σοφοί ex parte, neque, ut Homerus loquitur in *Margito*, sint σοφοί ἄλλως ἢ, hac aut illa in re, sed vniuerse. Esse autem huiusmodi σοφούς quosdam, vulgus etiam arbitrat, qui omnibus in rebus præter ceteros sapiant & excellent; & horum quidem ea est, quæ hic explicatur, sapientia, cuius hæc vna est nota insignis, esse eam maxime

communem, & omnia in se complectentem. Sciendum namque ex *lib. 1. Metaphysic. cap. 2.* Sapientiz octo esse notas; eam esse maxime communem, difficilissimam, exquisitissimam, ad docendum aptissimam, dominam & principem omnium aliarum, per se maxime optabilem, liberrimam, & diuinissimam, & proinde optimam. Ex quibus duas potissimum hic explicat, eam esse exquisitissimam & diuinissimam, & proinde optimam, duas præterea attingit, eam esse difficilissimam, de qua infra, & maxime communem, de qua hoc loco.

ὅτι αὐτὸς Ὁμηρός φησιν.] Testimonium Homeri pertinet nō ad eam de communitate notam, aut ad Sophiæ verbi notionem (et si Clemens Alexandrinus *lib. 1. Stromat.* eodem vitur ad verbi σφῶς notionem exponendam, de qua nos initio) non eo igitur pertinet, sed huc potius, ut phrasin hanc, οὐδ' ἄλλως π σφῶς, indicet esse non suam, sed Homerice. Poema autem hoc ludicrum Homeri, Margites, adducitur & ab Aristot. *in arte poetica*, & Platone *in Alcibiade posteriore* [Margite *senilior*. Hic cum uxorem suam duxisset, non ausus fuit eam attingere.] quod tamen Plutarchus *in libro de Homero*, [utilissimus scilicet ad intelligendum Homerum, qui extat] ut & Batrachomyomachiam negat esse Homeri: & Batil. *in oratione de scriptis Ethicorum*, Pittaco tribuit.

ὅτι δὴ λανθάνει.] Quod de vocabulo Sophiæ, eius hic usus affert: nam ex eo perspicitur, sapientiam seu sophiam esse omnium artium exquisitissimam, limatissimam, accuratissimam: ut contra Politica & Iurisprudencia omnium fere artium est minime accurata & exquisita, teste Arist. *lib. 1. sup. 2.* & aliis locis. Argumenti formula sit ista:

Si verbum Sophia est artium quadam virtus, laus & præstantia seu ἀρετή.

Ergo sapientia, de qua hic, est omnium artium perfectissima & accuratissima.

Et hæc altera est sapientiz nota.

δὲ αὖ αὖ τὸν σφῶν.] Vertendum: Ergo oportet, &c. ut nouum sit exordium: neque enim hæc prioribus cohærent, & hæc particulæ αὖ, ut & Ergo, vis est. [seruit enim initio.] Affert autem hic Sapientis & Sapientiz velut descriptionem. De Sapiente primum, cum debere cognoscere tam principia rerum, quam quæ ex principiis concluduntur. Quæ duo sapientis sunt officia; omnium scientiarum & rerum principia

seu

sed initia cognoscere, & in iis explicandis & considerandis versari: & hoc amplius, etiam apodixi uti, id est, ut hic loquitur, etiam quæ ex principiis concluduntur & efficiuntur, cognoscere. Mens quidem & ipsa cognoscit principia, sed nulla utitur apodixi.

ὅτι ἐν αὐτῇ.] Hæc sapientiæ est descriptio, quæ ex prioris sapientis efficitur: Si sapiens est, qui & principia, & ex principiis demonstranda, cognoscat, efficitur, sapientiam nihil esse aliud, quam scientiam & mentem, id est, habitum, quo & principia, quod est mentis, & ex principiis demonstranda, quod est scientiæ, cognoscantur.

καὶ ὡς κεφαλὴ.] De hoc loco concertant inter se quatuor eruditi viri, Muretus & Lambinus hoc loco, & Victorius cum suo Angetio lib. 3. cap. 15. *variar. lection.* illi pro κεφαλὴ reponunt κεφαλή, ut sapientia dicatur ἔχουσι κεφαλὴ, id est, capitis habere locum, seu esse caput, id est, princeps omnium scientiarum. Ratio huius explanationis, quia vulgata scriptura nullum habeat sensum commodum: item ab auctoritate Eustathii & Thomæ, qui ita explicant. Scripturæ autem mendum inde ortum, quod verbi ἔχουσι notio, pro esse (quomodo sæpe Græci videntur, & Latini Poetæ quoque suo habere) vulgo ignoretur, eaque re casum accusandi verbo ἔχουσι adiecerint. Victorius eo loco hanc illarum explanationem refellere conatur, non satis erudite, meo quidem iudicio. Primum, quia durior hic sit sermo, ἔχουσι κεφαλή: deinde, quia non hoc dicat Aristoteles, sapientiam ad res præclaras, quas perscrutatur capitis habere rationem, sed hoc potius eam habere mentem tanquam caput, quæque ipsi sit instar capitis; Ita Victorius: Recte quidem cætera, sed hoc non recte, quod illos existimet ita sentire, quasi sapientiam capitis rationem habere dicant, ad res, in quibus versatur. Nam volunt illi sapientiam caput esse, non ratione rerum, sed cæterarum scientiarum: Verior tamen recepta scriptura, & Victorii sententia mihi videtur: nam Eustathii auctoritas illos non iuvat, quin plane illis repugnat. Ait namque, sapientiam esse scientiam cum capite, id est, principiis. Sic enim ille caput interpretatur. Quod ad phrasin, non nego, quin eleganter Græce dicatur, ὡς κεφαλὴ καὶ ἔχουσι, id est, capitis locum habet, ὡς κεφαλὴ κέντρον ἔχουσι, centri locum obtinet: durior tamen ea hic est phrasis, ὡς κεφαλὴ ἔχουσι, ut recte Victorius. Verum quod caput est, perspicue confirmat verus scriptu-

Scriptura his verbis *infra hoc capite*, ὅτι ἐσφία ἐστὶ, &c. nam quod hic *εσφία* dicit esse scientiam tanquam caput habentem rerum honoratissimarum, id ibi vocat scientiam & mentem rerum natura honoratissimarum. Caput igitur scientiæ mentem vocat, non principia, quorum tamen est mens, ut putat Eustathius: quo capite sapientiæ addito, fit ea perfectissima & absolutissima, estque ei tanquam dux, quomodo & Lucretius mentem quasi caput vocat *libro tertio*. Sed caput esse quasi & dominari in corpore toto consilium, quod nos animum mentemque vocamus. Hæc igitur vera est huius loci explanatio, quæ omnium quoque librorum manu & typis descriptorum consensione confirmatur. De eo autem, quod sapientia sit caput, id est, princeps & domina cæterarum artium, non hoc loco, sed *infra capite ultimo* explicatur in fine.

τῶν τιμιωτάτων.] Id est, rerum honore dignissimarum, id est, præstantissimarum, cuius generis sunt rerum principia æterna, & intelligentiæ cœlestes, ipse denique Summus Deus, quæ est materia sapientiæ. Ex hoc tamen verbo, & hoc subindicat Aristoteles, sapientiam esse scientiam vnam omnium præclarissimam: ut enim res & materia, ita & scientia, ut *supra initio libri primi* diximus *ex libro primo de Anima, in principio*. Est igitur sapientia scientia præstantissima, & honore summo digna: sed hoc negant Politici, qui politicam & prudentiam cæteris omnibus antecellere volunt, quia homo, quæ est materia politicæ: querit enim hæc hominis beatitudinem: quia, inquam, homo animal est præstantissimum cæteris animantibus antecellens. Aristoteles ait, hoc esse absurdum, politicam esse omnium scientiarum præstantissimam, quia homo totius vniuersi res vna omnium non sit præstantissima. Sic autem argumentamur:

Si politica est præstantissima. Ergo homo rerum totius mundi omnium est vna præclarissima.

At hoc absurdum.

Ergo & illud.

Nam multa sunt in mundo, quæ homini longe antecellant, ut astra, sol, luna, cœlum ipsum, quæ vocat hic *φανέρωτα* siue *φανέμενα*; quæ, inquit, spectantur ab omnibus, *infra, καὶ ὅς αὐτῶν πᾶσι*. Quod autem afferunt Politici, hominem cæteris animantibus antecellere, nihil hoc ad rem. Neque enim id queritur, homo an cæteris animantibus præstet, sed an re-

H h bus

bus omnibus totius vniversi, ex quibus mundus est coagmatus, hoc est, quod ait, *εἰ δὲ ὅτι βέλτερον*. Sic enim hæc sunt connectenda, vt quæ eodem, id est, ad quæstionē de præstantia sapientiæ & politicæ pertineant. Astra autem, solem & lunam, homine esse natura diuiniora, etiam vulgo existimant. & maxime Aristoteles, qui hunc mortalem, illa immortalia arbitretur: qua ratione non sapientiam duntaxat, sed physicam quoque, quæ illarum rerum est propria scientia, politice præstantiorem esse indicat. Verum Christiani, res illas homine scimus esse inferiores, vtpote quæ illis seruiant. Quare & Physica politicæ concedat necesse est, sapientia tamen non item, vt quæ sit Theologia. Est igitur sapientia longe præstantior prudentia, eiusque parte politica: & proinde, omnium quoque scientiarum præstantissima, cum politicæ secundæ partes tribuantur: nam mathematica quidem conclusione superat politicam, materia superatur. Et hæc tertia est sapientiæ nota, eam esse rerum præstantissimarum, & ipsam denique præstantissimam. Alia est quæstio de principatu seu imperio scientiarum, hoc est, vtra alteri imperet, & contra seruiat, de qua *infra cap. vlt.*

εἰ δὲ ὑγιαίνον.] Expósito de materiæ præstantia & differentia: hic nominatum & aperte docet prudentiam & sapientiam non esse eandem, multoque minus politicam & sapientiam. Prudentiæ enim cum sapientia, quia vtræque latius pateat, maior est affinitas, quam politicæ, quæ angustius patet, & prudentiæ quædam est species. Qua disputatione refelluntur, qui politicos vere sapientes appellare sint soliti, qua de re supra initio huius capituli. De prudentia quidem hic, de politica infra, *φανερόν δὲ ὅτι*. Verum quia pars est prudentiæ politica, Aristoteles vno eodemque argumento rem conficit: nam tametsi his verbis, *εἰ γὰρ πλεον*, &c. aliud de Politica argumentum afferre videtur (qua in re non bene retexenda & distinguenda multa turbant Interpretes) ad priora tamen pertinent, vt planum fiet nostra analysi. Primum igitur verba Aristotelis videamus, quæ postea explicabimus vberius. Sic igitur concludit:

Si bonum & salubre aliud est homini, aliud piscibus, album vero & rectum semper idem.

Ergo quod sapiens, dici ab omnibus debet idem: quod prudens vero, aliud.

Ante-

Antecedens perspicuum est : nam non statim quæ hominibus sunt salubria, eadem & reliquis animantibus, aut contra. Lucretius libro quarto. Præterea nobis veratrum est acre venenum. At capris adipēs & cothurnicibus adfert. Et libro 6 Barbigeras oleaster eo iuvat usque capellas. Album autem & nigrum, rectum & curuum, concavum, &c. eadem sunt omnibus in locis & semper. [Rectum enim, quod hic rectum, & Romæ rectum, non autem, quod hic salubre, alio in loco quoque salubre.] Ratio connexi autē, quia prudens id vulgo habetur, quod rebus in singulis, id quod optimum & utile sibi, cernit. Cui rei argumento est, quod beluas etiam, quæ id possint, prudētes vocent. Sapientia autem in eo non versatur, non contemplatur rerum utilitatē, alioqui enim sequeretur, nō vnam esse sapientiam, sed plures, nam cum ea, quæ animantibus sunt bona & utilia, infinite varient, certe sæpe vna scientia contineri nequeunt nec vna est medicina omnium, beluarū, inquam, & hominum. Hæc etiam totius huius loci analysi & connexio usque ad verba, *εἰ δ' ἐν βέλους*, &c. Nunc paulo vberius non tam verba, quam totius loci sententiam subsequentes, explicemus. Summa igitur disputationis Aristotelicæ hæc est, quam initio posui, aliud esse sapientiam, aliud prudentiam : differre quoque politicam à sapientia, quod vñ duntaxat argumento hic ostendit, à materia sumpto, quia sapientiæ materia sit vniuersimodi, & semper eadem: prudentiæ & politicæ materia sit varia, ut sunt, quæ hominibus sunt bona & utilia, quæ prudentiæ & politicæ est materia. Formula sit ista;

Qua materia, eadem & inter se discrepant.

At sapientia & prudentia non eadem est materia.

Ergo non sunt eadem.

Propositio est nota. De assumptione igitur explicat Aristoteles. Prudentiæ igitur materiam esse variam, perspicuum sit ex ipsa materia, quam docet Aristoteles esse, ea, quæ sibi sint utilia & bona; nam, inquit, id prudens omnes vocant, quod rerum singularem optimum quidque & utilissimum sibi cernere possit. Id autem, quam sit varium & mutabile; cum omnes intelligunt, tum supra quoque diximus *libr. 2. cap. ult.* ubi quid nō dicitur. Quod enim adolescenti est bonum, id seni sæpe est malum : Romanos toga, Græcos decet pallium. Hoc autem nō dicitur rerum singularem prudentiæ esse materiam, cum ex cōmuni hominū sensu de prudentia, tum ex beluis quibusdam ostendit, quas, quia

Hh s optime

optime suæ vitæ consulere norint, prudentes etiam vulgo vocamus; cuius generis formicæ, apes, vulpes, & aliæ, de quibus toto libro Plutarchus *de prudentia beluarum*. Versatur igitur prudentia in rebus vitæ utilibus, quarum infinita est varietas. In his autem sapientiam non versari, docet hoc consequente: nam sequeretur alioqui non vnam, sed multas esse, quod est absurdum. Nam cum sapiëntia sit summum quiddam, vnum quoque vt sit necesse est, qua de re copiose Aristoteles *lib. 4. Metaphys. initio*. Formula:

'Si rerum vita utilium est sapientia. Ergo non vna, sed plures erunt.

Hoc falsum, vt dictum.

Ergo & illud.

Connexi ratio redditur his verbis, ὃ δὲ μὲν ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, id est, rerum namq; bonarum vitæq; utilium non vna potest esse sciëntia, sed multiplex, vt belli, ars militaris: rerum rusticarum, agricultura: nauigandi, gubernatio, &c. Itaq; omnium, quæ variis animantibus sunt utilia & bona, certum est, non vnam esse artem, sed multas: non secus atq; omnium animantium medicina non vna est eademque, sed alia beluarum est, alia hominum. Quod de prudentia, idem de politica, cuius eadem est materia, dici potest.

τὸ δὲ μὲν ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου.] Mureto assentior, qui ex duobus verbis, ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου & ἡγεμονία, facit vnum coniunctum ἀπὸ τῆς ἡγεμονίας: id enim sententia postulat, vt ex prioribus est planum. Confirmatur & paulo infra ἀλλὰ ἐν ἑκάστῳ: vbi ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, quod hic ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, idem namque valent, de quo mox. Præterea facilis fuit lapsus, præsertim in rariore verbo, quod ipsum aliis quoque in locis item est deprauatum. Reperi vnum in Epistola Platonis ad propinquos Dionis. Valet autem ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου idem quod ἡγεμονία, sed paulo expressius. Quare non recte Lambinus ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, singulis in rebus, pro cuiusque rei natura, cum satis esset, singulis in rebus. Vertendum igitur; quod enim singulis in rebus cernit τὸ βέλτιον, id est optimum, id prudens vocant. Interpretes, & maxime Eustathius mire hic se implicant.

ἀπὸ τοῦ παντὸς τῶν.] Fortasse istud τῶν ὅλων, aut etiam amplius hæc, ἀπὸ τοῦ παντὸς τῶν ὅλων, inducenda sunt. Nam absurdum sit existimare, medicinam esse de omnibus totius vniuersi rebus, vt quæ ad salubria tantum pertineant. Videtur potius hoc tantum velle Aristoteles, vt rerum animantibus vtilium

lium non vna est scientia, ita nec medicina omnium animantium est eadem, quemadmodum & supra exposuimus.

δι' Ἀναξαγόρου καὶ Θαλάω.] Pertinent hæc ad verbum τῶν πρῶτων. Docet namque inductione quadam, sapientiam in rebus eximiis quidem & diuinis, ad vitæ tamen vsum inutilib. consistere: docet etiam eadem ratione id, quod hætenus explicauit, prudentiã in rebus homini sibiq; vtilibus cōsistere: nam, inquit, Anaxagoras, Thales, alii id genus Philosophi, vulgo quidem sapientes vsurpantur, prudentes non item: Sapientes quidem, quia scire eos dicant res præclaras, admirabiles, difficiles & diuinas: prudentes autem non item, quod quæ sibi suæque vitæ sint vtilia, ignorent, bonaque humana non querant, sed ea, quæ supra nos. De hac sapientiæ, & omnium fere theoreticarum scientiarum accusatione, quod ad vitam communem sint inutiles, Isocrates in *laudatione Helena*. Socrates quoque, id genus Philosophos desipere, dicere solet, teste Xenophonte *libro primo dictorum & factorum Socratis*. Eosdem grauitè reprehendit Lactantius *lib. 3. Institut. capite 3. 14. 16. 20.* Aristoteles quoque *lib. 1. Metaphysicor. cap. 2.* agnoscit & fatetur, eas non tam ob vsum, quam ob ipsam cognitionem & scientiam introductas esse: & *lib. 1. de partibus animantium, cap. ult. Vt nulla, inquit, ex his utilitas existat: ipsa tamen scientia per se magnam voluptatem contemplantib. afferat, necesse est.* Verum de earum vsu quoq; ad vitam Cic. *lib. 3. & 4. de fin.* Idem tamen *li. 1. Offic. in fin.* theoreticis præfert practicas, vt ad vitæ cōmunis vsum vtiliores. Qua de re olim insignis fuit disputatio inter duos Arist. discipulos, Theophrastum & Diczarchum, hic practicam, ille theoreticam vitam præferebat, teste Cic. in *Epist. ad Attic.* Theophrasto consentit ipse Aristoteles *infr. lib. 10.* Est autem quarta hic sapientiæ nota, quod in rebus versetur difficilibus, diuinis puta, à ratione & sensu nostro remotis: eaque re sapientia in *Metaphys.* dicitur χαλινωπέτη, difficilima, Theologia ratione materiæ est difficilima: formæ, id est, ordinis & methodi, seu docendi viæ ratione, omnium facilima, id est, διδασκαλινωπέτη. Cæterum theoreticarum scientiarum vsum suis æmulis & reprehensoribus aliquando ostendit Thales, de quo Aristoteles *lib. 1. Polit. cap. 8.* & Cicero *lib. 1. de Diuinat.* & in alio exemplo, de quo Plutarchus in *libro de beluinarum solertia seu prudentia.*

ἢ φέρους.] Hoc in loco accuratiorem disputationem in-

stituit Aristoteles de prudentia: explicatis iam & dimissis veri reliquis habitibus, quam fecimus tertiam huius libri partem: nam vulgata capitum sectio sæpe est nequam & pertinent tamen hæc ad priora, iisque plane sunt apta hunc in modum: nam sapientia quidem in illis rebus, quas exposuit: prudentia autem in aliis versatur, nempe in bonis humanis, in iis, quæ sub consultationem cadunt, id est, quæ fieri, quæ non fieri possint, & quorum est finis seu bonum quoddam, idque in rebus agendis: denique non vniuersa duntaxat, sed res quoque singulas, & quidem magis contemplatur, in iisque consistit: quæ omnia sunt alia in sapientia, ut quæ versetur non in humanis, sed in diuinis, in iis, quæ aliter se habere nequeant, seu immutabilibus, in contemplatione mera, in rebus denique vniuersis duntaxat. Prudentiâ igitur in rebus humanis versari, iam sæpe dictum est. Eadem est in iis duntaxat rebus, de quibus consultari potest. Cur ita? nam bene consultare summum est prudentis munus & officium: Vis omnis prudentiæ in deliberatione est posita, qua de re supra. Est igitur in rebus sub deliberationem cadentibus, quarum duas hic affert notas, quod fieri & non fieri possint, seu aliter se habere possint: & quod earum sit finis in rebus agendis. Plures earum notas attulit supra *libro 3. capite 2.* Quare & hoc loco adiungit Aristoteles, eum vere & absolute Eubulum, id est, boni consilii dici & esse, qui ratione vera cernere & coniicere possit in rebus agendis, quod homini sit utilissimum & optimum. Postremo est prudentia non vniuersarum duntaxat, sed etiam rerum singularum. Cuius rei hæc est ratio, quia sit practica seu in agendo posita: actio autem omnis in rebus singulis cernitur, cui & hoc sit argumento, quod multi etiam idiotæ & indocti hominibus doctis ad agendum sint aptiores, utpote in rebus singulis magis exercitati, non solum in prudentia, sed in omnibus aliis rebus, experientia & usus homines ad agendum reddit aptiores, quod exemplo Medicinæ declarat Aristoteles: neque enim recte Medicinam facere posse, id est, Medici officium explere, qui generalia præcepta duntaxat norit, nullumque earum habeat vñum. Qua de re *sup. li. 1. cap. vlt.* verbi gra. non satis est scire carnes ad concoquendum faciles aliis esse salubriores, nisi & hoc singulatum vna scieris, quæ sint illæ concoctu faciliores, autem puta, &c. & quarum autem, ut ad vltima indiuidua perueniatur. Eadem est ratio prudentiæ, quæ habet illa quidem generalia & communia præcepta,

cepta, vt agricola hordeum nouit ferendum in agro tenui, triticum in crasso: Politicus disputat, an Magistratus ad tempus, an vero perpetui esse debeant Verum, quia, vt dixi, in agendo cernitur, ad res singulas est descendendum, vt in quibus maxime eluceat vsus prudentiæ, & hoc est, quod ait, *ὅτι δὲ ἀμφω*, id est, tam communem, quam singularem prudentiam habere oportet, sed hanc magis.

ἐν δ' αὖτε.] Clausula mire præcisa. Vulgo prioribus eam hunc in modum accommodant, etsi rerum humanarum non est sapientia, quæ quidem ipsa vere est architectonica: est tamen & hic, id est, in rebus humanis, quarum est prudentia, quædam architectonica, politica nimirum, non secus atque in illis rebus, quarum est sapientia. Mihi tamen videtur melius ita accommodanda: Prudentia est illa quidē, vt modo dictum, practica & in agendo posita, rerumque maxime singularum: est tamen & quædam hic architectonica, hic, id est, in partib. prudentiæ est quædā, quæ sit architectonica, politica nimirum: nam quia prudentia in agendo; videri poterat, nullam esse architectonicam, sed omnem in labore & agendo positam. Verum est quædam architectonica, quemadmodum Medicina, etsi est in faciendo, est tamen eius pars quædam architectonica, teste Aristotele *lib. 3. Polit.* & ars ædificandi in efficiendo quidem illa, pars tamen & quædam huius est architectonica, quæ architecti est propria, & hæc accommodatio cōfirmari videtur, cum prioribus proxime præcedentibus verbis, *ἢ φρόνησις*, tum infra, *αὐτὴ ἢ πρακτικὴ, βυλῶν τε*.

καὶ περιττὴ.] Duo valet hoc verbum, superuacanea & eximia, seu præclara. Quidam hic priorem notionem accipiunt perperam, hoc est perspicuum. Sic & *libro 8. Politicorum, capite 2.* hæc eadem, in quibus sapientia, dicuntur *περιττὴ*, vbi item Interpretes perperam, superuacanea. *περιττὴς* enim impar numerus dicitur.

C A P V T I I X.

C O M M E N T A R I I.

Ἐπὶ δὲ καὶ ἡ πολιτικὴ.] Differentia Prudentiæ & Politicæ, & partes vtriusque explicantur, huius maxime: natura denique prudentiæ, & eius principia: vbi & in quos cadat prudentia.

ἡ δὲ ἐν τῇ πολιτικῇ.] Hic de prudentiæ & politicæ comparatione. Ait igitur, eundem quidem esse habitum prudentiam & politicam, non idem tamen utriq; esse τὸ εἶναι, id est, re quidem subiecta esse eadem, sed ratione discrepare, ut in scalis descensus & ascensus re sunt eadem, ratione non item: mens practica & theoretica re & strato est eadem, ratione, id est, vsu & officio non item, & ut *supr. lib. 5. cap. 1. in fin.* Iustitia communis & virtus re quidem est eadem, ratione non item. Ad eundem modum, prudentia & politica re est eadem, ut quæ utraq; est affectio quædam, quæ homini sunt bona, cernantur, ratione tamen discrepant, id est, vsu: nam prudentia suis cuiusq; rebus priuatim, politica communibus deseruit. Perperam igitur Eustathius, quia prudentia priuatorum rebus, communibus deseruit politica, strato eas discrepare ait, vsu dicendum fuerat, id est, ratione, nam strato sunt eadem.

ἡ δὲ ἐν τῇ πολιτικῇ.] Hic de partibus prudentiæ, etsi ex prioribus iam perspicuum est, prudentiæ summas esse partes duas, quarum altera rebus priuatorum, altera communibus inseruiat. Huius autem, quæ communibus seu in ciuitate, duas facit partes, alteram nomotheticam, alteram communi nomine politicam. Illam ait esse architectonicam: nam legum scriptor, ut dominus & princeps præscribit, quid in ciuitate sit agendum legibus latis quasi præceptis, qui magistratus rogandi, quæ priuatorum vita esse debeat. Legum scriptor nihil ipse agit, sed actionis modum ipse præscribit, quemadmodum architectus. Quare & leges ciuitatū reginæ & dominæ dici solent. Huic rei [sc. cur legum scriptor non agat] argumento est, quod leges omnes sint καθόλου, de re vniuersa, actio autem est in rebus singulis. Altera politicæ pars communi nomine politica dicitur, ut apud Ictos adoptionis duæ sunt partes, ἀπογαγίο, & altera communi nomine, adoptio. Cur autem commune nomen hæc pars habeat, rationem mihi subindicare videtur Arist. διὸ πολιτῶν, q̄ hac parte præditi, maxime πολιτῶν, maximeq; politici esse sentiantur. Legum scriptor, ut ab agendo remotus, vix videtur politicus, sed philosophus aliq. At in rebus agendis qui versantur, in magistratibus in cōsiliis & legationibus, hi demum politici, & πολιτῶν proprie existimantur, & horum quidē hæc pars est propria, in rebus singulis, ut prior in vniuersis posita: practica, ut prior potius, theoretica; in psephismatibus, ut prior in legibus: nam & psephismata sunt rerum singularium

rium & rerum agendarum, seu ἡ ἀρχὴ, vt extrema, seu vt ait Aristoteles, ὡς τὸ ἄκρον. Nam vt *supra lib. 5.* dictum, psephismata vbi leges desunt, rebus singulis accommodari solent, quæ & ipsæ sunt extremæ, ratione mentis nostræ, quæ ab vniuersis ad res singulas tanquam extremas delabitur: harum autem propria est, vt notum, actio. Psephisma igitur est rerum singularum agendarum & extremarum. Idemq; est eorum, qui ciuitates administrant, Magistratum & Senatorum, quorum ppria est pars hæc politicæ: ea propter & ipsa est practica, & rerum singularum. Sed quæri potest, quo loco sit collocanda Iurisprudentia, quæ & ipsa prudentiæ quædā est pars ipso nomine indice. Nomotheticæ quidem attribuenda non videtur, quod Ictus legum non tam sit scriptor, quam Interpretes & explanator: non tam in rebus vniuersis, quam in rebus singulis, quib. interpretatione leges sua accommodat, versetur. Contra politicæ quoq; esse nō videtur, q̄ hæc in agendo, iurisprudentia potius in contemplando cernatur, eaq; & ab Vlpiano Philosophia vera dicitur *l. 1. ff. de iust. & iur.* Dicendum, ad priorem partem potius accommodari debere, non quod sit eadem, sed, q̄ eius quædam sit velut particula, communicans tamē & aliquid ex politica, ratione rerum singularū. Etsi olim Græci videntur Iurisprudentiā politicæ partē potius fecisse, seu potius officium quoddā iudicis. Nam politicæ rursus duas facit partes Aristoteles, alterā in consilijs, [id est, in deliberando] alterā in iudicijs, & huius pprium olim erat & ius interpretari apud Græcos nulli erāt Icti præter Iudices, vt nec apud maiores nostros, nec apud Turcas, nec apud Iudæos olim. De Græcis Cic. *lib. 1. de orat.* Plato *in legib.* Aristot. *in Polit.* Iurisprudentia igitur veterum, i. e. Græcorum, Hebræorum, omniumq; gentium, etiam Romanorum, teste Pomponio *initio l. 2. ff. de orig. iur.* quia nihil erat aliud, quam legum scriptarum ad causas singulas & vsum vitæ communis accommodatio, (q̄ iudicis officium esse *supra libro 5.* docuimus) hinc efficitur, Iurisprudentiam sub ea prudentiæ parte contineri, quā δίκασιν λέει h. loco vocat Aristoteles. Verum quia Romana posterior Iurisprudentia, qua hodie vtimur, nō tam singularum est rerum, q̄ vniuersarum, & quædam velut legum scriptarum propagatio, atq; adeo nomothesia quædam: recte dicemus, hanc eius prudentiæ esse partem, quæ ab Aristotele νομοθετικὰ dicitur. Videatur hac de re doctissimus Ehennius *li. 2. principiorū iuris.*

δεῦρ' ἔτι φερόμενος.] Adhuc de Politica: nunc de Prudentia, ea inquam, quæ ex parte. Sed quo illud *καὶ*? spectare co-
 videtur, vbi dictum, ratione discrepare prudentiam & politi-
 cam: quam quidem differentiam eo loco non expressit, intel-
 ligi tamen voluit, politicam esse ciuitatis, id est, plurium & re-
 rum communium: Prudentiam vero esse rerum suarum & v-
 nius. Primum igitur de his singulatim dicturus, de politica sic
 orditur: πρὸς τὸ πᾶσι πόλιν, quasi certa hæc iam nota esset poli-
 ticæ. Ad eundem modum de prudentia hoc loco. Videtur au-
 tem, inquit, & prudentia, quasi diceret: q̄ *supra* significauit, verū
 quoq; videtur, nempe prudentiam esse rerum suarum & vnus,
 videtur inquam ex vulgi opinione & vsu vocabuli, quod mox
 explicabitur. Est igitur prudentia suis in rebus & vnus, & qui-
 dem communi prudētiæ nomine dicitur: vt & de politicæ vo-
 cabulo *supra* dictum. Nam prudentiæ verbum cum sit generis:
 cæteræ quidē partes suum quoq; certum nomen habent, hæc
 vna, quæ suis in rebus & vnus, nō proprio, sed communi vti-
 tur nomine. Prudentia igitur est genus: Ea vel est vnus, vel
 plurium. Hæc vulgo politica dicitur etiam à Plutarcho *in Ca-
 tone Censorio*, vbi œconomicam politicæ partē non minimam
 esse ait. Platoni politicæ verbū etiam patet latius, tam late inq̄
 q̄ prudentiæ. Verum Aristoteli politicæ vocabulum angustius
 est, quo nec omnis prudētia ex sententia Platōnis, [i. e. nec quæ
 domestica] nec œconomica quidē comprehendat, *initio lib. 1. Polit.*
 Ex Aristotelis igit sententia, prudentia partim est vnus,
 partim plurium. Et hæc, partim familiæ, partim ciuitatis. Illa
 œconomica, Ciceroni *in partitionibus* domestica, hæc politica
 Cic. ciuilis dicit̃. Et hæc rursus ciuilis vel rerū est vniuersarū,
 vel singularium: & illa, Nomothetix, legū scientia, qua cum
 Romana Iurisprudētia: hæc politica ex parte [scil. specialis di-
 cit̃] ab Aristot. Ratio verbi *supra* explicata est, q̄ rursus est bi-
 partita, partim βουλευτικὴ cōsiliaria, vt ita dicā, partim ἀποφαστικὴ
 iudiciaria. Nam cum tres sint principes omniū ciuitatū partes
 publicæ, teste Arist. *li. 4. Polit.* Senatus, Magistratus & Iudicia:
 duas hinc partes sumit Aristot. Senatum & Iudicia. Nam Ma-
 gistratus harum velut est administer, & q̄ vel à senatu, vel Iudi-
 ce decretum fuerit, exequit̃. Nomothesia est illa quidē & ipsa
 Reipub. pars, & quidē præstantissima, sed instituendæ potius &
 informandæ, q̄ gerendæ, de qua hic agitur. Et hæc quidē alte-
 ra est prudentiæ pars, quæ plurium: altera est, quæ rerum sua-
 rum

rum & vnus, quæ communi nomine prudentia dicitur. Cur ita? Ratio *infra* afferetur. Quo ergo Ethicorum tractatio accommodabitur? *supra initio li. 2.* iam ostendimus, eam esse politicæ partem, seu principium potius, vt ait Aristot. *lib. 1. Magn. cap. 1. & lib. 1. Rhetor.* Nulla enim est Ethica scientia specialis, ex sententia Aristotelis.

αἰδὸς μὲν ἔν τῃ αὐτῇ.] Explicat accuratius Prudentiæ ex parte vim & naturam, q̄ in eo maxime q̄ res suas curet, & q̄ sibi vtilia, norit. Hanc igitur particulam de suarum rerum notitia diligenter explicat, & ait: Nosse igitur sibi quæ vtilia, genus est quoddam cognitionis, quoad significat, & hanc suarum rerum prudentiam esse cognitionem tantum. Id ipsum autem, sua nosse, ἔχει ἀλγεῶσαν πολλήν, id est, multas habet controuersias, res est non ita facilis. Sic enim hæc accipienda puto. Alij aliter, *verum*, inquit, *multa huius sunt differentia.* Sed Aristoteles *lib. 4. Polit. cap. 15.* hæc autem politicæ pars, inquit, πολλὰς ἔχει ἀλγεῶνας. De qua difficultate paulo inferius.

καὶ δοκεῖ ὁ βέλτερος.] Etiam id de rebus suis curandis explicat, comparando prudente cum politico. Prudens, inquit, is est, qui quæ sibi bona norit, & ijs duntaxat occupetur, qui suum tantum, vt Cic. *initio lib. 1. offic.* negotium agat. Politici sunt Polypragmones, multisq; rebus implicantur, aliena sæpenu-mero curantes relictis suis, quod & Cic. *ad Atticum*, vbi se mi-
xte polypragmonem esse ait. Hanc differentiam prudentis & politici confirmat Aristot. Euripidis testimonio, vbi hæc duo cōtraria reperiunt, φρονεῖν & ἀείδωσαν εἶναι seu πράττειν καλῶς. Versus autem Euripidis isti sunt ex Phylodecte, vbi ipse ita lo-
quitur, πῶς ἔσθ' φρονεῖν. Adducuntur & à Plutarcho in li-
bello, *Quando citra inuidiam se laudare quis possit.* Tres ta-
men priores duntaxat, quorum vltimus hic non integer, ita
supplendus illinc: ἴσθι μετὰ τὴν τῶ σοφωπάτη τῆς. Quar-
tus quoq; hic versus, est ille quidem integer numeris, sed non
sententia, adijciendum fortasse ex Græco Scholiaste, θεοὶ με-
σσοῖ, *Dij, inquit, odorant.*

Ζητῶσι δὲ τὸ αἰσῆς.] Scilicet, nempe homines vulgo. Id
namque sæpe intelligi solet, qua de re *supra*: non vero, vt qui-
dam intelligunt prudentes. Ait igitur, pluresque mor-
talium sua quemque commoda querere, atque adeo ea esse
persuasiōe & opinione, vt existiment, curque id facien-
dum sua vt curet duntaxat, rebus alijs relictis: & ex hac
opinio-

opinionem manasse, ut hi proprie dicantur prudentes, qui suaduntaxat curent, & quæ sibi vtilia cernant. Vulgi igitur opinione factum, ut prudentiæ vocabulum rerum suarum curæ & diligentia proprie attribuitur, quod alioqui latius patet, & omnem rerum homini vtilium curam tam publicarum quam domesticarum complectitur.

ἡ δὲ τοῦ ἰσως ἐκ τῆς.] Obscurus est locus. Reprehendit autem vulgi opinionem, non tam ratione vocabuli, ut Interpretes accipiunt: nam in verbis vsum vulgi sequitur Aristoteles: ὅτι quod prudentiam rebus suis ita alligarent, ut nihil præterea sibi curandum existimarint, neque enim suas quoque res quem commodè administrare posse, nisi cuius & familia & patria bene se habeat, harum inquam & rationē habendam etiam suis priuatim rebus qui bene consultum velit De re familiari res est perspicua. De Repub. præclare Xenophon in li. de venandi studio, & Liuius li. 26. Respub. inquit, incolumis & priuata res facile salua præstat: publica prodendo, tua nequicquam seruaueris. Et hoc sibi velle mihi videtur Aristoteles, αὐτὸ εἰρηνομένης, &c. nam cum omnes Reipub. partes quædam simus, certe, ut totius salute partes; item & Reipubl. incolumitate nostræ quoque res conseruentur necesse est. Vulgo existimant, hoc dicere Aristotelem, rebus in suis prudentiam non consistere absque prudentia œconomica & politica, quod est falsissimum, quasi vero, nisi qui & politicæ scientiæ cognitionem habeat, priuatim prudens esse non possit.

ἐν τῷ 6 αὐτῷ.] Allusit Aristoteles ad duo verba eo tempore maxime Platoni vtitur, τὸ αὐτῷ πραττεῖν & πολυπραγμονεῖν, ut in Gorgia, lib. 4. de Repub. & alius locis. Illud, Platonem reprehendens Cic. lib. 1. offic. latine reddidit, suum agere negotium, quod prudentis proprium vulgo dicebant, alterum vero politici, ut dictum.

ἐν τῷ 3.] Ex eo quod dictum prudenti & familiæ & ciuitatis rationem habendam, efficitur tacite prudentiam rem non esse tam facile, quin aut nulla familiæ aut ciuitatis habeatur ratio: tamen illud ipsum τὸ αὐτῷ, id est, suum agere negotium, suæque res bene administrare, res est non omnibus obuia, neque ita facilis, quæque consideratione non opus habeat. Nam, ut supra dictum, multa de eo sunt controuersia & difficultates. Summa est, prudentiam quomocumque accipias, rem esse difficilem.

σημεῖον ὃ ἐν] Locus est perobscurus. Thomæ eo pertinere videtur, q̃ dictum *supra* prudentiam rerum esse etiam singularum, eiusq; duas hic afferri rationes, quæ explanatio confirmari videtur verbo ὅτι ἐρεμύς, scil. *supra* in fine prioris capituli. Hoc namq; verbū non tam propinqua q̃ remota spectare videtur. Et melior certe multo est hæc q̃ Eustratiana, quam tamen pleriq; alij sequuntur, qui existimant, duas hic afferri rationes, quib. confirmetur, quod modo dictum, prudentiam absq; domestica & ciuili prudentia consistere non posse. At si hoc dictum non est, vt non esse iam ostendimus, collabitur tota eorum explanatio. Fortasse tamen & Thomas non satis accommodate: primum, quia nimis remote, deinde, quia id eo loco satis explicatum, rerum singularum esse prudentiam. Verbum deniq; ἀδελον hic paulo ante, & paulo *infra*, τὸ ὅτι ἐρεμύς ἀδελον, &c. iteratum, suadere videtur, vt hæc cum prioribus connectantur. Rectius igitur dicendum videtur, ὅτι ἐρεμύς, id est, eius quod modo dictum, prudentiam rem esse difficilem, confirmandi hic duo afferri argumenta. Prius est, quia adolescentes & pueri multi sint Mathematici & Geometrici, prudentes non item. Cuius difference ntia causa cognita, cognoscetur & ratio, cur prudentia res sit difficilis. Causa. a. difference ntia redditur, q̃ Geometria & Mathesis rerum sit vniuersarum, prudentia singularum. Res singulæ vsu cognoscuntur, non præceptis aut scientijs, vt infinite variaz. At rerū vsus nullum habet adolescens, vt qui rerum vsus non parui, sed longi sit temporis. Concludamus hunc in modum:

Adolescens: ergo rerum imperitus, seu nullo vsu.

Si nullo vsu.

Ergo

Rerum singularum nullam habet notitiam.

Ergo nec prudentiam, vt qua rerum etiam sit singularum.

Alia est ratio Mathematicorum, quæ non vsu, sed præceptis perdisci commodè possunt. Sciendum autem, pueros olim Mathematicis imbui solitos, vt hodie Grammaticis, teste Platone in *Axiacho*.

ἰνι κὲ τὰτ' αὖ.] Ob difficultatem quæstionis prioris, cur pueri fiant Mathematici, non vero prudentes, interijcit, & hanc eiusdem generis, cur ij dem Mathematici quidem fiant, Physici seu sapientes, & vulgo Metaphysici non item. An autem quæstionem hanc Aristoteles exponat duntaxat, an vero

& dissoluat, dubitari potest. Vulgo quidem existimant eam dissolui his verbis, ἡ ὁπὶ τῷ μ. Et quidem Eustratius explicat hunc in modum: quod Mathematica sint diiuncta, Physica autem & Metaphysica, seu horum principia sint ex vſu & experientia: & his quidem non fidem habeant adolescentes, illis habeant. Mathematica igitur sunt diiuncta, id est, ἐν ἀφαιρέσει. Omnia namq; Mathematica ita appellari solent. ἢ ὁπὶ partim sunt ἐξ ἀφαιρέσεως, partim ἐν ἀποδείξει: illa Mathematica, hæc Physica. Deiuncta vocant, quorum nullæ sunt qualitates & quantitates, à materia omni remota, cuius generis figuræ sunt omnes Mathematicæ. Globus, verbi gratia, Mathematicus, consideratur non in ligno, ære, aut simili materia, sed his omnibus remotis, phantasia duntaxat extra omnem materiam. Alia est Physicorum ratio, quæ omnia sunt in strato & materia. Metaphysica non sunt illa quidem in materia, neque tamen sunt ἐξ ἀφαιρέσεως, quia non phantasia vt Mathematica, sed mente pura continentur. Mathematica igitur, quia ἐξ ἀφαιρέσεως, & proinde à sensu remota, vſu opus non habent, eaque refacilius percipiuntur ab adolescente, quam quæ ex vſu, vt Physica & Metaphysica. Physica quidem, quorum omnis firmitas & certitudo est à sensu & vſu: De Metaphysicis dubitari potest, an eorum principia sint ex vſu, cum vſus sensum requirar, & à sensu remotissima sint Metaphysica. Ea; re hanc clausulam, ἡ ὁπὶ ἀρχαί, Physicis Thomas tantum accommodat, Metaphysicis vero istam, ἡ ὁπὶ τῷ μ. Eustratius tamen & Metaphysica principia ex vſu deducit, quod, vt ait Paulus Apostolus, ἐκ τῶν, quæ cernantur, ad Dei cognitionem & Philosophi deducti fuerint. Illa autem ἡ ὁπὶ Physicis & Metaphysicis attribuit: neutris enim magnam fidem haberi ab adolescente, sonare cum potius, quam credere. quid natura, forma, Deus, intelligentia, &c. Mathematicis autem maiorem fidem haberi, quod eorum natura melius perspiciatur, & delineatione sub sensum subijci possint triangula, & id genus aliarum figurarum. Fides autem ad perdiscendas artes plurimum habet momenti, adeo quidem, vt absque fide nulla comprehendi & retineri possit, vt præclare in Gorgia Plato, duas scientiarum omnium pestes esse ait obliuionem & incredulitatem. Quare cum Mathematicis maior habeatur fides, eademq; vſu opus non habeant: quæ duo contra sunt in Phyi-

Physicis & Metaphysicis, efficitur pueros facilius reddi Mathematicos, quam Physicos aut Metaphysicos.

Ἐν τῇ ἀμφοτέρῃ.] Alterum est argumentum difficultatis prudentiæ, quod rerum sit & vniuersarum & singularum, quibus in vtrisque sapienter se gerere oporteat prudentem. Nam in vtrisque aberrari potest & peccari. At hoc difficile est præstare, & generalia & singularia, omniaque rerum attributa prudenter cernere. Cæteræ scientiæ satis habent generalia duntaxat cernere, in ijsq; bene se gerere, prætermillis attributionum varietatibus. At prudentiæ id satis non est, deliberare de vxore ducenda, sed videndum præterea, vbi, quæ, &c. nouit prudens meliora esse vestigalia, vrbana rusticis, inquit Cicero *libro primo offic. in fine*, syluas vineis, pacem bello. Sed multa tamen sæpe variant, & generalem regulam infringunt. Et hoc est, quod ait Aristoteles, non videndum illi tantum aquas ponderosas, graues esse insalubres, sed eo amplius singulatim aqua, qua ipsi sit vtendum considerata, an sit grauis, &c.

Ὅτι δὲ ἡ φιλοσοφία.] Rursus hic de scientia & mente, quæ prudentiæ cum his sit similitudo aut dissimilitudo, ex qua disputatione, vt ex priore, prudentiæ principia cognoscantur. Dictum namque est *supra* vsu prudentiæ esse opus, vsum prudentiæ esse principium: hic sensum communem. De scientia igitur primum, ab ea differre prudentiam, quia hæc sit extremi. Cur extremi? hanc adiungit rationem, quia *πρᾶξι* in agendo, est tale, id est, extremum. Formula:

Prudentia est extremi.

Scientia non est extremi.

Ergo non sunt eadem.

Extremum vocat de quo & *supra* initio huius capituli, quod sub sensum cadit, & ratione mentis nostræ eiusq; ag. rationis in deliberando est extremū. Cuius generis sunt omnia, q̄ sub actionē cadunt. At prudentia est *πρᾶξις*. Ergo & extremi. Scientia vero non est extremi, vt cuius res seu *τὸ ἴσθαι* non sub sensum cadant, sed generalia sint & communia. Est quidem vt prudentiæ: ita etiam scientiæ quoddam extremum seu finis, nempe conclusio in scientia. Sed hæc conclusio *τὸ ἴσθαι*, extremum dici non solet, quia ad sensum vsque non pertingat. Quare scientia & prudentia in eo quidem conueniunt,

niunt, quod habitus quidē veri sit vterq; : conueniunt inquam
mentis principio, sed sine differunt. Prudentiæ namq; finis est
τὸ ἔχαι, vtpote πρακτικῶς: scientiæ vero finis est τὸ ἔχαι, vtpo-
te ἐπιστητικῶς, quodq; sub sensum non cadat.

αὐτὴν κενταὶ μὲν δὴ τῆς.] Hic de mente, de qua tamen & *infra*
latius *cap. 11*. Eleganter igitur mentem prudentiæ ex altera vel
ut parte respondere, id est, αὐτὴν πᾶσι ait. Quædam inter hæc
duo est αὐτὴν ἴσθις: nam mens est summi, prudentia extremi.
Mens namque, inquit Aristoteles, est terminorum, quorum
nulla est ratio, id est, principiorū, quorum nulla est apodixis &
conclusio, vt *supra* dictum *c. 6*. q̄ principia ὅρους vocat hic quasi
extremos mentis terminos. Sunt & alij termini non primi, de
quib. hic, sed vltimi de quib. *infra cap. 11*. Primorum igitur est
mens. At prudentia extremi est, cuius nulla est sciētia, sed sensus
potius, vtpote quod in rebus singulis, quæ non scientia, sed
sensu continentur. Sed quo sensu inquiet aliquis? est namq;
partim communis, partim singularis. Respondet Aristoteles
non singulari: non eo inquit, quo res singulas percipimus,
sed eo, quo sua extrema Mathematici, id est, communi. Ma-
thematici namq; figuras nō spectant, quæ sub oculos cadant,
sed quæ phantasia & interiore sensu continentur. [Hic non
considerat materiam, sed cōcipit mente aliquam lineam, qua-
dratum, &c. quo sua extrema considerat, phantasia nempe,
eodem sua extrema & principia rerum agendarum contem-
platur vir prudens.] Hoc igitur eodem sensu prudentiæ extre-
mum cernitur, id est, rerum agendarum principia, in quibus
prudentia non singulari sensu, sed communi certantur. Ex
quo perspicuum est, rerum honestarum & agendarum prin-
cipia, quadam ratiocinatione opus habere, neque prorsus sen-
sui esse exposita. Nam alioquin & pueri & beluæ, in quibus
sæpe singulares sensus maxime videant, prudentissimi repe-
riantur. Nam & res agendæ seu τὰ πρακτικὰ non tam ratione
sensus sub actionem cadunt, seu sunt πρακτικὰ, quam propter
rationem & ratiocinationem, eaq; propter & prudentiam, *su-
pra* diximus rationis quandam esse virtutem. Et hunc pru-
dentiæ sensum, Aristoteles *libro tertio de Anima* vocat φαν-
τασίαν βυλδὸνικὴν. Quod autem comparat hoc loco sensum
prudentiæ cum sensu Matheseos, ita accipiendum, quod v-
terque non sit singularis, sed communis: differunt tamen in-
ter se, quod prudentiæ sensus sit cum voluptate aut dolore, vt
quæ

quæ sit de rebus fugiendis & expetendis, qua de re & *supra cap. 5. in fin.* Matheseos autem sensus non item, ut *ibid.*

ἐν ὅτῳ ὁ δὲ κακῆς.] Scil. sensus, id est, ibi namq; consistet, neq; ad res singulas vsq; descendet. Ad eundem modum & *lib. 7. Physica ἀρετῶν* Aristoteles loquitur. *Scire*, inquit, & *sapere dicitur τὸ εἰσαυῆσθαι τῷ τῶν τῶν ἀγνοῖαν*, quando scil. animus noster acquiescit.

ἀλλ' αὖτῃ.] Locus obscurissimus: variant & libri, & Interpp. vetus tralatio, & Græcus Scholiastes pro *ἡ φρόνησις ἀρετῆς* habent, *ἡ φρόνησις ἀρετῆς*, quam & Leonhardus Arctinus expressit. Lambinus variat: inducit tandem hæc, *ἡ* vel *ἡ φρόνησις*, perperam. Eustathius recte quidem legit, non recte tamen explicat. Nam particulam *μὲν* ita accipit, quasi diceret Aristor. sensum communem magis esse sensum, quam singularem, hoc ut sit verum. Nam & *infra lib. 7.* communem vocat principem sensum: tamen quid ad rem. Neque enim hoc agitur de sensibus vter alteri præstet, sed vter sit prudentiæ. Quare veteris tralationis scriptura & Thomæ sententia, quam tamen Lambinus non est allecutus, mihi probatur ut venissima. Vertendum hunc in modum: Hic igitur sensus magis prudentia: ille vero, aliud genus, id est, ut in pauca conferamus, & post interiectionem de Mathematicis, ut ad priora redeamus, (quod vult particula *ἀλλ'.*) Hic igitur sensus est prudentia, id est, prudentia potius est sensus hic communis puta, quam proprius & singularis, ut iam dictum: ille scil. sensus singularis, aliud est genus, id est, alia eius est ratio, huc non pertinet. Obseruandum autem, prudentiam hic sensum vocari communem ut & *infra cap. 11.* sensus mens esse dicitur, &c.

CAPVT IX.

COMMENTARI.

Τὸ ζῆλον ὅ ἐ τὸ βυδάσσειν.] Adhuc exposuit de Prudentia, quæ huic cum sapientia maxime, cum politica quoq; scientia & mente sit similitudo & differentia. Hoc demum loco, de alijs quibusdam affectionibus explicare orditur, ut quarum magna cum prudentia sit cognatio, adeo quidem, eius ut vel partes, vel causæ & principia videantur. Sciendum namque virtutum omnium suas quasdam esse comites & co-

gnatas, ut liberalitatis est facilitas; hospitalitas & humanitas; Iustitiæ fides, veritas, sanctitas & pietas: Magnanimitas simplicitas & generositas: Temperantiæ, pudor, reuerentia, *δυσμάρτυρις*. Eademque aliarum est ratio, de quibus Aristoteles in libello de virtutibus. Ad eundem modum & suæ sunt prudentiæ quædam comites & administræ, quas hoc libro quatuor explicat Aristoteles, tres deinceps [scilicet ordine] quatuor *infra cap. 12. in fine*. Adfert & duas alias, memoriam & exercitationem, de hac *supra* hic dictum. In eodem libro Pontanus *libro quarto de Prudentia*, præter has Aristotelicas, viginti alias commemorat & explicat, quæ tamen prudentiæ potius sunt officia quædam, quam vel partes, vel comites. Franciscus Patricius *libro sexto, de rerum institutione*, nouem prudentiæ comites explicat: Stoici olim ex quatuor Aristotelicis duas priores ponebant, teste Laertio in *Zenone*. Plotinus Philosophus quinque, de quibus & ille Franciscus Patricius. Verum Aristotelem nos sequimur, qui in *libro* quidem de virtutibus, ut dixi, quinque commemorat, memoriam, vim seu exercitationem, Eubulian, Anchincæ & Dinotita. De vltima dictum, cuius parens est memoria, de qua re & eleganter Aphranius poeta; *usus*, inquit, *me genuit, mater memoriam*, Sophiam Graij vocant, uos sapientiam. i.e. prudentiam. Reliquæ sunt quatuor, quæ cum *h. lib.* tum in *Magn. li. 1. c. vlt. & li. 2. ca. 2. & 3.* explicantur, Eubulia, Anchincæ, Gnome & Dinotita. Et hoc quidem capite de Eubulia, quæ ratio quidē est recta capiendi cōsiliij. A Stoicis definitur scientia, qua præditus cernere possit, quæ & quomodo vitæ vtiliter sint agendæ, sed aliter Aristoteles. Plato quoque; *lib. 4. Polit.* eam vocat scientiam recte consultandi: sed nautis quoque, auxillis, & id genus alijs suam vult esse Eubulian, sumpto communis Eubuliæ vocabulo, proprie & anguste hic de eo Aristoteles.

[*ζητεῖν ἢ κῆ*] Prius explicat, quid hæc verba querere & consultare differant, quam ad Eubulian accēdat. Nam & verbo querendi sapientiam est usus & *infra* utetur, & *supra libro 3. cap. 3.* sæpiissime. Tria sunt verba, quibus prudentiæ officium exprimitur, Ratiocinari *λογίζεσθαι*, querere *ζητεῖν*, & consultare *βυλίσαι*. De primo *supra* dictum. Reliqua duo ita hic differre hoc loco ait, ut genus & speciem, omnem namque consultationem esse questionem, sed non contra, ut & *supra li. 3. ca. 3.* *πάντοι βυλίσαις ἐστὶν ζήτησις*. Qui consultant enim, omnes qua-

runt.

tunt, quid, quo modo, quibus organis sit agendum. Querunt tamen multi, qui non consultant, ut Philosophi, Physici, Dialectici, & ceteræ artes opificum querunt, sed non deliberant. Deliberatio enim non cadit, nisi in res instabiles & agendas. Quæstio igitur est genus, consultatio species.

ἤν δ' ἀγλαότης.] Hic iam de Eubulia, quæ Stoici prudentiæ partem, Aristor. in *libello de virtutib.* quasi partem vocat: latine redditur à quibusdā prudens consultatio, ab alijs bona, ab alijs bonū consilium, malim græco uti verbo, exemplo veteris Interpretis: idemq; in alijs faciendum puto, quod tota hæc de prudentiæ comitibus disputatio in ipsis verbis magna ex parte sit posita, & bona seu prudens consultatio est actio potius quædā, cum Eubulia sit habitus aut affectio, seu vis quædā bene consultandi, teste Arist. in *magn. li. 2 cap. 3.* potest tamen ita usurpari. De hac igitur primum ostendit, quid non sit, deinde quid sit. Ostendit .a. eam non esse scientiam, sagacem coniecturā seu Eustochian, aut solertiam seu Anchinæan, aut deniq; opinionem. De scientia duas hic affert rationes, alteram hic, alteram *infra ἐπιστήμης μὴ ᾔδ.* Prior est, quia Eubulia est quæstio, scientia non item. Illius ratio, quia Eubulia est quædam βουλὴ, seu consultatio, quæ omnis, est quæstio *supra li. 3. ca. 3.* Huius ratio, quia is demum scire dicitur, qui nihil amplius querit, sed quiescit, cuius & mens iam consistit, inquit Aristor. *libr. 7. Physica ἀπορώσεως.* Altera ratio, quia Eubulia est quædam ὀρθότης, seu rectum: scientia non item. Illius ratio *infra* explicabitur: huius hæc redditur ratio, quia scientiæ nullum est peccatum. Ergo nec rectum. Scientia nunquam aberrat, semper est recta: & proinde nullum eius est rectum, aut prauitas.

ἀλλὰ μὴ ἡδὲ ἀστοχία.] Quid sit ἀστοχία, ex ipso nomine notam, bona coniectura à quibusdā redditur latine, h. est, qui bene novit aliquid conijcere: mihi sagax coniectura, proprius ad vim verbi græci accedere videtur. Docet igitur Eubulian. non esse sagacem coniecturam, quia hæc absque ratione seu λόγῳ, id est, ratiocinatione & disputatione, & ceteris, & illa cum ratione & mora. Coniectura sagax, & omnis adeo cōiectura repentina fere est & subita rei inuentio absq; longiore disputatione & agitatione. At Eubulia magna fit cum disputatione, re in omnes partes vertenda, & proinde cum mora. Cui rei argumēto sit, inquit Aristoteles. quod vulgo quoq; dici solet: *Deliberata quidē cito agenda, sed diu & mature deliberantur.*

Nam vt Salustius: *Antequam incipias, consulto, ubi confa-*
lueris, mature facto opus est. Videatur pulcherrimus locus apud
 Liuium *lib. 31. in oratione Democrati*, vbi de celeritate &
 tarditate consilij: Omnis enim celeritas consilij est inimica.
 Et Erasmus *in proverb. Diu deliberandum, & antequam con-*
sulto. Obseruandæ hic duæ sunt insignes prudentiæ notæ,
 disputatio & maturitas. Nam & Aristoteles *in Magn. lib. 2.*
 ob priorem notam ostendit, ea, quæ nulla adhibita ratiocina-
 tione, sed casu potius & fortuito, quantumuis pulcherrime
 & prudentissime cadant, non esse prudenter facta, sed *ἀτυχή-*
ματα potius. Sed de fortunæ cum prudentia coniunctione
supra,

ἐν τῇ ἀρχήῳα.] Aristoteles *lib. 1. poster. Analyt. in fine,*
ἀρχήῳα, inquit, est mediij seu causæ *ἀρχή* quædam, vt &
 hic, id est, celeris inuentio: Latine à plerique dicitur soler-
 tia, ab alijs sagacitas: vtrumq; non male: illud communius
 tamen dici potest & acumen. Et hanc quoq; prudentiæ par-
 tem faciunt Stoici, & quasi partem. Aristot. *in lib. de variis.*
 Differre tamen eam ab Eubulia docet hoc loco Aristot. quod
 solertia quædam sit coniectura, & proinde celeris: Eubulia
 non item, vtrumq; iam dictum.

οὐδὲ δὲ δόξα.] Quod reliquum erat hoc loco, Eubuliam
 docet, non esse opinionem, sed oratione mire implicata, pro-
 pterea quod eadem orationis serie & contextu & illud, & hoc
 præterea docere orditur (explicato quid non sit eubulia) quid
 tandem sit Eubulia, quæ duarum totius capitis summarum
 partium erat altera. Mendum præterea meo iudicio grauissi-
 mum. In hac disputatione hæret, quo multo redditur obscu-
 rior. Primum igitur vt plenior reddatur Oratio, hæc verba,
ἀλλὰ μὲν ἐστὶ ἀδύνατον, &c. ἔτι πάντες, omnia esse spuria & indu-
 cenda. Primum, quia totam disputationem perturbant, dein-
 de, quia aliena. Præterea, quia nulla commoda eorum possit
 esse sententia: hoc primum. Alterum est, vt hæc verba *ἡ δὲ*
μὲν ἔστι δόξα, &c. ἔτι λογίζονται, omnia parentheseos nota contine-
 antur. Nunc ad rem: primum ait, Eubuliam non esse *δόξαν*, id
 est, opinionem, quod priusquam confirmet, adiungit, quid
 tandem sit Eubulia, rectum nempe quoddam. Cur rectum?
 hanc reddit rationem, quod Eubulia sit bona quædam con-
 sultatio. Bene autem consultare est recte: nam, vt qui male
 deliberat, aberrat & in deliberando peccat: Ita qui bene, is

in deliberando recte se gerit , recta deliberat.. Formula :

Qui bene, id recte deliberat.

Eubulus bene, indicio est ipsum verbum.

Ergo & recte.

Eubulia igitur rectum est quoddā seu *ὀρθότης*: quo posito, quia rectum multis in reb. reperitur, pergit exquirere, quarum rerū rectum sit Eubulia. Et primum quidem, quarum non, deinde quarū. At igit neq; scientiæ, neq; opinionis. De scientia *supra* initio: scientiæ enim nullum rectum, quia nullum parum De opinione duas affert rationes: Altera est, q̃a opinionis est veritas, Eubuliæ non item. Laus opinionis omnis, ut & scientiæ, in vero cognoscendo consistit: Eubulia vero non contenta veri cognitione, ad facta ipsa & actiones progreditur. Sic de opinione, Plato cum alibi, tum in *Philabo*. Ea namq; est vel vera, quæ *ὀρθή* seu recta dicitur, vel *ψευδής* falsa, quæ *πονηρὰ* male & *ἀμάρτυρον* prava. Contrararia sunt *ὀρθόν* & *ἀμάρτυρον*, ut apud Stoicos *καλοῦ ὀρθήμυθον* & *ἀμάρτυμυθον* recte facta & prava seu peccata Interprete Cic. in *offic. & lib. 3. de Fin.* Sic & hic *ἀμάρτυρον*, ὃ ἔστι *ὀρθῶς* sunt contrarij, & *infra cap. ult. τῇ μὲν ὀρθῶς*, &c. ἢ *ἔστι ἀμάρτυρον*, & paulo post hic, *ὀρθότης* ἔστι *ἀμάρτυα*. Altera ratio, *ἀμω* ἔστι *διώκεται*, quia cuius opinio, id iam certum & constitutum, cuius Eubulia non item. Vtriusq; ratio, *καὶ γὰρ ἡ δόξα*. Summa rationis huius hæc est: quicquid opinatur, is animo iam certum & constitutum id habet, & rem ita esse existimat, etsi per se incertam & fortasse falsam. Eubulus autem, ut omnes qui deliberant, nihil dum certi constituit, sed in omnem partem rem versat, ut aliquid tandem constituat. Nam opinio, inquit Aristot. est enunciatio quædam seu phrasis. Eubulia vero non enunciatio, sed potius est quæstio, id est, opinione enunciatum aliquid iam animo conceptū, nihil quæritur. Contra fit in Eubulia, ubi nihil aliud quam quæritur, ut in omni sit consilio, nulla potest esse enunciatio, quia nihil dum certi & constituti. Non est igitur opinio Eubulia: non est scientiæ aut opinionis rectum Eubuliæ, sed alia in re positum sit necesse est. Quare perfecta de opinione disputatione & parenthesi redit Aristoteles, ad rectum Eubuliæ, quæ in re sit positum: *ἀλλὰ*, inquit, id est, Eubulia, inquam, est, quasi quoddam rectum consilij, id est, Eubulia est vis quædam, qua consilia & deliberationes recte dirigamus.

διὰ τὴν βουλὴν.] Dicitum est, Eubuliam esse rectum consilium: quas duas partes accuratius iam explicare orditur. Et de consilio quidem monet diligenter inquirendum quid sit, & quibus in rebus versetur, sed monet tantum. Nam *supra libr. 3. cap. 3.* de eo diligenter explicavit, & tota hæc de Prudentiæ disputatio consiliorum & deliberationum vim continet.

ἡ περὶ τὴν ἐν ἐπιδείξει.]. Reliquum igitur erat de recto, quod cum sit multiplex, videndum, cuius sit Eubulia. Totius autem disputationis ad finem usque capituli summa quatuor partibus continetur, quibus vis & natura, & plena Eubuliæ definitio perficiatur. Multiplex igitur rectum esse docet hac ratione, quod & qui improbum & inhonestum finem sibi delignant, & qui honestum, si cum ratiocinatione sua assequantur, recte quoque deliberasse dicantur. Intemperans agitans se cum, quemadmodum sua potiat, si pro ratiocinatione iam postea assecutus fuerit, recte quoque deliberasse dicetur, nactus tamen rem improbam, ut finem inhonestum sibi propositum. Constat igitur rectum esse vel ad improbum, vel ad bonum finem, ad bonum & utile, vel ad malum & inutile. Hoc posito quaeritur Eubuliæ rectum, an ad finem sit bonum, an ad malum. Et ad bonum esse docet hac ratione, quia bene consultare [pro deliberare] seu *τὸ εὖ βουλευσθαι*, quod est Eubuliæ, bonum est quoddam, sit boni & utilitatis cuiusdā causa. Itaque & Eubulia consilij, erit rectum ad boni quid assequendum. Verum ne hoc quidem satis: nam & modus assequendi spectandus est. Accidere autem potest, ut bonum quidem finem, malo tamen & improbo modo & ratione assequamur, ut fornicator pecuniam. [assequitur bonum finem, sed mala tamen ratione] ambitiosus honores, solum Papa: Cæsar liberalis quidem fuit, sed de alieno, inquit Cicero. Iuvare amicum honestum est, sed malis artibus non item. Accidit quidem, ut finis quidem proponatur bonus, sed ratio eius assequendi sit improba, quemadmodum ex falso termino & medio, sæpe vera conficitur conclusio seu syllogismus, ut si homo volat. Ergo est avis. Bonum est consequens, si & antecedens. Quomodo hic loquitur Aristoteles, [hoc enim medio confirmatur, quia sentit lapis, est animal, bona conclusio: terminus medius, sentire, est falsus; bonus finis potest esse, cum tamen modus assequendi non bonus.] Syllogismus vel est Theoreticus vel practicus: illius cognitio, huius complexio
finis

finis est & actio. Terminus autem medius, quo finem assequamur. Quod igitur Aristoteles ait, finem quem posse assequi falso licet syllogismo, quia falso termino medio: ita est accommodandum, ut finis quidem rerum, agendarum honestus esse possit, modus tamen & ratio sit improba. De hac syllogismi partitione & *infra* Aristoteles *capite duodecimo*, & Alexander *lib. 1. de Anima*, [ratione denique materię diuiditur syllogismus in practicum & Theoreticum.] Iam vero Eubulia non est, cui finis quidem bonus sit propositus, sed mala ratione. Nam & hoc ipsi verbo Eubulie repugnat, quæ à bono nomen habet, & proinde omnia vult bona tam finem quam medium. Itaque Eubulia rectum erit consilij ad finem bonum bona ratione & modo assequendum. Sed ne hoc quidem satis ad plenam Eubulie definitionem, quam diximus esse rectum consilij. Atqui alias celerius deliberari solet pro rerum pondere aut necessitate: temporis igitur & habenda erit ratio. Quare Eubulia non erit, quæ omnia celeriter aut tarde deliberet, sed quæ iusto & debito tempore, etsi tarditas consilij est utilior, ut supra dictum. Sed etiamnum abest aliquid, quæ Eubulie est quarta & vltima lex seu nota. Dictum est Eubulie finem aliquem bonum & utilem propositum esse debere: Finem autem quia duo sunt genera, alter communis & ad totam vitæ rationem spectans ut est beatitudo: alter singularis, ut Imperatori victoria, mercatori lucrum. Docet Aristoteles Eubulie finem non esse singularem sed communem, quidem & est prudentiæ, ut *supra* dictum *cap. 5. initio*, *δικαιοσύνη*, id est, Eubulie finis ad totam vitam bene beatæque transigendum pertinet, ut & de prudentia ibi dictum. Recte igitur Aristoteles *extremo capite*, tandem Eubuliam definit esse rectum quoddam ad finem eum, cuius prudentia est vera existimatio, id est, cuius & ipsa est prudentia, assequendum, non ad singularem. Ad summam: Eubulia nihil est aliud, quam rectum consilij, quo ea, quæ toti vitæ sint bona & utilia, bona ratione & modo debitoque tempore assequamur. Ad eundem modum Cicero *in Topic.*

hereditatis definitionem & gentis
gradatim docet & perdetentim.

COMMENTARII.

[*Ἐπεὶ δὲ τὸ συνείσθαι.*] Altera ex quatuor prudentiæ partibus seu comitib⁹ hic explicatur, quæ græce *συνείσθαι*, cui tanta cum prudentia est cognatio, ut in populari vſu & apud oratores pro prudentia fere ponatur. Quemadmodum Demosth. in *oratione funebri*, virtutum omnium principium esse *συνείσθαι* dicit: finem, fortitudinem. Latius etiam patet. Nam & cuiuslibet rei cognitio *συνείσθαι* dicitur etiam in theoreticis. Sed hic angustissime accipitur, de quadam prudentiæ velut parte. Latine redditur sagacitas, perspicacitas, & intelligentia: hoc malim, & si ambiguum. Nam & *νῦν* & *συνείσθαι* eo nomine exprimi solent [intelligentia interdum *νῦν*, latine,] sed hoc tamen malim. Nam & Cic. prudentiæ coniunxit intelligentiam, *libr. 2. offic.* *Fides autem ut habeatur, &c.* Hinc & *ἐννοεῖν* intelligentes, quos puto olim Romæ dictos Catos. Ennius: *Egrege cordatus homo Catus*, Ælius Sextus, Iuriconsultus præstantissimus apud Ciceronem in *6. Divinat.* Contra *ἀνοήτεια*, quæ latine hebetudo & tarditas, etiam inscitia & stultitia, ut Terentius: *Stulto intelligere quid interest.* Stulto, id est, *ἀνοήτῃ*. dicitur & *ἐννοεῖν* liber, verbi gratia, cognitui facilis, non obscurus. Atque ita *ἐννοεῖν* & *ὀρεγνέμενος* & *παρρησιαῖος* sumitur, de quo Gellius libro *vegesimo*, capite *quarto*. vbi *παρρησιαῖος* cognobilis latine dici posse existimat, ex Catone sumpto vocabulo. [Cognobiliorum cognitionem nunquam vidi, sed non ita dicimus latine.]

[*Ἐπεὶ δὲ τὸ συνείσθαι.*] Primum quid non sit, deinde quid sit intelligentia, explicat. Non esse igitur scientiam aut opinionem, neque omnino, neque ex parte, ostendit, neque etiam plane id esse, quod prudentiam. Omnino seu *ὁλως* scientiam, voco scientiam generaliter acceptam: ex parte, certum scientiæ genus, ut Medicinam, Geometriam, Physicam, &c. Cur non sit omnino scientia aut opinio, id est, plane idem quod scientia, ratio hæc affertur, quia sequeretur, omnes esse intelligentes seu *συνεῖσθαι*. Cur ita? nam omnes vel scientiam aliquam & artem norunt, vel saltem opinari quid solent. Cur non ex parte? Ratio est à strato. Nam

Si certa quadam esset scientia, esset, ut medicina rerum salubrium, ut Geometria magnitudinum, ut Physica

rerum naturalium, esset denique vel rerum diuinarum,
vel etiam rerum faciendarum, ut architectura, ut su-
toria, &c.

At nullarum eiusmodi rerum est.

Ergo nec certa est scientia.

Non est, inquam, rerum æternarum & immutabilium, qua-
rum est Theologia: non est etiam rerum caducarum, or-
tum vel à natura, quarum est Physica, vel ab homine, qua-
rum sunt artes opificum, habentium: sed earum potius est re-
rum, quæ sub deliberationem cadunt, rerum puta agenda-
rum, τῶν πρακτικῶν; non confirmat id Aristoteles ut certum:
nam & vulgus verbum σοφίας nouit ad res agendas, &
sub deliberationem cadentes, pertinere, non ad naturales,
diuinas, &c. In his autem rebus sub deliberationem cadenti-
bus, quia & prudentiam versati supra diximus, eaque ra-
tione eadem cum prudentia videri poterat σοφίας: adiun-
git differentiam, eademque opera, quid sit intelligentia, ex-
plicat: nam prudentiam esse præceptricem, seu ἐπιτακτικὴν:
intelligentiam vero disceptatricem seu κεραιτικὴν. Prudentiæ
namque officium (quod hic πλὴν improprie pro ἔργῳ, ut &
finis Rhetoricæ improprie Quintiliano pro officio) & munus
est agenda præcipere & imperare: intelligentia vero eadem
quidem à prudentia præcepta & iussa agi, diiudicare, an recta
& honesta sint. Est, inquam, intelligentia vis quædam iudi-
candi & recte intelligendi, quod prudentia agendum censue-
rit & præceperit.

ταὐτὸ γὰρ ξυῖσις.] Particula τὸ γὰρ pro δὲ, autem, ponit-
rur, de quo alias: nulla namque prioris hic est ratio, hoc tan-
tum docet eandem esse vim Græcis ξυῖσις & διξυῖσις, quia
& ξυῖσις dicitur etiam διξυῖσις. Sic infr. γνώμη & διγνωμοσύ-
νη idem.

ἔτι δὲ οὕτε τὸ ἔχειν.] Diligentius hic explicat, quod di-
ctum, intelligentiam esse criticam, exemplo scientiarum,
& vi verbi μαρτυρεῖν, & verbi σοφίαν. In scientiis hæc sunt
tria, eas acquirere, habere, & uti: quod uti Græce dicitur
σοφίαν, acquirere μαρτυρεῖν: quod tamen & σοφίαν inter-
dum valet. Ait igitur, ξυῖσις non esse acquirere pruden-
tiam, aut habere, sed potius uti, id est, in rebus, quarum
est prudentia rectæ opinionis iudicio uti, id est, res, qua-
rum prudentia, recte iudicare. Quemadmodum in scientiis is

dicitur, *συνιέναι*, non qui acquirit scientiam, aut eam habet, sed qui ea utitur.

ἀλλὰ λέγουσι.] Sic legendum, non ut in quibusdam, *ἀλλὰ λέγουσι*, quibus verbis magis aperit materiam *ἐπιστήμης*: nam etli earum est rerum iudex, quarum prudentia, id est, agenda: non omnium tamen, sed earum duntaxat, quæ ab aliis proferuntur. *ἐπιστήμης* namque aliorum dicta & facta examinat suorum alia quædam est vis & facultas, ipsa prudentia & eubulia, coniuncta Dinotiti, de qua infra.

ἡ ἐπιστήμη καὶ λόγος.] Dux *ἐπιστήμης* sunt partes, materia, res agendæ, de qua iam dictum, & forma seu officium [actio enim est forma] nempe iudicium, de quo & hic rursus, id rectum esse debere monet: nam idem inquit bene & *καλῶς*, seu honeste & recte, quasi diceret, iudicium honestum esse debet, quia verbum *ἐπιστήμης* id postulat, *δὲ* namq; idem quod *καλῶς*, de quo supra [de *δὲ*] lib. 3. in fin.

ἡ ἐπιστήμη ἐκ τῆς ἀληθείας.] Ongo verbi *ἐπιστήμης* ex scientiis manare dicitur. *ἐπιστήμη* namque est bipartita, altera theoretica, altera practica: nam, ut & initio diximus, *ἐπιστήμη* ad omnem cognitionem pertinet. Practica igitur à theoretica manat, id est, hæc, de qua hoc loco, *ἐπιστήμη* dicitur ex ea, quæ in discendis scientiis: nam & ibi pro discendi verbo, seu *πρὸς μαθήματα* loco *ἐπιστήμης* Græci dicunt, id est, ad scientias discendas verbum quoque *ἐπιστήμης* pertinet. Summa igitur huius disputationis est; *ἐπιστήμη* seu intelligentiam vim esse quandam, qua aliorum dicta & sententias diiudicemus.

CAPVT XI.

COMMENTARI.

Ἡ δὲ καλὴ κρίσις γνώμη.] Hic de tertia prudentiæ comite & parte, quæ *γνώμη* hic Aristoteli in *Magnis libro 2. capite 2. διανοητικὴ* dicitur: ut enim *ἐπιστήμη* & *δύναμις*, ita & hic illa duo idem valent. Ipsa igitur vis & facultas ita dicitur; ea præditi autem Græce dicuntur Eugnomones, & *γνώμην* habere, Latine *γνώμη* sententia reddi potest. Eugnomosynes non commodū extat nomen, nisi dicas bonam sententiā, ut nec Eugnomonis, neq; eius quod dicunt, gnomen habere, nisi dicas bene sentientem, & bene sentire. Veram perspicuitatis gratia Græcis verbis uti præstat. Est igitur *γνώμη* rectum iudicium æquitatem

amantis, facilisq; viri τὸ ἐπιεικὲς; nam à definitione orditur. Verum, quia gnomes seu sententiæ vocabulum est multiplex, his verbis, καὶ τὸ ἐπιεικὲς, interiectis, monere mihi videtur, de quo gnomes genere agatur, de ea, inquam, ex qua ἐπιεικὲς dicantur, id est, de ea, quæ & ἐπιεικὲς: nam sic eam duntaxat Arist. vocat in *Magn.* quod verbum non est homonymon, ut nec gnomem habere, quod valet attendere animû, & ut Terent. animum habere [sc. in patinis.] Sic Æschin. in Demosth. de Iudiciis. quos conqueritur tanquam incantatione quadam auersos aliam gnomem ἑλκεῖ. Gnomæ autem, ut & sententiæ multiplex est vocabulum: nam & pro dicto quolibet sumitur, & pro decreto. Hoc autem loco non pro quolibet decreto, sed viri boni æquum bonum amantis duntaxat: alioqui omnium iudicum decisiones, sententiæ, omnium senatorum decreta omnia, item sententiæ & gnomæ, ψήφοι quoq; Græce & dogmata dicuntur: sed hic, ut dixi, angustius. Gnome est viri æquum bonum amantis iudicium rectum: cuius definitionis tres partes, Æqui & facilis viri, Iudicium & rectum, deinceps exponere videtur. Æquum bonum, & æqui boni amans, seu facilis & benignus vir quis sit, supra dictum *libro quinto*, ubi & huius loci facta est mentio. Huius igitur viri gnomem esse docet hac ratione, quia & συγγνώμη, i. venia, quæ æqui boni est propria, sit eiusdē viri: atq; adeo dicat syngnomicus. Formulæ

Syngnome & syngnomicus est æqui boni.

Ergo & gnome.

Illud notum ex iis, quæ de æquo bono s̄. Altera erat pars de Iudicio, quæ, ut prior gnomes est materia, ita hæc est forma & officium. γνώμην igitur criticam esse facultatem, rationem asferre non videtur, nisi quis eam subindicatam velit his verbis; καὶ τὸ συγγνώμη, &c. quibus quid syngnome sit, breuiter exponit, ut hæc sit formula:

Syngnome est critica.

Ergo & gnome.

Sed enim rursus iam idem queri potest de syngnome, cur sit critica. Dicamus igitur, verbo gnomes id satis indicari, ut quod à γνώμην, id est, cognoscendo, & proinde iudicando: atque ita fere ipse Aristoteles in *Magnis Moral.* περὶ τῆς ἐν τῇ γνώμην. Accedit, quod verbum gnomes & sententiæ etiam communi nomine ita vulgo intelligatur, ut ad iudicium & vim decernendi spectet, non ad actionem, ut prudentia. Satis

est igitur sententiarum recte existimare, ut agatur, non urget, non laborat, quod æquitatis est munus. Duo namque hæc paria inter se comparantur: nam ut intelligentia seu *σοφία* est critica; prudentia vero practica: ita & sententia est critica, æquitas practica, teste Aristotele in *Magnis libro 2. capite 2.* Conveniunt igitur intelligentia & sententia in iudicio seu in forma, discrepant in strato. Intelligentia namque omnium est rerum agendarum, quoad ab alio consultatur, ut dictum. Sententia vero earum tantum est rerum iudex, in quibus æquum bonum: quæ materia tamen latissime patet, & ut *infra*. ait Arist. *περὶ τῆς ἐπιεικείας*, ea quæ ad æquum bonum, communia sunt bonis omnibus, quæ ad alium, i. ea in quibus æquum & bonum, sunt omnia, in quibus de aliorum commodo & bono agitur. Nam ut iustitia de alieno bono, ita & æquum bonum. Ad summam, Intelligentiæ est iudicium quodlibet & directum: Sententiæ vero iudicium est mite & benignum. Verbi gr. Cæsaris de coniuratis sententia mitior, quam Catonis & Syllani, fuit gnome seu sententia, de qua hic quæritur, apud Salustium in *Catilinariis*. Reliqua definitionis particula, qua dicta est sententia rectum iudicium, ita explicatur, *ὅτι οὐτὶς τῷ ἀληθῶς*, quod rectum in vero consistat, id est, id censeatur rectum iudicium, quod verum, non quod bonum. Actionis laus est bonitas, iudicii & cognitionis est veritas.

εἰς τὴν πᾶσιν.] Explicatis iam separatim prudentiæ principiis, & partibus tribus (nam de quarta, quæ *δενότης*, *infra capite prox.*) hic de iisdem agit communiter: nominatim tamen de his quatuor; Prudentia, Intelligentia, Sententia, & Mente. Sub Prudentia intelligatur & Eubulia. Primum igitur ostendit, has quatuor ad eundem scopum omnes contendere, ad res humanas & *τὰ πρακτικά* prudenter dirigenda: hoc, inquam, agunt omnes, & ad communem huius vitæ recte degendæ rationem spectant. Hoc igitur primum, eodém omnes spectare. Cui rei hoc affert argumenti, quod & vulgo, quem prudentem, eundem & intelligentem & cordatum (sic voco *σοφὸν ἔχον*) & bene sentientem, ut ita dicam, quod Græce *γνώμῳ ἔχον*, dicimus, vni omnia attribuentes.

πᾶσιν ὅτι αἱ διανοήσεις.] Altero ostendit argumento quatuor has facultates concurrere, & eodém contendere: nam omnes esse rerum extremarum & singularium. Quod hic intericit, intelli-

gentem & eugnomona esse *καλὴν* eorū, in quibus prudēs, 3. est explicatum, ut & hoc, *τὰ δὲ ἐν τῇ*, quod est de iis, in quibus æquum bonū. His igitur interiectis remotis, redit ad alterum argumentum, quatuor eas esse facultates extremorum & singularium, & accurate explicat. Cuius ratio communis hæc esse potest, quod quatuor illæ sint in rebus agendis: at hæ [res sc. agendæ, seu *τὰ πρακτὰ*] omnia sunt extrema in deliberando, [Deliberatio enim definit, quando ad actionem peruenitur] & singularia, ut notum. Verum Aristoteles singulatim de prudentia primum, quia prudentis est, illa, id est, extrema & singularia cognoscere, ut *supra dictum capite septimo: οὐδ' ἐν τῇ φρόνης*. De intelligentia & scientia rationem illam affert, quam nos communem diximus, quia in agendo. Postremo de mente copiosius explicat, *καὶ ὁ νῦν*. Notum est ex *capite sexto*, principiorum habitum esse mentem, non rationem aut conclusionem [seu argumentationem] quod & hic ait Aristoteles, *νῦν ἐστὶ καὶ ἡ λόγος*. Principia autem esse vel theoretica vel practica. Ea hic vocat *ἄροι*, quia syllogisticarum enuntiationum partes ex his conficiantur. Hanc nominis rationem Aristoteles ipse subinducat *infra καὶ τῆς ἐπίτης ἀποδείξεως*. Qua de re dubitat Philoponus in *prolegomenis explanationum in libro primo de Anima*. Duorum igitur generum sunt *ἄροι*, ut principia. Illos Aristoteles vocat primos & immutabiles, eosque in apodixi ac scientia locum habere, quod scientia omnis & apodixis ex primis notitiis, iisque fixis & stabilibus conficiatur, de quo supra; hos in practicis conclusionibus & actionibus locum habere ait, eosque vocat *ἐχάτοι*, extremi, *ἐνδεχομένη*, mutabilis, & *ἐπίτης ἀποδείξεως*, alterius enuntiationis. Extremi quidem, quod actionis principia, etsi in agendo sunt prima, in deliberando tamen, ut dictum, sunt extrema, ut *supra libro tertio, capite tertio*, ubi de Analyfi. Large quidem utrique *ἄροι* [seu termini] sunt *ἐχάτοι*: nam & quod primum, & quod ultimum, ratione medii est in quadam extremitate. Qua ratione & hic initio mens extremorum dicitur in utramque partem: vere tamen & proprie practici *ἄροι* dicuntur extremi & *ἐχάτοι*: *ἐνδεχομένη* deinde, id est, quæ mutabiles: nam ut priores immutabiles, ita hi termini sunt mutabiles. Postremo sunt hi alterius enuntiationis, quo verbo alludit ad syllogismi partitionem, de qua supra. Est igitur alter syllogismus, qui alterius propositionis nomine intelligitur, practi-

practicus, inquam, horum terminorum. Ad hunc modum igitur intelligendum, quod hic initio dicitur, mentem esse extremorum: nam de hoc agitur: cuius confirmatio de extremis illis improprie hic nulla affertur. De proprie extremis affertur his verbis, ἀρχαὶ γὰρ τοῦ οὐ ἐντελέ: nam, inquit, hi ὅροι seu enuntiationes ex terminis conflatur principia sunt τοῦ οὐ ἐντελέ, huius rei gratia, id est, ultimi seu finis. At finis est rerum singularium. Quare cum mens sit terminorum practicum, qui finis sunt principia, relinquitur, ut ea sit extremorum & singularium. Cur autem terminos seu enuntiationes istas finis principia esse dicat, quæ potius sint ultimarationem adiungere mihi videtur his verbis, ὅτι τῶν καὶ ἰ- καστῶν, quia ex rebus singulis uniuersum seu τὸ καὶ ὅλῳ colligitur. τὸ καὶ ὅλῳ vocat, quod modo τὸ οὐ ἐντελέ, id est, ad finem. Hic enim ex illis enuntiationibus efficitur, quarum vis omnis & confirmatio, quia in rebus singulis est posita: recte dicit finem ex iis, tanquam τὸ καὶ ὅλῳ quoddam, seu generale ex singularibus colligi; quod exemplo inductionis Dialecticæ planissime intelligi potest, ubi complexio, cui hic respondet finis, tanquam καὶ ὅλῳ quoddam ex enuntiationibus prioribus suis singularibus conficitur, quo modo omnes ratiocinationes practicæ concludi solent. Atque ita intelligendum puto hunc locum alioqui obscurissimum. Iam vero, quia termini illi vim suam habent in rebus singulis, recte adiungit Aristoteles, eorum sensum habere oportere, id est, sensu cognoscendos. Hic autem sensus mens hoc loco dicitur, alioqui sibi repugnaret, si cum supra mentem eorum terminorum habitum dixerit, nunc alium sensum quam mentis intelligeret. Sensus autem iste est, qui vulgo communis, de quo supra capite octauo, in fine. qui proprie quidem & vere à mente differt, sed actione consentit, eaque re mens dicitur. Communis enim sensus considerat retracta à sensibus etiam, propter effectum est idem, strato & substantia non item.

διὸ καὶ φησὶ [καὶ]. De his quatuor duas iam notas attulit, idem eas spectare, & esse rerum singularium & extremarum: hic tertia affertur, eas natura nobis tribui. huius rei argumentum hoc affert, σημεῖον ἔστι, &c. quod ætatem comitari videantur, quæ naturæ est, id est, quæ ætatem comitantur, sunt naturalia. Formula:

Quæ ætatem comitantur, naturalia sunt: ætas namq; non opera hominis acquiritur sed natura est munus & opus. At hæc quatuor naturam comitantur.

Ergo sunt naturalia.

Assumptionis ratio, quia prudentiam, vt & eius partes, intelligentiam & sententiam senibus attribuire solemus, non adolescentibus, & cum ætate crescere solent, vt & mens ipsa, teste Aristotele. Hac igitur re quatuor hæc differunt à sapientia, quæ nō natura, sed studio & diligentia instar cæterarum scientiarum comparatur.

διὸ καὶ ἀρχὴ καὶ τέλος.] Interiecta hæc clausula, qua mens dicitur principium & finis, ad secundam notam pertinet, principium quidem, vt & infra dicitur *libro septimo*, quia est principiorum habitus: finis quoque, quia extremorum, vt dictum: & hoc est quod ait, quia ex his apodixes, & de his; de qua phrasi dictum supra *libr. 1. initio*, καὶ τὸ πρῶτον καὶ ἔσχατον τούτων. Mens est principiorum, ex quibus conclusiones, & extremorum de quibus.

ὥστε δὲ καὶ ἐν ὁσίων.] Quia supra dictum, quatuor hæc rerum esse singularium & extremarum: hinc efficitur, experientiam seu vsum in iis plurimum habere momenti: res enim singula vñ cognoscuntur. Adiungit igitur Arist. præclarū præceptum: In his rebus, quarum prudentia, sæpe tantum tribuendum esse hominum vñ peritorum solis dictis, etsi nulla apodixi confirmatis, quantum apodicticis scientiarum conclusionibus & rationibus. Habent namque illi, inquit, ex vñ oculum, quo principia rerum agendarum, hoc est, quid, quo modo sit agendum, quid iustum, quid rectum, cernant. Sic eleganter oculum vocat mentem practicam, seu ipsam prudentiam, & λόγον ὁρθόν, quomodo & infra vocat proximo capite, ex Platone mutuatus, qui sæpe mentem seu animum oculum vocat. Sic in Symposio vocat τῆς ἀγαθίας ὄψιν, & Cicero alicubi aciem mentis. Obseruandus igitur hic locus insignis de Fide, senibus & expertis hominibus habenda, de quo præclare Cicero *libro secundo Officiorum*, *Fides autem ut habentur*. Obseruandum & senilis ætatis propriam esse prudentiam, & vñ maxime comparari, de quo versus Aphranii supra adduximus, [vocat enim parentes memoriam & vñ,] & Cicero in *Lalio* Catonem ob multarum rerum vñ sapientem vsurpatum Romæ memorat.

pare

pare enim significat appellare apud veteres. Obseruandus deniq; hic locus aduersus eos, qui tam sint oportuni, vt rerum omnium rationes postulent, nulli quantumuis perito acquiescant, quos & Iulianus Ictus grauius reprehendit *in l. non omnium. ff. de legib.* Philosopho idem non habere absq; ratione quid afferenti ratio est. At earum rerum, quæ non tam rationis & doctrinæ, quam vsus & exercitationis, quarum est prudentia, rationem semper flagitare, ratio non est.

ἐν τῷ ἰσχυρίῳ.] Dicit aliquis; si vsu comparatur scientia, cur modo dicta est naturalis? Respondeo: Naturales esse quatuor eas facultates, maxime tres priores, quod à natura quid habeant adiumenti: nascimur enim alii ad iustitiam, alii ad temperantiam, alii deniq; ad prudentiam aptiores, quas virtutes naturæ *infra cap. ult.* vocat Arist. & earum facultatum prudentiæ, intelligentiæ & sententiæ acumen: & vis quædam nobis innascitur, et si vsu postea perficiuntur.

CAPVT XII.

COMMENTARI.

Διαπορεύει δὲ αὐτὸ.] Duo hæc vltima huius libri capita imperite distracta nos vno contextu explanabimus, in quibus cum alia multa præclara, tum hæc duo potissimum explicantur, de sapientiæ & prudentiæ vsu, & de principatu: nam utraque res in controuersiam reuocari potest. Et de vsu quidem prius; quæ copiosissima est disputatio: de principatu extremo capite breuiter. Quæstionis autem rationes exponit primum, postea eas dissoluit & refellit.

ἡ σοφία δὲ οὐ φέρει.] Hic de Sapientia; eius nullum in vitam videri, quod de iis, quibus beata vita efficitur, non agat. Formula:

De iis, ex quibus beata vita, non agit sapientia.

Ergo ad vitam non est utilis.

Ratio connexi est perspicua. Antecedentis ratio, quia est de rebus æternis, non vero de iis, quarum est ortus seu *γένεσις*, de quo verbo supra, id est, de rebus instabilibus & mutabilibus, in quibus tamen virtutes & vita beata hominum vertitur.

ἡ δὲ προνοία.] Hic de Prudentia, quam ait habere quidem illud, id est, esse quidem rerum, quarum est ortus, nihilo tamen magis ad vitam videri utilem. Confirmatur hunc in modum:

Si

Si enim est utilis, necesse est, ut vel ad virtutum officia, vel ad ipsas virtutes, in quibus beata vita, acquirendas conducatur.

Atqui ad neutrum.

Ergo non est utilis.

Quod ad officia seu ad agendum; [hoc est, actiones, Officia Cicero vocat.] prudentia non esse opus, docet: quia, quorum est prudentia (quæ vocat hic *δικαία, τὰ καλὰ, καὶ τὰ ἀγαθὰ*, de qua phrasi dictum *supra libro primo, capite tertio*,) ea ipsa viri boni suapte sponte & natura; quia viri boni, agunt: non opus est igitur prudentia. At saltem homines reddet *πρακτικωτέρους*, prudentia, efficietque, ut ea præditi; melius tamen agant cognoscendis prudentia iis; quæ quo modo sint agenda. Cuius generis contradictio *supra libro primo, capite sexto, in fine*, de Ideis defendendis afferebatur. Verum & hoc negari potest: nam ne quidem adiutienti quidquam ad melius agendum ex prudentia afferri vito bono, quod confirmat exemplo bonæ valetudinis. Nam vere sano ad sane agendum; non tam confert medicina aut sanitatis cognitio, sed ipsa sanitas, ipse sanitatis habitus, unde sanæ actiones omnes manant: ita nec prudentiæ cognitio virtutibus præditi, ex quibus actiones virtutum manant, ad melius ex virtute agendum. Meminit autem hic sanitatis ex habitu: nam apud Græcos tria valet τὸ ὑγιαίνειν, sanitatis efficiens & tuens, seu conservans, ut medicamenta & dicta sunt, & ipsum denique sanitatis habitum, [scilicet sanum, & proprie & vere, quod est per se & habitu sanum.] Ad habitum igitur sanitatis nihil conducit cognitio, ad efficientiam plurimum: nam ad medicamenta præbenda utilissima est medicinæ cognitio. Iam virtutes quoque sunt habitus; optime igitur convenit similitudo de habitu sanitatis ad virtutum habitus.

οὐδὲ μὴ τῶτον.] Non igitur ad usum & officia virtutum prudentia videtur utilis. Hoc loco ne ad ipsas quidem virtutes acquirendas utilem esse aut videri docet. Primum namque hoc certum est, virum bonum hac parte non esse utilem, ut qui virtutes iam teneant seu habeant. Reliqui igitur sunt ii, qui virtute nondum sunt præditi, & ne his quidem utilem eam esse docet eadem similitudine. Nam ut corpus ægrotum convalescere potest, si modo ægrotus medico obtemperet, etiam si ipse medicus non sit: ita & æger animus, id est, is qui virtute

Kk

nondum

nondum est præditus, virtutem eam acquirere potest, si modo prudentiam velut ducem sequatur, tique pareat, etiam si ipsam prudentiam non habeat.

ἄρτι δὲ πύτοις.] Adhuc de usu quæsiuit; nunc de principatu item quærit: nam videri quidem absurdum, prudentiam sapientia licet detiorem, eius esse dominam, & tamen negari non posse, prudentiam agere, imperare, & singula ut agenda præcipere. Est enim, ut supra dictum, prudentia ἐπιταλὴν, cæterisque virtutibus & viris virtute præditis modum, quem in agendo teneant, dare solet, inquit Aristoteles libro primo Magn. in fine. & sic accipienda mihi videntur hæc verba, ἡ δὲ προϊοῦσα, id est, agendo imperat, &c. & ita recte Thomas & Perionius προϊοῦσα, pro αὐτῆς ἑαυτῆς, improprie. Recte, inquam, illi, perperam Eustathius & Lambinus, quia, inquit, agit prudentia, ea te imperat, perperam. Nam quod prudentia sit in agendo, id imperii non est causa, cum plerumque qui imperant, nihil agant ipsi, sed agentibus, ut ministris utantur, ut Architectus fabris, teste Platone in Politico.

ἄρτι δὲ τῶν.] Mos est Aristoteli in disputationibus gravioribus primum quærire, & controuersias proponere, postea explicare, illud ἀπορεῖν, hoc vocat λῆγειν, ut supra libro quinto, capite decimo, ἡ μὲν ἂν ἀπορία. Et optime libro octavo Politicorum, capite sexto, in principio. Sic & Cicero libro 3. Officiorum, propositis quæstionibus multis, tandem ait, quæ diiudicanda sunt: non enim ut quæreremus, exposuimus, sed ut explicaremus, sic hoc loco.

ἄρτι δὲ τῶν μὲν ἂν.] Primum de usu: de quo summa quæstionis hæc erat, sapientiam & prudentiam, quia nihil agant, & ut boni efficiamur, nihil conferant, capropter esse inutiles, Aristoteles & consecutionem, seu consequens & antecedens refellit, neque enim sequi, quia ad agendum nihil conferant, ea te esse inutiles, aut certe non expetendas: nam ut nihil agant, tamen negari non potest, eas esse animi, suæ quamque partis, sapientiam theoreticæ, prudentiam practicæ, virtutes: si virtutes, ergo & perfectiones: virtus enim nihil aliud, quam perfectio, ut supra dictum lib. 2. Formula:

Omnis perfectio est expetenda.

Hæc duæ sunt virtutes & perfectiones.

Ergo expetenda.

Dictum

Dictum est supra *lib. 1. in fin.* & *initio huius lib.* eas esse virtutes mentis. Et eleganter Arist. hæc; quia *ἀρεταί*. Ergo *ἀρεταί*, hoc est, quia virtutes; Ergo expetendæ, quod hominem perficit, est bonum quiddam, utile & expetendum.

ἐν ταύτῃ τοιοῦτον.] Hic antecedens refellit, quo negabatur, has quidquam agere. Quin, inquit Aristoteles, agunt, nempe actione sua, beatum, pro sua parte efficiunt. Sunt enim vniuersæ virtutis partes. Norum est ex *libro primo*, Beatitudinem virtute effici; atque adeo nihil aliud esse, quam actionem ex vniuersa virtute manantem. Quare virtutis vniuersæ partes omnes, Iustitia, Liberalitas, &c. quæ morum, Sapientia, Prudentia, &c. quæ mentis, vna pro sua quæque parte efficiunt & constituunt Beatitudinem. Sapientia igitur & Prudentia habitu quidem virtutis vniuersæ sunt partes, actione tamen ipsam beatitudinem efficiunt. Agunt igitur, & quidem efficientes beatitudinem, non tamen eo modo, quo medicina sanitatem, sed quo sanitas actiones sanas. Medicina namque sanitatis causa est efficiens aduentitia. At sanitas sanarum actionum causa est efficiens interior, ut fructus arbor, fides bonorum officiorum. Similiter item ac eodem modo, & efficientes sunt beatitudinis, non ut Medicus sanitatis, sed, ut dixi, ut fides officiorum. Perperam igitur supra hæc duæ comparatæ sunt medicinæ. Cognitione enim Medicinæ ad bene agendum ex sanitate, nihil confert. Sic, si quis vir bonus, non habet opus prudentia ad bene agendum. Prudentia cum virtute non habet eam similitudinem, qualis relatio & collatio, inter medicum & sanitatem; sed talis, qualis inter sanas actiones à sanitate proficiscentes, & sanitates. Hæc virtutes aliquid agunt ex sua natura, ex interiori parte.

ἐν τῷ ἑρμηνεύει.] Modo communiter, etsi de sapientia tantum nominatim, communiter, inquam, tamen: hic separatim de prudentia, alteram huius actionem seu officium afferre, istud, quod prudentia ea, quæ ad scopum assequendum pertineant, teneantur & reperiantur; atque ita virtutum actiones tuentur: nam hac disputatione docet Aristoteles prudentiam non tantum agere, aut efficere, ut homines magis ex virtute agant, sed etiam ad ipsam virtutem constituendam, adiuvare. Opus, inquit, expletur partim prudentia, partim virtute morali; sumpta Metaphora ab opificibus, quorum opera expleta,

Græce dicuntur ἀπὸ πλίσμῳ. In omnibus autem operibus duo spectari solent, finis, & quo finem assequamur, teste Aristotele libro septimo Politicorum, capite 3. Sic igitur opera virtutum perficiuntur prudentia & virtute morali: nam hæc finem reddit & efficit rectum: illa ea, quæ ad finem, qua de re moralius.

τῇ δὲ πέρτῃ.] Quia modo ad opera virtutum & actiones honestas explendas concurrere prudentiam & virtutem, quarum hæc est in ea animi parte, quæ rationis quidem est experta, eam tamen audit, ut *supra libro primo, in fine.* illa in ea, quæ particeps rationis. Adiungit Aristoteles de quarta animi parte, altrice, ex ea nihil adiumenti ad virtutum opera afferri, nihil eam facere ad virtutes, eo quod nulla eius sit praxis seu actio: virtutes autem ad agendum pertinent. Quarta dicitur hæc pars, etsi proprie tertia ea ratione, quod Aristoteles in tractatione de virtutibus, animi partem quandam fecerit nunquam, quæ rationis quidem sit experta, eam tamen audiat, ut dictum. Anima vel est rationis particeps, vel experta. Hæc vel plane experta, ut sentiens & altrix: vel rationi obediens, hinc quatuor animæ partes.

ᾧ δὲ τῇ μηδὲν.] Supra dictum: Prudentia homines non reddi magis agentes rerum honestarum: id refellit hoc loco Aristoteles, quæ tamen disputatio eadem est cum priorē, qua diximus, bonarum actionum scopum quidem bonum effici virtute, ea vero quæ ad scopum, prudentia. Est autem pulcherrimus hic locus, de mutua ope prudentiæ & virtutis, earumque ad actiones honestas concursu. Qua de re & *supra libro secundo, capite secundo & tertio, & infra libro septimo, capite secundo, & toto capite ultimo, lib. 2. Eudem.* Orditur autem hanc disputationem paulo altius repetito principio. Sumit namque, quod supra explicatum *lib. 3. c. 3. & 4.* Bonum virum non cum continuo esse, qui quid boni faciat, sed eum denique, qui ex habitu & certo consilio seu proæresi. Neque enim, ut *supr. lib. 5.* iustus continuo est, qui iusta faciat, cum vel coactus, vel per imprudentiam, vel ambitione facere possit: sed is demum, qui consilio capto iuste faciat, & ipsius iusti & honesti causa: necessaria igitur est proæresis ad honestas actiones. Verum, quia proæresis bona esse potest, aut vitiosa: nam appetitus, cuius species est proæresis, mala sæpe persequitur boni specie. Proæresis igitur, ut bona efficiatur, alia quadam re est opus

opus, & hanc ait esse virtutem Aristoteles, quæ prærefina-
tione scopi & finis bonam reddat, eaque supra dicta est virtus
scopum reddere bonum. Verum non satis est scopum proposi-
tum esse bonum. Nam & quibus eam assequamur, bona quoque
esse oportet, alioqui nunquam assequemur, ut nec malis medi-
camentis sanitatem medicus. Ad hæc igitur, quibus scopum as-
sequamur, alia ite re est opus, ea quæ sit, nouo principio facto,
exponit Arist. *ἀλλήλων δ' ἐπισήσεις.*

τὴν μὲν δ' ἀσφάλειαν.] Dictum est *sup. lib. 3.* Voluntate proprie
esse finium, *ἀσφάλειαν* eorum quæ ad fines. Verum h. l. *ἀσφάλει-
ας* ad fines accommodatur: nam & solet alias *ἀσφάλειας* & sco-
pus idem valere. Quare & recte h. loco idem valent, virtute re-
ctum effici scopum, & virtute rectam effici *ἀσφάλειαν*.

τὸ δ' ὅσα ἐκείνης.] Explicata virtute, qua scopus effici-
tur rectus; hic de ea facultate, qua ea, quæ ad scopum recte
efficiantur: Neque enim hoc, inquit, virtutis est, sed alterius
facultatis.

ἀλλήλων δ' ἐπισήσεις.] Hic altius paulo repetit, & quasi no-
uo initio facto explicare incipit de facultate ea, qua ea, quæ
ad scopum dirigantur, inueniantur, & recta efficiantur. Est
autem hæc facultas quarta prudentiæ pars, Græcis *δαιμότης*, di-
citur, de qua & Aristoteles in *Magnis libro primo*, capite *ulti-
mo*. vulgo olim Latine dicta ab aliis industria, ab aliis habili-
tas, & barbare aptitudo: non recte omnia. Industria idem est,
quod labor & diligentia, habilitas idem, quod oportunitas.
Quare Perionius contendit, Latine dicendum, Ingenium &
acumen, & *τὸς δαίμους*, ingeniosos, acutos, & cautos. Tur-
nebus & Lambinus solertiam reddunt. Verum quia *σώσιον*
solertiam vertimus, acumen hic malim seu ingenium. Ad
summam est vis quædam nobis inlita, prudentiæ seminarium,
qua ea, quæ acute cernantur ad scopum, & reperiantur, ut
ξυωτὸς est acutus iudex: ita hic *δαίμους*, acutus inuentor. Ve-
rum plærumque apud Græcos in malam partem accipi so-
let, ut & mox ait Aristoteles, pro versuto & vafro & cal-
lido, vbi nempe abest virtus: nam & prudentia ipsa à iu-
stitia remota calliditas est potius & *πανουργία*, ut ex Pla-
tone ait Cicero in *Officiis*, & Aristoteles hic, *διὸ καὶ τὸς φρο-
νίμους.*

αὐτὴ δ' ἐστὶ τοιαύτη] Hæc ingenii seu acuminis est definitio,
quam & nos iam attulimus.

αὐτὸ μὲν ἔστι σκοπὸς.] Hæc sit quasi diuifio acuminis: nam vel bonum eſſe vel improbum pro diſſimilitudine ſcopi; qui ſi bonus eſt & laudabilis, bonum quoq; erit acumen: alias contra: nam & ratio partim eſt recta, partim praua: illa bonis cupiditatibus, hæc improbis deferuiens. Acumen autem & ingenium vis quædam eſt rationis & mentis.

διὸ καὶ τὰς φρονίμους.] Quia vis hæc, qua ea, quæ ad ſcopum, cernantur, nunc eſt recta, nunc praua, eaq; dicitur Græce partim *δαιμόνης*, partim *παραφρία*, eaq; prudentiæ eſt propria. Hæc prudentes quoq; interdum acutos, interdum verſutos & vaſtros dicimus: acutos quidem ſi rectus eſt ſcopus, verſutos & aſtutos, ſi non rectus, eſſi vulgo etiam omnes prudentes his nominibus appellari ſolent, & dici callidi, verſuti, cauti, ingenioli, acuti & aſtuti.

ὅτι ἡ φρόνησις.] Dictum principio fuerat, prudentia eſſe recta ea, quæ ad finem, quod idem, quia modo acumini attributū fuit, hic adiungit, q̄ inter has duas facultates ſit cognatio: nam prudentiam quidem non eſſe plane idem quod acumen, ſed tamen abſque eo non eſſe. Nam prudentia vſu comparatur, acumen natura. Ingenioſi namq; naſcimur, nulla tamen abſque acumine poteſt eſſe prudentia. Itaque acumen eſt prudentiæ pars quædam, & velut inchoatio, quemadmodum cæterarum virtutum initia ſunt virtutes eæ, quæ naturales dicuntur, & ita Ariſt. ipſe comparat paulo infra, καὶ γὰρ ἡ δόξα, &c. Et hoc eſt, quod ait, ἡ δὲ εἰς, id eſt, habitus prudentiæ paritur hoc velut oculo animi, id eſt, acumine. Nam Ariſt. mentem, rationem, prudentiam, acumen, quia hæc omnia cognata ſunt, oculum & aciem vocare ſolet, ne quis hic diutius aſputet, quem oculum hic vocet Ariſtoteles. Grauius enim labuntur Interpretes hoc in loco, omnia illa cognata vocantur oculus.

ἡ δὲ εἰς.] Explicato acumine, id tandem accommodat prudentiæ. Ait igitur, prudentiam quidem & acumine conſtare, & tamen virtute quoque ea eſſe opus, id quod accuratius mox explicat, qua diſputatione docet Ariſtoteles, prudentem neminem eſſe poſſe, niſi qui vir bonus idem ſit, vt nec prudentiam ſine virtute. Textus Græci *ἄξιός τις εἶναι*, id eſt, *ἔχειν*, habent, Græca eſt phraſis.

ἐν τῷ τρόπῳ.] Docet prudentiam abſq; virtute eſſe non poſſe hunc in modum. Dictum eſt ſupra, ſyllogiſmos partum eſſe theo-

theoreticos, partim practicos, vtriq; notum est sua esse principia. Practici principium finis est, non secus atq; theoretici hypothesis, inquit Arist. *infr. lib. 7. c. 8.* Finis igitur, nisi viro bono, bonus constitui non potest. Vir improbus malum semper & improbum finem sibi deligit: nam hæc improbitatis est vis, vt in scopo & fine deligendo aberrare nos faciat. Virtus, inquit Arist. scopum & finem tuetur, vitium perdit & corrumpit, *infr. li. 7. c. 8.* quod rectum solus vir bonus recte iudicat, improbus non item, vt supra dictum *li. 3. c. 4.* de voluntate. Iam vero quia prudentis potissimum est syllogismus practicum concludere, vt cuius est proprium ratiocinari, quid agendum, quid non agendum sit: hinc efficitur, vt si recte concludere velit, quia principia ad hoc recta sint oportet, id est, finis, quod absq; virtute fieri non posse diximus, virum quoque bonum esse debere, vt rectum prius constituat finem. Ad summam; virtus & prudentia mutuam tradunt operam.

CAPUT XIII.

COMMENTARI.

Σκεψίται δὲ πάλιν.] Adhuc docuit de prudentia, eam absq; virtute nullam esse posse: hic de virtute contra, eam absq; prudentia nullam esse posse. Monet autem initio vt, vbi de prudentia, duas esse diximus facultates, acumen & prudentiam, quarum illa natura sit nobis insita, hæc vsu comparetur & altera adiuuetur altera: ita & hic de virtute duas quoq; esse, quarum altera natura nobis sit insita, quæ virtus naturalis, altera paretur vsu, quæ vera *κυρία* & propria sit virtus, & hæc ab illa adiuuetur. Esse autem virtutem quandam naturalem, etiam vulgo constare ait, *πάντες δὲ δοκεῖ*. Nam alios ad iustitiam & veritatem: alios ad fortitudinem magis natura esse factos. De qua virtutis diuisione & in *Magnis Moral. libro primo, capite ultimo*: Virtus autem hæc naturæ Aristoteli nihil est aliud, quam *ὁρμή* seu appetitio, [sic vertitur à Cicerone,] & impetus quidam ratione vacans, seu *ἄλογος*, vt ibidem Aristoteles in *Magnis*. Quare & hoc loco eam in pueris & beluis repenti ait. Diximus & supra *libro 3. de ἀφροσύνης*, seu naturæ bonitate, vbi dictum, alios ad alia natura esse aptiores: cuius *ἀφροσύνης* pars quedam est hæc virtus natura insita: nam & hic infra *ἀφροσύνης* dicitur, de virtutibus natura insitis agens. Cæterum à Platone tamen & Stoicis dissentit Aristoteles. Illi namq; virtutum

Kk 4 quædam

quædam semina & igniculos natura nobis insitos, ut apud Ciceronem in *Tusculan. libro tertio, in principio, & libr. 2. de legibus secundo*. Hic autem virtutum semina nulla natura nobis indita esse ait, ut nec scientiarum. Nam mentem nostram, quam Plato rasæ tabulæ & oblitteratæ, hic putæ comparare solet. *libro tertio de Anima, capite septimo, in fine*. Semina, inquit, inesse animo, sed ea oppressa esse contagione corporis: contra Aristoteles hic: Quidquid comparetur, illud doctrina & usu parari, natura nihil esse insitum. Hoc duntaxat assensus est Aristoteles, propensionem tam ad virtutes, quam ad scientias nobis natura inesse, potestatem, inquam, eas percipiendi, rem ipsam minime, ne quidem eius semina & initia. Atq; ad hunc modum hic locus de virtutibus natura insitis accipiendus est, ut iam docui. Denique ex *lib. 2. Magn.* ubi expresse dicit esse *ἐμφυτὸν* tantum, & infra hoc loco *ἀποφύσει*, felix. D. Philippus Melanth. hac in re errat meo iudicio; inquit enim, principia natura nobis esse insita. Putat Philippus & alii multi Aristotelem consentire, semina nobis insita, sed repugnat plane Aristoteli: is in *Analyt. poster.* expressissime docet, aptitudinem percipiendi inesse tantum, non semina.

ἀλλ' αὐτὸν οὐ βλαβεραὶ] Explicata naturalium virtutum vi & ratione: adiungit Aristoteles, eas quidem omnibus inesse, sed non acquiescere iis homines, atq; adeo querere aliud quiddam, ex quo vere boni dicantur. Et hinc docet, mentem esse necessariam ei, qui vere bonus esse velit; absque hac enim esset, [hoc est, nisi hæc adesset,] virtutes illæ naturales noccant homini potius quam prosint, quod eleganti similitudine explicat, à corpore sumpta. Ut enim corpus, quantumvis robore & viribus præstans, oculis tamen captum, graviter offendere, necesse est: ita & hic, id est, ita & in virtute natura nobis insita, quæ mentis expers gravius peccet; mente ornata, agendo excellat. Verbi gratia: Natura liberalis, nisi norit, quibus, quantum, quo tempore, sit largiendum, quod mentis est officium & munus, sæpe indignis daturus est, sæpe dignis nihil omnino. Ad veram igitur virtutem constituendam, et si & naturalis concurrit (nulla enim virtus hac *ἐμφυτὴ* vacare potest, inquit Aristoteles in *Magnis.*) mente tamen, id est, prudentia, nisi tanquam oculo & lumine præeunte ducatur, toto cælo aberret necesse est. Hæc igitur est ratio, cur absque prudentia virtus nulla esse possit, quæ erat quaestio.

quæstio. Ex his & hoc perspicuum est, ut eius animæ partis, in qua opinionum est sedes seu *ἡ δὲ ἀνὰ* dux sunt facultates, acumen & prudentia: ita & eius, in qua morum est sedes seu *ἡ δὲ ἡγεσία*, id est, eius animæ partis, quæ ratione quidem vacat, ei tamen parer, dux quoque sunt facultates, naturæ pro- pensio & virtus vera.

διὸ φησὶ πρίνους.] Adhuc ratione docuit: hic autoritate cum Socratis, tum aliorum docet, virtutem absq; prudentia nullâ esse posse: Hinc enim, inquit, est, quod virtutes scientiæ nomine appellari solent, quod Socrates princeps asseruit, & eum secuti postea Stoici teste Plato. *in Menone & alibi*, & Cic. *lib. 1. de legib. & lib. 1. offic. & alibi*, perperam. Recte quidem illud, virtutes absq; prudentia non esse aut scientia. Perperam vero illud, eas esse ipsas prudentias aut scientias. Rationem autem, cur virtus non sit prudentia aut scientia, quam hoc loco nō affert, *lib. 1. Magn. in princ.* hanc attulit ab absurdo consequente. Nam inde effici, ut homini pars animæ nulla sit, quæ ratione vacet, quod est absurdum, si virtutes omnes sint scientiæ, quas constat omnes esse in ea animi parte, quæ rationis est particeps. Affert tamen auctoritatem sui temporis Philosophorum, qua ea Socratis sententia refellitur. Nam sua ætate, qui virtutem definirent, non eam dixere scientiam, sed scientiæ seu potius rectæ rationi convenientem. Verum & hos peccare ait Aristoteles: neq; enim veram esse virtutis definitionem, qua dicatur habitus rationi rectæ congruens. Re- prehensionis ratio hic omissa, exprimitur *in Magn. lib. 1. magn. cap. ult.* ista, quia sequeretur alioqui, ut quicquid rectæ ratio- ni conveniens sit factum, idem ex virtute factum dicatur, quod falsum. Nam & improbi sæpe quid faciunt rectæ ratio- ni consentaneum, qui tamen virtute non sint præditi. Qua de re *supra sæpe lib. 4. & 5. ἀρετῆς* est necessaria, ex ἀρετῇ & certo consilio fiant necesse est, quæ ex virtute facta censean- tur. Ex his perspicuum est, cum errare Socratem & Stoicos, aliosque, qui ut est apud Ciceronem aliquoties virtutem defi- niunt habitum animi rectæ rationi consentaneum: tum, quia de re agitur: virtutem non esse absq; prudentia, id quoque & Plato *in Phadone*, & Cic. *lib. 5. Tu. cul. & in Finib.* exprobrant: Nulla enim virtus carere potest prudentia, inquit Cicer. Hoc, inquit Aristoteles, omnes communi consensu & concordia af- firmant, vna id omnes voce probant. Id namque valet ver-

bum *μενιδία*, non ut vulgo vaticinari. Hoc & *lib. 1. de Anima in fin. ῥαδιον μενιδία*. Sed de hoc verbo & *supra* latius *lib. 1. cap. 3.*

ἄλλων τῶντων ἐκ.] Prioris conclusio totius disputationis hæc est [scil. *διφύεταί* natura factus.]

ἀλλὰ καὶ ὁ λόγος.] Adiungit hoc loco Aristoteles, quæstionem seu contradictionem, eamq; refellit priore disputatione. Quæstio inquam ea, quia priore disputatione refelli potest hac de re hic ea est adiuncta seu interiecta: ea quoq; ratio, quia priora magis hac explicatione dilucidantur. Nam quod dictum est adhuc, cum prudentia virtutes concurrere, & contra: ex eo effici quoq; videtur, virtutes omnes conspirare, nexas, copulatas, & coniugatas esse, ut Cicero loquitur: omnes inquam in vnum eundemq; hominem concurrere, quod tamē falsum esse ex eo doceri posse videatur, quod ad omnes virtutes non peræque vnus idemq; natura sit factus, alius ad iustitiam, alius ad fortitudinem, alius ad liberalitatem, ad alium alius alio magis. Formula contradictionis:

Si ad omnes virtutes vnus idemq; peræque non est natura, quod est perspicue verum.

Ergo non concurrunt virtutes in vnum eundemq; hominem vniuersæ.

Aristoteles omisso antecedente, utpote vero, refellit consecutionem. Nam antecedens est de virtutibus naturalibus: consequens de omnibus etiam moralibus. At hoc falsum & *ἀπολόγηται*. Ait igitur, naturales quidem separari, morales non item. Nam ut *supra* explicatum est, cum prudentia cæteræ omnes concurrunt, prudentem omnibus virtutibus præditum esse oportet. Cuius rei ratio, etsi ex prioribus iam perspicua est, tamen breuiter ita commemorari potest. Constat prudentis esse cernere rerum agendarum principia, cerni ea nequeunt, nisi à mente omnibus cupiditatibus, tanquā tenebris libera & soluta. Hoc autem præstat virtus, ut *supra* dictum, prudentiæ igitur necessaria est virtus, & proinde vtræq; concurrat necesse est. Altera eiusdem rei ratio, cur prudentiæ assint cæteræ virtutes, item ex prioribus est apta. [Nam vulgo dicimus, pender ex prioribus.] dictum est, virtute scopum, prudentia ea, quæ ad scopum, explicari & constitui seu dirigi. Iam igitur prudentis est, non hoc, aut illud, sed omnia, quæ ad scopum, ut recta sint, reperire. Prudens namq; non est, qui nunc recte

&

& prudenter quid facit, nunc imprudenter & peccat, sed qui recte omnia moderatur. Omnia autem moderari aut dirigere nequit, nisi scopus ante rerum omnium sit definitus, frustra alioqui laboret. Omnium inquam rerum agendarum scopus assit necesse est & oportet. At hoc præstat virtus, ut *supra* dictum. Ergo virtus cum prudentia conspiret & consentiat, necesse est, non hæc aut illa, sed vniuersa. Atq; ita Aristoteles vno verbo attingit hoc loco grauissimam disputationem, de qua inter omnes fere Philosophos constat: Virtutes inter se nexas & copulatas esse, ut qui vna sit præditus, omnes habeat: cui vel vna deest, omnibus exciderit. De qua quæstione Plato in *Sophista Protagora*, & *lib. de Repub.* Cicero *lib. 2. offic.* & *lib. 2. & 3. Tuscul.* & *5. de Fin.* quem [scil. Ciceronem] miror in Academicis dicere, peripateticos, quorum pater est Aristoteles, istud negare, Stoicos affirmare. Reperi interdum Ciceronem hallucinari, & Aristoteli falsa quædam attribuere, ut istud de connexionione virtutum, & in libello de *Fato* Aristotelem ait existimasse omnia fato fieri: contra, atq; ipse Aristoteles in libro *de iurisdictione* differit, nisi forte Aristoteles alio loco aliud sensit, ut certe variare interdum videtur etiam in his libris qui hodieque extant. Itaque & à Philopono Chamæleon dicitur, de quo *supra lib. 1.* certe de hac quæstione, Aristotelis sententiam, Alexander Aristotelicus *lib. 2. de Anima* præclare 12. argumentis confirmauit.

[*ἡ δὲ πρῶτη σοφία.*] Alterum caput de sapientiæ & prudentiæ principatu. Iactabant ea ætate Politici prudentiam esse omnium scientiarum principem & dominam, eo quod omnibus imperare videatur, ut quæ omnia quæ in Repub. agantur, describat, & recte ut fiant, præcipiat. Hanc opinionem refellit hoc loco Aristoteles: prudentiam sapientiæ non esse dominam. Politicorum formula ista esse potest:

Imperat prudentia & Politica omnibus,

Ergo est domina & princeps.

Aristoteles falsum esse antecedens ait, & exemplo Medicinæ explicat. Nam hæc valetudini non imperat, neq; eius est domina; non enim ea vitur, quod vtendi verbum diligenter considerandum. Artes namque vel sunt ex, quibus aliæ vtuntur, vel sunt ex ipse, quæ vtuntur alijs: hæc sunt dominæ & Architectonicæ, illæ seruæ & famulæ, de qua re *supra initio libri primi, capituli undecimi, ex libro secundo Physicorum;*

Medi,

Medicina igitur valetudini non imperat, sed valetudinis potius causa, ut ea vel pariat, vel conseruetur. Ad eundem modum prudentia sapientiae non imperat, sed potius sapientiae gratia, ut procurator seu actor omnia quidem in familia administrat, sed in usum domini: ita & Prudentia, inquit Aristoteles in *magna. lib. 1. in fin.* quae facit omnia, quae ad sapientiae usum pertinent, cum virtute perturbationes reprimat, atque ita mentem pacatam & perturbationibus liberam, tanquam domum bene purgatam sapienti praestet.

ἐν μεγάλῃ καὶ] Sic argumentabantur Politici, [inter Politicos enim & Philosophos de dignitate & praestantia magna disputatio semper, & quidem quod indignius iam medici se adiunxerunt: olim Rhetores idem contendebant:]

Omnia, quae in Republica aguntur, per politicam administrari & describi solent.

Ergo domina est omnium scientiarum.

Falsa est consecutio. Nam eadem ratione sequeretur etiam Deorum dominam esse politicam, ut quae de rebus quoque sacris, ut rite fiant, curet, qui locus observatione est dignissimus, & hodie valde controuersus: an magistratui rerum sacrarum cura esse debeat? [Deo enim non imperat, sed Dei causa.]

Quaestio: Queri potest, si, ut supra est explicatum, virtus scopum, prudentia ea, quae ad scopum, curat Ergo virtus antecellet prudentiae, ut scopus ijs, quae ad scopum, seu finem, [Finis enim praestantior ijs, quae ad finem. Victoria omnibus actionibus & factis militaribus praestantior. Scopus enim est propositus omnibus laboribus militiae] quod tamen absurdum, ut virtus mentis deterior sit virtute morum, quae in parte animi rationis experte: fieret inquam, ut radius praestantior & nobilior sit ipsa luce. Nam luci prudentia: virtutes morales radijs optime comparari queunt, ut quae sint tanquam vestigia quaedam mentis in appetitu impressa. [hinc virtus moralis quiddam est deductum à lumine mentis, ad appetitus nostros coercendos & refrenandos.] Quare ita dicendum, virtutem quidem scopum curare: hactenus inquam quod refrenandis cupiditatibus, quod virtutis est munus, [nihil aliud, quam refrenatio est virtus] efficiat, ut mens nostra in scopo & fine deligendo non fallatur. Nam vere mens seu prudentia, finem ipsum & scopum sibi proponit, eaque quae ad illum assequendum pertineant, exquirat. Ergo quod dicimus virtutem cura-

re sco-

re scopum, non ita intelligendum, quasi prudentia non curet scopum. Virtutis munus in eo potissimum laborat, ut mentis officium circa scopum non fallatur, non aberret. Ponamus hominem laborare inopia, est avarus videns: queritur, an aliquid dandum egeno. Dare est finis & scopus, quid, quo modo, quantum dandum, ea quæ pertinent ad scopum sunt. Dicit Aristoteles, ut avarus det, ut excitetur ad scopum, non tam facit mens, quam prudentia seu virtus, hoc est, si quis virtute præditus malas cupiditates refrenat, & honesta appetit. Ergo dicit Aristoteles, virtus curat scopum. Mens habet rursus aliud officium, ut videat, an sit vere pauper, an is sit locuples, qui dare debeat. Item considerandum, quo tempore, an maxima Annoz caritas, &c.

FINIS LIBRI VI.

LIBER

LIBER VII.

ARGUMENTVM.

DVO sunt summa huius libri capita : quorum priore de continentia & impotentia , alijsq; nonnullis affectionibus virtuti cognatis : altero de voluptate & dolore explicetur. [Singula enim commemorare est otio abutentis , apud Senecam , elegans locus. Philosophi Epicurei & secta eius , tempore Ciceronis erant plurimi , nulla ita vigeat quam illa. Flariq; in Italia erant Epicurei , Horatius , Tibullus , & Atticus Ciceroni charissimus ille , &c. Cicero & Brutus insensissimi hostes. Aristotelici tum fere ignoti : per 200. annos sepulti libri Aristotelis. Dicit Cicero causam ,

1. Quia disputant facile , non adhibitis multis disputationibus : ita vt plebs , quibus non est otium , illa statim arripiebant.
2. Disputant , quae placent vulgo & carni.
3. Quia inter has disputationes interponunt sententias pulcherrimas , utpote tenuissimum victum praestantissimum , &c. propter has gemmas inducebatur populus ad amplectendam illam doctrinam , has ostentabant. Dicit Seneca in Epistola longa. Alia est apud nos Stoicos ratio : tota enim disputationes nostra sunt sententia. Id de Aristotele sentiendum , hic non possumus facere argumenta disputationum , vt in Cicerone : tanta enim est densitas disputationum.] Ad priorem nunc partem videatur & Plutarchus in libello de virtute Morali in fin. & apud Stobaeum de Virtute. Theages Pythagoricus Philosophus insignis , & ipse Aristoteles in magn. lib. 2. cap. 4. cum 2. seqq. Ad posteriorem partem pertinent , quae in magnis lib. 2. cap. 7. & infra lib. 10. in princ. & maxime quae apud Platonem in Philaebo differuntur. Videatur & Cicero lib. 1. & 2. de Finib.

CAPVT I.

COMMENTARIIL.

Μετὰ τὴν πρώτην ἀκρίβειαν.] Explicatis adhuc virtutibus tam mentis quam morum, quibus maxime beata vita continetur: videri poterat totum hoc opus ad finem iam perductum esse. Nam, vt initio diximus, Ἠθικῶν & Πολιτικῶν hic est scopus, vt quibus rebus beata vita pariat, explicetur. Verum de perfectis quidem virtutibus satis, de inchoatis non item, de quibus hoc libro. Ad explendam autem totam virtutum tractationem, etiam de inchoatis, continentia & tollerantia explicandum fuit. Cur ergo, inquiet aliquis, & de voluptate *infra* & de Amicitia lib. 8. & 9. qui sunt pulcherrimi [hic enim liber habet quidem præclara: posteriores duo vtiliores & iucundiores] suo cuique loco suam reddemus rationem. Aliud autem & nouum hic principium facit Aristot. q̄ de alio virtutū genere perfectarum adhuc: hic de alio inchoatarum disserat.

ἐν τῇ ἀρετῇ τῇ ἡμετέρῃ.] Orditur igitur disputationem quasi de integro, quasi de virtute nihil adhuc disputasset. Quæ ad mores, inquit, in his, quæ fugienda, tria sunt numero, seu vt *in magnis* loquitur, tria sunt, ex quibus vitiosi seu improbi vulgo dicamur, vitium, impotentia & feritas seu immanitas. His contraria duobus quidem prioribus sunt perspicua & certa: nam vitio, virtus, impotentia seu incontinentia, continentia sunt contraria. De tertio genere res est obscurior, & tamen affectio illi contraria, videtur commodius esse virtus quædam, quæ *supra* hominem, quæ inquam diuina & heroica quædam sit virtus, suo vacans nomine, id est, proprio: qualem in Hectore suo Priamus apud Homer. fuisse ait, *Iliad.* ψ. Priamus enim conqueritur de suis liberis fere omnibus præstantioribus interfectis, & diuina virtute præditis: Paris, vt & alij deteriores manserunt superstites:

ὅς τ' αἰ, καὶ θείας φασὶν.] Ostendit Aristoteles duobus argumentis, seu signis esse virtutem quandam heroicam. Prius ab auctoritate Homeri iam est explicatum: alterum à proverbio Vulgo namq; virtutis excellentia seu præstantia ex hominibus Deos fieri aiunt, hoc est, eximia virtute præditos, Deos potius esse, quam homines. Est igitur affectio quædam diuina potius, q̄ humana, quæ immanitati ex altera parte respōdeat.

Ὁ δὲ θεὸς καὶ ἡ ἀρετὴ.] Hic duas affectiones illas inter se comparat, & heroicā immanitati recte poni contrariam docet duab^{us} ratio-

rationibus. Primum namque, vt immanitatem, ita & hanc humanos limites excedere, illam quid angustius est præstantius virtute, hanc à vitio quoq; esse aliud quiddam grauius, quod ex eo fit perspicuum, quia neq; Dei virtus sit vitium, neq; beluæ vitium. Huius quidem, quia vitium absq; proterbia, cuius expertes sunt beluæ, est nullum [proterbis enim non est absq; ratione.] Dei vero cur nulla sit virtus, explicabitur *infra lib. 10. cap. 8.* Disputat & Cic hac de re *lib. 5. de Fin.* in Deum non cadere virtutem, sed omnia excellentia cadunt in illum. Quare ex his affectionibus, cum altera ad Deum, altera ad beluinam naturam accedamus, efficitur, quod diximus, illam angustius quid esse virtute, hanc aliud quid à vitio: & promde eandem recte inter se contrarias opponi. Formula:

Dei nulla virtus, nec beluæ vitium.

At his duabus affectionibus ad Deum & beluam accedimus.

Ergo non sunt propria virtus aut vitium, sed quid aliud.

ἔτερον τι ἄλλο, phrasis vñitata Aristoteli, est aliud quiddam.

ἡ καὶ ἡ ἀρετή.] Alterum argumentum, quo doceat, has affectiones recte inter se contrarias opponi: quo & inter se comparantur ex contraria parte, nam vtramque affectionem esse raram. De heroica quidem, rari sunt, qui præter ceteros virtute excellant, vt Dij potius quam homines esse videantur: siue, vt loquitur Aristoteles, rarum est, esse diuinum. Sic enim Græci hac virtute præditos vocare solent, & Lacedæmonij cum eximia virtute præditum laudare volunt, *θεῖον αὖτις*, inquirunt. *ἄριστον*. Sic enim legendum puto hoc loco, *φῆσιν ἄριστον*. Veteres olim non vsi punctis, colis, commatibus, vt nos, est nouum inuentum nostræ ætatis. *ἄριστον*, &c. omissum fuerat alterum *ἄριστον*, cuius generis mendæ in veterum scriptis sunt creberrimæ. Nam in Platonis *Menone*, ex quo hic locus ad verbum est sumptus, ita diserte legitur, vbi tamen perperam vulgo *θεῖος*, quod hic rectius *αἰετός*. Nam quod Græci vulgo *θεῖος*, id Lacones *ζεῖος* dicebant, quibus familiaris erat littera *σ*. sic pro *θεῖον* illi *ζεῖον*, pro *θεῖμω* illi *ζέμω*, de quibus in *Hesychio*. Neq; vero mirum heroicam esse raram, cum omnia præclara, rara. Cur .a. diuina dicatur hæc affectio, ea est ratio, q̄ plus q̄ sit humana. Homines aut cōmuni & vñitate ratione sunt boni, & hoc ab ipsis hominibus sp̄fici sci videtur: aut inuifi-

inuitata, quod Deo potius tribuendum. Vſurato more ex ſe mouentur homines ad hoc, vel illud agendum: ad præclaram & eximia facinora diuinitus commonentur, inquit præclare Plutarchus *in vita Coriolani*. Huius generis ſunt prudentia Vlyſſis, Ariſtidis iuſtitia: bonitas & humanitas Phocionis: conſtantia Catonis, Socratis & Platonis ſapientia. Nam vt Ariſtot. Dæmonius Philoſophus à veteribus: ita Plato & Socrates Philoſophus dictus, Hæctoris, Achillis fortitudo. Exempla ſacra ſunt in Iobo, Iosepho, Maccabæis, Apoſtoliſ, Chriſto denique perfectiſſime. Hæ eadem de re Cicero Brutum & Caſſium Heroes appellare ſolet, ob memorabile facinus, eadem Cæſaris. Rara eſt igitur Heroica virtus, rara eſt & immanitas. nam vitia vſitata in multis, enormia reperiuntur in paucis, vt immanis crudelitas Syllæ, Domitiani, Heliogabali [nomen monſtroſum, ex Græco & Hebraico] libido beluina & hodierni ducis Albani, aliorumque, de quibus infra latius.

μάλιστα δὲ ἐν τοῖς.] Raram eſſe immanitatem, eamque vix repeniri in hominibus, modo dictum: hic adiungit. repeniri tamen, & quibus in hominibus, quibus denique ex cauſis. Tria facit genera, Barbarorum, Melancholicorum & Phreneticorum, & improbitate inſignium. In Barbaris namque naturæ vere immania huius generis facinora reperiuntur, vt qui liberos deuorare ſolent, qui turpe non exiſtiment cum matribus commiſceri, de quibus infr. Melancholici quoque ex morbo ſæpe atrociffima deſignant facinora, vt apud Sophoclem Ajax. Reliqui ſunt, qui conſuetudine extreme improbi ſint redditi, vt Clodius, Hyperbolus ſcleratiffimus nebulos tempore Demotheſis, alter Catilina & Clodius, Antonius etiam inter iſtud poteſt referri genus: De quibus poſtremis hoc poſſiſſimum loco addit; hi namque vere ſunt vicioſi & reprehensione digni, qui vero conſuetudine ſcilicet, qui natura & morbo laborant, non ita reprehendendi. Eſſe autem hos extremos, & in eos immanitatem congruere, vel ex eo ſit perſpicuum, quod ſi quem inſigniter improbum vituperare velimus, cum beluam potius quam hominem eſſe dicamus, inquit Ariſtoteles *in Magnis*, & hic, ὅπως ἐπιδεσφραμῶμεν, &c.

ἀλλὰ πρὸς μᾶλλον.] Adhuc nihil fere aliud, quam expoſuit tria vicioſitatis in moribus genera, hic de explicatione inſtituit. Et quidem de Heroica nihil dicit amplius, de immanitate

paucā infra *capite quinto & sexto*. Propterea quod his libris de rebus humanis disseratur: hæc autem affectiones vel supra vel infra hominem. De altero genere, virtute & vicio in superioribus libris; reliquum est tertium genus, continentia & impotentia, de quo hoc libro. Sed quæri potest, cur vitiorum in moribus tria duntaxat sint genera, & cur ista sint? Duæ reddi possunt rationes, vulgaris una & popularis, altera Philosophica. Prior est, quia ut rerum omnium est suum cuiusque initium quoddam, perfectio & excellentia: ita & in moribus, virtutes quædam sunt inchoatæ, quædam perfectæ, quædam denique excellentes; eadem est vitiorum ratio: Altera & obscurior ratio, ex prioribus libris tamen perspicua fit. Dictum namque est supra ad virtutes & vitia concurrere rationem & appetitum. Iam vero, si ab appetitu ratio non prorsus superetur, sed velut trahatur, & tanquam invita sequatur, tum existit vitiositas illa, quæ impotentia: Sin plane superetur ab appetitu ratio, prorsus inquam, si dominetur appetitus, extincta prope modum ratione, tum vera existit vitiositas virtuti contraria. Eadem est & virtutum ratio. Iam vero dictum est & supra *libro secundo*, virtutem nihil esse aliud, quam appetituum quandam moderationem & harmoniam cum ratione: vitium vero discordiam quandam rationis & appetitus. Ut igitur in corpore, ubi sanitas nihil est aliud, quam humorum quædam harmonia, & iusta temperatio, fieri potest, ut humores in vno corpore magis sint perturbati, quam in altero, & quidem in quibusdam gravissime, quod in furiosis & Melancholicis vluenit: ita & in animo, seu vitiis & virtutibus, si temperatio rationis & appetituum gravissime perturbetur, existit ea, quæ dicitur Feritas seu immanitas. Hinc ex homine, quod ad corpus attinet, hoc interdum potest fieri, sic in animo, &c.

[*Περὶ δὲ ἀνέγκας.*] Hic iam orditur tractationem huius libri, in quo explicaturum se ait, de duabus his affectionibus bonis, continentia & tollerantia, & de malis, impotentia & mollitia. Et si de his duabus tollerantia & mollitia nihil fere præter comparisonem quandam cum alteris, infra *capite septimo* affert. Quod Græcis ἀνεκτός & ἀνεκκώτεια, disputari solet, quemadmodum latine reddi debeat. Plurique incontinentes, & incontinentiam vertunt, tum quod

planiora

planiora hæc sunt vocabula, vrpote ex altera parte continenti & continentiz, de quibus inter omnes constat, respondeant: tum quod veteres etiam illis sint vsi. Cicero tamen *ἀνεργίας* impotentiam vocare solet, & hominem *ἀνεργῆν* impotentem, & hoc quidem vocabulum significantius exprimit verbi Græci vim. Vocamus hominem impotentem, qui sibi imperare non potest, affectus non comprimere, non tam recte dicimus incontinentem. Mollitiam Aristoteles vocat & *τρυφήν* seu delitias, non quo eadem sint plane, sed ob magnam tamen affinitatem, alioqui omnis *τρυφή* est mollitia, non contra, teste Aristotele infra *capite septimo*.

ἔτι γὰρ τῶν περὶ.] Adiungit hoc Aristoteles, quasi excusationis loco, cur cum satis supra de virtutibus & vitiis sit explicatum, hic tamen de continentia & tollerantia, quæ virtutes, & de impotentia & mollitia, quæ vitia esse videantur, differat? Non, inquit, hæc affectiones eadem plane sunt cum virtutibus & vitiis, neque tamen prorsus aliæ. Cognatio & differentia infra copiose explicabitur, & refellentur illi, qui has affectiones easdem plane cum virtutibus & vitiis esse existimarunt.

ἔτι δὲ ἄλλως.] Prius de methodo nonnihil, quam rem ordiatur. Monet igitur hanc docendi viam & rationem se servaturum, vt primum de his affectionibus commemoret, quæ vulgo ferantur & videantur, quæ sensui hominum communi sint consentanea: deinde, quæ controuersiz in his ipsis commoueri soleant: postremo suam sententiam, & quod verissimum videatur, communique hominum opinioni maxime consentaneum, allaturum & explicaturum. nam vt eleganter ait, si quæ difficultatem habeant, dissoluantur, & relinquantur probabilia, satis explicatum fuerit. Et hoc quidem institutum est Aristotelis, omnibus fere in libris, primum quæstiones & controuersias afferre, postea eas dissolvere, vt supra *libro sexto* dictum. Sed hic amplius monet, etiam ea, quæ vulgo de re aliqua dicantur, diligenter esse spectanda: nam vt & sup. *libro primo, capite octauo*, initio disputandum est non tantum rationibus, sed etiam vulgi dictis, sensu & opinionibus. Tanquam enim hoc notant interpretes, primum controuersias proponendas, postea dissoluen-

Ad hunc modū & *initio Metaph.* naturam sapientiæ inuestigaturus, monet facile id fieri posse, si vulgi sensus, opinio & dicta de sapientia, si inquam ea, quæ vulgo sapientiæ tribuuntur, spectentur. Vnde inquit Aristoteles in *Metaphysic.* hoc reperiemus facile, quid vulgo vocant sapientem? qui omnia scit. Ergo sapientia est quædam facultas, quæ in omnibus rebus excellat. Deinde vocant sapientes diuinos, est diuinissima quædam affectio, sapientem non falli, omnia exacte scire, ex communibus dictis de sapientia, elicit tandem vim sapientiæ.

ἄρα δὲ ἔτι.] Hic ad rem, & primum quidem, vulgi dicti de continentia & impotentia, sex affert tanquam notas. Primum continentiam & tolerantiam, vulgo in numero rerum bonarum & laudabilium: Impotentiam vero & molli-
tiam in rebus malis & reprehensione dignis habere solent. Deinde, quæ est grauissima harum affectionum nota, scilicet est *νυκτωπία*, continentem in eo perseverare aiunt, quod ratio præscripserit: impotentem non item, sed discedere à rationis iudicio. Vocant hic impotentem, qui finit se vinci, non potest se reprimere, non manet firmiter, sed vincitur. Præterea impotens ille dicitur, qui, ut inquit Medea apud Ovidium, videt quidem meliora, scit ea, quæ agat esse mala, sed agat tamen perturbatione victus: Contra vero continens is, qui cum sciat, cupiditates esse malas, iis non parer, sed rationi potius. Præterea vulgo temperantem vocant continentem & tolerantem: alii quidem plane eisdem esse aiunt, alii non item. Eadem est intemperantis & impotentis ratio. Præterea sunt, qui existiment, prudentem nunquam posse esse impotentem: Contra sunt, qui prudentes, & sagaces, callidosque homines, impotentes interdum esse posse existiment. Postremo impotentes vulgo non tantum dicuntur in voluptatibus, sed etiam in ira, honore, lucro; & hæc quidem sunt, quæ vulgo de his affectionibus dicuntur, quæ Aristoteles vocat *τὰ λεγόμενα*, ut & supra libro primo, *capite octavo* initio; *τὰ φαινόμενα* & *τὰ ἔνδεξα*. [*ἐπιστάντων* scilicet *ἀπερτίνοισθαι*, id est, ut quis sciens sit incontinens] in *Magna* eadem vocat, *τὰ πιθανὰ*, seu *τὰ πιθανῶς λεγόμενα*, &c.

C A P V T II.

C O M M E N T A R I I.

Ἀπερίσσι δὲ αὖ πρ.] Expositis breuiter iis, quæ de continetia & impotentia, ætate sua dicerentur : hic ἀπερίσσι controuersias & quæstiones affert, quæ aduersus eadem dicta illa commoueri possint & consuerint, quæ controuersiæ, ut dictum, sex afferuntur, non deinceps tamen & ordine dictorum obseruato.

Ἀπερίσσι δὲ αὖ πρ.] Prima controuersia aduersus dictum tertium, de scientia; An sciens prudensque quis impotens esse possit. Duas affert sententias, Socratis vnā, quorundam Philosophorū alterā. Socrates namq; , ut qui virtutes scientias esse diceret, vitia inscientias, de quo supra lib. 6. huic sententiæ suæ consentienter existimabat, neminem prudentem scientemque esse posse impotentem, sed ignorantia potius peccare. Ratio Socratis hæc est, quod scientia sit res vna omnium stabilissima & potentissima, quæque ab alia cogi, aut superari nequeat. nam ut præclare Aristoteles in Magnis. Scientia, inquit, rerum omnium, quæ sunt in homine, est vna, quædam stabilissima, & ad cogendum firmissima, seu efficacissima, qua de re tamen supra dictum lib. 1. cap. 9. & 10. vbi de Solone, Formula:

Impotens cupiditatibus vincitur, trahitur & rapitur.

At sciens non trahitur, nemini cedis. Non enim trahitur tanquam pecus, ait eleganter Aristoteles.

Ergo sciens non est impotens.

συγκρίσις μὲν γὰρ.] Ita vertenda: Et Socrates quidem pugnat aduersus impotentia, quasi non sit, rationem [alii vertunt; pugnat quasi cum ratione, λόγον coniungendum est ἀνεπίστατον] id est, Socratis disputatione plane tollitur impotentia, & eo reditur, ut querendum sit, An vlla sit impotentia?

ἡθίνα γὰρ ὑπολαμβάνοιτο.] Altera potest esse Socratis ratio, quia nemo, quæ mala esse putet, faciat, sed ignorantia. Neminem namque existimat Socrates tam esse improbum, ut quæ perspicue mala esse cernat, ea tamen agat. Formula:

Mala nemo agit sciens prudensq; , sed ignorans per imprudentiam, qua de re sup. lib. 5. in fin.

At impotens agit mala.

Ergo per imprudentiam.

ἡ τις μὴ ἐν ὁ λόγος.] Socratis, inquit, ratio in controuersiam vocat ea, quæ sunt perspicua: tollit namque impotentiam, quam inter omnes constat esse aliquam. Vnde demum nomen, si nulla res, si nulla impotentia? Vnde ἀπεροσία, & Latinum; ipsam ἀπεροσίαν seu impotentiam vocat πᾶς; improprie, quemadmodum πᾶς rapit homines, &c. ira impotentia.

ὣς δὲ ὁ Ζητήν.] Quasi diceret, posito, per imprudentiam peccare impotentem, querendum erit; An plane per imprudentiam, quæ inquam ratio sit imprudentiæ: An & ante factum, & in ipso facto nihil plane sciat impotens, bonumne sit, an malum, quod sit agendum, existimetne, num agendum, ut malum, priusquam agat, an contra. Et ait, perspicue verum esse, impotentem hac esse mente, ut priusquam agat, & cupiditatibus rapiatur, existimet plane agendum non esse. Duo hæc tempora diligenter sunt considerata, facti, & id quod ante factum. Nam facti tempore, cupiditatibus obscurata mente & ratione existimat faciendum, quantumvis turpe, ante non item, sed hæc infra latius. Hic denique commemorantur, non explicantur: Aliquam scientiam in impotente esse certum est, priusquam sit ἐν τῇ πᾶσι, videt esse improba, quæ sit acturus. Postquam iam cupiditatibus eo pertractus, tum obfuscata mente non cernit amplius; In ea re optime refellitur sententia Socratis.

οἱ δὲ πᾶς αἱ.] Aliorum sententiam Philosophorum quorundam eadem de re hic affert: Nam esse qui Socratis sententiam partim admittant, partim improbant. Probare namque eos, nihil esse, quod peræque magnam vim habeat, atque habet scientia: improbare vero alterum, quo dixerat Socrates, neminem contra id, quod bonum quis existimaret, facere. Hoc namque sæpe vniuenire, ut contra bonum quod quis existimaret, faciat. Itaque remota scientia, existimabant impotentem opinari, quod contra faciat, esse bonum non scire.

ἀλλὰ μὴν οἷα.] Et hanc sententiam breuiter refellit, consequente absurdo: Sequeretur enim incontinentem seu impotentem non esse malum, aut reprehensione dignum, quod repugnat primo dicto. Eius consequentis autem hæc est ratio, quia sequeretur, veniam dandam impotenti. Formula:

Si impotentis non est scientia & firma existimatio, sed levis duntaxat & imbecilla opinio, ut in dubitantibus.

Ergo venia impotenti erit danda, ut qui aduersus gravissimas cupiditates infirma opinione obistere nequeat.

τῆς μὴ ἐν ταύταις.] ἐν ταύταις, pro ἐν ταύτῃ, scilicet δέξαι: de quo dicendi genere supra lib. i. cap. ii. in fin. μέθοδος τῶν τῶν. Interdum enim singularem pro plurali veteres ponunt.

Si venia danda.

Ergo reprehensione caret impotentia.

Formula:

Quibus venia datur, reprehensione sunt indigni, & proinde non sunt mali.

At impotenti, ex opinione infirma contra bonum peccanti venia est danda.

Ergo nec reprehendendus.

At constat impotentiam esse improbum quiddam, & proinde nullam illi veniam dandam, ut nec ullæ rei improbæ. Sic enim veteres, & Cicero quoque loquuntur, *ulla*.

φρονήσεως ἀγεν.] Si, inquit, impotentis opinio non est imbecilla, sed firma. Ergo erit prudentia, ut quæ sit firmissima opinio, id est, Ergo impotens cupiditate victus discedet ab eo, quod prudentia ipsi agendum suaserit.

ἀλλ' ἀτοπον.] Docuit modo impotentis opinionem non esse imbecillam. Est ne ergo firma, id est, prudentia, & ne hanc quidem esse docet hoc loco. Absurdum est, inquit, dicere, prudentiam esse impotentis, tribus rationibus: absurdum esset istud. Sequeretur enim, impotentem esse & prudentem, quod est absurdissimum. Sequeretur, inquam:

Si impotens is esse dicatur, qui contra atque prudentia ipsi suaserit, faciat:

Ergo cum prudentia impotentem esse, necesse sit.

At non esse hoc tribus, ut dixi, docet rationibus. Primum, quia impotens improba faciat, quod nemo prudentis esse dicat. Deinde prudens agit, impotens non item: Ille quidem, quia est extremorum, quorum propria est actio, quod supra explicatum libro 6. in fin. hic impotens, agit quidem ille, nam

improba facit: non agit tamen ea, quæ recta ratio illi præscribat, sed ab iis potius discedit, cupiditate victus, & alia agit, quia impotens, postquam ratio suaserit hoc faciendum, ille cupiditatibus victus, potius agit ea, quam quæ ratio præscribat. Præterea prudens omnes alias habet virtutes, quod supra capite penultimo & ultimo, libro sexto explicatum, impotens non item, ut quæ sit vitium potius quam virtus. Atque ita hunc locum in tres rationes retexendum puto, non in duas, ut vulgo, καὶ τὰς ἄλλας ἔχει, & hæc est tertia ratio: quæ quidem disputatione de opinione, Aristoteles attingit etiam dictum quintum.

ἐν τῷ μὲν ἐν τῷ.] Hic de quarto dicto, an continens sit temperans, & contra. Et non esse, docet hac ratione, quia impotens is est, qui grauib & prauis cupiditatibus paret: continens qui obstitit. At in temperante neutrum reperitur. Formula hypothetica:

Si is proprie est continens, qui magnis seu grauib, inque prauis (quæ duo diligenter sunt attendenda) cupiditatibus obstitit. [In his enim duobus prauis & magnis tota argumenti vis consistit.]

Ergo temperans non est continens, & contra.

At vero illud. Ergo & hoc.

Antecedens verum esse docet his verbis, ἀλλὰ μὲν δεῖται. Sed, inquit, oportet, id est, oportet cupiditates, quibus obstitat continens, esse & prauas, non bonas, & magnas, graues, vehementes ἰσχυρὰς σφοδράς, non mediocres aut infirmas ἀδυνατὶς καὶ μετρίως. Et prauas quidem: nam si bonæ essent cupiditates, quæ eis obstitet affectio, esset mala. Bono obstitere est malum, & proinde continentia, quæ bonis obstitet, esset mala. At constat, omnem continentiam esse malam. Magnas vero, quia leuib & infirmis cupiditatibus obstitere, non est res magnifica & splendida, non est res ardua: nam facile quilibet paruas cupiditates superare potest. At continentiam constat, rem esse difficillimam & præclarissimam. Hinc verus ille:

Tu ne cede malis, sed contra audentior ito.

Hoc proprium est continentiz est res σμερὴν τι καὶ μέγα. Ergo verum est antecedens. Connexi ratio, ἔτι γὰρ τὸ ἀγνόν: nam neque magnum, neque prauum, quæ duo fuerunt atten-

attendenda, sunt temperantis, id est, in temperante nihil est magni aut immodici, omnia sunt moderata & modica, & idem est in reliquis virtutibus, quas constat esse mediocritates & moderatiores, non etiam in eo est prauum, id est, in temperante nullæ sunt prauæ cupiditates, ut neq; in vlla virtute, propterea quod in virtutibus cupiditas seu appetitus rationi semper paret. Ergo semper bonus.

ἐν τῇ νουσίᾳ.] Hic de secundo dicto, quo diximus contineri veram continentiam & impotentiam vim & naturam seu notam. Laus enim & vis in eo maxime cernitur, quod persistet in eo, quod rectum iudicavit: impotentis, quod non persistet, sed aliud, quam quod verum & rectum iudicavit, sequatur, cupiditatibus victus. Dictum est igitur ibi, continentem esse *ἡμπερὶς*, constantem, perseverantem in sua sententia; impotentem *ἀνπερὶς*. Et hoc refellit hoc loco. Primum quidem de continente:

Si, inquit, continentia persistere & constantem facit in omni opinione.

Ergo interdum est mala & vitiosa, nempe si in falsa aut mala opinione.

At hoc falsum [nempe eam malam.]

Ergo & illud, scilicet, quod in omni.

De impotentia paulo copiosius.

Si impotens nulla in re persistat, semper est ἀνπερὶς.

Ergo accidere potest, ut impotentia sit bona & laudabilis.

At hoc absurdum, & primo dicto repugnans communi seu vulgari opinione hominum.

Ergo & illud.

Verbi gratia, si in re improba aut mala opinione non persistet, sed ab ea discedat, quemadmodum olim Neoptolemus filius Achillis, qui ab Vlyssæ ad mentiendum persuasus, postea tamen destitit ab ea sententia, & quidem laudabitur, ut est apud Sophocleum in *Philocteto*, ibi, *ἐν τῷ πόθῳ*, &c. de quo & infra iterat Aristotel. *cap. 9.* Neoptolemus igitur hic etiam discessit ab opinione & persuasione Vlyssæ, non tamen dicendus est impotens. nam alioqui sit vitiosus. Affert & aliud exemplum Aristot. captionum sophisticarum. nam sophisticæ interdum, ut præter ceteros sapere videantur, absurda quædam cōcludere solent, falsa ex veris sumptionibus, utpote non servata, ut

vocant, forma. Qui igitur hac captionē premitur, conclusio-
nem quidem ex præmissis seu sumptionibus efficere videtur,
quia tamen falsam eam esse scit, non audet assentiri, non per-
sistit in assentiendo, & quidem laudabiliter; alioqui dicen-
dum sit, non assentientem sophismatis, esse impotentem, &
proinde vitiosum. Vtitur Aristoteles hoc loco verbo $\psi\alpha\delta\delta\mu\mu\theta$.
Sciendum olim varia fuisse captionum genera, ex qui-
bus unū à Græcis dictum $\psi\alpha\delta\delta\mu\mu\theta$ de quo tres libros scrip-
sit Theophrastus teste Laetio, quod postea frequentarunt
Stoici, ut & alterum captionis genus soriten, teste Laetio in
Chrysippo, & Cic. in *Lucullo*, & in *Hortensio*, ubi mentientem
reddit Latine, qui $\psi\alpha\delta\delta\mu\mu\theta$ à Græcis dicitur. Huius memi-
nit & Iuricons. in l. qui quadringenta, 88. ff. ad l. Falcid. Ex-
emplum Pseudomeni sit istud: Dixit olim Epimenides Cre-
tensis, populares omnes suos, seu Cretenses esse mendaces.
Queritur potest, an Epimenides verum dixerit. Si dicas, verum
dixisse, referam, regeram seu respondebo nihilominus eum
falsum dixisse & mentitum, utpote qui ipse sit Cretensis. Sin
mentitum dicas, referam tamen verum dixisse, eadem ratio-
ne, quia sit Cretes: Hic quocunque te veritas, est inexplicabile.
Querit quis, an is mentiatur, qui dicat se mentiri, verbi gra-
tia, de Epimenide hoc ipsum dictum an sit verum. Si quis
princeps edictum faciat, ne quis fidem scriptis habeat, quæ
non habeant subscriptionem aut sigillum, & illud quo hic
ita iubetur, careat subscriptione, an huic edicto etiam sit fi-
des habenda. Si sequaris sanctionem istam, videtur non esse
habenda fides huic edicto. Si voluntatem spectes, vult edi-
ctum ratum haberi: Eiusmodi nugas Stoici innumerabiles
habebant: Deprauarunt enim totam Dialecticam, ut & reli-
quas partes Philosophiæ: In Physicis & Ethicis turpissimi: In
seueritate consentiebant cum Christianis, sed multa turpia
habebant, putabant omnia licere, matrimonium inter matrē
& filium. Peripatetici liberaliores erant. Nomine Dialectici
sæpe intelligebant communi nomine Stoicos olim. Illi plus
quam 400. modos habuerunt figurarum Stoici, omnes erant
captiones. Hæc si quis non meminerit, non intelliget Cice-
ronem multis in locis. Illi apodixin & probabilia argumenta
non distinguunt. Verum queritur potest, an hæc captio, quæ à
plurisque tribuitur Stoicis, ut primis autoribus, teste & Pla-
tarcho in *intro libro de communibus notionibus adversus Stoicos*,
hoc lo-

tura enim est impotentis, ut à suo iudicio semper discedat bona existimat mala, non facienda ab illa existimatione & cedit. Necesse ergo est, ut relinquat mala, & faciat bona. Verum de hac continentia & impotentia verissima nota inferri latius cap. 7. & 8.

ἔτι δὲ τῶν περὶ τοῦτο.] Primum attingitur dictum. nam intemperantem meliorem videri impotente, seu ut ipse loquitur, eum, cui de vitiis iam persuasum sit, quiq; certo consilio & deliberato agat & persequatur voluptates turpes, quod facit intemperans, meliorem esse: deteriore vero, qui easdem persequatur non consulto, sed animi libidine & impotentia: Eius inquam rei hanc affert rationem, quod sanari facilius [et malis autem id melius: mala enim duo sunt, vnum, quod facilius possi sanari, ut supra dictum lib. 4. de effusione & avaritia. hinc effusio est minus malum, quia facile reuocari potest ad liberalitatem; illud ex duobus malis melius, quod ad sanitatem facilius reuocari potest] possit intemperans quam impotens. Cur ita? Illi namque persuasum iam est voluptates persequendas, huic non item. At cui persuasum est, ab eo deterri potest contrariis monitis & suasionibus. Intemperans ita iam est contracta habito informatus, ut persuasum sibi habeat, voluptates, etsi turpes, tamen honestas esse & persequendas: qui si melius edoceatur, ad sanitatem redire posse videatur. Impotens item, si persuasum ei foret, quæ facit, ea esse persequenda, monitis item reuocari posset, ut intemperans, at eorum quæ facit, nihil persuasum habet, nihil deliberato facit, omnia animi impotentia & libidine. Quid ergo, moneas eum, qui nihil dum certi secum constituit? à quo eum deterreas, qui nihil dum habet constituti? Certe non magis proderunt impotenti monita, quam aqua fit opus illi qui ad iugulum usque ea est plenus, ut proverbio dici solet, quod sic accommodandum & explicandum puto. Nam sententia proverbi huius ea mihi esse videtur, quæ illius; *La-terem lavare*, (longe tamen aliter Erasmus) aut *in sylvam ligna ferre*. aut *Noctnam Athenas*, proprie summam faciamus hanc in modum:

Cui persuasum quid est; ei dissuaderi id potest, apud eum, inquam, monita locum habent: At hic est sanabilis, & proinde melior.

At qui impotens nihil habet persuasi.

Ergo nec moneri, nec proinde sanari potest, & proinde intemperante est deterior.

Scribendum igitur ὅς ἐστιν, & mox οὐ μὴ πεπορευμένῳ, & ἡθελ, & τοιαῦτα, scilicet mala. Sic enim vetus tralatio, & quidam libri veteres teste Lambino : Et quod caput est, sententia postulat, ut explicauimus, & infra cap. 8. ubi de hac re latius aperte confirmatur, intemperantem facere persuasum; impotentem non item. Hinc intemperans facit omnia certo habitu, putat omnia facienda: Impotens vero antequam faciat, contrarium sibi persuadet, sed cupiditatibus abripitur.

ἐπὶ δὲ αὐτῷ πῦμα.] Hic de ultimo dicto quaeritur; An verum sit, & non videri. Argumentatur hunc in modum:

Si in omnibus, id est, non tantum in voluptatibus; sed in honore, pecunia, &c. versatur impotens; quis, inquit, erit simpliciter impotens, id est, ergo absolute & simpliciter nullus erit impotens. At hoc falsum. nam impotentem absolute & proprie quem reperiri, esse, inquam, impotentia vitium quoddam certum ab aliis discrepans. Quod, inquit, id est, unigo constat.

Falsum igitur hoc.

Ergo & illud.

Ratio autem connexi, ὅτις, ὅς, &c. nam si quis dicat, eum proprie & absolute impotentem dici posse, etiam qui omnes impotentias habeat, atque ita consecutio non videatur bona. Respondet Arist. falsum esse assumptum, id est, fieri non posse, ut unus idemque omnes habeat impotentias. Nam voluptates, in quibus proprie impotentia, interdum inter se pugnant.

ἢ ὅς λῦσις τῆς ἀπορίας] Pulchra est gnome analytica, quaestionis explicationem esse inuentionem, id est, rem ipsam cognosci etiam controuersiarum explicatione. Qua ratione semper utitur Aristoteles, eamque docendi rationem Aristotelicam reprehendentibus occurrendum est hac gnome. multi enim reprehendunt Aristotelem, quod multus est in adferendis & refellendis controuersis. Quando refello aduersariam & falsam opinionem, veram etiam explico & confirmo. Refutatio est, ἀπορία quaedam veri & confirmatio, moderate tamen faciendum. Verum est, multum tempus consumi in controuersis adferendis & refutandis: non omnes quaestiones adferendae, sed grauiiores, & quae pondus habent. In Italia ne minimam quaestionem omittunt, illi menssem interdum in

exponendis controuersis consumunt, & sic faciunt Theologi, &c.

CAPVT III.

COMMENTARI.

Πρώτον μὲν ἐν συνεκτικῷ.] Expositis de continentia & impotentia iis, quæ fere dici consueverint, iis etiam quæ controuersiam facerent : hoc tandem loco explicationem ordiunt. Et hoc quidem capite ordinem primo tractationis & argumentum breuiter exponit : deinde de scientia & opinione continentis & impotentis copiose explicat.

Ἐπειτα μὲν ἐν.] Argumentū & ordinem vniuersæ tractationis breuiter hic exponit. nā tres eam in partes secat ; quarū prima de scientia impotentis & continentis : altera de eorum materia, an omnibus in voluptatibus & doloribus, an vero in certis versentur : tertia denique de comparatione earum affectionum, quæ cum his duabus cognationem quandam habere videantur, cuius generis sunt tolerantia, mollities, temperantia & intemperantia, pertinacia & facilitas, differantur. Ekstrema tamen disputatione iterantur quædam de scientia. Cæterum in his tribus partibus explicandis, vna explicantur & dicta, & quæstiones illæ sex, de quibus hætenus. Hinc πρῶτον ὁ ἐγκρατὴς καὶ ἀκρατὴς, an continens & impotens, ἐστὶ ἰσχυρὸς, id est, ἔχουσι an habeant, διαφορὰν differentiam, καὶ ὅτι αὐτῶν, eo quod in quibusdam : an differant ratione modi, an materię, in quo versantur.

ἔτι δὲ ἀρχὴ τῆς.] Orditur hoc loco disputationem à duabus quæstionibus, quas prius leuiter dissoluit (nam infra de eisdem copiosius) quam vererem & disputationem ordiatur. Prior quæstio ; qua re impotentis & continentis natura potissimum contineatur, materięne, an modo, an utroque? Altera quæstio ; an impotentia in omnibus voluptatibus, atque adeo aliis omnibus rebus turpibus, an vero in iis tantum, in quibus intemperans versetur? utramq; dissoluit coniuncte & spectādā esse tam materiam quam modum : vtroq; inquam vim & materiam impotentię contineri. De materia sumit eā esse impotentię, quæ sit intemperantię, qua de re infra latius cap. 4. & seqq. Nōn igitur in omnibus rebus turpibus est impotentia. De modo, ita breuiter: Intemperantem & impotentē in iisdem quidē versari voluptatib. sed hunc animi quadam libidi-

libidine & impotētia, illum deliberato & consulto. Quæ differentia intemperantis & impotentis diligenter est attendenda, Vulgo namq; propter materiæ cognitionem sæpe has affectiones confundunt, cū differant modo, idq; infra conqueritur Arist. Multa strato & materia conueniunt, quæ tamen, quia modo & ratione differant, non sunt eadē. Virtus & iustitia vniuersa strato sunt eadem, ratione non item, vt supr. dictū *lib. 5. cap. 2. in fi.* Prudentia & virtus morū in rebus agendis iisdem versantur, ratione tamen discrepant, altera scopum, altera ea, quæ ad scopū curante, vt supra *lib. 6. in fi.* Dialectica, sophistica & prima Philosophia in iisdē versantur rebus, sed ratione discrepant. Dialectica quidem à prima Philosophia modo, nam hæc scientiæ, illa disputationis duntaxat est gratia: sophistica vero consilio & prozelesi ab utraq; differt. nam captionis & fraudis est causa, vt eleganter Arist. *in Metaphys. 7. lib. 4.* Liber enim primus est duplex, habet duo α. Sic No-mothetica & Iurisprudentia strato sunt eadem, nempe legum & iuris, sed ratione non item. nam illa in ferendis, hæc in explicandis legibus occupatur.

α. β. γ. δ. ε. ζ. η. θ. ι. κ. λ. μ. ν. ξ. ο. π. ρ. σ. τ. υ. φ. χ. ψ. ω. α. β. γ. δ. ε. ζ. η. θ. ι. κ. λ. μ. ν. ξ. ο. π. ρ. σ. τ. υ. φ. χ. ψ. ω.] Hic tandem verius disputationem orditur, & primum quidem de impotentis scientia, vel opinione, quæ prima fuit controuersia, & quinta communis de impotente opinio. Refellitur autem tota hac disputatione maxime Plato aut Socrates, qui, vt supra dictū, neminem existimarit facere contra, atque sciret faciundum, & proinde impotentis nullam esse scientiam. Refelluntur & illi breuiter & initio, qui & ipsi scientiam quidem impotentis nullam esse dicerent, sed opinionem duntaxat. Vfus autem huius disputationis in eo cernitur, vt cognoscatur, quæ culpa impotenti sit tribuenda, nam per imprudentiam si peccaret, excusationem mereretur. Alter huius disputationis vsus in eo est, quod nobis ob oculos ponat pugnam rationis & cupiditatē, cuius pugnæ meminit & Apostolus Paulus, & pulcherrime *in libello de virtute morali* Plutarchus, quam Plato comparat quadrigis aduersus aurigam in diuersas patres intendentibus.

α. β. γ. δ. ε. ζ. η. θ. ι. κ. λ. μ. ν. ξ. ο. π. ρ. σ. τ. υ. φ. χ. ψ. ω.] Refellit, vt dixi, initio eos, quī impotentes non scientia, sed opinione dicerent *ἀνεπαρκῶς*, seu impotenter agere: nihil inquit hoc ad rem. nam opinione præditi firma (de qua, non de infirma locutos illos supra docuit) non ambigunt aut dubitant, sed vere & certe se scire arbitrantur, tanquam

tanquam scientia præditos. Neq; ad rem facit, quod con-
dici possit, leuiter fidem haberi & assensionem opinio-
nam firma opinione præditos, tam constanter assentiriis,
quæ opinantur, quam scientia præditos. Argumento est He-
raclitus, qui omnia sua decreta, etsi opinione, non scientiam
ti diceret, tamen tam pertinaciter tuebatur, & vera esse cre-
debat, quam alii Philosophi, qui scire se sua dogmata dicerent.
Sic enim accipiendus est hic locus, non de vna aliqu
Heracleti sententia, vt vulgo faciunt, sed de tota eius Philo-
sophia, vt Aristoteles ipse accipit in *Magnis*, quo perperam
quod scribit Plato in *Theæteto* de Heracleiorum pertinacia
in disputando [locus pulcherrimus aduersus homines per-
naces in disputando ille apud Platonē.] Nihil igitur ad rem,
quod illi inter scientiam & opinionem distinguere. Hinc
quando est agendum aliquid, quid ad rem, si sciam bellum
gerendum, domum faciendam, suscipiendum magnum iter,
futuram ἐκλῆψιν, hoc per apodixin scio; alius dicit se opinari,
quod ad factum, quod ad ἀρετήν, nihil interest, quod ad scien-
tiam, interest. τῷτο, id est, supple τὸ γνωρίζειν περὶ αὐτοῦ.

αὐτὸ ἐπὶ διχῶς.] Omissa igitur distinctione opinionis &
scientiæ, vt cuius in rerum cognitionibus, non vero in actio-
nibus, de quibus hic agitur, sit vsus: serio hic aduersus Plato-
nem docere orditur, quæ impotentis sit vel scientia vel in-
scientia. Cuius disputationis lumen est, impotentem facere
impotenter, partim scientem, partim ignorantem: dici pos-
se, cum nunc scientem, nunc ignorantem facere, dissimilitu-
tione, & adhibita distinctione scientiæ. Adfert igitur tres dis-
tinctiones Aristoteles. Prima, cuius & supra facta est mentio
lib. 6. cap. 10. quod scire dicatur dupliciter, vel habitu, vel vsu.
Scire namq; & is dicitur, qui etsi præditus scientia, ea tamen
non vtatur, sed vel quiescat vel aliud quid agat, vt Medicus
non semper canit, neq; disputat Dialecticus. qui vero scientia
etiam vtitur, & hic scire dicitur, vt si medicus medicinam sci-
at. Ex his igitur si scientiæ habitu præditus, contra scien-
tiam faciat, contra atq; præscribat scientia, mirum non erit,
sed vt qui scientia vtitur, vtendo contra faciat, fieri non po-
test. Hos enim agit, vt scientiam ad vsum accommodet. Ad
eundem modum impotens scit, quæ recta, honesta, quæ con-
traria: At cum est agendum, peccat, & ignorat, id est, habi-
tu scientiæ est præditus, vsu ignorat. Itaque ratione habitus,

impo-

impotens scire dicendus est, ratione vsus non item. non secus atque dormiens, inquit Aristot. *in Magnis*, qui scientiam quidem habet, sed interea non utitur: eaq; ratione dormiens & scire & non scire dici potest, et si exemplum de dormiente infra aliter accommodat Aristoteles.

[ἐν ἐπὶ δύο.] Altera distinctio: Diximus supra *lib. 6. cap. 17. § 12. in fin.* syllogismum esse partim Theoreticum, partim practicum. constat item ex Analyticis, syllogismi sumptiones duas, alteram esse vniuersam, alteram singularem. Iam vero, inquit Aristoteles, nihil vetat, quo minus is, qui utramque licet sumptionem habeat, non tamen utraq; utatur, vniuersa quidem, singulari non item, ut inquam is faciat & facere dicendus sit contra scientiam. Formula sit ista:

Ex duabus syllogismi sumptionibus, qui utramq; quidem habet, singulari tamen non non utitur, is aduersus scientiam facere dici potest. nam ut recte Arist. πρὸς τὸ πρῶτον ἐν τῷ 12. i. actiones sunt rerum singularum. Quare qui singulari sumptione non utitur, qui inquam aduersus hanc facit, is in rebus agendis aduersus scientiam facere dicitur.

Atqui impotens aduersus singularē facit q̄ non faciendā. Ergo aduersus scientiam facere dicendus est, quod negabat Plato.

Semper consideranda duo capita, propositio maior & minor. Est mihi potandū, hoc est potus, Ergo hoc mihi bibendum: de singulari, seu de minore cōstat. Sic verbi gratia, febre laboranti medicus scit lac non præbendum, nouit τὸ καὶ δὲ λαγνῶς ignorare tamen potest Theonem [hunc aut illum, Icti dicunt Titium] laborare febre, eiq; præberi lac. Scit medicus helleborum bili expurgandæ omnem esse perutilem, sed hoc aut illud esse helleborū ignorare potest, q̄ sæpissime accidit, & hinc ruinæ sæpe. Ad eundem modū impotens omnia turpia nouit esse turpia, sed hoc aut illud turpe esse, aut et hoc aut illud fugiendum esse ignorare potest: quod tamen maxime sciendum fuit, propterea quod in eo consistat actio, quam constat esse rerum singularum. Sic Aristot. ipse *in Magnis*.

[ἀποφύγει δὲ καὶ τὸ.] Obscurus locus, quē alii aliter accipiunt. videtur tamen hoc dicere Arist. τὸ καὶ δὲ λαγνῶς seu vniuersum esse duplex, alterū in se, alterū in re. Est namq; vniuersum quoddam, q̄ non in rebus, sed in homine & eius intelligentia rap-

M m

quam

quam finibus contineatur, ut omnem helleborū esse purgandū bili vtilem, omnia turpia fugienda, parricidia puniēda. Et alterum *καθ' ἑαυτὴν*, quod in rebus ipsis cernitur, & rebus singulis definitur, atq; adeo nihil fere est aliud, quam ipsæ res singulæ, ut cum prioris generis est vniuersum, omni homini vtilia esse sicca: alterius generis sunt, huic aut illi homini hoc vel illud esse vtile. Iam vero prius quidem scit impotēs: posterius nam item; aut si scit, eo non vtitur. De hac vniuersi partitiones *Analyt. lib. 2. prior. & 1. post. vbi Interpp.* Summa est, impotentem scire vniuersa, & rursus nescire illa quidem rebus non accommodata, id est, vere vniuersa: hæc rebus applicata, quæ sunt res ipsæ singulæ, & hoc est, quod modo dictum impotentem syllogismi practici propositionem maiorem quidem scire, assumptionē ignorare posse, quod idem aliis quoq; accidere docuimus. vnde agat nesciens prudensq; impotens, nec ne, ad hanc quæstionē facile his cognitis respondere poterimus, *ἀμύχανον ὄντι*. Elegans phrasis apud Græcos, *maxime quantum*, id est, quamplurimum Latini dicunt.

ἢ πὶ τὸ ἔχον.] Tertia distinctio seu potius primæ subdistinctio nam in prima dictū fuit scientiam partim habitu, partim *ῥῆσι* [quod Barbari dicunt actu] hic habitū scientiæ ipsum distinguit. nam alium esse solutum & liberum, de quo in prima, alium constrictum & impeditum, verbi gratia, medendi scientia in Galeno est habitu quidem soluto, i. ad agendū non impedito, in Galeno inquam vigilante, sano & sicco [vulgo dicunt sobrio] in eodem dormiente ebrio & furioso, eadē scientia est habitu impedito & constricto. Pro huius igitur discriminis ratione, vnus idemq; scientia præditus potest dici & negari. Ad eundē modum & impotens. nam & impotens corpore afficitur cupiditatibus & animo tanquam dormiens, ebrii & furiosi. Irati spumas, amantis pallorem & interdum furorē videre licet. Quare cum cupiditatū quib; perturbatur impotens, eadē sit vis quæ vini, somni & furoris, recte dicimus impotentem, ut ebrium, &c. et si habitu scientiæ præditum, constricto tamen & impedito esse ad agendum, & proinde impotentem, ut dormientem partim scire, partim ignorare.

τὸ δ' ἀίγειν τὰς λόγους.] Refellit breuiter contradictionem quandam, qua videri possit impotēs scientia præditus. Sic .n. occuri poterat: videre licet, impotentes multos præclaras dicere sententias de rebus honestis. Ergo scientia præditi videtur.

nam

nam qui præclara loquitur, non ignarus esse videtur. Respondet Arist. loqui sententias non esse satis idoneum scientiæ argumentum. Tres affert similitudines, quibus doceat, non esse id idoneum. Prima: nā multos, inquit, videre licet, iratos aut amantes, qui versus Empedoclis gravissimi Poetæ & Physici (cuius versus olim, ut & Euripidis videntur et vulgo in ore fuisse) & apodixes seu dicta & argumenta loquantur, non intellecta tamen. Deinde pueros quoque multa conglomerare, sed eadē non intellecta. nam oportet ea ut intelligantur adulescere, quod cum ætate & tempore fieri debet. Tertio, histriones denique & ipsi multa pronunciant, non tamen ex animo, sed fictæ & simulate. Ad eundem modum & impotentes, multa quidem illi interdum præclara loquuntur, sed dant, ut ait poeta, sine mente sonum. Multa, inquit supra lib. 6. Arist. cap. 8. loquuntur & sonant adolescentes præclara, sed sine fructu, qui non credunt. quemadmodum & supra lib. 1. cap. 3. est explicatum, ubi diximus nullam absque fide & persuasione posse esse scientiam. Impotentis igitur quia non est persuasio: Ergo nec scientia veri, *ἐπὶ τῷ ἁπλῷ φυσικῶς.*] Sententia Platonis, eiusque conclusio hæc erat:

Nemo scientia præditus contra eam facit. Ergo nec impotens.

Verum Arist. antecedit refellit, adhuc duabus potissimum rationibus analyticis. nam illa, cum de scientiæ habitu & usu, tum de sumptionibus univversa & singulari analytica seu Dialectica esse videntur. Hoc autem loco Physice idem refellit, & docet, quemadmodum impotens contra conscientiam seu scientiam faciat, tamen impotenter physice inquam: Nā animum hominis hoc loco pertractat penitus, eiusque partes, ratio & cupiditas, quemadmodum in impotente confligant, luculenter ostendit. Sic accipiendum puto verbum *φυσικῶς*, quod confirmat verbum *infra in 1. cap. τὸ φυσικῶς*, quicquid dicant alii. Est igitur hæc tractatio physica, quatenus animæ partium conflictum attingit, ad mores tamen, utpote ad actiones impotentiam accommodata, adminiculo est prioris Analyticæ disputationis. Est autem insignis hic locus de pugna partium animæ, rationis & cupiditatum inter se, quam, ut supra initio dictum, Plato quadrigis, ut cupiditatibus in diversum nitentibus, & aurigæ tanquam rationi comparare solet. nam ut poeta:

Fertur equis auriga, nec audit currus habenas.

Ut, inquam, ibi poeta, ita & impotentem auferunt cupiditates,

nequalequā reclamāte ratione. Alii, vt est apud Plutarch. nam eam cōparare solent, cui moderetur quidem gubernator tanquam ratio, sed vndiq; sæuiant fluctus, & venti tanq̃ cupiditates. Exempla sint in Hercule, de vitæ instituto deliberante quem alio virtus seu ratio, alio alliceret voluptas, vt est apud Xenoph. *lib. 2. memorabil. Ç. c.* & Cic. *lib. 2. Offic.* & apud Homer. in Achil. *lib. 1. Iliad.* quem æstuantem ira quidem ad vindiçtam & pœnas de Agamemnone capiendas, incitabat, sed pressit Minerva tanquam ratio, hoc est, Dea rationis.

ἡ δὲ ὁμοθυμαδον.] Explicaturus pugnā partiū animi, ex qua & causa cernatur, cur & quemadmodū cōtra scientiā, rectamq; rationem agat impotens: prius adfert nō de impotente, sed de vniuerso genere, quemadmodū omniū animi vel ad cognoscendū, vel ad agendum impellantur. Dux igitur sunt opinionēs, quibus vel ad cognoscendū, vel ad agendū sit opus (sumptiones vocantur in *Analyt.*) cōmunis vna, singularis altera. Huius, vt & omniū rerū singularū domina est vis sentiendi, illius ratio & mens ipsa. His autē duabus copulatis, & in vnam concurrentib. i. ex harū coniunctione duarū, continuo existit cōplexio, τὸ συμπλέγεσθαι, i. vel cognitio vel actio. In Theoreticis quidē cognitio, in aliis actio & affectio, v. g. si secū qui cogitarit, omnē hominē esse animal, & Cicer esse hominem, continuo existit cognitio, & scit ille, qui hoc cogitarit, Cicer. quoq; esse animal. Sic in practicis, qui cogitarit, omne dulce gustandū, & hoc vel illud esse dulce: cōtinuo gustare cupit, i. ad actionē se confert. Quo mihi sit opus, est efficiendū, velle est opus, Ergo efficienda: Est potandum: hoc, inquit scitis, est potus. Ergo hauriendus. Omni homini est eundem: scit quia hominē quoq; esse norit, statim ad eundē se confert. Ex quibus perspicuū est, concurrētibus duabus opinionibus, cōtinuo existere cognitionē vel actionem, siquidē nihil sit impedimento. nam vt actiones fiant, duo sunt necessaria, inquit Arist. in *lib. de sensu animant.* vbi de his duabus sumptionibus copiose & pulcre, bonū & possibile. nemo, n. mala aut ad vnam nisi stultus suscipere velit, [aut ē improbus, sed ille putat bona esse] & hoc est, quod ait, ἀνάγκη τὸ δυνάμει.

ὁ δὲ τῶν ποιητικῶν.] Hoc verbo Arist. interdum cōplectitur artes, tam quæ in agendo, q̃ quæ in efficiēdo versantur, vt & hoc loco, Ç. in *Eudem. lib. 1. cap. 5. in fi.* vbi Medicinā & Politicā, vocat scientias ποιητικῶν, nam scientias facit vel ποιητικῶν, vel

vel ποιητικὴς, cōmunius, vt dixi, accepto hoc vocabulo. Sic in *Metaph. lib. 1. cap. 3.* sapientiam [Metaphysicam primam philosophiam, Theologiam] ostendit esse scientiam non ποιητικὴν, sed θεωρητικὴν. Et in eo lib. de sensu animant. hac ipsa de re harū sumptiones vocat ποιητικὴς. Sic & Plato in *Politico* scientias partitur in θεωρητικὴς & ποιητικὴς, vbi Politicam in τῇ ποιητικῇ numero esse ait. Perperam igitur hoc loco pro ταῖς ποιητικαῖς quidam supponunt ταῖς πρακτικαῖς [πρακτικῶν supple δόξα, cū ἡ infir, αὐτῇ ὁ cūσργαῖ, & hæc est, quæ agit. ἐπιθυμία cupiditas. ἄγει trahit.]

ὅταν δὲ ἡ μ.] Hoc tandem loco pugna cupiditatū & rationis explicatur, & quæ modo communiter, hic proprie ad impotentē accōmodantur. Ponatur igitur opinio vniuersa: nullum dulce esse gustandū ex recta ratione. ponatur & altera: omne dulce esse iucundum. Vtramque nouit impotens. Verum neutra ad agendū est idonea, etiam singulari est opus. sit igitur ista: hoc autem est dulce. hic iam configunt ratio & cupiditates. nam ratio, cuius vniuersa opinio fuerat, nullū dulce gustandum, suadet & hoc non gustandum, sed fugiendū: At cupiditas cōtra, quia omnia iucunda persequenda constituit, hoc autem dulce iucundum esse sentiat, continuo id quoque persequendum esse suadet. Impotens igitur nouit quidē nullas turpes voluptates esse persequēdas, sed ad agendum cum accedere debet, minorē propositionē non admittit suadente cupiditate, & proinde aliā quoq; maiorē facit, hunc in modū:

Omnes voluptates sunt iucunda. At tali muliere potiri iucundum. Ergo potendum.

Actiones in rebus singularibus, ἡ μὲν δὲ λέγει, ratio non vetat φεύγειν fugere τῇτο minorē propositionem.

κινεῖν γὰρ ἐκείνην.] Obscurius, videtur tamen ratio adferri, eius quod dictum, ἄγει: id est, eius quod dictum cupiditatem trahere tanquam mancipiū, vt supr. & ducere rationem. nam inquit, mouere [cuius pars est trahere, ἄγει] vnāquamque partem scilicet animæ, i. rationem etiam, atq; adeo corporis & partes, ad eundem puta. aut faciendum quid, potest scilicet cupiditas, quasi diceret, non mirū est à cupiditate rapi & incitari rationē, vt à qua omnes animi & corporis partes incitentur, & moueantur. Allusit autem Arist. ad motus animātium causas, quas duas esse ait & ostendit, rationē & appetitionem seu cupiditatē, in lib. de motu animant. vbi & diximus, multa,

quæ huc faciunt, afferuntur. nam quod quidam verbū *ἔργον* recti casus esse aiunt, atq; id dici ab Arist. quod vnaquæque pars animi scilicet moueat hominem & incitet, verum nō videtur. nam pars vegetatrix non mouet, sed sensus, ratio, cupiditas *ποθυμίασις*, id est, ratio & appetitio. nam sensus ad appetitum pertinet. *ὑπὸ λόγου* cum ratione, *καθ' αὐτὸν*, non per se, *ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός*, sed ex euentu.

ὡς συμβαίνει.] Et hoc obscurū, maleq; vulgo acceptum. Dictum supra, impotentem in singulari potissimum opinione spectari: eam illum licet malam sequi, ex quo efficitur impotentem quodammodo peccare cum ratione, singulari inquam, non vniuersa, vt vulgo, quod diserte Arist. infra extremo capite, *ὃ δὲ τὸ κυρίως*, &c. Accidit igitur contra, quam Plato existimarit, posse aliquem cum, seu ex ratione peccare aliquo modo, id quod mox explicabitur.

ὅτι συναπείκει ὃ καθ'.] Dictum impotentē quæ faciat, facere eū ratione, sequentem inquam rationem singularem. Cōstat tamen & hoc, facere eū & contra rationem, vniuersam utiq;. An ergo, inquit aliquis, ratio sibi ipsa repugnat, præsertim in eodem homine cōtra naturam contrariorū. Arist. igitur huic quæstioni occurrens, rationē quidem rationi non repugnare ait per se, sed ex euentu, nempe, quia accidit vt cupiditas astit & cōcurrat cum opinione singulari seu ratione, eamq; secum trahat, & quodammodo vniuersæ repugnare cogat. Singularis igitur opinio, i. ratio, vniuersæ non repugnat per se, sed ex euentu, i. ob cupiditatis concursum, atq; ita cupiditas potius est quam opinio seu ratio singularis per se considerata, quæ vniuersæ & rectæ rationi repugnet. [Nullū .n. turpe persequendum : Adulterium turpe. Ergo non, &c. Sic recta ratio argumentatur. Impotens etiam sic argumentatur : Fac minorem illi non talem faciunt, sed faciunt, Adulterium est dulce, quatuor termini. In mente facit aliam maiore : omnia dulcia persequenda. Minor propositio quam facit impotens. Ratio, seu minor per se considerata, non repugnatet maiori, sed cupiditas venit perturbans rectum syllogismum, & constituit loco recti alium. Singularis propositio & minor non subsumuntur à ratione. Cupiditas substituit falsam seu alienam minorem propositionem. Ipsa cupiditas in ipsa est causa, vt ipsa ratio in minore peccet, & repugnet priori. Vulgo dicūt, duæ sunt maiores propositiones. Nullum turpe persequendum, &c. omnia dulcia

culcia perfequenda, &c. illi nō repugnant inter se, de illa pugna nō agitur; sed de pugna minoris, hoc est, cupiditatis, non de duarū propositionum pugna agitur, sed de maioris ex recta ratione, & minoris ex cupiditate: ceterum accuratior de repugnantia scientiæ & rationis inter se [Interpretes prætexunt omnia] explicatio videatur apud Arist. *lib. 2. prior. Analyt. 2. 21.* vbi multa ad hunc locum accommodata. Hinc omnis scientia vel habitu, vel usu. Hæc diuisio ibi quoq; affertur: scientia quæ est usu interdum repugnat scientiæ, quæ est habitu. Habitus scientiæ repugnat cum actu. Vno verbo magnam & longam disputationem attingit Aristot. sæpe. De his, quæ hic tractantur, altum apud scriptores silentium.

ὅτι καὶ τῶ τῶ.] Quod dictū impotentem vniuersam summptionem seu opinionem habere, id à beluis ex contratio hic cōfirmat. Nam quia beluæ rerum tantum singularum notitiam, id est, sensum seu phantasiam & memoriam, quæ reræ sunt singularum, non vniuersarum, habent: ea re vulgo impotentes dici non solent, nisi forte tralatione quadam per metaphoram vt ventum quoq; impotentem dicit Horatius. Formula:

Impotens scientiam habet vniuersam.

At belua non habent.

Ergo non sunt impotentes.

πῶς δὲ λυσται.] Ex prioribus perspicuum est, impotentem partim scientia, partim ignorantia peccare: scientem quidem vniuersam opinionem, ignorantiam singularis. Ex quo & hoc perspicuum, quæ in impotente ignorantia, sit ratio & modus, de quo quærendum monuerat *supra initio capit. 2. αὖ δὲ ἀγνοῖαι.* Perspicuum denique & hoc ignorantia eius causam esse cupiditatem. Iam vero ea quomodo pellatur, & scientiam plane recuperet impotens, hoc loco non tam explicat Aristoteles, quam indicat: eadem id fieri ratione, quæ vel ebrius, vel dormiens ad se redeunt: quam enim impotentis, eam & horum esse rationem, vnā eandemque omnium communem, non vero huius affectionis, id est, impotentia propriam: verum quia ea ratio ad physicum potius pertinet, hic eam in rebus politicis attigisse satis fuit, sic & infra *libro octauo instio. & alibi. In Magnis* tamen breuiter explicat. Vt enim, inquit, ebrii simul ebrietate liberati fuerint, rursus iidem sunt, qui ante, neque enim ratio plane iis

exciderat aut scientia; sed vino oppressa quasi fuerat & sepulta. Sic & impotens, in quo ratio cessarit, & quasi sopit fuerit, non extincta, cupiditate dominante, ea tandem liberatus & solutus tanquam ab ebrietate, idem fit, qui ante, i est, sciens prudensque.

ὁ αὐτὸς λόγος.] Elegans dicendi genus Aristoteli vrsissimum, eique contrarium ἐπεὶ λόγος, id est, nihil ad rem, hoc non huc pertinet, vt quod Plato de Ideis in *Politici* disputat, ἐπεὶ λόγος. Iam Aristoteles conatur suam & Platonis opinionem conciliare. Tanquam enim astutissimus & callidissimus disputator reprobans aliorum opinionibus primum, post conatur quantum potest, eas cum suis conciliare, quod in multis locis & sæpe hic facit.

ἐπὶ δὲ ἡ πλὴνταῖα.] Hæc verba vsque ad illa, *ἐπεὶ μὲν ἔστιν ἡ φύσις, &c.* eodem pertinere mihi videntur. Aristot. quia ab aliis, quod sæpe tamen facit, dissentire est odiosum, callidum quoddam est institutum, oppugnare quidem aliorum primum sententias & refellere, tandem tamen eas lenire, & cum sua quodammodo conciliare. Sic & hoc loco de Platone, cuius etiam sententiam adhuc oppugnavit, tamen non absurdam, si comode accipiatur, videri posse ostendit. Iterat autem initio ea, quæ supra, posteriorem summptionem seu opinionem propositionem & terminum rerum esse sub sensum cadentium, quarum, vt supra, dominus & arbiter sit sensus : eamque esse actionum dominam & principem. Hanc denique impotentem aut non habere aut certe non vti, sed sonare potius, vt qui versus Empedoclis aut Euripidis, ebrii & furiosi iactare solent. His iteratis, adiungit, quod propius ad rem facit, extremum terminum, id est, posteriorem summptionem non esse generalem, eaque propter non esse ad scientiam accommodatam. nam vt supra alienubi, & infra *lib. 10. cap. ult.* Scientia est rerum vniuersarum, non singularium. nam vt eleganter Aristot. *lib. 1. Rhet. & Metaphys. lib. β.* τὸ δὲ κενὸν ἔχειται ἀπὸ τοῦ καὶ ὅτι ἐπιστήμη. Hisigitur ita præmissis, quorum summa est, impotentis errorem cerni non tam in vniuerso genere, cuius tamen propria est scientia, quam in rebus singulis. Ergo, inquit, effici videtur, quod voluit Socrates, impotentem non facere contra scientiam, vt nec quenquam alium. Formula pro Socrate sit ipsa :

Impotens non tam contra vniuersam, quam contra singulariorem facit summptionem (ea namque est, quæ torquetur

quetur cupiditatibus, non vniversa, ut supra explicatum. & hic iteratur.)

Ergo contra scientiam facere non videtur.

Connexi ratio, quod scientia sit vniuersi generis, non rerum singularum sub sensum cadentium.

ὡς ὁ ἀνὴρ τὸ ἔχει.] Legendum puto ἢ ἐν τῷ ἔχει. Ita namque vetus interpretēs & sententia perspicue id postulat: habet, inquit, impotens minorem sumptionem, sed quasi in habendo, ἐν τῷ ἔχει ὁ ἀνὴρ ἢ ἐν ἰσχύϊ, non sit positum scire, id est, habet, tanquam non haberet, quia non utatur. De similibus mendis supra diximus initio libri huius, ζῆλον ἀνὴρ φάσιν ἔχει, &c.

ἢ ὅτι τῆς κυρίας.] Scholiastes Græcus κυρίας etiam legi monet, & vtrumque approbat, non recte. nam repugnant libri veteres omnes & vetus translatio & sententia. neq; enim scientia recte dicatur partim propria, partim non propria: hoc tantum vult Aristoteles in sumptione generali proprie esse scientiam, in ea, quæ sub sensum, non item.

περὶ μὲν οὖν.] Tria fere explicanda suscepit, de quibus initio huius capituli: hæc igitur de primo, et si de eo nonnulla etiam infra cap. 10. &c.

C A P V T I V.

C O M M E N T A R I I.

Πότερον δὲ ἐστὶ περὶ ἀπλῶς.] Quod alterum erat caput de materia harum affectionum, hic plenissime orditur explicare. Et hoc quidem cap. docet nihil aliud quam impotentiam proprie in iisdem cum intemperantia voluptatibus: tralate autem seu improprie etiam in aliis. qua quidem explicatione dissoluitur sexta quaestio, & sextum explicatur dictum.

Πότερον δὲ ἐστὶ περὶ.] Iterat quaestionem, de qua supra. An impotentia quædam repetiatur certo nomine, an vero nulla sit, quæ proprie dicatur impotentia, sed nomen sit commune, impotentium variis in rebus, quam, ut dixi, quaestionem dissoluit explicatione materię. Sumit autē initio generalis impotentię materiam esse voluptates & molestias, item continentię & his affinium patientię, tolerantię & mollitiei. Sumit inquam id, ut certum & vulgo notum, et si infra rationibus idem confirmat, cum, quia vulgo impotens & intempe-

M m s

rans

rans pro eodem habeatur. Constat autem intemperantem ob voluptates dici, tum, quia nouissimum sit vulgo molliciem, qua cum cognatio est maxima impotentiae ob voluptates & molestias dici.

ἵπτι δὲ ἐν τῷ μὲν.] Quia iam constat, voluptates & molestias, impotentiae esse materiam seu stratum, illarum diuisione verum exquirat, & quaestionem dissoluit. Voluptates igitur partim sunt necessariae, quae & corporis, partim non necessariae, viles tamē & suapte natura expetendae. Illius generis sunt potionum, escarum, & venerearum, frictionū, ad summam, quae vel tactu vel gustatu percipiuntur: huius generis sunt copiae, diuitiae, opes (nō idem copiae & opes, vt vulgo) honores, victoriae, liberi, amici, & reliqua fortunae bona. Quid ergo inquit aliquis de bonis seu virtutibus animi? Certe ea huc non pertinent: nam tamen & illa propter se sint expetenda, quia tamen in iis nimium non reperitur, & proinde, neque peccatum, neque vitium (quorum alterutrum hic est necessarium, vt mox patebit) ea re voluptate bonorum animi hic non vitumur, atque sic nihil ad rem. Et hoc est, quod ait Aristoteles, ἔχοντες δὲ ὑπερβολὴν. nam virtutes sunt quidem illarum αἰρεσις καὶ αὐτὰς σὺν ἔχουσιν δὲ ὑπερβολὴν. Qua de re extat pulcherrima disputatio; An inquam virtutum sit ὑπερβολή: An virtutes, vt alia fortunae bona, quo auctiores & maiores, eo magis noceant. Sic diuitiae quo maiores, eo magis perniciosae; & an prudentia, quo maior, eo magis perniciofa, vt est apud Aristotelem libro secundo Magn. capite 3. in fine, ἀπλῶς δὲ ἢ non proprie & simpliciter, ἀπλοῦς, sed cum adiunctione.

τὸς μὲν ἢ τοῦς ταῦται.] Expōita voluptatum seu rerum voluptatis efficientium partitione: eam iam hic accommodat ad rem, hoc est, ad quaestionem, An impotentia sit vlla propria, & quibus in rebus versetur, si sit. Ait igitur, eos qui in voluptatibus non necessariis recte modum rationis superant non dici vulgo impotentes simpliciter & absolute (Cicero sic loquitur libro secundo veterum Rhet. in fine. Aristoteles semper dicit ἀπλῶς) sed cum adiunctione, κατὰ τὸν αἰετισμὸν, hunc in modum impotentes, irae, lucri, gloriae, honoris, pecuniae, &c. id est, animi impotentes θυμοῖ: utpote alios ab iis, qui simpliciter impotentes dicantur, vt potius similitudine quadam seu translatione, quam vere & proprie, non

hōn fecus atque olim pugil fuit celebris, cui nomen hominis commune alioqui, tanquam proprium fuerit. nam ut hic simpliciter & proprie nomen nullum habuit suum (neque enim Titius aut Gaius dictus fuit, sed homo) ita & in voluptatibus non necessariis, qui modum superat, nullum est suum peccati nomen, sed mutuo sumptum impotentiae, ab iis voluptatibus, quibus id proprie vulgo attribui solet. De hoc autem Olympionice (raro aliquid reperitur de isto, vocabatur αὐτομαχὸς) αὐτομαχὸς meminit præter Michaëlem Ephesium, Scholiastes Græcus *initio lib. 5. Ethicorum* [illius non magna auctoritas, Græcus recens interpres valde indoctus] Alexander *in librum primum Top. Aristotelis*, ubi hunc pugilem vocat, & huius loci meminit: *σημαῖον δὲ, argumentum sit.*

σημαῖον δὲ ἡ ἀδρ.] Signo docet, quod modo dictum, superantes in voluptatibus non necessariis modum, simpliciter non esse impotentes, etsi ex communi loquendi usu, quem subobscurè indicat Aristoteles verbo λίγνυμι, hic quoque iam perspicui potuit (quando enim quis in voluptatibus corporis se continere non potest, hunc ἀπλῶς dicemus impotentem vel incontinentem nulla particula adiuncta.) Ratio tamen hæc est, quia impotens vituperatur non solum, tanquam peccasset duntaxat, sed etiam tanquam vitiosus (inter quæ duo quid intersit supra *lib. 3. & 4.* aliquoties est explicatum) his autem in voluptatibus non necessariis modum superans, non item. Formula:

Omnis vera impotentia vituperari tanquam vitium solet.

At harum rerum [scilicet voluptatum non necessariarum] impotentia vituperari ita non solet.

Ergo non est vera impotentia.

De propositione infra explicabimus late *capite 8.* Hinc an impotentia vera proprie dicta sit vitium & vituperabile; An peccatum, cui ignosci & venia dari possit. De assumptione infra hoc capite. Debuisset meo iudicio clarius confirmationem assumptioni coniungere: tanta enim perturbatio interdum, nisi quis bene intelligat, non videbis analytin. pono: omnis κακία, omne vitium vel est commune & totum, vel pars vitii; An impotentia sit vitium generis

generis loco, an tantum species vitii, an pars vitii: hoc certum est, siue genus siue pars sit, esse vitium quoddam. atqui impotentia in rebus non necessariis non est vitium, iam subiungit.

τῶν δὲ πρὸς τὰς.] Ex iis autem, qui in corporis voluptatibus (in quibus & versatur temperans & intemperans) ex iis illi, qui non consilio certo persequitur, quæ nimia sunt in rebus tamen natura iucundis, aut fugiens molesta, famem, sitim & frigus, & in omnibus, in quibus tactus & gustatus, sed tamen non certo consilio aut mente, ille demum dicitur ἀνεπαρκὴς, nisi cum adiunctione, quod sit in hac aut in illa re, ut dicimus hominem impotentem iræ, sed dicitur impotens ἀπλῶς.

τῶν δὲ πρὸς τὰς.] De impotentibus cum adiunctione breviter adhuc, nunc de proprie impotentibus. Eos igitur in corporis voluptatibus, quæ gustatu vel tactu capiuntur (in quibus & temperantes & intemperantes, aliter tamen quam impotentes, hi namque absque ἀσυνείδει, illi cum ἀσυνείδει) versari, docere primo videtur hoc signo, quod molles in iisdem versentur. nam cum mollibus summa est impotentibus cognatio, qua de re infra cap 7. Ut igitur molles, ita & impotentes in corporis voluptatibus versari dicendi sunt. Hoc igitur vnum signum Aristoteles primo videtur afferre. Penitus tamen [in recessu dicunt vulgo] intuenti, & hæc duæ præterea rationes allatæ mihi hic videntur. Altera à loquendi usu, quod vulgo in voluptatibus corporis absque ἀσυνείδει peccantes, impotentes dicere soleamus: altera quod temperans & intemperans in iisdem versentur, cum quo intemperans summa impotenti est cognatio, adeo ut pro eodem spectentur, & hoc est, quod ait, καὶ ἀπὸ τούτων, quorum verborum hæc quidem vis est proprie, quia impotentes in voluptatibus corporis, & in iisdem & intemperantes versari iam constat. non absurde igitur vulgo ea nomina confundere solent: Inverti tamen eorum vis potest hunc in modum, quia confundantur, id argumento quoque esse potest in iisdem eos versari rebus.

οἱ δὲ μὴ πρὸς ταῦτα.] Rectius alii, πρὸς ταῦτα. nam de intemperante & impotente loquitur, eos in iisdem versari, quemadmodum & supra libro quinto alicubi, peccatum monemus.

ἀλλὰ μὴ πρὸς τὰς.] Adiungit Aristot. exposito intemperante

cantem

rantem & impotentem in materia conuenire, quibus tamen in rebus dissentiant. nam ut iam dictum, intemperantem peccare iudicio & prozeli, impotentem non item. Ex qua dissimilitudine & hæc altera existit, impotentem cupiditatibus scindi, & rapi: intemperantem vero vacare omnibus cupiditatibus, aut certe leuibus teneri, quod infra *lib. hoc cap. 9.* late explicabitur, ubi hac de re docet Aristoteles impotente multo deteriozem esse intemperantem, qui nullis licet instinctus cupiditatibus, tamen turpes voluptates persequatur. Quid enim, inquit hoc loco & illo Aristoteles, hic faceret, si cum nullis cupiditatibus inflammatus, tamen turpia persequitur, quid inquam, de hoc fieret, si cupiditates insuper accederent iuueniles, id est, ardentes seu acerrimæ. Eadem est & dolorum seu molestiarum ratio.

ἐπὶ τῶν ἐπιθυμιῶν.] Hoc loco assumptionem, de qua supra explicat & confirmat, ea erat, bona fortunæ suapte natura non vituperari, & sic ea re impotentiam non proprie cadere in illa. Rationem affert hanc [est quidem longa disputatio, sed vis in tribus verbis consistit] quia natura per se sint expetenda. [Quicquid enim natura bonum, non vituperandum. At hæc bona & per se expetenda. Ergo, &c.] ibi, *ἐπὶ φύσιν τῶν αἰεσιτῶν*, &c. quam tamen assumptionem, ut planius explicet, voluptatum partitionem, de qua initio huius capituli hic iterat, quæ tamen eo loco bipartita, hic est tripartita, nam voluptates partim natura expetendas esse, partim contra naturam esse, partim denique medias quasdam & interiectas. Primo genere continentur, quas supra necessarias dixit; altero, quas infra beluinas & ferinas vocabit capite proximo: tertio denique in genere sunt, quæ non necessariæ quidem illæ, sed tamen natura expetendæ, & hac re cum primis conueniunt, & de hoc extremo duntaxat genere est explicandum, ut in quo assumptio versetur. Ait igitur ex huius generis voluptatibus, quod vel iis afficiatur, vel expetat & sequatur, neminem vituperari, sed quod certo quodam modo eas persequatur, id est, quod nimia earum persequatur seu *ἐν ὑπερβολῇ*. Verbi gratia, honores sectari, turpe non est, aut vitio dandum: sed ambiciose eos sectari est turpe. parentes aut liberos amare, etiam laudabile est: sed stulte aut nimia cum indulgentia, vitiosum est, ut Niobes in suos liberos stultus fuit amor, & Satyri cognomento Philopatoris in parentem. De Niobe notum est

ex Poë.

ex Poëtis. De Satyro scribit Scholiastes Græcus cum, qui patre conciliante puella adamata esset potius, tanto perperam ea re amasse, ut ad mortui tumulum, multis primis profusis lachrymis tandem se præcipitem dederit. Hæc, nescio qua fide. nam Aristoteles (est Scholiastes Græcus, cui nihil feret tribuo, nam indoctissimus est. In hunc & proximum librum ad finem nihil est in Scholiis, quod fere sit lectu dignum, quam id, quod in priores tres libros scriptum est) subindicat stultum quendam huius Satyri in patrem fuisse morem, & multa stulte ea re in communi vita fecitasse (~~idcirco~~ enim semper commemorat Scholiastes, nullum affert auctorem.) Itaque in his bonis nullum proprie & suavi inest vitium, sed ex abusu, eaque re nemo ex iis est vituperandus, sola nimia in iis sunt mala, reprehendenda & fugienda. At impotentia alia est ratio, quæ vel ipso nomine vitii quid continet, suæque vi est vituperanda, & ex rebus vituperatione dignis. Ex his igitur impotens proprie nemo dicatur, propria inquam. nam similitudine quadam & translatione in his nimia sectantes, impotentes quoque dici solent, non absolute, sed cum adiunctione. Quemadmodum malus histrio aut medicus quis dici potest, qui tamen absolute non fit malus aut improbus: Nazius & Suffenus ille mali fuerunt poëtæ, per se tamen fortasse mali non fuerunt. Mali fuerunt Philosophi Epicuræi, viri tamen plerumque optimi, teste Cicerone *libro tertio officiorum*, & *alibi multis in locis*, &c.

CAPUT V.

COMMENTARI I.

Etiam hic de materia impotentia & continentia: pro cuius discrimine & aliam impotentia distinctionem adfert, partim eam esse absolutam & propriam, partim beluinam seu ferinam, partim denique ex morbo & consuetudine immanem. nam hoc capite nihil fere aliud, quam de ea affectione, quæ initio libri feritas seu immanitas dicta est, explicatur.

[*ἐν τῷ δὲ τῷ ἔργῳ.*] Iucunda seu voluptates partim sunt natura (quas capite proximo *φύσιν* vocat) partim contra naturam. Illæ vel sunt absolute, vel comparatæ: Illius generis sunt

sunt verbi gratia, dulcia, quæ omnibus omnino animantibus sunt iucunda: comparate sunt pro generibus hominum aut beluarum. Verbi gratia, oleaster capris est tanquam Ambrosia, inquit Lucretius, homini res amarissima, fugit Amaracanthum sus, homini iucundissimum, sed contra cœnum sui res iucunda, homini teterrima, inquit idem Poëta *lib. 6.* Afri & plæræque ad orientem gentes odoribus mirifice delectantur [insaniunt ita odoribus, nisi exportarentur, se ipsos perirent odoribus. Hispani imitantur aliquo modo. Aphri habent hanc naturalem voluptatem] ad Septentrionem non item. [non possunt bibere, quin semper infundant odorem] Præter naturam autem voluptates item facit bipartitas, vel *θηρώδεις*, ferinas & beluinas, vt *ποθηγωτύδεις*, ex morbo. nam quæ ex consuetudine etiam huc pertinent, quod mala consuetudo tanquam morbus sit quidam, ne quis hoc genus tripartitum putet, quod faciunt plærque contra Aristotelem, cum hoc capite, tamen infra *capite proximo*, *αὐτῶν δὲ τῶν τριῶν ἡ ἀφροσύνη*, &c. Ad summam, tria voluptatum sunt genera; naturales, quæ & humanæ, beluinæ seu ferinæ, & morbosæ, seu quæ ex morbo.

ἐν δὲ πρὸς τούτοις.] His voluptatum generibus iam distinctis suos cuique accommodat habitus. De primo genere per pauca: de reliquis duobus, quæ vno immanitatis genere contineri possunt, latius explicatur. Pontanus præclarum *de immanitate* librum edidit, eamque ponit vel in nimia crudelitate, à qua tamen differt (nam immanis suppliciiis & crudelitatibus delectatur, crudelis non item) vel in rei venerosæ, etiam cibariæ voluptate beluina. Vtriusque generis plurima affert ille exempla. Aristoteles aliter. nam immanitatem vel vocat ferinam, quæ proprie est immanitas, vel morbosam. Itaq; Aristoteles non tam materiæ, vt Pontanus, quam originis & causæ efficientis rationem habuit. Immanitatis namq; causa, vel est natura deprauata, vel morbus granior, vel deniq; consuetudo. De beluina, cuius causa deprauata natura, vbi homo hominem exuit, exempla afferuntur hic tria. Primum est de muliere quadam, quæ granidarum aluo exsecta, infantes sanguinolentos deuorare sit solita, Lamiam in Ponto fuisse ait Græcus Scholiastes [nescio qua fide.] Alterum est de Barbaris, qui vel crudis vescantur cibis, vt beluæ, vel etiam humanis carnibus, vel denique qui ad epulas liberos suos inter se

commutarint, quod genus Aristoteles hoc loco in Pontof-
 isse ait, nempe Achæos & Heniochos [istum locum repe-
 quos αἰθιωποφάγους fuisse, narrat idem Aristotel. *lib. 8. Pol.*
cap. 4. Celebris est & Æthiopum & aliarum quarundam ge-
 tium αἰθιωποφάγια Tercium exemplum de Phalarî Tyran-
 no, quem narrat Scholiastes Græcus, suum commesse filium
 puto potius Aristotelem ad immanem huius Tyranni crue-
 litatem & naturæ repugnantem (hinc Phalarismus apud Ci-
 ceronem *ad Atticum*, & *Phalarica imperia* prouerbiū) spe-
 ctasse. Eodem referri possunt immanes Semiramidis, Tybe-
 rii, Caligulæ, Heliogabali, Commodi, aliorumque libidines,
 quæ sunt horrendæ, de quibus Suetonius & alii, sed tacendæ
 potius. Et hæc quidem de altero genere. Tercium est de volu-
 pratibus item immanibus, sed quarum causa sit morbus, Epi-
 lepticus puta, aut Melancholicus seu furor. Cuius generis
 duo hic affert exempla, alterum de eo, qui matrem immola-
 tam commedit; alterum de eo, qui conserui iecur, de quibus
 amplius querendum, nusquam reperi. De consuetudinis an-
 tem immanitate hæc affert exempla, ut si pilos vellere quis
 sibi, vel ungues præmordere, vel carbonibus & terra vesci, vel
 denique muliebria pati consuevit. nam ut & hoc loco & in
problemato 27. sectione 4. latius, Venus nefanda partim est na-
 tura, partim consuetudine Narrat Auerroes (hoc D. Zvria-
 gerus narrat) puellam fuisse, quæ tota vita radicula, quam
 Napellum vocant, fuerit alta, consuetudine quadam; sic nomi
 quosdam, qui tantum pane vixissent. Est quiddam immane
 contra naturam; narrat & Pontanus, quendam semper in
 mari, non in terra habitasse.

ἡ δὲ φύσις καὶ ἡ φύσις.] Exposita iam voluptatum genera ha-
 bitusque iis consentaneos ad rem hic accommodat, id est, ad
 disputationem de continentia & impotentia, An inquam ha-
 bitus hi impotentia sunt genera (sint species ut vulgo loqui-
 mur) docet autem non esse, similitudine quadam aux trala-
 tione, ut priore capite de impotentia, lucri, gloriæ, iræ, dictum
 ita & hanc affectionem tam beluinam quam morbosam esse,
 & dici posse impotentiam, cum adiunctione inquam, impo-
 tentiam, beluinam seu morbosam, non simpliciter impoten-
 tiam. duabus autem rationibus; nam oratio ut aliàs, ita & hic
 satis est perturbata, id docere & confirmare mihi videtur. ex
 qua quidem disputatione & altera demum elicitur impoten-
 tia par-

tiz partitio, eam partim esse humanam, partim beluinam, partim denique morbosam.

ὅτι μὲν ἔν φύσιν.] Priori ratione hoc potissimum agit, ut doceat, has affectiones non esse impotentiz genera, tam beluinam, quam morbosam. De beluina quidem hæc est ratio, quia ex natura deprauata, ut supra est dictum. At quibus, inquit, natura est causa, eos nemo vnus impotentes dixerit. Cur ita? nam quæ ex natura, vituperari non solent. De quo supra late *lib. 3. ca. 5.* Impotentiam autem, ut vitium quoddam vituperari supra dictum *cap. priore, in fin.* Formula;

Omnis impotens vituperari solet.

At, qua natura, ut & hæ affectiones non item. nemo enim vituperat hominem natura cecum, sed qua quis culpa sua contraxerit mala, vituperari solent.

Ergo in his qua natura, & proinde in his affectionibus beluinis nulla est impotentia: non magis, inquit, quam scemina dicenda sit impudens, qua natura instituta in rebus veneris patitur, non agat.

Eadem est & morbosæ affectionis ratio. nam quæ morbo aut consuetudine, morbo & naturæ simili, vituperari quoque non solent, quod ibidem dictum supra *lib. 3. cap. 5.*

τὸ μὲν ἔν ἰσχύϊ.] Quasi diceret, ex prioribus est perspicuum, has cupiditates tam beluinas, quam morbosas vitii limites excedere, id est, plus quiddam, quam vitium esse, nō esse proprie vitia, quemadmodum & de feritate initio est dictum, pertinet autem hæc clausula ad alteram rationem, qua hoc potissimum agit, ut doceat, has affectiones impotentias quidem proprie non esse, esse tamen cum adiunctione, seu quadam similitudine. nam, inquit, habere quidem eas cupiditates, vitii limites excedere, sed habentem se vel continere, vel non continere, & superari, est vel continentia, vel impotentia cum adiunctione tamen: ut de iræ impotentia supra dictum. Ratio autem huius rei mox explicabitur latius.

τὴν πᾶν ἡσυχίαν.] Vetus tralatio passiones, incontinentem autem simpliciter non dicendum. Alii quoque aliter vertunt: Nos hunc in modum, quemadmodum & ira affectum, perturbationis quidem, id est, iræ, impotentem; impotentem autem dicere non oportet. Nihil namque mutandum, verbo tantum τὴν πᾶν ἡσυχίαν intelligendum ἀσυχίαν, aut supplendum;

Na

verbo

verbum autem *αἰσχυρῶς* dicitur accipiendum tanquam dixisset, *ia* potentem proprie, absolute & simpliciter. hzc namque sententia est: Iratum non dicendum impotentem scilicet simpliciter, sed perturbationis, id est, cum adiunctione impotentem.

πῶτα δὲ τῶν πάθων.] Altera hic explicatur ratio, similitudine quadam. Quæ adhuc de beluinis & morbosis affectionibus sunt dicta, ea non de vniuerso genere, sed ex partem duntaxat fuerunt, nempe de voluptatibus duntaxat seu cupiditatibus ad intemperantiam potius solam pertinentibus. Hoc autem loco de vniuerso immanitatis genere quædam aspergit, & ab hac disputatione ad cupiditatum affectiones, tanquam ad species argumentatur. Omnis igitur, inquit, vitiositas nimia, & modum homini vitatum superans, parum est beluina, partim morbosa, quemadmodum & supra initio de virtute dictum, omnem virtutem, vitatam hominibus virtutum rationem superantem seu modum, diuinam quandam seu Heroicam esse affectionem. Fortitudo verbi gratia, a Hercule aut Camillo, prudentia in Vlyssæ, constantia in Catone, &c. Heroica quædam & diuina fuit virtus: Ad eundem modum in omni vitiorum genere, immanitates quoque reperiantur, quarum causa vel sit natura deprauata, vel morbus & consuetudo. De intemperantia & iniustitia, id est, crudelitate supra allata sunt exempla. Hic de ignauia & imprudentia. nam reperiri ait quosdam, qui vel muris stridorem extimescant, qui ut inquit, *lib. 7. Polit. in princ.* vel muscas prætervolantes metuant. Quæ dicendi genera, ut prouerbialia annotauit Erasmus, sed diuersis in locis [non enim indicauit illum locum in *Politicis*.] Sic fere & Cicero in *Pisonem extremam* *A te ipso desperatum & relictum, circumspiciantem omnia, quicquid increpauisset, pertimescentem.* Idem est, quod hoc loco dicit, etiam toricis strepitum vel muris pertimescentem:] Talis commemoratur à veteribus Pisander Tragicus, de quo Erasmus in prouerbio, *Timidior Pisandro*, & Chyraldus *lib. 3. de Poëtis*, & Anthemon quidam, qui teste Heraclide Pontico in *Eclogis* Galea testis procedere solebat, metuens ne cælum rueret. Hos homines Cicero eleganter in *Epistola ad Q. Frat. manes* & umbram suam metuere ait, & hi quidem natura meticulosi. Sunt alii morbo, ut is, qui selem metuebat, de quo amplius quærendum. Hinc ego noui Venetis patricium

quen-

quendam nobilem magnificum, ut ibi vocantur, qui melancholia existimabat se magnum nasum habere, adeo quidem, ut cum in Musæo esset, non pateret sibi exitus per fores, non poterat persuaderi, ut exiret, cibaria deferebantur in cubiculum, insaniebat. Patauii Medicus erat celeberrimus, nomine Phallopius, is vocatus, inquit, persuadebo ut exeat. Venit idcirco ad eum clamitans. *Domine Magnifice, quantum tu habes nasum*, quasi caudam equinam. Tunc ille nobilis: ô Domine, tu demum verum perspicis, ego stultis non potui persuadere, non scis remedium. Auferam tibi nasum, inquit medicus, iussit itaq; sibi peluim afferre una cum iccore bouino sanguinolento. Scalpellum arripuit, accesserat illum & ait, præcidam tibi sine dolore, sed necesse est, ut obuelem tibi oculos, & simulauit, quasi præcideret; Sed ille motum quidem & sonitum edidit, ut casum partis præcisæ significaret, & misit eandem partem epatis, dicens, nō audis nasum, postquam deuclasset oculos, ostendit sanguinem, deduxit eum ex cubiculo, & conualuit. De imprudentia item natura partim esse, partim morbo. natura namque sunt Barbaræ gentes præter cæteras quædam stultissimæ, ut Celtas olim aduersus maris fluctus pugnassee, & Pŷllos [Aphrica gens] aduersus austrum narrant veteres, Ælianus, Herodotus, Aristoteles in *Politicis*. Sic foeminae non decumbunt post partum apud Tartaros, sed mares, quod est ridiculum. Morbo vero melancholici aut Epileptici seu caduco morbo, de quibus Aristoteles videatur [locus omnium pulcherrimus & aureus] *problemate 1. sectione 30. de Melancholicis*. Docet Melancholiam esse vere causam, ut homo exuat hominem, verbi gratia, Plato, Pythagoras. Sic etiam sunt, quemadmodum Bellerophon fuit melancholicus, ea de causa volebat versari inter homines, vestigia agnorum lustrabat. Idcirco Aristoteles inquit infra: vel sunt Di, vel beluæ, hoc est, quiddam aliud ab hominibus. Vtrum & hoc de Monachis iam dici possit, iudicetur.

[*ἐν τῷ δὲ ἰατρικῷ*] Interiicit Aristoteles clausulam, qua doceat, in his affectionibus extra naturam humanam reperiri tam continentiam, quam impotentiam. Cernere namque licet, inquit, qui habeant quidem eas aut natura, aut morbo, non pareant tamen neque superentur, ut si Phalaris, de cuius beliqua affectione constat, tamen se contineat aliquando à cru-

delitate, aut crudeli & sanguinolenta appetitione, aut Tyberius & Caligula à nefaria libidine seu clinopali : contra veni qui eas & habeant & cedant, ac superentur, hos impotentes, illos continentes dicere licebit.

ἄνωγε δὲ καὶ μοχθηρίαν.] Explicationem de vitiofitate vniuersi generis beluina & morbofa, hic tandem ad rem accomodat, vt altera ratio intelligatur propius ab vniuerso genere ad speciem ducta, qua doceatur, impotentiam beluinam aut morbofam, non esse veram seu absolute impotentiam, sed similitudine quadam & cum adiunctione, hunc in modum. Vt igitur vitiofitas omnis est, illa quidem partim humana, partim extra hominem, vel beluina, vel morbofa; & hæc est (extra scilicet hominem) cum adiunctione, illa proprie & vere: ita & impotentia omnis est illa quidem partim humana, partim extra hominem, & hæc quidem cum adiunctione seu similitudine quadam, illa absolute & proprie, &c.

CAPUT VI.

COMMENTARI I.

Ὅτι δὲ καὶ ἡττοὺς αἰχρῶν.] Dux sunt partes huius capituli, quarum priore impotentiam cupiditatum & libidinum, ea quam iræ, turpiorem: posteriore ὥσθ' ὁ μὲν θυμὸς ἀγαλαθῶν, &c. immanitatem communi vitiofitate perniciosiorem esse, demonstratur, vbi & quædam iterantur de cupiditatum seu voluptatum partibus.

ὅτι δὲ καὶ ἡττοὺς.] Impotentiam iræ, quam libidinis & similitum cupiditatum, minus esse turpem, docet quatuor argumentis. Primum hoc affert, quia iræ impotentia sit cum quadam ratione, altera non item. Formula:

Ea impotentia minus est turpis, qua rationis quid habet, quam qua nihil. hac enim [qua nihil scilicet] plane, beluina, illa aliquo modo humana, utpote cum ratione videtur, & turpius est vinci à mera cupiditate & libidine, quam à ratione.

Atqui iræ impotentia rationis quid habet, cupiditatum nihil.

Ergo hac illa est turpior.

Assumptionem copiose explicat Aristoteles, & quidem de ira prius,

prius, de qua eleganter, eam rationem ἀκίνη, quidem, sed παροκίνη : Sic eleganter dicunt βλέπειν & παροβλέπειν, iram namque audire quidem illam rationem, sed tanquam prætereuntem. [Sic Cicero lib. 1. de Orat. Spectat quidem & videt, sed strictim tanquam præteriens; vulgo tanquam per transcennam legunt. Apud Plautum transcenna significat funem, multi deprauarunt hunc locum, ut apud Salustium. Transcenna demisit simulachrum, id est, fune, in libris amissis apud Salustium, non qui nunc extant.] Quod duabus similitudinibus elegantissimis explanat Aristoteles. Ut enim serui, inquit, velociores & paratiores prius cursitant ad perficienda, quæ vix dum intellexerint, mandata domini, & canes, qui simul pulsantem audierint, priusquam notusne sit an contra, cognorint, latrant: ita & ira, simul ratio aut phantasia seu imbecilla ratio [principium rationis est] (nam in irato non tam est ratio, quam phantasia seu imbecilla ratio, ut & lib. 2. Rhet. Aristoteles) de iniuria seu contemptu (ab hac namque existit ira. ut est libro 2.) significarit aut monuerit, continuo excandescit & cedit, priusquam mature secum concluderit, esse irascendum huic aut illi, tanquam inquit, iam concluderit & sit ratiocinatus. Ex quibus perspicuum est, iratum ratione quadam moueri & concitari ad vindictam. nam ratio suadet [deprauata quidem] iniuria laceffitum, eam reponere; At in cupiditate alia est ratio: nam cupidus solæ libidinis explendæ causa aut cupiditatis mouetur, qua in re nulla est ratio.

ἐν ταῖς φυσικαῖς.] Alterum argumentum, quia iræ magis habeatur venia quam cupiditatis. Formula:

Cui magis venia habetur, id minus est turpe.

At ira [nam qui hominem sua sponte & dedita opera interfecerit, non tam excusatur, quam qui necessitate coactus] *magis habetur venia, quam cupiditati.*

Ergo ira impotentia minus est turpis, quam cupiditas.

Assumptionis ratio, quia ira magis est naturalis, quam cupiditas, ea inquam, de qua hic agitur, id est, non necessaria, ut exquisiti cibi, & ut potionis, nam cupiditas necessaria, ut cibi & potionis non exquisiti, sed quatenus natura ipsa expetit, etiam est naturalis, ut ira. Hinc natura expetimus ci-

bum & potum, de ea hoc loco non, verum de ea, quæ nimiam aliquid in cupiditate persequitur, qui expetunt vina deliciaiora, aut expleant se nimis dapibus. talis cupiditas vel nimia, vel exquisita est, non naturalis.] Hanc namque cupiditatem non esse naturalem, sed potius naturæ repugnantem, utpote vel nimiam, vel non necessariam, per se est clarum: Iram vero naturalem esse, ex beluis perspicuum est. Ad propositionis autem confirmationem pertinent hæc verba, ἐπεὶ καὶ ἐπιθυμίας, quasi diceret, naturalibus appetitionibus veniam magis haberi ex eo clarum est, quod ipsis etiam cupiditatibus, quod sunt communiores, & proinde magis naturales, quasi maior debeatur venia. Ergo & appetitionibus, qualis est ira. Hæc autem verba, καὶ ἐφ' ὅτι κοιναί, pertinent ad hoc quod dictum, cupiditates mereri veniam, easque communes, & quatenus inquit communes: cibi & porus cupiditates sunt communes. exquisiti autem cibi cupiditates aut Veneris beluinæ potius, quam humanæ & vitæ deserunt esse communes, & proinde veniam non merentur. Cibi denique exquisita cupiditas est singularis, non communis, & proinde non meretur veniam.

ἄλλοι τὸ δὲ λόγῳ μὲν.] Hæc verba ad assumptionis confirmationem pertinent, quibus ostenditur, iram esse naturalem & nobis cognatam: ostenditur & hoc una, veniam mereri iram. Afferuntur autem duo exempla ex Poëta fortasse aliquo priore, quidam verberato patre, excusasse dicitur se, quod & is parentem suum verberasset, & ille deinceps suum, atque adeo, quod & filius quoque suus, ubi adoluerit, se aliquando sit verberaturus, quasi diceret, natura nobis hoc esse infitum, & proinde veniam quoque mereri, utpote quod velut à parente nobis annascatur. Altero exemplo, quidam committitur à filio tractus ad fores usque domus, non curæ, ut puto, nisi contra Græcus Scholiastes: quo cum esset pertractus, desine, inquit, nam & ego olim hucusque meum pertraxi. Iste indicat, quodammodo innatum homini, quod annascatur à parentibus. Verum ego dixi, afferri ista exempla duabus de causis, 1. ut iræ naturalitas, 2. ut venia ostendatur. Ex his perspicuum est, hæc exempla deservire cum assumptioni, cum propositioni confirmandæ, nempe ea, quæ naturalia, veniam merentur.

ἐν ἀδικήσιν.] Tertia ratio, quia cupiditas est insidiatrix, ira non item. Formula:

Qui insidiantur, omnes sunt iniustiores iis, qui aperte agunt.

Atqui iratus aperte, cupidus insidit & dolo agit.

Ergo hic illo est iniustior.

Assumptio, de ira quidem, eam esse apertam, non occultam, ut perspicua, non confirmatur. Voluptatem autem seu cupiditatem esse insidiatricem, confirmat testimonio Homeri, qui venerem vocat δολοπλόγος, id est, dolos neſcientem. & *Iliad.* 8. ait, Venerem cestro seu cingulo suo, etiam prudentissimis mentem adimere. Sic. & Virgil.

At Cytheræa nouas artes, noua pectore uersat

Consilia, libro quarto. Irati igitur, simplices sunt & aperti: cupidi, dolis & fraudibus agunt. Ergo iniustiores, Ergo & turpiores.

ἐν ὑδαὶς ὑβρίζει.] Quarta ratio, quia cupiditas est cum iniuria & contumelia, ira non item. Formula: εἰς, &c.

Si is, cui irascimur optimo iure, est iniustus & improbus: certe impotentia cupiditatis iniustior eris, quam ira.

Antecedens perspicuum [ea enim res, cui omnes magis speculantur, irascuntur & reprehendunt, est iniustior & turpior, interdum confirmationes istæ ex vita communi petendæ, & proinde inquit Aristoteles pueros non aptos ad hanc scientiam.]

Ergo, &c.

Connexi ratio, quia cupiditati magis irascimur, quam iræ. Cur ita? quia cupiditas est cum iniuria & contumelia, ira non item. Qui ira commotus, quid facit, absque contumelia id facit, qui cum cupiditate, cum contumelia. Cur ita? quia ira cum dolore est coniuncta, contumelia cum voluptate. Nemo, inquit Aristoteles, qui in dolore, contumelia alium afficere solet. At iratus est in dolore. Ergo contumeliam non affert. Est quidem & sua irato voluptas, non tamen ratione iræ, quæ semper est cum dolore, sed ratione vindictæ [quando enim iratus inimicum potest vlcisci, gaudet] qua nihil dulcius esse, ait Iuuenalis. Contumeliam autem esse cum voluptate perspicuum est ex vi & natura con-

contumeliæ, quæ teste Aristotele *libro secundo Rhet.* nihil est: lind, quam iniuria quædam alterius quidem cum dedecore: pudore: sua vero nulla cum utilitate, sed solæ voluptatis petulantis explendæ gratia. Est igitur ira cum dolore coniuncta, & proinde vacat contumelia. Iam vero cupiditas est cum voluptate, ut & contumelia. Quare & cupiditas seu cupiditatis impotentia quædam videtur esse contumelia. Et enim iniuria quædam cum voluptate cupiditas. Ex quibus perspicuum, impotentiam cupiditatis, quia cum voluptate & proinde cum contumelia est coniuncta, iræ autem non item: illam hæc esse turpiorem. Perspicuum & hoc est verbum ὕβρις & ὑβρίων, perperam à quibusdam [Lambino] hic reddi stuprum seu libidinem inferre, cum valeat contumeliam, & contumelia afficere. Hinc tria apud veteres generaliter interdum significat, quamlibet iniuriam, stuprum, contumeliam aliquam quamlibet, iniuriam quandam petulantem αὐτῶν δι τῶν supplē ἡδονῶν συμπεπικῶν. Τῶν δὲ ἑστὶ τὰς ἀνθρώπων. horum autem in primis αὐτῶν ἀλλο ratione alterius ἀφ' ἑσέως differat ὕβρις καὶ τιμωρία. Idem hæc duo significant. hic ὕβρις libidinem significat.

αὐτῶν δι τῶν.] Altera huius capitis parte comparatur firmitatem cum viciositate, ut priore, impotentiam cupiditatis cum ea, quæ iræ. Primum tamen & hoc affert, beluas proprie non solere dici temperantes aut intemperantes, quod ipsum ut explicet, iterat cupiditatum & voluptatum partitionem supra positam, quæ dictum, voluptates partim esse humanas, & intra modum naturæ versantes, partim belinas, partim denique morbosas. De humanis quidem, quod ait, eas esse tam genere, quam magnitudine, ita est intelligendum. genere quidem, id est, ratione rerum ipsarum, quæ exponantur, magnitudine vero ratione modi. nam utrumquæ afficere oportet ad constituendam humanam & naturæ contentam cupiditatem. Verbi gratia, humana est cupiditas, quæ homini, vitata expetit, cibum & potum, quæ vero inhumana, ut carnem humanam aut picem, non item, & hæc generis: ut nec ea est humana, quæ quantumvis humana expetat, in modo tamen peccet, qualis fuit Tyberii libido, Phalarismus seu Phalaris crudelitas, cibi & potionis delitæ.

In his igitur humanis voluptatibus duntaxat versatur temperantia

perantia & intemperantia, quod supra explicatum *lib. 3. in fi.* Quare nec beluæ temperantes aut intemperantes dici solent, nisi forte translatione quadam; quemadmodum & prudentes & fortes interdum dicuntur, & Iusta equa Thessalica apud Aristotelem *in Polit.* Et quidem adeo dici non possunt proprie temperantes beluæ, aut intemperantes, ut ne quidem illæ, quæ cæteris præstent aut libidine, aut ingluvie, proprie intemperantes dicantur [lupus enim præstat ingluvie] cur ita? nam rationis sunt expertes. Atqui notum est virtutem aut vitium nullum esse absque præteriti, & hanc esse cum ratione, quod notum est ex prioribus [*lib. 2. c. 3.*]

ἀλλ' ἐξέστηκε τὸ φύσις.] De hoc verbo ἐξέστηκε supra *lib. 3. extremo.* dictum, id proprie dici de furioso, quod Latine, exisse de potestate. Ut igitur, inquit Aristoteles, furiosi: ita & hæc beluæ in libidine aut voracitate excellentes, quasi ἐξέστηκεν, id est, de potestate exiuerunt, id est, naturæ modo se non continent cæteris animantibus usitato. Nam beluæ sui natura partim sunt feroces, partim libidinosæ, partim aliter affectæ. Sunt & aliæ quæ interdum contra naturam sui generis efferrantur, & has naturæ modum egredi ait hoc loco Aristoteles. Huic autem Aristotelis disputationi consentanea sunt, quæ scribunt Iurisperiti de pauperie sub *Tis. si quadrupes pauperiem fecisse dicatur.* Homo nocens alii, damnum afferre illi dicitur, quadrupes pauperiem; eo quod, inquit Ulpianus Iurisperitus iniuria sine sensu non fiat, id est, sine præteriti, & mente, [sensus est homonymon, interdum corporis vigorem, interdum sensus animi] ibidem feritatem item faciunt bipartitam, alteram commotam & contra naturam, alteram intra naturam, ut si canis mordeat irritatus, facit contra naturam, pecus non facit damnum iniuria, sed pauperiem. Sic Iurisperiti eleganter loquuntur. Græcum vocabulum non extrahat.

ἵλαστον δὲ θηριότης.] Hic iam de comparatione feritatis cum vitiositate. Ait igitur hanc illa esse deteriorem, & perniciosiorem, etsi illam formidabiliorem. Rationem hanc affert, quod in hac depravata sit principium, id est, iudicium, in illa non item. Formula:

Omnis vitiositas, cui non est principium nocendi, innocentior est & minus perniciosa, quam cui adest principium.

*Atqui vitioso seu κακία principium adest nocendi, sicut in
tati non item.*

Ergo illa κακία hac est perniciosior.

Propositio ἀνομιαν ᾗδ, &c. Sic enim legendum [ἀνομιαν
innocens, qui nemini nocet, apud Platonem reperitur & vete-
res, non recentiores] testibus libris scriptis & veteri tral-
tatione & melioribus editionibus [Florērina & Parisiensis] non
ut in aliis ἀνομιαν, id est, imbecillior; agitur de nocendo &
pernicie, non de imbecillitate. Est autem ea verissima & ob-
servatu dignissima, nam videre licet, etiam inter homines,
quo sint callidiores, eo plus nocere posse, id est, quo magis
habent principium rerum agendarum & nocendi, id est, men-
tem, ut supra dictum lib. 6.

Minor, ἢ ᾗδ διέφθαρται, &c. per se perspicua, ubi legēdum,
ἀλλὰ οὐκ ἔχῃ, ut habent libri veteres, etiam editi meliores, &
vetus tralatio, non ut in aliis quibusdam, i. ἀλλ' ἤμῃς ἢ
οὐκ ἔχῃ, quod Perionius expressit, eumque secutus D. Scheg-
leus, perperam, [pace tanti viri] hunc locum explicat.
Nam his verbis alteram rationem contineri putatur, hac,
quia in homine sit habitus, in belua non item: οὐκ ἔχῃ: ca-
te vitium hominis feritate beluæ esse deterius. Refellitur ille
prioribus verbis, ἢ ᾗδ ἔχῃ, & infra, εἰ τῷ μὴ ἔχῃ τὸ [non potest
ibi ἔχῃ de habitu intelligi.] Itaque οὐκ ἔχῃ, id est, non ha-
bet scilicet. τὸ βέλπτον: quasi diceret, beluæ, id quod optimum, id
est, principium seu mentem non habent corruptam, ut ho-
mo vitiosus, imo ne habent quidem ullam. Comparisonem
hanc declarat Aristot. duabus aliis comparisonibus. Prior
est, ὁ μῦθος ἢ, &c. altera πῶς πῶς ἢ, &c. Nam ut sensus quod
expers est seu inanimatum si comparatur cum animato, hoc
quidem perspicue deterius est, illud suapte natura, adeo qui-
dem, ut vel mus gemma sit præstantior: usus tamen ratione,
id est, ex eventu [per accidens vulgo, κατὰ συμβεβηκός] illud
hoc præstantius est: ita & feritate suapte quidem natura de-
terior est vitiositas, ex eventu tamen melior esse potest, nimi-
rum, quia feritas sit terribilior, seu maiorem incutiat terro-
rem, magis enim ea perhorrescimus, quæ immanitate qua-
dam licet minus graua, mala nobis afferuntur, atq; ita maio-
ra videntur propter terrorem. Rursus notum est ex lib. 1. ho-
minem iniustum, re & facto iniusto esse deteriorem. Iniustus
namq; est cum proxiis: iniustum autem quidem fieri potest,
etiam

etiam absque prozeſſu, accidere tamen poteſt, ut iniuſtum factum grauius ſit, quam iniuria, id eſt, iniuſtum factum ab iniuſto homine perpetratum. verbi gratia, adulteriū ſit factum absque prozeſſu, furtum cum prozeſſu, & ab iniuſto homine. Hic certe illud hoc eſt grauius & deterius, non tam per ſe & ratione principii ſeu prozeſſus, ſed ex euentu potius, quia maius ſit damnum in adulterio quam furto. Atque ita hæc explicanda exiſtimo cum D. Schegkio, ut verbo *ἀδικία* intelligatur vel *ἀδικησις*, improprie ſumpto: vel eius loco plano *ἀδικησις* ſcribatur. nam proprie *ἀδικία* differt *ἀπὸ τῆς ἀδικησις*, ut *ἀδικ* ab *ἀδικησις*. τῆς *ἀδικίας* propria eſt *ἀδικία*, non *ἀδικησις*. [vulgo aliter dicunt, hanc de *ἀδικία* comparationem ſic intelligendam, *ἀδικία* eſt habitus iniuſtitiae, iniuſtus eſt præditus eo. Iniuſtitia ipſe habitus eſt ſuapte natura non tam malus, quam habitu præditus. habitu præditus ſuapte natura deterior habitu. habitus ipſe non habet prozeſſum, non eſt propenſus ad mala, & ad malum; quod ſuapte natura ita ſemper eſt. homo iuſtus plurimum nocere & detrimenti facere poteſt, qui habet prozeſſum, qui mentem habet ipſam, pernicioſior ob mentem & calliditatem quam habet, nocere poteſt. verum non ſatis cōmoda explicatio. Elegantior comparatio hominis ad factum iniuſtum, non ad habitum] *ἰνίκος* prioribus adiici poteſt, quod ex iis eliciatur, impotentiam quoque humanam multo eſſe deteriore & pernicioſiorem beluina, ut dictum eſt, feritate pernicioſiorem & improbiorem eſſe vicioſitatem. Demum facit hæc res ad diſputationem, quæ ſæpe occurrit in iudiciis, de diſputatione de poenis. Sumptum eſt ſupplicium ab eo, qui beluina peccauerat libidine, quæſtio eſt; vter grauius puniendus, qui adulterium, an vero belluina qui ſe polluat libidine, &c.

C A P V T VII.

C O M M E N T A R I I .

Περὶ δὲ τῆς δὲ ἀφ᾽ ἑκ.] Initio hunc librum in duo capita ſumus partiti: prius in tres partes, quarum duabus iam explicatis, ſuper eſt tertia, de tollerantia, mollitie, & quibuſdam quæſtionibus ſupra propoſitis. Hoc igitur capite de tollerantia & mollitie potiffimum diſputatur, qua explicatione diſſolvitur & quæſtio tertia, An idem ſit continentia quod tollerantia,

rantia, idem impotentia, quod mollicies. affertur extremum capite impotentiae quidam partitio. hoc autem caput mendosissimum esse videtur. Itaque vix caput in toto opere mendis scatet, quam hoc.

αὐτὸ δὲ τὸς.] Hæc ita censeo vertenda: *In voluptatibus autem & molestiis tactus & gustatus atq; in cupiditatibus & fugis, in quibus & temperantia & intemperantia: ita, se habet licet, &c.* nam hæc verba, *διωγῶν τε καὶ ἀποτρεχόντων* puto inducenda, tum quia phrasis non sit bona *διωγῶν τε καὶ ἀποτρεχόντων*, dicendum potius fuerat *αὐτὸ τῶν ἰδιωτῶν*: tum quia hoc *ἔτι μὲν ἔστι* nimis alioqui sit præcisum, atque adeo pendeat & aptum sit omnino ex primis verbis, *αὐτὸ δὲ τὸς*, &c. quod ipsum clarius ex sententia perspicietur. Affert igitur initio Aristoteles materiam, in qua versentur hæc duæ affectiones hic explicandæ, tollerantia & mollicies, ex qua materia statim cognoscatur, quid inter se differant, quid item ab aliis cognatis affectionibus temperantia, & intemperantia & impotentia. At igitur in voluptatibus & molestiis, inq; cupiditatibus seu expeditionibus & persecutionibus. [Sic vertimus *ἐπιθυμίας*: sic Cicer. semper vocat] & fugis (in quibus notum est versari temperantiam & intemperantiam ex fine *lib. 3.*) ita se comparare & gerere quis potest, ita esse affectus, ut superetur ab eis, in quibus plerique & maior pars hominum sit superior: contra vero ut superet, in quibus plerique superentur. Et ille quidem [scilicet qui superatur] siquidem in voluptatibus, proprie is est, qui impotens dicitur: in vero in molestiis, is est qui mollis. hic autem in voluptatibus quidem est is, qui continens; in molestiis, is qui tollerans seu patiens. Sunt & nonnulli, qui inter hos medium quodammodo locum obtinent [locus difficilis, male explicatus] vergant tamen potius ad deteriores partem, verbi gratia, impotentem diximus, qui à voluptatibus superatur: mollem, qui à molestiis & laboribus, quos maior pars hominum superat, vincit, perferetque. Quid ergo, si sint voluptates summæ, & exquisitissimæ, quæ etiam constantem hominem permovere possint? quid item si gravissimi dolores & labores? Certe his qui superantur, vix impotentes dixeris, aut molles, ut infra hoc capite Aristoteles, ubi de Philoctete [qui gravissimos cruciatus ex morfu aspidis sustinere non potuit, non tamen impotens dicendus] habent tamen cum vere impotentibus & mollibus cognationem,

nem, quia non obfistant aut perferant, & hoc est, quod ait, hos medios & interiectos habitus ad deteriores vergere, ad ipsam impotentiam, aut molliciem spectare.

Ε μέγχι πρὸς,] id est, aliquousque, non supple *ἀναγκαίαι*, ὑπερβολὰς τῶν ἰδίων, nimia rerum iucundarum, ἢ ἀφ' αὐαίρων, legendum ἢ, id est, si.

ἐπὶ δὲ ἵται.] Accuratus hoc loco orditur disputationem de tollerantia & mollitie; quæ disputatio omnis fere in eo consumitur, ut cognoscatur harum affectionum & his cognatarum, temperantiz & intemperantiz, atq; continentiz & impotentiz, dissimilitudo. Vulgo namque hæc verba, impotentiz, intemperantiz & mollitiei, & contrariarum his affectionum sæpenumero confundi solent. Subtiliter igitur & acute eas Aristoteles secernit, partim ratione materiz, partim formæ, id est, αἰσθητικῆς atque expeditionis seu persecutionis & fugæ. De materia igitur voluptatum (eadem & cupiditatum & molestiarum est ratio) diuisionem affert, et supra lib. 3. expositam, ubi dictum voluptates partim esse necessarias, partim non necessarias. Necessariæ sunt potus, cibi, vestis, &c. non necessariæ sunt deliciarum exquisitarum potionum & ciborum, etiam beluinz & morbosæ huius sunt generis, de quibus supra: & hæc fere non sunt necessariæ. Necessariæ igitur sunt, & aliquousque necessariæ, id est, ad certum modum, quem si superes vel deseras, existunt nimia & ea quæ parum in voluptatibus. His ita distinctis, & hoc tenendum est discrimen inter persequi & fugere: tenendum est & hoc, cōsilio & prozrefi quædam expeti, quædam absq; consilio. Iam igitur is, qui nimia voluptatum αἰσθητικῆς, seu consilio, & propter se, id est, quia ita existimat faciendum, nulla etiam propolita vtilitate, persequitur, is intemperans seu ἀχόλας dicit: qui ἐπαίψης, seu ea quæ parum persequitur αἰσθητικῆς, is αἰνίδης seu stupidus priori contrarius, dici potest: medius est temperans. Et hæc quidem de iis, qui voluptatum nimia, & ea quæ parum persequuntur prozrefi. Quid de iis, qui fugiunt molestias? & hi quoque si prozrefi fugiant, non vero imbecillitate quadam & impotentia, intemperantes dicendi sunt. Et hæc tenendum est de iis, qui persequuntur, vel fugiunt voluptates vel molestias, prozrefi & consilio omnes. Nunc de iis, qui absque prozrefi, qui duorum sint generum, ratione materiz, voluptatis & molestiz: nam qui voluptatem perse-

persequuntur, aut ab ea superantur, absque proæresi tamē impotentes dicuntur: qui à doloribus & molestiis superantur, hi molles & delicati dici solent. Ex quibus perspicuū est, hæc omnes affectiones inter se discrepare, intemperantiam quidem à cæteris duabus mollicie & impotentia, proæresi: cæteras autem duas inter se, quod mollicies succumbat molestiis, & doloribus; impotentia voluptatibus.

ἡ ἀφ' αὐτῶν.] Scribendum εἰ ἀφ', quomodo & plerique interpretes Latine reddiderunt, Arg. ropylus omisit, non male, ut infra ὁ φάσκει.

τὴν δὲ τῆς ἐπιθυμίας.] Ait mollem fugere molestiam, quæ existat ex cupiditate, nimirum, quia re cupita seu expetita non potiatur, etsi hæc verba fortassis rectius absint, ut non necessaria.

παρὰ δὲ αὐτῶν.] Quid hæc affectiones differant, iam expositum; hic adiungit alteram quandam differentiam inter impotentiam & intemperantiam. nam hac illam esse deterio-rem & nequiorē: rationē hanc affert, quia hæc nullis perturbationibus & cupiditatib. læsetur, illa nō item. Syllogismus affert Arist. ipse, omissa tamen assumptione, hunc in modum:

Improbior est omnium iudicio is, qui nulla licet cupiditate stimulatus, aut certe leui, tamen flagitium faciat,

quàm is qui grauius cupiditatib. stimulatus idem faciat.

Atqui intemperans, nulla aut leui cupiditate stimulatus flagitium facit, impotens graui & vehemens.

Ergo hoc ille est improbior.

Propositionē confirmat exemplo strati. nā hunc facilius veniam mereri, qui ira inflammatus alium verberarit, quam qui non, de qua re supra lib. 3. initio cap. 1. inf. nam ut, qd & supra cap. 4. commemoratū, ubi & huius loci facta est mentio, qui turpiter facit, nulla cupiditate incensus, quid facturus est, si accedet cupiditas? & ut paulo infra accusabilior eorū est improbitas, qui leui cupiditate aut libidine excitantur ad flagitia, quam qui graui [ut vulgo dicimus, si spectemus furē, qui furatus sit 1000. coronatos, & furem qui tantum 100. quæstio existit, vter maiori supplicio afficiendus? Si animū spectes, ille maioti supplicio afficiendus, qui tantum 100. verum Reipub. quoniam politici animum non spectant, ut philosophi & theologi: animum interiore theologi serutantur, politici non.] De assumptione infra. nam & supra dictum, intempe-

tantem nullis amplius distrahi cupiditatibus ut nec ullo fere vicio premitur. in his enim dictum rationem cum perturbacionibus non pugnare amplius, ut nec in virtutibus, sed in vitiis praua, in virtutibus recta iam dominatur ratio. Est igitur intemperantia deterior quam impotentia. Sed quid de mollicie? Eadem quæ impotentia ratio. Verum infra capite proximo, & etiam hoc capite aliis modis ostendetur: Intemperantiam impotentiam esse deterioorem.

τῶν δὲ λιχθίντων.] Vna fere eademq; est scriptura, librorum manu formisq; descriptorum [imprimere non Latinum, formis describere Latine.] In veteri tamen tralatione pro μεγαλακίας est ηκαίας [malitiam vertit, significat ηκαία vitium] deinde pro hoc vno verbo ὁ δὲ ἀνόλατος, ibi sunt hæc, ὁ δὲ ἀνόλατος ἀντίκειται τῷ ἀνολάτῳ. Argyropylus pro ἀνολάτῳ legit ἀποροτής. Turnebus legendum putat, pro ὁ δὲ ἀνόλατος, τὸ δὲ ἀνολάσις, ut prius τὸ μὲν μεγαλακίας. Dionysius Lambinus & D. Zuingerus probant Argyropylum. nam Aristotelem orsum dicere de mollis & impotentis distinctione, & horum cum intemperante discrimine, mox interposuisse illa, πῶν τὸ δὲ ἀνολάσις. Quibus breuiter expositis seditur ad institutum de impotente & molli sermonem, his verbis, τῶν δὲ λιχθίντων, id est, eorum igitur, de quibus institueramus dicere, nimirum qui absque prozefi agant, alter quidem mollis, alter non intemperans, (ut vulgo legitur, qui est cum prozefi) sed impotens dicitur. cui argumento est particula δὲ, qua utimur in oratione, interiectionibus interrupta, contexenda, cui respondent Latina: Ergo, igitur, inquam. Quæ explanatio, etsi non incommoda videtur, tamen qualitatibus omnibus repugnat, non temere est admittenda, præsertim cum dicendi genus remaneat non satis elegans, τὸ μὲν εἰδὲν μεγαλακίας ὁ δὲ ἀποροτής, elegantius fuerat, τὸ δὲ ἀποροσίας. Cerrum tamen & hoc est, ἀνόλατος esse vitiosum, clarum quoq; ex veteri tralatione mendum aliquod hic subesse. Quare ob veritatem scripturæ, genus dicendi, & quia hæc non sint necessaria, fortasse rectius omnia sint inducenda, hic interiecta, ut alias sæpe ob orationis concisionem.

ἀντίκειται δὲ τὸ μὲν.] Hic accuratius persequitur disputationem de tollerantia & mollicie: & de illa quidem prius, hoc tantum affert, eam differre quid à continentia, quod verbi notatione seu vi & potestate docet. nam ὑπερόπτιον nomen

habet à *καρπῖν*, *καρπεία* vero à *καρπεῖν*, atque hæc duo *καρπεῖν* & *καρπῖν* differunt, quantum victoriam obtinere & non sustinere cladem. Plus est in proelio esse victorem, quam non vinci, aut cladem sustinere nullam. Ad eundem modum plus est *καρπῖν*, id est, superare & reprimere, seu vincere perturbationes, molestias, aut voluptates, quam *καρπεῖν*, id est, resistere iis seu obistere. Vt igitur aliud est *καρπῖν* ab eo, quod *καρπεῖν*, ita & alia est *ἐγκράτεια* à *καρπεία*. Ex qua dissimilitudine & hoc elicit Aristot. præceptum, continentiam tollerantia esse præstantiorem. ut *καρπῖν* amplius diximus esse, quam *καρπεῖν*. Verum hæc subtilis & limata distinctio vulgo sæpe confundi solet, qui continentem & patientem pro iisdem: Contra vero molles & impotentes, languidos, remissos, effeminatos pouere solent.

ὁ δὲ ἐγκράτειος.] Exposita breuiter tollerantia, cuius est molestias perferre (nam hæc fere de tollerantia adhuc sunt dicta, eam versari in molestiis, esse absque *συναίρει*, esse in obistendo, *ὡς τὸ ἀντίχῃν*: differre à continentia, eaque esse inferiori) nunc de ea affectione, quæ non obistat, quæ sit *ἐγκράτεια*, id est, succumbat, de qua hoc affert potissimum, eam cerni in molestiis non perferendis, quas tamen plerique maiorque pars hominum ferat. Quæ clausula, *Quas plerique ferant*, vim huius affectionis totam fere continet, eaque accurate ab Aristotele explicatur ea particula. Quæ clausula eadem, & in continentia & impotentia locum habet. nam si voluptates sint, aut molestiæ acerrimæ aut grauissimæ, quibus non nisi summi viri & *καλοὶ καὶ ἀγαθοὶ*, id est, omnis virtutis genere exculi & ornatissimi obstant: his inquam, si qui superetur, non continuo aut impotens, aut mollis dicendus erit. Qualis commemoratur Philoctetes ab Theodecte Tragico Aristot. discipulo, qui ob grauissimos dolores, ex serpentis ictu, non satis constanter eos petulisse, magnosque ciulatus edidisse dicitur. quod cum Theodectes ille in fabula, tam alii quoque poetæ scripserunt. nam & Cicero idem commemorat lib. 2. *Tuscul.* ubi de dolore tollerando: *Aspice Philocteten, cui concedendum est gementi, &c.* ubi & Herculis ciulatus ex Trachiniis Sophoclis afferuntur. Talis est Cercyon [latro insignis apud Athenienses] ab Carfino Tragico, cuius & hic, & in arte poetica meminit Aristotel. & Suidas in vita eius. Fingitur ciulatus edidisse in Tragœdia Alope, dicta à Cercyonis filia

filia [hæc vocabatur Alope, verisimile est propriam filiam inclusam in carcere fame necasse, proprium filium feris obiecisse deuorandum, fortasse in ea Tragedia edidit doloris & clamoris signa] ob hos igitur grauissimos dolores, nemo quis temere mollis dicatur. veniam namque merentur potius, quam reprehensionem, qui acrioribus voluptatibus aut doloribus obsistant. Quare & impotentia & mollities in voluptatibus ac doloribus vñtatis & peruulgatis cernuntur, iis inquam, quibus vulgo plerique resistant, non tamen & his omnibus. nam sunt quidam, quibus vel natura, vel morbo id assit, vt obsistere nequeat; verbi gratia, Philoctetes, teste Sholliaſte Græco in Thucydidem [locus diligenter norandus] muliebri morbo affectus dicitur ob interfectũ Paridem. Scythæ quoq; pleriq; muliebri & molli morbo laborarunt, q̃ hic de eorũ regibus Arist. Herodot. de omnib. Scythis *lib. 1.* commemorant, ἡλίκων νόσον vocat Herodotus, i. muliebrem [Valla male vertit, laborarunt Helia morbo, attingit historiam abscõditam de Scythis. Sybaritæ molles. adeo vt in ciuitate tota noluerint habere gallum gallinaceũ, quia canebat nocte, ne interrumpetur somnus.] Huius aut morbi Scytharũ causam narrat Herodot. esse sacrilegium in æde Cereris cõmissum, sed corporũ laxitati (& Liuius Gallorum corpora fluentia & laxa sæpe cõmemorat) ex humida regione & frigida, & studio equitandi (de quo & Arist. in problematis molles & libidinosos homines effici narrat) attribuit Hippocr. *in libr. de Aere*, &c. vbi ἀνανδρίαν effœminationẽ vocat. Perperam igitur hoc loco contra omnem librorũ fidem & sententiã Fœlicianus & Lambinus pro περσῶν supposuerũt περσῶν. nã Persas luxu quidẽ diffluxisse notũ est, non tamen morbo, sed cõsuetudine & institutis. Scytharũ igitur hæc ex morbo mollities, non est ea, de qua hic agitur, affinis & gemina mollitiẽ mulierum. Nam & harum naturam virili esse effœminationem & molliorem, vt Scytharum cæteris gentibus notum est. Scythis non ab̃similes fuerunt Sybaritæ, quorum tanta fuit mollicies, tam effœminata & delicata natura, vt Atres opificum strepitũ edentes, vt fabros ahenarios, &c. omnes ex vrbe remouerint, etiam gallos gallinaceos, ne somnum interrumperent, teste Athenæo *lib. 12.* horum ciuis fuit celeberrimus ille Smindirides, cuius mentionem reperi apud Herodotum *lib. 6.* Athenæum *lib. 6.* & 12. Aristotelem *lib. 1. Endem.*

cap. 5. *Ælianum lib. 12.* atque apud *Cleomenem lib. 2.* vbi de Epicuro in fine, & *Senecam lib. 2. de ira, cap. 25.* vbi tamen vulgo perperam Myridem; rectius in manuscriptis Mindyridem, quo modo & Cleomenes eo loco illum vocat. nam vt Græci dicunt *μυρίδης* & *σμυρίδης*, *μίδης* & *σμίδης*, ita & hic dictus videtur, alias Smindyrides, alias Mindyrides. hic igitur, inquit Seneca, cum vidisset fodientem, & altius rastrum eleuantem, læsum se iri questus, & vt Athenæus ait, latus sibi dolere, veruit illud opus in suo conspectu facere: bilem habere sæpius questus est, quod foliis rosæ duplicatis incubuisset. [alioquin non est notus iste Smindyrides, sed adduxi iam loca. Athenæus de quodam, qui tam delicatus, vt coques quando facturus placentam & aliquid intriturus, iaberet chirotheca vestire digitos, ne fortasse aliquid sudoris aut pulueris immitteret.] Hos tamen Sybaritas non tam morbo, quam studiis molles, & proinde vere molles existimandum est. Gallos quoque sæpe hoc nomine perstringit Liuius, vt laboris, viz, æstus, sitis, vigiliarum impatientes, *lib. 28. 23.* intollerantissima laboris corpora. Huc pertinent lecti molliter strati, pauimenta seu sola tapetis vt mollior sit ingressus, instrata [in Demetrio Phalereo grauissime reprobatur hoc.] Molles vocant veteres, qui in hyeme non tantum caput, pedes & corpus, sed manus etiam chirothecis obuehant, vt est apud Athenæum *eo libro*: in æstate vero umbras non arborum solum aut rupium consecretentur, sed in his ipsius alias umbras & trigulas [pergula non vocatur officina, taberna est, vt Apelles stabat in sua pergula pingens] quærebant, mollibus deniq; & multis stragulis seu centunculis qui equos insternerent. [apud Liuium & alios centunculi stragula equorum] quæ omnia molliciei facta commemorat *Xenoph. lib. 8. de Cyripadia.* Contra vero tollerantia cernitur in contrariis, qua virtute excelluisse olim Lacedæmonios, Persas, [Persæ primum excelluerunt, postea degenerarunt] & milites Romanos copiose exponit *Cic. lib. 2. Tuscul.*

ἡ γὰρ ἡ περὶ.] Apud Græcos hæc duo *περὶ* & *μαλακία* plerumque coniungi solent, quasi idem valentia: differunt tamen, quod & supra dictum, nam mollitia est velut genus, delicie seu *περὶ* species mollis omni molestiæ & labori succumbit; delicatus in vestibus potius & cibis spectatur. Affert autem exemplum mollis Aristor. vt si qui vestem, ne ex ea attollen-

tollenda molestiam capiat (olim enim vestis laciniam interdum in humerum iniicere solent, ut hodie fere) trahat. [Apuđ veteres trahere vestem mollis hominis indicium. ea de causa Iulius Cæsar adolescens reprehendebatur, monitus senatus à Sylla, ut merueret puerum illum,] Qui, inquit Aristoteles, etsi melius secum hac ratione agi putat, tamen reuera non vacat molestia: existimat quidem miserum se non esse, imitans tamen laborantem & fessum, ei plane est similis. nam & trahendo laborem sustinet. Hinc noui quendam qui aliquando cum equitaret, tam stulte agebat, est doctus aliquin, ipse habebat sarcinulam, cum videret fessum equum, sumpsit sarcinulam, ne oneraret equum, & imposuit suo humero, quasi eo equus exoneraretur. Si eo modo qui trahunt, non putant se laborare, cum tamen trahentes etiam laborent.

οἷον συνέπαισι ξεινοφάντη.] Hoc pertinet ad vehementiores cupiditates, seu voluptates. nam his voluptatibus si quis tandem fractus cedat, non continuo reprehensionem meretur. Hi namque similes sunt illis, qui risum cohibere conati, tandem amplius reprimere se cum nequeant, in maiorem cachinnum effunduntur, quod Xenophanto accidisse, narrat hic Aristoteles [historicos nosse est difficile, multa vno verbo indicat Aristoteles] de quo puto me mentionem reperisse apud Senecam *lib. 2 de ira*, vbi narrat Alexandrum Magnum Xenophanto canente, manum ad arma misisse, quibus locis comparatis videtur Xenophantus Alexandri fuisse tibicen & familiaris, & parasitus, & proinde Aristoteli notus: nusquam præterea mentionem reperi.

ἢ ᾗ παιδικα αἰσιν.] Planius ita scriberetur, αἰσιν ἢ παιδικα αἰσιν. Vis enim argumenti Aristotelici, quo doceat, mollem esse, non vero intemperantem eum, qui ludis sit deditus, tota in verbo παιδικα αἰσιν consistere videtur. Ludus quædam est quies seu requies. nam est remissio quædam seu αἰσιν. Si est requies, ut est, quod & infra *lib. 10. cap. 6. in fin.* Ergo à labore & molestia, [requies est cessatio à labore] in qua cernitur mollitia, non intemperantia aut impotentia, quæ in voluptate. Itaq; lusus deditus, etsi vulgo intemperans, ut & apud Cic. *lib. 1. Offic.* dici solet, proprie tamen mollis est potius, quam intemperans aut impotens. nam non displicet cuiusdam coniectura, ut pro ἀγλαῆς legatur ἀρετῆς, etsi nihil temere mutandum.

ἀνεργίας διὰ τὸ μὲν.] Duo hic facit impotentiae genera, quorum alterum temeritas: alterum dicatur imbecillitas. cuius partitionis & infra *cap. 8. & 10.* fit mentio, ubi explicatur, horum impotentiae generum utrum altero sit melius aut deterius: hic de eorum vi & natura, de eadem partitione & in *Magnis*, ubi de iis, tam de natura, quam de praesentia, eodem loco agitur. Imbecillitas igitur eorum est, qui in principio quidem recta ratione in consilium aduocata, constituerint, non sequi voluptates: postea tamen non persistent in consilio, sed fracti & victi cupiditatibus, eas potius quam rationem sequantur, quod genus etiam vitiosum est, & quidem altero, ut infra, vitiosius; vitale tamen est, ita secum disputare, & cum ratione tanquam consilium capere, prius quam occurrant voluptates. nam saepe qui audierit, verbi gratia, venturam aut praeterituram formosam mulierem: si prius ratione se hic praemunierit, animumq; & consilium velut excitant, quam illa veniat, non temere quicquam turpe admittet, neque superabitur aut succumbet, quantumvis res ea aut iucunda, aut aspera & molesta fuerit. non secus, inquit Aristoteles, atque illi, qui cum seipsi antea titillarint, aliis postea titillantibus vix moucantur. Alterum impotentiae genus in iis est, qui nulla antegressa deliberatione, tacitaque secum disputatione & praemunitione, sed continuo simul aspexerint, verbi gratia, formosam mulierem, aut rem iucundam senserint, commouentur, & hoc motu incitati faciunt ea, quae fieri non oporteat. Quod genus, inquit Aristoteles, sunt acuti fere & melancholici, hi quidem ob vehementiam: illi ob celeritatem. nam melancholicorum motus, quam sint acres & vehementes, & pene furiosi, explicat doctissime Aristoteles in *problem. 30. sectione problem. prima.* Acutos accipiunt eos, qui acuta bile, quos cholicos vocant, sunt affecti, quos neminem constat, facile huc illuc excitari & impelli, celereque eorum esse motus. Quare ut huius generis fere sunt cholericus & melancholicus: ita illius erunt, qui vulgo sanguineus & phlegmaticus, ut quorum motus non tam sunt acres & furiosi, sed lentiores & consideratiores. Mirum tamen Aristotelem in *Magnis*, melancholicos & frigidiore homines, infirmae impotentiae: ingeniosos autem & meliori indole praeditos, temerarie attribuire, &c.

*
*
*

Comparatur hic intemperantia cum impotentia, vtra altera sit nequior & vitiosior, & eadem opera dissoluitur questio quinta, & explicatur sententia prima: adiicitur & comparatio duorum impotentiæ generum, vtrum altero sit vitiosius. Extremo autem capite hoc accurate explicatur, cur impotens de sententia facile deducatur & sit mutabilis, intemperans non item, quod idem initio capitis attingitur.

Ἰσὶ δὲ ὁ ῥηθὲς ἀνέλκας.] Supra in questionibus differuit, intemperantiam videri malum esse sanabilius quā impotentiam, id quod hic falsum esse ostendit, & hoc vna eademque opera, intemperantiam impotentiā esse deteriores, quod quidem ipsum & priore cap. iam ratione vna docuerat, ista, quia temperantia sit cum proteresi, impotentia non item, quia ea, quæ sunt cum proteresi, sint vitiosiora illis quæ non. Hoc autem loco tres præterea rationes adfert, quibus idem confirmet, oēs à medicis petitas. Prima est, quia impotentia sit sanabilior, quā intemperantia: quæ sanabiliora, constat esse meliora. Antecedens confirmatur hac ratione, [cur impotentia sit sanabilis, intemperantia insanabilis, est medicorum vocabulum] initio capitis, quia intemperans, ut & priore cap. dictum fere initio, ἀνέλκας ὁ τῷ πῶν, & est, ὁ μιστμεληπῆς, impotens autem μιστμεληπῆς, i. illum quidem suarum actionum turpium non pœnitet, hunc autem pœnitet: ille permanet in sententia, hic non item. cur ita? [quæ est ratio differentię] id infra hoc cap. extremo. Falsum est igitur quod supra in questionibus dictū intemperantem videri sanabilem, impotentē non item, cum omnia potius sint alia, id est, cum plane res contraria sit, ut eleganter in proverbio dicitur. Altera ratio, ἵσκει ὁ, &c. quia intemperantia similis est tibi aut aquæ inter cutem, impotentiā vero comitiali potius morbo. Similitudo in eo est posita, quod ut aqua inter cutem & tabes morbi sunt perpetui, comitialis interruptus, suaque habens intervalla seu inducias [ut ICGi loquuntur morbus habet inducias] ita & intemperantia est perpetuū vitium, impotentia non item. nam impotens eo est tempore, quo voprati oblatæ parer, eamque sequitur, postea ad se redit tanquam brius aut furiosus: intemperans autem habitu quodam iam immoresso est affectus & informatus. Quare ut perpetuus morbus & diuturnus interrupto est deterior, ita & intemperantia est

deterior, quam impotentia. Tertia ratio, ἡ μὲν γὰρ κακία, quæ ratio est ab Arist. eo potius accommodatur, ut doceat impotentiam non idem esse, quæ vitiositas, (qua de re & supra cap. i. ἐν γὰρ αἷς) tamen & ad disputationem de intemperantia & impotentia accommodari potest. vitiositas, inquit, est occulta; impotentia non item. Ergo non eadem est affectio: Ergo impotentia proprie non est vitium. Ita quidem primo Arist. sed accommodatur hunc in modum priori disputationi, intemperantia, utpote pars vitii est occulta, impotentia non ite: Ergo hæc illa est deterior. Antecedentis ratio de vitio quidē & intemperantia, quia qualitas est quædam animo impressa: quia etiam occulte agit intemperans, & per insidias, ut supra dictum cap. 6. ubi de Venere διλοπλέκῃ. De impotentia vero, quia sit qualitas non ita animo impressa, sed inchoata duntaxat affectio, & agat impotens non dissimulanter aut occulte, maxime iratus, de quo illo cap. 6. infr. cap. 10. impotēs, inquit, οὗτοι ἐπιβέλους, insidiatur, ut sup. cap. 6. iratus, inquit, οὗτοι ἐπιβέλους, quæ ibi in specie, hic in genere. Ratio connexi, quia mala & morbi occultiores, grauiiores sunt, quæ perspicuū. mala enim quæ noscuntur, possunt curari, ignota non: sic vulnera secreta sunt periculosiora. His igitur tribus rationib. perspicuū est, intemperantiam impotentia esse deteriore. Quartam de prozeli supra exposuit cap. priore, & paulo infra attingit. τὸ μὲν γὰρ παρὰ, &c. Quintam quoq; aliter infr. hoc cap. 6. in Magn. ista, quia intemperans principio est orbatus, impotēs non ite, sed hoc ipso hoc cap. infr. explicabit.

αὐτῶν δὲ τῶν.] Exposito impotentem intemperante esse meliorem: hic, quia priore capite duo sunt allata impotentium genera, quorum alter temerarius, alter imbecillus, exquirat, horum ipsorum vter sit melior. At igitur temerarium altero esse meliorem, duabus rationibus: quarum prior, quia ab leuiore motu & cupiditate vincatur imbecillus, grauiore & acriore temerarius. Formula:

Qui leuiiores animi motus non reprimis, & à leuioribus voluptatib. superatur, deterior est eo, qui acriores habet motus, & grauioribus demum succubis voluptatibus, quod explicat supra cap. priori. παντὶ δὲ αὐτῷ ἐξου, &c. & ἐν γὰρ τῷ ἴσχυρ, &c.

Atque imbecilli motus seu perturbationes sunt leuiiores, temerarii motus & cupiditates sunt acriores.

Ergo hoc illa vñ deterior.

Assumptionis ratio explicata est supra cap. priore extremo. *μὲν γὰρ ἀλγὺς τῶν*, vbi dictū temerarios partim acutos esse, partim melancholicos, quorum illi celeres & intensos, hi graues & acres habeant animi motus; lentiores vero & sedatiores motus esse eorū impotētium, quos imbecillos diximus. Eandem assumptionem similitudine quadam explicat Arist. hoc loco supr. & infra cap. 10. impotēs omnis ebrio cōparatur. Norum aut alium alio facilius vino tentari & inebriari. vt igitur exiguo quidem vino nōnulli inebriantur: ita & imbecille impotentes leui de causa cōmoueri solent. Sic accommodandam in his verbis, *ὁ μὲν γὰρ ἀκροῦς*, scil. imbecillus, similitudinem puto. Altera ratio, *καὶ σὺν ἀπρόβουλοις*, [difficile enim est resolvere libros Aristotelis, quia sunt fragmenta, Ciceronem & Platonem propter bonū ordinem explicare facilius, *παντολοχίαι* innumerabiles in Aristotele] quia imbecillus non sic absque consultatione, temerarius contra. Formula:

Qui deliberato peccat, eo qui non deliberato, est deterior, de quo supra lib. 3.

At imbecillus deliberato peccat, temerarius nō item, hoc supra priore cap. οἱ μὲν γὰρ βυλδυσσίδμοι, &c.

Ergo hoc ille est deterior.

Et hanc rationem quidem attingit Arist. in *Magn.* vbi monet virum bonum non temere seu facile [non temere dicunt veteres facile: hoc perspicuum, alterum elegantius, non temere redderet hoc loco obscuritatem] imbecille impotentem esse, propterea quod deliberatione quadam & consulto is peccet.

ὅτι μὲν ἐν κακίᾳ.] Exposita breuiter impotentium inter se cōparatione, redit ad priorem de cōparatione impotentiae & intemperantiae, atq; adeo vitiositatis, qua explicatum fuit, intemperantiam impotentia esse deteriorem [multa hic iteranda vt perpetuitas orationis, & disputationis Aristotelicæ cernatur.] Atq; adeo impotentiam proprie non esse vitium, quod idem posterius hic rursus & quidem distinctius explicat. nam proprie quidem nō esse vitium, docet hac ratione, quia hoc sit cum proæresi, illa non item; [sic vitium omne cum proæresi, impotentia non est cū proæresi] conuenire tamen aliqua ex parte cū vitio, seu eam esse vitium aliqua ex parte: *πῃ*, vt loquitur Arist. nempe factorū ratione. Impotentia inquam ratione habitus non est vitium, ratione factorum seu actionū ex habitu

promanantiū est vitium. nam impotentes nō sunt illi quidem viuosi, vitiose tñ faciunt: nō sunt illi iniusti, iniusta tamen faciunt. Alludit. n. ad ea, quæ supra lib. 5. q. eleganti Demodoci Milesii in ciues suos epigrammate explicat. nam Milesios ille stultos quidē & imprudentes nō esse dicere solet, stulte tamen & imprudenter facere: quemadmodū & olim de Atheniensibus Laco, scire quidē eos, quæ recta sint, sed facere nolle, v. est apud Cic. lib. de Senectute. Demodoci aut huius memini & Laert. in Biante, quem vocat eo loco Demodicū Alerign.

ἐπι δὲ ὁ μὲν τοῦτος ἐστίν.] Sit hæc velut altera huius capitis pars. Nam priore quidem postquam docuit hoc potissimum, impotentiam leuius, intemperantiam grauius esse malum atque adeo illam vix esse vitium, vbi initio dictum intemperantem suorum factorum non pœnitere, sed permanere in proposito, impotentem contra: hoc loco easdem affectiones rursus inter se comparat, ea parte, qua dictum, alterum in sententia permanere, alterum non item, & explicatur huius differentię ratio latior, cur inquam impotens de sententia & proposito facile desistat, intemperans non item. Quo pertinet quæstio quarta supra cap. 6. Ratio igitur, cur impotens sit ἀπειθήνους, ἐκφυγνός facile de sentētia desistat, intemperans non item, hæc est, quod huic plane persuasum sit voluptates persequendas esse, illi non item. Formula:

Cui quid est persuasum, a se is deduci de sententia potest: cui nihil, facilius, quod per se est perspicuum.

At intemperanti persuasum est voluptates esse persequendas, impotenti non item.

Ergo hic illo de sententia facilius deducitur.

Propositionis ratio. nam & D. Augustinus hoc principio docet, cur Christiani olim religionem suam difficillime deseruerint. Hinc ethnici facile deserunt, statim abnegant, discedunt de sententia: Christiano vero summa & æterna gloria proposita. persuasum est Christiano, ethnico non; non habent enim disciplinam aliquam dereligionē, quæ in opinionē leui erat à maioribus accepta, ea de causa facile poterant depelli. Sic hodie, qui firmiter instituti in præceptis veræ religionis, mille mortes malunt perpeti. Pontificii statim discedunt, malunt viuere confessores, quam mori martyres.

Assumptionis ratio, ἐπι δὲ ὁ μὲν τοῦτος, quia intemperans ita

est affectus & informatus, impotens non item, ut persuaserit, aut non persequendas sibi esse voluptates. Ita autem affectos eos esse, argumento est, quod in intemperante principium sit extinctum, in altero non item. Cur ita? quia principia conseruantur virtute, amittuntur vitio, de quo mox. Iam vero notum est intemperantiam esse vitium, impotentiam non item. Principia autem harum rerum seu disputationem esse extrema seu fines rerum agendarum, ad quos consilia omnia spectent & referantur, notum est ex *lib. 1. cap. 12.* & *lib. 5.* Nam ut in mathematicis *ἀρχαί*, tanquam fundamenta & principia omnium disputationum mathematicarum, quibus non concessis aut positis, ne latum quidem vnguem progredi possint mathematici: ita & in Politicis, extrema rerum agendarum sunt earundem principia. [Verbi gratia turpe est, procedere muliebri veste in publicum, est principium Politicum; nefarium munus afferre parenti.] Dicet aliquis, quid ergo? quid virtus aut vitium ad principia? an alia ratione ea cognosci non possunt, aut teneri ea nequeunt, quam virtute, amitti quam vitio? minime: neque enim principia, ut & in Mathematicis aliisque omnibus disciplinis, ut ratione doceri non possunt, sed vel inductione & sensu, vel usu percipiuntur & tenentur, quod supra explicatum, *lib. 1. cap. 7. in fin.* ita & Politica principia ratione doceri nequeunt, sed virtus est illa, quae principiorum Politicorum notitiam affert & fidem rectumque de iis iudicium: Virtus inquam tam naturalis, quam usu parta seu moralis, qua de re supra *libro 6. capite extremo,* & *cap. 8.* Itaque principia Politica, quia usu & virtute tenentur, ratione vero non docentur, perspicuum est eos, in quibus nulla virtus principia quoque cernere non posse, neque vlla ratione aut disputatione ad meliora perducere; cuius generis est intemperans: contra vero, in quo saluum est principium, neque vitiis plane extinctum, posse eum de sententia dimoueri, & ad meliora perducere, cuius generis est impotens. Arist. igitur confecta hac de principiis digressiuncula, eam accommodat priori disputationi, quae ipsum nos iam fecimus. Is igitur inquit, in quo principium est saluum, atque adeo, in quo virtus, ut de principio recte iudicet, in voluptatibus quid est temperans: in quo perit, est intemperans. In quo denique perturbatio cum recta ratione seu principio configit, idque efficit, ut impotens contra rectam rationem perturbationi cedat, non tamen per-

suaserit plane sibi ita agendum, ut intemperans, is inquam: impotens: qui vero perturbationi non cedit, est continens. Ex his duo hæc sunt summo opere observanda. Alterum in impotente saluum remanere principium, id est, rationem & rectum iudicium non esse vitiatum; qua maxime re, scuso differat impotens ab intemperante. Alterum est, perturbationum in impotente eam quidem esse vim & potestatem: ut abducat impotentem ad facta rectæ rationi repugnans: non tamen ut auferat ipsam rectam rationem, ut impotens persuasum sit, ea esse facienda, &c.

CAP. V T IX.

COMMENTARI I.

In comparatione harum affectionum, quia sæpe mentio est facta permanſionis in sententia, & contra, accuratius de ea re hic explicat, quo dissolvitur quæstio quarta, ad quam & secunda sententia. Hoc igitur primum, quo explicato ad eandem comparationem redit, atque ita duæ sunt summæ huius capituli partes, de posteriore infra, *ἡ δὲ ἐν τῇς*, &c. prior deo fere explicantur: Alterum, de continente & impotente alterum est de iis, qui cum illis cognationem quandam habere videantur.

πότερον ἢ ἐγκρατής.] Quærit igitur, & quærentis more explicat, quod idem & supra quæsitum *cap. 4.* cum priore capite dictum sæpe sit, permanere in sententia intemperantem, neque posse vlla ratione deduci; impotentem vero & illum quidem esse mutabilem & sui se facti poenitere. Quæritur; An continens is sit, qui cuiusq; modi in ratione tam falsa, quam vera, in quovis proposito tam recto, quam pravo perſtet, impotens qui non perſtet. An vero ille quidem, qui in vera ratione & recto proposito, hic in falso & pravo non permaneat. Dissolvit eam quæstionem Aristoteles vsitata distinctione, qua esse aut fieri quid dicimus per se, vel ex eventu per se id vocat, quod aliàs fere *ἀπλῶς* simpliciter & absolute; *ἀπλῶς δὲ λέγουμεν*, &c. qua clausula subindicare videtur id, quod per se, idem esse proprie & vere, alterum non item. Per se autem id dici ait, cuius causa seu natura aliud expetitur; hoc autem quod alterius causa expetatur ex eventu, *ἐκ τῆς*, &c. verbi gratia, exercitatio seu medicamenta, quæ valetudinis causa

falsa expetuntur, sunt illa ex euentu, hæc per se: omnes denique omnium rerum fines & extrema sunt per se, ea quæ ad fines, ex euentu. Ad hunc igitur modum per se & vere continens is erit, qui in ratione aut dogmate vero non falso, atque non proæressi recta & iusta permaneat non succumbens perturbationibus aut voluptatibus: ex euentu autem is continens erit, qui alia qualibet in sententia, etiam falsa pertinaciter inæreat. Contra impotens erit per se, qui de vera ratione & recto proposito voluptatibus aut cupiditatibus detorqueatur facile: ex euentu, qui etiam de qualibet vera licet aut proba sententia desistat. Ratio autem huius distinctionis ab Aristotele quidem prætermittæ hæc mihi esse videtur, quod continentia quædam sit virtus inchoata, impotentia vitium. Ex quo efficitur, vere continentem esse eum, non qui in sententia, vel improba, vel falsa (hoc enim vitiosum) sed qui in vera & virtuti consentanea perseveret. Constantia igitur & permansio in sententia per se laudem non meretur, sed ex euentu: quæ si sit in re laudabili, iam per se est bona; si in vitiosa, iam per se est accusabilis & improba.

ἄλλο δὲ τῶν οἰ τῶν.] Alterum est prioris partis membrum, quo prius velut exemplis explanatur & confirmatur. Est autem hoc de iis continentibus & impotentibus, quorum quosdam non per se, sed ex euentu tales esse iam diximus. De continentibus quidem prius: Sunt, inquit, qui in sententia permaneant, qui Græcis dicuntur ἰσχυρογνώμονες, latine Pertinaces. Nam pernicaces his affines in bonis rebus sæpe dicuntur [pertinaces semper in malis] teste Poëta Pæuuius apud Nonium in verbo *peruicacia* [peruicax & in bona & in mala resumitur] horum [pertinacium] naturam & ingenium eleganter hoc loco depingit Aristoteles. 1. esse eos *δυναίους καὶ οὐκ ἀμυτανίους*, quibus vix aut ne vix quidem persuadere quid possis: cuius generis sunt, qui Græce *ἰδιογνώμονες* eleganter dicuntur, quos puto esse, qui spretis vñtatis, nouam ipsi rem aut opinionem inuenerint, eamque pertinacissime tueantur. [Sunt elegantissima vocabula, non possumus latine dicere.] Hoc enim genus homines esse pertinaces, notum est, de quibus eleganter Aristot. eos ita tueri sua inuenta ait, tanquam leges & *ψήφιοι* & eum imitatur Cic. in *Lucullo*, sed generaliter de omnium Philosophorū decretis seu dogmatis; *quorum*, inquit, *nullum sine scolare prodi potest*. Cum enim decretū

prodi-

proditur, lex veri rectiq; proditur. Et *lib. 2. de si. nobilis*, inquit
est Philosophi sua decreta akdafter tueri [deridet ibi Epicurus
 os.] His Idiognomonibus affines sunt, qui in Magistrorum
 præcepta iurare vulgo dicuntur, quales gravissime reprehe-
 dit Plato in *Theæteto* Heraclitios [Heracliti sectatores] omnia
 mordicus tuebantur, nihil largiebant.] Ex hoc pertinaci-
 um genere sunt & homines indocti & imperiti, utpote qui
 nihil recte factū putent, quam quod ipsi fecerint, inquit Pe-
 tra, atque sint plerumque impudentes, inquit Thucydides &
 p n le audaces, præfracti & pertinaces. Ex eadem classe sunt
 & homines agrestes, seu inhumani, de quibus dictū illud Te-
 rentii verius accipiendum videatur; *homines*, inquam, *remis*
& hominum imperiti, in congressibus morosi & difficiles, de qui-
 bus supra *lib. 4. cap. pen.* nam ut præclare Plutarchus in *vitæ*
 hominem Politicum nulla fere virtus magis decet, quam esse
 patientem, non pertinacem, non solum velle sapere. De Ca-
 tonis quoque pertinacia sæpe conqueritur Cic. suam vero in
 regenda sententia moderationem & pro temporum varietate
 mutationem exponit *lib. 1. epistolarum ad Lentulū*. Socrates
 quoq; à Laërtio dicitur *ἡγεμονεύων* aduersus improbos inf-
 se. Pertinaces igitur sunt illi quidem continentibus simili, ut
 profusus liberali; audax forti, in eo nimirum, quod utraq; in
 sententia perstet, dissimiles tamen, quia cum duabus fere sit
 rebus, ut de sententia discedamus, aut ratione edocti melius
 puta, aut perturbatione victi, nempe voluptatibus aut dolori-
 bus Quod inquam continens non hoc sed illo: pertinax vero
 non illo sed hoc potius modo de sententia discedat. Continens
 namq; perturbationibus resistit, neq; ab iis patitur se deinde
 de vera sententia: persuaderi tamē sibi ratione, si qua ut fir-
 lior afferatur, facile patitur. At pertinaces nullam audigra-
 tionē, qui tamen cupiditatibus sæpe tentantur, & voluptatib.
 abripiuntur & auferuntur. Multos enim videas pertinaces, qui
 de vita potius, ut inquit ille, quam de sententia discedere ma-
 lint, si ratione cum iis pugnes, iudem voluptatū esca aut que-
 stu irretiti, sæpe de sententia desistunt. Ex iis autem pertina-
 cibus qui idiognomones, perspicue nō tam honesti aut recte
 rationis tuendæ causa, quam ob voluptatem aut dolorem seu
 molestiam in sententia perstant. Gaudere namq; hos videas
 tanquam victores, si perstent, neq; refellantur: dolere contra,
 si sua tanquam leges aut decreta abrogentur & euertantur.

Itaque

taque hi non tam continētes, quam similes sunt impotentibus, ut qui perzque voluptatibus & molestiis commouentur. Non sunt igitur pertinaces vere continētes, ut qui ratio tamen non audiant, sed impotentes potius, qui voluptatibus & molestiis commouentur.

εἰς δὲ πρῶτον.] Non vere continentium aut impotentium, alii sunt, qui permaneant in sententia, de quibus dictum: Nunc de iis, qui non permaneant, quod impotentiz quicquid est proprium, qui tamen vere non sint impotentes. Et hi duorum sunt generum. nam si honesta quis voluptate permotus, non perstet in proposito, non propterea erit impotens, qualis fuit Neoptolemus, de quo & hic & sup. dictū c. 2. ubi de quætionibus. Is namq; intemperās, improbus aut vere est impotens, nō qui honestas, sed qui turpes voluptates persequatur.

ἐπὶ δὲ ἐν τῷ.] Alterum est genus non permanentium in ratione, qui & ipsi tamen non vere sint impotentes, vitiosi licet; quare à prioribus differunt. Hi sunt qui minus quā oporteat, voluptatibus corporis capiuntur, ne honestis quidem & rectæ rationi cōsentaneis, stupores potius quā homines & *αἰσῶδης* res, de quibus sup. lib. 3. in fin. dictum est, ubi tamen de iis, qui perfectio iam habitū, hic qui inchoato sint præditi. Hi igitur ab ratione discedunt; neq; tamen vere sunt impotentes, quia non ob nimias, illi ob nullas voluptates rationem deserant. Iam vero, quia hi duo, alter ob nimias, ut dictū, alter ob nullas voluptates, neuter certe in recta perstet ratione: continens inter hos duos, velut medius est interiectus & perstat, neq; mutat *ἐν τῷ*, nempe, neq; ob nimium, quod facit vere impotens, neq; ob parum, quod facit alter, sed perstat potius in ratione, namq; sequitur, neq; in hanc, neq; in illam partem voluptatibus aut cupiditatibus detorquēdus. Est igitur, ut aliz virtutes, & continentia mediocritas quædam, inter impotentiam, ut nimium & stuporem inchoatū, ut parum, interiecta. Quatum trium affectionū, quia media perspicue est bona & laudabilis: cæteras duas inter se contrarias malas esse, ut & vulgo habetur *φειροται* & accusabiles necesse est. Hatū tamen altera, quia in paucis reperiatur, & vix appareat (rari namq; sunt, quos nulla attingat voluptas, quod sup. dictū lib. 3. ubi de stupore) ea re fit, ut & nomine vacet, & non tam huic quā alteri: quæ impotentiz, vulgo videatur contraria esse cōtinentia, quædem de temperantia & intemperantia accidere hic ait Arist. & sup. explicuit lib. 3. latius.

ἐν τῇ δὲ κατὰ τὴν ὁμοιότητα.] Altera huius cap. parte, rursus & comparatione harum affectionum temperantiæ & continentiæ, intemperantiæ & impotentiiæ, de qua & modo agi cœpit. Vulgo, quod & sup. c. 4 dictum, qui temperantes, dici quos solent continentes, confusis nominibus. Hoc, inquit Anit. similitudine accidit, vt multa alia, de quibus sup. lib. 3 vbi fortitudine & alibi, multi dicuntur fortes propter similitudinem, qui tamen non sunt. Nam vterque versatur eadem in corporis videlicet voluptatibus, vterque rectæ rationi congruenter. Hactenus igitur conueniunt: differunt tamen. Summū, quod continens cupiditatibus seu perturbationibus afficiatur. Temperans vacet omnibus perturbationibus, quod & supra dictum cap. 2. *quasi 3. & c. 4.* & mox ex Plutarcho dicitur. Deinde quod temperans nulla delectetur turpi voluptate quæque rectæ rationi aduersetur: continens vero delectetur illa quidem, sed non superetur. Sic igitur continens & temperans conueniunt & differunt, qua de re mox latius. Contra & intemperans & impotens aliqua ex parte sunt similes. nam & hi in materia consentiunt, vterq; corporis voluptates persequitur: differunt tamen, quod intemperans corrupto iudicio eas sibi persequendas plane arbitretur, impotens non item. Vt autem summā vniuersæ prioris disputationis faciamus, quod quidem ad similitudinem & dissimilitudinē harum affectionū pertinet: intemperantia quidem est cum prozressi, impotentia non item cap. 3. 4. 6. 7. illa vacat cupiditatibus, hæc perturbatur. Sic & temperantia tota est tranquilla, cōtinentia non ita, cap. 4. & 7. illa putat voluptates etiam turpes persequendas, atque adeo sibi iam persuasit, hæc non item, cap. 3. 8. & 9. illa gaudet, hæc dolet in voluptatibus persequendis, Sic & temperans plane aspernatur turpes voluptates, cōtinens non plane aspernatur cap. 9. illa deterior & nequior est, quam hæc cap. 7. & 8. illa insanabilis, hæc contra cap. 8. & 7. illa immutabilis, hæc contra cap. 8. illa perfectum vitium, hæc inchoatum, cap. 8. 9. 10. illa principio, id est, recta ratione penitus est orbatā, hæc non item cap. 6. & 8. Plutarchus in libello de virtute morali copiose de hac affinitate, & dissimilitudine harum affectionum explicat: namq; temperantiā quidem rationem habere, quæ plane dominetur perturbationibus, volentibus & parentibus: continenti autem rationem perturbationibus imperare tanquam equis indomitis, & quibus freno sit opus, inquit,

inquit; eaque re, quia inquam in illa cupiditates plane rationi
int accommodatae, in hac non item, illam quidem perfectam
esse virtutem, hanc inchoatam, eandemque esse rationem in-
temperantiae & impotentiae, quas tam rebus & factis, quam
dictis & oratione inter se discrepare, factis quidem, quod in
impotente ratio vincatur à perturbationibus, in intemperan-
te ne repugnet quidem: in illo ratio cupiditates sequatur, sed
contradicens, in hoc adiuuans & consentiens: ille doleat. hic
gaudeat peccatis; inuitus quidem ille, hic volens. Sic & in
dictis, intemperans quidem ait: *Ede, bibe, lude, cras esum mo-
rebitur.*

At impotens:

Video meliora, probosq, deteriora sequor.

Videantur & aliorum Poëtarum apud Plutarchum testi-
monia. Obseruandum est autem & hoc capite afferri & aliam
impotentiae & continentiae diuisionem; alteram namq; esse
per se & simpliciter, alteram ex euentu. Atque ita, vt & huius
rei summam faciamus, duz sunt continentiae diuisiones, im-
potentiae tres. Continentia namque partim est absolute &
proprie, partim cum adiunctione *cap. 4. & 5.* Rursus partim
est per se, partim ex euentu, *hoc cap.* Impotentia vero est & illa
partim absolute, partim cum adiunctione, & hoc quidem bi-
fariam. Nam impotentia partim est humana, partim beluina,
partim denique morbosa. Humana rursus partim est absolute,
partim cum adiunctione, atque ita pars quaedam huma-
nae impotentiae est simplex & absoluta: ceterae omnes sunt
cum adiunctione, supra *cap. 4. & 5.* Rursus impotentia par-
tim est temeraria, partim imbecilla *cap. 7.* Est denique vel per
se, vel ex euentu *hoc cap. & c.*

CAPUT X.

COMMENTARI.

ἡ δ' ἀμειψόμενοι καὶ ἀνεκτῇ.] Duo potissimum hic afferun-
tur: prius de cognatione aut disiunctione prudentiae & im-
potentiae, alterum de bonitate impotentiae & vitiositate. Priore
quidem membro explicatur quaestio sup. *cap. 2* exposita, sic-
rine possit, vt vnus idemq; sit prudens & impotēs: & non pos-
se quidē, docet duabus rationib. Prior est, quia prudens nemo
fit, nisi vir bonus, de quo supra *lib. 6. cap. ult.* Impotentem a.

vitiosum

vitiosum esse aliqua ex parte, notum est, & mox explicabitur ubi de bonitate & vitiositate. Altera ratio, quia prudens is est, qui quæ sint agenda, norit dūtaxat, sed practicum quoque, hoc est, agere & ipsum oportet, de quo & supra *lib. 6. A.* impotens videt & nouit meliora, non tamen agit, sed sequitur deteriora, de quo supra *cap. 3.* Cæterum etsi vnus idemque prudens & impotens esse nequit, potest tamen vnus idemque esse impotens & *δαρδς* callidus, vaser & solers, cui, quia ex prudente magna est cognatio, existimauerant alii, impotentem posse esse & prudentem, sed perperam. Nam differunt solers & prudens, non quidem ratione materiæ; vterque namque in rebus est agendis, *ἐν τοῖς πρακτοῖς*, sed *ἐν θεωρητοῖς* & consilio. nam prudens semper bonum spectat scopum, solers vero semper, vt supra dictum *lib. 6. ca. vlt.* Ex his perspicitur, quod supra latius est explicatum *cap. 3.* Impotentem scire quidem, quæ sint agenda, quæ sint facienda, non tamen ita scire, vt & ad vsum scientiam accommodet: *non scit*, inquit Aristoteles *ἢ ἐκείνῳ*, sed est tanquam ebrius aut dormiens. nec contemplari est agere. Sit igitur & non sit pro discrimine habitus & vsus; qua de re supra.

καὶ ἐκ τούτου μὴ πτόνον.] Hic alterum sit membrum, quo docet, impotentem non esse perfecte vitiosum, hac ratione, quia absque prozeffi: nullum autem vitium constat esse absque *ἐν θεωρητοῖς* supra *lib. 3. cap. 4.* *ἢ οὐκ* non est igitur cum prozeffi impotens, mala vtrique & improba. quia tamen sponte & solens quodammodo, id est, generaliter, nō singulariter (de quo supra *cap. 3.*) ea re est, inquit, *ἢ μετρίῳ* semimalus. Admagit impotentem quoque non esse iniustum, quia fraude & insidiis non vtatur, quod & supra dictum *cap. 6.* Cur ita? nam impotens est omnis vel temerarius vel imbecillus: ille non consultat, hic consultat quidem, sed in consultatione non perstat. neuter igitur vere consultat. At fraudes, insidæ, & doli absque disputatione & deliberatione non fiunt. Formula:

In quibus non est consultatio, in iis nec fraus, & proinde nec iniuria.

At in impotente nulla vere est consultatio, de quo supra cap. 3. in fin.

Ergo in impotente neq, fraus neq, erit iniuria.

Quare eleganter Aristoteles, impotentem comparat ciuitati, cuius

nius bonæ quidem & præclaræ sint leges & instituta, quarum tamen vix vlla vtatur. Quemadmodum & Anaxandrides (de cuius comici morosa senectute Athenæus *lib. 9*) in Athenas illudens: *Vrbs, inquit, deliberat, cui leges non sunt cura.* Huic gitur ciuitati similis est impotens; at vere improbus ei ciuitati est similis, quæ legibus illa quidem vtatur, sed malis & improbis.

ἢν δὲ ἀνομία.] Hoc supra explicatum *cap. 7.* quod videlicet impotentia cernatur in iis voluptatibus, quas plærique mortales possunt reprimere, non in voluptatibus, quibus interdum boni obistere nequeunt, sed etiam in iis, vbi plæraq; pars & multitudo se continere potest. Continens, vbi plærique se non continent, ille tamen se continet.

Διατρίβει δὲ τῷ.] Etiam hic de impotentia vitiositate, verum prius, impotentiam cum vitio, hic impotentia generatim se comparat. nam cum sint duo, temerarium vnum, alterum imbecillum, ait temerariam imbecilla esse meliorem & sanabiliorem. Ratio est, quia hæc sit cum deliberatione, illa non item, sed hoc & supra explicatum *c. 7. in fin. & 8.* Rursum impotentes consuetudine iis, qui natura, de quo discrimine supra *cap. 5.* item esse sanabiliores & meliores. Ratio hic affertur, quod natura difficillime, & ne vix quidem ex vi possit, consuetudo contraria consuetudine tolli possit. nam naturam difficilius tolli quam consuetudinem, cum per se est clarum, tum ex eo, quod & hoc ipsum, cur consuetudo difficulter plærumque tollatur, ex eo fieri dicatur, quod pene altera sit natura, & in eam tandem abeat, vt eleganter Euenus Poëta ait: cuius hic versus hac de re, & alios eiusdem *libro 2. Eudem. cap. 5. & lib. 1. Rhet.* affert. Certe hac ipsa ratione Aristoteles in *Magn. lib. 2.* docet, intemperantiam impotentia esse deteriore, quod illa sit velut naturalis vitiositas, hæc consuetudine parata, &c.

CAPVT XI.

COMMENTARI.

Virtutibus & vitiis, iis videlicet, quæ proprie ad Ethicam pertinent, absolutis; tractatus de voluptate & amicitia incipit.

ἄρτι δὲ ἡδονῆς καὶ λυπῆς.] Adhuc explicatum est de virtutibus tam morum, quam rationis, tam perfectis, quàm inchoatis.

vitiosum esse aliqua ex parte, notum est, & mox explicabitur ubi de bonitate & vitiositate. Altera ratio, quia prudens is est, qui quæ sint agenda, norit dūtaxat, sed practicum quæque, hoc est, agere & ipsum oportet, de quo & supra lib. 6. impotens videt & nouit meliora, non tamen agit, sed sequitur deteriora, de quo supra cap. 3. Cæterum etsi vnus idem prudens & impotens esse nequit, potest tamen vnus idem esse impotens & *δειδύς*, callidus, vaser & solers, cui, quia æ prudente magna est cognatio, existimauerant alii, impotentem posse esse & prudentem, sed perperam. Nam differunt solers & prudens, non quidem ratione materiæ, vterque namque in rebus est agendis, *ἐν τοῖς πρακτοῖς*, sed *ἐν αἰσθητοῖς* & consilio. nam prudens semper bonum spectat scopum, solers semper, vt supra dictum lib. 6. ca. ult. Ex his perspicitur, quod supra latius est explicatum cap. 3. Impotentem scire quidem, quæ sint agenda, quæ sint facienda, non tamen ita scire, vt & ad vsum scientiam accommodet: *non scit*, inquit Aristoteles, *ὅτι ἐκείνῳ*, sed est tanquam ebrius aut dormiens. nam contemplari est agere. Sit igitur & non sit pro discrimine habitus & vsus; qua de re supra.

ὅτι ἐκείνῳ μὴ πρὸς πόνον.] Hic alterum sit membrum, quo docet, impotentem non esse perfecte vitiosum, hac ratione, quia & absque prozeffi: nullum autem vitium constat esse absque *αἰσθητοῖς* supra lib. 3. cap. 4. *ὅτι* non est igitur cum prozeffi impotens, mala vtrique & improba. quia tamen sponte & solens quodammodo, id est, generaliter, nō singulariter (de quo supra cap. 3.) ea re est, inquit, *ἡμιπρόνους* semimalus. Admagis impotentem quoque non esse iniustum, quia fraude & insidiis non utatur, quod & supra dictum cap. 6. Cur ita? nam impotens est omnis vel temerarius vel imbecillus: ille non consultat, hic consultat quidem, sed in consultatione non perstat. neuter igitur vere consultat. At fraudes, insidæ, & doli absque disputatione & deliberatione non fiunt. Formula:

In quibus non est consultatio, in iis nec fraus, & proinde nec iniuria.

At in impotente nulla vere est consultatio, de quo supra cap. 3. in fin.

Ergo in impotente neq; fraus neq; erit iniuria.

Quare eleganter Aristoteles, impotentem comparat ciuitati, cuius

cuius bonæ quidem & præclaræ sint leges & instituta, quarum tamen vix vlla vtatur. Quemadmodum & Anaxandrides (de cuius comici morosa senectute Athenæus *lib. 9*) in Athenas illudens: *Vrbs, inquit, deliberat, cui leges non sunt cura.* Huic igitur ciuitati similis est impotens; at vere improbus ei ciuitati est similis, quæ legibus illa quidem vtatur, sed malis & improbis.

ἴπ δὲ ἀποροία.] Hoc supra explicatum *cap. 7.* quod videlicet impotentia cernatur in iis voluptatibus, quas plerique mortales possunt reprimere, non in voluptatibus, quibus interdum boni obistere nequeunt, sed etiam in iis, vbi plerique pars & multitudo se continere potest. Conticens, vbi plerique se non continent, ille tamen se continet.

Διαπορίη δὲ τῶν.] Etiam hic de impotentiz vitiositate, verum prius, impotentiam cum vitio, hic impotentiz genera inter se comparat. nam cum sint duo, temerarium vnum, alterum imbecillum, ait temerariam imbecilla esse meliorem & sanabiliorem. Ratio est, quia hæc sit cum deliberatione, illa non item, sed hoc & supra explicatum *c. 7. in fin. & 8.* Rursus impotentes consuetudine iis, qui natura, de quo discrimine supra *cap. 5.* item esse sanabiliores & meliores. Ratio hic affertur, quod natura difficillime, & ne vix quidem ex vi possit, consuetudo contraria consuetudine tolli possit. nam naturam difficilius tolli quam consuetudinem, cum per se est clarum, tum ex eo, quod & hoc ipsum, cur consuetudo difficulter plerumque tollatur, ex eo fieri dicatur, quod pene altera sit natura, & in eam tandem abeat, vt eleganter Euenus Poëta ait: cuius hic versus hac de re, & alios eiusdem *libro 2. Eudem. cap. 5. & lib. 1. Rhet.* affert. Certe hac ipsa ratione Aristoteles in *Magn. lib. 2.* docet, intemperantiam impotentia esse deteriore, quod illa sit velut naturalis vitiositas, hæc consuetudine parata, &c.

C A P V T X I.

COMMENTARI.

Virtutibus & vitiis, iis videlicet, quæ proprie ad Ethicam pertinent, absolutis; tractatus de voluptate & amicitia incipit.

ἄρτι δὲ ἡδονῆς καὶ λύπης.] Adhuc explicatum est de virtutibus tam morum, quam rationis, tam perfectis, quàm inchoatis:

ris:qua confecta explicatione, videri poterat perfecta omnis de moribus tractatio. Verum, vt ea tamen perfectius abiciatur & plenius: duo præterea explicanda suscipit his libris Aristoteles, de voluptate & amicitia Et de voluptate quidem explicandum fit in his libris *initio cap. 11.* huius rationis affert. De eadem & infra *libro decimo primis s. capitibus* explicatur, & in *Magn. libro secundo & capite septimo.* Quæ explicatio de voluptate vt melius intelligatur, præter interpretes videantur ex veteribus Plato in *Philabo*, *Protagora*, & *libro nono de Republica*, sed maxime in *Philabo*, quem totum Dialogum hic refellit Aristot. [plus enim quam 20. Dialogos Platonis, his libris Ethicorum & Politicorū refellit Aristot.] *libro 2. τῶν ἀπομνημονεύματων.* Cicero *lib. 1. & 2. de fin. & 3. Tuscul.* Ex recentioribus Marsilius Ficinus *lib. de voluptate.* [præclarus liber, adolescens scripsit, satis longus copiosus ille omnia Aristotelis contra Philabum refellit] Erasmus in *colloquio extremo*, & Flamminius, nobilis Italus [Duos habuit elegantes Italia Philosophos, Flamminium & Vincetium Magium, hi scribunt eleganter, reliqui sunt barbari] in libris de voluptatibus omnium pulcherrimis. Aristotelis autem de voluptate disputatio, duas in partes secari potest quarum in priore, quæstiones & controuersie, altera explanationes, vsitato Aristoteli more, exponantur. Et quidem hoc capite de priore agitur.

ὅτι δὲ ἀδύνατον. Quia quæri poterat [Aristoteles non solet alienum admiscere suis disputationibus, quod imperiti Dialectici faciunt, qui nesciunt, quid quoque loco dicendum, cum incipiunt tractationem de moribus, addūt Theologica, Physica, ita confundunt artes. Aristoteles itaque, quando nouum orditur, quæstionem mouet, an sit aliena disputatio, priusquā ad rem accedat de methodo præmittit, & de voluptate agendum etiam in his libris ostendit] quæri, inquam, poterat, an disputatio de voluptate ad Politicam scientiam, quæ his libris explicatur, pertineat, aut certe de ea hic sit explicandum quoque, id initio monet. Et quidem de voluptate quoque in Politica explicandum esse docet duabus rationibus, quas & infra *libro decimo, capite primo*, & in *Magn. libro 2. cap. 7.* iterat. Prior est, quia ea quæ ad finem seu de summo bono explicare proprium sit Politici, quod supra est demonstratum *lib. 1. cap. 2. & 2.* Atqui voluptas vel ipsa est beata vita multorum iudicio,

elo, vel hzc certe absque illa esse nequit, quod infra maxime
lib. 10. copiose explicabitur. Formula :

De beata vita seu sine explicare, est Politici [non ut barbari loquuntur Ethici.]

Voluptas autem est vel beata vita, vel certe cum ea.

Ergo & de voluptate agendum est Politico.

Et hoc est, quod ait, ὅτι τὸ τέλος ἀρχαίων. vbi quod ait, ex fine censerī quid bonum, quid rursum sit malum, explicatum est supra lib. 1. in princ. & lib. 3. vbi de voluptate [cap. 5. ni fallor, quod nemo possit scire, an aliquid sit rectum, an prauum : an turpe, an honestum, an bonum, an malū : nisi ex ipso fine. Fine proposito bono & honesto, statim diiudicamus, an eius postea facta collinient ad scopum tanquam ad finem : mala vero ἀναρτήτα proposita, malæ sunt actiones] & lib. 6. cap. pen. & ult. Altera ratio, ἐπὶ δὲ καὶ τῶν ἀναγκαίων, qua docet Aristot. non tantum vtile esse politico de voluptate disputationem (quod prior voluit ratio, qua sola veteres Philosophi sunt vsi, teste Aristotele lib. 2. Magn. cap. 7.) sed etiam necessariam, quia virtutes & vitia in voluptatibus, & doloribus moderandis, tanquam in materia versari supra explicatum, lib. 2. cap. 3. & alibi. Quare vt virtutum & vitiorum, de quibus in his libris potissimum agitur, cui & natura melius cognoscatur, de voluptatibus profecto & molestiis agendum fuit. Formula :

Quæ ad virtutes & vitia pertinent, his in libris sunt explicanda.

Voluptas autem & dolor, vt materia virtutum & molestiarum, ad has pertinent.

Ergo hic explicanda.

Subindicat & tertiam rationem infra lib. 10. quia de voluptate disputatio ad vitam humanam pertineat. atqui notum est ex prioribus his libris explicari philosophiam humanam. Quærunť autem interpretes, cur de voluptate Aristot. partim hoc libro, partim lib. 10. & non potius omnia vno eodemque loco explicarit. Respondēt, dissimili hoc factum ratione. nam hoc lib. de voluptate explicandū fuisse, tanquā de materia & strato continentiz & impotentiz : tollerantiz & mollitiz, de quibus priore huius lib. parte est explicatū. At lib. 10. quo lib. de beatitud. differere constituerat, ea parte de voluptate explicat, qua videat vel esse ipsa beatitudo vel ei⁹ certe comes. verū

meo quidem iudicio melius fuerat, vno in loco omnia complecti, quod ipsum & in *Magn.* ipse fecit Aristoteles, & nihil in *Eudem.* Quare vel hoc affecturus esset Aristoteles, ne iterationibus (pluraque enim, quæ hic, ibi iterantur) longior esset, & obscurior.

διὸ καὶ μαχόμενοι.] Quod dictum beatitudinem esse cum voluptate, vel ipsam potius quorūdam iudicio voluptatem (quæ de re infra copiose *lib. 10.*) leuiter hic verbi Græci notatione confirmat. nam Græcorum μαχόμενοι, dictum quasi μαχόμενοι, seu propius quasi μαχόμενοι, παρὰ τὸ χαίρειν, & particula με, αὐξητικὴ auger & affirmat magis.

ταῖς μὲν εἰς δεξιὰ.] Exposito breuiter ordine, nunc ad rem. Affert igitur tres dissimiles de voluptate sententias philosophorum suæ ætatis. nam esse quosdam primum, quibus nulla voluptas bonorum in numero habenda videatur, neque per se, neque ex euentu (hoc infra explicabitur capite proximo) quibus inquam non idem videatur bonum & voluptas, & εἰς δεξιὰ τὸ αὐτὸ. nam hæc à Platone sumpta est phrasus in *Philæbo.* [callidissimus omnium Philosophorum Aristoteles] Esse & alios, quibus voluptates partim bonorum habeantur in numero, partim non item, hoc est, qui voluptates alias faciunt bonas, alias vitiosas. Esse denique, quibus voluptas bonum quidem esse videatur, sed non optimum. In his tribus confirmandis & refellendis vertitur tanquam in cardine tota Aristotelis disputatio. non habet hanc rationem Methodicam Aristoteles, quam Stoici. Omnis disputatio à definitione proficiscitur: An vero in omnibus libris exordiendum à definitione. Pulcherrima pars Dialecticorum librorum μεθ' ἡμῶν periit in Aristotele, & nunc in scholis.

ὅλως μὲν εἰς.] Hoc loco priores sententias suas quamque rationibus deinceps ordine confirmat, sed postea non refellit. Nam voluptatem in bonorum non esse numero, sex confirmat rationibus hoc quidem loco; duabus aliis *lib. 10.* duabus denique aliis in *Magn. lib. 2. cap. 7.* quæ rationes certe principes [primariæ, potissimæ, vt vulgo] ex Philæbo Platonis sunt petitiæ, quem hac disputatione refellendum Aristoteles sibi sumpsit. Prima ratio, quia voluptas omnis est ortus [γένεσις, generatio barbari. Cicero vertit ortum semper.] Formula:

Omne bonum est perfectum seu ad finem & perfectionem pertinet, hoc supra explicatum lib. 2. c. 4. aut 5.

Nihil

Nullus autem ortus est perfectus, seu (ut hic ait Aristoteles) fini non est cognatus, à fine est remotus.

Ergo nullus ortus est in bonorum numero.

Assumptionem confirmat Aristoteles exemplo domus. nam ut ædificatio nulla eadem est cum domo, seu non est domui absolutæ cognata, sed ab ea remota: ita & nullus ortus fini est propinquus & cognatus. Nam ædificatio est ortus ipsius domus. Confirmari eadem assumptio potest, alioqui per se facilis, quod rei finis seu perfectio omnis, alia profecto est à cōfectione seu factione ipsius rei seu molitione. Atqui ortus est molitio, pergens & tendens ad perfectionem & finem rei. Non est igitur ortus in bonorum numero, quia non perfectus. Iam vero voluptas ex horum sententiâ Philosophorum nihil est aliud, quam ortus ad naturam, qui sensu percipitur, de qua definitione Platonis proximo capite, ubi & hanc & Aristotelis veriore voluptatis definitionem explicabimus, dicetur. Formula:

Nullus ortus bonorum est in numero.

Voluptas est ortus.

Ergo non est in bonorum numero.

Hæc præcipua ratio, qua nitebatur Plato in *Philabo*, reliquæ sunt faciliores & magis populares.

[*ἢ ὁ σώφρων.*] Altera ratio, quia temperans voluptates fugiat. Formula:

Quod vir bonus fugit, non est bonum.

Voluptatem fugit temperans vir bonus.

Ergo voluptas non est bonum.

Quæ bona, expetuntur à bonis, & quæ mala, vitantur à viris bonis. Sic temperans ille, qui se continet à voluptatibus, fugit voluptates.

[*ἢ ὁ σώφρων.*] Tertia ratio, quia vir prudens expetat & persequatur indolens seu indolentiam, non vero iucundum seu voluptatem. nam, ut est apud Platonem in *Philabo*, res omnes vel sunt iucundæ, vel molestæ, vel neutrae seu mediæ, & has duntaxat persequi prudentem, hoc loco ait Aristoteles, ut cui satis sit abesse à molestiis & doloribus, medio statu cōtensus. [Vir enim prudens non quærit istas delitias, satis habet, si potest se tueri, ne sit in molestiis & calamitatibus, non cupit dolores seu asperas res, cupit medium statum.] Itaque voluptas, ut quam prudens, qui idem & vir bonus esse debet

[hinc nullus vir prudens, quin sit vir bonus] ut supra dictum
lib. 6. cap. ult. non persequatur aut expetat.

ἡν ἰμπίδιον.] Quarta ratio, quia voluptas menti & sapientiz sit impedimento, & quidem quo maior, eo maiori: quod videri licet in rebus Veneris, quarum voluptate captum videmus, nihil mente præclari agere aut cogitare posse. nam & Cicero *de senect.* *impedis enim consilium voluptas* [consilium apud veteres mentem, rationem apud Ciceronem significat sæpe] *rationi inimica, ac menti*, ut ita dicam, *perstringit oculos*, & Plato *lib. 8. Politia de voluptate*: *βλαβερὸν μὲν, &c.* id est, nocet quidem corpori voluptas, sed & animo, *ὡς πρὸς τὴν ψυχὴν, καὶ ὡς τὸ σωφρονεῖν* scilicet ad sapienter & modeste vivendum. Impedit igitur mentis actiones, seu *θεωρητικὰς* voluptas. Impedit & *πρᾶξις*, id est, non solum rebus contemplandis, sed rebus quoque agendis impedimento est voluptas. Quod cum per se perspicuum est, cum ex omnibus omnium gentium historiis intelligi potest. Nam Romanos & Lacædæmonios voluptatibus minime deditos, maxime in rebus gerendis excelluisse, notum est. Nam & Martem ipsum belli Deum fingunt Poëtæ voluptatis vinculis à Vulcano interitum, nihil præclari gerere potuisse. Exemplo & illustrent Persæ, de quibus Xenophon *libro octavo de disciplina* Cypri Imperium enim totius orbis tenuerunt, omissa verè vita postquam se voluptatibus Medorum dedissent, exuti omnibus imperiis. Idem Romanis accidit. Postquam enim voluptates sectari cœperunt, Gotthi, Longobardi, Franci, & aliz Germanicæ nationes, exuerant eos omni imperio. Luxuriam cœpit pullulare in occidentali parte, etiam in Germania. Locus hic est pulcherrimus.

ἡν τίχην ἑδουμία.] Quinta ratio, quia voluptatis ars nulla est: voluptas arte non paritur, sed natura potius Formula:

Quicquid bonum, arte efficitur seu paritur, artu est opus.

Atqui voluptatis nulla est ars.

Ergo non est in bonorum numero.

Propositionis ratio, quia bonum recti rationi (quam artem dicimus) ut sit consentaneum, oportet, & hac quidem ipsa ratione in *Gorgia* Plato docere conatur Rhetoricam, quia non tam sit ars, quam peritia quædam seu usus, non esse in bonorū numero habendam, quem tamen Platonem Aristides Rhetor

in 2. orat. aduersus Platonem refellit. [Hic. n. scripsit 3. quibus defendit Rhetoricam aduersus Platonem] neque verum esse, nihil esse bonorum in numero habendum, nisi quod ab arte proficiatur. Nam vt vaticinia furore à Pythiis prodita, non arte aut meditato, bonorum tamen etiam in numero, etiam optimorum & diuinorum esse, nemo negare audeat. Verum Aristidi responderi potest, hic agi de bonis humanis, non de diuinis, non de bonis quæ extra rationem & supra hominem, sed de iis, quæ rationi consentanea & naturalia, quærimus. Assumptionis ratio ab Aristotele prætermissa, hæc est, quod voluptatis nullæ extant aut reperiuntur artes.

ἢ τὰ πῦρ.] Sexta ratio, quia voluptates, & pueri & pecudes persequuntur, siue vt in Magn. ait Aristoteles, quia voluptates sint tam in improbis, quam in bonis, in pecudibus denique & beluis. Formula:

Bonum non est commune improbis aut beluis.

At voluptas etiam communis in eis est.

Ergo non est bonum.

Et hæc quidem sex sunt rationes huius loci: sunt & aliam quatuor. nam in Magn. & hæc affertur, quia voluptas optimum aut summum bonum esse nequeat, quæ ratio meo quidem iudicio valde infirma & imbecilla videtur. multa namque videas, quæ tamen non sint optima, vt bona corporis & fortunæ sunt bona, non tamen optima. Deinde, quia voluptates etiam quædam sint vitiosæ. Ergo voluptas non est bonum. Quod autem bonum, nunquam vitiosi naturam inducere potest. In libro autem 10. infra hæc afferuntur. 1. quia voluptas est qualitas, scilicet non natura. 2. quia voluptas est infinitum quiddam. [Capit enim magis & minus, intentionem & remissionem] quæ rationes eo loco explicabuntur. Ex his autem decem rationibus tres familiam ducunt [sunt κυριώταται summæ] prima, quarta, & vltima: eaque re in iis explicadis, vt quas & Plato in Philabo potissimum attulerit, omnis Aristotelis consumitur opera.

τὸ δὲ μὴ πῖος.] Altera hæc est de voluptate Philosophorum sententia, existimantium, voluptates partim esse honestas, & in bonorum numero, partim turpes & vitiosas. Rationem afferebant (quam proximo capite refellit Aristoteles) Sententiam enim non refellit, sed confirmationem eorum & disputationem ostendit esse vitiosam: quia iucunda morbum &

pestem se penumero afferant; Hinc res etiam optimæ interdum nocent. Scientiæ nocent, quando quis se nimis mactat studiis, accersunt quandoque & morbum. Ergo scientiæ partim vitiosæ, partim &c.

ὅτι διὰ τὸν ἀρετὸν.] Tertiæ de voluptate sententiæ ratio & confirmatio hic affertur breuiter, quia voluptas sit ortus, non finis seu perfectio. Formula:

Summum bonum est τέλος, quadam perfectio & finis.

[τέλος latine reddi nō potest, propterea Varro semper retinuit τέλος, Cicero dicit finem.]

Atqui voluptas non est τέλος.

Ergo non potest esse summum bonum.

Hoc argumento concidunt omnes disputationes Epicuri, quæ post Aristotelem extiterunt. Cicero refellit Epicuri argumenta duo, in lib. 1. de Fin. cum Epicurus dicit voluptatem bonum summum. Verum de hac sententiâ, in qua Aristotelis ætate erant Aristippus & Eudoxus [Socratis discipuli. Stoici enim centum annos primum nati post Aristotelem.] Et postea Epicurus infra copiose lib. 10. & capite proximo, nonnihil tamen attingit. Nam lib. 1. & 2. de fin. ibi breuiter explicabimus lib. 3. de virtutibus, & 4. lib. primo explicauimus. Ciceronis lib. 6. & 7. de Aristotelis instituto eum in grauioribus primum videre, quæ in controuersiam soleant reuocari, de re tractanda: Deinde quæ vulgo dici soleant, hoc fecit hoc quoque loco, iam subiungitur refutatio & explicatio, &c.

CAPVT XII.

COMMENTARI I.

Ὅτι διὰ συμβαίνει ἅλ' ἐκ τῶν.] Hæc altera est huius de voluptate tractationis pars: quæ & ipsa perspicuitatis gratia bimembris constituitur. Priore namque membro, de quo hoc capite, quæ priori parte sunt allata, omnia breuiter refelluntur: altero (de quo proximis duobus capitibus) eadem latius refelluntur & explicantur. Reprehendendis autem iis [hoc est, dum Aristoteles ea quæ hætenus priore disputationis parte sunt allata, reprehendit] voluptatis quoque diuisiones & definitiones affert & expiicat.

πρῶτον μὲν, ἰπὴ τὸ.] Affert primum voluptatis diuisionem:
nam

nam aliam esse absolute & vere, aliam cōparate, seu huic aut illi, nō omnibus. Qua quidē partitione opus fuit, propterea q̄ q̄stio sit, An voluptas bonorū in numero sit collocāda. Atqui bonū nō est vnus modi, sed vel est absolute & simpliciter, vel alicui. Itaq; vt q̄stio intelligat princeps, distinguenda fuit voluptas. Ratio aut hui⁹ partitionis & origo ex boni distinctione sumitur. Boni namq; vim & naturā sequuntur & imitantur habitus & naturæ, & p̄inde motiones quoq; & ortus, proinde deniq; voluptas [scilicet imitatur rationē boni.] Verba hæc sunt physica, natura, habitus, motus & ortus. Notū est aut ex physicis, motū & ortum esse tanq̄ progressionem seu *ἐκπαισιν* inchoatas ad naturas seu res ipsas & habitus. Priores his esse illas *ἐκπαισιν*, has esse velut *τέλος* & perfectiones quasdam, illas imperfectiones. Iā vero voluptas in illis poni solet ab aduersariis, qui voluptatem dicant esse ortum seu motum, non vero naturam seu *ὑπόστασιν* & habitū. Hinc Plato dicit, voluptates nō esse *ὑπόστασιν*, neq; *φύσιν*, neq; *ἔξιν*, dicit esse imperfectū, motum, ortum, quo tendatur in perfectionem, hoc est, in habitum. Cur autem boni naturam aut dissimilitudinem hæc quatuor imitetur, hæc est ratio, quia (de natura & habitu hæc est ratio, nam de motu & ortu, ex quibus priora duo manant, eadem postea perspicui poterit.) quia, inquam, naturæ seu res & habitus ad bonum omnes feruntur, eiq; se accommodant. Est igitur voluptas, utpote ex illorum sententia motus seu ortus, partim absolute, partim nō item, sed alicui modo. Absolute est ea, quæ vera dicitur voluptas, & eadem est omnibus, vt quæ ex virtutibus aut bonis actionibus capitur. Altera est verbi gratia ea, quæ vel in ægrotantibus aut fame aut siti laborantibus, aut scabie titillatis esse solet. Et hæc quidem voluptates posteriores Aristoteli mox duorū sunt generum. Nam vel sunt eæ simpliciter quidem malæ & vitiosæ, sed huic aut illi non item, quin potius optabiles & expetendæ huic vel illi: cuius generis voluptates sunt beluarum & hominum improborum. Alteræ sunt, quæ nō quidem sint expetendæ huic aut illi, præterq̄ exiguo tempore: huius generis sunt voluptates, potus, cibi, veneris, medicamentorum, ægrotantium, hydropicorū, melancholicorum, sceminarum carbones & cretas adamantinū, citta laborantiū. hi namq; eas voluptates expetunt illi quidem, sed dum vel siti aut fame, vel morbo laborant, alias non item. Veræ namq; & absolutæ voluptates ex-

petuntur ab omnibus. Sunt homines, qui delectantur gustandis carnibus humanis, sunt alii, qui morbis deprauati, ut imtemperantes, qui delectantur voluptatibus secundi generis, quæ huic aut illi, sed ad certum tempus, dissoluto morbo, & fame, statim non amplius expetunt. Et huius quidem posterioris generis voluptates non tam esse, quam videri, ait Aristoteles propterea quod sint cum molestia quadam. nam ex medicinis quæ capiuntur voluptates, peripicuum est eas esse cum molestia, quæ item ex cibo, aut potu & venere denique capiuntur, etiam; re Plato eas præclare vocat impuras; quæ ex virtutibus & scientiis capiuntur, puras & liquidas. In omnibus denique corporis voluptatibus semper dolor admixtus, & molestia coniuncta. Itaque ab iis temperandum, & ex persequendæ, in quibus nihil molestiarum. Huc pertinet disputatio Aristotelis *Magn.* qua docet voluptates partim esse rectas, & veras, partim vitiosas, ratione eorum, in quibus voluptates, i. ratione naturarum. nam ut naturæ partim sunt bonæ, partim malæ (lupi, v.g. natura est mala) ita & voluptates proborum hominum erunt iustæ & rectæ, improborum turpes & vitiosæ. Atque in hunc locum diuidendum atque intelligendum, alioqui difficile puto, collatis iis, quæ infra *cap. ult. & lib. 10. cap. 3. 4. & 5. in Magn. lib. 2. cap. 7. scilicet in princ.* ab Aristotele. & iis, quæ in *Philabo* à Platone afferuntur. Aliorum explanationes de hac voluptatum partitione & vitiosæ, & Aristotelis sententiæ non congruentes, illa cum verbis Aristotelis comparata, facile refelli poterunt. Itaque legendum puto, καὶ αἱ ἡδέαι, καὶ μὴ ἀπολῶς φασὶν. Nam verbum ἀπολῶς ἡδίστοις ineleganter [sed est Aristotelicum] inculcatum, inducendum est; & pro ἡδίστοις φασὶν δόκῃσαι. legendum, αἱ μὴ ἀπολῶς. &c. ex veteri translatione & sententia iam explicata. Hoc demum capite intellecto, intelligitur tota de voluptate tractatio.

[ἐπὶ ἐπὶ τῇ ἀγαθῇ.] Altera ut boni, ita & voluptatum distinctio. nam boni partim esse opus & munus seu ἐνέργεια, partim habitum, verbi gratia; bonum quiddam est scientia & contemplatio, hæc tamen ἐνέργεια, illa est habitus. utrumque hoc boni genus est per se & absolutum, etsi quæ ex habitu existit ἐνέργεια, bonum est perfectius. Est aliud boni genus, quod & δυνάμεις seu facultas, & motus seu ortus dici potest, minime perfectum. Ad eundem modum voluptates, quæ vel sunt ἐνέργεια, vel certe ex habitu perfecto manantes, voluptates sunt perfe-

perfectæ, plenæ & per se. [locus obscurissimus, iudicabitur, an bene explicatim.] Quæ autē tanquam motiones vel ortus ad habitū perficiendum perducūt, proprie & per se voluptates nō sunt, sed ex euentu. bona dicit Arist. partim energia, partim habitus. hæc est gradatio in rebus naturalib. aut moralibus. 1. Est principium, initium alicuius rei conficiendæ, domū volo ædificare, iam dum conficitur ipsa ædificatio aut confectio, vocatur à Physicis motus, quo peruenitur ad ædificiū completētum. Deinde sequitur domus perfectā, postq̃ perfectā est domus, sequitur *ἐνέργεια*, in domo sequitur vsus. Sic in Physicis, cum videl. vna res ab alia mutatur in aliam, est motus. Cum inutata est res, desinit mutatio: re constituta, sequitur eius energia. Sic in moribus virtus suis actionibus longa consuetudine paratur, parva virtute habitu ipso, sequitur effectus, bona facta in vita humana. Ortum seu motum vocamus omnia, quæ præcedunt rem constituam. In scientiis præcedunt quædā, deinde nascuntur habitus, postea illis virtutib. utimur, illa quæ energia sunt perfectiora, quam quæ ad habitū illum perducunt eadem ratio in voluptatibus, vt aliæ aliis perfectiores sint. Illæ sunt perfectiores, quæ affinitatem cum bonis perfectioribus habent, vt bona sunt quædam imperfectiora, quæ neq; energia neq; habitus, sed perducunt tantū eo: ita voluptates quæ perducunt ad rem perficiendam, non sunt plenæ, non sunt perfectæ.] Huius generis sunt illæ, quæ naturam ad perfectionē seu statum suū perducunt, vt cibi, potus, veneris. Alterius generis sunt, quæ ex virtutibus, scientiis, auribus, oculis, & odoratu capiuntur, teste Aristotele *lib. 10. cap. 3. & in Magn.* [cum absque loci allegatione cito, *Magna moralia libri 2. caput. 7. intelligo*] & *hoc lib. cap. ult.* quas inter voluptates, & hæc insignis differētia, quod quæ ex euentu, sunt cum antegresso dolore & molestia, alteræ non item, quod ipsum supra iam attigimus. Sic qui voluptatē capit ex cibo, ille sine dubio antea affectus fuit molestia quadam & dolore. Aristot. *in Magnis*, qui capit voluptatē ex euentu solet prius dolere, sed in aliis, quas dicimus proprie & per se nulla antegreditur molestia. nam quæ capitur voluptas ex virtute, certe virtus nemini molesta. ex virtute, ex scientia summa voluptas. Anne in scientia ante voluptatem dolor? ad consequendam virtutem aut scientiam, præceditne molestia? voluptas quæ sequitur, nascitur ex habitu virtutis &

scientiæ.] Ex qua differentia etiam argumentum capi potest, eius quod proposuimus, confirmandi. nam, quia quædam sunt cum dolore, alteræ non item. hinc certe effici posse videtur, has per se, illas ex euentu esse voluptates: Quare hæc liquidæ, illæ impuræ dici solent. Adfert & aliud argumentum Aristoteles à rebus voluptatem efficientibus sumptum: quia & hæc res partim sint ex euentu iucundæ & suauis, partim per se & sua natura, per se quidem iucundæ sunt eæ, inquit Aristoteles infra cap. ult. ex quibus voluptas seu εὐφροσύνη perfecta & suauissima oritur. Ex euentu vero quæ ad curationem & medicinam adhibentur. Quo nomine complector non tantum voluptates laborantium, seu ægotantium, sed fame quoque aut siti, veneris denique cupiditate laborantium: has autem res quæ ab his expetantur, ex euentu esse iucundas, ex eo perspicuum est, quod sæpe sint, & expetantur ab iis res acres, amaræ aut acerbæ, vel ad gulam irritandam, vel continuo explendam, quod in pharmacis & medicamentis etiam clarius perspicitur. Hæc autem tota disputatio eo pertinet, ut Platonis sententiam refellat, qui voluptatem dixerit esse ortū duntaxat, aut motionem, esse expletionem duntaxat ἀναπλήρωσις & restitutionem naturæ, in suam cuiusque ἀναγκαῖότητα, seu statum. Aristoteles ostendit voluptates quidem esse, quæ dici possint & ortus & expletiones seu restitutiones: sed has ex euentu potius esse voluptates: esse alias, quæ cum per se sint voluptates, tum neque sint ortus, neque expletiones, neque restitutiones. verbi gratia, qui fame laborat, si saturetur & expleatur, capit voluptatem. & hæc expletio dici potest, ut ab expletionem nata: potest & dici restitutio ἀναγκαῖότητις, quia natura eius, qui fame laborarit, præbito, & sumpto cibo instauratur, suumque in statum restituitur tanquam in integrum. Verum expletus iam & saturatus, sæpe alias querit voluptates, ut aurium, oculorum, &c. aut scientiarum, quæ certe voluptates, ex natura non desiderante aut explenda & restituenda, sed perfecta iam & restituta exortæ, aliæ profecto sint, oportet, à prioribus. Itaque voluptatis genus non est expletio ἀναπλήρωσις seu instauratio & restitutio, ut Plato existimauit in *Philabo* & *Gorgia*, quod ipsum & infra lib. 10. cap. 3. eodem fere modo refellitur. Et hæc quidem de expletionem, nunc de ortu.

ἔτι δὲ ἡ εὐφροσύνη.] Huius clausulæ obscurioris sententia hæc

mihi

mihi esse videtur, earum voluptatum, quæ ex euentu, & quibus natura reparatur [hoc est, voluptatū cibi, potus, &c.] *ἐνέργειαν* seu opus & munus esse cū cupiditate quadam, (nam qui fame laborat, desiderat aliquid & concupiscit) & cū dolore seu molestia: seu manant ex iis, vbi subest quædam molestia, vt in cibo, potu. q̄ supra dictum. Harū igitur ex euentu voluptatū comites sunt cupiditas seu *ἐπιθυμία* & dolor, eaq; re sunt impuræ, q̄ idem extremo hoc cap. cōmemoratur, *τὰς μετ' ἐπιθυμίας ἐ λύπης*, &c. Itaq; non *ὑπολίπῃ*, id est, indigentis, vt verus habet tralatio, sed *ὑπὸ λύπῃ*, id est, eius, quæ cum molestia est, vt habent libri scripti & editi, vt fortasse *ἐπὶ λύπῃ*, i. quæ in molestia (quo verbo infra *lib. 10. cap. 5.* vtitur. Voluptates namq; partim sunt *ἐπίλυποι*, vt potus, partim *ἄλυποι* vt virtutum) infra *lib. 10. cap. 3.* scribi debet.

ἂν δὲ χρονοδύμων.] Supple *φύσιν* aut *ἔξιν*, pro iudicio. *συμπαίνοσιν πασῶν* supple *ἡδυνῶν*.

ἢ πὸν ἀνάγκη.] Expositis iam voluptatum generibus, hic demum (qua in re peccant Interpretes, qui prioribus verbis quoque id tripuunt) orditur refelleretres illas de voluptate sententias, de quibus priore capite: Et de vltima quidem primum, admixta etiam prima. nam quod illi dicebant, voluptatem non esse summū bonum vel optimum, esse aliquid voluptate melius, vt ortu finem (nam ortus sine est deterior, vt perfecta actio, inchoata) supposito ex eorum sententia, voluptatem esse ortum. At hoc falsum esse ait Aristoteles: voluptates namque, saltem omnes (nam eas quæ ex euentu Aristor. ortus quoq; esse admittit) non esse ortus, seu potius *τέλῃ*, perfectionem quandam & *ἐνέργειαν*, neque eas existere hominibus seu naturis & habitibus nascentibus *χρονοδύμων*, sed etiam vtentibus. nā, vt infra *cap. vlt.* loquitur *τῶν τελειοδύμων*, id est, perficiendis, id est, voluptates tū demum existunt, non cum in ortu est natura seu habitus, sed ad exitū iam est perductus, & ad vsum, vt habitus iam sit vsus, vt pote perfecti, & natura item, vt perfecta iam ipsa rebus vti possit, quasi diceret, voluptas non est opus, sed *τέλῃ*. nam *τέλῃ* à voluptatibus non differt, vt illi existimarunt, nempe veris: differt tamen ab iis, quæ ex euentu, vt pote quæ non tam sint *τέλῃ*, quam ortus: differt, inquit Aristor. ab iis voluptatibus, quæ habitus aut naturas, ad exitum & perfectionem perducunt, nempe quæ ex euentu. Perperam igitur illi, voluptatem sum-

num bonum negare solent, quia sit non πλάττω, sed ορτὴς. Perperam & illi, qui eadem ratione adducti dicerent, voluptatem ne quidem in bonorū numero habendam, quia nos sit πλάττω, sed ορτὴς. Ex quibus rebus perspicuum est, priores distinctiones quemadmodum huic disputationi deferuiat: nam Platonem eo solo lapsum, quod ad eas distinctiones non attenderit, neq; veras ab ijs, quæ ex euentu, disiunxerit.

διὸ καὶ ἔκλειψεν.] Hic Aristor. de voluptatis definitione breuiter explicat. Et primum quidem Platonis definitionem falsam esse, ex ijs quæ modo dicta, effici ait, ea est. Voluptas est ortus ad naturam, sub sensum cadens, vt sup̄ cap. priore. Aristotelis autem hæc est. Voluptas est actio habitus naturæ cōsentanei, non impedita. Nam Platonis genus ΟΡΤΥΣ, quam sit falsum, ex prioribus iam constat, & infra lib. 10. cap. 3. & 4. copiosissime explicabitur. Eius igitur loco Arist. ACTIONEM statuit. Differentiæ autem Platonice, quæ est sub sensum cadens, constituit, *non impedita*, de qua mox & capite proximo latius. Nam non omnis voluptas sub sensum cadit, nempe verissima, ea quæ ex euentu fere sola sub sensum cadit. Quare & falsa est Cic. definitio lib. 2. de fin. *voluptas*, inquit, *in cuius motu, quo sensus hilaretur*. Illud autem in Platonis definitione AD NATURAM εἰς φύσιν, valet ad naturæ instaurationem seu restitutionem. Alludit namq; ad ea, quæ paulo dicta sunt supra, de expletionem seu ἀναπληρώσει. Itaque & hæc particula falsa est, iam enim dictum supra, voluptatem non esse ἀναπληρώσει. Quare Aristor. rectius eius particulæ loco hanc constituit, HABITVS QVI SECUNDVM NATURAM, id est, habitus bene affecti. Nam morbo laborantis habitus non est secundum naturam. Ad summam, voluptas nihil est aliud, quam actio quædam habitus optime affecti, non impedita. Affert & Cicero Stoicorum definitionem item vitiosam. Et Alexander lib. 2. Top. affert quinque voluptatis definitiones, in quibus & has duas, Platonis ynam, alteram Aristotelis. Affert denique & ipse Arist. alteram lib. 1. Rhæt. sed non exquisitam, vt ibi testatur, Platonice consentaneam. Voluptas enim tum demū sit, quando natura est in optimo suo statu. Si oculus est bene affectus, optime potest videre, sed aliquid requiritur, ne sit obstaculum aliquod. Sic si natura optime affecta, & nihil impediatur, tum percipit veras voluptates. Quæ voluptas, quia est bipartita, vel in mente, vel in sensu, vtriusque habitum seu affectio-

affectionē optimo in statu, beneq; affectam esse oportet κατὰ φύσιν, inquit Arist. ut exoriatur voluptas & minime impeditam re externa, vel non consentanea. Verbi gratia, sensus oculorum optime affectus, si rem obiectam sibi cōsentaneam, ut pulchram mulierem aut tabulam pictam, nullo obstaculo interposito, cernat incredibilis existat voluptas necesse est, qui sensus si vel male ipse sit affectus, vel eius officium re externa impediatur, nulla existit voluptas eadem est & mentis ratio. Nam si quis contempletur, vel mente quid agat, & id quod proposuit, assequatur, mente bene sana & nullo impedimento prohibeatur ad assequendum aliquid contemplando, agendo: si assequatur hoc inquam sine impedimento, maxima existit voluptas. Inde homines tantam voluptatem capiunt ex scientiis, ut non videantur rationem habere aliorum sensuum Perperam ergo Plato, Stoici, Cicero, & alii.

δοκεῖ δὲ ἡλπίσις πρ.] His verbis Aristoteles cōmemorat rationem quandam, qua Plato confirmari putat, voluptatem esse ortum, hanc, quia opus & munus seu ἐνέργεια sit ortus, illorum sententia. Formula:

Omnis ἐνέργεια est ortus. Voluptas etiam ex Aristoteli sententia est ἐνέργεια. Ergo est ortus.

Verum propositio est falsa. nam opus & munus seu ἐνέργεια est duplex: altera inchoata, quæ motio seu ortus, altera perfecta, quæ Græce ἐνέργεια specialiter dicitur. At voluptas est quidem ἐνέργεια, non tamen est motio seu ortus, i. inchoata ἐνέργεια. [voluptas est ἐνέργεια quædam. Ergo ἐνέργεια, sic Plato Nego consequentiam, inquit Aristot. non statim quod ἐνέργεια, ἐνέργεια erit, potest quid esse motus, ut tamen non sit ἐνέργεια. Si inuertas, voluptas est ἐνέργεια. Ergo est motus; dicit Plato: Nego consequentiam. Si dico, hoc est iustitia. Ergo ē et est fortitudo, nō sequitur. Ergo nō sequitur, quia voluptas sit ἐνέργεια, eam propterea esse ἡλπίσις. Hæc aut verba, ὅτι κινεῖται ἀγαθόν plane inducenda puto. nam his verbis ratio quædam Platonis significatur, quæ tamen est nulla, cum potius Platonis ratio in his sit, τὴν δὲ ἐνέργειαν. similiter peccatum est apud Ciceronem *libr. 1. Offic. in princip.* ubi de duobus iniustitiæ generibus, nam & ibi decem circiter verba sunt delenda, & inducenda, quibus ratio quædam continetur, quæ tamen subsequenter potius est expressa. verba inducenda sunt hæc [mixtice hic locus in omnibus libris deprauatus, 11.

aut 12,

aut 12. verba sunt inducenda] *nam dum alterum iniustitia gen-
nus.* &c. ceterum de hac questione; An voluptas sit ortus,
infra distinctius & copiosius *lib 10. cap. 4 & 5.*

τὸ δὲ εἶναι φαύλας.] De secunda sententia Arist hic interui-
cit, nondum explicata prima plene. Nam quod dicebant, vo-
luptates quasdam esse malas, quia quæ voluptatem afferant,
quædam morborum sunt efficientia, id, inquit Arist. non sa-
tis esse argumenti. nam & salubria, etsi sua natura bona, nem-
pe ad sanitatē, non tamen omnes res sunt bonæ, nempe ad ar-
tem pecuniariam, seu ad pecuniam conficiendam. Hac igitur
parte, id est, quia ad hoc vel ad illud iucunda & salubria non
sunt bona, mala dici possunt, etsi suapte natura alioqui bona,
mala dici possunt, etsi suapte natura alioqui bona. Sic & aliæ
sunt res natura bonæ, quæ tamen interdum noceant, & hac
parte malæ videantur vt studium scientiæ & contemplatio,
etsi per se bonum & præclarum, sæpe tamen valetudini no-
cet. [non sequitur voluptates malas, quia quædam mala ex
voluptate existant:] Itaque voluptas, qua voluptas bonum
quiddam est, etsi euentu potest esse malum.

ἐμποδίζει δὲ ὅτι.] Hic rursus de prima sententia. Refellit
namq; argumentum, voluptatem non esse bonū quiddam,
quia rebus gerendis & contemplandis sit impedimēto, quod
antecedens falsum esse ait Arist. Nam voluptatem neq; sapi-
entiz, neq; vlli habitui, id est, arti aut virtuti esse impedimen-
to. Verum quia voluptates duorū sunt generum, aliæ suæ &
propriæ, aliæ vero alienæ: has quidem ait Arist. esse impedi-
mēto, illas non item, quin potius illas esse adiumento. videre
namq; licet sua quemq; in arte, qui ex ea voluptatem capiat,
magis excitari ad eam excolēdam: contra vero, qui dolorem
ex ea capiat, aut fastidiū, plane illum iacere, neq; quidquam
agere. Verum alienæ voluptates eæ demum sunt, q̄ sunt impe-
dimento. v. g. voluptas ex potu remoratur studia sapientiæ,
quia ab his aliena. Ad summam: Omnis aliena voluptas alte-
ra alteram tanquam clauus clauū expellit, & actionē institu-
tam vt omittamus, facit. Sed hac ipsa de re & infra latius *lib.*
10. cap. 5. Deniq; si quis spectet histriones eleganter ludentes,
& prætereant tympana, vel quæ alia, vel funambulus, statim
relictis histrionibus, decurrunt ad funambulū. Vna volu-
ptas expellit alteram. verum propriæ voluptates magis adiu-
mento sunt, opifices si voluptatē capiunt ex eo quod agunt,
studiose & multo diligentius id agunt.

τὸ δὲ πῶς μὴ.] Hic ad quintum primæ sententiæ argumentum respondet. Nam quod nulla voluptas artis sit opus, optima id fieri ratione: artem namque actionis seu operis & muneris non esse, sed potestatis potius, quod præceptum ut præclarum, bene est intelligendum & retinendum. Eius sententia hæc mihi videretur, artes non pertinere ad opera & munera seu energias, sed ad potestates. Notum est hæc tria, potestatem, habitum, & opus seu munus, se deinceps sequi. [hoc est, præcedit δυνάμεις, sequitur habitus, habitum εὐρίπρᾶτα.] Iam vero habitus non est operis & muneris, sed potestatis, id est, potestas perficitur ex habitu: omnis inquam vis habitus in perficienda potestate ponitur: ex quo iam perfecto habitu, tandem emanat actio. Ut igitur nullus habitus est actionis, sed potestatis, ita nec artes, quæ & ipsæ sunt habitus, ad actionem pertinent, sed potius ad potestatem. Si igitur artes non sunt actionum, merito nec voluptatis, quæ & ipsa est actio, ars erit. Sic voluptas est actio. Actionum non sunt artes. Ergo voluptas non est ars. In hoc laborat habitus ut perficiat suam potestatem.

καὶ τοῖς καὶ ἡ μὲν ψυχὴ.] Hic amplius docet Aristoteles etiam artes quasdam voluptatum reperiri: ita ut conclusionis aduersariorum huius:

Voluptatis non est ars.

Ergo neq; bonum.

Et antecedens & consecutio sit falsa. Artes autem voluptatum commemorat Myropolarum [Apothecarios vocant] & obsonatorum. Quo in genere artium voluptuariarum etiam coronarios & epularum structores ponit in *Magn.* de quibus & Cic. *lib. 1. offic.* minimeq; artes hæc probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum, cetarij, lanij, coqui, factores, piscatores: ut ait Terentius in *Eunuch.* adhuc si placet, vnguentarios, saltatores, torumq; ludum talarium.

τὸ δὲ τὸ σφῆρα.] Tres nodos, secundum, tertium & sextum, vno eodemq; velut gladio dissolvit, nimirum distinctione voluptatum bonarum per se & ex euentu. Nam has, quæ ex euentu, quæ vere non sint bonæ, etiam pueros & beluas persequi: Harum quoq; vacuitatem doloris cupere & persequi prudentem. Nam & *supra* dictum & hic iteratur has non esse absque dolore. Earundem voluptatum nimia, ex quibus intemperantes dici solent (qua de re *supra* cap. 7. & 8.) fugere

solent temperantes. Alteras vero voluptates, quæ per se, ignorant pueri & beluæ, easdem non fugit temperans, imò non potest, quin habeat, cum sua cuique virtuti sit voluptas *supra libro 1. ca. 8. & li. 2. cap. 3. & 4.* Eadem & prudentis est ratio, cui & suæ ex prudentia manantes sunt voluptates veræ & libquidæ.

CAPVT XIII.

COMMENTARI.

Ἀλλὰ μὴ ὅτι καὶ λύπη] Eadem quæ *supra* explicantur, an voluptas sit bonum; & an optimum & summum.

Ἀλλὰ μὴ ὅτι.] Voluptatem esse bonum docet hoc capite tribus potissimum argumentis. De duobus extremo capite, φανερόν ἐστι καὶ ὅτι. Potest & quartum sumi ex altera capitis parte, qua docetur, voluptatem etiam summum esse bonum. Ergo & bonum. Prima ratio, quia dolor est malum. Formula:

Si malum dolor: Ergo voluptas bonum.

Verum primum.

Ergo & secundum.

Nam contrariorum contraria est ratio & consecutio. Antecedens, id est, dolorem esse malum & fugiendum, inter omnes constare ait Aristoteles. Nam dolor vel absolute & simpliciter, suaque natura est malum, quod ex ordine seu *συμμετρίας* Pythagorica, de qua *supra libro primo & secundo*, liquet, & modo quodam *ᾠν*, nempe qua parte vim impediendi habet bonas & præclaras sæpe actiones. Est igitur dolor modo quodam malum, est & modo quodam bonum, ut suppliciorum, [non per se & sua natura] quibus iustitiæ satisficit, & improbi corriguntur, & conseruantur Respubl. Et hæc quidem conclusio fuit Eudoxi, summi Mathematici & Philosophi discipuli Socratis, teste Aristotele *lib. 10. cap. 2. infra*. Speusippus [natus ex sorore Platonis, ex generosissima familia antiquissima totius urbis Atheniensis] autem eam Eudoxi cōclusionem reprehendit hac ratione: non inquebat, si voluptas & dolor sunt contraria, quorum alterum constet esse malum, continuo alterum ut sit bonum, necesse est. Nam utrumque malum esse potest. Malum namque & malo est contrarium, &

VERUM.

tumque bono: quemadmodum maius minori est contrarium, & utrumque æquali. Et in virtutibus & vitijs extrema inter se sunt contraria, quam utraque medio, ut audacia nauis est contraria, & fortitudini utraque, qua de re *supra* b. 2. Ad eundem igitur modum hæc duo, voluptas & dolor, inter se contraria, & utraque mala, utraque denique tertio bono ἀλυπία seu doloris vacuitati contraria esse possunt. Jam Plato & Speusippus hunc medium statum ἀλυπίας ut tranquillum probarunt: Aristoteles contra Speusippi reprehensionem refellit; & Eudoxum tuetur duplici ratione. Primum namque efficeretur voluptatem sua natura esse malum, non effectū solo, aut alia simili ratione, quod tamen Speusippus & Platonici asseriebant. Formula:

Si Speusippi reprehensio est vera.

Ergo voluptas vere erit malum, non solum atq; extrema utraq; vere sunt mala, bono medio.

At hoc falsum, etiam ex Platoniorum sententia, ut diximus, qui voluptatem bonum negarent, non tam natura & ratione definitionis, quam vel quia honestas actiones impediatur, vel nichoatum sit quiddam, ut motus. Falsum igitur consequens. Ergo & antecedens, id est, ipsa reprehensio. Sic accipio particulam ὅτι, qua Aristoteles certam rei naturam & definitionem exprimere solet, ὅτι π κενόν, id est, vere & sua natura malum, atque ita & Thomas & D. Scheckius: alij aliter. Deinde quia efficeretur, voluptatem quoque esse fugiendam. Cur ita? nam si utrumque dolor, & voluptas est malum, ut Speusippus voluit. Ergo fugiendum utrumq;. At hoc falsum: dolorem namque fugiunt omnes, voluptatem non item. Ergo & falsa Speusippi reprehensio, neque satis accommodata, inquit Aristoteles *infra lib. 10. cap. 2. in fine*.

ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἀπὸ τοῦ καλοῦ] Hic de altero huius capitis membro, voluptatem videri summum & optimum esse bonum. Initio autem refellit argumentum, quo id negari possit. Sic enim argumentati sunt nonnulli.

Quadam voluptates sunt vitiosæ.

Ergo nulla potest esse summum bonum.

Cuius conclusionis consecutio ab Aristotele reprehenditur, exemplo scientiarū. Nam tametsi & scientiæ quædā sunt con-

temptæ & viles, (id valet *φῶλοι*, non ut alij existimant, male aut vitiosæ, teste ipso Aristotele in *Magn. lib. 2 cap. 7. in medio*.) ut opificum, nihil tamen vetat, quo minus & quædam sit summa & præstantissima, quæ sapientia dicitur.

ἴσως δὲ καὶ ἀναγκασίῳ.] Hoc remoto obstaculo, tandem hic affert argumenta, eaque duo potissimum, quibus docet, voluptatem summū esse bonum, attingit & tertium leuiter, & ignum potius, καὶ ἀλλὰ τῶν, &c. Primum igitur argumentum, cur beatitudo sit voluptas, vel cōtra, hoc affert, quia beatitudo actio est habitus libera & non impedita. Monet autem initio Aristoteles, εἰς ἐκείνης ἕξιος, habituum suam cuiusque actionem non esse impeditam, quod perspicuum est. Nam habitus bene affecti, tanquam vmbra comes est actio libera & non impedita. Formula:

Habituum sua cuiusque actio non impedita, est voluptas.

At beatitudo, vel omnium, vel certi habitus, nempe virtutis, aut animi virtute affecti est actio, eaque non impedita.

Ergo beatitudo est voluptas sine (quod idem valet) voluptas est beatitudo, vel summum & optimum bonum.

Propositio ex priore capite est nota. Assumptio confirmatur his verbis, ἐδύμια ᾧ συνέχεται. Ratio inquam assumptionis, cur beatitudo sit non impedita actio, hæc est, quia beatitudo est perfectum quiddam seu perfectæ actio, imo perfectissima, ut *supra lib. 1.* Iam alia conclusio:

Nulla perfecta actio est impedita.

Atqui beatitudo est perfecta actio.

Ergo non impedita, &c.

Quod ipsum per se est perspicuum. Nam quæ impedita sunt, certe perfecta vix dici possunt. [Hinc impedimentum aliquod, est impedimentum perfectionis. Seruus non perfectus homo, quia non habet liberas actiones, vi & conditione impeditur, ea de causa dicit Aristoteles, beatitudo non cadit in seruum.] Itaq; quædam voluptas, summum erit bonum: etsi aliæ nonnullæ, ut luxuriosorum & intemperantium voluptates, ut sit, etiam simpliciter & absolute sunt vitiosæ, quod pertinet ad obstaculum illud, de quo *supra*.

καὶ ἀλλὰ τῶν πάντων.] Tertium hoc vocauit argumentum seu

seu signum potius, à communi sensu ductum. Omnes namque de beata vita sic existimant, eam esse iucundissimam, & omni voluptate affluentem. Quare cum iudicio omnium beatitudinis & voluptatis summa sit coniunctio, eadem esse videtur, qua de re dictum est *supra* latius libro primo, capite octavo.

διὸ προσδίδται ὁ διδασκόμενος.] Modo dictum beatitudinem esse actionem non impeditam, ex quo statim elicit Aristoteles, & hic interijcit: Beatum igitur bonis & corporis, & fortunæ opus habere, ne his orbatus impediatur honeste agere. Nam hæc bona actionum humanarum sunt velut instrumenta & organa [sine his enim organis esset velut impedita actio] quod *supra* latius est explicatum *lib. 1. cap. 8.* Itaque grauius eos falli ait Aristoteles, nihil eos dicere, qui summis quantumvis calamitatibus oppressum, etiam in rota torquendum, esse nihilominus beatum dicant, quos illo capite iam refellet latius: in quo errore fuerunt & postea Stoici, de quibus Cic. *lib. 5. Tuscul.* vbi de Theophrasti libro *de vita beata*, in eo etiam libro putatur dicere Theophrastus, in rotam, (id est, genus tormenti apud Græcos) beatam vitam non ascendere. Rota demum fuit genus tormenti, qua de re falluntur multi, nos quoque habemus rotam. Rota apud Græcos non erat supplicium, quod apud nos, toto cælo errant. Tormentum est, verberibus notum, hodie ignotum.

ὅπως μὴ ἐμποδίζηται.] Scilicet διδασκόμενος, & ταῦτα quasi πρὸς ταῦτα, id est, vt ne beatus impediatur his bonis fortunæ & corporis, nempe orbatus ijs. Dionysius Lambinus vertit, ne impediatur hæc scilicet bona. ταῦτα est accusatiui casus, id est, πρὸς ταῦτα, phrasis vsitatissima.

ἔστιν λέγειν.] Hoc est, nihil dicunt, falluntur. Elegans hoc est dicendi genus, quo, modeste aliquem errare dicimus. Plato in *Cratylō*: ἢ ἔστι δὲ καὶ λέγειν, de quo genere & Simplicius in *Categorias* Aristotelis. Cicero item, nihil dicere reddidit, vt *lib. 2. Tuscul.* *Omittamus igitur hunc nihil prorsus dicentem.* Eadem notione dicit & nihil afferre, [quando aliquis quid absurdi affert] in *Catone maiore*, *Cap. 3. de Natura Deorum.*

Ἀλλὰ δὲ τὸ προσδίδται.] Quia dicunt, beato opus esse fortunæ bonis, hinc manasse opinionem ait, beatitudinem & bonam fortunam, seu εὐτυχίαν & διδασκαλίαν, idem plane

esse, quod ipsum & *supra* commemorauit *libro primo, capite octauo*. Verum non recte, propterea quod fortuna nimia etiam sit impedimento, id est, quia nimis diuitijs & opibus recte actiones impediuntur, ut quibus plerique luxuriare & à vero aberrare consueverint, mediocres diuitiarum seu modicæ beato viro bono sunt utiles, immodicæ perniciosæ, quæ de re *infra libro decimo, capite octauo, & supra* attigimus *libro sexto in fine*. Quare cum fortuna bonis actionibus sit impedimento, certe beatitudo esse non potest. Et si, quod adiungit Aristoteles, nimia hæc fortuna, vix *ἄνυχια*, seu bona iam dicenda erit, eo quod bona fortuna dicatur bona ratione beatitudinis: ad beatitudinem, inquit Aristoteles, bonæ fortunæ est finis, id est, definitur bona fortuna, & circumscribitur beatitudine: quatenus beatitudini fortuna deseruit, eatenus bona est dicenda, alias non item.

Ἐπεὶ δὲ δὶ λέγειν] Alterum argumentum, cur voluptas summum bonum esse videatur, quia ab omnibus expetatur, tam beluis, quam hominibus. Formula:

Quod ab omnibus expetitur, est summum bonum, quod supra explicatum initio lib. 1.

Voluptas ab omnibus expetitur.

Ergo summum est bonum.

Quo argumento olim usus est Eudoxus teste Arist. *infra li. 10. c. 2.* & postea Epicurus [scil. post Arist.] de quo apud Cic. *l. de Fin.* [Hinc duo sunt argumenta apud Ciceronem toto] *lib. 1.* nihil aliud agit, quam ut doceat voluptatem summum bonum. Videtis pueros statim nihil aliud expetere, quam voluptates, fugere molestias & dolores. Hinc naturam hominis ex pueris & beluis perspicere possimus, quam ex viris perfectis. Alterum argumentum, (quia omnes quicquid agunt, referunt ad voluptatem. Ergo summum bonum. Est enim ad quod omnia referuntur; istud ad aliud non refertur) refellit Cicero *libro secundo de Fin.* Refellitur tamen ibidem ab Aristotele & à Cic. *lib. 2. de Fin.* Aristoteles hic non tam proprie, quam Cicero refellere videtur.

Ὁμήρῳ δὲ ἔπ.] Hesiodi versiculo ex *libro secundo, ἔργα καὶ ἡμέραι*, argumenti modo allati propositionem confirmat. Nam ut fama, quæ ab omnibus celebratur, non est de nihilo, seu ut Erasmus extulit, non omnino temere est, quod vulgo dictitant: [fama, quæ à multis celebratur, non temere reji-

rejicienda] ita & summum videtur bonum, aut certe insignem, quod ab omnibus expetatur. Hinc qui refragantur temperi, & ab omnibus vsitatis, contra eos est elegans locus: ut hodie contra eos, qui vocantur Theophrastiani.

ἀλλ' ἴσμεν ὅτι] Quod modo dictum voluptatem ab omnibus expeti, quia in controuersiam reuocari poterat, eam hic dissoluit. Occurri namque poterat, videri eam non ab omnibus expeti, quod sæpe cernere liceat, quæ ab vno expetantur, eique sunt iucunda, alterum fugere, eique esse odiosa & molesta. Respondet Aristoteles, verum hoc esse, cuiusque ipsius causam quoque adiungit, fieri id propter disparas naturas aut habitus: ex quorum dissimilitudine, etiam voluptates existere dissimiles, *supra* docuimus *initio capitis duodecimi*. Verum igitur alium quidem alias persequi voluptates, quia alius alio sit ingenio, aut habitu, vel affectione praeditus: non tamen hunc efficias, quin voluptas ab omnibus expetatur. Nam tamen si non eandem voluptatem, tamen omnes persequuntur, alius aliam, quin immo & eandem, non quam ipsi vel arbitrentur, vel fortasse dicturi sint, sed eandem tamen. Nam multos videas qui arbitrentur, voluptates corporis se persequi, aut interrogati idem dicerent, qui tamen reuera omnes ad vnam eandemque voluptatem contendunt, veram nempe, quæ est in actione mentis seu contemplatione: ad quam persequendam omnes natura & diuinitus quodammodo sumus facti, quisque diuini quid in se continet, quo ad perfectissimam illam mentis voluptatem, etsi ipse aliam se putet persequi voluptatem, rapiatur. Omnes igitur voluptatem persequuntur, quod ad genus, id est, ut actionem non impeditam & suauem, non eandem tamen: alius enim aliam; imo & eandem, ne quidem quam ipsi vel putent, vel dicturi sint, (corporis namque voluptatem, ut quam solam norint vulgo, quia vsitatissima & ad quam plerique sint procliuēs, quare & sola fere vulgo dicatur voluptas, hanc igitur dicturi sint & existiment se persequi) non igitur quam ipsi dicturi sint, sed ad quam diuinitus sint propensi, ut modo explicatum. Obseruandum autem & hoc, voluptatem corporis solam fere vulgo voluptatem haberi & dici, & ut eleganter Aristoteles solam velut nominis huius hereditatem habere, [creuisse, cernere hereditatem, pro acquirere dicunt luxreconsulti, apud Ciceronem aliquoties] & cur: nempe quia

sit frequentissima, eaque etiam de causa vulgo notior. Corporis demum voluptates innumerabiles, & alius aliam expetit; illi, quia non norunt aliam, responderunt semper de corporis voluptatibus. Verum Aristoteles dicit esse aliam, videlicet contemplationem mentis, quæ est actio quædam non impedita, hanc expeti ab omnibus.

[*φανερὸν δὲ ὅτι.*] Hæc ad prius membrum huius capitis, quo voluptatem bonum esse, refero. Nam & hic duo præter ea argumenta ei rei confirmandæ ab absurdo ducta adferuntur. Prius est, quia nisi bonum sit voluptas, efficeretur, beatorum non vivere iucunde. At hoc absurdum. Nam & modo & supra libro primo, capite nono, dictum, beatos summa in voluptate esse. Ergo & illud. Ratio connexi, quia voluptas non est bonum, certe beato ea non erit opus. Nam quæ non bona, ea sibi beatus adiungere & acquirere negligit, ipse optimus. Quare si beato non aderit voluptas, iucunde certe non viuet.

[*ἀλλὰ ἔστι λυπηρὴς.*] Imo, inquit, etiam moleste seu cum molestia viuet beatus, quasi diceret, non tantum in voluptatibus nullis erit beatus, sed hoc amplius etiam in molestiis. Hoc igitur alterum est argumentum, cuius formula:

Si voluptas non est bonum.

Ergo beatus erit in molestiis.

At hoc absurdissimum,

Ergo & illud.

Ratio connexi, nam si voluptas neque bonum est, ut hic supponit, neque malum, ut supra docuimus. Ergo nec dolor, qui si malus non est, nil vetat, quin beato adesse possit. Potest igitur in dolore esse beatus, quod est absurdissimum.

[*ὡς δὲ καὶ ἡ δόξα.*] Quod modo in priore argumento dicto de beato, id hic iteratur de viro bono, huius vitam non fore iucundam, nisi si & actiones eius item sint iucundæ, &c.

CAPVT XIV.

COMMENTARI.

[*Περὶ δὲ τῶν συμφερόντων.*] Quod supra cap. 12. dictum voluptates esse, & quæ plane ac per se sint expetendæ, ut honestæ, & quæ non item, ut corporis, & cæ, in quibus intemperans:

hoc

hoc capite etiam pertactat. De veris quidem seu honestis pauca extremo capite: de alteris hæc duo potissimum: Primum, cur & quemadmodum & hæc bonæ dici possint, & expetendæ: deinde, cur vulgo magis, quam veræ expetantur.

ἡπισκεπτεῖται τοῖς λέγουσι. Existimat Petrus Victorius *libro 21. variarum lect. cap. 8.* [vir doctissimus Italorum omnium] Aristotelem hic refellere opinionem eorum, qui nullam corporis voluptatem expetendam dicerent: non recte: neq; enim verbum τοῖς λέγουσι ad alios referendum est, argumento sit verbum ἡπισκεπτεῖται, quod perspicue ad Aristotelem pertinet, vespæ alias σκεπτεῖται, *supr. lib. 1. cap. 8. initio*, & sæpe alias. Itaq; ἡπισκεπτεῖται, id est, amplius exquirendum, disputandum [non dicit σκεπτεῖται, quia supra iam dixerat hac de re] τοῖς λέγουσιν, scil. nobis qui dicimus [nobis dicentibus] scil. *supr. cap. 12. initio*. Docet autem hic initio, corporis quoque voluptates cur & quomodo expetendæ aut bonæ dici debeant & possint. Cur debeant? hanc affert rationem, quia dolores corporis sint in malis. Formula:

Contrariorum alterum si est malum: alterum certe vel est bonum, vel certe non malum.

Atqui dolor, cui contraria est voluptas, est in malis.

Ergo voluptas corporis non est in malis.

Quomodo igitur, inquiet aliquis, bona, hæc voluptas dici poterit? Duos affert modos Aristoteles; alterum his verbis, ἡ ἄνωγε ἀγαθὴ αἰ ἀναγκαῖα: nimirum, qua ratione non malum dicitur etiam bonum, eadem & hæc corporis voluptas, necessaria tamen (qua de re distinctum *supra cap. 4.*) [Sunt quædam voluptates corporis necessariae, cum bibo, comedo tantum, quantum necessitas naturæ postulat; cum ultra naturæ desideria me repleo, & exquisitos cibos quaero, hæc sunt non necessariae & superuacaneæ, & sunt in malis.] bona dici poterit. Quod enim non malum, quia remotum a malo, huius remotionis seu orbationis ratione, bonum quoque dici solet, non tamen proprie. Nam vere bonum non est orbatione mali, sed contra potius malum orbatione seu priuatione boni. Alter modus his verbis, ἡ μέχρι τῷ, quo non omni ex parte, sed sine quadam, [quod Græci μέχρι τῷ, nos Latine sine quadam] seu aliquatenus sint bonæ, nempe quia omnes aliquatenus hæc expetant. Finis autem est, quatenus ratio præscribit & naturæ desiderium, quod si non teneatur & obseruetur,

Qq 5 statim

statim desinunt esse bonæ. Hactenus igitur erunt bonæ, & se continebunt intra naturæ terminos. Sciendum namque, voluptates has corporis partim esse modicas, partim immoderatas: cuius rei hæc est causa, quod bonorum corporis & modus & immoderatio quædam seu nimium esse possit. Formula:

Quorum habituum seu motionum, eius quod melius seu boni est aliquod nimium, erit & voluptatis eorundem habituum.

Atqui bonorum corporis est nimium quoddam.

Ergo & voluptatis corporis nimium quoddam erit, id est, nimix & immodicæ, vt & modicæ, corporis voluptates reperientur.

Qua in re longissime distant ab animi voluptatibus, quarum nullum est nimium.

Propositio explicata supra cap. 12. in principio. [voluptates imitantur habitus.] Assumptio per se item est plana: nam omnibus est notum, bona corporis infinite excreſcere, vt & diuitias, vnde bona corporis alia aliis meliora, maiora & numerosiora. Iam vero vulgo dici non solet improbus, qui corporis voluptates expetat necessarias, sed qui nimias. Quare & hac sine eadem dici quoque poterunt bonæ, extra eam finem non item.

ἐναντίας δ' ἐπὶ τῆς.] De voluptate corporis modo dictum, eius esse nimium, & hoc duntaxat fugiendum: hic de dolore, in quo, inquit, se contra res habet. Eius namque non spectari nimium, eumque non nimium duntaxat, seu gravissimum, sed omnem esse fugiendum ac malum. Cur ergo, inquiet aliquis, voluptas quoque non omnis est expetenda, sed modica duntaxat, contra naturam contrariorum? Respondendum ex Aristotele, & γὰρ ἐστὶν, &c. hic non esse contraria: nam dolor voluptatis nimio non est contrarius: dolor enim, qua dolor, voluptati, qua voluptas, est contrarius, non qua nimia est voluptas, non, inquam, habita ratione nimii aut magnitudinis: dolor igitur omnis est fugiendus, voluptas vero expetenda, non omnis, neque enim nimia, sed modica & necessaria. Dolor quoque nimix voluptati, nempe qua nimia, non est contrarius, proprie scilicet & per se: alioqui ratione voluptatem persequentis, vt est intemperans, etiam nimiam, poterit esse contrarius. Intemperans namque immoderata.

deratas voluptates etiam expetit, tanquam contrarias dolori expellendo. Quade re infra. Locus hic valde est obscurus: tota enim questio in eo, quod cum dolor omnis fugiendus, cur non voluptas omnis expetenda? Respondet Arist. nullam hic esse contrarietatem, propterea quod hic agatur de nimio, & ratione magnitudinis non expetenda, si distinguas voluptatem, quasdam esse necessarias, quasdam non, & sic argumenteris: Omnis dolor fugiendus; Ergo etiā quædam nimix voluptates sunt expetendæ, tamen, inquit Aristoteles, non ipsum nimium voluptatis, sed ratione eius, qui expetit, incipit illud nimium etiā contrariū esse dolori. Intemperantes nimias voluptates persequuntur, quia dicunt eas dolori contrarias, tanquam clauum clauo, magnis voluptatibus magnos expellunt dolores. Fit igitur, ut aliquo modo videatur nimium voluptatis contrarium dolori.

[*ἡ δὲ ἐν τῷ μύθῳ.*] De voluptatibus corporis, cur & quatenus sint expetendæ aut fugiendæ, in bonis aut malis numerandæ, earum deniq; esse nimium, adhuc est explicatum. Nunc de iisdem, cur eas, etsi non veras, & animi voluptatibus longe deteriores & minores, plerique tamen acius & vehementius persequantur. Quod priusquam explicet, præceptum affert methodicū quoddam peregrinum. In rerum explicationib. non tantum quid verum, sed falsi quoq; causam & fontē aperiendū: huius præcepti utilitatē hanc ait esse maximā, q̄ sua vero fides confirmetur magis, falso nō tantū reprehensio, sed origine ipsa erroris & fonte quoq; patefacto. Hinc valet ad fidē, quādo aliquid explicamus, quando veritatē explicauimus, si hoc addamus, hæc est veritas ipsa; sed ego velut corollarii loco afferā tibi, quæ res in errorē te adduxerit, fontem tibi aperiam: hoc sæpissime in omnib. disputationib. accidit, & magis meretur fidē apud eos, quibus aliquid persuaderi velimus. Aureū igitur præceptum. Itaq; & Arist. hoc loco, postquā docuit, errare vulgus, qui voluptates corporis magis putent expetendas quam animi, causas quoq; eius erroris aperire voluit. Cum. n. plurimū refert hanc opinionē hominib. plerisq; à natura pene insitā exurere, & alteram inurere: tum per est difficile, quia, ut dixi, natura ferre nobis sit insita. A pueris namque statim voluptates corporis degustare incipimus, animi, non nisi longo post intervallo, & alioqui plerique à labore, inquit Terentius, proclives sumus ad libidinem. Duas igitur huius erroris causas affert,

duas

duas item alias doctissimus Nobilius *lib. 2. de voluptate*. quas breuitatis causa prætermittam. Aristotelis prior causa hæc est; cur, inquam, voluptates corporis auidissime omnes petuntur, quia his velut extrudatur dolor, quem omnes manibus pedibusque à se depellere student: atque hoc optime fit per istas voluptates corporis, qui dolor si fuerit acrior, etiam acerbior opus est voluptatibus. Eas igitur persequuntur acriores, atque adeo omnes corporis voluptates, non acriores tantum, tanquam medicinæ gratia. Vt enim medicina morbus: ita voluptatibus dolor, tanquam clauus clauo pellitur; fames cibo, sitis potu, Venere alia desideria.

σφοδραὶ γ' ἡνέονται.] Obscurior locus, cuius tamen hæc sententia affertur sententia, quia dolores, si sunt graues, grauius quoque eiiciendi sunt voluptatibus, tanquam medicina, utpote dolori contrariis: ea re magnas ab omnibus voluptates expectant. Verum mihi non probatur hæc sententia, sed non habeo meliorem, videtur mihi latere mendum, est mirabilis Aristoteles in parenthesisibus, multa interiicit, & ob id fit difficilissimus.

καὶ ἀσυνδαῖον.] Quia modo dictum, voluptates corporis esse se dolorum tanquam medicinam: huius verbi medicinæ occasione arrepta, interiicit Aristoteles, eas non esse in bonis, sed hoc supra explicatum *capite duodecimo*, vbi & de hoc loco, tum, quia sunt medicinæ, tum, quia pendent ex malis naturis.

ἔτι καὶ βέλπον.] Melius est, inquit, habere, quam fieri, id est, melius est non esurire, nullaque re egere, quam satari & expleri. Quod quia accidit voluptatibus corporis, quas expletiones quasdam esse supra docuimus: ea re voluptates hæc non optimæ censendæ sunt, atque adeo non bonæ, nisi ex euentu.

ἐπὶ διώκοντα καὶ τὸ.] Altera est ratio, quia cum ipsæ sunt magnæ, tum qui eas experunt & persequuntur, alias præterea nullas habent, quibus se oblectent. Hac igitur de causa quoque fit, ut eas tam acriter persequantur, adeo quidem, ut nonnulli vitro etiam sibi earum velut sitim faciant, & cupiditatem querant, quemadmodum cibo expleti interdum aciora quædam appetunt, quibus cupiditas vescendi rursus exciteretur. Quia tamen nullas ibi alias habent aut norint voluptates, non nimis reprehendendi fuerint, si innoxias persequantur saltem: nam si noxias & perniciosas, id certe & malum & accusabile est. At, inquit aliquis, etsi alix ipsi non suppetunt voluptates, non id tamen

tamen satis causæ ipsis videatur, cur has tam acriter persequi debeant, cum satis ipsis esse deberet, si modo nullo sint in dolore, si medio, qui dicitur, in statu consistere ipsis liceat, qui indolentia seu ἀλυντία, & hic ab Aristotele τὸ μηδένιον, vt à Platone εὐδένιον dicitur? Respondet Aristoteles, & hunc vitæ statum medium, plerisque etiam molestum esse tribus fere de causis, ἀλλὰ φύσιν, δι' αὐξήσιν, ἀλλὰ κρείσιν. Primum namque, vt nullo alioquin perspicuo in dolore esse videamur, dum in hoc medio sumus statu, semper tamen subest aliqua molestia & labor. Animal namque semper laborat, & aliqua ex parte fatigatur, quod vel ex sensibus perspicuum sit, quorum munera dolore non vacare, scribunt Phisici, ipsum, inquam, cernere & audire non vacat dolore, vt est apud Aristotelem *libr. 2. de Anima*, quos labores & Hippocrates *lib. 2. de Diata*, κατὰ φύσιν vocat, vt hic Aristoteles ἀλλὰ φύσιν: natura igitur ipsa medius hic status, labore & molestia non vacat. Et hæc communis est causa omnium hominum, etiam animantium. Dux alteræ sunt singulares [prima enim est communis] & propriæ, quarum prior est incrementum corporis, quæ adolescentum est propria: hos enim corporis incrementum stimulat & vrit, adeo quidem, vt corpora eorum æstuent commotis humoribus, spiritibus & calore, non secus atque ebrii vaporibus concuti solent. Huic accedit, quod ipsa per se adolescentia sit iucunda, vt tristis senectus: non mirum igitur adolescentes ad has corporis voluptates esse propensiores, sed eo est præclarior iis resistere. Altera causa est corporis constitutio seu κρείσσις, [complexio vulgo] quæ est Melancholicorum. Ea namq; horum est constitutio corporis, vt semper voluptatibus, tanquam medicamenti opus habeant, vtpote quorum actiores sint humores, quibus eo corpora vri & morderi nunquam desinant, & qui in continuis fere iisque acerrimis versentur plerumque cupiditatibus, & appetitionibus, de quibus supra *cap. 7. in fin.* *Cap. 10* Quare cum omnes homines, tum adolescentes, præsertim & Melancholici etiam in medio statu quærent voluptates, quibus eos naturæ, ætatis, κρείσσεως labores & molestias, aut leniant, aut tollant.

[ἢ πὲρ ἐναντία καὶ] Hoc ad priorem rationem pertinet, qua dictum, voluptates corporis dolorum esse velut medicinam, siue ea voluptas, inquit hoc loco, sit contraria, quod supra explicatum, siue qualiscunque, id est, etiam non contraria, modo ve-

hemens:

hemens : nam voluptas est illa quidem omnis dolori contraria genere, non tamen specie : verbi gratia, dolor animi voluptas corporis specie tenus non est contraria. Sic iratum & contumelia, qui dolor est animi, sæpe placari videas Musæ, quæ aurium est voluptas.

καὶ αὖ τῶν ἀνέλκων.] Hæc ad Melancholicos dantur vulgo referuntur, quos, quia acrioribus cupiditatibus impelluntur, intemperantiores & deteriores ceteris hic dicat Arist. Mihi ut priora, ita & hæc verba generalius accipienda videntur, & mirum, homines fieri pluresque intemperantes & malos, ex eo quod tam acriter voluptates corporis persequendas sibi existimant, & persequantur. Denique videntur mihi hæc generalia ornamento: videmus n. pluresque melancholicos remotos ab intemperantia.

αἱ δὲ αὖ τοῦ λυπῆς.] Hæc velut altera huius capitis parte, postquam priore de voluptatibus corporis, iam de iis, quæ animi, quas hic vocat absque molestia, quod supra explicatum capite duodecimo. De iis hoc primum; earum nullum esse nimium, cuius rei hæc est ratio, quia bonorum, ex quibus manant, nihil item sit nimium, nempe virtutum. Itaque; ut in virtute nihil reperitur, quod de gratitudine commemorat Cicero *Planciana*, [elegans locus ad hunc Arist. explicandum, sicut Aristotelis ad Ciceronis.] quæ quo magis crescit, eo est perfectior & laudabilior, ita nec in voluptate, quæ ex virtute aut sententia oritur. Quare & ab omni periculo vacui sumus, ne magis quam oporteat vñibus harum voluptatum gaudemus, quod contra vñuenire in voluptatibus corporis supra hoc capite dictum. Alterum, eas capi ex rebus natura iucundis, non ex euentu, quod supra explicatum cap. 12. ut & hæc verba, καὶ ἡ κατὰ συμβεβηκός, &c.

ὅτι ἡ κατὰ συμβεβηκός.] Et hoc obscurius : Cuius tamen hæc videtur sententia : Dictum modo, ea, quæ curationis causa subhibentur, ex euentu esse iucunda. At inquit aliquis, imo & iucunda quidem videntur, utpote ubi nulla subsit actio, sed perperessio potius : nam qui curatur, non tam agit, quam perpetitur. Respondet Aristoteles, etiam in eo, qui curatur, actionem quandam subesse, non quidem eius, quæ curatur & laborat partis, sed quæ reliqua subest sanæ partis, & hoc est quod ait, τὸ ὑπομένειν τὴν ὑγίαν, &c. pars autem hæc sana, sensus ipse esse videtur, voluptatem percipiens, sensus autem est actio quædam & ἐνέργεια.

φύσις αὐτῆς ἰδιότης.] Et hoc supra cap. 12. explicatum.

κοινὴ αὐτῆς ἰδιότης.] Quia modo dictum, quædā natura esse iucunda: constet autem ea, quæ natura, esse vniuersi & perpetua; videri poterat, iucunda hæc natura semper esse eadē. Adungit igitur Arist. nihil esse quod idem semper sit iucundū, hominib. quidē. Rationē reddit, quia hominū natura nō simplex sit & vniuersi, sed duab. ex rebus mixta & tēperata, animo & corpore, quorū altero tandē ēt homines corrūpantur & intereant. Quare cū ex duabus his rebus & naturis cōsistet homo: nitū nō est, nō eandē semper illi pmanere voluptatē, non vna eademq; illi esse iucunda, quin potius, q̄ vni iucundū, id alteri æpe est molestū; vt contēplatio menti est iucunda, eiusq; naturæ cōsentanea, sensibus, maxime phantasiz hac re laboranti, non item. Sic cibi sumptio famelico quidem est iucunda, saturo molesta. Quod si autem hæc duæ partes vtraq; ex æquo voluptatem capiat, iam fiet, vt homo neq; doleat, neq; voluptate erfundatur. Nam quantum quæq; pars ex sua voluptate gaudet, tantum ex diuersa rursus dolet, ita vt neque vere doleat, neque gaudeat homo, & hoc est, quod ait, ὅταν αὖ ἰσότης, scilicet vtraque hominis pars, æquabiliter agat, gaudeat vel doleat. Denique sunt duo, alter alterum læsit, tu me, ego te, quia u me læsisti, ego dolorem capio, quia ego te, voluptatem capio: ita est quasi quoddam æquilibrium, & homo non vere olet, neque vere gaudet: quando animus gaudet, corpus dolore afficitur, tum plane homo non dicitur proprie gaudere nec dolere. Si singulas partes spectes, ratione animi gaudet homo: verbi gratia: Posidonius, qui laborabat articulari morbo, podagra, tamen disputabat, ex disputatione illa voluptatem capiebat, ex morbo dolorem. Sic neque dicendus est homo proprie gaudere, neque dolere.

ἰσότης αὐτῆς ἡ φύσις.] Est quasi antithesis eius, quod modo dictum, hominis nullam esse simplicem voluptatē, & vniuersi, vna neq; naturam. Nam, inquit, si natura eius sit simplex, certe & actio eius semper sit eadem, eaq; iucundissima: naturam amq; actio quæq; suam imitatur, & proinde ē: voluptas.

ὁμοιογενὴς αὐτῆς.] Vcum vna & simplice frui vt voluptate, à conatio docet, vt cuius natura sit simplex & vniuersi, ea est Aristotelis sententia contemplatio, si quidem & hæc eius est actio, qua de re *infra lib. 10. capite octauo*. At, inquiet aliquis, ei nulla est actio, vt pote immobilis, teste Aristotele *libro 12.*

Meta-

Metaphys. & in quiete constituti; quies autem actioni contraria videtur. Si nihil agit. Ergo nulla eius est voluptas. Respondit Arist. actionem non tantum esse motionis, sed etiam quietis, quod cernere licet in contemplatione, quæ certe est actio *ἐνέργεια*, sine motu tamen, quin imo, voluptas quietis ea, quæ in motu multo est præstantior, atque adeo magis est in quiete quam in motu, vera & liquida, non inchoata, quod superplicatum contra Platonem.

μεταβολῇ ἢ πάντων.] Redit ad humanas voluptates, quæ non esse vniusmodi, ex natura docuit. Nunc adiungit qualitatem huius rei causam, quod homo natura non sit bonus, & opus habeat mutatione, utpote non bonus. Nam mali argumentum est esse inconstantem & mutabilem. Quare cum homini mutatio sit iucundissima, ut ait Euripides *in Orestæ* eleganter, id totum eius naturæ prauitati est ascribendum. Ad summam igitur, Hominis voluptates, quia eius natura neque est simplex, neque bona, non sunt vniusmodi, & perpetuæ seu mutabiles. Contra sit in Deo Opt. Max. & in cœlestibus animis, ut quorum natura sit simplicissima & optima. Ex quibus perspicuum est, humanas voluptates, cœlestium & diuinarum vix umbram aut simulachrum esse. Et sic intelligenda, quæ sæpe canunt Poetæ, Sophocles *in Trachiniis*, de voluptatum humanarum inconstantia & breuitate, atque adeo impuritate, &c.

FINIS LIBRI VII.

LIBER

LIBER VIII.

ARGVMENTVM.

DVobus his libris 8. & 9. de Amicitia accuratissime explicatur. In 8. quidem de vi & natura, atque partibus: in 9. de Diremptione, & de iis, quæ cum Amicitia cognitionem quandam habeant. Afferuntur & in utroque questiones aliquot, maxime in 9. De Amicitia videndi sunt præterea Plato in *Lyfide*, & in *Symposio* seu de amore. Cic. in *Lælio*. *Plutarchus* in *Commentario* de discrimine amici & adulatoris. & in *ᾠῇ πολυφιλίας*, in amatoriis narrationibus, & in *Erotico* denique, *Erasmus* etiam in colloquio de Amicitia.

CAPVT I.

COMMENTARIJ.

DVo sunt huius capitis partes, quorum prior, cur in his libris de Amicitia explicetur, ubi & de Amicitia fructibus & opportunitatibus [utilitatibus vulgo] altero controuersia de Amicitia exponuntur.

Μὴ τὴν ὁμοφίλιαν ᾠῇ.] Duas (non sex, ut vulgo Interpretes,) affert rationes, cur in his libris de Amicitia sit differendum; & cur Politico agendum de Amicitia. Prior hæc est, quia amicitia vel sit virtus, vel certe cum virtute, id est, vel certe quæ nulla absque virtute verâ esse possit, quæ, ut inquit Cic. in *Lælio*, ex virtute manet & contineatur. Formula:

De virtutibus hic explicatur.

Amicitia est virtus, vel, &c.

Ergo & ea hic explicanda.

De assumptione, quæ amicitia cum virtute sit cognatio, explicabitur infra. [In *Magn.* expresse nominat amicitiam virtutem, hic non item.]

ἢ ὡς ἀναγκασιότατον.] Altera est ratio, quia amicitia ad vitam maxime sit necessaria. Formula:

Qua ad vitam humanam pertinent, ea hic sunt explicanda, ut ubi tota Philosophia humana plenissime explicatur, id est, Politica, qua de re supr. lib. i. sapimus.

Atqui amicitia vel maxime ad vitam humanam est utilis.

Ergo hic explicanda.

Assumptio copiose explicatur ab Aristotele: qua re non inaduerfa, Interpretes assumptionis confirmationes nouas parant esse rationes.

αὐτὸ δὲ φίλων.] Docet igitur, amicitiam necessariam esse reuatum & publice: publice τοῖς ἡγετοῖς πύλεις: priuatim quidem, tam diuilibus, quam tenuibus, adolescentibus quam senibus, viris denique ipsis, tam domi, quam foris, etiam beluis, id est, tam hominibus quam beluis.

*ἔχον πρὸς τοὺς ἀγαθούς.] Ait etiam omnibus bonis afflictae necessariam & optabilem tamen esse amicitiam. Qua de re inha tamen, an beato opus sit amicis. Similis est locus apud Cic. *lib. i. Offic. extremo*, ubi comparat theoreticas cum practicis scienciis & virtutibus. Dicit enim Cicero, & praefert practicas sententia Dicarchi: fuit enim magna disputatio inter Theophrastum & Dicarchum; vtra vita praestantior, practica, an theoretici. Dicit ibi Cic. *Et si quis in omnibus scienciis versatus, tamen si in solitudine constitutus, non habeat cum quo conuersetur, suas praeclaras sententias, certe vita huic dura videbitur.**

*ἡ δὲ πλουτοσύνη.] Diuilibus necessariam esse amicitiam (sub his & honoribus, & opibus seu imperiis florentes compingimur) ostendit duabus rationibus, tum quia alioquin nullus pene huius *διωμελίας*, id est, copiae bonorum aut opum affluens futurus sit vsus, sublata beneficentia, quae amicitiae est *ἀντιπρῶτος* seu vsus, [Latine vsus *ἀντιπρῶτος*, Ergo si tollis amicitiam, tollis & beneficentiam, hoc est, aliis non posses benefacere, aliis aliquid largiri. Si tollis beneficentiam, ad quem finem tua bona habebis. Ut iis itaque bene utaris, opus est amicis.] praesertim quae beneficentia maxime sit aduersus amicos. Formula:*

Vbi non est beneficentia, ibi bonorum fortuna fructus perit. At ubi nulli amici, ibi nec beneficentia, ut quae fit aduersus amicos potissimum: nam sic solemus benefacere hoc est, quod dicunt Iuriconsulti: nemini quisquam legato in testamento, nisi sis is amicus. Amicitia gra-

multi. Inter cives est quadam etiam amicitia politica, generaliter accipiendo.

Ergo ubi non sunt amici, ibi & bonorum fortuna fructus perit.

Tūm quia absq; amicorum præsidio eadem illa fortunæ bona seruari vix possint, magna præsertim: nam, vt eleganter Arist. *ὅσα ἢ παλαιοῖς* quo eo maiora, eo maiori periculo obnoxia, eo plures iis insidiantur: cuius possessio, inquit Cic. *lib. 6. Paradox.* quo maior est, eo plus requirit ad se tuendam.

ὅν πνίξ ἢ κῆ.] Hic de tenuibus & calamitosis; quibus necessariam esse amicitiam, omnibus est notum, qui paupertati, exilio, & id genus calamitatibus, maximum in amicis præsidium positum, eamque esse tanquam perfugium & asylum quoddam existiment, qua de re infra latius.

κῆ νέος ἢ πρεσβ.] Adhuc de fortuna & casu; nunc & omni ætati vtilem esse amicitiam docet. Adolescentibus quidem, ne peccent, adiuantibus vtique opē, consilio, amicis. [Sic loquuntur Iurisconsulti, opē, consilio breuissime.] Senibus autem, qui propter imbecillitatem corporis se & sua curare, resq; obire nequeant, ad obsequia & rerum administrationem seu curationem, & quasi subsidium. Viris denique, seu iis, qui constante ætate (quos Græci *ὁ ἀκμῆ* vocant) ad res præclaras gerendas & contemplandas, ad omnem deniq; honestam actionem, tam in agendo, quam contemplando. In contemplationibus quantū adiuuet *συζήσεις* seu studiōrū cum amicis communicatio, etiā proverbio est notū ex Euripide. Ad alias res agendas, quantum adiumenti adferat, fidus amicus aut socius, exemplo sit Diomedes, qui nocte speculatū iturus Troiam & astra Troiana, sociū sibi adiungi voluit: nā vt est apud Homer. *liad. 2. οὐὲν τε δύο ἱ; ἡμῶν:* qui versiculus in proverbium abiit, *pro* & Cic. *in Epist. ad Varronem & Attic. lib. 9.* est vsus.

φύσιν δ' ἐνυπαρχόν.] Quam late patēat vis amicitiae, etiam celuarum exemplo docet: nam & in his, vt auibus quibusdam inter se, turturibus, columbis, aliisq; animantibus, &c. (de quibus videatur Erasmus in colloquio *de amicitia.*) maxime eiusdem generis inter se esse amicitiam. Sed hanc esse naturalem, seu natura insitam, quæ & est parētum erga liberos: atq; adeo magis elucet in hominibus, quos præterea & vulgo *φιλασθέντες* Græci vocant. Cæterum hæc amicitia naturalis non tam & amicitia quam amor, de quo discrimine infra latius.

ἰδοὺ δ' αὖτε καὶ τῆς] Hic amplius ostendit vsum amicitiz, nempe in aberrationibus à via & peregrinationibus. Nam in his, dum alter alterum in viam reducit, vel egenti necessaria subministrat, satis est argumenti, magnum inter homines vsum esse amicitiz. His tamen verbis hoc directe videtur agere Arist. vt ostendat, non tam amicitiz vsum, quam esse quandam inter homines amicitiam, & naturæ quasi cognationem: & vt eleganter Papinianus ICtus in l. *seruus ea lege. D. de seruis export.* & Cic. lib. 3. *Offic.*

τοὺς δ' αὖτε καὶ τῆς. } Adhuc priuatim, nunc publice quam sit utilis & necessaria amicitia, exponit: nam amicitia ciuitates omnes contineri. Cui rei argumento est, quod legum scriptores hoc vel maxime student, vt ciues inter se sint amici, aut certe concordantes, vt sit in ciuitate concordia. At hæc amicitia est pene gemina & similima. Qua de re infra *libro nono*, adeo quidem concordiz student legum scriptores, vt magis in ea elaborent, quam in iustitia ipsa, propterea quod iustitia vix opus videatur, quibus inter se est concordia & amicitia. Hæc tamen etiam, inter quos est iustitia, nihilominus sit opus. Inter amicos namque, quia nullæ existunt iniuriæ, nulla quoque cernitur iustitia, vt nec inter Deos, inquit Aristoteles *libro decimo*. Inter eos autem, apud quos est iustitia, nisi assit & concordia, certe vna consistere nequeunt. Alterum argumentum; concordia ciuitates contineri, in eo est positum, quod dissensionibus seu discordiis & seditionibus omnes funditus euertantur. Cicero in *Lalio*: *Id si minus intelligatur, quanta vni amicitia concordiaque sit, ex dissensionibus atque ex discordiis percipi potest: qua enim domus tam stabilis, qua tam firma ciuitas est, qua non odiis atque dissidiis funditus possit euerti, &c.* Utilissima igitur, & maxime ciuitatibus necessaria est amicitia seu concordia. Qua de re præclarus est locus apud Xenoph. lib. *ἑταίρων* [dictorum & factorum Socratis] ἀλλὰ μὴ καὶ, &c. vbi Xenophon commemorat, nullam fere Græciæ ciuitatem esse, quæ non complexa fuerit caput de concordia in solenni ciuium iure iurando, quod pertinet ad prius argumentum de studio legum scriptorum. Pollux lib. 8. *Formularum* Politicam iurifundandi ciuitatis Atheniensis adducit.

ὁ μὲν δ' αὖτε καὶ τῆς. } Adhuc docuit, amicitiam vitæ humanæ plane esse necessariam: quod idem pulcherrime Cic. eodem modo in *Lalio*: *Tales igitur inter viros amicitia tantum oportet*

mitates

nitates habet, quantas vix queo dicere. Principio [nemo, inquit Aristoteles, viuere sine eo velit] cui potest esse vita vitalis, &c. Sic enim legendum puto, non qui potest esse, &c. manauit vitium ex eo, quod olim *cui* scriberent, *qui*, [*cui* & *qui* eodem modo scribebant. Paruus ille libellus *Lalini* scatet mendis plurimis.] Adhuc igitur eam esse vitæ necessariam ostendit: hic adiungit esse & honestam, & rem præclaram, tum quia sit laudabilis. Laudari namque & vulgo solent, qui Græce dicuntur *πολύφιλοι* & *πολυφιλία*. Qui namque nulli est inimicus, omnibus charus, prædicari vulgo solet, tum quia eosdem viros bonos quidam vulgo dicunt, quos amicos, quos in amicitia constantes & candidos. Ergo, quia amicitia est laudabilis, & viri boni, etiam res est honesta & præclara.

ἢ τῶν δικαίων.] Ait ex iuris generibus summum & optimum maxime ad amicitiam pertinere, in eo maxime cerni amicitiam, id est, ius politicum seu ciuile, vt supra dictum *lib. 5. ca. 6.* Huius rei ratio hæc esse videtur, quod maxime id sit æquabile, sed hac de re infra latius *cap. 9. & sequentib.* hoc autem eo pertinet, vt cernatur, magnum etiam in ciuitatibus & rebus politicis amicitie esse vsum.

τὴν γὰρ φιλοφίλειαν.] Sic habent plerique libri: Græci *φιλοφίλειαν* vocant, qui suos amicos non fictes sed vere amant, sincere & candidos amicos, de quibus & infra *cap. 7.* In aliis libris, nempe in editione Turnebi, & vt in veteri translatione, est *πολυφίλειαν*, vt & mox *πολυφιλία*, quomodo & nos explicabimus. De *πολυφιλία* item infra *lib. 9.*

Ἀμφοτεροῦται.] Altera huius capitis parte afferuntur quædam de amicitia eo tempore vsitatæ cōtrouersie seu quæstiones, quas ipsas & Plato in *Lyside* diligenter explicat. Prior quæstio est de amicitie natura seu definitione & origine seu causa, [eodem pertinent hæc omnia:] altera de eius partibus. De priore variaz fuerunt veterum sententiaz. Alii namque amicitiam similitudinem quandam, alii dissimilitudinem esse dicebant: nam eos inter se amicos fieri, quos inter similitudo quædam sit, quorum sententia prouerbiis aliquot confirmetur. Duo hic affert Aristoteles: alterum ex Homer. *lib. 9. Odyss.* *τὸν ὁμοῖον φασιν*, &c. *Similem Deum ducit ad similem.* alterum, *χρλοῖον*, *Graculum affides graculo: Similes habent labra lactucas*, de quo Erasmus, qui & alia affert: *Æqualitas amicitia parens*

mater: Simile expetit simile. & apud Ciceronem: *Pare cum paribus.* Hinc videre licet adolescentes cum adolescentibus, improbos cum improbis habere consuetudinem. Alii item suam sententiam prouerbis confirmare sunt soliti, ut & Heliodo, quem & supra lib. 2. & in Rhetor. affert; *Figulum inuiolare figulo*, quasi dicerent, inter similes aut pares potius inimicitiam esse, quam amicitiam, inter impares amicitiam. Sic inquit Plato, *Παῖς ἢ αἰεὶ ἐστὶν ἐχθρὸς τοῦ πατρὸς, ὡς καὶ τὸ κύνιον τοῦ κυνίου, ὡς καὶ τὸ βοσκὸν τοῦ βοσκίου.* *Infans, infirmus medico.*

ἡ δὲ αὐτῶν τὰς αὐτῶν.] Eisdem sententias suam quisq; confirmare nitebatur, etiam Physicis argumētis; Aridā namq; terram expetere imbrem. Inane, inquit Plato, expletionem: frigidum calorem, & contra, ut præclare Euripides, cuius versuum (quos integros & multos affert Athenæus) fragmenta quædam hic Arist. attulit: nam verbum *ἐχθροῦ* non est Euripidis sed Aristotelis, ab eo breuitati studente interiectum, loco integri Senarii & dimidiati, quibus tamen Poeta nihil aliud exprimere voluerit, quam quod Arist. hoc vno verbo. Sic enim Poeta, *ἔρπον ἰδρὸς ὄμους*, &c. Ex Physicarum igitur rerum simili natura, quas contraria inter se expetere aut dissimilia viderent, concludebant alteri, amicitiam quoque esse inter dissimiles. Heraclitus quoque Physicus in ea fuit sententia de rebus physicis, atq; adeo omnibus, eas gigni ex quadam principiorum discordia, quæ res inter se inimicæ tandem conueniant: pulchra quodammodo harmonia, atq; ita gignantur. Dicebat igitur Heraclitus *τὸ ἀντίον*, id est, *τὸ ἐναντίον* seu contrarium, [ille vsus obscurissimis verbis in poemate de rerum natura, ut & Lucretius.] *συμφέρον*, id est, concurrens & conuascens esse rerum omnium principium: hinc, inquam, res fieri, si ea, quæ suapte natura sint contraria, connectantur & coalescant: hanc esse tantquam rerum harmoniam, ut ex graui & acuto conflata. Quod ipsum de Heraclito commemorat & Plato in *Symposio*. Priorum autem sententia, & ipsa Physicorum auctoritate quorundam consumari solet: nam cum alii, nempe Hesiodus & Parmenides Philosophus, teste Arist. lib. 1. *Metaphys.* tum Empedocles potissimum rerum principium, non discordiam, ut Heraclitus, sed amicitiam potius, seu concordiam constituebant. Empedocles namq; omnium rerum originem, amicitie seu φιλικῆς, interitum *ῥίξας* seu ἐξ ὧν contentioni, litis seu inimicitie & discordie attribuebant. Aristoteles in *Metaphys. libr. 2. de ortu*

Et interitu. 3. de cælo. 1. de Anima. Plutarchus in commentario de Homero. De quibus Philosophis & Plato in *Gorgia*: *φασὶ δ' αἰσφοί*, aiunt, inquit, Philosophi, cælum, terram, homines, omnia deniq; societate quadam & amicitia contineri.

τὰ μὲν ἔνθ' οὖρον.] Arist. hanc disputationem, ut Physicæ magis propriam, quam Politicæ (qua in re Platonem notat in *Lyside*.) aspernatus, quæstiones affert magis proprias Politicæ, quæque ad res humanas, ad mœurs & affectiones pertineant. Primum, an amicitia in omnibus reperiatur, etiam improbis inter se. Qua quæstione tamen prior illa intelligitur: Vtraque namque de amicitia natura agitur! Altera est quæstio de amicitia generibus. Fuerunt namque, qui vnum duntaxat esse existimarint, hac adducti ratione, quia in amicitia reperiatur quod magis & minus. Formula:

Quod specie differt, in eo non est id, quod magis aut minus. At in amicitia est magis & minus.

Ergo specie non differt, id est, Ergo non plures eius sunt species, sed una duntaxat.

Ita illi: Aristoteles de assumptione nihil: eam namque tacite probat, quod amicitia certæ altera, ut honesti, verior & perfectior sit ea, quæ est utilis. Propositionem igitur, ut non omni ex parte veram, reprehendit. Est quidē & illa plarumq; vera: quæ namq; sub eodē sunt generis species contrariæ, in his vere nō est id q̄ magis aut minus: neq; enim homo magis est animal, quā equus: aut color magis albus quam ater: sunt. n. contrariæ species sub eodē genere coloris. Verū reprehenditur tamē sæpe hæc propositio: na & sunt, q̄ cum specie inter se differant, tum id q̄ magis aut minus, in his reperiatur. Cuius generis aliquot s̄. se attulisse memorat Arist. Quænam ea sint, non constat. De his inquit Schol. Græc. in libris Eth. amissis egit perabsurde: nam initio docuimus, opus hoc Ethicorū esse ex omni parte plenū & perfectū. Videri igitur quibusdā intelligere virtutū species discrepantes, in quib. tamen q̄ magis & minus reperiatur, ut liberalitas magis in dando, quā in accipiendo (quæ dux videantur liberalitatis species) cernitur. Supra lib. 4. *institio*, Temperantia magis in voluptatibus reseruandis, quam in doloribus: fortitudo magis in rebus formidolosis, quam in fiduciam adferentibus, [in contrariis.] Quæ explanatio etsi videtur probabilis; haud scio tamen, an non rectius intelligi possint, primum extrema virtutum, quæ sunt illa quidem vitia specie discrepan-

gia, sed quorum alterum altero sit magis, alterum sit minus riosum, prout magis aut minus discedunt à medio. Quæ de re dictum supra *lib. 2. cap. 8.* vt effusio [prodigalitas vulgo] & auaritia liberalitatis sunt extrema, vtraque quidem vitiosa, sed hoc, nempe auaritia, illo magis & minus. Eadem est & superis seu indolentia & intemperantia ratio. Præterea de viciis prædictis dictum est supr. de ipsis etiam virtutibus. De fortitudine *supr. lib. 3. cap. 8.* de continentia & impotentia *lib. 7.* Et alteram alteram magis esse aut minus, voluptates aut virtutes alias per se & proprie, alias ex euentu. Notum est autem, his illas esse magis. Quemadmodum & infr. Arist. docet, amicitiam partim per se, partim ex euentu, & illam hac magis esse amicitiam, id est, veriore & perfectiorē. Falsa est igitur quibusdam in rebus propositio, non solum politicis, de quibus diximus, sed Physicis etiā & Metaphysicis. Illis namq; forma magis est natura, quam materia *lib. 2. ἀποδείκνυμι Physica.* Hic vsus seu cōiectura melior & perfectior est potestate, [Disputatio de actu & potentia, vt vulgo, est Metaphysicæ] & natura seu substantia magis est τὸν, seu id quod est [sic redditur à Cicerone, Ens dicunt vulgo] quam euentum seu accidens. Mire hic hallucinantur Interpretes. De hoc dictum supra. Thomas dicit supra, id est, infra, hoc est, explicabitur in proximis capitibus, &c.

CAPVT II.

COMMENTARI I.

Explicatur de rebus, quæ sub amicitiam cadunt, & de amicitia definitione.

Τὰς αὖτ' ἀποδείκνυμι. Ait, quæstiones de amicitia modo allatas, posse explicari commodissime, si primum de rebus, quæ amantur, explicetur. Quemadmodum enim ex rebus sub sensum cadentibus (obiecta vulgo vocant.) Sensuum quoq; ipsorum genera colligunt Physici: & ἵ. iustitiæ genera, ex iis, in quibus ius & iustitia versatur, distinxit Arist. *lib. 5. initio.* Voluptatis quoq; *lib. 7.* ad eundem modum & amicitia genera ex ipsis rebus amabilibus recte colligenda iudicauit Arist. hanc namque meliorē & certiorē esse viam ac rationē de amicitia differendi, quā Platonica, de qua modo dictum, eam potius esse Physicam quam Politicam. Præterea Plato de personis potius, Aristoteles de rebus amicitia vim & naturam diiudicandam putauit.

Ἐ φιλητέ.] Res quæ amantur, quæque amoris & amicitie sunt causa, ab Aristotele dicuntur τὰ φιλητά, à Platone τὰ φίλα: latine vísitatus quidē chara, planius tamen ob verbi amicitie cognationem seu coniugationem, amabilia dicantur. Nam & Cicero ad Trebatium, *Amabilior*, inquit, *mihi Velia fuit*, quod ab ea sensisse amari. [est oppidum.] Et libr. 1. de *Natura Deorum*. *Nihil est amabilius virtute, quam qui adeptus fueris, ubicunq; eris gentium, diliges*. Alioqui amabile fere Ciceroni idem est, quod iucundum, suavis. & amœnum. [Hinc amabiles mores, amabiles litteræ.] In *Mag.* Aristoteles duo affert verba, φιλητά & φιλητία, illa per se, hæc ἀρεῖν chara. Verum hoc loco ea omnia vno φιλητέ vocabulo continentur. Certe ea distinctio φιλητέ & φιλητία, vt βυλητέ & βυλητία, non temere alibi reperiatur. Ausim hoc amplius dicere, verbum φιλητόν non tam esse commune, quam Aristotelis aut Philosophiz proprium. Sic enim solent appellare ea, quæ vulgo obiecta & subiecta dicuntur, vt γινώσκω, νομίζω, αἰσθάνω. Quare & Plato eo vocabulo abstinuit, vsus communis Ἐ φίλν.

δοκεῖ δ' ἔ πᾶν.] Exposita breuiter methodi ratione, rem ipsam iam explicat. Non omne, inquit, amari videtur, sed id solū, quod Græci φιλητόν, latine dicitur amabile seu charum. Sola, inquit, amabilia diliguntur, alia non item, mala puta aut iniucunda. Amabilia autem tria numero videri ait, bonum, iucundum, & vtile. Cur ita? Amabile namque, cum sit ποθητόν, inquit Plato: seu optabile vel expetibile. Rerū autem expetendarum tria hæc constet esse genera, de quibus *supra* libr. 2. cap. 3. triplex quoque vt sit, necesse est, præsertim cum amor & ipse sit appetitio quædam, ex quo amicitia.

ἀόξετο δ' αὖ χηρίσμεν.] Singulatim de ijs hic explicat: & de vtili primum, videri id esse, quo bonum & iucundum pariatur. Quæ enim vtilia, expetuntur, vel ad voluptates, vel ad bonum quod aliud assequendum. Expetuntur, inquit Cicero libr. 1. *offic.* [sic inscribitur ille liber in veteribus libris] diuitiæ, cum ad vsus vitæ necessarios, tum ad perfruendas voluptates. Bonum igitur & iucundum duo hæc amabilia sunt tanquam fines: tertium, vtile, ex ijs quæ ad finem. Sic in omnibus nostris actionib. consideramus duas partes, finem & media, quibus finem assequamur, *supra* hac de re sæpissime. De quo discrimine, finis, & eorum quæ ad finem, sæpe dictum *supra*.

πῶτερον ἢ τὰ χαρὴν.] Hic de bono & de iucundo. Bonum namq; , (eadem & iucundi est ratio) quia aliud est absolute simpliciter bonū, aliud sibi, q̄ inter magna sæpe est differentia, vt *supra* dictū *li. 3. c. 1.* queri potest. verum hic sit intelligendum, vtrum, inquam, sit amabile. Sic virtutes p se, absolute bonum quiddam, sed multa sunt tām comparate bona, huic autē scil. vt corporis & fortunæ bona, verbi gratia, adolescens pecunia non est bonum, vinum febricitanti non bonum, stomacho vero imbecillo optimum, iuueni pessimū & deterriimum, seni preciarissimum & optimum. Respondet Arist. id quemq; bonum amare, q̄ sibi bonum, cuius rei ratio hæc mihi esse videt, q̄ in sua q̄q; vis & natura, sibiq; accommodata rapiatur & feratur, aspernetur & fugiat contraria, seu aliena, verbi gratia, cuiusq; oculi ea cernunt, nō q̄ alijs, sed q̄ sibi sint aspectabilia. [Oculi mei feruntur non ad ea, q̄ alius possit, ego nō possum videre. Sic aures ad ea audienda, q̄ ego possum audire, sensus aurium non eo rapit. Sic appetitus ad ea fertur, q̄ iudicet vel sibi bona aut vtilia, non considerat, quid sit tam generaliter bonū, sed quid sibi magis proprium & accommodatum.] Absolute tamē bona, & ipsa absolute erunt amabilia, vt quæ sibi bona, sibi amabilia. Verum quia sæpe nobis bona videantur, quæ reuera non sint: quia inq̄ bona, vel sint vera, vel opinabilia: quæ rursus potest, vtra hic sint accipienda: voluptates .n. corporis etiam dulcissimæ hominibus intemperantib. videntur optime, reuera non sunt.] Qua de re dictū & *supra* *li. 3. c. 5. aut 6.* vbi de voluptate. Respondet Arist. amare quem non q̄ reuera sibi sit bonum, sed q̄ videatur. Amor namq; est appetitio q̄dam: hæc autem non fertur, nisi in id quod visio seu phantasia ipsa fuerit complexa. Quare quod phantasiz φαίνεται bonum, id est, bonum φανόμειον seu opinabile, non τὸ ὄν seu verum duntaxat, amatur. Verum discrimen hoc ad hanc de amicitia disputationem nihil aut parum valet, modo constet etiam opinabile bonum, non tantum verum, esse amabile. Alias magni id est momenti: hic satis sit nosse vtrumq; tam verum quam opinabile esse charum & amari.

τρίων ἢ ὀντων.] Accedit iam Aristoteles ad Amicitiz definitionem, cuius tres partes deinceps exquirat & explicat, quasi aliud agens. Nam explicato de tribus amabilibus, adiungit, cum inanimis nullam reperiri amicitiam homini. Rationem hæc affert bipartitam: cum, quia inanimorum aduersus nos nullus

nullus mutuus sit amor: tum quia nos illis bona non velimus ipsorum causa. Ad amicitiam autem hæc duo in primis sunt necessaria, mutuus amor & boni voluntas ipsius qui amatur causa. Neutra autem hæc in illis reperiri, perspicuum est. De mutuo quidem amore certissimum, de altero ridiculum, inquit, sit, velle vino quid boni. Nam quod conseruari id volumus, non tam vini, quam nostri id causa volumus.

τὸς δὲ βολομύς.] Explicat iam definitionis partem, quæ est de mutuo amore, qui amor nisi assit mutuus, non tam erit amicitia, quam quædam beniuolentia [ita scribendum apud Cicer. & antiquis semper beniuolos & beniuolentia.] Nam beniuolos eos vulgo dicunt, qui bona sibi velint: amicos vero non nisi id ipsum velle, & vicissim fiat. Quare & A M I C I T I A M vulgo definiunt beniuolentiam cum remuneratione & vicissitudine. Quam tamen definitionem Arist. negat esse plenam. Addendum namque illi, non obscuram, seu perspicuam, confirmat hoc additamentum hac ratione, quod aliqui sequeretur, etiam inter ignotos esse amicitiam, quod est absurdum. Cur. a. sequeretur, hinc planum est, quod sæpe etiam ijs, quos nunquam vidimus, ob virtutem aut eruditionem singularem bene cupiamus, bene aduersus eos finis affecti, quod beneuolentia est proprium. Fieri quoque potest, ut idem ille, quem nos tacita huiusmodi beneuolentia persequimur, & ipse nos quoque simili persequatur, ut tamen alter alterum non norimus. Quare etsi beneuolentia erit mutua, non tamen continuo est amicitia Aristotelis igitur ut huius loci & disputationis summam faciamus, amicitia definitio hæc est, eam esse beneuolentiam perspicuam, seu non obscuram, qua quis alteri bonum velit illius ipsius causa, cum mutuo amore seu vicissitudine. Huic pene gemina est & Ciceronis lib. 2. Rhetor. ista, amicitia est voluntas erga aliquem rerum bonarum, illius ipsius causa cum eius pari voluntate. Vbi tamen Cicero illud, *perspicua*, omisit, quod tamen verbo *voluntatis* intelligi potest. In qua definitione quæ multum momenti ad totam disputationem est positum, non explicatis iam Aristotelis verbis, ipsam paulo accuratius consideremus. Tres igitur, non quatuor, ut vulgo putant, huius definitionis sunt partes seu notæ. Prima est velut genus amicitia, beneuolentia perspicua, voluntas à Cic. dicitur, vbi tamen beneuolentia vocabulum generalius sumitur. Nam proprie beniuolentia quiddam est ab amicitia disiectum, ut modo dictum & *inf.* explicabitur latius l. v. c. 5.

Recte igitur Amicitia, non simplex benevolentia, sed perspicua, definitur. Benevolentia est occulta & obscura, & ut Aristoteles ait *infra lib. 9. cap. 5.* est ignaua quædam amicitia. At amicitia est perspicua, actiuola & ut Cic. ait in *Lælio*, officiosa. Amici namq; non est tantum bene velle, sed multo magis bene facere, inquit Aristot. *lib. 2. Rhet.* definiens τὸ φιλεῖν, amare. Itaque officijs sublati, quod sæpe locorum longo intervallo & silentio fieri solet, qua de re *infra hoc libro, cap. 5.* tollitur quoq; omnis amicitia. Altera amicitiz nota seu definitionis pars, docet amicum amico bene velle, & bene facere, nõ sua tamen causa, sed amici duntaxat. Quod & Cicero expressit, & Aristoteles tanquam vulgo tritum & celebre commemorat τὰ ὅφιλα φασὶ, &c. & in *Rhet. libr. 2.* hac nota & proprie definit *amare*, ἵνα δὲ τὸ φιλεῖν τὸ βέλαι, &c. quæ certe nota est præclarissima & veræ amicitiz. In vulgari enim & falsa priuatz utilitates fere spectantur, non eius qui diligitur dignitas, quam notam attigit & Paulus Apostolus, ita definiens? *Charitas*, inquit, *non querit, qua sua sunt.* Huius certe notæ argumento Cic. *lib. 2. de Finib. & 1. de Natura Deorum in fine*, Epicurum grauiiter refellens. *Amicitia vero*, inquit, *locus ubiq; esse potest, &c.* Quid autem est amare, è quo nomen amicitiz ductum, nisi velle bonis aliquem affici quam maximis, etiam si ad se ex his nihil redeat. Vt autem priore nota ab amicitia seiungitur mera benevolentia, ita hac altera ab ea disiungitur vulgares, fictæ & adulatorum amicitiz. Ad priorem & hoc pertinet, quod prætermisimus, Ciceronis in *Lælio*. *Nam hoc præstat*, inquit, *Amicitia propinquitatis.* [malo veterum verbis explicare scripta veterum, quam meis.] *quod ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia non potest. Sublata enim benevolentia, amicitia nomen tollitur, propinquitatis manet.* Hinc amicitia ex virtute parta, antecellit amicitiz, quæ naturalis, hoc est, inter propinquos, inter illos potest exsistere odium, imo fratrum gratia rara est, inter amicos si benevolentiam tollis, tolles amicitiam, amicitia propinquorum non vera. Tertia Amicitiz nota est de mutuo amore, de redamando, Græci ἀντιφίλησιν vocant, latine quidam redamationem, ut φίλησι, amationem, quo verbo & Plautus vtatur. Malim ego φίλησι amorem, & ἀντιφίλησι mutuum amorem dicere latine. Amatio namque & redamatio, sint illa quidem planiora, aut certe ad

~~græca~~ verba propinquiora. Plautinæ tamen sunt potius præ-
 sapientia quam Ciceronianæ [proverbium apud veteres, est *Plautina* *prosapia*, hoc est, obsoletum, obscurum, ignotum] sunt,
 inquam, inusitatâ, altera inusitatissima, eaque re magis per-
 spicua. Hæc autem nota ut est suauissima teste Plauto [iu-
 cundissimum enim est, quando in amore mutuum faciunt.
 Quando contrarium fit, est crux acerbissima, inquit adoles-
 cens ibi:] & æquissima. Par enim est, amico in amore re-
 spondere, iustum beneficienti reddere beneficium: ita & ma-
 xime necessaria amicitia, ut docte ostendit Plato in *Lyside*.
 Nam sequeretur alioqui, etiam odium inter amicos esse, quod
 est absurdissimum, si inter se non ament mutuo, sed alter dun-
 taxat. Propter hanc autem notam vulgo amicitiam cum æ-
 qualitate & iure maximam affinitatem habere aiunt, qua de
 re *infra cap. 9*. Et hæc quidem venissima ac perfectissima est
 amicitia definitio Aristotelica. Nam quæ & altera eius à La-
 ertio profertur, amicitiam esse æqualitatem beneuolentiæ mu-
 tuam seu respondentem ἀντιστοιχίαν: & quæ in *lib. 2. Rhet.* A-
 mare seu φιλεῖν (unde amicitia) nihil esse aliud, quam velle
 alicui, quæ putet bona, illius ipsius non sua causa: hæc, inquam,
 definitiones, qua parte non sint plenæ, satis perspicitur ex ea,
 quam *supra* explicauimus. Quare nec Ciceronis in *Lalio* hæc
 definitio, amicitia est diuinarum humanarumque rerum sum-
 ma cum beneuolentia & charitate consensus, satis plena aut
 bona videtur. Omisit namque *mutuum amorem*, omisit &
voluntatem boni illius ipsius amici causa. Quæ duæ sunt veræ
 definitionis partes: tertiam duntaxat expressit de beneuolentiâ.
 Quod autem amicitiam vocat consensionem, ne hoc quidem
 satis recte, ut *infra* explicabitur *lib. 9. cap. 6*. Denique concor-
 dia & consensus non idem, quod amicitia. Ficinus affert
 quandam Plonicam, ut ipse ait, in Platone non reperitur.
 Est amicitia honesta, perpetua voluntatis communio. Apud
 Platonem nulla extat amicitia definitio. In *Lyside*, ubi con-
 stituerat reperire definitionem nihil perfecit: ibi exquirat inter
 quos existat Amicitia.

CAP V T III.

COMMENTARI I.

Explicato quæ sint chara seu amabilia, ubi & de definitio-
 ne, quæstiones priore capite propositas, qui quibus sint
 amici,

amici, & quæ amicitia sint genera, aliaq; ad amicitiam pertinentia, ex hac amabilitum distinctione explicare iam ordinetur. De posteriore quidem questione prius duobus his capitibus, de altera item duobus capitibus 5. & 6. de qua tamen & 4. non nihil. Hoc igitur capite tria esse amicitia genera, quorum per se vnum, duo reliqua sint ex euentu: & illa quidem sit stabilis, hæc mutabilis, ostendit. Hæc autem prima est amicitia diuina, in eam quæ per se & ex euentu, cui pene gemina est Ciceronis hæc in *Lali*o partitio, vbi amicitias partim veras & perfectas, partim vulgares & mediocres esse ait. Plutarchi in *Erotico* diuina quadripartita (naturæ, φύσιν; cognitionis συγγινῆς; sociorum, ἰταρχικῆς; & amoris ἱερῆς) *infra* melius intelligetur cap. 12.

Ἀφ' ἑνὸς ἢ τῶν τριῶν.] Quia ex prioribus constat, tria esse rerum amabilitum genera, bonum, vtile & iucundum: ergo & amoris tria erunt genera. Cur ita? quia vt *supra* dictum obiectorum, vt vocant, varietatem ipsæ actiones sequuntur, vt de sensibus *supra* dictum: quot enim sint obiecta, totidem & actiones. Amor autem est actio. Si igitur tres sunt φιλέσεις; seu amores. Ergo & tres amicitia. Cur ita? nam sua cuiusque habitus est actio. Quare cum actio habitus quidā videat, quæ de re *supra* ca. 2. in fine. huius. a. habitus actio sit amor: certe quot amoris, totidē & amicitia sint genera, necesse est. Sunt igitur tria, multū tamen inter se discrepantia, quæ de re mox.

οἱ ἢ φιλοῦντες ἀλλήλους.] Hic ea amicitia tria genera ad duo reuocat: nam ex ijs vnum docet esse per se, reliqua duo ex euentu. Nam eos demum vere esse amicos, qui ita inter se amant, vt alter alteri bona quæ velit, ea re velit, quia amet, nullam aliam ob causam. Itaq; qui vel utilitatis, vel voluptatis causa inter se amant: hi duo, quia alter alteri bona quæ vult, non ea causa velit, quia amet, sed quia amet, sed quia utilitatem aliquam aut voluptatem capiat, certe non per se, sed ex euentu amici erunt. Quod certe de ijs qui ob utilitatem aut voluptatem inter se amant, verum esse perspicuum est, vt pauper amat diuitem; indoctus doctum; non quia ipse quem amat, ipsi sit charus, sed quia id, quod ab eo expectet, diuitias aut eruditionem. Sic homines facetos amamus non tam propter ipsos, quam propter facetias. Itaq; hi non per se, sed ex euentu dicendi sunt amici. Ea namq; ex euentu dicuntur, quæ quia aliquid hoc vel illud eueniat, aut consequatur, constant

per

per se vero, quæ nulla rerum externarum seu aduentitiarum habita ratione, suapte sponte constant. Tantum utilitatem & voluptatem spectant hæc dux amicitia: nam ille non tam amat aliquem propter ipsum, sed quæ ab ipso expectet, talis amicitia ex euentu dicenda.

διὰ λόγου δὴ αἶψα.] Nota est seu proprietas amicitiarum ex euentu, eas non esse sempiternas aut stabiles, sed fluxas, & quæ facile dissoluantur. Cuius rei hæc est ratio, quod res ex quibus hæc amicitia conglutinantur, sint fluxæ & mutabiles. Utilitas certe non manet semper eadem: utilis est nauta in mari, terra non item. In mari igitur charus erit, domi non item. Eadem & rerum iucundarum est mutabilitas: vnde facetus non est semper charus, in conuiujs sunt chari, in vehiculo, in itinere: in rebus serijs, & grauioribus obstrepunt, sunt odiosi. Itaque & Cicero eleganter in *Lalio*. *Nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem conglutinata dissolueret. Sed quia natura mutari non potest, ideo vera amicitia semper ea sunt.* Vbi Cicero disputat, non conglutinari ex rebus propter utilitatem. omnes interirent: sublata enim ea re, quæ conglutinat, dissoluitur necesse est.

μάλιστα ὅσον ὅτις.] De amicitijs ob utilitatem aut voluptatem, cur non veræ, sed ex euentu, cur item facile dissoluantur, dictum hæcenus. Hic inter quos ex potissimum reperiantur. Et primum de ea quæ ex utilitate, in senibus sere hanc reperiri. Propterea quod senes non tam iucunda, quam vtilia querant. Sunt, inquit Aristoteles *lib. 2. Rhet. φιλοζημίαι*, hoc est, ut ait Terentius, ad rem attentiores. Quare & in viris quoque, si qui ad rem erunt attentiores, hæc amicitia reperitur, quos Aristoteles hic vocat τὰς ἐν ἀκμῇ. Nam hæc, ἐν ἰών, rectius mihi videantur abesse posse, tum quia & in veteri translatione abest καὶ, tum maxime quia ἰών, distinguant ab ijs, qui ἐν ἀκμῇ. Homines namque sunt vel πρεσβύτεροι, vel ἐν ἀκμῇ viri, vel νέοι iuuenes seu adolescentes. In prioribus quidem duobus hanc ex utilitate amicitiam, in tertio seu in adolescentibus eam, quæ ex voluptate reperiri docet.

ἐπὶ πάντων δὲ οἱ συνήθη.] Est & hæc amicitia ex utilitate nota. Nam cum vera amicitia maxime conuictum & consuetudinem amet, hanc ex utilitate conuictu non gaudere hoc loco ait Arist. seu quod idem valet, huius generis amicos: tum quia id genus homines, iuvenes, vel sunt natura sæpe non hilari, iucun-

iucunda & suavi, sed tristi & dura, ut fere senes & ætatum quia eatenus sunt iucundi, si qui sunt quatenus utilitatem sperant, quæ utilitas si nulla erit, non iucundi eaque amplius erunt. A quibus namque utilitatem non sperant, aduersus eos quoque iucundos & hilares præse se non solent. At ubi nulla voluptas aut iucunditas, certe conuictus nullus aut consuetudo, cuius conciliatrix & conseruatrice, & quasi condimentum est iucunditas. Cum hominibus denique tristibus, seueris, morosis, auarissimis, senibus vix ullus conuietus, & sic ubi nulla iucunditas, suauitas feminis, morum, ibi non est, ut vulgo dicimus, conuersatio.

ἐἰς ταύτας ὁ κ.] Amicitia est genus quoddam, quam Greci vocant *ξινικὴν*, hospitalem Romani, de qua hoc loco Aristoteles, eam amicitia ex utilitate esse simillimam. Hospites namque amicitiam vere inter se colunt commodi & diuertendi vel adiumentum alicuius causa. Sed de hac re *infra* latius *cap. 12. initio*.

ἡ δὲ τῶν νέων.] De senum amicitia dictum: nunc de adolescentium & ea quæ ex voluptate seu iucunditate. Ait igitur adolescentum amicitiam vere esse ex voluptate propterea quod turbulentis fere animi motibus, non ratione ducantur, cum iniqui, & ea quæ iucunda sibi, & quidem in præsentia, non in posterum, de quo non laborant, persequantur. Recte igitur Aristoteles *in Rhet.* Adolescentes ostendit minime lucem esse cupidos, sed omnia fere vel ad voluptatem, vel ad gloriam & amositatem referre.

τῇ ἡλικίᾳ δὲ.] Hic iterat, quæ sunt *supra* dicta de facilius amicitia interitu seu mutatione: ait, ea quæ iucunda, atque alia existeret pro mutatione ætatis; hac, inquam, mutata, mutari & iucunda. Neque enim eadem adolescenti puero, neque iuueni, quæ seni sunt iucunda. Quare ea iucunda hæc facile mutantur; amicitia quoque ex ijs concitata, facile intereat necesse est. Ea quoque causa est, cur adolescentibus cito diligere & incipiant & desinant. Sint, ut ait Aristoteles *lib. 2. Rhet.* ἀψυχοί, id est, amata relinquere pernices. inquit Horatius *in arte poetica*. Sic statim qui ex saturati aliquare, dicuntur ἀψυχοί, amata relinquere pernix.

ἢ ἐρωτικὴ δὲ.] Est amicitia quoddam genus, quam Greci vocant *ἐρωτικὴν*, latine dicamus amatoriam, quæ est amatum & amasiarum: cuius & modo ex Plutarchi *Erotico* mo-

minimus

minimus. De hac igitur, quia de adolescentum amicitia agatur, & hoc loco adiungit Aristoteles, eam fere in adolescentibus reperiri: hos esse amatorios. Rationem adiungit hanc, quia huius amicitiae amatoriae magna fere pars in perturbatione seu affectu & in voluptate sit posita. Atqui iam dictum hanc ipsa duo, affectus & voluptatis desideria in adolescentibus maxime reperiri. Ceterum amicitiam hanc amatoriam in affectibus & voluptate potissimum cerni, non eget longiori confirmatione.

συνημιθεῖν ἔστι.] Ait adolescentes conuictū amare, quod ex eo amicitiae utilitatem capiant. Nam ut *infra cap. 5. μαγνὰ οὖν ἀμικτῖα ἐν κοινῷ ἐστὶν ὀφείλουσιν.* Et si igitur hanc duo amicitiae genera in eo conueniunt, quod utraq; sint ex euentu, utraque mutabilia seu instabilia: differunt tamen, quod ea quae ex utilitate, non gaudeat conuictu, quae ex voluptate, gaudeat.

τρίτῃ ἔστιν.] Adhuc de amicitijs vulgaribus, seu leuibus, ut Cicero, de ijs inquam, quae ex euentu, ut Aristoteles vocat. Hic de tertio amicitiae genere, quam Cicero pulcherrimam & maxime naturalem, Aristoteles vero perfectam vocat. De qua hoc loco duo fere docentur. Eam & esse perfectissimam seu verissimam & maxime stabilem, & hoc tertium leuiter, eam esse rarissimam. Duo priora iisdem fere rationibus confirmantur ijsq; tribus, [locus hic obscurus.] Prima igitur ratio, cur a, quae inter bonos, seu ex virtute est amicitia, sit omnium constantissima, verissima, perfectissima, est hanc, quia est ea per se, non ex euentu: Esse autem eam per se, ex eo docet, quod boni, seu ex virtute amici, inter se ament non alia de causa, quam qua sint boni. Neque enim viri boni utilitates aut voluptates spectant, sed virtutem ipsam, & ob hanc solam inter se amant. Atqui boni sunt per se: vtilis autem & iucundus alio spectant seu alio referuntur. Virtutis namque hanc vis est, ut in quibus inest, ipsos afficiat & bonos reddat; utilitas alio spectat. Vtilis proprie, qui alijs sint vtilis, ut & iucundus licentur. Formula:

Qui per se amici, hi sunt verissimi & perfectissimi.

At ex virtute qui amici, sunt per se.

Ergo & verissimi seu perfectissimi.

De propositione dictum initio capituli, ubi & hoc dictum, eos

Ss

maxi.

maxime amicos, q̄ amicis bona velint illorum ipsorum causa, de quo & cap. secundo. Assumptio autem qua dicimus, ex virtute amicos, inter se amare per se, id est, quatenus virtute inter præditi seu viri boni, & quod eodem recidit, qui amicos amant propter ipsos, non propter aliam causam, confirmatur his verbis, ἀγαθοὶ δὲ εἰσι καὶ αὐτοὶς. Nam vt diximus, virtus, quia habitus, cum ipsum afficit, in quo inest, intra se vertitur seu vt loquitur Aristoteles, boni sunt per se, cum utilitas alio omnis spectet & sic in categoria collationis. Vnde quaeritur nonne vir bonus aliquid in vsum vitz communis profert? hoc non pertinet proprie ad habitum virtutis. Omnium hæc est habituum natura, vt afficiant rem, in qua insint. Quod autem huius habitus sunt quædam actiones, spectantes foras, sunt tanquam fructus redundantes ex perfectione habitus. Sic viri boni, per se boni ratione habitus, qui intra se verti, & intra se perfici solet. Viri boni alter alterum propter ipsum amat, sui ipsius illius, non sua causa: hi ergo ex virtute amici, verissimi. Propositio igitur huius conclusionis est in his verbis, οἱ δὲ βέλουςτοι παρὰ ἑαυτὰ, qui per se amant, qui amicos propter ipsos amant, sunt verissimi. Assumptio autem in his: ὅτι γὰρ παρὰ ἑαυτοὺς ὁμοίως. Complexio denique, τίλην δὲ εἰσι ἢ τὴν ἀγαθῶν. Integer syllogismus, quod rarissimum in Aristotele.

[Ἀγαθὸν ὅτι ἢ τῶν] Altera ratio, cur ex virtute amicitia sit verissima, permiscetur ab Aristotele alteri de hac amicitia capiti de stabilitate. Nam, vt & initio diximus, huius amicitie præstantiam & diuturnitatem iisdem pene confirmat argumentis. Itaque hæc ratio utrique rei accommodat ab Aristotele, & quidem apertius diuturnitati. Amicitiam igitur hanc inter bonos esse maxime stabilem & diuturnam, docet tribus rationibus. Prima est, quia sit ex virtute, causa utique seu fonte stabilissimo & perenni. Nam de virtutis constantia & stabilitate explicatum est & supra libro primo, capite decimo. Sic & Cicero in Latio fere extremo. Virtus, inquam, Cui Fanni & tu Quinte Mute, & consilia & amicitias confirmat: In ea est enim convenientia verum, in ea stabilitas, in ea constantia. Altera ratio, cur hæc amicitia sit stabilissima, quia, quæ in amicis requiruntur, in hac una iuncta reperiuntur omnia, nempe, bonum, utile & iucundum.

Hum. Amicitia namque omnes expetunt vel bonum (quo & utile hic & infra aliquoties continetur) vel iucundum, eaque vel per se, seu absolute & simpliciter, vel comparate, id est, sibi amanti, similitudine quadam. Nam quæ non vere bona aut iucunda, ea similitudine quadam ita dicuntur. Sic amicitia ex utilitate & voluptate non vere seu similitudine quadam sunt amicitia. Hæc igitur sunt duo, quæ ab omnibus amicitijs expetantur: eaque iuncta reperiuntur in vna hac vera amicitia, quare & erit stabilissima. Formula:

Ea est firmissima, in qua nihil desideretur eorum, qua ab amicis possolent.

At in bonorum amicitia omnia assunt, nihil eorum abest.

Ergo hac est firmissima seu stabilissima.

Propositio per se est perspicua. Cur enim dissolvas eam, in qua, quæ ab ullo expectes, insunt omnia. Certe nihil est, quod hic conqueraris, nullæ hic exsistere possunt querelæ, quibus alioqui dissolui solent amicitia, qua de re *infra capite penultimo*. Assumptio iteratur his verbis: *συνεπὶ καὶ ὅτι ἐν, &c.* & hic, *πάντῃ δὲ πέντε, &c.* Cuius ratio seu confirmatio in his verbis, *οὗτοι ἐστὶν ἰσχυροί, &c.* est hæc, quia viri boni simul & utiles sunt & iucundi, tam simpliciter seu absolute, id est, sibi secum, quam inter se respectue, siue brevius, quia virtus omnis iunctam habet utilitatem & voluptatem, omnis est & utilis & iucunda. Cur ita? De utilitate nihil, quia boni nomine, utile quoque continetur, Quare & hæc tria, bonum, utile & iucundum ad quod hic reuocat, bonum & iucundum, ut & modo dictum alioqui virtutem esse utilissimam, neque vquam otiosam, sed aliquid semper boni adferentem *supra* est explicatum *libri quinti initio fere*. Iucunda autem cur omnis sit virtus, ratio his verbis, *ἰσχυρὸν δὲ, &c.* hæc redditur, quod suæ cuique actiones, atque adeo non suæ tantum, sed aliorum quoque, modo tales, id est, eiusdem generis, sint iucundæ. Quare & virtutum actiones iucundas esse, necesse est. De antecedente explicatum *supra libro septimo, multis in locis*. Habet igitur coniunctam voluptatem virtus. Iam vero

quia bonorum actiones sunt tales, id est, eiusdem generis & similes: hinc fit, ut inter eos propter ipsam bonitatem, voluptas quoque existat: & hoc est, quod ait, τῶν ἀγαθῶν δι. Est & altera confirmatio Aristotelis *in magnis*. Si, inquit, improbi, alter alteri iucundus est, ut ait Euripides, *quanto equius est bonos inter se iucundos esse*. Verum igitur in hac amicitia, quia ex virtute, etiam utilitatem & voluptatem inesse. Nam, ut diximus, virtutem sequitur utilitas & voluptas, utilitatem autem aut voluptatem non sequitur virtus, ut eleganter Aristoteles *in Magnis libro secundo*, & Cicero *in Laelio extremo*: Amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quaesita: quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minus secutus sis. Et alio loco: non igitur, inquit, utilitatem amicitia. sed amicitiam utilitas consecuta est, scilicet ratione virtutis: & alibi, scæ quamquam utilitates multæ & magnæ consecutæ sunt.

ταύτη γὰρ ὁμοία.] Quidam libri ταῦτε γὰρ ὁμοιοι, quidam, ταύτη γὰρ ὁμοία: quidam, ταῦτε γὰρ ὁμοία: vetus tralatio, ταύτη γὰρ ὁμοία, quod mihi magis probatur, id est, hac enim, id est, ratione huius scilicet amicitie ex virtute, seu potius virtutis ipsius similes scil. sunt amici isti ex virtute, etiam in reliquis scilicet utili & iucundo, quasi diceret, virtutis hoc ratione seu vi fieri, ut viri boni inter se amici, non tantum virtute sint similes, sed etiam voluptate & utilitate.

τό, π ἀπλῶς ἀγαθόν.] Hæc clausula ad assumptionem pertinet, qua dicitur, simpliciter bonum esse quoque simpliciter iucundum, quæ clausula hic iteratur, ut hæc ratio, quam nos stabilitati iam accommodauimus, etiam præstantiæ accommodetur, qua de re primo agebatur. Accommodetur igitur hunc in modum, quia in hac ex virtute amicitia concurrunt hæc omnia, bonum per se, & iucundum per se (quæ quidem constat esse maxime amabilia, magis certe, quam ea quæ ex euentu.) Ergo & hæc omnium erit præstantissima, & hoc est, quod ait, μέλιν γ ταῦτε, &c. Sic legendum, non δι. Contra mox legendum, φιλεῖν δι, non δι. Sic & paulo *supra* legendum puto, ἢ τιαύτη δι φιλία, non δι. Sæpe enim in his duabus particulis errata, δι particula est conclusionis, δι in assumptione ponitur.

αὐτοῖς ὃ *εἰς*.] Interijcit hic Aristoteles, quam *supra* diximus, posse esse tertiam huius amicitiae notam. Ait igitur, hanc ex virtute amicitiam esse rarissimam. Ratio, ὀλίγοι γὰρ, quia pauci sint tales, id est, viri boni, quia, inquam, hi sunt rari, quos inter solos tamen hæc amicitia esse potest: merito & ipsa sit rara, necesse est, quod ipsum & Cicero præclare in *Lalio*: *digni autem sunt amicitia* [explicabimus Ciceronem per Aristotelem, & Aristotelem per Ciceronem] *quibus in ipsis inest causa, cur diligantur. Rarum genus, & quidem omnia præclara rara, nec quicquam difficilius, quam quod sit ex omni parte in suo genere perfectum, reperire.* Et paulo ante: *Sunt igitur firmi & stabiles, & constantes eligendi, cuius generis est magna penuria, &c.* Et alibi: *Qui igitur utraque in re grauem, constantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maxime raro hominum genere iudicare debemus, & poene diuino.* Itaque, inquit, alibi, *vera amicitia difficilime reperiuntur, in his, qui in honoribus Reipublica versantur.* [illi scilicet ciuilitate tantum amici. Hic liber aureus.] Ex his & tertia potest elici ratio, cur hæc amicitia sit præstantissima, quia rarissima.

ἢ ὃ ἐπεὶ αὐτοῖς.] Tertia est ratio perfectionis amicitiae veræ, & præstantiæ quoque. Nam hæc verba non ad raritatem, vt vulgo putant Interpretes, Thomas, Acciaiolus & alij, sed ad præstantiam, & perfectionem amicitiae demonstrandam pertinent. Ait igitur, amicitiae huic tempore quoque, esse opus & consuetudine, eaque re, id est, tempore, vt & alijs rebus, de quibus iam dictum, perfectiorem esse præstantiorem cæteris amicitiae generibus. Cur autem amicitia hæc vera non subito aut repente, sed interposito denum tempore nascatur, hanc adiungit rationem, quod amici inter se esse nequeant, qui prius inter se non norint, quique prius tanquam equos, vt inquit Cicero, se inter se non tentarint & sint periclitati, digni ne sint, qui amentur & redamentur, & quibus fidatur. Formula:

Nulla absque cognitione & periclitatione potest esse amicitia.

Atqui hac duo tempore opus habent & conuietum.

Ergo & amicitia.

Propositionem confirmat Aristoteles prouerbio, quod & Ci-

cero in *Lalio* expressit, verumque illud est, quod dicitur, *quit, MULTOS MODIOS SALIS SIMVL EDENDOS ESSE, VT AMICITIAE MVNVS EXPLETVA SIT.* Quo modo & Plutarchus in *libro de Amore fratru* Perperam igitur Budæus in *commentariis græcæ l. quæ cō-* conuictum & consuetudinem semper valere putat, etiamq; in hoc prouerbio. Eandem propositionem copiosissime triplicat Marcus Tullius in *Lalio*, vbi de amicorum dilectione [delectu vulgo] illud potius præcipiendum. Assumptum est per se perspicua. Itaque vt *supra libro primo* tempore seu diuturnitate beatitudinem quoque perfici, dictum est: ita & hoc loco recte Aristoteles amicitiam quoq; temporis diuturnitate perfici ait.

οἱ δὲ παχίως.] Occurrit velut quæstioni. Nam quod quidam, inquit, etiam nullo interposito tempore officia amicorum ter se alter alteri præstant: non hoc satis est argumenti, nullo amicitia opus esse tempore. Hi namque etsi officia amicorum præstant, non tamen continuo sunt amici. Non magis, inquit, quam sunt chari aut φίλοι: neque enim statim & chari sunt vere inter se, qui etiam officia amicitia præstant. Ergo non continuo sunt inter se chari, ita nec amici, qui nulli esse possunt, nisi prius fuerint chari. Voluntas igitur & cupiditas amicitia seu studium cito esse potest, amicitia non item.

αὐτὴ μὲν δὲ.] Brevis est conclusio disputationis de vera amicitia, eam esse, cum alijs rebus, bonis, inquam, & iucundis, tum tempore perfectiorem cæteris duabus: eam omnia hæc, bonum, iucundum & utile in se complecti: eam denique, quod amicorum est proprium, pariter officia amicorum ter se vltro citroque præstare, hoc est, in hac veram esse officiorum vicissitudinem, & remunerationem, quam amicorum notari constat esse verissimam, vt *supra dictum capite secundo*, & ex Cicerone.

CAPVT IV.

COMMENTARIUM.

Verius meo iudicio, fuerant hæc à prioribus non diuellere: nam particula δὲ se refert ad illa priora. αὐτὴ μὲν δὲ, hunc in

nodum. Et hæc quidem perfecta est amicitia: quæ autem ex voluptate & utilitate, similitudinem quandam cum illa habet. Præterea quod & *supra* dictum, ut priore, ita & hoc capite, nihil aliud, quam vis & natura horum trium amicitiarum generum, explicatur: in hoc tamen eius maxime, quæ ex euentu.

ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ ἑδῶ.] De ijs igitur quæ ex euentu. Primum, similitudinem eas quandam cum vera habere, ostendit hac ratione, quod ut boni quos inter vera locum habet, sint quoque inter se & utiles & iucundi, ita & has duas conglutinat, partim voluptas, partim utilitas. Itaq; & *infra* has similitudine quandam duntaxat amicitias vocat. Quæ enim simile quid continent veræ amicitia, eatenus tantum amicitia nomen merentur. Vera enim, quia ex bono inter bonos, hæc autem ex utili & iucundo, quæ bona quædam, oriuntur: certe hætenus hoc fine, ut dicunt Icti, veræ quoq; similes dici possunt.

μάλιστα δὲ καὶ ἐν ταῖς.] Quæ dictum *supra* veram amicitiam esse maxime stabilem, reliquas non item, id hoc loco paullum mitigat. Adfert namq; duos modos, quibus fieri possit, ut & hæc ex euentu sint stabiliores, prior est, si quod dicitur, paria plane inter se faciant amici, id est, si par pro pari reddatur, non si aliud, ut si voluptas pro voluptate, utilitas pro utilitate, non si voluptas pro utilitate aut contra, reddatur. Sed ne hoc quidem satis. Addendum namque, ex eodem seu ex eadem causa, ut faceri voluptatem alter ab altero capit eiusdem reiratione, hoc est, ex facetijs vterque mutuis. Amantes autem, ἔρως ἀμείβεται amator, & ἐρώμενος amasius, voluptatem quidem & hic alter ab altero capit, non eandem tamen, non eadem ex causa: hic namque ex obseruantia & cultu seu obsequio. (ἡμετέριον Græci vocant) quando quis omnibus in rebus deseruit, adest, blanditur, latine, obseruare aliquem, amatoris, qui contra ex amasij non obseruantia, sed aspectu solo & oculis voluptatem capit. In oculis habitat cupido, ex his nascitur amor, quæ de re *infra* latius li 9. cap. 5. Non igitur ex eadem causa voluptatem hi capiunt, ut faceti, eaque re non tam firmiter amici, quin immo plerumque fit, ut ne quidem voluptatem amantes vterque ab altero capiat. Amator voluptatem quidem semper quærit ab amasio, sed hic sapius utilitatem. Quæ re & horum amicitia non tam ex vo-

luptate, quam ex utilitate dicenda videtur. Quod & ipse Aristoteles *infra capite octavo, & libro nono, capite primo*, quos ipsos his verbis, ἢ ἢ μὴ τὸ ἡδὺ, &c. hoc loco significat. Vt bi gratia, si amarius, pro voluptate, quam amatori præbe munera ab amatore capteret & auferat. Quæ plane impar est comparatio ἀντιπαράστασις, seu vicissitudo [redditur sic à Cicerone *in Lelio*.] Et hos recte ait Aristoteles, min⁹ inter se esse amicos, minusq; stabiles, utpote impares vicissitudine. Eadem est & utilitatis ratio, quæ si eadem plane & æqualis reddatur, stabilior & ipsa diuturniorq; efficitur. Verum, quia hoc difficilimum, & omnes ad *πραγματοποιεῖν* sint proclives: ea re fit, ut hæc ex utilitate sit firmissima, quæ statim pereat sublata aut deminuta utilitate, utpote qua sola fuerit copulata, dissoluto nodo & copula, res ipsa dissoluatur, necesse est. Nam ut eleganter Aristoteles, hi non se ipsi inter se amant, sed fructus potius & emolumenta [Catullus poeta cuidam amico dicebat credere nisi interposito fundo, erat amicitia plebeia, quæ non amicorum, sed utilitatis causa contrahitur] quod & *infra* iterat Aristoteles *lib. 9. cap. 3.*

πολλοὶ δὲ αὖ ἀγαθῶν.] Alter est modus, quo amicitiæ ex euentu, per se alioqui infirmæ, reddantur stabiliores, similitudo morum. Nam si longa consuetudine seu consuetudine inter se periclitati alter alterius mores adamare ceperit, quæ inter se congruant: certe hi non facile postea mutant aut discedunt ab amicitia. Sic nequam & luxuriosi amant inter se, auari quoque & lucrones seu lucri cupidi, pulchre conuenit improbis Syneis; inquit Catullus. Quo namque sunt ὁμηγεστεροί, & συνηγεστεροί, inquit Aristoteles, *infra capite duodecimo*, eo facilius & congregantur & permanent. Similitudo & æqualitas, parens est & conseruatrix amicitiæ. Quæ est ratio vtriusque modi diuturnitatis iam explicatæ, quia amicitia etiam paritur, & retinetur æqualitate & vicissitudine.

δὲ ἡδονῶν μὴ.] *Supra capite primo* quaesitum fuit, quibus sint amici, an inquam inter malos, an malis quoque cum bonis possit esse amicitia. Hanc quaestionem hoc loco breuiter dissoluit. Ait igitur & inter malos inter se, & inter bonos & malos, & inter neutros, id est, neque prorsus bonos

bonos aut malos, tam inter se, quam cū vel' bonis, vel malis, posse esse amicitiam. Causam vel rationem non tam affert, quam significat his verbis, *δι' ἡδονῶν καὶ ὠφελείας*: quasi diceret, quia dictum est, amicitia quædam esse genera, quæ sola vel utilitate, vel voluptate concilientur: certe hæc duo, si in malis reperiuntur, mirum non erit, amicitiam quoque inter eos ob hæc ipsam conciliari. Formula:

Suaves aut utiles inter se possunt esse amici, ex euentu.

Malus autem alter alteri, vel suauis, vel utilis interdum esse potest.

Ergo & amicus.

Eadem ratione & bono amicus potest esse malus: nam cum bono suave quoque & vtile sint annexa, omnia insunt bono. Ergo si suavis aut utilis bono interdum erit malus, hac certe ratione inter se amici erunt. Eadem & neutrorum est ratio, quos intelligit Aristoteles his verbis, *καὶ μηδὲ πρὸν*, &c. [miserrime hoc explicat Schegkii, etiam si doctissimus vir.] Hanc igitur conclusionem Arist. ut dixi, hoc loco significat, in *Magn.* explicat. Erunt igitur & improbi inter se, & his boni quoque amici, ex euentu tamen, quia ratione utilitatis aut voluptatis: per se autem soli boni, ut qui qua ratione amabiles, id est, boni inter se ament, non qua utiles aut iucundi, quod Arist. & hac conclusionem in *Magn.* confirmat: Verus, inquit, amicus, fidelis est & constans. Atqui malus seu improbus infidelis est & multiplex, ac varius. Ergo amicus non est verus.

καὶ μὴν δι' ἡ τῶν.] Et hæc magna est inter veras & vulgares amicitias differentia: illas namque esse ἀνιγκλήτους, has ἐγκληματώδεις, id est, in illis nullas esse criminationes, in his esse plurimas, maxime in ea, quæ ex utilitate. Rationes affert duas, tum quia de iis, quos longo iam tempore spectaris, nō facile credas crimina aut calumnias afferentibus: tum quia in illis, veris, inquam, omnia quæ desiderare possis, reperias: nullæ ibi iniuriæ, ex quibus alioqui querelæ & crimina nasci solent. At in his, quæ ex euentu, omnia alia, exigui temporis consuetudo, iniuriæ nullæ, nulla aut perexigua, quæ desideres: sed de hoc capite infra latius cap. 13.

ἵπαι δὲ οἱ ἀνθρώποι.] Particula δὲ, ut alias, item hoc quoque loco, idem valere videtur, quod δι, [Vir insigniter eruditus putat legendum, ὅτι ἵπαι δὲ, id est, cum autem.] Agit autem h. l. de

amicitiæ vocabulo. Docet igitur se recte fecisse videri, qui non eos tantum, qui ex virtute, sed etiã qui vel ex voluptate, vel ex utilitate inter se amant, amicos vocarit. Vulgo namque ita fieri: nam ciuitates vulgo inter se fœderatæ (quod utilitatis fere causa fieri solet) amicæ vulgo dici solent: pueros quoque inter se amicos vocant, qui voluptatis & ludorum causa inter se amant, quos & Terentius ait, leues sæpe ob causas grauissimas gerere inimicitias. Aristoteles igitur vitæ consuetudinem & sermonis vsum, quæ in rebus politicis spectari maxime solent & debent, secutus, reprehendi non debet: Plato potius, quem hic tacite perstringit, qui in *Clitophonte* nullam nisi quæ sit inter bonos, amicitiæ nomine dignam iudicarit. Sic & quæ paulo supra attulit, malos & inter se, & bonis quoque posse esse amicos, Platoni repugnant in *Lyside* & *Phædro*. Conciliari possunt hæc: Plato de vera semper loquitur amicitia, neminem posse colere amicitiã cum improbo, neque inter improbos posse esse veram amicitiã, ait ille. Sunt igitur non vnum, sed plura amicitiæ genera; ex quibus tamen ea, quæ inter bonos, prima sit & vere seu proprie, reliquæ similitudine duntaxat quadam, quod supra explicatum cap. 3.

¶ πᾶν δ' αὐτῶν] Quod supra dictum de vera amicitia, in hanc omnia concurrere, bonum, vtile, & iucundum: hic contra de iis, quæ ex euentu, vix has concurrere ait, neque repeniri facile, qui idem sint amici propter vtile & propter iucundum. Vix repenias, inquam, qui ob vtrumque simul vel amet, vel ametur. Iucundi namque, vt faceti, plerumque sunt utiles: contra utiles rebus gerendis plerumque non sunt ioculares, vt recte infra Arist. cap. 6. Rursus voluptatis amantes, vt luxuriosi, & nepotes, de utili aut quæstu parum laborant: contra quæstuosi & luctiones, vt auari & senes fere non curant voluptates. Raro igitur hæc duo concurrunt. Rationem adiungit satis obscuram, quia ea, quæ ex euentu raro concurrunt & copulantur, non quo euenta interdum non concurrant, (idem namque & Musicus & albus esse potest, doctus & improbus) sed quod non in omnibus vniuersæ. Quod contra fit in iis, quæ per se, quorum alterum, quia ex altero suboritur & consequitur necessario, vt ex virtute voluptas & utilitas: fit, vt in omnibus in quibus num est, reperiat & alterum, id est, concurrant. Denique nunquam accidentia necessario & vniuersaliter in omnibus hominibus eadem concurrent, sed illa per se, si in vno, in omnibus

bus reperiuntur. Virtutis actiones semper coniunctam habent voluptatem. Ergo in quocunq; virtus, in eo voluptas & beatitudo: necessario enim illa, quæ per se, in omnibus copulantur.

εις τῶν τε ἢ πρὸς αὐτῶν.] Hic iterat quod supra explicatum, malos quidem & improbos amicos fore, cum inter se, tum bonis, partim ex utilitate, partim ex voluptate, non quidem per se, sed similitudine quadam, quia his duabus rebus similitudinē quandam habeant cum vera amicitia, in qua dictum est, & in ipsa inesse & voluptatem & utilitatem, bonos vero propter se, id est, quia boni sint.

C A P V T V.

COMMENTARI I.

Ἡ ὁμοιότης ἐπὶ τῶν ἀρετῶν.] Explicatur hoc capite de conuictu & consuetudine amicorum, qua de re tamen infra latius *libro nono, capite ultimo*. Affertur & differentia inter amorem & amicitiam, vbi quædam de amicitiz genere, siue habitus, an affectus, an quid aliud.

Ἡ ὁμοιότης δὲ ἐπὶ.] Diuisionem quandam amicitiz seu amicorum adfert initio: nam amicos partim esse habitu seu possessione, partim vsu & actione. Quemadmodum, inquit, boni partim sunt habitu (quod vel dormientibus esse licet) partim vsu, quod supra est explicatum *lib. 1.* vbi dictum, beatitudinem in virtutis non habitu, sed vsu & actione consistere. Sic & supra *libro 7.* de scientiis dictum, eas esse partim vsu, partim habitu. Multis namq; rebus cōmunis est hæc partitio. Amici igitur vsu seu actione sunt, inter quos vicissitudo est officiorum, consuetudo & conuictus. Amici contra habitu sunt vel dormientes, vel absentes, vel ad conuictum inepti, vt insuauēs & acerbæ naturæ homines, auari, senes, Demææ, &c. Absentia namq; seu locorum distinctio non dissoluit illam quidem, inquit eleganter Arist. amicitiam, sed vsum tamen interrumpit. Quæ tamē si diuturnior fuerit, nō vsu tantū, sed ipsam quoq; amicitiam sit extinctura. Quod prouerbio confirmat, πρὸς φίλους ἀποσημαίνει διαλύει, &c. de quo videatur Erasmus *C. hiliad. 2. centuria 1. prouerbio 26.* vbi ex Athenæo *libro quarto* elegantes versiculos, quibus ille amicitiam quoque interire voluit, nisi si mensæ communicatione interdum velut retentetur, [antiquum vocabulum.] Videatur & alterum prouerbum, longe habitantes amici non sunt amici. Sunt alij item

habitu, non vſu amici, vt inter quos conuiſtus quoq; ſeu conſuetudo eſſe nequeat: hi ſunt plerique ſenes, & omnes acerbæ naturæ homines, omnes, inquā, inſuaues & iniucundi ſeu moleſti. Cum hiſ namq; nulla poteſt eſſe conſuetudo ſeu conuiſtus, propterea quod abſque voluptatis ſeu ſuauitatis condimento iſ eſſe nequeat. Formula:

Vbi nulla ſuauitas, ibi neque conuiſtus.

At in ſenibus & acerbis ac duris, quos Græci σπυφῆς vocant, nulla eſt voluptas aut ſuauitas.

Ergo neque conuiſtus.

Si non conuiſtus.

Ergo nec vera amicitia.

Nihil namque magis proprium eſt amicitie quam conſuetudo ſeu conuiſtus. Nota eſt hæc amicitie veriſſima, ad αἰνφιλία, de qua ſupra *capite ſecundo*, pertinens. Ex conuiſtu cernitur mutuus amor. Quare hoc loco & infra *cap. prox. & lib. 9. cap. 9. & cap. ult.* recte monet Ariſt. abſq; conuiſtu nullam ſe re poſſe conſiſtere amicitiam. Rationes *eo. cap. ultim.* adfert varias: hic ſignum duntaxat à beatis ſeu rebus omnibus affluentibus, & contra à tenuibus ſeu egenis ſumptum. nam conuiſtum amicitie maxime eſſe proprium, hoc argumētum eſt, quod pauperes quidem vtilitatem in amicitia maxime ſpectent, quod & infra commemorat, quæ ollaris amicitia proverbio dici ſolet, ſed beati maxime quarant conuiſtum. Cur ita? propterea, quod (ſic enim à contrario ſubiungit Ariſt.) ſolitaris iis eſſe minime conueniat. Solitudo ab amicis maxime repugnat vitæ beatæ. Cuius rei rationes infra explicabit Ariſt. *lib. 9. cap. 9.* Si igitur beatus amat conuiſtum, vt amat. Ergo conuiſtus amicitie maxime eſt conſentaneus. Ratio connexi, quæ quæ inter beatos eſt amicitia, non vtilitatis eſt, ſed verſiſſima. Beati namque non ſunt abſque virtutē.

[συνδιάνημι ὁ μὲν ἀπὸ τῶν ἀγαθῶν.] Hæc verba nō ad beatos, de quibus proxime, ſed ad acerbos illos pertinent. Hiſ. n. verbis ratio cōtinetur, quā & iam explicauimus, cur inter hos cōuiſtus eſſe nequeat, quia ſint inſuaues ſeu iniucundi, & alter alterius conſuetudine non gaudeat: quod cōtra pſpicue cernit in amicitie eo genere, q̄ Græci ἱταρχικῶν vocāt, Latine ſodaliū, de qua *inf. c. 12.* Hi namq; ſodales quā mutua conſuetudine gaudeant, & alter alteri voluptatē affertat (qua ſola re ea amicitia coaleſcit & continetur) adoleſcentibus maxime eſt notū. Quid ergo? certe

enum & acerborū nō tam erit amicitia, quā beneuolētia quā-
lam. Nam volunt quidem & hi inter se bona, & temporibus
difficilibus alter alterum subleuare non recusat: quia tamen
cōuictu non gaudent propter naturæ asperitatem, amici vere
lici non possunt, & hoc est, quod ait & infr. Arist. *cap. prox.* per-
eram ab isto diuulso, initio, *ὡς ἡ τοῖς ἐπιφροῖς, &c.*

μάλιστα μὲν.] Hæc supra sunt explicata *cap. 2. C. 3.*

ἐν δὲ ἡ μὲν φιλίᾳ.] Hæc velut altera huius capitis est pars,
qua amor ab amicitia distinguitur, & de genere amicitia, licet
aliud agens, explicare videatur Aristoteles. Ait igitur, amorem
& amicitiam differre, quod hæc habitus, illa πάθος seu pertur-
batio potius esse potius videatur. Cur autem amicitia habitus
potius esse videatur quam πάθος, duas affert rationes: prior est,
quia est cum ἀσπαρίσῃ. Cur ita? quia in amicitia necessarius est
mutuus amor seu ἀσπφίλησις *supr. cap. 2.* At hic mutuus amor
non est absq; proæresi, argumento hoc est, quod amor sit qui-
em etiam aduersus inanimam, sed ipsa non redamant. Non est
igitur mutuus amor, nisi in ratione præditis, vt nec proæresis.
Itaq; qui redamat, ratione & proæresi præditus sit, necesse est.
igitur mutuus amor non est absq; proæresi. Ergo nec amici-
tia. Ratio cōneiam dicta, quia amicitia non est absq; mutuo
more. Altera ratio, *ὡς πρὸς ἀγαθὰ βύλον, &c.* quia amici ami-
is bona volunt propter ipsos, non propter se, *supr. c. 2.* Atqui
mare alios propter ipsos non est *παθητικόν.* Cur ita? quia πάθος
d appetitum pertinet in sensu positum. At hic appetitus, vt ita
icam, sensitiuus, sua duntaxat bona curat, ea appetit, quæ sibi
nt vtilia, non quæ aliis. In bestiis diuersum videmus, non la-
orant hæc, quod aliis, sed quod sibi iucundum, vtile aut mole-
um curant, rationalem aut ἀσπαρίσῃ appetitum non ha-
ent. Iam quia πάθος proprie ad illum sensitiuum appetitum
ertinet: certe amicitia quæ spectat, non solum quæ sibi, sed
tiam quæ aliis vtilia propter ipsos, non est *παθητικὴ.* Amicitia
gitur, quia non sibi solum quæ vtilia, sed quæ amicis propter i-
los, spectat, πάθος esse nequit. Erit ergo habitus. Verum huic
oco valde repugnate videntur, quæ in *Rhet. lib. 2.* vbi perspicue
nter perturbationum genera explicatur & amicitia: & quæ in
Indemius Rhetoricus lib. 3. vbi aperte Aristoteles amicitiam ait
lle non virtutem, quia sit absque proæresi, sed πάθημα seu πά-
θος: & quæ supra *lib. 4. cap. 6.* vbi aperte negat, amicitiam esse
bsque πάθει seu perturbatione, nempe absque *παραγῇ* seu pro-
pensio-

pensione animi. Omnis autem *φιλία* est *πάθος*. Respondendum puto, hanc esse Arist. h. l. sententiam, amicitiam quidem habitum esse viciniorē & similitiorē, quā perturbationi, propterea quod sit cum *συναισθησι*, nō tamē plane perturbationis esse expertē, aut quod non sit absque *συνείδησι* [nulla amicitia vacat *συνείδησι*, stud. o & propensione animi, amor est *συνείδησι*] stud. o, amore & animi propensione, & proinde ne quidem plene esse habitum. Quare ita de amicitiae genere existimandum puto, eam dici posse, partim habitum, partim *πάθος*, seu perturbationem, ut unque tamen non plene. Rationē diximus, quod si nō vacat omni perturbatione amicitia, virtus quoque esse vere nequit, ut quam constet affectionē esse omni perturbatione vacantem. Et si igitur Stoicorū sententiam secutus M. Tullius *initio libr. 1. Offic.* iustitiā hanc partem seu speciem facit, quod idē Platonicos quoque fecisse, scribit Franciscus Patricius *lib. 8. de regno, cap. 6. in fine*. Et initio quoque huius libri Aristoteles ipse id velut controuersum exponit: virtusne sit amicitia, an cum virtute. Consentaneum tamen magis Aristotelis sententiā mihi videtur dicere, amicitiam vere non esse virtutem. Primum, quia non expertis sit perturbationis: deinde, quia sua cuiusque virtutis sint facta, ut liberalitatis liberalia, fortitudinis fortia, &c. quae amicitiae sunt nulla. propria deo & sua. Nam amicitiae quae sunt facta seu officia, omnium virtutum sunt communia: praeterea, quia virtutum facta non sunt mutua seu reciproca, quod contra fit in amicitia, quae maxime cernitur in officiorum vicissitudine, ut quādo quis libenter donat, non expectat munus ab alio, quod cum fecit, expleuit munus liberalitatis, non expectans munus ab alio. Amicus facit liberaliter, iuste, & omnia huiusmodi; rursus oportet reddatur illi tantundem aut amplius, nisi fiat vicissitudo, non est amicitia. Est tamen cum virtute: nam ut supra dictū, vera, nisi inter bonos seu virtute praeditos, & nisi in bonis & virtute ipsa praeditis esse nequit. Ceterum est affectus quaedam amicitiae valde similis & pene gemina, vacans nomine, amicitia tamē interdum dicitur ob similitudinē, & haec vera est virtus: quae tamen quibus in rebus ab amicitia vera differat, supra est explicatum *lib. 4. c. 6.* Denique nonnulli libri Arist. difficiliore libri Ethicorum. Aristotelis isti interpretes tantum sunt in scholis, non in rebus civilibus versati, aut politicis, ideo tam pauci etiam Interpretes difficiliora praetereunt: in his nihil argumenti, quae iam explicamus, habemus ab Interpretibus.

καὶ φιλοῦντες τὸν φίλον.] Quod supra *capite* 2. § 3 & hic paulo supra dictum, id quemq; amare, quod sibi sit bonū: hoc quia reprehendi posset hac ratione, q̄ amicus amicū amet, nō sua, sed illius causa, quod iam sæpe dictū, & proinde non q̄ sibi bonum amare videat̄. Huic igitur q̄stioni tacitæ occurrens Arist. ait, eos, qui amicū diligunt, amare nihilominus quod sibi bonum, quod hunc in modū docet: Vir namq; bonus, inquit, factus alicui amicus, eidē quoq; bonum est. Id namq; virtutis est proprium, ut non ipsi solum, in quo inest, sit bonū, sed aduersus alios quoq; se explicet, sit bona, & alius utilis & iucunda, quod supra sæpe dictum *ca.* 3. Ex quo efficitur, amicos, quod sibi bonum, utriq; amare, atq; ita par pro pari referre, officiūsq; inter se certare, tam voluntate pares. Alter enim alteri vult & cupit bonum, quā genere seu specie (sic enim legendum cum veteretralatione, & libris scriptis, editisq; meliorib. legendū, inquam, εἶδεν, non ut in aliis ἡδεν, i. iucundo) specie, inquam, boni & officiorum, quæ paria paribus reddunt & æqualia, aut etiam cumulatiora, qua de re tamen infra latius. Quam officiorum paritatem confirmat Arist. & prouerbio, seu potius dicto Pythagoræ peruulgato Hic enim, teste Laertio, amicitiam definiebat æquitatem ἰσότητα, cuius dicti & infra sit mentio *cap.* 7. § 8. & infra *lib.* 9. *cap.* 8. & à Platone *lib.* 6. *de legibus*. Videatur & Eras. in *prouerb.* quod tamen vere non est prouerbum, ille facit.

μέλιται δὴ τῇ τιμῇ.] In libris & in veteretralatione fere est δὴ, id est, *gigni*, quasi diceret Arist. quia bonorum virorum hæc est ratio, ut & ipsi sint chari tam per se, quam propter utilitates, & inter se paria pro parib. reddere possint. Igitur hæc illi, quæ bonorum est amicitia, maxime insunt. Sic vulgo explicant. Sed malim cum Argyropylo pro δὴ, δὴ, id est, autem: nam puto nihil aliud dicere Arist. hac clausula quam breuiter admonere, quod sæpe iam dictum, hæc nempe, ea duo, quæ iam diximus, [charum esse & sibi & aliis, par pari reddere.] inesse seu reperiri maxime in ea amicitia, quæ est inter bonos. Et sic Græci has duas particulas μέλιται δὴ, in extrema disputatione coniungere solent.

CAPVT VI.

C O M M E N T A R I I.

Ἐν τῇ τοῖς σπουδαίοις καὶ περισβολητοῖς] Initium huius cap. male à priore diuulsū, *συ.* ostendimus & explicauim⁹. In reliquo afferuntur

runtur quædam de πολυφιλίᾳ, de beatorum & potentium amicis, vbi & de comparatione duorum amicitiarum ex euentu generum inter se. Extrema capitis pars proximo omnino cap. t. est adiungenda seu anteponenda.

πᾶσις δ' εἶναι.] Grauis est quaestio, an multis amicus quis esse debeat, aut possit multos habere amicos, de qua quaestione *infr. lib. 9. cap. 10.* accuratius: hic tamen eadem fere omnia breuissime complectitur. Sententia igitur Aristotelis est, πολυφιλίαν inter veros amicos partim esse pñtiosam, partim ἀδύνατον: in reliquis amicitiarum generibus contra. Rationes affert quatuor de vera, non tres, vt vulgo putant, [hac in re omnes errāt.] Prima ratio, quia vera amicitia est pñstantia seu excellentia quædam (sic vertendum τὸ ὑπερβολῇ, non, vt quidā, nimium: hoc loco enim in bonam partem sumitur) Vera namq; amicitia in summo gradu est posita. Atqui excellentiæ non in multos, sed in vnum fere, vt summum cadere solent. Quare & Cicero *lib. 2. Offic. & in Bruto*, multos quidem ait fuisse mediocres Orationes & Ictos, eximios non item, sed singulos singulas fere vtates ferre. Formula:

Nulla excellentia in pluribus, sed in vno esse solent.

At vera amicitia est excellentia quadam, vt pote omnibus numeris absoluta.

Ergo non est multorum sed paucorum hominum.

[ille piscis paucorum hominum, elegantissime Latine dicimus.] Hanc rationem & infra iterat Aristoteles. Altera ratio, πολλοὺς δ' ἀγα, &c. hæc est, quia multos eidem valde placere non sit facile; & hæc infra iteratur, valde, inquam: nam distinctam necesse est esse amicitiam, quæ sit cum multis: & cum varia sint hominum ingenia, fieri vix potest, vt multi ita consentiant, vt vni eidemque omnes placere & chari esse possint. Tertia ratio, ἵσως δ' οὐδ', &c. quia vere amicos omnes oporteat esse viros bonos, quod est difficilimum, vt & supra *capite tertio, in fine*. Quarta ratio, δεῖ δὲ παύ, quia veræ amicitie necessaria sit consuetudo, & longi temporis periclitatio, vt supra eo capite. At hoc in multis & cum multis est difficilimum, multos periclitari valde est laboriosum, & longi temporis opus, cum multis quoque versari propter ingeniorum varietatem & disparitatem humanorum non minus est difficile. Et hæc quoque ratio infra attingitur. Afferuntur & alia, de quibus eo loco.

Δὲ τὸ χρησιμόν.] Hic de iis amicitiz generibus, quæ ex utilitate, in quibus πολυφιλίαν esse posse, docet duabus rationibus: cum, quia ob utilitatem & voluptatem: quarum qui sunt studiosi, reperiuntur innumerabiles, multis placere, & charus esse quis potest: tum quia his longo tempore non sit opus, ut supra dictum cap. 3. infra tamen & ab his πολυφιλίαν excludit, ut incommodam & inutilem.

τῶτων δὲ μᾶλλον.] Comparat inter se amicitias, quæ ex euentu: nam eam, quæ ex voluptate (si modo inter eos sit, qui inter se gaudeant, alterque altero delectetur, qui iisdem rebus voluptate, inquam, utrinque, ut pueri fere lusiis, non vero si alii gaudent aliis rebus, ut inter amantes fere, quod supra explicatum cap. quarto.) Hanc igitur ex voluptate verius amicitiz nomine dignam esse, quam eam, quæ ex utilitate: cum quia ea, quæ ex voluptate magis videatur ingenua & liberalior, altera, ut lucri cupida, magis sordida & quasi cauponaria. At hoc, illud cum vera amicitia maiorem habeat cognationem tum, quia ea, quæ ex voluptate utantur & querant etiam beati, alteram non item. Quare cum maior huius ex voluptate sit usus, & ab iis, qui rebus omnibus & copiis circumfluunt, expetatur; merito ea alteri antecellere dicenda erit. Formula:

Si beati eam, quæ ex voluptate querunt, non alteram.

Ergo hac illa est præstantior, & amicitia nomine dignior.

Rationem connexi attulimus. Antecedens paulo latius explicatur ab Arist. beatos seu μακάριους Græce & Latine, dicimus interdum diuites & copiosos. Horat.

ut Nasidien iuvet te cæna beati.

Cicero in Lælio, & calamitosi, quam ii, qui putantur beati. De horum igitur amicitia breuiter hoc loco eos querere amicos, vere iucundos duntaxat, non utiles aut bonos. Quid ita? quia contuictu gaudent, qui cum hominibus non iucundis nullus esse potest: nam adeo quidem, ut ne suos bonos quidem quis ferat facile aut diu, seu virtutem ipsam aut quodlibet bonum, si idem fuerit iniucundum, triste & molestum. Graviter tamen hallucinantur beati & errant, qui bonos non querant amicos. Nam & hos quoque constat esse iucundos iis, quibus sunt amici, quod supra sæpe explicatum. Beati igitur iucundos quidem illi querunt, sed bonos potius querere oportuerat, ut qui & ipsi sunt iucundi ipsis αὐτοῖς, id est,

T: beatis

beatis seu iis, quibus sunt amici, & hoc est, quod ait, *ἡμεῖς*, &c.

οἱ δὲ τῶν ἡγεμόνων.] Modo de beatorum seu diuitem amicis: nunc de potentibus, seu de iis, qui in imperiis & magnitudine. Locus est pulcherrimus de Regum, Principum & omnium, qui in imperiis, amicitia. Quem locum & Cicero in *Laeli* explicauit, *tantumq; abest*, &c. & alibi in eodem libro: *Seruum erunt aliqui reperi, &c.* Summa autem Arist. sententia; horum amicos vel esse ex utilitate, vel ex voluptate, nullos aut ceteros ex virtute. Nullos autem veros habent amicos imperii aut potestatibus florentes. Quam horum miseriam conditionem & Lucanus Poeta attigit *l. 6. 1.*

*Nulla fides regni locus, omnisq; potestas
Impatiens consortis erit.*

Ait igitur, hos vti diuersis amicis, pro rerum diuersitate: nam ad voluptates quidem facietis & vrbis hominibus, histronibus, adulatoribus, morionibus: ad res serias autem hominibus gnauis & industriis, quos Græci *δευροὺς* vocant. Hæc duo autem in eundem hominem vix concurrere, vti idem est & voluptatis auctor seu histrio aliquis, & ad res agendas solers & gnauus, supra quoque est explicatum, & hic iteratur. In eundem igitur hæc duo non concurrunt, nisi in virum bonum, quem supra docuimus esse & iucundum & utilem. Ergo dicet aliquis, fieri potent, vt imperio potentes non diuersis, sed aldem etiam amicis vtantur ad res diuersas, contra atque modo est expositum, nimirum, si viros bonos habeant amicos, ex quibus & voluptatem & utilitatem capiant. Respondet Aristoteles, vix hoc accidere, vt vir bonus potestate prædito fiat amicus. Inter hos namque amicitiam coalescere non posse, [loca. difficilimus, pessime vulgo acceptus,] nisi quanto virum bonum superat quis imperio, tanto & virtute superet. At hoc difficilimum & rarissimum, vt Principes, quo sunt aliis imperio & potestate, tanto & virtutibus sint superiores. Tales, (inquit Aristoteles *οὐ πᾶν*) vix reperi solent. Ergo nec amicitia imperio præditis, cum viro bono, nisi rarissime coalescit & conglutinetur. Cur autem qui imperio sunt superiores, vt virum bonum amicum habeant, virtute quoque excellere debeant: ratio subindicatur ab Aristotele his verbis, *οὐδὲ μὴ, ἀλλ' ἰσχυρῶς*, id est, quod alioqui nō sit futura æqualitas. Quæ ita nam ex Politicis *lib. 1. cap. ult.* [pulcherrimus ibi locus, hodie

die non est in vſu, quod grauiter deplorandum,] & lib. x. cap. 4. Qui aliis præſunt, quanto poteſtate & imperio, tanto & virtutibus antecellere debent. Itaque vt inter bonū & imperio præditum fiat æqualitas (ſine qua nulla conſiſtit amicitia) vt ergo inter hos fiat æqualitas, non quidem ſimplex, vt inter pares & ſocios, ſed analogica, vt inter ſuperiorem & inferiorem: (de hoc duplici æqualitatis genere & ſupra, dictum libro quinto.) neceſſe eſt, vt qui imperio, idem & virtute ſit ſuperior. Atque ita his conſtitutis, vtilitas poſtea & voluptas capietur æqualis, non, vt dixi, ſimpliciter, ſed analogice: nam vt proximo capite amicitia inter impares non ſimplici, ſed analogica æqualitate continetur. Formula:

Vbi nulla aequalitas, ibi nec amicitia.

At inter poteſtate ſeu imperio præditum, & inter virtute præditū nulla eſt aequalitas, niſi, qui imperio, idem & virtute alterum ſuperet, quod genus eſt rariffimum.

Ergo inter hos non eſt amicitia.

Inter impares analogice poteſt eſſe amicitia: inter pares ſimpliciter. Cum deberent Principes hodie excellere prudētia, legunt prudentes viros, &c. ſic omnia gerunt per alios, cum ipſi ſint ſimulachra: deberent excellere fortitudine, legunt fortes viros, duces, &c. Male & perperam hic locus acceptus. Inſignis locus apud Platonem: Principes rari, qui aut virtutem veram, aut amicitiam liquidam vnquam guſtarint, &c.

CAPVT VII.

COMMENTARI.

Εἰς δὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ κεφαλαίου.] De capitis ſeſtione dictum ſup. poteſt enim hic conſtitui caput 7. Iam quia ſæpe dictum ſup. amicitiam eſſe æqualitatem, dictum & modo, amicitiam quoq; eſſe poſſe, etſi rarius, inter imperio ſuperiorem & inferiorem, quæ certe amicitia eſt impar. Hac arrepta occaſione, Ariſtoteles aliam hic affert amicitiz diuiſionem, eamque bimembrem: Amicitiam namque vel eſſe æqualitatis, vel excellentiz ſeu præſtantiz. De priore adhuc explicatum, vbi quædam de eius partibus, quæ ex euentu. De altera hæc afferuntur hoc capite: Quos inter ea ſit; Eius cauſa ſeu ortus, Qua re contineatur & intereat, vbi differentia quædam interius & amicitiam; Tandem & quæſtio; an amici maxima etiam bona ſibi inter ſe cupiant & velint.

αἰὶ δ' ἔραϊ.] De iis igitur, quæ in æqualitate, adhuc explicasse se ait: eas, inquam, de quibus hætenus, esse æqualitates, ut in quibus vel eadē prorsus, voluptatem pro voluptate, vtilitatem pro vtilitate, vel permixtum pro vtilitate voluptatem alter alteri cupit & præstat. Hanc meminit rationem Arist. hocl. & *infr. h. cap.* vbi de excellentia amicitiae commemorat, quia, inquam, par pro pari reddatur. Est & altera cum priore tamen concurrens, quæ & attingitur ab Arist. *infr. c. 13. initio*, quia sunt inter pares, ut inter socios, quorum alter alterum non antecedit vel dignitate, vel imperio. Hæc autē verba, αἰὶ δ' ἔραϊ, &c. sunt illa quidā proprie de amicitiiis ex euentu accipienda, quod ex iis, quæ sequuntur, fit perspicuum: eadem tamen & veræ amicitiae est ratio, teste ipso Arist. *infr. cap. 13. initio*. Nam ut alius aliō vtilior & iucundior, ita & melior esse potest, quod excellentiae est proprium: contra, ut vtilis & iucundi, ita & boni patiter esse possunt, quod ad amicitiam æqualitatis pertinet. Sunt igitur, inquit, hæc ex euentu amicitiae æqualitatis, cum vel eadē plane, vel alterum pro altero, par tamen pro pari redditur. Has autem ex euentu minus esse amicitias, eamq; per se magis, hoc est, illas leuiiores, hanc verissimam esse. Et rursus, illas minime diuturnas, hanc esse stabilissimam, supra est explicatum. Cur autem hæc ex euentu amicitiae nomen mereantur, supra quoq; est explicatum propter similitudinem cum vera. Eleganter autem h. loco Arist. eas propter eiūdem rei *ἑωτῆς*, nempe veræ amicitiae similitudinē & dissimilitudinē ait esse & non esse amicitiae nomine dignas. Nam qua parte sunt similes veræ, ut quia partim vtilitatem, partim iucunditatē complectuntur, quæ duæ res & in vera insunt, hætenus amicitiae esse videntur: qua vero parte veræ sunt dissimiles, ut quia vera est stabilis, & querelis atque suspicionibus vacans, cum illæ sint & fluxæ, & criminibus ac suspicionibus refertæ, ut supra explicatum, hætenus amicitiae vix esse videtur. Paucis certe in rebus hæc cum vera conueniunt, quas iam attulimus: differentiae vero sunt complures. Vera namque per se, ex virtute, inter bonos vere, tempore & periclitatione egens, stabilis, rara, paucorum hominum, summe iucunda & vtilissima. Alteræ ex euentu, ex vtilitate vel voluptate, id est, vtilis tantum altera; altera iucunda, nonnulla vel exigua cum periclitatione, nullo egent tempore, fluxæ, crebræ & multorum, non ita denique vtilis aut iucundæ.

ὑπερὸν δ' ἐν φιλίαις.] Adhuc igitur de amicitia parium; nunc de ea, quæ inter impares, de qua videatur & locus insignis apud Ciceronem in *Lalio*. Sed maximum est in amicitia, superiorem parem esse inferiori. Priorem quidem Aristoteles vocat, ἐν ἰσότητι, hanc, καὶ ὑπεροχῇ. Cicero præstantiam & excellentiam eo loco nominat. Quibus verbis respondet verbum ὑπεροχῇ: nos vocemus amicitiam æqualitatis & excellentiæ, seu præstantiæ. Videntur autem Aristoteles & Cicero non leuiter dissentire in hoc amicitia genere, qua de re mox. His autem verbis Aristot. exponit, quos inter hæc amicitia coalescat. Adfert igitur duo excellentiæ genera, ætatis vnum, alterum imperii. Ætatis quidem, vt senis aduersus adolescentem, patris aduersus filium, præceptoris aduersus discipulum: imperii vero mariti aduersus vxorem, magistratus aut regis aduersus ciuem, seu, vt loquitur Salust. parentem ἀρχόμενον, [vulgo subditum aut subiectum, non Latine, non satis eleganter. Salustius: quemadmodum imperantes, ita etiã parentes, elegatè: habet ille multa vocabula, q̄ nolim imitari: parentem Cic. vocat semper ciuem. Romani laborant valde inopia sermonis interdum] vel eos omnes, qui sunt in alicuius imperio. Et si & patris & præceptoris excellentia ad imperium quoq; referri potest. Horum igitur amicitia non in æqualitate, sed in disparitate potius cernuntur. Quæ quidem amicitia & ipsæ rursus differunt cum ratione generis excellentiæ, tum eorum ratione, inter quos est excellentia, etiã eadē. Nam pro excellentiarum generib. seu differentiis & amicitia istæ discrepant: verbi gr. alia est amicitia patris & filii, alia mariti & vxoris, alia deniq; magistratus & ciuis. Rursus in eodem etiam excellentiæ genere, alia est patris aduersus filium, alia huius aduersus patrem amicitia: alia vxoris aduersus maritum, alia mariti aduersus vxorem, qua de re infr. Huius autem discrepantiæ seu dissimilitudinis causas seu rationes Aristoteles adiungit duas, ἐν τῷ 2° § 1° in 2°, &c. Prior est, quia horum, inter quos hæc excellentiæ est amicitia, non eadem omnium sit virtus, non idem officium seu munus & opus, sed alia huius, alia illius sit virtus & officium, mariti alia est virtus & officium, alia vxoris: Magistratus alia est virtus, alia ciuis. Contra atque putauit Plato, quem diuine refellit Aristoteles libro primo & secundo *Politicorum*. Si ergo alia aliorum est virtus & officium. Ergo & alia amicitia, & non eadem omnium. Ratio connexi, quia virtutum comes est amicitia, quod supra

explicatum *cap. 5.* Altera ratio, *ἰπότερ ἢ καὶ*, &c. quia alia in aliis sunt amabilia. Non eadem namque de causa diligitur vxor qua filius, non eadem vxor etiam qua maritus, filius qua mater: ergo nec eadem omnium potest esse amicitia. Formula:

Si chara seu amabilia τὰ φιλητὰ non sunt eadem.

Ergo nec amicitia.

Connexi ratio, quod ex amabilibus existat amicitia, & hæc illa prorsus sequatur, iis se accommodet, & pro eorum varietate variet, quod supra dictum *capite secundo & tertio, initio*, [Inter impares interdum singularis existit amicitia, ut inter Catonem senem, & Scipionem & Lælium adolescentes. Inter Epaminondam Imperatorem, iuuenem, & Lysidem præceptorem Epaminondam vitricum senem, de quo Cicero *lib. 1. Offic. in fin.* ubi quidam perperam legunt *Lysian*, cum legendum *Lysidem*.

τὰ αὐτὰ μὲν δὴ] Adhuc de ortu seu causa huius amicitiae generis dictum; nunc de officiis, reliquo toto capite, quod ut intelligatur, iterandum est primum, æqualitatem officiorum amicitiae esse propriam, paribus eam, ut Cicero loquitur. officiis definiri: deinde, æqualitatis duo esse genera, quarum altera dicatur *κατὰ πένον*, quantitatis, ut ita dicam, quæ & simplex & absoluta, & Arithmetica dicitur; dicitur & magnitudine ac numero, ut duo duobus sunt paria numero, linea sex pedum, alteri totidem pedes longæ magnitudine est æqualis: altera dicatur *κατ' ἀξίαν* dignitate seu meritis, & λόγῳ seu αἰαλογία, ratione seu proportionem Geometrica denique, de quo discrimine dictum est supra *capite quinto*. His [ut Theologi loquuntur, prælibatis,] præmunitis, ait Aristoteles: In hac excellentiæ amicitia non eadem seu paria utrinque peti, & præstari alteri ab altero officia; Satis namque esse, si liberi parentibus, quæ par sit, & hi contra liberis præstent: hoc enim si fiat, & veram & constantem inter hos amicitiam fore, ut paria plane non sint officia. Eadem est & aliorum Magistratuum aduersus ciues, vxoris & mariti inter se, ratio. Hæc autem officiorum inæqualitas amoris & amicitiae ipsius dissimilitudinem, de qua modo dictum, consequitur. Nam si inter dispares amicitia & amor quoque est dispar. Ergo & officia, amicitiae tanquam fructus & vltus, non erunt eadem.

αἰαλογία δ' ἐν ἀπίσταις.] Expósito, paria hic non esse officia,

cia, hoc loco iam exponit; quænam igitur & qualia officia esse debeant, an nulla plane in his paritas aut æqualitas desideretur. Nam nulla si assit æqualitas, amicitia certe esse nequit, quam supra definiuimus esse æqualitatem quandam. At igitur, in his excellentiæ amicitiiis officia definiti *ἀναλογία*, quod idem supra *capite priore*, & infra *capite octauo, nono & duodecimo*, & maxime *capite 13. & libro nono, capite primo, initio*, iteratur: neque id immerito. Nam in hoc vis omnis disputationis de amicitiiis excellentiæ est posita. Amicitia igitur hæ, *ἀναλογία* seu proportionē, id est, officiis analogice præstandis continentur. Neque enim paria plane officia, vtrinq; vel petenda, vel sunt præstanda, sed proportionē quadam pro dignitate personarum & meritis, κατ' ἀξίαν, inquit Arist. verbi gratia: vt melior, [sunt qui reddunt Latine ἀμεινω, qui potior: duo significat, interdum virum bonum, ἀγαθός, interdum virum aliquare præstantem, vt insignē pictorem, etiam si improbißimus sit. Bonus sic etiam duo significat, hoc loco alterū pro altero sumserunt. significat autem h. l. virtute præstantē. Sic quinquies aut sexies hoc repetitur libro, semper sit intelligendū, nunquā potior,] vt utilior, vt iucundior, vt maiore dignitate aut imperio, aliis denique fortunæ, ingenii, virtutis bonis præstantior. Magis, inquit Aristoteles, ametur quam amet. Nam in amari, quam in amare maior inest honos, infra proximo capite. Magis igitur rebus his præstantes & superiores amari, hoc est, obseruari & coli debent. Rursus non eadem obseruantia colendus est pater, qua Deus, alia item maritus, alia Magistratus. Non eodem deniq; modo maritus vxorem, quo hæc matritum obseruare debet. Ex quibus perspicuum est, dignitatis hic rationem habendam esse, hoc est, analogiæ. Est igitur & in his amicitiiis æqualitas quædam, non illa quidem simplex & absoluta, seu Arithmetica, sed analogica seu comparata & Geometrica. Cicero tamen in hac disputatione ab Aristotele dissentire videtur. Nam neque inter pares Arithmeticam plane æqualitatem (his verbis *in Latio, constituendi autem sunt, &c.*) hoc est, paria plane & stricte vtrinq; officia, neque inter superiores & inferiores seu dispares, Geometricam plane æqualitatem (his verbis *in Latio, Sed maximum, &c.*) prorsus probat, [magna enim prærogatiua amari: hominēs indocti doctos amant: Ergo vt quis ametur, in eo est positus cultus, honor & obseruantia.] Perionius [Monachus, primus Ethica

Aristotelis eleganter vertit Latine, scripsit librum *de ratione interpretandi*.] putat Ciceronem ab Aristotele & in hoc discrepare, quod Aristot. hanc inter dispares amicitiam ex alio fonte seu causa, Cicero ex alio manare dicant. Nam Ciceronē afferre præstantias fortunæ, ingenii & virtutis, Aristotelem afferre alias præstantias, quales sunt inter parentes & liberos, uxorem & maritum. Non recte: nam & Aristotelis præstantiæ, ut & Ciceronis ad hæc tria genera, virtutis, fortunæ, seu utilitatis, & iucunditatis sunt referenda.

ὁ ἰσχυρὸς τὸ ἴσον.] Locus est obscurus, & ab Interpretibus meo quidem iudicio perperam acceptus, ob ambiguitatem verborum, *ισχυρὸς* & *ἰσότης*, quæ hic non ordinem, ut illi putant, sed præstantiam, dignitatem, & potestatem valent. His igitur omillis, Aristoteles hoc mihi dicere videtur, æqualitatem Arithmeticā seu ex magnitudine in amicitia potissimam, Geometricam vero maxime in iure spectari: siue, ut loquitur Arist. in iure quidē æqualitatem quantitatis secundo loco, & dignitatis primo & maxime spectari: in amicitia vero contra, id est, maxime quantitatis, secundo loco spectari dignitatis æqualitatem. In iure namque vis omnis in analogica æqualitate est posita. De iure quidem in honoribus & præmiis, potestque tribuendis posito, res est certa, in hoc dominari æqualitatem Geometricam: in altero iuris genere, quod in commerciis & permutationibus versatur, analogiam quoque necessariam plane esse supra docuimus *libro quinto, capite quinto*. In iure igitur maxime spectatur æqualitas analogica seu Geometrica. In amicitia autem contra vsuuenire, hoc est, cum vim & naturam cerni, maxime in æqualitate Arithmetica, ea, inquam, paribus utrinque definiri officiis, munusque contineri amore, eoque æquabili & pari, confirmat hoc loco Aristoteles à contrario. Nam, inquit, magna distantia virtutis, diuitiarum seu copiarum, & voluptatis, aut plane impediri ortum amicitiae, aut iam ortam dissolui. Quod exemplo Deorum, Regum, excellentium denique sapientia, vel qua simili re virorum, perspicuum fieri ait. Nam inter Deos & homines propter summam disunctionem seu distantiam & inæqualitatem (bonis namq; omnibus homines Dii superant) nullam esse amicitiam. Sic & cum regibus longe inferiores amicitiam non contrahunt, neque adeo cupiunt,

VI DEC

vt nec cum sapientibus aut virtute præstantibus viris, homines nihili aut nulli rei. Si igitur magna distantia & imparitas, impedimento est amicitia. Ergo paritas seu similitudo & æqualitas, quo fuerit maior, eo magis & amicitiam conglutinabit & continebit. Atqui summa æqualitas est ea, quæ Arithmetica. Ergo hæc amicitia est magis propria. Cæterum de amicitia Dei & hominum, quod adfert Aristot. & in *magnis moralib.* vbi de amicitia, initio latius explicat, & *infra* quoque attingit *cap. 12.* amari quidem Deos ab hominibus, sed non contra. Est id quidem Aristotelis Philosophiæ, qui prouidentiam diuinam aduersus homines omnem sustulit, teste Laetio in *vita Aristotelis*, consentaneum, sed impium, falsum, & Platonis quoq; ac Stoicorum, etiam prophanorū hominum [Philosophorum] decretis contrarium. Nam tametsi non humano (quem fortasse spectauit Aristoteles) sed suo & diuino more, quin tamen Deus & se, & opera sua, in his homines maxime amet, non tantum rationib⁹, sed rebus ipsis confirmari potest. Videatur *Cic. lib. 2. de Natura Deorum*. Deniq; excellentia amicitia, sunt plærq; vel ob vtilitatem, vel voluptatem, & proinde vera amicitia cernitur in æqualitate arithmetica. Quo magis disceditur à similitudine & paritate, eo magis labefactatur vera amicitia.

ἀρετῆς μὲν.] *ἰσομερὲς* est definitio seu circūscriptio. Quod .a. quæri poterat, si distantia seu disiunctio bonorū, vt modo dictum, vel impedit, vel dirimit amicitiam, quanta tandē ea distantia esse debeat, vt vel maneat vel non maneat amicitia: id continuo arripit Aristot. & ait, eos distantia gradus definiri exquisite non posse. Hoc tamen vniuersè tenendum non dissolui statim amicitiam, etiam cum multa ab amicorū altero detrahantur, quibus alteri fiat dispar, sed tum demum vbi maxime, qualis est hominis à Deo, facta fuerit disiunctio. Finge duos inter se amicos, ætate, virtute, genere, diuitijs & honorib. pares: quorum alter postea omnib⁹ & honoribus & diuitijs & generis deniq; imaginibus excidat, hi certe neq; tum amici esse desinent. Quod si & improbus quoque vel ex parte esse cœperit, alter vero etiam maioribus honoribus & virtutibus augeri: vix iam video, quæ inter hos amplius esse possit amicitia.

ἵνα καὶ ἀπερὶται.] Quia modo dictum amicitiam dirimi, si amici alter altero infinitis partibus sit superior. Hinc existit quæstio: An amici bona etiam summa & maxima, vt immor-

talitatem & diuinitatem alter alteri cupiat & velit. Disputatio
vtramq; partem Aristoteles, dissoluit tandem, & non velle al-
terum alteri etiam maxima bona. Confirmat hac ratione,
quia sequeretur, vt sibi quis malum velit, siue, quod idem va-
let, bono quodam orbatum. Formula:

Si alter alteri vult summa. Ergo sibi vult mala.

At hoc absurdum: omnes namq; sibi bene esse cupiunt.

Ergo & illud.

Ratio connexi, quia amicum (vt enim modo dictum summa
distantia interit amicitia) summa illi, optando amittat, & pro-
inde bonum quiddam. Amicus namq; est bonum, atq; adeo
vt dicitur, alter alteri est Deus. Non igitur alter alteri vult sum-
ma. Sed huic repugnat, quod *supra* sæpius iteratum hoc loco
affertur, amicos alterum alteri bona velle, non sua sed illius
causa. Ergo nõ spectandum, an hac distantia alter qd mali ca-
piat, sed potius quid boni alteri accedat. Quare amici inter
se videntur manere, qualiscunq; tandem alter fiat amicus, qui-
bus tandemcunq; cumuletur & excellat bonis. Præterea hinc
sequitur, alterum alteri etiam summa cupere & velle debere.
Dissoluit tandem Aristoteles & ait, Amicos alterum alteri ma-
xima quidem bona cupere & velle debere, vt homini tamen,
hoc est, nou tanta, vt Deus potius quam homo sit futurus: non
omnia igitur illi bona summa & maxima optabit, propterea
quod quisq; sibi meliora semper velit. Omnes sibi melius esse
volunt magis quam alteri, inquit Terentius. Ita igitur voto-
rum inter amicos modus erit, ne vel nimium optando dirima-
tur amicitia, vel alteri plus quam sibi optetur. quod vtrumq; &
stultum, & rationi, & ipsi deniq; amicitia est contrarium, &c.

CAPVT IIX.

COMMENTARI.

Οἱ πολλοὶ ὁ δὲ ὁ ἀνὴρ ὁ σοφὸς.] Duo hoc capite potissimum expli-
cant: prius de amicitia, cuiusne vis omnis in amando altero, an
vero in alterius erga se amore sentiendo sit posita. Vtrum, inq̃,
amicitiæ magis sit proprium, amare quam amari, an contra.
Alterum de amicis, qui, quibus sint chari & amici, vtrum ad di-
stinctionem amicitia inter pares & inter impares pertinet. In-
ter impares namq; de vtroq; maxime quaeri solet: & prius cer-
te inter impares maxime locum habet, teste Arist. in *Magn. li.*
2. c. 11. ὁ δὲ ὁ ἀνὴρ ὁ σοφὸς. videatur & *Eudem. li. 7. c. 4. & 5.*

οἱ πολλοὶ δὲ δοκῶσι.] Prius, vtrum amicitiae magis proprium, amarene an amari, hic explicatur. Et primum quidem esse ait multos, qui sola ducti ambitione, amari malint quam amare. Quare & *in Eudem.* huius generis amicos ambiciosos fere esse ait. Et *in Magn.* eos, qui vel opib. & diuitijs, vel honoribus, vel qua simili re excellant. Cur .a. hi amari potius q̃ amare alios velint, ratio his verbis, τὸ δὲ φιλεῖσθαι, redditur ista, quia amari prope est, vt ita dicam adhonorari. Amor est obseruantiae & honoris quaedam species. In eo q̃ amantur honorem, cuius hi sunt cupidissimi, esse positū. Afferitur & altera *in Magn.* ratio, quia excellentiae seu praestantiae, cuius item cupidissimi sunt ambiciosi, quia excellentes admiratione affici solēt, in admiratione valde esse cupiunt ambiciosi. Quia igitur excellentiae est amari. Nam excellentes vel diuitijs vel honorib. vel voluptatibus aut virtutib. amare & admirari solent, q̃ rebus ijs careant. Ambiciosi igitur ita fere sunt affecti. Cui rei & hoc argumento est, q̃ idem sint φιλοφύλακται, & vt *in Eud.* ait Arist. apud hos pluris saepe fit assentator, q̃ amicis, non alia sane de causa, quā q̃ ab assentatorib. coli & obseruari consuerit. Assentator nāq; eo est ingenio, vt si vel nō sit inferior (q̃ tamen fere fieri solet. Generosi namq; vix assentantur, sed humiliores) tamen & se talē esse simulet & eos, quibus adulatur amare potius q̃ amari ab iisdem studeat, admiratur eos, omniaq; ijs tribuit, sibi nihil.

καὶ αὐτὸ.] Interijcit hoc loco Aristot. distinctionem inter amari & honorari, quae duo paullo ante valde finitima esse dixerat. Differunt igitur, quod honor ex euentu, nempe spe vtilitatis fere, Amicitia vero per se, nulla proposita vtilitate expectatur. De amicitia quidē iam *supra* est explicatum. De honore confirmat duob. argumentis seu signis. Prius est, q̃ multi inferioris conditionis homines à ditionib. aut potentiorib. honore quodam se affici cupiant, non tam q̃ honorem ipsi expectant, quam q̃ spem inde capiant, fore vt ab iisdem aliud quid consequantur. Sic habent amicos magnates inferiores, cum sibi deferri honorem ab illis, sibi aliquid tribuere, vel salutare, bene sperant, putant se id consecuturos quod sperant, honoris delatio indicium assequendae rei q̃ cupiunt, non tam honor, quam q̃ ex indicio honoris sibi promittunt, sectantur. Alterum signū à superioris cōditionis fere hominib. est sumtum: quos videas multos hoc studere, vt ab alijs honorēt, nō alia de causa, q̃ quia existimēt, se, dū honore afficiūt, eo ipso haberi p̃ viis bonis &

excel-

excellētibz: student inquam opinionem, quam de se quosq;
habent ipsi, esse se viros bonos, eam hoc extremo aliorum ve-
ut testimonio confirmare, alijs stulte certe credunt, se viros
se bonos, ipsi incerti, ac decipi, q̄ *supra* est explicatum *li. i. c. 3.*
vbi hunc locū adduximus. Itaq; honor, quia alterius rei causa
est, non tam p̄ se, q̄ ex euentu expetitur. [etiam in hoste, inquit
Cic. amamus virtutē.] Ex quibus & hoc tandē efficit Aristot.
amari melius esse q̄ honore affici, quia hoc ex euentu, alterum
sit p̄ se. Vtrum .a. sit melius amare an amari, explicat Arist. *in*
Magn. vbi melius esse amare, tribus his confirmat rationibus.
1. Quia amare est q̄dam actio, amari p̄passio. Atq; notum est
actionem ei, in quo est, voluptatem quandā asferre, & proinde
esse bonū. 2. Quia melius est cognoscere, q̄ cognosci. Nā hoc
& inanimis, illud in solis animatis reperit̄. Quare & eos maxi-
me laudare vulgo solent, qui etiam mortuos, non desinant a-
mare. Hi namq; , qui mortuos amant, cognoscunt quidē, sed
non cognoscunt̄ amplius, inquit Arist. *in Eudem. li. 7. ca. 4. in*
fin. 3. Quia beneficio afficere, laudabilius profecto est quam
affici. Atqui & nosse, & beneficio afficere, est eius, qui amat.

δικαί ὃ ἐστὶ φιλεῖν.] Nunc vere dissolvit quæstionem: Aut
igitur amicitiz vim magis cerni ἐστὶ φιλεῖν, q̄ ἐστὶ φιλεῖσθαι.
Argumentum affert vnum ab amore materno erga infantes
sumptum. Matres namq; , quibus aduersus liberos amor est &
amicitia summa, amant illz quidem eos, scientes esse suos, nō
laborant autem, vt redamētur, si fieri id nō possit, vt quia sint
infantes liberi, qui nec matres quidem norint. Satis esse enim
matribz, videre liberos sanos & saluos, & bene se habere, et-
iam si nihil ab ijs contra sibi tribuatur. Amicitia igitur ἐστὶ
φιλεῖν potius, quam ἐστὶ φιλεῖσθαι consistit, argumento ma-
ternæ amicitiz. Eodem & accommodari possunt tres illz ra-
tiones, quas *ex Magnis* adduximus, ex quibus rationibz alterū
quoq; argumentum sumi potest. Nam cum amicitiz vtpote
virtutum comiti, ea magis conueniat, quæ sint præstantio-
ra: certe & amare magis iam decebit, quam amari.

μᾶλλον ὃ ἐστὶ φιλίας.] Priore huius capituli membro de amici-
tia, hoc altero de amicis (Sic enim & initio distinximus:) agi-
tur: qui, quibus sint amici stabiles & firmi, qui nō sint. De quo
tamen priusquam explicet, differentiam illam inter amare &
amari, quam *supra* de amicitia explicauit, hic & amicis accō-
modat. Nam & horum quoq; vim seu virtutem ἐστὶ φιλεῖν
potius,

potius, quam *ὡς τῷ φιλεῖν* cerni cum iisdem rationibus, tum & hoc præcipue, quod τὸ *φιλεῖν* laudabile etiam vulgo habeatur. Laudantur enim vulgo, qui græce dicuntur *φιλόφιλοι*, qui quos habent amicos, amant, non tam curantes ut redamētur, de quibus & *supra cap. 1.* Amicitia igitur & amicorum vis omnis & virtus in eo posita, ut ament quam ut amentur (et si contra fere fit in ambitiosis) & hoc est, quod eleganter Aristoteles in *Eudem. lib. 7. cap. 4.* ὁ φιλεῖν [ad amicitiam aptus] gaudet magis τῷ *φιλεῖν* ὁ φιλόπυς vero τῷ *φιλεῖν*. Hoc igitur breuiter exposito, ut ex prioribus apto: nunc id ipsum alteri quoq; huius capituli quaestioni accommodat his verbis, *ὡς ἐν οἷς τῷ*. Itaque in quibus hoc inquit, id est, τὸ *φιλεῖν* potius quam τὸ *φιλεῖν*. De qua quidem quaestione *supra* iam fuit explicatum *cap. 3.* & 4. non nihil. Sed hoc loco utroque amicitia genere, tam eius, quæ inter pares, quam quæ inter impares, iam explicato, distinctius dissicitur. Quod ut melius & ordine nos explicemus, Aristotelem ipsum in *Eudem. lib. 7. cap. 5.* imitati, repetendum duximus, quod *supra cap. 1.* quaesitum fuit. Quare potissimum conglutinentur amicitia, similitudine an dissimilitudine & contrarietate. Nam utriq; sui fuerunt autores. Id igitur Aristoteles hoc loco dissoluit & explicat, in similitudine quidem maximam amicitia vim consistere: veram ex similitudine coalescere: eam vero quæ ex euentu contrarijs in rebus cerni. In *Eudemis* breuiter Aristoteles, amicitias ex virtute & voluptate, similitudine: eam quæ ex utilitate, dissimilitudine & contrarietate potissimum coalescere & contineri. Hoc loco primum de similibus, eos demum stabiles firmosque amicos, stabilemque eorum fore amicitiam, qui non tam amari quam amare gaudeant, & querant, idque pro dignitate seu analogite, nimirum inter impares. Nam & hos ea ratione pares effici, *supra cap. priore* diximus: Aequalitas autem & similitudo in amicitia maxime est necessaria. Est ea enim nihil aliud quam amicitia seu parens amicitia & nutritrix. Similitudo igitur ea est, quæ & parit & tuetur amicitias, etiam inter impares. Verum ea maxime quæ est inter virtute præditos & viros bonos, virtute amicos. Sic enim Aristoteles paulatim progreditur ab vniuerso genere ad partes amicitia. Nam quod summam & vniuersam dixerat, similitudine contineri amicitiam, id mox singulis amicitia generibus accommodat. Viros igitur bonos, quia per se ipsi & ex se sunt stabiles

les

les (hoc enim virtutis esse proprium *supra* explicauimus *cap.* 3.) quia inquam viri boni mores facile non mutant, inter se quoque stabiles permanere amicos. Nam cum rebus alijs omnib⁹ abundant. cum bona, inquam, omnia in se complectuntur, ut *supra* est explicatum *cap.* 3. tum mala neque ipsi postulant, neque alios postulantes admittunt, etiam amicos, atque adeo prohibent potius iniusta postulantes, quibus verbis Aristoteles præclarum locum (quousq; amor in amicitia progredi debeat) attingit, explicat pulcherrime Cicer. *in Lelio, magnam stem dissidia*; &c. vbi & hæc Ciceronis præclara sunt verba, huc facientia. Nam cum conciliatrix amicitiz virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute defeceris. Viri igitur boni, quia ipsi in se propter virtutem sunt stabiles, amici quoque stabiles esse solent: contra improbi, qui, quia idem non sunt mane & vesperi, inquit eleganter Aristoteles *in End.* quia per se ipsi non sunt stabiles. certe nec amici stabiles esse possunt: & quamdiu alter ex alterius improbitate voluptatem quandam capit, non diutius amici permanent. Cæterum verbum *ἀναισθητοῦ* puto inducendum ut minime necessarium.

οἱ ἀγαθοὶ ὃν εἶ.] De viris bonis & improbis iam dictum, illos quidem diutissime & constantissime, hos minime permanere. Hic de reliquis duobus generibus, de vtilibus, inquam, & iucundis, inter bonos & improbos, quo ad diuturnitatem seu stabilitatem, quodammodo medijs. Hos namq; diutius permanere, quam improbos, nimirum quamdiu & vtilitas & voluptas permanebunt, quod *supra* est explicatum *cap.* 4.

ἡ ἐν αὐτοῖς ὃν, μέλιται.] Adhuc de similibus: nunc de dissimilibus seu contrarijs. Ait igitur, eam maxime amicitiam ex contrarijs oriri, quæ est ex vtilitate. Contraria namq; contrarijs sunt vtilia. similia similibus instructuosa. Sic diues pauperi, doctus indocto est vtilis & amicus. Sic humidus sicco, calidum frigido est vtile & amicum, ut *supra* dictum *c.* 1. Eodem in genere poni potest & amantium amicitia, ut quæ & ipsa ex vtilitate vere constet, quod & *supra* dictum *cap. secundum.* Quare & ridiculi interdum videntur, & merito ridentur amatores, qui ament quidem ipsi ardentem amafios, stomachentur postea cur non redamentur, cum nihil in se habeant, cur redamari debeant. Par quidem & æquum est dignos pari amore quo amant redamari: nihil autem eiusmodi habentes, idem tamen cupere est ridiculum, ut recte hic Aristoteles

ex

ex Platone in *Lyfide*. Ex qua re & hoc perfpicitur, hanc inter amantes amicitiam ex vtilitate exfistere. Hæc namque si nulla erit, ridiculi fiunt amatores, neque eos à quibus nullam capiunt vtilitatem, redamabunt Amasij.

ἵσως δὲ ἐστὶ ἐφ' ἡμῶν.] Quod modo dictum de contrariorum amicitia, quod dictum, inquam, contrarium à contrario adamari: id hic distinctione adhibita diligentius explicat. Nam amari quidem contrarium à contrario, non tamen per se, sed ex euenru. Contraria tanquam extrema, ex euentu expetuntur, vt ad medium perueniri possit, & per se, vt vere bonum, & tanquam finis expetitur, cum altera sint tanquam ad finem, vt ait Aristoteles in *Eudem*. verbi gratia, quod siccum, non tam humidum cupit fieri, quam humectari aliquatenus, vt ad medium & rectum statum redigatur. Sic calidus, frigidus quidem esse expetit, non tamen vt frigat plane, sed vt ne nimis caleat, hoc est, medium assequatur. Sic sonus acutus velut expetit grauem ad harmoniam seu concentum, tanquam medium temperandum. Sed hæc, vt aliena à Politicis & Physicorum propria omittantur, &c.

CAPVT IX.

COMMENTARII.

Ἐστὶς δὲ τρεῖς αἱ ἐν δόξῃ.] Dux adhuc allata sunt amicitia diuisiones: his quatuor capitibus adfertur & explicatur terra, sumpta à genenbus communium seu societatum, id est, à subiecto, vt vulgo loquuntur. Est autem tripartita, vel sodalium, vel cognatorum, vel ciuium denique, siue societatum generalius. Hoc autem capite docet Aristoteles, amicitiam in communitate seu societate omnem consistere: societates autem omnes esse principis societatis, quæ politica seu civilis dicitur, partēs, & proinde amicitias quoque ad societatis politicæ genera esse accommodandas. Sic enim argumentatur:

Omnia amicitia est in societate seu communitate.

Omnia autem societas ad civilem, vt principem societatem, pertinet & accommodatur.

Ergo & amicitia ad politica societatis genera accommodari & dirigi debet.

Hunc autem præclarum de amicitia cum iure seu iustitia,

&c

& cum societate seu communitate politica, alijsq; societatum generibus, affinitate, & coniunctione, diligenter & copiose explicatur quoq; à Cicerone *lib. 1. offic.* vbi de iustitia Societatis naturæ principia sunt communitatis & societatis humanæ, & petendum videtur altius, &c. Hoc quoq; docetur, magis esse amicitiam cum iure affinitatem.

[*ἡ εἰς τὴν κοινότητα*.] Ius & amicitiam (de quorum affinitate & *supra* mentionem fecit *ca. 1.*) in eadem re versari, tempore in communitate seu societate, primo ostendit. De iure certum est ex *li. 1.* nullū id esse posse, nisi in communitate aliquo, ut, quod esse nequeat, nisi cum altero. De amicitia, eam in societate docet, non tribus, ut vulgo hic *οὐ μόνον* videntur, sed duabus rationibus: Altera ab usu communi, altera a puerbio sumpta. Nam vulgo commilitones, conuictores, tribules, turiales, studiosi, alijsq; id genus focij inter se amicos appellitare solent. Prouerbum autem, quo *amicorum omnia sunt communia*, idem ostendit & confirmat. Rectum igitur & hoc prouerbum, & rationi etiam philosophicæ consentaneum, etsi vulgi dictum.

[*ἡ εἰς ἀδελφότητα*.] Docuit adhuc amicitiam in societate seu communitate versari, eaque in re iuri esse similem, hanc aram affert similitudinem iuris & amicitiam in discrimine iuris & amicitiam positam. Nam primum videndum fuit, qua in re vtrumque versetur: deinde quatenus. Hæc enim duo diligenter sunt perpendenda, res & gradus, seu discrimina, finis denique, quam inquam late res pateat. Et hoc est, quod ait, *ὡς ἐν τοῖς ἀδελφοῖς ὅτι ἐν τῷ ἰσὺ ἀδελφότητος*. De priore iam est explicatum: hic de altero, de quo videtur late M. Tullius *lib. 1. offic.* [qui loco est commentarij] *Ordus autem, &c.* Et postea: *sed in omnibus hoc officium tribuendum, &c.* Quantum igitur amico tribuendum sit, accipit perpicitur, si noris quid iuris illi debeat, quod inter te & hominem sit ius, quæ societas, inquit Aristoteles, *libro septimo Ethicæ capite nono, in fine*. Ex prioribus autem quia iam constat amicitiam in communitate versari, adiungit Aristoteles hanc communitatis discrimina. Facit autem duo genera: nam vtrum omnia amicis inter se esse communia, vel certa quædam distincta. Prioris generis amici sunt fratres & sodales, de quorum similitudine & *infra* latius: Et hæc vera est & perfecta amicitia. Alterius generis varia sunt discrimina, pro vni-

homo

hominum societatibus, de quibus infra, quibus sit ut alia alijs plura sint communia, alijs pauciora, ut inter ciues plura sunt communia, quam inter populares [appello populares, contraneos vulgo quos vocant, castrensi vocabulo] inter tribules plura, quam inter ciues, inter propinquos plura, quam inter tribules. Coniugum communitas eadem fere est, quæ fratrum. Nam matrimonium diuini & humani Iuris definitur communio [à Iurisconsultis] Quemadmodum igitur amicitia alix, alia magis est amicitia, alia minus (ut ea quæ per se, magis est amicitia ijs, quæ ex euentu. *Supra capite primo in fine.* Sic & amicis inter se alia alijs plura, alijs pauciora sunt communia. Eadem & Iuris est ratio. Nam non eadem sunt iusta inter parentes & liberos, quæ inter fratres, vel contra: non eadem inter socios, quæ inter ciues, immo non idem ius est filio, quod patri. Marito ius est vxorem in adulterio deprehensam occidere: vxori maritum vix digito attingere ius est, inquit Cato apud Gellium *li. 10. ca. 9.* Eadem & iniuriæ est ratio, quæ ratione coniunctionis vel maior & grauior est, vel leuior. Grauius est patrem verberare, quam alium quemlibet, socium fraudare quam ciuem, ut præclare Cicero in *Quintiana* & libro tertio offic. & Iurisconsulti in lege prima, ff. de his qui notantur infamia. [Socium aut pupillum fraudare, grauiissimum crimen in Iure ciuili.] Fratrem opem rogantem deferere, quam alienum ὀφειλόν: quo verbo & infra vtitur capite duodecimo, & Plato aliquoties. Etsi Pollux libro tertio, capite quarto, ait esse ποινικώτερον, poetis vsitatus. [Pollux sæpe veres scriptores reprehendit inepte, Platonem, Aristotelem, &c. in lingua, nemo vnquam politius aut elegantius lingua græca quam Aristoteles & Plato vsus] Nam errant Stoici cum suo paradoxo, peccata esse παῖς, quos ludendo quidem & ridendo, sed vere tamen refellit Cicero in *Muraniana*. Videatur idem Cicero ad hunc locum libro primo offic. Sed in his omnibus officiis, &c. Verum de hoc loco quantum amico sittribuendum [& quousque] disputabitur infra libro nono, cap. 2. de quo & supra quædam, vbi de ἀπολογία.

ἐπὶ τῷ ἀλλοτρίῳ φίλῳ.] Sic fere habent libri, & verus quoque tralatio; recte, ni fallor φίλῳ. Nam & sequitur ἐκείνῳ. In alijs quibusdam libris φίλιῳ, amicitia, quos probat Dionysius Lambinus: malim vtrumq; induci.

ἵππευ δὲ τῷ τῷ ὀνόματι.] Verus codex noster manuscriptus, [est eruditus Theologus, qui mihi eius copiam fecit] & interpretes Argyropylus, Turnebus & Lambinus, *ἵππευ*, non vero *ὀνόματι* scribunt. Recte. Nam de Iure iam dixerat: nunc de iniuria. Argumento sint & exempla iniuriarum omnia. Sicenim Aristoteles: Si aliud alii est ius. Ergo & iniuria, *ἵππευ δὲ* alia igitur.

αὐτὸν ὁμοιωτάτω.] Expositio, amicitiam in societate seu communitate versari: exposito & hoc, non omnia omnibus esse communia, hoc est, varia esse societatis genera: hoc loco docet, omnia societatis genera ad civilem societatem, ut principem & caput referri. Quo explicato doceat, postea amicitiarum discrimina ex politicarum societatis generibus esse ponenda. Confirmat igitur, civilis societatis reliquas omnes esse partes, hoc argumento, quod plerumque omnes utilitatis gratia, paucarum voluptatis, omnes vitæ bene beateque vivendæ causa constituentur. Atqui hoc vel maximum civilis seu politicarum societatis est officium. Nam & illa utilitatis quidem gratia est constituta, non tamen huius aut illius, præsentis aut futuri temporis, sed totius vitæ recte agendæ gratia. Politicam autem societatem utilitatis gratia constitui & perdurare, docet auctoritate legumscriptorum. Nam & hos nihil aliud quam utilitatem spectare. Quare & ius definiunt id, quod communiter seu Reipublicæ est utile, ut est apud Platonem libro primo de Republica. Quæ de re supra diximus latius libro quinto, capite primo. Eadem iuris definitio & in Politicorum libro tertio, capite octavo, iteratur. Formula:

Quæ ad utilitatem publicam seu communem, hoc est, ad rationem bene beateque vivendi pertinent, sua quæque pro parte sunt politica seu civilia.

Atqui societates seu communitates cetera præter politicam utilitatem quandam vitæ communem afferunt.

Ergo & politica quædam partes dici debent.

Sunt, inquam, partes politicæ, seu, ut loquitur Aristoteles, videntur esse *κοινωνικαὶ*, non, ut perperam alii vertunt, similes sunt paribus, de quo verbo supra alicubi. Nam quod hic *κοινωνικὰ μέρη*, id paulo infra *κοινωνικὰ μέρη*. Propositionem confirmavit exemplo legumscriptorum, & iuris definitione. Assumptionem in singularum societatum generibus

bus explicat. Nam *πλωτῆρες*, quo nomine & nautas & mercatores per mare currentes intelligit, utilitatem certe sectantur & quæstum, hos supra *σύμπλος* videtur appellasse. Milites quoque seu commilitones, ut illi ex navigatione, sic hi ex bello utilitatis vel vrbis potiundæ causa societatem faciunt. Sic & tribules & curiales (sic Cicero *libro secundo Officiorum* vocat, quos Græci *δημότες*, vbi de Cymone) utilitatis cuiusdam causa sunt descripti. Eadem est & fere omnium societatum causa seu ratio, quas utilitas velut constituat, conseruet & tueatur, fere, inquam: nam & sunt, quæ voluptatis causa constituentur, ut apud Græcos sodalitia *θυσιαστικῶν* & *ἰεραγιστῶν*, seu *ἐργασίων*, quos non hic, sed in *Eudemis* expressit. Hi namque voluptatis causa, nempe epulandi, & choreas ducendi causa conueniunt, etiam sacrificandi, ut orgeones fere & *θυσιαστικῶν*, qui facta diis re sacra, & mactatis bobus, postea vna epulantur, atque ita honore Diis tributo, se postea recreant. De Eranistis diximus supra. Nam ex veteri more hæc sacrificandi ratio, & se vna recreandi; hæc, inquam, societas & sodalitium manasse videtur. Olim namque post collectas & conditas fruges agricolæ conuenire consueuerunt, & tanquam primitias Diis de frugibus suis sacra facere, & postea vna suauiter epulari, quem morem & Lucretius *libro quinto*, Virgilius *libro secundo Georgicorum*, & Tibullus *initio libri primi*, *Elegia prima*, & omnium optime Horatius *libro primo*, *Epistola prima*:

Agricola præcis fortis paruoque beati, &c.

diligenter explicant. Septem igitur societatum genera; singularium, *πλωτῆρων*, mercatorum, commilitonum, tribulium, curialium, quæ utilitatis: *θυσιαστικῶν*, *ἐργασίων* & *ἰεραγιστῶν*, quæ voluptatis causa fere coeunt, hic & in *Eudem*, afferuntur. Videtur autem Aristoteles ad legem Solonis alludere, cuius verba adfert Iurisconsultus Gaius in *lege quarta*, ff. de *collegiis*. vbi & hæc duo præterea societatis genera exprimuntur, videlicet *φιλίται*, gentiles, qui sunt ex eadem familia (sic legendum puto, non *ἐξ αὐτῶν*, de quibus Pollux *αὐτῶν φιλίων*.) & *ἐμμετῆρες*, id est, sepulchri sodales, qui commune emerunt sepulchrum. Ex his perspicuum est, singularium hæc genera sodalitatum vel societatum, ad vitam recte agendam esse utilia, & proinde politicæ esse quasdam partes, eiq; deferuire tanquam administras principi societati.

αὐτὸς ἐργασίαν.] Particulam ἡ omisit vetus Interpres, & Argypylus, quod probant & Victorius & Lambinus, recte. Nam vt mox ἡ τοῦτο scil. αὐτὸς. ita ante ἐργασίαν χρημίσται, nempe αὐτὸς ἐργασίαν, id est, ad rationem seu studium conficiendæ pecuniæ.

θυσίας ἢ ποιῆντες.] Hæc verba vnde pendeant, seu apta sint, obscurum. Vulgo quidem ad ea, quæ proxime de Politica, mihi ad paullo superiora, vbi de θυσαστοις, & ἐργασίαις, pertinere videntur, vt ex superiore nostra explanatione perspicitur. Induxit alios Aristotelis ratio & institutum in errorem. qui vt alias sæpe, ita & hoc loco hanc clausulam, ἡ γὰρ πᾶσι, &c. vsq; ad θυσίας interiecit.

ἀπολαύουσιν.] Attingitur vno verbo scopus & utilitas de societatis generibus: qua de re *supra* dictum est.

CAPUT X.

COMMENTARIUM.

Πολιτείας ἢ ἔστιν.] Duo sint huius capituli membra: Nam exposito societates reliquas ad politicam velut ad caput omnes referri. Hoc igitur capite de Politia breuiter, & tamen diligenter explicat, tam per se & absolute, quam comparate. Priore namq; membro, rerumpublicarum genera tam rectarum quam prauarum affert. Deinde inter se confert. Postremo & mutationes earum affert. Altero membro eadem omnia Rerumpublicarum genera cum domestica seu æconomica administratione eiusque generibus comparata, diligentius persequitur. Sed accuratior de his rebus disputatio (hic tantum attingitur amicitiae causa) est in *Politiciis lib. 3. 4. 5. & lib. 1. cap. 8.*

τὴν δημοκρατίαν.] Tertia Reipubl. pars vísitato nomine & communi à Græcis Politia, latine Respublica dici solet. Aristoteles eam & δημοκρατίαν nouo nomine appellari posse existimat, quia censibus, quæ Græci πῆμαρτα vocant, contineatur. Hæc enim Reipubl. forma ex censu manat, census in eo dominatur, non quidem magnus sed mediocris. Magnus oligarchiam constituit: mediocris δημοκρατίαν seu politicam.

τὴν ἄριστον ἢ βέλτερον.] Expositas Rerumpubl. formas inter se comparat. Ait igitur, ex rectis regnum esse optimū, Rempub. deterriam, optimatum deniq; potestatem, tacite subindicat esse

esse mediam, neq; optimam neq; pessimam. Prauarum autem Tyrannidem quidem esse pessimam, popularem optimam, id est, minime malam, mediam deniq; factionem seu ἐλιγερχίαν, [teste Cic. lib. 3. de Repub. sic vocamus latine] Rationes harum rerum hic non affert, sed in Politicis, præterquam de Tyrannide & de Democretia. Hanc namq; minime malam esse paulo *infra* docet hac ratione, quod à Republica, cuius ipsa sit sit deflexio seu περίκβασις, minimum deflectat: illam vero omnium esse deterrimam, quia optimæ, nimirum regno, repugnet seu sit contraria.

περίκβασις ὃ βασιλείας.] Regnum & Tyrannidem, hoc loco inter se comparat. Nam in eo quidem conuenire, quod vnus potestas sit vtrumq;. Quare & eleganter Seneca lib. 1. de clementia. Tyrannus, inquit, à Rege distat factis, non nomine, plurimum tamen inter se discrepare. Nam Tyrannum suum commodum & utilitatem: Regem suorum ciuium sibiq; parentium, non suum spectare commodum. Quod idem præclare docet Aristoteles lib. 3. Polit. cap. 4. & lib. 5. cap. 10. Et elegantissime Xenoph. lib. 3. memorabilem. Cui autem non suum sed suorum commodum spectare debeat Rex, rationem adiungit hic Aristoteles istam, quia nulla re egeat Rex verus [omnibus rebus abundet.] Formula:

Qui bonus omnibus abundat & antecellit, nulla certe re præterea opus habet.

At qui Rex verus omnibus bonorum generibus affluit & antecellit.

Ergo re nulla præterea eget: Et proinde utilitates amplius non quarit suas, sed suorum.

Propositio est nota. Assumptio explicatur ab Aristotele in Polit. libro primo, capite ultimo. Nam vt hoc loco ait, qui non omnibus antecellat bonis, is non verus, sed fortuito & sortitione, hoc est, sorte, Rex erit. Is, inquit in Polit. Aristoteles, non re sed nomine Rex erit. Sic igitur scribendum hic videtur, κληρωτὸς αὐτὸς εἴη βασιλεύς, inducta particula ἦ. Erit, inquit, sorte Rex, non virtute seu verus, & sic habet editio Parisiensis Turnebica, omnium optima, etsi altera scriptura etiam est tollerabilis, nimirum *sorte eris Rex* scil. ῥῆματις magis (hanc enim particulam & Græci & Latini sæpe subintelligunt) quam *Rex* scil. *verus*. Simplicior tamen est prior scriptura.

ῥῆματις ὃ ἐναυθεν.] Et hic editio Parisiensis, & vetus Inter-

pres habent non δὲ, sed γδ, atque ita scribendum aut certe δὲ, ut alias sæpe: ita & hic pro γδ accipiendum. Cæterum de Regno, an ea sit omnium Rerum publicarū præstantissima, quod hic sumit Aristoteles, copiose disseritur *lib. 3. Polit. cap. penult. & ultimo*.

μετεβάλλει δ' ἐν βασιλείαις.] Hic mutationes Rerum publicarum, & alterius in alteram successiones seu deflexiones affert. Regnum igitur commutari in Tyrannidem, propterea, quod Tyrannis nihil sit aliud, quam regni vitium, labes & corruptela, & Rex malus, Tyrannus tandem fiat: optimatum vero potestatem in ὀλιγαρχίαν seu factionem commutari, idque improbitate seu vitio Magistratuum, seu imperantium. Ea, quæ publica sunt contra ius & æquum, & præter dignitatem distribuentium, omnia nempe bona aut pluraque sibi, & honores ad Magistratus sibi duntaxat vindicantium diuitiarum nempe cupiditate, quas ex Magistratibus & imperando plurimas conficere se posse vident. Atque ita fit, ut pauci tandem, iique improbi imperare incipiant (quod Oligarchiæ est proprium) bonorum & proborum hominum, quod Aristocratiz est loco. Ex Republica denique seu πολιτεία (quam Xenophon *libro quarto Memorabilium*, viderur mihi appellare πλατοκρατίαν) tandem effici δημοκρατίαν, propterea, quod valde cognatz sint hæc duæ Reipublicæ formæ, valde sint σιῶμοι, affines seu finitimæ, quo verbo utitur & in *Endemiis libro septimo, capite nono. σιῶμοι*, ut in *Endemiis libro tertio, capite quinto*. Duo autem affert, in quibus hæc sint finitimæ, nempe multitudinem & æqualitatem. In Democrazia namque multi, hoc est, populus vniuersus imperat, hoc est, eodem est iure. Sic & in Timocratia multi quoque sunt, nempe mediocribus diuitiis, iisque paribus & æqualibus sensu pariti. Cæterum accuratior de his mutationibus & deflexionibus, & aliis multifariis disputatio est in *Politicorum libro tertio, capite quinto, libro quarto, capite secundo, & toto libro quinto*. Et hoc est, quod ait, μετεβάλλει (ἢ μὲν, &c. nam quas hic attulit, sunt illæ quidem vnitiores deflexiones & mutationes, utpote faciles, quia finitimæ & σιῶμοι: neque longe deflectentes, sed sunt & aliæ difficiliiores, de quibus in *Politicis*. ut ex Democrazia seu Republica cum fit Tyrannis, quod Romæ accidit, à Cæsare Tyranno Republica extincta & occupata. Cicero enim hoc semper prospiciebat in *libris ad Atticum*.

ἡ μὲν μὲν δὲ αὐτῶν.] Altera huius capitis parte publica im-
 peria domesticis comparata diligentius explicat. Est autem e-
 gregius hic locus de potestatibus seu imperiis æconomicis &
 domesticis, & de publicis quoque. Quis horum sit modus &
 finis, rationi vel consentaneus, vel dissentaneus, videatur &
libro primo, capite octavo in Politic. Societatem igitur paren-
 tum & liberorum, seu patriam potestatem, similem ait esse
 regno. Confirmat duobus argumentis; Altero, quod, ut Rex
 suorum, ita & pater liberorum curam gerat, alterum est ab
 auctoritate Homeri, qui Iouē Regem patrē sæpe vocet homi-
 numque Deumque. Ex qua disputatione hoc tenendum est,
 Regnum verum esse imperium quoddam paternum, non he-
 rile aut seruire: contra potestatem patriam esse regium quasi
 imperium, nō tyrannicum. Quare patres, qui liberis tanquam
 seruis vtuntur, non tam patres quam domini & Tyranni sunt
 existimandi. Talis Persarum in suos liberos potestas fuit, re-
 ste hoc loco Aristotele. Talis & Romanorum fuit plane Ty-
 rannica & barbara, qui in liberos tanquam seruos ius necis
 vitæque haberent, teste Paulo Iuriconsulto *l. in suis. ff. de lib.*
& posthu. & late Dionysio Halicarn. *lib. 2.*

τιραννικὴ ἢ καὶ.] De regni imagine domestica, patria vide-
 licet potestate iam est explicatum. Cœptum & de Tyranni-
 dis imagine, nimirum patria potestate nimia, qualis in Persis
 & Romanis fuit. Affertur autem & hoc loco altera, eaque per-
 petua tyrannidis imago, herilis potestas & communitas. Nam
 ut in tyrannide, non de parentium sed de Tyranni agitur com-
 modo & vtilitate: item in herili societate, non serui & domini
 agitur, καὶ τὴν, id est, versatur. (sic enim eleganter hoc ver-
 bum tam Græce quam Latine reperitur) vtilitas, quod proxi-
 mo capite explicabitur latius. Dux igitur Tyrannidis sunt ima-
 gines, herilis vna, altera patria potestas nimia, quarum hæc
 quidem vitiosa & praua, illa est recta & rationi consentanea.
 Nam rationi repugnat eodem in loco & iure liberos habere,
 quo seruos: consentaneum vero rationi non tam seruorum, ut
 qui sint quasi organa quædam, quam dominorum rationem
 vtilitatis haberi: sed de hoc latius *l. 1. Polit.* Et hoc est quod ait τὴν
 ἀλλοτρίαν, hoc est, in dispares, non idem & par, sed dispar
 debere esse imperium.

αὐτῶν ἢ καὶ γυναικός.] Hic de Aristocratia & eius defle-
 xione oligarchia, quarum imagines in societate viri &

vxoris reperiri ait. Nam potestatem seu societatem vxoris mariti rectam, plane esse Aristocraticam. Cur ita? quod ut Aristocratia, ita & in matrimonio pro dignitate suo quisque fungitur officio seu munere pro virtutis ratione. Nam quæ sunt propria, principatum in familia obtinere, & rem familiarem parare, curat maritus: quæ mulieris sunt officia maritus obseruare & colere, atq; familiæ maxime ancillis munia & pæsa dispensare, cibaria & his, & toti familiæ præbere, liberos eniq; educare. (Sed de his Aristot. *in libris Polit. & æconom. lib. pulchre Salomon de hac re.*) Ea inquam omnia curanda vxor relinquit. Ex qua officiorum partitione seu descriptione p seu cuiusque virtute, Aristocratia quædam existit. Contra si vxor maritus omnia sibi arripiat, etiam muliebria officia, vt texere, nere, & fusos ducere, vel vxor imperium sibi arroget (Græci vocant *γυναικὲς ἐξουσίαν*) quod facitare solent vel forma, vel diuitijs, vel opibus & nobilitate superbæ (diuites has Græci vocant *ἐμπληρέας* puellas orbas seu prædiuites, quo verbo *libro secundo, Polit. & quarto* Aristotel. vitur; vide & Gellian *de Epicleris.*) His inquam duabus rationibus existit Oligarchia in matrimonio. Nā vt in Oligarchijs, ita & hic imperatus, qui non virtute sed diuitijs & opibus antecellit. Videatur & Aristoteles *libro primo, capite octauo, Polit.* vbi maritum vxori natura imperare, & si interdum contra, fieri *παρὰ φύσιν*, contra naturam, asserit: abhorruit igitur à recta ratione Gal-
lorum veterum in vxores potestas vitæ & necis tanquam in seruos, inquit Cæsar *libro sexto de Bello Gall.* Est enim Ty-
rannica, non Aristocratica, omnia sibi vindicare, & in hac mixti & vxoris societate est Oligarchica. Repugnat & contra rationi omnis *γυναικὲς ἐξουσία*, quam scribit Aristoteles *libro secundo Polit. capite septimo*, plærumque reperiri in bellicis nationibus, exceptis, inquit, Celtis, id est, Germanis & Gal-
lis: quam eandem *γυναικὲς ἐξουσίαν* Sybilla vates cana præ-
nunciam fore Antichristi, & excidij orbis terrarum.

πυρροῦ καὶ τοῦ ἀντιχριστοῦ.] Adhuc de duobus Reipublicæ generibus, Regno & Aristocratia, eorumque deflexionibus, Ty-
rannide & Oligarchia: hic de reliquo, nimirum de Republica seu *πυρροῦ καὶ τοῦ ἀντιχριστοῦ*, & eius deflexione *δημοκρατία*. Et illius quidem imaginem Domesticam ait esse, fraternam coniunctionem seu societatem, quod vt in Republ. item inter fratres omnia
sunt

sint paria. Fratrum igitur societas est *πρωτοπικη*, nisi si fratrum alter ætate longe superet alterum. Nam hos inter non tam fraterna, quam paterna videbitur esse societas & amicitia. Ex fratribus namque senior iuniori patris est loco. Democratix autem imaginem ait esse domum, quæ domino & rectore careat, vbi tantum sibi iuris sumat mas, puer vel adolescens, quam vir, seruus, quam liber: vbi inquam, omnia perturbantur munera, omnia dicuntur æqualia: etiam in iis domibus, in quibus qui præest, vix præesse videatur, quia vel imbecillior, vel auctoritate careat, &c.

C A P V T X I.

COMMENTARII.

Καθ' ἑξῆς τὸν τῶν πολιτικῶν.] Expōsitis iam Societatum generibus, & in his maxime politicæ, vt ad quā cæteræ tanquam ad principem referantur: nunc redit ad amicitiam, cuius nimirum genera ea de Societatum & Rerump. generibus sint interiecta, eaq; ad hanc accommodat. His igitur duobus capp. de Societatum amicitiiis explicatur, publicarum quidem seu politicarum hoc cap. domesticarum proximo, et si & de domesticis quædam hoc cap. permiscet. Cuius prior pars de rectarum est Rerumpub. altera de vitiosarum amicitiiis. Admiscet & de iure harum Societatum, quod amicitie cum iure maxima sit cognatio, vt supra dictum, & eatenus sit amicitia, quatenus & ius in his generibus Rerumpublicarum.

Βασιλεῖ μὲν πρῶτον.] De amicitia regis aduersus suos primum, de qua hæc duo affert: eam consistere in excellentia, esse excellentiæ non æqualitatis amicitiam. Quemadmodū & ius, quod inter hos est, non vnum idemq; seu Arithmeticum sed Geometricum potius est, & pro dignitate. Vt igitur non idem ius est ciui aduersus regem, quod huic aduersus ciuem, ita & amicitia non est æqualis, seu non erit par. Nam regem obseruabit & colet tanquam superiorem & excellentem ciuis, non contra: honos namq; est præmium excellentiæ, & quod amplius, debetur virtute, imperio, aut qua re alia præstantib. *infra. c. ult. & l. 7. Eud. c. 10. fere in medio.* Excellēs diuitiis largietur egeno, sed hic contra eum obseruabit. Altera huius amicitie eaq; verissima nota est, beneficentia. Hæc namq; huius amicitie est causa, eamq; tuetur & conseruat, quod testimonio Homeri confirmat Arist.

V u s Reges

Reges suorum curam gerere oportere, operamq; dare, ut hi sint quam beatissimi, tanquam pastores ovium: neque enim suam sed suorum utilitatem querere debent, ut supra cap. prox. Cum amicitia consimilis est & patria. Nam & hæc est excellentia, cui argumento est, quod & parentes à liberis observari & consueverint. In altera tamen nota differunt: maior namq; est beneficentia parentum erga liberos, quam regum erga suos. Reges namq; custodia & tutela duntaxat præstare videntur, parentes & ortus nostri, & educationis & institutionis sunt auctores, h. e. & ut simus, & ut bene simus, quod utrunq; certe est gravissimum, & si prius gravius, quo sine alterum esse nequit, ut & *infra*. hæc tria iterat c. 12. ubi propterea non iam regibus, sed diis ipsis parentes comparat. Quod autem de patre, idem & de avo & aliis maioribus dici debet, quorum omnium in suos nepotes & pronepotes eadem est & potestas & amicitia, idem ius. Attingitur & tertia huius amicitia nota, *ὅτι τὸ πρὸς ἀρχαῖς*, &c. eam esse naturæ consentaneam, qua de re initio *libri 1. Politicorum*.

ἡ ἀρχὴ τῆς πόλεως γυναικῶν.] Hic de altera Reip. specie, de Aristocratica, inquam, amicitia: cuius causam non iam beneficentiam, sed virtutem esse ait, ubi præstantiori amplius, & suum cuiq; tribuitur pro dignitate, & Geometricæ, non Arithmetice. Quæ in re hæc cum priorē consentit. Talis amicitia & inter coniuges est, *ἡ αὐτὴ*, inquit Aristoteles, id est, *ἡ αὐτὴ ἀξία*, eatenus, inquam, est eadem hæc amicitia. Nam quod ad causam, hæc à priorē differt, ut quæ sit ex beneficentia, cum hæc sit ex virtute, etiam inter coniuges, si sint boni & probi, ut *infra* ait *capite 12. in fine*. Nam & alioqui inter improbos coniuges harmonia hæc & amicitia Aristocratica non conservatur, [quod hodie in Anglia, certe ibi dominantur mulieres, & olim Romæ.] Ut olim Lacedæmone, & ex Romuli instituto Romæ, testibus Aristotele *lib. 2. Polit.* & Dionysio *lib. 2. ὑποχολογίας*. Nam Romulus uxorem domus non minus voluit esse dominam quam maritum. Quod idem in rebus tamen duntaxat & bonis voluerunt olim Icti Cassiani, refragantibus recte Sabinianis. [in iure civili duæ sectæ.] *l. 1. ff. verum amor*. In Italia denique certe dominantur viri: In Germania quid, & in hac urbe maxime notum.

ἡ δὲ τῶν ἀδελφῶν.] Tertia est hæc politica amicitia Timocraticæ seu Reip. accommodata: cuius hæc propria est nota, eam esse non ut priores duas, excellentiæ, sed inter pares, propterea, quod

quod & in Rep. ciues pari sint omnes iure, vicissim parēt & im-
 merant in Rep. tertia parte. Huic autem amicitiaē similes sunt,
 à Græcis dicuntur ἀδελφικὴ & ἰταμερικὴ. Nam & fratres inter
 e sunt æquales, vt sodales, eodem iure & ætate, eaq; re & inter
 eos eadē studia, iidē plerunq; mores, q̄ causæ solent esse ami-
 citiaē, eiusq; verissimæ & firmissimæ, esse consueuerunt. Eadem
 est & iuris ratio, quæ amicitiaē tam in Timocratica, quam in
 Aristocratica, quam deniq; in regia societate, seu politia.

ὅτι τῆς πρὸς τοὺς ἰσὺς. } Adhuc de rectarum amicitiaē Re-
 umps. hic de amicitiaē deflexionum, quas ait esse valde te-
 nues & exiguas, exemplo iuris, quod idem in his deflexioni-
 bus vel est nullum, vel perexiguum certe. Nam vbi nulla vel
 exigua est æqualitas, nullum quoque vel exiguum ius esse po-
 test, quod omne cōstat esse æquale, seu in æqualitate positum,
 ex lib. 5. nullum quoq; ius esse potest, inter quos nihil est com-
 mune: exiguum, inter quos pauca sunt cōmunia. Quibus præ-
 munitionis docet Arist. in his deflexionibus in vna plus reperiri, vt
 iuris & communitatis, ita & amicitiaē, in altera minus. In ea
 gitur, quæ omnium est deterrima, nimirum in Tyrannide,
 hoc est, inter Tyrannum & ei parentes nulla, vel tenuissima est
 amicitia. Quid ita? quia nihil inter eos est commune, omnia
 ad se conuertit & rapit Tyrannus, nihil suis relinquens, vt qui
 non suorum, sed suam duntaxat querat & spectet utilitatem.
 Hac, inquam, ratione, Tyranno aduersus suos neque ius est vl-
 lum, neque amicitia. Formula:

*Vbi nihil commune, nulla communitas: ibi neq; ius, neque
 amicitia: ambo namq; in societate seu communitate
 cerni supra ostendimus.*

*At Tyranno cum suis nihil est commune, vt qui omnia ad
 se rapiat.*

Ergo nec ius, neq; amicitia esse potest.

Propositionem explanat seu dilucidat Arist. tribus similibus:
 Nam neque inter opificem & organa, neque inter animam &
 corpus, neq; inter dominum & seruum ius esse vllum, aut ami-
 citiaē, propterea q̄ nulla quoq; inter ea sit cōmunitas. Quid ita?
 nam cōmunitas nisi inter duos vt minimum esse nequit. Atqui
 anima & corpus vnū quiddā, opifex autem & organū, seruus &
 dominus, sunt illa quidem duo, sed vnus tantum, inquit Arist.
 in Eudem. libro septimo, cap. 9. vbi verbum ἀδελφικὴ spurium mihi
 videtur & inducendū, id est, ad vnus utilitatē spectant & perti-

nent.

nent. Organa ad opificis, serui ad domini vtilitatem confi-
 rant. Quæ igitur horum trium, eadem & Tyranni aduentus
 suos est ratio. At capiunt, inquiet aliquis, & sentiunt illa quo-
 que vtilitatem quâdam seruus à domino, corpus ab anima, or-
 ganum ab opifice, dum expolitur. Corpus namq; quoq; curari
 oportet, & seruum bene haberi. Capiunt igitur vtilitatē qua-
 dam, & proinde cōmunitas quoq; hic adesse videtur. Quare &
 ius & amicitia. Respondet igitur *ἐφ' ἑαυτῷ* καὶ ᾧ, verū quidē hoc
 esse, capere & sentire vtilitatem quandam hæc ab iis, qui illis
 vtuntur, seruos à dominis: non tamē propterea amicitia nobis
 esse cum inanimis, vt opifici cum organis, aut cum animantib;
 seu rationis expertibus, aut cum bobus aut equis, aut et ratione
 præditis, vt cum seruis. De priorib; duobus, nempe inanimis &
 rationis expertibus, res est perspicua: de seruis distinguendum:
 nam qua parte seu quatenus sunt serui, neq; ius, neque amici-
 tia cum iis est: qua parte vero seu quatenus homines, & ius &
 amicitia quædam cum iis esse potest, propterea, quod pactio-
 num & rerum contrahendarum quædam potest esse cōmunitas
 cum seruis. Serui, quia homines, & ratione præditi, certe res &
 negotia contrahere agereq; possunt, organa & rationis expertia
 non item. Hic autem de seruis eorumq; iure locus est inlignis,
 & eodem quo hic ab Arist. modo & distinctione à ICtis expli-
 catus. Sic enim Vlpianus in l. 30. ff. de diu. reg. iur. *Quod attinet,*
inquit, ad ius civile, serui pro nullis habentur, non tamen iure na-
turali. Quia quod ad ius naturale pertinet, omnes homines sunt
aquales. In rebus igitur ciuilibus seu ciuiliter, nullum est cum
 seruis ius seu amicitia. *Ciuiliter, inquit ICti, non obligatur*
seruus, sed naturaliter, l. naturaliter. l. si id quod. ff. de cond. indeb.
l. adoptiuus. §. seruiles. ff. de vit. nupt. Quod autē ad coniunctio-
 nem illam attinet, seruos vtilitatem quandam à dominis cape-
 re, ad eam h. l. non respondet Arist. sed in *Polit. lib. 2. c. 8.* Nam
 id fieri non per se, sed ex euentu. Curatur namq; seruus à domi-
 no non serui causa, sed sui: ægroti namq; serui nullus est vsus.
 Hinc illa omnis vtilitas, quā serui capiunt, ad nos refertur tan-
 dem: igitur vere nullam capiunt vtilitatem. Hodie non serui,
 in quos vitæ necisq; ius habeamus, quos nos vocam⁹ Sclauos.
 Serui ex duabus gentibus Athenis, ex Getis & Dauis. Sic apud
 nos ex gente Sclauorum, cum qua perpetua bella fuerunt. In-
 signis locus de seruis. Quatenus serui, nihil nobis commune
 cum illis, propterea quod pro nullis habentur: quando seruus

it liber, tunc nascitur. Seruitus est mors ciuilis: quatenus homines, est nobis communitas quædam cum illis, quoddam ius: quod ad ius naturale, omnes sunt æquales. Introducta fuit seruitus propter peccata nostra, estq; pœna omnis seruitus. Ratione qua homines, est quædam communitas, & proinde ius, & amicitia. Ergo si amicitia, non tractandi vt beluz serui: est enim naturalis quædam coniunctio inter seruum & hominē, nempe quatenus intra humanitatem est. Inter Christianū & Turcam, inter Catholicum & Euangelicum nulla societas. Seruus non habet patrem, neq; matrem, neq; sororem, neq; fratres. Quæ igitur, potestne seruus matrem vxorem ducere, si non habeat loco matris? Respond. Non: quamuis ciuilitate loquendo non est mater, tamen naturaliter est mater, & proinde non potest ducere vxorem. In matrimonialibus non tam quod ciuilitate, quam quod naturaliter fit, spectatur. In repetitionibus debitorum non ciuile sed naturale ius spectatur. Quæritur, an seruus liber factus possit repetere à domino quod soluerit adiuuans seruus? Respond. Non: cum daret, fuit seruus. Inter seruum enim & dominum nulla obligatio.]

αι δ' ὁ ἀνταρξία δημοκρατίας.] Adhuc de Tyrannide; nunc de Democratia, quæ altera est deflexio. Et in hac & ius & amicitiam plurimum reperiri ait, eo quod multa inter hos sunt communia. In Democratia namq; omnia fere sunt communia, nullus alteri præfertur, summus infimo est æqualis. Duo igitur hæc sunt extrema, Tyrannis & Democratia, quarū in illa, vt omnium deflexionum deterrima, quia nulla communitas, nullum quoque ius & amicitia: in hac, vt optima, quia magna est communicatio, magna quoq; & amicitia & ius intercedit, sed vbi tertia deflexio ὀλιγαρχία, inquiet aliquis? Hanc prætermisit Arist. quod inter illa duo interiecta tanquam inter duo extrema, iis cognitis facile & ipsa cognosci possit, nimirum in ea plus esse iuris & amicitia, quam in Tyrannide, minus quam in Democratia, &c.

CAPVT XII.

C O M M E N T A R I I.

Ἐν κοινότητι μὲν] Priore capite de Amicitia politica; hoc de domestica seu œconomica explicatur, cuius priore in parte de amicitia patria, & cæterorum propinquorum: Altera de con-

coniugiali seu *φιλική*, ut vocant, quæ tamen & ipsa pars quædam non incommode dici potest. Aristoteles *idem. lib. 7. cap. 10.* tria amicitiz genera commemorat, *φιλία* seu propinquorum & affinium, *ἐταιρεία*, sodalium, & *πολιτική*, quæ & politica sociorum, seu quos inter quædam societas seu communitas. Ad hanc amicitiz partitionem l. alludi mihi videt. Nam & hic eadē illa genera cōmemoratur, *συγγενική*, *ἐταιρεία*, & *πολιτική*. Quid ergo, dicet aliquis an non omnis amicitia est *πολιτική*, etiam propinquorum & sodalium: supra enim est explicatum, omnē amicitia in societate versari? Respondendū est, versari quidē in societate omnē amicitiam, sed alteram altera magis, hoc est, alteram ex societate totā pendere, alterius etiā alias esse causas. Nam vere *φιλία* ut societatis ipsius & communitatis causa est & conservatrix, *ὁμολογία*, pactio, conuentio, & conditio. Cognationis vero amicitia magis est ex sanguine & necessitudine: sodalium & nique amicitia ex morum similitudine & studiorum auxilium nasci maxime videtur. Et si igitur in omnibus est quædam societas, quia tamen in politica phyletica seu tribuaria *πολιτική* mercatorum & nautarum sociorum, publicanorum, & id genus aliis societatibus politicæ, tanquam partibus, præcernitur societas, quam in ea, quæ est inter propinquos & inter sodales, in quibus partim necessitudo sanguinis, partim morum similitudo & studiorum dominantur. Quare hæc à *πολιτικῇ* recte quis seiunxerit, cum reliquæ illæ, quas modo attulimus, verius sint *πολιτικαί*. Sic enim hæc reddenda, *πολιτικαῖς εἰσὶν ἡμετέροις*: perperam alii, *πολιτικαῖς* magis sunt similes, de quo verbo & supra *εἰσὶν*.

οἷον γὰρ καὶ τὸ ὁμολογιακόν.] Ratio est, cur Politica tribuaria mercatorum, publicanorum, symbola sodalium, conventionum, cur, inquam, hæc magis sint *πολιτικαί*, quia pactio & conditione conglutinantur, quod communitatis seu societatis est proprium.

ὡς τοῦτο καὶ πείθεται.] Ait hospitalem quoque amicitiam hæc *πολιτικὴ* referri posse. Nam & consueverunt principes vinbo spiritui inter se iura & fœdera contrahere olim quædam quædam data tessera, de hac dictum supra *cap. 3.* De qua & Plato apud Laertium, eam literis & commendationibus conciliari: de qua & copiose Francisc. Patric. *lib. 8. de Regno, tit. 13.* De hospitalitate autem Cicero *lib. 2. Offic.*

καὶ εἰ συγγενικοὶ.] Adhuc igitur καὶ ἑταίρικοι explicauit: hic cetera duo genera, maxime τὸ συγγενικόν, leuiter τὸ ἑταίρικόν explicatur. De συγγενικῇ igitur monet initio eam esse multiplicem. Nam tres eius fere partes efficere videtur, patriam, fratrum seu ἀδελφικὴν, & ceterorum propinquorum seu agnatorum tertiam. Quomodo & Cicero lib. 2. *Officiorum*: *Prima*, inquit, *societas in ipso coniugio est*, (de hac infra altera huius caritatis parte) *proxima in liberis, vna domus* (sic legendum puto, adducto verbo deinde) *communia omnia*. Sequuntur fratrum coniunctiones, tum sobrinorum, qui cum vna domo capi non possunt, in alias domos migrant, tanquam in colonias.

ἡ ῥηθὲς αἴ.] Hoc alterum de συγγενικῇ, eam licet multiplicem & multifariam, ex vna tamen patria, tanquam ex apite & fonte manare & pendere, id quod ostendit deinceps accurate Aristoteles.

οἱ γονεῖς μὲν] Primum de patria; huius causam in eo sitam se, quod parentum velut pars quædam sint liberi: & proinde parentes diligant liberos tanquam sua quodammodo membra & se ipsos, parentes contra diligant liberi, ut ex iis orti & refectioni. Nam liberos parentum velut esse partes, & supra dictum est lib. 4. c. 2. vbi ex Ictis adduximus; patrem & filium se quodammodo vnâ eandemque personam, filium patris se partem, §. *ei vero in Instit. de inutil stipul.*

καὶ ἄλλοι δ' ἵσταν.] Tres affert differentias inter parentes & ceteros quo ad amicitiam. Cur afferat, paulo infra adiungit. Primum igitur parentes melius norunt hos vel illos suos esse liberos, quam liberi se esse ab his vel ab illis procreatos. Nam patribus nota est procreatio, liberis ut qui tum nondum essent, non item. Inter ipsos autem parentes mater magis nouit, ut fra ait Aristoteles libro 9. capite septimo, in fin. Quare & matrem certiolem esse aiunt Iurisperiti in l. quia. ff. de in iure vocando. Pater enim semper incertus, etiam in legitimis neque posset iurare talem suum patrem, etiam si legitimus & filius. Inde vsitatum hoc apud nos, ut liberi, quando parentes procedunt in publicum, sequantur patrem, & præcedant matrem.

καὶ ἄλλοι σὺν ὀφείλονται.] Altera differentia, parentes liberis esse coniunctos, quæ liberos parentibus. Quod etsi mirum & paradoxum videtur, cum eadem contrariorum sit ratio, tamen ab Arist. explicatur. Vniuersè igitur & generaliter ait, id à quo, coniunctius

iunctius esse orto quam contra, ortum ei quod procreantur
 si quis dicat, pictorem tabulæ à se pictæ esse coniunctiores,
 quam ipsi tabulam. Rationem adiungit, quia ortum proprium
 eius est à quo, non contra. Quid ita? quia ortum est eius, qui
 procreauit pars quædā, vt filius patris, quemadmodum &
 pili, ungues corporis, ex quo enascuntur, sunt partes. Partem
 totius esse propriam, non contra totum partis perspicitur
 est. Nam pars à toto vim suam omnem habet, & in eo continetur.
 Quare & liberi cum parentum sint velut partes, & proprium
 eorum proprium, & in iis tanquam cōprehensi, cum, inquit, liber
 ratione originis in ipsis parentibus velut contineantur: ratio
 autem sui plane à patre sint seiuncti, merito parentes dicuntur
 sunt coniunctiores liberis, quam hi parentibus, cum à parentibus
 omnis proficiatur cognationis seu coniunctionis origo
 & nexus: cum inter partes & totum hæc sit analogia, vt totum
 maiorem habeat necessitudinem cum parte, quam contra: non
 sit totum, pars nihil est: secūdo pars, quod pars, hoc habet à
 toto. Totum parte natura prius: natura, hoc est, perfectior
 & veritate: manus mortui non est amplius pars, pars huic
 na totam suam vim & sanguinem quasi ex ipso corpore boni
 nis habet, & propterea maior affectio totius ad partem, quam
 partis ad totum. Hoc expresse cernitur in parentibus, ma-
 tre præsertim, quam mirifice amare videmus liberos. Inde
 maior connexio parenti cum filio; quam filio cum pa-
 tre. Magis est cognatum generans generato, quam generatum
 generanti.

καὶ τῆς ἀλλοτρίου.] Tertia differentia in temporis longinquitate
 seu interuallo posita. Nam longinquorem esse parentum ad-
 uersus liberos, quam horum aduersus parentes charitatis, quod
 ex eo perspicitur potest, quod parentes liberos ament statim post
 mo ortu, quamprimum vt sunt nati: liberi vero tum dum
 parentes ament, cum eos cognoscere & sapere cœperint.

καὶ τῆς ἀλλοτρίου.] Hic affertur vsus harū differentiarū. Nam
 ex iis efficitur, maiorem & vehementiorem esse & actiorem
 amorem parentum aduersus liberos, quam contra, &
 maxime matrum, quod ea tria cum in vtroque parente, tum
 maxime in matre reperiantur. Nam & hæc magis nouit, &
 magis videtur coniuncta, quia ex eius vtero, atque ita eius ma-
 gis videatur esse pars; & diuturnius quoque amare videtur, cum si-
 pe absint patres, dum procreantur liberi. Sunt & alie cause, ex

matrum

matrum actiores sunt affectus & *πρῶτον*, de quibus infra *cap. 7. lib. 9.*

πῶς δὲ ἂν αὐτῶν.] Ratio est, cur liberos amando videantur parentes seipsum amare, quia liberi sunt, quasi alteri ipsi, non plane ipsi & uni, sed alteri, quia reuera separati τῷ *πρῶτον*, ut amicus est alter ipse *πρὸς αὐτὸς*.

ἀλλὰ ποῖ δὲ ἀλλήλους.] Adhuc de patria; nunc de fraterna amicitia, cuius nexum in communi parente positum esse ait. Amant fratres, inquit, inter se, quia ex eodem nati, & proinde inter se quoque idem fere videntur. Nam ut eleganter Aristoteles *πρωτότης* ad illa, id est, ad parentes eadem facit, ut & ipsi fratres sint, inter se quasi idem. Formula:

Qua uni tertio sunt eadem, ea & inter se sunt eadem.

At fratres eodem tertio, nempe parentibus sunt eadem, & quasi eadem persona, ut iam dictum.

Ergo & inter se quasi idem plane esse videntur, πρωτότης quam habent cum parentibus, facit, ut & inter se habeant quandam πρωτότητα.

Sed quorsum hæc? nimirum ut causa amicitie fraternæ unde pendeat, cognoscatur, & ea ipsa quam sit vehemens & necessaria.

διό φασι πρωτὸν.] Huius autem *πρωτότης*, coniunctionis, confirmationem adiungit Aristoteles petitam ex phrasibus vulgo usitatis. Nam hinc est, quod vulgo dicunt, Eundem sanguinem, Eandem stirpem esse fratrum. Sic Anchises apud Virg. *lib. 6* de posteris suis Iulio Cæsare nimirum *Proijce*, inquit, *et la sanguis meus*.

αἰσὶ δὲ τὸ αὐτὸν.] Sunt igitur fratres quoque inter se quodammodo una eademque persona, & si inter se ipsi diuersi, id est, non tam ratione sui sunt unum quiddam, quā parentum.

μίζαν δὲ αὐτὸς φιλίας.] Causam fraternæ amicitie principem iam attulit, originem seu ortum. Hic & alias adiungit causas adiuvantes, tres potissimum, Educationem eandem, Aetatem & mores, ad quos & institutio & studiorum similitudo referri possunt. Nam dispares mores diuersa studia sequuntur, inquit Cic. *in Lelio*. Educationis quanta sit vis, cum per se notum est: tū ex amore collacteorum, quos vocant nutricum & pædagogorum, quos erga cæptus à prima ætate amor vix nunquā intermoritur, ut est *in Lelio*, perspicuū est. De ætate eadem seu pari, quam Græci eleganter *ἰσηλικίαν* vocant, con-

firmat Aristoteles proverbio, *Æqualis aequali amat*. de quo Erasmus. Diximus & supra quædam de ætate cap. 10. Huius certe dissimilitudine sæpe fieri scribit Plutarchus, ut præclarus extat Commentarius de fraterna amicitia, ut gravissimæ interdum existant rixæ & dissensiones inter fratres, dum maior natu iuniori velut dominus aut velut pater imperare conatur, qui Plutarchi iudicio rectius faceret, si ut socius leniter iuniorē moneat, non obiurget ut patruus [patruus latini hominem acerbum] De morum similitudine confirmat Aristoteles ab exemplo sodalium, quos inter amicitiam copulari maxime dicat, morum & studiorum similitudine. *Qui moribus, inquit, sunt similes, fere sodales officii solent.* Atque sodalium amicitia fraterna est gemina. Eigo ut inter sodales ita & inter fratres magna vis erit in morum & studiorum similitudine. Cæterum de ætate non solum est ea ad amicitiam constituendam spectanda. Qua de re videatur Cic. ipse. *Lat. omnino amicitia corroborata iam est.*

ἀντιψοι δὲ καὶ οἱ. Tercius est gradus amicitia *συγγενικῆς* propinquorum, præter fratres omnium. Horum autem amicitia causa eadem est quæ fratrum, nimirum origo. Nam quod ab iisdem sint orti aut prognati, inter se amare solent. Cicero libro primo offic. *Prima societas in ipso coniugio est, proxima in liberis, deinde una domus, communia omnia, id autem est principium urbis, & quasi seminarium reip.* Sequuntur fratrum coniunctiones, post consobrinorum, sobrinorumque: qui cum una domo iam capi non possunt, in alias domos, tanquam in colonias exeunt. Sequuntur connubia & affinitates, ex quibus etiam plures propinqui: quæ propagatio & suboles, origines rerum. Sanguinis enim coniunctio & benevolentia deinceps homines caritate. magnum est enim eadem habere munera maiorum, eisdem uti sacris, sepulcra habere communia. Verum quia propinquorum varii sunt gradus, alii alius propinquiore, alii remotiores: hinc & amicitia inter hos varii gradus existunt, ut alios inter maior sit amicitia, quo propinquior necessitudo: contra minorem ubi remotior, quo vel propius, vel longius à sanguinis autore ἀρχηγῆ seu parente absunt, eo vel sunt amiciores, vel alieniores.

ἔτι δὲ ἡ μὲν πρὸς Quæ hoc loco inculcat Aristoteles, ea supra iam explicavimus capitul. septimo, & 12. Amicitiam libero.

perorum aduersus parentes, & hominum aduersus Deum. se ex beneficentia, & tanquam aduersus eos, qui excellentiores sint, ob summa beneficia in liberos & homines illata.

[*ἔχοντες τὸ ἰδὸν.*] Hoc non ad parentum & liberorum duntaxat, sed ad omnem *συγγαμικὴν* amicitiam pertinere videtur, in ac nimirum & utilitates magnas & voluptates esse maiores multo, quam in amicitiiis alienorum. Quid ita? propterea quod maior inter illos, quam inter hos sit consuetudo, etus vitæque sit communior. Nam certe inter propinquos maior solet esse consuetudo, quam inter alienos. Ex consuetudine autem & conuictu utilitates & voluptates capi pra explicauimus [homines acerbi & morosæ naturæ ad amicitiam non apti.] Hæc autem pertinent ad disputationem trib. illis amicitia propinquitatibus, virtute, utilitate & voluptate. Quæ etsi etiâ inter alienos reperiuntur, tamē cæteris, ut quimur, paribus, magis inter propinquos efflorescunt. [Sint ri boni, inter eos hæc reperiuntur: si sanguinis vinculum & xus accedat, aliquid accedit.]

[*ἔτι δὲ ἐὼς ἡ ἀδελφικὴ.*] Hic rursus de fraterna amicitia, am plane geminam esse amicitia sodalium. Et quæ in hac dem & in illa reperi omnia nimirum utilitatem, voluptatem, conuictum, diuturnitatem, maxime si fratres sint viri uni & tres illæ, educationis, ætatis & institutionis mprumæ similitudines accedant. Quibus efficitur, ut hæc amicitia uturno conuictu, & tempore tanquam igne spectata, sit instantissima & stabilissima, qua de re supra *capitulum in fine.*

Similis est igitur fraterna amicitia ei, quæ inter sodales, est, veræ, de qua supra imo, quia fratres, etiam sodales se possunt, atque ita duo concurrere: existimo fratrum amicitiam *ἰταμεικτὴν* etiam antecellere, & officiis & constantia. Quod ad reliquos propinquos attinet, inter hos pro gradu dissimilitudine, aut propius aut longius discedet à vera amicitia: proportionē quadā amicitia propinquorum, tera altera erit venior & stabilior, & *ἰταμεικτὴν* ac fraternæ cognationis.

[*ἀνδρείπης ἡ γυναικί.*] Adhuc de *συγγαμικῇ*, ubi & quædam de *ἰταμεικτῇ*. Hic de coniugali amicitia, quæ & ipsa syngæmæ pars quadam esse videatur. De qua hoc

Primum, eam esse secundum naturam, non quod & ceteræ quoque amicitiae non sint secundum naturam; sed quod hæc præter ceteras maxime videatur naturalis. Ceteræ amicitiae mihi videntur partim dici posse civiles, partim naturales, sub civilibus complectamur *ἡμετέρας*, sub naturalibus reliquas *συγγενικὰς* & *ἐταίρικας*. Nam & Cic. in *Lelio*, naturam amicitiae *hetarica* [in toto tractatu Ciceronis tantum hetarica tractatur amicitia] quam in eo commentario solam explicat parentem esse ait, [causam huius amicitiae esse naturam: natura rapimur ad amandum virum bonum] Itaque quod hic monet Aristoteles, charitatem inter coniuges esse secundum naturam ad *κοινωνικὰς* & politicas amicitias spectare videtur, quæ non tam ex naturæ nexu, quam humanis passionibus conglutinator [aliquid fieri naturæ quodam instinctu; & aliquid fieri pacto semper opponitur sibi] Quod & ipse Aristoteles subindicat his verbis, *ἀλλὰ πρῶτον ὅτι τῆς φύσεως*. Et si reuera & politica amicitia etiam secundum naturam est. Cur autem hæc inter coniuges amicitia sit secundum naturam, hæc affertur ratio, quod homo ad vxoriam coniunctionem sit propensior, quam ad civilem. Formula:

Si natura est, quod homo sit amans politica societatis, idem autem ad coniugialem est propensior, quam ad civilem.

Ergo & coniugialis magis est secundum naturam.

Verum primum.

Ergo & secundum.

Antecedentis pars prior, hominem naturæ ad civilem societatem esse propensum, & supra dictum est, *lib. 1. cap. 7.* & explicatur latius *li. 2. Polit.* Altera pars, homines propensiores esse ad coniugialem, quam ad civilem societatem, confirmatur duabus rationibus. Prior est, quia domus seu familia civitate, seu republica & prior est, & magis necessaria. Prior quidem, (ortu non natura) quia pars, qua de re latius *lib. 1. cap. 7. oeconomicarum in fin.* & *lib. 1. Politicarum cap. 2.* magis necessaria quia absq; procreatione, qui vnus est finis coniunctionis vxoris, ciuitas esse nequeat *li. 2. oeconomicarum c. 3.* Prior igitur & magis necessaria est coniugum societas quam ciuium. Ergo magis naturalis. Ratio connexi, quæ enim priora & magis necessaria, eadem fere & magis sunt naturalia seu ex natura. Nam & natura est antiquior, & ea fere quæ maxime sit ne-

sit necessaria, continet; hominum inuenta, & recentiora fere sunt, & minus necessaria, & *ἐν πρὶναις*, ut vocant greci. Altera ratio, quia & beluis hæc coniugum coniunctio est communis. Ergo magis naturalis, qua ratione & Iuris Consulti vtuntur hac ipsa in re, quo loco docent, coniunctionem hanc esse Iuris naturalis, sub *Tit. de iustitia & iure*. constat igitur coniunctionem hanc inter coniuges maxime esse secundum naturam. Nam si politica est, ut est, multo magis erit vxoria coniugialis, vxorium intelligitur etiam maritale. Regium tribuitur etiam vxori, sic vxorium etiam marito.

Τὸς μὲν ἐν ἀλλοις.] Quod modo dictū coniunctionem hanc & cum beluis esse communem, hic distinctione adhibita explicat. Nam communem quidem tum hominibus esse & beluis sed non ad eundem modum, neque ad eundem finem. Nam in beluis eam procreationis duntaxat causam esse: in hominibus vero & huius, & vitæ torius, conuictus qui causa, atque mutuorum officiorum ad vitam recte peragendam. Nam & marito & vxori sua constat distincta esse munera, & virtutes, & officia, quæ in commune conferunt vitæ causa. Beluæ ut sint, homines ut bene sint, conueniunt, inquit eleganter Aristoteles in *oconom. lib. 1. cap. 3.*

Διὰ τὴν δὲ καὶ] Hoc alterum de amicitia coniugum, in ea & vtilitatem & iucunditatem in esse, atque adeo harum rerum causa videri coire, ex iis, quæ modo sunt allata de conferendis in commune suis cuiusuis vtilitatibus & officiis; & de conuictu, qui absq; voluptate esse nequit, virtute tamen & hanc conglomerari adiungit Aristoteles (notum est has esse tres amicitie causas, virtutem, vtilitatem & iucunditatem) inter probos, præsertim cum sua cuiusuis sit virtus, quod supra explicauimus *cap. 17.*

καὶ δὲ πρὸς δὲ τῷ.] Hoc tertium de hac amicitia nimirum de eius stabilitate & firmitate. Nā præter cætera stabilitatis adiumenta, de quib. supra *e. 3. inf.* & alibi huius præcipuā esse stabilitatis causā, liberos. Nā hos esse suauissimū huius amicitie vinculum. His aut amicitia hæc firmiorē effici, docet Arist. duob. argumentis. Prius est, quia q̄ carent libris, inter eos dissidia & diuortia fieri cernantur. Alterum est, quia liberi, commune est utrique coniugi bonum, utrique chari. Atqui omne commune bonum continet, & arctius vincit societates. De quo axiomate latius Aristoteles *lib. 2. Polit. cap. 1. & 2.* contra

• Platonem societates contineri communi bono. Quomodo
suuat alter alterum, manent societates; ubi quisque suum com-
modum querit, omnia distrabuntur. Plato hoc principia-
tus, omnia voluit esse communia.

τὸ δὲ πᾶς κοινὸν βίοντος] Hæc clausula est de officiis, quæ
bus amicis tribuenda sint, hoc aut inde cognosci posset.
ius alteri sit adversus alterum, quod utrumque cogitum est
facilimum; sed de hac questione infra: ad quam questio est
hæc pertinent magis huius loci propriæ. An filius patrem
gis amare debeat, quam matrem: An parentes filium magis
quàm filiam: An in discrimine constitutis vxore & filio, & re-
sus vxore & parente, huic potius quàm illi sit opitulandum: At
omnes denique fratres eodem amore complecti debeamus: &
has questionēs responderi breuiter ita potest, patrem magis esse
diligendum quam matrem, tū quia pater huius amicitie ge-
neris est auctor & caput; tum quia amor maternus, est esse re-
hementior, paternus tamē est verior & iustior, utpote conside-
rator, & consilio ac maiore cū prudentia. Quare & dignitas
par vel maior amor reddatur. Rursus quā questione præ-
missimus supra, pater magis est diligendus quam filius; quā-
sumus creditores, patris debitores id est, parentibus debemus,
illis non tantum, id est, filii nobis. Filius autē & filia pari amore com-
plectendi videntur, quia eadem in utrumque amoris est causa,
procreatio. Nam familia quæ per filios non per filias propa-
gatur, non tantum esse debet, ut ius naturæ evertat. Fratres pariter
pares, pari amore, impares impari sunt prosequendi, ut frat-
etiam sodali plus tribuendū, quam fratri non sodali. Ex nobis
duo docti inter se magis amabunt, quam tertium indoctum.
Ratio huius questionis est, quia similitudo parens est amicitie.
Sed quid si, inquit aliquis, ex tribus duo sunt docti,
tertius doctus, an indocti inter se magis amabunt, utque
alteri plus tribuet quam tertio docto? minime. Nam cui plus
debetur; plus quoque tribuendum est; atque ita similitudi-
nem vincit dignitas, & quæ in Respubl. manare possit viti-
tas. Comparatio autem coniugum cum parentibus aut libe-
ris est diffinitionis. Aristotelis tamen sententia dicendum vi-
detur, plus tribuendum liberis & parentibus, quam coniugi-
libens quidem, quia coniunctionibus, utpote nostri velut
paribus: parentibus vero, quia plus meritis. Sic lib. 3. offic. Cic.
similes questionēs habet. In periculo vxor ne an pater suan-

duſ, quæſtio eſt? plus patri debemus. Iſ enim autor vitæ no-
ſtræ. Theologi reſpondebunt contraria. Hæc ſunt ex philoſo-
phica ſententia diſſoluta. Nā philoſophi non videntur olim
vidiſſe aut cognouiſſe coniunctionem illam ſummam viri &
vxoꝛis, vt quodammodo ſint vna caro. Sic & Iuris Conſul.
veteres philoſophice diſſoluerunt. Ideo Theologi alios
gradus conſtituunt in iure canonico, quam in iure civili re-
periunt, &c.

C A P V T XIII.

C O M M E N T A R I I.

Τριττῶν δὴ ἑστὼν φιλιῶν.] Hoc capite & proximis quinque
(quare miror hanc diſputationem libri ſeſtione eſſe diſtra-
ctam) explicatur de querelis & accuſationibus amicorum,
vbi de interitu amicitiz, & quod grauiffimum eſt caput,
de officiorum gradibus & finibus. Quibus de rebus videatur
Ariſtoteles in *Eudem. libro 7. capit. 10 & 13. valde mendoſo*,
& in *Magn. libro 2. cap. ult. item mendoſo*. De accuſationi-
bus dictum & ſupra ca 4. De officiorum gradibus item ſupra
aliquoties dictum, vt & de interitu & conſeruatione ſeu ſta-
bilitate amicitiarū. De quo interitu videatur & Cicero in
Lelio. Eſt etiam quadam calamitas &c. Hoc autem ca-
pite de amicitiz eius quæ inter pares, proximo de eius,
quæ inter impares, accuſationibus explicatur. De officio-
rum gradibus locus pulcherrimus in *offic. lib. 1. ſed ſi contentio
quadam, &c.*

γίγνεται δὲ πρὸς ἑκλήματα.] Adfert hoc primum, in quo
amicitiz genere (nam tria eſſe conſtat) maxime reperiantur
accuſationes & querelæ. Ait igitur, in ea quæ ex vtilitate,
vel ſola, vel maxime, reperiri. Et de ea quidem, quæ ex virtute
cur non reperiantur, prius docet, atque etiam de ea, quæ ex
voluptate, quam cauſam exponat, cur in vtilitatis amicitia
criminationes maxime reperiantur. Quæ diſputatio omnis
hoc vno nititur axiomate; Accuſationes non exiſtere vbi o-
mnia quæ cupias, ſuppetant, nihil amplius deſideres, vbi eo
quod quæris potiariſ. Itaque inter bonos quia quiſq; ꝑcupit
aſſequitur, mirum non eſt inter hos nullas querelas aut rixas
oriri. Aſſumptionem conſtat Ariſtoteles eo quod ex virtu-
te amicorum hoc ſit proprium, certare vtrinque officiis, ne-
que tam fructum ab amico expectare, quam de ipſo bene

mereri. Hoc enim & virtutis & amicitiae est proprium, ab aliis & amico benefacere. Hi igitur alter alterum beneficiis afficit, & alter alteri reddit non sollicitus tantundemne accipiat, nec necum, ut dixi, non in fructu, sed in ipso virtutis & honesti amore consistat haec amicitia. Eadem & voluptatis est ratio. Nam & qui ex hac sunt amici, eadem utrinque potius utitur quod si non, certe ipse sibi potius attribuat, cur amplius eo coagat, à quo voluptatem nullam capiat, quae in consuetu & consuetudine in hoc amicitiae genere cernitur. Haec voluptas capitur ex consuetudine, quandiu delectantur consuetudine, alter alterum non reprehendit. Ridiculum namque sit, cum reprehendere, à quo possis cum velis discedere. Quod in amicitia ex utilitate non ita licet, ut & ipse Aristoteles in *Eudem*. Sic dedi tibi centum coronatos, speras aliquid aliud: si non reddes, possum te tanquam ingratum accusare: in voluptate tamen utrinque aliud praestatur, cum ad est consuetudo. In his igitur duobus amicitiae generibus utrumque admodum sunt accusationes, etsi in ea, quae ex virtute, hoc est, in verissima, obiurgationes & monita sunt frequentissima, inquit Cicero, in *offic. libro 1. & in Lelio*, ubi de adulatione. In ea autem, quae ex utilitate, cur saepius occurrant accusationes, eandem illam affert causam, quia utrinque queruntur, se non assequi quae velint. Nam qui utilitatem quaerunt, accipientes quidem beneficia ab aliis, semper & amplius quaerunt, & minus quam dignos se arbitrentur habere se conqueruntur: dantes vero contra pares se esse negant: reddere omnia, quae alter nimia postulat, atque hinc querelae, atque, altero plus petente, altero negante.

[*voix de l'homme.*] Quod modo dictum Amicitiam ex utilitate, querelis & accusationibus maxime esse obnoxiam, distinctius hoc loco & accuratius explicatur. Neque enim eadem est omnem peraeque accusationibus esse obnoxiam, in aliis partibus, in alia minus esse accusationum. Amicitiam igitur hanc facit bipartitam, Morum unam, alteram legum. Quam divisionem non absimilem esse ait ei, qua ius tribuitur in id quod lege seu scriptum, & in non scriptum. Cuius pars aliqua est æquum bonum, quod huc maxime pertinet. De qua re supra *lib. 1. cap. 7. & 10 & lib. 1. Rhæt.* Nam ut in iure quod lege, omnia sunt certa & definita, ut scripto comprehensa, in æquitate incerta omnia & infinita: ita & in amicitia ex utilitate officia

alias

alias sunt certiora, alias contra, & has quidem partes deinceps explicat. Nam cum aliquid indulgetur contra scriptam legem, est quædam æquitas.

γίγνεται ἢ πρὸς ἐγκλήματα.] De hac clausula paullo infra.

ἢ πρὸς νόμους.] Hic igitur de altera parte, quam vocat νομικὴν, exemplo iuris, latine reddunt legitimam. Budæus in commentariis legalem [est barbarum *legalis*] rectius fortasse *lege* [ius legitimum non dicitur, sed ius lege. Sic Cic. in lib. 1. ad Herennium, *legitima enim non dicuntur iura*] Eandē & Politiæam vocat in *Eudem*, propter officia seu dona utrinque summe paria. Cuius generis æqualitatem politicæ esse propriam, notum est ex cap. 5. supra. De hac igitur primum, Eam contrahi certis legibus & conditionibus, & esse de re certa, quo ad æstimationem seu pretium: id namque valet particula ἐπὶ ῥητοῖς, qua Græci in rebus contrahendis & conventionibus certis ac definitis uti solent. Quare & mox hanc fieri ait κατ' ὁμολογίαν, ut & in *Eudem*, quia pacto inter huius generis amicos definiatur, quid alter alteri pro accepto beneficio reddere debeat, quemadmodum fere inter emptorē & venditorem inquit in *Eudem*, verbi gratia donat alter equum ea conditione, ut mox par earum accipiat Anglicorum, atque ea hæc illa est amicitia, in qua omnia ad calculos, ut ait Cic. in *Lælio* reuocantur, & par pro pari exquisitissime redditur. Hæc autem & ipsa duplex est, altera strictior, altera paullo axior, utraque tamen pacto & certe strictior est ea, in qua nullo interposito tempore aut mora, continuo reddatur beneficium tanquam de manu in manum, inquit eleganter & sic & in *Eudem*. Aristoteles prorsus sordida & mercenaria seu ἐργασίαν. Altera est liberalior, ut quæ amico ad satisfaciendum moram seu intervallum aliquod largiatur, in qua quilem & ipsa certum est & definitum quid debeat, quid & quantum reddi debeat, morā tamen habet amici propriam. Cuius generis negotia seu beneficia, quia ex quadam indulgentia & fide, (neque enim statim reddi hic nobis postulamus, sed cū amico erit commodū) pendent. Hinc fieri ait Aristoteles, ut si postea fortasse non reddat alter, tamen cogi neueat, propterea quod nulla harum rerum apud quosdam sit iudicia, ius non dicatur ad repetendum, sed omnia fideliter mittantur, quod inter bonos, ut dicitur bene agier oporteat,

cuius generis sunt contractus illi, quos I. C. bonæ fidei vocat, de quibus & Cic. li. 3. offi. *Quæstus quidē Scævola* & *de Natura Deorum*: quod idem quorundam (quos inter, non dū tēperit) & infra li. 9. c. 1. & in *Eudem. li. 7. c. 10.* commemorat. Ex quibus locis, q̄ mirum est, hoc perspicue constat apud eos omnium contractuum voluntariorum, emptio, mutui, depositi, locationis &c. nulla fuisse iudicia, solā contractuentium constituisse. Ad eundem igitur modū & ratio hæc liberalior fidei niti videtur: demum disputatio de contractibus bonæ fidei I. C. hoc instituto aliquo modo declaratur. Eo equum 100. coronat. non statim satisfacio, sed post aliquot dies, incidit quiddā, ut tibi non satis faciā, equus vti aliquid habet, quamvis hoc non expressum, leges tamen dicant, si quid tale incidat, diminuendū de precio. In contractibus enim bonæ fidei ex æquitate & largitate agendum, si quis locaverit agrum vel vineam, & vindemia non bona propter tempestates cœli, conductor an cogatur solvere, quæstio est si pactum & promissionem spectes, cogitur solvere: sed propter huiusmodi accidentia minuunt I. C. aliquid de pretio hoc fit in contractibus, quos vocant bonæ fidei.

ἡ δὲ φιλία ἔστι.] Altera amicitiae ex utilitate species, quā & in *Eudem. vocat ὁμιλίαν*, & infra li. 9. c. 1. τὴν ἡδονήν. latine moralis seu morū dici potest, quā & in *Eudem. vocat ἱμερῶν* iudicium sodalium, hic explicatur verum hoc sciendū hoc nomine esse non tantū hanc ex utilitate speciem, sed eam quoq; quæ est ex virtute, atq; adeo hanc ex virtute verius & magis proprie dicere: alteram similitudine potius quadam, quā ut in veritate. In hac ex utilitate nihil sit definiti aut certi, & videatur etiam quoque ut vera propter virtutem esse, eum reuera non fuisse igitur amicitia vere est moralis, altera simulata, ut est apud Aristotelem lib. 7. *Eudem. cap. 10.* & infra lib. 9. cap. 3. Maxima igitur hæc amicitia, non ut prior certis conditionibus & legibus astringitur, sed solutior est, & laxior, atque adeo vera amicitiae imitatrix. Nam ut amico beneficium hic dari solet, nimirum unde nihil vicissim emolumenti speratur, quod inter amicos fieri solet. Hoc igitur vultu & fronte datur beneficium, animo tamen alio nimirum ut tantundem, vel potius etiam & cum cumulo, quod iubet Hesiodus, ut est apud Cic. li. 1. offi. & in *Lalio*, recipiat: quasi non tam donatit quam commodatit vel mutuo dederit adeo quidem, ut nisi si tantum re-

cipiat, alterum ut ingratum, graviter accuset. Huius autem simulationis (quæ à vera amicitia longissime abhorret, in qua nihil fictum, nihil simulatum esse debet, inquit Cic. In Lælio) causam esse ait Aristoteles, quod plerique motales honestum quidem specie tenus & *κατὰ νόμον*, ut ait Aristot. in *Eudem καὶ ἀνεγκλίως*, & necessario & dicis causa, [Sic Iuris consulti] utile vero reuera persequantur, atq; ita benefici quidem videri volunt, & benefacere, sed reuera bene effici malunt, quia illud quidem sit honestius, hoc utilius. De quo honesti & utilis consilij Cic. lib. 3. offic. maxime reperitur in *Rebus pub. ubi plarumque utilitas praefertur*. Et hoc est quod & Cicero ait in *Lælio*: *virtute enim ipsa non tam multi praediti esse quam videri volunt*. Ex his perspicuum est in utroq; amicitie ex utilitate genere querelas & accusationes reperiri, ubi acceptorum, & datorum non par fuerit ratio: sæpius tamen in morali, quàm in ea quæ lege, propterea quod in hac omnia sint certa & definita, in illa non itè. Atqui rebus omnibus certis, ubi scitur, utrinq; quid sit datum, & quid sit reddendum, atq; ubi certis pactis id actum fuerit, vix quidem querelæ hic exori poterunt. At in morali alter sæpe accipit tanquàm ab amico, nihilque redditurum se existimat; alter vero tantundem [seu sæpius] vel amplius expectat, facile ut rixæ & querelæ exoriantur, necesse est, inquit Aristoteles in *Eudem*.

δυναμὴν δὲ ἀντιποδότην] Explicat hic quemadmodum reddendum sit, & in eo te quis genere debeat, locus est per obscurus. Reddendum igitur ait, & primum quid pro dignitate accepti, id est, tantum quantum acceperis, quasi pacto & certâ lege, non tanquàm amicus beneficium acceperis *κατὰ ἀρετὴν ἐν ἡμετέροις*, quin etiam non reddendum tantum, sed verbis quoque id declarandum te gratum & memorè futurum, magis tibi eum conciliandi gratia, καὶ ὁμολογησάμενος &c. Tantundem igitur reddendum si quidem possis, si locuples & copiosus sis, sin minus, ut pro facultatibus, tamē, κατὰ δυνάμιν, inquit infra capite proximo in fine. Nā ut ne dii quidem ipsi aut parentes, quibus tamen plurimum debeamus, hæcenus sunt contenti, ut ea illis præstemus pietatis officia, quæ possumus, non quæ debemus aut volumus, inquit eo loco Aristot. ita & amicus iste amplius à nobis vix est postulaturus. Hoc primum. deinde reddendum sponte sua & ultro non flagitatus aut inuitus. Nā alioqui sibi quis amicū parare velle videatur inuitum, quod est per absurdum: in amicitia namque

omnia

omnia debent esse voluntaria. Difficile est, inquit Xenophanes *lib. 2. memorabil.* Socratis amicum habere inuitum & relictum. Formula: si reddator sponte, efficeretur ut amicum sibi quis velit inuitum aliquem. Ratio connexi, quod is qui accipit, si flagitetur ab altero ut reddat, idq; facere recuset, qui ab amico accepisse se dicat, alter vero se neget amicum dedisse: hic certe si accipiens perseveret, & datori persuadet velit ipsum sibi amicum dedisse etiam repugnanti & neganti, efficeretur, ut illum sibi velit amicum reluctantem & inuitum. Et sic accipiendum puto versiculum *ἀγορεύει ὁ φίλος*. Atque ita hic qui accepit tanquam deceptus ab altero, amici vultum tamen reddere debet cuius simulationis causa moerit postea Aristoteles videndum diligenter initio, quid, à quo, & quamobrem accipiat, ut secum perpenderit, an accipere, an vero recusare debeat, ne postea rixæ & cōtentiones suboriantur. Hanc igitur cautionem præscribit Aristoteles accipienti, his verbis, *ἐν ἀρχῇ ἐπισκεψάμενος*, dantis autem duplicem hoc animum & simulatum grauissime infra reprehendit *c. 3. lib. 9.* Ad hunc igitur modum reddendum est, quod accepimus morali hac amicitia. Nam de hac tantum hic agitur. Quod præceptum Aristotelis si teneatur, non facile locus erit accusationibus. Verum dicet aliquis, si tantundem est reddendum eademque ratio debet esse accepti & dati, interdum fit, ut quæ sint accepta, danti quidem habeantur ut magna, accipienti ut exigua. Quæri igitur potest, utrius hic iudicio sit stādum, accipientis an dantis? accipientis inquā utilitate, an dantis beneficentia, æstimatio sit facienda? De qua quæstione Aristoteles breuiter hoc loco, accuratius infra *lib. 9. cap. 2.* cui quæstioni gemina est ea, teste & ipso Arist. *in Eudem* de re nummaria, & numis utrius temporis æstimatio sit spectanda: communis an solutionis, de qua Iuris Consulti recentiores. Hinc scilicet in toto orbe Romano, in summa inopia cōtra Annibalem in secundo bello Punico mutatio fuit nummaria. In his Carolus Molineus *in lib. de usuris extremo*. De hac igitur quæstione breuiter adhibita distinctione ita Aristoteles; vel enim ex utilitate est amicitia, vel ex virtute. Nam in hac dantem: in illa spectari accipientem. Differentiæ ratio hæc adiungitur. In ea quidem, quæ ex utilitate his verbis *ἄγος ὁ δι' ἀπολαύσεως*, quia accipiens is est, qui petit & opus habet, & cuius inopiæ subleuandæ se accommodat alter, ab eoq; tantundem, quantum illi

præst-

præstiterit, expectat. Omnia igitur quia ad accipientem accommodantur, merito & huius utilitate metiendum est beneficium. In ea autem, quæ ex virtute, contra accidit, propterea quod, ut inquit Aristoteles, τῆς ἀρετῆς γὰρ &c. virtutis & morum (nam de amicitia virtutis agitur) vis omnis & momentum sit positum in προαίρεσι & animo seu voluntate, ut supra explicatum lib. 2. 3. & 5. Proæresis igitur & animus dantis, mensura erit & norma beneficii, ad quam datorum ratio exigi debeat. Formulæ.

Quod optimum in suo quodque genere, id norma est & mensura, ut supra lib. 3. cap. 4.

As proæresis in virtute, & proinde in amicitia quoque, ex virtute est τὸ κύριον, summamque vim habet.

Ergo & norma esse debet.

In hac igitur ex virtute amicitia, cum nullæ sunt accysationes & querelæ, quod & supra cap. 4. & hic iteratur, tota est ἀνέγκλητος & ἀδιάκλητος, inquit eleganter Arist. tū beneficii ratio expenditur, non accipientis utilitate, sed voluntate dantis, [temporibus quidē augetur & minuitur beneficiū & officium] Et hæc quidem de amicitia ex utilitate, & ea, quæ ex virtute. Nā de ea, quæ ex voluptate, hic prætermisit, infra explicat lib. 9. cap. 1. Denique exempla de Amicitia ex virtute in muliercula in libris Evangelicis, quæ exiguum quiddam in gazophylacium coniecit. Theophrastus. Non spectatur, an quis magnas & sumptuosas hostias mactet, sed an sæpe. Frequentia enim ostendit animū piū; magnitudo & sumptuositas, diuitias. In Papatu semel itur ad coenā magnocū fastu & pompa, non pietatis. Pietas iudicatur ex frequentia, &c.

C A P V T XIV.

COMMENTARI I.

Διαφύρονται δὲ καὶ ἐν ταῖς.] Hic de dissidiis & accusationibus amicitia eius quæ inter impares, quam Excellentia vocant: primum vnde nascantur: 2. quomodo tolli debeant. Vbi & de officiis liberorum aduersus parentes, & hominum aduersus Deos.

Διαφύρονται δὲ καὶ ἐν.] Ait igitur primum & in Amicitia excellentia dissidia reperiri, quibus non sublati & ipsa tandem

diri.

dirimatur. Mirum autem non est, in hoc amicitiae genere quar-
 relas existere, ut quæ fere tota ex utilitate pendeat, quod supra
 diximus. causam autem dissidiorum adfert hoc loco Arist. quod
 amici uterque sibi plus tribuendum existimet, tam inferior quam
 superior. Nam superior quidem virtute plus sibi deberi ait, quod
 bono semper plus debeat: utilitate quoque superior item eas
 præstari sibi æquum censet, quod in nullam partem utili, æqua
 tamen parte tribui iniquum habeatur. Est & altera ratio, si
 utilitatis amicitiae propria, quia aliqui non tam esset am-
 citia, quam Liturgia seu munus, (sic. n. greci vocant Litur-
 gias, quæ iuris consulti munera patrimonii, vel mixta potius)
 si unus alteri semper proffit, nullam vicissim capiens ab eo uti-
 litatem. Hinc Liturgiæ apud Athenienses, quando quis de-
 bebat sustinere munus, in quo semper necesse fuit facere
 sumptus. Attica Respub. pauperissima, sed generosa, magni
 nominis, propter eruditos viros & magnos animos. Inde
 Lilius: non tam opibus quam animo bellum gerunt. Bellum
 quando Athenis gerendum, cui diuiti iniungebatur ut duas
 naues conficeret suis sumptibus bellicis: huic dicebatur;
Tu eris prefectus, habebis imperium, pro honore exhaurire
 debebat suum patrimonium, sua pecunia milites alere, donec
 bellum conficeretur. Talia munera, quia habebant adman-
 datum hoc onus patrimonii exhauriendi, vocabantur Litur-
 giæ. Liturgia munus, cui annexum onus patrimonii exhau-
 riendi, proprie iuris consulti tria genera munerum recessat.
 I. personale: II. patrimoniale: III. mixtum, cum & operam
 meam præsto, & nummos quoque, siue exhaustio patrimo-
 nium. Quæ ratione utitur & Aristoteles in *Eudem*. & eodem
 verbo libro 7. cap. 10. *δὲ ἐκεῖ δὲ αὖ* &c. Ad summam, societas
 similem esse volunt amicitiam, bonorum aut pecuniarum
 societatis hæc solet esse ratio, ut qui plus in eam contribuit,
 plus quoque lucri auferat, ut est apud iuris consultos *subit*.
pro socio. Ad eundem modum & in amicitia fieri debere, ut
 qui virtute aut utilitate antecellat amicus, ei quoque plus de-
 beatur aut tribuatur. Atque ita fere hi, qui virtute aut diuitiis &
 opibus præstant. Contra inopes & ipsi sua habent argumen-
 ta, quibus plus sibi tribuendum dicant, de quibus Aristoteles
 perspicue. *ὁ δὲ ἐκεῖ δὲ αὖ* &c.

[*ἵστανται δὲ ἐκείνους*] Hic Aristoteles priorem controuersiam
 velut arbiter honorarius dirimit, optimo adhibito tempera-

sento. Nam utrique plus quidem tribuendum, sed aliud at-
 ue aliud. Nam cum æqua utriusque videatur postulatio, &
 trique plus tribuatur ita rem temperat & moderatur Aristot-
 eles, ut superiori plus tribuatur honoris, inferiori plus lucri,
 ni eidemque utrumque; non item confirmat exemplo ciuita-
 tum, quibus notum est amicitiam esse similitam. Ergo que-
 radmodū in ciuitatibus ei qui nihil in Rep. beneficii con-
 alerit, honos nullus: (publica namq. & communia bona, in
 uib. & honos, quæ Arist. eleganter hoc loco vocat publicum
 uiddā, tanquā publicam quandā mercedē & præmiū) ei autē
 ui cōsulit, siquidē facultatibus honos reddi solet: si opera,
 rte q̄a tenuior, aut pecunia quoq; si *δ' ἀρετῆς* sic legendū)
 iunera potius curet quam honores, si sit auarior, huic pecu-
 ia, seruata nimirum æqualitate Geometrica. Nam ut & ho-
 norem & utilitatem utrumque simul ex Rep. quis capiat:
 a & neutrum ut capiat benemeritis, iniquum est, omnibus
 amque in rebus deteriorem partem obtinere est graue.
 rgo ut in ciuitatibus nunc honos, nunc pecunia redditur
 tunc merentibus, pro meritorum ratione & analogia: ita
 in amicitis est faciendum, ut amico vel utilitate, vel vir-
 ite excellenti reddatur honos ab altero, adiutor alterius vel
 ritate, vel utilitate; atque ita ut vnus honorem, alter
 ercipiat commodum, neuter utrumque. Quod ipsum, seu
 uam remunerationis rationem & æquitatem confirmat &
 aristoteles in his verbis, *τῆς μὲν γὰρ ἀρετῆς* &c. eo quod
 onos virtutis & beneficentiæ sit præmiū: utilitas
 utem & lucrum inopiæ sit subsidium. Recte igitur
 honos virtutis & beneficentiæ est præmiū, & utilitas
 iopiæ subsidium, rem ita moderatus est Aristoteles, tri-
 uendo virtute vel utilitate excellenti honorem, inopi-
 e inferiori utilitatis subsidia. Officium igitur faciet in-
 erior, si superiorem obseruet & colat, eumque pro benefi-
 iis honore prosequatur. Honos est solus, quo remunera-
 i possit superiorem, eoque hic contentus esse debet, cum vir-
 utis & beneficentiæ nullum sit præstantius præmiū, quā de
 e extat elegantissimus locus in oratione pro Myrta. Homines
 enues, inquit, unum habent in nostrum ordinē, aut promerendi
 ut proferendi beneficii locum: hanc in nostris petitoribus ope-
 am atque affectionem, à quibus si domus nostra celebratur,
 interdum ad forum deducimur, si vna Basilica spacia
 hono.

*honestamur, diligenter observari videmur & coli &c. Noli igitur
crispere huic inferiori generi hominum fructum officii Cato: fac
eos qui omnia à nobis sperant, habere ipsos quoque aliquid, quod
nobis tribuere possint. Idem & alteram reddendi beneficia-
tionem tenuioribus dat lib. 2. offic. nimirum gratiarum ad-
nem: nimirum enim inquit, inopi illa, si bonus est vir cum
referre gratiam non potest, habere certe potest. Respon-
damq; non habet fere alia præmia quam honorem.*

ἀντιποδοῦναι δὲ] Tertia est retributionis huius Aristoti-
cz ratio & cōfirmatio, cur inquā honos reddi debeat ab in-
riore superiori, quia hac ratione reddatur id q̄ potest. Quis
autē quis potest, si præstet amico, officiū fecerit. Nihil namq;
postulat aliud amicitia, ut pro facultatibus, hoc est, id quod
potest, amico præstet, amplius non itē, utpote quod ne præ-
stare quidē possit. Exemplo sint Dii & parentes, quib. bene pro
merito retribui satis non potest: satis est, si pro facultatibus
tamen iis retribuatur, his sunt contenti & Dii & parentes. Sic
igitur & in amicitia, non tam quod pro meritis, quā quod fa-
cultatibus postulat. Quare & tenuis si quod potest, id est,
honore superiori reddat, nihil est, quod queratur superior. Et
aut præclara hæc Arist. sentētia, Deo & parentib. nunquā pro
meritis satis reddi posse. quā & infra iterat li. 9. c. 2. quo per-
tinet & eiusdem Aristotelis sententia apud Laertium: *Πατέρας
quē liberos instituendos curarint, plus debere honoris & gratiæ,
quam qui neglexerint, quod hi vivendi tantum, illi bene quæque
beateque vivendi auctores sint.*

διὰ τὴν δέξιν.] Quia modo facta est parentum mentio, &
officii, quod liberi parentibus debeant: hac arrepta occasione
adiungit, parentibus ius esse liberos abdicare *ἀντιποδοῦναι*
(quod vltatius græci dicunt *ἀντιποδοῦναι*, teste impetrat
in l. 6. C. de patria potest) liberis patrem non item. Abdi-
catio græcis vltata, Romæ rarior, nihil erat aliud, quam
liberorum à familia reiectio, & alienatio, græce *ἀντιποδοῦναι*,
quia sub præconis voce publice celebraretur, ut est apud
Platonem libro nono de legibus: de qua mentio est & apud
Quintil. libro tertio, & 7. apud Senecam libro secundo
controuersiarum, & Hermogenem aliquoties. Et ex-
tat Luciani abdicatus. Abdicationis autem formulam mi-
hi reperisse videor apud Valerium Maximum libro quin-
to capitul. octauo: ubi Torquatus & filium ait hunc in
modum

modum. (Abdicationis solennis formula.) Cum Syllanus filium matrum pecunias à sociis accepisse mihi probatum sit, & Republica, & domo mea indignum iudico, protinusque è conspectu meo abire iubeo. Nunc ad rem. Cur igitur pater sit ius abdicare filium, non contra, rationem hanc affert Aristoteles, quod patris debitor sit filius, & quidem perpetuus, maximeque reus pater autem filii sit creditor item perpetuus. Formula:

Creditori ius est dimittere debitorem, non contra.

Atqui filij creditor est pater.

Ergo & eum dimittere, hoc est, abdicare potest, non contra.

Assumptionis ratio, cur pater creditor sit filii, quia ut filius omnia faciat, nunquam tamen paria, ut dicitur, faciet paternis beneficiis, semper igitur erit debitor.

ἡμεῖς δὲ ἴσμεν ὅτι.] Et si ius & potestatem hanc esse patri aduersus filium, iam docuit; raro tamen parentes tam exercere hoc loco adiungit, cum quia repugnat amor patrius, ἡμεῖς δὲ φιλίας, eicere filium domo, tum, quia & ipse pater sui quoque commodi memor esse debet, & praesidii, quod aliquando senex à filio capere poterit. Quod humanum esse ait Aristotel. non reiicere temere ea, quae subsidio nobis esse possint. Sic. n. accipienda haec verba, ἡμεῖς δὲ φιλίας ἀποδοῦναι, &c. quo modo & infra lib. 9. cap. penult. in fin. hoc verbo ἀποδοῦναι est usus, pro aspernari seu reiicere. [aspernari non ut vulgo contempnere significat, sed reiicere.] Non temere igitur hac potestate utitur pater, nisi aduersus plane perditum. Ceterum & de abdicationis causis videatur Quintil. lib. 7. cap. 4. & Aiciatus lib. 2. de passionibus cap. 27. Sic igitur pater aduersus filium, ac hic id aduersus patrem aliter se gerit. Nam & facile à patre discedis, & auxilio illi esse negligit, maxime improbus, praesertim cum nec hominum fere sit natura, ut beneficium accipere quam dare malint, ut eum damno coniunctum. Quod idem de humano ingenio dictum, & infra iterat lib. 9. Aduersus quos filios reneatur hoc. Cicero dictum de Aruspicum responsis. Parentibus, inquit, nos primum natura conciliat, quas non aliter nefarium est. Hinc nefarium, impium, & sceleratum apud veteres idem valent.

F I N I S L I B R I I I X.

LIBER IX.

ARGVMENTVM.

DE summa & argumento huius libri & super
nihil initio lib. 8. quem librum imperitorum
star coquorum secant & diuidunt plerique,
imperite. Nos tres faciamus partes, quarum pri-
ma persequitur Aristoteles institutam de querelis & effectus
amicitia disputationem. Altera pars cap. 4. 5. & 6. continetur,
eag₃ bipartita. Nam priori membro norma adfertur effec-
tum amicitia; Quae ratione & hoc membrum ad primam ri-
tius libri partem referri potest. Altero membro explicatur
Beniuolentia & concordia, tanquam amicitia affines. Tota
deniq₃ parte sex grauissima quaestiones, sex deinceps capita.

CAPVT I.

COMMENTARI.

Persequitur hoc capite disputationem de causis accusatio-
num, cuius duo sint membra, quorum priore de amicitia ro-
luptatis & amatoria: posteriore de beneficiorum estimando-
rum norma explicetur. Aristotel. in *Eudem. lib. 9. cap. 10. in fine*
magnam scribit esse difficultatem in estimandis beneficiis in-
ter impares: ut inter praeceptorem & inter filium, inter Ani-
tem & Amasium. Qua de re & hoc loco explicatur, quae ad
habenda sit norma, canon seu regula & praetor.

ἐν δὲ τῇ ἀρχῇ.] Ait igitur initio, amicitiae inter impa-
res normam esse *ἀνισομετρίαν*, hac & aequari & conferuntur
amicitiae genus: qua de re supra lib. 8. Verbigratia, in Politica
amicitia, ut inter sutorem & agricolam inter se permixtae.
Nisi adhibita proportionem res explicari non potest. In qua qu-
idem civili amicitia res est facilissima propter parum v₁iam &
facilitatem, quem & hoc loco & supra lib. 8. eleganter vocat.
communem rerum contrahendarum mensuram.

ἐν δὲ τῇ ἰσότητι.] Hic de amatoria amicitia, de qua & supra
lib. 8. cap. 4. & 8. in fine. Hic affert causas dissidii & interitus
huius

Insuper amicitiam, querelarum & accusationum. At igitur sæpe amatorem conqueri hac de causa, quod cum ipse amatum vehementissime depercat, non redametur pro dignitate, nimirum, quia fortasse indignus, quiq; nihil admodum amore dignum habeat, deformis puta, vel rusticus, ut supra *lib. 8. c. 8. in fin.* Contra amatus stomachatur & accusat amantem, qui multa quidem pollicitus ipsi, nihil tandem præstet. Sic igitur querelæ inter hos existunt, maxime si alter voluptatem, alter spectet & capiet utilitatem. Quæ duo si uterlibet nō assequatur, quibus tamen solis coheret hæc amicitia, dissolvatur, & intereat necesse est. Sublato vinculo res dissolvatur, oportet, quod sup. *lib. 8. cap. 4.* explicatum. Hæc igitur amicitia, quia re admodum fluxa & instabili nititur, & ipsa quoque instabilis & caduca sit, necesse est, quod contra sit in vera seu morum amicitia, quod supra *lib. 8. cap. 3.* explicatum.

[*ἡ φιλοφροσύνη δὲ, ὅτι ὁμοῦ.*] Causam dissidii unam attulit, inter voluptate amicos: quod ea, quorum gratia amicitiam colant, non assequantur, alter voluptatem, alter utilitatem. Hoc autem loco & alteram dissidii causam affert, nimirum si assequantur quidem illi quædam, sed non ea quæ expectant, quæ velint. Nam ut eleganter Aristoteles, perinde esse, aliud quam quod velis accipere, quam plane nihil: tam dolere qui aliud, quam velit, quam qui nihil acceperit, verbi gratia, si citharædo pro voluptate, quam aliis canendo adfert, reddatur non pecunia, quam tamen solam spectat, sed voluptas, ut olim quidam citharædo quo melius caneret, eo maiora præmia pollicitus, cum postridie ea peterentur, respondisse ferunt, se illi voluptatem pro voluptate parem, & quidem maximam reddidisse in eo. [Hoc male explicant omnes interpretes] siram, quod magna illi esset pollicitus. Nam promissa ipsa & spes maximam Citharædo voluptatem attulisse videtur. Atqui ita explicat Aristot. in *Eudem. lib. 7. cap. 10.*

[*ὅτι μὴ ἐν ἑκάτερον.*] Concludit breuiter disputationem de amicis voluptate. Nam & his fieri satis, si pro voluptate reddatur voluptas, eam petentibus, alioqui altero voluptatem, altero lucrum spectante, non item, propterea quod alter quod cupit, sit assecutus, alter non item. Et hinc dissidia: nam quæ quis expetit, ad hæc animum intendit, ea spectat & exspectat; quibus si frustretur, conqueratur, necesse est.

τὴν ἀξίαν δὲ ποτὶν.] Altera huius capitis parte, quod prior initio dictum, beneficium pro dignitate esse reddendum, explicatur, cuius arbitrio & voluntate dignitas hæc seu æstimatio sit facienda, eiusne qui dederit prior, an qui accipere beneficium. Quam quæstionem & supra lib. 8. c. penult. tractat. Ait igitur spectandum esse eius, qui acceperit, non qui dedit, arbitrium, melius quidem fore, si utriusq; arbitrio æstimeretur beneficium: hoc tamen si fieri nequeat, accipientis iudicio esse acquiescendum, ut tantum reddatur, quantum accipere arbitretur, & hoc est, quod ait infra *μέλις μὲν ἴσως, &c.* in hoc non tantum necessarium, sed iustum quoque & verum esse ait. Toto autem hoc loco diligenter perpenso & relecto, eas fere rationes reperio, quibus id confirmet Aristot. Prior & hic & infr. *ἡ ἀρχὴ τοῦ εἰς τὸ μέλι τῶν, &c.* commemoratur ista, quod is qui dat, alteri ut æstimet ipse permittat, & potestatem habere videatur, eiusq; id fidei totum concedat, quam rationem & planiorem reddit & confirmat. Explicat quidem hoc loco, confirmat infra *ἡ ἀρχὴ τοῦ, &c.* Explicat igitur instituta exemplo Protagoræ Sophistæ nobilissimi, cuius beneficium in docendis disciplinis & repositenda mercede, ut, sicutus Platonem in *Protagora: enim discipulis mercedem quidem certam non præfuisse neq; præcipisse* [non significat hoc loco mandare, sed præaccipere, *προλαβόντι*] *sed potestatem ipsi facere æstimandi ea, qui didicerint, iam doctis, non docendis.* Eodem modo ante decennium Parisiis Iesuitæ docebant gratis, sed post institutionem, plus pecuniæ, quam ordinarii professor accipiebant, ultra octingentos habuerunt auditores. Sic igitur Protagoras cum suis discipulis. Nam multis in eo genus satis est istud Hesiodum:

Μεῖζος δ' αὐτῷ φίλῳ εἰρημὶν ἀρκίος ἴσως.

Id est, *Magna satis qua dicta homini merces est ab amico: quæ verficulum adducit & in Eudem.* qui neq; ipsi mercedem definiant, neq; anxie, ut Protagoras, alios definire inbeant, sed contenti sint ea, quam is, quo cum res est, amicus vel discipulus dederit. Sic namque accommodandus est verficulus, quo monet Hesiodus, acquiescendum amici iudicio, quam ille mercedem constituerit, & sic legendum *ἀρκίῳ*, ut habent omnes libri & vetus tralatio, non *ἀρίστων*, ut habet Scholiastes Græcus [indignus qui legatur.]

οἱ δὲ προλαβόντες τὸ] Occasione Protagoræ adiungit Ari-

Stoteles de stipendiis & premiis omnium Sophistarum & Philosophorum: Nam Sophistas plerumque mercedem seu stipendium præcipere consueſſe, quos, quia pro maximis promiſſis nihil poſtea dignum præſtarent, ſummo in odio haberi ait. De Sophistarum vanis & magnificis promiſſis ſæpe Plato & eleganter Iſocrates aduerſus Sophiſtas. Cur autem Sophiſtæ præ manu, ut dicitur, ſtipendia acciperent, rationem adiungit Ariſtotel. quod alioqui poſtea nihil fere accepiſſent, ut qui multa quidem promitterent, ſed nihil tamen, aut mercede magna dignum, docerent. De Sophistarum autem auaritia idem Iſocrates eo loco, qui eleganter eos reprehendit, quod cum virtutes ſe docere profiteantur, de mercede tamen ſua non diſcipulorum fidei, ſed ſponſoribus & fideiuſſoribus credant. Sophiſtæ igitur & omnes, qui pro opera mercedem ſtipulantur, ſi fallunt, reprehentionem incurtere ſolent. Alia eſt eorum ratio, qui non tam propter mercedem, quam propter virtutem & honeſtatem docent, aut beneficium reddunt, quo in genere ſunt & Philoſophi. nam ne mercede quidem vlla aut pretio æſtimari horum opera aut facultas poſſit. Quæ certe præclara eſt philoſophiæ commendatio. Eam eſſe inæſtimabilem, quomodo & Vlpianus Iuriſconf Iuriſprudenciã laudat in l. 1. ff. de variis & extraordinariis cognitionib. Eſt igitur hic locus de Sophiſtæ & Philoſophi comparatione, digniſſimus obſervatu. Sophiſtam quidem multa & magnifica ambitioſe polliceri, nihil tamen præſtare; eundem non tam rei & veri quam pecuniæ eſſe ſtudioſum, eum denique omnibus & quidem iure ac merito, quia fidem fallat, eſſe odioſum. Contra in Philoſopho, hunc & ea polliceri, quæ præſtare poſſit, & pecuniæ eſſe contemptorem, omnibus denique charum, adeo quidem, ut Ariſtot. eum & parentibus & ipſi Deo comparare non vereatur. Quibus tribus, ut omnia quis faciat, nunquam tamen paria reddere poſſit, nedum ut philoſophia pecunia æſtimari tanquam pari mercede aut præmio poſſit, ut quæ ſit inæſtimabilis. Sic autem & Imp. Pius apud I. G. Moſteſtinum in l. 6. de excuſat. tutorum &c. Philoſophorum, inquit, numerus, idcirco præſinitus non eſt, quia pauci ſunt philoſophantes; at eos quidem, qui diuitiis abundante, arbitror libenter de iis patria ne commodaturos eſſe: qui autem de pecunia cupidius & acrius contendunt, iam tunc ex eo nequaquam philoſophari deprehenduntur. Et Vlp. Iuriſc. in l. 1. ff. de variis & extraord. cognit. An &

Philosophi, inquit, *professorum numero sunt?* & non puzem, *ne quid non religiosa res est, sed quia hoc primum profiteri oportet, mercenariam operam spernere, proinde ne cuius quidem civilis professoribus ius dicendum.* Est quidem res sanctissima civilis sapientia, sed quæ pretio numario non fit æstimanda nec debonestanda. *μη τιναυτης δ' εἰσ.*] Digressione hac de Sophistis & Philosophis perfecta, redit ad institutum. Sed enim hæc verba us supra sunt explicata.

ὅτι ὅδ' ἀδύνατος.] Hæc altera est ratio, cur æstimatio beneficii facienda sit ab eo, qui acceperit, non vero ab eo, qui prior dederit, nimirum, quia, quantum is qui accepit, vel commodi, vel voluptatis ab altero cepit, æquum sit tantundem alteri reddi, & non amplius. Nam iniquum sit plus ab altero repetere, quam illi dederis, quam rationem A. cōfirmat exemplo rerum contrahendarum & venalium. Nam & in his pretium statuere non tam venditorem, quam emptorem, pot venditor pretium, alter definit, sed de hac ratione & super dictum lib. 8. cap. penult.

ἰσχυρὴν εἶσι.] At apud quosdam institutum esse, de contractibus voluntariis nullum ius dici, de quo & supra lib. 2. cap. penult. Quod quidem hic iteratur ad confirmationem prioris rationis. Nam cur hi ius non dicerent contrahentibus, hæc nitebantur ratione, quod viderentur alter alterius fideiæa concredidisse. Itaque omnia bona fide consistere & agendi, non litibus aut iudicum officio. Ut igitur apud hos nullæ ex lites rerum contrahendarum, quia bona fide omnia agerentur, & alterius fidei alter rem committeret: ita & in beneficiis alter alterius fidei promittere videtur, quid & quantum reddere debeat aut velit, aut denique possit. Ut apud illos fide est permittum, æstimat quantum pretii sit persolvendum: ita & inter amicos, is qui accepit, æstimare beneficium debet, non qui dedit. Nam alioqui magna sæpe consequeretur iniuria, quæ tertia potest esse ratio à consequentibus [ab effectu] si æstimandi potestas esset penes eum qui dedit. Et quid ita? Nam sua cuique sunt cara; suas quisq; res carissimo æstimat, atque ita fieret, si ei qui dederit, æstimatio permittatur, ut sepe sit iusta gravior & maior. Rerum æstimationes non sunt faciendæ arbitrio dominorum, aut eo tempore, quo quis eas iam habet, sed eo potius, quo nondū eas haberet, ut eleganter hic Arist. quomodo & Icti pretia inquirunt rerū, non ex affectu.

atione, aut singulorum utilitate, sed communiter funguntur.
l. presia, ff. ad leg. Falcid. &c.

CAPVT II.

COMMENTARI.

Ἀμεινὸν δὲ ἔχει καὶ τὸ.] Tres quidem quæstiones; An patri omnia tribuenda, & omnia parètum; An amico magis quam viro bono sit deseruiendum & opitulandum; An deniq; benemerito potius quam sodali, gratificandum: tres hæc quidem quæstiones, inquam hoc cap. & in his prima & tertia maxime explicantur, sed tamè est & hic locus de yniuersi generis quæstione; Quæ officia quibus, quanta, & quatenus sint tribuenda. Nam alia Deo, alia Magistratibus & patriæ, alia parentibus, coniugi, fratribus, cognatis, præceptoribus, sodalibus, vicinis, &c. debentur. De Deo, huc non pertinet, quia de rebus humanis seu philosophia humana & politica hic explicatur: hoc tatum attingitur & sup. cap. priore & lib. 8. cap. p. m. ei pro merito nunquam posse fieri paria [vt I Cui loquitur.] De patria & magistratu supra nonnihil lib. 8. cap. 11. vbi de Rerump. generibus, de quibus prælare Cic. lib. 1. offic. Sed si contentio, &c. & lib. 3. offic. Sed quid si pater vana expilet. Et Charondas [legislator antiquus, cuius mentio apud Aristot. & Giceron.] apud Stobæum, καλὸν δὲ ἔστι, &c. De parentibus hoc cap. 10, & pulcherrime A. Gellius lib. 2. cap. 7. & iis locis Cic. vbi & de fratribus, vicinis, &c. De coniugibus explicatum est supra lib. 8. ca. 12. in fin. De præceptoribus & supra nonnihil cap. priore. De fratribus pulcherrime Cic. in lib. de fraterno amore. De amicis copiosissime & elegantissime A. Gellius ex Theophrasto Aristotelis discipulo lib. 1. cap. 3. & Cic. in Latio. Quamobrem id primum videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Et multo post: Si plarique peruerse, ne dicam impudenter. Videatur denique & ipse Aristoteles in Magn. lib. 2. cap. ult. & in Eudem. lib. 7. cap. 11. & 13. Huc pertinet & Iurisconsultorum disputatio, quibus in rebus & quatenus domino serui parere debent, l. 127. ad ea, quæ non habent associatam facinoræ, ff. de diuers. reg. iur. Hæc. a. omnis disputatio, quia temporibus & personis mire variat, quia, inquã, magna est varietas beneficiorum, & æstimatio varia pro magnitudine, paruitate, honestate & necessitate, aliisque rerum

momentis: hanc inquā propter infinitam varietatē certis p̄ceptis h̄c quæstiones definiri nequeunt. Nā vt & sup. lib. 1. c. 3. lib. 2. cap. 2. dictum, & hic initio, & paulo infr. ὅτι οὐκ ἔστιν ἀπὸ τοῦ αἵματος &c. ite tatur: qualis materia, talis est p̄ceptio, hoc est, si materia est multiplex & varia, p̄cepta quoq; vt sint incerta & mutabilia necesse est. Quare cum & alia omnis rerum moraliū & politicarum materia, quæ in actionibus & perturbationibus fere cernitur, & hæc quoq; de amicitia sit multiplex mirum non est, si p̄cepta quoq; cetta & perpetua adferri possint. Quod ipsum & Theophrastus in lib. de Amicitia conqueritur, hac ipsa in re de officiorū & beneficiorum varietate apud A. Gellium lib. 1. c. 3. Has tamen, inquit, & paruitates rerum & magnitudines, atq; has omnes officiorū æstimationes alia nonnunquam momenta extrinsecus, atq; aliæ quasi appendices, personarum & casuarum, & temporum, & circumstantiæ ipsius necessitates, quas includere in p̄cepta difficile est, moderantur & regunt, & quasi gubernant, & nunc efficiunt, nunc irritas. Idem conqueritur & Cic. hac ipsa in lib. 1. offic. Hæc igitur & talia circumspicienda &c. Sic differentiarum omnium crura ponit Galen. 1. p̄cepta. 2. vsum seu exercitationem.

οἷος πότμος δὲ πᾶσι.] De hac quæstione posterius explicat. Videatur enim Gellius, qui diligentissime hanc quæstionem explicat. Honesti imperanti semper patri parendum; turpi nūquam. Sic medico est parendum. Verū quia media possunt redigi ad turpia, non est parendum. Ire in bellum. Dare operi literis. Ducere vxorem, &c. est medium. Ex duobus honestis vitæ generib. vnum suscipere est medium. Dare operam iuri, & dare operā medicinæ, ducere vxorem, etelibē vitam agere, est medium. Concubinam alere nō est mediū. Pater iubet ducere vxorem, vniuerse dicimus parendum: Iubet ducere infamem, turpem, ergo non parēdum. In bellum ire iubet pater, si bellū contra pietatē, religionem, patriam, non est parendum. Verbi gratia, defendere aliquem in iudicio, est mediū. Si pater me iubeat defendere Catilinam, non est medium. Sic Gellius explicat. Parendum patri in honestis & mediis.

ὁμοίως δὲ καὶ φίλῳ.] De hac quæstione singulatim nihil infr. sed in Eudem. lib. 7. c. 11. Ex his tamen, quæ infra dicentur, facile & de hac quæstione quid statuendū sit, perspicietur, nimirum pro temporum & rerum momentis, amico virum bonum esse præferendum, & contra.

καὶ ἀπὸ

ἡ δὲ ἀπάντησις.] De hac tertia quaestione, prius explicatur.

ἡ μετὰ τὴν εὐμερέτην.] Ait beneficia variare magnitudine & paruitate, honesto & necessitate. De duobus prioribus res est perspicua, ut à quo plus acceperis, eidem plus retribuas. De alteris duobus exempla afferuntur infra, capto ab hostibus patri potius opitulandum propter necessitatem, quam ei, à quo beneficium acceperis, id reposcenti. Sic vicinum in percipiendis fructibus rectius adiuueris quam fratrem, inquit Cic. *lib. 1. Offic.* sic honestius est & æquius, rem domino reddere potius, quam furi, licet à fure depositam, ut est apud Iurist. *conf. in l. bona fides, ff. de positi.*

ὅτι ὁ δὲ πρῶτος.] Hoc loco accedit cum ad priorès quaestiones, tum ad alias eius generis definiendas, prout rerum natura patitur. Ponit igitur hoc generale præceptum, ut certum. Non omnia eidem reddenda aut tribuenda, neque eadem omnibus, quod posterius infra commemorat: sed sua cuique, & accommodata, alia aliis prout iis quadrant. Quod ipsum præceptum & Cicero hac in re seruandum monet in *Laelio*. *Tantum autem cuique, tribuendum, quantum ipse efficere possit: diu de etiam quantum ille quem diligas atque adiuvare sustinere, &c.* Quod si etiam possis, quiduis deferre ad alterum, videndum est tamen quid ille possit sustinere, & *lib. 1. Offic. sed in his omnibus officiis tribuendis videndum erit, quid cuique maxime necesse sit, &c.* Ex hoc præcepto statim definienda est quaestio; An patri omnia sint tribuenda, etiam ea quae sustinere non possit. Ex eodem præcepto definienda est & hæc quaestio; An benefactori reddendum potius sit beneficium, quam alii dandum; nimirum sæpe dari posse alii, & non retribui, quod non omnia eidem sint retribuenda.

ἡ δὲ μετὰ τὴν ἀπάντησιν.] Diligentius hic explicat tertiam quaestionem, quam ita definit. Reddendum quidem plerumque bene merito potius beneficium, quam dandum alii. Plerumque inquam, non tamen semper. Reddendum docet exemplo mutui, cui & hoc loco, & infra *cap. 7.* comparat remunerationem beneficii. Non semper autem reddendum docet duobus exemplis. nam captis ab hoste, & patri, & bene merito, atque adeo ei, qui nos ab hoste olim liberarit, non huic reddendum beneficium, sed patri potius dandum, id est, non hic, sed pater liberandus erit. Præferendus igitur pater est benemerito, siue item capto, siue non, sed reposcenti tamen be-

beneficium. Alterum exemplum est in his verbis, *οὐκ ἔστιν ὅτι*, & nimirum si vir bonus ab improbo beneficium acceperit: neque enim tenet virum bonum illi reddere. Quemadmodum is qui mutuū ab improbo acceperit, aut decoctore sesquago. Nam decoctor locupletis & viro bono facile dat munus, certus se recepturum; cum decoctori si item reddat munus alter, nihil recipiet. Non igitur semper reddendum est beneficium, neq; semper reddendum potius, quam aliū dandum. Mirum si datio aut necessitate, aut honestate superet retributionem seu retrodationem, ac *δὲν οὐκ ἀποδοσὶν*. In hoc igitur posteriore exemplo, siue reuera res ita se habeat, alter ut bonus, alter improbus, alter non item, siue saltem ita existiment, non æqua erit petitio *ἀξίωμα*, id est, non erit æquam ut reposcenti mutuū improbo reddat vir bonus, neq; absurdum quicquam fecerit, si non reddat, ut à quo nihil retro spectet. *ὅτι ἔστιν πολλὰ κίς.*] Hoc paulo supra est explicatum.

ὅτι μὴ ἔστιν ὅτι ταυτὲν.] Est velut conclusio prioris disputationis, qua dictum, neque patri omnia, ut neque Deo, neque omnibus eadem tribuenda esse officia.

ἵππὶς ὅτι ἐπὶ τοῖς γονεῦσι] Exposito, alia aliis tribuenda officia, alia parentibus, alia fratribus, &c. hoc inquam posito & firmato, adiungit hic propius, quæ quibus sint tribuenda. At igitur, singulis sua, quæque maxime conveniant & quadrent officia esse tribuenda. Neq; enim quæ parentibus, eadem liberis; neq; quæ propinquis, eadē alienis esse tribuenda. Confirmat & hominum opinionibus, ac moribus, qui sane ita gerunt in vita communi. Vocant namq; ad nuptias cognatos fere, utpote cum quibus idem sit genus & communis familia. Nuptiarum autem celebratio officium est ad genus & familiam pertinens, actio est generis. Ergo ad hanc genere propinqui tantum sunt vocandi. Quo modo & vulgo solemus propinquos tantum ad funus & exsequias vocare.

οὐκ ἔστιν ὅτι καὶ ἄλλοι.] Quod recte explicavit Victorius *libr. 23. variarum lect. cap. 1.* reprehensio Argyropylo.

δὲν οὐκ ἔστιν ὅτι ταυτὲν.] Hic de parentibus, quæ iis sint tribuenda. Docet igitur parentibus hæc duo maxime tribuenda, subsidia vitæ, & honorem seu reverentiam. De subsidiis vitæ & Cic. *lib. 1. Offic. quamobrem*, inquit, *necessaria officia profutela vita debentur iis maxime, quos antea dixi, nimirum parentibus & liberis.* Rationem adiungit Aristot. *ὅτι οὐκ ἔστιν ὅτι ταυτὲν*, cur paren-

tas

ibus præfidia vitæ sint præbenda, cur parentes sint alendi & ouendi, quia debeantur, quia parentū debitores sint liberi, t̄pote ab illis iam educati & alti. Quin etiam, inquit Arist. *ὅς αἰτίαις*, &c. hæc vitæ subsidia in magna forte annonæ caritate, parentibus potius q̄ sibi ipsis sunt tribuenda: multo est præclarius & honestius, parentes alere quam se, ut à quibus iam mū beneficium acceperimus, vitæ nimirum, & lucis huius vsuram, qui sint autores vitæ, *ἀπὸι τῆ εἰσας*, de quo & supra *lib. 8.* Qui profecto locus est admirabilis, sibi potius derabenda vitæ subsidia quam parentibus. Ex quo confirmatur & ea, quæ supra *lib. 8. cap. 11. in fi.* exposuimus de compactione parentum, & liberorū & cōiugum. Subsidia igitur vitæ parentibus omnimodo præstanda esse, cum docet Aristotelis ratio, tum ciconiarum exemplum. Vnde prouerbiū, *ὡππὶ λαρχαῖν*, tum deniq; lex apud omnes Græcos olim iubeat. Et si apud ceteros quidem Græcos, parentes ab liberis aliubebat absq; discrimine: apud Athenienses autem eos tantū, qui liberos arte aliqua honesta curassent instituendos, ut est apud Vitruuium *lib. 6. in præfat.* Alterum quod parētibus debetur, est honos, reuerentia seu obseruantia. Nam honorem liberi parentibus non secus atq; ipsi Deo, tanquam eximiis *ἱεραγέτους*, seu benefactorib. & Deo & parētibus. Honos non lebetur, nisi eximiis, non debetur vulgaribus virtutibus, sed heroicis & diuinis. Laus vulgaribus, honor debetur eximiis, qua de re supra *lib. 1. cap. pen.* dictum, ut autem Ioui, inquit Arist. *lib. 7. Eudem cap. 11.* ita nec parentibus omnis nullo discrimine debetur honos. Primum namq; alius patri, alius debetur matri, maior patri, minor matri, utriq; uñ reuerentia & honos debetur, quomodo accipiendum, quod I. C. Paulus *in l. ult. ff. de in ius vocando.* Et si, inquit, parentū non eadem est *parentestas*, eadem tamen utrisq; debetur reuerētia, nimirū ne alterutrum ignominia afficias, qua de re ibi agebatur. Hinc si quis parentem inuitū traxerit ad iudicem, non licet; An matrem, p̄ ad reuerentiam & honorē, eadem utrisq; ratio: q̄ ad potestatem, dissimilis. Mortuo patre non adhibendus matris consensus, an liceat mihi ducere vxorem. Theologi ponunt, I. C. non item. Hoc igitur primū est discrimen. Deinde alius profecto honos parētibus, alius debetur sapienti, aut Imperatori, aut Regi [Imperatorē hoc loco appello *πατριάρχ.*] Parētibus debet tantus, quantus vero Deo, cui præclare semper cōparat paren-

parentes Aristoteles, et si patrie & principi seu magistrati plus etiam deberi quam parentibus, differit multis in locis Cicero: patria, inquit, plus meretur quam pater, quia pater verus parens. Honos igitur & parentibus debetur, sed adhibito discrimine. Debetur idem & omnibus natu grandibus, qui sit assurgendo, caput aperiendo, locum cedendo, aliis generibus quæ hic attingit Aristoteles, & latius explicat *lib. 1. Rhet.* Salustius *lib. 5. historiarum*, [quod præclarum exemplum perit] apud Nonium. Qua de causa Syllam in victoria dictatorem sibi equo descendere, surgere de sella, caput aperire soleat. Solet & hoc Pompeius iactitare, tantum sibi honores inueni exhibitum.

et si inquit dicitur.] Tria velut genera seu gradus amicorum facit, quæ tamen ad illa duo nota parium & imparium, de quibus supra *lib. 8.* reuocari possunt. Primum est de parentibus & natu maioribus aduersus liberos & iuniores, quos inter officia esse debeant, iam est expositum. Alterum genus est inter fratres & sodales, quos inter officia hæc esse debere ait, & omnia, quod prouerbio dici solet, sint communia, sit *amicus* quædam, nulla dissimulatio, admonitiones & castigationes liberæ & apertæ, neuter ut alterum vereatur aut præsentat. Quemadmodum & Plutarchus *lib. 1. problematum sympliciæ cap. penult.* In conuiuiorum accubationibus, [vel accubationibus: utrumque dicitur] inter impares vel ætate vel dignitate discrimen esse, inter socios non item luculenter explicat. Tertium genus est reliquorum propinquorum, tributum & cinium, de quibus & supra *lib. 8.* quibus quæ tribuenda sint non enucleat, sed hoc tantum, quæ cuique conueniant ac debeantur, tribuenda monet, pro propinquitate, id est, propinquiore plus quam remotiori, pro virtutis præstantia, proinde denique, hoc est, prout hoc vel illo tibi magis aut minus opus, magis aut minus ille tibi sit utilis. Sic propter vim in fructibus percipiendis, inquit Cic. magis iuues vicinū quam fratrem non vicinū. Sua igitur cuique conuenientia sunt tribuenda pro cognatione, virtute & usu. Quod et si difficile est exquisite videre, tamen inter eos qui eiusdem sunt generis aut cognationis facilius est, inter diuersos difficilior; ut inter propinquos, quia propinquiore plus tribuendum, facilius, quæ quibus tribuenda sint officia, cernas. Item inter duos sapientes, sapientiori plus tribuendum facilius cernas, quam inter

iter amicum & virum bonū, vtri plus tribuendum aut subue-
iendum. Et hoc est, quod ait τῷ μὲν ὁ μὲν ὁ μὲν, &c. Itaque et si ex-
uiscite diiudicare, quæ quibus ad amussim tribuenda sint of-
ficia, difficile est: opera tamen danda est, adhibitis prioribus
iustinctionibus, & iis quæ adhuc sæpe hac de re attulimus, id
æque quam commodissime & verissime. Theophrastus olim
ac de re enucleatius disputavit in *libris de Amicitia*, qua de
e supra initio [libri qui petierunt] huius capituli.

C A P V T I I I.

C O M M E N T A R I I.

Ἐκ τῆς ἀμοιβῆς καὶ ἀφ' ἑαυτῆς.] Explicatur hic breuiter de ami-
citiis dissoluendis, tam ex vtilitate & voluptate, quam ex vir-
ute, de quo & supra aliquoties *libro 8. cap. 4. & 13. & hoc li-
bro cap. 1.* Videatur ad hæc accommodatissimus locus apud
Ciceronem in *Lelio*. *Est etiam quasi quadam calamitas in
amicitiis dimittendis, &c.*

Ἐκ τῆς ἀμοιβῆς.] Locum hūc de dissoluendis amicitiis, quæ-
stionis modo exponit Aristoteles. Quæri, inquit, solet, ami-
citiz aduersus eos, qui non idem permaneant, dissolui de-
beant, nec ne? Nam tota vis huius loci in his verbis, perma-
nere & mutari, est posita, quæ Aristoteles dicit ἀλλοτρίως καὶ
ἀλλοτρίως. Quo modo & Cicero eo loco. *Sin autem & mo-
rum, inquit, aut studiorum commutatio, ut fieri solet, facta
erit, &c.* Hæc igitur duo diligenter sunt attendenda.

Ἐκ τῆς ἀφ' ἑαυτῆς.] Priore loco de amicis vtilitate aut volup-
tate. Nam inter hos amicitiā continuo dissolui, simul vtilitas
aut voluptas defuerint. Neque peccare eos qui ita amicitiā dis-
soluant, propterea quod non tam ipsi inter se, quam vtilitatis
potius & voluptatis fuerint amici. Quod idem & supra *lib. 8.
cap. 3. & 4. & hoc lib. cap. 1.* Commutata igitur vtilitate aut
voluptate, aut sublata; tollitur & amicitiā.

Ἐκ τῆς ἀφ' ἑαυτῆς.] Interponit hoc loco Aristotel. quid-
dam de reprehensione seu accusatione, de qua supra latius
lib. 8. cap. 4. & perit. Ait igitur, merito quem accusare posse
eum, qui, cum reuera vtilitatis aut voluptatis causa amaret,
simularet tamen amare propter virtutem aut mores. Simula-
tor hic merito accusari debet, propterea quod non præstet,
quæ alter expectat. Nam expectat viri boni officia, alter

capitulum

captat utilitatem aut voluptatem. Quod ubi accidit, ut in
pares sint amici, alter ob virtutem, alter voluptate, alter ob
utilitatem, dissidia & crimina *ἀλλ' ὅθεν* oriri consuevit, & su-
pra docuimus *lib. 8. cap. 3.* Et hoc est, quod ait, *ὅτι οὐκ ἔστι
χρὴ ἀπορρῆναι*, &c. Inre igitur dolus hic & simulatio accusatio-
rest, & quidem multo magis seu iustius, quam dolus vel in-
in re familiari admissa, propterea quod fraus eo fit, in
quo in re præstantiore est admissa. Atqui notum est, *ἀρ-
τιαν* pecunia aut re familiari longe esse præstantiorem:
igitur aliam ob rem amari, ob aliam simulari, merito ac-
cusari debet: si nihil simulari, sed aperte postulari vel pe-
se tulerit, amare se propter utilitatem, alter tamen impruden-
tia vel errore, cum existimari ob virtutem amare: hic certe
accusari non debet, quia potius se ipse accuset alter, ut nimis
credulum vel imprudentem.

ἰσὺ δ' ἀπορρῆναι ὅς.] Adhuc de amicis utilitate aut volu-
ptate; nunc de iis qui ob virtutem, de quibus breuiter in-
tuendum. vel enim permanent idem vel non. Si permanent,
non dissoluenda est amicitia: si non, id est, ex bonis sunt im-
probi, tum vel sunt excellenter improbi, id est, plane pesti-
ti & insanabiles, vel leniter & sanabiles, & aduersus illos dis-
soluetur amicitia necesse est; aduersus hos qui potius ad san-
gem sunt reducendi, non item.

ἰσὺ δ' ἀπορρῆναι.] De bonorum amicitia, ut dictum hic
queritur, quando sit dissoluenda. Quæ questio distinctione,
quam breuiter & modo attulimus, adhibita, explicatur.
Nam vel idem manent, vel non. De prioribus infra, *ὅτι ὁ
ἀλλ' ὅθεν*. De altero igitur genere, si alter fiat improbus
certe videatur (sic legendum potius, *μὴ χθρὸς ὅτι δὲ καὶ
modo* habent quædam editiones meliores. nam satis est
videri & existimari supra *cap. 2. ἢ πινὺ τῇ ἀληθείᾳ*) amiti-
tiam amplius consistere aut permanere neque posse, neque
debere, ait Aristoteles. Rationem adiungit, quod malum ac-
que sit *φιλητὸν*, amabile, neq; *φιλητὸν τὸν πονηρὸν*, id est, non
amandus sit improbus. de quibus verbis, *φιλητὸν* & *φιλητὸν*
supra *lib. 8. cap. 2.* ad quorum discrimen hoc loco alludi mi-
hi videtur ab Aristotele *Μάλιστ' αὖτε*, inquit, *non est φιλητὸν*. neq;
enim omnia sunt *φιλητὰ*, sed bona duntaxat, supra *lib. 8. cap. 2.*
non est ἔτι *φιλητὸν τὸν πονηρὸν*. Sic. n. accipiendum de homine
improbo, non de improbitate, intelligendus inquam ὁ *πονηρὸν*,
non

leuiter improbo sensum & paulatim sint dirimenda, cum per-
dito & profligato statim praecidenda.

εἰ δὲ ὁ μὲν ἀγαθός.] Hic de iis qui non mutantur, ceteros
non ex bonis fiant improbi, intercedat tamen quaedam me-
tatio, nimirum si cum duo inter se amici essent viri boni, &
ter tamen virtute crescat vsque adeo vt alterum longe su-
peret, & quasi heros aliquis euadat. De his igitur quatuor
amici permaneant. Negat Aristoteles, quia inter longē
pares amicitia consistere non possit, inter eos inquam, qui
inter magna est virtutis, morum & studiorum distantia ἀ-
ποσις ἀγαθῆς, qua de re dictum supra lib. 8. cap. 7. & hoc ei
quod ait, εἰρηται δὲ ἀπὸ τῶν, &c.

ἀλλ' εἰ μὴ ἀμοιότροι.] Quid ergo? inquit Aristoteles, A-
micitia itane dissoluetur funditus, vt nullum profus vici-
gium superesse debeat, & eo loco vetus ille amicus sit habi-
tus, quo quis extraneus aut alienus? minime; nam quon-
iam admodum plus amicis, quam alienis: ita & huic prop-
ter po-
stinae memoriam amicitiae aliquid erit tribuendum, quod-
dam in rebus interdum gratificandū, exceptis illis plane pe-
ditis & profligatis seu insigniter improbis. Qua de re etiam
elegantis locus in *Lalio Ciceronis: quomobrem*, inquit, *primum*
danda opera est [videtur Cic. ea descripsisse ex hoc loco] *in*
qua amicorum dissidia fiunt, &c. Sequens nunc caput autem
& fere Theologicum.

CAP. V. T. IV.

COMMENTARI I.

Τὴ φιλικὴ ὁ πρὸς τὴς φίλης.] Extremam hoc est ad-
icitiae naturam & vim explicandam idoneum & pertinet, q
hoc cap. exponitur, quod quidem & praeclarissimum de-
tinet namq; fontē omnis amicitiae. nam docet hoc op. Ant.
Amicitiam omnē aduersus alios, ex ea quae cuiq; secundum
est, manare, tanquam ex fonte & capite: siue vt in *idem* lo-
quitur, suam cuiusq; secundum amicitiam seu caritatem esse tanq
regulam & canonem amicitiae aduersus alios. Docet autē hoc
ex notis seu proprietatibus amicitiae vulgo tributis. Secunda
caput potest in duas partes, quarum priore de charitate viri
boni secum: posteriore de improborum charitate seu potius
inimicitia & odio differitur. De hac quaestione videatur & ca-
put 6. lib. 7. *Endem*. Eodē pertinet & disputatio Theologorum
schola-

cholasticorum, qua dicitur charitas initium capere à seipso. Sic. in *Latib* hanc sententiam improbare videtur, ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos, seu, ut quemadmodū in se quisque, sic in amicū sit animatus. Quā sententiam ille refellens, *quam per multa animi*, inquit, *qua nostra causa nunq̃ faceremus, facimus causa amicorū, pretari ab indigno, supplicare, tum acerbissime in aliquem inuahi.* Verū Cic. recte intelligatur, ab Arist. non dissentit. Nam & in *eor. lib.* Cic. hoc ipso argumento, quo hic Aristor. utens, docet, amicos propter se, non propter utilitates spectandos esse, nec ipsi, inquit, sibi exemplo sunt, hęc vis amicitie qualis & quantitas: *ipse enim quisq̃, se diligit*, &c. Itaque non negat Cic. quin charitas erga se ipsum, norma sit eius, quę est aduersus aliū, sed hoc tantum vult, Amico sæpe plus tribuendum esse quam sibi, quod idem & Arist. infra præclare docet *cap. 8.* nimirum, in rebus utilibus & incundis, in honestis non item. In honore nim diuitiis, voluptatibus semper plus tribuendū esse. Quod id honestatem maxime quis studere debet, ut vir bonus euolat. *φιλαυτία*, qua cupimus nobis plus ex virtute quam amico, est laudabilis. *φιλαυτία* qua fortunę bona plura nobis quam amico attribuenda censemus, est improbanda. Apud Theologos grauis quæstio: An æquum & Christiano homine dignum, aliquem in ius trahere. Medium tenentes, inquirunt, pro aliis licere, pro nobis non item. Anabaptistę negant, nostri affirmant.

πρῶτον δὲ φίλον.] Aristoteles *lib. 2. Rhetoricarū* varias affert Amici & Amicitie notas: hic tres fere afferre videtur. Prima nota est, qua amicus cognoscatur, velle & facere, quę vel sint vel videantur bona, non sua, sed amici causa. Altera est, velle amicū viuere & incolumem esse non sua sed amici causa. Tertia, vna versari & viuere, iisdem rebus delectari, seu idem velle & nolle, angere denique & gaudere rebus amici. De prima dictum supra *lib. 8. cap. 2.* Altera, qua amicus amicū saluum & incolumem esse cupit, item verissima est. Neque enim solum bene esse amico, quod primę est notę, sed esse quoque & viuere cupimus, quod in matribus aduersus liberos, & patribus quoque, ut est in *Eudem.* etsi in matribus euidentius, quarum ardentior est amor: & iis in amicis, quos inter frigusculum [sic Iuriconsulti vocant] seu offensiuuncula quædam suborta sit, quos eleganter Aristoteles hic vocat

οὐκ ἐμὴν παρὰ τὸν κέρδιον, cerni ait; Quid ita? Nam parentes, inquit Aristoteles in *Eudem.* liberos quidem vivere & incolumes esse volunt, etiam improbus & infantes, ut supra dictum *lib. 1. cap. 8.* Cum ipsi tamen cum aliis vivant, non cum liberis. Amici quoque inter quos similitas quædam seu offensio est, etiam conuictum fugiunt, tamen amicum saluum nimis esse cupiunt. Tertiæ notæ una quidem est summum mirum consensio & concors animus, sed hic tribus potissimum in rebus cernitur, nimirum, in conuictu, *οὐκ ἐμὴν παρὰ τὸν κέρδιον*, vocat etiam Aristoteles *lib. 2. Rhet.* Præterea eadem velint & nolint; postremo, si amici rebus læteatur prosperis, angantur aduersis. De conuictu dictum supra, & infra dicetur, quam notam & in *Rhet.* ut & primam, prætermittam secunda, commemorat. De una voluntate elegantè Tertius *Idem velle & idem nolle, ea demum firma est amicitia.* de quo & in *Rhet.* Cuius nouæ particulæ causa amicitia a Grecis ei solet *μία ψυχή* [vnus animus] de quo infra *cap. 8.* & æqualitas, de quo supra *lib. 8. cap. 5.* Studiorum namque & voluntatum coniunctio, amicitiæ nota est verissima. Tertium amoris mutui & concordie signum diximus esse gaudere amici rebus secundis, dolere aduersis, quod idem & in *Rhet.* Exemplo sint Pylades & Orestes, Damon & Phinideas (sic legendum apud Ciceronem *lib. 9. Offic.* & Valerium Maximum, utribus libris veterib. omnibus) & Dauid ac Ionathan, quæ exëpla & superiori secundæ notæ accommodari debent. Lætan igitur & dolere rebus amici ipsius causa, vera est amici nota. Quo modo matres liberorum rebus & casibus, aues quoque nonnullæ, ut turtures, inter se lætantur & dolent, inquit Arist. in *Eudem.* *lib. 7. cap. ult.* non quo modo serui interdum dolent, & æque ferunt, stomachantem dominum, non huius, sed suæ causæ. De hac nota & Cic. in *Lalio.* *Quamobrem angor ipse, qui pro amico sape capendus est.* Et alibi in eodem libello: *Quid dulcius quam habere, quo cum omnia audeas sic loqui ut iocundus esset tantus fructus in prosperis rebus, &c.* Ex his iam perspicuum est, has esse veras amici notas & proprietates.

οὐδὲ γὰρ τὸν δὲ τῶν καλῶν.] Expōsitæ modo amici notas, hoc loco tamen ad rem accommodat, hoc est, eas in viro bono reperiri, in improbo non item. In improbis inquam eatenus tamen inesse videri, quatenus ipsi se bonos quoque esse existiment & fingant. Nam in reliquis, an hæ notæ reperiantur, spe-

ut, spectari debet vir bonus tanquam norma & mensura. Cum enim omnibus in rebus, suo quæque in genere, quæ est optima, cæterarum est velut canon & norma, tum in quæstionibus de moribus, virtus & vir bonus aliis tanquam norma & mensura est proposita. Quod inquit supra dictum & quidem copiose *lib. 3. cap. 4.* De viro bono igitur priore loco, non seruat tamen ordine priore, notas eas illi inesse docet, & primum quidem virum bonum idem velle & idem nolle, id est, sibi ipsum semper consentire. Nam quod ex *lib. 7.* perspicuum est, in viro bono cupiditates rationi semper obtemperant. [ex Aristotelis sententia repugnante Paulo.] Contra fit in improbis, de quibus infra. Eadem & idem expetit quæ hodie & cras, & semper illi sunt bona & mala, iucunda & molesta [non agit quemadmodum improbi, quibus quod male iucundum, vesperi molestum est.] Eadem igitur expetit toto animo κατὰ πᾶσαν ψυχῇ, id est, quod ratio, idem reliquæ animi partes expetunt. Contra fit in improbis, & perspicue in impotentibus. Et hæc quidem duo de voluntate & appetitione ad tertiam notam pertinent.

καὶ βέλτερον δὲ ἑαυτοῦ.] Hic de secunda nota, virum bonum sibi ea quæ sunt bona, & velle & facere. Rationem adiungit hanc, quia boni est bona velle & facere, & quidem sua causa. Nam quisque sibi beneesse cupit, etiam vir bonus. Testentius in *Andria*, verum est verbum illud, quod dici solet, *Omnes sibi melius esse malle quam alteri.* Sed de hac ratione videatur Erasmus in Prouerbio: *Genu sua propius, & Tunica pallio propior.* [vulgo liber Erasmi *Adag.* non est notus, quoad usum: Vsus est ignotus.] Vult igitur & facit improbus, vult ille quidem, sed non facit, de quo infra, *video meliora, proboque, &c.*

τὴν δὲ ἀγαθήν.] Quod modo dictum sua causa sibi bonum velle virum bonum, quid illud sua causa sit, hic explicat, nimirum mentis suæ causa. Huic inquam & esse & bene esse cupit vir bonus. In hac perficienda & expolienda elaborat, tam agendo quam contemplando. Quid ita? nam in mente vis omnis fere & natura hominis est posita. Homo non tam corpore quam animo & mente æstimari debet. Magnam quidem partem Aristotelis sententia: prorsus, Platonis in *Alciade.* ubi docet pulcherrime hominem mentem & animum, sed corpus tanquam vestem hominis. dissentit

Aristoteles; subtile disputat Plato hominis totam naturam consistere in mente.

ἡ ζῷον ἔβληται.] Hæc secunda est nota de salute & incolumitate. Docet igitur virum bonum se quoque cupere de incolumem, & maxime ea parte, qua sapit & intelligit, mentem inquam vult maxime esse saluam & incolumem, ac adeo florentem & perfectam. Rationem adiungit, ὅτι ἡ ψυχή, quia esse seu superesse, incolumem esse, sit bonum quiddam, maxime viro bono: quod infra explicabimus cap. 9. Hæc τὸ εἶναι, vivere, quaeritur infra, an vita sit bonum quiddam Aristot. dissoluit. Si de vita terrestri hæc intelligit Aristoteles, nego. si de celesti, vera. Formula:

Quisq; sibi qua sunt bona, vult & expetit.

τὸ εἶναι autem viro bono est bonum,

Ergo non mirum est, si se incolumem esse velit.

Ceterū de hoc ipso, quam quisq; se saluum & incolumem esse cupiat, præclare Cic. lib. 5. de fin. *Exposita igitur, æquæ, terminatione rerum expetendarum.*

ἡ δὲ ἀρετὴ ἡ ἀληθινή.] Obscurior est locus, in quo explicando plurimos versus consumit Dn. Schegkiius, à quo tamen dissentio. Nam breuiter hæc mihi videtur huius loci sententia: sibi quemq; ea quæ sunt bona, velle & cupere, quod modo dictum id paulo distinctius hic explicatur, nimirū expetere quemque, quæ sibi accommodata sint bona, quæ sibi et iusq; naturæ cōueniant, & explanat hic Arist. duobus exemplis tanquam à contrario. Nam, si homo alius efficiatur, in lapidem puta aut pecudem (nā ad μισθωτήριον Pythagoræ alluisse videtur, ut et aliis in locis) cōuertatur: iam certe sibi iam a se forte factis, nō ea bona omnia cupiat, quæ omnino voluerit, etiam adhuc homini. Nam accommodata sibi quæque bona expetit: at alia homini, alia pecudi & saxi sunt bona. Aliud exemplum est in Deo: nam & hic suum habet bonum, sibiq; accommodatum, qui si mutetur, quod fieri tamen nequit: non illud prius, sed aliud sibi bonum expetit. Ita igitur Deus, quicquid tandem ille sit. Nam de Deo, qui, vel quid sit, explicare non est huius loci.

συνδράμειν τε ὁ ποιῶν.] Hoc ad tertiam notam pertinet de conuictu. Virum igitur bonum, secum agere & vivere cupit. Rationem adiungit, quia cum voluptate id ei accidit. Formula;

Vbi te

Vbi voluptas, ibi facilis est conuietum, de quo supra.

Atqui viro bono in secum agendo est voluptas.

Ergo & conuietum.

Assumptio τῷ πρὸς περὶ αὐτῶν, &c. cur inquam vita viri
oni secum agentis sit iucunda, hanc affert rationē, quod re-
te factorum (vir bonus enim recte facit) memoria non pos-
t non esse iucunda, ut & spes præmiorum, ob eadem recte
acta futurorum consequentium. Eadem autem voluptas in
sapiente est maior, propter contemplationem, ex qua liqui-
dissimæ voluptates manare solent, qua de re infra lib. 10. Cum
igitur omnis viri boni vita etiam secum acta est iucunda, tum
sapientis est iucundissima. Quare mirum non est, si vir bo-
us & sapiens conuietum amet in se ipso etiam, & secum a-
gere gaudeat: Quo pertinet Scipionis dictum: *Nunquam se-
rius esse otiosum, quam cum esset otiosus.* id est, à Reipublicæ
aribus vacuus, & secum meditans. Hinc ille Philosophus à
uo quærebatur, quid ageret solus? Respondit, non sum so-
lus, habeo quo cum conteram tempus, mentem meam, in-
uit. In viro bono reperitur conuietum secum, meditari ea
vix egerit, & quæ præmia debeat expectare,

συμμετέχει καὶ συνήδεται.] Et hoc ad tertiam notam, cū-
is tres partes esse diximus pertinet, virum bonum & angī,
gaudere rebus suis, & seipso, aduersis quidem angī, pro-
peris gaudere. Rationem adiungit, quia eadem illi semper
ut tristitia & aduersa, eadem læta & prospera, non idem nunc
etiam, nunc triste. Non eadem igitur re, nunc dolet, nunc
audet, quod facit improbus, quem suorum sæpe factorum
cœnit; probum non item. Nam ut eleganter Aristoteles:
vir bonus est, inquit, ἀμεταμέλητος, nunquam sui suorum-
ue factorum ipsum pœnitet, constans est & stabilis, in do-
endo & gaudento. Sic gaudet frui malis rebus, postquam
notus, pœnitet improbum. Ergo eadem re & dolet, & gau-
let improbus. Rebus rectis & iustis gaudet probus, rebus
improbis dolet: Improbus nihil habet constantiæ.

τῷ δὲ ὡς αὐτὸν.] Concludit disputationem de viro bo-
no, verbis satis obscuris, quorum tamen hæc mihi videtur
sententia. Viro namque bono, quia priores notæ insunt ad-
uersus se ipsum seu secum, & aduersus amicum quoque, (quæ
amque aduersus se, eadem & aduersus amicum, utpote alte-
rum ipsum gerere & habere quisque debet: quia igitur ea, in

viro bono tam aduersus se, quam in amicum reperitur, huius
 perspicuum sit, & efficitur, ut amicitia quoque eorum trium a-
 quo, aut omnibus potius definiri debeat, & amici, quibus
 inter se communia erunt, sint dicendi. Summa est, & ami-
 tiam & amicum his tribus notis definiendum esse, & po-
 de virum quoque bonum, in quo ex tres notæ reperiuntur,
 secum quoque amicitiam quandam esse, sibi esse amicum le-
 rum quæri potest, an etiam vlla homini secum amicitia
 possit. Nam ut supra lib. 5. cap. ult. de iniuria disputatum est.
 An sibi quis iniuriam facere possit: ita & de Amicitia quæ-
 ritur. Er, ut de iniuria, ita & de Amicitia dicendum videtur,
 nullam sibi secum esse, quia, ut iniuriam facere & accipere
 duobus disjunctis, ita & amare & amari in duobus quoque
 distinctis esse videtur, inquit Aristoteles in *Eudem. lib. 7. cap. 6.*
 Hanc questionem Aristor. hoc loco reiecit ille quidem tu-
 quam alio loco explicandam, (nam certe de ea infra par-
 laus cap. 8.) breuiter tamen & eam hoc loco explicat. Na-
 præter ea, quæ hætenus attulit de notis illis tribus, adducit
 & duo alia argumenta, quibus doceat, Amicitiam hanc
 quoque esse secum. Prius est, ex prioribus repetitum, quia ex
 illæ priores, vel duæ, inquit, vel plures, oēs inquam, quæ
 iam docuimus, in viro bono aduersus se reperiuntur. Formis

*Vbi hæc nota, ibi amicitia. In probo aduersus se nota.
 nota. Ergo & amicitia.*

Sic enim hæc verba, ὅτι ἐν δύο ἢ πλείοσι, sunt accipienda, sicut
 putauit scholiastes Græcus, & Lambinus de corpore & ani-
 ma, & huius facultatibus variis, quasi homini secum amicitia
 ipsa sit eatenus, quatenus ipse homo sit duo vel plura, id est
 corpus & anima, ratio & cupiditas. Nam hos refellit verbum
 εἰρημονεύειν. De anima namque & corpore nihil supra est dictum
 nihil εἰρημονεύειν, quo verbo & mox utitur, φαίνεται ὅτι τὰ εἰρημονεύειν
 nimirum notæ illæ priores. Itaque loci huius hæc est senten-
 tia: In homine secum esse amicitiam eatenus, quatenus is
 duo sunt vel plura ex prædictis, quasi diceret Aristoteles, et
 admittamus, homini secum proprie non esse amicitiam, huius
 etenim tamen eam admittere possumus, quatenus notæ ami-
 citiæ in viro bono reperiuntur. Quæ explanatio confirmatur
 perspicue in *Eudem. vbi* homini aduersus se, ea quidem ratio-
 ne, qua amare & amari est in duobus disjunctis, negat esse a-
 micitiam; sed ratione notarum seu modorum, ut ibi loquitur

ῥῶτον, quibus definitur amicitia, ait esse. Verbum igitur ἴνα pro
 ἵνα, ut verbum ἵνα pro ὅτι, quo modo saepe vitur
 & loquitur Aristoteles. Alterum argumentum ex quotidiano
 sermone & vita communi, quia summa amicitia comparari
 soleat ei quæ cuique est secum. sic enim vulgo loquimur, tam
 e amo, quam me ipsum. Quæ phrasys certe non esset vitata,
 i nulla sibi secum amor & amicitia esset, [ut in sacris literis,
 Ama proximum, sicut te ipsum.] His igitur duabus potissi-
 mum rationibus docet Aristoteles amicitiam quoque homini
 secum esse: idque ὡς περὶ τοῦ leuiter, & tanquam prateriens
 obiter dicunt vulgo] quod idem & infra attingit cap. 8. ubi
 hoc tamen potius agit, ut doceat, quem se ipsum amare, hoc
 argumento, quia sibi secum sit amicitia, quod hic docetur, & in
 Magn. lib. 2. c. 2. ubi tamen una tantum, prior nimirum ratio, affer-
 ur, & refellitur argumentum, quo videatur nulla homini se-
 cum esse amicitia, quia ea non sit, nisi in disunctis, de quo & nos
 modo. Neque enim plane requiri, ut sit disunctio, quin potius ami-
 citia maxime cerni summa coniunctione seu copulatione, ubi
 nimirum ex duob. tanquam unus copulatus existat animus, quod con-
 firmat & eo loco & in fr. c. 8. proverbiis, quibus dicitur, Ami-
 citia, æqualitas, & unus animus, μία ψυχή. Est igitur & Ami-
 citia homini secum, nimirum in quo partes animi inter se con-
 entiant, πάθη seu cupiditates cum ratione: non quidem pro-
 pria omnia, sed κατ' αὐτολόγιαν, inquit in Eudem. Nam vere
 propriæ & vulgi sermonibus vitata amicitia, non est nisi in-
 ter disunctos. Est tamen hæc κατ' αὐτολόγιαν amicitia, quia si-
 ni his est ei, quæ ex virtute: & propterea hæc quæ cuique se-
 cum amicitia, non est, nisi in viro bono, inquit in Eudem. &
 hoc loco explicatur. Confungo hic explanationem omnium
 Ethicor. Aristotelis, quod difficillimum: nam valde sparsa sunt.

φαίνεται ὅτι καὶ ἀρετῆς.] Adhuc de viro bono: hic de improbis
 & nequam, de quibus hic initio ita distinguit, ut si leuiter sint
 improbi, & in his amicitia, sibi secum esse videri, & inesse tres eas
 amicitia notas, non qua parte sint nequæ, sed qua parte boni
 sibi videantur, & sibi placeant, quod supra explicatum initio huius
 cap. τοῖς ὅτι λαιπῶς, &c. Sin autem plane sint improbi & vitiosi, iam
 in his nullas plane eas notas reperiri. Nam tamen si et in leuiter
 vitiosis ex vere non insint, specie tamen tenus inesse videtur. Est igitur
 aculenta hæc Arist. disputatio, qua docet improbos neque sibi
 ipsos, nec alii cum quibus esse amicos, & proinde horum vitam esse

miseriam, utpote omni amicitia & benevolentia orbati seu expertem, & proinde deniq; vitia, quæ huius miseriam vitæ sunt causa, summo studio esse fugienda.

Ἀλλὰ φέρονται ὁδῶν τῶν.] Docet improbos eadem neq; velle neq; nolle: alia cupere, alia velle, id est, alio ipsos trahit cupiditate, alio recta voluntate seu ratione. Exemplo sunt impotentes seu ἀσθενεῖς, de quibus supra lib. 7. Hi namq; potius, quæ etiam bona videantur, persequuntur nihilominus iniusta, quantumvis perniciofa. Cuius varie in improbis voluntatis seu expeditionis ratio est in his verbis, Ἀλλὰ φέρονται ὁδῶν τῶν, nam secum, inquit, ipsi dissentiant & pugnant. Vini boni, supra inquit, ὁμοθυμαδὸν. Non est igitur in improbo voluntas eadem, & constans, de qua in tertia nota.

οἱ δὲ αὖ Ἀλλὰ δειλῶν.] Attingitur hic prima nota. Nam improbos esse qui videant quidem quæ sibi sint optima, & velint, sed non faciant tamen, vel propter metum, vel propter ineptiam & ignaviam, & summam negligentiam, ut quæ eurent bona. Hinc sunt quidam, qui cupiunt aliis bona, sed non moventur pedem pro eo, verus nunquam impedit, quod minus id, quod videt prodesse amico, præstet.

οἱ δὲ πολλὰ καὶ δεινὰ.] Hic de secunda nota; Ait igitur, improbos eos maxime, qui gravia scelera & facinora admiserint, suam ipsos vitam odisse, atq; adeo sæpe sibi manus afferre, recordatione summorum scelerum quæ vita ipsis fiat grævis & molesta. Et hic legendum, μισοῦσι cum Argyropylo & Victorio, qui ait, & in quibusdam libris manuscriptis, id reperiri, non μισοῦνται. Neq; enim hoc vult Arist. Sceleratos ab aliis odio haberi, sed ipsos sese odisse, & vitam suam propter scelera Ἀλλὰ τὴν μὲν καὶ ἡμῶν, Articulus autem καὶ transponendus est ante verbum φάσκει, oderunt nimirum & fugiunt.

Ζητοῦσι πρὸς τοὺς κακοῦς.] Hic de convictu, de quo tertia nota. Improbos igitur ita se gerere in hac nota docet Aristoteles, ut quærant illi quidem convictum, non tamen secum, sed cum aliis. Quærant inquam alios, quibus cum versentur, soli & secum esse nunquam velint. Rationem adiungit, cur aliorum consuetudinem quærant, quia hac consequantur oblivionem suorum scelerum; dum sunt cum aliis, non mordet illos memoria scelerum & facinorum: at cum sunt secum, premit illos conscientia scelerum & mordet, quod quia molestissimum, ea se fugiunt. Formula;

Vbi molestia, ibi nullus consistens.

At improbo secum ōm [id est, existenti, vulgo qui secum est & solus est] summa est molestia ob conscientiam & memoriam scelerum.

Ergo secum esse non vult.

Assumptio est perspicua, & multis præclaris sententiis de conscientia scelerum confirmata. Plautus in *Mosell.* Nihil est mirius, quam animus hominis sibi male conscius. Esaias, Pax, inquit, nulla est impiis, feruent tanquam mare. Et pulcherrime Cic. in orat. pro S. Roscio Amer. (quod idem repetit in *Pisoniana*.) Nolite, inquit, putare; quemadmodum in fabulis sapienter videtur, eos qui aliquid impie sceleratq; commiserint, agitari & perterriti furiarum tadit ardentibus: sua quæq; fræno, & suis terror maxime venas: suum quæq; scelus agitat, ambigiatq; afficit: sua mala cogitationes conscientiaq; animi terrent, hæ sunt impium ssidua, domesticq; furia, quæ dies noctesq; poenat à sceleratis expetunt. Exemplum huius vexationis extat apud Euripidem in *Oreste Furioso*. Videatur de hac eadem re pulcher Dialogus Erasmi in colloquiis extremis, & Plutarchi liber aureus de animi tranquillitate.

ἡ δὲ δι' οὐρανίου.] Docet improbos suis rebus neque angere neque lætari, quod ad tertiam notam pertinet. Rationem adducit, quod horum animus inter se discordet, seditionibusque agitur: eius inquam partes, ut & Cicero loquitur libro primo de fin. inter se dissentiant & discordent, quarum partium, alia quidem, puta libido seu cupiditas, ἡ ἡδονή, propter nequitiam, seu, quia flagitiosa & improbitatis cupida, ingitur & dolet, si se expetita & iucunda potiri nequeat, et si turpi & flagitiosa: altera lætetur, nimirum ratio, atque ita animum huc illuc in varias inquam partes distrahunt & diuellunt improbi. Quare cum non eadem his sint iucunda & molesta, sed alia aliæ animi parte, mirum non est, si constanter vel lætari, vel dolere nequeant. Nam, nunc dolent, eodem tempore dolent & lætantur, improbus plane non potest dolere, sed aliqua sui parte lætetur, & quas ob res debeat lætari, aliqua sui parte dolet. Sic in homine luxurioso & Veneri dedito, si non potest poni adamata muliere, dolet. Hanc animi pugnam & dissidia improborum Plato in *Phædone* vocat ἀσπονδία, ut concordiam ἀσπονδία. Hinc Philosophi in viro bono aiunt esse harmoniam animi partium, concentum,

& consensum: In improbo esse animi partium dissensionem Theologi tam in viro bono, quam in improbo esse dissidium Paulus conqueritur de hac pugna, hoc negant Philosophi, qui putant, in quocumque homine est virtus, ibi esse tranquillitatem, sed tales quidem olim erimus. Philosophi hoc non intellexerunt. De his supra lib. 2.

αὐτὸ μὴ εἶναι π.] Quod modo dictum vnum eundem simul dolere & lætari pro diversis animi partibus, id, quæprehendi poterat hac ratione, quod contraria in eundem concurrant. [Non enim fieri potest, ut simul quis doleat & lætetur] eodem tempore ea re huic reprehensioni tacite hic occurrit. At igitur, ut hoc fieri nequeat, ut admittamus, fieri non posse, ut unus idemque eodem momento lætetur & doleat (quod tamen ipsum admittendum quoque est propter diversas animi partes) tamen hoc saltem fatendum est improbos gaudere illos quidem alio tempore, alio, sed mox subsequente lætari aut contra, verbi gratia, viz improbus gaudet, postquā potius re aliqua turpi, postea dolet, statim subsequitur dolor, proinde non potest recte dolere constare. Ut igitur non simul doleat & lætetur improbus, tamen modo lætatur, quia repositus, mox ad se rediens, dolet. Ad iungitionem pulcherrimam, quia improbi omnes μετανοοῦσιν [vulgo vocamus poenitentiam] sunt pleni. Vnum bonum iuarum actionum & rerum nunquam, improbum omnium & semper, poenitet, virgente scelerum conscientia. Qui de re dictum & supra lib. 7 in fin.

αὐτὸ φανερόν] Conclusio disputationis de improbo. Ex his igitur perspicuum est, inquit, improbos, quia nihil in eis habeant amore dignum, id est, nulla in iis amicis nota reperitur quod iam docuimus, sibi socium nō esse amicos, quæ potius inimicissimos [improbus nemini magis inimicus quæ sibi] quod præclare Cicero de Cesare Tyranno, & Republica opprimente lib. 10. epist. ad Atticum: *corruptus iste necesse est* [in epistolis ad Atticum est gravissima Reipub. tractatio] aut per adversarios aut ipse per se, qui quidem sibi est adversarius vni acerrimus. Et Epistola 5. de eodem Cesare: *Ordinum autem re. Et animadvertit significatum theatro: duas legiones, etiam has, quas in Italia assumpsit, alienissimas esse viros, sed tamen non inimicus quam sibi ipse, quasi dicat, semper cogitat de scelere, quod contraxit de opprimenda Repub.*

εἰ δὴ τὸ ἅπλως.] Elegante epilogo concludit priorem disputationem, adhortando nimirum ad virtutem & deterrendo à vitiis [apud Aristotelem sunt páρνεσες, sed non quales apud Cicero. apud Aristotelem semper adiunctæ ἀνδείξεις & rationes: hoc est, disciplinabiles.] Nam prioris disputationis argumento docet, vitia ἀγπλάμεινως, id est, acerrimo cursu (supr. de hoc *lib. 4. cap. 3.* de magnitudine animi) esse fugienda: Virtutem autem summo studio esse colendam. Rationem hanc offert, quia vitium sit causa inimicitiae tam aduersus se, quam alios: Virtus amicitiae, quorum hoc iucundissimum, illud miserimum & molestissimum. Qua de re supra *libro 8. cap. 1 & Cic. in Lelio*, & infra *cap. 9.* ubi quaeritur, an possit vita humana consistere, an is possit vivere, qui nec sibi, nec aliis sit amicus. Hoc eodem argumento in eadem te vitur & Cicero [cū Cicero vult homines adhortari ad amicitiam, proponit eis virtutem] in *Lelio*. *Virtutum*, inquit, *amicitia adiutrix à natura data est, non vitiorum comes, hac est, inquam societas, in qua omnia insunt, qua putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atque iucunditas, ut & cum hac assint, vacua vita sit, & sine his esse non possit. Quod cum optimum maximumque sit, si id volumus assequi, virtuti opera danda est, sine qua nec amicitiam, neque ullam rem expetendam consequi possumus.*

C A P V T V.

C O M M E N T A R I I.

Ἡ δὲ Ὀνομα, φιλική μὲν.] Constituimus initio alteram hie libri huius partem, nisi quis velit & prius caput eo pertinere, quod rectius & verius videtur. Nam quæ primis tribus capitulis explicantur, pertinent ad disputationem de querelis & interitu amicitiae, institutam iam *lib. 8.* His autem tribus explicantur, ea quæ cum amicitia affinitatem summam habeant. Nam primo, hoc est, capite priore explicatur amicitia, quæ cuique secum, non illa vere quidem & proprie amicitia, sed τῇ συγγενείᾳ seu propinquorum amicitiae tamen similis. Reliquis his duobus capitulis item explicantur affectiones quædam amicitiae persimiles, beniuolentia & concordia. Et hoc quidem capite de beniuolentia: priore quidem parte quid sit, & quid non: altera, inter quos reperiasur; Videatur & *c. 12.*

lib. 2.

lib. 2. Magn. & in Eudem. lib. 7. cap. 7. De beneuolentia & C.
interdum in Lælio.

ἢ διὰ ἀμοιβῆς.] Duabus rationibus (quas & supra exposui *cap. 2. lib. 8.*) docet, beneuolentiam non esse amicitiam, quia beneuolentia sit etiam aduersus ignotos, amicitia non item, tam, quia illa etiam occulta, hæc non nisi perspicua possit, ut eo loco latius.

ἢ καὶ ἀπὸ φιλησίν ἐστιν.] Hic item duabus rationibus docet, beneuolentiam non esse amorem seu φιλησίν, de quo verbis supra *libro 8. cap. 2. & 3.* cum, quia in amore seu in amando diligendo est contentio ἀμύθησις & desiderium, id est, qui alterum diligit, eius & desiderio tenetur, hoc est, & cum presente esse gaudet, & absentem desiderat, & pro eodem contendit, id est, molestiam & periculum adire non recusat. In amore igitur hæc insunt, in beneuolentia non item: Nam beneuolus, vult ille quidem alteri bene, sed vult & cupit tantum, facere autem & periculum adire non curat, ut nec cuius, cui beneuolus est, præsentiam aut consuetudinem, quod amoris & amicitiae est proprium: Tum (altera ratio) quia amor est cum tempore & consuetudine. Consuetudo, inquit Lucretius, *lib. 4. in fine* concinnat amorem. At beneuolentia etiam subito existit, quod videre licet in ludis, ubi aduersus pugilem, aut histrionem egregium statim existit beneuolentia, & studium aliquod seu fauor. Nam histriones aut pugiles (quod genus hominum Græci vocant communi nomine ἀγωνιστῆς) eleganter quidem & dextre agentes aut pugnares, laudamus illos quidem, & iisdem fauimus: adiungere tamen eos non ita volumus. Beneuolorum igitur leue est studium, diligentium vero ardentius & efficacius.

ἵστανται δὲ ἀρχὴν φιλίας.] Gladiatores tempore Aristotelis non erant in vñ. Ludus gladiatorius Romanis notus, ἐμπροσθεν vertit quidem vir magni nominis, ut sibi videtur *lib. 10.* 50. annos post Aristotelem in Græcia visi gladiatores, testatur Linió. Exposito de beneuolentia, quid non sit, nunc quid sit. At igitur, eam esse principium amicitiae, quod explicat similitudine amoris venerei. Nam quemadmodum huius principium est voluptas, quæ ex oculis seu aspectu capitur, æque adeo ipsi oculi, ut supra *libro octauo, capite quarto*, & infra *capite ultimo*. Neque enim facile amat, qui non ante visa muliere delectetur, qui quidem etiam si delectetur, non continet

innō tamen amat, sed is demum, qui neque absentis desiderium ferre potest, & præsens consuetudine semper delectatur: ita etiam, ut amici qui sint, ante beniuoli sint, necesse est. Neque tamen hoc satis, ut sint beniuoli, ut alter alteri bene velit, sed hoc amplius, facere quoque & præstare, quæ bona vel sint, vel videantur, debent. Amicus namque & vult & facit bona: beniuolus vult tantum, nihil facit. Quare eleganter Aristoteles monet, beniuolentiam dici posse ignauam amicitiam & inertem. Quemadmodum & Philosophi de Fato differentes, ignauam rationem ἀργὴν λόγον vocant, teste Cicerone in *Libello de Fato*. Sic igitur hic legendum ἀργὴν non ἀρχὴν, ut perperam Græcus Scholiastes & Argyropylus. Est quidem beniuolentia & ipsa principium amicitiae, quod iam dictum, sed est & ignaua quædam amicitia. Sic & Cic. in *Latio* beniuolentiam vocat fontem amicitiae, hoc est, ἀρχὴν seu principium, quæ temporis progressu & conuietui confirmata, tandem fiat amicitia vera, inquit Aristoteles.

ἢ τὴν ἀπὸ τοῦ χρησίου.] Altera huius capituli parte, beniuolentiam pertinere ad amicos virtute, non ad eos, qui vel utilitate, vel ex voluptate. De utilitate hæc adfertur hic ratio, quia vel beneficio iam accepto, vel spe accipiendi beniuolentia utilitatis nascitur, beniuolus alteri quis esse solet, quorum ille non tam ex animo, quam gratitudinis ergo, & quia iustum existimet, à quo beneficium acceperit, ei, si non re saltem voluntate & beniuolentia respondere: hic vero alteri secundas res optans, spe fore, ut inde ad se quidquam redeat, perspicue videtur beniuolus esse, & bene cupere non tam illi, quam sibi. Prædium, inquit Martialis, seu fundum amat, non amicum, ut omnes ex utilitate amici, non tam amicum, quam utilitatem amant. Siue igitur spe, siue beneficio, vera non est beniuolentia, non ex animo, non cum adiunctione animi, quibus tribus rebus, spe, beneficio, & veritate animi, ad beniuolentiam homines duci, inquit præclare Cicero in *Libello de potestate consulatus*, & hoc loco significatur ab Aristotele. Nam vera est beniuolentia, quæ cum adiunctione animi, reliquæ duæ sunt adumbratæ, ad quas & ea, quæ ob voluptatem, referri potest, de qua hoc quidem loco ab Aristotele prætermittitur ratio, cur, inquam, beniuolentia vera inter amicos voluptate non existat. Quod eadem sit cum priore, eadem voluptate, quæ utilitate amicorum sit ratio, quod no-

tum

tum ex *lib. 8.* Adfertur tamen alia ratio in *Eudem.* & in *Mag.* hæc, quia inquit Aristoteles.

Si inter voluptate amicos est benivolentia. Ergo eadem erit nobis aduersus inanimam.

At hoc falsum, ut nec amicitia supra lib. 8. cap. 2.

Ergo & illud.

Nam, quæ ratio est connexi, inanima, ut tabulas pictas, gna, delicias cibi & potus, voluptatis fere causa tantum sequimur. Itaque vera benivolentia ob virtutem, quam multis etiam hostibus, inquit Cicero in *Lelio*, visam, ad animam existit: & proinde eadem, nisi inter virtute amicos, esse non quit, &c.

C A P V T VI.

COMMENTARI I.

Φιλίᾳ δὲ καὶ ἡ ὁμόνοια,] Altera, quæ cum amicitia similitudinem habeat, affectio hic explicatur, ea est concordia, Græce, ὁμόνοια. Sic namque Cicero *lib. 8. epistolarum ad Atticum*, & *lib. 9.* Demetrii Magnetis librum *περὶ ὁμόνοιας*, de concordia vertit. De huius cum amicitia similitudine & supra nonnihil dictum *libro octauo, capite primo.* De eadem & Plato *Alcibiade priore* & *Clitiphone* aduersus quem hic quædam differuntur, de quibus mox. De eadem & in *Mag.* & in *Eudem.* ubi de benivolentia.

Φιλίᾳ δὲ καὶ ἡ.] Quod hic initio ait, concordiam ad amicitiam quoque pertinere (nam est concordia quædam politica amicitia infra) eo tanquam argumento continuo utitur docendum, concordiam non esse, quam Græci vocant *φιλίαν*. Græcorum hæc vocabula, ὁμολογία, ὁμοδοξία, ἡρμοσυνή & ὁμόνοια, valde sunt affinia, & ut latina, concordia, consensus seu consensio & conspiratio [conspiratio hic in bonam partem] existimat Plato iis locis, concordiam esse consensionem in arte aliqua seu scientia, ὁμοδοξία Græci vocant, Latini assensum. Hoc reprehendit Aristoteles duabus rationibus. Prior est, quia eadem sentire in arte possint etiam, qui inter se non norint. Sæpe qui Romæ hoc vel illud, in hac vel illa arte sentiat, reperit alium forte Athenis idem sentientem, quem ne natum quidem scierit [proverb. vulgi] ὁμοδοξία est

inter

inter ignotos, ὁμόνοια non item. De ὁμοθυμία certum & iam
 iustum de ὁμόνοια seu concordia, ratio est, quia est φιλικόν,
 uia cum amicitia, quæ nulla est inter ignotos, supra capite-
 riora, & alibi libro octavo, commune quid habet. Altera ra-
 o ex vulgi sermone & usu penta, quia vulgo eos, qui de re-
 bus, puta cælestibus aut physicis, opinione inter se consen-
 suant, non vocent concordēs, sed ciuitates potius, quæ de
 communi utilitate seu bono idem sentiunt, seu ὁμοθυμουῖαι.
 ita recte quidem vulgus. Nam de rebus sub intelligentiam
 adentibus, πρὸ τῶν νοητῶν, ut quæ ad artes pertinent, idem
 sentire non est φιλικόν. Quid ita? quia φιλία cernitur πρὸς
 ἑαυτὴν, quæ dominatur ἐν τοῖς πρακτοῖς, in rebus agendis, non
 in rebus intelligendis νοητοῖς, in quibus non πρὸς ἑαυτὴν, sed
 iens & ratio dominatur. Itaque inter Peripateticos aut
 stoicos eadem principia sectantes, est quidem ὁμοθυμία, non
 tamen ὁμόνοια, est assensus & consensio quædam, non tamen
 concordia. De vera & vtitata huius verbi notione agimus.
 Jam improprie & translate, etiam ad ὁμοθυμίαν, seu in arti-
 bus consentientes accommodari solet, tam Græcum, quam
 latinum vocabulum.

πρὸς τὰ πρακτὰ δὲ.] Diligenter & enucleate exponit Ari-
 stoteles, quibus in rebus concordia versetur, & primum qui-
 em non in iis, quæ ad intelligentiam, sed quæ ad commu-
 nem ciuitatum utilitatem pertineant, & proinde in rebus a-
 gendis eam versari aiunt. Deinde in rebus magnis, & ad sum-
 mam Reipublicæ pertinentibus. Nam parua aut minima in
 e re dissensio inter ciuiles concordiam non labefactat. Præ-
 erea in rebus possibilibus, hoc est, quæ vel ambobus, quos
 inter sit concordia, vel omnibus, qui sint in ciuitate, obtinge-
 re possint. Nam pene ridiculum sit, eos dicere concordēs, qui
 ibi inter se optent concordiam animo ea, quæ assequi nefas sit,
 ut apud Erasmum in ἰχθυοφιλία: recte. Nam deliberatio non
 est, nisi de rebus, quæ fieri possunt: ita nec concordia supra
 libro 3 & 6. Quæ utraque res ad Rempublicam maxime per-
 tinet. Denique Cicero voluit scribere de concordia, sed im-
 peditus bello Cæsariano.

ἡ ἀρχὴ πηγαία.] Pittacus communi Reipubl. consensu,
 & suo (nam & hoc requiritur ad plenam concordiam) prius-
 eps in patria constitutus fuit ad decennium, quo elapso, cum
 amplius

amplius eum imperare vellet ciuitas, recusauit, quo alludit Aristot. his verbis, ὅτι καὶ αὐτὸς ἤθελε.

ὅταν δὲ ἐκείνη ἰαυτὸν.] De Pittaco exemplum concordie modo attulit. Nam concordiam tum esse, vbi vno animo vnanimi consensu ciuium alicui magistratus vel imperium tribuitur: vel etiam inter duos, si vterque alteri tantum consentienter aliquid tribuat, non vero si vterque sibi per magistratum, vel imperium: consentiant hi quidem ea quod vterque petat, sed quia sibi vterque non concordes. vera non est inter hos concordia, sed discordia potius, dissensio & seditio. Exemplum affert Aristoteles ex Phœnissis Euripidi [veteres Euripidi & Euripidis dicunt,] vbi Eteocles & Polynices vterque regnum petit, ille solus, hic communis. Itaque eleganter Aristoteles: *Concordia*, inquit, non ea quod vterque idem, sed quod in eodem sentiat, id est, non quod vterque eandem rem faciendam sentiat, aut petendam, sed quod in eadem re concurrant, & tertio aut saltem alteri ipsius vterque attribuant.

πολιτικὴ δὲ φίλια φάσινται.] Hoc loco docet Aristoteles, quid sit concordia. Plato in *Alcibiade* priore vult, amicitiam nihil esse aliud, quam concordiam, à quo longe distat Aristoteles, qui concordiam vult esse non omnem, sed civilem quandam amicitiam. Notum est autem ex *libro 8. cap. 4. & sequentibus*. quæ differentia sit inter veram & inter civilem amicitiam. Verum quidem est, in vera amicitia concordiam quoque inesse, id est, studiorum & voluntatum consensum [vtrumque dicitur, voluntatum & voluntatum, quam supra diximus, esse notam amicitie & proprietatem quandam] sed de hac animorum consensione hic non agitur: omnes eundem, inquit Aristot. in *Eudem*. amici ὁμogeneῖς sunt concordiam idem volunt & nolunt: sed concordie vocabulū præ personarum, non ad priuata, sed ad publica pertinet. Quæ recte Aristoteles dicit, eam esse civilem amicitiam, atque ita vulgo quoque dici ait, neque id absque ratione. Nam vt civilis amicitia, qua de re supra *lib. 8. cap. 9.* ita & concordia in rebus vtilibus, & ad vitam bene beateque degendam pertinentibus, cernitur: vtriusque eadem est & materia & finis.

ἔτι δὲ ἡ τοιαύτη ὁμogeneία.] Hoc loco diuisionem concordie alteram afferre videtur Aristoteles, & apertius in *Eudem*. eadem autem opera explicat, in quibus seu inter quos vera concordia

cordia

cordia reperitur. Itaq; concordia vel est inter bonos, vel inter improbos. Nam & hi interdum cōspirant & consentiunt, / era tamen, de qua hic agitur concordia, inter bonos duntaxat reperitur, propterea quod hi soli cum sibi secum, cum ceteris illis consentiunt, de quo supra *capite 4.* horum stabilis est voluntas, de quo supra *lib. 8. cap. 8.* Hi denique iusta seu recta & utilia volunt, & communi consensu expetunt. In improbis autem omnia, quos ex iisdem locis notum est, neq; sibi ipsis neq; illis consentire, eos tanquam Eurypum instabiles fluctuare, nunc denique recta, nunc prava expetere, & quod caput est, ibi quemque capere meliorem partem, in plus petendo esse nimios, in sumptu adiuvando & faciendo, ad utilitatem communem esse parcos & avaros. Atq; ita fit in improborum consensione, cum quisq; ad se rapit, & alterum detrudit, ut commune bonum seu Respubl. negligatur, in qua tamen tuenda maxime vis concordiae elucet, fit etiam eadem avaritia, ut discordes continuo fiant, neque diu inter improbos concordia esse possit. Itaque improborum consensio est illa quidem interdum, sed brevis & concordiae nomine indigna, *conspiratio potius*, inquit Cic. *in offic. lib. 3. & coniuratio dicenda*: de qua *et in Laelio, quae obrem id primum videamus, &c.* Vbi tandem: *Quare*, inquit, *talis improborum consensio, non modo excusatio, & amicitia tegenda non est, sed potius supplicio omni vindicanda.* Quemadmodum igitur inter improbos nulla diuturna est amicitia, neque adeo vera vlla supra *lib. 8. cap. 8.* & Cicero eo loco, ita nec concordia.

περὶ δὲ τῆς κοινῆς, τὸ.] Articulus δ, ut aliās, hic valet idem, quod δ, id est, autem. Ait igitur commune interire & collabi, dum suae quisque studet utilitati, neque in commune consulitur, sed ad se, quae potest, quisque rapit, agit ac fert, *ἀνὰ τὴν κοινὴν* dicunt Graeci, ut in malis Rebus publicis fit, necerea collabitur commune.) Nam verbum, *τὸ κοινόν*, ut aliās, & Latium commune apud Ciceronem, hic pro Respub. positum videtur, etsi de communi quoque bono accipi non incommode potest, &c.

CAPVT VII.

COMMENTARI.

Οἱ δὲ διέγραψεν τὰς διαπραγματεύσεις.] Tertia huius libri parte, de sex
A a a

de sex quæstionibus, una hic explicatur ista; Quid causetur bene meriti affectus à se beneficiis acius ament, quæ hi illos. De qua quæstione & in *Magn. lib. 2. cap. 12.* & in *idem lib. 7. cap. 8.* ad quam pertinent & quæ supra *lib. 2. cap. 8. & 12.* Cura autem huius rei causam veteres tam debet exquirere, hanc rationem initio affert Aristoteles res ea iniusta esse, & rectæ rationi repugnare videretur. At autem priore quidem huius capituli parte, aliorum, & illi: posteriore, suas eius rei causas: & extremo capite quæ de matre.

τοῖς μὲν ὅν πλείονις.] Veterum ratio, quia bene affecti debitorum, bene meriti tanquam creditores, quod & supra. Et de parentibus & liberis *lib. 8. cap. 12.* & hic *cap. 2.* Formula:

Omnis creditor in rebus contrahendis ἐπὶ τῷ δανεισθέντι creditis, non ut quidam vertit, in rebus mutuis. Hoc est barbarum, videtur ille sibi bonus latinis. Ad dito verbo res, non loquimur latine res mutuas. Si res creditas, et si mutuum & creditum in eodem valent] magis amat debitorem, quam in eodem, magis certe curat, quod perspicuum est, et si hæc propositionem Aristoteles postea refellit.

Atqui bene meritus est creditor, affectus debitor. Ergo, &c.

Sic igitur argumentabantur illi, quos paulo infra refellit.

ἐπιχαίρει μὲν ὅν.] Aristoteles prius veterum sententiam tueretur quodam modo, quam refellat ab Epicharmi oppositione. Hic enim ea fortasse de causa id accidere dicitur inquit Aristot. (quod Epicharmus dixerit aut senserit, quod libri eius perierunt, certe scire non possumus) ob improbitatem hominum, ad hanc eos spectasse, qui dicerent, beneficii accipientes dantibus esse chariores quam contra, contra hoc accidere, quia plerique sint ingrati & improbi. Hæc ergo eos spectasse, putavit fortasse Epicharmus: non recte. Neque enim hoc tam improbitatis est, quam humanæ proprietatis naturæ, humanum est, τοῖς ἀνθρώποις. Docet hac ratio, quæ plerique beneficii accepti sint immemores, & ad accipiendum, quam ad dandum proniores supra *lib. 8. in fin.* Itaque veteres illi non tam ad improbitatem, quam ad proprietatem hominis spectasse videntur.

Ἰξεν δὲ αὖ φυσικώτερον.] Hoc tandem loco affert Aristot. veras huius rei causas quatuor, quarum princeps est plane physica. Huius generis rationibus in his libris etsi rarius, interdum tamen utitur, ut & infra *cap. 9. φυσικώτερον*, &c. Hinc in rebus Politicis non videndum rebus physicis. In *lib. de Aristoteli* hoc præceptum traditur, ut ne quis permisceat artes, & politicas præceptiones velit physicis rationibus confirmare & demonstrare, aut contra. Theologica docere physicis aut politicis argumētis est periculosum, ineptum, indocti est, hoc amen interdum facimus, accommodatione tantum. In *Mani* & in *Eudem*. duas dūtaxat rationes, primam & ultimam, quæ certe præter cæteras maximi sunt momenti.

καὶ ἐξ ὁμοιωτά.] Refellit hoc loco priusquam ad suas rationes accedat, aliorum rationem supra expositam. Nam simile in quo vis rationis eorum est posita, non esse bonum aut commodatum, non esse creditorem aut debitorem similes lane danti & accipienti beneficium, dissimilitudo in eo est, quod creditor debitorem quidem cupit incolumem, sed sui commodi causa, hoc est, ut saluum ipsi sit creditum, καὶ οὐδὲν ἄλλο: quo verbo & supra hic est usus *cap. 2.* dator autem accipientem cupit saluum & incolumem nullius commodi causa, sed quia ipsi sit charus. Similes igitur hi sunt in eo, quod duos cupiant, dissimiles tamen, quod alter sui commodi, alter nullius commodi, sed amoris gratia id cupiat. Ex his periculum est, hanc veterum rationem locum habere posse in micitia, quæ ex utilitate, non iræa, quæ ex virtute, quod item nominatim dicit Aristot. in *Magnis moralibus*.

ἰσὺς καὶ ἐπὶ τῷ τεχνιτῷ.] Hic accedit ad suas rationes, quam hæc est prima:

Quod opus cuius suum sit charum & amabile.

Atqui dantis opus est ipse accipiens.

Ergo hic illi est charus.

Propositio huius conclusionis seu formulæ, in qua tota & prima ratio consistit, confirmatur ab Aristotele bifariam. Primum exemplo, postea ratione physica, quam supr. intellexit, in qua vis totius disputationis est posita. De exemplo igitur sit, cum omnes opifices opus quemq; suum adamare magis, quam opus ipsum opificem, etiam cum animatum esset, adaret (nam domus verbi gratia non amat architectum, quod animata esset domus, nec tam amaret architectum, quam

architectus domum] tum Poëta suos versus amat tanquam
liberos [tam delicate Poëta omnes versus suos amat] De
quibus Cic. lib. 5. *Tuscul.* In hoc enim, inquit, genere, nescio quod
facto, magis quam in aliis [supple opificibus] suum cuique
charum est [loquitur de Poëtis] sed de his dictum superius lib.
4. cap. 1. [Aristoteles ex Platonis libro de *Repub.* 1. hactenus
psit.] Ratio autem physica, cur opus cuique suum sit charum,
hæc est, quia esse τὸ αἰναι suam cuique charum, φιλαίτιον
amabile, id est, quia sua cuique vita & incolumitas est chara
sui conservatrix est natura. Cicero libro primo *officiorum* inveni
2. & 4. de fin. [Quisque se cupit vivere, non opus longa con
firmatione.] Quod si ita est, ut est. Ergo & εὐεργεσία sua cui
que est chara. Quid ita? [oportet hæc ἀναλύειν diligenter
quia τὸ αἰναι seu esse suum cuiusque in ipsa cuiusque sua εὐε
ργεσία est positum. Verbi gratia, serra, inquit Aristoteles, secan
do est serra [serra non est serra, nisi quatenus secat] manus
trahendo & usu inquit, in *Polit. libro primo, capite primo*.
Sic manus abscissa à brachio non est manus, quia non im
plius habet usum, εὐεργεσία, homo vivendo est homo [quæ
εὐεργεσία est hominis? vivere, vita & actio: hominis natura
& essentia, quæ in re cernitur? in εὐεργεσία est posita.] Item ve
ro si εὐεργεσία sua cuique est chara. Ergo & opus [opus cui
que charum, quia esse cuique suum charum. Si esse, & εὐε
ργεσία, si εὐεργεσία, & opus esse, charum sequitur. opus archite
cti est domus, εὐεργεσία est ipsa ædificatio.] Nam εὐεργεσία
quodammodo quis esse videtur opere effecto, atque adeo ve
re tum εὐεργεσία esse videtur, ante, id est, opere nondum per
fecto, potestatem potius. Opus namque est velut index εὐεργεσίας
opere declaratur quis esse εὐεργεσία, ut pictor tabula pectus,
poëta carmine. Itaque etiam energiz τὸ αἰναι proprietatis
physicis solet, quia tamen ea opere maxime cernitur in arti
bus, quæ præter εὐεργεσίαν seu usum opus quoddam perfici
unt, non iniuria εὐεργεσίας quoque quis esse dicitur et ipso
opere perfecto. Quare, ut εὐεργεσία propter esse, ita & opus
propter εὐεργεσίαν, ad quam refertur, ut eius index & testis,
suum cuique charum est & expetendum. Et hæc est verissima
huius loci ἀνάλυσις, breviter ita concludenda.

Si esse suum cuique est charum.

Ergo & εὐεργεσία.

Si hæc.

Ergo

Ergo & opus.

Si hoc.

Ergo accipiens dansi, cuius illo est tanquam opus, charus est, non dator accipiens.

Itaq; hæc verba, *ἐνέργεια δὲ ὁ ποιήσας* ad opus pertinent, hoc est, eo, si energia. Ergo & opus, quia per opus tanquam indicem & testem, *ἐνέργεια* quis esse videtur, & quidem maxime, antea potestate, ut supra explicauimus. Nam hæc verba, ὁ γὰρ ἴσθι δυνάμει pertinent ad illa, *ἐνέργεια δὲ*, &c. ad eandem rem, ad opus. Hæc vero, *τίσιν δὲ τὸ ἔργον, διότι*, parenthesis includi debent, perspicuitatis gratia, quæ alioqui interrumpunt contextum syllogismi, & continent idem quod initio, id est, propositionem totius disputationis, hanc, opus cuique esse charum, propterea quod & esse suum cuiq; sit charum. Perperam igitur Græcus Scholiastes & alii quidam hic *ποιήσας τὸ ἔργον*, verbum *ἔργον* putant esse nominatiuum casum, & iungendum verbo ἴσθι, quasi quisque sit suum opus, ut Poeta sit nihil aliud quam carmen: non recte inquam. Nam Aristoteles hoc tantum docet, opus ad *ἐνέργειαν* facere, atque ita per opus *ἐνέργεια* quem esse videri, ut diximus.

ἄλλα δὲ καὶ τὸ μὴ] Altera ratio, quia iucundius quid in accipiente reperit is, qui dedit, quam in dante is qui accepit, aut certe non peræque iucundum. Docet seu confirmat hanc rationem bifariam, primum, quia quod dator reperit in accipiente est honestum: quod alter, si quid est, nihil certe est aliud quam vtile. Honestum est, dare beneficium, vtile accipere. Atqui honesta vtilibus esse iucundiora, si veritatem, non vulgi opinionem spectes: Veriorem, inquam, rerum honestarum esse voluptatem quam vtilium, explicatum est supra libro septimo latissime in fine. Deinde, quia usu & actione cernitur ea voluptas seu iucunditas, quam capit is qui dedit. Sciendum est pro tribus temporibus variare voluptates rerum. Præteritarum autem rerum notum est dici memoriam seu recordationem: instantium, usum & actionem: futurarum, spem & expectationem. Iam vero ex his tribus summam voluptatem afferunt, quæ in actione seu usu consistunt: fruitio ipsa recordatione & expectatione est iucundior. (Frui aliqua est iucundius, quam sperare) propterea quod reliquæ duæ propter fruitionem sunt iucundæ: Iam notum est ex *Analyt. ost. initio*, propter quod quidque est tale, id magis est tale.

hoc recte hic admonet Argyropylus. Itaque in quo est *vis* seu *fruitio* & *actio*, in eo maior est *iucunditas*. At qui in dante est *fruitio*, diuturnior certe quam in accipiente. Quia ita? quia in dante est *honestum*, in accipiente *utile*: Quorum illud notum est, esse diuturnum & stabile, hoc facile uanescere. Bene facta sunt perpetua, ut ipsa *virtus*, *utilitas* statim euanescit *memoria*. Dans igitur *ratione* *fruitio* actionis & *usus* maiorem capit *voluptatem* quam accipiens *fruitio* in dante magis reperitur, quam in accipiente. Sed & nique, quid de reliquis duobus, *memoria* seu *recordatio* dantis spe? certe *memoria* quoque *ratione* maior est dantis, quam accipientis *voluptas*, quia rerum *honestarum* suavior & iucundior est *memoria*, quam *utilium*. Verum de spe seu *expectatione* aliter se res habet, in qua accipiens dantem *sperat*, quia *expectatio* rerum *utilium* iucundior est, quam *honestarum*. Quid ita? quia res *honestæ*, nisi notæ & cognitæ non sunt iucundæ. Futuræ non sunt notæ, Ergo nec iucundæ. At *utiles*, quia ad vitam bene beateque degendam adiumentum sint allaturæ, propterea magnam *voluptatem*, etiam *expectatæ* adferunt Itaque quia is, qui dat *beneficium*, *honeste* seu recte factum suum in accipiente reperit, alteri *utile*, mirum non est, quod dans accipientem plus diligat, quam hic illum.

Nam in quo iucundiora reperiuntur, id magis charum nobis esse solet.

Atqui in accipiente reperit dans iucundiora.

Ergo, &c.

καὶ ἡ μὲν φίλησις.] Tertia ratio, quia amare est actio, amari perpassio. Notum est actionem perpassione *constantior* & *melior*. Ergo in quo actio, is *antecedens* quo perpassio. Dans igitur, in quo actio, id est, *dans*, *accipit* accipienti, in quo perpassio, id est, *acceptio*. Atqui notum est ex prioribus (ex libro octavo) *meliores* & *præstantiores* ad amandum esse *prænotiores* & *procliuiores*. Itaque dans, ut agens, ad amandum est *procliuior*, quam accipiens.

ἔτι δὲ τὰ ἐπιπόνως.] Quarta ratio, quia *chariora* sunt, quæ magno labore parantur quam quæ paruo: *difficilia* facibbus sunt *chariora*, quod confirmat exemplo eorum, qui sua tibi

pera diuitias pepererunt. Nam hos magis fere amare diuitias, quam eos, qui à parentibus acceperint. Quod idem & supra commemorauit *libro 4. cap. 1.* Atqui difficilius est dare, uam accipere beneficium. Ergo mirum non est, si dans accipientem magis diligat, quam hic illum.

Ἀπὸ ταῦτα δὲ καὶ αἱ.] Quod hoc loco, idem & supra *libro 8. ap. 12.* dictum est, matres, quam patres liberorum esse amantiores, cum, quia procreatio matribus est difficilior & laboriosior, tum, quia matres sunt certiores, ut inquit Iurisconsulti, id est, liberos esse suos magis norint, quam patres, quales re sup. eo loco. Hoc autem de matribus commemorat hic Aristot. argumenti loco. Nam propositionem, chariora esse, quæ sint difficiliora & magis laboriosa, confirmat exemplo, & diuitiarum, labore partarum, & matrum. Cui propositioni nox adiungit assumptionem, *δεικνύει δὲ*, &c. ubi legendum putat D. Atqui videtur, &c. Sic enim solemus concipere assumptiones, non. Ergo videtur non.

C A P V T I I X.

C O M M E N T A R I I.

Ἀπορώται δὲ, πότῃροι δὲ αἱ.] Altera hoc cap. explicatur quæstio; An maxime amare se quis debeat, an alium potius. In qua quæstione explicanda, & hoc explicatur; An vir bonus debeat esse φίλωντος sui amans. Nam & in *Magnis*, quæ hic coniuncte, ibi separatim explicantur *libro secundo, capite 13. & 14.* Itaque multa hoc capite de φιλαυτία præclare differuntur, quorum omnium hæc est summa; Virum bonum & maxime seipsum amare, & sui amantem esse posse ac debere in rebus honestis, in rebus vtilibus & iucundis non item: contra improbum in his duobus rerum generibus posterioribus seipsum & maxime amare & esse φίλωντον. Ex quibus arrepta occasione Aristoteles præclaram adiungit exhortationem ad virtutes, & à vitiis dehortationem. Videtur autem occulte & hic attingi Plato, qui *lib. 5. de legib.* omnem prorsus sui amorē, ut vulgus solet, grauiter reprehendit, & viro bono fugiendum monet, tanquam omnium scelerum & peccatorum fontem, πάντων ἀμαρτημάτων αἴτιον. Vulgo φιλαυτίαν omnem faciunt vitiosam, de qua Stobæus λόγος κα. 21. Et Arist. *lib. 1. Polit. cap. 2.* Et Erasmus in *proverbiis*. Verum Arist. duo facit φιλαυτίαν

genera, quarum altera sit recta, & laudabilis, altera vitiosa & vulgaris.

[ἐπιμύσει γὰρ τοῖς.] Docet priore loco, maxime amare se ipsum neminem debere: hac ratione, quia hoc sit φιλαυτοῦ, qui Philautum esse, res est reprehensione dignissima: φιλαυτοῦ loco philautiz vocabulum usurpari solet. Cur ita? quia proprium sit improbi, & probri plenum & reprehensionis dignum. Quod autem φιλαυτία improbi sit propria, ex Philauti definitione perspicui potest, quæ est apud Aristot. in libro secundo Magn. capite duodecimo. Philautus, inquit, qui sui commodi causa omnia agit, nulla alterius. Atque hoc idem proprium est improbi, inquit hoc loco Aristoteles. Improbis namque sua causa facit omnia, idque eo magis, quod improbius & nequior: ut contra vir bonus, sui commodi negligens, alterius omnia commodi causa facit, idque eo magis, quo melior, ut qui nihil præter honestum & virtutem suam emolumenta negligat. Itaque quia Philautum esse vitiosum est, Ergo & se ipsum maxime amare. Ex hac analysi perspicitur, hæc verba omnia, ἐγκαλεῖται δὲ αὐτῷ, εἶναι ὅτι αὐτῷ πράττει, esse spuria & inducenda. Primum, quia non necessaria, 2. quia sensum & analysin perturbantia, quæ in thesi improbi & viri boni est posita. 3. Ob phrasin inusitam, ἀπ' αὐτῷ πράττει. 4. Ob scripturæ varietatem, quæ περιβολήσιν solet esse nota (hoc est, falsarum interiectum.) Nam in veteri Codice meo manu scripto, abest, pro αὐτῷ, in veteri translatione est αὐτῷ.

τοῖς λόγοις δὲ τούτοις.] Hoc iam loco docet, maxime vitare quem se ipsum posse & debere, duabus rationibus. Præterea est à vita communi, à cuius usu & priorem sententiam tollit. Hæc, inquit, disputatio & sententia, repugnat τῷ κοινῷ. Sic enim loqui solet Aristoteles, λόγος τῷ ἔργῳ ἀγέρων, quod latine dicere possumus, verba à rebus dissensire in fine 10. cap. 1. & 2.

Disputatio igitur prior vitæ & usus communi repugnat, quia cernere licet omnes mortales sibi melius esse magis quam alteri, inquit comœdia, vitæ specimen seu exemplar (hoc adduco, quod ista disputatio repugnet vitæ communi.) Quod idem & Euripides in Medea, φιλεῖ δὲ, ἀμαρτάνει σε φιλῶν, inquit, maxime, &c. At in Politicis & Ethicis, quæ à vita communi vitæ abhorrent, non sunt admittenda [disputatio

ita non disputandi causa sunt, sed vitae, viuendi causa] quaes Stoicorum, de quibus Horatius:

Cum ventum ad verum est, mores sensusq; repugnant.

Quo argumento & Platonem reprehendit infra lib. 10. cap. 1. & suam de beatitudine Philosophorum sententiam stabilit cap. 1. in fi. Hoc prius est argumentum. Alterum est, non tam ex vita communi, quam ex ratione, istud, quia quisque sibi maxime sit amicus. Ergo & maxime se quisque amare debet. Antecedens etsi accurate explicatum est supra cap. 4. tamen & hic confirmatur vsariam. Primum, hac ratione, quia notae amici seu amicitiae, quibus ea definitur, omnes in unoquoque aduersus se ipsum maxime reperiantur supra cap. 4. quarum una hic commemoratur, velle amico optima quaeque, etiam si ad se nihil inde eadeat. [nulla sui utilitate tantum amoris causa.] Atque ita sine dubio legendum puto *καὶ εἰ μὴ γὰρ οἶσται*, id est, etsi nihil fecerit, scilicet commodi vicissim ab amico, & hoc est, quod Cicero de hac nota lib. 2. de fin. *Quid apertum est amare?* &c. de quibus supra cap. 4. [nihil aliud amare quam velle amicis omnibus bonis effici, etiam si nihil ad se redeat.] Atque ita & recte Perionius ad libri 8. caput 2. [Dionysius Lambinus, qui erit post illum, grauissime reprehendit illum, sed non videt illud caput 2. libri 8.] Quem locum quia Dionysius Lambinus non vidit, Perionium hic grauiter & iniuste reprehendit seu accusat. Ita etiam Grucchium clarum illum virum & signem. *καὶ τὰ λοιπὰ δὲ*, legendum δὲ, non δὲ. non enim hic est uerba conclusio, aut complexio.

καὶ αὐτοὶ παρ' ὅμοιαι δὲ.] Alterum est argumentum à vulgi dictis u prouerbiis sumptum, quo docet sibi quemque maxime se amicum, non, ut vulgo accipiunt, se quemque maxime amare. quod perspicuum est ex his verbis, *πάντε ὃ τούτου, ἐμὲ λίσσε ὃ φίλῳ*, &c. Perspicuum est & ex ipsis prouerbiis, quorum vis eo maxime pertinere videatur, ut amicus quisque sibi sit maxime, non se amet, etsi hoc ex illo sequitur. Adfert quatuor, de quibus Erasmus. De tribus prioribus & supra aliquoties dictum, quae plane sunt Pythagorica. quarto copiose Erasmus. Quibus adiungatur & hoc Plauti **TVNICA PALLIO PROPRIOR.** Ex his perspicuum est, amare quemque se maxime debere, communem esse omnium mortalium *φιλανθρωπία*, ut Cicero loquitur libro 13. *Epistol. ad Titium*, *Nisi, inquit, me fallit, communis hominum φιλανθρωπία.*

Latine ab Horatio & Cicero dicitur *Amor sui*. Et *philautus* sui diligens & sui amans, in *Lelio*, & lib. 4. & de *fin.*

ἵσως ἔν τῃς ποιήταις] Allatis de quaestione seu controversia proposita argumentis in utramque partem; hic tandem de quaestione sentiendum sit, exponit. Nam utramque partem probabilitate niti, eaque re distinctione adhibita, utque vere sentire ostendit, suo quamque in genere, & per quidem de iis, qui improbent *φιλαυτίαν*, posterius de iis, qui probant, id est, de viciosa *φιλαυτία* prius, postea de recta laudabili.

οἱ δὲ λέγουσιν.] Ait, quaestionem omnem explicari posse ex ipsa philautiae definitione, seu potius vocabuli notione.

οἱ μὲν ἔν εἰς.] Docet eos, qui philautos accusent, & probi loco ducant *φιλαυτίαν*, iure & merito id facere, si quidem *φιλότης* deficiant, & statuunt, eos esse qui in rebus vtilibus & iucundis, diuitiis, honoribus, & corporis voluptatibus maiorem & meliorem partem semper tribuant. At hoc turpe & accusabile. Quod ita? quia & ea ipsa non sunt recta & laudabilia bona, & qui in his student ac dediti sunt, ut res sic loquuntur, in his, pro his] non recte rationi, sed cupiditatibus potius suis, & deteriori animae parti obsequia gratificari solent. Itaque si his bonis definitur Philautus, reprehensionem ineretur. Quod autem hic proprie philautus videri consuevit, docet quoque Aristot. ex eo accidere, quod plerique mortales alia vix bona norint, & de his maxime inter se digladiari soleant, eaque re, Graece eleganter dicunt *ἀντιμαχόμενοι*. quo verbo utitur saepe Aristoteles in *Rhet. Helena*, & alibi, hoc est, ut Cicero in *io lib. 1. Off.* vertit, de quibus inter se digladiari solent. Quod & à comedio docet: nam, nemo, inquit, philautum vocat, qui bene vivit & artes quarit, qui in his est deditus. Maxime igitur philauti vocabulum his, qui in eo genere bonorum sunt occupati, attribuitur. Nam vocabulorum notio ex maiore usu & frequentiore nasci solet. Ex maiore sui parte, inquit Cicero lib. 5. *Tuscul.* res quaeque denominari solent. Quam quidem huius verbi notionem tam ego veram esse puto, ut Aristot. alteram mox afferenti, non plane assentiat. Nam quem mos ille philautum quoque vocavit, non tam est *φιλαυτός*, quam *φιλαργός*, ut ipse loquitur in *Magn. libri secundi capite decimo quarto*.

διξαι δὲ αὐτὸ τοῦτο.] Hic de recta & vera φιλαυτία, quæ, in sit villa, quæritur. Aristoteles docet esse, duabus rationibus: Docet, inquam, virum bonum, qui se studet, quam optimum reddere, & ex virtutibus meliorem semper partem sibi sumit, esse vere φιλαυτον. Prior ratio est, quia de bonis melioribus & præstantioribus meliorem sibi partem sumit.

Quo de præstantioribus bonis plus sibi quis sumit, eo magis videtur φιλαυτος; magis certe eo, qui de bonis contentioribus & leuioribus.

Atqui bona animi cæteris præstant.

Ergo, &c.

Altera ratio, καὶ χαρίζεται, quia animi sui parti meliori obsequitur & gratificatur, nimirum menti & rationi: Atqui is certe magis videtur amare, qui potiore partem & præstantiorem amet. Vir igitur bonus, qui animi partem præstantiorem amat, rationem & mentem suam, magis se amare videtur, quam is, qui reliquas animi partes deteriores.

ἥτοι δὲ καὶ πόλις.] Docet Aristoteles, hominem maxime esse mentem & rationem, tribus rationibus, qua de re & supra nonnihil cap. 4. Prima ratio, quia ciuitas & omnis alia societas videtur esse id, quod in ea principatū tenet, τὸ κύριον, verbi gratia, in Democratia populus est τὸ κύριον, in regno Rex, &c. tot enim sunt κύρια, quot Rerump. & statuum genera, inquit Aristoteles. Nam ex principatu seu κυρίῳ æstimatur & cernitur Reipubl. status. Eadem est & cæterarum societatum & collegiorum ratio. Ergo ut in his maxime spectatur τὸ κύριον, atque adeo nihil aliud esse videtur, quam τὸ κύριον ita & homo est suum τὸ κύριον, id est, mens & ratio. Altera ratio, καὶ ἐγκρατής δὲ, sic legendum, non δὲ, quia continens & impotens ex hac animi parte, ratione dicuntur & censentur: cui ille paret, hic non item, supra lib. 7. Itaque quia huius virtutis partis continens quis & impotens totus dicitur, videtur esse homo ipse. [continens dicitur, quia videl. paret rationi. Ergo quoniam denominatio continentis & impotentis sumitur ex vna parte, &c.] Tertia ratio, καὶ παρρησία, &c. quia qua ratione quis fecerit, ea maxime sponte fecisse dicitur. Nam quæ voluntati, ea & rationi sunt consentanea. Est enim rationis appetitio quædam voluntas. Ergo quæ ratione fiunt, ea & voluntate & sponte. Quare videmus totā actionē nostram sola ratione dici volūtariam, & proinde homo nihil aliud esse videtur, quam

quam ratio: ut cuius actiones totæ & omnes hac definiantur. Sic actiones hominis dicuntur voluntariæ, ratione, i. proprie rationem. Voluntas est appetitio, quæ est rationalis. Quæ ratione fiunt actiones, dicuntur voluntariæ. Sequitur per hominem esse rationem, & ratione definiendum totum hominem.

ἐπὶ μὲν τούτῳ.] Ex his, inquit, perspicuum, quemque esse mentem maxime, q. d. non proprie, neque plane vere, sed commutate eum reliquis animi partibus, quæ de re supra cap. 4. [hominem iudicamus enim ex mente & ratione, sed tamen homo constat etiam corpore] & ipsius corporis.

καὶ ἐπὶ ὁ ἐπεικὴς.] Disputatio hominem videri esse mentem seu rationem, eo pertinet, ut doceat, qui eam partem amare cum amare se ipsum, ut qui ea parte maxime æstimetur. Vir igitur bonus, quia perspicue eam partem maxime amat, ut improbus reliquas partes: hinc efficitur ut vir bonus maxime φιλαυτός, alia tamen ratione, quam improbus aut νεγκυλός. Nam hos inter se discrepare, quantum vitæ ratione, & eam quæ ex perturbationibus, & quantum boni appetitionem, & cupiditatem utilitatis simulatæ. φιλαυτός namque vir bonus ex ratione vivit & honestum sequitur: aut φιλαυτός & perturbationes, & non quæ honesta, sed quæ sibi videantur utilia & iucunda, sectare solet. Sic intelligendum videtur, quod ait, καὶ ὁρίμεθα, ἢ τῷ, &c. etsi hæc verba valde mihi sunt suspecta. Ex his iam perspicuum est, virum bonum maxime videri esse φιλαυτόν, hanc verissimam seu iustissimam esse φιλαυτίαν, alteram vulgarem non item, si non usum vocabuli, sed originis veritatem intuearis seu spectes. Nam φιλαυτός est qui se amat. At vir bonus se ipse maxime amat. Ergo est φιλαυτός maxime. Quæquam si penitus & accurate hæc diiudicentur, vir bonus non tam se & naturam suam, quam virtutes & honestum quod in se est, amare videtur et Aristotelis sententia, atque ita non tam sit, ut supra & dicitur, φιλαυτός, quam φιλάγαθος. Reuera tamen non solum propter virtutes, sed quia homo, id est, propter naturam suam amare se ipse debet, ut quæ bonum sit quiddam et absque vitæ autibus considerata. Et hanc qui amat, vere dici potest φιλαυτός, si vocabuli originem spectes, qui se suam naturam amat, non tam virtutes.

τὰς μὲν δὲ τῶν πρὸς τῷ.] Quia dictum initio, sui commodi causa omnia agere, verissimam esse philauti notam: de ea hoc reliquo

capite

capite explicat. Ait aut, primum, laudari ab omnibus, qui omne studium ponant in recte factis & virtuti consentaneis. sed enim, inquit, si quam eos laudaret, tam ipsi quoque omnesacerent & certatim contenderent. [Hæc valde male & perperam distinguuntur à commentatoribus] & publice & priuatim omnia vtrique bona suppeditarent, bene beateque ageretur seu viveretur, publice & priuatim. Rationem adiungit, quia hæc vis est & potestas virtutis, ut actionum virtuti contentientium, beatas reddere Respubl. domos & singulos, ut præclare Socrates in *Apologia legum*, ἐπὶ ᾧ ὁ ἀνὴρ χρηματίζει, dicens, non ex diuitiis virtutem, sed ex virtute diuitias existere, aliaque omnia hominibus bona tam priuatim, quam publice.

ὅτι τὸ μὴ ἀγαθόν.] Nunc ad eam notam propius accedit, cuiusque ratione docet, virum bonum ratione esse φίλαστον, improbum non item. Viri itaque boni esse proprium, & ibi, & aliis utilem esse, improbi sibi tantum, atque adeo ne ibi quidem, sed qui & sibi & aliis potius noceat: propterea quod vir bonus, quæ facienda suadet recta ratio, ea facit; improbus non item, sed cupiditatibus potius suis obsequitur. Bonus, quia menti, quæ semper optimum quidque sibi sumit, paret, ea re, ea quæ recta sunt, semper facit: contra fit in improbo. Itaque vir bonus, quia & sibi & aliis est utilis, φίλαυτος esse debet: vir improbus, quia & sibi & aliis inutilis, non item. Quod autem vir bonus & sibi & aliis sit utilis, & iam docuit ex vi, & proprietate virtutis, & mox explicat atius, ἀληθὲς δὲ τὸ πρὸς τῷ φίλῳ, ubi eleganter ostendit, vir bonus pro amico quæ faciat, quæ pro se, elegantissime distinctione.

ἀληθὲς δὲ τὸ πρὸς τῷ.] Docet hoc loco, virum bonum philanthum non sibi soli, sed & amicis & patriæ esse utilem, hac ratione seu argumento, quod vir bonus ut honesti & virtutis studiosus, honestum duntaxat curet, & operam det, ut sibi adquirat, reliqua fortunæ bona, diuitias & honores, aliis facile concedat, ut in qua concessione & honestum quoddam sit positum: atque adeo quidem pro alio laborat, vir bonus, ut pro amico, vel patria mortem quoque si necesse sit, oppetere non recuset. De his duobus, id est, de morte oppetenda, & de concedendo bona fortunæ aliis, deinceps & ordine explicat Aristoteles, ἐλπίς γὰρ καὶ θάνατος, &c. Cur igitur mortem

mortem oppetere non recuset, tribus argumentis laetum ostendit ac docet. Nam hæc tria viri boni esse propria, & magnam voluptatem etsi breuem anteponat parum etiam longissimæ, vt vitæ vnus anni, sed honestam & claram vitæ durturæ, multorumq; annorū sed obscuræ & contemptæ: nec denique facinus memorabile, magnum & honestum, paruis anteponat. Quid ita? quia honesta hæc sunt. Ad honestum præter, nihil admodum curat vir bonus. Iam vero quo tria hæc reperiuntur, is ne mortem quidem curat. Ne facile pro alio mortem oppetat, pro amico, pro patria, si per clarum aliquod facinus edere possit, vel patriæ vel amici causa. præterea vir bonus non curat diuturnam, sed gloriosam & claram vitam. Vnum aliquod facinus satis est in edendo modo magnificum & gloriolum, quam multa vilia & contempta. Formula:

In quo tria illa facile contemnit mortem, permittens vitam.

At in viro bono ea tria reperiuntur.

Ergo & hic mortem pro patria & amico contemnit.

Quod autem hic Arist. de viro bono, cum summaque & honestissima curare, parua cōtemnere, id de philosophia C. initio lib. 5. Tuscul. non absimiliter. *Est autem vnum de bonis & ex præceptis tuis actus* [loquitur ad philosophiam] *hæc autem immortalitati anteponendus.* Hinc & Possidonius [Ciceronis amicus] dicere solet, *doctorum vnum diutius patere* [esse longiorem] *quam idiotarum vitam longissimam.* Vulgo: *Vnus dies in cælis aequat hoc sæculum.*

ἡ δὲ διουσις ἐστὶν αὐτῷ.] Hic de altero, id est, de diuitiis & honoribus [hæc enim sola sunt sunt duo bona, quæ maxime curantur ab hominibus diuitiæ & honores; ista sunt cōtempnenda, de quibus homines inter se digladiari solent.] De diuitiis igitur virum bonum, eas amico concessurum, docet hæc ratio, quia viri boni est amicum beneficiis afficere & locupletare, & sibi honestum acquirere. Atqui concedens amico diuitias, & amicum locupletat & sibi honestum querit (nam honestum est esse liberalem) Ergo, &c. amico concedet diuitias. Præterea boni est, esse philautum: philauti sibi maius bonum sumere. At honestum præstantius est bonum, quam diuitiæ. Ergo has amico, illud sibi queret vrbane. De honoribus & magistratibus eadem est ratio, quos

omnes

omnes amico concedet, quia hoc sit honestum & laudabile. Quemadmodum Romæ olim tota urbe celebratus fuit, qui designatus prætor, Catoni repulsam passus, ultro præturam, ut meliori concefferit, teste Plutarcho *in vita Catonis*. Deum vir bonus est, qui omnibus rebus anteponit honestum, & quod laudabile est.

ἐν δὲ ταῖς δὲ καὶ περὶ αὐτοῦ.] Quin etiam, inquit Aristoteles, non honores tantum & divitias vir bonus amico largietur & concedet, sed etiam honestum aliqua ex parte, id est, honestas actiones. Nam interdum accidit, ut in rebus gerendis si amicum quis reperiat, vel aptiorem, vel cupidiorum ad rem aliquam gerendam, ad ducendum exercitum, ad oppugnandam urbem, &c. amico id permittat, etsi sibi attributum, aut, etsi ipse deligatur, aut meliorem ipse occasionem habeat rei gerendæ, & gloriæ adquirendæ. Cur autem & hæc amico concedat, eadem quæ priorum est ratio, quia honestum. Sic homines, viros probos, non tam esse gloriæ cupidos, qui ea concedunt amicis, ex quibus illi magnam essent consecuturi gloriam. Laudantur illi postea, cum ipsi potuissent omnia gerere, maluerint tamen etiam aliquid tribuere amico.

ἐν αὖταῖς δὲ καὶ περὶ αὐτοῦ.] Ex his, inquit, iam perspicuum, bonos in rebus laudabilibus nihil aliud, quam honestum querere, alia omnia contemnere. Honestum autem, quia præstantissimum est bonum, & eius studiosi sunt boni, efficitur, hos esse quam maxime *φιλανθρώπους*: esse tamen hos non sibi tantum, sed aliis quoque utiles. Itaque si queratur, An philantus quis esse debeat, nec ne? Respondendum uno verbo, ut probum, debere; ut improbum, non item, &c.

C A P V T IX.

C O M M E N T A R I I.

Ἄμφωθεν ταῖς δὲ καὶ περὶ αὐτοῦ.] Tertia quaestio; An beatus opus habeat amicis, seu, an beata vita absque amicis consistere non possit. De qua quaestione & *in Magnus, lib. 2. cap. 15. Et in Eudem, lib. 7. cap. 12.* Fuit hæc quaestio Aristotelis ætate nobilis. Theodor^{us} Atheos negavit beato opus esse amicis, teste Lactio *in Aristippo*. Arist. in utramque partem, quæ dici possint, priore loco assertit: postea accurate explicat, quid sentiendum & tenendum sit. Attingitur hæc quaestio & à Cic. *in Laelio* aliquoties;

quoties? *Quod si ita esset, &c. & postea: Virtutem adiutrix. Et in Tuscul. 5. Adiunge fructum amicitiarum.*

ἔστιν γὰρ φασὶ φίλων.] Exponit argumentum eorum, qui ex-
garent, beato opus esse amicis istud, quia beatus sit
καὶ, seipso contentus, bonisque omnibus affluens. Si be-
at est αὐταρκής, ut est, supra lib. 1. cap. 6. Ergo nulla re
eget, ne amicis quidem, quorum hic est usus, ut quæ per
ipsi non possumus, ea per illos consequamur. Nam reba-
cundis nullus est amici usus, inquit Epicrides in Orestes, ut
aduersus profunt, & utiles sunt amici. Sic enim ait Orestes
ἐν 2. τὸς φίλος ἐν τοῖς κακοῖς καὶ τοῖς φίλοις ἐφελᾷ, καὶ
ὁ δαίμων, &c. quem versiculum adducit Aristoteles & in Me-
gnis. Et hoc quidem argumento usum quoque Theodo-
rum scribit Lactius in Aristippo. Eodem & Cicero compe-
morat quosdam esse usus aduersus amicitiam in Laeli. *Quod
si ita esset? &c. Et ante; sapissimè igitur mihi, &c. ubi quidam
amicitiam ex indigentia ortam, docebant hæc ratione, quod
amicitiæ sit finis, ut dandis recipiendisque meritis, quod
quisque per se minus esse posset, id acciperet ab alio, vel
simque redderet.*

ἔστι δὲ ἀτόπῳ.] Contrariam sententiam euentium, argu-
menta exponit. Primum, quia absurdum sit, beato, ea
bona omnia cætera tribuas, non tribuere tamen amicorum
seu amicorum copiam, quod est ipæ externis bonis vel præ-
stantissimum Itaque Aristoteles lib. 1. Rhetor. ubi exponit bo-
na omnia ad beatam vitam necessaria, adiungit πολλὰ φίλων,
& καὶ φιλιάν, multorum, bonorumq; copiam amicorum: &
Cic. in Tuscul. 5. sic ait: *Adiunge fructum amicitiarum ad be-
atam vitam videlicet.* Quod autem amicitiam & hoc locat
in Rhet. Aristot. attribuit bonis externis, id accipiendæ sa-
tione non nostri (nam hætenus est in bonis animi, καὶ
tis comes, supra lib. 8. cap. 4. in fin. sed amici, qui externi sūt.

ἔστι φίλος ἐστίν.] Altera ratio, quia viri boni potius benefe-
facere, quam accipere, quod idem est & amici proprium, quæ
supra sunt explicata. Atqui beneficia rectius collocantur in
amicos & notos, quam in alienos & ignotos, supra cap. 2. ubi
de gradibus amicitie & beneficiorum. Itaque quia vir bonus
habere debet, in quos conferat beneficia, eosque maxime a-
micos, quia hoc iustius, ex eo efficitur, beatorum, utpote vi-
rum optimum habere amicos debere, in quos beneficia con-
ferat.

erat. Quaratione vsus est & Cic. in *Lalio*: *Atq; haud sciam, anne opus sit quidem nihil unquam omnino deesse amicis. ubi nimis studia nostra viguissent. si nunquam consilio, nunquam pera nostra, nec domi, nec militia, Scipio eguisset.*

διὸ καὶ ἐπιζητῶμεν.] Ex eo, quod iam dictum, viro bono quosdam esse necessarios, in quos beneficentiam suam ostendat, quæstionem aliam existere monet Aristoteles. An ebus prosperis, an vero aduersis maior sit amicorum vsus, magis amicis sit opus? Nam qui egent, & aduersis rebus pre-nuntur, quærent amicos, à quibus subleuentur, contra qui prospera fortuna florent, quærent alios, quibus cum fortunæ prosperitatem communicent, vt modo dictum, de qua quæstione infra cap. 12.

ἀτοπὸν δὲ εἶναι καὶ.] Tertia ratio, quia absurdum sit, beatum acere solitarium. Quid ita? quia sit homo: qui, vt natura est ad societatem & ad conuiuium natus, etiam vt ipsi omnia bona tanquam virgula diuina, inquit Cic. libro 1. *Offic. extremo*, iuppeditent: tamen in solitudine viuere non possit aut velit. Hæc igitur duo, & ad societatem, & ad conuiuium esse natum, quia & in beato, vt homine, insunt: profecto solitarius esse non potest. Quo pertinet & Ciceronis apud Lactantium lib. 1. *Institut. Christiana* [liber Ciceronis perit, puto tamen uisse in *Hortensio Ciceronis*, siue de philosophiæ laude, quem ledicauerat Hortensio amico suo, oratori summo:] conclusio, id est, argumentatio; si vnus, inquit, est Deus, Ergo non est beatus, quia in solitudine nulla reuera beata vita. Dicebat enim Hortensius multos esse Deos. Constat Deum beatum. Ergo non potest esse solus. Non potest beatus esse μεγάλῃς, inquit hoc loco Aristoteles.

πῶς ἂν λέγεται.] Allatis, quæ in vtramq; partem dici possint: hoc tandem loco quid tenendum sit, explicat. Et primū quidem quid eos, qui negarint, beato opus esse amicis, in errorem impulerit, exponit, atq; ita quodammodo eos excusat. Notum est amicorum tria esse genera, ex utilitate, voluptate & virtute. illi igitur sic argumentabantur:

Beato neq; utilitate, neq; voluptate aduentitia est opus, quia omnia ad vitam necessaria in se habes beatus, vt αὐτάρκης, & voluptate sua summa est pradius, supr. lib. 1. c. 8. Ergo amicis ei non est opus.

Aristoteles negat consequentiam. nam, vt amicis ex voluptate

bb

luptate

luptate aut vtilitate ei non sit opus : non propterea tamen
 fitur nullis ei amicis esse opus. Sed enim illos in erro-
 induxit, quod hi ex virtute amici vulgo vix sint noti, quod
 amicitiam vtilitate probat & æstimat, solos ex vtilitate
 eos nouit. Amici igitur ex vtilitate beato non sunt neces-
 non etiam ii, qui ex voluptate, nisi interdum & leuiter
 ut beato sua sit voluptas, eaq; summa, tamen & aduentum
 illi permittimus aliquam relaxandi & recreandi causa, *lib. 4. cap. 8.* Et hoc est, quod ait, ἡ ἐπὶ μακρόν [ἡ δὲ ἀπὸ
 absurda dicis, nihil ad rem; elegans loquendi phrasis *Groz-
 cū δὲ χῆρ' ἢ ἐπὶ μακρόν.*] Hic tandem veram sententiam, beati
 amicis esse opus, confirmat bifariam, id est, Ethice & Physi-
 ce. Politicas rationes affert tres, vnā physicā. Politi-
 tio prima hæc est, quia per amicum tanquam per speculum,
 ut ait in *Magn.* suas actiones inruetur & cognoscit, ut
 alter ipse : Nam per nos ipsi actiones & vitam nostram
 satis cognoscimus, vel, quia amore nostri (omnis
 mans in re amata cæcutit) vel quia perturbationibus
 & de nobis ipsis iudicare possumus, inquit in *Magn.* Itaque
 ut hæc sit formula :

*Si beatus actiones & honestas & suas nosse cupit, ut
 ut habeat necesse est. Rationem diximus.*

At verum primum.

Ergo & secundum.

Ratio autem primi hæc est, quia id sit iucundum, quia iucun-
 dæ sint honestæ actiones tam suæ quam alienæ, id est, ami-
 ci. Omnes honestæ actiones sua vi & natura sunt iucun-
 dæ, ut omnia natura bona sunt iucunda, *supra lib. 1. cap. 1.*
 Iam vero nisi sint notæ, iucundæ esse nequeunt. Quid
 Quia, inquit poeta :

Ignoti nulla cupido.

Et proinde rerum inanimatarum nulla est voluptas, quia nul-
 la notitia. Res igitur honestæ, ut sint iucundæ, notæ
 necesse est. Noscuntur per amicos. Ergo hi necessarii. At
 quies, Quid ad rem de actionibus honestis ? Respondet
 beatitudinem esse ipsam actionem quandam, esse in viu-
 do & agendo positam, *supra libro 1. capite 7.* & quidem quod
 humana patitur natura, perpetuam, qua de re mox. Nam
 actionis hoc est proprium, ut semper gignatur & oriatur,
 nunquam velut res aliqua familiaris mensa, vestis, possi-
 deatur

atur & habeatur, id est, actio non habitu aut possessione, d' vsu cernitur, non *ἐν αὐτῇ*, inquit Aristoteles physicorum more, sed *ῥίπτεται*. Actio semper est in motu, in ortu nunquam quiescit, nunquam vt res familiaris habetur. Quare beatitudo, quia est actio, non habitu, sed vsu cernitur, *supra libro 1. capit. 9.* Est actio, inquam, perpetua, & semper actio. Itaque si beatitudo est actio, si beati est actio, eaque honesta & laudabilis, & proinde iucunda, eademque sit & amici, viri boni actio. Item honesta & iucunda: profecto, vt hæc suæ & amici actiones ipsi sint iucundæ, notæ illi esse debent. Quod quia per se non assequitur, sed per amicum: merito dicimus, beato amicis esse opus.

ἔτι δὲ καὶ τὸ οἰκείον.] Viri boni actiones esse iucundas, docet infariam, cum, quia sint honestæ, *supra lib. 1. cap. 9.* tum, quia propriæ viri boni. At quod proprium, est iucundum Suum, quique pulchrum & iucundum. Ergo suæ cuiq; actiones honestæ sunt propriæ & iucundæ.

ἄμφω δ' ἔχουσιν.] Docet, cur actiones viri boni & amici, bonis sint iucundæ, hæc ratione, quia vtrique *ἄμφω*, id est, vir bonus & amicus [non de re aliqua, sed personis intelligendum] in se habent, quæ natura sunt iucunda. Vir bonus quidem virtutes, quæ vt natura sunt bonæ, ita iucundæ, *supra libro 3. capit. 4.* Amicus quoque natura est iucundus; micitiia iunctam habet voluptatem, *supra libro octavo, capit. 3. & 4.*

οἰοῦνται δὲ δεῖν ἡδύνας.] Altera ratio politica, quia alioquin cati voluptas non erit perpetua: at hoc absurdum, vt beatus interdum in dolore, & cum molestia, *infra lib. 10. cap. 4. & supra lib. 1. cap. 9.* Quid ita? cur sequeretur, voluptatem non fore perpetuam, si beato desint amici; quia actio eius non sit futura perpetua. At beati voluptas omnis est in actione honesta, *supra hoc capite, & libro primo capit. 9.* Cur autem actio eius non sit futura perpetua, hæc redditur hoc loco ratio, quia per se quisque omnia facere nequeat, multis in rebus administio & adiutore opus habeat, quod & *infra lib. 10. cap. 4. & 9.* Ratio igitur, cur voluptas illi non sit futura perpetua, hæc est, quia neque actio. Interitur & altera ratio, inquam, voluptas beato non sit futura plena & sincera absque amicis; quia solitudo omnis sit molestia, quam rationem supra iam explicauimus.

ὁ δὲ αἰσὶ τὸν μακάριον.] Nimirum ut actionibus virtutis consentaneis delectetur perpetuo. Nam bonus, quibus bonis iis delectatur, prauis dolet: non secus atque bonus Melius bonis cantionibus delectatur, malis discrepantibus & surdis dolet. Quæ præclara sententia & similitudo expresse est sumpta, qui sæpe virtuti cōgruentes actiones & virtutem harmoniæ comparare solet. sed enim, diceretur ex eo, quod solitudo sit molesta, non effici continuo, propterea esse opus, cum solitudo non solum per amicos sed per alios quoque depelli possit. Respondet Aristoteles paulo supra διῆλον δὲ ὡς μέγα, &c. melius tamen & iucundius id fieri per amicos. *Perspicuum namque, inquit, est, iucundius esse agere cum viris bonis & amicis, quam cum alienis quibuslibet, nulla forte rei hominibus, τοῦτον εἶδος vocant Græci.*

ἡγοῦτο δὲ αὐτὸν καλόν.] Tertia ratio politica, quod bonorum conuictu, exercitatio quædam virtutis capiatur, quæ bonorum cōsuetudine virtus excolatur, quod eleganter Theognis in γυναικί, καλοῖσι δὲ μὴ ποσειδιλεῖσιν ἄνδρας, &c. quæ testis laudat & Plato in Menone, & Aristoteles in *infra cap. x. fin.* ubi eadem utitur ratione, in eiusdem tamen rei causa hic ea utitur, ut doceat, beato opus esse amicis, quia utile sit beato excolere virtutes, quod fit conuictu viri boni; ibi doceat, conuictum amicis maxime esse necessarium. Formula:

Excolere virtutem beato est utile.

At hoc consuetudine bonorum fit.

Ergo hac beato est opus.

φυσικώτερον δὲ ἐπισκοπεῖται.] Nunc de Physica ratione hæc est, quia viro bono amicus bonus sit expendendus. Hæc quidem ratio non est physica, sed in ea docenda, virtutis ratione physica Aristotelis. Docet igitur hunc in modum: *præmissa ostendit, suam cuique vitam esse iucundam, & bonum quiddam prius tamen quam hoc doceat, explicat, quid sit vita; & vitam in beluis quidem (quas ζῷα cōmuni nomine hic vocat Arist. ut & alias, quemadmodum & animalis verbum Latini interdum sumitur, quod observauit Petrus Victorius lib. 2. variar. lect. cap. 9) In his igitur terminari seu definiti vi & potestate sensus: in hominibus vero, vi & potestate sensus & intelligentiæ lib. 2. de Anima. verū, quia potestas omnis ad actionem reuocari & deduci solet, ut in qua laus omnis & principatur*

patus τὸ κύριον sit positus, potestas res est inchoata, ἐνέργεια
 incompleta & perfecta; efficitur, ut vitæ quoque perfectio non
 potestate, sed ἐνέργεια sentiendi & intelligēdi definiri debeat.
 sentire igitur & intelligere est vivere, est vita. Hoc præmuni-
 ti, sic docet, viro bono vitam cuiq; suam, esse bonum quid-
 dam & iucundum, quod suapte sponte & animi, natura sim-
 pliciter & absolute est bonum, idem viro bono est bonum &
 cundum, supra dictum εἶναι, lib. 1. cap. 8. lib. 3. cap. 7. lib. 7.
 p. 12. & 14. vbi dictum est:

Vir bonus est tanquam norma & mensura rerum.

Atqui vita natura est bonum.

Ergo vita viro quoq; bono erit bonum.

Assumptio, vitam natura esse bonum quiddam, explicatur
 ipso se ab Alexandro lib. 4. *questionum naturalium*, & attin-
 tur ab Arist. lib. 2. *Polit. cap. 4*. Hic cōfirmatur duabus ratio-
 bus, quarū prior, quia vita sit ex numero rerū definitarum
 definitum quiddam. At quæ definita, ea sunt bona, redo-
 nt naturam boni, ut infinita mali, ex Pythagoreorum quo-
 re συπλήσια, de qua supra lib. 1. cap. 6. Altera ratio, quia ab
 omnibus expetatur vita, quæ nota est boni, atque adeo sum-
 mi boni, supra initio lib. 1. & lib. 7 vbi de voluprate initio cap.
 . Et hac quidem ratione, quod vita etiam cum miseria ab
 omnibus cupidissime expetatur, ut est eleganter apud Cice-
 nem lib. 5. *de fin.* vbi de Polyctete, docet in *Politico* eo loco
 Aristoteles, suauitatem quandam naturalem in vita inesse.
 expetitur igitur vita ab omnibus, maxime tamen à beatis, ut
 eorum vita sit suauissima, supra lib. 3. cap. 9. *in fine*.

ἢ δὲ δὲ λαμβάνει.] Occurrit tacitæ quæstioni. Nam quod
 etiam, vitam esse natura bonam, refelli posse videatur ex
 eo, quod vita quædam sit deprauata & vitiosa. Respondet A-
 ristoteles, non intelligendam esse vitam vitiosam in hac dis-
 cussione, propterea quod sit ea ea infinita. Quid ita? quia
 ut in ea sunt vita, ea sunt infinita. verbi gratia, in vitiosa in-
 sunt vitia, quæ constat esse indefinita, multiplicia: in vita
 honesta insunt dolores & ægritudines, quæ item sunt infini-
 te & innumerabiles. Itaque ut, quæ insunt in vita vitiosa aut
 honesta, sunt infinita, ita & ipsa vita: contra, ut, quæ in vi-
 ta vera & honesta insunt, ea sunt finita, ita & ipsa vita. Nam
 generaliter, qualia sunt ea quæ insunt, tale est & id, in quo
 sunt. Nam hoc illis terminatur & definitur. Quale quid-

que sit, ex iis rebus, quas in se continet, diiudicari debet. Cur autem vita finita sit, hæc est ratio, quia est *ἐνέργεια* actio quædam. Nam ut potestas est interminata, & quæ multa deduci & explicari potest; ita *ἐνέργεια* est terminata exemplo sint materia & forma.

διόπερ ἔστιν ἐνέργεια πᾶσι.] Hanc clausulam puto falsam habere, esse inducendam. Nam id, quod ea clarius citius paulo infra dicitur, *εἰ δὲ αὐτὸ τὸ, &c.* Docuit modum esse bonum quiddam. Si bonum, inquit, Ergo modum. Quinquam & hac ratione, quia sit *ἐνέργεια* idem ceri potest: omnis namque *ἐνέργεια* comes est voluptatis dolor, qua de re infra *lib. 10.*

ἐν τοῖς ἐχθροῖς δὲ.] Intelligent vulgo librum decimum ubi de voluptate & dolore seu molestia. ceteri & hæc clausula mihi suspecta est

ὁ δὲ ἄνθρωπος ὁρᾷ.] Adhuc docuit, viro bono vitam esse bonam, esse iucundam & expetendam: Hoc loco docet eandem esse iucundiorē, quia sentiatur, vitam, inquam, viro bono sensu seu conscientia & perceptione esse iucundissimam & suauissimam, quod ipsum priusquam ostendat, adnotat an vita quoque sentiri possit. Possit igitur quemque sentire se vivere, docet hac ratione, quia quisque possit sentire, & sentire, id est, quia quisque sentiat, se sentire, & intelligere intelligere. Formula:

Se se sentire quis sentit. & se intelligere quis intelligit, & se vivere sentit & percipit.

Verum illud.

Ergo & hoc.

Ratio connexa, quia vivere nihil est aliud, quam sentire & intelligere, ut supra dictum. Antecedens explicatur in principio libri tertii de Anima, verbi gratia, qui videt, & Aristoteles & eo loco de anima, idem sentit quoque & videt, qui studet, qui audit, qui ambulat, qui quidquid facit, se sentit, se id agere. Eadem est & intelligentiæ ratio. Hunc sensum vulgo vocant reflexum, non satis recte. Neque enim idem est sensus, qui sentit quidquam, & qui sentit, se sentire illud ipsum. verbi gratia, aspectus sentit, & videt colores, sed idem aspectus non sentit se videre, sed alius, aut certe alia pars animi. Quæ autem hæc sit vis, qua sentiamus nos sentire, explicare non est huius loci. Videatur Philoponus, [et]

difficili

issentit ab Aristotele & à vulgo] ad initium *libri primi de Anima*. Hoc nobis sit satis, sentire nos sentire, & intelligere nos intelligere. Verum igitur cum sit antecedens. Ergo & consequens. Sentimus igitur nos vivere.

τὸ δὲ αἰσθάνεσθαι ὄν.] Hoc iam præmunito & posito, nos sentire, nos vivere : nunc accedit ad rem, de qua agitur, nimirum docet, sentire se vivere esse viro bono iucundissimum; ensum inquam vitæ esse suavissimum, hac ratione, quia sentire sibi inesse boni aliquid, sit suaue. Formula :

Sentire inesse sibi bonum, est iucundum.

Atqui sentire se vivere, est sentire inesse sibi aliquod bonum.

Ergo sentire se vivere est iucundum.

Propositio, τὸ δὲ ἀγαθὸν ἰσχυρῶς, id est, quæ etsi per se perspicua, tamen dilucidari potest his rationibus. Primum, quia sensus mali est molestus, ut conscientia est molestissima, supra *cap. 4.* Deinde, quia sensu hoc bonum magis cognoscitur. At bona quo notiora, eo iucundiora. Ignori nulla cupiditas. Tertio, quia hoc sensu voluptas in animum penitus inuatur, atque ita magis hominem afficit. Itaque etsi quæ sunt bona, eadem & sunt iucunda: tamen mulgo magis redolentur suaviora si sentiantur, percipiantur, & cognoscantur. Qua ratione doceri potest, cœlestium animarum multis partibus maiorem esse voluptatem, atque adeo incredibilem, quam sit hominum, propterea quod illarum sensus hic & intelligentia sit acrior, obtusior sit harum. Eadem ratione dicendum quoque, animantium rationis expertium & puerorum, non tantam esse voluptatem, quanta est virorum & ratione recta ac perfecta utentium : tanta est huius conscientię συναισθήσεως, vis & potestas. Assumptio confirmatur ab Aristotele hac ratione, quia vita sit per se bona, quia vivere sit expetendum, & maxime viris bonis, quorum vita sit suavissima, quod supra explicatum.

αὖς δὲ τοῦς ἑαυτῶν.] Adhuc docuit, suam cuique vitam esse expetendam, cum, quia bonum, tum, ob sensum & conscientiam. Quæ disputatio quo pertineat, initio dictum, eo nimirum, ut doceatur viro bono & beato opus esse amicis. Hoc igitur tandem loco, eam disputationem ad rem accommodat, docendo, ut suam cuique, ita & amici vitam, viro bono esse iucundam, hac ratione, quia ut in se quisque,

ita & in amicum animatus & affectus esse consuevit. im-
mula:

*Vt in se, ita & in amicum quisq; est animatus. [Cic-
in Latio sic loquitur:] Ratio huius propositionis, &
amicus alter ipse.*

*Atqui sua cuiq; vita est iucunda & expetenda. &
quia bonum, tum ob sensum, quod iam explicatum
Ergo amici vita cuiq; viro bono erit iucunda & ex-
petenda, non secus atq; sua, aut certe non multo secus, iuxta
ἐκ παλαιότητος.*

Nam maior cuiq; secum, quam cum amico est cognitio. Pro-
ximus, inquit ille, ego met sum mihi, supra cap. 5.

τὸ δ' εἶναι ἑωῦτο.] Iam constat amici vitam viro bono de-
petendam, esse iucundam: nunc adiungit modum, quem
modum expetatur, nimirum σιναίῳ ἡσιν, conscientia seu
sensum. Nam vt amici vita viro bono sit iucunda, sentiri
necesse est. Quid ita? quia idem de sua cuiusque vita
dictum, eam esse eo suauiore, quo sentiat. Amici
vita eo erit suauior viro bono, quo magis sentiat.

τῷτο δ' ἄνοιτ' αὐτῷ.] Elegans Aristotelis gradatio:

*Si sua cuique vita est iucunda & expetenda. Ergo
amici.*

*At sua cuique vita sensu seu conscientia est iucunda.
Ergo & amici.*

Si sensu amici vita est iucunda.

*Ergo conuictus est opus & consuetudine, qua sua se
ille capi non potest.*

Nam conuictu cognoscitur amicus & exploratur supra li-
b. 2. cap. 5. Conuictus autem amicorum qua in re sit potius
præclare hic adiungit Aristoteles, non in voluptatibus
fruendis, in comotationibus, concenationibus, colloqui-
bus, conspirationibus, sed in animi potius actionibus com-
municandis & honestis sermonibus: concenandi namque
consuetudinem pecudum potius esse quam hominum. pe-
cudes ad pastum sunt natæ, & pastus gratia gregatim agunt,
& societatem coeunt, apud Ciceronem lib. 2. de Natura De-
orum. Homines animo & animi muneribus cernuntur. Hallu-
cinantur igitur, qui amicorum consuetudinem concenatio-
nibus metiuntur. Quo pertinet & quod apud Cic. de senect. &
lib. 9. epist. Epistola antepenult. incip. Rursum, &c. monet, re-
ctius

15 Latinos *convivii* vocabulum fecisse, quam Græcos *συν-
τις* & *συμπόσις* : nam Latinos spectasse communicatio-
nem vitæ & victus, & dulcium sermonum : Græcos edendi
tius & potandi societatem.

εἰ δὴ τῷ μακροτέρῳ] Omnem priorem disputationem, tam
sua cuiusque, quam de amici vita viro bono expetenda,
idem hic una conclusione, velut epilogo complectitur
ac in modum :

Si sua cuique, vita est expetenda, quia bona.

Amici autem eadem est ratio.

Ergo amicus viro bono est expetendus.

nam amicus est in numero expetendarum, bonarum, iocun-
dum.

ὁ δὲ ἔστιν αὐτῷ.] Sæpe iam dictum hanc disputationem eo
terminare, ut doceatur, beato opus esse amicis. Id quod extre-
mo hoc versu tandem concluditur, hunc in modum :

Si amicus est expetendus, viro bono, ut est.

Ergo amicus viro bono esse aliquis debet, & viro beato.

ratio connexi, quia ἡ ταύτη ἐνδεής ἔσται, quia alioqui fieret,
hac parte claudicaret beatus, fieret, ut ei ex rebus expeten-
dis aliqua deesset. At hoc absurdum. Nam ex libro primo con-
stat, omnia quæcumque sint expetenda, in beato tanquam
amulo quodam inesse debere. Ne igitur nulla res expeten-
da desit beato, concludendum erit, ei amicos esse necessarios
que opus, &c.

C A P V T . X.

C O M M E N T A R I I.

Ἀρ' ἔν τις πλείους φίλος.] Quarta questio de πολυφιλία,
e multitudine amicorum, de qua iam dictum supra lib. 8. c. 3.
De eadem & Cicero copiose in *Lelio*. Nam quibusdam, quos
indio sapientes habitos, &c. & Euripides in *Hippolyto* coronato.
ἐξ ἧς μετρίας εἰς ἀμείλιχας, id est, oportet habere mediocres a-
micitias. Et Erasmus in proverbio : *Vnius Deus, multi amici*.
Aristoteles πολυφιλίαν præter politicam, improbat : Cic. con-
tra, hac ratione, quia virtus aduersus multos esse potest, id est,
virtutis opera aduersus multos exerceri possunt, & in multos
conferri. Non est enim inhumana virtus, neque immunis (sic
loquuntur veteres immunis, quod nos immanis, quia loqui-

tur de senibus, tribuit illis sermonem Plautinum] neque superba, quæ etiam populos vniuersos tueri, eisq. optime consulere solet, quod non faceret profecto, si à charitate vulgi adhorreret. Totæ reiliqua disputatione nihil aliud Cicero, quæ refellit aduersariorum argumentum istud, quia molestum sit implicari multorum negotiis, quod ipsum & Aristoteles hic commemorat. Plutarchus, cuius de *πολυφιλίᾳ* aureus est libellus, assentitur Aristoteli. Lucianus certe in *Doxari πολυφιλίαν* apud Scythas tam scibit fuisse infamem, ut apud alia vnius mulieris cum multis viris consuetudinem.

ὅρ' ἔν' ὡς πολλούς.] Quasi diceret, postquam constat, amicos esse parandos; an igitur quam plurimos.

εἰρήνη δὲ καὶ τὸ.] Ab Hesiodo *lib. 2 ἔργων*, quod Hesiodi dictum Erasmus inter prouerbia retulit: *Neque nulli sis amicus, neq. nullus.*

τοῖς μὴ δὴ πρὸς.] Hic quæstionem dissoluit, adhibita distinctione pro amicitiarum generibus. Et primum quidem amicos ex vtilitate docet, non posse esse multos hac ratione, quia multis obsequium tribuere & succurrere nimis sit laboriosum ac difficile, atque adeo ad vitam suam bene degendam impedimento, implicari alienis negotiis, & deseruire aliorum vtilitatibus, quod tamen hoc amicitia genus postulat. Amici quoque ex voluptate multi esse nequeunt, quia inter paucos voluptas sit suauior, interior & iucundior. Quemadmodum, inquit Aristoteles, condimenta ciborum, si multa adfundantur, ingrata existunt: si aspergantur, iucunda & grata. Nam quod supra *libro octauo, capite sexto* dictum in his duobus amicitia generibus *πολυφιλίαν* esse posse (quod huic loco repugnare videtur) ita accipiendum est, ut in his duobus facilius sit polyphilia, quam in amicitia ex virtute: *difficilis* tamen est in omnibus. Quod autem quidam hic vertunt βίος facultates & rem familiarem, errant. Argumento sit, quod ait, πρὸς οἰκείον βίον, & quod hic βίος in *Magnis* dicitur φύσις, id est, vitam & naturam nostram esse imparem ad omnia amicorum obsequia plurimorum. Exemplum affert elegans Plutarchus in eo libello: *Si ex multis unus roget ad coenam, alius ad funus, alius, ut in foro sibi sis aduocatus, alius ad nuptias, alius ad iter, alius denique alio, alius pecuniam roget mutuam, alius vestem, &c.* omnes eodem tempore, quis par his omnibus esse posset. Βίος enim sæpe non nostram vitam,

tam, sed ea quibus vita nostra sustentatur, sed hoc loco non accipitur in ea significatione.

τρεῖς δὲ παρ' αὐτοῦ.] Nunc de amicis ex virtute. Et ne horum quidem magnam multitudinem esse posse, docet ratione & usu seu autoritate vitæ & morum. Ait autem initio, multitudinis amicorum modum quendam esse debere, non secus atque ciuitatis. Nam in ciuitate si nimis multi sint ciues, non tam ciuitas, quam natio quædam erit, verbi gratia, inquit Aristoteles; si centum millia sint ciuium; contra si nimis pauci, iam quoque non erit ciuitas, vt si decem, aut viginti sint ciues. Modus est ciuium aliquis, vt neque nimis multi, neque nimis sint pauci. Non tamen modus hic vnus idemque est & certus. Nam pro loci differentia & aliis attributis nunc maior, nunc minor debet esse ciuium numerus. Extrema quidem, id est, nimium & parum certa ac definita esse possunt, verbi gratia, nimium constituere possumus centum millia, parum decem ciues: sed inter hæc extrema interiectus modus variat, & hoc est, quod ait perobscure, τὸ δὲ πρὸς ὅν, &c. Vt igitur in ciuitate definitus est ciuium numerus, ita & in amicitia amicorum. Et in ciuitate quidem numerus seu multitudinis modus capitur ex rerum copia, libro 7. Politicorum, capite quarto. Vbi de hac re latissime: ita in amicitia multitudinis amicorum modus, & regula, & norma est conuictus, id est, tot possunt esse ciues, quot ager & locus possit alere commode: tot esse amici, quot vna viuere possint. Cur autem in ciuitate ciuium multitudo definiatur ὡς περ καὶ rerum copia, explicatur in Politicis. cur in amicitia, conuictu, hic adiungitur ratio ista, quia conuictus amicitiae nota sit vna omnium verissima, sit φιλικώτατον.

ὅτι δὲ ἕχ' οἷον τε] Iam rationes affert, non tres, vt putant, sed quatuor, cur multi amici vni esse non possint. Prima ratio est, quia conuictus multorum seu cum multis sit difficilis, atque adeo ἀδύνατον: Hoc, inquit Aristoteles, est perspicuum. Et Plutarchus ἀδύνατον cum multis versari: & se tanquam in multas partes diuidere ac distrahere, tanquam scortum cum multis rem habere, inquit ille.

ἢ π' δὲ καὶ κείνους.] Altera ratio, quia difficile sit, & ἀδύνατον
potius

potius, qui mihi sint amici, eos omnes & inter se esse amicos oportere autem eos omnes inter se amicos esse, docet Aristoteles hac ratione, quia vna omnes viuere oporteat. Si autem sunt amici. Ergo mecum viuant, oportet, atque ita viuunt omnes: vna viuere nisi amici non possunt.

χαλὶ πὸν δὲ γίνεσθαι.] Tertia ratio, quia difficile sit cum multis ex animo dolere & letari, præsertim cum in amicorum multitudine sæpe euenire necesse sit, vt quia aliorum rerum prosperarum, aliorum aduersarum, vno eodemq; tempore & letandum sit & dolendum, quod est absurdum. Quinetiam, inquit Aristot. in Magn. lib. 2. cap. pen. oportet quem in perpetuis doloribus & angoribus, quia abesse vix possit, vt magnarum amicorum multitudine, nemo sit in calamitate.

ἵσως ἢ ὅτι ἔχει.] Priusquam exponat quartam rationem, intermitit quasi conclusionem Aristotel. & hortationem, non esse querendos multos amicos, non hoc agendum, vt ἡλύφιλος, sed tot esse querendos, quot ad conuiuium & consuetudinem sint satis. Nam, vt modo, conuiuius est totius multitudinis.

ἢ δὲ ὅτι ἐνδεχόμενον.] Quarta ratio, quia valde multis esse amicus nemo facile possit, quia multos summo amore compacti sit difficilimum. Formula:

Summa omnia & excellentia in paucis esse solent.

At amicitia est excellentia quadam, amicorum non non languidus, sed feruidus, acerrimus, & acutus esse debet.

Ergo amicitia non cum multis, sed cum paucis esse potest.

Sed de hoc dictum supra lib. 8. cap. 6. nam vt amantes, non multas, sed vnam aut alteram adamare: ita & amici diligere solent. Legendum igitur pro διότι ὡς, vt supra lib. 8. cap. 6. Quod autem eo cap. 6. supra duo fecimus argumenta: alterum, quia amicitia sit excellentia, alterum quia multis valde placere sit difficile, etsi ita omnes interpretes, tamen videtur vnum potius esse debere [Lambinus hic perperam, vt recte admonuit Zvingerus] vt hoc loco & ἡγεῖται ὅλη & σφοδρὰ eodem pertinere.

ἢ πῶς δὲ ἔοικεν.] Quod adhuc ratione, id iam vsu confirmat. In rebus ipsis, inquit Aristoteles, cernitur id esse verum. Nam cernere licet in vita communi, qui sociorum amicitia, id est, sum-

summa & verissima inter se sunt amici, semper esse paucos, cui rei argumento est & hoc, quod fere inter duos id amicitiae genus ab antiquis prædicetur: hinc paria amicorum. De quibus Valerius Maximus & Cicero in *Latio*. Et si Cicero libro primo & secundo de *Fin.* narrat Epicurum domi suæ magnos habuisse amicorum greges fideliū. Sed hi non tam amici, quam sectatores & auditores Epicuri existimandi videntur. Inter condiscipulos est quidem amicitia, sed non am *ἡταιρική*, quam politica, nisi alia ad hetericam necessaria accedant.

οἱ δὲ πολὺφίλοι.] Et hoc ad usum vitæ pertinet. Nam vulgo, qui omnibus student esse amici, haberi solent nulli vere amici, politice tantum & civiliter. Quo in genere sunt, qui Græcis dicuntur ἄριστοι, de quibus supra libro 4 cap. 6. quo pertinet & vulgi dictum, quod commemorat Aristotel. in *Emilem*. lib. 7. cap. 12. ὅστις φίλος, ὃ πολλοὶ φίλοι, nullus amicus, nisi multis amici. Qui ubique est, inquit Seneca, nusquam est. Itaque & in Politicis Aristoteles lib. 2. cap. 2. civium inter se amicitiam, quia inter multos, eleganter vocat ὑδαρὴ dilutam, tenuem & imbecillam, & ut aquæ paucillum in vini cadum deusum evanescit: ita & amoris vis in multos distracta, diluitur, inquit ibidem Aristoteles, non secus etiam atque vis fluminis in varios riuos deducti, inquit Plutarchus in eo libello.

πολιτικῆς μὲν ἔν.] Perfecto & concluso, in tribus illis amicitiae generibus non admitti πολυφίλιαν; hic tandem eam esse posse in amicitia politica, idque bifariam, vel recte, vel vitiose. Hi quidem qui vitiose, sunt ἄριστοι; Viri boni autem nihil impedit, quin & ipsi multos ament politice, vitæ communis causa, non assentandi aut blandiendi, ut ἄριστοι blandi.

ἀγαπητὸν δὲ καὶ ὁ.] De verorum paucitate amicorum supra dictum lib. 8. cap. 3. in fin. Aristot. teste Laërtio sæpe in ore habere solet: ὃ φίλοι ὅστις φίλος, &c.

C A P V T X I.

C O M M E N T A R I I.

Πόπροι δὲ ἐν εὐτυχίᾳ.] Hic de usu amicorum, putant vulgo, quia amicitiam utilitate æstimant, amicorum usum non iam in rebus prosperis, quam in aduersis cerni, Aristoteles in

vtrif.

utrisque amicorum usum esse ostendit. Pro uulgo facientia & prouerbia, & hoc Ennii. *Amicus certus in re incerta manet*. & Euripidis in *Oreste* τὰς φίλους ἐν τοῖς παροῖς, &c. Itē adduximus capite nono, in principio. Cicero in *Lali*: Tarquinium dixisse ferunt, cum exulesset, se intellexisse quos fidos amicos habuisset, quosq; infidos cum iam neutrius tiam referre posset. Et illud apud Aristotelem lib. 7. *Ἐμὲ καὶ τὸν φίλον ἄνθρωπον*, &c. Sed rectius Cicero in *Lali*: dulcius, inquit, quam habere qui cum omnia, &c. & Martius in epistola ad Ciceronem libro 4. Hoc uero eiusmodi esse ferunt sine talium virorum & amicorum beniuolentia, uersa, neq; in secunda fortuna quisquam uiuere posset. Eritne quinta hæc quaestio; An amici plus magis sit in rebus aduersis, an in prosperis.

ἐν ἀμφοῖν ὅς ἐστι ζήτησιν.] Ait in utraque fortuna amicitia quaeri; in aduersa quidem adiumenti & praesidii causa, in prospera consuetudinis, & ut sit, cui beneficium detur: Namque amici proprium, beneficiis amicum prosequi.

ἀναγκαστικόν μὲν δὲ.] Nunc dissoluit adhibita distinctio. Nam in rebus aduersis esse magis necessarios, in prosperis magis honestos amicos. Cui rei hoc argumento est, quod quaerunt utiles, hi bonos & probos. Nam ab illis est adiuuamentum, hos honestius est & iuuare beneficiis, & utilius utiliter.

ἔτι ὅς ἐστι παρυσία.] Nunc hoc amplius docet, non uis tantum amicorum & in aduersis & in secundis rebus esse. Et ipsam quoque praesentiam utroque tempore expetendam. Et de aduersis quidem prius, eam esse iucundam & expetendam, quia adferat leuamen dolentibus & calamitate oppositis, si amicos unā dolere cernant: societas doloris calamitatos recreat, tum quia & ipso aspectu, & sermonibus seu consulando amicum quis recreare solet. Quod autem dicitur societate doloris leuari dolorem, etsi per se perspicuum est, uerum, quaeri tamen potest, quid causæ sit, cur id fiat, an quia ut in onere ferendo, si alter partem ferat, alter ex parte leuatur. Sic etiam in dolore fieri dicendum sit, non uidetur. Nam in onere detrahitur aliquid sodali, atque ita leuatur: In dolore, capit quidem & sodalis dolorem, sed amico nihil detrahit. An igitur hæc erit causa, cogitatio, quod amicus nobiscum doleat, & ipsa praesentia, quia hæc duæ res, inquam praesen-

præsentia & cogitatio sunt iucundæ, eo ipso minuent aliqua parte dolorem. Nam quæ iucunda, dolorem temperare & minuere solent. An alia quæ erit causa, forte, quia habent, in cuius sinum effundant dolorem, & quasi se exonerant. Quod quidem adeo expetunt hi, qui sunt in dolore, ut minem habeant alium, vel Soli ipsi & Lunæ & astris dolorem suum testari cupiant, ut est apud Ciceronem *in Tullio*. & apud Victorium *in Varium*. Compressus & retentus dolor est grauior; explicatus, & cum altero communicatus, minor. Sed enim, quæ tandemcunque huius rei sit causa, ipsa men res, quin vera sit, nemo dubitat, quod solum huius est ei; De causa, aliâs.

τοῖς δὲ ἡ παρουσία.] Dictum, præsentiam amicorum esse iucundam: nunc id velut corrigens, ait esse mixtam, id est, partim iucundam, partim molestant.

διότι οἱ μὴ ἀνδράσις.] Ait viros fortes & magnanimos inde cauere, ut ne suis rebus vna doleant amici. Rationem dicit, quia cum ipsi minime sint ad lachrymas propensi, aut quoque dolentes, cernere non sustineant, nisi forte sint tri, & pœne ferrei, ita ut alios licet dolentes maxime, tamen siccis oculis intueri possint, ut, inquam, sua indolentia, aliorum dolorem superent. Sic namque intelligenda puer hæc verba, καὶ μὴ ἀνδράσις. Quin etiam magnanimi est, non amicum tantum, sed omnes omnino vna dolentes, non mittere, & sustinere.

ἡ δὲ ἐν ταῖς ἀτυχίαις.] Hic de præsentia in rebus prosperis, iam item iucundam esse docet, cum quia amici consuetudo ipsa per se sit iucunda, tum, quia cogitatio amicum rebus vtrius vnâ lætari, item sit iucunda. Est & altera ratio, quia se amici conspectus sit iucundus, & altera, quia, ut omnia iucunda nobis adesse, ita & amicum, quem diximus sup. esse rebus bonis & iucundis: nobiscum esse iucundum est, inquit Aristot. *in Eudem. lib. 7. cap. 12*. Est miserrimum caput, sed inderelicio quædam huc pertinentia.

διότι οἱ μὴ ἀνδράσις.] Explicata iam quæstione, adiungit Aristot. præclara quædam documenta seu monita, quemadmodum in hac præsentia quisque se gerere debeat, tam in rebus luctibus, quam lætis & prosperis. Aut enim accersimus ipsi auctores, aut ad eos ipsi imus, vel in rebus aduersis, vel in prosperis. In utroque genere, quemadmodum nos gerere debeamus, satis plane exponitur ab ipso Aristot.

καὶ τὸ μὴ ἀξιώσαντας.] Ait, amico non roganti ferentem esse utrique tam ferenti, quam accipienti opem, & honestius & iucundius: honestius quidem illi [hoc est, ferenti] quod maiore studio & sponte tulerit, quod honestius; huic [accipienti] quia rogare amicum, ne ei sit oneri, etsi opus habere luerit: iucundius vero illi, quia sua sponte virtutis ediderit: huic vero, quia non rogarit, atque ita pudore, & ex amicis rogandis capere solemus, nullo afficiatur.

καὶ γὰρ εἰς ταῦτα.] Hoc & supra dictum cap. 9. ad arguendum ex virtute, aliorum quoque consuetudine esse opus. Egoquit, εἰς τὰς δύτην χάριν, &c.

ὡς δὲ ἀπαθείαν δὲ] Res prosperas diuidit bifariā in γειαν & συμπάθειαν, id est, ut amicos bona fortuna bene iuuenus, & rursus ab iisdem beneficium expectemus, quorum ad illud cupide, ad hoc cunctanter eundum esse ait, quod non satis sit honestum, ambire beneficia. Cauendum tamen ne quis incurrat suspicionem acerbitatis, & inhumani. Nam, si amicus urgeat, & plane velit, nos beneficium accipere, non erit praefracte & praecise repugnandum: alioquin utique putaret, nos vel alieno in se esse animo, vel suum beneficium esse leuius, & quod à nobis contemnatur, & ipsi prohibemur homines inhumani, acerbi & insuaues.

ὁθαί, τὸ Ἄλις ἐγὼ.] Dictum est Euripidis in *Oreste* scilicet, inquit ille, me esse in calamitate ac dolore: non est, quod & mea causa quoque doleat, &c.

CAPVT XII.

COMMENTARI I.

Ἀγ' ἔν ὥσπερ τοῖς ἐρωτοῖς.] Hic de conuictu, & conuersatione unam omnium maxime charam & iucundam, quae amicis maxime expetatur: & in extremo capite non potest in conuictu & consuetudine vim esse positam ad vitia. De conuictu dictum & supra lib. 8. cap. 5. & in hoc libro supra cap. 4. Plutarchus certe in libello de *πολυφιλίᾳ* & amicitia tria maxime spectanda esse, iudicium (de quo copiose Cicero in *Lalio*) conuictum seu consuetudinem, & officium, & vsum & utilitates.

ἀγ' ἔν ὥσπερ τοῖς.] Supra lib. 8. cap. 4. initio, quod idem benedicuntur, dictum est: Amantes praeter ceteros sensus, viuendi

sentit

alios, quibus cum studia quisque sua communicet & excolat. Venatores cum quibus venentur.

ἡμεῖς δὲ ἢ πόρῳ.] Hic de conuictu & consuetudine, quæ-
ius sit vis ad mores tam bonos, quam malos, & ad ipsam ami-
citiã. Nam improborum consuetudine amicorum, amic-
itiã quoq; nasci improbam, quia flagitiosa inter se commu-
nicent, & facile huc & illuc, vt instabiles (nam improbi in-
stabiles, viri boni constantes & stabiles esse solent supra lib. 7. c.
8.) abduci possint ad quævis vitia, atque ita ipsi peiores mutua
consuetudine euadunt. Contra fit in bonis & bonorum ami-
cida. Nam cum hæc mutuo conuictu incrementum capit,
tunc illi meliores quoque euadunt, agendo, & dum alter ab
altero tanquam exemplum in vita capit, alterum imitando,
Nam vt & Cicero eleganter in *Lelio*, amicum quisque suum
tanquam exemplar intuetur sui, quod Aristoteles verbo ἀ-
πορίστημι subindicat. Quo pertinet & Theognidis sententia,
de qua & supra cap 9.

οὐδὲ πόρῳ δὲ.] Hæc verba non sunt inducenda. Nam repe-
riuntur & sunt consentanea instituto Aristotelico, &c.

FINIS LIBRI IX.

LIBER

LIBER X.

ARGUMENTVM.

Liber hic in tres partes secari potest, quarum in prima de voluptate; in altera cap. 6. 7. & 8. de beata vita; in tertia denique conclusio huius operis, & pramunitio ad libros Politicorum

adfertur & explicatur. De voluptate quidem explicatio item in tres partes diuiditur. Nam primum, cur de ea in his libris explicet; deinde cap. 2. & 3. quae alij de voluptate senserint & differerint, perpenduntur. Postremo capite quarto & quinto, quae voluptatis vera sit vis & natura ex Aristotelis sententia propius explicatur. Caterum de voluptate & supra copiose est explicatum seu disputatum libro septimo, capite undecimo. Cur autem hoc loco rursus de ea differatur, rationem, quam vulgo asserunt, non probo, aliam non reperio, quam quod Aristoteles in libris, qui hodie extant, saepe solet τωτολογεῖν.

CAPVT I.

COMMENTARII.

Μετὰ δὲ ταῦτα εἶ.] Duæ sunt huius capitis partes, quarum priore duæ afferuntur causæ, cur de voluptate explicandum sit politico: altera parte sui temporis philosophorum sententiæ afferuntur, quid quisque de voluptate existimaret.

μετὰ δὲ ταῦτα.] Prior ratio, quia voluptas humano generi sit cognata, id est, quia sit quiddam humanum, ad homines pertinens. Formula:

Humana, ad vitam recte degendam pertinens, hic sunt explicanda omnia.

At voluptas huius est generis.

Ergo hic explicanda.

De propositione dictum libro 1. De assumptione lib. 7. de qua & hic adiungit Aristoteles ex Platone tamen libro 1. & 2. de legib.

*legib. sumtum. Adeo quidem tractationem de voluptate ad-
tam pertinere, ut pueri & adolescentes voluptate perissimum
dolore regantur. Dum alij manusculis, pomis, & id genus
rebus in officio continentur: alij vero verberibus, rebusque
molestis à vitio deterrentur. Certe Plato iis locis pulcherr
docet de voluptate & dolore tractationem esse bonæ in-
tionis seu pædiæ princeps caput.*

ἡ δὲ διὰ τὴν αἰσθητικὴν τὴν.] Altera hæc est ratio, quia in volu-
te magnum sit positum momētum ad virtutes morum. Qu-
ita? duas huius rei causas adiungere mihi videtur Aristoteli.
Prior est, quia negotium de voluptate per omnem vitam
diffusum, longelateque pateat: At vitæ moderari est vici
officium. Altera est, quia virtutis est distinguere, quæ ex-
tenda, quæ fugienda. At illa sunt iucunda, hæc aspera & no-
lesta. Tertia autem ratio, cur in voluptate vis aliqua sit ad vir-
tutes morum, sit ista, quia virtutum moralium [non virtu-
tū rationis] est moderari perturbationibus supra & infra
perturbationum summa genera & fontes esse, volup-
tatem & dolorem, ibidem est explicatum. De hac autem per-
tur in his libris de voluptate explicetur, latius diximus in
lib. 7. cap. 11.

ἡ δὲ διὰ τὴν νοητικὴν τὴν.] Hac altera huius capitis parti-
sententiæ de voluptate nunc exponitur. Monet autem quod
ad priorem partem pertinet, eo magis de voluptate ex-
plicandum, quo maiores de illa sint difficultates. Nam his
verbis tacite quæstioni occurrit, quasi non opus sit de volu-
ptate explicare, de qua omnibus sit notum, etiam belis ho-
mine vero inquit Aristoteles, id quod ex differentibus phi-
losophorum sententiis perspicuum erit. Nam aliis quædam
voluptatem videri summum bonum; aliis ac bonum
atque adeo summum malum. Et his quidem partim quæ
rænera existimant; partim, quia, etsi aliter existimant, tamen
melius ita pueris spargere ac disputare: ne si forte vulgo no-
telligatur, voluptatem esse vel summum bonum, vel bonum
maius, quam par sit studio ad eam ferantur, ad quam alioquin
suapte sponte plerique satis sint proclives. Itaque melius est
ut dicatur esse malum, atque ita reuocentur ad voluptatem
procliuiores, non quidem ad stuporem quandam & in-
immoderatam, & duritiem, sed ad mediocritatem. Nam
qui ab uno extremorum ad mediocritatem alios reuocare
lib.

Hic, et faciendum est, ut prius ad alterum extremum epos reuocet, Hac namque ratione fiet, ut in medio consistent, quem modum & rationem à vitiis ad virtutes reuocandi supra quoque docuit *lib. 2. extremo*. Et si Aristotelica hæc ratio à Plutarcho grauitè reprehenditur [non citat Aristotelem, sed eandem similitudinem] in *libello de differentiâ amici & adulatæ*. Hac igitur ratione freti quidam melius existimabant esse, ut verbis dicerent, voluptatem esse malum, et si re aliter sentirent.

μη ποτε δι' ἐκ τῶν λόγων.] Aristotel. non improbat quidem eam rationem, sed monet, non semper habere locum. Nam hoc certum est & notum, & sæpius dictum, disputationes Politicæ & Ethicæ à moribus & vita communi abhorreere non debere. Quid ita? quia alioqui fidem non mereantur, quia rideantur & contemnantur, ut olim Stoicorum præcepta supra *lib. 9. c. 1.* & infra *cap. 7.* Non debent igitur hæc disputationes & præcepta repugnare vitæ & sensui, cum, ne fides plane nulla eis habeatur, tùm, quia etiam hoc alioqui incommodum secum rahunt, ut etiam aliàs, si quid veri contingerint, tamen iis nõ credatur, atque ita ipsam veritatem secum ipsæ euertit, quod le mendace dici solet. Quomodo grauitè Hieronymum reprehendit Augustinus. nam cum ille officiosum, ut loquuntur Theologi, mendacium probaret, non reuera, sed quia vtique esset ad vitam, respondit Augustinus, maximum inde sequi incommodum. Nam si intelligat homines, hoc decere Theologos, non veritatis, sed vtilitatis causa, fore, ut omnia quæ in sacris libris continentur, in controuersiam reuocentur, quasi & in his, quæ adferuntur, non tam sint vera, quam ad homines in officio continendos vtilia. Perperam igitur & Plato *lib. de legib.* cum mendacium sua sponte turpe & nefarium esse licet, tamen magistratibus interdum vtilitates publicæ permittant. Incommodum autem, quod dixi, vna cum falso verum tolli, confirmat hunc in modum. nam qui voluptatē esse exercendam vituperarit, si forte idem voluptatem postea expetere deprehensus fuerit bonam; continuo existimabunt vulgo, omnem voluptatem esse expetendam; quia vel aliqua altem ab eo, qui olim voluptatem grauitè vituperarit, expetatur. Ex aliqua omnem expetendam iudicabunt, neque enim, cuiusuis est distinguere, quæ voluptas sit expetenda, quæ non.

ἐοίκασιν ἢ οἱ ἀληθεῖς.] Expositis falsæ orationis incommodis, adiungit veræ commoda orationis. Nam hæc nō cognitionem tantum, sed ad vitam quoq; esse vtilem; quoniam sensui vitæ ac moribus consentiant, facile mereantur sit atq; ita vita & moribus exprimat, ut cōtra cui fides abipitur, cōtemni solet. Hæc igitur duosunt veræ orationis cōditiōes, q̄ ad intelligendū, & ad agendū, id est, ad vitam firmissima. Qui rei argumento sit & istud, quod vulgo homines lescentes soleant, ut vitam ex præceptis, id est, ex vera opinione instituant & moderentur. Hortationes, inquam, arguendo sint, præcepta hæc ad vitam esse vtilia, siquidem vna moribus congruentia. Et hæc quidem duo commoda, præceptis politicis maxime spectari debent, ut quæ non tam cognitionis, quam vitæ & actionis causa dentur. Quæ de his lib. 2. cap. 2. & lib. 1. cap. 3. ubi & de utilitate præceptorum sine nonnihil dictum, &c.

CAP V T II.

COMMENTARI I.

Εὐδοξος μὲν ἢ τῇ ἡδονῇ.] Hoc capite & proximo, quædo sint explicatæ & expositæ, aliorum de voluptate sententiæ perpenduntur, eaque re hæc duo male sunt scissa, quia eadem sunt rei. Sed hoc cap. Eudoxi sententiam, existimantis, voluptatem summum esse bonum, eiusque rationes, & Platoniarum rationum reprehensiones, suas denique Platoniarum refutationum reprehensiones adfert.

Εὐδοξος μὲν ἢ.] Ait, Eudoxum existimasse, voluptatem summum esse bonum, quod idem de Eudoxo cōmemorat Laërtius ex Nicomacho. Nam Laërtius horum librorum auctorem putavit, non Aristotelem, sed eius filium Nicomachum, ut & Cic. qua de re supra in prolegomen. Hanc Eudoxi sententiam 100. post annis arripuit Epicurus, cuius eadem quæ Eudoxi duo argumenta commemorantur à Cic. lib. 1. de Fin. & refelluntur duo. Est & tertium hic Eudoxi argumentum, quod tamen doceatur voluptatem non tam esse summum bonum, quam esse bonum duntaxat.

Ἀλλὰ τὸ πᾶν ὁρᾶν.] Prius argumentum, quia sensu ipso cognosci possit ab omnibus, tam ratione utentibus, quam eius expertibus animantibus expeti. Formula :

Quod ab omnibus expetitur, id summū est bonum. Nam verissima est summi boni nota ab omnibus expeti, sup. initio lib. 1.

At voluptas ab omnibus expetitur. Testes sint vel ipsi sensus, quibus ha disputationes si repugnent, fidem eas nō mereri, supra dictum. Quod idem sensuum testimonio mirifice urget Torquatus Epicurus libr. de Fin.

Ergo voluptas est summum bonum.

Confirmat & propositionem Aristotel. Quod expetendum, aquit, est bonum, Ergo quod maxime expetendum, est optabile. At voluptas maxime est expetenda, quia nō secus atq; ceterus, ita & voluptas quoq; ab omnibus expetatur, testimonio confirmum.

ἐπιστεύοντες δὲ οἱ λόγοι.] Interiicit de Eudoxi moribus castis, & vita temperante ac moderata, & ab omnibus voluptatibus arripibus abhorrente His. a. eius moribus magnam fidem disputationibus eius accessisse. Notum namque est in moribus d fidem faciendam, vim maximam sitam esse, τρέπος, inquit, Menander, ἔτι οὐκ ἔστι τῶν λόγων ἢ λόγος, quem tamen versutulum grauer reprehendit Plutarchus in lib. de legendis Poëis, & in altero, de praeceptis Reip. gerenda. Videatur tamen Aristot. lib. 2. Rhet. & init 1. & Cic. lib. 2. de Fin.

ἄλλοι δὲ.] Alterum argumentum à contrario, quia dolor in omnibus maxime sit fugiendus & vitetur. Ergo voluptas maxime est expetenda. Sed de hoc argumento sup. lib. 7. cap. 13.

μετέλπει δὲ εἶναι.] Si attentius locus hic consideretur, videri possit hoc agi potissimum, ut doceatur, voluptatem rem esse nam omnium maxime expetendam, & proinde summū bonum. De quo connexo sup. lib. 1. cap. 2. idq; id est, voluptatem maxime esse expetendam, trifariam confirmari, quia vel sensibus testibus, eam expetant tam beluae, quam homines, quia dolor maxime sit fugiendus, quia voluptatis gratia res aliae, ipsa nullius causa expetatur. At hoc maxime expetendum docuimus supra lib. 1. cap. 7.

ἐπεὶ δὲ οὕτως.] Adhuc docuit, voluptatem summū esse bonū, quia maxime expetendā: nunc idem docet, quia rebus aliis addita, eas faciat omnes magis expetendas. Formul.

Si voluptas, quibus accedit rebus, eas facit omnes optabiliores. Erga summum est bonum Verum primum. Nam plura bona uno sunt optabiliora lib. 3 Topicorum. Sic

iuste agere cum voluptate est optabilius, quam molestia.

Verum igitur primum.

Ergo & secundum.

Sed Aristoteles hoc connexum reprehendit. Nam et res effici voluptatem esse summum bonum, quod aliis rebus, eas faciat optabiliores, sed esse duntaxat in bonis. Nemo tamen sic vel ipsa antecedentis ratio, quia plura bona sunt meliora & optabiliores, quae de quibusvis bonis intelligitur. Non valet igitur neque constat haec ratio. Voluptas cum alijs addita eas facit optabiliores. Ergo est summum bonum. Sic potius fuerat concipienda:

Voluptas alijs rebus addita, eas facit optabiliores.

Ergo est in bonis.

Itaque Eudoxi perspicuus hic fuit paralogismus.

τὸ πρῶτον δὲ λέγει.] Qua ratione seu conclusione Eudoxi nitebatur docere, voluptatem summum esse bonum, contra Eudoxum retorta Plato, docuit non esse, hunc in modum.

Summo bono nihil addi potest, ut magis expectetur.

At voluptati bonum aliud addi potest, aut ipsa cum hac duo mixta & copulata magis expectantur, quam sola.

Ergo voluptas non est summum bonum.

Assumptio fuit ipsius Eudoxi. De propositione explicata supra lib. 1. cap. 7.

διὰ τοῦ δὲ αὐτοῦ.] Aristoteles priorem Platonis reprehensionem seu conclusionem hic refellit ab absurdo. Nam et effici, ut nullum sit bonum summum, quod in hominem cadat. Quid ita? nam certum est, bona quae sunt plura, contra optabiliores lib. 3. Top. Quare & summo bono, si quae praeter bona adiiciantur, optabilius ut efficiatur, necesse est supra libro primo, capite septimo. At summo bono adiacere quaedam, summum bonum crescere posse, non ratione habuit sui ipsius, sed ratione subiecti & hominis, in quo inest (aut ut alii alijs sunt iustiores fortioresque; ita alii alijs sunt doctiores, & contra miseriore) ibidem demonstravimus. Cicero ex Peripateticorum sententia copiose ostendit libro quarto de Fin. Platonis igitur ratio ad Ideas potius & bona in homines non cadentia pertinet. In his tamen libris bona humana quae sunt, non coelestia, aut in hominibus

cadentia, ut supra *libro primo, capite 6. in fin.* Atque ita recte Plato, quia voluptas bonis aliis addi possit, eam propterea summum bonum esse negavit, cum omnis summum bonum, quod quidem in hominem cadat, eadem sit ratio, ut ratione subiecti crescere possit. Beatæ vitæ namque habitus est in, gradus non item.

vi] *ἡ ἀρετὴ τοῦ σώματος.*] Iam Arist. adfert Platonicas Eudoxi rationum reprehensiones, easq; & ipse statim refellit. Plato ex quo, quod ab omnib. expetatur non effici dicebat, voluptatem summum esse bonum, maxime quod in tam graui causa argumentum à beluis non sit petendum. Arist. contra, qui hanc rationem leuem esse dicant, eos non multa probabiliora allaturos ait. Nam quod omnibus videtur, id, inquit, esse dicimus. Nam communis hominum sensus & iudicium est tanquam lex natura, *in lib. de Natura Deorum.* Bona igitur ea est Eudoxi ratio. Quod autem Plato de beluis, esse quidem id aliquid, si à beluis naturam expeteretur voluptas. Verum constat, & à ratione utentibus eam expeti: quin etiam qua parte & ipsæ beluæ voluptatem expetunt, non tam vitiosa sui parte [natura duce] quam naturali quodam bono instigante, id facere iudicari debet. Scien- tim in beluis, etsi harum natura est vitiosior & deterior, quam hominum & ratione utentium, inesse tamen bonum aliquod naturale: cuius quidem boni ratione illæ hanc voluptatem uno oēs sensu expetant, tanquam accommodatam & congruentem bono illi naturali, non suæ naturæ deteriori. Argumento sit, quod ut vitiosæ deteriores naturæ variant, ita & variat earum appetitus. Iam pro. quia beluæ, in expetenda voluptate omnes ad unum con- stant, efficitur, hunc appetitum proficisci ex bono quodam naturali illis insito, non ex earum natura deprauata & vitiosa.

ἴσως ὅτι.] Et sic intelligenda hæc verba, alioqui perobscura, *πῶς ὅτι καὶ ἐν τοῖς φαιύλοις,* scil. ζώοις, est enim neutri generis.

ἢ καὶ τοῖς ὅτι ὁδὸς.] Platonica est reprehensio, alterius conclu- sionis Eudoxi, de qua, quia explicatum supra *lib. 7. cap. 13. in i-* so, nihil hic repetendum, &c.

C A P V T I I I.

C O M M E N T A R I I.

ἢ μὴ ὁδὸς εἰ μὴ τῶν.] Pergit Aristoteles Platoniorum ra- tiones, etiam bonorum numero eximentium voluptatem, re- cellere quatuor hoc capite.

ἡ μὲν ὁδὸς.] Platoniorum ratio, cur voluptas non sit bonis, hæc una fuit, quia voluptas non sit qualitas, sed potius, utpote ἐνέργεια ex Arist. sententia lib. 7. c. 12. Formæ

Si voluptas non est qualitas.

Ergo non est in bonis.

Connexi ratio hæc fuisse videtur, quod virtutes & vitia, et habitus boni & mali in categoria qualitatis collocentur, et differentia boni & mali in ea sit categoria. Aristotelesque connexi rationem. Nam multa esse, quæ non sint in qualitatibus categoria, & tamen sint in bonis, ut sunt actiones virtutis & ipsa beata vita, item actio, non qualitas, supr. lib. 1. Et hoc loco observandum, virtutis actiones ab Aristot. remitti a qualitatis categoria, contra atq; nonnulli hodie sentiant.

ἀίγυπτος δὲ τὸ μὲν ἀγρὸν.] Altera Platoniorum ratio, quia voluptas sit interminata seu infinita. Formula:

Bonum omne est finitum.

Voluptas non est finita.

Ergo non est in bonis.

Propositio manat ex συνηθείᾳ Pythagorica, de qua supr. lib. 2. Assumptionis ratio, cur voluptas sit infinita, hæc ab eis redditur, quia capiat id quod magis, & quod minus, id est quia maior & minor voluptas esse potest, quia intensior capiat & remissionem. Formula:

Quod crescit & decrescit, siue quod augetur & imminuitur, id est infinitum.

At voluptas alia est maior, alia minor.

Ergo est infinita.

Assumptio est certa. Nam alium videmus maiore voluptate affici, alium minore. Deinde, alia est purior voluptas, ut mihi, alia impurius, & cum dolore quodam mixta ut corpori. Siue igitur spectes voluptate affectos, siue voluptates videbantur aliæ aliis esse minores & maiores. Respondet Aristoteles, si affectos spectes, idem accidere & aliis omnibus affectibus, habitibus seu affectionibus. Nam alius alio est infirior, fortior, temperantior, atq; ita hæc eorum conclusio efficeretur, ut ne virtutes quidem sint in bonis, quia virtutes præditi, alius alio sit magis, alius alio minus. Si voluptates ipsas spectes, fateretur Arist. alias aliis esse puriores & præstantiores, ex eo tñ non effici, ut sint infinitæ, aut nō sint in bonis. Nam habitus omnes, etsi per se id quod magis & minus non capiunt,

sunt, sed sint finiti, capiunt tamen ea ratione qualitatum
 ibilium, quæ sunt in rebus subiectis, i. habituum sunt gra-
 s aliqui non per se, sed propter qualitates rerum subiecta-
 n, suapte alioqui natura iidem, quiq; neque intentionem
 remissionem capiunt, v. g. scientia, qua parte est habitus,
 n capit id quod magis aut minus, vt per se cõsideratur ha-
 us: qua parte inest in hoc aut illo: capit, id est, in hoc maior
 , in illo minor scientia. Atq; ita ratione hominum gradus
 nt scientiæ. Eadem & virtutum est ratio. Arist. exemplum
 fert de sanitate. Nam & hanc in alio esse planiorem, in alio
 n item. Est quidem sanitatis habitus quidam perfectus &
 nus, in certa symmetria partium positus: sanitas tamen &
 dicetur, quæ etsi non erit in ea perfecta symmetria, tamen
 qua ex parte accedit. Gradus namq; sunt sanitatis. Quare,
 sanitas, quamvis perfecta, minor tamen est sanitas, est si-
 a & in bonis corporis, etsi voluptate animi minor, tamen
 & voluptas, neq; definit esse aut finita, aut in bonis. Itaq;
 habituum, ita & voluptatum sunt gradus. Rationem huius
 nnæxi supra explicauimus copiose *lib. 7. cap. 12. in prin.*

κ' αὖτ' ἐπὶ τῷ διηγεῖσθαι.] Locus hic est mendosus, inducen-
 sunt hæc verba, κ' κατὰ τὰς δυνάμεις, vel hæc omnia, καὶ αὖτ'
 κ' αὖτ', &c. vsque ad verbum ἔσται.

τελείον τι τὰ ζῷα.] Tertia Platoniorum ratio, quæ, vt &
 cunda, extat in *Philabo Platonis*, quia voluptas sit motus &
 tus, & proinde non est perfecta. Nam motus est actio in-
 ioata, inquit Aristoteles in *Phys. lib. 3.* Ortus est motionis
 nus. Formula:

*Omne bonum est perfectum quiddam ex Pythagoræ συ-
 νήμα. Voluptas est inchoatum quiddam, quia ortus
 & motus. Ergo non est in bonis.*

Aristoteles refellit assumptionem, & neq; motum neque or-
 im esse docet. De motu prius, cur non sit voluptas, hanc as-
 et rationē à proprietate motus sumpta, quia voluptas non
 it particeps celeritatis aut tarditatis. Formula:

Omnis motus vel est celer, vel tardus.

At nulla voluptas celer vel tarda est vel dicitur.

Ergo non est motus.

De propositione explicatur in *Phys.* nam & eadem ratione seu
 onclutione Arist. *lib. 4. Phys. ἀκίνητος.* docet, tēpus quoq; non
 se motū, sed in motu potius, vt hoc loco voluptatē non esse

motum,

motum, sed motus comitē. Motus autem celer est & tardus
vel per se & absolute, vel cōparate *αὐτῷ αὐτοῦ, καὶ ὑπο*. Per
in rebus, quarū non est æquabilis motus, vt navis cursum
est tardior, nunc celerior. item equi, currus, &c. cōparate
modo plerunq; motus intelligi solet, vt Solis cursus cum
turno comparatus est. celer, cum Luna, tardus, suapte
natura æquabilis. Cœlum etiam ipsum, cuius rotatio
quabilis, & per se neque celer neque tarda; comparatione
men aliarum rerum ita dici potest. His præmunitis,
assumptionem. Ait igitur has notas motus, celeritatem
tarditatem, voluptati neutro modo convenire, neque abso-
lute, neque comparate. Quod ipsum distinctione adhibita
melius intelligitur: aut enim voluptatem acquiritur, an
iam sumus in voluptate, eaque fruimur, illi notæ illæ con-
veniunt, huic non item. nam aliis alio citius vel tardius vo-
luptate perfundi seu eam acquirere potest. Acquisi-
tem frui, nemo dicitur tardius vel celerius. Absurdum
dicere, tarde aut celeriter aliquem lætari; non absurdum
aut celeriter aliquem lætari cœpisse: contra fit in veris
bus. Nam recte dicas, vt cucurrisse, ita & currere aliquem
celeriter vel tarde, atque etiam cœpisse currere. Non
igitur tarditas aut celeritas voluptati, ratione loquens
ea repugnante. Quæ loquendi ratio, & rei veritatis est sy-
bolum & index. Non convenit inquam, siue per se, siue com-
parate. Nam vt modo dictum, nemo dicitur lætari celeriter
tarde: phrasis est inaudita. Itaque traduci quidem inquit
Aristoteles, *μὴναιδεν*, id est, acquirere voluptatem
aut celerius possumus, (quia absque motu non acquiritur
frui tamen & in ea esse, non item. Falsum est itaque,
Plato voluit & Stoici postea tenuerunt, quos sequitur
libro 4. Tuscul. Voluptatem esse motum, vt & hoc
quod iidem Stoici tenent; perturbationes *ταράξεις*, iram,
invidiam, misericordiam esse motus. Nam si sunt motus.
Ergo celeritatem & tarditatem capiunt. At hoc falsum. Nam
ridiculum sit dicere aliquem tarde aut celeriter irasci, id est
in ira esse: tarde quidem & celeriter concitari ad iram
potest, vt ad voluptatem, sed in iis non item, vt voluptas
motus est motionis. Nam ex appetitu consequitur, ita & per-
turbationes motum consequuntur, vt ira commocet
cordis, neque voluptas tamen, neque perturbationes sunt

us, aut ita dici debent. Hinc multa in Rhetoricis populari & improprie scribit Aristoteles, vocat voluptatem motum, quia quodammodo voluptas in motu est. Igitur sub-
tum in quo voluptas est, attribuitur ipsi voluptati, sed
proprie. Hoc loco Aristoteles disputat exquisitè: In To-
ic. & Rhetor. populariter, quod qui non animadvertunt,
tim invehuntur in Aristotelem, sibi dissentire eum. Ideo
igenter Aristoteles monet, aliam esse Analyticam, Diale-
cam, Topicam, Rhetoricam probationem.

ἡσυχία τε πῶς αἴ.] Nunc; An voluptas sit ortus? Plato-
ratio in Philæbo, ortum esse, hæc est, quia sit expletio. A-
stoteles rationem hanc falsam esse docet, quia non omnis
luptas sit expletio, sed corporis tantum. Concludendum
t Platoni fuit hunc in modum. Ex quo quid oritur, in idem
erit. Neq; enim omnia ex omnibus oriuntur, omnia in o-
nia occidunt, sed certum est, quibus ex rebus quidq; oria-
r, & in quas recidat interitu; ex mari non oriuntur homi-
s, ut nec ex terra pisces, quod eleganter Lucret. *lib. 1.* Nam
de nihilo fierent, ex omnibus rebus omne genus nasci pos-
t, &c. è mari primum homines, è terra posset oriri squam-
igerum genus. Suis igitur è rebus quidque oritur, & in eas-
m recidit. Atqui voluptas, cuius rei ipsa est ortus, eius eius-
em dolor est interitus. Ergo voluptas est ortus, dolor interis-
is, *ὀφθαλμοῦ*. Sic Plato assumptionem confirmabat hac ratio-
e, quia voluptas sit expletio, dolor indigentia, verbi gratia,
me aut siti laborans, & indigens, dolet; qui si explicatur,
audet. Ergo, inquiebat Plato, eodem pertinet voluptas:
dolor, ex eadem re & interit & oritur voluptas. Ergo or-
is est. Aristoteles docet contra, voluptatem non esse exple-
onem duabus rationibus: altera ab absurdo consequente.
Nam efficeretur, ut voluptas esset corporis, voluptas inquam
erciperetur corpore. At hoc falsum. Voluptatis sedes est in
nimo, non in corpore, est *τῶν ψυχῶν*, est partium animi.
Qua de re tamen videatur præclara disputatio Nobilii *lib. 2.*
de voluptate. [est Italus doctissimus.] Formula:

*Expletio & indigentia sunt πᾶν σωματικῶν, affectiones
corporis.*

Atqui voluptas & dolor sunt πᾶν ψυχικῶν, non σωματικῶν.

Ergo voluptas & dolor non sunt expletio & indigentia.

De propositione & assumptione iam explicatū: Quam tamen
veramq;

utramq; sine dubio negarit Plato esse veram. Ea que re & c.
cinius Platonici refellit in lib. de volupt. Flaminii Peripateticus conciliat lib. 2. de volupt.

ἡ δὲ αὖτὴ δόξα.] Aristot. lib. 8. cap. 12. monuit, maxime ad fidem facere, si non veritas tantum, sed erroris quoque & origo aperiat. Cuius præcepti memor, postquam reit Platonis sententiam, existimantis voluptatem esse explicationem, hoc amplius hic adiungit, quid illum in errorem huc duxerit. Hæc, inquit, opinio manavit ex voluptatibus & læstius cibi ac potus. Sic enim concluderunt:

Voluptas cibi est expletio. Ergo omnis, ut si quis docet, homo est animal ratione præditum. Ergo omnia.

Eos igitur seduxerunt voluptates hæc cibi & potus. Non omnes autem voluptates esse expletiones, perspicuum est cum ex his quæ capiuntur ex bonis artibus, tum ex iis, quæ de sensibus quibusdam, ut odoratus aurium & oculorum, capiuntur. Quæ omnes constat esse absque molestia prægressa, i. indigentia, atque, ut hic neque est indigentia, neque proinde expletio. In his autem verbaliter & altera ratio, quia multæ sunt voluptates doloris omnes expertes, & proinde absque indigentia, quæ ubi abest, ibi expletio consequi potest. Quas autem Arist. hic vocat μαθηματικά, reddidi voluptates artium seu scientiarum omnium, non ut vulgo reddunt, tantum Mathematicorum seu Geometricorum. Nam μαθηματικά apud Græcos alias est Generis, alias speciei vocabulum. Vniuersæ autem seu generaliter hoc loco id esse accipiendum, doceo, cum ex eo, quod eadem omnium scientiarum sit ratio, quænam inquam voluptates non sunt expletiones, utpote doloris expertes; tum ex his verbis, supra h. 7. c. 12. αἱ δὲ τῶν μαθημάτων ἐνέργειαι, &c. ubi, quas hic μαθηματικά vocat μαθηματικά, τῶν τῶν μαθημάτων, & in Magn. lib. 2. c. 7. voluptas partitur, & facit alias τῶν μαθημάτων τῶν τῶν μαθημάτων, alias corporales καὶ τῶν τῶν ἀσφραγισμένων.] Quidam pro καὶ, legit αἱ, reputantibus omnibus libris [coniectura ductus emendat] non recte huius Arist. trium sensuum, & odoratus & aurium (Græci, & ipse Cic. aliquot in locis ἀπρόσμετοι vocant, & ipsa carmina musica, & ipsos cantores & histriones: introducuntur autem ἀπρόσμετοι, i. musici, vulgo non notum:) & oculorum [ut sunt tabulæ pictæ] voluptates hoc articulo καὶ ter iterato, copulat.

πολλὰ δὲ ἔστι καὶ μετέωρα.] De voluptatibus quæ & ex memoria rerum præteritarum, & ex spe rerum futurarum capiuntur, quæ & ipsæ

: sunt ἀλυπαι, copiose Aristot. *lib. 1. Rhet.* vbi de voluptate.
 οὐδ' ἔστι τὰς ἀφ' ἑαυτῶν.] Quarta Platonicoꝝ ratio, cur vo-
 luptas nō sit in bonis, aut per se bonū, quia multæ voluptates
 flagitiosæ, & turpes, vt meretriciæ, &c. Reprehēditur hic
 Aristot (de qua & supra *lib. 7. cap. 13.*) bifariam illi occur-
 re, I. quia ea, ex quibus hæc capiuntur, non sint iucunda,
 forte eas capientibus ita contra videntur. Neq; .n. statim
 vel illud ita reuera se habet, prout huic vel illi videt male
 e affecto, virtus & bona affectio, tam animi q̃ corporis,
 ma est & regula rerū, supra *lib. 3. c. 3. §. li. 1. c. 8.* Nam male
 ctis quæ suapte vi sunt bona, videntur mala, & cōtra, quæ
 la, ea bona videntur, vt ægrotis quæ iucunda sunt, molesta
 mara: Lippis aut prope cæcutientibus, quæ alba, videntur
 i. Ad eundem igitur modum, etsi quibusdam ea, q̃ suapte
 qui natura nō sunt iucunda, tñ contraria sæpe videri so-
 t. Prima est igitur hæc ratio occurrēdi iis, qui propter tur-
 voluptates oēs bonorum numero eximant, eas inquam
 esse voluptates, quod idem & infra iteratur *cap. 5. extrem.*
 ἡ ἄνω δὲ λέγει τ'.] Altera iisdem occurrēdi ratio, nimirum
 voluptates esse quidem illas expetendas, non tamen ab his
 us profectas. Non sequitur, inquit Aristoteles, voluptates,
 ia à rebus turpibus profectæ sint turpes & flagitiosæ, ea p-
 omnes esse eiisdē notæ. Nam & diuitiæ, quas constat es-
 ex bonorū numero, ex proditiōibus tamen aut iniustis ra-
 nibus partæ, non sunt expetendæ: bona valetudo, & ipsa
 se alioqui expetenda, non tamen si pariatur humanis car-
 bus, bonum est non laborare elephantiasī [lepra vulgo, sed
 n est: in Germania morbus notissimus & in Ægypto, in
 rcia & Italia ignorus elephantiasis] nō tamen ea curatio-
 , quam sibi quæsiuisse dicitur Rex Galliæ Franciscus I I.
 iustu sanguinis infantium [curatur optime haustu sangui-
 s infantium. vacare eo morbo bonum est, sed cum sanatur
 usmodi remedii modo, nō est bonum.]. Atq; ita vulgo hæc
 rba, ὡς περ καὶ τὸ πλεονεξῆν accipiunt, q̃ confirmatur rei bo-
 ἔστιν. Sic .n. Aristot. vt diuitiæ rationibus iniustis, seu per fas
 nefas (vt loquuntur) partæ, item sanitas veritatis cibus aut
 otionibus parta, non sunt expetendæ, alioquin suapte vi bo-
 : ita & voluptas ex rebus turpibus manans, nō est in bonis,
 iapte alioqui vi expetenda. Thomas ita; vt diuitiæ prodito-
 , qui his adiutus, plus nocere possit, non sunt bonæ, neque
 sanitas

sanitas qualibet re vefcenti (nam qui serpentem edet
lius illi fit laborare elephantiafi, quam effe fanum) ita
luptas omnium eft in bonis, bonorum inquam duntaxat
orum, non improborum, quam explanationem vix
fuadere verba, *αἰσθητικὰ καὶ φανερὰ*.

ἡ τῆς αἰσθητικῆς ἀφ' ἑαυτῆς.] Tertia occurrendi ratio, quæ
luptatū non eadem omnium fit ratio, non idem genus
inquam specie differant. Nam voluptates, partim effe
ais, quæ à rebus honeftis capiantur, in malis, quæ in
turpibus. Voluptates autem specie differre, id eft, vix
voluptatū genera, alias, inquam, voluptates effe bonas
neftas, & laudabiles, alias turpes & flagitiofas, alias expe
das, alias fugiendas, & hoc loco breuiter & infra cap. 3. doc
docebit. Hic igitur id docet quatuor fignis, feu argu
tis. Primum eft, quia perfpicuum eft, non iisdem rebus
& lætari bonos & improbos, non iisdem Muficos & A
fos, qua de re fupra latius *libro primo cap. 8.* Secundum
gnum à difcrimine adulatoris & veri amici fumptum
quo exftat in fignis Plutarchi commentarius, quorum
omnia ad honeftatem, ille ad voluptatem facit ac dic
rum illud eft laudabile, hoc vituperabile. Eft igitur
quædam vituperabilis, eft & altera laude digna, quæ
veros amicos, de qua fupra *libro octauo & nono.* III. hinc
à puerorum voluptate. Nam pueriles voluptates effe quæ
illas pueris expetendas, viris tamen minime. Nemo
velit vel perpetuis in huiusmodi effe voluptatibus. Sicut
tur voluptates quædam vt pueriles non expetendæ. IV. hinc
ἀδὲν χαίρειν ποιεῖν, &c. quia nemo facile delectetur, fac
rebus turpibus, vt nullam ex turpibus iis factis moleftus
habiturus. Natura abhorrent à turpibus factis homines
iam vt ea celari poffint, vrgente nimirum fempet con
tia faciñoris. Itaq; à factorum turpium voluptatibus
rent homines, quia à factis, atq; ita voluptates quædam
funt expetendæ, neq; in bonis.

αἰσθητικὰ καὶ φανερὰ.] Docet voluptatē non effe fummū
bonū, quia propter eā multa fiant, q̄ non expetant. Formis

*Si voluptas fit fummum bonum. Ergo propter eam
res, ipfa propter nullas alias erit expetenda.* fup. lib. 1.

*At hoc falſum, docet hic Ariſt. Nam multa effe quæ
petantur, etiam quæ nulla confequatur voluptas.*

ium munera & actiones, meminisse, scire, quæ omnia, quantum nulla sequatur voluptas, tamen sua vi expetuntur, nullam propositam voluptate, aut etiam utilitate. Ergo, &c.

[*ὁ μὲν γὰρ π.*] Concludit priorem duorum capitum dispositionem, quæ fuit de veteri dictis & sententiis philosophon de voluptate. Ex qua disputatione, inquit, & hoc perspicuum est: primum voluptatem non esse summum boni, virtutem non omnem esse expetendam, nec omnem fugiendam, sed quasdam voluptates esse in bonis & expetendas: virtutes denique specie discrepare. Atque ita in hoc orationis & disputationis contextu, dum Aristot. aduersariis turpes virtutes quasdam afferentibus, tertia ratione occurrit, quia voluptates specie differant, una & hoc intexitur, voluptates non omnes esse in bonis, ut quæ sunt adulatorum, puerorum in paratione facta ad viros, & flagitiosorum hominum.

[*ἡ δὲ αὖ.*] Sic præcise & eleganter vocat res subiectas, de quibus capiuntur voluptates, quarum rerum pro differentia varietate, variant ipsæ quoque voluptates, quæ à rebus bonis, sint honestæ, quæ à turpibus capiuntur, sint flagitiosæ.

C A P V T IV.

C O M M E N T A R I I.

[*τί δ' ἐστὶν, ἢ ποῖόν τι.*] Explicatis aliorum de voluptate sententiis; nunc nouo quasi initio facto, eius ipse vim & naturam explicat duobus his capitibus. Quorum priore, primum docet, voluptatem esse integrum quiddam & expletum, ὅλον τι, non vero esse motum aut ortum: postea voluptate actiones omnes perfici. Qua occasione adiungit, cur voluptates non sint repetitæ, & cur ab omnibus expetantur.

[*δοκεῖ γὰρ ἡ μὲν.*] Voluptatem esse ὅλον τι, integrum & expletum quiddam seu perfectum, docet duabus rationibus: quod primo confirmato, hoc amplius docet, velut ex repugnantibus, ut non esse motum. Nam hæc duo hic implicite docentur, prior ratio, cur voluptas sit perfectio quædam, hæc est, quia nulla re egeat, cuius accessione postea expleatur. Formula.

Quæ res alia non eget, quæ quo tandemcunque tempore accedente expleri possit, ea est integra & perfecta. |

At voluptas quo tandemcunque tempore nulla re alia expletior effici potest.

D d d

Ergo

Ergo est perfectio & expletio quadam.

Propositio est perspicua, ut & assumptio. Nam quoad naturam voluptatis, tam plena & expleta est vnus hoc, quam dici voluptas. Explanat Aristoteles similitudine quidam à videndi sensu ducta. Nam & huius actionem stat esse perfectam, momento inquam eo, quo rem intuentur oculi qui aspectus ut eam re toto die astans quis intueatur, non minus ea re fiet perfectior. Itaque, quia ut in sensuum muneribus & actionibus, ita & in voluptate tempus ad rei naturam & vim nihil adiicit: merito voluptatem dicimus expletum quiddam. Alia est ratio earum rerum quæ tempore perficiuntur, ut domus aut templi, quarum partes paulatim & temporibus perficiuntur. Eadem est & hominis ipsius ratio, qui paulatim & temporis progressu perfici solet.

διὰ τὸ ἐν τῷ χρόνῳ. Nam interiicit & intexit, voluptatem non esse motum, quod docet tribus rationibus: quarum duæ priores ex hac ratione, quia voluptas sit integrum quiddam & expletum, sunt aptæ seu inde pendent. Prima ratio hic offertur, quia motus perficiatur tempore, voluptas non ita. Motum autem tempore perfici, & esse in tempore, docet exemplis motus incrementi & motus in loco. Nam domum paulatim perfici, ac tum demum ædificationem perfectam esse, cum eo deducta fuerit, cuius gratia erat instituta & suscepta. Toto igitur hoc tempore perficitur demum ædificatio, cuius partes proinde non sunt perfectæ & expletæ, quia eius totius temporis parte tantum continentur aliqua, atque ita totum ædificium à partibus discrepat perfectione, atque adeo ipsæ partes inter se specie differunt. Nam quæque sibi eius temporis partem capit, qua parte perficiatur: verbi gratia templi ædificatio toto tempore, quod tectum perducitur, perfici dicenda est. At fundamenti constructio aut mutuli (*στύλῳ*) vocant Græci, ornamentum & particulam quandam columnæ, teste Vitruvius libro quarto non ut perperam quidam reddunt, Lacunæ, quod *καὶ τὸ κενόν* Græci vocant.) Harum igitur templi partium constructio est imperfecta, ipsæ & inter se, & à toto templo discrepantes. Aliud genus motus est mutatio loci, ingressus, saltus, volatus &c. quod ipsum & tempore variare & perfici, docet. Nam motum hunc ab vno extremo ad alterum specie differre, ex æqua Aristoteles vocat eleganter *πρὸς καὶ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ*, vnde & quo. Huius

Huius igitur generis motus, ut saltus inquam volatus & ingressus specie differunt, atque adeo, unus idemque ingressus etiā in eadem linea, & in eodem stadio specie differt, non tam ratione stadii aut lineæ, quæ una eademque est, quam ratione extremorum, quæ identidem mutantur, dum ab uno in alium locum fiat progressus, atq; ita partes mutantur & extrema, quibus definitur & circumscribitur motus. His inquam extremis mutatis & variatis, mirum non est, si & motus varietur, itque ita specie differat, etiam in eadem re & loco. Itaq; statii totius percursorio est ea quidem perfecta, sed singulæ stadii partes, dum percurruntur, sunt imperfectæ, ut modo dictum le tempore & ædificiis. Quare motus omnis tempore perficitur. Nam quæ horum duorum generū, eadem est omnium notuum ratio. Formula: Si igitur motus tempore perficitur, certe voluptas non est motus, ut quæ momento perficiatur, & ita expletum quiddam. Cæterum de motu copiosius *lib. 4. 6. 1. Physica ἀποδείκνυται.*

[*ἵσταναι δὲ ἐκ τούτου*] Quod modo dictum motū toto seu integro tempore perfici, hunc totius temporis motum esse perfectum inquam, spacium autem temporis motum non esse: hoc amplexius hic agit, ne quidem omni & toto tempore motū semper perfici, esse inquam & totius temporis motus quosdam inchoatos neque dum perfectos: cuius generis sunt opera, & iaturæ, & artium inchoata quam plurima. Itaque motus non tantum ratione partium, sed interdum etiam toto tempore est inchoatus neq; perfectus; voluptatis autem perfectio est quo tandem cunq; tempore.

[*ἀλλὰ τί ποῖον, ποῖον*] Cur motus specie differant. hæc est ratio, quia extrema quæ vocat Arist. *ποῖον ποῖον* sunt *ἀνὰ ποῖον*, id est, efficiencia speciei, hoc est, quia extremis variantibus, variant & motus, cum extrema erunt alia, erunt & motus, voluptatem enim non motum esse docet, quia voluptatis statim perfectio.

[*ὁ δὲ λόγος ὅτι οὐκ*] Ex his inquit, id est, ex eo, quod voluptas, quo tandem cunque tempore perficiatur; motu non nisi toto, & interdum ne toto quidem: ex hoc inquam argumento clara sunt & perspicua hæc duo, voluptatem à motu differre, voluptatem inquam non esse motum; & voluptatem esse perfectum quiddā & absolutū, esse inquam, perfectionē quandam. Arist. inquit ut vulgo, nihil aliud agit, quam ut ostēdat de voluptate quidnam ea non sit, postea explicabit, quid sit. Imo

Aristoteles ostendit simul quid non & quid sit, videtur expresse hic.

[δὲ διὰ τούτου.] Alterum argumentum, ut & prius, ad duo est utile. Nā & hoc docetur, voluptatē, & esse perfectum quiddam, & non esse motum. Ratio igitur hæc est, quia motus omnis est in tēpore, voluptas non item. Nam voluptas est ἐν τῷ νῦν, id est, momento. Momentum autem non esse tempus, sed initium quasi temporis, ut punctum lineæ, & motus numeri [vnum, vnitas non latine, sed barbare dicitur] Formula.

Motus omnis est in tempore. 4. Physic.

At voluptas non est in tēpore, quia in momento. Nam suavi obiecta, continuo quis delectatur.

Ergo voluptas non est motus.

Hoc vnum: alterum, id est, voluptatem esse perfectum quiddam ita concludatur.

Quod in momento, id perfectum. Aristoteles Lib. 6. ἀπὸ τῆς Physicæ, & perspicuum est ex ijs quæ supra.

At voluptas est in momento & puncto temporis.

Ergo est perfectum quiddam.

[ἐκ τούτου δὲ δήλον.] Tertia hæc potest esse ratio, cur voluptas non sit motus, quia motus res sit diuidua, voluptas non item. Motum namque in rebus duntaxat diuiduis locum habetum in Physicis, tum hic, ὅθεν &c. exemplo aspectus, monados & puncti docet. Nam horum ut nullæ sunt partes, neque vlla diuisio, ita nec motus, voluptas igitur, quia & ipsa res est indiuidua, est totum quiddam & perfectum, certe motus esse nequit. At inquires, voluptas, si est totum quiddam. Ergo partes habet, & res erit diuidua. Respondeo, totum bifariam intelligi, vel ut quod partes habeat, vel ut perfectum quiddam, sic de anima discribitur, quæ & ipsa totum quiddam est, an partes tamen habeat lib. 3. de Anima. Dominus est totum quiddam, sed quod partes habeat, sic & homo, non ita voluptas, cuius etsi ea perfectum quiddam & totum est, nullæ tamen sunt partes, sic sensuum munera & actiones sunt totum quiddam, sed partium expertes.

[ἀποδείκνυται δὲ πάλιν.] Ad huc docuit, voluptatem non esse motum, sed perfectionem: nunc docet, quæ voluptas sit & perfectissima seu plenissima & vnde hæc perfectio manet & oritur. Qua re cognita, continuo intelligitur vera vis & natura

tura voluptatis, [in his malim Doctorem habere, quam esse doctor, quia difficilia. Aristoteles rem aliquam volens definire, primum causam querit, inuenta causa, forma cognoscitur, statim forma cognita res ipsa] qui locus, quia & verborum interiectionibus & iterationibus est obscurior, & vim omnem fere & naturam voluptatis complectitur: eum paullo altius repetito principio, sic explicemus. Notum est ex prioribus, voluptatem quicquid tandem sit, esse in animo, non in corpore, supra *libro primo capit. 8.* & *hoc libro capit. 3.* & in *Magnorum libro secundo cap. de voluptate* Animi autem partes tres esse, altricem, sentientem & intelligentem, notum est ex Physic. Iam vero in altrice nulla est voluptas, quia nulla actio, cuius perpetua comes est voluptas. Reliquum est igitur, ut in his tantum duabus animi partibus, sentiente & intelligente collocetur: atque ita omnis voluptas, vel est in sensu, vel in mente. Hoc vno iam præmunito, & alterum est cognoscendum, nimirum ad huius utriusque animi partis perfectionem duo esse necessaria, ipsam animi facultatem siue sensum siue mentem, & rem denique facultati utrique subiectam; hæc inquam duo hic spectari debent: facultas & res subiecta. Est & tertius, utriusque facultatis suam esse voluptatem, non quo sit facultatis (nam actionis est comes voluptas) sed quia actio ex facultate manat, cuius actionis propria est voluptas. Sensus igitur voluptates sunt ἀπὸ αἰσθητικῆς aurium, oculorum spectacula, narium odores, gustatus cibi & potionis. Mentis voluptates sunt in artibus & scientiis. His præmunitis, nunc videamus de hoc loco. Docet igitur Aristoteles sensum & mentem perfici tribus rebus, facultate ipsa, re subiecta, & voluptate. Perfici id dicitur, quod ita expletur, ut ad summam naturam perductum nihil amplius desideret. His igitur tribus earum facultatum actiones expleri & perfici, docet, aliter tamen atq; aliter. De sensu quidē vere est sermo, sed mentis eadem est ratio, sensus igitur actio ea erit perfectissima, omnibus numeris absoluta, quæ & à facultate optime affecta, & facultati congruente, proficiatur, & cui tandem velut ἰνίστατος & corollarium quoddam comes accedat voluptas. Hoc docet hunc in modum.

Omnis actio ea est pulcherrima & perfectissima, quæ & ab optime affecta causa proficiscitur, & ab optime affecta materia,

in quam causa illa agat, καὶ ἔκαστον διὰ βελτίονος &c. *verbi gratia* pictura ab optimo pictore in optima tabula, & ex coloribus optimis depicta, est perfectissima: item scriptura, qua ab optimo scriptore & in optima charta. Eadem est & aliarum rerum ratio: ubi enim optimus opifex, & optima materia, opus existit prestantissimum.

Ergo & sensus actus erit optima & perfectissima, si & ipse seu sensus facultas tanquam opifex & causa bellissima se habeat, & res ei subiecta similiter,

Eadem est & mentis ratio cuius ea actio erit perfectissima, cum & ipsa mens optime erit affecta, & in rebus versabitur preclarissimis. Hic summus est gradus actionum sensus & mentis, à quo gradu statim disceditur, quantum vel facultas, vel res subiecta mutauerit: adeo, ut etiam si res pulcherrime sit affecta, facultas contra pessime; actio certe perfecta esse nequeat. Ex quibus perspicuum est, actionum sensus & mentis multos esse gradus: alias enim aliis esse perfectiores, quo melius, aut deterius se habebunt facultas & res subiecta. Acerrimi igitur sensus, [id est, optime affecti] in rem optime affectam agentis actio est perfectissima, eademque iucundissima: perfectissima quidem propter facultatem & rem subiectam optime affectas; iucundissima vero propterea, quia perfectissima. Nam cum omnis actionis perfectæ, tum perfectissimæ maxima comes est voluptas. Si igitur actio, quæ est perfecta, eadem & iucunda; quæ perfectissima eadē & iucundissima: id est, si actio, qua parte est perfecta, eadem est iucunda, efficitur voluptatem & actionum quandam esse perfectionem. Itaque iam perspicuum est, actiones & facultate, & re subiecta, & voluptate, perfici, & ad summum perducì. Alio tamen modo actiones facultate & re subiecta perficiuntur, alio voluptate. Quemadmodum bona valetudo, aliter à medico, aliter ab habitu bonæ valetudinis seu sanitatis efficitur, sanitatis causa est & medicus & ipsa sanitas, non eodem tamen modo. Nam Medicus est sanitatis causa efficiens, sanitas sanitatis est forma. Nam ut quis sit & dicatur sanus, ex habitu sanitatis insiro proficiscitur tanquam ex forma. Qua de re & supra libro sexto, capite. 12. ubi eandem habet similitudinem [de sapientia ibi loquitur] Ad eundem modum sensus actionum suarum est causa efficiens; res subiecta earundem est tanquam materia. Voluptas autē est actio

nam

num perfectio aduentitia & cōsequens, velut complementum quoddam & accessio seu appendix. Neque enim voluptas actiones perficit tanquam habitus, sed quemadmodum florentis ætatis perfectio est venustas & decor, velut cumulus quidam & extrema expletio [perfecta & florens ætas non perficitur ex venustate, sed venustas quodammodo perficit, ut sit quiddam aduentitium extrinsecus. Sic est voluptas. Sed non facit, quemadmodum Medicus sanitatē, sed tantum quemadmodum in florentibus ætate plerumque adest decor & venustas, qui est consequens & connexum venustatis. Sic etiam etsi actiones sensus & mētis complentur tribus rebus, tamen aliter atq; aliter. Inde iam videri potest, quæ sit vis voluptatis, nihil aliud, quam quædam actionum tam sensus quam mentis quoddam complementum & accessio perpetua tanquam comes omnium actionum, non est habitus] voluptas igitur est actionum perfectio, non inrita, ut habitus, sed consequens. Nam si habitus esset aut perfectio tanquam forma, efficere-tur, ut omnes actiones essent iucundæ. Forma namq; ei cuius est forma semper inest. At constat, multas actiones esse cum dolore & molestia. Non est igitur habitus voluptas, non etiam est actio: non est inquit infra capite proximo ipse sensus, vel mens, id est, actio sensus vel mentis, sed actionis potius complementum & ἐπιμετρίον seu ἐπαύλημα, ut vocat Aristoteles. Cur ergo, dicit aliquis, Aristoteles supra libro septimo voluptatem definiuit actionem seu εὐθυμίαν habitus, quocum natura consentiat, non impeditam actionem: cur, inquam, semper vocat actionem? Respondet infra capite proximo.

οὐτὴν δὲ λέγειν.] Hæc verba parenthesis includenda sunt. Nihil inquit, refert ad rē præsentem, utrum dicamus sensum ipsum agere, an hominem, in quo est sensus. Nam de hoc lib. 2. de Anima disputatur, ubi queritur, An oculi dicantur cernere, an vero sensus, aut homo ipse, pertinet ad physicum hæc questio. μηδὲν διαφέρειν, nihil ad rem.

ἵνα δὲ ἂν περ.] Explicata iam vi & natura voluptatis, quam diximus actionum esse perfectionem non inritam, sed consequentem: hic de voluptatis breuitate & longitudine adiungit. Ait igitur, eandem duraturam voluptatem, quam diu eodem modo affectæ fuerint & facultas & res subiecta. Facultas est bipartita, sensus & ratio: res quoque subiecta

est duplex, altera quæ sub sensum, altera quæ sub ratione cadit, atque ita prout hæc res id est facultas & res subiecta, remanserint, vel mutaverint, durabunt quoque vel mutabunt voluptates; atque pro harum rerum discrimine, voluptates quoque gradus erunt, ut in quo actior oculorum sit, maiorem voluptatem capiat, quam is in quo hebetior & obtusior. Eademque est & mentis ratio. Quare periculum est, Dei, celestium animarum & sapientum, & rerum mentis acies est acerrima, voluptates quoque esse necesse omnibus absolutas. His igitur duabus rebus in suis remanentibus eadem quoque erit voluptas. Nam non alia causa manet idem effectus.

ἡ δὲ ἐν δὲ αὐτῷ οὐκ ἔστιν.] Et si & eadem facultas, & eadem subiecta manet, tamen docet Aristoteles voluptatem non fore perpetuam homini, hac ratione, quia hominum actiones non sint perpetuæ. Quid ita? quia defatigantur agendo homines. Quare re vel maxime homo differt à Deo, cuius nulla est lassitudo aut defatigatio: ita & actiones sunt continentes ac perpetuæ, ut præclare Aristoteles *libro 8. Nicomacheo* & *libro 2. cap. 1. de calo.* & pulcherrime autor *de Mundo* [tribuitur Aristoteli, sed certum est, non esse. Aristoteles enim ille docet, fere ut Christianus. Guilielmus Budæus modum docte olim venit: putabat esse Aristotelis, quem modum multi existimant; perpetuam] & Cicero *de Naturis Deorum* [Epicuræi docebant Deum nihil agere, quia actiones adferunt molestiam. Atqui certum Deum vacare molestia Ergo ab actionibus. Respond. à divinis ad humana non vallet consequentia; actiones humanæ non perpetuæ, sed diuturnæ sunt] Et hac re propius accedit philosophus. Nam contentio, in qua munus est philosophi, diuturnior & magis perpetua esse potest, quam actio, inquit Aristoteles *infra cap. septimo.* Quare & philosophi, ut Dei, constantiores & diuturniores erunt voluptates, quam ceterorum hominum. Formula.

Vbi actio, ibi & voluptas. nam actionis comes est voluptas.

Ergo ubi actio non est perpetua, ibi nec voluptas: ubi perpetua actio, aut saltem diuturnior, ibi voluptas.

Hæc igitur ratio est una, cur voluptates hominum non

nt perpetuz aut continentes etiam illis duabus rebus, facultate & re subiecta, iisdem manentibus. Est & altera ratio, ex riore tamen apta seu pendens. Nam cur res nouæ maiorem offerant voluptatem, (videatur Erasmus in prouerbio : *Grata iouitas*) quam obsoletæ vel vſitatæ, hæc est ratio, quia acrior est actio & intentio in res nouas quàm in vſitatas videre namq; icet, obiecta re aliqua noua maiore ardore & contentione vel oculos vel mentem eo homines dirigere. Formula.

Vbi maior & vehementior actio, ibi & maior voluptas.

At in rebus nouis maior est actio seu intentio, seu sensus.

Ergo & voluptas est maior.

ὁρίζων δὲ τῆς ἡδονῆς.] Quia supra docuit, voluptatem actioni esse τέλος, id est, perfectionem; (sic enim hoc verbum eo loco reddendum puto, non ut alii finem. Nam utrumque valet supra libro 1. capitul. septimo) adiungit de voluptate, cur eam omnes expetant. Ratio namque ex prioribus est apta, ista, quia voluptas, ut cæteras actiones omnes, ita & vitam, quam & ipsam constat esse actionem, perficiat. Formula.

Si voluptas vitam perficit. Ergo omnibus est expetenda.

Verum primū, quia vita est actio, cuius omnis perfectrix est voluptas.

Ergo, &c.

Ratio connexi; quia vita ab omnibus expetatur natura. Voluptatem autem ad vitam facere, & ad vitæ actiones, confirmat & hoc signo, quod plerumque omnes libenter in his actionibus versari soleant, quas ipsi caras habent, quæque cuiq; placent: ut studiosus in litteris, Musicus in carminibus, poeta in versibus, &c.

Nauita, inquit poeta, de ventis, de tauris narrat arator.

Ut igitur vita ita & voluptas omnibus est expetenda. Sed enim quæri potest, utra alterius causa expetatur, vita ne voluptatis, an voluptas vitæ gratia? Quam disputationem alio reiecit: hoc inquit, certe constat, has res ita coniunctas esse, & amice conspirare tanquam coniuges, ut altera sine altera esse nequeat. Nam actio nulla est, à facultate & re subiecta bene affectis perfecta, quin comitem habeat voluptatem, contra ex prioribus certissimum est, nullam esse posse voluptatem

Ddd 5 absq;

absque actione. Ex prioribus tamen & de quaestione perspicuum esse potest, vitam non esse voluptatis, sed voluptatem vitæ causa expetendam, nimirum ut actiones vitæ suus exercentur, alioqui efficeretur, voluptatem esse finem bonum & τέλος, quod supra refellimus, voluptatem vitæ tanquam condimentum, & actionum adiutrix, non contra atq; putauit Epicurus, &c.

CAPUT V.

COMMENTARI I.

Ὅτι, δὲ καὶ τὴν τῆς εὐδαιμονίας.] Explicata vi & natura voluptatis est, definitione: hic eius differentiarum & diuisiones quatuor feruntur.

ὅτι, δὲ καὶ τῆς τῆς] Vnde seu ex quo, ὅτι, id est, ex eo modo dictum, actiones omnes voluptate perfici, ex eoque, argumentum capi potest, voluptates & specie differunt, quod erit primum ex quatuor. Nam 4. argumentis ostenduntur voluptates specie discere. Primum, quia voluptates sunt suæ, aliarum alienarum. Alterum: aliarum honestarum, aliarum tristium, aliarum purarum, aliarum impurarum: 4. aliarum denique beluitarum, aliarum humanarum. Hæc sunt voluptatum genera, quæ & supra præter alia quædam attigimus lib. 7.

τὴν γὰρ εὐδαιμονίαν τῆς] Docet voluptates differre specie, prima hac ratione, quia alias actiones aliarum voluptates perficiuntur. Formula.

Quæ res non ab eisdem, sed alia ab aliis perficiuntur, ut per speciem inter se differunt.

At voluptates alia alias actiones perficiunt.

Ergo inter se specie differunt.

Propositionem explicat, & confirmat exemplo rerum naturalium & arte factarum. Nam animantes & arborum naturales quia aliter atq; aliter perficiuntur (animantium perfectio est sensuum acumen, arborum fecunditas) specie quoque differunt. Sic & tabulæ pictæ & signa, domus vasa & suppellectilia, res artificiosæ: quia & harum aliud atq; aliud est perfectio merito & ipsæ specie inter se differunt.

Assumptionem confirmat, ὁμοίως δὲ καὶ τῆς &c. hæc in modum.

Si omnia, quæ alia ab aliis perficiuntur & ipsa specie inter se differunt.

Ergo & actiones alia aliis ab rebus perficienda & ipsa inter se specie differunt.

certe notum est, alias esse mentis, alias sensuum actiones, specie inter se discrepantes. Itaque & voluptates, quæ pro actionum, quarum sunt comites, discrimine variant, & ipsæ specie differant necesse est, quod supra attigimus *cap. 3. in fin.* *Φαείν δὲ αὖ τῷ 9.* Altera ratio, cur voluptates specie differant, quia actionum aliarum suarum sunt & propriæ voluptates Formula.

Quæ specie differentium sunt suæ & propriæ, ea & ipsa specie inter se differunt.

At voluptates actionum specie differentium suæ sunt & propriæ. Ergo & ipsa specie inter se differunt.

propositionis ratio hæc est, quia affectiones seu πάθη suarum æque rerum subiectarum naturam sequuntur: subiectis specie differentibus differunt & πάθη subiectorum. Nam idem specie id dicitur, quod in eodem primo est subiecto: contra specie differt, quod in dissimili, ut fuscum & de colore, de voce dicitur [fulca vox quasi semirauca] quæ duobus, quia dissimilima sunt subiecto, & fuscum vocis à fusco coloris specie differt Assumptionem confirmat Aristoteles hac ratione, *συνάγωγῃ δὲ τῇ*, &c. quia voluptate actiones suarum æque augeatur & amplificetur Formula.

Quæ augent, ea sunt propriæ eorum, quæ augent.

At voluptas actionem augeat & amplificat.

Ergo eius est propriæ, quam augeat.

propositionis, *ὅτι δὲ συνάγωγός ἐστι*, &c. ratio, quia simile augeat simile, ut contra dissimile perimit & minuit [Quæ cuiusque naturæ sunt propriæ & accommodata, ea solent amplificare hominem] Aristoteles *Libro primo de ortu & interitu capit. 5.* & copiose *Libro septimo Metaphys.* Assumptionem, id est, voluptate actiones amplificari & augeri, confirmat exemplo Geometriæ, Musicæ & fabricæ. Nam his artibus deditor: si cum voluptate earum sunt studiosi, maiorem facturos progressum, quam si cum molestia. Eademque est omnium artium & actionum ratio, quas voluptate adiuuari & promoueri constat, suæ & propriæ. Actionum, inquit Aristoteles *Libro 3. Magn. c. 7.* voluptas est *αὐτῶν τῶν καὶ ἐκείνων*, instigat atque incitat

incitat ad agendum. Itaq; quia actiones specie distinctae sunt voluptates earum proprias, quia auctrices, specie quoque differere necesse est.

συνώνυμοι δὲ.] Legendum δὲ.

τοῖς ἰτέροις δὲ τῶν.] Hæc est propositio prioris conclusionis. Vetus interpres legit τῶν αἰδελῶν, καὶ ἰτεροῦ &c. Quæ & nos propositionem concepimus.

Quæ differentibus specie sunt propria, ea & ipsa differunt.

At voluptas est specie differentium propria.

Ergo & inter se etiam specie ipsa differit.

ἢ τὸ μᾶλλον τῶν.] Tertia ratio cum secunda tam conjuncta, cur voluptates specie differant: quia alienæ voluptates actionibus sunt impedimento, quod confirmat Aristoteles exemplo eorum, qui tibiæ sono delectentur. Nati sunt vix posse se dare litteris, simul tibiæ inaudierint. Tibiæ namque sonus litterarum studio est impedimento. Hæc voluptas ex tibiis ut aliena impedit litterarum studium & actionem. Eadem est aliarum artium ac studiorum: quæ de re & supra libro septimo, capitulo. 12. adeo quidem, si duo studia instituantur, duo agantur, quorum ex altero accipiat voluptas, hoc solum excolatur omisso altero. Quæ etiam, quæ agantur, si non magnam afferant voluptatem, certe remissius agi & sæpe omitti solent. Quod docet exemplo spectantium ludos, comœdias & Tragœdias. Nam & si actio ipsis non sit iucunda, aut displiceat, non amplius tentos se præbere, sed ad bellaria se sua conferre solitos: & statores namque olim, quia totos interdum dies in theatro affiderent, maxime infima plebe, secum poma, pyra, &c. & id genus alia, in theatrum adferre solitos, indicat & loco Aristoteles (nam his vescentes vocat τραγῳδοῦντες) & Aristophanes in Pluto. & Horatius in arte Poetica.

Nec siquid fricti ciceris probat aut nucus emptor.

Sic describit plebeium Horatius. [In Italia sæpe omnes ad res pomis & pyris explodunt, id in Italia ego vidi spectaculum fecerunt, si cui actio non placuit, poma interim, pyra nuces &c. edit] Ex his perspicuum est, actiones suis voluptatibus adiuuari & perpoliri, alienis impediri, interrumpi & committi [voluptas ex vino impedit litterarum studia, Aristoteles in Magnis] Sæpe autem voluptates & alienæ quæ sunt

verbo indicat infra *διὰ τὴν αἰσιν*, & in *Magnis*. Suae igitur potates sunt, quae ex ea ipsa re, quae agitur, ex eiu rei inquam ne capiuntur. Aliena vero & aduentitia voluptas est quae de, verbi gratia; ex studio literarum quae capitur voluptas, ea illius est studii propria & sua: ut igitur ex eo, quod unum specie differentium suae cuiusque actionis pro- voluptates, & ipsae specie differunt: ita & ex eo quod ex quaedam sunt voluptates, quae actionibus sint impedito, specie quoque differant necesse est. Formula.

Si voluptates aliena actionibus sunt impedimento.

Ergo specie differunt.

ratio connexi, quia ea, quorum ipsae sint voluptates, pet- ae & clarissime inter se disiuncta sint & specie differant. is & hoc perspicuum, quia in re suae voluptates ab alienis p-ent. Nam illis actiones adiuuari & expoliri: his eas ediri & intermitti atque corrumpi. Nam voluptatum a- rum eandem fere esse vim, quam doloris & molestiae. Ut a dolor, ita & alienae voluptates actionibus sunt impedi- to. De dolore & molestia constat: Terent. *nihil est tam le, quin difficile fiat, si minus facias*. Differunt tamen hac in re dolor & voluptas aliena. Nam ille propter se & sua ira, haec propter actiones alienas (nam multis simul stu- vacare, est nefas: est impossibile dicunt vulgo, est adu-) est impedimento. Quare & hoc dicendum, dolorem ma- impedire actiones, quam alienam voluptatem, & hoc est, dicit, *ὁχρὸς μοίως δὲ*.

[*ἰ γὰρ φιλαυλοί*.] Exemplum commemorat elegans Strabo 14 de *citharædo Iassio*: & aliud Cic. lib. 2. de *orat. de Disce*, Terent. in *prologo Hecyra de Funambulo*.

[*ἀφ' ἑκαστῶν δὲ τῶν*.] Tres adhuc rationes, cur voluptates spe differant, attulit, atq; una voluptatum partitionem unam. & quarta ratio, & secunda affertur diuisio. Nam volupta- partim esse bonas, partim malas: illas expetendas, has fu- ndas. Quia in re Plato, quo cum & Cicero facit, racite re- hendi videtur, qui voluptates omnes malas esse voluit. tanquam Platonem erudite tuerentur Ficinus & Nobilius, ut voluptatis vocabulo eas duntaxat voluptates complecta- more vulgi, quae sunt corporis, & quidem ex, in quibus di- nus versari intemperantem supra *libro tertio extremo*: vo- luptates igitur partim esse bonas, partim malas, docet bifa-

riam

riam Primum, quia & actiones partim sunt bonæ, partim
læ. Quid ita? quia partim sunt expetendæ, partim
giendæ, partim laudabiles, partim vituperatione dignæ
certum. Quare cum actionum naturam imitentur & sequi
tur voluptates, merito, ut actiones, ita & voluptates, par
erunt malæ, partim bonæ. Et quidem bonæ, quæ bonæ
actionum propriæ, malæ, quæ malarum. Deinde quia &
ditates partim sunt laudabiles & bonæ, partim malæ &
prehensione dignæ: illæ rerum honestarum, hæ turpi
Formula.

*Si cupiditates partim sunt bonæ, partim malæ & turp
Ergo multo magis voluptates partim erunt bonæ, partim
malæ.*

Ratio connexi, quia voluptates actionibus (quæ proprie
ci solent bonæ & laudabiles, vel contra, & ex quibus fit
ipsæ cupiditates ita dicantur, quia sunt cupiditates rerum
actionum honestarum vel turpium) sunt coniunctiores
quam cupiditates, duplici ratione, tempore nimirum & na
ra. Nam cupiditas & actio tempore sunt disjunctæ, altera
teram sequente. Prior est cupiditas & expetitio, post
actio. Differunt & natura, quia actio est perfectio quædam,
cupiditas non item, vitæ motus. At voluptas & eodem cum
actione est tempore, ut actionis comes assidua, & naturæ
eiusdem, adeo quidem ut vix ullum discrimen reperiri possit
eæque re & supra voluptatem dixit esse actionem. Quanquam
reuera voluptas non est actio, siue ea sit sensus siue mentis, sit
actionis tam sensus quam mentis quiddam cōsequens, super
explicauimus cap. 4. Obseruandum autem quod hic indicat
Aristoteles præclarum præceptum, ἀλλὰ δὲ τὸ μὴ ὁμοῦ εἶναι
ea quæ inter se maximam cognationem habeant proinde
sæpenumero haberi, & quidem rerum cognatarum vo
cabula sæpe communicari & confundi. Sic voluntas & ani
mi quædam facultas, quæ tamen quia cum voluntatis actio
ne magnam affinitatem habet (volitionem dicunt barbari)
sæpe voluntatis vocabulum actioni tribui solet supra lib. 7.
capitul. 5. Sic intelligentia est & animi facultas & habitus
tamen sæpe ita dici solet [habitus intelligentiæ sæpe intelli
gentia dicitur] propter arctissimam conjunctionem habitus
cum facultate supra lib. 6. sic voluptas & dolor non sunt ap
petitus & fuga rei iudundæ & molestæ. Nam appetitus &

ga proprie dici debeant amor seu desiderium & odium. Sæ-
tamen appetitus hic, voluptas, & fuga dici solet dolor,
propter summam affinitatē, quā eadem ratione & voluptas ac
dolor inter *πάθη* seu perturbationes numerari solent *lib. 1.*
et. et si proprie & vere voluptas ac dolor non sunt *πάθη*,
ia *πάθη* pertinent ad *ἐπιτηδεύματα*, id est, ad animi partem ap-
petentem. Nam *πάθος* nihil est aliud, quam *ἐπιθυμία* cupiditas
ē prodens & erumpens, nihil aliud quam *ἐπιθυμία* actiuosa.
qui *ἐπιθυμία* est commotio quædam sensus, à quo morus ge-
re quia voluptas est remota, merito non est *πάθος*: propter
initatem tamē vt dixi, sæpe *πάθος* dici solet. Affinitas per-
bationum & voluptatis ac doloris in eo est posita, quod &
e duo, & illæ versentur omnia in rebus vel iucūdis vel mo-
tis, expetendis & fugiendis. Itaq; voluptas nō est illa sensus
t mentis actio, sed huius comes & *ἐπιθυμία*, quiddam
nsequens. Ad eundem modum & beatæ vitæ definitio su-
a *lib. 1. cap. 7.* explicata, intelligi debet. Neq; enim beata vi-
seu beatitudo proprie & vere est actio virtuti cōgruens, sed
as comes & effectus. Nā beata vita verius est quædam animi
iquillitas & securitas virtute parata, quā Democritus *διθυράμβη*
cat, vt est apud Cic. *lib. 5. de fin.* Qui locus per obscurus ita
telligi debet.

Ἀποφάνει δὲ ὁ Ἀριστοτέλης.] Quinta ratio, cur voluptates specie dif-
rant, & earum tertia diuisio, hic afferuntur. Ratio hæc est,
ia actiones sensuum puritate inter se & ab actionibus men-
i (quæ & ipsæ inter se puritate) differunt. Formula.

*Si actiones sensuum ab actionibus mentis & utraq; inter se pu-
ritate differunt. Ergo voluptates alia aliis erunt purio-
res, & specie proinde discrepantes. Verū primū. Ergo &c.*
aræ dicuntur actiones, quæ nihil aut parum admixtionis
abent ex corpore. Itaque mentis actiones, quia à corpore
int seiunctiores, quam actiones sensus, merito puriores di-
untur: mens autem ipsa quia partim practica, partim theo-
etica, quarū hæc ab actionibus corporis est seiunctissima, alte-
a nōnihil permixta, merito & ipsæ mentis actiones inter se
puritate different. Sic & sensus actiones non solum mentis
ctionibus sunt impariores, & hæcenus ab iis differunt: sed
tiam inter se, quatenus altera altera plus commercii cum
corpore habeat. Quare actio aspectus ex sensus actionibus erit
urissima: proxima aurium, deinde olfactus, postea gustu-
cus

tus, & tandem tactus, cuius constat & perspicuum est
 & actionem esse crassissimam & maxime concretā. Cui
 argumento est, quod hic sensus tangendi facillime letatur
 omnis corporis confectione. Et hinc quoque est, quod
 animantes quo sunt crassiores, eo minus sint participes
 tactus, &c. sensuum subtiliorum. Verum autem primum
 & secundum. Connexi ratio est, quia eadem sit voluptas
 quæ actionum ratio. Itaque voluptates aliæ sunt puræ,
 & integræ, aliæ impuræ, & concretæ. De qua voluptate
 partitione multa præclare Plato in *Philabo extremo*, & in
Rep. libro nono: de qua & supra *capitul. 3.* & infra *capit. septimo*
 attingitur. Cicero liquidas vocat & liberas *libro primo* de
 quas Aristoteles eo *capitul. 6.* vocat αἰσθητικὰς καὶ καθαράς
 vocat & ἀμειγυῖς supra *libro 3. extremo*, & plerumque ut & ἁπλῶς
 καὶ καθαράς. Alteras vocat μεικτὰς. Vtræ autem aliis sunt puræ,
 ex facultatibus & earum actionibus modo diximus esse
 dicandum. Itaque mentis voluptates erunt purissimæ, &
 liquidissimæ infra *capitul. septimo*: & inter has puriora, quæ
 est in contemplando, impurior, quæ in agendo. Quæ de
 cælestium animarum & Philosophorum voluptates dicimus
 mas, liquidissimas & purissimas, est consentaneum, propter
 eas quæ ex virtutis actionibus capiuntur, quæ hominum sunt
 propriæ. Sic philosophus non est homo, est plus quam homo.
 colit id quod in ipso est diuinum, mentem videlicet, inquit
 infra Aristoteles. Ex sensuum autem voluptatibus purissimæ
 quæ aspectu capiuntur. De qua Cic. *lib. 3. de fin.* & eleganter
 Nobilius *lib. 2. de voluptate* [siquis in spelunca inquit per aliquot
 annos inclusus, educeretur, & adduceretur ei puella pulcherrima;
 illa luce saltem frui mallet quam puellæ aspectu] prima
 est aurium, & carminum voluptas: deinde odoratus &
 gustus atque vagenturum. [Hispani & Afri floribus & ro-
 tis delectantur, ea de causa Afri hodie inter flores & ro-
 dormiunt, insaniunt ex odoribus, est ridiculum: illi perire
 lippiunt & cæcutiunt, ut etiā apud Italos multi] Horum
 suum ut actiones, ita voluptates sunt puræ, nullo dolore
 mixtæ. Contra sit in gustatu & tactu, qui duo sensus, qui
 egestate laborant & expletionem opus habent, numquam
 vacent dolore, supra *cap. 3.* Hac igitur ratione, & quia hi sensus
 maxime sunt cōcreti & crassi, ut modo dictū, horum voluptates
 impurissimas esse necesse est. Ea quoque & egregie Arist. *lib. 3. de motu*
 in his

his duntaxat duabus voluptatibus intemperantiæ colla-
ti, easque docuit esse non tam humanas quam beluinas. Fi-
at *libro de Voluptate, capite 7.* & aliam Platoniorum ra-
nem, cur voluptates aspectus & aurium cæterorum sen-
im voluptatibus antecellant, affert istam, quia cum men-
voluptate duæ istæ cognitionem habeant, quod docet
ne in modum. Notum est, & carminum bonorum, & tabu-
um pictarum, aut rerum similitum suam quandam esse har-
moniam & pulchritudinem, atq; partium conuenientiã. Har-
monia nulla est absq; ordine; ordo est mentis & rationis. Qua-
non iniuria dicimus, cum mentis voluptates sint suauissimæ,
horum sensuum cæteris esse suauiores, ut qui solum harmo-
e & ordinis sint participes.

ἡ δὲ ἕκτη ἐστὶν ἡ ἡμετέρα.] Sexta ratio, & quarta potest esse volu-
ptatum particio. Ratio hæc est, quia hi, in quibus est voluptas,
eie differant. Ergo & ipsæ voluptates, & hoc est, quod ait, *ὡς
ἐν τῷ ἐν τῷ πνεύματι.* Antecedens, id est, voluptates esse suas cuique
imati docet bifariam. Primum, quia sua cuiusq; est animan-
actio. Ergo & voluptas, quæ actionis est comes. Suam autem
iusq; animantis esse actionem, & opus quoddam ac munus,
cuius supra *lib. 1. cap. 7.* Deinde inductione idem docet, quia
nuia animantium genera percurrenti, id perspicuum fiat, ef-
suam cuiusque voluptatem, equi suam, &c. Cuius rei te-
m adducit & Heraclitum, cuius dictum; *Ἀσίνον στράμεν
ἀλλε quam aurum,* inter proueria retulit Erasmus: homo ex
tro, asinus ex stramento capit voluptatem: homo ex gem-
a, gallus gallinaceus ex grano frumenti, ut est apud *Æ-
pium.*

Torua leana lupum sequitur, lupus ipse capellam,

Florentem cythisum sequitur lasciuia capella.

Te Corydon, ô Alexi, trahit sua quemq; voluptas.

quit Virg. *Ecl. 2.* Sua igitur cuiusq; animantis est voluptas.
aque voluptates partim erunt beluinar, partim humanar. De
ua partitione & *supr. lib. 7.*

ἡ δὲ ἕκτη ἐστὶν ἡ ἡμετέρα.] Quasi diceret, non tantum huma-
ar voluptates à beluinis differunt, sed quæ in hominibus solis
peniuntur, id est, inter humanas ipsas magna est varietas. Cu-
is rei causa hæc est, quod etiam hominibus alia aliis sint iu-
unda & chara, alia aliis molesta & odiosa. Quemadmodum
multis aliis in rebus vsuuenit: verbi gr. non eadem sunt dul-

E c c

cia

cia febre laboranti, quæ valenti : non eadem calida imbec-
quæ firmo & pancratico corpori & athletico : non eadem
vel alba videntur hebeti oculorum aciei, quæ acie laxa
omnibus alijs in rebus variatur pro affectione subiecti
ita & in rebus iucundis, & molestis, in quib. voluptates
cernuntur. Quæ de re dictum supra *lib. 3. cap. 4. lib. 1. c. 12. & 13. & 14.*
bi. Itaque quia alia alijs sunt iucunda & molesta hominibus
merito & ipsæ humanæ voluptates variabunt.

ἡ δὲ διὰ τὸ ἀνθρώπου.] Hic iam docet & affert normam, quæ
luptates humanas dirigamus, quæ ex ijs veriores, quæ
habendæ. Ait igitur normam esse virtutem & virtutem
Quod idem iam supra sæpius iteratum est *eo cap. 4. lib. 1. c. 12. & 13. & 14.*
cap. 3. & supra cap. 4. lib. 9. & lib. 7. cap. 12. Quare, quæ
ni erunt voluptates, verissimæ & iustissimæ haberi debent
& quæ illi videbuntur iucunda, & erunt chara: quæ autem
& iucunda erunt, & voluptates habebuntur, neque
proprie, neque erunt voluptates, nisi ijs, proprie inquantum
solute non erunt, sed comparate duntaxat: Erunt voluptates
& erunt iucunda deprauatis & corruptis & improbis ho-
minibus, per se & absolute non item. Quod idem & supra
exposuit.

τὴν δὲ τὴν δὲ ἀνθρώπου.] Causam affert, cur ea, quæ veriora
cunda, tamen quibusdam sint & videantur molesta, & alia
hanc: quia multæ, inquit, hominum sunt corruptelæ & deprau-
ationes. Depravatio igitur causa, cur quæ suapte sponte
se] sunt iucunda, tamē videantur molesta & contra. Deprau-
tionis autem causæ sunt natura prava & institutio, ut patet
Cic. in *Tusculanis* [in 2. aut 3. l. proæmio] & supra Arist. *lib. 1. c. 12.*
in fine.

τὴν δὲ τὴν δὲ ἀνθρώπου.] Eleganti gradatione virtutem
teles. Primum namque voluptates humanas à beluinitate
uit: deinde humanas partim fecit honestas & veras, partim tur-
pes & falsas. Nunc ommissis turpibus, veras persequitur easque
ipsas item variare ostendit pro actionum discrimine. Si, in-
quit, viri boni vna est actio, aut potius plures, quarum
alijs sint perfectiones & meliores. Ergo & voluptates
erunt primæ, aliæ velut secundæ. Verum primum: nam
boni & beati ac perfecti actiones partim in agendo sunt
tæ, partim in contemplando, quarum hæc quam multis pa-
tibus illis antecellant, mox copiose docebit *cap. 7. & 8.*

COMMENTARII.

Εἰρηδύων δὲ τῶν πραγμάτων.] Altera hac libri huius parte de beata
duo fere adferuntur: prius. eam in actione eaque non lu-
a, sed seria, non vero in habitu esse positam; Alterum, eam
actionem in actione non agendi, sed contemplandi, seu
oretica versari. De priore *hoc capite*, de altero *cap. 7.*

ἰρηδύων δὲ.] Expositis, quæ ad virtutes, libris 7. priori-
& ijs, quæ ad amicitias *lib. 9. &* ijs, quæ ad voluptates
& hoc libro, pertinent: reliquum esse ait, vt de beatitudine
liceretur. Causam affert hanc, quia rerum humanarum, qua-
scientia est Politica, his in libris explicanda sit finis & vlti-
m. Verum quia & de hac *toto fere lib. 1.* est explicatum, ea re
riorem se hic fore ait, positus tanquam certis & fixis ijs, quæ
sunt explicata. Methodus autem explicationis indicatur
πο, τὸ πρῶτον: qua de re supra, *lib. 1.*

ἰρηδύων δὲ ἐν ᾧ.] Docet beatitudinem non esse habitum,
actionem, ex habitu tanquam ex capite & fonte profuen-
t. Non esse habitum, & supra *lib. 1. cap. 1.* docuit. & hic iterat-
uiter duabus rationibus, quarum prior, quia efficeretur vt
qui toto vitæ tempore sterteret ac dormiret, esset beatus.
era ratio, quia efficeretur, vt summis oppressus calamitati-
, nihilominus sit beatus. Itaq; beatitudo non habitus, sed
io potius erit, quod docuit supra *lib. 1. cap. 7.*

ῥῆς δὲ ἰρηδύων αἰ μὲν.] Posito beatitudinem esse actionem;
quirendum præterea & videndum, quæ & qualis sit actio.
in actionū duo sunt genera, quarum aliæ sint propter se ex-
endæ, aliæ non item, sed propter aliud & necessitatis causa:
a de re dictū & sup *l. 1. ca. 6.* Docet igitur beatitudinē esse a-
onē per se expetendā, quia sit αὐτῆς ἑαυτῇ se ipsa cōtenta & nul-
tei indiga, quæ vera est actionum per se expetendarū nota &
nietas, vt ait his verbis, καὶ αὐτῆς. Nam illæ, inquit sunt a-
ones per se expetendæ, à quibus præter actiones nihil quæ-
aut expectet, nullā ad rē præterea sint vtilēs aut necessariæ.

τοιαῦτα δὲ εἶναι δυνάσται.] Exposito beatitudinē esse actionē
et serā, p̄gredit̄, quia eius actionū generis multæ sunt species
cet, quæ nā actio p se expetenda sit beatitudo. Adfert autem
loco duo earū actionū genera, virtutū seu honestas & ludi-

cras, quarum actionum in vera consistat beatitudo, toto hoc reliquo cap. dissentitur, & quidem docet non in ludicris aut oblectationibus & voluptatibus, sed in seriis & honestis actionibus eam consistere. Prius tamen rationes affert, cur virtutis & iudicis actiones sint per se, non propter aliud. De honestis quidem, quia honesta & præclara facere sit per se expetendum. De ludicris hoc affert arg. & signum, quod eas multi persequantur etiam cum corporis & fortunarum detrimento: notum est. n. quædam ex voluptatibus & ludis sæpe sequantur, tam in corpore, quam in fortunis, quibus tamen posthabitis videre licet, multos & fortunatum & valetudinis immemores, voluptates persequi.

ἡγεμονία δὲ ἐστὶν αἰσθητικῆς.] Iam tandem exquirat, an beata vita sit in actionibus ludicris, an in honestis & virtutibus. In ludicris esse videri, hoc affert argumentum, quia, qui vulgo habeantur beati, ut diuites, principes, reges, has actiones tanquam finem vitæ persequantur. Quam rationem & *supradibro 1. c. 3.* attulit, & eadem usus est Heraclides Ponticus in *lib. de Volupt.* teste Athenæo *lib. 12.* Si, inquit, Tyranni & Reges, qui bonorum omnium & copiam & usum seu experientiam habent, ac norunt. Ergo hæc summum est bonum. Eos igitur qui sunt in imperiis & Tyrannos, maxime hoc vitæ genus sectari, cum per se, tum ex eo perspicuum est, quod scurræ & ridiculi, parasiti, motiones, gnathones, urbani homines, utpote oblectationum & voluptatum artifices, apud potentes eos, in magno sint pretio.

ἡ δὲ ἐστὶν αἰσθητικῆς.] Refellit Arist. prius arg. à potentum & Tyrannorum vita ac iudicio sumptum. Ait igitur, ab his sumtum arg. esse profusum infirmum aut nullum potius, quia & de actionibus, quæ bonæ, quæ sint malæ, & de voluptatibus, quæ veræ & expetendæ, quæ impuræ, iudicium non sit petendum ab id genus hominibus. Nam actionem quidem honestarum fontes duos, virtutem & mentem, i. rationem rectam seu prudentiam, *5 lib. 8. c. ult.* non consistant in opibus & imperiis, sed in natura potius & recta institutione. De voluptatibus autem item præclare adiungit Arist. non continuo nullas esse præterea meliores & præstantiores voluptates, quàm quæ prohibentur potentibus & Tyrannis, quos constat pluresque liberas & liquidas voluptates nullas gustare, esse *αὐτῶν* verarum voluptatum, corporis tantum voluptatibus deditos, quia alteras ne per somnium quidem noriunt. Quomodo loquitur & Cic. *lib. 1. de fin.* Quo minus animus à se ipso diffidens, secumque discordans gustare partem ullam liquidam voluptatis

libera

libera potest. Quod idem de Tyrannis & Plato *lib. 9. de Rep.* Ea re maxime à veris regib. differre, quod illi omnis vera & propria voluptatis expertes molestissime: hi iucundissime vitæ transigant. Non igitur, quia Tyranni corporis voluptates aliis omnibus præferunt, ea re meliores reuera & sunt & haberi debent. Nam & pueris multa licet per se vilia, vt pilæ, sphæræ, turbines, tali, trochi, crustulæ, &c. sunt chara & in pretio. Quare vt eadē non sunt viris, quæ pueris chara & honorata: ita & consentaneum est, nō eadem esse chara viris bonis, quæ improbis. Hoc posito ad principium redeundum, & videndum in hac rerum dissimilitudine, à quo petendum sit iudicium, an à viro bono, an vero ab improbo. Ait igitur iam sæpe id iteratum, iudicium, & de actionibus & de voluptatibus non ab improbis, sed à viro bono esse petendum. Quod si ita est, vt est, sequitur, iudicium Tyranni aut diuitis, aut potentis in rebus bonis aut malis diiudicandis esse plane nullum.

[*ἐν τῷ ὄντι ἡ ἀρετή.*] Reprehensa aduersariorum ratione, hoc amplius 4. præterea adfert rationes, quib. doceat beatā vitam non esse in ludo, aut in ludicris actionibus, sed in seriis & virtuti consentaneis. Prima ratio, cur beata, inquam, vita non sit in ludo, quia est in virtute. Esse in virtute docet hac ratione, [in virtutis actione, intellige,] quia virtutis actio viro bono (cuius iudicium iam diximus vnius esse spectandum) maxime sit expetenda. Quid ita? quia [*ἐν τῷ ὄντι ἡ ἀρετή*, &c. ea cuique actio est expetenda maxime, quæ à suo cuiusque habitu oriatur & manat. Sic Musico canere, docto philosophari, pictori pingere maxime est & iucundum & expetendum supra *lib. 9. cap. 9. in fin.* Viri autem boni habitus est virtus. Ergo virtutis actiones viro bono sunt & iucundissimæ & maxime expetendæ. Si maxime expetendæ. Ergo in his est beata vita. Nam hoc esse maxime expetendum & iucundissimum, est beatæ vitæ nota & proprietates verissima, supra *lib. 1. cap. 5. & 7.* In actionibus igitur virtutis est beatitudo: Ergo non in ludo, non in ludicris, quia virtutis actiones omnes sunt seriæ, sunt *ἀνδραγαθία*, quas constat ludicris ex diametro aduersari. Atq; ita hæc verba, [*ἐν τῷ ὄντι ἡ ἀρετή*, &c. cum iis, quæ infra *δοκεῖ ὅτι ἀνδραγαθία βίβηται*, sunt copulanda. Nam prioribus quidem hoc maxime agitur, vt doceatur, beatam vitam esse in actionibus virtutum: posterioribus non esse in ludicris, priorum argumento, quia sit in virtutis actionibus, quas constat esse *ἀνδραγαθίας* & seriæ.

καὶ ὅς ἀποποιεῖ τὸ τέλος.] Altera ratio, cur beata vita non
ludo, quia ludus non est τέλος. Formula:

Beatitudo est τέλος.

Ludus non est.

Ergo &c.

Assumptionem confirmat bifariam. Primum, quia nescit
stultum, puerile & absurdum, ludi causa omnes vires
subire. Deinde, quia ludus est relaxatio quædam & ante
creatio, est ἀνάπαυσις & requies. Quod & supra aliquoties
lib. 4. cap. pen. lib. 7. cap. 7. & Plato in *Philebo*, ἀνάπαυσις
[vocabulum multo magis Heroicum & grauius] τῆς ἐν
παιδείᾳ [relaxatio studiorum est ludus]. Iam vero notum est
relaxationem esse alterius rei causa, nimirum studiorum &
actionum. Nam ea fere de causa requiescimus, & nosce-
mus, ut melius & contentius postea ad labores & studia
persequenda, velut recentes redire possimus. Formula:

Omnia relaxatio & requies est actionum & studiorum causa.
Ludus est relaxatio.

Ergo est actionum & studiorum causa, non est igitur

Ex hoc est quod eleganter Anacharsis, *LV DENDVM
STVDIAS, NON STVDENDVM VT LV DAS. Quædam*
Socrates, EDENDVM VT VIVAS, NON VIVEN-
DVM VT EDAS. Sic Aristoteles hoc Anacharsis dicto pro-
positionem illam, ludum esse studij causa, confirmat. Illam vero
relaxationes omnes esse studiorum causa & melius agendi
firmateo, quod alioqui nullæ hominum perpetuz possint esse
actiones & labores, non temperati relaxationibus, ἀνάπαυσις
δι &c. ut & supra de cap. 4. & lib. 9. cap. 9. Nam quod
relaxatio requies &c. Ex his perspicuum est, non tantum inferri
esse argumētum illud à principum aut potētū iudicio
sed & hoc, quod initio allatum fuerat, ludicras actiones & stu-
diorum numero, quæ sint per se, non propter alia, & hoc quod
falsum, quia iam cōstet, lusus & relaxationes esse actionum causa.

βελτίον τε ἀποδοῖ.] Tertia ratio, cur beatitudo non sit
in rebus ludicris, quia sit in melioribus, siue ut ait Aristoteles
ἐν βελτιοτέροις πράξεσιν. Formula:

Beatitudo est in rebus melioribus.

*At res seria ludicris sunt meliores, & tam hominum, quæ
eius partium meliorum meliores quoque sunt ad
& magis seria.*

Ergo beatitudo est in serijs, non in iocularibus aut ludicris actionibus.

ἀπολαύσει τ' αὖ.] Quarta ratio, quia & mancipia aut seruulupatum quoque corporis participes & compotes esse possunt, eaque re Aristoteles has voluptates vocat seruiles, supra 3. in fin. Formula:

Serui sunt participes & compotes voluptatum corporis, & id genus oblectationum.

Atqui sunt expertes beata vita.

Ergo beata vita non est in voluptatibus corporis aut ludicris actionibus.

propositio est nota Assumptionis ratio indicatur his verbis, καὶ βίη &c. Ex Aristotelis sententia & decretis, in seruos non sit beatitudo, quia nec vita, quæ particula satis est obscura. Nam alij intelligunt vitam beatam, alij vitam virtuti consensuam, ut Eustatius & Argyropylos. Posset & absolute dici, uos esse vitæ expertes, non quidem ζῶντες [sunt enim amantes] sed βίη. Nam ut eleganter Iurisperiti, *serui pro nullo & pro nullis habentur*, quod ad vitam civilem attinet, *re quod attinet. Digestis de Reg. iuris*: sententia tamen Arist. hoc est, in seruos non cadere beatitudinem, hac ratione, quia iustis actiones eorum sunt nullæ, in quib. tñ beata vita constitit. Cur autem seruorum nulla sint recte facta, ratio redditur ab Aristotele in *Polit. lib. 7. cap. 13.* hoc prouerbio, quia πολὴ δ' αὖλοις, *non est ocium seruis*, quia cum alieno pareant imitio, non possunt ipsi rebus honestis vacare, quæ de re ibi copiosius, &c.

C A P V T VII.

C O M M E N T A R I I.

Ἐὰν εἰς τὴν ἡτοιμασμένην κατ'.] De argumēto dictū priore capitulo hic & proximo docet, quæ in re consistat pfectissima beatitudo. Docet igitur eam consistere in contemplatione, id est, mensatione, idque nouem argumentis, non pluribus aut paucioribus, quantumuis varient interpretes. Ex qua disputatione hoc fiet perspicuum, contemplationē actioni, id est, vitæ Theoreticæ practicæ multis partibus antecellere. Quæ de re extat

gramissima disputatio apud Platonem, & ipsum Aristoteli
Polit. cap. 2. Quod idem Cicero de Peripateticis ait, ex
 templationi priores partes tribuere in *lib. de legibus*. Cuius
 enim argumenta valde leuia, præfert practicum, affert
 argumenta *lib. 1. Offic. in fin.*

ἡ δὲ ἐν τῷ ἡδοναίῳ.] Admirabilis est in Arist. dispu-
 tum contextus & series. Primum namque posito, beati-
 nem esse non in habitu, sed in actione: deinde etiam hoc po-
 situm, eam esse in actionum genere, non quæ propter aliud, sed
 per se: postea explicato, eam esse in actione, quæ per se,
 quæ ex virtute. Tam quia & virtutum plura sunt genera,
 quirit, cuius in virtutis actione eadem sit collocanda. At-
 tatur, rationi esse consentaneum, beatitudo ut collocetur in præ-
 stantissima virtute. Quid ita? quia ex *libro primo*, & de
 communi notum est omnibus, beatitudinem rem esse
 omnium præstantissimam.

αὐτὴ δὲ αὐτῆς.] Ostendit, quænam ea sit virtus præstan-
 tissima, idque ab habitu seu facultate potius. Nam *consentaneum*
 est facultatis optimæ, optimam quoque esse virtutem, & op-
 timam denique actionem. Quæ autem in homine facultas
 optima, & nomine & proprietatibus describit Arist. Atque
 mentem, aut si alio dicatur nomine, ut à Platone *νοῦς* ut
 intelligens anima, esse certe quiddam, quod reliquis partibus
 imperet & dominetur, & quo res præclaræ ac diuinæ intelli-
 gantur, siue rursus ipsum dicatur esse diuinum quiddam, di-
 uinæ particulam autem, ut quidam existimarunt, siue dicatur
 sit omnium, quæ sint in homine partium, pars diuinissima, ut
 Aristoteles existimauit, qui naturam mentis non diuinam esse
 arbitratus est, sed vi & potestate tamē tanquam diuinam. Nam
 vere diuina à corporibus sunt seiuncta, mens non item. Quæ
 de re proximo capite. Sit igitur qualicumque nomine, præ-
 stantissimum in homine, & præstantissima vis actionis,
 nimirū, quæ dominetur libidini, iræ, reliquis animæ partibus &
 intelligat diuinissima quæque, efficietur, ut quia huius facul-
 tas est præstantissima, virtus quoque seu habitus & actio tan-
 dem eiusdem sit generis, id est, præstantissima: atque ita
 quætur, in mentis actione, ut perfectissima collocanda bea-
 titudinē perfectā. Ex his intelligitur, eam in homine partē esse
 præstantissimam, quæ & cæteris dominetur, & quæ res præ-
 stantissimæ cognoscantur, siue ea mens, siue alio gaudeat nomine
 siue

et ea sit diuinum quiddam, siue inter omnes partes diuinissimam, & diuinis proxima. Quæ facultas, quia est præstantissima, & actionem eiusdem generis esse oportet, in qua sita sit beatitudo perfecta. Hanc autem actionem non in agendo, sed in contemplando esse positam, esse contemplatricem quandam actionem, *supra* dictum monet *lib. 6. c. 2. ὁ μολον γὰρ ἐν τῷ τῷ*.] Hoc tandem loco orditur argumenta Aristoteles, quibus docet, perfectam beatitudinem esse actionem in contemplando. 1. Argumentum hoc est, quia contemplatio sit actio una omnium præstantissima. Quid ita? quia sit facultatis præstantissimæ, & in rebus præstantissimis. Contemplatio est mentis, quæ constat esse rem præstantissimam: eadem rem sub intelligentiam cadentium *τῶν νοητῶν*, quæ multis partibus, ijs rebus antecellunt. Iam ratum ex prioribus, eas esse præstantiores actiones, quæ & ex facultatibus, & rebus subiectis, optimeque affectis proficiantur. Contemplatio igitur, quia & entis est & rerum sub intelligentiam cadentium, actio est merito præstantissima. Ergo in ea est beatitudo. Ratio connexa est explicata, & *in fine huius capituli & capite prioris, & lib. 1.* Quod autem hic leuiter de mente, idem copiosius *infra* hoc capitulo explicatur, esse eam rem prope diuinam.

ἐν τῷ συνωχιστῶν scilicet *κοίτης*.] Altera ratio, quia contemplatio actio est maxime diuturna, multo certe diuturnior, quam stilo seu *πρᾶξις*. [*κοίτης* est genus, partiuntur in *πρᾶξις* & *θεωρίαν* Græci. Latine non possumus, etsi *πράξις* apud Græcos uoq; genus est & significat *κοίτης*.] cuius rei ratio ab Aristotele terminata, hæc est, quia in contemplando minor est defatigatio & labor quàm in agendo. Quid ita? quia contemplatio à corpore sit remotior, cuius de corporis *συνπύθνα* cum exercendo mutatur, & de statu suo quasi dimouetur, existit omnis defatigatio. Ideo .a. hoc verum est, ut nisi contemplatio phantasmatis & istis niteretur, quæ corporis organis concipiuntur, nullum unquam aborem aut lassitudinem sit sensura, neque unquam interrompenda. Sic ubi non corpus, ibi non defatigatio. Itaque quia cōtemplatio mentis potius quàm corporis, non defatigationi est obnoxia. Interrumpitur contemplatio, quia utitur phantasmatis. *πρᾶξις* plurimum de corpore participat, quod quia defatigat, actiones non tam diuturnæ quam contemplatio. Est & altera ratio, cur contemplatio actione sit diuturnior, & minus interrompatur ista, quia contemplatio intra se vertatur, actio regatur occasio-

Ecc 5

nibus.

nibus. Qui contēplatur, ex se ipſo fere ſolus pendet. *ἡ δὲ*
 tēpora & cauſas & perſonas, & loca obſeruare debet. *Ἐξ*
ἁπλῶς, quæ maxime diuturna, ea eſt præſtantiſſima

diuina ſimilima.

At contemplatio diuturnior eſt quam praxis, ſup. ca.

Ergo contemplatio actione eſt præſtantiſſior.

οἰόμεθα τι δεῖν ἰδόντων.] Tertia ratio, quia contem-
 omnibus virtutū actionib. eſt iucundiſſima actio. Nam
 rum quæq; virtutū actiones ſuā coniunctā habeant vol-
 quod ſupra docuimus, ſapientiz certe virtutis præſtanti-
 ſ. lib. 6. actio præſtantiſſima contemplatio habet volupt-
 coniunctam, & ſinceritate atq; ſtabilitate cæteris præſt-
 Sinceritate quidem ratione materiæ: ſtabilitate vero, ma-
 rerū, in quibus verſatur ſapientia, quas res ſupr. lib. 6. docui-
 eſſe ſtabiliſſimas, neq; variari & mutari inſtar rerū politi-
 [Res, in quibus ſapientia & mens verſatur, ſunt diu-
 diuturnæ: & proinde earum voluptas & actio eſt ſtabili-
 rito itaque dicimus, voluptatem manantem ex hac vire
 pientia, reliquarum virtutum actionibus antecellere: hoc
 lumus oſtendere, contemplationem eſſe actionem iucun-
 mam.] Voluptas igitur ex contemplatione manans, in
 partibus antecellit ei, quæ ex actione reliquarum virtutum
 hac re & infra hoc cap. in fine ratio adfertur alia, cur
 platio actio ſit iucundiſſima.

τὴν λεχθέντι ἐκ τέρων.] Hæc ratio alia aſſertur, quia homines
 ea maxime ſit propria. Maxime autem eſſe propriam, ex
 perſpicitur, quod ea pars, in qua eſt contemplatio, id eſt, mens
 maxime ſit homo, qua de re & ibi & ſupra latius. *Ἰτα* *conſi-*
ex cap. 4. ſuas & proprias voluptates alienis eſſe maiores. *Ἡ*
 contemplatio actio eſt vna omnium iucundiſſima. Ergo
 titudini maxime propria, cuius hanc docuimus ſupr. lib. 1. 2.
 notam, eam eſſe actionem iucundiſſimam.

ὁ λόγος ὃ τοῖς εἰδέναι.] Hoc velut additamētū loco ſeu *ὡς*
ὡς ad iicitur, nimirum cum omnem contemplationem
 conſtet eſſe actionem voluptate iunctam, maiorem tamen
 eſſe voluptatem, qui ſcientiam iam ſit conſecutus, quam ei
 qui etiam non quærat. Docti igitur contemplatio erit iucun-
 dior, quā ſtudioſi, vtriuſq; tamen iucunda, & voluptate iuncta.

ἢ τι λεγόμεναι αὐτῶν κείνα.] Quarta ratio ex *αὐτῶν κείνα* tota li-
 mitur: *αὐτῶν κείνα*. Latine dici poteſt *ſatis*, ſeu *quod ſatis*, barba-

icientia, [Galli eleganter dicunt, etiam Itali *contentamentum*.] quæ est bonorum ea copia, ut nihil præterea ad bene videndum desideretur. Docuimus autem supr. *li. 1. c. 7. & seq. &* nec esse beatitudinis notam, beatum debere esse *αὐταρκῆς*, scilicet contentum, cui sit satis. Sit igitur hæc formula:

Beatus est αὐταρκῆς.

At ἡσυχίας magis est αὐταρκῆς, quam πρᾶξις.

Ergo hoc ille magis est beatus.

Ergo in ἡσυχίᾳ & contemplatione magis versatur beatitudo, quam in actione.

propositione, ut dixi. explicatum supra. De assumptione & infra *cap. prox. dicitur d. ad e. m. s.*, &c. & eod. *cap. inferius*, *scilicet e. m. s.* &c. quæ tria loca perspicuitatis & brevitatis causa adiunctim explicabimus. Est autem insignis hic locus de bonorum copia externorum, quæ & quanta beato sit necessaria, quo & supra nonnihil *lib. 1. cap. 8. extrom & lib. 7. cap. 13. & piose Alexander lib. 2. de Anima. & Aristoteles lib. 7. Politic. p. 1. Cic. lib. 4. & 5. de Fin. & 5. Tuscul. Arist. bona externa cōtemplationi & actioni ait esse necessaria, sed huic maiora, & pauciora, quin etiā per se consideratę contemplationi nullæ esse necessaria, sed tantum qua ratione is, qui contemplatur, est homo, nō ratione contemplationis. Practicę igitur vitæ bonæ esse necessaria, & alienis adiumentis illi esse opus, docet hic in modum. Nam iustum, nisi quem habeat, quo cum actiones iustas exerceat, quo cum res contrahat, & rursus cui si id ab eo acceperit, tantundem reddat: nisi, inquam, ille, aduersus quem, & hæc, per quæ suppeditent iuste agere non poterit. Sic & temperans, nisi sit, in quo temperantiæ actiones exerceat: declararet, sciri non potest, an sit temperans: verbi grat. homo inuis, quique nullam luxuriæ occasionem habeat, vere vix potest cognosci, an sit temperans: contra, qui in potentia, & imperio, & opibus est, hic si se contineat, vere temperans dici potest. Quemadmodum Cicero de Pompeio *lib. 2. de Fin.* magnam illi gratiam habendam censeat, qui cum impune multa possit, tamen nulla faciat inique, quod & præclare Platon *libro primo de legibus*, iustitiam & temperantiam dissimiliter esse habere. Nam illam in re tenui, hanc in copiosa & rerum affluentia cerni, iustum esse, qui in summa inopia tamen neminem fraudet, [egetas mater scelerum & iniustitiæ,] temperans, qui in summa rerum copia, tamē non luxuriet. Sic &*

libera-

liberalis, nisi sint, aduersus quos liberalitatem *exercere* possit, & etiam quorum opera interdum *uti* possit, atque *accipere* si & copiarum suppedient, an sit, cognosci non potest. *Etiam* & omnium virtutum, eiusq; congruentium actionum *nulla* ut sint, aut certe cognosci nequeant, nisi hæc *externa* hominum adiuuantium, & una contrahentium, atq; *receptarum* assint adumenta. Verum quidem est, iustos, liberales, temperantes, &c. Vno verbo viros bonos non *tantum* factis & actionibus, sed etiam ex voluntate & animo seu *ἀρετῇ* spectandos esse: & quæti solet ad hoc, ut quis sit & *dicatur* vir bonus, in utro, id est, in factone, an in animo plus *sapienter* pendendum. De qua quæstione Aristoteles *lib. 2. Eudem. cap. ut* & reuera plus quidem in voluntate & *ἀρετῇ* est posuit, sed opinione & vulgi censura plus in facto, quod factum *in oculos* incurrat & cernatur, *ἀρετῇ* non item. Atq; ita facta sunt, inquit Aristoteles eleganter, laudabiliora *ἐμπροσθεν*, voluntas & *ἀρετῇ* est optabilior seu *ἐμπροσθεν*. Quicquid & constat ad perfectionem viri boni utrumque esse *necessarium*. Iam igitur constat ad agendum his externis adiumentis *esse* opus beato: Ad contemplandum vero neque adiutoribus, neque rebus magnopere opus esse, docet. De adiutoribus, eadem hic, quia & solus quis, nullo adiuuante contemplari possit, etsi hoc mitigans non nihil adiungit, melius fortasse *contemplaturum* adhibito adiutore, ut Doctore vel administro. Hoc tamen certum est, sapientem, cuius est contemplatio, minime adiutore egere, eoque minus, quo sit doctior. De rebus *infra cap. proximo*, eas illi non esse opus ratione contemplationis, sed humanitatis tantum, quia sit homo, & propterea corpore debeat esse apto ad contemplandum ac sano, & cibis & potione, alijsq; ad humanitatem & consuetudinem quoque cum alijs, (nam hanc non fugiet prorsus, alioqui futurus vel Deus, vel bestia, Aristoteles *lib. 1. Polit.*) colendam *necessarius*, *ἀπὸ τοῦ σώματος*, inquit Aristoteles, sapienti hæc sunt necessaria, non ad contemplandum. Nam contemplationi tantum abest, ut hæc sint adiumento, ut potius sint *impedimento*. Itaque & vir bonus & sapiens his quidem adiumentis opus uterq; habet, sed dissimiliter. Nam vir bonus ad agendum, alter non item, sapiens non idem. Ex his iam perspicuum est, sapientis vitam esse *ἀναισθητόν* quam viri boni. Deinde utique externis bonis, quibus & ea, quæ corporis, hic continentur, esse

se opus. Verū quæritur, an multis & magnis, an vero mediobus ēt viro bono & practico sit opus, i an maxima bonorū copia ad beatitudinē practicā sit necessāria, an satis sit mediis, q̄ explicatur *cod. c. 8. ὅ μὲν εἰς δύναιτο, &c. & in Polit. lib. 7. & eadem non magnam, sed mediocrē bonorū copiā vitæ beatæ ēt necessāriā & vtiliorē, docet hac ratione: primū, quia satis αὐτάρκεις, non in magnitudine υπερβολῇ, magna rerum & onorum copia, vt neq; iudicium, neq; actio. Notum est beatitudinis notam esse αὐτάρκειαν seu satis. Atqui satis non magnitudine definitur, sed eo quo quis est contentus etiam minimo. Ergo bonorum magnitudo aut multitudo externorum eato non est necessāria. Altera ratio posita est in verbo πρᾶξις, & explicatur postea his verbis, δυνάτῃ ὃ καὶ μὴ, &c. quia actiones honestæ & præclaræ virtutum, inquam, facta item non æstimentur magnitudine bonorum. Nam cernere licet quotidie, & in vita communi, multos etiam priuatos tam honeste se gerere, quam potentes & opulentos, atq; adeo sæpe honestius, quia opulentia seu opes, id est, principatus & imperia, & diuitiæ non tam modestos s̄p̄penumero, quam insolentes reddant. Si igitur magnitudo bonorum ad actiones virtutum, in quibus beatitudo consistit, non est necessāria. Ergo nec ad beatitudinem, vt quæ in illis, quod iam dixi, consistat. Antecedens perspicuum esse dixi ex vita communi. Quod quidem argumentum in his disputationib. sæpe diximus esse maxime idoneum. Nam disputationes politicas si à rebus ipsis & vita communi prorsus abhorreant (cuius generis fuerunt Stoicæ plærq; & nonnullæ Platonice) vanas esse & inutiles, atq; ideo fide indignas. Nam cum harum disputationum finis sit non cognitio, sed actio, cum, inquam, vis omnis earum sit in actione, merito & veritas & fides earum, atq; rerum agendaum ex actionibus & factis, atq; ex vita communi spectari debent, eoq; pertinent hæc verba paulo infra licet posita, τίτιν μὲν εἶναι. Est & tertia ratio, ab authoritate sapientum Solonis & Anaxagoræ, qui vterque non magnitudine, sed mediocritate bonorum & recte facta & beatitudinem æstimarint. Verba & dicta eorum hic ab Arist. commemorantur. Solonis quidem dictum de Mediocritate laudatur & lib. 1. Politic. & à Plutarcho in Solone. Anaxagoræ vero in eos, qui propter bonorum conuiciam externorum vel diuitias, vel opes, [id est, imperia,] beati ibi præter cæteros videantur, & alios contemnāt, commemoratur.*

ratur & ab Arist. in *Eude*. Ex his perspicuum est, beatitudinem non magnitudine *ὑπερβολῇ*, [hoc loco non valet nimiam quidam vertunt] sed mediocritate potius bonorū extremam aestimandam. Quin etiam docet Arist. *lib. 2. Magn. cap. 3.* nimiam horum copiam rectis actionibus potius nocere quam prodesse, quod & nos supra alicubi explicauimus de diffinitione inter bona externa, & bona animi, ex *cap. 8.* hæc enim coniungenda, *ὅλ' ἢ περίσσεια*, id est, ne iudicium quidem bonorum magna copia cernitur, id est, siue non continuo bene putandi sunt iudicio, qui id genus bonis abundant, ut nec *περίσσεια*, neque boni: siue quod iudicium non sit faciendum bonorum multitudine more vulgi: qui ex rebus externis ut quas solas norit & sentiat, iudicare consuevit, & hoc quod ait, *ὅλ' οὐ γὰρ περίσσεια*, &c. ubi de dicto Anaxagoræ. Cæterum de hac questione, id est, de bonorum copia, & beatitudinem necessaria, alias latius in *Politicorum lib. 7. a principio*.

ἑξῆς δ' ἡ αὐτὴ.] scilicet *ἐνέργεια θεωρητικὴ*. Quinta ratio, quia perfecta beatitudo in contemplatione versetur, quia contemplatio propter se sola expetitur, actio non item. Nam contemplatio non commodi alicuius externi, sed sua ipsius causa intra se tota vertitur. Nam tametsi & contemplationum hæc scientiarū theoreticarū magnus est sæpe vltus: sic et scientiarum theoreticarum magnæ utilitates & opportunitates, ut Physicæ, Mathematicæ, &c. id tamen accidit iis potius, quarū proprium est, & utilitates hæ earum scientiarū sunt velut aduentus comites, non necessariæ proprietates. Alia est ratio rerū agendarum & scientiarū practicarū, quarum vis omnis & natura ad vitam vitæ humanæ spectat, ut & ipsa earum actio seu praxis, vna magis, alterius minus. Si igitur contemplatio propter se agis expetitur, actio propter aliud. Ergo hac illa est præstantior, & proinde non in hac, sed in illa collocanda est vera beatitudo.

ἑξῆς δ' ἡ διδασκαλία.] Sexta ratio, quia contemplatio sit otiosa actio negotiosa. Ergo hac illa magis propria est beatitudini, magisq; accommodata. Ratio connexi: quia beatitudo est in otio & quiete. Quid ita? quia beatitudo est *πᾶσι*, ut & otium. Nā otii causa est negotium. Negotiamur seu agimus otii & requietis causa, id consecuti, cuius causa egerimus. Argumento sit bellum & pax: nam bellum pacis causa gerit. Negotiū igitur seu actio est otii & requietis causa, atq; ita otium est velut *πᾶσι*, earum te beati-

itudini magis accommodarum. Quod autem *supr. c. 6.* di-
m, lusiones & relaxationes esse actionum causa, ita accipi
beti lusiones quidem esse actionum causa, nimirū vt melius
hæc repetantur actiones & perficiantur. Illæ igitur relaxatio-
es priores sunt actionum causa, sed ipsæ tandē actiones pfectæ
ut requietis & otii causa, atq; ita requies vna est prior actione
fecta, eaq; brevis: altera requies posterior est actione perfe-
& opere, eaq; diuturna. Beatitudo igitur est in otio potius
equiete, quam in negotio. Et hoc est, quod apud Cic. *lib. 5. de*
1. Democritus beatitudinem posuit in animi quadam secu-
itate ac tranquillitate. Sciendum autem, vitæ ciuilis & actuosæ
as esse summas partes, belli vnam, pacis alteram. Arist. & *hic*
l. 1. Polit. c. 3 duo sunt in omni vita tempora, belli & pacis. Im-
rator Iustinian. *initio prafat. Instit.* vtrunq; esse negotiosum,
bis & tumultibus plenum, ab otio & quiete remotū, osten-
t. h. l. Arist. De vita quidem militari rem esse perspicuam, eam
e & tumultu plenam, & nō propter se, sed pacis causa. Nam
m qui bellū gerat, non pacis & otii causa, sed quia ipsum bel-
m ei sit charū & amet, ab hominis natura esse alienum, esse si-
nium potius quendā immanē & sanguinariū, q̃ idem Cic. de
illum ciuile amante *13. Philip.* Nam nec priuatos focos, nec pu-
icas leges, nec libertatis iura chara habere, quam discordia,
iam cuius cadet, quam ciuile bellum deletat, eumq; ex nume-
hominum eijciendū, ex finib. humana natura exterminandum
10. Militaris igitur vita perspicue & tumultibus est plena &
tii causa. Eadem est & ciuilis vitæ ratio. Nam & hæc multis
plicatur molestiis, atque odiosissimis negotiis, turbarum &
multum plenissima ἀγολα, & alio spectat, nimirum ad o-
es & principatus & honores, beatam deniq; vitam, & sibi &
is pariat. Quod & *supr. lib. 1. cap. 5.* docuit, vitæ politicæ ho-
ores tanquam scopum esse propositos, & *cap. vlt.* aliisque in
ocis sæpe docet, Politici hoc esse munus, vt ciues reddat
quam beatissimos, copiis omnibus & opibus florentes: sed
iæ beatitudo, quam sibi suisque parit Politicus, alia
st ab ea, de qua hoc loco queritur. Nam illa in agendo,
iæ in contemplando cernitur: de illa totis his libris, de
iæ duobus his capitibus explicatur. Et hoc est, quod ait,
τὴν γὰρ διδασκαλίαν αὐτῶν, &c. ἐπὶ τῶν οὐρανῶν: vbi loco verbi τῆς
πολιτικῆς, Eustathius [Græcus Scholiastes] substituit τῆς θανερῆς
ικῆς, quod certe Arist. agere hic videtur, atq; ita explicauimus.

Neq;

Neq; dum tamen locus perpurgatus erit. Quid enim sibi *ἡτέροις ὕσαι*, & *δὴλοι ὡς ἑτέρων ὕσαι* iterata verba sibi volunt. Itaque hæc verba, *ἑτέρων ὕσαι τῆς πολιτικῆς ἢ καὶ ζῆτυ μέρη*, arbitror esse spuria. atque ita locum hunc legendum, *τοῖς πολιτικῶς δὴλοι ὡς ἑτέρων ὕσαι, εἰ δὴ τῶν μέρη*, &c. id est, vita civilis parit beatam vitam, & sibi & suis perspicue aliam, scilicet ab ea, de qua hic agitur, quæ in contemplando, [*δὴλοι ὡς* dicunt Græci, pro *δὴλως*, perspicue.] Iam vero vitam contemplaticem esse otii & quietis amicam, omnium turbarum ac tumultuum expertem, vitæq; negotiis liberam, perspicuum est. Quare & vulgo hoc genus vitæ otiosum vsurpatur. Et Virgilius *lib. 4. Georg. extemporo*, se, dicit, studiis florentem ignobilis otii. Et Cicero apud Lactantium *libro 3.* [in Ciceronis operibus non extat.] *cap. 12.* ait, contemplationem repertam videri ad otii quandam oblectationem. Et Varro *in lib. de Philosophia*, apud Augustinum *lib. 19. de civitate Dei*, vitæ genera facit tria, otiosum, negotiosum, & mixtum, qua de re nos paulo *infra*. Ex his iam perspicitur, verum esse antecedens, id est, vitam in cōtemplando esse otii & quietis amicam: vitam in agendo non item. Ergo hæc illa beatitudini est cognatior & accommodatior, quam & ipsam initio docuimus esse quietam non turbulentam.

εἰ δὴ τῶν μέρη προτιθέται.] Breuem hic facit priorum sex rationum velut *ἀνακαταλαβόντων* Aristoteles. Nam, si, inquit mentis actio, contemplatio nimirum aliarum actionibus virtutū antecellit, ut quia mens pars est princeps, & præstantissima, & eius actio maxime diuturna, intra se vertens seu nullius rei indiga, maxime iucunda, ut quæ semper iunctam habeat voluptatem, qua & ipsa amplificatur *supr. cap. 5.* se ipsa contenta, & otii ac quietis amica, merito in hac perfecta beatitudo erit collocanda. Quia, inquam, omnes notæ & conditiones beatæ vitæ maxime insunt in cōtemplatione: ea re, in hac maxime collocanda videbitur beata vita, eaq; perfectissima, si tamen adiungatur & vitæ longitudo cōueniens & perfecta. Nam q̄ imperfecta & nō satis plena, à beatitudine abhorrent, quæ beatitudinis sunt propria, omnia sunt perfecta, pro captu hominum, [quatenus humana natura patitur.] Quare & vitæ cursus perfectus beato erit necessarius, qua de re *sup.* latius est explic. [A adolescēt. n. ex Arist. sentētia, q̄ incipit cōtemplari, nō est beat⁹.] *l. 1. c. 7. & 10.*

ὅ γ' τοῦτο τὸ αὐτὸ εἶναι.] Priusquam pertextat disputationē institutam, qua doceat perfectā & veram beatitudinē in contemplatione

tione sitam esse: hic interiicit comparisonem vitæ theoreticæ & practicæ, quas duabus in rebus inter se comparat. Nam theoreticam esse diuinam, practicam vero humanam. Deinde de δὲ τοῦ αὐτοῦ, &c. vtrunque quidem opus habere bonis externis, sed dissimiliter. De hoc iam supra est explicatum, ἡ πρὸς τὸν αὐτοῦ σκοπὸν. Nunc igitur de altero: & prius quidem, vitam contemplatricem esse diuinam, plus quam humanam, docet hac ratione, quia cōtemplatio sit mentis, quæ natura quædam est diuina: siue, quia vitam in contemplando homo agat, non qua parte est homo, sed quatenus in se diuini quiddam habet. Quod vt intelligatur, sciendum, hominem, vt hominem proprie spectari ex corpore & anima, esse naturā ex his duabus rebus rebus conflata & concretam, quam Aristotel. hic & paulo infra vocat σύνθετον. Præter hæc duo est & tertium quiddam in homine, sed aduentitium, & quasi peregrinum, quod Aristotel. vocare solet mentem seu τὴν τῶν ἰσχυρίων, id est, hominis minime proprium, cuius naturam Arist. vbique diuinam & immortalem esse ait. Itaque qua parte homo intelligitur, non est contemplatio, sed ratione mentis, & proinde contemplatio ad hominem comparata, diuina quædam actio intelligi debet, vt pote mentis. Atque ita & vita theoretica cum homine & hominis propria vita comparata, non erit humana, sed diuina potius. Nam vt eleganter Arist. quam multis partibus mens homini, totidem mentis actio & vita in ea posita, humanis actionibus & vitæ præstabit. Hic mentem seiungimus ab anima ex sententia Aristotelis, mentem illam dicit emigrare ex corpore, & transnigrare in alia, multifariam ibi peccat Aristoteles.

ἡ δὲ τῆς θεωρίας] Exposito, vitam theoreticam esse diuinam, reliquum erat, de practica docere, eam esse humanam, quod priusquam explicet, capta occasione eos hic refellit, qui deterret homines à vita hac theoretica, ea tempestate multos, vt Socratem, de quo Plato in *Apologia*, Xenoph. lib. 3. c. 4. de de dictis & factis. Socr. Diogenes in lib. de *Natura*, teste Simplic. initio explanationum Arist. in lib. 1. *Expositio Causæ Phys.* Isocratem in *laudatione Helena*, & his antiquiorem Anaxagoram, de quo Arist. lib. 1. *Metaph.* cap. 2. quorum prætermisissis argumentis aliis, de quibus eo loco Xenoph. Euseb. in *libris præparationis Euangel.* & Lactantius lib. 3. *Institut.* Vnum hic affert Aristoteles istud, quia hominem deceat humana, mortālē mortalia

sapere & exquirere. Quo argumento vsum & Anaxagoræ loco commemorat Aristot. Summa igitur argumenti hæc: quia ea, quæ supra nos sint, non sint cognoscenda & exquirenda. Arist. contra, quemq; potius id agere debere, vniuersa & immortalia quam studiosissime perquirat & cognoscat. & proinde vitam in contemplando positam, non esse abiiciendam, sed summo studio & instituendam & excolendam. Rationem adiungit hanc, quia ea vita parti nostri præstantissimæ la principi, id est, menti, sit maxime cognata & accommodatissima. Formula:

Ea vita, qua meliori nostri parti est accommodata, & ipsa est melior & magis excolenda: cui rei argumentum est, quod vitam voluptuariam deterioiorem esse dicimus vitam temperatam: quia illa anima partem libidinē, bastationem tanquā ducem sequatur, & in sua quæque parte excolenda, seque illi accommodanda & conformanda elaboretur.

Atqui vita theoretica hoc agit, ut optimā nostri partem excolat.

Ergo est & laudatissima, & maxime expetenda.

Quod autem illi afferunt, hanc vitam non esse propriam, sed alienam, & proinde abiiciendam aut deserendam, quia sua quisque curare debeat, non aliena. Et hoc vanum & falsum esse docet Arist. hac ratione, quia homo ea sui parte maxime cernatur & æstimetur, quæ cæteris antecellit, ut *supr. l. 9.* docuimus. Quare cum mens hominis sit pars præstantissima, merito hac maxime censeri & æstimari debet, & propterea vita menti cōsentanea, non aliena, sed maxime propria hominis existimari debet. Et hoc est, quod ait, *δὲ θεῖα δὲ αὐτῷ ἰσχυρὰ*, &c. Insigne autem Arist. de mente obseruandum est elogium, *αὐτῷ δὲ τὸ ἰσχυρὸν*, eam mole quidem & magnitudine esse paruam, sed vi & dignitate cæteris omnibus præstantem. Quod docendi genus, quo dicimus, rem aliquam mole paruam, vi & potestate magnam, tanquam proverbium obseruabimus. Nam & *sup. c. 8. l. 1. in fin. & l. 2. de ortu. & lib. 2. reprehens. Sophistar. cap. ult.* rerum principia, ait mole, *ἰσχυρὰ* esse parua, sed vi & potestate maxima. Et Cleomodes Astrologus libro 1. de Terra, eam *ἰσχυρὰ* esse paruam, sed usu & potestate magnam, &c.

τὸ λυγρὸν πᾶσι περὶ τοῦ.] Hoc supra explicauimus, *οὐ μὲν δὲ*, &c.

Διότι, ὅτι ὁ νοῦς. Quod supr. monuimus, duo hæc capita perperam esse disiuncta, plenissime perspicitur ex disputationis contextu. Nam confectis iis, quæ ad eorū reprehensionē pertinent, qui à contemplando detertere consueverint: hic redit ad institutam theoreticæ & practicæ vitæ comparisonem, qua primum docuit, theoreticā esse non humanā sed diuinā potius vitam, eaq; re in hoc perfectam consistere beatitudinē. Nunc de practica, eam esse humanā, eaq; re non primam seu principem, sed secundam quasi, & minus perfectā beatitudinem in hac esse positam. Esse igitur hanc vitam, quæ non in summa Virtute, sapientia, aut cōtemplatione, sed in aliis virtutibus, quas morum dicimus & practicas, cernit, eam, inquam, esse humanā, docet tribus rationibus: I. hæc est, quia facta virtutibus congruentia, iusta, fortia, liberalia, &c. sint humana, quod perspicuum est ex rebus contrahendis, in quibus iustitia: ex rebus bellicis, in quib. fortitudo: ex donis & muneribus, in quibus liberalitas, &c. quæ omnia perspicue sunt humana, & ad hominēs pertinētia. Neq; enim beatarum & cœlestium animarum vel ulli sunt contractus, bella, &c. qua de re paulo infra. II. ratio, *ἡ δὲ καὶ ἐν σωματικῇ*, &c. quia virtutum facta, & virtutes ipsæ plæræque ex corpore manant, id est, ortum habent etiam ex corporum constitutione & temperatione. Nam pro corporum dissimili constitutione & crasi, alii ad iustitiam, alii ad temperantiam, alii ad liberalitatem sunt magis propensi & procliuiiores. Quas procliuitates vocant virtutes naturales, seu natura insitas, de quibus explicatum supra *libro sexto, capite ultimo*. Iam quæ corporis, ea certe non diuina, sed humana existimari debent. III. ratio, *καὶ πολλὰ συννοήσας*, &c. quia virtus morum (non vero virtus mentis seu rationis, excepta prudentia, de qua *mox*) magnā cum perturbationibus cognitionem & affinitatem habeat, quia perturbationibus sit cognata & coniuncta. Formula:

Virtus morum ad perturbationes pertinet.

Ergo est humana.

Ratio cōnexi hæc est, quia perturbationes sunt in parte animi *ἐν ψυχῇ*: atq; animi, omnia sunt humana. Nā homo est natura ex anima & corpore cōstituta. Antecedēs, nimir. magnā cognitionē

esse virtuti cum perturbationibus, notum est ex *lib. 2.* vbi docemus, virtutes morum positas esse in perturbationib. moderatis & regēdis. Hinc perspicuū est igitur, quia ad perturbantes pertineant virtutes morū, has nō esse mentis seu primæ huius particulæ, sed totius potius naturæ ex animo & corpore concretæ. Nam, vt dixi, perturbationes ad *ἐν τῷ σώματι* pertinent, cum ipsa est pars animi, tum plurimum trahit à corpore. Merito igitur hæc morum virtutes sunt humanæ, vt pote cum bonis partibus copulatæ & coniunctæ, & proinde vita quoque huius virtutibus consonantia, atque ipsa beatitudo ex his virtutibus manans, erunt humanæ. Mentis autem beatitudo diuina, quamens nihil habeat commune cum corpore, sed natura sit plane simplex & pura, & ab omni corporis admixtione libera atque seiuncta. Sed exquisitior de mentis puritate, & à corpore seiunctione tractatio non est huius loci, de qua *lib. 3. de Anima.* & hoc est, quod ait, *ἡ δὲ τῆς ψυχῆς καὶ σώματος ὁμοιότης, &c.*

οὐκ ἔστι δὲ ἀρετὴ τῆς ψυχῆς ἢ τῆς σώματος.] Adiungit hic Arist. de Prudentia, quæ etsi est virtus rationis, tamen ad virtutes morum pertinet, & his illa, & contra illi hæc sunt implicatæ, altera alterius poscit opem, & cōiurat amice, tradunt operas mutuas virtus morum & prudentia. Neq; enim virtus morum absq; prudentia, neque hæc absq; illa esse potest. Virtutis morum veritas & rectitudo est in prudentia, prudentiæ in virtute, quod hic attingitur, & late est explicatum supr. *lib. 6. cap. penult. & ult.* Etsi igitur prudentia virtus est proprie nō morū sed rationis, quia tamen maximam cum virtute morum cognitionē habet & necessitudinē, vt iam dictum, ea re Arist. hoc loco & de prudentia adiunxit, & explicandum putauit. Ex qua quidem necessitudine docet, & prudentiam esse virtutem humanam, quantumvis in ratione positam. Quid ita? quia virtuti morum maxime cognata & implicata, atque in rebus quoque humanis versetur. Nam rerum & actionum humanarū virtus morum scopum & finem, prudentia ea quæ ad finem, curat, supr. *lib. 6. cap. pen. & ult.*

δὲ ξενὴ δὲ αὐτῆς τῆς.] Altera comparisonis pars, de qua explicatum, & modo monuimus supr. *ἡ τε λεγόμενη αὐτοῖς ἀρετή, &c.*

ἡ δὲ τελεία διδασκαλία.] Confecta & absoluta comparatione, redit ad principem seu primam disputationem, & ad rationes, quibus doceat perfectam beatitudinē in cōtemplatione collocandam. Et hoc est, quod ait, *ἡ δὲ τελεία διδασκαλία, &c. i.* quod supr. instituiamus, perfectā beatitudinē in actione theoretica cerni,

vel hinc quoq; perspicuum fiat Affertur igitur hic 7. ratio, quia actio theoretica Dei actioni sit gemina & maxime cognata. Ergo ad beatitudinem aptissima & accommodatissima. Antecedens partitione confirmatur & explicatur. Est autem locus hic de opere & munere, seu de actione Dei præclarissimus, de quo & apud Cic. in *Hortensio*, cuius verba adducit B. Augustinus *libr. 4. de Trinitate*. [liber Ciceronis Hortensius Philosophicus periit.] *Si nobis cum ex hac vita, &c. & lib. 3. de Natura Deorum: qualem autem Deum intelligere possumus, &c.* & apud Sextum Empiricum *lib. aduersus doctrinas, cap. an sint Dij, &c.* [quidā Gallus vertit aduersus Mathematicos, perperam, vertit nunc librū Latine ille Gallus barbarus, est monachus quidam, multa vertit & peruertit, omnes pessime & deprauissime, Clementem Alexandrinum, Augustinum. Scit Græce, vt Magistrelli in scholis, mysteria Græca non tenet, doctissimi Theologi deberent vertere.] de quibus locis paulo infra:

Omnis εἰς ἑαυτὴν seu opus & munus [non possumus aliter Latine dicere, dicitur tamen & officium.] *vel est contemplatio, vel actio, vel effectio.*

Atqui Deorum munus & opus neq; est actio nec effectio.

Ergo est contemplatio.

Nam aliquod esse eorum opus & munus, docet Arist. ἀλλὰ μὲν ὅλῳ πᾶντι, ex communi hominum sensu & opinione, qui vno sensu omnes existiment ac dicant Deos viuere, & quidem vitam immortalem. Si viuunt, inquit Arist. Ergo vel habent aliquid muneris, vel perpetuo dormiunt & quiescunt, instar Endymionis, de quo Eras. in *proverb.* At hoc absurdum, vt Deus somno perpetuo torpescat, non esset hoc viuere, sed mori potius. Nam somnus est mortis frater. Habent igitur aliquid muneris. Hoc igitur posito, nunc videamus, quod Deorū sit opus ac munus, & redeamus ad formulam modo allatam, cuius propositio satis est nota. Difficultas omnis est in assumptione, eam Aristoteles confirmat hunc in modum. Et primum quidem Deorū opus & munus non esse actionem, inductione quadam ostendit. Notū est, actiones proprie esse virtutū. Iam vero neq; iustitiæ opera, neq; aliarū virtutū vlla apud Deos reperiuntur. Iustitiæ quidē, quia nullæ sunt apud Deos res contrahendæ, [non litigatur ibi, non fiunt testamēta] temperantiæ, quia nullæ refrenandæ voluptates: fortitudinis, quia nulla pericula aut bella: prudentiæ, quia nulla ibi deliberatio, vt quæ de rebus tantū sit

ambiguis aut obscuris, quæ nullæ sunt apud Deum: libertatis, quia nemo ibi sit, in quem beneficia conferantur, nullæque cunctæ quæ dentur. Breuiter, opera hæc & munera sunt virtutum & humiliora, quam quæ in diuinam maiestatem cōueniant, & hoc est, quod ait, *διεξέσθαι τὸ πρῶτον*. Eadem inductione idē confirmauit & Cic. & Sextus Empiricus iis locis, sed alio contextu nimirum vt hac ratione docerent, nullos esse Deos, quia nullæ apud eos sint virtutes. Quem Cic. locū *li. 3. de nat. Deor.* non ita hoc Arist. vt putat Muret. *l. 7. var. lect. c. 22.* cumq; probat h. Lambinus, sed ex Stoicorum aliorumq; sui temporis Philosophorum disputationib. quas pene ad verbum exponit Empiricus in eadem re, qua Cicero, expressum esse dico. Alterū vero illum in Hortensio hinc sumptum vel adumbratum existimo. Nam vt hic Arist. Deorū, ita eo loco Cic. hominū beatorum quia opus & munus non sit actio, docet esse contemplationem. Sic enim ait: *Vna igitur efficiamus beatæ cognitione natura & scientia, qua sola est etiam Deorum vita laudanda*. Deorum igitur munus & opus non est actio, quia nulla apud eos morū est virtus, vt pote humilior & abiectior, quam q̄ in Deum conueniat. Nam si præstantium virorū virtutes sunt quædā, non illæ morum, sed pstantiores quædā, quas heroicæ sup. vocat Arist. *l. 6. 7.* multo certe iustus est, & Diis præstantiores quasdā vinites tribuere, quam sint hæc morum, quas humanas dicere soleamus. Si Deorū opus & munus nō est actio propter humilitatē, Ergo multo minus erit affectio, quæ actione multis partib. est abiectior & ignobilior, *ἐνέργεια* prorsus operaria & opificum propria, reliquū est, vt sit contemplatio. Ad hunc modū Arist. & Philosophi. Nos Christiani aliter didicimus, qui omnium, etiam moralium virtutum actiones Deo tribuendas censuimus, vt quæ non tam ex nostris viribus, quam ex Dei munere sint aptæ, atq; ita non tam ignobiles & abiectæ sint existimandæ, vt putauit esse hominum, recte tamen & conuenienter suæ disciplinæ Aristot. qui res humanas non diuina vi & potestate, sed humana præsentia administrari existimauit.

σημειον τὸ πρῶτον τὸ μὴ.] Octaua ratio, quæ beluæ beatitudinis prorsus sint expertes, quæ ratio vt intelligatur, sciendū, verbū beatitudinis tam esse splendidū & augustū, vt in nullā proprie naturæ cōueniat aliam, quam in diuinam. Vulgo namq; Deum solum & animas cœlestes hoc nomine dignari consueuimus, eaq; recte Aristot. sup. *lib. 1. cap. 12.* docuit, beatitudinis epitheton

non

non esse laudabile, sed *ἀμύον*, seu honoratum. Nemo enim, inquit Arist. *in Eudem. libr. 1. cap. 7.* vel equum, vel auem, vel piscem, vel eius generis omnia, quæ nihil in se diuini habeant, beata dicere solet. Proprie igitur beatitudinis appellatio diuinis naturis tribui solet, adeo ut ne homini quidem proprie tribuatur, aut de eo dicatur, sed similitudine tantum quadam, nimirum quatenus cum Deo cognationem & similitudinē quandam habeat. Ea autem similitudo homini est in mente. Nam reliquarum ratione partium, ad beluas accedit, aut certe suam propriam naturam cōstituit, & à beluina & à diuina disincta. Quare contemplationis ratione beatitudinē participat, q̄ contemplatio proinde quo maior fuerit, vel minor, eo & maior vel minor erit cum Deo similitudo & beatitudinis communicatio. Qua etiam re fit, ut cum Dei perpetua sit & interrupta contemplatio, ut & beatitudo eius sit perpetua & sincera, & omni ex parte perfecta ac beata: hominis autem contemplatio quia sæpe interruptitur, beatitudo quoq; non sit perpetua, neq; sincera, sed multis sæpe miseriis & molestiis permixta & inquinata. Ex his perspicuum est, beatitudinem tam late patere, quam contemplationem, huius illam esse comitem, quod magis perspicue cernitur in beluis, quæ quia prorsus expertes sunt contemplationis, ea re neque beatitudinis appellatio iis vulgo tribui solet, ea re, inquam, & beatitudinis plane sunt expertes. Beluæ & affectionis & actionum quarundam participes esse videntur. Nam reuerias saltatrices simias. Iustam commemorat Arist. equam Tēssalicam *in Politicis*, quæ noluerit rem habere cum patre. Breuiter, virtutum moralium simulachra omnia & cadunt in beluas, teste Plutarcho *in lib. de prudentia beluarum*, veræ contemplationis prorsus sunt expertes, ut mirum non sit, cur beatitudinis appellatio iis vulgo non tribuatur. Perspicuum est igitur, beatitudinem veram esse contemplationem quandam.

ἐ κατὰ συμβεβηκός.] Ait contemplationem expetendam, & inesse in homine, nō ex euentu, sed propter se, id est, nō propter vtilitatem aut voluptatem aliquam consequentem, sed quia ipsa per se sit laudabilis, aut potius *τιμία* & honore digna.

διὰ τοῦ ὅτι καὶ τῆς.] De bonis externis explicatum sup. cap. 7. ubi de αὐταρχείᾳ.

ὅτι καὶ ἔσθ'.] Nona & vltima ratio, quā significat aperte Arist. his verbis, *ὅτι καὶ ἔσθ' αὐτῆς*, adeo ut *ἔσθ' αὐτῆς*, id est, ex his, quæ iam

F ff 4 attuli-

actulimus, ratio peti potest, cur beatitudo sit in contem-
p-
ne, cur sapiens maxime sit beatus. Ratio igitur hæc est, qui-
piens Deo sit charissimus, est *ἡτοφιλίστατος*. Formula:

Si sapiens est ἡτοφιλίστατος.

Ergo est beatissimus.

Ratio connexi est perspicua. Antecedens confirmat Aristoteli
hac ratione, quia sapiens vnus omnium mortalium optimus
affectus, propter mentem eiusq; cultū, id est sapientiam, quæ
nihil melius, neq; diuinius, Deum semper excipio, repeti po-
test. Quod si ita est, id est, si sapiens optime est affectus. Ergo
Deo est maxime cognatus & similis. Si hoc. Ergo charis-
mus: nam similis amatis similem: amoris in amicitia patens est
similitudo. Itaque si vlla, inquit Aristoteles, Deorum est prou-
dentia & amor aduersus homines, vt videtur, inquit, fortasse
metuens sibi à supplicio Protagoræ & Socratis: si igitur Deo-
rum vllus est amor aduersus homines: consentaneum est, vt sit
aduersus sapientes, vtpote propter mentem optimamque affe-
ctionem & naturam maxime sibi cognatos & similes. Quare
si verū est antecedens, id est si sapiens est *ἡτοφιλίστατος*. Ergo &
beatissimus, & proinde in contēplando consistit beatitudo &c.

Hic finis est Ethicorum; caput, quod sequitur vltimum,
pertinet ad Politicā.

• C A P V T I X.

• C O M M E N T A R I I.

Ἀρ' οὖν οἱ ἐφε' π' τῶν.] Diximus initio hac tertia huius libri
parte contineri præmunitionem ad libros Politicorum. Nam
reuera quæ ad mores pertinent, omnia sunt explicata, de bea-
ta vita, de virtutibus, de amicitia & voluptate, quæ quatuor
sunt summa Ethicorum capita. Huius autem capitis duæ sunt
summæ partes, quarum priore de legibus, altera de legum scri-
ptoribus explicetur: *πῶς αὖτ' ἐκ τῶν βυλομένων*. Nam de legi-
bus quidem, eas docet ad bonos mores perficiendos, nimirum
ad rectam institutionem seu educationem prorsus esse neces-
sarias, tam priuatam quā publicam. Quæ præclara est dispa-
ratio de duobus institutionum generibus publicæ & priuatæ.
ἐν μόνῃ δὲ τῇ λακεδαιμ. &c. De legumscriptoribus seu de legum
scribendarum facultate, seu de Nomothetica docet breuiter,
quam sit necessaria. Deinde copiosius, vnde & quemadmodum
petenda atque paranda.

ἄρ' ὅν ἐστι πῶς ἐπὶ ταῦτα.] Ad eundem modum & Aristoteles alijs in locis disputationibus coronidem imponere solet, vt in *extremis Elenchis*, in *Analyticis*, in *Meteorologicis* lib. 1. cap. 1. in fine.

ἄρ' ὅν ἐστι] Diximus initio Ethicorum, & ostendimus Ethicorum & Politicorum vnum esse opus in duos tomos seu partes tributum: Vnam scientiam duobus his tomis explicari, quā Græci politicam, Cicero vocat ciuilem in *Oratore*, vt ibi diximus. Huius scientiæ, vt reliquarum omnium duo esse summa capita spectanda, finem [sic vocamus, et si non proprie, Græci dicunt elegantius τέλος:] & ea quæ ad finem. vt est in *Politico*. De fine explicatum lib. 1. & ult. De beatitudine eiusque comite voluptate, etiam lib. 7. De ijs quæ ad finem, id est, de virtutibus & quasi virtute, amicitia in reliquis libris. His igitur perfectis, videri poterit & scientia politica ad exitum esse perducta, vt cuius duo summa capita & partes iā sunt explicatæ. Verum Aristoteles docet, alia præterea requiri ad politicæ perfectionem, hoc est, ad bene beateq; viuendum. Docet, inquā, priores disputationes, neque ad scopum, neque ad ea quæ ad scopum esse satis, hoc est, ad honestam & beatam vitam Idq; hac ratione, quia huius scientiæ scopus non sit cognitio aut contemplatio, vt est theoreticarum, sed vsus & actio. Qua de re diximus latius supra lib. 2. cap. 2. quasi diceret, ad cognitionem vitæ, & honestæ & beatæ priora sunt satis: ad vsum & actionem non item. Quod si ita est, vt mox explicabit: Ergo alia præterea sunt necessaria. Formula.

Politica finis non tam est cognitio quam vsus.

At prior disputatio cognitioni potius deseruiat, quā actioni.

Ergo non est satis.

εἰ μὴ ὅν ἔστιν.] Explicanda prioris formulæ assumptione, tractat insignem locum de vsu disputationum politicarum & Ethicarum: Quam rem attingit Aristoteles supra lib. 1. cap. 3. in fin. Et copiosissime Seneca in *Epistolis* 95 & 96. ['explicabo vno verbo, quod non puto à quopiam explicatum aut intellectum, meo iudicio:]. Stoici disputationes morales partim faciebāt παραγγελίας, præceptiuas vocat Seneca, partim δόγμα-
τικές, decretales dicerent barbari. Dogmaticæ explicantur in his libris Ethicis, à Cicero in *lib. de fin. de natura deorum, de diuinatione, de gloria* &c. Paræneticæ in *li. offic.* & hoc est quod ait Cic. in *lib. 1. offic. omnis de officio duplex est questio, &c.*

ff 5.

loqui-

loquitur ex sententia Stoicorum, Seneca utrunq; dispersat genus ad bonos mores & virtutes, vile & necessarium ostendit, duabus illis epistolis, priore de parænetica, postea seu altera de dogmatica. Sed hæc sunt Stoicorū. Stoici in diuisionib. & partitionib. corrumpunt & perdiderūt Philosophia quia non fuerunt Dialectici. 200. post Ciceronem annis disciplina Aristot. cœpit reuocari in vsum. 100. post annos viciu iacuit, abhinc 400. aut 500. vicissim in vsum reuocata. Arist. neratim, vt & Plato de morib. explicandū putarūt adiunctionib. quæ in paræneticis illis Stoicorū disputationib. vel nullæ vel perpaucæ. Sic in officiorum libellis Cic. tantum præcepta dantur, nulla ratione, cur hoc vel illud faciendum, addita. Aristoteles aliter disputat adiunctis rationibus. Hoc igitur loco de vsu earum disputationum breuiter disserit. At igitur has disputationes, si solæ sint idoneæ ad efficiendos viros bonos, maximam mercedem mereri posse, vsus versiculo Theognidis, qui etiam nunc extat in *Gnomæ*. Quo eodem in eadem re vsus est & Plato in *Menoine*, vbi hic idem locus de vsu præceptorum Politicorum explicatur, an virtus sit *διδασκία*. doctrina parabilis, id quia nequeunt hæc præcepta, vt & supra est explicatum in *initio lib. 2. & lib. 6. aduersus Socratem*: adhibita distinctione melius mox explicat. Nam generosa indole præditis, & bene natis adolescentibus, has disputationes esse utiles, quibus excitentur, & tanquam afflati & instincti virtutum amore afficiantur. Sic enim vertendum *κῆρυχίμον*. Significat ille qui latine dicitur instinctus, afflatus diuinitus, instinctum, afflatum ex virtute reddere

τὸς δὲ πολλὸς.] Explicauimus supra *lib. 5.* ex Aristotele, quid sit *καλοκαγαθία*: neque enim latine valet honestatem & probitatem (quod est absurdum & barbarum) sed virtutem perfectam seu omnem virtutem. vt *καλοκαγαθός* est vir vere & perfecte bonus, & omni virtute præditus. Adhuc explicauit vsum doctrinæ in probis & bona indole præditis. Nunc de improbis & male educatis, in quib. nullum esse vsum doctrinæ ostendit, tum quia hi non pudore aut ratione, sed metu & pœna continentur, vt pote turpium voluptatum studiosi earumq; rerum, ex quibus illæ oriantur, quique veras voluptates nunquam gustarint, & honesti notionem aut speciem, ne per somnium quidem viderint; tum quia inueteratos mores eluere & com-

gete

ere disputando aut rationibus fere sit *ἀδυνάτω*. non secus at-
 ue inueteratos morbos, inquit Hyperides apud Stobzum.
 Quod idem & supra attigit *lib. 2. cap. 1. in fin.* vbi monet ea de
 causa à teneris assuescendum esse meliorib. Quod autem ait,
 multos esse, qui non pudori, sed pœnæ & metui pareant, id ex
 Platone sumtum est in *Protagora*, vbi eleganter ait ab Ioue
 in terras demissum Mercurium, ad homines attulisse pudorem
 & pœnam *δίκην καὶ* &c. quibus genus humanū contineatur ac-
 tegatur. Qua dere & insignis est locus Horatii *lib. 1. epistolarū,*
epistola 17.

Oderunt peccare boni virtutis amore.

Oderunt peccare mali formidine pœna.

Et Saleucus nomotheta apud Stobzum hæc quoq; duo Reip.
 vincula commemorat: *seruos, inquit, recte facere metu, liberos*
oportet pudore & honesti causa. Quem Terentius imitatus vi-
 detur. *Hoc magis paruum est assuefacere liberos, ut potius pudore*
quam alieno metu recte facere studeant.

ἀγαπήσει δὲ ἰούς.] De hoc verbo alias dictum *lib. 1. cap. 3.*
 Hoc loco eadem quæ modo, sed distinctius & ad rem propius
 explicantur. Hæc nanq; omnia eo pertinent, vt doceat Arist.
 ad bene beateq; viuendū non satis esse priorem de virtutib. dis-
 putationē, sed necessarias etiā esse leges. Ait igitur *ἀγαπήσει δὲ*
ἰούς &c. quasi diceret ex disputationib. seu doctrina, tantū spe-
 rari & expectari non debet, vt ea sola sit idonea ad efficiendos
 viros bonos, quin potius p̄clare nobiscū agetur, si id assequa-
 mur etiā omnib. quibus virtus parari posse dicitur concurrētib.
 adiumentis. Tria igitur sunt adiumenta & viz, quib. virtus pa-
 rat̄, natura, consuetudo & ratio seu doctrina. Quod idē iterat
 infra *lib. 7. Polit.* Natura est ea quæ dicitur *ἐν φύσει*, de qua supra
lib. 3. ca. 2. naturæ bonitas. Verum hæc quia non est in nostra
 potestate, sed Dei munere & concessu accidit, est omittenda
 in disputatione politica, quæ est de rebus humanis & in homi-
 nis potestate constitutis. Nam vt præclare Plato *lib. 10. de ll.* ex
 quo totum fere istud caput est sumtum, de vsu & necessitate
 legum. *Si natura, inquit, tanquam virgula diuina, viri boni effi-*
ci possemus, nullis opus esses legibus. Reliquæ sunt dux viz, ratio
 & vsus, de quibus & illud Horatii dici potest, *alterum alterius*
ope uti. De doctrina quidem seu ratione, ei opus esse consue-
 tudine & institutione, ipsam per se in plærisq; nihil plane posse,
 &

& modo dictum est & nunc iteratur, hac ratione, quia, qui malis imbuti sint moribus, & falsis opinionibus infecti, veras rationes aut non intelligunt, aut certe monentem & docentem audire non sistent. Itaq; ut doctrinæ sit usus, ingenia & animos bona institutione informari, & præparari prius oportet tanquam terrâ inquit eleganter Aristoteles ad concipienda semina quæ non præculta alioqui pro fructibus lolium & avenas sit editura. Quod idem monet Cic. *lib. 3. Tuscul. initio*, & in *secundo* hac eadē similitudine utitur, ex Euripide sumpta, paulo tamē diuersa in re. Nam quod Aristoteles de institutione & consuetudine, id Cicero de doctrina ait. Atq; ita à teneris præculti animi, & bonis studijs iam præparati, facile & intelligent & capient postea veras rationes & præcepta. Quod idem monuit & supra *lib. 1. cap. 4.* de auditore politicæ: legendum igitur hic ἀκραῖς, non ἀκραῖς, ut & mox ἀκέραις.

πρὸς ἑκαλῶς.] Et hoc ex Platone ex *lib. 2. de ll.* qui bonæ educationis & institutionis caput esse ait, lætari & dolore, quibus rebus oporteat, quibus non, seu voluptatem & dolorem, qua de re & supra dictum *lib. 7. c. 3.*

καὶ νῦν δὲ ἀγωγῆς.] Hoc demum loco priorem disputationem ad rem accommodat. Nam exposito & certo ad virtutes acquirendas, seu bene beateq; viuendum necessariam esse bonam institutionem, ex eo consequi docet, leges esse necessarias ad virtutem acquirendam: Formula.

Si institutio est necessaria. Ergo & leges Ratio connexi καὶ νῦν δὲ ἀγωγῆς &c. quia fieri nequeat, ut absq; bonis legibus bona sit institutio: iam enim docuimus ad bonos efficiendos opus esse consuetudine & assuefactione. At hæc absque certa descriptione & ordine, & absque necessitate quadam & vi & imperio neque recta aut vera esse potest, neque efficax. Rectam namque institutionem facit recta ratio & bona descriptio seu ordo; efficacem, vis & imperium: quæ duo in lege reperiuntur, quæ nihil est aliud, quàm mens seu recta ratio: ut & hic Aristoteles, & præclare Cicero *lib. 1. de ll.*] & descriptio μέγας seu ordo [sic non sæpe & ab Aristotele & à Platone lex dici solet] eaq; vim & necessitatem in se habens & asserens, seu vi, imperio & necessitate iuncta. Quare cum ad rectam institutionem, & ordo & vis requirantur, quæ duo in legibus esse diximus, merito ad rectam institutionem leges erunt necessariæ, & proinde ad viros bonos efficiendos utiles. Et certe hæc duo in adolescentibus

centibus continendis esse necessaria, ordinem & imperium, vt quorum magna alioqui sit licentia, neq; facile monitis contineri possint, iisque durum sit seuerē & temperanter viuere, est perspicuum. Itaq; legibus & institutis bonis ab ineunte ætate eos imbui & institui melius erit. Nam assuetudo etiam, quæ dura alioqui viderentur faciet molliora, vt eleganter ait, *ὅτι ἡ φύσις λυπηρὰ ἐστίν*.

ἡ φύσις ἡγεμονία δὲ τοῦ σώματος.] Adiungit Aristoteles nō tantū pueros aut adolēscētes, sed viros quoque omnem denique ætatem suis quamq; legibus & institutis regendam & informandam, institutionem per omnem ætatem & vitam pertinere debere. Nam et si prima puerorum institutio ad reliquam ætatem magnum adiumentum adfert, tamen quia & multæ postea corruptelæ aut deprauationes accidere possunt, & plerique necessitate potius & imperio, quam rationibus aut monitis regantur ac pareant: præstat, profecto vt cuiq; ætati sua sint studia & instituta, suæ leges. Quod idem præclare seruasse veteres Athenienses monet Isocrates in *Areopagico*. Quod idem seruat & Plato in *Rep. sua*: & in *legibus*. & Aristoteles in *Politicijs lib. 7. & 8.* instituerat. (perduxit vsque ad adolēscētiā: reliqua perierunt.)

διότι πρὸς τοῖς κακοῖς πρὸς τοῖς κακοῖς.] Confirmat propositum autoritate quorundam, Platonem intelligens in *Protagora lib. 12. de 11.* Nam esse ait, qui legum scriptores ita se gereſe velint, ita leges dare & scribere, vt nos quoque monuimus habita ratione personarum. Nam bonos quidem bonaq; indole præditos & bene iam educatos, rationibus ad virtutem & honestatem cohortandos esse. Apud hos hortationibus & monitis agendum, vt quibona educatione iā præparati, facile sint obtēperaturi. Malos vero & improbos, siquidem sanari possint & ad frugem reuocari, legibus seu imperijs & minis eo perducendos, sin minus, morte afficiendos, & prorsus exterminandos, tanquam pestes & morbos, inquit Plato in *Protagora*. Nam mortem horum solam esse medicinam inquit Plato *lib. 12. de 11.* Nam & medicos hoc seruare, vt partes corruptas amputent, aut præcidant, vel exurant, eleganter monet aliquoties Cic. eadem in re *lib. 1. offic. & 8. Philip* & imp. Augustus in *oratione de maritandis ordinibus* seu de vitando cælibatu apud Dionem *lib. 55.* Platonis igitur hæc legum partitio, & dissimilibus personis accommodatio priorem Aristotelis disputationem confirmat. Et si haud scio an Aristoteli probetur, quod Plato voluit, cum bene educatis

educatis legum scriptores tantum hortationibus & monitis agere. Nam legum vis & proprietates non est hortari sed imperare. Hortationes sunt philosophorum: imperia, iussa, & recta legum scriptorum. Leges, inquit eleganter Seneca, sunt mixta præcepta, *epist. 95.* sed eadem de re in Politicis fortasse

πρὸς γυμνασίους.] Verus interpres videtur legisse *πρὸς γυμνασίους*, rectius Lambinus ex tribus libris veteribus *πρὸς γυμνασίους*: et referatur ad *ἱπποκῶν*, quod iam explicauimus: bonos quia bonis moribus aut institutione præparatos seu *πρὸς γυμνασίους*, id est ante ductos à *πρῶτον*, ante educatos seu productos & pro-nectos, facile obtemperaturos, etiam monentibus tantum, non imperantibus.

ὁ δὲ καὶ φασὶ δειν.] Obseruandum elegans veterum dictum, eas esse poenas constituendas seu eas molestias & dolores, qui prorsus ex diametro aduersentur voluptatibus ab improbis expetitis, ut poenæ culpis non tantum sint pares quæ de re alias, sed etiam similes. Nam hac ratione fiet, ut ab ijs culpis & voluptatibus magis deterreantur, ut Athenis olim fuit Raphanismus: qui pecunia peccarit, pecunia mulctetur: qui corpore, mulctetur corpore. Sic olim Cyrum sanguinarium Tomyris Regina Scytharum capite Cyni in utrem sanguine plenum coniecto, sanguine puniuit: & Mithridates Romanos publicanos & foeneratores auro in os infuso.

οἱ δὲ εἰς ἡλικίαν.] Iteratur ratio paullo supra allata, cur leges sint necessariæ nimirum propter rectam institutionem, quam ex prioribus iam constat esse necessariam: si, inquit, ut vir bonus quis efficiatur, opus est institutione, necesse est, ut & puer bene educetur, & vir in iisdem studiis perseueret, adeo ut nunquam ab honesto deflectat, neque sua sponte, neque aliorum minis aut metu: si inquam hæc viro bono sunt necessaria, ut sunt, ea autem non accidunt absque mente & vera ratione, eaq; vim & necessitatem continente: efficitur, leges esse necessarias, ut quæ sint recta ea ratio & mens, vi & imperio iuncta. Non accidunt, inquit Aristot. neque obueniunt ea, id est, recte educari & ab honesto nunquam deflectere, virumque bonum effici absque tali mente &c. Sic enim hæc sunt vertenda [quæ pessime vertit Lambinus] *οὐ γὰρ ἀπὸ τῆς φύσεως* &c. Hæc, inquit, accidunt iis, qui viuunt secundum mentem quandam & rectam rationem, eamque cum necessitate coniunctam id est, legem.

ὁ δὲ πρὸς τὴν παιδείαν.] Occurrit Aristot. tacite quæstioni. Quid

enim, dicat fortasse aliquis, legibus sit opus cum illud ipsum quod quaeritur, patno iussu & priuato imperio effici possit? Respondet Arist. paterna iussa non eam vim habere, quae ad bonos efficiendos sit idonea, neque vilius hominis singularis, non patris tantum, sed matris, domini &c. nisi forte Regis, aut simili quidem potestate pediti, etsi alio nomine, ut Romae Dictatoris, in Graecia αἰσχυμένη, de quo Aristoteles *lib. 4. Polit.* Sola igitur est lex quae tantam vim habeat, quanta ad reprimendos improbos, & bonos efficiendos sit necessaria. Et hoc est, quod ait & Vlpian. *in lib. primo. ff. de iustit. & iure*, Iurisconsultos opera iuris & legum bonos efficere & metu poenarum, & praemiorum exhortatione, qui locus etiam ad Platonice illam distinctionem optime accommodari potest. Melius est igitur institutionem lege describi, quam homini priuato permitti, patri, marito, &c.

ἡ γὰρ τοῦ ἀνθρώπου.] Alteram affert rationem, cur melius sit lege contineri institutionem, quam huic aut illi homini permitti, quia hominum iussa & imperia plerique ægre feramus & detrectemus, propterea quod vel ab alio regi nolimus, vel odio aut amore eum huic aut illi plus minusue tribuere aut largiri, hunc aut illum grauius punire, existimemus: legis vero iussa, utpote mediocria, & æquabilia, & cuius nullum sit vel odium, vel amor, in quenque facilius ferantur. Qua de re & præclare Aristoteles & copiose *in Polit. lib. 3. & initio libri primi Rhetoricorum.*

Ἐν μὲν δὲ τῇ.] Accommodat priorem disputationem ad vitam, quod in Politicis faciendum sæpe monuit, & exquirat seu commemorat de ciuitatibus sui temporis, præter unam Lacedæmoniorum, & alias fortasse paucas, in plerisque nullam fuisse institutionem seu educationem publicam seu communem, sed cyclopiceam potius seu priuatam, qua quisque paterfamilias instar Cyclopium priuatim familiam suam, liberos & uxorem regeret & facienda præscriberet. Sic enim de cyclopiis. Homerus *l. 8. q. & in Politicis* iterat Arist. *l. 1. Xenophon quoque, initio l. 1. de Rep. Lacedæmoniorum* idem, quod hic Arist. agit. In cæteris quidem Graecæ ciuitatibus, pro suo quemque arbitratu liberos educare, in sola Spartana [Lacedæmone] prædium esse communem & publicam, eamque omnium ætatum non puerorum tantum ut in alijs ciuitatibus. Huius quoque rei causa Lacedæmonios laudat Arist. *lib. 8. Polit. cap. 1.* ubi luculente ostendit, institutionem, eamque communem ciuitatibus esse necessariam. Laudat & Persas Xenophō hoc nomine

nomine *initio libri de Cyri institutione*. Apud maiores nostros veteres Germanos, etsi de Pædia & institutione communi nihil admodum certi comperitur, tamen ut nulla fuerit, eos loco sit hoc Taciti de illis Elogium: Apud eos plus valuisse bonos mores, quam apud alios bonos leges. Hodie neque in Germanico, neque in toto Christiano orbe vlla est communis disciplina & institutio, præterquam scholastica. Narrat Isocrates & Athenis olim communem fuisse institutionem, eiusque utilitates exponit in *Areopagitico*.

κράτιστον μὲν ἔστι.] Adhuc exposuit de publica institutione, eam esse necessariam & utilissimam, tum propter impenium & vim maiorem, tum propter minorem invidiam, eademque quam paucis in locis esset recepta suo tempore: nunc de privata institutione, eiusque cum publica comparatione & contentione. Monet initio optimam quidem esse communem institutionem, proximam, privatam. Nam neglecta publica, suis quemque privatim liberis & familiar recte instituendæ, vel operam dare & adiuuare, vel certe velle & ita affectum esse debere ἡ ἀπολαύσειν αὐτὰς, etsi forte vel infirmitate corporis aut alia qua re ipse impeditur, quo minus operam dare possit. Nam ita saltem affectus aliorum opera uti poterit, pædagogorum & œconomorum fidelium.

μέγιστον δ' αὐτῷ τῷ] Posset fortasse non incommode capitis huius pars altera de legum scribendi facultate & legum scriptoribus collocari, etsi proprie magis ac propius ea de re paulo infra videtur explicare, ut initio capitis dictum, τίχαι δ' αὐτῷ βυλοῦσαν. Nam quæ usque ad illa hic explicantur, quæquam ad legum ferendarum facultatem nonnihil etiam pertineant, tamen de publicæ & privatæ institutionis comparatione maxime explicantur: nos utrunque sequamur: multum est acute & subtiliter videre in Aristotele ἀναλύσας:] Monuit modo, optimam esse publicam in Rep. institutionem, atque eam nosse & repetire καὶ ὁρᾷ αὐτὸ διωπάσθαι. Hic igitur de potestate & facultate huius rei disserere orditur. Ergo ait posse hoc effici ab eo, qui facultatem legum scribendarum teneat. Rationem adiungit hanc, αἵ μὲν γὰρ ποιναὶ &c. de publica quidem institutione, quia legibus constituatur ac describatur, cura publicæ institutionis per leges, inquit, fit, & bona per bonas. Formula:

Si per leges describitur institutio publica & bona quidem per bonas, quod supra docuimus.

Ergo

Ergo legū scribendarū facultas & cognitio est necessaria.

Sive ex leges sint scriptæ, siue non scriptæ, id est, mores seu studia & instituta, vt Lacedæmone scriptarum legū non erat v sus, omnia, etiam institutio & pædia, morib⁹ & institutis tenebatur, vt est apud Iustinianū, *sub Tit. de Iure naturali, gent. & ciuil.* Nihil refert, scriptæ sint leges, quæ proprie leges dici solent, an non scriptæ, quæ mores & instituta seu consuetudo. Nam vtriusq; generis eadem est vis & autoritas. Sic Magistratus in hac vrbe habent auctoritatem à Repub. à plebe. E-
dictū, leges latæ habent auctoritatem à persona, à Magistratu. Apud Lacedæmonios, vt refert Plutarchus, fuerunt et leges scriptæ, idcirco meo iudicio non recte Iustinianus. Ea de re ageretur in Politicis, de scriptis & non scriptis legibus.

ὁ δὲν αὐτὸν δόξεν ἀποφασίζειν.] Hic demum propius accedit ad comparationem publicæ & priuatæ institutionis. Docuit supra publicam esse optimam, duabus de causis, & quia legum & maior est vis seu imperium, & minor inuidia, q̃ hominum, siue patris, &c. hic docet contra, priuatam videri meliorem, item duabus de causis, quarum posteriorē tamen refellit. Ergo vt modo de legibus, nihil refert, sint publicæ an priuatæ: ita hic initio adiungit & monet, nihil quoq; referre videri, vnus, legibus iis, an plures instituantur. Nam eandem esse patrum iussuum domi, quam legum & studiorū seu institutorum in Repub. rationem, id est, eandem vim & auctoritatem, quin etiam patriorum iussuum & præceptorum esse maiorem, aut certe iis magis pareri à liberis, quam legibus & institutis à ciuibus. Docet hoc duabus rationibus, *ἡ γὰρ φύσις*, &c. prior est propter cognitionē & sanguinis necessitudinē, qua sit, vt natura ipsa filius patri dicto sit audiens, vt filii parentibus sint *ὁ πατὴρ* natura. Sic enim legendum non *ὁ πατὴρ*, autoribus libris emendationibus & veteri translatione: Altera ratio, est propter beneficia *τῶν ἀγαθῶν*, q̃ quanta sint patris in liberos, expositum est supra *lib 9. in fin.* Gaudet aut quisq; facile bene de se meritis parere. Ex his perspicuum est, esse & quandam priuatam institutionē, eamq; in patriis iussis & præceptis tanquam legibus consistere: deinde priuatam à publica differre, q̃ in priuata melius pareatur quam in publica, propter & cognitionem & beneficia. Cæterū etsi hac parte magis paretur patriis præceptis: tamen certum est maiorem esse vim & auctoritatem legum publicarum quam priuatarum,

taram, cum his libenter, propter beneficia & necessitudinem, illis etiam inuite sit parendum.

[Ἡ δὲ ἄλλη φέρουσι.] Altera ratio, qua item priuata institutio publicæ præstare videatur, quam diximus ab Arist. refelli. Differentia hæc est, quia publica est communis & κοινὴ, priuata singularis: illa vniuersæ ciuitatis & multorū, hæc vnius aut paucorum & familiæ. Cuius generis differentia & in aliis rebus & artibus reperitur. Nam & in medicina quædam nocent vniuersæ, vt febre laboranti, morus & ciborū copia: cui-dam tamen, id est, huic aut illi fortasse prodest, vel contra. Sic & in Politiciis, omni sicario mortis pœna est proposita, quæ tamen interdum alicui conceditur, seu remittitur, propter tempora & attributa rerū seu personarum. Sic palæstræ magister, etsi sua habet præcepta cōmunia, tamen & discipulorū corporum rationem habet, vt non omnibus idem genus pugnæ palæstricæ cōmittat, robustiori pancratium, celeriori cursum.

[ἡ δὲ ἄλλη φέρουσι δὲ ἕνεκεν.] Nūc ex priore differentia docet meliorem esse priuaram publicā institutione, quia sit accuratior & exquisitior. Rationē adiungit, κοινὸν γὰρ ἔστι, &c. quia rerum quisq; suarum maiore curam habet, vt pote magis vtilium & ad se pertinentiū. Quod egregie Arist. lib. 2. Polit. c. 2. Rerum priuatarum, inquit, κοινὸν φρονέουσιν, publicarū & communium ἑκάστος. Quare cū publica institutio sit cōmunis: priuata autē sit sua cuiusq; & propria, merito & in hac maior, quam in illa, cura ponitur, eaque re hæc quam illa est accuratior & exquisitior, præstantior deniq; & melior.

[ἀλλ' ἐπιμελεστέον.] Refellit priorem rationem. Nam singularem institutionem absq; communi & publica vix posse consistere, & ex communi prorsus pendere, & ex ea tanquam principio cognoscendam, quod vt intelligatur, docet exemplo cæterarum artium & scientiarum, hunc in modum:

Omnes, inquit, scientia, in rebus vniuersis cernuntur, sunt rerum τῶν κοινῶν.

Ergo & legum facultas ex rebus vniuersis erit spectanda & cognoscenda.

Antecedens explicauimus supra lib. 1. cap. 6. in fi. de quo & insignis est locus apud Arist. τῶν μετὰ τὴν φύσιν, illo lib. 10. &c. Rationes antecedentis sunt duæ: prior, quia res singulæ sunt infinitæ, quæ: ū nulla est scientia, quam supra attulimus lib. 1. c. 6. Altera in Metaph. ab Arist. allata, quia res singulæ sunt

incertæ propter materiam in horas mutantē. Quasi rerū incertarū & mutabilium est opinio, non scientia, vt supra lib 6. explicatum. Res enim singulares cognoscuntur ex materia. Quemadmodū igitur aliz oēs scientiæ in rebus vniuersis & vniuerso genere: ita & hæc politica cernitur, eaq; propter, vt in aliis artibus, ei qui rerū vel hominum singulorū curam rectam gerere, vel operam præstare velit, necessariū & vtilissimū est, prius vniuersum genus nosse, & ad huius velut normā res singulas accommodare: ita & in Politica eiusq; parte Nomothetica etiam priuatæ institutioni vtilis erit & necessaria cognitio cōmunis & publicæ, scientia deniq; vniuersa politica.

ἡ μὲν ἄλλα.] Modo docuit vniuersi generis cognitionem etiam rebus singulis esse necessariam. An ergo, dicet aliquis, sola rerū singularū cognitione nihil effici poterit? nullamne ad rem ea est vtilis, nihilq; per se ipsa potest. Huic quæstioni occurrens Arist. ait, posse quidem etiam recte quid fieri hæc singulari cognitione, & vnū aliquem singularem curari posse solo vsu, etiam absque scientia generis vniuersi, ab eo qui studiose eius, cuius curam gerat, naturam & singula momenta diligenter explorarit. Argumēto sunt medici quidam, qui, quia se ipsi optime noriunt longo tempore id consecuti, sibi medicinam recte facere & curare possunt, alios non item. Itaque affert aliquid hæc singularis cognitio, quæ tamen peritia potius quam scientia dici debeat. Nam si plene & perfecte artem, aut scientiam quis assequi velit, eum oportet ad genus vsq; vniuersum progredi, vt in quo sola posita sit scientia.

ταῖς δὲ αὖ καὶ τοῖς.] Hoc tandem loco de legum facultate & scriptoribus diligentius disserit iteratis initio prioribus, cur ei qui siue multos siue paucos bonos beatosq; reddere velit cognoscenda sit legum scientia, legumq; peritus is esse debeat. Rationem supra expositam iterat, quia legibus boni efficiantur. Sed enim dicet aliquis legum scientiam rem esse facilem, quæq; longa disputatione non egeat. Respondet Aristor non esse cuiusuis, eū quem quis sumperit erudiendū & virtutibus bonisq; moribus imbuendū, id præstare, sed scientis potius & periti, exemplo cæterarum artium & curationū. Nam neq; domum, nisi peritus œconomus & prudens dispensator, neq; nauē, nisi callidus & sapiens gubernator, neq; valetudinē, nisi peritus medicus, bene curare solet. Neq; igitur & viros bonos, nisi peritus efficiet, non quis aut rudis, sed doctus & legum

peritus. Ex his omnibus perspicuum est, legum scientiam, ut leges ipsas, de quibus supra bonis beatisque reddendis esse necessariam.

ἡ δὲ ὡς μὲν τῆν.] Exposito legum scientiam esse necessariam: adiungit unde ea sit petenda, & qua via ac ratione. Docet autem de causa efficiēte Nomotheticæ, id est, de autoribus & aliis eo pertinentibus adiumentis ac rationibus, idq; permixtum & cōfuse. Summa disputationis hæc est; Nomotheticam partim vſu, partim ratione, id est, de libris cōparari. Libri autem, quia vel nulli à peritis, vel indocti ab imperitis ad suam vſque ætatem essent scripti, hac ratione permorum se ait Aristoteles, ut diligentius de hac politicæ parte conscribat.

ἡ δὲ ὡς μὲν τῆν.] Quæstionis modo, ut sæpe alias, exponit propositū, quod est de autoribus & unde petenda sit Nomothetica. An, inquit, à politicis seu Rerumpub. administratoribus, ciuitatum principibus, cuius generis sua ætate Athenis erat Demosthenes, Æschines, &c. olim Themistocles, Pericles, Nicias, Aristides, &c. An ab his, inquit? Resp. videri, ab his petendam, quia nomothetica politicæ, à qua politici illi nomen habent, sit pars, ut supra explicauimus *lib. 6. cap. 8.* Contra ostendit, ab his eam peti non posse, q̃ politicæ aliud sit ingenium & natura, quam cæterarū artium. Nam cæteras quidem artes eisdem docere & exercere, politicam nō item. De aliis artibus certum, de politica ita docet & ostendit. Nā hanc exerceri à politicis, doceri à sophistis. Sophistas autē ea ætate politicæ doctores fuisse, testes sunt, Plato multis in locis, & Isocrates in oratione aduersus sophistas: qui tamen Reipubl. nullam partem ipsi attingebant. Verum de his paulo infra latius. De politicis eos non docuisse, neque scripsisse de Politica, etiam ex historiis est notū, & ætate ea perspicuum: tamen ostendit Arist. duobus signis, quibus hoc maxime agit, ut doceat, eos non tam scientia, q̃ vſu fuisse politicos, ut & Cic. de Ictis, in Bruto. Iuris quidem vſum apud Scamolam, multosq; veteres Iurisconsultos fuisse, scientiam in vno Servio Sulpicio. Prior ratio, quia si scientiam tenerēt, certe de re præclarissima potius vel scriberent, vel docerent, quam de rebus leuioribus. Nam exstabant Politicorum Clisthenis, Thucydidis, Periclis, Critæ, Alcibiadis, Epaminondæ orationes in Iudiciis, in senatu pro concione habitæ, [apud populum] orationes, inquit Aristor. scribebant, de politica non item. Ergo nesciebant. Nam si sci-

uissent, porius de rebus politicis, quam orationes scriptita-
sent, cum rerū politicarū scriptio orationibus multo sit prae-
stantior, de qua re mox. Altera ratio, qua doceat, politicos
fuisse indoctos, etsi peritos nō negat [doctus qui habet scien-
tiam, nouit methodo aliquid docere; qui tantū habet vsum,
peritiam, nō potest aliū docere,] quia si docti essent, certe li-
beros suos & amicissimos scientiam pulcherrimam docerēt.
Atqui neq; liberos, neq; amicos, vllus vnquā politicus, red-
didit politicos. Quo nomine Plato grauissime multisq; in lo-
cis omnes Politicos reprehendit, in *Euthydemo*, in *sophistis*, in
Alcibiade, &c. clarum est igitur, politicos comparasse quidem
sibi facultatē quandam politicam, sed peritiam potius quam
scientiam, vsu non ratione: eaq; propter mirū non est, si neq;
libros scribere, neq; alios docere indocti ipsi potuerint.

ὁ μὲν μὴ δὲν.] Occurrit tacite quæstioni. Quid ergo, dicet
aliquis, nihilne vsus ad politicam prodest? Resp. Aristor. se in
politicis non culpate vsū, sed inscientiam. Nam vsū ipsi
scientiæ consequendæ magnum adferre adiuuentum, q̄ solo
vsu & consuetudine politicorū efficiantur politici, ēt absque
præceptis. Quemadmodum & olim I. C. non ex schola, sed
ex foro & consuetudine I. C. prodiisse narrat Cic. *li. 1. de orat.*
scholæ posterius extiterūt, teste & Pomponio in *l. 2. ff. de orig.*
iur. [olim nec ius, nec philosophia docebatur in scholis.]
Itaq; ei, qui hanc scientiam assequi velit, vsus quoq; est ne-
cessarius. Nam vt in aliis scientiis, ita & in Politica, eiusque
partibus, Nomothetica & Iurisprudentia, vsus maxime est
necessarius. Hinc & eleganter Galenus, medicinam duobus
cruribus niti, vsu & cognitione, dicere solet.

τῶν δὲ σοφιστῶν.] Postquam docuit, Politicos, quorū tamen
propriū id sit munus, quia vsu potius q̄ ratione sint politici,
aliis eam ratione explicatam tradere non posse. Nunc de so-
phistis, quos quidē & hic & paulo supra monuit se pro docto-
ribus politicæ gerere, hoc suscipere & profiteri, sed hoc tamen
& ipsos non tenere rationem docendi politicam, longissime à
docendo esse remotos, quantūuis id sibi arrogent, q̄ elegan-
ter Arist. πρὶν τὴν διδασκαλίαν, de qua particula supra *lib. 3. cap. 8.*
sophistas aut malos esse politicæ doctores & magistros, hac
ratione, quia ne ipsam quidem politicæ vim & naturam no-
rint & teneant. Formula:

Quam quis noris artem, eam alios docere potest.

At sophista politicam ignorant.

Ergo eam alios docere non possunt.

Assumptionem (nam propositio per se nota omittitur) quæ diximus, sophistas non nosse politicam, siue, ut loquitur Aristot. quid ea sit, quibusve in rebus posita, tanquam in materia & strato ostēdit tribus his signis. Primum, quia politicam cum arte dicendi confundant, & eandē faciant. Omnes namq; ætate oratores (quorū magistri erant sophistæ, i. Rhetores) se venditasse pro politicis, sibiq; arrogasse scientiam politicam, atq; adeo artē dicendi dicere consueisse nihil esse aliud, q̄ veram politicam, testes sunt Plato, multis in locis, Isocrat. in *sophistis*. Arist. quoq; *init. lib. 1. Rhet.* Cic. *lib. 1. de orat. aliisq; in locis*, & latissime Aristides *in orationib. aduersus oratores*. Ex qua scientiarum confusione & perturbatione, argumentum hoc loco capit Arist. sophistas non satis tenuisse earū vim & naturam: & *init. lib. 1. Rhet.* ait hoc facere oratores partim inscētia, partim arrogantia. Deinde, quia nonnulli politicam et detriorem Rhetorica faciunt, humiliorem, leuiorem, cū sine vlla dubitatione, inter artes practicas principatum teneat, etiam rei militari antecellat: ut inquit supra *lib. 1. cap. 1.* Certe & Protagoras apud Platonem artem dicendi cæteris omnibus præstare ait. Postremo, quia arbitrentur, Politicam ex commentariis facile parari posse, de qua tertia ratione accuratius explicatur. Sciendū sophistas, cū reprehenderentur, cur politicam, cuius nullum haberent vsum, tamen profiterētur, & docendam susciperent, huic reprehensioni ita solitos occurrere. Nam cōquirere se & colligere multos libros politicos de Repub. & legibus scriptos, aut certe multarū, ciuitatum leges & instituta, ex quibus ita conductis, & in vnū locum collectis, se excerpere & eligere optimas quasq; leges & instituta, easq; cum auditoribus & discipulis communicare. Ea autem colligere, & ex collectis optima quæque excerpere, rem esse facilem. Aristoteles & hoc tertium sophistarum ignorantiz argumentum adferens, docet, rem eam non esse facilem, sed difficilissimam, hac ratione, quia absque iudicio exquisito ea præstari nequeat. Facile quidem esse colligere, sed collecta diiudicare, & optima seligere non esse cuiusuis, sed iudicio de his rebus accurato præditi. Quod confirmat exemplo Musicæ. Nam & in hac, nisi iudicio præditus & peritus, quantumuis multos cantores quis habeat vel audiat, tamen de harmonia

& con-

& concentu, seu de discordia, recte existimare non poterit, Itaq; collectio quidem legum est facilis, dilectus seu ecloga difficilima, ut cui iudicium sit necessarium. Sed iudicium astit oportet. Ergo & usus seu peritia *ἡμετέσια*. Nam usu, in rebus maxime politicis, iudicium comparari solet, in usu, mentis illa acies & oculus positus est, inquit Aristoteles supra lib. 6. cap. 7. & 11. Formula:

Usu periti de rebus recte iudicant, seu opera quaque recte an perperam sint perfecta, ab usu peritis diiudicari potest, ab his solis cernitur.

Atqui leges sunt opera civilia & politici.

Ergo de legibus, qua bona, qua mala, qua optima, existimabit non imperitus, sed usu peritus, non is, qui ex commentariis dūtaxat sapit, sed qui in rebus ipsis iam sit versatus.

De propositione iam nonnihil dictum & supra li. 1. cap. 3. eam confirmat hoc loco Arist. exemplo Musicz & artis pingendi. de qua pingendi arte extat elegantissimus locus huc prorsus pertinens apud Cic. lib. 2. artis veteris, i. de inuentio. in prafat.

De assumptione, si *ἡ νόμος*, &c. res est certa, et si de ea gravissime laborat Plato in Politico, ut reperiatur opus Politici; Nā & supra lib. 2. & lib. 6. docuimus, politici finem & scopum esse *ἀνομιαν*, bonam legum & iuris descriptionem. Ex his perspicuum est, graviter hallucinari Sophistas, qui ex commentariis aut legibus civitatum in unum conductis, legum scientiam parari posse existimarint. Confirmat idem Arist. exemplo medicorum. Nam neq; hos ex libris & commentariis effici, sed usu. reperiri quidē nonnullos, qui teneant medicamentorum genera, & quæ, quibus, quando præbenda, qui tñ, quia usum nullū habeant, medicinam facere nō possint: nā peritis tñ & usum habentibus ea esse utilia, aliis nō item. Itaq; ut de collectionib⁹ & eclogistandē concludat Arist. *ἵσως ἐὰν τις ἡ νόμος* ait, esse quidē eam rem vsuperitis & iudicio ad seligendum præditis perutilē, sed imperitis nequaquā, utpote iudiciū experitis, nisi, inquit, forte vel casu, his colligēdis iudiciū sibi pariant, i. ad iudicandum opus est habitus, qui usu cōparatur, interdum tñ casu & forte et bene iudicat, quamvis habitum usu sibi nondum cōparant. Verissime igitur hæc legū collectio nullum adfert iudicium, nisi fortuitum. Neq; tñ plane est inutilis. Nā aptiores & intelligentiores eos, qui his rebus colligēdis dant operam, effici, & hoc est quod ait, *ἀνομιαν τῶν νόμων*

Diſc. Ex quibus omnibus iam perſpicuum, in uſu ad cognoscendam politicam plurimum eſſe poſitum, in collectis legibus aut inſtitutis parum: In libris tamen & ſcriptis præclaris, ut Platonis, Ariſtotelis, Ciceronis plurimum, utpote à viris & doctis, & uſu peritis, editis & conſcriptis, magno cū iudicio. Habet tamen & ea collectio ſuam utilitatem, maxime apud iudicio præditos. Quare & hoc adiumento uſus eſt ipſe Ariſt. qui 138 civitatum leges & inſtituta collegit, teſte Cic. *lib. 3. de ſen. & Laetio*. Eſt & uſum habuit non mediocrem, qui octo annos in Regia Philippi ſit verſatus, & Stagiritis civibus ſuis leges dederit. Hac ratione & via uſus eſt & Cic. in componenda arte Rhetorica exemplo Zeuxis pictoris, qua de re *inſt. lib. 2. vet. Rhetorics*. Uſus eſt & Vegetius in componenda re militari, ope commentariorum veterum, Catonis, Auguſti, Hadriani. Uſus & eadem ratione eſt præſtantiffimus Heraclides, cuius etiam nunc extant eclogæ 41 civitatum.

περὶ ἀνθρώπων ἡμῶν.] Hic tandē aperit Ariſt. conſilii ſui cauſam, cur ipſe de legum ſcientia conſcribat, nimirū quia veterū nemo de ea ſcripſerit, & ſophiſtæ perperam plane doceāt, cuius tamen ad bene beateque viuendum, utiliffima & plane neceſſaria ſit cognitio, ut ſupra oſtēdimus. Dicet aliquis Platonē iam hac de re ſcripſiſſe. Reſponderi poteſt, ne Platonem quidē recte ſcripſiſſe, quē ſæpe in libris Politicorū reprehendit Ariſt. Hæc ergo eſt cauſa, cur Ariſt. de legibus ſcribendum ſibi exiſtimarit. Quin etiam adiūgit, melius ſe facturum, ſi nō tantum de legibus, ſed de magiſtratibus, ſenatu, iudiciis, diſciplina, de tota deniq; Repub. explicet, ut tota vndiq; philoſophia humana tandem perficiatur, quē Ariſt. in hijs libris Ethicorum & Politicorum ſinem & ſcopum eſſe oſtendimus ſupra *lib. 1*. Omnis namq; philoſophia partim eſt divina, partim humana, omiſſa alijsque libris reſervata illa, hæc tota: cuius duæ ſummæ ſunt partes, una de moribus, altera de legibus, toto hoc opere Ethicorum & Politicorum abſolvitur.

περὶ τοῦ μὲν.] Breuem adfert Epitomen & partitionem Politicorum, eſt non ſatis exquisitam, trimembrem. Primum namq; ſe expoſiturum ait, ſingulas aliorum de civitatum ratione ſententias, ut *lib. 2*. Deinde, de cauſis ſalutis & interitus Rerumpub. ut *lib. 5*. Poſtremo de optimo Reipublicæ ſtatu & genere, ut *lib. 7. & 8*. & reliquis, qui interiorunt, &c.

FINIS LIBRI X

ELEN-

ELENCHVS RE- RVM, VERBORVM ET SEN- TENTIARVM HISCE IN D. OBERTI GIPHANII Commentarijs ad Decem Aristote- lis Ethicorum libros contentarum copio- sus, & Alphabeti ordine digestus.

A.

A bdicatio est liberorum à familia reiectio & alie- natio, Græcis usitata, Roma varior. 704. huius exemplū est apud Valeriū Max. 704. & seq.	Actio libera est boni habitus bene affecti tanquam um- bra 612
Abraham turpitudinem men- titus est metu mortis 159	Actiones honesta sui natura sunt iucunda 65
Abstracti ratio qua est, eadem- met concreti secundum Græ- maticos. 281. eadem & con- iugatorum natura secundum dialecticos 281	Actiones voluptate amplificā- tur & augentur 795
Accipere iniuriam est perpeti quid contra voluntatem. 449.	Actiones ex ratione dicuntur voluntaria 748
Actionis nomē commune est. 9.	Actiones pura, qua dicuntur. 799
Actiones civiles sunt publica & privata, & quam. 351. in publicis politica & legisla- tio, in privatis ius civile 351	Acumen & ingenium est vis quadam rationis & mentis. 518. hoc natura comparatur, prudentia usu, & est pars quadam prudentia & volut inchoatio 518
Actionum humanarū & vir- tutum omnium causa effici- ens qua. 355. huius causa ge- nera sunt septem & qua 153	Acuti qui dicuntur 580
Actionū sensus & mentis mul- ti sunt gradus 790	Adiumenta & via, quib. vir- tus paratur, qua 827
Actionis principium est delibe- rationis finis 188	Adolescens contemplari incipi- ens non est beatus 810
	Adolescentibus qua virtutes conveniunt 209
	Adolescentes natura magis li- berales sunt quam senes 259
	Ædificatio est ortus ipsius do- mum 597
	Æquale ut est interiectum in-

<i>per minus & maius: sic me-</i>		<i>liacius</i>	68
<i>dium quoque duobus extre-</i>		<i>Aliud est ignorantia quid faci-</i>	
<i>ma</i>	135	<i>re, aliud ignorantem</i>	110
<i>Æqualis aequalem amat</i>	690	<i>Aliud est iniuriā facere, aliud</i>	
<i>Æqualitas amicitia parēs ma-</i>		<i>rem facere iniustam</i>	426
<i>ter</i>	029	<i>Alterum alterius ope necesse est</i>	
<i>Æqualitas est prima pars aequi-</i>			827
<i>tatis. 355. huius exempla</i>		<i>Alitrix; animi pars est homini</i>	
<i>qua</i>	356	<i>cum alijs cōmunis. 86. in se-</i>	
<i>Æqualitatis Arithmetica &</i>		<i>minis non quiescit, sed maxi-</i>	
<i>Geometrica genera qua</i>	362	<i>me viget</i>	86
<i>& seq. qua & Deus in mo-</i>		<i>Alitrix, sentiens & intelligens</i>	
<i>liendo mundo usus</i>	363	<i>sunt animi partes</i>	789
<i>Æqualitas est medietas qua</i>		<i>Amare quid est</i>	644
<i>dant inter numerum & pa-</i>		<i>Amare est quadam actio, ama-</i>	
<i>rum</i>	116	<i>ri vero perperessio</i>	668
<i>Æqualitas Analogica seu Geo-</i>		<i>Amicitia in aduersis qua, &</i>	
<i>metrica in iure maxime spe</i>		<i>qua in prosperis. 766. & seq.</i>	
<i>ctari solet</i>	604	<i>in hac tria maxime spectā-</i>	
<i>Æquitas est. quod ratio natu-</i>		<i>da & qua</i>	768
<i>ralis desiderat</i>	442	<i>Amicitia civilis ex facto dy-</i>	
<i>Æquitatis nomen plures habet</i>		<i>dicatur, moralis ex consilio.</i>	
<i>notiones. 433. nulla æquitas</i>			391
<i>est scripta</i>	435	<i>Amicitia finis quis</i>	752
<i>Æquitas legem subsequitur, &</i>		<i>Amicitia Aristocratica inter</i>	
<i>est quasi legum exceptio. 438.</i>		<i>improbos cōiuges non semper</i>	
<i>hac est ipsarum legum bona</i>		<i>servatur, & in Anglia</i>	682
<i>fides</i>	441	<i>Amicitia in societate & com-</i>	
<i>Æquitas idem valet, quod æ-</i>		<i>munitate versatur</i>	674
<i>qualitas. 355. dicitur amici-</i>		<i>Amicitia est concordia quoddā.</i>	
<i>tia mater. 355 cōmunis parēs</i>		<i>756. Differentia inter veram</i>	
<i>iuris & amicitia</i>	355	<i>& civilem</i>	736
<i>Ætas flor ns ex venustate non</i>		<i>Amicitia ad vitā maxime ne-</i>	
<i>perficitur</i>	791	<i>cessaria & cur</i>	629
<i>Affinitas inter formas rerū &</i>		<i>Amicitia definitio secundū Ci-</i>	
<i>actiones qua</i>	52	<i>ceron.</i>	769
<i>Alcibiadis & Epaminōda for-</i>		<i>Amicitia locus ubiq. esse potest</i>	
<i>titudo eras dissimilis & cur.</i>		<i>636. hac qui digni</i>	645
	220	<i>Amicitia voluptatem iustam</i>	
<i>Alia est virtus magistratus, a-</i>		<i>habet</i>	755

Ami-

I N D E X.

<i>Amicitia definitio qua.</i> 635. <i>has</i>	<i>quam</i>	672
<i>est perspicua, benevolentia</i>	<i>Amico saepe plus quam sibi tri-</i>	
<i>vero obscura & occulta</i> 636	<i>buendum, quando & in qui-</i>	
<i>Amicitias mediocres habere o-</i>	<i>bis</i>	721
<i>portet</i>	761	
<i>Amicus certus in re incerta cer-</i>	<i>Amici non tantū est bene velle,</i>	
<i>nitur</i>	<i>sed & benefacere</i>	636
766	<i>Amicus in amore respondere,</i>	
<i>Amicorum usus in rebus secū-</i>	<i>debet</i>	637
<i>du nullus, sed in aduersis</i> 712	<i>Amor est species obseruantia &</i>	
<i>Amicus alter ipse</i>	<i>honoris</i>	667
689	<i>Amor est quadā appetitio</i> 634	
<i>Amicus amico est Deus</i> 666	<i>An plus tribuens, an vero ca-</i>	
<i>Amici propriū est beneficiis a-</i>	<i>piens iniuriam facit.</i> 423.	
<i>micum prosequi.</i> 766. <i>horum</i>	<i>Quis an sibi ipse iniuriam</i>	
<i>differentia qua in aduersis</i>	<i>facere possit</i>	423
<i>& prosperis.</i> 766. <i>& seq. ho-</i>	<i>Anabaptistarum error de bo-</i>	
<i>rū presentia est iucunda</i> 767	<i>norum communicatione ad</i>	
<i>Amicorū multitudinis modus</i>	<i>imitationem olim Christia-</i>	
<i>quidam esse debet, non secus</i>	<i>norum</i>	364
<i>atq; ciuitatis</i>	763	
<i>Amico egeno etiam nō roganti</i>	<i>Analogia omnis est aequalitas,</i>	
<i>opem ferre debemus</i>	<i>sed non contra</i>	365
768	<i>Analogia inter partes & totū</i>	
<i>Amici uita eo suauior viro bo-</i>	<i>qua</i>	688
<i>no, quo magis sentitur</i> 760	<i>Andreas nomen ambiguum</i> 23	
<i>ex conuictu cognoscuntur &</i>	<i>An aquū & homine Christia-</i>	
<i>explorantur.</i> 760. <i>horum cō-</i>	<i>no dignum aliquem in ius</i>	
<i>uictus qua in re positi esse</i>	<i>trahere</i>	721
<i>debeat.</i> 760. <i>hi sunt in nu-</i>	<i>Anima est rationis particeps</i>	
<i>mero expetendarum, bona-</i>	<i>vel experts</i>	516
<i>rum & iucundarum</i>	761	
<i>Amicum iuuare honestum est,</i>	<i>Anima ratione pradita est pra-</i>	
<i>sed malis artib non itē.</i> 502	<i>ctica & theorica.</i> 52. <i>usus</i>	
<i>Amici tot sunt, quot una vi-</i>	<i>huius partitionis qui</i>	53
<i>uere possunt</i>	763	
<i>Amicorum tria sunt genera &</i>	<i>Animantium perfectio est sen-</i>	
<i>quam.</i> 753. <i>natura sunt</i>	<i>suum acumen</i>	795
<i>iucundi</i>	<i>Animus & homo principium</i>	
755	<i>politicum efficiens</i>	453
<i>Amicorum usus qui & qualis</i>	<i>in Animo tria sunt, & quā illo</i>	
766	<i>Animi partes vera qua dicuntur</i>	
<i>Amicorum omnia sunt cōmu-</i>	<i>85. qua harum vis, & cur</i>	
<i>munia.</i> 672. <i>horum genera</i>	<i>hominis propria</i>	85

Appo-

I N D E X.

<i>Appetitū generatīa sunt & quam</i>	333	<i>& quam illa</i>	29
<i>Appetitus in homine sunt tria genera, & quam</i>	174	<i>Arrogans & gloriosus, quomodo differunt</i>	316
<i>Arborum perfectio est fecunditas</i>	794	<i>Arrogantia genera quae sunt</i>	337
<i>Archelaus dicit insita reuera nulla esse, sed tantum opinione</i>	23	<i>Ars & institutio quod natura deest, supplere debet</i>	45
<i>Architectura, huic quamā deserviunt. 10. Item quam artisquestri, qua medicina, quateatoria</i>	10	<i>Artes quadam sunt domus, alia serua & famula</i>	514
<i>Artis adificandi actio est ipsa adificatio, opus est domus.</i>	10	<i>Artes & scientia ebimione & atate pereunt</i>	476
<i>Arithmetica & Geometrica proportio hic obseruanda. 358. seqq & quam illa. 359. & seqq.</i>		<i>Artis notio qua est multiplex. eius definitio qua. 465. hac quid à veris scientijs differat</i>	468
<i>Aristoteles contra Philip. Melanth. principia natura non esse insita nobis, sed aptitudinem percipiendi tantum ait</i>	520	<i>Artes non pertinet ad opera & munera 609. ha non sunt actionum sicut voluptas. 609. artes voluptatum qua 609</i>	
<i>Aristoteli mens est in disputationibus grauioribus primū querere, & controuersiam proponere, postea tādē explicare</i>	514	<i>Artes & virtutes non natura, sed faciendo comparantur. 105. harum affinitas qua 105</i>	
<i>Aristot. vititur numero multitudinis pro singulari. 21. & genus sapius p genere usurpat</i>	21	<i>Artiam tractandarū ratio est exquisita & popularis</i>	16
<i>Aristotelis opera sunt bipartita & quam</i>	85	<i>Asinus ex stramento voluptatem capis</i>	801
<i>Aristoteles Platonem vocat amicum suum</i>	5	<i>Assentator quisnam dicitur.</i>	667
<i>Aristoteles tractationem beatitudinis tribuit 3. scientiis, & quam illa</i>		<i>Auauitiā genera varia & qua. 267. hac liberalitati contraria 269</i>	
		<i>Auarus nisi cum moritur, nihil recte facit. 266. hic in nullū bonus, in se pessimus est</i>	66
		<i>Audacia ignauia simpliciter & absolute contraria est, fortitudini aliquo modo</i>	135
		<i>Audacia ignauia est contraria</i>	611
		<i>Auditori politica necessaria admodum</i>	

I N D E X.

- modum physica cognitio 27
Ἀντίπρεια latine quod satis,
 barbare sufficientia, gallica
 contentamentum 811
Authoris commentariorum re-
prehensio in Philip. Melan-
thon. quod in epitome Ethica
omnia confuderit 366
Author commentariorum dicit
Politica esse mutila, Ethica
vero integra 6
Author Commentariorum vi-
dit 9. versiones in Aristote-
lis Ethica. 4. & quam ibid.
Author Ethica diuidit in 3. ca-
pita & qua 6. in prooemio 3.
agit & qua 6. tractationem
in 2. partes diuidit 6
 B.
Beata vita non est in actionib.
ludicris. 805. non in habitu,
sed actione 808
Beatitudo virtute efficitur, &
est actio ex uniuersa virtu-
te manans 515
Beatitudinis epitheton non est
laudabile, sed honoratum.
822. & seq. hac an sit contē-
platio quadam 823
Beatitudinis propria omnia sunt
perfecta 816
Beatitudo est finita & perfecta
77. cur ea ad mortuum de-
manet, rationes qua 78
Beatitudinis causa quam.
 68
Beatitudo est principium vita
& scientia politica 60
Beatitudo an sit ex genere bo-
norum laudabilium, seu ho-
noratorum. 80. quod hac nō
sit ex genere laudabilium,
quam rationes 80
Beatitudo est comes & effectus
actionis virtuti congruentis
 799
Beatitudinem vulgus ponit in
rebus sensui subiectis 28
Beato an amissis opus sit 754
Beatus dicitur bene agere, ut
bene viuere 63
Beluarum genera varia sunt.
 569
Bene consultare prudentis est
summum officium 486
Benefacere est quidem magni-
fici & factū quoddam eius,
sed non materia 285
Benefacta male locata testem-
nia, malefacta dicuntur 257
Benefacta sunt perpetua 742
Beneficentia genera sunt pecu-
nia & opera. 293. Exempla
eius qua 294
Beneficentia parentum erga li-
beros maior est, quam regum
erga suos 682
Beneficium dare difficilius est
quam accipere 743
Benivolentia est principium &
fontis amicitia. 733. dicitur
etiam ignaua quadam ami-
citia 733
Beniuolus quis & qua cupit.
 732
Bonignitas non debet esse maior
teste Cicerone, quam facul-
tates 259.
Blaya, dicuntur, qua natura
 -finit

I N D E X.

<i>sunt contraria</i>	36	<i>stoteles</i>	6
<i>Bis dat, qui cito dat</i>	257	<i>Castigatio & animadversio</i>	31
<i>Blandi qui dicuntur</i>	310	<i>curatio quadam</i>	302
<i>Bona vulgo qua dicuntur</i>	132	<i>Cato dicit nihil absurdum esse,</i>	
<i>Bonis omnia sunt optima & bona</i>	432	<i>quam plus viatici querere,</i>	
<i>Bona propter aliud seu propter</i>		<i>ubi minus via restat</i>	267
<i>illa per se, qua dicantur</i>	42	<i>Causa beatitudinis est virtus</i>	
<i>Bona quo notiora, eo incundiora sunt</i>	759	<i>& disciplina, non fortuna</i>	69
<i>Bonorum appellatione qua continentur</i>	24	<i>Causa non mutata, manet idem effectus</i>	792
<i>Bona sunt divina & humana, divina vocantur virtutes, humana corporis & fortuna bona reliqua. 29. Bona quo communiora, eo sunt praestantiora. 19. bonum humanum est unius hominis: politica vero civitatis</i>	19	<i>Causa fraterna amicitia quam</i>	683
<i>Bonum in quantitate est moderitas, in collatione honor magistratum, divitiis & bona utilia, concordia</i>	38	<i>Celeritas omnis consilij inimica est</i>	500
<i>Bonum commune quodnam est 44. humana sunt universalis vel singularia. 44. universalis qua dicuntur</i>	44	<i>Chariora qua magno, quam qua parvo labore parantur, estimantur. 741. & difficiliora</i>	743
<i>Bonum tot modis dicitur, quot ad quod est. 38. bonum in omni categoria est. 38. iustum est Deus & mens, in qualitate artes, scientia & virtutes</i>	38	<i>Charitas non quarit, qui sua sunt</i>	636
<i>Bonus vir quis dicatur</i>	751	<i>Charondas fuit antiquus legislator</i>	711
<i>Brutus est auctor libertatis Romanae</i>	157	<i>Christianorum ludas in hac vita qui</i>	158
		<i>Cicero legem naturae vocat principem</i>	427
		<i>Ciceronis liber Hortensius Philosophicus perijt</i>	821
		<i>Cicero ait multos medios salis simul esse edendos, ut munus amicitiae sit expletum</i>	646
		<i>Cicero imprudentiam vocat iniuriam civis fere ignoratiam</i>	162
		<i>Cicero dicit vocabulum beatitudinis esse asperum</i>	28
		<i>Cicero cum Socrates verecundiam esse putavit</i>	327
		<i>Cicero virtutum semina vocat lumina</i>	

C.

Capita Ethicorum dividit in 4 partes, & quam Ari-

I N D E X.

<i>Lumina natura</i>	92	<i>Coniunctio studiorum & vi-</i>	
<i>Cicero legis nomen à dilectu de-</i>		<i>luntatum verissima amici-</i>	
<i>ducit</i>	400	<i>tia nota est</i>	722
<i>Civitates concordia continen-</i>		<i>Consuetudo & longi temporis</i>	
<i>tur ; discordia evertuntur.</i>		<i>periclitatio necessaria est ve-</i>	
<i>628. Concordia est tantum</i>		<i>ra amicitia. 656. hac est bi-</i>	
<i>civilis amicitia, non omnes</i>		<i>membris. 659. & quid de</i>	
<i>teste Aristotele. 736. eius di-</i>		<i>potentibus amicis statuen-</i>	
<i>visio qua</i>	737	<i>dum</i>	658
<i>Civium modus aliquis esse de-</i>		<i>Cõsilium in quibus rebus ver-</i>	
<i>bet, & qui numerus</i>	763	<i>satur. 176. non est voluntas,</i>	
<i>Civi, Lacedamone & Roma o-</i>		<i>& quid sit</i>	177
<i>pisfium exercere phibitum</i>		<i>Contemplatio est mentis & a-</i>	
<i>erat.</i>	17	<i>ctio omnium prestantissima.</i>	
<i>Clementia legi & iuri directe</i>		<i>809. in contemplando minor</i>	
<i>repugnat</i>	438	<i>labor quam in agendo. 809.</i>	
<i>Cognitionis amicitia magis est</i>		<i>contemplatio intra se verti-</i>	
<i>ex sanguine & necessitudi-</i>		<i>tur, actio regitur occasioni-</i>	
<i>ne: sodalium vero ex morum</i>		<i>bus</i>	809
<i>fimilitudine & studiorum</i>		<i>Continentia est virtus imper-</i>	
<i>aqualium</i>	686	<i>fecta</i>	87
<i>Colligere quidem facile est, sed</i>		<i>Continentia an sit virtus</i>	329
<i>collecta dijudicare, & opti-</i>		<i>Continentia est res difficilima</i>	
<i>ma seligere difficilimum</i>	839	<i>& praeclarissima. 536. eius</i>	
<i>Colloquia prava corrumpunt</i>		<i>proprium quodnam</i>	536
<i>bonos mores</i>	93	<i>Contractus dicitur synallagma,</i>	
<i>Comis quis dicatur</i>	312	<i>ex quo obligatio oritur. 351.</i>	
<i>Communitas omnis vel rei est,</i>		<i>& quid</i>	352
<i>vel nominis</i>	43	<i>Contractuum bona fides est di-</i>	
<i>Comparatio vita theoretica &</i>		<i>كتورum & factorum nostro-</i>	
<i>practica</i>	816	<i>rum quadam aequitas</i>	442
<i>Concordia inter probos qua, &</i>		<i>Contraria contrarijs sunt uti-</i>	
<i>qualis inter improbos & an</i>		<i>lia</i>	670
<i>disuturna</i>	737	<i>Contraria sunt medium & ex-</i>	
<i>Condimenta ciborum si multa</i>		<i>trema, vel nimium & pa-</i>	
<i>adfundantur, ingrata sunt,</i>		<i>rum</i>	127
<i>si aspergantur, iucunda &</i>		<i>Contrariorum contraria est de-</i>	
<i>grata</i>	762	<i>finitio</i>	49
<i>Coniugum amicitia vera est</i>		<i>Constitutus est norma multis</i>	
<i>naturalis</i>	692	<i>dinis</i>	764

Ger.

I N D E X.

<i>Corporis voluptates sunt innumera- biles. 616. cur & qua- tenus expetenda & fugien- da</i>	619	<i>res instabiles & agenda,</i>	499
<i>Corporis bona insigniora qua- nam sunt</i>	290	<i>Deliberatio non est, nisi de rebus quæ fieri possunt</i>	735
<i>Corpora liberorum hominum sunt inestimabilia. 369. lar- ge sumendo aestimari possunt</i>	369	<i>Deliberatio rei gerenda causa instituitur. 189. & quæ sub deliberationem cadit, utrum & sub consilium. 190. quæ ius differentia. & huius ra- tio</i>	191
<i>Cui plus debetur, illi magis tri- buendum est</i>	694	<i>Deliberatio desinit, quando ad actionem peruenitur</i>	599
<i>Cultri natura est una, varia ac multa secus</i>	141	<i>Democratia æqualitas alia est quam regni</i>	365
<i>Cupiditas & actio quomodo differunt</i>	798	<i>in Democratia omnia sunt cõ- munia, nullus alteri prefer- tur, sed sumus infimo æqua- lis. 685. extrema sunt tyran- nis & hæc</i>	685
<i>Cupiditas in quibus rebus ver- satur</i>	176	<i>Democritus apud Ciceronem beatitudinem in animi trã- quillitate & securitate po- suit</i>	815
<i>Cupiditates sunt naturales aut inanes</i>	241	<i>Depravationis causa quæ</i>	802
<i>Cupido est in oculis, in hisce ve- ro amor</i>	647	<i>Deorum opus & munus quod- nam & quale</i>	811
<i>Curatio omnis per contraria fit</i>	102	<i>Deus similem ad similem du- cit</i>	629
D.		<i>in Deum non cadit virtus, sed omnia excellentia in illum cadunt</i>	518
<i>Datorem hilarem, teste Apo- stolo, diligit Deus</i>	257	<i>Deus unus, multi amici</i>	761
<i>Dedecus est semper sumere se- ste Martiali, nihilq; reddere.</i>	257	<i>Dicacitas scurrilis à Christia- nis, teste Paulo Apostolo, lõ- ge abesse debet</i>	322
<i>Definitio voluptatis quæ. 606. hæc & telos quomodo & qd differunt. 605. hæc duorum ge- nerum sunt & quæ</i>	608	<i>Dicaarchus quis fuit, & quæ disputatio eius cum Theo- phrasto de visa practici & theoretici cuius præstantior.</i>	626
<i>Definitio est oratio, quæ rei cu- iusq; naturam declarat</i>	125		
<i>Deliberata quidem cito agen- da, sed diu & mature deli- beranda</i>	499		
<i>Deliberatio non cadit, nisi in</i>			

I N D E X.

<i>Edendum ut vinas, non viuē-</i>		<i>Excellentia magnorum propria</i>	
<i>dum ut edas</i>	806	<i>est</i>	254
<i>Effecta in politica qua sunt, &</i>		<i>Exemplum Melancholici Pa-</i>	
<i>qua causa</i>	30	<i>tritij Veneti insignis</i>	561
<i>Effecta suis causis respondere</i>		<i>Expectatio rerum utilium iu-</i>	
<i>debent</i>	75	<i>cundior, quam honestarum.</i>	
<i>Egeo an aliquid dandum, sed</i>		<i>742. res futura non sunt</i>	
<i>quis & cui</i>	525	<i>ta</i>	742
<i>Egestas est mater scelerum &</i>		<i>Ex quo quid oritur, in idem in-</i>	
<i>iniustitia</i>	812	<i>terit</i>	781
<i>Elatius quid dicatur. 298. 301.</i>		<i>Extremum arripe, & habebis</i>	
<i>Exempla de laudatione &</i>		<i>ultimum</i>	139
<i>vestitus eius</i>	301	<i>Extremorum cum medio affi-</i>	
<i>Elegantes quinam dicuntur.</i>		<i>nitas qua</i>	136
<i>143. & seq.</i>		<i>F.</i>	
<i>Eius est non nolle, qui potest &</i>		<i>Fabij cunctatoris & Marij fer-</i>	
<i>velle</i>	196	<i>tisudo est dissimilis & cur.</i>	
<i>Emptor dicitur quam minimo</i>		<i>120</i>	
<i>emere: venditor quam ma-</i>		<i>Facere verbum multifariam</i>	
<i>ximo vendere</i>	373	<i>dicatur</i>	416
<i>Energia vox est communis</i>	9	<i>Facere tur grauius malum,</i>	
<i>Epicharmus quis fuerit, & de</i>		<i>quam accipere, Ratio qua</i>	
<i>eius libris qui perierunt</i>	738	<i>447 & seq.</i>	
<i>Equi virtus qua</i>	113	<i>Facere honesta & turpia inter-</i>	
<i>Erasmi exempla de amicitia</i>		<i>mittere nostri arbitrij sunt.</i>	
<i>qua</i>	627	<i>197</i>	
<i>Ethica & Politica Aristotelis</i>		<i>Facilius est accipere, quā da-</i>	
<i>tam inter se sunt connexa,</i>		<i>re</i>	255
<i>ut qui vnius operis sit autor</i>		<i>Facta mixta qua dicuntur. 114.</i>	
<i>& alterius quoq; erit</i>	5	<i>& qua voluntaria. 155. &</i>	
<i>Enbulla est consultatio bona.</i>		<i>qua sunt eius generis. 155.</i>	
<i>500. Ea est vel vera, vel fal-</i>		<i>qua necessaria. 156. horum</i>	
<i>sa. 501. hac est via quadam,</i>		<i>dissimilitudo qua</i>	157
<i>qua consilia & deliberatio-</i>		<i>Facta fortitudinis sunt cū do-</i>	
<i>nes recte dirigantur, eius de-</i>		<i>lore, eius finis cum volupta-</i>	
<i>fnisio qua</i>	503	<i>te</i>	234
<i>Euenta alia grauiā, alia lenia.</i>		<i>Factorum differentia quamam.</i>	
<i>79</i>		<i>95. pro horum varietate ha-</i>	
<i>Excellentis diuitijs largiri ego</i>		<i>bitus etiam sunt dissimiles.</i>	
<i>pos</i>	681	<i>95</i>	

Facta

I N D E X.

<i>Facta omnia sunt natura, ca-</i>	<i>vel parua</i>	76
<i>usu vel tempore 124. qua in his</i>	<i>Fortuna an sit causa efficiens</i>	
<i>continentur</i>	<i>beatitudinis</i>	68
<i>Factorum omnium principium</i>	<i>Fortunati tempore vita dimi-</i>	
<i>est ipse homo, seu eius ani-</i>	<i>diato à miseriis nihil differ-</i>	
<i>mus, qui est duplex.</i>	<i>runt</i>	86
<i>Facta omnia ex appetitu oriū-</i>	<i>Fratrum idem sanguis est &</i>	
<i>tur</i>	<i>eadem stirps</i>	673
<i>Facultatum & scientiarū dis-</i>	<i>Fratrem, pupillum aut socium</i>	
<i>ferentia qua, & ratio. 334.</i>	<i>fraudare grauius quam ci-</i>	
<i>harum genera qua</i>	<i>uem</i>	673
<i>Famulico sumptio cibi est incū-</i>	<i>Fratrem opem rogantem dese-</i>	
<i>da, saturo molesta</i>	<i>rere grauissimum crimen.</i>	
<i>Fœmina apud Tartaros post</i>		673
<i>partum non decumbunt, sed</i>	<i>Fratrum societas est Democra-</i>	
<i>mares</i>	<i>tica. 681. huius imago est do-</i>	
<i>Festina lente</i>	<i>mus domino & rectore ca-</i>	
<i>Figulus figulum edit</i>	<i>rens. 681. senior ex fratribus</i>	
<i>Filius est patris pars</i>	<i>iuniori est patris loco</i>	681
<i>Finium alij sunt actiones, alij</i>	<i>Frivire aliqua incundius est,</i>	
<i>opera</i>	<i>quam expectare & sperare.</i>	
<i>Forma semper inest ei, cui est</i>		741
<i>forma</i>	<i>Fruitio ipsa recordatione &</i>	
<i>Fortitudo est periculorū susce-</i>	<i>expectatione incundior</i>	741
<i>ptio ex legum præscripto 348</i>	<i>Furor & ira mentem sape præ-</i>	
<i>Fortitudinis nimium est anda-</i>	<i>cipitant.</i>	221
<i>cia, parum ignavia</i>		
<i>Fortitudinis officia inquit Ci-</i>		
<i>cero videri omnium esse splen-</i>		
<i>dississima</i>		208
<i>Fortitudinis definitio qua</i>		209
<i>Fortitudo alia civilis, alia mi-</i>		
<i>litaris. 336. sic & ignavia.</i>		
<i>ibid.</i>		
<i>Fortuna bona, an ad beatitu-</i>		
<i>dinem sint necessaria</i>		68
<i>Fortuna bona definitio qua.</i>		
<i>614</i>		
<i>Fortuna euenta sunt prospera</i>		
<i>vel aduersa, item magna</i>		

G.

<i>Galenus ait, medicinam nisi</i>		
<i>duobus curibus, usu & co-</i>		
<i>gnitione</i>		838
<i>Gallus gallinaceus ex grano fru-</i>		
<i>menti voluptatem capiat</i>		801
<i>Genera actionum qua sunt</i>		803
<i>Genera hominum sunt tria &</i>		
<i>quam</i>		294
<i>Genera principiorū sunt duo,</i>		
<i>& quam</i>		29
<i>Ith 2</i>		
<i>Gener-</i>		

I N D E X.

<i>Genera turpitudinis duo sunt</i>	<i>Habitus omnes sunt virum</i>
<i>& qua</i> 328	<i>laudabiles</i> 1
<i>Generis unius est una scientia.</i>	<i>Habitus sunt tres, & quinque</i>
39	131
<i>Generosi animi est largiri &</i>	<i>Habitus scientia pugnat cum</i>
<i>nihil accipere</i> 265	<i>actum</i> 517
<i>Genus, opes, dimittit cur vulgo</i>	<i>Harmonia nulla sine ordine</i>
<i>sint honorabilia</i> 291	801
<i>Genu supra propium est</i> 723	<i>Helleborum bilis omnem po-</i>
<i>Gloria virtutis rei praestantissi-</i>	<i>gat</i> 129
<i>ma est primum</i> 285	<i>Heracitus dicebat ira obfistit</i>
<i>Gloria arrogantia quorum</i> 318	<i>difficile esse</i> 204
<i>Gloriosus cernitur in quatuor &</i>	<i>Heraculi sectatores omnia mor-</i>
<i>gloria</i> 318	<i>dicos timebantur, nihil lar-</i>
<i>Trāpa sententia quid est</i> 506.	<i>giantur</i> 528
<i>hoc vocabulum est multi</i>	<i>Hereditatem adire nolle nō vi-</i>
<i>plex. 607. hac cum intelligē-</i>	<i>detur, qui non potest vel-</i>
<i>tia quomodo convenit</i> 508	<i>le</i> 196
<i>Graculus graculo affidet</i> 619	<i>Heroes qui dicuntur, 319. ex-</i>
<i>Gradus amicorum sunt tres &</i>	<i>plura varia</i> 529
<i>quinque</i> 716	<i>Heroica virtus rara</i> 529
<i>Graci quinque vocabula ha-</i>	<i>Homericus mensa plerumque</i>
<i>bent, quibus hoc summum</i>	<i>furiens</i> 364
<i>bonum explicans</i> 27	<i>Homines sunt Dei mancipia.</i>
<i>Gracia turpe erat mulieres vi-</i>	<i>221</i>
<i>rorum convivio adhibere,</i>	<i>Homines propria sunt cupiditas</i>
<i>Roma non item</i> 328	<i>& ira</i> 171
<i>Grecis hodie vestibus suis fila</i>	<i>Hominem decet humana, mor-</i>
<i>urea & argentea intexere</i>	<i>talē mortalia sapere & ex-</i>
<i>non licet</i> 18	<i>quirere</i> 818
H.	<i>Homo improbus est ipse Plan-</i>
<i>Habitus idem est quod opor-</i>	<i>to, qui beneficiū sumere scit,</i>
<i>tunitas</i> 517	<i>& reddere quid nescit</i> 257
<i>Habitus natura qua est, &</i>	<i>Homines ad turpia adducuntur</i>
<i>qua opinantis</i> 461	<i>pulchritudine vel volupta-</i>
<i>Habitus acquirere in nobis est</i>	<i>te</i> 160
<i>positum, abijcere iam partū</i>	<i>Homines gloria ad benefaciē-</i>
<i>non item</i> 428	<i>dum incitat</i> 300
<i>Habitus intelligentia sēpe dici-</i>	<i>Homini actiones non sunt per-</i>
<i>tur intelligentia</i> 798	<i>petina. 792. & cur</i> 793

I N D E X.

<i>Heterinū studia sunt varia</i>	762	<i>rens</i>	148
<i>Homines castigationib. & po-</i>		<i>Ignosinulla cupido</i>	754
<i>nis meliores redduntur</i>	102	<i>Ignorantia genera sunt duo, &</i>	
<i>Homo ex auro & gemma vo-</i>		<i>quantum. 163. huius attribut-</i>	
<i>luptatem capis</i>	801	<i>sa sunt, & quantum. 166. &</i>	
<i>Hominis totius actio est vita.</i>		<i>seq huius exempla que</i>	107
51		<i>Ignorantia genera varia & que</i>	
<i>Homines facetos cur amamus.</i>		410	
638		<i>Imbecillie forti inimicus</i>	630
<i>Homines ad civitatem consti-</i>		<i>Impensarum genera qua</i>	275
<i>tuendam necessarij cur sunt.</i>		<i>Impensa publica qua sunt. 276</i>	
383		<i>harum Athenis erant qua-</i>	
<i>Homonymorum duo sunt gena-</i>		<i>tuar genera & qua. 276. que</i>	
<i>ra & qua. 43. homonyma</i>		<i>privata dicuntur</i>	277
<i>consilij sunt quadriparsita.</i>		<i>Imperantibus ad pacem sumē-</i>	
43		<i>das utilis videtur esse ira.</i>	
<i>Honestum est dare beneficium,</i>		309	
<i>utile accipere</i>	741	<i>Immanitas est rara. 529. huius</i>	
<i>Honoris cupiditas nimia nō nisi</i>		<i>genera sunt tria</i>	529
<i>in rarissima ingenia cadere</i>		<i>Impotens dicitur is, qui sibi im-</i>	
<i>solet</i>	303	<i>parare non potest</i>	531
<i>Honor, reuerentia & observan-</i>		<i>Impotens sibi imperare non po-</i>	
<i>tia debetur parentibus non</i>		<i>test, nec affectus comprime-</i>	
<i>secus atq, ipsi Deo</i>	715	<i>re. 531. que dicitur impotens</i>	
<i>Honos est virtutis premium ac</i>		<i>& quis continens</i>	532
<i>testimonium</i>	43	<i>Improbis nihil constantia ba-</i>	
<i>Honos maior est amari quam</i>		<i>bat</i>	725
<i>in amare</i>	663	<i>Improbi imprudentes peccant</i>	
<i>Honos est premium excellentia</i>		<i>dupliciter & quomodo. 165.</i>	
681		<i>horum ignorantia qua</i>	165
<i>Mortationes sunt Philosopho-</i>		<i>Improbis irasci quoque inimicis</i>	
<i>rum, imperia, iussa & vetita</i>		<i>deces</i>	170
<i>legum scriptorum</i>	820	<i>Imprudentia, cuius ipsi non si-</i>	
I.		<i>mus auctor excusat & veniā</i>	
<i>Ida non est summum bonum.</i>		<i>meretur</i>	412
36. & quid illa sint	37	<i>Industria idem est, quod labor</i>	
<i>Ignis & aqua, in quibus con-</i>		<i>& diligentia</i>	512
<i>ueniunt. 37. & quis akeri</i>		<i>Infirmis cur homines reddat</i>	
<i>prior</i>	37	<i>illiberales, qua rationē.</i>	
<i>Ignis natura est una, varia v-</i>		267	

I N D E X.

<i>Infirmitas medico inimicus</i> 630	<i>Locus in vita est res utilis</i> 321
<i>Infortunium & peccatū quomodo differunt</i> 413	<i>& scemata frequē. ista</i> 321
<i>Infortunium quod est</i> 40	<i>Ira furor brevis est</i> 307
<i>Iniquum petendum ut aquam auferas, teste Quintiliano</i> 139	<i>Ira definitio qua</i> 473
<i>Initia factorum, progressus & extrema in nostra sunt potestate</i> 208	<i>Ira rationi magis similis est quam voluptas</i> 124
<i>Injuriam facit, qui spōte nocet alij</i> 422	<i>Ira seu animo obistere & moderari difficilissimum est</i> 254
<i>Injuriam accipere est in aliena potestate sistum</i> 423	<i>Ira scilicet nimium & parum, malum esse, moderate bonum, vulgo dicimus</i> 121
<i>In iuria est nihil aliud quam laesio alterius</i> 430	<i>Iraus vindicta cupidus inimicum ulciscitur, gaudet: si non, dolet</i> 101
<i>Ionianz nomen est ambiguum</i> 405	<i>Ironia & dissimulationis comparatio qua</i> 320
<i>In iusta facere quid est. 394. & sequens.</i>	<i>Isocrates dicit cives alios esse quōru, alios vopu</i> 23
<i>In iustitia genera qua. 337. 353. iustitia & iniustitia genera qua 336. ratio qua</i> 353	<i>In iusta sunt partim natura partim cōtra naturā 558. bonum generum sunt iniusta</i> 339
<i>In iustum & inaequale quomodo differunt, & horum verborum comparatio. 368. hac ostenditur in exemplo percussientis & percussi, interficientis & interfecti</i> 368	<i>In iudiciis est agere cum viris bonis & amicis</i> 736
<i>Intelligentia vocabulum est homonymon</i> 476	<i>In iudiciis & consilium in virtutibus maxime elucet, sicut in perturbationibus</i> 111
<i>Intemperans is dicitur qui immodico voluptatibus utitur</i> 237	<i>In iudicio intelligentia est directum, sententia vero mis & benigna</i> 68
<i>Intemperantia magis voluntaria est quam ignavia</i> 246	<i>In iudicio imperatoris exitum corporis multum detraxit</i> 291
<i>Invidentia & malevolentia quid differunt</i> 133	<i>I. C. non est tam scriptor legum quam interpretes & explanator</i> 489
<i>Locandi genera qua sint. 322. in ser hac differentia qua</i> 322	<i>Iurisprudentia qua est</i> 335
	<i>Iurisprudentia est publica & privata</i> 3
	<i>Iura mutabilia sunt duorum generum. 403. Civiles sunt</i> 246

I N D E X.

- pactio & utilitate.* 404. *dicuntur iura hominum* 404. *horum genera varia & qua* 404 &c
Ius à iustitia dicitur 330. & *est iusta actio seu factum ex iustitia ut habitu suo manās,* *eique congruens* 350
Ius naturale quid est 309
Ius civile olim in 3. locis totius orbis saltem docebatur, & quam illa loca 18
Ius & iniuria discernitur pro factorum seu circumstantiarum & aatributorū varietate 377
Iuris vocabulum homonymum est & multiplex. 392
Iuris naturalis descriptio qua. 379. & *qua legitimi.* 400. *legitimi partes qua* 401. *commune ius quid* 401 *Exempla iuris singularis qua* 401
Ius nullum inter Dominum & servum, & cur 398
Ius politicum quodnam est. 392. *eius descriptio qua.* 393. & *absolute ius.* 395. *eius partitio qua* 399
Iustinianus prohibet, ne libri iuris alij quam sui profiteantur 18
Iustitia nimium & parum iniuria 148
Iustitia qua est. 389. *huius definitionis partes qua* 390
Iustitia laus est in contractibus 251
Iustitia an sit habitus, actio vel effectum seu factum 112
Iustitia & iniustitia descriptio nes qua 333. & *seq.*
Iustitia ab Aristotele cur dicitur perfecta 36
Iustitia est legum observantia, iniustitia vero earum violatio. 348. *iustitia definitio qua.* 348 *eius divisio* 350
Iustum damni & lucri est medium in contractibus necessarijs 373
Iustum est & aequale, & medium 356
Iustus septies in die cadit 170
Iustus rem iniustam quidē facit, iniuriam non item 432
Inueniē an Politica & Ethica discere debeat, & quamdiu. 16

L.

Labra similes habent lacuēti. 619
Laceſſitus par pro pari refert, iniuriam facere vix videtur 445
Latari non solemus, nisi si quid inſperatum nobis accidat 289
Largitio fundum non habet, proverbium 264
Laterem lauare proverbium. 540
Laudari magis solet qui amat, quam qui n. hil donat, nihil etiam accipit 269
Laus debetur vulgarib. honor vero eximijs 719
Legatorum genera apud Gracos duo sunt, & quam 271

H h h 4 Leges

I N D E X.

- Leges scido omnibus iniunctum*
200
- Legum collectio facibus, doleētis
difficilissimae* 830
- Leges dicuntur regina & domi-
na ciuitatum* 488
- Legibus soluti sumus, hisce ta-
men viuimus, testibus Seno-
ro & Antonio* 396
- Leges communes sunt perpetua.*
402
- Legum proprietates & vis est non
hortari, sed imperare* 830
- Leges spectant ea quae ut pluri-
mum fiunt* 436
- Leges in Republic. imperare de-
bent, quia est ratio lex. 395.
lex ubi dominatur, magi-
stratus subest, atq; seruis 375*
- Leges, desse Seneca, sunt praece-
pta minis mixta* 830
- Leges non scripta sunt mores,
instituta & consuetudo* 833
- Leges ad virtutem acquirendam
sunt necessariae, & cur. 828.
ad bonos homines efficiendos
opus est consuetudine & as-
suetudine. 828. Lex nihil
aliud est, quam mens & re-
cta ratio* 828
- Legislatoris munera sunt duo,
& quanam* 24
- Legum scientia est necessaria,
& unde petenda. 836. qua
via & ratione* 836
- Legum scriptoris officia duo sunt
& quanam* 54
- Lex tatis nimium est sancta.*
145
- Lex sola est necessaria, ac eam*
vim habet ea reprimere
improbos & bonos & facit
831
- Lex, teste Aristotelo, solem-
nitatem differensiam,
quirit. 367. Cyri exant.
quad*
- Lex dicitur regula & con-
ceptus*
- de Lex natura videatur Hen-
mingius & Philop. de legibus
in Ethicis* 40
- Lex est motus magistratus, ma-
gistratus vero ipse datus
lex loquens* 370
- Liberalis in dando potius ut-
satur quam in accipiendo. 254
prodigne in dando, avarus
accipiendo* 254
- Liberalis in omnibus rebus ut-
dum tenens, dos quoque
dice & accipit modice* 263
- Liberalitatis nimium est pro-
digalitas, parum auaritia
& liberalitatis* 142
- Liberalitas facultatibus ma-
ior esse non debet, teste Cic-
rone* 259
- Liberi à parentibus cur mori-
bus dissentiant* 71
- Libero cum seruo nulla est so-
cietas* 197
- Libertas inter famulatu ma-
ior est, quam inter ignoti.*
320
- Ligna in syluam ferri prae-
bium* 140
- Liturgia est munus, & quale
dicatur* 702

Latio-

I N D E X.

- Maianus* nebulo *Christianos*
videns, vocat *saluatorem*
Christum furem 364
Maiores *maiores* *supientes* *proprie*
non dicuntur avari, sed *ma-*
lesci, *improbi iniusti* & *ty-*
ranni 269
Ludentium ut *studens*, non *stu-*
dantium ut *ludus* 806
Ludus non est *πῖλ*, & *qua*
eius definitio 806
Luxuri si plerique sunt *impu-*
denes, nec multum *de reli-*
gion solliciti 242
Lycargus omnes artes *inutiles* &
Spartana Repub. eiocis 17
 M.
Magistratus sunt *ministri lo-*
gum, *iudices* & *I.C. eorum*
interpretes 370
Magistratus est *publica perso-*
na, *iudices* & *I.C. privata*
370. ille dicitur lex loquens,
lex uno dicitur magistratus
mutus 370
Magistratus est *minister* &
custos iuris 395
Magistratus an *verum sacra-*
rum cura esse debeat 524.
hic Deo non imperat, sed
Dei causa 524
Magna & *gravia mala* per se
habentur lenia, interdū *ra-*
tione eorum, quibus acci-
dans 79
Magnanimus versatur in *bo-*
nore & *dedecore* 286. *hono-*
rib. maxime est dignus 286.
hic ignominias & *honores*
moderate fert & *cur* 290.

- hunc opes ornans* 291
Magnanimus est *libertatis a-*
mansissimus, *seruitutis im-*
petientissimus 297. *iniu-*
rias facile obliuiscitur &
cur 297. *odium eius non*
diuturnum, nec *vindicta*
cupidus 297. 299
Magnanimus quis dicatur &
quomodo se gerere debeat
296. 299
Magnanimi officia & *proprie-*
tates in beneficentia qua 293.
exempla huius rei qua 293
Magnanimi definitio qua 281.
hunc esse extremum & *me-*
dium dissimilatione 284
Magnificencia & *liberalitatis*
dissimilitudo 270. & *simi-*
litudo qua 275
Magnificus ex *factis* *spectatur*
273
Magnificus quis dicatur 277.
huius munera qua 277. *quæ*
eius proprietas 278
Mala que *noscuntur*, *citari*
possunt, *ignota non* 382
Mala parca, *mala dilabuntur*
268
Materia est *species iniustitia*,
opposita prudentia 113
Matres liberorum sunt *aman-*
tiores quam patres, & *cur*
743
Matrimonij definitio qua 673
Martyres metu mortis aut sup-
pliciorum, ut *religionē pro-*
derent, conati sunt *tyranni*
254
Maxima *corporis magnitudo*

I N D E X.

auctoritatem magnam com- paravit	291	Mendax quis dicatur	317. bi-
Medicina sanitatis causa est		ius & glori si differantia qu	318
efficiens aduentitia	316	Mendosi qui dicantur	319
Medicina qua est	335	Mens theoretica & practica	
Medicus est sanitatis causa		qua	459
efficiens. sanitas sanitatis est		Mens nihil cōmune habet cum	
forma	790	corpore	820
Medico cognitio animi est ne- cessaria	85	Mens nostra à Platone rafa ta- bula & oblitterata compa- ratur	520
Mediocrilitatis officiū quodnam		Mentis habitus dicitur lau- dabiles	89
374		Methodus authoris hanc com- mētari-um in explicandū	
Mediorum genera sunt plura, & qua	123	ethicis qua	4
Megarensium luxuria qua & qualis	280	Metus definitio qua	210
Melancholicorū complexio qua		Minima de malis capiēda, pro- urbium	139
621		Modestia nimium est ambitio, parum deſpicientia	144
Melancholici fere amara ex- petunt, sanguinei vero sua- viora	241	Moechi qui dicantur	229
Meliora video & probo, dete- riora ſequor	107	Momentum non est tempus, ſed initium quaſi tempus, ut punctum linea, & momē- num	788
Melioribus à teneris affueſcen- dum eſt	827	Mores, verbum Latine indoles vel ingenium dicitur 6. ſu- mitur & improprie	6
Melius eſt inſtitutionē lege de- ſcribi quam homini privato permitteri 831. hanc commu- nem civitatibus neceſſariam 832. inſtitutionis publica & privata cōparatio qua 833. & cur dicuntur optima 833. & qua inter eas differentia 834		Mores bonos corrumpunt collo- quia prava	99
de Mollicie exempla varia 577 & ſeq. de delicatis exempla quadam	578	Moriens in calamitatibus ma- ximis beatus dicinequit	72
Memoria honeſtarum rerum ſuavior, quam vilium	742	Morofi qui dicantur	310
Memoria eſt uſus patiens	488	Mori & vulnera viri forti moſta ſunt & iuncta	235
		Mors ſcleratorum ſola eſt me- dicina	829
		Motus conſequitur appetitum	
		109	

I N D E X.

- Motus cupiditatis quieti est contraria* 175
- Motus tempore perficitur, & est in tempore* 786
- Motus cur specie differat* 787
- Motus est actio inchoata* 779
- Moses antiquissimus politicus & Iudaica Repub. omnes pictores, sculptores, celatores, statuarios ac alios eiecit* 17
- Mulierum officia quae* 680
- Multa non iubentur, quae tamen non vetantur* 444
- Multa sunt licita, quae tamen non sunt honesta* 444
- Multa conveniunt materia, quae tamen non sunt eadem, cum modo & ratione differant* 543
- Multos summo amore complere difficile est* 764
- Mundi effectorem & parentem reperire difficile est, teste Cicero* 137
- Muris stridorē extimescis* 582
- Muscae praternolantes metui* 56
- Musici cantionibus bonis delectatur, discrepantibus dolent* 756
- Mutui amor non est sine proavere* 653
- N.
- Natura est uniusmodi, eiusque opera sunt perfectissima* 118.
- hac nunquam, nisi ob impedimentum externum* 119
- Natura vitiosa ut variant, ita & eorum appetitus* 177
- Natura in agendo semper aut eundem modum servet* 94
- Natura opinionis est quasi ambigua gladius* 461
- Naturalia sunt immutabilia* 403
- Naturalia aguntur non vi sua & motu* 153
- Necessitatis duo genera faciunt philosophi, & quam* 182
- Necessitas est duplex, & quam* 463
- Negare qui potest, etiam potest affirmare* 196
- Neminem leges ignorare oportet* 429
- Nemini quidquam sui commodi causa est detrahendum* 378. *Ratio quae, & cur* 378
- Nemo potest esse amicus multis* 764
- Nemo suorum membrorum est dominus* 221
- Neque nulli sis amicus, neque multis* 762
- Nihil est liberale, quod non item sit infustum* 269
- Nihil miserrimum, teste Plauto, quam animus hominis sibi male conscius* 729
- Nihil tam facile est, quin difficile fiat, si invidius facias* 797
- Nimium & parum sunt vitiosa* 12
- Nimium fortitudinis est triplex* 129. *omne nimium contrarium ei quod parum* 786

- Nimium quantū, pbraſſi Gra-**
ca, i. quamplurimum 546
Nobilibus neq. olim, neq. hodie
mercaturam exercere licet
 17
Nobilis Italus vir alius doctif-
simus cuius 629
Recentem abſoluere teſte Ha-
driano praſtat quā innocen-
tem damnare 263
Noſtrum Athenas, prouerb.
 540
Noli altum ſapere 282
Nō cuiusvis eſt diſtinguere, qua
voluptas fugienda, qua non
 774
Non omne amari videtur, ſed
id tantum quod amabile
 633. *amabilia tria & qua*
 639
Nō omne ignorantia tollit vo-
luptatem, & qua 421
Nota amici & amicitia qua
 721. & ſeq.
Nota & conditiones omnes
beata via maxime in con-
templatione inſunt 816
Nullus amicus, cui malis ami-
ci 761
Numa & Agelipi iuſtitia eſt
diſſimilis, & cur 120
Numi nunciat̃ur auaritia prin-
cipum iniquiſſima 387
Numus dicitur à numo 22
Numus in quo ſinem reper-
tus eſt 381. *eius origo qua,*
& vnde 381. *que ratio quod*
numus ſit modum 381. *hic*
diſfert duobus modis abin-
digencia 383. & *non eſt na-*
tura ſeu inſtituto 383. *hunc*
uſus triplex & qui 384
Nuptiarum cet. bratio eſt offi-
cium ad genus & familiam
perſinens 714
 O.
Oculorum virtus qua 113
Oculi an dicantur cernere, an
ſenſus vel homo ipſe 791
Oſi ſapientem, qui ſciit ſi non
ſapit 470
Oeconomica ſinis ſunt diuiti-
 14
Oeconomica praſcribit modum
recte utendi diuitiis 19
Omnia debent diiudicari, ſed
non ſcripto cōprehendi 437
Omnia qua intererunt, eorū non
eſt ſcientia 463
Omnia ex omnibus oriuntur,
omnia in omnia occidunt
 781
Omnes ea ſe ſcire exiſtimant,
qua aliter ſe habere non poſ-
sunt 462
Omnes homines liberi & a-
quales 684
Omnes ſibi melius eſſe malum
quam alteri 723
Omnium rerum agendarum ſeo-
pia ad ſe neceſſo eſt & oportet
 523
in Operibus omnibus duo ſpe-
cianda, & qua 516
Opinio eſt vel communis vel
ſingularis 519
Opiniones philoſophorū varia
de bono ſunt, in quibus
robore valeant 64
Opinio eſt rerum iudicium &
 muta-

I N D E X.

- mutabilium non scientia 835
- Opinionis & scientia differen-
tia qua 544
- Optimatum potestas cur in Oli-
garchiam commutatur 678
- Opus cuiusque suum cur sit cha-
rum 740
- Ordo in discenda philosophia
qui servandus 26
- Ordo inter familiarem & a-
qualem non servandus est,
& cur 365
- Ordo est mentis & rationis 801
- Ordo nullus esse potest sine a-
qualitate arithmetica &
geometrica 363
- Origine procliviores ad vitia
sumus q̄ ad virtutes 138
- Ortum proprium eius est à quo
non contra 688. & ortus eius
est, quod procreavit, pater
quidam 688
- Ortum seu motum vocamus o-
mnia, qua rem constitutam
precedunt 603
- Ortus est genus motionis 779
- Ostij causa est negotium 814
- P.
- Pacta ad iustitiam proprio per-
tinent 315
- Pacta sunt voluntaria & qua
352. & non voluntaria 351.
& seq. horum genera qua
352. non voluntaria sunt
biparsita, & qua 352. Pacta
oculta qua 352. Pacta vi
facta qua 352. hac tria in-
iuria genera faciunt 353
- Pæna culpis æquæ esse pares
& similes 380
- Pæna non debet esse maior cul-
pa 374. secus in quibus-
dam tamen observatur 374
- Parandum est patri in honestis
& mediis 712
- Pares cum paribus 630
- Partitio voluptatum qua 808.
impurissima qua 808
- Pater & praeceptoris excellen-
tia ad imperium refertur
661
- Pater semper incertus, mater
vero certa 687. Hinc in
Germania consuetudo, ut li-
beri patrē sequantur & ma-
trem precedant 687
- Patri honesta imperanti sem-
per parandum, turpia num-
quam 712
- Patrem verberare gravius est
quam alium, quempiam 673
- Pater & filius sunt una perso-
na 687
- Patrigm, fidem, & religionem
prodere nefas est 158
- Patrimonia multis effundunt,
inconsulte largiendo 259
- Pathos est cupiditas ætiosa
799
- Paulus Iurisconsultus emptio-
num originem à permuta-
tione deducit 388
- Pauper divitiis inimicus 630
- Pax nulla est impiis teste E-
saia, feruēt tanquam mare
729
- Pecunia vis qua & qualis est
385. & seq.
- Pecunia peccans, Aethenis pe-
cunia multabatur, & qui
corpo-

I N D E X

- corpore, puniebatur corpore 830
- Perceptio omnis est ex aliqua
prænotione 463
- Permutatio nummo antiquior 388
- Perpetuitas rei naturam non
mutat ut accidens 40
- Pertinaces quinam dicantur 388
- Petrus Victorius vir doctissi-
mus Italorum omnium 617
- Perturbationum verba multa,
potestatum vero paucissima
110. ex perturbationibus ne-
mo laudatur vel vituperat-
ur 110. contrarium verius
111
- Perturbationis definitio qua 209
- Perturbationes sunt in parte a-
nimi ratione vacante 100.
harum comes est voluptas
& dolor 101
- ad Perturbationes quam re-
feruntur 142
- Philip. Melancheth. dicit princi-
pia natura nobis esse insita
520
- Philantia an ulla vera sit 347
- Philantus quæ dicatur 744
- Philosophi olim in scholis voca-
bantur summissa vel qua-
sionarij 4
- Philosopho fidem non habere si-
neratione quid afferenti, ra-
tio est teste Iustinsano I. C.
763
- Placere valde multis difficile
764
- Plato quid summum bonum
se dicit 28. hoc eadem vocat
28
- Plato à Republica sua Poeticam
eiecit 18
- Plato & alij dicebant virtutes
esse voluntarias, & omnes
necessarias, nostrisq; arbitrij
194
- Pleonectes proprie quis dicatur
338
- Plus est superare molestiam,
quam in resistere 576
- Plus est in prælio esse victorem
quam non vinci 576
- Poeta est gloriam calcare addo-
re & stimulum ad recte fa-
ciendum 291
- Poeta suos versus tanquam li-
beros cur delicate amat 740
- Politica scientia quam per-
sequi solet 15
- Politica finis est beatitudo 6
- Politica est scopus totius operis,
cuius principia in Eschic
explicatur 22. & est omnium
artium domina 22. & est
sapientia superior 22. Ratio
eius est vel necessaria, vel
popularis 28
- Politica materia est varia &
in quibus posita 24. huius
auditor idoneus quis dica-
tur 25
- Politica est vel communis, vel
propria 70
- Politici in virtute id studet ut
cives reddant viros prædites
virtute 83. Hic debet habe-
re notitiam animi 84. dici-
tur quæ-

I N D E X.

<i>Eur quoque curator seu me-</i>	<i>Principium est dimidium so-</i>
<i>dicus animi</i> 84	<i>tius</i> 60
<i>Politici homines sunt practici,</i>	<i>Probus verus quis dicatur</i> 133.
<i>vel civiles</i> 33	<i>Procreatio parentibus nota est</i>
<i>Politici qui dicantur</i> 491. vo-	687
<i>cantur & polypragmones</i> 491	<i>Prodigi tria sunt genera, &</i>
<i>Politici nomen Græcum, latius</i>	<i>quam 264. huius cum li-</i>
<i>patet, quam Latinū, civile</i>	<i>berali cognitio qua</i> 265
592	<i>Proarefis virtuti dicitur co-</i>
<i>Politia & æconomia differen-</i>	<i>gnata</i> 178
<i>tia qua</i> 399	<i>Properans nimium, tardius ab-</i>
<i>Politia finis non est tam usus,</i>	<i>solvit</i> 122
<i>quam cognitio</i> 825	<i>Propinquorum calamitates an</i>
<i>Pontificij malunt viuere con-</i>	<i>ad nos pertineant, & no-</i>
<i>fessores, quam mori marty</i>	<i>stram beatitudinem impe-</i>
<i>res</i> 584	<i>diant</i> 72.79
<i>Possidonius insignis Ciceronis</i>	<i>Protagoræ apud Platonem ar-</i>
<i>amicus</i> 750	<i>tem dicendi omnibus aliis</i>
<i>Possidonius philosophiam ani-</i>	<i>præstare ait</i> 838
<i>mantis comparauit, assibus</i>	<i>Proverbiū, ne quid nimis</i> 122
<i>& nervis Logicam, carnis &</i>	<i>Prouerbiū apud Cic. minima</i>
<i>sanguini physicam, denique</i>	<i>de malis</i> 338
<i>animo Ethicam seu Politi-</i>	<i>Proximus egomet sum mihi</i>
<i>cam</i> 3	760
<i>Potestas est natura, virtus</i>	<i>Prudentia an sapientia sit do-</i>
<i>non</i> 112	<i>terior</i> 514. <i>prudentia impe-</i>
<i>Premium virtutis & finis est</i>	<i>rat, agit, & singula ut a-</i>
<i>beatitudo</i> 69. <i>virtutis mer-</i>	<i>genda præcipit</i> 514
<i>ces est res diuinissima &</i>	<i>Prudentia nimium malitia, pa-</i>
<i>præstantissima</i> 69	<i>rum stultitia</i> 148
<i>Prænotionū genera sunt duo &</i>	<i>Prudentia sola an pestes princi-</i>
<i>qua</i> 463	<i>piorum practicoꝝ coarceat</i>
<i>Prætor dicitur visus vox iuris</i>	<i>& moderetur</i> 474. <i>hac a-</i>
<i>civilis</i> 370	<i>tate crescit</i> 476. <i>in reb:u</i>
<i>Præxis vocabulum est commu</i>	<i>humanis versatur</i> 486
<i>ne</i> 9	<i>Prudentia officium quoddam</i>
<i>Principia non cognoscuntur pru-</i>	<i>est</i> 505
<i>dentia & arte</i> 477	<i>Prudentia nomen est ambi-</i>
<i>Principis obsta, sero medicina</i>	<i>guum</i> 408
<i>paratur</i> 202	<i>Prudentia officium exprimit ut</i>
	<i>his ver-</i>

- his verbis, ratiocinari, qua-
 rere & consulare 498
 Prudentia vis ad totam vitam
 recte dogendam pertinet 470.
 differt etiam ab arte 412
 Prudentia quo maior, eo magis
 pernitiosa 554
 Prudentia partes vel sunt in
 consiliis, vel in iudiciis 480.
 hac est vel unus, vel plu-
 rium 490. plurium ut fa-
 milia & civitatis: unus ut
 economica 490. hac dici-
 tur res difficilis 493
 Prudens nemo est, nisi vir bo-
 nus 591. prudens & solers
 quid differunt 592
 Prudens qui vere dicitur 469
 Pulchritudo dignitatem affert,
 qua est rerum perfectarum
 283
 Pudor est ob peccata, qua quis
 innite peccat 329
- Q.
- Qualitatis species qua 108
 Qualia sunt ea, qua insunt, ta-
 le est id, in quo insunt 757
 Quaedam sunt cū dolore, qua-
 dam non 604
 Qua in amore insunt 732
 Qua cuiusque naturā sunt pro-
 pria, ea hominem amplifica-
 re solent 795
 Qua dicuntur fieri consilio, &
 qua non 411. exempla qua
 412
 Qua imperfecta & non satis
 plena, à bonitudine abhor-
 rent 816
- Qua natura essent, alia &
 fueri nequeunt 9
 Qua propter aliud expetuntur,
 non sunt perfecta 41
 Quarere & consulare quid
 differunt 418
 Quaestio facti est in occulto, in-
 ris in iudicio 415
 Quisus arrogantia à quibus
 expetitur 318. huius gen-
 eris tres sunt. & qui 318. do-
 rum exempla qua 318, &
 seq.
 Quibus ex rebus aliquid ori-
 tur, & in eas recidas incuti-
 tu 151
 Quae quid cōparatur, illud do-
 ctrina & usu paratur, na-
 tura nihil est insitum 129
 Quidam decebant politius de
 tiorum rhetorica 828
 Quid dulcius, quam habere,
 qui cum omnia, &c. 766
 Quilibet ex suis rebus oritur
 & in easdem recedit 781
 Qui egent, & rebus adversis
 premuntur, quarunt sibi a-
 micos 793
 Qui moribus sunt similes, vere
 sodales efficiuntur 690
 Quintilianus quaerit, an Ora-
 tor seu rhetor debeat etiam
 esse vir bonus 106
 Qui nulli est inimicus, omni-
 bus carus esse solet 629
 Qui per ignorantiam quid a-
 gunt, multi etiam dici pos-
 sunt 163
 Qui ubique est, teste Seneca,
 nusquam est 765

<i>Qui velle potest, etiam nolle potest.</i>	296	<i>Res quaeque ex maiore sui parte determinari soles</i>	746
<i>Quis non tam facile suum donat quam se ab alieno abstinere.</i>	255	<i>Res sempiterna in deliberationem non cadunt</i>	158
<i>Quisq; amicum suum tamquam exemplar sui insuere debet</i>	770	<i>Rerum principia mole sunt parua, sed vi & potestate maxima</i>	829
<i>Quisq; sibi maxime amicus</i>	745.	<i>Res ubi inter se discrepant, verba quoque distincta esse debent</i>	163
<i>Quod caret alterna requie durabile non est</i>	320	<i>Rerum praeceptorum curricula deliberatio</i>	458
<i>Quod factum, ut vulgo dicitur infectum reddi nequit</i>	459	<i>Rerum amabilem genera quae</i>	638
<i>Quod tibi non vis furi, alteri ne feceris</i>	268	<i>& tam in senibus quam iuuenibus reperiuntur</i>	639
R.		<i>Res bonae & laudabiles expectare decet</i>	170
<i>Rara est heroica virtus, rara & immanitas.</i>	529.	<i>Rheno proximi propter commercia cum Gallis & Romanis numquam uti ceperunt</i>	388
<i>empla, 529. huius tria genera & quae</i>	529	<i>Robustus quis sit ex moderatis exercitationibus</i>	99
<i>Rarum id est, quod virtuti consentaneum dicitur</i>	138	<i>Rota apud Graecos genus tormenti, hodie ignotum</i>	613
<i>Rationes de nimio & parum quae</i>	127	<i>Roma rhetores edicto censorum ludum aperire prohibiti sunt</i>	17
<i>Rationis virtus doctrina comparatur</i>	91		
<i>Regis amicitia aduersus suos in excellentia consistit</i>	681	<i>Roma turpe erat saltare & psallere, in Gracia honestum</i>	328
<i>Regnum cur in tyrannidē commutatur</i>	678	S.	
<i>Regula I. C. quod quis per alium facit, ipsum videri facere</i>	188	<i>Saltare apud graecos erat honestum, apud Romanos vero turpe</i>	23
<i>Reprehensionem cuiusque nos vereri non debemus, sed eorum tantum qui prudentia & sapientia praestant</i>	289	<i>Sanus quis verē dicatur</i>	790
<i>in Republica utrum plus legibus an magistratibus committi debeas?</i>	395	<i>Sapientia & prudentia habitae sunt partes virtutis totius, actione tamen beatitudinem efficiunt</i>	515
		<i>Sapientia nota quae.</i>	480.
		<i>& seq.</i>	
		<i>Sapientia quae necessaria sunt</i>	813
		Sciens	

I N D E X.

- Sciens & prudens an quis im-**
potens esse possit. 533. duo sem-
 pora hic diligenter conside-
 randa & qua 534
- Scientia quatenus est habitus,**
 non capis id quod magis aut
 minus 778
- Scientia vinculum actus est,**
 quam opinionis 539
- Scientia definitio qua.** 484. qua
 eius diuerso 465
- Scientia nunquā aberrat, sem-**
 per est recta 499
- Scientia est anima perfectio** 43
- Scientia quando nocent** 800
- Scientia & prudentia, differen-**
 tia qua 495
- Scientia & prudentia dicuntur**
 habitus laudabiles 89
- Scientia & opinio sunt subra-**
 tione hominis 774
- Scripta est rerū vniuersarum**
 non singularum 552
- Scipionis dictum: nunquam so-**
 minus esse otiosum quam
 cum esset otiosus 725
- Scommata magni viri facilius**
 feruntur, quam leui & nu-
 gatoris 320
- Scommata sunt genus quod-**
 dam comitij 324
- Scopum attingere difficile, a-**
 berrare facile 738
- Scriptæ sanguine nō atramen-**
 to: proverbium 426
- Scurra qui dicuntur** 321
- Secundum vitz genus dicitur**
 politicum 33
- Seneca ingt. si vis me velle, of-**
 fice, et me posse nolle 199
- Senectus homines reddi** 267
- Sensus hominum communis &**
 iudicium est tanquam in
 natura 767
- Sensus actionum suarum est**
 causa efficiens, res subiecta
 harum tanquā materia: 70
- Sentire & intelligere est vix**
 & ipsa vita 757. in vita sa-
 turati quādā suauitate mori
 solet. 757. vitz genera de
 qua 757
- Separatio proprie non physica**
 sed metaphysica 40
- Septentriones nulla carne & p-**
 tu delectantur: meridionales
 vero herbis 242
- Serra quatenus secat, nō est fer-**
 ra 742
- Seruus est ad alterius vitam**
 viuere 297
- Seruitus est mors civilis.** 685. in-
 troducta propter peccata vo-
 stra 685. & est poena omni-
 seruitus 685
- Seruus à domino curatur non**
 seruis sed sui causa. 684. ser-
 uis agroti nullus usus 684. quā-
 do fit liber, tunc nascitur 685
- Serui pro nullis habentur** 684
- Seruus an vōm an quā sit in-**
 troductus 23
- Serui pro mortuis habentur &**
 curbus non est otium 807
- Signum est vel principale vel**
 accessorium. 99. principale
 qd. 99. & qd accessorij 99
- Similia similibus instructio**
 sum. 670

Simili

I N D E X.

<i>Simile auget simile, dissimile</i>	<i>Stoici noluerunt in virū bonum</i>
<i>perimit & minuit</i> 795	<i>cadere aegritudinem</i> 262
<i>Simile expetit simile</i> 630	<i>Stoici logicam sepimento, phy-</i>
<i>Similitudo iuris & amicitia</i>	<i>sicam arboribus & ethicam</i>
<i>qua</i> 672	<i>fructibus simile iudicabant</i>
<i>Singula commemorare teste Se-</i>	<i>3. alij philos. uno adaequabāt</i>
<i>neca est otio abutentis</i> 526	<i>3. ut testa seu putamini logi-</i>
<i>Societas vita humana est publi-</i>	<i>cam, ethicā vitello, albumi-</i>
<i>ca & priuata. 2. publica dici-</i>	<i>ni physicam compararunt 3</i>
<i>tur cimitas, priuata familia</i>	<i>Στορὴν omnis est πᾶσι</i> 654
<i>ibid.</i>	<i>Studia promouentur & adiu-</i>
<i>Societatis ciuilis seu politica of-</i>	<i>uantur voluptate</i> 796
<i>ficiū quod</i> 674. <i>harum ge-</i>	<i>Stulto intelligens quid interest,</i>
<i>nera 2. & quam</i> 675	<i>teste Terentio</i> 504
<i>Societas parentum & libero-</i>	<i>Substantia sublata, tolluntur</i>
<i>rum seu patria potestas est</i>	<i>accidentia</i> 38
<i>regno similis. 679. Exempla</i>	<i>Summum bonum non est otio-</i>
<i>qua</i> 679	<i>sum</i> 35
<i>Societas rationis prima homi-</i>	<i>Summo nihil est maius</i> 94
<i>ni cum Deo cōmunis est</i> 393	<i>Suum cuique pulchrum & in-</i>
<i>Socrates politicam vocat hu-</i>	<i>cundum</i> 755
<i>manam philosophiam</i> 20	T.
<i>Solitudo omnis molestā est</i> 755	<i>Tacitus Germanos inferiores</i>
<i>Solitudo ab amicis maxime re-</i>	<i>permutatione vsos esse refare</i>
<i>pugnat vita beata</i> 652	388
<i>Solenis dictum de mediocritate</i>	<i>Talio est ius quidem proportio-</i>
<i>laudatur</i> 813	<i>ne, non ex aequalitate</i> 380
<i>Somnus anima vires cōsopit</i> 86	<i>Talionis ius quodnam. 375. ad</i>
<i>Somnus est frater mortis</i> 821	<i>quosnam referatur 376. de-</i>
<i>Sophia nō ē est homonymū</i> 474	<i>finitio eius qua & an neces-</i>
<i>Sophistarū olim & Iesuitarum</i>	<i>saria</i> 372
<i>una schola & auaritia</i> 709	<i>Telenos & αὐτῶν quid dif-</i>
<i>Stipulatio qua sit</i> 381	<i>ferunt</i> 50
<i>Stoici cū suo paradoxo volebāt</i>	<i>Themistoclis & Aristida prudē-</i>
<i>peccata esse paria</i> 673	<i>tia est dissimilis & cur</i> 120
<i>Stoici dicunt Deum nihil agere,</i>	<i>Themistocles auferre manus su-</i>
<i>esse otiosum</i> 792	<i>bi vltro maius, quā arma</i>
<i>Stoici virtutem vita constan-</i>	<i>contra patriam sumere</i> 157
<i>tiam vocabant. 106. hac illi</i>	<i>Theophrastiani qui dicuntur</i>
<i>cur maxime necessaria</i> 107	615

I N D E X.

- Theologus Gallus volens docere** Turpe est amantem esse & p-
canam Domini esse sacrifici-
um, quomodo illud probet? 719
376
- Temperantia est prudentia cu-** Tygranes quidam omnia, qu-
stas & cur servatrix 473 per imprudentiam sunt. a-
xusia esse dicebas 163
- Temperantia est tranquilla,** Tyranni & qui in imperio sunt
continentia nō item in per-
turbationibus 190 quale vita genus plerumque
seclantur. 804. horum vir-
tutis qui. 804. hi à vitiis
differunt 801
- Temperantia nimium est in-** Tyranni rationes se plures loqui
temperantia, parum stupidi-
tas 142 do exhauriunt 28
- Temperantes qui dicuntur** 598 Tyrannos omnia ad se rap-
tum nihil relinquentes. 683. hi
adversus suos nullū ius, neque
amicitiā 603
- Temperans cupit ea qua deceat** Tyrannidis imagines sunt du-
quemadmodum & quando 248 & qua 679
- Tempora quo longiora, eo pra-** V.
stantiora sunt brevioribus. 67.
longinquitas temporis ad
beatitudinem complendam
requiritur 36
- Tibiarum sonus, studio litera-** Vacare multis simul studiis
rum est impedimento 798 fas est 797
- Tolerantia & continentia quid** Valitudo cibo & potu oritur.
differunt 376 conservatur & perit 98
- Totum partē naturā prius est** Venus cingulo suo etiam prudē-
tissimū mentem admittit 167
- Tria ad beatitudinē requirun-** Venus nefanda partim natura
tur, & quam illa 69 est, partim consuetudine 100
- Triangulum habet duos angu-** Vera veris consentiunt, falsa
los recto aequales 129 discrepant 1 62
- Tribuentium sunt genera &** Verecundia & pudor quomodo
qua 424 differunt. 326. de hac tria
potissimum assentant, &
quam 326
- Tropus Chorea vocat infir-** Veritas est veris naturalis pro-
menta luxuria 244 pria, opinio iuris legitimi.
399
- Tunica pallio propior** 343 Veritatis nimium gloriositas,
parum dissimulatio 146
- Turca hodie à vita beata &** Veritas mendacio contraria est
regno cœlorum faminas ex-
cludunt 33 188
- Turpia sunt duplicia & quanta** 327

I N D E X.

<i>Veritatis oratio debet esse simplex</i>	124	<i>Virtus est habitus in mediocritate positus</i>	112
<i>Verus amicus est fidelis & constans</i>	649	<i>Virtus nullateste Cicerone prudentia carere potest</i>	521
<i>Victoria omnibus actionibus & factis militaribus est praestantior</i>	525	<i>Virtutis causa non est natura sed mos & usus. 90. paratur agendo & factu 90. alia est mentis, alia rationis. 91. ha an innascantur</i>	93
<i>Vina parant animos</i>	231	<i>Virtutes & vitia an sint naturalia innata. 96. ha medio parantur & conservantur, extremis pereunt. 97. ha ex iisdem factis existunt & pereunt 97. ha versantur in voluptatibus & molestiis</i>	99
<i>Violenti vocis variis acceptus</i>	153	<i>Virtutes laudantur ob praeclaras earum actiones. 81. harum explicatio ad politicam pertinet 83. virtus divina est & humana, vel corporis & anima</i>	84
<i>Vir boni ratione est Philantus</i>	749.	<i>Virtutes sunt beatitudinis effectrices</i>	47
<i>749. viri boni propria qua 749. honestissima curat</i>	750	<i>Virtutis est distinguere, qua ex petenda & qua fugienda</i>	772
<i>Vir dicitur bonus ratione virtutum, non morum civilium</i>	528	<i>Virtus & iustitia strato sunt eadem, secus ratione</i>	543
<i>Vir liberalis est commune omnium aliorum perfugium.</i>	256	<i>Virtutum principia in animo consistunt</i>	108
<i>Vir bonus cur dicitur verax</i>	316	<i>Virtus nihil aliud est quam perfectio. 145. huius partes quae</i>	515
<i>Vir bonus an ab omni perturbatione vacuus esse debet</i>	103	<i>Virtutis definitio qua</i>	112
<i>Viri boni fiunt interdum ex malis, sed raro</i>	93	<i>Virtutum semina nulla natura nobis sunt indita</i>	520
<i>Virtus morum cum perturbationibus cognationem habet & quam</i>	819	<i>Virtus otiosa esse potest</i>	35
<i>Virtus est moderatio appetituum cum ratione: vitium vero discordia rationis & appetituum</i>	530	<i>Virtutes & vitia non sunt perturbationes</i>	110
<i>Virtutes in castigationibus & poenis versantur</i>	102		
<i>Virtus est cuiusque rei perfectio</i>	253		
<i>Virtus comparatus est difficilis: vitia facilia</i>	123		
<i>Virtus perfecta qua dicitur. 56. estque triplex</i>	56		
<i>Virtutes non sunt facultates et.</i>			

I N D E X

- Vita beata est animi tranqui-*
litas & securitas virtute
paria 799
- Vita genera quanam 816. theo-*
retica est diuturna, practica
humana 32
- Vita quaestuosanaturaest con-*
traria 36
- Vita voluptaria est servilus &*
beluina 33
- Vita genera sunt voluptatus, po-*
litica & contemplationis 33
- Vita & virtutes an sint volun-*
taria necne 203
- Vita quedam fallaciter virtu-*
tes imitantur 134
- Vlyssis exemplum cur laudabi-*
le 154
- Vocabula in sumptibus facien-*
dis qua 143
- Vocabulorum notio ex maiore*
usu & frequentia nascitur
746
- Voluntas proprie est finium, pro-*
arefis eorum qua ad fines 517
- Voluntatis nomen sepe actioni*
tribuitur 798
- Voluntas quid est. 333. hoc vo-*
cabulum communius accipi-
tur 334
- Voluntas in quibus rebus versa-*
tur 178
- Voluntati obistere difficilior*
est quam animo 104
- Voluptas an sit in bonis vel non*
& an sit infinita 778. an sit
motus & ortus. 779. illa est
motionis comes 780
- Voluptas est vita condimen-*
tum & actionum adiutrix,
- Epicurus contra 794*
- Voluptas impedit cōsiliū, ra-*
tionis ac mentis inimica. &
oculos perstringit. 598. Exem-
pla qua 598
- Voluptates imitantur habitum*
618
- Voluptates alia necessaria, alia*
non necessaria & qua 573
- Voluptates specie differunt, &*
habetur genera varia. 784.
à quibus homines abhorrent.
754. cur nō summm bonum
784. hæc sit quædam inte-
grum. 785. nō est motus. 706.
huius effectio fit statim, &
est quocunque tempore. 787.
non est in momento seu tem-
pore. 788. est in anima, non
in corpore. 789. & in sensu
vel mente. 789. est contra-
ctiois 789
- Voluptatum diuisio qua 794*
- Voluptatum genera varia &*
qua. 601. & seq.
- Voluptas quid est 791*
- Voluptati resistere difficilior est*
quam molestis 130
- Voluptates aut sunt animi, aut*
corporis 237. animi volu-
ptatum definitio qua 237.
corporis voluptates multi-
plices, & quanam 237
- Voluptas ex vino studiū impe-*
dit 796. sua voluptates qua
sunt, & qua aliena 797
- Voluptas & dolor sunt contra-*
ria 610
- Voluptas in virtutum actioni-*
bz est cōstans & perpetua 16
Volu-

I N D E X.

<i>Voluptas est blandissima do-</i>	<i>Vsus me genit, mater memo-</i>
<i>mina oculos mentis saepe per-</i>	<i>riam</i>
<i>fringens, ut simulatum &</i>	<i>Vsus communis est quasi lex</i>
<i>falsum à vero dignosci non</i>	<i>natura</i>
<i>possit</i>	<i>194</i>
<i>Voluptas beatitudini natura</i>	<i>Ut merci pretium, ita culpa</i>
<i>est insita</i>	<i>pœna debet esse equalis</i>
<i>65</i>	<i>Vulnera secreta sunt periculo-</i>
<i>Vox fusca est quasi semirauca</i>	<i>siora</i>
<i>795. hac à fusco coloris</i>	<i>382</i>
<i>differt</i>	<i>Z.</i>
<i>795</i>	<i>Zaleucus sibi & filio oculum</i>
<i>Urbanitas qua dicatur</i>	<i>eruit legum conservanda-</i>
<i>320.</i>	<i>rum causa</i>
<i>huius genera duo, & q̃ 323</i>	<i>157</i>
<i>Vsus ad Politicam an quid</i>	<i>Zopyri exemplum cur laudan-</i>
<i>profit</i>	<i>dum</i>
<i>837</i>	<i>154</i>

F I N I S.

